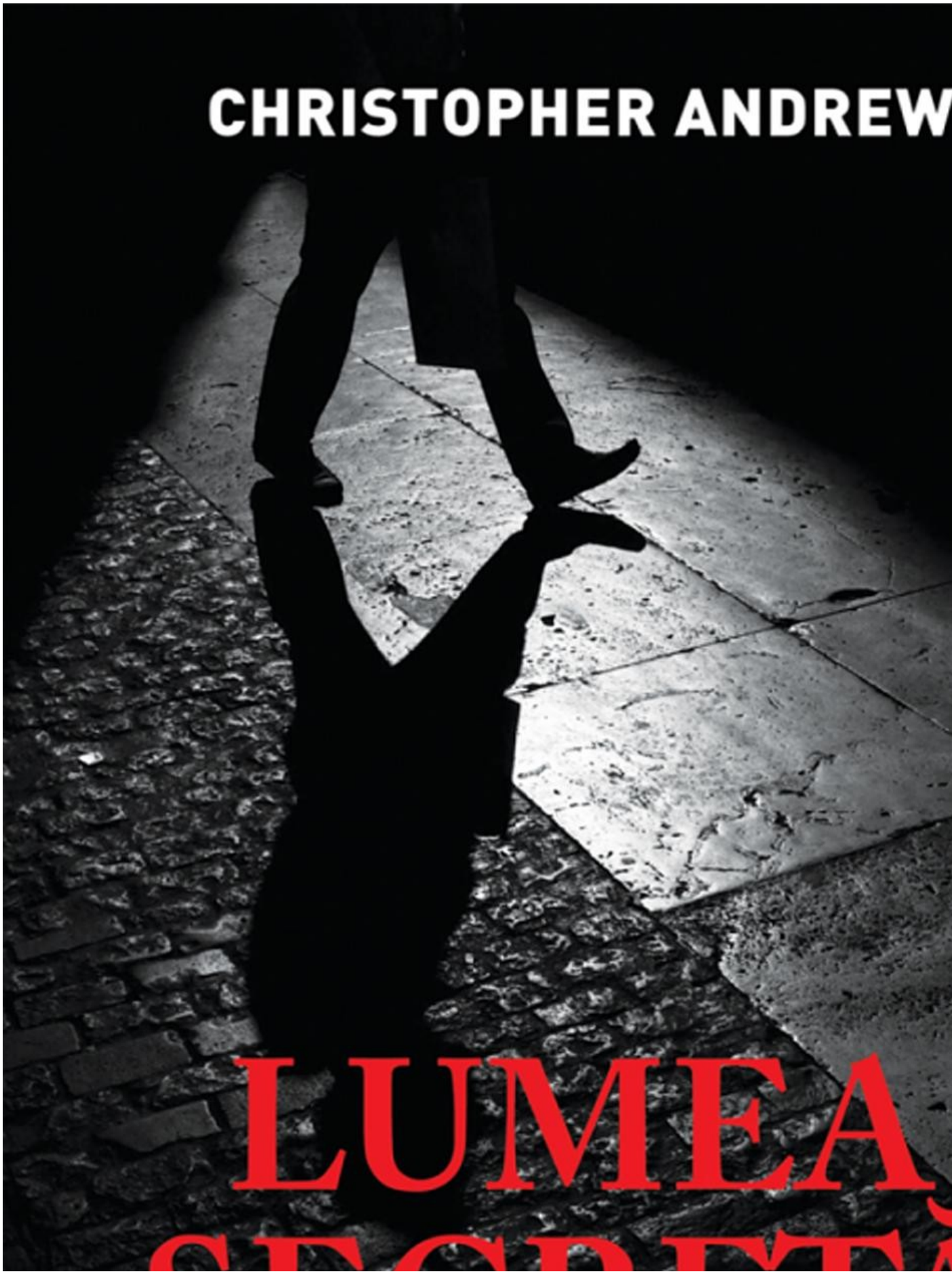

CHRISTOPHER ANDREW
LUMEA

Christopher Andrew

Lumea secretă

O istorie a serviciilor de informaţii

EDITURA TREI

2022

Colecție coordonată de
Livia Szász

Autor: Christopher Andrew

Titlul original: *The Secret World: A History of Intelligence*
Copyright © 2018

All rights reserved.

Copyright © Editura Trei, 2022 pentru prezenta ediţie

O.P. 16, Ghişeul 1, C.P. 0490, Bucureşti
Tel.: +4 021 300 60 90 ; Fax: +4 0372 25 20 20
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN (print): 978-606-40-0780-3
ISBN (epub): 978-606-40-1801-4

Editori:
Silviu Dragomir
Vasile Dem. Zamfirescu

Director editorial:
Magdalena Mărculescu

Redactare:
Alexandra Fusoi

Director producţie:
Cristian Claudiu Coban

Dtp:
Mihaela Gavriloiu

Corectură:
Oana Apostolescu
Irina Muşătoiu

Conţinutul acestei lucrări electronice este protejat prin copyright (drepturi de autor), iar cartea este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sub

orice formă sau prin orice mijloc, fără consimţământul editorului, sunt interzise. Dreptul de folosinţă al lucrării nu este transferabil.
Drepturile de autor pentru versiunea electronică în formatele existente ale acestei lucrări aparţin persoanei juridice Editura Trei SRL.

Lui Ben, Emily, Joe, Katy, Louis, Sam şi Tommy

LISTA ILUSTRAŢIILOR

Reproduceri inserate în text

Soluţia lordului de Saint-Aldegonde pentru cifrul folosit de Ioan de Austria. (TNA 106/1 document 58 f. 144)

Post-scriptumul şi cifrul lui Babington, 1586. (TNA SP12/193/54)

Adăugire contrafăcută la post-scriptumul şi cifrul lui Babington, 1586. (TNA SP12/193/54)

Scrisoarea lui Pompeo Pellegrini către Jacopo Manucci, 1587. (TNA SP 94/2 part 2 f. 82)

Scrisoarea lui Monteagle, 1605. (Paul Fearn/Alamy)

Scrisoarea lui Filip al III-lea către cel de-al şaptelea duce de Medina Sidonia, 1609. (Biblioteca John D. Rockefeller, Williamsburg, VA)

Mercurius Aulicus, 1645. (Copyright © British Library Board/Bridgeman Images)

Pagina de titlu a volumului The Kings Cabinet opened, 1645. (Copyright © British Library Board/Bridgeman Images)

Sentinţa de condamnare la moarte a lui Carol I. (Shelfmark: HL/PO/JO/10/297A)

Scrisoarea lui George Washington către colonelul Elias Dayton, 1777. (Biblioteca de cărţi şi manuscrise rare Beinecke, Universitatea Yale, CT)

Recompensă oferită pentru prinderea lui Winston Churchill, Africa de Sud, 1899. (Arhiva PA)

Frontispiciul şi pagina de titlu a romanului scris de William Le Queux, Spies of the Kaiser, Hurst & Blackett, 1909.

O parte a telegramei Zimmermann, decriptată de Camera 40, 1917.

„Germania caută aliaţi împotriva noastră.” Titlu din ziarul The New York Times, 1917.

Condiţiile nemţilor acceptate de Lenin şi de alţi călători cu trenul etanş german, Zürich, 1917.

Felicitarea de Anul Nou a MI5, Eric Holt-Wilson şi Byam Shaw, 1918. (Service Archive)

GARBO, cea mai mare reţea de agenţi fictivi din istoria serviciilor secrete. (TNA WO 208/4374)

Hartă realizată de John Walker, care arată locaţia unui punct de colectare clandestin al KGB. (Copyright © Naval Institute Heritage Group)

Logoul Agenţiei Mossad.

Ilustraţii

1. Iscoade trimise să cerceteze ţinutul Canaan. Xilogravură din Biblia de la Köln, 1478-1480. (Colecţia Granger/Alamy)

2. Tăbliţă de lut din seria Scrisorilor din Amarna, scrise cu caractere cuneiforme babiloniene. (Copyright © The Trustees of the British Museum)

3. O copie scrisă pe fâşii de bambus a Artei războiului. (Colecţia specială & Arhivele universităţii, Universitatea din California, Riverside)

4. Haruspex examinând ficatul unui animal sacrificat, Roma. (Falkensteinfoto/Alamy)

5. Yaqub ibn Ishaq al-Kindi. (Art Directors & TRIP/Alamy)

6. Pagini din scrierea lui al-Kindi, Risāla fī Istikhrāj al-Kutub al-Mu'ammāh (Manuscris despre descifrarea mesajelor codate), care conţin analize ce au la bază principiul frecvenţei. (Arhiva Bibliotecii turce Süleymaniye MS 4832)

7. Cutie de scrisori pe peretele Palatului Dogilor, Veneţia, Italia.

8. Dogele Leonardo Loredan, portret de Giovanni Bellini. (Copyright © The National Gallery, London/Scala, Florence)

9. Întoarcerea fiului risipitor, de Robusti Jacopo Tintoretto, Palatul Dogilor, Veneţia, Italia. (Copyright © Cameraphoto/Scala, Florence)

10. Portret anonim al vestitului conchistador spaniol Hernán Cortes, secolul al XVIII-lea. (Muzeul Academiei Regale de Arte Frumoase San Fernando, Madrid)

11. Cortes se întâlneşte cu Montezuma, imagine din Omagiu lui Cristofor Columb, de Alfredo Chavero, 1892. (Copyright © British Library Board/Bridgeman)

12. Sfeşnic de argint pe care este înfăţişat călare Ivan cel Groaznic, cca sec. al XVII-lea. (Paul Fearn/Alamy)

13. Stop-cadru din filmul Ţarul, regizor Pavel Lunghin, 2009.

14. Sir Francis Walsingham, portret atribuit lui De Critz cel Bătrân, cca 1589. (Copyright © National Portrait Gallery, London)

15. Familia lui Henric al VIII-lea. O alegorie a succesiunii în Dinastia Tudorilor, de Lucas de Heere, cca 1572. (Muzeul Naţional Ţara Galilor/Bridgeman)

16. Regina Elisabeta I, de Isaac Oliver, cca 1600. (Hatfield House/Bridgeman)

17. Un spion din opera lui Perugino, Nova Iconologia, 1618. (Dr. Cornelia Manegold)

18. Ochiul atotvăzător al Serviciului de Securitate. (Service Archives)

19. Sculptură în lemn înfăţişând un spion, de Francesco Pianta, cca 1657-1658. (Copyright © Arhiva Lessing)

20. Antoine Rossignol des Roches. (Copyright © Palatul Versailles, Dist. RMN-Grand Palais)

21. Père Joseph. (Biblioteca Naţională a Franţei, QB – 201 (31)-FOL)

22. Vizita lui Ludovic al XIV-lea la Château de Juvisy, de Pierre-Denis Martin, cca 1700. (Copyright © Muzeul Victoria & Albert)

23. John Wallis, de David Loggan. (Galeria Naţională de Portrete din Scoţia, donaţie testamentară a lui William Findlay Watson)

24. Plachetă comemorativă albastră în onoarea lui John Thurloe, secretar de stat, 1652.

25. John Thurloe, de Thomas Ross, sec. al XVIII-lea. (Copyright © Image; Crown Copyright: Colecţia de artă a Guvernului Marii Britanii, martie 2014)

26. Aphra Behn, de Peter Lely, cca 1670. (Centrul de Artă Britanică din Yale, donaţie testamentară a lui Arthur D. Schlechter/Bridgeman)

27. Mormântul Aphrei Behn de la Westminster Abbey.

28. Atac pe Medway, de Pieter Cornelisz van Soest, cca 1667. (Copyright © Muzeul Naţional al Marinei Marii Britanii)

29. Regele George I, atelierul lui Sir Godfrey Kneller, pe baza unui tablou din 1714. (Copyright © National Portrait Gallery)

30. Edward Willes, de John Faber Jr, după Thomas Hudson, 1750. (Copyright © National Portrait Gallery)

31. Contele Wenzel Anton Kaunitz, de Jean-Étienne Liotard, 1762. (Colecţie privată, fotografie © Christie’s/Bridgeman)
32. Charles Geneviève Louis Auguste André Timothée d’Éon de Beaumont, supranumit Cavalerul d’Éon, de Thomas Stewart. (Colecţie privată, fotografie © Philip Mould/Bridgeman)
33. George Washington în postura de colonel în Miliţia statului Virginia, de Charles Wilson Peale, 1772. (Universitatea Washington & Lee)
34. Capitularea lui Cornwallis la Yorktown, de Nathaniel Currier. (Muzeul de Arte Plastice Michele şi Donald D’Amour, Springfield, MA. Donaţie de Lenore B. şi Sidney A. Alpert, suplimentată de Fondul de achiziţii muzeale. Fotografie de David Stansbury)
35. Sir George Scovell, de William Salter, 1834-1840. (Copyright © National Portrait Gallery)
36. Timbru poştal rus cu chipul lui Barclay de Tolly. (Colecţia personală a lui Andrew Krizhanovsky)
37. Congresul de la Viena, de Jean Godefroy, 1819. (Copyright © RMN-Grand Palais/G. Blot)
38. Paul Pry la Oficiul Poştal, Punch, 1844. (Copyright © Punch Ltd)
39. Karl Marx la Londra, 1864. (AKG/Sputnik)
40. Atac cu bombă la Scotland Yard, 1884.
41. Thaddeus S. Lowe urmărind Bătălia de la Fair Oaks din balonul său „Intrepid”, 1862. (Arhiva de istorie universală/UIG/Bridgeman)
42. Conducerea Ohrana la sediul din Sankt-Petersburg, 1905.
43. Roman Malinovski. (Paul Fearn/Alamy)
44. Evno Azev, 1910.
45. Preşedintele francez Raymond Poincaré vizitându-l pe Nicolae al II-lea în Rusia, 1914. (Copyright © Hulton-Deutsch/COR BIS/Getty)
46. Dragutin Dimitrievici, cca 1900.
47. Procesul lui Dimitrievici, 1917.
48. Franz von Papen, Washington D.C., 1914. (Copyright © Hulton-Deutsch/CORBIS/Getty)
49. Franz von Rintelen, Gara Victoria, 1933. (AP/Topfoto)
50. Depozitul Black Tom din Jersey City, statul New Jersey, la puţin timp după explozia de muniţie din 1916. (Buyenlarge/Getty)
51. Sir William Reginald Hall, de Walter Stoneman, 1917. (Copyright © National Portrait Gallery)
52. Reclamă din anii 1890 la săpunul Pears, înfăţişându-l pe comandantul William „Bubbles” James pictat de bunicul său, Sir John Millais. (The Advertising Archives, Londra)
53. Georges Painvin, cca 1911-1918.
54. Intrarea generalului Allenby în Ierusalim prin Poarta Jaffa, 1917. (Frank & Frances Carpenter/Biblioteca Congresului Statelor Unite ale Americii)
55. Vladimir Lenin deghizat, 1917. (AKG)
56. Trupul neînsufleţit al lui Sidney Reilly expus pentru apropiaţi în Lubianka, 1925.
57. Feliks Dzerjinski cu Iosif Stalin, în 1924. (Agenţia de ştiri ITAR-TASS/Alamy)
58. Iosif Stalin şi Nikolai Ejov pe cheiul Canalului Moscova-Volga, în 1937. (ITAR-TASS/Getty)
59. Stalin fără Ejov. (AFP/GettyImages)
60. Lavrenti Beria cu Svetlana Stalin.

61. Franklin D. Roosevelt la bordul vasului Nourmahal, 1935. (Administraţia Naţională a Arhivelor şi Documentelor, Washington D.C./Biblioteca Franklin D. Roosevelt, fotografii din domeniul public)

62. PURPLE, maşina de cifrat documente diplomatice. (Prin amabilitatea Muzeului Naţional de Criptologie, Maryland)

63. Enigma I. (Muzeul Naţional de Ştiinţă şi Tehnologie din Italia)

64. Detaşament al Serviciului secret de transmisiuni din Armata SUA, Conacul Brickhill, cca 1942.

65. Activitate de decriptare la Bletchley Park, 1943. (SSPL/Getty)

66. Şefi de stat reuniţi la Conferinţa de la Ialta, 1945. (Getty (medalion) Alger Hiss. (Colecţia Everett/Alamy)

67. George Abramovich Koval.

68. Preşedintele Putin ciocneşte un pahar de şampanie în onoarea lui Koval în 2007, când i-a decernat postum premiul „Erou al Rusiei” acestui spion din domeniul nuclear. (Sovfoto/U IG/Getty)

69. Mareşalul Tito îl primeşte pe Iosif Grigulevici (alias Teodoro Castro), 1953.

70. Henry Cabot Lodge Jr. arată spre un dispozitiv de ascultare aparţinând KGB, amplasat într-o plachetă de la ambasada SUA din Moscova, 1960. (Bob Gomel/Life/Getty)

71. Sediul KGB (Comitetul pentru Securitatea Statului) din Piaţa Lubianka din Moscova, 1987. (Copyright © Arnold Drapkin/Alamy)

72. Sf. Sofia, biserică parohială a FSB (Serviciul Federal de Securitate) din centrul Moscovei. (profesorul Neil Kent)

73. Şeful SVR Mihail Fradkov şi văduva lui Kim Philby la dezvelirea unei plăci memoriale dedicate lui Philby la sediul SVR, 2010. (STR/AFP/Getty Images)

74. Ambasadorul SUA la ONU, Adlai Stevenson, arată imagini de uz informativ în timpul şedinţei Consiliului de Securitate al ONU, 1962. (Getty)

75. Secretarul american de stat Colin Powell rostind un discurs la Consiliul de Securitate al ONU, New York City, 2003. (Mario Tama/Getty)

76. Prezentarea de la ONU a lui Powell cuprinde o imagine a aşa-zisei unităţi mobile de producere a armelor biologice, Irak. (US Department of State)

77. Oleg Gordievski la Londra, 1982. (Arhiva Serviciului de Securitate)

78. Reagan îl felicită pe Gordievski la Biroul Oval, Washington, 1987. (Arhivele Serviciului de Securitate Naţională, Antologia „Able Archer”)

79. Vasili Mitrohin, 1992.

80. Moinul Abedin. (Arhiva Serviciului de Securitate)

81. Dhiren Barot. (Arhiva Serviciului de Securitate)

82. Preşedintele Obama şi consiliul său de securitate naţională urmăresc operaţiunea care are ca scop prinderea lui bin Laden în 2011. (Casa Albă/Pete Souza)

83. Afişul campaniei „Dragostea periculoasă”, Beijing, 2016. (Ng Han Guan/AP/REX/Shutterstock)

INTRODUCERE:

Istoria pierdută a serviciilor de informaţii

Serviciile de informaţii din secolul XXI suferă de amnezie istorică pe termen lung. La începutul Războiului Rece, istoricul Sherman Kent, părintele fondator al analizei de informaţii americane, deplângea faptul că serviciile secrete erau singurul domeniu căruia îi lipsea o temeinică literatură de specialitate: „În opinia mea, acesta este un aspect de o importanţă covârşitoare. Atâta timp cât acestui domeniu îi lipseşte literatura de specialitate, metodele, vocabularul, doctrina şi chiar teoria sa fundamentală riscă să nu ajungă niciodată la un nivel de maturitate deplină.”[1] Era mai dificil ca istoria să servească drept învăţătură în domeniul serviciilor de informaţii decât în alte domenii, mai ales pentru că s-au păstrat prea puţine date despre experienţa din trecut din această sferă de activitate. Serviciile occidentale de informaţii din timpul şi de după cel de-al Doilea Război Mondial cunoşteau prea puţine lucruri despre serviciile de informaţii de dinaintea – şi uneori chiar din timpul – Primului Război Mondial. Acest lucru era valabil chiar şi pentru baza de criptanaliză „Station X” de la Bletchley Park, care a repurtat mai multe succese în decriptarea cifrurilor inamice decât orice altă agenţie de criptanaliză de până atunci. Marea Britanie se confruntase cu ameninţări majore de invazie de trei ori în cei 500 de ani scurşi până la acel moment – din partea Armadei lui Filip al II-lea al Spaniei în 1588, din partea lui Napoleon la începutul secolului al XIX-lea şi din partea lui Hitler în 1940. Dar, deşi includea istorici de marcă, echipa de specialişti în criptanaliză de la Bletchley Park care a decodat mesajele cifrate ale lui Hitler nu avea habar de faptul că predecesorii săi decriptaseră mesajele secrete ale lui Filip al II-lea sau ale lui Napoleon în timpul altor momente de criză.[1] Membrii niciunei alte profesii exercitate în vremea războiului nu au fost atât de neştiutori în ceea ce priveşte trecutul profesiei lor. De pildă, este imposibil de imaginat că ar putea exista vreun economist care să nu fi auzit niciodată de Revoluţia Industrială.

Timp de mai multe secole înainte de cel de-al Doilea Război Mondial, cetăţenii britanici educaţi ştiau mult mai multe despre operaţiunile de spionaj consemnate în Biblie decât despre rolul jucat de activităţile similare în orice moment din propria lor istorie. Vechiul Testament creştin (Biblia ebraică – Tanah) conţine mai multe trimiteri la spioni decât orice istorie a Marii Britanii sau a multor alte ţări. Majoritatea elevilor şi a adulţilor din epoca victoriană ştiau, de pildă, că Moise a trimis agenţi să iscodească în Tărâmul Făgăduinţei; că Iosif, după ce a ajuns vizir la faraonul Egiptului, a pretins că nu-şi recunoaşte fraţii mai mari şi i-a acuzat că ar fi spioni veniţi să afle punctele slabe din sistemul de apărare al Egiptului; că Iuda Iscarioteanul a devenit agent plătit al arhiereilor în „Miercurea Iscoadei”[2] din Săptămâna Mare şi l-a trădat pe Iisus. Moise (Musa) este şi profet musulman. În Coran este menţionat de 136 de ori – cu mult mai mult decât oricare altă persoană.[3] În Coran, ca şi în Tanah, Dumnezeu îi spune lui Moise să trimită 12 spioni să iscodească în Tărâmul Făgăduinţei pe care li L-a dat israeliţilor. Misiunea

[1] Totuşi, istoricul Sir J.H. („Jack”) Plumb, care a lucrat la Bletchley, avea cunoştinţe despre activitatea de criptanaliză din vremea lui Robert Walpole, al cărui biograf era. Am avut ocazia să discut cu el pe această temă. (*N.a.*)

[2] În original „Spy Wednesday”, „Miercurea Iscoadei”, în creştinismul occidental, faţă de „Miercurea Mare”, în creştinismul oriental. (*N.t.*)

acestora s-a terminat cu primul mare eşec consemnat în istoria serviciilor de informaţii – cauzat mai puţin de calitatea informaţiilor dobândite, aşa cum s-a întâmplat adesea în secolele următoare, cât de modul în care au fost folosite acestea. După 40 de ani, în urma unei operaţiuni de spionaj mai bine organizate, relatarea biblică arată că succesorul lui Moise, Iosua, i-a condus pe israeliţi în Ţara Făgăduinţei.[2]

Încă de la misiunile de spionaj în Canaan ale lui Moise şi Iosua, prioritatea operaţiunilor de spionaj este de a obţine în secret informaţii care nu sunt disponibile din surse publice. George Tenet, director al Agenţiei americane Centrale de Informaţii (CIA) la începutul secolului XXI, a rezumat misiunea instituţiei în trei cuvinte: „Noi furăm secrete."[3] În timpul Războiului Rece, Allen Dulles, cel mai longeviv director al CIA, scria că, de-a lungul secolelor, agenţiile de informaţii s-au dovedit a fi „un vehicul ideal al conspiraţiei"[4]. Din cele mai vechi timpuri, activităţile de spionaj au presupus operaţiuni clandestine menite să influenţeze cursul evenimentelor prin metode variind de la inducere în eroare la asasinat – numite „măsuri active" de KGB în secolul XX. Inducerea în eroare prin intermediul unui fals dezertor a jucat un rol important în Bătălia navală de la Salamina din 480 î.Hr., într-un moment crucial din timpul invaziei persane din Grecia. Totuşi, în următoarele două milenii şi jumătate, înşelătoria de la Salamina a stârnit doar o mică parte din interesul suscitat de înşelătoria fictivă a Calului Troian, despre care se vorbeşte pentru prima dată în *Odiseea* lui Homer şi apoi, mai detaliat, în *Eneida* poetului roman Virgiliu.[5] Chiar şi în secolul XXI, ceea ce înţelege publicul prin operaţiuni de spionaj este adesea pigmentat – dacă nu estompat – de ficţiunea de spionaj. Niciun profesionist din domeniul serviciilor secrete, fie el viu sau mort, nu este nici pe departe atât de cunoscut ca James Bond.

Niciun autor din Grecia sau Roma Antică nu a arătat o înţelegere strategică mai profundă a activităţii de spionaj ca preoţii israeliţi care au scris, probabil în decursul celor două secole de dinainte de epoca de aur a Atenei, relatările biblice despre operaţiunile din Canaan întreprinse de iscoadele lui Moise şi ale lui Iosua. Tucidide, cel mai mare istoric al Antichităţii clasice europene, este renumit pentru descrierea cauzelor Războiului Peloponesiac în secolul al V-lea î.Hr.: „atenienii ajunseseră puternici şi, inspirând teamă lacedemonienilor, i-au silit să poarte război".[6] Dar culegerea de informaţii despre rivali nu era o prioritate nici pentru Atena, nici pentru Sparta – nici chiar pentru Tucidide, deşi era şi general, nu doar istoric.

Primele cărţi care au susţinut că activităţile de spionaj ar trebui să joace un rol esenţial atât în vreme de război, cât şi în vreme de pace nu au fost scrise nici în Grecia, nici la Roma, ci în China Antică şi pe subcontinentul indian: *Arta războiului* (*Sun Zi Bing fa*), atribuită în mod tradiţional contemporanului lui Confucius, generalul chinez Sun Tzu (cca 544-cca 496 î.Hr.); şi *Arthashastra*, un manual privitor la arta conducerii unui stat, atribuit unui mare consilier al fondatorului dinastiei Maurya, care a condus India în perioada 322-187 î.Hr. Un rol major în renaşterea interesului faţă de activităţile de spionaj în China şi India secolului XX l-a avut redescoperirea, după secole de uitare, a acestor două opere antice. În India zilelor noastre, *Arthashastra* are un statut similar cu cel avut în Occident de *Politica* lui Aristotel şi *Principele* lui Machiavelli. Sun Tzu a fost cu mult mai apreciat în China comunistă decât în timpul oricărei dinastii imperiale din secolul al III-lea d.Hr. încoace. Chiar şi în Statele Unite

---

[3] Spre deosebire de el, Mahomed e menţionat pe nume de doar patru ori (deşi este pomenit şi în alte moduri). Coranul pune accent pe mesaj, nu pe mesager. (*N.a.*)

este citat mai frecvent decât oricare alt autor occidental care a scris despre activităţile de spionaj înainte de secolul XX.[7]

În timpul perioadei numite de europeni mai târziu „Evul Mediu Întunecat”, când influenţa lui Sun Tzu şi a *Arthashastrei* în Asia era în scădere, liderii mondiali în operaţiuni de spionaj erau Mahomed şi Califatul islamic întemeiat în Orientul Mijlociu după moartea acestuia, survenită în anul 632. În demersurile de unificare a triburilor din Peninsula Arabică sub flamura islamului, Mahomed a dus 27 de bătălii şi a declanşat circa 50 de raiduri armate. Safiur Rahman Al Mubarakpuri, autorul musulman al celei mai citite biografii a lui Mahomed, afirmă că „Profetul era cel mai mare lider militar din întreaga lume”[8]. Culegerile hadit (scrieri sacre ce consemnează cuvintele şi faptele lui Mahomed) furnizează multe exemple care arată că, în timpul campaniilor sale militare, a acordat o atenţie deosebită strângerii de informaţii. Cu toate acestea, Al Mubarakpuri şi alţi biografi musulmani ai lui Mahomed abia dacă menţionează operaţiunile lui de spionaj[4], care sunt mult mai frecvent amintite de extremiştii islamici.[9]

Probabil singurele operaţiuni de spionaj care făceau din Europa medievală un lider mondial în domeniu erau cele numite mai târziu operaţiuni de contracarare a acţiunilor subversive. Intenţionând să elimine erezia religioasă, „inchiziţia” catolică a anticipat campaniile de mult mai mare anvergură ale serviciilor de securitate şi de informaţii din statele laice moderne conduse de un singur partid, îndreptate împotriva a ceea ce KGB numea „subversiune ideologică” (sau „subminare ideologică”). Se prea poate ca niciunul dintre serviciile de securitate de dinainte de secolul XX să nu fi fost capabil nici de interogarea organizată în masă, nici de crearea unui sistem elaborat de evidenţă a datelor, cum a fost cel folosit, de pildă, în interogatoriile clerului de la mijlocul secolului al XIII-lea privitoare la erezia catarilor din Languedoc. Anchetatorii laici din secolul XX ignorau adesea faptul că unele dintre metodele lor fuseseră inventate de Inchiziţie cu câteva secole înainte. „Simularea înecului”, folosită de anchetatorii americani pentru a obţine informaţii de la membrii importanţi ai reţelei al-Qaida după 11 septembrie 2001, era o tehnică inventată cu o jumătate de mileniu în urmă de Inchiziţia spaniolă.[10]

Deşi puţini istorici au observat, Renaşterea europeană a fost un punct de cotitură în istoria serviciilor secrete. Pentru prima dată, Europa a devenit lider mondial în operaţiunile de spionaj, statut necontestat de nimeni până la Declaraţia de Independenţă a Statelor Unite ale Americii. Precum anchetatorii de secol XX, prea puţini susţinători ai Renaşterii şi profesionişti din domeniul serviciilor secrete îşi dădeau seama că adesea reinventau roata. Machiavelli nu ştia că frecvent citatul dicton „Nimic nu e mai demn de atenţia unui bun general decât strădania de a pătrunde planurile inamicului”[11] nu era decât o repetare a maximei atribuite lui Sun Tzu cu aproximativ două milenii înainte. Specialiştii renascentişti în descifrarea mesajelor secrete, care credeau că au inventat „analiza frecvenţei” (un punct de cotitură în istoria criptanalizei), nu aveau habar că aceasta fusese descoperită de filosoful şi specialistul în criptanaliză musulman Yaqub ibn Ishaq al-Kindi în „Casa înţelepciunii” din

---

[4] Al Mubarakpuri face referire la două cazuri în care au fost capturaţi şi executaţi spioni inamici, dar la un singur caz în care Mahomed însuşi a recurs la o iscoadă – în timpul asaltului asupra fortăreţei iudaice de la Az-Zubair; *Sealed Nectar,* locs. 5729, 6432, 7293. Nu există nicio referire la iscoade în Topbas, *Prophet of Mercy Muhammad*, iar în biografia non-islamică scrisă de Karen Armstrong, *Muhammad: Prophet for Our Time*, există o singură referire (la un coraişit care spiona forţele musulmane). (*N.a.*)

Bagdad cu peste şase veacuri înainte. Otomanii, care transformaseră Constantinopolul în capitala imperiului lor islamic în anul 1453, par să nu fi ştiut nici ei de reuşita lui al-Kindi.[12]

Renaşterea a însemnat un punct de cotitură şi în istoria diplomaţiei, în strânsă legătură cu dezvoltarea serviciilor secrete occidentale. Până atunci, ambasadorii fuseseră folosiţi doar pentru misiuni diplomatice specifice. Totuşi, oraşele-stat din Italia renascentistă au numit ambasadori rezidenţi în capitalele respective, un sistem care a devenit modelul diplomaţiei europene. Din moment ce majoritatea ambasadorilor rezidenţi în oraşele respective trebuiau atât să culeagă informaţii, cât şi să-şi reprezinte guvernele, s-a intensificat activitatea de recrutare de spioni. Astfel, începuturile diplomaţiei moderne s-au suprapus cu cele ale culegerii de informaţii. Din 1573 până în 1590, anul morţii sale, Sir Francis Walsingham, primul secretar de stat al reginei Elisabeta, a combinat cu succes rolurile de ministru de externe şi de şef al serviciilor secrete, având zilnic intrare la regină şi la prim-ministrul ei[13].

Cu o singură excepţie notabilă, în Europa Centrală şi Occidentală nu a apărut nicio diferenţiere clară între diplomaţie şi spionaj până la crearea structurilor administrative profesioniste ale serviciilor secrete, la sfârşitul secolului al XIX-lea. Excepţia a fost ceea ce acum se numeşte sistem de interceptare a semnalelor electromagnetice (SIGINT), care-şi are originea în interceptarea şi decriptarea comunicaţiilor. Încă din vremea Renaşterii, s-au înfiinţat agenţii mici specializate în criptanaliză, care implicau o experienţă în domeniu ce nu era disponibilă în alte ramuri ale guvernului. După o jumătate de mileniu, rolul jucat de SIGINT este încă în mare parte neabordat în majoritatea tratatelor despre politica şi relaţiile internaţionale de dinainte de secolul XX. Chiar şi volumele care tratează Anglia elisabetană şi acceptă importanţa rolului jucat de Walsingham rareori recunosc meritele principalului său specialist în criptanaliză, care a decriptat atât codurile reginei Maria a Scoţiei, cât şi pe cele ale lui Filip al II-lea al Spaniei şi care a beneficiat de o pensie regală acordată cu recunoştinţă de regina Elisabeta I.[14]

Pe parcursul secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea, s-a înregistrat o corelaţie directă, deşi incompletă (şi observată de puţini istorici), între succesul oamenilor de stat europeni în politica externă şi abilităţile lor de exploatare a SIGINT. Cel mai abil om de stat francez din secolul al XVII-lea, cardinalul Richelieu, a fost şi fondatorul primei agenţii SIGINT a Franţei, aşa-numitul *cabinet noir* (cabinet negru), o denumire folosită în mod uzual în secolele următoare pentru a desemna agenţii similare din alte ţări. Şeful acestei agenţii, care avea propriul castel, era mai bine văzut şi răsplătit decât oricare alt specialist în criptanaliză de dinainte de secolul XX. Omologul său britanic, membru fondator al Societăţii Regale din Londra, a fost răsplătit de Oliver Cromwell cu o catedră la Universitatea Oxford, pe care a deţinut-o timp de jumătate de secol. Cel mai abil om de stat la nivel internaţional de la mijlocul secolului al XVIII-lea, contele (mai târziu prinţul) Wenzel Anton Kaunitz, care a îndeplinit pe rând rolurile de diplomat şi de cancelar austriac, era şi cel mai iscusit utilizator al SIGINT.[15] Priceperea lui Richelieu şi Kaunitz de exploatare a activităţilor de spionaj a fost în mare măsură uitată de generaţiile următoare. Aşa cum niciun ministru francez de externe de dinainte de Primul Război Mondial nu a egalat măiestria lui Richelieu în folosirea SIGINT, tot aşa, în Viena imperială, niciunul dintre succesorii lui Kaunitz nu a avut flerul acestuia în materie de servicii de informaţii diplomatice.

Prima contestare a rolului dominant al Europei în domeniul serviciilor de informaţii a venit din partea Statelor Unite ale Americii, după Declaraţia de

Independenţă din 1776. În mod ironic, comandantul suprem al Armatei continentale rebele, George Washington, învăţase despre importanţa spionajului militar pe vremea când era ofiţer în armata britanică şi lupta contra francezilor, care aveau să-i devină aliaţi împotriva britanicilor în timpul Războiului de Independenţă al SUA. Operaţiunile serviciilor de informaţii ale lui Washington, atât de tip HUMINT (culegere şi prelucrare a informaţiilor obţinute din surse umane), cât şi de tip SIGINT, le-au surclasat pe cele ale adversarilor britanici. În calitate de prim-preşedinte al Statelor Unite ale Americii, a primit din partea Congresului un fond pentru finanţarea operaţiunilor de spionaj externe, a cărui valoare se ridica la circa 12% din bugetul federal – un procent chiar mai mare decât resursele semnificative alocate de SUA la sfârşit de secol XX şi început de secol XXI pentru activităţile de culegere a informaţiilor.[16]

Istoria serviciilor secrete nu este plictisitoare. Atât în Statele Unite, cât şi în Marea Britanie, operaţiunile externe au avut o prioritate mai mică la sfârşitul secolului al XIX-lea decât la începutul acestuia. În afară de succesorii imediaţi ai lui Washington, niciun alt preşedinte nu a încercat să înveţe din exemplul lui. Până şi Războiul Civil a însemnat doar o oprire temporară a declinului pe termen lung al serviciilor americane de informaţii. Şi serviciile victoriene de spionaj erau în declin. Ca urmare a închiderii în 1844 a Secţiei de Criptanaliză, determinată de proteste parlamentare, Marea Britanie a intrat fără o agenţie SIGINT în Primul Război Mondial, spre deosebire de războaiele importante de la sfârşitul secolului al XVI-lea, din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea şi de la începutul secolului al XIX-lea.[5] La izbucnirea războiului, în 1914, preşedintele american Woodrow Wilson şi premierul britanic Herbert Asquith înţelegeau mai puţin însemnătatea activităţilor de spionaj decât predecesorii lor din secolul al XVIII-lea, George Washington şi cei doi Pitt[6]. Aceste lipsuri au trecut neobservate atât de contemporani, cât şi de majoritatea istoricilor care au urmat. Nu a fost observat nici faptul că, deşi mai puţin inteligent decât Wilson şi Asquith, ţarul Nicolae al II-lea considera că activitatea de spionaj are o prioritate mai mare. Pentru că ei nu erau conştienţi de rolul SIGINT, niciuna dintre numeroasele istorii despre cauzele Primului Război Mondial nu menţionează că, atât la Sankt-Petersburg, cât şi la Paris, primele indicii, apărute în iulie 1914, că Austria se pregătea să declare ultimatum Serbiei – ceea ce avea să declanşeze războiul – au venit din partea serviciilor de decriptare diplomatică.[17]

Datorită anvergurii şi a intensităţii sale fără precedent într-o eră de schimbări tehnologice în egală măsură fără precedent, Primul Război Mondial a însemnat un punct de cotitură în istoria serviciilor de informaţii mai important decât Epoca Renaşterii. Imensa extindere a comunicaţiilor, facilitată de inventarea telegrafului şi a comunicării fără fir în secolul al XIX-lea, a oferit SIGINT un rol operaţional mai important decât în orice alt conflict. Cu toate acestea, mai ales în primele etape ale războiului, lipsa de cunoştinţe legate de experienţele din trecut i-a împiedicat pe liderii implicaţi să folosească la maximum serviciile de informaţii. În ciuda succeselor de dinainte de război ale spionajului extern rusesc, la izbucnirea conflagraţiei serviciile de informaţii militare de la Moscova erau cu mult mai puţin eficiente decât cu un secol în urmă, în ajunul invadării Rusiei de către Napoleon. În

---

[5] Totuşi, guvernul indian avea o mică agenţie SIGINT la frontiera de nord-vest. Vezi infra, pp. 418-419, 467. (*N.a.*)

[6] William Pitt cel Bătrân (1708-1778) şi William Pitt cel Tânăr (1759-1806). (*N.t.*)

câteva săptămâni, incompetenţa acestora a dus la cea mai grea înfrângere suferită de Rusia în război.

Prin urmare, modul în care au folosit guvernele şi comandamentele militare informaţiile în timpul Primului Război Mondial s-a bazat mult pe improvizaţie. Deşi SIGINT avea să se dovedească extrem de important pentru operaţiunile maritime britanice, în august 1914, directorul Serviciului de Informaţii al Marinei nu a reflectat la rolul acestuia pe timp de război până când nu au început să se adune pe biroul său mesajele cifrate interceptate ale forţelor navale germane. Aceste interceptări neaşteptate au dus la înfiinţarea, în cadrul Amiralităţii, a primei agenţii SIGINT britanice de după 1844, care, la fel ca MI1b, omologul său militar, avea să devină lider mondial în timpul războiului. Înfiinţarea poliţiei politice bolşevice (CEKA), predecesoarea KGB, la numai o lună şi jumătate după Revoluţia din Octombrie 1917, a fost şi ea rezultatul unei improvizaţii. Deşi în perioada interbelică a devenit cel mai mare şi mai puternic serviciu de informaţii din lume, iniţial fusese concepută să fie doar un mijloc ingenios şi temporar de a combate o grevă iminentă a angajaţilor la stat.[18]

Mai mult decât orice alt conflict anterior, Primul Război Mondial a dus la încercări, care au variat enorm de la o ţară la alta, de a trage învăţăminte de pe urma activităţii serviciilor secrete. Reuşitele agenţiei SIGINT britanice în vremea celui de-al Doilea Război Mondial s-au datorat în mare măsură învăţămintelor trase după Primul Război Mondial – printre care şi nevoia unei mai bune coordonări. Nereuşita Statelor Unite de a trage aceleaşi învăţăminte a cauzat în mare parte deruta SIGINT care a precedat şi a contribuit la atacul-surpriză al japonezilor de la Pearl Harbor. Timp de mai mult de un an înainte de Pearl Harbor, în mod bizar, specialiştilor în criptanaliză din armata şi marina SUA li se ordonase să decripteze telegramele diplomatice japoneze o dată la două zile.[19]

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, liderii celor trei superputeri – Iosif Stalin, Winston Churchill şi Franklin Roosevelt – au fost influenţaţi mai mult decât s-a crezut în general de experienţele lor foarte diferite cu privire la activităţile serviciilor secrete din Primul Război Mondial. După Revoluţia bolşevică, Stalin a petrecut ani în şir studiind şi adnotând aproape fiecare pagină a dosarului informativ imens care cuprindea mai multe volume şi pe care i-l întocmise Ohrana ţaristă. Churchill avea o experienţă mai îndelungată şi mai variată în domeniul activităţilor de informaţii decât oricare alt lider din vreme de război dinaintea sa. Unul dintre principalele învăţăminte trase de el şi de mai puţin experimentatul Roosevelt din Primul Război Mondial a fost importanţa colaborării dintre serviciile secrete aliate. Admiraţia lui Roosevelt pentru ceea ce a denumit „minunatul serviciu de informaţii” britanic din timpul Primului Război Mondial l-a făcut ca ulterior, din postura de preşedinte, să aprobe colaborarea cu Marea Britanie în domeniul informaţiilor chiar şi înainte de atacul de la Pearl Harbor, când Statele Unite menţineau o poziţie oficial neutră. Alianţa agenţiilor SIGINT americană şi britanică din timpul războiului a devenit piatra de temelie a unei relaţii transatlantice speciale care încă mai dăinuie şi azi.[20] În ciuda convingerii multor specialişti din domeniu, aceasta nu a fost prima alianţă SIGINT din istoria Marii Britanii (prima fiind cea încheiată de Anglia elisabetană cu olandezii)[21], dar rămâne cea mai importantă.

De la sfârşitul secolului XX, s-a publicat mult mai mult despre operaţiunile de spionaj din vremea celui de-al Doilea Război Mondial decât s-a publicat vreodată despre rolul serviciilor de spionaj în orice alt conflict anterior. Totuşi,

vreme de o generaţie după război, istoricii s-au confruntat cu un dezavantaj serios – secretizarea oficială a principalelor succese repurtate de serviciile occidentale (mai ales cele britanice) asupra Germaniei naziste: în primul rând, informaţiile ULTRA provenite în urma decriptării cifrurilor inamice de înaltă securitate şi a folosirii Sistemului XX, cea mai reuşită înşelătorie strategică din istoria războaielor. Abia atunci când aceste operaţiuni au fost desecretizate, la începutul şi la mijlocul anilor 1970, a fost posibilă scrierea unor relatări fidele despre operaţiunile militare împotriva submarinelor germane în Atlanticul de Nord şi debarcarea din Ziua Z de pe plajele din Normandia.[22]

Deşi istoria spionajului s-a îmbogăţit începând din anii 1980, în prezent studierea Războiului Rece suferă în mare parte din cauza aceleiaşi neglijări a SIGINT, care a afectat – şi uneori chiar distorsionat – până la jumătatea anilor 1970 înţelegerea activităţii de informaţii din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Niciunul dintre biografii preşedintelui Harry S. Truman nu menţionează faptul că acesta fusese atât de impresionat de scurta sa experienţă cu alianţa SIGINT anglo-americană pe timp de război, încât a aprobat continuarea acesteia pe timp de pace – astfel influenţând profund dezvoltarea „relaţiei speciale” dintre cele două ţări. Deşi studiile despre politica externă a SUA în timpul Războiului Rece fac invariabil referire la CIA, aproape că nu există referiri la Agenţia Naţională [SIGINT] de Securitate (NSA). Excluderea aproape cu desăvârşire a SIGINT din istoria relaţiilor internaţionale postbelice ne ajută să înţelegem de ce atât de mulţi americani educaţi credeau în mod eronat că spionii din domeniul nuclear Julius şi Ethel Rosenberg, amândoi executaţi pe scaunul electric, şi alţi agenţi sovietici de marcă descoperiţi în Statele Unite au fost victimele nevinovate ale paranoiei oficialităţilor şi ale isteriei epocii McCarthy. Mesajele sovietice decriptate şi făcute publice de NSA şi de Centrul Guvernamental de Comunicaţii al Marii Britanii (GCHQ) după Războiul Rece arată că aceştia erau, într-adevăr, vinovaţi de toate acuzaţiile ce li se aduceau.[23]

Istoria rivalităţii dintre superputeri din timpul Războiului Rece a fost de asemenea distorsionată de capacitatea KGB de a-şi păstra secretele operaţionale cu mult mai bine decât CIA. Nicio relatare despre politica americană din Lumea a Treia nu omite rolul acţiunilor sub acoperire ale CIA. Spre deosebire de aceastea, acţiunile sub acoperire ale KGB (aşa-zisele „măsuri active”) aproape că nu sunt menţionate în majoritatea istoriilor despre politica externă a Uniunii Sovietice şi a ţărilor în curs de dezvoltare. Rezultatul acestor abordări a fost o relatare curios de dezechilibrată a Războiul Rece secret purtat în Lumea a Treia – echivalentul în domeniul serviciilor de informaţii al sunetului unor aplauze executate cu o singură mână. Spre exemplu, admirabila istorie a Războiului Rece scrisă de John Lewis Gaddis face referire la acţiunile sub acoperire ale CIA în Chile, Cuba şi Iran, dar ignoră cu desăvârşire numeroasele operaţiuni ale KGB în aceste ţări.[24] În fapt, aşa cum arată documente sustrase din arhivele KGB după Războiul Rece, încă de la începutul anilor 1960 KGB a jucat un rol mai activ decât CIA la nivel global.

În Marea Britanie, secretomania oficială exagerată în legătură cu serviciile de informaţii, impusă atât de guvernele laburiste, cât şi de cele conservatoare pe tot parcursul Războiului Rece, a inhibat şi îmbogăţirea istoriei serviciilor de informaţii. Nici măcar existenţa Serviciului Secret de Informaţii (SIS sau MI6) nu a fost oficial recunoscută până la discursul reginei de la deschiderea sesiunii parlamentare din 1992. În acelaşi an, Stella Rimington a devenit primul director general al MI5 al cărui nume a fost făcut public. Experţii care

abordează istoria din punct de vedere al diferenţelor de gen nu putuseră studia practicile de recrutare a femeilor în MI5 nici măcar în perioada Primului Război Mondial, deoarece toate arhivele erau încă secrete (multe au fost desecretizate ulterior)[7] şi au fost surprinşi să descopere că Serviciul de Securitate devenise primul dintre marile servicii de informaţii de pe glob condus de o femeie. Lipsa de înţelegere a tabloidelor britanice referitoare la numirea lui Rimington s-a reflectat în titluri de genul „SUPERSPIOANA CASNICĂ" şi „O MAMĂ CU DOI COPII DEVINE DURĂ CU TERORIŞTII".

Pe mai toată durata Războiului Rece, analiştii occidentali nu şi-au putut da seama de multe ori de dezavantajul absenţei cercetărilor academice şi al lipsei unei perspective istorice. O excepţie notabilă a fost Sherman Kent, istoricul de la Yale care a lucrat ca analist vreme de 17 ani în timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi al Războiului Rece. Prima revistă cu referenţi ştiinţifici despre activitatea de spionaj, *Studies in Intelligence*, a fost fondată în 1955, nu de către cercetători din universităţi, ci de către Sherman Kent în cadrul CIA. Deşi la începuturi conţinutul publicaţiei era secret, mare parte dintre articolele privind metodologia şi istoria activităţilor de informaţii sunt acum accesibile on-line. Ca şi în cazul revistelor academice, dar diferit de rapoartele informative, *Studies in Intelligence* a anunţat cu ocazia lansării: „Toate expunerile de fapte, opinii sau analiză (...) aparţin autorilor. Acestea nu reflectă neapărat poziţiile sau punctele de vedere oficiale ale Agenţiei Centrale de Informaţii sau ale oricărei entităţi guvernamentale americane, fie ele trecute sau prezente." Prima publicaţie academică, *Intelligence and National Security*, editată de Michael Handel şi de autorul acestui volum, a apărut abia la peste 30 de ani după *Studies in Intelligence.*

În privinţa evaluării informaţiilor, lipsa perspectivei istorice pe termen lung era la fel de evidentă la sfârşitul secolului XX ca şi la începutul Războiului Rece. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi al Războiului Rece, agenţiile de informaţii occidentale deveniseră versate în ideologiile nazistă şi comunistă. Dar Occidentului din ce în ce mai secularizat de la sfârşitul secolului XX îi era mult mai greu să priceapă atracţia fundamentalismului islamic. Lipsa de înţelegere a forţei politice a extremismului religios s-a manifestat vizibil în timpul crizei din Iran, care a dus, la începutul anului 1979, la căderea şahului cu vederi prooccidentale şi la ascensiunea ayatolahului şiit Ruhollah Khomeini, în vârstă de 78 de ani. „Cine a luat vreodată religia în serios?", s-a întrebat un demnitar din Departamentul de Stat, surprins de triumful popular al lui Khomeini.[25] La fel, mulţi analişti occidentali n-au reuşit, în deceniul următor, să-şi dea seama că înţelegerea atracţiei exercitate de al-Qaida şi a ameninţării teroriste pe care o implica necesita un studiu aprofundat al teologiei acesteia. Cei care înţelegeau cel mai bine ameninţarea teroristă islamică înainte de atacurile din 11 septembrie 2001, printre care se numără şi reputatul expert în „Teroarea Sfântă" Bruce Hoffman, erau cei care aveau o perspectivă pe termen lung.[26]

Zorii erei războiului cibernetic şi ameninţarea iminentă a folosirii de către terorişti a armelor de distrugere în masă aduc noi provocări pentru comunităţile de informaţii din secolul XXI. Totuşi, pentru a reacţiona cât mai eficient, acestea au nevoie de o perspectivă pe termen lung, care a fost adesea uitată sau ignorată. Ca în majoritatea domeniilor, a trage învăţăminte

---

[7] În cazul multor dosare, MI5 aplică o regulă informală de declasificare la 50 de ani, punând la dispoziţia Arhivelor Naţionale, o dată sau de două ori pe an, cantităţi însemnate de informaţii. (*N.a.*)

de pe urma activităţii trecute a serviciilor secrete este mai uşor de zis decât de făcut. Ca să-l citǎm pe istoricul John Bew:

> Istoria nu se pretează cu uşurinţă la prezentări în PowerPoint sau rapoartele sintetice pe care se bazează din ce în ce mai mult factorii noştri de decizie... O înţelegere reală a istoriei necesită o răbdare care nu prea se potriveşte cu situaţiile presante ale chestiunilor politice. Un bun punct de pornire este să privim trecutul ca o pe sursă de înţelepciune mai degrabă decât ca pe o revelaţie.[27]

„Numai perspectiva istorică îndelungată”, scrie Quentin Skinner, fost distins profesor de istorie la Cambridge, poate „să ne elibereze de limitarea propriilor noastre forme de analiză culturală”.[28] Analiza informaţiilor strategice care ignoră perspectiva îndelungată este în mod inevitabil limitată.

Există unele semne de progres. Cercetarea academică a istoriei serviciilor secrete, care abia dacă exista cu ceva mai mult de o generaţie în urmă, este din ce în ce mai răspândită într-o serie deocamdată restrânsă de universităţi de pe ambele maluri ale Atlanticului, dar al căror număr creşte constant. La începutul secolului XXI, toate cele trei agenţii britanice de informaţii, precum şi Comitetul pentru Serviciile de Informaţii şi Securitate (Joint Intelligence Committee – JIC) au autorizat redactarea unor istorii oficiale sau „aprobate” de către istorici profesionişti din afara sistemului, care au primit acces la dosare într-un mod nemaiîntâlnit până atunci.[8] Toate au urmat principiile deschizătoare de drumuri definite de Sherman Kent cu o jumătate de secol în urmă în *Studies in Intelligence*.[9]

Mai des decât oricând altcândva, activitatea serviciilor secrete face obiectul ştirilor de primă pagină în secolul XXI. Rapoartele oficiale despre evenimentele din 11 septembrie 2001 şi despre Războiul din Irak, precum şi „avertizorii de integritate” au dat publicităţii un număr fără precedent de materiale de informaţii secrete.[29] Cu toate acestea, importanţa istoriei recente a serviciilor de informaţii poate fi înţeleasă în mod adecvat doar dintr-o perspectivă îndelungată. Ca multe alte aspecte de la începutul secolului XXI, cercetările despre activitatea serviciilor de informaţii suferă adesea de ceea ce am numit Tulburare cu deficit de atenţie istorică (Historical Attention-Span Deficit Disorder – HASDD)[10].

Istoria operaţiunilor de spionaj este cu mult mai veche decât agenţiile de informaţii de astăzi. *Lumea secretă* îşi propune să recupereze o parte din istoria pierdută a activităţii globale de spionaj din ultimele trei milenii, să arate modul cum schimbă acestea istoriografia actuală şi să demonstreze relevanţa lor continuă pentru serviciile de informaţii din secolul XXI.

---

[8] Cu toate acestea, cele trei agenţii britanice de informaţii au avut opinii diferite referitoare la cât de multe aspecte din istoria proprie erau dispuse să facă publice. Istoria mea autorizată a centenarului MI5, *Defence of the Realm*, acoperă toată prima sută de ani de activitate a agenţiei, însă cu mult mai puţine detalii despre începutul secolului XXI decât despre secolul XX. Istoria oficială a SIS/MI6 se opreşte în 1949. Probabil că istoria oficială a GCHQ, în curs de apariţie în 2019, va omite detalii despre operaţiunile diplomatice de tip SIGINT din timpul Războiului Rece. (*N.a.*)

[9] Directorul general al MI5, Jonathan Evans (actualmente baronul Evans de Weardale), a scris în prefaţa la cartea mea *Defence of the Realm*, publicată în 2009: „Aprecierile şi concluziile formulate de profesorul Andrew în această istorie îi aparţin acestuia şi nu Serviciului Secret sau guvernului per ansamblu”. (*N.a.*)

[10] În original, „Historical Attention-Span Deficit Disorder (HASDD)” după modelul afecţiunii denumite „Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD)”, în română „Tulburarea hiperactivă cu deficit de atenţie”. (*N.t.*)

1

La începuturi: Iscoadele din Biblie şi din Egiptul Antic, de la Moise până la Cina cea de Taină

Prima mare personalitate din literatura universală care a subliniat importanţa unor informaţii de bună calitate a fost Dumnezeu. După ce israeliţii au scăpat din captivitatea din Egipt şi au traversat Marea Roşie, se presupune că, în jurul anului 1300 î.Hr., Dumnezeu i-a spus lui Moise să trimită iscoade în recunoaştere în „ţinutul Canaanenilor, pe care îl voi da eu fiilor lui Israel”[11]. Deoarece nu se găseau profesionişti în informaţii pentru misiunea în Tărâmul Făgăduinţei, Moise a selectat, urmând instrucţiunile Domnului, câte un bărbat de seamă din fiecare dintre cele 12 triburi ale lui Israel.

> Pe aceştia trimiţându-i Moise să iscodească pământul Canaanului, le-a zis: „Suiţi-vă prin pustia aceasta, urcaţi-vă pe munte şi cercetaţi ce pământ este, ce popor locuieşte în el: de este tare sau slab, numeros sau puţin numeros; cum este ţara pe care o locuieşte: bună sau rea, cum sunt oraşele în care trăieşte el: cu ziduri sau fără ziduri; cum este pământul, gras sau sterp, de sunt pe el copaci sau nu. Ţineţi-vă tari şi luaţi din roadele pământului”.[1]

După mai bine de trei milenii, George Aston, şcolar în vremea reginei Victoria devenit ulterior ofiţer superior în serviciul de informaţii naval şi învestit cavaler, a fost iniţial atras către activitatea serviciilor secrete de o ilustraţie dintr-o carte cu povestiri biblice pentru copii, în care agenţii lui Moise se întorceau dintr-o misiune de 40 de zile în Canaan, mergând împleticit sub povara unor struguri ce atârnau pe o prăjină pe care o purtau pe umeri.[2] În epoca victoriană, într-o vreme în care Marea Britanie nu avea agenţii de informaţii secrete profesioniste, iar poveştile din Biblie erau mai populare decât în orice altă epocă din istoria Angliei, folosirea iscoadelor de către Moise şi succesorul său, Iosua, era mult mai cunoscută decât orice operaţiune a serviciilor de informaţii engleze sau britanice din mileniul precedent.

Vechiul Testament (cunoscut şi ca Tanah, Biblia Ebraică) are mai multe trimiteri la spioni decât orice istorie publicată a Marii Britanii sau a majorităţii celorlalte ţări. Prima menţiune apare în capitolul Facerea, în povestea lui Iosif şi a celor zece fraţi vitregi mai mari, care erau furioşi din cauza favoritismului pe care îl manifesta tatăl lor, Iacob (ulterior numit Israel), faţă de Iosif, ilustrat prin veşmântul colorat pe care i l-a dat în dar. Unii dintre fraţii lui Iosif s-au simţit pe drept iscodiţi de fiul mai mic. Fără pic de tact, Iacob l-a instruit pe

---

[11] Cf. *Biblia* sau *Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 2001, Cap 13 (2), p. 171. (*N.t.*)

Iosif, care pe atunci avea doar 17 ani, să-i spună cum aveau fraţii lui grijă de turma familiei; Iosif i-a făcut tatălui un „raport nefavorabil” despre comportamentul lor. Pentru a scăpa de el, fraţii lui l-au vândut pentru 20 de arginţi negustorilor de sclavi, care l-au dus în Egipt. Sfâşiind tunica lui Iosif şi înmuind-o în sânge de ied, fraţii l-au convins pe tatăl lor că Iosif fusese mâncat de o fiară sălbatică.

Fără ştirea familiei sale, Iosif a ajuns vizir al faraonului. Când fraţii săi mai mari au venit în Egipt pentru a cumpăra grâne în vremea foametei, aceştia au fost primiţi de Iosif, dar nu l-au recunoscut în înalta sa dregătorie. Spre deosebire de ei, Iosif i-a recunoscut, dar s-a prefăcut că nu-i cunoaşte şi i-a acuzat că sunt iscoade venite să afle punctele slabe din sistemul de apărare al Egiptului. După ce i-a supus pe fraţii săi unei serii de operaţiuni secrete (printre care introducerea în bagaje a unor obiecte aparent furate), povestea a avut un final fericit. Copleşit de emoţie, Iosif s-a descoperit fraţilor săi, s-a împăcat cu ei şi i-a invitat pe tatăl lui şi pe membrii familiei sale să se stabilească în Egipt.[3]

Indiferent de autenticitatea istorică a poveştii lui Iosif din Facerea (asemănătoare cu relatarea din cel mai lung capitol din Coran)[4], ea reflectă un fapt de viaţă probabil larg răspândit în epoca Bibliei ebraice: acela că, într-o societate implicată adesea în conflicte, străinii şi călătorii care trezeau suspiciuni puteau fi acuzaţi că sunt spioni (şi uneori şi erau). Chiar şi în secolul XX în Marea Britanie, alertele de spionaj (majoritatea nefondate) cu implicarea unor străini suspecţi erau frecvente în ajunul şi la debutul ambelor războaie mondiale.[5]

Deşi primele trimiteri la spioni din Scriptură apar în Facerea, în Biblie nu este menţionată nicio operaţiune de spionaj organizată până ce Dumnezeu nu-i porunceşte lui Moise „să iscodească pământul Canaanenilor”. Cele 12 iscoade ale lui Moise trimise din Pustia Paran (la nord-vest de Aqaba de astăzi) erau amatori, aleşi mai degrabă pentru statutul lor social decât pentru că vădiseră vreun talent deosebit pentru culegerea de informaţii. Informaţiile pe care au fost instruiţi să le obţină pentru a pregăti înaintarea spre Canaan erau destul de asemănătoare cu cele căutate de comandanţii militari din epoca modernă. Marele teoretician militar german din secolul al XIX-lea Karl von Clausewitz a definit informaţiile cerute de comandanţi despre teritoriile ostile drept „totalitatea cunoştinţelor pe care le avem despre inamic şi ţara lui, adică baza tuturor propriilor noastre idei şi acţiuni”.[6]

Toate cele 12 iscoade ale lui Moise au raportat la întoarcere că ţinutul Canaanului era un tărâm unde curgea miere şi lapte. Două dintre iscoade, Caleb şi Iosua, au susţinut că, din moment ce israeliţii aveau ajutorul Domnului, nu aveau a se teme de nimic când vor invada Tărâmul Făgăduinţei: „Să ne ridicăm şi să cuprindem ţara!” Cu toate acestea, Dumnezeu era mâniat de evaluarea pesimistă a informaţiilor de către celelalte zece iscoade – care au făcut un „raport nefavorabil”, conform Bibliei, cu concluzia că locuitorii acelui ţinut s-ar putea dovedi prea puternici pentru israeliţi: „nu vom putea noi să ne ridicăm împotriva acelui popor, fiindcă e mult mai tare decât noi”. Înfricoşaţi, cei zece arătau că între canaaneni se aflau uriaşi pe lângă care ei păreau mici ca nişte lăcuste.[7] Coranul conţine o relatare asemănătoare a misiunii iscoadelor, deşi Iosua şi Caleb sunt indicaţi doar drept doi bărbaţi „care se temeau de Dumnezeu şi asupra cărora Dumnezeu pogorâse harul Său”.[8]

Relatarea biblică sugerează că misiunea celor 12 iscoade se dorea a fi un test al credinţei lor şi al abilităţii de a culege informaţii. Toţi în afară de Caleb

şi Iosua au eşuat la ambele teste. Ceilalţi zece au folosit relatarea misiunii pentru a-şi justifica public credinţa că, în ciuda sprijinului lui Dumnezeu, care îi izbăvise din sclavie în Egipt şi despărţise apele Mării Roşii pentru a le înlesni scăparea, orice încercare de a ocupa Tărâmul Făgăduinţei se va dovedi imposibilă şi periculoasă. Dacă nu cumva, în mod improbabil, Canaanul chiar era locuit de uriaşi, cei zece se făceau vinovaţi de distorsionarea informaţiilor culese pentru a-i convinge pe israeliţi să nu meargă mai departe. Atât Biblia, cât şi Coranul spun că cei zece au câştigat dezbaterea publică. „Toată adunarea" le-a ţinut partea, iar oamenii i-au ameninţat pe Caleb şi Iosua că-i vor omorî cu pietre şi s-au plâns nerecunoscători că ar fi fost mai bine ca israeliţii să fi rămas sclavi în Egipt.[9] După cum arată Coranul, majoritatea israeliţilor i-au spus lui Moise că nu vor intra niciodată în Tărâmul Făgăduinţei atâta vreme cât se aflau acolo locuitorii săi: „Du-te tu şi Domnul tău şi luptaţi-vă voi, iar noi vom sta aici!"[10]

Reacţia înfuriată a Domnului a depăşit orice altă relatare a mâniei divine provocate de întrebuinţarea greşită a informaţiilor:

> Şi a zis Domnul către Moise: „Până când Mă va înfrunta poporul acesta? Până când nu-mi va da crezare, în ciuda tuturor minunilor pe care le-am făcut în mijlocul lui? Cu moarte-l voi lovi şi-l voi nimici..."

Cei zece care făcuseră „raportul nefavorabil" după misiunea de spionaj din Canaan au murit toţi de molimă. După intervenţia lui Moise, Dumnezeu a comutat pedeapsa celorlalţi israeliţi din molimă şi dezmoştenire în 40 de ani de rătăcire în deşert. Totuşi, Domnul a decretat că niciun israelit trecut de 20 de ani, cu excepţia credincioaselor iscoade Caleb şi Iosua, nu va trăi suficient de mult cât să intre în Tărâmul Făgăduinţei.[11]

Moartea lui Moise pe Muntele Nebo (la vârsta de 120 de ani, conform Bibliei) coincide cu sfârşitul celor 40 de ani petrecuţi de israeliţi în pustie. Celor care vizitează astăzi Muntele Nebo, în Iordania din prezent, li se deschide înaintea ochilor, peste Marea Moartă, cam aceeaşi privelişte a Tărâmului Făgăduinţei pe care Biblia povesteşte că Moise a primit învoirea să o privească înainte de moarte.[12] Dumnezeu i-a spus lui Iosua, succesorul lui Moise, că sosise vremea ca israeliţii să intre în Tărâmul Făgăduinţei. Cartea lui Iosua povesteşte despre o campanie militară fulger prin care israeliţii, cu ajutor divin, i-au învins, unul câte unul, pe regii din Canaan. Cuceririle au fost precedate de misiuni de spionaj. Iosua a trimis două iscoade (ambele nenumite, dar, aparent, fără calitatea de capi ai seminţiilor israelite, precum cele trimise în urmă cu 40 de ani) într-o misiune secretă în oraşul-cetate Ierihon, prima ţintă majoră a campaniei.[13]

Relatarea biblică a misiunii acestor iscoade reprezintă prima consemnare a unei operaţiuni comune, cu implicarea ambelor aşa-zise cele mai vechi profesii din lume (prostituate şi spioni). Odată intrate în Ierihon, iscoadele lui Iosua au găsit adăpost în casa unei femei desfrânate (prostituate) pe nume Rahab, al cărei bordel se afla în zidul oraşului. Deşi probabil că nu prea au avut de ales, pentru iscoade era un dezavantaj evident să fie găzduite la un bordel, ai cărui clienţi nu aveau niciun motiv să ţină secretă prezenţa lor acolo. Într-adevăr, în nici 24 de ore, regele Ierihonului primise informaţii că la bordel erau găzduiţi nişte israeliţi care aveau misiunea „să iscodească ţara". După ce le-a ascuns pe cele două iscoade printre fuioarele de in aflate pe acoperişul casei sale, Rahab i-a transmis regelui că aceştia părăsiseră Ierihonul: „Alergaţi după ei şi-i veţi prinde!"[14] În ciuda problemelor de securitate cu care se confruntau iscoadele la bordel, existau şi avantaje

operaţionale în folosirea acestuia drept bază. Cei care călătoreau în Ierihon şi vizitau prostituatele vor fi fost o sursă bună de informaţii despre împrejurimi. Unele dintre agenţiile moderne de informaţii s-au folosit în acelaşi fel de potenţialul bordelurilor de a furniza informaţii secrete.[12]

Cea mai valoroasă sursă de informaţii a iscoadelor israelite găzduite la bordelul lui Rahab din Ierihon era însăşi Rahab, care le-a spus: „Eu ştiu că Domnul v-a dat vouă ţara [Canaanului]". Le-a povestit cum localnicii, după ce aflaseră cum îi izbăvise Domnul pe israeliţi din sclavie în Egipt şi despărţise apele Mării Roşii pentru a le înlesni scăparea, nu aveau curajul să se opună intrării lor în Canaan. În schimbul promisiunii că familia ei va fi în siguranţă, Rahab a ţinut în secret partea israeliţilor. Spre deosebire de majoritatea iscoadelor lui Moise, al căror raport „nefavorabil" din urmă cu 40 de ani atrăsese furia divină, iscoadele lui Iosua i-au spus acestuia la întoarcerea din Canaan: „Domnul a dat în mâna noastră toată ţara aceea şi toţi locuitorii acelei ţări tremură de frica noastră".[15]

Cu toate acestea, Rahab a jucat doar rolul de sprijinitoare a cuceririi Ierihonului de către israeliţi. Cucerirea s-a datorat mult mai mult intervenţiei divine decât spionajului uman. Dumnezeu a ajutat armata israeliţilor să treacă apa Iordanului secând pentru un timp albia râului. După sosirea în Ierihon, urmând îndrumările Domnului, israeliţii au înconjurat zidurile oraşului timp de şapte zile consecutiv, suflând în trâmbiţe din corn de berbec. În cea de-a şaptea zi, după ce au suflat în trâmbiţe, armata „a strigat deodată cu strigăt mare şi puternic", iar zidul oraşului s-a prăbuşit. Rahab şi familia ei, care însemnaseră locul unde se afla bordelul atârnând la fereastră o fâşie de pânză stacojie, au scăpat din Ierihon şi s-au dus să locuiască alături de israeliţi. Toţi ceilalţi locuitori ai Ierihonului au fost masacraţi, dimpreună cu vitele lor.[16]

În Noul Testament, atât Sf. Pavel, cât şi Sf. Iacob laudă în epistolele lor credinţa şi neprihănirea lui Rahab.[17] Începutul Evangheliei după Matei aduce o nouă dimensiune percepţiei creştine asupra lui Rahab, incluzând-o în arborele genealogic al lui Iisus.[18] Potrivit chiar primei cărţi a Noului Testament, Iisus era descendent, pe linie maternă, din prima femeie-spion menţionată în literatura universală.

Printre încercările agenţiilor de informaţii secrete din secolul XX de a învăţa din relatările biblice despre spionaj din vremea lui Moise şi a lui Iosua se numără şi un studiu din 1978 publicat în revista internă a CIA, *Studies in Intelligence*, intitulat „Învăţătura biblică despre spionaj" şi desecretizat între timp.[19] Autorul său, John M. Cardwell (posibil un pseudonim), a identificat analogii între dezastrul care a urmat dezbaterii publice a raportului iscoadelor lui Moise asupra Canaanului şi zbuciumul prin care a trecut CIA la mijlocul anilor 1970, când unele dintre operaţiunile sale recente (incluzând tentativele de asasinat şi alte „trucuri murdare") s-au bucurat de o publicitate fără precedent, iar Agenţia a fost pusă pentru prima dată sub supravegherea Congresului:

> Dacă e să tragem învăţăminte [de pe urma operaţiunii de spionaj în Canaan], s-ar părea că e vorba de un argument solid în favoarea desfăşurării activităţilor de spionaj în secret de către profesionişti, nestânjeniţi de alte responsabilităţi politice sau

[12] În 1939, Serviciul nazist de Securitate (SD) a preluat bordelul „de prim rang" Salon Kitty din Berlin, a ascuns microfoane în dormitoare şi le-a conectat la o cameră de control echipată cu pupitre de monitorizare şi echipament de înregistrare. Printre clienţi, s-au aflat ministrul de externe italian, contele Galeazzo Ciano, ale cărui comentarii înregistrate despre Adolf Hitler au fost considerate uneori de SD deconcertant de sincere. (Hagen (ed.), *Schellenberg Memoirs.*) (*N.a.*)

militare, şi de faptul că aceşti profesionişti ar trebui să raporteze în secret unor autorităţi superioare, care să ia decizii politice fără dezbateri. Cu siguranţă că spionii nu ar trebui să participe la procesul de luare a deciziilor şi nici nu ar trebui să-şi facă publice acţiunile. Când se întâmplă aşa ceva, deşi omorârea cu pietre e de domeniul trecutului, e probabil ca oamenii să arunce cu pietre simbolice în persoanele greşite pentru motive greşite.

După părerea lui Caldwell, Iosua a evitat ambele greşeli principale făcute în cursul primei încercări de a iscodi ţinutul Canaanului, ceea ce, sugera el, demonstra şi nechibzuinţa publicităţii excesive din jurul operaţiunilor de spionaj şi a amestecului Congresului care, credea el, subminau eficienţa CIA la mijlocul anilor 1970:

> Operaţiunile întreprinse de amatori mai mult sau mai puţin în văzul publicului au dus la slăbirea poziţiei de autoritate a lui Moise, la pierderea încrederii în sine a poporului şi au adus o perioadă prelungită de pedeapsă grea pentru popor. Operaţiunea lui Iosua, întreprinsă în ascuns de către profesionişti, a condus la îndeplinirea destinului naţional... Cu siguranţă că Iosua nu se confrunta cu problema supravegherii şi nici nu îşi făcea griji în legătură cu elaborarea unui scenariu de misiune care să fie acceptabil din punct de vedere politic.[20]

Serviciile de informaţii moderne cele mai preocupate să tragă învăţăminte de pe urma misiunilor de spionaj trimise de Moise şi Iosua în Tărâmul Făgăduinţei au fost, în mod previzibil, cele ale statului Israel, de la întemeierea sa în 1948: Mossadul, agenţia de informaţii externe, şi Shin Bet, serviciul de securitate internă. La începutul secolului XXI, Efraim Halevy, şef al Mossadului, obişnuia să invoce comportamentul celor zece spioni trimişi de Moise să iscodească ţinutul Canaanului pentru a-i avertiza pe noii recruţi în ceea ce priveşte importanţa respectării misiunii încredinţate. Cei zece atrăseseră mânia divină permiţându-şi să pună propriile păreri înaintea responsabilităţilor legate de raportarea operaţiunilor de spionaj.[21]

Atât Shin Bet, cât şi Mossadul şi-au ales mottouri din Biblia ebraică. Mottoul agenţiei Shin Bet este luat din Psalmul 121: „nu va dormita şi nici nu va dormi Cel care-l păzeşte pe Israel”. Mottoul actual al Mossadului este: „Cei ce nu au cârmuire cad ca frunzele, dar în sfatul bogat se află mântuire” (Proverbe, 11:14). Acesta a înlocuit un controversat motto anterior, inspirat din Proverbe, 24:6: „Un război se duce prin înşelătorie”.[22] Respectivul motto este şi în prezent citat uneori de prim-ministrul israelian Benjamin Netanyahu. În decembrie 2012, aflat împreună cu preşedintele Shimon Peres şi şeful Mossad, Tamir Pardo, în timpul sărbătorii Hanuka, Netanyahu a declarat:

> De Hanuka zicem de obicei „Cine va cânta laude puterii Israelului?” şi eu adaug la asta „Cine va întreprinde operaţiunile secrete ale Israelului?”, căci este scris: „Un război se duce prin înşelătorie”. Aşa îi învinge cei puţini pe cei mulţi, iar noi am învăţat această lecţie de pe vremea strămoşilor noştri. Avem nevoie de o organizaţie care să activeze la nivel internaţional folosindu-se atât de metode străvechi, cât şi de cele moderne. Mossadul face exact acest lucru în modul cel mai strălucit.[23]

Folosirea inducerii în eroare de către Mossad are, astfel, rădăcini biblice. Potrivit Ieşirii, izbăvirea israeliţilor din sclavia în Egipt a început printr-o înşelăciune aprobată de divinitate. Moise l-a rugat pe faraon să le permită israeliţilor să meargă în pustie într-un pelerinaj de trei zile, fără să-i destăinuie că prin aceasta intenţionau să înceapă un exod permanent.[24] Printre comentatorii evrei care au concluzionat mai târziu că Moise proceda „prin înşelăciune” se află şi rabinul Shlomo Yitzhaki (1040-1104), mai bine cunoscut

ca Rashi, al cărui comentariu la Talmud a fost inclus în toate ediţiile publicate de la prima apariţie din anii 1520.

Deşi israeliţii au fost probabil singurii care au pretins că operaţiunile lor de spionaj din Canaan de acum 3 000 de ani sunt învestite cu autoritate divină, vechii egipteni erau şi ei implicaţi profund în culegerea de informaţii. În ciuda faptului că Biblia nu face referire la prezenţa egiptenilor în Canaan (la fel cum sursele egiptene păstrate până azi fac doar o singură referire la prezenţa israeliţilor în teritoriu), oraşele sale cetăţi erau conduse de vasali ai faraonului, cu o puternică prezenţă militară şi administrativă egipteană.[25] Canaanul era legătura terestră dintre Egipt şi celelalte patru „Mari regate" din Orientul Apropiat Antic cu care avea relaţii diplomatice: Hatti, Mitanni, Asiria şi Babilonia.[26] De asemenea, era o sursă importantă de provizii pentru armata şi marina Egiptului, fiind astfel o prioritate pentru egipteni din punct de vedere al culegerii de informaţii.

Deşi fragmentare, cele mai vechi informaţii de încredere despre activitatea de culegere de informaţii de către egipteni în Canaan – care reprezintă în acelaşi timp cele mai vechi surse majore de documentare despre operaţiunile secrete de pe glob – se regăsesc în „Scrisorile din Amarna", scrise pe tăbliţe de lut la mijlocul secolului al XIV-lea î.Hr. Acestea au fost descoperite întâmplător în 1887 de o ţărancă egipteană la Tell el-Amarna, pe locul palatului faraonului Amenhotep al IV-lea (cunoscut ca Ehnaton). După un secol de cercetări întreprinse de oameni de ştiinţă de pe ambele maluri ale Atlanticului, în 1992 s-a publicat versiunea în limba engleză a scrisorilor, în traducerea prof. W.L. Moran, egiptolog de la Harvard.[27] Cele 329 de scrisori adunate în ediţia Moran au fost trimise de către vasalii din Canaan faraonului cu aproape un secol înainte de cucerirea israelită descrisă în Biblie. Treizeci şi opt dintre scrisorile vasalilor conţin ceea ce astăzi s-ar numi informaţii secrete mai degrabă decât informaţii din surse publice, deşi la vremea respectivă nu se făcea o deosebire clară între cele două.[28] Porturile aflate de-a lungul coastei Levantului şi caravanseraiurile situate de-a lungul rutelor comerciale dobândeau şi ele informaţii din zone îndepărtate, precum Mediterana sau Cornul Abundenţei. Prin Canaan şi porturile sale treceau trupe, neguţători şi mesageri, atât prieteni, cât şi duşmani.[29] Vasalii Egiptului erau bine amplasaţi pentru culegerea de informaţii de la aceştia şi ştiau că se aştepta de la ei să procedeze astfel. Un vasal i-a scris faraonului: „Sunt servitorul vostru fidel şi tot ce aud îi scriu Domnului meu".[30] Multe informaţii (cu siguranţă mult mai multe) se transmiteau şi prin viu grai demnitarilor egipteni din zonă.[31]

Informaţiile secrete de cea mai înaltă prioritate raportate faraonului se refereau la ameninţări la adresa Imperiului Egiptean din partea inamicilor din exterior şi a trădătorilor din interior. O dată, faraonul l-a ameninţat pe Aziru, cârmuitorul din Amurru (situat la nord de Canaan), că va fi decapitat cu securea după ce a aflat informaţii secrete potrivit cărora acesta se asociase cu unul dintre duşmanii săi: „Acum regele a aflat cele ce urmează: «Ai căzut la pace cu ocârmuitorul din Kadesh. Mâncaţi şi beţi băuturi tari împreună». Şi e adevărat. De ce te porţi aşa? De ce ai căzut la pace cu un cârmuitor cu care se războieşte regele?" Sursa acestor informaţii supărătoare trebuie să fi fost un informator din afara Egiptului, fie de la curtea lui Aziru, fie de la cea a cârmuitorului din Kadesh, întrucât un egiptean n-ar fi fost invitat să-l vadă pe Aziru mâncând şi bând cu un duşman al faraonului.[32] Altă dată, Abi-Milku, cârmuitorul Tyrului, a raportat că regele Sidonului, care se pretindea a fi un vasal exemplar al faraonului, îşi transferase loialitatea către Aziru: „Zimredda,

regele Sidonului, îi scrie zilnic rebelului Aziru [...] despre fiece cuvânt pe care-l aude din Egipt. Îi scriu astfel domnului meu [faraonului], şi e bine că ştie despre asta”.[33] Scrisorile din Amarna mai conţin şi cele mai timpurii, dar şi fragmentare, dovezi istorice despre obţinerea de informaţii secrete prin interceptarea mesajelor[13], ceea ce, în combinaţie cu decriptarea codurilor[14], a devenit mai târziu cea mai importantă modalitate de colectare de informaţii secrete din timpul războaielor mondiale din secolul XX.

O scrisoare din Amarna interceptată relevă, prin comparaţie cu scrieri cuneiforme hitite din aceeaşi perioadă, o urmare extraordinară a morţii faraonului Tutankhamon în 1323 î.Hr. Deşi a murit la vârsta de doar 19 ani, după mai puţin de un deceniu pe tron, descoperirea senzaţională din 1923 în Valea Regilor a mormântului şi sarcofagului său aproape intact – singurul complet dintre mormintele regale din Egiptul Antic – a făcut ca Tutankhamon să devină cel mai cunoscut faraon al tuturor timpurilor. Astăzi, cel mai admirat exponat din inestimabila colecţie a Muzeului de Antichităţi Egiptene din Cairo este masca mortuară a lui Tutankhamon, făcută din 11 kilograme de aur masiv. Alte comori din mormânt o înfăţişează pe regina Ankhesenamun, care îi era, probabil, soră vitregă, alături de el. O gravură dintr-un tron de aur o înfăţişează purtând o perucă nubiană scurtă şi miruindu-şi soţul. Scene de pe un altar de aur o înfăţişează oferindu-i lui Tutankhamon flori de lotus şi stând în picioare alături de el într-o luntre îndreptată către cuibul unei raţe într-o mlaştină, în vreme ce el vânează raţe cu un arc cu săgeţi. Cercetări recente au arătat că, imediat după moartea lui Tutankhamon, regina Ankhesenamun i-a scris regelui hitit Suppiluliuma I, spunând că nu avea fiu şi moştenitor şi intenţiona să se recăsătorească, dar refuza să ia în căsătorie un egiptean fără sânge nobil: „Se spune că ai mulţi fii. Deci dă-mi pe unul dintre fiii tăi. Mie îmi va fi soţ, iar în Egipt va fi rege”.[34]

Suppiluliuma, care pare să fi fost surprins de cererea urgentă şi neaşteptată a lui Ankhesenamun de a se mărita cu unul dintre fiii lui, probabil a bănuit că era vorba de o provocare şi a trimis un mesager care să se asigure că avea intenţii sincere. Apoi Ankhesenamun a trimis un al doilea mesaj, reproşându-i regelui hitit că se îndoia de sinceritatea ei şi l-a rugat din nou să îi îngăduie să se mărite cu unul dintre fiii lui. De data aceasta, mesajul ei, care făcea referire la prima dată când îl abordase pe Suppiluliuma, a fost interceptat; o parte din el se regăseşte atât în scrisorile din Amarna, cât şi în scrierile hitite.[35] Deşi Suppiluliuma pare să se fi convins că intenţia lui Ankhesenamun era reală şi a trimis un fiu pentru a se căsători cu ea, acesta a fost asasinat pe drum, înainte de a ajunge la curtea Egiptului. Cine a fost responsabil pentru moartea prinţului hitit nu se va şti probabil niciodată cu exactitate. Totuşi, cel mai plauzibil, vinovat era vizirul lui Tutankhamon, Ay, care complota pentru a-

---

[13] Dovezile foarte fragmentare din scrisorile din Amarna despre interceptarea mesajelor sunt uneori dificil de interpretat. Se poate ca un mesaj din partea lui Aziru către fraţii săi să fi fost interceptat de egipteni. Sau se poate să fi fost oferit de Aziru în încercarea de a-şi dovedi loialitatea faţă de faraon. Vezi Cohen, „Intelligence in the Amarna Letters”, pp. 92-93. (*N.a.*)

[14] Despre originile criptografiei în Egiptul Antic, vezi Kahn, *Codebreakers*, pp. 71-73. Cel mai timpuriu exemplu de criptografie cunoscut este folosirea simbolurilor hieroglife neobişnuite pe o inscripţie datată cca 1900 î.Hr., aflată în mormântul nobilului Khnumhotep al II-lea. Totuşi, Kahn susţine că scopul simbolurilor nu era, ca în criptografia modernă, să încifreze o parte din inscripţie, ci să-i sporească prestigiul şi autoritatea. Alte exemple de criptografie funerară din Egiptul Antic par să fi avut şi ele iniţial scopul de a atrage atenţia cititorilor şi de a-i încuraja să rezolve ghicitorile cuprinse în inscripţii. (*N.a.*)

i succeda faraonului răposat. Poate, tocmai pentru a evita căsătoria cu Ay încercase Ankhesenamun să se mărite cu un prinţ hitit. Cu toate acestea, Ay i-a urmat lui Tutankhamon ca faraon şi s-a căsătorit cu văduva acestuia – în ciuda faptului că-i descoperise planul tainic de a se căsători cu un prinţ hitit în locul lui. Deşi nu există dovezi, se poate ca el să se fi răzbunat pe proaspăta sa soţie. Ankhesenamun a murit din cauze necunoscute la mai puţin de un an după căsătoria sa cu Ay.

Scrisorile din Amarna, precum şi alte scrieri egiptene şi descoperiri arheologice recente din Canaan nu pot fi coroborate cu relatarea biblică despre cucerirea Tărâmului Făgăduinţei de către israeliţi. Singura scriere egipteană descoperită până acum care să facă referire la prezenţa israeliţilor în Canaan este o stelă funerară datând din cca 1207 î.Hr., care se referă la un grup numit, probabil, „Israel”. Dar în afara celor pentru care autoritatea Scripturii este în sine o garanţie suficientă pentru a certifica acurateţea relatării, nu există dovezi credibile despre o cucerire a Canaanului de către israeliţi. Săpăturile din Ierihon, de exemplu, arată că, în mod similar cu alte oraşe din Canaan, acesta nu avea ziduri măreţe care să se prăbuşească la sunetul trompetelor israeliţilor.[36] Ceea ce se va fi întâmplat e mai puţin dramatic. În loc să pornească într-un război de cucerire, israeliţii se vor fi aşezat cu oile şi caprele lor în satele de pe colinele Canaanului, convertind încetul cu încetul triburile vecine la religia lor.[37] Povestea cuceririi a fost scrisă la aproape jumătate de mileniu după ce se presupune că a avut loc, de către preoţi evrei, pe baza amintirilor şi tradiţiilor populare, pentru a demonstra sprijinul dat de Dumnezeu în trecut Poporului Său Ales, pentru a-l uni în faţa duşmanilor de la acea vreme şi a-l inspira în faţa dificultăţilor. „Puterea poveştii biblice vine din faptul că este o expresie narativă convingătoare şi coerentă despre teme eterne precum eliberarea unui popor, continua rezistenţă în faţa opresiunii şi căutarea egalităţii sociale.”[38]

Viaţa lui Iisus din Nazaret, în parte deoarece a început să fie scrisă cu mult mai devreme după moartea sa decât relatarea din Vechiul Testament despre vieţile lui Moise şi Iosua, pune mai puţine probleme istorice, deşi sunt şi acestea destul de semnificative. În vreme ce unele episoade din naraţiunile evangheliilor, începând cu naşterea lui Iisus la Betleem, sunt controversate în rândul cercetătorilor Bibliei, majoritatea istoricilor sunt de acord că el a fost botezat de Ioan Botezătorul, a împlinit o misiune publică în Galileea şi Iudeea şi a fost răstignit în Ierusalim la ordinul lui Pilat din Pont în jurul anului 33.[15] Deşi în Noul Testament sunt mai puţine referiri la iscoade şi colectarea de informaţii secrete decât în Vechiul Testament, sunt totuşi de mare importanţă pentru a înţelege ceea ce azi majoritatea bisericilor creştine comemorează drept „Săptămâna Mare”, care s-a sfârşit cu răstignirea lui Iisus în „Vinerea Mare” şi cu învierea din Duminica Paştelui (în care cred creştinii). Săptămâna a început în „Duminica Floriilor”, duminica de dinainte de Paşte, cu intrarea triumfală a lui Iisus în Ierusalim, nu pe jos, aşa cum se aşteptau evreii pioşi, ci călare pe un asin, împlinind astfel profeţia din Vechiului Testament a lui Zaharia, care anticipa venirea lui Mesia.

Aspectele legate de culegerea de informaţii din biografia lui Iisus din Nazaret sunt foarte diferite de cele din întâmplările lui Moise şi Iosua. Relatările din evanghelii despre activitatea din Galileea şi Iudeea nu conţin referiri la iscoade sau culegerea de informaţii secrete. Totuşi, din momentul în

---

[15] Majoritatea cercetătorilor Bibliei sunt de acord cu datarea răstignirii între anii 30 şi 36 d.Hr., cea mai probabilă dată fiind considerată a fi anul 33 d.Hr. (*N.a.*)

care a intrat în Ierusalim în Duminica Floriilor[16], scripturile arată că era conştient că se afla sub supravegherea autorităţilor evreieşti. Această conştientizare poate explica aranjamentele tainice făcute de Iisus pentru a obţine asinul pe care avea să intre călare în Ierusalim. După cum arată Evanghelia după Marcu, în vreme ce Iisus se apropia de Ierusalim:

> A trimis pe doi din ucenicii Săi şi le-a zis: „Mergeţi în satul care este în faţa voastră şi, intrând în el, îndată veţi afla un mânz legat, pe care niciun om n-a şezut până acum. Dezlegaţi-l şi aduceţi-l. Iar de vă va zice cineva: De ce faceţi aceasta?, spuneţi-i: Domnul are trebuinţă de el...”[39]

Conform Sf. Marcu, mulţi dintre cei care îl urmau pe Iisus se aflau acolo pentru a-l întâmpina, aşternându-i în cale haine şi ramuri de copaci şi strigând „Osana! Binecuvântat este Cel ce vine întru numele Domnului!” Dacă relatarea lui Marcu este exactă, întâmpinarea trebuie să fi fost pregătită dinainte de către cei care-l priveau ca pe un Mesia. Acest fapt ar fi fost suficient ca să atragă atenţia autorităţilor evreieşti şi romane. Vizita de după aceea a lui Iisus la nou-restauratul Templu Evreiesc le va fi sporit îngrijorarea. Iisus a răsturnat mesele zarafilor şi scaunele neguţătorilor de porumbei, spunând: „Oare nu este scris: Casa Mea, casă de rugăciune se va chema pentru toate neamurile? Voi însă aţi făcut-o peşteră de tâlhari”. Temându-se de efectul hipnotizant al învăţăturilor sale asupra poporului, cărturarii şi arhiereii „căutau cum să-L piardă”.[40]

Potrivit Sf. Luca, arhiereii şi cărturarii „au trimis iscoade” să-l ţină pe Iisus sub supraveghere şi să-i pună întrebări care să dea naştere la răspunsuri aparent răzvrătite, ceea ce ar fi fost un pretext pentru a-l preda pe Iisus prefectului roman din Iudeea, Pilat din Pont.[17] Iisus a evitat să le ofere pretexte, prin faimoasa replică la întrebarea „Se cuvine să dăm dajdie Cezarului, sau nu?”:

> „De ce Mă ispitiţi? Arătaţi-mi un dinar! A cui efigie şi a cui inscripţie le are pe el?” Iar ei au zis: „Ale cezarului”. Şi el a zis către ei: „Atunci daţi cezarului cele ce sunt ale cezarului şi lui Dumnezeu pe cele ale lui Dumnezeu!”[41]

Faptul că Iisus ştia că se afla sub supraveghere explică, probabil, de ce a făcut în secret aranjamente pentru a găsi o „casă sigură”[18] unde să ia masa de Paşte, astăzi cunoscută drept Cina cea de Taină, cu cei 12 ucenici. Ucenicii nu au ştiut despre aranjamente până în ziua cinei, când Iisus le-a spus la doi dintre ei:

> „Mergeţi în cetate şi vă va întâmpina un om ducând un urcior cu apă; mergeţi după el; şi acolo unde va intra el, spuneţi-i stăpânului casei că Învăţătorul zice: Unde este odaia în care să mănânc Paştile împreună cu ucenicii mei? Iar el vă va arată un foişor mare, gata aşternut. Acolo să pregătiţi pentru noi”. Şi au ieşit ucenicii şi au venit în cetate şi au găsit aşa cum le spusese El şi au pregătit Paştile.

---

[16] Doar Sf. Ioan spune că duminica este ziua intrării lui Iisus în Ierusalim. Celelalte evanghelii nu menţionează despre ce zi a săptămânii era vorba. (*N.a.*)

[17] Singura scriere contemporană care îl menţionează pe Pilat din Pont, o inscripţie expusă la situl arheologic din palatul său din Cezareea, aflat într-o zonă pitorească pe malul mării, îl identifică drept „prefect” roman. (*N.a.*)

[18] În original, „*safe house*”, folosit astăzi cu accepţiunea de „casă conspirativă”. (*N.t.*)

Totuşi, la cina de Paşte era prezent un agent secret recrutat de arhierei. În vreme ce mâncau, Iisus le-a zis ucenicilor: „Adevăr vă grăiesc că unul dintre voi, care mănâncă împreună cu mine, Mă va vinde”.[42][19]

Agentul infiltrat între cei 12 ucenici era Iuda Iscarioteanul, ale cărui motive de a-l vinde pe Iisus sunt subiect de dezbatere şi după două milenii. Acronimul MICE folosit de FBI în secolul XX rezumă cele patru motive principale pentru care unii indivizi se dovedesc dornici să renunţe la loialităţile existente şi să lucreze în secret pentru o agenţie inamică: Monedă (bani), Ideologie, Compromis şi Egocentrism. Autorii evangheliilor îl plasează categoric pe Iuda în rândul celor îmboldiţi de prima categorie de motive. Probabil în preziua Paştelui, o zi cunoscută în Bisericile Anglicană şi Catolică sub numele de „Miercurea Iscoadei”, pentru a comemora trădarea lui Iisus de către Iuda, acesta se dusese în secret la arhierei şi îi întrebase cu cât l-ar plăti ca să-l dea pe Iisus pe mâna lor. Conform Evangheliei după Matei:

> ... ei i-au dat treizeci de arginţi. Şi de atunci el căuta un prilej potrivit ca să-L dea în mâna lor.[43]

Probabil că Iuda a fost plătit cu şekeli de argint din Tyr, singura monedă acceptată la Templul din Ierusalim. În vremea domniei împăratului Tiberiu (14-37 d.Hr.) a avut loc o creştere rapidă a numărului de *delatores* (informatori) mercenari care denunţau persoane din Imperiul Roman, acuzându-le de lipsă de loialitate faţă de autorităţi.[44] Iuda era unul dintre aceşti informatori.

Întrucât ucenicilor nu li s-a spus mai nimic despre locul unde avea să aibă loc cina de Paşte, Iuda nu putea să-i anunţe pe arhierei dinainte. Astfel, Iisus a avut răgaz ca în timpul Cinei celei de Taină, înainte de a fi arestat, să-i înveţe pe ucenici cum, frângând pâinea şi bând vinul dintr-un pocal, urmau să-l comemoreze printr-o ceremonie pe care majoritatea bisericilor au folosit-o mai târziu ca punct de pornire pentru taina împărtăşaniei. Pentru ca Iisus să poată fi arestat în cursul nopţii, în timp ce se ruga în Grădina Ghetsimani, Iuda a plecat mai devreme de la cina de Paşte pentru a-i anunţa pe arhierei despre locul unde se afla Iisus. Potrivit Evangheliei după Marcu, Iuda le-a spus celor care veniseră să-l aresteze pe Iisus:

> „Cel pe care-l voi săruta, acela este”... Şi venind îndată şi apropiindu-se de el, I-a zis: „Învăţătorule!...” şi L-a sărutat. Iar ei au pus mâna pe el şi l-au prins.[45]

După ce a fost arestat, Iisus a fost întâi judecat de Sinedriu, tribunalul religios al evreilor prezidat de Caiafa, arhiereu între 18 şi 36 d.Hr., despre al cărui lung mandat s-a spus în mod plauzibil că demonstrează capacitatea acestuia de a colabora cu autorităţile romane.[20] Unul dintre motivele pentru care Caiafa pare să fi avut o bună relaţie de lucru cu Pilat din Pont în deceniul

---

[19] Conform tradiţiei transmise din secolul al IV-lea, „foişorul” se află la primul etaj al unei clădiri cu două etaje situate la sud de Poarta Sionului, în zidul Oraşului Vechi din Ierusalim. Deşi camera cunoscută drept Cenaclu este inclusă în multe pelerinaje religioase la Ierusalim, tradiţia pe care se bazează această informaţie este una îndoielnică. (*N.a.*)

[20] Potrivit Evangheliei după Ioan, 18:13, Caiafa era ginerele lui Ana, menţionat şi în relatările din Biblie despre procesul lui Iisus. În 1990, arheologii au descoperit presupusele morminte de familie ale lui Ana şi Caiafa în Oraşul de sus din Ierusalim. Ana era patriarh şi provenea dintr-o familie care condusese marea preoţime pe aproape tot parcursul secolului I d.Hr. Vezi Crossan şi Reed, *Excavating Jesus*. (*N.a.*)

în care acesta a deţinut funcţia de prefect al Iudeei, între 26 şi 36 d.Hr., a fost disponibilitatea sa de a-i preda pe disidenţii evrei spre a fi judecaţi de tribunalele civile prezidate de Pilat. Iisus a fost unul dintre aceşti disidenţi. Inscripţia amplasată pe crucea pe care a fost răstignit, „Iisus Nazarineanul Regele Iudeilor", arată că fusese găsit vinovat de subminare politică.

În relatările din evanghelii, Pilat arată o oarecare reticenţă în privinţa condamnării la moarte a lui Iisus. Conform Evangheliei după Matei, acesta se spală pe mâini pentru a arăta că n-are nicio responsabilitate în acest caz. Totuşi, Pilat avea o reputaţie de om violent, ceea ce face ca sentinţa în cazul lui Iisus să nu fie surprinzătoare. Filosoful evreu Filon din Alexandria (cca 20 î.Hr.–50 d.Hr.) a scris despre „venalitatea, violenţa, furturile, atacurile sale, comportamentul său abuziv, execuţiile frecvente ale unor prizonieri care nu au fost judecaţi şi ferocitatea sa fără margini".[46] Deşi Filon a fost acuzat că exagerează, Pilat a fost destituit în anul 36 d.Hr., la câţiva ani după răstignirea lui Iisus, de către Lucius Vitellius, guvernatorul roman al Siriei (de care ţinea provincia Iudeea) şi i s-a ordonat să meargă la Roma ca să dea socoteală pentru abuz de putere.[47] La scurt timp după aceea, Caiafa a fost destituit din funcţia de mare preot.[48]

Văzut din perspectiva seculară pe termen lung, modul cum a fost tratat Iisus din Nazaret în timpul Săptămânii Mari, până la procesul prezidat de Pilat, precum şi cruzimea extremă a execuţiei care a urmat, a prefigurat ceea ce urma să devină o practică obişnuită a folosirii informaţiilor secrete de către regimurile autoritare moderne: supravegherea celor despre care se considera că ar submina regimul, combinată cu încercarea de infiltrare în anturajul liderilor disidenţilor. Milioane de persoane bănuite de subversiune au murit în gulaguri, lagăre de exterminare şi temniţe ale statelor cu regimuri autoritare din secolul XX. Totuşi, răstignirea lui Iisus din Nazaret a schimbat istoria lumii într-o măsură neegalată de niciun disident în următorii 2 000 de ani.

2

Operaţiunile de spionaj în Grecia Antică: Mit şi realitate, de la Ulise la Alexandru cel Mare

Spionajul este singurul domeniu din secolul XXI în care un personaj fictiv este mult mai bine cunoscut decât un profesionist adevărat, fie el viu sau mort. Desigur, personajul fictiv este James Bond, care este, de mai bine de o jumătate de secol, liderul mondial la capitolul imagine în literatura de spionaj. Majoritatea populaţiei globului a văzut şi, în mare parte, s-a delectat cu filmele despre James Bond. Popularitatea acestora dă puţine semne că se va diminua. *007: Coordonata Skyfall*, lansat în 2012, la aproape o jumătate de secol după primul film din serie, *Dr. No*, a fost şi filmul cu cele mai mari încasări. La puţină vreme după aceea, Bond s-a bucurat de recunoaştere din

partea familiei regale. La ceremonia de deschidere a Jocurilor Olimpice de la Londra din 2012, regina Elisabeta a II-a a fost însoţită de cea mai recentă încarnare a lui Bond, Daniel Craig, aparent sosit cu paraşuta pe stadion. Ulterior, regina a primit un premiu Bafta onorific.

Atracţia maselor pentru operaţiuni secrete fictive e veche de circa trei milenii, avându-şi originea în scrierile timpurii ale literaturii occidentale şi în aventurile lui Ulise, care a fost atât un personaj principal în *Iliada*, poemul epic al lui Homer despre Războiul Troian de 40 de zile, cât şi protagonistul din *Odiseea* lui Homer, care descrie lunga şi primejdioasa lui călătorie spre casă de după terminarea războiului. Ulise nu era preocupat în principal de misiuni secrete şi operaţiuni de spionaj. El a fost, mai înainte de toate, un erou războinic în căutarea gloriei şi a răzbunării, căruia îi plăcea ceea ce astăzi s-ar putea numi violenţă recreativă. Totuşi, remarcabilul său talent pentru înşelăciune i-a adus renumele de Ulise cel viclean. Zeiţa Atena i-a spus lui Ulise: „Căci tu eşti între oameni fără seamăn / De bun la sfat, la ticluit de vorbe / Eu între zei pe lume sunt vestită / De ştiutoare şi de iscusită”[1].

Atât în *Iliada*, cât şi în *Odiseea*, şiretlicurile lui Ulise devin uneori misiuni de spionaj. În vremea Războiului Troian, Ulise s-a oferit voluntar să îl însoţească pe tânărul rege războinic Diomede într-o misiune secretă de spionaj în tabăra duşmană. La începutul acesteia, l-au întâlnit pe spionul troian Dolon, venind din direcţia opusă pentru a-i iscodi pe greci. Înşelându-l pe Dolon cu promisiunea că viaţa îi va fi cruţată dacă va coopera, Ulise l-a convins să-i dezvăluie informaţii importante despre punctele tari ale forţelor armate ale Troiei. De îndată ce Dolon s-a conformat, „puternicul Diomede” i-a spus că va trebui să-l ucidă.

Dacă Dolon ar fi fost lăsat liber, el s-ar fi întors „ori ca iscoadă pe-ascuns, ori chiar ca potrivnic pe faţă”. Pe când Dolon implora îndurare, sabia lui Diomede „la cerbice-l ajunge şi vinele-i taie amândouă; / Capul i-alunecă-n colb şi bolboroseşte din gură”. Folosindu-se de informaţiile primite de la Dolon prin înşelăciune, Diomede şi Ulise au pătruns în taină în timpul nopţii în tabăra aliaţilor traci ai troienilor, i-au ucis pe regele Rhesus şi pe unii dintre soldaţii acestuia şi s-au întors triumfători în tabăra grecilor cu caii tracilor şi alte prăzi. Apoi, după ce s-au îmbăiat şi s-au uns cu untdelemn, au participat la un ospăţ festiv, făcând libaţii cu vin îndulcit cu miere în cinstea zeiţei Atena.[2] Carnajul, precum cel petrecut în această misiune de spionaj, îl făcea pe Ulise să simtă că a dus o treabă la bun sfârşit. În timpul celei de-a doua misiuni secrete a lui Ulise şi a lui Diomede în Troia, de data aceasta deghizaţi, cei doi au reuşit să fure „Palladium”-ul, o statuie sacră a zeiţei Atena, păstrată în templul ei, fără de care, după spusele unui proroc capturat de Ulise, grecii nu ar fi putut cuceri cetatea. În timp ce se afla în Troia, Elena – cunoscută drept cea mai frumoasă femeie din lume, a cărei răpire de către Paris, prinţul Troiei, a dus la izbucnirea războiului – l-a recunoscut pe Ulise, în ciuda deghizării, el fiind unul dintre foştii ei peţitori. Dar Elena nu l-a trădat. Cei doi protagonişti au reuşit să scape şi s-au bucurat de laudele cu care au fost întâmpinaţi la întoarcere.

Odiseea se sfârşeşte cu o altă dovadă de şiretenie. Întorcându-se acasă după o absenţă de zece ani, Ulise este deghizat de Atena într-un cerşetor pribeag pentru a-l ajuta să descopere, fără a fi recunoscut, ce se petrecea acasă la el şi pentru a-i putea iscodi pe peţitorii care încercau s-o convingă pe soţia sa (despre care se presupunea că e văduvă), Penelopa, să se mărite cu unul dintre ei. Nerecunoscându-l pe Ulise deghizat, Penelopa le spune peţitorilor că îl va lua de soţ pe acela care va reuşi să tragă cu arcul lui Ulise. După ce au încercat şi au eşuat toţi, Ulise reuşeşte şi foloseşte arcul pentru a-

i ucide pe peţitori, poruncindu-le apoi servitoarelor care se culcaseră cu ei să le îngroape leşurile şi după aceea le ucide şi pe ele. Aceste scene de carnaj îi întăresc satisfacţia prilejuită de revederea cu îndelung-încercata Penelopa, care îl recunoaşte până la urmă în toiul masacrului. Astfel, Ulise îşi sfârşeşte aventurile devenind mai întâi spion, apoi asasin în propria casă.

Cea mai ambiţioasă înşelătorie a lui Ulise, menţionată prima dată de Homer în *Odiseea* şi repovestită apoi în detaliu de poetul roman Virgiliu în *Eneida*, a fost construirea unui uriaş „Cal troian" din lemn, gol pe dinăuntru, pentru a pune capăt unui război care dura de zece ani şi ajunsese într-un punct mort. Troienii s-au trezit într-o dimineaţă că armata grecilor se retrăsese pe corăbii, lăsând în urmă doar un uriaş cal de lemn, iar „troienii doar ei înşişi / Trăseseră în cetăţuie calul" şi au început să-şi sărbătorească victoria. Totuşi, la miezul nopţii, când „luna plină răsărea", soldaţii greci conduşi de Ulise au ieşit din ascunzătoarea din burta calului, au ucis santinelele troienilor şi au deschis porţile cetăţii pentru a lăsa să intre armata grecilor, care se întorsese la adăpostul întunericului. Troia a fost distrusă, iar războiul a fost câştigat de greci.[3] Calul Troian a fost – timp de aproape trei milenii – cea mai cunoscută înşelătorie din istoria războiului, până ce a fost depăşită, cel puţin în Marea Britanie, de dezvăluirea, în anii 1970, a Sistemului XX folosit în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. O replică a calului mitologic se află astăzi la intrarea în situl arheologic din Troia, aflat în nord-vestul Turciei şi inclus în patrimoniul mondial.

Cea mai importantă înşelăciune reală pe timp de război din epoca de aur a Atenei a avut loc în anul 480 î.Hr., într-un moment critic în cursul invadării Greciei de către Imperiul Persan – cea mai mare putere a epocii –, în Bătălia de la Salamina, prima luptă navală decisivă din istoria scrisă. Înşelăciunea s-a bazat pe o stratagemă numită şi azi uneori „şiretlicul lui Ulise".[4] Bătălia de la Salamina a avut loc după cea mai eroică înfrângere din istoria Greciei Antice, cea de la Termopile, când o mică oaste condusă de regele Leonida din Sparta se spune că a ţinut piept timp de şapte zile armatei persane, care era de câteva ori mai numeroasă, într-o trecătoare îngustă în apropiere de coasta estică a Greciei Centrale.[21] Potrivit istoricului grec din secolul al V-lea Herodot („părintele istoriei"), au fost trădaţi de Efialte din Trachis – primul trădător al cărui nume este menţionat de către istoricii antici –, care a condus armata persană de-a lungul unei poteci pentru capre ce ocolea liniile grecilor.[5] După două milenii şi jumătate, Efialte rămâne cel mai bine cunoscut trădător din istoria Greciei, numele său fiind sinonim cu trădarea în limba greacă modernă, la fel cum Iuda şi Quisling sunt sinonime pentru trădare în limba engleză.

Pe un monument aflat azi la Termopile, pe locul ultimei redute a spartanilor, există o inscripţie în greacă şi engleză cu frecvent citatul omagiu adus acestora de poetul Simonide din Ceos:

> Trecătorule, mergi şi spartanilor le spune
>
> Că ascultând de legea lor avem aici îngropăciune.

În ciuda eroismului grecilor, în urma înfrângerii de la Termopile, Atena a rămas la mila armatei persane. Înainte ca oraşul să fie devastat şi incendiat de perşi, atenienii şi flota grecilor, sub comanda lui Temistocle, s-au refugiat

---

[21] Trecătoarea s-a schimbat în mod irecognoscibil din vremea acelei bătălii, ca urmare a cutremurelor şi a retragerii linei ţărmului. (*N.a.*)

pe insula Salamina. În vreme ce perşii, cu flota lor mult mai numeroasă, pregăteau un atac pe apă asupra grecilor, au fost abordaţi de un trădător pe nume Sicinnus, un sclav care fugise din flota elenă cu informaţii aparent la fel de importante cum erau cele furnizate de Efialte înainte de Bătălia de la Termopile. Potrivit lui Herodot, Sicinnus le-a spus că vasele din flota grecilor care nu le aparţineau atenienilor deciseseră să plece spre sud şi erau pe punctul de a părăsi Salamina – oferind astfel perşilor o ocazie ideală pentru a-i ataca. Fiind părăsit de aliaţi, Temistocle, spunea Sicinnus, era pregătit să întoarcă armele şi să conducă escadra atenianã pentru a li se alătura perşilor de îndată ce flota acestora s-ar fi apropiat de a sa.[6]

Totuşi, spre deosebire de Efialte, Sicinnus era, de fapt, un agent dublu – primul astfel de agent despre care au scris istoricii antici. El era un sclav loial pe care Temistocle îl alesese pentru a-i ademeni pe perşi într-o strâmtoare aflată între insula Salamina şi Grecia continentală. În opinia sa, aici triremele greceşti cu trei rânduri de vâslaşi, mai manevrabile, deşi depăşite numeric, ar fi fost în avantaj în spaţiul îngust şi ar fi putut folosi berbecii montaţi sub prore pentru a ciurui pe sub apă corăbiile persane. Flota inamică a căzut în capcana întinsă de Temistocle. Xerxes, regele perşilor, şedea pe un tron de aur pe înălţimile din apropierea golfului din Salamina, aşteptând să vadă o mare victorie navală a perşilor. În loc de aceasta, a văzut scufundându-se cam 200 de vase din propria flotă, în vreme ce grecii au pierdut doar 40 de trireme.[7] Xerxes s-a întors acasă cu mare parte din armata sa, abandonându-şi restul trupelor în Attica fără mijloace de transport şi fără speranţa de a continua cucerirea Greciei prin invadarea Peloponesului. Forţele persane rămase au fost înfrânte definitiv la Plateea în anul următor.

Deşi mulţumită lui Homer, grecii cunoşteau foarte bine „şiretlicurile lui Ulise”, nu se interesau deloc de culegerea de informaţii în mod organizat. În vremea înfloririi extraordinare a gândirii şi culturii greceşti din epoca de aur a Atenei în secolul al V-lea î.Hr., nimeni nu a demonstrat o înţelegere a rolului activităţilor strategice de informaţii militare comparabilă cu cea a preoţilor evrei care, probabil în cele două secole de dinainte, scriseseră relatările biblice despre misiunile din Canaan ale spionilor lui Moise şi Iosua. Zeii greci, spre deosebire de Dumnezeul israeliţilor, nu aveau niciun interes să promoveze operaţiunile de spionaj uman în momente critice, dar exista convingerea că sunt dispuşi să-i ajute pe adoratorii lor împotriva inamicilor. Grecii credeau că, prin intermediul prezicătorilor (*manteis*) şi al oracolelor, zeii le puteau oferi informaţii mult mai bune despre inamicii lor decât orice agenţie umană. Niciun general grec nu avea un ofiţer de informaţii. Spre deosebire de ei, majoritatea, dacă nu toţi marii generali atenieni din secolul al V-lea (Tolmides, Cimon, Nicias, Alcibiade şi posibil şi Pericle) îşi aveau propriii prezicători; există unele dovezi că în campanie aceştia erau plătiţi de stat.[8]

Cei mai mari istorici ai Greciei Antice, Herodot şi Tucidide, au avut multe de spus despre divinaţie, dar foarte puţine despre operaţiunile de spionaj.[22] Herodot a atribuit mare parte dintre meritele pentru victoria de la Plateea din

[22] Originala introducere a lui André Gerolymatos cu privire la rolul de agenţi secreţi al proxenilor (*proxenos*) (*Espionage and Treason*) necesită cercetări ulterioare. *Proxenoi* („prieteni veniţi în vizită”) erau greci care, într-o vreme care precedă ambasadele permanente, reprezentau statele străine în propriile cetăţi şi le ofereau informaţii, unele dintre acestea putând fi considerate informaţii secrete. Probabil că erau cel mai puţin utili în vreme de război, când era mare nevoie de serviciile lor, dar, din cauza legăturilor cu statele inamice, proxenii erau inevitabil consideraţi suspecţi de către concetăţenii lor. (*N.a.*)

479 î.Hr. prezicătorului spartan Tisamenus din Elis. În ajunul bătăliei, Tisamenus a spus că semnele sunt „bune pentru greci dacă rămân în defensivă, dar rele dacă trec râul Asopus şi atacă”. În vreme ce grecii au ţinut cont de avertismentul prezicătorului, comandantul mult mai numeroaselor trupe persane, Mardonios, călărind pe un cal alb, a trecut râul şi a fost ucis în misiune împreună cu majoritatea trupelor sale.[9] Ca şi în cazul lui Mardonios, un laitmotiv în poezia grecească, de la Homer la Sofocle, este că aceia care îi înjosesc pe prezicători şi ignoră semnele sunt blestemaţi să plătească pentru impietate şi aroganţă, fie cu propria viaţă, fie cu vieţile celor mai apropiaţi şi mai dragi lor.[10]

Prezicătorii erau într-atât de respectaţi de comandanţii militari în parte deoarece, contrar credinţelor occidentale moderne, mulţi aveau o intuiţie neobişnuită cu privire la comportamentul uman – chiar dacă intuiţia nu venea de la zei, aşa cum credeau grecii. Intuiţia lor era uneori un substitut valoros pentru evaluarea informaţiilor. După cum scrie antropologul Philip Peek, „tradiţia europeană tinde să caracterizeze profetul ca pe un şarlatan charismatic care îi constrânge pe ceilalţi prin manipulare inteligentă a cunoştinţelor ezoterice cărora poporul credul şi mânat de anxietăţi le acordă o valoare necorespunzătoare”. Făcând cercetări la sfârşitul secolului XX în Africa Subsahariană, Peek a descoperit că majoritatea profeţilor erau, din contră, „bărbaţi şi femei cu o înţelepciune ieşită din comun şi cu un caracter deosebit”.[11] Ca ei erau, probabil, şi mulţi prezicători din Grecia Antică.[12] De asemenea, aveau un statut social mai elevat decât mulţi analişti de informaţii moderni, care nu pretind că posedă nici acelaşi grad de virtute morală, nici aceeaşi capacitate de predicţie.

Cu toate acestea, metodele prezicătorilor din Grecia Antică erau mai nesigure decât cele ale agenţiilor moderne de informaţii. Ei pretindeau că primesc îndrumare divină citind în măruntaiele (mai ales ficatul) animalelor sacrificate (extispiciu), comportamentul păsărilor (ornitomanţie), vise şi o mare varietate de semne prevestitoare. Toate aceste forme de divinaţie au apărut în Grecia venind din Orientul Apropiat în secolele al VIII-lea – al VI-lea î.Hr. Cu toate acestea, grecii s-au convins că fuseseră învăţaţi artele divinaţiei nu de către „barbari” străini, ci de către propriii eroi mitologici. Potrivit lui Eschil, Prometeu a fost cel care „a pus ordine în multele metode ale artei divinaţiei”. Poetul Hesiod susţinea că Melampus, cel mai renumit prezicător din mitologia greacă, învăţase limba păsărilor de la doi şerpi care i-au lins urechile şi că acesta fusese probabil învăţat arta extispiciului de către însuşi Apolo.[13]

Se credea că accesul cel mai direct la îndrumarea divină este mijlocit de oracole – mai ales de Oracolul din Delfi, principalul loc sacru din lumea antică,[14] unde în nouă zile pe an o preoteasă fecioară, Pythia, aşezată pe un tripod, era posedată de Apolo, zeul soarelui, al luminii şi al profeţiei, şi şoptea mesaje incomprehensibile ale acestuia, care erau „traduse” de un preot mai în vârstă în versuri în hexametru. Apolo, scria poetul liric Pindar, „are o minte care cunoaşte toate lucrurile”.[15] Numai la Delfi comunica Apolo (sau oricare alt zeu grec) prin intermediul transei extatice a unui preot sau a unei preotese. Deşi mulţi vizitatori la altarul lui erau indivizi care căutau îndrumare în legătură cu probleme personale, Oracolul era consultat şi pentru afaceri de stat.[23] În timpul secolelor al VI-lea şi al V-lea î.Hr., faima Oracolului din Delfi se

[23] S-a sugerat în mod convingător faptul că Pythia emitea profeţii şi îndrumări semi-coerente care erau transformate în versuri în hexametru mai coerente şi mai bine compuse de către oficiali religioşi mai educaţi de la Oracol. Totuşi, dr. Richard Stoneman,

răspândise până la marginile lumii cunoscute. Multele şi costisitoarele ofrande votive (dintre care unele s-au păstrat) arată că profeţiile sale, în ciuda recunoscutei lor ambiguităţi, trebuie să-i fi impresionat pe mulţi vizitatori.[24] După victoria grecilor de la Plateea din anul 479 î.Hr., în semn de recunoştinţă pentru Oracolul pe care îl consultase prezicătorul Tisamenus înaintea bătăliei, grecii au înălţat la Delfi „Columna Şarpelui", înaltă de 9 metri, care a fost construită din bronzul rezultat din topirea armelor capturate de la perşi şi care înfăţişează doi şerpi încolăciţi unul în jurul altuia şi susţinând un tripod aurit.[1625] Profeţiile Oracolului nu puteau, fireşte, să se bazeze pe inspiraţie din partea unor zei inexistenţi. Ceea ce contemporanii considerau a fi revelaţie divină probabil că avea adesea drept sursă activităţi de spionaj uman. Niciun alt loc din lumea antică nu atrăgea cu regularitate vizitatori precum Delfi.[17] Multele întrebări pe care le primea Oracolul de la multitudinea de oraşe-stat greceşti şi de la potentaţi străini ofereau o înţelegere fără precedent a speranţelor şi temerilor acestora, care trebuie să fi stat la baza hexametrilor prezentaţi de preoţi drept mesaje de la Apolo.

Până la jumătatea secolului al V-lea î.Hr., deşi prezicătorii şi oracolele îşi păstraseră prestigiul, „şiretlicurile lui Ulise" şi alte înşelăciuni nu-şi mai găseau locul în imaginea de sine măgulitoare a democraţiei ateniene[18], care, deşi interzicea dreptul de vot femeilor şi sclavilor, se considera un model pentru toate celelalte oraşe-stat. La începutul Războiului Peloponesiac cu Sparta din anul 431, Atena şi-a declarat superioritatea morală faţă de Sparta tot aşa cum Marea Britanie şi-a declarat superioritatea morală faţă de Germania nazistă la începutul celui de-al Doilea Război Mondial. Pericle, faimos pentru elocvenţa sa ca apărător al democraţiei ateniene la începutul războiului cu Sparta, nu manifesta deloc interes pentru informaţii secrete sau înşelăciune strategică. El a declarat în cel mai cunoscut discurs al său, un elogiu funerar al primelor victime ale Războiului Peloponesiac (scris şi probabil îmbunătăţit ca elocvenţă de Tucidide), că Atena dispreţuia orice formă de supraveghere, subterfugiu sau tăinuire:

> În raporturile cu comunitatea şi în privinţa suspiciunii reciproce în activitatea zilnică ne manifestăm liberi, fără să ne mâniem pe vecin dacă face ceva după pofta inimii lui [...]. Noi le deschidem cetatea tuturor şi nu există învăţătură sau spectacol de la care să oprim pe cineva să ia parte, şi nu izgonim pe străini de teamă ca nu cumva, nefiind ascunse, să le privească vreun duşman şi să poată trage foloase...[19]

---

o autoritate în materie de oracole antice, nu este de acord cu această sugestie: „Toate relatările cunoscute despre intervenţiile istorice ale Oracolului de la Delfi descriu o funcţionară raţională [Pythia], care rostea răspunsuri enigmatice exprimate în versuri în hexametru. Nu e acceptabil să spunem că delirurile ei erau compuse într-o formă îngrijită de preoţii care o asistau la templu, din moment ce toate sursele spun că Pythia era cea care vorbea direct în versuri". (Stoneman, *Ancient Oracles*, pp. 30-31.) (*N.a.*)

[24] Cel mai cunoscut adept din secolul al VI-lea î.Hr. al Oracolului de la Delfi era Cresus, regele fabulos de bogat al Lidiei (situată în vestul Anatoliei) între 560 şi 546 î.Hr. Potrivit lui Herodot, Cresus a trimis iniţial emisari la şapte oracole pentru a le testa clarviziunea, dar s-a încrezut doar în răspunsurile primite de la Delfi şi de la altarul lui Amphiaraos. Potrivit lui Herodot, ofrandele votive trimise de Cresus au fost cele mai bogate primite vreodată de Oracolul din Delfi. (Herodot 1.) (*N.a.*)

[25] Columna Şarpelui a fost mutată de împăratul Constantin de la Delfi la Constantinopol în anul 324 d.Hr. şi a rămas intactă până la sfârşitul secolului al XVII-lea, când a fost avariată. Unul dintre capetele şerpilor care s-a desprins de pe columnă se află expus la Muzeul de Arheologie din Istanbul, aflat în apropiere. (*N.a.*)

Viziunea idilică a lui Pericle cu privire la cetăţenii liberi care respectă cu scrupulozitate intimitatea celorlalţi, chiar şi a semenilor enervanţi şi a spionilor străini, este înălţătoare, dar naivă. Eşecul Atenei de „a iscodi” în Sparta în maniera în care israeliţii fuseseră sfătuiţi să „iscodească” în Canaan a contribuit la, chiar dacă nu a cauzat, înfrângerea democraţiei ateniene în Războiul Peloponesiac.

Riscurile intrării în război fără informaţii militare strategice adecvate au fost demonstrate fără echivoc de dezastruoasa decizie a Atenei de a trimite numeroase trupe expediţionare care să atace oraşul-stat sicilian Siracuza, un posibil aliat al Spartei, în anul 415 î.Hr., într-o perioadă de acalmie din timpul Războiului Peloponesiac. Atena a fost atrasă să înceapă această expediţie prin apelul de ajutor primit de la unul dintre aliaţi săi, micul oraş-stat Egesta, aflat la aproape 1 000 de kilometri la vest de Sicilia, care pretindea că poate finanţa o expediţie a atenienilor. Potrivit lui Tucidide, cel mai mare istoric antic şi general în Războiul Peloponesiac, Atena a fost îmboldită de ambiţia nerealistă de a ajuta Egesta şi de a începe apoi cucerirea întregii Sicilii – în ciuda faptului că majoritatea atenienilor nu ştiau mai nimic despre dimensiunile insulei sau populaţia acesteia.[20]

Înainte de a decide să pornească o expediţie, Consiliul Atenian a trimis mesageri care să verifice pretenţia egestanilor că ar putea finanţa o astfel de expediţie. Odată ajunşi în Egesta, atât mesagerii, cât şi echipajele triremelor au fost „orbiţi” de abundenţa de veselă şi pocale din aur şi argint şi de alte comori expuse în timpul banchetelor somptuoase şi probabil cu multă băutură pregătite pentru ei. După spusele lui Tucidide, s-a descoperit abia mai târziu că gazdele egestane împrumutaseră mare parte din aur şi argint de la cetăţile învecinate, unele dintre ele aşezări feniciene, şi că multe dintre aceste obiecte de preţ fuseseră folosite la mai multe banchete.[21] Neştiind că sunt păcăliţi, mesagerii, însoţiţi de purtători de cuvânt ai egestanilor, au povestit Consiliului Atenian despre bogăţia Egestei, iar mai târziu Tucidide a scris despre ei că „le spuneau lucruri multe şi neadevărate”. Convinşi că descoperiseră El Dorado, membrii Consiliului au hotărât să trimită în Sicilia „cea mai scumpă şi mai falnică [armată] dintre cele constituite până atunci”.[22] Probabil cel mai talentat şi mai entuziast dintre cei trei comandanţi aleşi pentru a conduce expediţia era tânărul, extravagantul şi îndatoratul Alcibiade, al cărui entuziasm trebuie să fi sporit din pricina datoriilor sale.

Pregătirile pentru expediţia siciliană au fost perturbate de un semn rău: vandalizarea hermelor – statui ale zeului Hermes, cu falus în erecţie, amplasate prin toată Atena la răspântii de drumuri şi la intrarea în locuri sacre, dar şi în case private. Într-o dimineaţă de la sfârşitul lui mai sau începutul lui iunie 415, atenienii au fost şocaţi să descopere că peste noapte multe dintre herme fuseseră profanate, feţele fiindu-le desfigurate şi falusurile tăiate.[23] Deoarece Hermes era zeul călătoriilor, momentul ales pentru acest afront blasfemator în vremea pregătirilor pentru expediţie a părut cu atât mai mult de rău augur. Imediat s-a declanşat o vânătoare a subversivilor *hermokopidai* („tăietori de herme”), despre care, spune Tucidide, se credea că nu sunt simpli vandali, ci membri ai unei „conspiraţii în vederea răsturnării situaţiei şi a distrugerii democraţiei”.[24]

În absenţa unor forte poliţieneşti sau a unui serviciu de securitate care să investigheze, s-a înfiinţat o comisie de anchetă învestită cu autoritatea de a plăti recompense generoase (de până la 10 000 de drahme)[26] pentru

[26] Cei care au participat la construirea Acropolei erau plătiţi cu 1-1,5 drahme pe zi. (*N.a.*)

informaţii care să ducă la identificarea „tăietorilor de herme”. Informatorilor li se garanta că nu vor fi acuzaţi de nimic. Deşi probabil că principalii vinovaţi au fost descoperiţi până la urmă (22 de persoane au fost fie executate, fie obligate să părăsească Atena), demagogul radical Androcle şi alţii au pretins la început că şeful bandei era extravagantul lor rival politic Alcibiade[25] – o acuzaţie improbabilă, dat fiind faptul că Alcibiade era unul dintre comandanţii expediţiei şi nu ar fi făcut nimic care să împiedice plecarea. Cu toate că existau dovezi plauzibile referitoare la comportamentul lui uneori profanator, nu aveau legătură directă cu profanarea hermelor.

Alcibiade şi prietenii săi au contracarat afirmaţiile că profanarea era un semn rău pentru expediţie, plătind profeţi corupţi să prezică victoria. Lui Tucidide, care a fost probabil prezent la plecarea expediţiei siciliene în vara lui 415, i s-a părut că aproape toţi cetăţenii Atenei veniseră în portul Pireu să vadă pornind cea mai mare armată reunită vreodată de un oraş-stat grec. Deşi exista obiceiul ca echipajul unei nave să înalţe rugăciuni înainte de a ridica ancora, de această dată, după semnalul trompetelor, un crainic a condus rugăciunile concomitente în toată flota, după care toţi cei aflaţi la bord au făcut libaţii cu vin.[26]

Unitatea nu a durat mult. Chiar înainte ca expediţia să ajungă în Sicilia, Alcibiade a fost rechemat pentru un proces de blasfemie. Cu toate acestea, în loc să se întoarcă la Atena, el a dezertat în Sparta. A fost condamnat la moarte *in absentia* şi proprietăţile i-au fost confiscate. În loc să planifice o operaţiune de capturare sau ucidere (cum aveau să facă mai târziu perşii şi spartanii), autorităţile ateniene i-au scris numele pe o stelă care a fost apoi blestemată într-o ceremonie oficiată de preoţi şi preotese.[27] Pentru spartani, dezertarea lui Alcibiade a însemnat un avantaj neaşteptat din punctul de vedere al informaţiilor. Deşi lipsesc dovezile (deloc surprinzător, dată fiind lipsa izvoarelor), probabil că Alcibiade i-a sfătuit pe spartani cum să ajute Siracuza, cel mai puternic oraş-stat sicilian, să ţină piept forţelor ateniene şi să construiască un fort la Decelea, în Atica, pentru a slăbi o importantă rută comercială atenianã.[28] Intervenţia Spartei a pecetluit soarta expediţiei ateniene.

Credinţa atenienilor în iluzia unui Midas sicilian este doar cel mai pitoresc exemplu al lipsei lor de înţelegere a necesităţii de a obţine informaţii militare strategice înainte de a organiza o operaţiune majoră. Deşi înfrângerea lor a fost grăbită de greşelile generalilor atenieni şi de disensiunile dintre aceştia, o înţelegere adecvată a problemelor cu care se confrunta expediţia ar fi putut să descurajeze din capul locului încercarea de cucerire a Siciliei. Potrivit istoriei scrise mai târziu de Plutarh, chiar şi după doi ani de lupte, Atenei încă i se părea atât de greu să înţeleagă cât de potrivnici erau sorţii, încât, atunci când ştirea înfrângerii finale a ajuns la Atena, în septembrie 413 î.Hr., cel care a adus vestea a fost acuzat că răspândeşte informaţii false şi a fost torturat pentru a recunoaşte că nu avusese loc nicio înfrângere, până ce au sosit mesageri oficiali din Sicilia, confirmând informaţiile despre acest dezastru.[29]

Înfrângerea devastatoare a Atenei, care a pierdut 200 de nave şi mii de luptători, a redus inevitabil valoarea informaţiilor furnizate de Alcibiade Spartei. Totuşi, el a continuat, ca şi până atunci, să-şi asume riscuri. Viaţa sa a fost şi mai pitorească după dezertare decât fusese în Atena. Regele spartan Agis al II-lea pare să fi descoperit că Alcibiade avea o aventură cu soţia lui, Timea, obligându-l astfel să dezerteze din nou – de data aceasta la satrapul

persan Tissaphernes.[27] Într-atât l-a impresionat Alcibiade pe Tissaphernes cu informaţiile de care dispunea, pe baza cunoştinţelor despre chestiuni din viaţa Atenei şi a Spartei, încât pentru o vreme, potrivit lui Tucidide, el a devenit „sfetnicul lui Tissaphernes în toate”.[30] Totuşi, Alcibiade îşi avea propriile interese. Cu ajutorul intermediarilor, încerca să negocieze întoarcerea la Atena, pretinzând că are puterea de a le „asigura prietenia cu Tissaphernes”.[31] „Alcibiade”, scria Tucidide, „a reuşit să facă în aşa fel ca Tissaphernes să se teamă de atenieni, iar atenienii de Tissaphernes”.[32] Deloc surprinzător, Tissaphernes a descoperit duplicitatea acestuia şi l-a aruncat în închisoare. Apoi Alcibiade a reuşit să scape din nou, de data aceasta călare, s-a alăturat trupelor ateniene în anul 411 î.Hr. şi a devenit un amiral de succes. A fost deplin repus în drepturile de cetăţean atenian în anul 407, pentru a pleca din nou în exil un an mai târziu. Probabil că Alcibiade a fost cel mai nestatornic şi cel mai pitoresc dezertor din istoria serviciilor de informaţii – motivat nu de angajament ideologic, precum cei mai de succes dezertori şi agenţi dubli din secolul XX, ci de propriile interese. Cu toate acestea, în anul 404 î.Hr., a trebuit să suporte în cele din urmă consecinţele duplicităţii sale în serie, fiind ucis în Frigia de agenţii lui Tissaphernes, probabil ajutaţi de spartani.[33] În acelaşi an, îndelungatul Război Peloponesiac s-a sfârşit prin capitularea Atenei în faţa Spartei şi decăderea democraţiei ateniene.

Extraordinara dezvoltare a învăţământului şi culturii din epoca de aur a democraţiei ateniene din secolul al V-lea î.Hr. nu s-a extins şi asupra activităţii serviciilor de informaţii. Până la începutul secolului al IV-lea, majoritatea comandanţilor greci par să fi neglijat până şi culegerea, înainte de bătălie, a unor informaţii tactice despre forţele inamice şi teritoriile necunoscute sau ostile. Istoricul, omul de arme şi filosoful Xenofon din Atena (cca 430-354 î.Hr.) a fost primul care a scris în detaliu despre operaţiunile de recunoaştere şi urmărire. El a fost şi cel dintâi care a susţinut că era „necesar să dedici timp iscoadelor înainte de izbucnirea războiului”.[34] Xenofon recomanda recrutarea unor agenţi care să fie capabili să meargă în teritoriul inamic fără a trezi suspiciuni, precum neguţători şi oameni din ţări neutre. De asemenea, susţinea trimiterea unor falşi dezertori pentru a induce inamicul în eroare.[35]

Dar Xenofon insista şi că era mult mai puţin importantă activitatea umană de culegere de informaţii decât folosirea divinaţiei pentru a accede la înţelepciunea zeilor: „În vreme de război, inamicii complotează unul împotriva celuilalt, dar arareori ştiu dacă aceste planuri sunt bine întocmite. E imposibil să găseşti alţi sfătuitori pentru astfel de chestiuni în afară de zei. Ei ştiu totul şi trimit semne dinainte oricui doresc ei, prin intermediul sacrificiilor, al păsărilor, al vocilor şi al viselor”.[36] Aristotel, cel mai mare filosof grec al secolului al IV-lea î.Hr., nu ignora divinaţia şi accepta posibilitatea transmiterii cunoştinţelor divine către oameni ca fiind un fenomen „natural”.[37] Dar, în general, atitudinea lui era una sceptică: în lucrarea „Despre divinaţie cu ajutorul viselor”, el susţine că, atunci când visele se dovedesc a fi profetice, motivul principal e „pura coincidenţă”. Şi, din moment ce unele animale visează, „se poate spune că visele nu sunt trimise de Zei”.[38]

Singura referire la culegerea de informaţii care apare în scrierile lui Aristotel păstrate până azi se referă la supravegherea celor care ameninţă să răstoarne sistemul politic. În *Politica*, lucrarea sa de filosofie politică, a recomandat supravegherea potenţialilor disidenţi: „cum revoluţiile sunt

[27] După moartea lui Agis, acesta a fost succedat de fratele său, iar nu de fiul lui, Leotychidas, care a fost declarat nelegitim din cauza convingerii (nedovedite) că Alcibiade era tatăl său. (Rhodes, *Alcibiades*, loc. 1261.) (*N.a.*)

cauzate şi de modul de viaţă al particularilor, trebuie creată o funcţie [*arkhe*] care îi va supraveghea pe aceia a căror viaţă nu este în concordanţă cu regimul”.[39] Regimurile autoritare, era de părere Aristotel, aveau nevoie de iscoade care să pătrundă în adunările sociale şi să dea raportul asupra a ceea ce se spunea acolo: „Se încadrează aici toate [...] procedee[le] tiranice [...], de asemenea, încercarea de a nu se scăpa din vedere nimic din vorbele sau faptele oricăruia dintre supuşi – trimiterea de spioni [*kataskopoi*] ca femeile din Siracuza numite «iscoditoare» [*potagogides*] şi «ascultătorii» [*otakoustai*] pe care îi strecura Hieron oriunde avea loc o reuniune sau o întrunire”. „Iscoditoarele” erau probabil recrutate dintre flautistele şi prostituatele care desfătau oaspeţii la banchete private organizate în cinstea cetăţenilor de vază.[40]

Cel mai cunoscut elev al lui Aristotel era cel care avea să devină Alexandru cel Mare, fiul regelui Filip al II-lea al Macedoniei, căruia i-a dat lecţii între anii 343 şi 340 î.Hr., când Alexandru avea 13-16 ani. „Astfel”, scrie Jonathan Barnes, autor specializat în studierea vieţii lui Aristotel, „a început asocierea dintre cea mai puternică minte a epocii şi cel mai puternic om al epocii”.[41] Pasiunea lui Alexandru pentru Homer se datora cel puţin în parte influenţei lui Aristotel – acesta i-a dăruit un exemplar adnotat al *Iliadei*, pe care l-a luat apoi cu el în campanie într-un cufăr de aur. Potrivit lui Plutarh, Alexandru credea că Homer îi apare uneori în vis. Deşi Aristotel nu a terminat prima ediţie a tratatului *Politica* decât aproximativ la un deceniu după anii petrecuţi ca dascăl al lui Alexandru, lecţiile predate acestuia includeau teme de politică şi etică. Aristotel a compus pentru Alexandru un tratat despre monarhie care nu s-a păstrat.[42] Dată fiind natura autoritară a regimului macedonean, se crede că Aristotel a susţinut nevoia cârmuitorului de a nu scăpa „din vedere nimic din vorbele sau faptele oricăruia dintre supuşi”. Filip al II-lea era destul de încrezător în capacitatea fiului său de a înţelege principiile guvernării pentru a-l numi regent la frageda vârstă de doar 16 ani, pe când el se afla în campanie.

Asemenea multor autocraţi din epoca modernă, Alexandru „a exploatat în mod sistematic tensiunile de la curte, folosindu-se de conspiraţii, fie adevărate, fie false, pentru a suprima opoziţia”.[43] Atât uneltirile proprii ale lui Alexandru, cât şi supravegherea uneltirilor altora presupuneau, desigur, recurgerea la iscoade şi informatori, deşi nu s-au păstrat prea multe detalii despre aceştia. Domnia lui Alexandru a început cu o conspiraţie reuşită împotriva tatălui său, Filip al II-lea, rege al Macedoniei, care a fost asasinat la o nuntă princiară în anul 336 î.Hr. de către Pausanias, o gardă de corp nemulţumită a regelui; astfel Alexandru a ajuns să urce pe tron la vârsta de doar 20 de ani. Deşi lipsesc dovezi concludente în acest sens, se pare că însuşi Alexandru a fost implicat în tentativa de asasinat.[44] (Mai târziu a încercat să arunce vina – în mod neverosimil – asupra perşilor.) Pe durata domniei sale, Alexandru s-a folosit de suprimarea unor aşa-zise conspiraţii pentru a-şi consolida autoritatea.[45]

S-a păstrat până astăzi o singură relatare detaliată despre o ocazie în care chiar Alexandru a ordonat supravegherea conspiratorilor. Se pare că şeful lor era Philotas, comandant al corpurilor de cavalerie macedonene, care furnizau gărzile de corp ale regelui. Potrivit lui Plutarh, în anul 330 î.Hr., după ce Philotas i s-a plâns de rege amantei sale, Antigona, Alexandru însuşi i-a cerut Antigonei să îi spună ce îi povesteşte Philotas.[46] Cu toate acestea, avertismentul că Philotas uneltea a venit din partea cumnatului acestuia. Potrivit istoricului de mai târziu Diodor din Sicilia, avertismentul era aşa de

urgent, încât i s-a transmis lui Alexandru în vreme ce acesta era în baie. Alexandru a reacţionat imediat. La ordinele sale, Philotas a fost interogat, torturat, judecat şi executat (probabil, prin aruncarea cu pietre sau tragerea în suliţă). Apoi Alexandru a trimis asasini care să-l ucidă pe tatăl lui Philotas, Parmenion, cel mai experimentat general al său, înainte ca acesta să afle despre moartea fiului său.[47] Concluzia lui Paul Cartledge, biograf al lui Alexandru, este că în următorii trei ani a avut loc „o serie continuă de presupuse atentate împotriva lui Alexandru, la care regele a ripostat prin suprimări nemiloase”.[48]

Relatările păstrate până azi despre extraordinarele campanii militare care au făcut ca Alexandru să cucerească, în aproximativ un deceniu, aproape toată lumea cunoscută, din Grecia până în Pakistanul de astăzi, sunt fragmentare şi au grade variate de credibilitate.[49] Asemenea lui Napoleon două milenii mai târziu, Alexandru credea că o armată nu poate mărşălui decât cu stomacul plin. Un factor-cheie al succesului său a fost priceperea în materie de logistică şi lanţuri de aprovizionare lungi, neegalată probabil de niciun alt general al lumii antice.[50] La rândul ei, această pricepere se baza pe informaţii preliminare, obţinute mai mult prin activităţi de recunoaştere decât prin reţele de agenţi, despre resursele, drumurile, terenul şi clima teritoriului unde plănuia să avanseze. Înarmat cu aceste informaţii, era capabil să traverseze regiuni unde alte armate invadatoare fuseseră decimate prin înfometare şi deshidratare. Ori de câte ori era posibil, el ordona ca trupele sale să fie aprovizionate prin intermediul bărcilor pe râuri sau pe ţărmuri aflate de-a lungul traseului său.[51]

Deşi Alexandru a recurs la un număr necunoscut de iscoade, el avea mult mai multă încredere în prezicători şi oracole decât în spionaj. Cel mai apropiat consilier al său în campanie era prezicătorul personal, Aristandros din Telmessos; până la moartea acestuia, în anul 328 sau 327 î.Hr., Alexandru acorda cel puţin la fel de multă importanţă prezicerilor lui Aristandros câtă acordă generalii moderni prezentărilor făcute de şefii agenţiilor de informaţii. Înainte de bătălii şi în multe alte ocazii, Aristandros examina măruntaiele animalelor sacrificate. Totuşi, nu îşi formula prezicerile în conformitate cu dorinţele lui Alexandru. Potrivit istoricului, Arrianus din Nicomedia, autorul celei mai credibile relatări a campaniilor lui Alexandru, în anul 329 î.Hr. acesta plănuia să treacă râul Tanais (Donul de astăzi) şi să-i atace pe sciţii nomazi – în ciuda avertismentelor lui Aristandros, care-i spusese că două extispicii arătau că traversarea i-ar pune regelui viaţa în pericol. „Aristandros”, scrie Arrianus, „rămase la interpretarea lui, deşi Alexandru ar fi dorit să audă de la el alte vorbe”. Contrar sfaturilor lui Aristandros, Alexandru a traversat râul Tanais. Deşi i-a învins pe sciţi, aproape că a murit în urma faptului că a băut apă contaminată. „În felul acesta”, era de părere Arrianus, „s-a împlinit şi prezicerea lui Aristandros”.[52]

Cunoştinţele lui Aristandros includeau şi alte forme de divinaţie: printre ele se număra şi interpretarea comportamentului păsărilor, a viselor şi a unei mari varietăţi de semne prevestitoare. El a interpretat comportamentul unei rândunici care a coborât asupra lui Alexandru la Halicarnas, trezindu-l pe rege din somn, ca semn al unui atentat asupra lui[53] – probabil, una dintre multele ocazii în care divinaţia îi alimenta lui Alexandru frica de conspiraţii. Un exemplu pentru ingeniozitatea lui Aristandros în interpretarea semnelor, care i-a impresionat în mod deosebit pe istoricii antici, a fost reacţia sa la tulburătoarea descoperire a statuii asudate a lui Orfeu. Aceasta, a pretins el,

prevestea cât vor asuda poeţii şi muzicienii în viitor în încercarea de a compune versuri şi muzică demne de a cânta faptele marelui Alexandru.[54]

După ce a consultat oracolul lui Zeus Ammon din oaza Siwa în timpul campaniei sale din Egipt, Alexandru a ajuns să creadă că este fiul lui Zeus.[55] Credinţa în statutul său divin sau măcar semidivin i-a intensificat dependenţa de divinaţie, în încercarea de a lua legătura cu zeii din rândul cărora făcea parte şi el. Potrivit lui Plutarh, „Alexandru, cu mintea tulburată şi înfricoşată, a pornit atunci să îndeplinească cele ce se cădeau zeilor. Orice întâmplare neobişnuită şi ciudată, cât de mică ar fi fost, o socotea minune şi semn zeiesc, iar palatul era plin de oameni care aduceau sacrificii şi făceau purificări şi preziceri”.[56] Iscoadele care vegheau asupra oamenilor erau de departe mai puţin interesante pentru Alexandru decât prezicătorii care comunicau cu divinităţile.

3

ACTIVITĂŢILE DE SPIONAJ ŞI DIVINAŢIA ÎN PERIOADA REPUBLICII ROMANE

Ascensiunea Romei de la un mic oraş-stat la o putere regională dominantă în cursul celor patru secole care au precedat victoria finală asupra principalului său rival mediteraneean, Cartagina, în anul 146 î.Hr., s-a datorat în mică măsură activităţilor de spionaj. Ca şi în Grecia Antică, majoritatea generalilor romani de dinainte de Iulius Cezar acordau mai multă importanţă divinaţiei decât culegerii de informaţii. „Cine nu ştie”, se întreba istoricul roman Titus Livius, „că această cetate a fost întemeiată cu respectarea auspiciilor şi că toate se orânduiesc prin mijlocirea auspiciilor şi în timp de război şi în timp de pace?”.[1] Cei care „consultau auspiciile” erau preoţi cunoscuţi sub numele de auguri, care studiau comportamentul păsărilor pentru a interpreta voinţa zeilor. În campanii erau luate adesea coteţe cu pui de găină sacri pentru ca augurii să le studieze comportamentul în momentul hrănirii şi să decidă şansele de victorie. Ca şi în Grecia Antică, alţi prezicători profesionişti, cunoscuţi drept *haruspicii*, practicau divinaţia prin cercetarea măruntaielor animalelor sacrificate (extispiciu).[28] Filosoful sceptic şi omul de stat Cicero se plângea că „Părerea că şi în rândul oamenilor se întâlneşte frecvent *divinaţia* [...] are o origine străveche; datând din timpurile eroilor mitici, această credinţă s-a consolidat prin acceptarea ei unanimă, atât de către romani, cât şi de toate celelalte naţii”.[2] Pentru cei care credeau în zeii romani, exista un argument logic pentru a prefera divinaţia în locul culegerii

[28] La începuturile Republicii Romane, uneori erau chemaţi auguri etrusci să interpreteze minunile şi semnele prevestitoare. O oglindă etruscă gravată, datând din jurul anului 400 î.Hr., îl înfăţişează pe profetul mitic Calchas examinând ficatul unui animal sacrificat ritual. Vezi Hornblower şi Spawforth (editori), *Oxford Companion to Classical Civilization*, p. 595. (*N.a.*)

de informaţii de către oameni, drept forma cea mai eficientă de culegere de informaţii:

> Eu însă, care consider că
>
> (a) zeii se preocupă de noi [...],
>
> (b) zeii ne avertizează,
>
> (c) zeii ne trimit multe semne [pe care le neglijăm din uşurinţă, stupiditate sau răutate],
>
> (d) *recunosc că divinaţia există*.[3]

Uneori, profeţii îşi adaptau prezicerile de dinainte de luptă după ceea ce credeau ei că îşi doresc să audă comandanţii militari. Dar nu toţi profeţii erau într-atât de servili şi multe semne nefavorabile nu puteau fi interpretate într-o manieră optimistă. Generalii înfrânţi care nu luau în seamă semnele nefavorabile erau de obicei blamaţi pentru că-şi provocaseră propria înfrângere. Înainte de o bătălie pe mare la Sicilia în 249 î.Hr., comandantul roman Claudius Pulcher a ordonat ca puii săi sacri de găină să fie lăsaţi să iasă din coteţ şi să li se arunce porumb. Aceştia au refuzat să mănânce, indicând astfel că semnele erau de rău augur pentru bătălie. Când puii au refuzat şi să bea apă (un alt semn de rău augur), înfuriat, Claudius Pulcher i-a aruncat peste bord. Apoi a fost pus pe fugă de flota inamică. Asemenea contemporanilor lui Pulcher, istoricul Suetoniu l-a condamnat mai târziu pentru că a luat „în derâdere această teamă de primejdie”.[4]

Faptul că nu acordau prioritate culegerii de informaţii înainte de bătălie este demonstrat de incapacitatea comandanţilor militari de a folosi sistematic până şi cercetaşi pentru operaţiuni militare de recunoaştere până în secolul al III-lea î.Hr.[5] În timpul cuceririi romane a restului Italiei, superioritatea legiunilor Romei a compensat cu asupra de măsură lipsurile activităţilor de culegere de informaţii militare. Războiul cu Imperiul Cartaginez, care la începutul secolului al III-lea era mai bogat şi avea o populaţie mai numeroasă decât Roma, a scos pentru prima dată în evidenţă aceste lipsuri. Cartagina (situată în apropierea Tunisului din zilele noastre) a moştenit de la întemeietorii săi fenicieni o înţelegere a importanţei unei bune informări despre rivali, care Romei îi lipsea.[6]

În era lor de apogeu, între anii 1200 şi 800 î.Hr., oraşele feniciene de pe coasta Libanului de azi controlau cel mai mare imperiu comercial al vremii. De asemenea, aveau cel mai bun sistem occidental de scriere, fenicienii concepând acest strămoş al alfabetului roman şi al alfabetelor moderne mai ales pentru a înregistra informaţii comerciale.[7] Fenicienii au fost probabil primii care s-au implicat în activităţi comerciale la mare distanţă. În Vechiul Testament, Cartea întâi a Regilor scrie că o flotă feniciană a adus echivalentul a 13 tone de aur din Ofir (probabil Italia de azi) în vistieria regelui Solomon.[8] Din cauza distrugerii scrierilor cartaginezilor, se ştiu mai multe despre capacitatea lor de a-şi păzi secretele proprii decât de a le descoperi pe ale altora. Reuşita de a ascunde locul unde erau amplasate valoroasele lor mine de staniu din nordul Spaniei a fost dovedită prin abilitatea lor de a-i păcăli pe greci, făcându-i să creadă că staniul provenea din insule aflate în apropiere de ţărmul nord-vestic al Spaniei.[9]

Timp de mai bine de trei secole, orizonturile fizice şi intelectuale ale Republicii Romane au fost cu mult mai înguste decât cele ale Cartaginei. Până

aproximativ în anul 280 î.Hr., relaţiile externe ale Romei erau practic limitate la cele cu alte state din Italia. Cu toate acestea, pentru a câştiga Primul Război Punic („Fenician”) (264-241 î.Hr.) împotriva Cartaginei, Roma a trebuit, pentru prima dată, să câştige supremaţia maritimă. În timpul celui de-al Doilea Război Punic (218-201 î.Hr.), Roma s-a confruntat cu o provocare şi mai mare din partea generalului cartaginez Hannibal, unul dintre cei mai mari strategi din istoria militară, care a reuşit să creeze o ameninţare directă la adresa Romei. De asemenea, el a dovedit o înţelegere a activităţilor de spionaj mai profundă decât a oricărui alt general din Antichitate de dinaintea lui. De la vârsta de nouă ani, Hannibal a trăit cea mai mare parte a timpului în mijlocul armatei cartagineze. Până la vremea când a devenit comandant suprem, la vârsta de doar 25 de ani, învăţase cât era de important să fie bine informat în legătură cu starea de spirit a trupelor sale. În vreme de campanie, adesea mergea deghizat prin tabără pentru a lua pulsul oştirii şi a trage cu urechea la ce se spunea despre el şi despre inamic.[10] Spre deosebire de alţii, aşa cum au remarcat mai târziu unii istorici romani, Hannibal nu credea în divinaţie. Când regele Bitiniei (regiune situată în nordul Turciei de azi) s-a îndoit de îndemnul generalului de a lansa ofensiva, după ce preoţii săi au examinat ficatul unui viţel sacrificat şi i-au spus că semnele sunt nefavorabile, Hannibal a răspuns cu dispreţ: „Tu, [...], preferi să dai crezare unei bucăţi de carne de vacă, şi nu unui bătrân general?”[11] Nu există nicio relatare despre vreun general roman în vremea Războaielor Punice care să fi exprimat public un scepticism asemănător în legătură cu divinaţia (deşi se poate ca o mică parte dintre ei să se fi exprimat în acest sens în privat).

În anul 218 î.Hr., Hannibal a condus o armată de aproximativ 40 000 de pedestraşi, 9 000 de cavalerişti şi un detaşament de elefanţi de război peste Alpi în Italia. În ciuda lipsei de documente cartagineze despre sistemul de culegere de informaţii al lui Hannibal, reiese clar din izvoarele romane că acesta le depăşea cu mult pe ale adversarilor săi. Înainte de a trece Alpii, Hannibal plasase iscoade atât în taberele militare romane, cât şi la Roma. Potrivit lui Titus Livius, romanii au descoperit că una dintre iscoadele lui Hannibal activa la Roma de doi ani şi i-au tăiat mâinile pentru a-i descuraja pe alţii.[12] Dar alte iscoade cartagineze au rămas nedetectate. Spre deosebire de aceasta, activităţile de spionaj ale romanilor erau atât de firave, încât sosirea numeroasei oştiri a lui Hannibal în nordul Italiei a luat prin surprindere Roma. Nici măcar veştile extraordinare despre elefanţi care traversează Alpii nu par să fi ajuns până la Roma.[13]

De-a lungul următorilor trei ani, Hannibal a repurtat trei mari victorii. Fiecare dintre acestea s-a datorat nu numai modului său inspirat de a conduce luptele, ci şi abilităţii sale, bazate pe informaţii despre romani şi cunoştinţe despre teren, de a surprinde şi înşela inamicul.[14] La lacul Trasimene, în anul 217 î.Hr., Hannibal a atras trupele consulului Gaius Flaminius într-una dintre cele mai mari şi mai eficiente ambuscade din istoria militară. În mai puţin de patru ore, aproximativ jumătate dintre cei 30 000 de soldaţi romani au fost fie ucişi în luptă, fie s-au înecat încercând să scape înot în lac; alte mii de luptători au fost luaţi prizonieri. Potrivit lui Titus Livius, bătălia a fost atât de crâncenă, încât niciuna dintre oştiri nu a observat că în acelaşi timp avea loc un cutremur.[15] Două zile mai târziu, informaţii preliminarii, obţinute dintr-un izvor necunoscut, despre deplasarea unei forţe de cavalerie romane de circa 4 000 de oameni i-au permis lui Hannibal să-i ucidă sau să-i ia prizonieri pe aproape toţi soldaţii.[16] Potrivit lui Plutarh, comandantul suprem al forţelor romane („dictatorul”), Quintus Fabius

Maximus, numit în funcţie după înfrângerea de la lacul Trasimene, a arătat public că dezastrul s-a produs nu din pricina greşelilor militare, ci „din pricina nepăsării şi a dispreţului arătat de Flaminius zeilor”. Scopul său era să-i convingă pe cetăţenii romani „să nu se teamă de duşmani, ci să câştige bunăvoinţa zeilor şi să-i cinstească”:

> ... Mergând deci dictatorul în faţa poporului, a făgăduit zeilor că toate caprele, şi porcii, şi oile, şi vacile care se vor prăsi într-un an, pe care le vor hrăni şi câmpiile, şi râurile, şi livezile în anotimpul viitor, pe toate le va sacrifica şi va da serbări muzicale şi scenice...[17]

Cu toate acestea, zeii nu s-au îmblânzit. Bătălia de la Cannae din anul 216 î.Hr. a fost un dezastru şi mai mare decât cea de la lacul Trasimene – de fapt, a fost unul dintre cele mai mari dezastre din istoria militară. Cunoştinţele lui Hannibal despre teren şi despre forţele inamice i-au permis să recurgă cu succes pentru prima dată într-o bătălie la un amplu cleşte strategic. Deşi nu vor fi niciodată cunoscute date exacte despre măcel, circa 50 000 de cartaginezi şi aliaţi de-ai lor au ucis cea mai mare parte a unei armate romane superioare numeric.[18] Titus Livius relatează că inelele scoase de pe degetele aristocraţilor romani morţi erau atât de numeroase, încât au umplut trei baniţe.[19] Inelele au fost duse în Cartagina şi împrăştiate pe podea la intrarea în clădirea Senatului. Bătălia de la Cannae încă se studiază în universităţile militare moderne. Comandantul Suprem al Forţelor Aliate din ultima parte a celui de-al Doilea Război Mondial (şi viitorul preşedinte american) Dwight D. Eisenhower, un entuziast al activităţilor de spionaj, a scris: „Orice comandant din rândul trupelor de uscat râvneşte să câştige o bătălie de anihilare [a inamicului] şi, în măsura în care condiţiile o permit, încearcă să reediteze clasicul exemplu de la Cannae într-o versiune modernă”.[20]

Roma nu a cercetat de ce Hannibal reuşise în repetate rânduri să îi ia armatele prin surprindere şi să le păcălească. După Bătălia de la Cannae, Quintus Fabius Maximus a părut mai preocupat de interpretarea semnelor prevestitoare decât de îmbunătăţirea activităţilor de spionaj. Una dintre rudele sale a fost trimisă la Oracolul din Delfi.[21] La cererea lui Fabius, Senatul a recurs pentru sfaturi la Cărţile Sibiline (*Libri Sibyllini*), o colecţie de sentinţe ale oracolului exprimate în hexametru grecesc, care se pare că a fost cumpărată de Tarquinius Superbus, ultimul rege al Romei, de la Sibylla, o misterioasă profetesă greacă.[22] Cărţile reprezentau cele mai mari secrete de stat ale Republicii; pedeapsa pentru consultarea lor neautorizată era să fii cusut într-un sac şi aruncat în mare. Urmând tradiţia referitoare la momentele de mare criză, după Bătălia de la Cannae magistraţi desemnaţi anume au mers să cerceteze sulurile sacre care conţineau Cărţile Sibiline, aflate la templul lui Iupiter, unde erau păstrate sub pază strictă. După studierea textelor greceşti, ei au ajuns la concluzia că, pentru a-i îmblânzi pe zei, doi gali şi doi greci ar trebui îngropaţi de vii la târgul de vite (Forum Boarium) – ceea ce s-a şi întâmplat. Titus Livius a considerat că este „un ritual foarte neroman” – acesta fiind cel mai apropiat punct de un sacrificiu uman la care au ajuns romanii.[23]

În ciuda obsesiei sale pentru secretele sibiline, Fabius a conceput o strategie militară reuşită pentru a stopa înaintarea lui Hannibal, urmărind din umbră şi hărţuind intermitent oştirea acestuia în vreme ce se deplasa prin Italia, dar evitând o înfruntare decisivă. Lui Hannibal îi lipseau oamenii şi

resursele pentru a repurta o victorie categorică dacă ar fi asediat Roma.[29] Urmărit de Fabius, a pierdut elementul-surpriză care fusese factorul-cheie al victoriilor sale anterioare. Comunicaţiile lui Hannibal au devenit atât de defectuoase, încât a pierdut şi avantajul informativ. Nu a ştiut prea multe despre locul unde se afla cea de-a doua armată cartagineză trimisă în Italia sub comanda fratelui său mai mic, Hasdrubal, până ce trupele romane nu i-au azvârlit capul lui Hasdrubal în tabără în anul 207 î.Hr.[24]

Semnele prevestitoare şi prorocirile au continuat să inducă Romei teama de Cartagina. După o recoltă slabă şi mai multe ploi de meteoriţi produse în 205 î.Hr., s-a luat decizia de a se consulta încă o dată Cărţile Sibiline.[30] În urma consultării, potrivit relatării de mai târziu a lui Titus Livius, s-a ajuns la concluzia că armata duşmană va fi izgonită doar dacă era adusă din regatul Pergam, aliatul Romei, o piatră meteorică neagră sacră, care o întruchipa pe zeiţa mamă Cybele, cunoscută romanilor drept *Mater Magna* („Marea Maică”). De asemenea, a fost cerut şi sfatul Oracolului din Delfi, care a ajuns la aceeaşi concluzie. Pe 4 aprilie 204 î.Hr., în Roma a avut loc o ceremonie de întâmpinare a pietrei negre care o întruchipa pe *Mater Magna*, dimpreună cu un grup de preoţi şi preotese, şi s-a celebrat în onoarea ei primul festival Megalensia, cu sacrificii, ospeţe, spectacole dramatice, curse de care de război şi jocuri.[25] S-a acordat mult mai multă atenţie întâmpinării zeiţei-mame decât obţinerii de informaţii despre Hannibal.

Odată cu invadarea Africii de Nord, în anul 204 î.Hr., de către o armată condusă de Publius Cornelius Scipio (cunoscut după victoriile sale din Africa drept „Scipio Africanul”), sorţii s-au întors în sfârşit în favoarea Romei. Spre deosebire de Fabius, Scipio pare să fi înţeles cât de important era faptul că Hannibal recurgea la spionaj şi s-a folosit de iscoade mai mult decât oricare dintre generalii romani de dinaintea sa. În timp ce se pregătea pentru un atac-surpriză asupra regelui Sifax din Numidia, care furniza provizii unora dintre cele mai renumite trupe de cavalerie cartagineze, Scipio a trimis o serie de mesageri în tabăra regelui, sub pretextul negocierilor. Fiecare emisar avea un alai de sclavi, care erau, de fapt, centurioni deghizaţi.[26] Deghizarea era de departe mai eficientă decât s-ar putea presupune astăzi. Tabloul modern al armatelor romane mărşăluind disciplinate exclude de obicei mulţimea de sclavi care le însoţea pentru a se ocupa de necesităţile acestora.[27] Sifax şi curtea sa ar fi considerat atât de obişnuite escortele de sclavi care îi însoţeau pe trimişii romani, încât nici nu i-ar fi luat în seamă. În mod cert, nu le-ar fi trecut prin minte că un centurion roman ar fi acceptat umilinţa de a se preface că este sclav. Până când Scipio a fost gata de atac, majoritatea centurionilor săi, la adăpostul deghizării, au putut să se familiarizeze cu tabăra numidienilor pe care se pregăteau să o cucerească. Înainte să pornească atacul, Scipio şi-a infiltrat pe timp de noapte o parte dintre oameni, probabil tot deghizaţi, în taberele numidienilor şi ale aliaţilor lor cartaginezi, unde au dat foc construcţiilor de lemn cu acoperiş de paie. Crezând că focul izbucnise din întâmplare, cartaginezii au alergat neînarmaţi

---

[29] Comandantul cavaleriei lui Hannibal i-a spus acestuia, potrivit lui Titus Livius, că ştie cum să câştige o bătălie, dar nu ştie cum să se „folosească de victorie”. Vezi Titus Livius, *History of Rome*, 22.51.4. (*N.a.*)

[30] Deşi au fost propuse şi alte motive pentru decizia de a consulta Cărţile Sibiline, faptul că Hannibal, cel mai periculos duşman extern din istoria Republicii Romane, încă făcea ravagii în jurul Italiei la mai bine de un deceniu după Bătălia de la Cannae trebuie să fi constituit o sursă majoră de îngrijorare. (*N.a.*)

să-l stingă, căzând astfel într-o ambuscadă pregătită de soldaţii romani care îi aşteptau. Ambele tabere au fost distruse.[28] Cu toate acestea, este important de menţionat faptul că utilizarea iscoadelor şi a subterfugiilor era considerată atât de străină de arta romană a războiului, încât marii istorici Titus Livius şi Polibiu, printre alţii, l-au criticat pe Scipio pentru comportament meschin.[29]

Scipio Africanul a fost cel mai abil general din istoria Republicii Romane, depăşit poate doar de Gaius Iulius Cezar.[31] Victoria decisivă a lui Scipio asupra lui Hannibal în Bătălia de la Zama, din sud-vestul Cartaginei, din anul 202 î.Hr., a dus la sfârşitul celui de-al Doilea Război Punic. Înainte de Bătălia de la Zama, au fost capturate unele dintre iscoadele lui Hannibal trimise să afle locul unde se aflau trupele lui Scipio. În loc să-i ucidă sau să-i mutileze, Scipio le-a permis oamenilor să se întoarcă la Hannibal cu veştile demoralizatoare că forţele sale, incluzând trupele de cavalerie, erau inferioare numeric bine aprovizionatei armate romane.[30] Faptul că Scipio avea o înţelegere mai profundă a rolului informaţiilor decât comandanţii romani de dinaintea sa se datora în parte orizonturilor sale intelectuale şi geografice mai largi. Puţini conducători romani înaintea lui Scipio visaseră, asemenea lui, la un imperiu peste mare. El vorbea limba greacă (semn de efeminare în ochii generalilor romani mai puţin intelectuali), îşi scria memoriile (care nu s-au păstrat) în limba greacă şi, în semn de admiraţie pentru Alexandru cel Mare, a fost primul general roman care şi-a ras barba ca Alexandru – o modă urmată de comandanţii romani de după el până în epoca împăratului Adrian.

După victoria asupra Cartaginei, Roma nu mai avea niciun rival capabil să culeagă informaţii militare importante. Deşi Roma nu avea un serviciu de informaţii externe, frecventele războaie în care era implicată îi asigurau o înţelegere a inamicilor şi vecinilor săi mult mai amplă decât a acestora despre Roma. Până la mijlocul secolului al II-lea î.Hr., romanii călătoriseră mai mult decât oricare alt popor mediteraneean de la soldaţii macedoneni ai lui Alexandru cel Mare până atunci. Peste jumătate dintre cetăţenii romani de sex masculin fuseseră în străinătate.[31]

Iulius Cezar, probabil cel mai capabil general din istoria Republicii Romane, avea şi el o înţelegere profundă a activităţilor de spionaj. Interesul său pentru modul de gândire al inamicilor era deja evident la vârsta de 25 de ani, când a fost prins de piraţii cilicieni din Anatolia de astăzi. Când piraţii au cerut o răscumpărare de 20 de taleri, i-a întrebat dacă îşi dau seama ce important era el şi le-a spus să ceară 50 de taleri. Cezar i-a avertizat că, după ce li se vor plăti cei 50 de taleri (ceea ce s-a şi întâmplat) şi va fi eliberat, îi va găsi până la unul şi îi va crucifica. S-a ţinut de cuvânt.[32]

Cariera politică extraordinară a lui Cezar, care, printr-o combinaţie de fler şi viclenie, i-a adus funcţia de consul în anul 59 î.Hr. şi pe cea de dictator în 48 î.Hr., l-a învăţat atât importanţa urmăririi rivalilor, cât şi a tăinuirii tacticilor sale – lecţii pe care le-a transferat pe câmpul de luptă. El a acordat mult mai multă atenţie securităţii informaţiilor decât oricare alt general din Antichitate. Pe cât se pare, a fost primul care a recurs în campanie la „cifrurile bazate pe substituţie”, pe care le-a folosit iniţial când le scria prietenilor şi aliaţilor despre politica Romei.[33] Cezar folosea cifrurile atât de frecvent, încât un scriitor roman de mai târziu, Valerius Probus, le-a dedicat un întreg volum, care, din păcate, nu s-a păstrat până azi.[34] Totuşi, Suetoniu oferă detalii despre unul din cifrurile cu substituţie ale lui Cezar, care înlocuia fiecare literă

---

[31] În cea mai recentă biografie a sa, scrisă de Richard Gabriel şi intitulată *Scipio Africanus*, se afirmă că Scipio a fost un general chiar mai mare decât Iulius Cezar. (*N.a.*)

cu o literă aflată cu trei poziţii în urmă în alfabet.[35] „CAESAR” devenea astfel „FDHVDU”. Cu siguranţă, Cezar folosea şi alte variaţii ale acestei formule de bază.[32]

Istoria Războiului Galic scrisă de Cezar, *De Bello Gallico*, este prima care face referire la folosirea unui cifru cu substituţie în scopuri militare. El descrie cum i-a trimis un mesaj cifrat lui Cicero, aflat sub asediu în vremea revoltei galilor din anul 54 î.Hr. şi, pare-se, la un pas de a se preda. Mesagerul a transmis mesajul care anunţa că ajutoarele erau pe drum, înfigându-l într-o suliţă pe care a aruncat-o în tabăra lui Cicero. Potrivit lui Cezar, mesajul a avut un impact puternic asupra moralului soldaţilor aflaţi sub asediu: „Timp de două zile [suliţa] a rămas neobservată de ai noştri; a treia zi, un soldat o vede, o smulge şi o duce lui Cicero. Acesta citeşte mai întâi el singur scrisoarea, apoi o reciteşte în adunarea soldaţilor, care sunt cuprinşi de cea mai mare bucurie”.[36] Oricât de simple le-ar părea cifrurile de substituţie unor criptografi din zilele noastre, matematicienii arabi au născocit o metodă de a le decripta abia la un mileniu de la moartea lui Cezar.[37]

Deşi Iulius Cezar nu avea spioni care să culeagă informaţii militare, probabil i se datorează în mare măsură extinderea şi diferenţierea rolurilor jucate de trupele de recunoaştere: *procursatores*, care efectuau misiuni de recunoaştere chiar înaintea forţelor romane; *exploratores*, cercetaşi care acţionau pe o rază mai largă; şi *speculatores*, care efectuau acţiuni de spionaj în interiorul teritoriului inamic.[38] De asemenea, Cezar a înfiinţat şi un sistem de curieri rapizi, care să transmită informaţii militare şi de alte tipuri, folosind cai de schimb staţionaţi în puncte fixe.

Cezar avea ceva experienţă personală în domeniul spionajului. Potrivit lui Suetoniu, cel puţin o dată în timpul Războiului Galic, Cezar a pătruns pe teritoriul inamic deghizat în gal. Deşi ţelul său principal era să ajungă la o tabără romană ce fusese izolată de forţele inamice, deghizarea l-a ajutat ca, în drum, să acţioneze şi ca un spion care observă activitatea inamicului.[39] Cu toate acestea, cea mai activă implicare personală a lui Cezar în culegerea de informaţii în timpul Războiului Galic consta în interogarea soldaţilor inamici luaţi prizonieri de către forţele sale de recunoaştere şi a dezertorilor inamici. Înainte de două dintre cele mai importante victorii ale sale – înfrângerea conducătorului germanilor, Ariovist, în anul 58 î.Hr., şi bătălia de la Sambra împotriva belgilor („cei mai viteji dintre toţi” galii) în anul 57 î.Hr. –, ceea ce a aflat Cezar în timpul interogatoriilor a avut o influenţă decisivă asupra planurilor sale de luptă. Înainte de a da piept cu trupele lui Ariovist, Cezar a aflat de la prizonierii inamici că prezicătoarele care însoţeau trupele acestuia afirmaseră că „potrivit voinţei zeilor, germanii nu puteau învinge dacă dădeau lupta înainte de luna nouă”.[40] Cezar a atacat a doua zi, înainte de luna nouă. După ce au opus o rezistenţă îndârjită, moralul inamicilor a scăzut, iar germanii au fugit de pe câmpul de bătălie, fugăriţi de răzbunătoarea cavalerie romană condusă de însuşi Cezar.[41][33]

---

[32] S-a afirmat că primul cifru militar a fost „scitala” spartanilor – o fâşie lungă şi subţire de pergament, piele sau papirus pe care erau scrise coloane de litere aparent fără înţeles; atunci când era înfăşurată pe un cilindru, dădea la iveală un mesaj ce putea fi citit doar pe orizontală. Vezi Kahn, *Codebreakers*, p. 82. Cercetări recente au contrazis această afirmaţie. Este mai probabil ca „scitala” să fi fost pur şi simplu o metodă de transport, şi nu una de cifrare a unui mesaj scris. Vezi Kelly, „Myth of the Skytale”. (*N.a.*)

[33] Deşi mulţi germani au fost masacraţi, inclusiv două dintre soţiile lui Ariovist, acesta a scăpat şi a dispărut în istorie. (*N.a.*)

Înainte de bătălia împotriva belgilor pe râul Sambra din anul următor, Cezar şi-a schimbat din nou planul de luptă după ce a aflat, în urma interogării prizonierilor, că inamicul avea de gând să atace legiunile romane în timp ce treceau râul, îngreunate de poveri. Apărate de o avangardă formată din cavalerie şi trupe uşoare, şase legiuni au trecut râul fără poveri, pe care le-au lăsat să fie transportate de două legiuni din urmă.[42] Chiar şi aşa, Cezar s-a aflat chiar la începutul bătăliei într-o situaţie care i se părea şi lui însuşi disperată. Sosit fără scut, a luat unul de la un soldat din apropiere, a trecut în prima linie şi a ordonat trupelor să avanseze, „a chemat pe centurioni pe nume, a îmbărbătat pe soldaţi".[43] Dacă nu şi-ar fi schimbat tactica pe baza informaţiilor obţinute de la belgii capturaţi, ar fi riscat să fie înfrânt. Dar Cezar a supravieţuit crizei şi a repurtat o victorie decisivă. Senatul recunoscător a votat organizarea de ceremonii publice de mulţumire timp de 15 zile – mai mult decât pentru oricare alt general înaintea lui.[44] În timpul Războiului Galic, trupele sale au ucis circa un milion de gali şi au luat ca sclavi mult mai mulţi de atât.[45]

Cezar era propriul analist de informaţii şi anchetator-şef. În diverse pasaje din *De Bello Gallico*, el menţionează că a primit rapoarte de la negustori, informatori şi mesageri, precum şi de la prizonieri inamici. El compară încercările sale de coroborare a rapoartelor primite cu metodele primitive folosite de gali:

> Într-adevăr, gallii au obiceiul să-i oprească pe călători, chiar împotriva voinţei acestora, şi să-i întrebe despre tot ce a văzut şi a auzit fiecare... Adesea, impresionaţi de cele auzite, gallii iau hotărâri cu privire la chestiunile cele mai importante... Se iau orbeşte după zvonuri nesigure, iar cei mai mulţi negustori întrebaţi plăsmuiesc răspunsuri ca să le fie pe plac.[46]

Deoarece galii erau analfabeţi, este imposibil să găsim scrieri care să coroboreze părerea lui Cezar despre modul lor de a purta războaie, descris în *De Bello Gallico*. Totuşi, în unele cazuri, de exemplu, interpretarea lui asupra dimensiunii religioase a stilului de luptă al galilor, descoperirile arheologice constituie un substitut parţial pentru dovezile scrise. Potrivit lui Cezar:

> De cele mai multe ori, când hotărăsc să se lupte, făgăduiesc lui Mars prada pe care o vor lua în război; după victorie jertfesc vieţuitoarele pe care le-au luat ca pradă şi îngrămădesc celelalte lucruri într-un singur loc. La multe triburi se pot vedea, în locuri consacrate, movile clădite din aceste lucruri; rar se întâmplă ca cineva, nesocotind religia, să îndrăznească să ascundă prada la el sau să se atingă de ofrande; pentru această faptă au stabilit ca pedeapsă o moarte îngrozitoare, însoţită de chinuri.[47]

Săpăturile efectuate la „sanctuarele de război" din Galia de la mijlocul Epocii Fierului[34] au furnizat o confirmare certă a relatării lui Cezar: s-au găsit mii de arme sfărâmate îngrămădite pe locuri indiscutabil sacre, împreună cu dovezi ale unor festinuri şi rămăşiţe de animale şi – uneori – ale prizonierilor de război sacrificaţi.[48]

„Întregul neam al galilor", a concluzionat Cezar, „este foarte superstiţios". Printre aceste ritualuri, mai ales înainte de bătălie, se număra şi sacrificiul uman efectuat de liderii religioşi – druizii. Deşi şi alţi autori romani

---

[34] Cu deosebire cele de la Gournay-sur-Aronde (Oise), Ribemont-sur-Ancre (Somme) şi Mirebeau (Côte d'Or). (*N.a.*)

menţionează sacrificiul uman[35], numai Cezar precizează că în sacrificiile efectuate de druizi se foloseau uneori manechine de răchită:

> ... manechine de mărime colosală, împletite din nuiele, în interiorul cărora pun oameni vii; manechinelor li se dă foc... Gallii socotesc că zeilor nemuritori le este mai plăcută sacrificarea de oameni care au fost prinşi cu vreun furt, cu vreo tâlhărie sau alt delict, în cazul că lipsesc asemenea victime, recurg la sacrificarea unor nevinovaţi.[49]

Descrierea manechinelor de răchită făcute de Cezar a provocat un oarecare scepticism în privinţa relatării sale despre sacrificiile umane efectuate de druizi, deşi acestea sunt menţionate şi de scriitorul şi geograful grec Strabon.[50] Cu toate că Cezar ar fi putut să exagereze în relatarea sa, un studiu recent bazat pe dovezi scrise, dar şi arheologice, concluzionează că scrierea lui „Cezar este sursa noastră textuală cea mai bogată despre druizii antici, fiind şi una dintre cele mai credibile”.[51] Sursa cea mai importantă a lui Cezar a fost Diviciacus (sau Divitiacus), căpetenie a tribului galic Hedui, singurul druid antic al cărui nume s-a păstrat până azi, pe care Cezar însuşi l-a interogat – „Diviciacus”, scria el, „gallul în care avea[m] cea mai mare încredere”.[52]

Cezar era mult mai puţin bine informat despre Britannia decât despre Gallia. În parte, el a justificat invadarea Britanniei în anul 55 î.Hr. prin nevoia de a culege informaţii, după ce a descoperit (sau cel puţin aşa pretindea) că britanii îi ajutaseră pe gali în timpul campaniilor lui împotriva acestora:

> Negustorii înşişi nu cunosc decât coasta şi regiunile din faţa Galliei. Caesar a chemat la el negustori din toate părţile, dar n-a putut afla nici cât de mare este insula, nici ce triburi o locuiesc şi cât de numeroase sunt ele, nici care e felul lor de viaţă şi ce metode de luptă folosesc, nici care sunt porturile care pot primi un număr mare de corăbii.[53]

Dar, aşa cum a arătat Sir Barry Cunliffe, Cezar „încerca să câştige admiraţia romanilor traversând oceanul şi punând piciorul pe un tărâm învăluit în mister”.[54] După ce a ajuns, în anul 55 î.Hr., la (sau în apropiere de) aşezarea Deal de azi, prima expediţie a lui Cezar peste Canalul Mânecii a petrecut doar câteva săptămâni pe o porţiune îngustă a regiunii rurale Kent de astăzi, aflând doar puţine despre Britannia şi aproape sfârşind dezastruos. Furtunile din largul coastei engleze au scufundat mai multe vase şi n-au permis debarcarea cavaleriei. A doua expediţie a lui Cezar, din anul 54 î.Hr., deşi la fel de slab pregătită, a reuşit să traverseze, spre sfârşitul sezonului de campanie, cu forţe neadecvate, Tamisa şi a învins o căpetenie locală, dar nu a cucerit teritorii şi nu a lăsat nicio garnizoană în urmă. Totuşi, la Roma, expediţiile au beneficiat de un enorm succes de propagandă. Senatul a votat organizarea de ceremonii publice de mulţumire timp de 20 de zile.[55]

Niciuna dintre expediţii nu a contribuit prea mult la felul în care percepeau romanii populaţia britanică aflată în afara teritoriului Kent de astăzi. Cezar a tras concluzia că populaţia din Kent, pe care o considera „foarte civilizată”, era în mică măsură diferită de gali. Informaţiile pe care le deţinea despre alţi britani păreau să fie bazate mai degrabă pe tipul de zvonistică pentru care îi dispreţuia pe gali, decât pe o activitate serioasă de culegere de informaţii. Probabil că Cezar exagera când descria înfăţişarea lor exotică pentru a evidenţia victoria sa de propagandă: „Toţi britannii însă se vopsesc cu drobuşor, care produce o culoare albastră; din această cauză au o înfăţişare

---

[35] Printre aceştia se numără Cicero, Suetoniu, Lucan, Tacit şi Pliniu cel Bătrân. (*N.a.*)

groaznică în timpul luptelor. Poartă părul lung şi-şi rad toate părţile corpului, în afară de cap şi de buza superioară. Câte 10 sau 12 bărbaţi au soţii comune între ei...”[56] Chiar şi după expediţiile lui Cezar din anii 55 şi 54 î.Hr., Britannia rămânea un mister.

Capacitatea lui Cezar şi a altor generali romani de a se folosi de informaţiile militare primite era limitată de lipsa a ceea ce astăzi am numi hărţi adecvate.[57] Deşi Cezar, la fel ca şi alţi autori romani[36], face referire la hărţi, singurul exemplu cunoscut – o copie medievală a unui original din secolul al V-lea – este un pergament cu o lungime de 6,75 metri, probabil asemănător hărţilor mai timpurii[37], care nu cuprinde multe în afară de itinerariile dintre aşezările romane, cu o imagine inexactă a terenului dintre ele. Rolul informaţiilor militare era acela de a furniza generalilor romani tipul de informaţii oferit mai târziu de hărţi.

Unul dintre punctele forte ale comandantului de oşti Cezar era faptul că acorda mult mai multă atenţie informaţiilor decât divinaţiei. Nu există nici măcar o referire la divinaţie în relatarea lui despre Războiul Galic, în ciuda faptului că în oastea sa, ca în toate oştile romane, haruspicii cercetau cu regularitate măruntaiele animalelor sacrificate[38]. Suetoniu scria mai târziu: „Nicio superstiţie religioasă nu-l abătea sau nu-l împiedica de la planul lui”. Când semnele erau nefavorabile, Cezar fie le ignora, fie încerca să le găsească o explicaţie. Odată, chiar când un animal de sacrificiu a scăpat înainte de a fi ucis (ceea ce era un semn foarte rău), el şi-a continuat campania. În timpul Războiului Civil, aflat în campanie în Africa de Nord împotriva lui Metellus Scipio, o rudă îndepărtată a eroului militar Scipio Africanul, Cezar a căutat să discrediteze profeţiile referitoare la invincibilitatea familiei Scipio în Africa de Nord, incluzându-l în anturajul său pe „Salvito” Scipio, un personaj demn de milă descris de Suetoniu drept „cel mai dispreţuit” membru al familiei Scipio.[58]

Nepăsarea lui Cezar faţă de divinaţie era o ironie din două puncte de vedere. În primul rând, în anul 63 î.Hr., la vârsta de circa 37 de ani, fusese ales Mare Preot (*Pontifex Maximus*) al Republicii Romane, mutându-se la impresionanta reşedinţă oficială, Regia, aflată pe Via Sacra („Calea Sfântă”), unde a condus numeroase sacrificii oficiale în timpul cărora haruspicii practicau extispicii. Cu toate acestea, motivele lui Cezar erau în marea lor majoritate de natură politică. Datorită amestecului dintre politică şi religie, alegerea sa a fost o importantă rampă de lansare pe scena politică. Cezar a recunoscut în faţa mamei sale că a cheltuit atât de mult cu mita dată pentru a se asigura că este ales, încât ar fi fost ruinat dacă nu ar fi devenit Mare Preot.[59]

Deosebit de ironic este faptul că, înainte de asasinarea sa în anul 44 î.Hr., Cezar a primit probabil cele mai cunoscute avertismente din istoria divinaţiei.

---

[36] Printre aceştia, vezi Salustiu, Varro, Iuvenal şi Lucan. (*N.a.*)

[37] Datorită valorii sale de raritate, copia hărţii romane din secolul al V-lea d.Hr., cunoscută sub numele de *Tabula Peutingeriana*, a fost inclusă în 2007 în Patrimoniul documentar „Memoria Lumii” al UNESCO. Pe hartă sunt reprezentate localităţi precum Constantinopolul, fondat în anul 328 d.Hr., şi Pompeii, care nu a fost reconstruit după erupţia vulcanului Vezuviu din anul 79 d.Hr. (*N.a.*)

[38] Dezvăluirea ulterioară a lui Cezar, potrivit căreia nu ţinuse seama de un „semn prevestitor de moarte” revelat în timpul sacrificării unui animal în timpul luptelor cu Pompei, din perioada Războiului Civil, este o dovadă indirectă a faptului că armatele sale erau, într-adevăr, însoţite de haruspicii. Vezi Dando-Collins, *The Ides*, p. 78. (*N.a.*)

În piesa *Iuliu Cezar* scrisă de Shakespeare, el este acostat de un ghicitor anonim când se plimba în centrul Romei în timpul serbărilor religioase Lupercalia:

> CEZAR: Dar cine în gloata asta m-a chemat?
>
> Am auzit o voce mult mai asurzitoare
>
> Decât acele muzici strigând: „ascultă Cezar”
>
> Vorbeşte dar, căci Cezar se întoarce să te asculte.
>
> GHICITORUL: Fereşte-te, oh! Cezar, de idele lui Marte.[60]

De fapt, principalul avertisment asupra pericolului de la Idele lui Marte (ziua de 15 ale lunii), numite astfel datorită lunii pline din ziua respectivă, a venit nu din partea unui ghicitor anonim, ci din partea haruspiciului Spurinna, la Regia, reşedinţa oficială a lui Cezar. În timp ce examina măruntaiele unor animale sacrificate, Spurinna l-a avertizat pe Cezar că se afla în pericol şi asupra „unei primejdii ce-l paşte înainte de Idele lui Marte”.[39] La ritualul religios din dimineaţa zilei de 15 martie, Cezar i-a spus lui Spurinna: „Ce ne facem cu prezicerile tale? Nu vezi că ziua despre care aveai atâtea temeri a sosit şi eu trăiesc încă?” „A sosit”, a răspuns Spurinna, „dar n-a trecut”. Apoi Spurinna a trecut la sacrificarea matinală a unei păsări, i-a tăiat gâtul pe când era ţinută de ajutoarele sale şi i-a examinat măruntaiele. Arătând către ficatul păsării, care avea o formă ciudată, haruspiciul a spus: „Acesta este un semn prevestitor de moarte”. Se spune că Cezar a râs de avertisment şi a declarat: „La fel mi s-a întâmplat şi în Spania, când mă luptam contra lui Pompei”.[61]

Totuşi, asasinarea lui Cezar mai târziu în acea zi a fost posibilă nu din pricina nepăsării lui faţă de divinaţie, ci fiindcă nu a acordat atenţie informaţiilor despre ameninţarea la adresa lui venită din interiorul Senatului. Chiar şi valoarea celor mai bune informaţii este dată de modul în care sunt folosite acestea. Asasinarea lui Cezar în anul 44 î.Hr. – probabil cel mai cunoscut asasinat politic din istorie – este un exemplu grăitor în acest sens. Într-o conspiraţie în care sunt implicate atât de multe persoane, printre care se numără la loc de frunte vreo 60 de senatori, şi într-o capitală unde se bârfea atât de mult ca la Roma, sigur vor fi existat zvonuri despre o ameninţare la adresa vieţii lui Cezar. Deşi conspiratorii acţionau din motive variate, ce aveau în comun era, probabil, părerea că puterile deţinute de Cezar erau incompatibile cu supravieţuirea unei Republici libere. Chiar şi unii dintre aceia care îi rămăseseră loiali considerau că puterile sale erau excesive. În mod tradiţional, cei numiţi dictatori beneficiaseră de mandate limitate la şase luni. Totuşi, în anul 46, Cezar primise un mandat de zece ani, iar la începutul anului 44 fusese numit dictator pe viaţă (*dictator perpetuo*). Copleşit de onoruri, el a fost primul roman al cărui chip a apărut pe monedele emise în timpul vieţii sale. Puterea şi gloria la o scară fără precedent în istoria Republicii Romane, combinate cu succesul repurtat prin asumarea de riscuri (cel mai cunoscut fiind traversarea Rubiconului în anul 49 şi declanşarea unui război civil din care a ieşit victorios), l-au făcut pe Cezar să devină prea sigur de sine. La începutul anului 44, el a renunţat la masiva sa gardă de corp

---

[39] Identificarea haruspiciului drept Spurinna (realizată ulterior de Suetoniu) este coroborată de o scrisoare adresată de Cicero unui prieten, la opt luni după asasinarea lui Cezar. Cicero scria că Spurinna prezisese că „întreaga republică e ameninţată de un mare pericol dacă nu revii la vechile obiceiuri”. Vezi Dando-Collins, *The Ides*, p. 77. (*N.a.*)

spaniolă, după ce Senatul a depus un jurământ de loialitate faţă de el, şi a refuzat cererile repetate ale prietenilor şi susţinătorilor săi de a înfiinţa o nouă gardă de corp şi de a lua alte măsuri pentru siguranţa sa. Conspiratorii aveau la dispoziţie o perioadă de timp foarte limitată. Cezar urma să plece de la Roma pe 18 martie, pentru a se lansa în noi campanii militare, care ar fi durat mai mulţi ani. Ultima sa apariţie în Senat, pe data de 15, era ocazia cea mai evidentă, poate chiar singura, de a-l asasina. Uciderea lui în timpul campaniei, când era înconjurat de forţe loiale, s-ar fi dovedit, probabil, extrem de dificilă.[62] Cu toate că a fost înjunghiat de mai multe ori de conspiratorii care l-au înconjurat în Senat de Idele lui Marte, Suetoniu relatează că autopsia (prima a cărei descriere se păstrează până azi) a arătat că o singură rană din piept s-a dovedit a-i fi fatală.[63]

Deşi Cezar se folosise de informaţii militare mai mult decât oricare alt general roman dinaintea sa, acest fapt a contribuit doar în mică măsură la ascensiunea Romei ca superputere militară. Principalul rol al activităţilor de spionaj în vreme de război este de a servi drept multiplicator de forţă, dând unui combatant bine informat despre forţele inamice posibilitatea să se folosească mai eficient de forţele proprii. Însă după distrugerea Cartaginei, superioritatea militară a Republicii Romane târzii era atât de mare, încât deţinerea de informaţii mai bune decât ale adversarilor săi nu a adus cine ştie ce în plus puterii sale de stat războinic. Armatele Romei erau renumite pentru disciplina, armamentul superior şi, mai presus de toate, pentru însăşi dimensiunea lor. Până în secolul al II-lea î.Hr., în afară de folosirea trupelor aliate, Roma înrola în legiunile sale circa 13% din propriii cetăţeni – o proporţie neegalată de nicio altă putere europeană până la Frederic cel Mare al Prusiei şi la Napoleon.[64]

4

Arta războiului şi *Arthashastra*: Cum au preluat China şi India supremaţia timpurie asupra Greciei şi Romei

Primele cărţi care au afirmat că activităţile de spionaj ar trebui să joace un rol-cheie în timp de război şi pace au fost scrise nu în Grecia sau Roma Antică, ci în China şi India Antică: *Arta războiului* (*Sun Zi Bing fa*), atribuită în mod tradiţional contemporanului lui Confucius, generalul chinez Sun Tzu (cca 544-cca 496 î.Hr.); şi *Arthashastra*, un manual voluminos despre arta conducerii statului, atribuit lui Kautilya (cca 350-cca 283 î.Hr.), un consilier de rang înalt al fondatorului dinastiei Maurya din nordul Indiei.

Paternitatea cărţii *Arta războiului* încă este o chestiune controversată. Cartea a fost probabil scrisă nu de Sun Tzu, ci de un autor (sau autori) anonim(i) mai târziu, la începutul secolului al III-lea î.Hr.[1], recurgând, pentru a

beneficia de prestigiul de care se bucura marele general, la un stil literar care la acel moment era deja desuet. Cu toate acestea, indiferent cine a fost autorul cărţii, *Arta războiului* este considerată astăzi drept „prima încercare cunoscută de a formula temeiurile raţionale ale planificării şi executării operaţiunilor militare”.[40] Sir Basil Liddell Hart, apreciat istoric militar şi strateg britanic din secolul XX, îl considera pe Sun Tzu cel mai mare gânditor militar: „Dintre toţi gânditorii militari din trecut, doar Clausewitz se poate compara cu Sun Tzu şi chiar şi acesta este mai «demodat» şi în parte mai învechit, deşi a scris la 2 000 de ani după Sun Tzu. Sun Tzu are o viziune mai clară, o înţelegere mai profundă şi o prospeţime imuabilă”.[2]

Autorii *Artei războiului* şi *Arthashastrei* au realizat ceea ce nu realizase nicio altă scriere despre război şi arta conducerii unui stat: au insistat asupra faptului că divinaţia şi semnele prevestitoare (care împiedicaseră dezvoltarea culegerii şi utilizării informaţiilor în Grecia şi Roma Antică) nu joacă niciun rol în cele două domenii[41]. În *Arta războiului* se afirmă: „Interziceţi oracolele şi prezicerile de rău augur. Debarasaţi planurile de îndoială şi incertitudine”:[342]

> Or, dacă prinţul luminat şi generalul avizat învinge inamicul de câte ori trec la acţiune, dacă realizările lor depăşesc pe cele obişnuite, aceasta se datoreşte informării prealabile. Ceea ce se numeşte informare prealabilă nu vine de la spirite, nici de la divinităţi, nici din analogie cu evenimentele trecute, nici din calcule. Ea trebuie obţinută de la oamenii care cunosc situaţia inamicului [spioni].[4]

Argumentul cel mai important din *Arta războiului* este prezentat pe scurt în prima şi ultima frază din carte:

> Războiul este o problemă de importanţă vitală pentru stat; domeniu al vieţii şi al morţii; calea care duce spre supravieţuire sau spre nimicire.
>
> [...]
>
> Operaţiunile secrete sunt esenţiale în război; pe ele se bazează armata pentru a efectua fiecare dintre mişcările ei.

Spionii erau în centrul operaţiunilor secrete. În *Arta războiului* se face referire la cinci categorii de spioni:

- „agenţii indigeni”, recrutaţi din ţinutul inamic;

---

[40] „Spre deosebire de majoritatea autorilor greci şi romani, Sun Tzu nu era interesat în primul rând de elaborarea unor strategeme sofisticate sau de tehnici superficiale şi efemere. Scopul său era să întocmească un tratat sistematic care să-i călăuzească pe conducători şi pe generali în purtarea cu succes a unor războaie victorioase.” Vezi Griffith (editor şi traducător), *Sun Tzu: The Art of War*, p. x. (*N.a.*)

[41] Deşi insistă, ca şi *Arta războiului*, asupra faptului că stăpânitorul nu trebuie să acorde atenţie semnelor prevestitoare şi altor forme de superstiţii, *Arthashastra* îl sfătuieşte să exploateze credinţele superstiţioase ale inamicilor şi rivalilor săi şi să încurajeze populaţia credulă din teritoriile aflate în propria stăpânire să creadă că are puteri supranaturale. (*N.a.*)

[42] Filosoful chinez Han Fei (cca 280-233 î.Hr.) a inclus şi el pe lista modalităţilor de distrugere a unui stat „dependenţa de alegerea unui anotimp sau a unei zile favorabile, venerarea demonilor şi a spiritelor sacre, încrederea în divinaţie prin cercetarea carapacelor de broască-ţestoasă sau a tulpinilor de coada-şoricelului, precum şi manifestarea devoţiunii prin rugăciuni sau sacrificii”. Vezi Loewe, *Divination, Mythology and Monarchy*, p. 168. (*N.a.*)

- „agenţii interiori”, care sunt funcţionari inamici;
- „agenţii dubli”, pe care inamicul îi consideră în mod eronat agenţii săi loiali;
- „agenţii lichidabili”, folosiţi pentru a dezinforma inamicul;
- „agenţii volanţi”, care aduc informaţii din interiorul taberei inamice.

Atunci când aceste cinci tipuri de agenţi lucrează simultan şi când nimeni nu le cunoaşte procedeele, ei se numesc „sculul divin” şi constituie comoara unui suveran.

Arta războiului subliniază faptul că atât suveranul, cât şi comandantul militar trebuie să acorde o mare atenţie informaţiilor furnizate de „sculul divin”: „Suveranul trebuie să aibă cunoştinţă deplină despre activităţile celor cinci feluri de agenţi. [...] Dintre toţi cei care în armată fac parte din anturajul comandantului-şef, niciunul nu este mai aproape de acesta ca agentul secret”[543]. Activitatea de informaţii din *Arta războiului* era strâns legată de înşelătorie: „Întreaga artă a războiului se bazează pe înşelătorie. De aceea, dacă eşti capabil, simulează incapacitatea, dacă eşti activ, simulează pasivitatea”.[6] Deşi mai existaseră cazuri izolate, precum Bătălia de la Salamina din anul 480 î.Hr., în care au fost folosiţi agenţi secreţi pentru a dezinforma inamicul,[7] *Arta războiului* a fost prima scriere care a recomandat folosirea sistematică a agenţilor secreţi în vreme de război.

Cu toate acestea, *Arta războiului* se face vinovată uneori de exagerare. Una dintre cele mai apreciate maxime din această carte spune: „Cunoaşte-ţi inamicul şi cunoaşte-te pe tine însuţi; într-o sută de bătălii nu te vei expune niciunei primejdii”. Totuşi, prin ele însele, informaţiile şi cunoaşterea de sine nu pot preîntâmpina înfrângerea – aşa cum a descoperit Churchill în primii doi ani petrecuţi ca prim-ministru în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.[44] Informaţiile adecvate reduc riscul unor atacuri-surpriză ale inamicului, dar nu garantează victoria asupra acestuia. *Arta războiului* a dăunat credibilităţii activităţilor de spionaj făgăduind prea mult. „Cunoaşte-ţi inamicul şi cunoaşte-te pe tine însuţi” rămâne totuşi cel mai bun sfat concis dat vreodată comandanţilor militari. Orice comandant care meditează asupra acestui sfat va ajunge, probabil, la concluzia că a-şi cunoaşte inamicul înseamnă obligatoriu să culeagă în secret informaţii despre acesta şi să le interpreteze corect.

---

[43] Deşi slab documentat, spionajul a avut un rol în războaiele civile din China sute de ani înainte de Sun Tzu. *Arta războiului* identifică drept prim spion important din istoria Chinei un dezertor din dinastia Xia, care a sprijinit răsturnarea acesteia de către dinastia Shang, în anul 1766 î.Hr. Doar fragmente de mici dimensiuni s-au păstrat din scrierile militare de dinainte de *Arta războiului*. Vezi Sawyer, *Tao of Spycraft*, p. 7; Sawyer, „Subversive Information”, p. 30. (*N.a.*)

[44] În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, datorită informaţiilor secrete ULTRA obţinute prin decriptarea cifrurilor nemţeşti ENIGMA şi a altor cifruri inamice de înaltă securitate, precum şi a informărilor detaliate despre forţele britanice, Winston Churchill a devenit cel mai bine informat lider pe timp de război din istoria britanică (cel puţin în privinţa teatrului de operaţiuni european). Dar, în timpul primilor doi ani de mandat ca prim-ministru, Marea Britanie nu a obţinut nicio victorie semnificativă. În timpul bătăliei din Creta (20 mai – 1 iunie 1941), de pildă, informaţiile oferite de ULTRA despre invazia aeriană germană, prima din istoria militară, nu puteau compensa lipsa de echipament militar modern cu care forţele britanice ar fi trebuit să opună rezistenţă atacului. Cu toate acestea, în ciuda înfrângerii britanicilor, pierderile suferite de nemţi erau atât de grele, încât Hitler a interzis alte operaţiuni aeriene de mare anvergură. Vezi Antill, *Crete 1941*. (*N.a.*)

Principalul defect al vizionarului sistem de purtare a războaielor pe baza informaţiilor secrete propus în *Arta războiului* era că sistemul era mult prea avansat pentru epoca Chinei imperiale. Deşi o serie de oameni de arme şi învăţaţi chinezi şi japonezi[8] l-au studiat îndeaproape timp de mai multe secole, nu se întrevedea posibilitatea ca împăraţii Chinei unificate să abandoneze străvechile credinţe chinezeşti în diverse forme de divinaţie şi într-o gamă cuprinzătoare de semne prevestitoare, după cum cerea *Arta războiului*. Unele dintre cele mai timpurii exemple de scrieri chinezeşti sunt interogaţiile inscripţionate pe carapace de broască-ţestoasă sau pe „oase oraculare", privitoare la chestiuni care variau de la operaţiuni militare la familiile conducătorilor. Ghicitorii încălzeau carapacele şi oasele până când acestea crăpau şi ajungeau la răspunsuri pentru interogaţiile respective interpretând aspectele fisurilor apărute. Patru dintre cele zece volume ale *Wu-pei Chih*, un compendiu militar de mari dimensiuni finalizat în ultimele decenii ale dinastiei Ming (1368-1644), abordau în mare parte arta divinaţiei.[9]

Primul împărat al Chinei unificate, Qin Shi Huangdi (221-210 î.Hr.), a căutat să împiedice comparaţiile critice cu stăpânitorii de dinaintea sa, preluând toate textele istorice şi filosofice din mâinile deţinătorilor privaţi şi adunându-le în biblioteca imperială, unde aveau acces la ele numai învăţaţi care primeau aprobare oficială. Totuşi, nu au fost confiscate şi cărţile despre care s-a considerat că ar avea o utilitate practică – iar acestea includeau scrieri despre divinaţie.[45] Qin a amplasat pe vârfurile munţilor dimprejurul domeniilor stăpânite de el inscripţii care îi celebrau realizările. El pretindea că domneşte ca agent al puterilor celeste, proiectându-şi noul palat după modelul divin al constelaţiei Ursa Mare şi al Stelei Nordului. Indiferent dacă, la sfârşitul perioadei „statelor războinice" care precedase unificarea Chinei, operaţiunile militare ale lui Qin erau sau nu influenţate, aşa cum s-a afirmat mai târziu, de *Arta războiului*, în mod sigur împăratul era mult mai influenţat de divinaţie şi superstiţii. Maeştrii în arte ezoterice l-au convins să locuiască în turnuri şi să circule între acestea pe poteci suspendate, pentru a veni în contact nemijlocit cu spiritele celeste şi a atinge nemurirea. O remarcabilă dovadă a ambiţiilor megalomane ale lui Qin privitoare la viaţa de apoi a fost mausoleul său, înconjurat de o reproducere a Pământului cu mări şi fluvii din mercur lichid şi apărat de circa 8 000 de războinici de teracotă, fiecare cu trăsături faciale specifice (care nu au fost încă excavaţi în întregime), şi de alte obiecte de teracotă: cai, arme, care de luptă, demnitari de rang înalt, acrobaţi, gimnaşti robuşti şi muzicieni.[10]

Ambiţiile cosmice pentru viaţa de apoi ale împăratului Qin l-au determinat să nu vadă slăbiciunile imperiului său pământesc. La patru ani după moartea sa, survenită în anul 210 î.Hr., rebeliunea a cuprins imperiul, capitala sa nou-construită a ars până la temelii şi ultimul împărat al dinastiei Qin a fost ucis.[11] Împăraţii din dinastia Han, care a urmat scurtei domnii a dinastiei Qin şi a condus China în cea mai mare parte a perioadei 206 î.Hr.–220 d.Hr.[46], au arătat şi ei mai mult interes pentru superstiţii şi divinaţie decât pentru informaţii de tipul celor la care făcea referire Sun Tzu. Potrivit unui edict din

---

[45] Qin nu a ordonat, aşa cum s-a afirmat adeseori, distrugerea sistematică a textelor istorice şi filosofice. Vezi Lewis, *Early Chinese Empires*, loc. 988. (*N.a.*)

[46] Dinastia Han a fost împărţită în două mari perioade: Han de Vest sau dinastia Han Timpurie, între anii 206 î.Hr. şi 9 d.Hr., şi Han de Est sau dinastia Han Târzie, între anii 25 şi 220 d.Hr. Un demnitar al dinastiei Han, Wang Mang, a preluat tronul în anul 9 d.Hr. şi a domnit până în anul 23 d.Hr. (*N.a.*)

anul 89 î.Hr., procedura imperială consacrată pentru deciziile referitoare la lansarea unor proiecte era interpretarea semnelor din carapacele de broască-ţestoasă şi tulpinile de coada-şoricelului. Divinaţia mai era folosită uneori şi pentru a stabili alegerea generalilor pentru campanii militare.[1247]

Spre deosebire de împăraţii dinastiei Han, Cao Cao[48], generalul care a repurtat cele mai mari victorii din ultimii ani ai dinastiei, era un discipol înfocat al lui Sun Tzu şi al *Artei războiului*, convins că un bun comandant militar trebuie „să interzică oracolele şi prezicerile de rău augur”.[13] Victoriile sale militare au pus bazele regatului Cao Wei, devenit cel mai puternic stat din nordul Chinei în „Perioada celor Trei Regate” dintre anii 220 şi 280 d.Hr., care a destrămat unitatea imperiului.[49] Cao a lăsat în urmă o reputaţie de căpetenie feroce. Zicala chinezească „vorbeşte de Cao Cao şi Cao Cao va sosi” este aproximativ echivalentul expresiei „vorbeşti de lup şi apare lupul”. Dar, spre deosebire de aproape orice comandant din istoria militară occidentală, Cao a fost şi un poet prolific. Adnotările sale la *Arta războiului* arată clar că a meditat cu atenţie la lecţiile oferite de aceasta. De pildă, referitor la instrucţiunile către „generalul competent”, care trebuie să „ţină cont [...] de factorii favorabili şi defavorabili”, Cao a adăugat comentariul: „El cântăreşte primejdiile inerente avantajelor şi avantajele inerente primejdiilor”. Despre utilizarea spionilor, Cao a subliniat: „Bazaţi-vă pe trădătorii care se găsesc printre inamici”.[14] La opt secole după moartea lui Cao, comentariile sale la *Arta războiului*, împreună cu acelea ale altor autorităţi militare, au fost incluse în textul ediţiei oficiale, revizuită şi adnotată mai apoi în secolul al XVIII-lea.[15] Aceasta a fost versiunea citată de obicei în China până în 1977, când a fost descoperită, într-un mormânt din provincia Shandong, unde fusese îngropată de proprietarul său în anul 118 î.Hr., o versiune completă şi remarcabil de bine conservată a *Artei războiului*, scrisă pe fâşii de bambus – un rar exemplu de redescoperire a versiunii originale a unui text important la două milenii după ce a fost scris.[50]

Nu există dovezi că vreun alt împărat de mai târziu ar fi avut acelaşi devotament pentru *Arta războiului*. Niciunul dintre aceştia nu a arătat interes faţă de lumea ce se întindea mult dincolo de graniţele imperiului. După cum scria mai târziu Henry Kissinger, în vremea mai multor dinastii succesive, „China nu a fost niciodată obligată să aibă de-a face cu alte ţări sau civilizaţii comparabile cu ea ca amploare şi rafinament”.[16] Nu s-a simţit suficient de ameninţată de state barbare ca să dorească să fie bine informată despre ele.

---

[47] Au existat totuşi şi unii autori cu opinii diferite asupra acestui subiect: printre aceştia, filosoful dinastiei Han Târzii Wang Ch’ung (27-cca 100 d.Hr.), care a criticat credinţa conform căreia „carapacele de broască-ţestoasă sau tulpinile de coada-şoricelului au calităţi divine sau transcendente care le permit să înţeleagă şansa sau neşansa omului şi să producă semne ori combinaţii numerice care să anunţe această şansă”. Vezi Loewe, *Divination, Mythology and Monarchy*, pp. 173-174. (*N.a.*)

[48] Cao Cao este menţionat drept Tsao Tsao în versiunea în limba română a *Artei războiului*, Editura Antet XX, Press, Bucureşti, 1993, trad. de Alexandra Novaru şi Raluca Pârvu. Am păstrat denumirea Cao Cao pentru a evidenţia legătura dintre numele generalului şi cel al regatului Cao Wei, înfiinţat de acesta. (*N.t.*)

[49] Unii istorici plasează începutul „Perioadei celor Trei Regate” într-o fază anterioară a destrămării Chinei din timpul dinastiei Han. (*N.a.*)

[50] Remarcabilă este şi redescoperirea, între 1948 şi 1956, a Manuscriselor de la Marea Moartă, având o vechime similară. Mult mai voluminoase, acestea au fost probabil scrise în perioada cca 200 î.Hr.–68 d.Hr. (*N.a.*)

Acţiunile sub acoperire în timpul conflictelor interne sau de graniţă aveau prioritate mai mare decât culegerea de informaţii. Asasinatul era o temă mai importantă în literatura chineză decât în cea occidentală. Printre multe povestiri eroice şi semi-istorice despre folosirea agenţilor secreţi pe post de asasini se regăseşte şi povestea sângeroasă a lui Yao Li, scrisă prima dată în secolul al III-lea î.Hr., *Zhan Guo Ce* (*Stratagemele regatelor combatante*). Înainte de a fi trimis de Ho Lu, regele statului Wu, să-l asasineze pe prinţul Ching Chi, exilat în statul vecin Wei, se spune că Yao Li şi-a tăiat mâna dreaptă şi şi-a ucis soţia şi copiii pentru a da veridicitate acoperirii sale ca victimă a lui Ho Lu. Jucând convingător rolul de inamic avid de răzbunare al lui Ho Lu, Yao Li a obţinut acces la Ching Chi şi a reuşit să-l asasineze.[17] După mai bine de 1 500 de ani, în ultima decadă a dinastiei Ming (1368-1644), marele gânditor militar Jie Xuan considera că principalul rol al agenţilor secreţi era acela de a întreprinde operaţiuni sub acoperire: „Agenţii răspândesc frica în statul-major al inamicului, îi măcelăresc pe generalii apreciaţi de inamic şi provoacă haos în calculele şi strategiile inamicului". În afară de asasinat, Jie Xuan şi alţi gânditori militari recomandau mita, seducţia şi dezinformarea.[18] Împăraţii dinastiei Ming erau cunoscuţi pentru ordinele ca demnitarii de rang înalt care cădeau în dizgraţie să fie biciuiţi cu cruzime (uneori până la moarte) la posteriorul gol în văzul tuturor. În absenţa unui serviciu de securitate organizat, împăraţii recurgeau la informatori pentru a depista trădătorii: „Nu e greu să tragem concluzia că împăraţii dinastiei Ming, prin intermediul agenţilor acestora aflaţi printre eunucii din palate şi în Garda de corp imperială, menţineau dominaţia terorii în rândul funcţionarilor publici".[19]

Timp de două milenii după unificarea Imperiului în anul 221 î.Hr., Regatul de Mijloc considera de neconceput că barbarii de dincolo de graniţele sale ar avea ceva valoros de oferit. După ce o misiune britanică la Beijing încercase, în 1793, să trezească interesul curţii chineze faţă de comerţul cu civilizaţia occidentală şi produsele sale, împăratul îi scria regelui George al III-lea [al Marii Britanii]: „După cum poate vedea ambasadorul vostru, avem de toate. Nu pun preţ pe obiecte stranii sau ingenioase şi nu am nevoie de produsele ţării voastre".[20] China deţinea circa o treime din bogăţia lumii şi privea toate ţările din Asia Răsăriteană drept state tributare. Abia în 1861, după ce a pierdut două războaie în faţa puterilor occidentale, China a înfiinţat o instituţie asemănătoare unui minister de externe care să gestioneze relaţiile diplomatice cu Occidentul. Chiar şi atunci, potrivit lui Kissinger, acest minister era privit ca o „necesitate temporară, urmând a fi desfiinţat odată ce criza avea să se domolească". Clădirea modestă unde se afla sediul instituţiei avea darul de a demonstra, potrivit prinţului Gong, important om de stat chinez, că nu putea avea „un statut egal cu cel al departamentelor guvernamentale tradiţionale, păstrându-se astfel distincţia dintre China şi ţările străine".[21] Reticentă în privinţa înfiinţării unui minister de externe, dinastia Qing, ultima care a condus China, era incapabilă, chiar şi în urma înfrângerilor militare şi a altor umilinţe îndurate din partea Occidentului, să înţeleagă insistenţa lui Sun Tzu referitoare la importanţa spionajului în faţa ameninţărilor inamice.

Marele manual indian despre arta conducerii statului, *Arthashastra*, a fost elaborat cam în acelaşi timp cu *Arta războiului*, deşi datarea şi paternitatea acestuia sunt şi ele controversate.[22] Manualul a fost atribuit în mod tradiţional lui Kautilya (cunoscut şi drept Chanakya), unul dintre principalii consilieri ai regelui Chandragupta Maurya (317-293 î.Hr.), fondator al dinastiei Maurya, care a oprit înaintarea succesorilor lui Alexandru cel Mare şi a devenit primul

conducător care a unificat subcontinentul indian. Deşi *Arthashastra* se concentrează mai puţin pe purtarea războaielor decât *Arta războiului*, spionajul şi operaţiunile secrete ocupă un loc central.

Spionii fac parte dintr-o lungă tradiţie culturală a Indiei Antice. În religia vedică (cca 1500-500 î.Hr.), predecesoarea hinduismului modern, zeul Varuna, domn al cerului şi al pământului, se foloseşte de astre pe post de spioni, pentru a ţine sub supraveghere constantă toate activităţile oamenilor.[51] *Arthashastra* se inspiră din referirile la spionaj prezente în epopeea hindusă sacră *Mahabharata*, a cărei formă finală datează probabil din secolul al IV-lea î.Hr. Printre întrebările pe care regele Yudhisthira, cunoscut pentru evlavia sa, i le pune în *Mahabharata* consilierului său la fel de evlavios, pustnicul Bhishma, se află şi una referitoare la cum ar trebui un conducător să se folosească de spioni. Pentru un om sfânt care a depus un jurământ de celibat pe viaţă, răspunsul lui Bhishma a fost impresionant de lipsit de scrupule:

> Ar trebui să angajeze ca spioni oameni care arată ca nişte idioţi sau ca orbii şi surzii. Toţi ar trebui să fie persoane care au fost cercetate cu atenţie (cu privire la abilităţile lor), care sunt înţelepte şi care pot îndura foamea şi setea. Cu atenţia cuvenită, regele ar trebui să-şi plaseze spionii printre toţi consilierii, şi prietenii, şi fiii săi, în oraşele şi provinciile sale şi în teritoriile căpeteniilor subordonate lui. Spionii lui ar trebui folosiţi în aşa fel încât să nu ştie unii de alţii. De asemenea, ar trebui, o! Taur al rasei lui Bharata, să cunoască spionii inamicilor săi aflaţi în prăvălii şi locuri de distracţie, în adunări de oameni, printre cerşetori, în grădinile şi parcurile sale de desfătare, în întrunirile şi reuniunile învăţaţilor, în ţară, în locuri publice, în locurile unde îşi reuneşte curtea şi în casele cetăţenilor. Regele iscusit poate astfel observa spionii trimişi de duşmanii săi. Dacă se cunosc acestea, regele poate obţine multe beneficii.[23]

La sfârşitul *Mahabharatei*, Yudhisthira urcă la Ceruri (cu cei cinci fraţi ai săi) – primul conducător de reţea de spionaj despre care s-a scris că a făcut astfel.

Recomandările din *Arthashastra* privind profesiile ce pot fi folosite ca acoperire de către numeroşii spioni ai conducătorului sunt la fel de lipsite de scrupule precum cele ale evlaviosului Bhishma. Printre cele mai recomandate deghizări se află cea de sfânt pustnic care pretinde că-şi duce zilele consumând legume sau iarbă o dată sau de două ori pe lună, dar, de fapt, consumă în secret mâncărurile sale favorite. Alţi spioni, care se dau drept discipoli ai acestuia, ar urma să răspândească vestea că are puteri supranaturale, fiind de o sfinţenie ieşită din comun. Profeţiile sfântului, aşa-zis inspirate de divinitate, ar avea drept scop să susţină autoritatea regelui. El trebuia să le citească în palmă celor care îl întrebau despre viitorul lor şi să le spună că succesul personal depinde de loialitatea arătată conducătorului.[24]

Arthashastra a fost prima carte din lume care a susţinut necesitatea înfiinţării unui serviciu de informaţii profesionist. Cartea oferea numeroase detalii – de atunci neîntrecute de niciun manual desecretizat de conducere a statului – despre recrutarea şi folosirea spionilor şi despre 29 de ocupaţii de acoperire principale (cu 50 de subtipuri) ale unei uriaşe reţele de spioni în ţară şi în străinătate. Reţeaua era într-aşa măsură o prioritate, încât regele era sfătuit să o supravegheze personal. Ziua regelui urma să fie împărţită în opt intervale de câte o oră şi jumătate, în care activitatea de spionaj avea o prioritate mai mare decât în aproape orice program care s-a păstrat al

---

[51] Cuvântul sanscrit „*spash*”, în traducere literală „privitor atent”, este tradus în mod curent ca „spion”. (*N.a.*)

vreunui lider mondial. Intervalele de o oră şi jumătate de după prânz trebuiau dedicate scrierii corespondenţei, discuţiilor cu înalţi demnitari şi primirii „informaţiilor secrete de la spioni”; intervalul de o oră şi jumătate de după apusul soarelui era alocat exclusiv „convorbirilor cu agenţii secreţi”, iar intervalul de o oră şi jumătate de după miezul nopţii era dedicat consultărilor cu sfetnicii şi trimiterii spionilor în misiune.[25]

Deşi regele trebuia să se ocupe personal de principalii agenţi secreţi, înalţii săi demnitari aveau să deţină propriile reţele de agenţi. Astfel, *Arthashastra* concepea primul stat din lume ce recurge la supravegherea organizată a cetăţenilor. Regele era sfătuit să considere aproape toată populaţia de pe teritoriul statului drept o potenţială ameninţare la adresa autorităţii regale: curtenii de rang înalt puteau încerca să uzurpe tronul; ţăranii se puteau revolta; comandanţii militari puteau contesta autoritatea Coroanei.[26]

Agents provocateurs[52] trebuiau folosiţi atât pentru a descoperi potenţiale comploturi împotriva conducătorului, cât şi pentru a-i identifica pe miniştrii care ar îndrăzni să o seducă pe regină. *Arthashastra* recomanda ca, din când în când, regele să ia măsurile de destituire publică a comandantului său militar, în timp ce acestuia să-i spună în secret să trimită agenţi la miniştri şi să le ofere mită pentru a i se alătura într-un complot împotriva Coroanei. Posibilii seducători ai reginei urmau a fi identificaţi trimiţând o călugăriţă itinerantă să informeze miniştrii suspecţi că regina era îndrăgostită de ei şi avea de gând să îi îmbogăţească. Miniştrii care nu răspundeau la aceste provocări erau consideraţi a fi nevinovaţi.[27]

Rolul cel mai important atribuit agenţilor provocatori reflecta tendinţele paranoice ale conducătorilor din dinastia Maurya şi ale unora dintre cei care i-au urmat, mai degrabă decât să constituie un demers serios în vederea stabilirii unui sistem modern de informaţii autoritarist. Un ambasador la curtea fondatorului imperiului Maurya, Chandragupta Maurya, a relatat, la sfârşitul secolului al IV-lea î.Hr., că regele se temea într-atât de asasinat, încât dormea în fiecare seară în altă cameră.[28] Potrivit *Arthashastrei*, era datoria suveranului să folosească „metode secrete” precum cele de mai jos pentru a-i asasina pe înalţii demnitari trădători:

- Un agent secret îl va tenta pe fratele trădătorului să-l ucidă pe acesta, promiţându-i averea fratelui; când fapta e îndeplinită, cu arma sau prin otrăvire, acesta va trebui ucis la rândul lui pentru fratricid.

- O agentă cerşetoare, după ce câştigă încrederea soţiei unui ministru răzvrătit oferindu-i poţiuni de dragoste, poate complota să-l otrăvească pe ministru cu ajutorul soţiei.

- Dacă trădătorul este dependent de vrăjitorie, un spion deghizat în om sfânt îl va atrage într-un ritual secret, în timpul căruia va fi ucis prin otrăvire sau cu un drug de fier. Moartea va fi pusă pe seama unui accident apărut în timpul ritualurilor secrete.

- Un spion deghizat în doctor îl poate face pe trădător să creadă că suferă de o boală malignă sau incurabilă şi îl poate ucide punându-i otravă în doctorii sau în mâncare.

Spionii aleşi pentru misiuni de asasinat urmau să fie „recrutaţi dintre cei mai viteji din ţară, mai ales dintre aceia care, de dragul banilor, erau doritori să se lupte cu elefanţi şi tigri sălbatici, fără a ţine deloc cont de propria siguranţă”.[29] Prea puţini dintre primii autori care au scris despre arta

---

[52] Agenţi provocatori (în orig., în lb. franceză). (*N.t.*)

conducerii unui stat şi activitatea de spionaj au arătat un astfel de entuziasm pentru asasinat ca autorul *Arthashastrei*: „Un singur asasin”, susţinea acesta, „poate realiza prin arme, foc sau otravă mai mult decât o întreagă armată mobilizată”.[30]

Oricât ar părea de exagerat azi rolul asasinului descris în *Arthashastra*, acest punct de vedere a fost împărtăşit de Stalin şi de serviciul său de informaţii externe două milenii mai târziu, când puneau la cale uciderea marilor eretici comunişti din era stalinistă: Lev Troţki şi mareşalul Tito. În ambele cazuri, atât prioritatea acordată alegerii asasinului, cât şi ingeniozitatea metodei de asasinare au corespuns standardelor impuse de *Arthashastra*. Până la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, asasinarea lui Troţki devenise principalul obiectiv al politicii externe a lui Stalin. Asasinul, Ramón Mercader, a folosit un paşaport canadian fals pe numele de Frank Jacson şi a sedus-o pe una dintre secretarele lui Troţki pentru a obţine acces la vila acestuia din apropiere de Ciudad de México.[31] Planul serviciului sovietic de informaţii externe pentru asasinarea mareşalului Tito la începutul Războiului Rece a fost şi mai ingenios. Până în momentul în care planul a fost anulat după moartea subită a lui Stalin, survenită în 1953, asasinul sovietic care urma să îndeplinească fapta, Iosif Grigulevici, reuşise să treacă drept costarican, să devină trimis costarican la Belgrad şi să obţină o audienţă la Tito.[32]

Deşi Allen Dulles şi conducerea CIA de la începutul Războiului Rece cunoşteau foarte bine *Arta războiului*, nu par să fi citit şi *Arthashastra*. Când Richard Bissell, directorul pentru planificare (şeful operaţiunilor) în cadrul CIA, a început să elaboreze planuri pentru asasinarea lui Fidel Castro în 1960, nu a dat atenţie poveţelor din *Arthashastra* privitoare la migălosul proces de selecţie necesar pentru recrutarea asasinilor. Întrucât CIA, spre deosebire de KGB, nu avea asasini pregătiţi în acest scop, Bissell a propus colaborarea cu mafia, care avea reputaţia de a dispune de cei mai buni ucigaşi profesionişti din Statele Unite. Mafia avea propriile motive să se debaraseze de Castro, care îi distrusese operaţiunile cu jocuri de noroc şi prostituţie de la Havana, dar Bissell pare să nu fi avut informaţii corecte cu privire la abilităţile asasinilor mafiei. S-a luat legătura cu Johnny Rosselli, fost locotenent al lui Al Capone, şi cu Salvatore „Sam” Giancana, aflat pe lista FBI cu cei mai căutaţi zece criminali. Niciunul dintre ei nu a fost atras de viziunea lui Bissell inspirată din filmele de la Hollywood, cu un asasinat comis de crima organizată, în urma căruia Castro ar fi căzut secerat de o rafală de gloanţe. În schimb, Giancana a sugerat folosirea unei otrăvi nedetectabile. La ordinul lui Bissell, Biroul pentru servicii medicale al CIA a pregătit o capsulă care conţinea toxină botulinică şi despre care afirma că „a dat rezultate” pe maimuţe. Totuşi, otrăvirea nu era chiar în stilul Mafiei, iar pastilele au dispărut undeva în Cuba, fără a mai ajunge la Castro. Bissell şi echipa sa au conceput în continuare alte planuri stranii şi nepractice pentru a folosi otravă. O cutie cu trabucurile preferate ale lui Castro a fost contaminată cu o toxină letală. O altă cutie a fost impregnată cu o substanţă chimică menită să distrugă credibilitatea lui Castro, provocându-i halucinaţii în public. Aceste comploturi de otrăvire puse la cale de CIA nu au dat rezultate.[33] Toate au ignorat insistenţa cu care *Arthashastra* menţiona că utilizarea otrăvurilor necesită asasini care să-şi plănuiască atent accesul la victimă.

Pentru cititorii din secolul XX, modul în care *Arthashastra* abordează activităţile de informaţii pare mai puţin scandalos decât faptul că aceasta susţinea o societate supravegheată, a cărei conducere era dispusă să-i

asasineze în secret pe cei bănuiţi de trădare. Recomandările privitoare la gestionarea conflictului cu inamicii străini urmează în mare directiva din *Arta războiului* „Cunoaşte-ţi inamicul şi cunoaşte-te pe tine însuţi”. *Arthashastra* adaugă sfatul ca această cunoaştere de sine să fie folosită pentru a îndepărta orice slăbiciune care ar putea fi exploatată de inamic: „Niciun duşman nu va cunoaşte secretele [regelui]. Totuşi, acesta va cunoaşte toate slăbiciunile inamicului său. Precum o broască-ţestoasă, îşi va retrage orice mădular expus”.[34] Ca şi *Arta războiului*, *Arthashastra* subliniază importanţa recrutării de agenţi din rândul populaţiei inamice, mai ales dintre demnitarii de rang înalt.

Cu toate acestea, propunerile sale privitoare la recrutarea agenţilor din străinătate, dintre care unele denotă influenţa *Mahabharatei*, erau nerealist de ambiţioase:

> Un rege va avea propriul grup de spioni, toţi agili în munca lor, la curţile inamicilor, aliaţilor, regilor de mijloc şi neutri[53], care să-i spioneze pe aceşti regi, precum şi 18 tipuri de înalţi demnitari.
>
> Variatele tipuri de spioni sunt următoarele:
>
> • în casele lor: cocoşaţi, pitici, eunuci, femei pricepute la diverse arte, nătângi, *mleccha* [venetici];
>
> • în oraşele lor: negustori, stabilimente de spionaj;
>
> • lângă oraşe: pustnici;
>
> • în sate: fermieri, călugări;
>
> • la graniţă: păstori;
>
> • locuitori din păduri, precum *shramana* [călugări itineranţi] şi pădurari.[35]

Rolul agenţilor străini nu se limita la culegerea de informaţii, ci se extindea şi la războiul psihologic şi subversiune. Ultima pagină din *Arta războiului* susţine că doi conducători chinezi au fost detronaţi din pricină că un ministru de rang înalt dezertase la inamic.[36] „Rezultate miraculoase”, pretindea *Arthashastra*, „pot fi obţinute prin metodele subversiunii.”[37]

În mod ironic, două milenii mai târziu, KGB-ul avea aşteptări privitoare la ce se poate obţine prin subversiune în India la fel de exagerate cum erau şi cele din *Arthashastra*. Ambiţiosul Oleg Kalughin, care, în 1973, a devenit cel mai tânăr general din serviciul de informaţii externe al KGB, îşi aminteşte de India anilor 1970 ca de un „model de infiltrare KGB într-un guvern din Lumea a Treia”, cu „nenumărate surse de informaţii în întregul guvern indian: în serviciile de informaţii, contrainformaţii, în ministerele apărării şi de externe, la poliţie”. Potrivit dosarelor KGB, pe fondul corupţiei care afecta viaţa publică din India, agenţia sovietică plătea zece ziare indiene şi „controla” o agenţie de presă. În ciuda unui şir de succese tactice – cum a fost cazul în care a

[53] În original: „*the middle and the neutral kings*”. În viziunea circulară asupra aliaţilor şi inamicilor din *Arthashastra*, regele care doreşte să cucerească noi teritorii va fi înconjurat de alţi monarhi – aliaţi sau inamici, în funcţie de amplasarea teritoriului stăpânit de el. Regii de mijloc („*the middle kings*”) sunt cei care stăpânesc un teritoriu învecinat atât cu teritoriul stăpânit de regele doritor de expansiune, cât şi cu teritoriul stăpânit de inamicul său. Regii neutri („*the neutral kings*”) sunt cei care stăpânesc teritorii ce nu se învecinează nici cu cel stăpânit de regele doritor de expansiune, nici cu cel stăpânit de inamicul său. Cf. Gale, Thompson, *Encyclopedia of India*, 2016. (*N.t.*)

convins-o pe Indira Gandhi, prim-ministrul indian, că CIA intenţionează s-o asasineze –, operaţiunile KGB au avut o influenţă limitată pe termen lung.[38]

Deşi *Arthashastra* a continuat să fie citată în literatura indiană până în secolul al XII-lea, după aceea a intrat într-un con de umbră timp de aproape un mileniu. Textul sanscrit a fost apoi redescoperit, în 1904, de către un bibliotecar de la Mysore Oriental Library (astăzi, Oriental Research Institute), dr. Rudrapatnam Shamashastry, care a publicat-o în 1909. Prima traducere în limba engleză a apărut în 1915, la două milenii sau chiar mai mult după ce a fost scrisă. *Arthashastra* a devenit curând unul dintre textele indiene de referinţă. A fost lăudată – potrivit lui Shamashastry – chiar şi de apostolul nonviolenţei, Mahatma Gandhi, căruia i-a oferit un exemplar în 1927.[39] Primul premier al Indiei independente, Jawaharlal Nehru, a făcut câteva referiri la *Arthashastra* în clasica sa istorie populară, *The Discovery of India*, scrisă în închisoare înainte ca India să-şi dobândească independenţa. Printre admiratorii săi de la începutul secolului XXI se numără fostul secretar de externe şi consilier pe probleme de securitate naţională indian Shivshankar Menon, care a afirmat în 2012, la o conferinţă despre Kautilya şi *Arthashastra*:

> *Arthashastra* îndeplineşte un criteriu esenţial pentru o carte bună. Suportă să fie citită şi recitită. De fiecare dată când o citeşti, înveţi ceva nou şi găseşti un fel nou de a privi evenimentele... Acesta este un manual serios despre arta conducerii unui stat, despre cum să guvernezi un stat, inspirat de un scop transcendent (sau *dharma*), clar şi precis în recomandări, rezultatul experienţei practice de guvernare a unui stat. Nu este doar un text normativ, ci şi o descriere realistă a artei guvernării unui stat.

Potrivit lui Menon, studierea *Arthashastrei* este necesară pentru a le reaminti indienilor că gândirea strategică indiană a precedat cu mult era colonială:

> Ne dăunează neglijarea istoriilor noastre premoderne, iar mulţi dintre noi cred în reprezentările orientaliste caricaturizate [occidentale] ale Indiei. Aşa-zisa abordare strategică incoerentă a Indiei este, de fapt, un construct colonial, la fel ca ideea că indienii îşi uită cumva propria istorie şi au nevoie să fie învăţaţi istorie de occidentalii care au recuperat-o. Versiunea pe care au „recuperat-o” ei este un construct folositor pentru a perpetua stăpânirea colonială şi, după câştigarea independenţei, pentru a induce îndoiala în propriile capacităţi şi o dorinţă de conformare.
>
> [...] Dacă e să fim oneşti cu noi înşine, mare parte din ceea ce astăzi trece drept gândire strategică în India zilelor noastre sunt chestiuni derivate, folosind concepte, doctrine şi un vocabular derivat din cele ale altor culturi, vremuri, locuri şi circumstanţe. De aceea, cu câteva excepţii notabile, precum doctrina nucleară elaborată pe plan intern, nu servesc intereselor noastre, nu influenţează politicile noastre şi nu-şi găsesc locul în discursul naţional şi internaţional.[40]

Totuşi, pentru a considera *Arthashastra* drept „o descriere realistă a guvernării unui stat” este necesară o lectură oarecum selectivă. *Arthashastra* arată clar că printre îndatoririle consilierului pentru securitate naţională se numără consilierea guvernului în legătură cu, între altele, modul de a supraveghea întreaga populaţie indiană, de a recruta ca agenţi falşi bărbaţi şi femei sfinţi şi de a lichida, cu otravă dacă este necesar, adversarii din ţară şi din străinătate. Este puţin probabil ca pasajele despre aceste chestiuni să se numere printre cele pe care Shivshankar Menon le recomandă pentru a fi „citite şi recitite”.

Spre deosebire de *Arthashastra*, *Arta războiului* a căpătat o largă reputaţie internaţională şi naţională în cursul secolului XX. Prima traducere englezească

de calitate a fost publicată în 1910 (cu cinci ani înainte de prima traducere a *Arthashastrei*), de către dr. Lionel Giles de la Departamentul pentru cărţi şi manuscrise orientale din cadrul British Museum.[41] Demnitarul guvernamental britanic care pare să fi acordat cea mai mare atenţie cărţii a fost Vernon Kell, şef al Biroului de contraspionaj, viitorul MI5, înfiinţat cu un an înainte. Kell a fost singurul şef de serviciu de informaţii din istoria britanică deţinător al unei certificări de traducător din limba chineză şi s-a aflat în China în timpul Răscoalei antioccidentale a Boxerilor. Impactul pe care l-a avut asupra sa *Arta războiului*, prin insistenţa asupra purtării războaielor pe baza informaţiilor şi a rolului înşelăciunii (care nu se regăsea în literatura occidentală contemporană), trebuie să fi fost accentuat de faptul că, la momentul publicării traducerii lui Giles, el se concentra pe contracararea acţiunilor germane de spionaj în Marea Britanie, temându-se că acestea făceau parte din pregătirile de război ale Germaniei.[42]

În China, *Arta războiului* a fost probabil studiată de Mao Zedong mai îndeaproape decât de orice împărat chinez. În timpul războiului civil dintre comunişti şi regimul Kuomintang, el a trimis aghiotanţi în teritoriul inamic pentru a găsi o copie a cărţii, iar Sun Tzu a fost mai târziu singurul dintre gânditorii Chinei Antice care a scăpat nevătămat de Revoluţia culturală a lui Mao. Un studiu publicat în 1975 afirma că Sun Tzu oferă o îndrumare utilă pentru „critica liniei militare oportuniste de dreapta” şi „a părerilor reacţionare ale confucianiştilor”.[43] Sun Tzu (sau cel care a scris în numele lui) a fost admirat la fel de mult şi de către cei mai aprigi adversari ideologici ai lui Mao din Occident. Allen Dulles, directorul CIA între 1953 şi 1961, i-a acordat „credit nu doar pentru prima analiză remarcabilă a metodelor de spionaj, ci şi pentru primele recomandări scrise referitoare la un serviciu de informaţii organizat”: „Nu e de mirare că scrierea lui Sun Tzu este una dintre preferatele lui Mao Zedong şi este o lectură obligatorie pentru tacticienii comunişti chinezi. În modul lor de a purta campanii militare şi de a culege informaţii, în mod evident pun în practică învăţăturile lui Sun Tzu”.[44] Mai târziu, Henry Kissinger i-a criticat pe comandanţii americani din timpul Războiului din Vietnam pentru faptul că nu au acordat atenţie *Artei războiului*: „Ho Şi Min şi Vo Nguyen Giap au recurs la principiile lui Sun Tzu de atac indirect şi de război psihologic împotriva Franţei şi apoi a Statelor Unite [...]. S-ar putea susţine că neglijarea preceptelor sale a fost o cauză importantă a eşecurilor suferite de America în războaiele sale din Asia”.[45]

Kissinger era convins că rafinamentul lui Mao, Zhou Enlai şi al altor înalţi factori de decizie chinezi cu care a negociat în anii 1970 provenea din abilitatea acestora de a se folosi de înţelepciunea strategică antică, mai ales de învăţăturile lui Sun Tzu. El era de părere că politica externă a lui Mao „îi datora mai mult lui Sun Tzu decât lui Lenin”. Mao era „suficient de mult discipolul lui Sun Tzu încât să urmeze, simultan, strategii aparent contradictorii”.[46]

> Chiar şi astăzi, textul lui Sun Tzu este atât de actual şi de profund, încât îl face să fie unul dintre cei mai importanţi gânditori strategici din istorie [...].
>
> Ceea ce îl distinge pe Sun Tzu de autorii occidentali pe teme de strategie este că pune mai mare accent pe elementele psihologice şi politice decât pe cele pur militare.[47]

Cu toate acestea, Kissinger nu menţionează faptul că Mao şi succesorii săi par să fi acordat importanţă şi accentului pus de *Arta războiului* asupra

folosirii agenţilor dubli în interiorul puterilor inamice, aceştia urmând să fie răsplătiţi cu „extremă dărnicie”. Un astfel de agent a fost cetăţeanul american de origine chineză Larry Wu-tai Chin, despre care se crede că a primit de la chinezi un milion de dolari în timp ce lucra pentru CIA, iar agenţia americană, făcând o apreciere eronată, i-a acordat în 1980 o medalie pentru serviciu îndelungat şi excepţional. În timpul procesului intentat pentru spionaj, Chin a recunoscut că printre documentele secrete pe care le-a transmis Beijingului se afla şi un memorandum secret al lui Richard Nixon de dinainte de vizita sa istorică în China din 1972, primul astfel de document aparţinând unui preşedinte american, care descria intenţia de normalizare a relaţiilor cu regimul comunist. „Am fost uimit de schimbarea de poziţie a preşedintelui Nixon”, a declarat Chin la tribunal. „Îmi doream ca Zhou Enlai să vadă acest lucru.” Probabil că Zhou a supus atenţiei lui Mao memorandumul lui Nixon.[48]

La începutul secolului XXI, Centrul de Studii de Contrainformaţii al CIA a continuat să-i recunoască lui Sun Tzu rolul central în istoria serviciilor de informaţii, atribuit de Allen Dulles cu aproape o jumătate de secol în urmă. Unul dintre cei mai mari istorici anglofoni care au scris despre învăţăturile lui Sun Tzu privitoare la activităţile de spionaj este dr. Michael Warner, care a lucrat, pe rând, ca istoric la CIA, biroul directorului Serviciului naţional de informaţii (DNI) şi la Agenţia Naţională de Securitate (National Security Agency – NSA).[49] Intensificarea spionajului chinezesc, mai ales în domeniul ştiinţei şi tehnologiei (o categorie de spionaj necunoscută lui Sun Tzu), nu a ştirbit popularitatea *Artei războiului* în America secolului XXI. Cartea a ajuns şi rămâne un manual recomandat la West Point şi în alte academii militare americane.

În 2006, în cursul unei vizite la Casa Albă, preşedintele Hu Jintao i-a dăruit preşedintelui George W. Bush exemplare pe hârtie de mătase din *Arta războiului* în limbile engleză şi chineză. Vizita în sine a fost tulburată de mici neînţelegeri stânjenitoare. Partea chineză a considerat evenimentul ca fiind o vizită de stat; Casa Albă nu a avut aceeaşi abordare şi a oferit doar un prânz, nu şi cina specifică marilor evenimente de stat. Înainte de prânz, imnul Republicii Populare Chineze a fost prezentat eronat ca fiind imnul Republicii Chineze, denumirea oficială a Taiwanului.[50] În ciuda acestor gafe, Sun Tzu a fost din ce în ce mai apreciat, devenind o figură emblematică în librăriile de pe aeroporturile din Statele Unite.

Înainte de vizita lui Hu Jintao la Casa Albă, principalul interes strategic american cu privire la Sun Tzu nu se datora învăţăturilor acestuia despre război şi spionaj, ci asocierii dintre *Arta războiului* şi conceptul de „*soft power*”[54], introdus în 1990 (şi apoi rafinat în 2004) de Joseph Nye, profesor la Harvard şi preşedinte al Consiliului Naţional de Informaţii al SUA, pentru a descrie „capacitatea de a obţine ce vrei prin forţa de atracţie mai degrabă decât prin constrângere sau recompense”.[51] Deşi *Arta războiului* se referă în principal la măsurile necesare pentru a obţine o victorie militară, variind de la folosirea terenului la rolul spionajului, Sun Tzu mai scrie şi că cea mai mare realizare este „să supui armata inamică fără luptă”.[52] Potrivit relatării oficiale, în discursul susţinut în 2007, la Congresul al XVII-lea al Partidului Comunist Chinez, preşedintele Hu Jintao „a subliniat necesitatea de a prolifera cultura

[54] Conceptul de „*soft power*” a fost tradus în limba română drept „putere blândă”, „putere diplomatică”, „putere necoercitivă”, „putere de influenţă”, „putere subtilă”, „putere discretă” etc. Spre deosebire de acesta, „*hard power*” a fost tradus prin „putere dură”, „putere coercitivă”, „putere economico-militară”. (*N.t.*)

chineză, ca «putere blândă» a ţării". După un an, chiar Nye a reliefat legătura dintre „*soft power*" şi *Arta războiului*. Potrivit acestuia, Sunt Tzu scrisese: „culmea priceperii nu este să recuperezi o sută de victorii dintr-o sută de bătălii [...], [ci] soluţionarea dificultăţilor înainte de a apărea", iar angajarea în luptă înseamnă un eşec politic. Războinicul „iscusit" trebuie să înţeleagă „puterea blândă a atracţiei, precum şi puterea dură a constrângerii". „Seducţia", scria Nye, „este întotdeauna mai eficientă decât constrângerea, şi multe valori precum democraţia, drepturile omului şi oportunităţile individuale sunt foarte seducătoare".[53] În cazul Chinei, problema e că, în ciuda enormei sale puteri economice, versiunea sa privitoare la democraţie şi drepturile omului nu dă semne că ar deveni „foarte seducătoare".

Cu toate acestea, Sun Tzu a devenit foarte seducător pentru editorii americani. În 2011, Amazon oferea spre vânzare 1 500 de titluri de cărţi despre învăţăturile din *Arta războiului*: printre acestea se numărau *Sun Tzu for Success: How to Use the Art of War to Master Challenges and Accomplish the Important Goals in Your Life* (de Gerald şi Steven Michaelson), *Sun Tzu for Women* (de Becky Sheetz-Runkle) şi *Golf and the Art of War: How the Timeless Strategies of Sun Tzu Can Transform Your Game* (de Don Wade). În plus, Sun Tzu a câştigat adepţi şi printre celebrităţi. Paris Hilton, autoarea aforismului „Îmbracă-te frumos oriunde mergi, viaţa e prea scurtă ca să treci neobservată", a fost fotografiată studiind *Arta războiului*.[54]

În mod inexplicabil, într-un moment în care spionajul chinez în Statele Unite şi interesul exercitat de Sun Tzu pe piaţa editorială americană erau în floare, maximele acestuia despre spionaj atrăgeau un interes mult mai mic din partea editorilor şi a celebrităţilor din America. Faptul că a fost primul care a prezentat spionajul ca o activitate de stat de importanţă majoră părea să fi fost în mare măsură uitat. Dar nu a fost uitat la Beijing. Nu există motive de îndoială că regimul chinez este la fel de devotat învăţăturilor lui Sun Tzu despre spionaj ca şi conceptului de „*soft power*". Operaţiunile de spionaj chineze desfăşurate în Occident în domeniul ştiinţei şi tehnologiei în secolul XXI, posibil cele mai ample din istorie, rezonează întru totul cu afirmaţia de la sfârşitul *Artei războiului*, conform căreia guvernele şi comandanţii militari „care sunt în măsură să folosească drept agenţi persoanele cele mai inteligente sunt siguri că realizează lucruri mari".

5

IMPERIUL ROMAN ŞI *UNTERMENSCHEN*

Asasinarea lui Iulius Cezar în anul 44 î.Hr.[1] nu a salvat Republica Romană. Evenimentul a fost urmat de aproape două decenii de război civil, care s-a sfârşit cu victoria lui Octavian, neîndurătorul şi ambiţiosul nepot şi fiu adoptiv al lui Cezar. În spatele unei iniţiale aparenţe republicane, Octavian a devenit

în anul 27 î.Hr. împăratul August şi fondatorul dinastiei iulio-claudiene, conducând statul până la moartea sa, în anul 14 d.Hr.

Următoarele două secole sunt menţionate adesea drept epoca de aur a Păcii Romane (*Pax Romana*), când stăpânirea romană a menţinut pacea în aproape întreaga Europă. Cu toate acestea, în urma unei înfrângeri catastrofale în anul 9 d.Hr. a forţelor lui August de către triburile germanice barbare în pădurea Teutoburg, la nord de Osnabrückul de azi, *Pax Romana* nu a putut fi extinsă la est de fluviul Rin. Înfrângerea a demonstrat în mod dramatic neajunsurile activităţilor de spionaj romane, la care August se pricepea mai puţin decât Iulius Cezar. La acea vreme, principalul vinovat pentru dezastru a fost Publius Quintilius Varus, care fusese numit guvernator al Germaniei în anul 7 d.Hr. şi avea misiunea de a impune în provincie legile şi fiscalitatea romane. Nimic din experienţa de până atunci a lui Varus din Africa de Nord şi Orientul Mijlociu nu sugera că îi lipseau abilităţile de comandant militar.[2] Totuşi, asemenea multor romani, avea serioase probleme în a-i înţelege pe barbari, mai ales deoarece îi privea ca pe nişte *Untermenschen* (denumirea batjocoritoare dată de naziști slavilor cu două milenii mai târziu). Varus avea norocul de a avea o „cârtiţă” printre barbarii germani: Segestes, o căpetenie nobilă din tribul cheruscilor din nordul văii Rinului, căruia August îi acordase cetăţenia romană şi care se arătase loial Romei. Acesta l-a avertizat pe Varus în anul 9 d.Hr. că, deşi oamenii din tribul său erau aparent supuşi, aveau de gând să pornească o mare rebeliune împotriva stăpânirii romane, sub conducerea principalului său rival, Arminius (cunoscut în Germania modernă sub numele de Hermann). În timp ce şedea (sau se tolănea) lângă Varus la un ospăţ, Segestes i-a sugerat să-i aresteze pe Arminius şi pe toţi şefii din tribul Cherusci (inclusiv pe el însuşi, probabil pentru a nu trezi suspiciuni) şi apoi să „aleagă pe vinovaţi de nevinovaţi”. Totuşi, Varus nu s-a putut hotărî să ia în serios o posibilă revoltă a cheruscilor înapoiaţi şi aparent supuşi.[3] Istoricul roman Velleius Paterculus scria mai târziu că „Soarta i-a legat ochii minţii [lui Varus]”.[4]

În toamna anului 9 d.Hr., Varus a pornit din tabăra sa de vară de la vestul fluviului Weser înspre garnizoana de iarnă din apropierea Rinului, în fruntea a trei legiuni şi a forţelor auxiliare neromane. Faptul că trupele sale se amestecau cu însoţitorii taberei într-o coloană ce se întindea pe circa 14 kilometri sugerează că îşi luase puţine măsuri de precauţie împotriva unei ambuscade.[5] Trupele lui Varus au fost copleşite de atacul-surpriză al cheruscilor conduşi de Arminius. Cercetări arheologice recente la locul bătăliei de la Teutoburg arată că romanii au fost prinşi în ambuscadă într-o trecătoare lată de 1 kilometru, unde nu au avut loc de manevră pentru contraofensivă.[6] Bătălia a durat trei zile, timp în care armata romană s-a împotmolit din cauza ploii torenţiale şi a noroiului. Istoricul Lucius Annaeus Florus oferă o relatare înfricoşătoare a masacrului ce a urmat:

> Niciodată n-a existat un masacru mai crud decât cel ce a avut loc acolo în mlaştini şi păduri, niciodată nu s-au adus de către barbari ocări mai greu de suportat. [...] Au scos ochii unora [dintre romani] şi au tăiat mâinile altora. Au cusut gura unuia dintre ei după ce i-au tăiat limba, pe care unul dintre barbari o ţinea în mână, strigând „în sfârşit, viperă, ai încetat să mai sâsâi”.[7]

Varus s-a sinucis pentru a evita o moarte la fel de îngrozitoare.[8] August a reacţionat la vestea dezastrului strigând şi izbindu-şi capul de uşa casei sale de pe colina Palatină: „Quintilius Varus, redă-mi legiunile!”[9] Germanicus (nepotul lui Tiberiu, succesorul lui August) s-a întors mai târziu în Germania

pentru a se răzbuna pe cherusci şi a fost răsplătit cu o paradă victorioasă la Roma, care a inclus o procesiune a barbarilor luaţi prizonieri, iar printre oaspeţii invitaţi se număra şi „cârtiţa” încă loială, Segestes.

Dezastrul de la Teutoburg, care a pus capăt ambiţiei romanilor de a se extinde până la fluviul Elba, a fost un exemplu grăitor de eşec al activităţilor de spionaj. Cu toate acestea, eşecul a constat mai mult în modul de folosire a informaţiilor decât în activitatea de culegere a acestora. Romanii nu ar fi putut avea un agent mai bine plasat decât Segestes, care să-i ţină la curent cu ameninţarea revoltei cheruscilor. Dar Varus era atât de convins de inferioritatea „suboamenilor” barbari încât nu i-a dat atenţie, după cum, cu două milenii mai târziu, Hitler a subestimat în mod lamentabil capacitatea slavilor de a opune rezistenţă în războiul său de cucerire a Europei de Est. La o jumătate de secol după Teutoburg, o subestimare similară a ameninţării din partea tribului icenilor barbari avea să pună sub semnul îndoielii continuitatea stăpânirii romane în Britannia.

Cea mai vizibilă schimbare în modul de culegere a informaţiilor de la fondarea Imperiului Roman s-a văzut mai mult la Roma decât la graniţele imperiului: folosirea din ce în ce mai frecventă a informatorilor de către împăraţi care se temeau de comploturi (adevărate sau imaginare) împotriva lor. August a acordat o atenţie sporită propriei siguranţe. În timpul epurării Senatului din anul 18 î.Hr., scrie Suetoniu, August, dorind să evite soarta tatălui său adoptiv, Iulius Cezar, purta sabie, avea o platoşă sub tunică şi era protejat de o gardă de corp formată din zece oameni. Senatorii aveau voie să se apropie de el doar pe rând, după ce erau mai întâi percheziţionaţi să nu aibă asupra lor pumnale ascunse.[10]

Multe dintre informaţiile despre presupuse comploturi împotriva lui August erau furnizate de informatori (*delatores*, un termen care nu avea această accepţiune înainte de domnia lui).[11] August s-a implicat personal în analiza informaţiilor furnizate de aceştia. Uneori, el combina culegerea de informaţii cu distracţia sexuală. Suetoniu pare uluit de apetitul sexual al lui August, arătând că prietenii lui trebuiau să-i mijlocească raporturi cu femei măritate şi nemăritate, pe care le puneau să se dezbrace de parcă erau sclave din piaţă, pentru a se asigura că trupurile lor corespundeau cerinţelor împăratului. Potrivit lui Suetoniu, în timpul numeroaselor sale legături sexuale cu femei căsătorite, August le întreba uneori dacă soţii lor complotau împotriva lui. Nu făcea mari eforturi să-şi ascundă legăturile. Potrivit lui Marc Antoniu, în timpul unui dineu a condus-o pe soţia unui fost consul, „sub ochii soţului”, în camera sa de dormit, de unde aceasta s-a întors „cu urechile roşii şi părul răvăşit”.[12] Cu excepţia legăturilor sexuale, August îşi ascundea cu mare grijă secretele. Când a descoperit că secretarul său, Thallus, primise mită de 500 de denari pentru a dezvălui conţinutul uneia dintre scrisorile lui, August însuşi i-a rupt picioarele.[13] Faptul că a rămas împărat până la aproape 77 de ani şi a murit din cauze naturale demonstrează că August a reuşit să-şi asigure propria siguranţă. (Singurul împărat mai bătrân decât el, Gordian I, a ajuns în funcţie la vârsta de 79 de ani în anul 238 – „anul celor şase împăraţi” –, dar domnia lui a durat doar o lună, după care s-a sinucis.)

Numărul informatorilor a crescut considerabil sub domnia succesorului lui August, Tiberiu (14-37 d.Hr.), care se temea tot mai mult de conspiraţii.[14] Profesiunea de delator, scria istoricul Tacit, era adesea îmbrăţişată pentru avantaje private, nu din interes public, şi astfel cei care o practicau se vedeau „ajunşi din săraci, bogaţi şi din dispreţuiţi, temuţi”. Printre victimele informatorilor din vremea lui Tiberiu se numărau cei care răspândeau poveşti

având probabil un sâmbure de adevăr despre orgiile din palatul de pe vârful muntelui din Capri (descrise cu detalii suculente de Suetoniu şi Tacit).[15] Potrivit omului de stat şi filosofului stoic Seneca: „Sub Tiberius Cezar era ceva des întâlnit şi aproape ca un fel de nebunie publică să se emită acuzaţii, iar starea aceasta i-a decimat pe cetăţenii romani mai rău decât orice război civil”.[16]

Deşi nu este întru totul adevărată, relatarea descrie climatul de teamă creat de cultura denunţului în timpul domniei lui Tiberiu. Descrierea lui Seneca era şi profetică. Potrivit lui Suetoniu, împăratul Gaius (cunoscut mai bine drept Caligula) a declarat la începutul domniei sale, în încercarea de a câştiga sprijinul populaţiei, că nu avea „auzul sensibil la delatori”.[17] Imediat după ce i-a urmat la tron lui Claudiu în anul 54 d.Hr., împăratul Nero a anunţat că plăţile către informatori urmau a fi reduse cu trei sferturi.[18] Nici Caligula, nici Nero nu aveau să se ţină de promisiune. Nero i-a ordonat lui Seneca, fostul său prieten şi confident, să se sinucidă pentru complicitate la un complot la care probabil că nu luase parte.[19]

Cei patru succesori ai lui August din dinastia iulio-claudiană (Tiberiu, Caligula, Claudiu şi Nero), ca mulţi împăraţi de mai târziu, probabil acordau la fel de multă atenţie semnelor, prevestirilor şi divinaţiei ca şi delatorilor. Potrivit lui Suetoniu, asasinarea lui Caligula a fost prevestită de astrologul Sylla şi de semne de rău augur, printre care şi faptul că a fost împroşcat cu sângele unui flamingo în timpul unui ritual sacrificiu. După ce Oracolul de la Antium i-a spus despre complotul lui Cassius împotriva lui, Caligula a ordonat să fie executat proconsulul din Asia, Cassius Longinus. Totuşi, alesese pentru execuţie un alt Cassius. Adevăratul conducător al complotului de asasinare din anul 41 d.Hr. era Cassius Chaerea.[20] Deşi Tacit scrie de obicei într-un stil serios, relatarea sa despre prevestirile ce au semnalat schimbarea de regim din dinastia iulio-claudiană dau uneori dovadă de o credulitate comică. Apropierea morţii lui Claudiu în anul 54 d.Hr. a fost, afirmă el, indicată de „numeroase semne prevestitoare”: printre acestea, trăsnete care au lovit şi incendiat corturile şi stindardele militare, un roi de albine care s-a aşezat în vârful Capitoliului, fătarea unui „purcel cu gheare de uliu” şi „copii născuţi jumătate cu chip de om şi jumătate de animal”.[21] Succesorul lui Claudiu, Nero, credea că este bântuit de stafia mamei sale, pe care o ucisese, şi încerca să îi cheme umbra prin intermediul unor ritualuri magice ca „să înduplece Manii [spiritul] Agrippinei”. Ca şi Caligula, şi el a căutat ajutorul astrologilor şi a consultat Oracolul din Delfi.[22]

Principala ameninţare la adresa stăpânirii romane în timpul domniei lui Nero venea din Britannia.[55] Relatările istoricilor Tacit şi Cassius Dio[56] referitoare la marea înfrângere suferită de romani în faţa tribului celtic al icenilor, care ocupau estul Angliei din prezent, vorbesc mult mai mult despre neputinţa de a ţine cont de semne şi prevestiri pentru a preveni dezastrul decât despre lipsa de informaţii militare elementare despre barbarii britanici. Ca şi înainte de marea înfrângere de la Teutoburg, care avusese loc cu o jumătate de secol în urmă, problema fundamentală rămânea incapacitatea romanilor de a-i considera pe *Untermenschen* barbari adversari pe măsură. Romanilor le era cu atât mai greu să-i ia în serios pe iceni cu cât, atunci când a izbucnit revolta

---

[55] Despre izbucnirea revoltei icenilor, a cărei cauză imediată a fost incompetenţa birocratică şi tiranică a romanilor, vezi Cunliffe, *Ancient Celts*, p. 255. (*N.a.*)

[56] Tacit (56-117 d.Hr.) a scris despre evenimentele care s-au petrecut în timpul vieţii sale. Relatarea lui Cassius Dio (cca 150-235 d.Hr.) a fost scrisă cu un secol mai târziu. (*N.a.*)

în anul 60 d.Hr., la 17 ani după cucerirea sudului Angliei, icenii erau conduşi de o femeie, regina Boudicca. Soldaţii romani o biciuiseră deja în public şi îi violaseră cele două fiice; alte umilinţe păreau probabil inutile. Cu toate acestea, Cassius Dio a recunoscut mai târziu că Boudicca „depăşea cu mult curajul şi inteligenţa sexului ei", având o prezenţă impunătoare, o voce aspră, o privire severă, un colan de aur în jurul gâtului şi o coamă lungă de păr roşcat[57] peste o mantie închisă la culoare şi o haină viu colorată.[2358]

Cu toate acestea, pentru romanii care se învecinau cu icenii, semnele stranii erau mult mai îngrijorătoare decât înfăţişarea Boudiccăi. Potrivit lui Tacit, în anul 60 d.Hr., locuitorii din Camulodunum (Colchester), pe atunci capitală romană, au fost demoralizaţi de o impresionantă serie de semne de rău augur. Statuia zeiţei victoriei a căzut de pe piedestalul său fără să existe o cauză aparentă şi zăcea la pământ cu privirea ferită – „ca şi cum ar fi fugit din faţa duşmanului" Romei. S-a iscat isterie în masă. Femei „scoase din minţi", pretinde Tacit, „spuneau că se apropie sfârşitul", „teatrul a răsunat de urlete" şi în sala de consiliu se auzea ecoul unor „voci străine". În apropiere de gura de vărsare a Tamisei, a fost văzută sub apă imaginea unei colonii romane în ruină; marea s-a înroşit de sânge; iar la reflux erau vizibile pe nisip urme de trupuri omeneşti. Văzând că romanii „au fost cuprinşi de disperare, britanii au anticipat o victorie glorioasă".[24] Din moment ce Camulodunum dispunea doar de o garnizoană simbolică, locuitorii săi înspăimântaţi au trimis mesageri să ceară întăriri de la Catus Decianus, procuratorul provinciei. În absenţa unor informaţii despre forţele Boudiccăi, Decianus nu a luat în serios ideea că barbarii iceni conduşi de o femeie ar putea, într-adevăr, constitui o ameninţare militară şi a trimis doar 200 de ostaşi, unii dintre aceştia insuficient echipaţi, în apărarea capitalei.

Deşi Boudicca era analfabetă, spionii ei din garnizoana de la Camulodunum i-au adus mult mai multe informaţii despre forţele romane decât avea Decianus despre iceni. Tacit recunoaşte că „inamici secreţi" s-au infiltrat în „toate deliberările" despre apărarea capitalei. Spre deosebire de regina icenilor, comandanţilor romani nu le-a trecut prin minte să recruteze agenţi din rândul tribului ei. Forţele Boudiccăi au nimicit Camulodunum, care a fost trecut „prin foc şi sabie".[25] Un cap de bronz al împăratului Claudiu, despre care se crede că provine de la templul închinat lui din Camulodunum, distrus de iceni, se află astăzi la British Museum.[26] În continuare, Boudicca a incendiat coloniile romane de la Londinium (Londra) şi Verulamium (St Albans). În perioada următoare, supravieţuirea stăpânirii romane în Britannia s-a aflat sub semnul îndoielii. Totuşi, forţele romane s-au regrupat, au învins-o zdrobitor pe Boudicca la „Bătălia de la Watling Street" (desfăşurată fie în anul 60, fie în anul 61 d.Hr.)[59] şi au înfiinţat o serie de garnizoane pe teritoriul icenilor, care le-au furnizat informaţii mai bune despre aceştia decât aveau înainte de răscoală. Boudicca nu a mai jucat niciun rol şi s-a zvonit că s-ar fi sinucis. În decursul celor trei secole şi jumătate de stăpânire romană în Britannia nu au mai avut loc răscoale.[27]

---

[57] În versiunea românească, Boudicca este descrisă ca fiind blondă – „Părul îi cădea în valuri blonde până la coapse". (*N.t.*)

[58] Cassius Dio scrie despre un colier lat de aur, dar desigur face referire la un colan, precum multele astfel de colane descoperite pe fostul teritoriu locuit de iceni (dintre acestea, 200 au fost găsite în „Tezaurul de la Snettisham" şi se află expuse la British Museum şi Castelul Norwich). (*N.a.*)

[59] Localizarea exactă a bătăliei de la Watling Street este încă disputată. (*N.a.*)

Ca şi dinastia iulio-claudiană, majoritatea împăraţilor romani care au urmat au acordat mai multă atenţie informaţiilor referitoare la propria siguranţă decât celor privind siguranţa imperiului. Totuşi, astfel de informaţii erau precare. Nu existau mijloace adecvate pentru a distinge între ameninţări reale şi false conspiraţii inventate de delatori naivi sau mercenari. În parte, rezultatul a fost că aproximativ trei sferturi dintre împăraţi au fost asasinaţi sau înlăturaţi de pretendenţi la tron.[2860] Apărarea împăratului era în principal responsabilitatea Gărzii Pretoriene, înfiinţate de August, un aşa-zis corp de elită care beneficia de plată şi condiţii mai bune decât restul armatei. Într-o încercare de a-şi asigura loialitatea Gărzii, fiecare nou împărat care ajungea la putere le oferea membrilor acesteia o mită frumuşică, ascunsă zadarnic sub formă de gratificaţii. Claudiu a fost de o generozitate deosebită, oferindu-le pretorienilor „donaţii” de cinci ori mai mari decât salariul lor anual. Cu toate acestea, în ciuda privilegiilor de care se bucura, Garda a fost atrasă în politica uneori criminală a Romei imperiale. Membri ai Gărzii au fost implicaţi în asasinarea lui Caligula, când acesta părăsea Jocurile Palatine în anul 41 d.Hr., şi apoi în uciderea soţiei şi fiului acestuia. Garda a mai fost implicată şi în intrigile care au precedat venirea la putere a împăraţilor Claudiu şi Nero.[29] Atâta vreme cât împăraţii nu se puteau baza pe loialitatea Gărzii Pretoriene, nu puteau fi niciodată convinşi că vor fi în siguranţă.

Uneltirile pretorienilor au atins punctul minim după asasinarea împăratului Commodus în anul 192, ca urmare a unei conspiraţii din care a făcut parte şi prefectul pretorian. Deşi nu au fost implicaţi în asasinat şi alţi membri ai Gărzii, aceştia au fost amestecaţi în crizele de succesiune care au avut ca efect venirea la putere a trei noi împăraţi în decursul următoarelor şase luni. Potrivit istoricului Herodian, după ce l-a ucis pe împăratul Pertinax, Garda i-a pus la dispoziţie tronul celui care oferea mai mult. Licitaţia a fost câştigată de Didius Iulianus, care a oferit câte 25 000 de sesterţi fiecărui membru al Gărzii. Cu toate acestea, după numai două luni, acesta a fost decapitat de generalul Septimiu Sever, care a domnit ca împărat până în anul 211. Sever i-a executat şi pe membrii Gărzii care îl asasinaseră pe Pertinax şi i-a lăsat la vatră pe restul pretorienilor. De atunci, Garda Pretoriană nu a mai fost foarte diferită de restul armatei romane şi a petrecut mai mult timp în campanii decât staţionată la Roma.[61] Criza de la mijlocul secolului al III-lea care a pus capăt „epocii de aur” a Imperiului Roman a demonstrat în mod dramatic lipsa unei instituţii de securitate care să asigure protecţia împăratului. Asasinarea lui Alexandru Sever de către propriile trupe în anul 235 a marcat începutul unei jumătăţi de secol în decursul căreia s-au aflat în competiţie pentru a controla întregul imperiu sau părţi ale acestuia mai mult de 20 de pretendenţi la titlul de împărat, marea lor majoritate generali de vază.

Împăraţii s-au apropiat cel mai mult de înfiinţarea unui corp de ofiţeri de informaţii când au recurs la *frumentarii*, care, aşa cum o indică şi denumirea lor, au fost iniţial responsabili cu achiziţionarea şi distribuirea grânelor (*frumentum*) pentru armată. Întrucât aceştia călătoreau pe tot întinsul imperiului, aduceau la Roma din ce în ce mai multe ştiri de interes pentru administraţia imperială. Rolul lor în culegerea informaţiilor, probabil determinat mai ales de dorinţa împăraţilor de a fi avertizaţi din timp cu privire

---

[60] Nu există statistici precise despre numărul de asasinate. De exemplu, nu este clar dacă împăratul Claudiu a murit din cauze naturale sau a fost otrăvit. (*N.a.*)

[61] Garda Pretoriană a fost în cele din urmă desfiinţată de împăratul Constantin în 312 d.Hr. Vezi Bingham, *Praetorian Guard*, cap. 2. (*N.a.*)

la ameninţările la adresa autorităţii lor ce apăreau în provincii, pare să dateze de la începutul secolului al II-lea.[3062] Se pare că Adrian (117-138) a folosit *frumentarii* chiar şi pentru a-şi spiona prietenii:

> Prin *frumentari* cerceta toate lucrurile, chiar şi cele mai ascunse, şi prietenii nu băgau de seamă că împăratul le cunoaşte viaţa, atâta timp cât el însuşi nu le dovedea aceasta. [...] O femeie scrisese soţului ei făcându-i imputări că, reţinut de plăceri şi de băi, nu vrea să se întoarcă acasă. Adrian, prin oamenii lui, a aflat de conţinutul scrisorii şi, când acel soţ a venit să-i ceară o favoare, i-a reproşat băile şi plăcerile, ceea ce l-a făcut pe soţ să-l întrebe: „Nu cumva soţia mea ţi-a scris şi ţie ceea ce mi-a scris şi mie?”[31]

Pe lângă culegerea de informaţii din zone mai apropiate sau mai îndepărtate, *frumentarii* serveau şi drept curieri, ofiţeri de aprovizionare, agenţi fiscali, ofiţeri de poliţie şi uneori şi chiar asasini secreţi. O istorie romană face referire la un centurion al *frumentarilor* care era, se pare, „cunoscut prin uciderea unor senatori”.[32] În timpul persecuţiilor, tot ei îi vânau şi pe creştini.[33] În zonele Imperiului Roman unde se vorbea limba greacă, *frumentarii* erau adesea numiţi „perceptori” (*kollectiones*). În Imperiul de Apus erau cunoscuţi drept „scormonitori” (*curiosi*).[34] Deloc surprinzător, „scormonitul” şi supravegherea internă, precum şi colectarea de impozite făceau ca *frumentarii* să fie foarte nepopulari. Potrivit lui Aurelius Victor, „născocind în mod nelegiuit tot felul de acuzaţii, după ce semănau pretutindeni groaza, mai ales în rândul celor de la periferia imperiului, jefuiau totul într-un chip mârşav”.[35] O inscripţie în onoarea unui centurion al *frumentarilor* din provincia Asia îl preamăreşte pentru că nu i-a oprimat pe supuşii săi – dând impresia că era o excepţie de la regulă.[36] Plângerile despre *frumentarii* au dus la desfiinţarea lor de către împăratul Diocleţian, care i-a înlocuit cu cei denumiţi în mod neinteresant „agenţi generali” (*agentes in rebus*), având cam aceleaşi atribuţii de culegere de informaţii. Cu toate acestea, spre deosebire de predecesorii lor, agenţii generali erau civili subordonaţi unui înalt dregător de la curte, care deţinea nou-înfiinţata funcţie de *Magister Officiorum*[63]. Noii agenţi erau mai numeroşi, numărul lor ajungând la circa 1 200[37] – un număr aproximativ egal cu cel al agenţilor Serviciului britanic de securitate (MI5) la începutul Războiului Rece.[38]

În ciuda dorinţei lor de a fi avertizaţi din timp cu privire la ameninţările la adresa propriei autorităţi, împăraţii care au preluat succesiv puterea au arătat puţin interes faţă de ceea ce astăzi numim informaţii strategice, din simplul motiv că nu aveau o strategie generală. Mary Beard arată că „nu se poate spune că ar fi existat ceva de genul unei politici de ansamblu, după care era condus imperiul, sau vreo strategie atotcuprinzătoare a desfăşurării militare”.[39] În afara graniţelor imperiului, până la sfârşitul secolului I d.Hr. pe aproape tot teritoriul Imperiului Roman se aflau destul de puţine garnizoane, întrucât perspectiva unor răscoale serioase era destul de depărtată.

---

[62] Datarea momentului când împăraţii au început să recurgă la *frumentarii* pentru activităţi poliţieneşti şi de informaţii este dificilă, întrucât aceştia sunt permanent asociaţi cu furnizarea de grâne. (*N.a.*)

[63] În original, „*Minister of Offices*” (ad litteram, Ministrul Oficiilor). Am preferat să folosim versiunea latinească „*Magister Officiorum*” pentru a nu crea confuzii. Înaltul dregător aflat în această funcţie răspundea de garda şi „secretariatele” palatului, care aveau atribuţii legate de actele oficiale – documente şi legi emise de împărat, corespondenţa cu guvernatorii provinciilor şi alţi şefi de stat, corespondenţa cu tribunalele şi documentele emise de acesta, precum şi traducerile din latină în greacă şi viceversa. (*N.t.*)

Potenţialii rebeli din imperiu şi-au dat seama că nu puteau face faţă imensei puteri militare a Romei. Nici chiar în timpul haosului generat de criza de la mijlocul secolului al III-lea nu au existat revolte serioase ale popoarelor supuse Romei.[40] Astfel, informaţiile despre acestea nu constituiau o prioritate.

Cea mai importantă schimbare de politică din perioada târzie a Imperiului Roman a fost una de natură religioasă: adoptarea creştinismului ca religie de stat de către împăratul Constantin în anul 312. Deşi Constantin tolera practicile păgâne neoficiale, a condamnat în mod public sacrificiile păgâne şi divinaţia haruspiciilor drept „stricăciune spurcată”.[4164] Perioada de aproape un secol care s-a scurs între convertirea lui la creştinism şi abolirea ritualurilor păgâne de către împăratul Theodosiu, în anul 395, a reprezentat o luptă îndelungată, şi în cele din urmă zadarnică, pentru supravieţuirea oracolelor şi a ghicitorilor profesionişti. Divinaţia, care în mod tradiţional avusese prioritate asupra informaţiilor militare în strategia militară a romanilor, a devenit ilegală în anul 357, când au fost stabilite pedepse pentru cei care continuau să o practice. Potrivit tradiţiei creştine, Pythia de la Delfi s-a recunoscut, în sfârşit, învinsă prin versete în vremea domniei lui Iulian Apostatul (360-363):

> Vestiţi-i regelui că templu-acest s-a năruit,
>
> Apolo-i fără naos şi dafin de profeţit,
>
> Secat-a şi izvorul ce-atâtea a desluşit.[65]

Poate că Pythia încă spera să ajungă la un compromis care să permită templului sacru al lui Apolo să-şi continue activitatea. Când proconsulul Greciei s-a plâns împăratului Valentinian (364-375) că abolirea Misterelor antice „le va face viaţa insuportabilă grecilor”, împăratul s-a înduplecat, dar răgazul acordat a fost doar temporar.[42] Deşi sfârşitul multor secole de divinaţie oficială nu a adus cu sine conştientizarea importanţei informaţiilor militare, generalii din Europa creştină a Evului Mediu nu au pornit în campanie cu coteţe de păsări sacre care să le permită augurilor şi haruspiciilor să cerceteze măruntaiele animalelor sacrificate, coteţe care îngreunaseră deplasarea păgânilor predecesori romani. În parte din acest motiv, spionajul a jucat un rol mai însemnat în războaiele din Evul Mediu decât în cele din Antichitate. Spionii erau probabil mai numeroşi în vremea Războiului de 100 de Ani, la un mileniu după convertirea lui Constantin la creştinism, decât fuseseră în timpul războaielor greco-romane.[66]

---

[64] Oracolele de la Didyma şi Zeus Philios (inaugurat în Antiohia în vremea domniei lui Maximinus Daia, 305-313) jucaseră un rol semnificativ în încurajarea persecuţiei creştinilor la începutul secolului al IV-lea. Vezi Hornblower şi Spawforth (editori), *Oxford Companion to Classical Civilization*, p. 503. (*N.a.*)

[65] Parke şi Wormell (*The Delphic Oracle*, vol. 1, p. 290) consideră că „ultima remarcă de la Delfi” (a cărei traducere în limba engleză datează din secolul XX şi îi aparţine lui Sir William Marris) era, probabil, autentică. (*N.a.*)

[66] Cercetările privitoare la rolul spionajului în războaiele din Evul Mediu nu s-au încheiat încă. Deşi istoria neterminată în mai multe volume a Războiului de 100 de Ani scrisă de Jonathan Sumption recurge la importante surse noi despre folosirea spionilor, este încă neclar cum erau organizaţi şi cât de eficienţi erau. Din cauza faptului că sursele credibile sunt limitate, una dintre cele mai mari dificultăţi în cercetarea actuală este înţelegerea rolului jucat de spioni în expansiunea uriaşului Imperiu Mongol, care a ajuns la apogeu în secolul al XIII-lea. Pentru a-şi asigura traiul, dar şi pentru acţiunile de recunoaştere întreprinse în legătură cu apărarea inamicului, mongolii trebuiau să ştie unde să găsească

În vremea lui Constantin, principalul centru de putere din Imperiul Roman s-a mutat de la Apus la Răsărit: de la Roma, un monument în decădere al gloriei apuse, la o „Nouă Romă” pe Bosfor, numită după fondatorul său – Constantinopol. Timp de o jumătate de secol după moartea lui Constantin, survenită în anul 337, imperiul a fost adesea condus de câte doi împăraţi, unul în Răsărit şi celălalt în Apus. În anul 395, imperiul s-a divizat formal în două, cu doi împăraţi diferiţi. Atât în Apus, cât şi în Răsărit, Imperiul dobândise o varietate etnică din ce în ce mai mare. *Constitutio Antoniniana* din anul 212 acordase cetăţenie romană aproape tuturor locuitorilor imperiului (exceptându-i, fireşte, pe sclavi). Ceea ce a cauzat decăderea Imperiului de Apus nu a fost colapsul intern, ci atacurile din exterior ale barbarilor.[67]

Activităţile de spionaj militar de la graniţele dintre imperiu şi populaţiile barbare nu s-au îmbunătăţit prea mult în cele două secole scurse după bătălia din pădurea Teutoburg. Contactul din ce în ce mai intens dintre romani şi barbarii de dincolo de Rin şi Dunăre se împletea cu atitudinea de superioritate neschimbată faţă de *Untermenschen*. Neajunsurile activităţilor de informaţii militare au fost pe deplin scoase în evidenţă de incursiunile goţilor peste Dunăre, care au luat Roma prin surprindere în timpul „crizei de la mijlocul secolului al III-lea”. În anul 247 d.Hr., chiar în momentul în care Roma celebra 1 000 de ani de la fondarea sa de către Romulus, goţii devastau teritorii întinse din Balcani. Până atunci, barbarii erau consideraţi incapabili să provoace un dezastru de asemenea dimensiuni. După aceea, Roma a căutat să identifice căpetenii de trib clientelare de cealaltă parte a graniţelor sale de pe Rin şi Dunăre, care să fie dispuse să poarte război împotriva triburilor necooperante şi să menţină în lumea germanică ceea ce Peter Sarris numeşte „o balanţă a neputinţei înclinată în favoarea romanilor”. Triburile supuse puteau să se aştepte la recompense sub formă de subvenţii şi statut de aliaţi (*foederati*) pe lângă legiunile romane. Spre deosebire de aceste triburi, barbarii incomozi se numărau printre miile de oameni ucişi cu cruzime în fiecare an în Colosseumul de la Roma şi în alte locuri de divertisment de pe teritoriul imperiului. Pentru a celebra pacificarea graniţei de pe Rin în anul 306, Constantin a ordonat ca doi regi germani luaţi ostatici să fie daţi fiarelor sălbatice în arena de la Trier.[68]

Cea mai serioasă ameninţare barbară la adresa imperiului care avea să apară în secolul al IV-lea a fost cea exercitată de hunii nomazi din Asia Centrală.[69] Romanii nu auziseră niciodată de huni până la începutul anilor 370, când au ajuns la trupele lor de pe Dunăre veşti despre sosirea unor sălbatici luptători călare la nord de Marea Neagră. În anul 372, hunii au traversat Volga şi i-au învins rapid pe ostrogoţi, tribul germanic situat cel mai

---

apă şi păşuni înainte de o invazie. Profesorul David Curtis Wright efectuează cercetări asupra rolului informaţiilor în cucerirea mongolă a Chinei în vremea dinastiei Song. (*N.a.*)

[67] Ideea dominantă astăzi, dar contestată încă, potrivit căreia invaziile barbare sunt un element-cheie în înţelegerea decăderii Imperiului Roman de Apus a apărut abia în secolul al XIX-lea. Printre cei care o critică în secolul XX se numără Momigliano, „Christianity and the Decline of the Roman Empire”. (*N.a.*)

[68] În total, circa 200 000 de persoane, majoritatea barbari, au avut parte de moarte violentă doar în Colosseumul de la Roma (finalizat în anul 80 d.Hr.). Vezi Heather, *Fall of the Roman Empire*, cap. 2. (*N.a.*)

[69] De unde proveneau hunii nomazi este încă neclar; posibilităţile variază de la Mongolia până la Kazahstan. (*N.a.*)

la răsărit. Temându-se că vor fi subjugaţi şi ei de către huni, vecinii lor, vizigoţii, aşezaţi anterior în Dacia (pe teritoriul de azi al României), i-au convins pe romani în 376 să le permită să treacă Dunărea şi să se refugieze în Imperiul Roman.[4370] În ciuda capacităţii hunilor de a-i îngrozi chiar şi pe războinicii goţi, în mod curios, nu le-au stârnit curiozitatea şi romanilor. Lipsa lor de interes reflecta îndelungatul dispreţ cultural pentru toţi barbarii, care cu trei secole înainte dusese la dezastrul militar din pădurea Teutoburg şi din Britannia romană. Un manual militar ulterior din Imperiul Roman de Răsărit analiza probabil eşecurile Imperiului de Apus şi experienţa bizantină, când emitea următorul avertisment: „Nu-i subestimaţi pe barbari, întrucât şi ei au puterea înţelepciunii, raţiunii şi vicleniei înnăscute”.[44]

Hunii erau analfabeţi, aşadar nu au lăsat scrieri despre ei. Se mai păstrează doar o relatare la mâna a doua, scrisă de romani despre ei la sfârşitul secolului al IV-lea. Autorul, care scrie prin anii 390, era marele istoric şi fost soldat roman Ammianus Marcellinus. Ammianus îi considera pe huni ca fiind pur şi simplu un soi de *Untermenschen* barbari şi era mai preocupat să descrie cu dispreţ depravarea lor culturală, urâţenia lor fizică şi hainele urât mirositoare decât să evalueze ameninţarea militară pe care o puteau reprezenta pentru imperiu:

> Hunii depăşesc orice definiţie a sălbăticiei... Sunt atât de hidoşi, încât ar putea fi confundaţi cu nişte fiare pe două picioare... Nu au nevoie de mâncare cu gust bun, ci se hrănesc cu rădăcinile plantelor necultivate şi carnea pe jumătate crudă a tot felul de animale. Carnea o aşază între coapse şi pe spatele cailor pentru a o încălzi puţin.
>
> [...] Odată ce îmbracă o tunică (în culori cafenii), nu o schimbă şi nu o dau jos până ce nu se zdrenţuieşte vreme îndelungată şi se destramă puţin câte puţin.
>
> Hunii nu sunt bine pregătiţi pentru a purta bătălii ca pedeştri, ci sunt aproape lipiţi de caii lor, care sunt de bună seamă viguroşi, deşi sunt atât de urâţi...
>
> Precum animalele lipsite de raţiune, ignoră complet diferenţa dintre bine şi rău.[45]

Săpăturile arheologice au dat la iveală mai multe căldări uriaşe pentru gătit, despre care Ammianus crede că nu au aparţinut hunilor. (Cu toate acestea, relatarea lui conţine unele aspecte adevărate. Biftecul tartar de azi îşi are rădăcinile în practicile antice ale tătarilor nomazi – şi probabil ale hunilor – de a consuma carne crudă pe care o ţineau sub şei.[46]) Preocupat de barbaria demnă de dispreţ a hunilor, asemenea împăraţilor de la Roma şi Constantinopol, Ammianus nu a reuşit să înţeleagă că hunii deveniseră cea mai periculoasă forţă de asalt din Europa, îmbinând „mişcarea fulgerătoare cu puterea ucigătoare a săgeţilor” şi fiind capabili „de a trage de pe cai în mai multe rânduri şi cu aceeaşi precizie”.[47] Cu toate acestea, timp de mai bine de o jumătate de secol după ce au ajuns la Dunăre, capacitatea hunilor de a deveni o ameninţare directă la adresa Romei sau a Constantinopolului era limitată de lipsa unei puternice conduceri centralizate.

Până la venirea la putere a lui Attila în anul 434, principala ameninţare directă la adresa Imperiului Roman era reprezentată de goţi[71] mai degrabă decât de huni. În mod ironic, romanii înşişi au sporit această ameninţare. Săpături recente în satul vizigot Sobari, ce datează din secolul al IV-lea şi era

---

[70] Vizigoţii s-au stabilit în mod paşnic pe teritoriul care avea să devină mai târziu Aquitania. Vezi Davies, *Vanished Kingdoms*, cap. 1. (*N.a.*)

[71] Regiunile geografice de proveniență ale goţilor sunt şi azi subiect de controversă. (*N.a.*)

situat la circa 300 de kilometri de graniţa imperiului pe Dunăre, au dat la iveală 14 000 de ţigle de teracotă romane, 16 colonade şi chiar şi unele ferestre de sticlă.[48] Fluxul de bani şi bunuri romane peste Rin şi Dunăre „a dus la apariţia unei elite de războinici capabili să se folosească de averea şi autoritatea lor crescute pentru a atrage efective şi mai numeroase de războinici în escortele lor şi să amăgească sau să sileacă din ce în ce mai mulţi dintre vecini ori dintre cei inferiori lor să le recunoască supremaţia". Diplomaţia romană în zonele de frontieră, care „a căutat să identifice clienţi folositori printre triburi", a contribuit la acest proces.[49]

Prima provocare majoră la adresa coeziunii imperiului a venit din partea vizigoţilor, care fuseseră lăsaţi să se refugieze din faţa hunilor în anul 376. Speranţele că vizigoţii vor deveni *foederati* paşnici s-au spulberat curând. În ciuda contactelor comerciale şi diplomatice anterioare, împăratul de Răsărit Valens era periculos de neştiutor cu privire la forţa trupelor comandate de căpetenia vizigotă Fritigern. Neştiinţa lui venea atât din tradiţia romană de subestimare a barbarilor inferiori din punct de vedere cultural, cât şi din eşecurile punctuale ale agenţilor săi de recunoaştere (*exploratores*), care îl informau că Fritigern avea doar 10 000 de soldaţi, circa o treime din armata lui.[72] În 378, în bătălia de la Adrianopol (astăzi, Edirne, localitate situată în Turcia europeană), Valens a plătit un preţ enorm pentru acest eşec al activităţilor de informaţii. Nerăbdător să-şi aroge meritele pentru victoria asupra lui Fritigern, pe care o anticipa cu încredere, Valens a decis să nu aştepte sprijin militar din partea lui Graţian, împăratul din Apus. De asemenea, a respins şi oferta de pace a lui Fritigern, care cerea în schimb dreptul ca vizigoţii să se stabilească permanent pe teritoriul Imperiului Roman. Valens a descoperit prea târziu că armata lui Fritigern era egală cu a lui, fiind mai eficient condusă şi mai bine pregătită de luptă. Potrivit lui Ammianus Marcellinus, autorul relatării contemporane de referinţă asupra bătăliei, au fost ucişi circa două treimi dintre soldaţii romani: „Nicio bătălie din istoria noastră, exceptând Bătălia de la Cannae [din 216 î.Hr.], nu s-a soldat cu un asemenea masacru".[5073]

Bătălia de la Adrianopol a arătat cât de puţin îşi îmbunătăţiseră romanii – încrezători în superioritatea lor înnăscută asupra barbarilor – activităţile de spionaj militar în cele patru secole scurse de la fondarea imperiului. Niciun comandant imperial nu a ajuns la nivelul de înţelegere a importanţei informaţiilor de care au dat dovadă cei mai abili generali ai Republicii: Scipio Africanul, în timpul celui de-al Doilea Război Punic, şi Iulius Cezar, în timpul Războaielor Galice.[51] Totuşi, se pare că lui Ammianus nu i-a dat prin minte faptul că lipsa informaţiilor militare a fost o cauză importantă a dezastrului de la Adrianopol. Deşi arăta toleranţă faţă de creştini, Ammianus era păgân şi-l învinovăţea pe Valens mai puţin pentru lipsa de informaţii privind trupele lui Fritigern decât pentru faptul că nu a luat în seamă semnele bizare observate

---

[72] Asemenea altor istorici de referinţă care au scris recent despre căderea Imperiului Roman şi invaziile barbare, Christopher Kelly şi Peter Heather menţionează în treacăt informaţiile inexacte care au ajuns la Valens, dar nu discută despre sursa acestora. Heather este de părere că cifra inexactă de 10 000 de ostaşi se poate să fi fost dată de „impresia greşită despre tervingii comandaţi de Fritigern, iar nu despre tervingii şi greutungii [alt trib de goţi] reuniţi". Vezi Heather, *The Fall of the Roman Empire*, loc. 2384; Kelly, *Attila the Hun*, [5]. (*N.a.*)

[73] Estimările cu privire la dimensiunea armatei romane variază considerabil între ele. (*N.a.*)

de clarvăzători şi auguri, despre care se spune că au prezis atât înfrângerea armatei, cât şi uciderea sa în bătălie:

> Câinii săreau înapoi când urlau lupii, ţipetele păsărilor de noapte semănau cu nişte tânguieli jalnice, răsăritul soarelui era înnorat şi lumina zorilor se întuneca... Mai mult, spectrul regelui Armeniei şi umbrele vrednice de milă ale celor executaţi cu puţin timp înainte pentru căderea lui Theodorus [care conspirase împotriva lui Valens], cântând bocete înfiorătoare la vreme de noapte, îi torturau pe mulţi cu ameninţări îngrozitoare.[52]

Deşi purtată în Răsărit, bătălia de la Adrianopol a avut efectele cele mai directe asupra Apusului, unde a dus la o mare afluenţă de barbari. Devastarea Romei de către o altă căpetenie vizigotă, Alaric, în anul 410, a marcat începutul sfârşitului Imperiului Roman de Apus. Ultimul împărat din Apus, Romulus Augustulus, a fost încoronat în anul 475, nu la Roma, ci la Ravenna, şi detronat în anul următor. Romulus nu a fost asasinat precum predecesorii lui, ci a fost scos la pensie. Împăratul din Apus era de acum o persoană lipsită de însemnătate. „În cele din urmă, Imperiul de Apus nu s-a prăbuşit; a fost pur şi simplu declarat inutil.”[53]

În secolul al V-lea, cea mai gravă ameninţare la adresa Imperiului Roman de Răsărit a venit din partea imperiului hunilor, care la apogeu se întindea de la fluviul Ural la Rin şi de la Dunăre la Marea Baltică. Ameninţarea a sporit după ce Attila a preluat conducerea imperiului în anul 434 (iniţial a împărţit domnia cu fratele său, Bleda, pe care l-a ucis mai târziu) şi a asigurat, pentru prima dată, o conducere centralizată puternică. Multe aspecte legate de Attila rămân în continuare un mister. Nu există o descriere făcută de contemporani a înfăţişării lui şi chiar şi locul exact unde îşi avea capitala rămâne de aflat. Cu toate acestea, până la începutul erei lui Attila, hunii descoperiseră că era mai profitabil să ceară un tribut regulat din partea comunităţilor prospere decât să le jefuiască şi foloseau „politica taxei de protecţie, la scară largă”.[54] Până să devină principala victimă a sistemului lor de protectorat, împăratul de la Răsărit, Theodosiu al II-lea (408-50), ştia prea puţine despre huni. În anul 422, el a fost de acord să le plătească 350 de livre de aur[74] pe an, sumă dublată de Attila în anul 439, la 700 de livre pe an. În ciuda acestui fapt, în anul 441 a izbucnit războiul, având loc invazii masive ale hunilor în provinciile dunărene. După o serie de înfrângeri, Theodosiu a fost de acord, în anul 447, să tripleze plăţile în aur la 2 100 livre pe an, cu alte 6 000 de livre pentru acoperirea restanţelor. Istoricul Priscus din Panion a criticat laşitatea în faţa hunilor de care au dat dovadă împăratul şi generalii săi şi care i-a determinat să accepte aceste cereri aproape imposibil de acoperit de bani în schimbul protecţiei: „Bărbaţi odinioară prosperi îşi etalau giuvaerele nevestelor şi mobilele în pieţe”.[55]

Theodosiu şi principalii săi sfetnici au ajuns la concluzia că cea mai bună modalitate, dacă nu singura, de a pune capăt cererilor tot mai mari de aur ale lui Attila ca preţ pentru pace era să-l asasineze: o operaţiune care necesita recrutarea unui agent bine plasat în anturajul acestuia. Aparent, s-a ivit o oportunitate în primăvara lui 449, când Edekon, un trimis al lui Attila, a ajuns la curtea imperială din Constantinopol. Era o apariţie stranie, înveşmântat într-o pelerină cu margini îmblănite, o vestă de piele şi pantaloni (în mod obişnuit interzişi în prezenţa împăratului) printre robele de mătase ale curtenilor. După ce s-a prosternat în faţa lui Theodosiu şi, potrivit ritualului de

---

[74] Este vorba de moneda de aur numită în limba latină „*libra*”, omonimă cu unitatea de măsurare a greutăţii, care cântărea ceva mai mult de 300 de grame. (*N.t.*)

la curte, a sărutat poala robei purpurii a împăratului, a prezentat o scrisoare din partea lui Attila, ce conţinea diferite cereri şi plângeri, insistând ca Theodosiu să trimită un mesager cu răspuns la acestea. Edekon a fost apoi dus într-o altă încăpere pentru o întâlnire cu eunucul Chrysaphius, comandantul gărzii de corp a împăratului şi *éminence grise*[75] a lui Theodosiu. În timpul unei cine private din acea seară, Chrysaphius, aproape sigur cu aprobarea împăratului, a încercat să-l convingă pe Edekon să coordoneze un complot de asasinare a lui Attila. Până la sfârşitul serii, credea că a reuşit să-l convingă. Potrivit lui Priscus: „Chrysaphius i-a spus lui Edekon că dacă îl va [...] ucide pe Attila şi se va întoarce printre romani, va duce o viaţă prosperă şi va câştiga o avere considerabilă. Edekon a promis că va face acest lucru”. Edekon a cerut 50 de livre de aur pentru a atrage garda de corp a lui Attila în planul de asasinat. Chrysaphius a promis să-i dea acestuia aurul în taină la curtea lui Attila, la momentul potrivit.[56]

În cursul aceluiaşi an, Theodosiu a trimis la curtea lui Attila, aşa cum ceruse acesta, o delegaţie din care făcea parte şi Priscus şi care era condusă de Maximinos, ofiţer de stat-major de rang înalt, care pare să nu fi ştiut de planul de asasinare. Totuşi, Attila fusese înştiinţat de complot de către Edekon, care probabil că nu avusese niciodată de gând să treacă la fapte.[57] La scurt timp după misiunea lui Maximinos, un emisar mai tânăr, care vorbea limba hunilor, a ajuns la curtea lui Attila ca translator, aducând cele 50 de livre de aur cu care Edekon a promis să mituiască gărzile de corp ale lui Attila. Când aurul a fost descoperit în bagajele sale, Bigilas a dezvăluit complotul şi i s-a spus să aducă încă 50 de livre de aur – iar de nu, fiul său avea să fie executat.[58]

Attila a reacţionat la planul de asasinat nu prin tragerea în ţeapă a delegaţiei romane, aşa cum făcea de obicei atunci când era foarte nemulţumit, ci trimiţând doi mesageri huni, pe Orestes şi pe Eslas, la Constantinopol pentru a-l umili pe Theodosiu dinaintea curtenilor săi. Potrivit lui Priscus, martor ocular la eveniment: „[Attila] i-a spus lui Orestes să meargă la împărat purtând la gât traista în care Bigilas pusese aurul ce urma să fie dat lui Edeco. Trebuia să o arate împăratului şi eunucului [Chrysaphius] şi să-i întrebe dacă o recunosc”.[59] Lui Eslas i s-a spus să-i comunice împăratului că, spre deosebire de Attila, şi-a înjosit nobilii strămoşi. Întrucât nu s-a păstrat următoarea secţiune din istoria lui Priscus, nu ştim în ce fel – sau dacă – au urmat Orestes şi Eslas instrucţiunile lui Attila.[60]

Attila a murit subit în anul 453 – nu asasinat, ci în timpul exuberantei celebrări a ultimei dintre numeroasele sale căsătorii, când probabil că a suferit o hemoragie cerebrală. Spionii i-au raportat împăratului de Răsărit despre somptuoasele funeralii care s-au organizat apoi în apropiere de malurile Dunării. Trupul neînsufleţit al lui Attila a fost acoperit cu mătăsuri orientale împodobite cu pietre preţioase pe care le primise ca tribut din partea împăraţilor romani şi aşezat apoi în trei sicrie. Cel din interior era acoperit cu aur, al doilea cu argint – ambele reprezentând prada de război acumulată de decedat. Sicriul din exterior, din fier, simboliza victoriile repurtate de el în război. În mormânt s-au pus comori şi arme capturate în luptă. Călăreţii care înconjurau cortegiul funerar intonau un bocet despre care Priscus a aflat de la spioni:

Attila Regele,

Căpetenia hunilor,

---

[75] „Eminenţa cenuşie” (în orig., în lb. franceză). (*N.t.*)

Născut din tatăl său Mundiuch,

Stăpân ale celor mai viteze triburi.

Cel care a luat oraşe,

Cel care a adus frica

Printre romani şi în împărăţia lor...

La sfârşit, servitorii care pregătiseră mormântul lui Attila au fost ucişi pentru a nu divulga locul secret unde se afla (şi care, cel puţin până acum, nu a fost descoperit).[6176] Dacă ar fi fost observaţi spionii romani aflaţi la funeralii, ar fi fost ucişi şi ei.

Deşi operaţiunea secretă plănuită de Imperiul de Răsărit pentru a-l asasina pe Attila a fost un fiasco, calculele din spatele ei au fost raţionale. Attila a fost primul conducător care a avut suficientă autoritate pentru a menţine unit imperiul hunilor şi pentru a valorifica resursele militare ale acestuia în scopul confruntării directe cu Imperiul Roman. Odată Attila înlăturat, existau motive temeinice pentru a spera că forţele hunilor se vor fragmenta, iar ameninţarea la adresa Constantinopolului va dispărea. Şi exact aşa s-a şi întâmplat după moartea subită a lui Attila din cauze naturale în anul 453. Imperiul său s-a destrămat rapid, pe fondul luptei pentru putere dintre cei trei fii ai săi. Cu ocazia unei bătălii care a avut loc în anul 454 pe teritoriul de azi al Sloveniei, hunii divizaţi au fost puşi pe fugă de o alianţă formată de unele dintre fostele popoare cucerite.[6277]

Încercarea de a recurge la Edekon pentru a-l ucide pe Attila a fost primul (şi ultimul) exemplu atestat de operaţiune secretă romană în vederea asasinării unui şef de stat străin prin recrutarea unui agent din tabăra inamică. Deşi asasinatul făcea parte din tradiţia politică a chinezilor încă dinainte de unificarea imperiului şi a fost recomandată cu tărie de către *Arthashastra*[63] dinastiei Maurya de pe subcontinentul indian, utilizarea agenţilor secreţi pentru a asasina conducători străini fusese un procedeu rareori folosit în Occident. Niciunul dintre aceste planuri nu a avut succes în Europa până când, la mai bine de un mileniu după căderea Imperiului Roman, regele Filip al II-lea al Spaniei a instigat, în 1584, asasinarea conducătorului olandez, Wilhelm I, prinţ de Orania.[64] În timpul Războiului Rece din secolul XX, încercările KGB (la ordinele lui Stalin) de a-l ucide pe liderul iugoslav, mareşalul Tito[65], şi ale CIA (cu împuternicirea preşedinţilor Eisenhower şi Kennedy) de a-l asasina pe Fidel Castro[66] nu au avut mai mult succes decât complotul împotriva lui Attila din urmă cu 1 500 de ani.

6

[76] Poate că jefuitorii de morminte din Evul Mediu au prădat (sau nu) mormântul lui Attila. (*N.a.*)

[77] Locul exact al bătăliei din Slovenia încă nu a fost identificat. (*N.a.*)

MAHOMED ŞI ASCENSIUNEA SERVICIILOR SECRETE ISLAMICE

Împărăţia lui Iisus, după cum încerca El să le explice discipolilor, nu era din lumea aceasta. Cea a lui Mahomed însă era. Convins că face voia lui Dumnezeu, la fel ca Iosua când a cucerit Ţara Făgăduinţei, Mahomed a impus dominaţia musulmană în Peninsula Arabică prin convertire religioasă, dar şi prin puterea armelor. În total, a purtat 27 de bătălii şi a pus la cale în jur de 50 de raiduri armate. „Realizările lui au fost într-atât de măreţe", scrie un biograf musulman contemporan, încât după moartea lui „adepţii săi au reuşit să înfrângă cele două mari imperii ale vremii": cel Bizantin şi cel Persan.[1] În calitate de comandant militar, Mahomed acorda o deosebită atenţie culegerii de informaţii. Coranul vorbeşte despre uneltirile duşmanilor islamului: „Socot că Noi nu le auzim tainele şi spovedaniile? Ba da! Trimişii noştri aflaţi lângă ei scriu totul".[2] Termeni echivalenţi în arabă pentru cuvinte ca „informaţii", „spion", „agent", „recunoaştere", „cercetare", „viclenie" şi „disimulare" sunt frecvent menţionaţi în Coran.[378] Cu mult înainte de naşterea islamului, spionajul devenise deja o tradiţie împământenită printre clanurile războinice din Peninsula Arabică.[79]

În timp ce întreaga misiune a lui Iisus s-a desfăşurat în public, cea a lui Mahomed a început în secret. În anul 610, Mahomed, un negustor de 40 de ani respectat, deşi analfabet, din oraşul sfânt Mecca, a avut prima revelaţie divină pe când dormea într-o peşteră din munţi. De teamă că e atacat de un *djinn*, unul dintre spiritele înflăcărate despre care se credea că bântuie stepa arabă, Mahomed a fugit speriat la vale să îi spună primei (şi pe atunci singurei) lui soţii, Khadija bint Khuwaylid, despre păţania de pe munte. După ce Khadija l-a liniştit, Mahomed a început să-şi dea seama că mesajul pe care-l primise nu venea de la un *djinn*, ci de la Allah, prin mijlocirea îngerului Gabriel. Au urmat alte mesaje şi viziuni, iar apoi o tăcere de doi ani care l-a făcut pe Mahomed să se teamă că nu se ridicase la înălţimea aşteptărilor lui Allah şi fusese părăsit. Apoi, „pe noapte când se risipeşte, pe dimineaţă când mijeşte", a venit asigurarea Domnului că Mahomed fusese ales Trimisul Său, ultimul dintr-un şir de profeţi precum Abraham, Moise şi Iisus, şi avea misiunea să propovăduiască omenirii supunerea totală faţă de voia Domnului. Cuvintele care descriu atât islamul, religia întemeiată de Mahomed, cât şi pe adepţii ei musulmani sunt derivate din verbul arab *aslama*: supunere totală faţă de voia altcuiva.

Primii trei ani din istoria islamului au fost mai târziu denumiţi „Perioada secretă", când toate mişcările lui Mahomed şi toate contactele lui cu adepţii aveau loc în mod clandestin. Odată cu începerea „Perioadei publice", campania musulmană de convertire a fraţilor arabi la noua religie a întâmpinat o opoziţie dură la Mecca din partea politeiştilor păgâni din tribul dominant al coraişiţilor, din care de altfel chiar Mahomed făcea parte. În 622,

---

[78] În Coran apar şi referiri la spionaj similare celor din Vechiul Testament – de pildă, spionii trimişi de Moise şi de Iosua în Canaan, deşi lui Iosua, spre deosebire de Moise, nu i se spune pe nume. (*N.a.*)

[79] Deşi nu există mărturii istorice clare despre conflictele din zonă, celebra antologie de poezie şi proză arabă din timpuri preislamice până în secolul al X-lea, culeasă mai târziu de Al-Asbahani, include descrieri ale încercărilor de demascare a iscoadelor trimise în sânul triburilor rivale. (*N.a.*)

a scăpat ca prin urechile acului de o tentativă de asasinare pusă la cale de coraişiţi, ai căror conducători ofereau o sută de femele de cămilă drept recompensă pentru capturarea lui, viu sau mort. În timp ce se ascundea de posibilii asasini într-o peşteră de lângă Mecca împreună cu Abu Bakr, tovarăşul său de încredere, Mahomed l-a trimis pe fiul acestuia, Abdullah, să se strecoare printre coraişiţi şi să-i spioneze, în încercarea de a afla ultimele planuri pentru asasinarea lui. Trei nopţi la rând, Abdullah a venit în secret înapoi în peşteră pentru a raporta cele aflate. Apoi, după ce a relatat că apele s-au liniştit, Mahomed a fugit împreună cu Abu Bakr călare pe cămile spre Yathrib (Medina de astăzi), la peste 320 de kilometri nord de Mecca, unde a rămas până la sfârşitul vieţii.[4] Fuga lui Mahomed la Medina (hegira), în momentul ales în mare parte datorită informaţiilor obţinute de la Abdullah, a constituit un punct de răscruce pentru cele 1,6 miliarde de musulmani din lume (23% din populaţia globului la ora actuală). Calendarul musulman începe cu sosirea lui Mahomed la Medina.

De îndată ce Mahomed a întemeiat primul stat islamic la Medina, a început, alături de comandanţii săi militari, o campanie împotriva adversarilor de la Mecca, întrerupând legăturile comerciale ale oraşului cu restul lumii. Reuşita unei blocade economice necesita obţinerea de informaţii sigure cu privire la deplasarea caravanelor din Mecca. Mahomed nu numai că a cerut unei echipe de supraveghere să monitorizeze rutele caravanelor, sub conducerea vărului său Abdullah ibn Jahsh, dar a şi format o reţea de agenţi în interiorul oraşului, din persoane care nu erau arabe şi se convertiseră în secret la islam, din rude nemusulmane ale musulmanilor din Medina şi din membri ai minorităţilor care se simţeau persecutate de majoritatea coraişită. Un manual de pregătire al-Qaida descoperit în 2011 elogiază reţeaua de agenţi a lui Mahomed, prezentând-o ca model pentru operaţiunile de spionaj ale militanţilor jihadişti: „Profetul (pacea şi binecuvântarea lui Allah fie asupra sa!) avea în Mecca informatori locali care îi spuneau toate lucrurile mari şi mici care ar fi putut afecta bunăstarea musulmanilor”.[5]

Capul reţelei de agenţi din Mecca era unchiul lui Mahomed din partea tatălui, Abu al-Fadl al-Abbas, un negustor înstărit, care era doar cu câţiva ani mai mare decât el şi care s-a convertit la islam abia la vreo şapte ani după hegira.[6] Soţia acestuia, Umm al-Fadl, pretindea totuşi că este a doua femeie care a devenit musulmană, convertită la scurt timp după prietena ei bună, Khadija, prima soţie a lui Mahomed. Din hadit-urile sacre (faptele şi vorbele Profetului) rezultă clar grija pe care Umm al-Fadl i-a purtat-o lui Mahomed.[7] Într-un hadit, ea îşi amintea cum odată, înainte ca el să părăsească Mecca, „oamenii care mă însoţeau aveau păreri diferite despre Profet (pacea fie asupra sa!). Unii spuneau că ţine post, iar alţii spuneau că nu ţine post. Aşa că i-am trimis o strachină plină cu lapte pe când era călare pe cămilă şi a băut laptele”.[8] Odată cu mutarea lui la Medina, Umm al-Fadl îşi dorea probabil cu ardoare ca Mahomed să fie bine informat cu privire la planurile puse la cale de coraişiţi în Mecca. Fiind negustor înstărit, soţul ei, Abu al-Fadl al-Abbas, avea o întreagă reţea de contacte comerciale la dispoziţie, fiind deci bine poziţionat pentru a putea relata despre deplasările caravanelor din şi înspre Mecca. Cu ajutorul informaţiilor provenite din reţea, oştile lui Mahomed au lansat mai multe atacuri asupra caravanelor din Mecca în 623. Aceste atacuri bazate pe informaţii sunt preamărite în manualul de pregătire al-Qaida din 2011: „Profetul (pacea şi binecuvântarea lui Allah fie asupra sa!) a folosit informatori în mai toate atacurile sale”.[9]

În luna martie a anului 624, Mahomed a primit informaţii de la sursele sale cum că o caravană de 1 000 de cămile pornise din Siria către Mecca, în frunte cu Abu Sufyan, conducătorul coraişiţilor, şi a trimis o oaste de peste 300 de oameni să intercepteze caravana la oaza Badr, la 155 de kilometri sud-vest de Medina. Înainte de lupta de la Badr, soldaţii lui Mahomed au capturat un sclav negru pe care coraişiţii îl puneau să care apă, iar însoţitorii lui Mahomed l-au interogat pentru a afla locaţia lui Abu Sufyan. Sclavul le-a furnizat informaţii cu privire la alţi trei conducători coraişiţi, dar le-a spus: „Nu ştiu nimic despre Abu Sufyan”. Apoi însoţitorii l-au luat la bătaie pentru a-l convinge să dezvăluie ceea ce presupuneau ei că ştie despre Abu Sufyan. Cu toate acestea, când bătaia a încetat, sclavul a repetat că nu ştie nimic. Atunci însoţitorii l-au luat din nou la bătaie, până când acesta a început să născocească informaţii despre Abu Sufyan. Observând cele întâmplate pe când îşi termina rugăciunea dinainte de luptă, Mahomed a declarat: „Pe Allah, Cel ce îmi ocârmuieşte viaţa, îl bateţi când vă spune adevărul şi îl lăsaţi în pace când vă spune o minciună”. Mahomed devenea astfel primul conducător religios care condamna folosirea brutalităţii la interogare, nu din considerente morale (sau nu numai din considerente morale), ci pentru că astfel creşteau şansele să apară informaţii eronate.[10]

În ciuda faptului că oastea trimisă de la Mecca să apere caravana coraişiţilor la Badr era mai numeroasă decât cea musulmană, ea s-a destrămat şi a luat-o la fugă după câteva ore de luptă, dar caravana a reuşit totuşi să scape spre Mecca. Potrivit Coranului, Gabriel a coborât din ceruri cu mii de îngeri ca să împrăştie groaza printre coraişiţi.[11] După bătălie, potrivit unui hadit, Gabriel l-a întrebat pe Mahomed cum îşi evaluează forţele de la Badr. Profetul i-a răspuns „Cei mai buni dintre musulmani”, la care Gabriel a adăugat că şi îngerii au fost dintre cei mai buni.[12] Cu toate că informaţiile au jucat un rol important în stabilirea planului de luptă, Coranul subliniază că rezultatul a fost determinat de Dumnezeu şi de supunerea devotată a Trimisului Său faţă de voia Sa. Deşi forţele umane care s-au confruntat la Badr erau reduse după standardele celor mai importante bătălii din istoria conflictelor armate, victoria a fost una decisivă. O înfrângere ar fi distrus singura fortăreaţă musulmană existentă pe atunci.

Mahomed nu a folosit agenţi sub acoperire doar pentru a obţine informaţii. De câteva ori le-a dat ordin să comită şi asasinate.[13] Printre cele mai cunoscute ţinte ale lui Mahomed s-au numărat doi evrei, Kab ibn al-Ashraf şi Abu Rafi, care scriseseră poezii cu caracter satiric despre profet şi mesajul său divin şi care au fost asasinaţi spre sfârşitul anului 624. Echipa de asasini aleasă pentru uciderea lui Kab era condusă de Muhammad ibn Maslama, care l-a întrebat pe Profet dacă, pentru a-şi îndeplini misiunea, putea să îl înşele pe Kab spunându-i neadevăruri. „Ai voie”, i-a răspuns Mahomed. După ce a găsit un pretext să îl viziteze pe Kab, Muhammad ibn Maslama s-a prefăcut fascinat de părul parfumat al acestuia, spunând că „nu simţise niciodată o mireasmă mai plăcută”. Kab a părut măgulit şi dornic să se laude că are „cele mai bune femei arabe, care ştiu cum să folosească parfumuri de bună calitate”. „Îmi îngăduiţi să vă miros capul?”, a întrebat Muhammad ibn Maslama respectuos. Kab a încuviinţat. Prefăcându-se că admiră parfumul, Muhammad ibn Maslama l-a prins de gât şi le-a ordonat celorlalţi asasini să îl înjunghie. „În aşa fel”, încheie hadit-ul descrierea, „l-au omorât şi au mers să îl informeze pe Profet”.[14]

La scurt timp după aceea, Mahomed a trimis un grup de asasini, în frunte cu Abdullah ibn Atik, să îl omoare pe Abu Rafi. Complotul de asasinare se baza,

încă o dată, pe înşelăciune. Apropiindu-se de castelul lui Abu Rafi în timpul nopţii, Abdullah a reuşit să se dea drept unul dintre servitori şi straja l-a lăsat să treacă. Fiind întuneric, Abdullah nu şi-a putut da seama în ce odaie dormea Abu Rafi, aşa că l-a strigat pe nume. „Cine e?”, a răspuns Abu Rafi. Abdullah s-a luat după voce şi l-a atacat pe Abu Rafi cu sabia, dar, fiindcă lovise pe dibuite, nu a reuşit să îl omoare. Atunci Abdullah a fugit din odaie şi s-a întors pretinzând că vine în ajutorul lui Abu Rafi. L-a lovit a doua oară cu sabia, dar nici de această dată lovitura nu a fost fatală. În cele din urmă, la a treia încercare, după cum şi-a amintit Abdullah mai târziu, „am înfipt vârful sabiei în pântecele lui (şi am străpuns) până i-a ajuns la spate şi mi-am dat seama că îl omorâsem”. La ieşirea din castel, Abdullah a căzut însă pe scări şi şi-a rupt piciorul. Şi-a legat rana cu turbanul şi a pornit cu greu spre casă, probabil pe cămilă, cu ajutorul celorlalţi asasini. Ajunşi înapoi în Medina, el şi însoţitorii lui i-au relatat izbânda lui Mahomed. „Întinde-ţi piciorul”, i-a spus Profetul lui Abdullah. Mahomed i-a frecat piciorul şi acesta s-a vindecat în mod miraculos.[15]

Cea mai controversată crimă despre care se crede că ar fi fost comandată de Mahomed este uciderea unei femei din Medina, Asma bint Marwan, care, asemenea lui Kab şi Abu Rafi, compusese poezii denigratoare la adresa profetului şi a mesajului său şi era bănuită că instigase la violenţă împotriva lui. De această dată nu s-a folosit niciun asasin sub acoperire, deşi bărbatul care s-a oferit voluntar să o ucidă, Umayr ibn Adiy al-Khatmi, este unul dintre cei mai neverosimili ucigaşi din istorie, datorită faptului că era orb. Al-Khatmi s-a strecurat în casa lui bint Marwan în timpul nopţii, a găsit-o dormind lângă copiii ei şi i-a înfipt un cuţit în piept.[1680] Ea a fost asasinată, asemenea lui Kab şi Abu Rafi, nu pentru ofensele aduse lui Mahomed personal, ci pentru blasfemiile proferate împotriva mesajului încredinţat acestuia de Allah.

În 1989, ayatollahul Khomeini, liderul şiit iranian, afirma că a urmat exemplul lui Mahomed când a emis o *fatwa* cerând uciderea autorului britanic Salman Rushdie şi a editorilor care au publicat *Versetele satanice*, pe motiv că acest roman aducea injurii profetului şi „credinţelor religioase ale musulmanilor”.[81] *Fatwa* prin care Khomeini îndemna la asasinat proclama că „oricine îşi dă viaţa pentru această cauză va fi martir”, ceea ce, credea el, era în conformitate cu învăţăturile Profetului. Mahomed îi considera pe spionii ucişi în timpul misiunilor secrete martiri, care, asemenea celor căzuţi în luptă, îşi câştigau astfel locul în Paradis. Se presupune că aceeaşi soartă au avut-o şi cei zece spioni trimişi de Profet în misiune în anul 628 sub conducerea lui Asim ibn Thabit, un veteran al bătăliei de la Badr. Membrii tribului duşman

---

[80] Ibn Ishaq a fost primul şi cel mai important biograf al lui Mahomed, considerat o sursă de încredere de cei mai mulţi teologi musulmani. Coranul conţine doar nouă referiri directe la Mahomed, pe care îl identifică drept Trimisul lui Allah, dar nu oferă detalii biografice. Pentru acestea, ne bazăm pe biografi (în special, Ibn Ishaq) şi pe hadit-uri. (*N.a.*)

[81] Deşi Khomeini i-a încurajat pe „toţi musulmanii curajoşi” să îl omoare pe Rushdie dacă au ocazia, principalele misiuni de asasinare au fost încredinţate Ministerului iranian al Informaţiilor şi Securităţii (MOIS). În 1992, Serviciul britanic de Securitate (MI5) a descoperit că Mehdi Seyed Sadighi de la secţia MOIS din Londra fusese însărcinat cu culegerea de informaţii operaţionale pentru a pregăti asasinarea lui Rushdie. Sadighi a fost expulzat, ca şi al doilea ofiţer MOIS implicat în operaţiune, care opera sub acoperire ca student iranian în Marea Britanie. Operaţiunile de spionaj ale MOIS care îl vizau pe Rushdie au continuat cu intermitenţă, dar fără succes, până la sfârşitul deceniului. Vezi Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 800-801. (*N.a.*)

Bani Lihyan au descoperit în tabăra lor curmale provenind din Medina şi au luat-o pe urmele spionilor. Când le-au găsit ascunzătoarea, le-au promis că le cruţă viaţa dacă se predau. Deşi trei dintre spioni au crezut promisiunea şi au capitulat, atât ei, cât şi ceilalţi au fost ucişi. Când coraişiţii au aflat de moartea lui Asim ibn Thabit, au trimis câţiva oameni să îi mutileze cadavrul, dar, după cum relatează un hadit, „Allah a trimis un roi de viespi să apere leşul lui Asim". Graţie unei revelaţii divine, Mahomed a putut să le dea adepţilor săi vestea martiriului chiar în ziua în care spionii au fost ucişi.[17]

Potrivit hadit-urilor, Mahomed a beneficiat de câteva ori de asistenţă divină, atât în operaţiunile militare, cât şi în culegerea informaţiilor. Odată, Profetul a trimis trei adepţi călare „până la Raudat-Khakh, unde se află o femeie păgână care duce o scrisoare de la Hatib ibn Abi Balta'ah [unul dintre însoţitorii lui Mahomed] către păgânii din Mecca". Adepţii au interceptat-o pe femeia călare pe cămilă la Raudat-Khakh, dar ea a negat faptul. „Apoi am făcut cămila să îngenuncheze şi am cercetat-o cu de-amănuntul, dar nu am găsit nicio scrisoare", i-au raportat cei trei lui Mahomed mai târziu. Convinşi totuşi că informaţiile lui Mahomed despre scrisoarea lui Hatib erau corecte, ei nu au avut nicio îndoială că femeia ascunsese scrisoarea în haine. „Scoate scrisoarea, sau te dezbrăcăm la piele", i-au spus femeii. Aceasta a scos în cele din urmă scrisoarea lui Hatib de sub haine. Când i-au arătat lui Mahomed scrisoarea, Umar, unul dintre însoţitorii săi, a zis: „O, Apostolul lui Allah, [Hatib] i-a trădat pe Allah, pe Apostolul Său şi pe credincioşi! Lasă-mă să-i tai gâtul!" Mahomed a refuzat şi l-a întrebat pe Hatib de ce scrisese acea scrisoare. Hatib a spus că le scrisese coraişiţilor (probabil despre mişcările lui Mahomed) în încercarea de a-şi proteja familia rămasă la Mecca. Mahomed i-a cruţat viaţa lui Hatib deoarece luptase în bătălia de la Badr.[18]

Lupta dintre Medina şi Mecca a continuat timp de şase ani după bătălia de la Badr. Conform unui hadit celebru, Mahomed a declarat, la fel ca Sun Tzu cu un mileniu înaintea lui, că „războiul înseamnă înşelătorie".[19] Modul în care a cucerit Mecca în anul 630 a fost exemplul perfect. Înainte să înceapă cucerirea, Mahomed a răspândit informaţii false menite să-i convingă pe coraişiţi că oştile lui se îndreptau către Siria. Când pregătirile pentru asaltul asupra Meccăi se apropiau de final, nimeni nu a mai avut voie să intre sau să iasă din Medina. Până şi comandanţii săi de oşti au aflat care le era destinaţia abia înainte de plecare.[20] Efectul-surpriză a contribuit la succesul musulmanilor. Când conducătorii coraişiţi de la Mecca şi-au dat seama în cele din urmă de amploarea ameninţării musulmane, au purces la drum pe timp de noapte să aibă o întrevedere cu Mahomed, iar la sosire au fost şocaţi să vadă o armată de 10 000 de oameni prosternaţi în rugăciunea de dimineaţă cu faţa spre Mecca. La întoarcerea la Mecca, Abu Sufyan, principalul conducător coraişit, le-a spus adepţilor săi: „O, coraişiţi, acesta este Mahomed care vine la voi cu o forţă căreia nu-i puteţi face faţă!" Mahomed făgăduise să îi cruţe pe toţi cei care se puneau sub protecţia lui Abu Sufyan.

Niciun alt conducător religios, nici măcar Iisus la intrarea în Ierusalim în Duminica Patimilor, cu câteva zile înainte să fie răstignit, nu şi-a făcut o intrare mai dramatică într-un oraş sfânt decât Mahomed, după ce a cucerit Mecca fără prea mare vărsare de sânge. Călare, el a înconjurat de şapte ori Kaaba (Cubul) din centrul oraşului, locul cel mai sacru al islamului, despre care musulmanii cred că a fost construit de Abraham în jurul unei pietre negre (albă iniţial) provenite din Paradis. Când Mahomed a strigat *Allahu Akhbar!*, cuvintele lui au fost preluate de armata musulmană şi au răsunat în tot oraşul. Apoi Profetul a distrus una câte una toate statuile zeilor păgâni

veneraţi de politeişti, exclamând: „Adevărul a venit, deşertăciunea a pierit. Deşertăciunea este pieritoare!”[21]

După cucerirea Meccăi, unele triburi din restul Peninsulei Arabice s-au convertit imediat la islam şi s-au supus autorităţii lui Mahomed. Altele s-au opus. Tribul beduin Hawazin şi aliaţii săi au adunat o oaste de 20 000 de oameni pentru a-i ataca pe musulmani. Mahomed le-a aflat totuşi planurile de la spionii săi din tabăra hawazinilor, iar spionii hawazini găsiţi în tabăra musulmană au fost mutilaţi şi trimişi înapoi ca să îşi descurajeze compatrioţii. La bătălia de la Hunayn (singura menţionată cu numele în Coran în afară de cea de la Badr), la două săptămâni după cucerirea Meccăi, Mahomed a repurtat o mare victorie, capturând 24 000 de cămile de la duşmani. Conform Coranului, ca şi la Badr, Dumnezeu şi-a trimis îngerii: „Dumnezeu a pogorât apoi Sakina [liniştea] Sa asupra trimisului Său şi asupra credincioşilor, precum a pogorât şi oştiri nevăzute. El i-a osândit pe cei care tăgăduiau, căci aceasta este răsplata tăgăduitorilor”.[22] La moartea Profetului, în anul 632, aproape toată Arabia era sub dominaţie musulmană.

Până să devină Mahomed Trimisul lui Dumnezeu, autorităţile din Imperiul Roman de Răsărit care încă mai supravieţuia (cunoscut în zilele noastre, însă nu şi în epocă, drept Bizanţ), cu capitala la Constantinopol, aveau mai multe informaţii despre barbarii de la graniţe decât avuseseră vreodată înainte de căderea Imperiului de Apus. Scrierile bizantine arată „o curiozitate maximă” faţă de bulgari, croaţi, cehi (sau moravi), unguri şi sârbi, printre alţii.[23] Încă din secolul al V-lea, împăraţii bizantini aveau un „Departament pentru Barbari”, responsabil de relaţiile cu aceştia.[82] *Strategikon*, un celebru tratat de război de la sfârşitul secolului al VI-lea atribuit împăratului Mauriciu, conţine o secţiune despre „Trăsăturile şi tacticile diferitelor popoare”, unde „perşii servili”, care „se supun conducătorilor lor din frică”, sunt prezentaţi în contrast cu „rasele cu păr blond [care] pun mare preţ pe libertate”.[24] Tratatele militare bizantine îndemnau comandanţii şi să culeagă informaţii prin orice mijloace, inclusiv prin agenţi de spionaj care acţionau sub acoperirea de negustori şi, dacă era posibil, prin „prieteni secreţi” (agenţi dubli) în tabăra inamică.[25]

Bizanţul nu avea „prieteni secreţi” în Arabia şi cunoştea mult mai puţine lucruri despre arabi decât despre barbarii şi perşii de la nord şi de la est. În *Strategikon*-ul lui Mauriciu nu apare nicio referire la arabi. Dar nici chiar nişte informaţii de calitate nu ar fi putut pregăti Bizanţul pentru ameninţarea ce urma să vină din partea succesorilor lui Mahomed. La moartea acestuia, în 632, „nicio persoană cu judecată nu şi-ar fi putut imagina că Imperiul Roman care stăpânise Siria, Egiptul şi toate teritoriile dintre ele timp de şase secole avea să le piardă pe toate până în 646”, după cum scrie Edward Luttwak.[26]

Succesorii direcţi ai lui Mahomed, de acum bătrânul Abu Bakr (632-634) şi puritanul Umar ibn al-Hattāb (634-644), şi-au luat titlul de calif („succesor” sau „locţiitor”), iar sub conducerea lor armatele arabe au cotropit aproape tot Orientul Mijlociu. Au distrus Imperiul Persan, care rezistase 1 000 de ani, şi au redus Imperiul Roman la un oraş-stat care înconjura Constantinopolul. Beduinii, care formau grosul armatelor musulmane, erau războinici înnăscuţi şi învăţau de mici să călărească, să mânuiască sabia, să folosească arcul şi să se deplaseze pe teren accidentat. Dar islamul a fost cel care i-a inspirat

[82] S-a afirmat, în mod controversat, că Biroul era o agenţie de spionaj „care strângea informaţii din orice sursă posibilă (chiar şi de la preoţi) şi păstra dosare despre persoanele cu influenţă, cele predispuse la mită, rădăcinile istorice ale naţiunilor, ce le-ar putea impresiona etc.”. Vezi Antonucci, „War by Other Means”. (*N.a.*)

pentru prima oară să invadeze lumea de dincolo de Peninsula Arabică. Pentru oştenii arabi care au învins în luptă Imperiul Roman şi pe cel Persan exista credinţa că, indiferent dacă trăiesc sau mor, Dumnezeu îi va răsplăti pe ei şi îi va pedepsi pe duşmani. Atât surse arabe, cât şi nearabe sunt de părere că Mahomed a predicat o doctrină a Războiului Sfânt (*jihadul* militant), care făgăduia Paradisul tuturor celor care îşi dădeau viaţa pentru credinţă.[27]

Forţa irezistibilă a atacurilor musulmane timpurii îşi are expresia în cariera celui mai mare comandant militar musulman, Khalid ibn al-Walid, „Sabia lui Allah", unul dintre puţinii generali neînvinşi în nicio bătălie, care a condus armatele victorioase în Irak şi Siria. În toată lumea musulmană, se denumesc şi azi străzi în onoarea lui Khalid. Conform unei venerabile tradiţii, când Mahomed s-a ras pe cap în timpul ultimului său pelerinaj, Khalid a luat o parte din părul lui Mahomed şi a cerut să fie ţesut într-un fes roşu pe care îl purta întotdeauna în campaniile militare. Profetul, susţinea el, îi spusese: „Vei rămâne victorios atâta vreme cât îl porţi cu tine".[28] Khalid a moştenit de la Mahomed şi o încredere nestrămutată în spionajul militar.

Deşi şi-a asigurat victoriile prin calităţile sale de conducător şi prin moralul ridicat al trupelor sale, Khalid a folosit şi spionajul ca „multiplicator de forţă". Biografia sa realizată de generalul A.I. Akram, istoric militar pakistanez – de altfel singurul istoric care, pe lângă cercetarea izvoarelor scrise (uneori contradictorii), a studiat la faţa locului toate câmpurile de bătălie unde a luptat Khalid –, concluzionează că acesta acorda „o atenţie deosebită" spionajului. Khalid lua cu el în campanii ceea ce noi am numi azi personal de informaţii, format din membri aleşi din toate regiunile importante unde a luptat: Arabia, Irak, Siria şi Palestina. Responsabilităţile lor includeau culegerea de informaţii, gestionarea agenţilor şi informări periodice către Khalid.[29] Potrivit lui Akram, aceste cadre au reuşit să recruteze agenţi din rândul armatelor romane.[30] Cu toate că nu s-au păstrat dovezi detaliate, calitatea informaţiilor a contribuit probabil la victoria măreaţă a lui Khalid asupra forţelor romane în anul 636 în bătălia de pe râul Yarmuk, care a pus capăt stăpânirii bizantine în Siria. Victoria ulterioară a arabilor asupra Imperiului Persan la Kadisiya, care a deschis calea cuceririi Irakului de către musulmani, a fost înlesnită de fuga unei mari părţi din efectivele persane demoralizate şi trecerea lor în tabăra adversă.[83] Înaintea bătăliei, arabii îşi câştigaseră reputaţia de a fi „experţi în spionaj, pricepuţi la strecurarea în tabăra inamică, tăierea frânghiilor de la corturi şi furtul cailor pentru a răspândi panica printre duşmani". [31]

Un manual de spionaj al-Qaida din secolul XXI îl prezintă pe Khalid drept model: „Khalid Ibn Al-Walid – Allah fie mulţumit de el – obişnuia să ia informatori şi spioni cu el în toate războaiele împotriva creştinilor ortodocşi. Îi alegea cu grijă şi îi trata cum se cuvine".[32] Printre afirmaţiile cele mai cunoscute atribuite lui Khalid se numără mesajul său către guvernatorul persan al Mesopotamiei, căruia i-a spus că oştile musulmane „iubesc moartea, după cum voi iubiţi viaţa", o afirmaţie care, printre altele, apare şi pe pagina de internet a Ministerului Apărării din Pakistan.[33] Jihadiştii secolului XXI afirmă acelaşi lucru în mod frecvent.[34] Osama bin Laden declara, după evenimentele din 11 septembrie 2001: „Noi iubim moartea. Statele Unite iubesc viaţa. Asta e marea diferenţă dintre noi".[35]

---

[83] Relatarea istorică a Bătăliei de la Kadisiya este neclară. Până de curând se credea că a avut loc în 636, dar cercetări recente indică anul 640 ca o dată mai probabilă. (*N.a.*)

În afară de Khalid, generalul încununat cu cel mai mare succes din vremea primilor doi califi a fost Amr ibn al-A'as, descris de un important istoric britanic care a cercetat expansiunea musulmană drept „iscusitul Odiseu al primelor armate islamice".[36] Conducându-şi oştile din Arabia prin Peninsula Sinai, Amr a cucerit Egiptul predominant creştin şi nearab în mai puţin de doi ani (639-641). Chiar când era pe cale să treacă graniţa în Egipt, în decembrie 639, acesta a văzut un mesager venind în galop spre el cu o scrisoare de la califul Omar. De teamă ca Omar să nu se fi răzgândit, Amr a hotărât să o deschidă la sfârşitul etapei de marş din ziua aceea, când se va fi aflat deja în Egipt. Aşa cum se temuse, scrisoarea conţinea ordine să se întoarcă acasă, dar, spre uşurarea lui, califul adăugase un post-scriptum: „Dacă primeşti această scrisoare după ce ai trecut deja în Egipt, atunci poţi merge mai departe. Allah te va ajuta, iar eu îţi voi trimite întăririle de care ai nevoie".[37] Ca şi Khalid, Amr a folosit spionajul (care se pare că îi lipsea inamicului) drept multiplicator de forţă în cucerirea Egiptului. Nu numai că îşi trimitea agenţii să spioneze în tabăra inamică, dar se spune că uneori făcea acest lucru chiar el în persoană.[38]

Ultimul obiectiv major al armatelor arabe în Levant a fost Cezarea, capitala Palestinei bizantine, care dispunea de cel mai mare port din estul Mării Mediterane şi era apărată de un zid solid cu o lungime de 2,5 kilometri. Deşi armatele arabe – aflate sub conducerea cumnatului lui Mahomed, Moavia (Muawiyah) ibn Abu Sufyan, care a asediat oraşul – aveau informaţii preţioase despre întărirea forţelor romane care apărau Cezarea, oraşul a rezistat asediului câţiva ani.[39] Conform scrierilor de mai târziu ale istoricului Al-Baladhuri, în general o sursă de încredere, un agent evreu din interiorul oraşului, pe nume Yusef, a jucat un rol crucial, făcând posibilă cucerirea finală a Cezareei, probabil în 641. În schimbul promisiunii că familia sa se va bucura protecţie, Yusef i-a condus pe arabi în Cezarea printr-un canal de apă camuflat.[40] Douăzeci de ani mai târziu, victoriosul Moavia devenea primul calif din dinastia Omeiazilor, care a condus întreaga lume musulmană până în 750, având capitala în Damascul cucerit de Khalid.

Primul împărat bizantin care a constatat public că islamul ameninţă fundamental existenţa creştinătăţii în imperiu a fost Leon al VI-lea „Înţeleptul" (886-912).[41] *Taktika*, un vast tratat militar atribuit lui Leon, recunoaşte că forţele musulmane au devenit atât de periculoase începând cu secolul al VII-lea datorită calităţilor lor războinice: „Sunt antrenaţi de mici să trăiască şi să moară doar prin sabie".[42] Dar, respingând islamul ca pe o superstiţie blasfematoare, Leon atribuia ardoarea lor marţială mai degrabă temperamentului decât devotamentului lor religios: „Temperamentul lor este aprins pentru că locuiesc într-un climat atât de fierbinte".[43] Generalii bizantini erau îndemnaţi să „îi supravegheze [pe arabi] prin spioni de încredere".[44] Cu toate acestea, „spioni de încredere" nu se prea găseau, mai cu seamă fiindcă agenţii musulmani care lucrau pentru nemusulmani erau consideraţi nu doar trădători, ci şi apostaţi (după cum islamiştii radicali încă susţin şi în secolul XXI). Insistenţa lui Leon asupra necesităţii recunoaşterii militare avea o motivaţie mai practică: „Războiul este ca vânătoarea: animalele sălbatice sunt capturate recurgând la recunoaştere, aşteptare, încercuire şi alte stratageme mai degrabă decât prin forţă. Tot astfel trebuie să ne adaptăm şi noi la război, fie duşmanii puţini sau mulţi".[45]

Deşi spionajul militar făcea parte integrantă din modul de luptă al lui Mahomed, în alte împrejurări musulmanilor li se interzicea să se spioneze unii pe alţii. Referirea la „spionaj" (*tajassus*) cel mai des citată din Coran le spune

musulmanilor: „O, voi cei ce credeţi! Feriţi-vă mult de născociri, căci unele născociri sunt cu păcat. Să nu iscodiţi! Să nu vă vorbiţi de rău unii pe alţii în lipsă”.[46] Credincioşilor li se mai spunea: „Nu intraţi în case ce nu sunt casele voastre până ce nu aţi devenit obişnuiţi şi până ce nu-i salutaţi pe locuitorii lor”.[47] Majoritatea conducătorilor musulmani se considerau exceptaţi de la astfel de interdicţii pentru a putea ţine evidenţa disidenţilor interni. Cheia sistemului de guvernare sub califat a fost *Barid*, un serviciu de mesagerie folosit pentru comunicarea cu provinciile. La fel ca în cazul altor sisteme poştale premoderne, de-a lungul rutelor oficiale erau staţionaţi din loc în loc oameni şi cai, pentru a le asigura mesagerilor hrană, apă, adăpost şi cai odihniţi. Califii Omeiazi şi succesorii lor au folosit *Barid* pentru a trimite ordine şi decrete oficiale în provincii, de unde veneau în schimb rapoarte confidenţiale despre situaţia locală.[48] Curând după răsturnarea sângeroasă a dinastiei Omeiazilor în 750, unii autori musulmani au pus acest eveniment pe seama faptului că din rapoartele *Barid* lipseau atenţionările cu privire la opoziţia tot mai puternică. Unul dintre autorii care scriau despre *Barid* conchidea: „Se spunea că «Nicio împărăţie nu şi-a pierdut vreodată puterea decât prin sistarea informaţiilor». Am aflat că Omeiazii au pierdut puterea prin sistarea informaţiilor”.

În opinia unui alt comentator musulman medieval, principala cauză a prăbuşirii dinastiei Omeiazilor a fost „tăinuirea informaţiilor [faţă de Omeiazi]” mai degrabă decât neglijarea lor de către aceştia.[49] Raporturile *Barid* nu s-au păstrat însă şi se poate, cum se întâmplă adeseori în istoria modernă, ca eşecul să se fi datorat mai mult modului cum au fost analizate informaţiile decât culegerii lor. Conform unor autori musulmani, ultimii califi Omeiazi au neglijat informaţiile politice, probabil din cauză că au subestimat ameninţarea reprezentată de opoziţie.[50] Omeiazii au plătit scump acest eşec, indiferent dacă a fost o chestiune de culegere sau de analiză a informaţiilor. Ultimul lor calif, Marwan al II-lea, a fost omorât în Egipt în timp ce fugea de oştile rebele ale Abbasizilor, care susţineau că sunt urmaşii unuia dintre unchii lui Mahomed. Dinastia Omeiazilor şi-a găsit sfârşitul la unul dintre cele mai cumplite dineuri consemnate de istorie. Ultimii ei reprezentanţi au fost aduşi în faţa lui Abu’l Abbas As-Saffah, noul calif abbasid, şi măcelăriţi pe loc. Apoi trupurile lor au fost aşezate la picioarele lui, acoperite cu un covor şi folosite drept masă pentru banchet. „Şi cei care erau de faţă”, se spune, „mâncau în timp ce gâtlejurile victimelor muribunde încă horcăiau.”[51]

Primii Abbasizi, care au mutat capitala Imperiului Musulman de la Damasc la Bagdad, au folosit *Barid* ca mijloc de supraveghere internă la o scară probabil fără precedent. Al doilea calif abbasid, al-Manşūr (754-75), era atât de obsedat de informaţiile primite din rapoartele *Barid*, încât se credea că deţine o oglindă fermecată care îi dezvăluia ce se întâmpla în lumea exterioară.[52] Chiar dacă prin *Barid* se trimiteau cu prioritate avertizări asupra posibilelor revolte, şefii oficiilor îi raportau califului şi micile (sau marile) păcate ale guvernatorilor locali. Al-Manşūr a fost informat că al-Mahdi (care a devenit ulterior calif) cheltuia prea mulţi bani pe poezie; despre un alt guvernator se spunea că era interesat mai mult de frivolităţi decât de problemele de stat.[53]

Al-Jāhiz (776-868), cel mai mare scriitor arab din Califatul Abbasid, avea convingeri ferme despre o serie de subiecte, inclusiv despre păstrarea secretelor şi nevoia de supraveghere a funcţionarilor publici. Printre cărţile scrise de el se numără *Arta de a ţine gura închisă* şi *Împotriva funcţionarilor publici*. A murit la vârsta de 92 de ani, se pare că strivit de o mare grămadă de cărţi din propria-i bibliotecă.[54] Califul, insista al-Jāhiz, „este obligat să îşi

bage nasul atât în secretele apropiaţilor săi, cât şi în cele ale publicului larg. [Conducătorul] ar trebui să îşi pună întotdeauna spionii la treabă. Nimic nu e mai important pentru stabilitatea şi statornicia guvernării sale”.[55] Califii abbasizi se pare că erau de acord. Un înalt comandant militar din vremea domniei lui al-Mamūn (813-833) l-a învăţat pe fiul califului că informaţiile obţinute prin agenţi aveau o mare importanţă pentru guvernarea Egiptului:

> Trebuie să desemnezi un agent de încredere în fiecare cătun, care să te informeze cum lucrează şi cum îşi îndeplinesc sarcinile reprezentanţii tăi. Scrisorile lor te vor ţine la curent cu evoluţia lucrurilor şi te vor face să vezi totul ca şi când ai fi prezent alături de fiecare dintre conducătorii sau reprezentanţii tăi.[56]

Abu al-Faraj al-Isfahani, cel care a compilat celebra antologie şi enciclopedie *Kitab al-Aghani* (Cartea Cântecelor) în secolul al X-lea, declara că prioritatea agenţilor secreţi (*uyun*) era să vegheze la siguranţa califului şi a guvernului său.[57]

Cu toate că Mahomed a lăsat moştenire lumii musulmane o tradiţie a războiului care punea accent pe culegerea de informaţii, nicio tehnică de spionaj folosită de el sau de califii care i-au urmat timp de aproape trei secole nu pare să fi fost originală. Prima inovaţie musulmană majoră în domeniu s-a produs în epoca de aur a ştiinţei şi matematicii islamice, care a început în secolul al IX-lea la academia de ştiinţe de la Bagdad, cunoscută sub numele de Casa Înţelepciunii. În zilele noastre, în Bagdad nu a mai rămas nimic din Casa Înţelepciunii sau din alte palate somptuoase ale Abbasizilor. Spre deosebire de monumentele greceşti şi romane din marmură şi piatră, acestea erau construite din chirpici şi au fost devastate de incendii, inundaţii şi armate cotropitoare. În urmă cu 1 000 de ani însă, Casa Înţelepciunii era cel mai important centru de studiu şi cercetare ştiinţifică şi matematică din lume. Prima sa mare realizare a fost traducerea textelor străine în arabă. Operele lui Aristotel şi ale altor mari autori greci s-au conservat astfel în limba arabă, uneori cu comentarii nou adăugate, într-o vreme când acestea erau pe cale de dispariţie în Europa.[58]

Araba a devenit principala limbă de cercetare ştiinţifică, înlocuind greaca, în primul rând datorită Casei Înţelepciunii. Fizicianul ei de frunte, Ibn al-Haytham, a fost de curând declarat (ceea ce a dat naştere unor controverse) drept cel mai mare fizician dintre cele două milenii scurse de la Arhimede până la Newton. Cel mai cunoscut matematician de la Casa Înţelepciunii, al-Horezmi, este acum considerat părintele algebrei, cuvânt derivat din titlul cărţii sale *Kitab al-Jabr*.[59] Cel mai prolific om de ştiinţă a fost Yaqub ibn Ishaq al-Kindi (cca 800-873), un savant remarcabil cunoscut drept „Filosoful arabilor”. Nu mulţi savanţi au scris despre o gamă atât de vastă de subiecte ca el, poate chiar niciunul. Deşi s-a păstrat doar o mică parte din opera lui, în catalogul unui vânzător de cărţi din secolul al X-lea apar aproape 300 de titluri în dreptul lui. Se pare că al-Kindi a provocat invidie în rândul învăţaţilor mai puţin apreciaţi şi prolifici din Casa Înţelepciunii. Doi dintre rivalii săi au reuşit să îi confişte biblioteca, până când au fost la rândul lor discreditaţi şi biblioteca a fost restituită.[60] Al-Kindi a dedicat peste 40 de volume unor aspecte variate de filosofie, filosofie politică, logică şi etică (printre acestea numărându-se şi comentarii la Aristotel).[61] Preocupările sale filosofice s-au adăugat celor teologice. La jumătatea secolului al IX-lea, avea loc în Bagdad „o explozie de speculaţie teologică islamică”[62] în care al-Kindi s-a implicat activ. A scris şi scurte tratate despre teme diverse precum bijuterii, săbii, parfum şi îndepărtarea petelor, probabil ca răspuns la solicitările venite de la

familia califului şi de la alţi protectori înstăriţi. Pe lângă filosofie şi teologie însă, principalele sale preocupări academice erau matematica, ştiinţa şi medicina.[63]

Al-Kindi a fost figura marcantă care a contribuit la inventarea a ceea ce azi numim criptanaliză, ştiinţa decriptării mesajelor cifrate fără cunoaşterea prealabilă a cifrului (popular şi oarecum inexact cunoscută ca spargerea codurilor). Abbasizii foloseau frecvent cifruri pentru a cripta documente confidenţiale, de la registre fiscale până la înscrisuri de stat, astfel încât Bagdadul secolului al IX-lea a devenit primul centru de criptografie din lume. Opera de căpătâi a lui al-Kindi, *Manuscris despre descifrarea mesajelor codate*, care probabil a avut o circulaţie restrânsă, s-a pierdut ulterior şi a fost regăsită abia în 1987 în arhiva otomană Süleymaniye din Istanbul. Cu mai bine de jumătate de mileniu înaintea vreunui criptanalist occidental, al-Kindi a descoperit principiul „frecvenţei", faptul că în fiecare alfabet există unele litere care sunt folosite mai frecvent decât altele. De exemplu, în engleză şi franceză litera cel mai des folosită este E, urmată de T. Astfel, cele două simboluri întâlnite cel mai des în mesaje care utilizează cifruri de substituţie vor reprezenta probabil tocmai aceste litere. Stabilirea principiului frecvenţei a făcut pentru prima oară posibilă spargerea cifrurilor de tipul celor folosite de Iulius Cezar cu aproape un mileniu înainte.[64]

Descoperirea lui al-Kindi a fost inspirată de lucrări scrise atât de matematicieni, cât şi de teologi musulmani. Majoritatea teologilor musulmani consideră că revelaţiile lui Dumnezeu către Mahomed au fost înregistrate fragmentar de diferiţi scribi în timpul vieţii sale (deşi alfabetul arab în care s-a scris Coranul era mai simplu decât cel actual), dar aceste fragmente au fost adunate în cele 114 capitole din Coran în timpul celor trei califi care i-au urmat. Pentru a putea stabili ordinea cronologică a revelaţiilor, teologii au urmărit frecvenţa cuvintelor folosite în fiecare fragment. Revelaţiile în care apăreau cuvinte formate relativ recent erau plasate mai târziu în secvenţa temporală. Înainte de publicarea celor trei colecţii majore de hadit-uri, la jumătatea secolului al IX-lea, teologii musulmani au acordat o atenţie deosebită şi etimologiei şi frazeologiei, verificând conformitatea cu tiparele lingvistice şi vocabularul caracteristic lui Mahomed, în încercarea de a le stabili autenticitatea (un subiect care a creat anumite controverse printre cercetătorii musulmani). Această cercetare a dus la prima identificare a frecvenţei relative cu care erau folosite literele alfabetului arab – probabil punctul de plecare al lui al-Kindi în inventarea criptanalizei.[65] Niciun alt moment de cotitură din istoria spionajului nu a datorat la fel de mult combinaţiei dintre cercetarea matematică şi cea teologică.[84]

7

[84] Nu se ştie încă în ce măsură Abbasizii şi alţi conducători musulmani au folosit criptanaliza. Până acum nu s-au găsit dovezi că dinastia abbasidă ar fi înfiinţat o agenţie de criptanaliză similară *cabinets noirs* întemeiate de unii conducători la începuturile Europei moderne. (*N.a.*)

INCHIZIŢIE ŞI CONTRASUBVERSIUNE

O trăsătură definitorie a statelor cu partid unic din secolul XX a fost preocuparea obsesivă a serviciilor de securitate şi informaţii de a monitoriza şi reprima ceea ce KGB numea „subversiune ideologică”, pentru a proteja monopolul pe care şi-l aroga statul asupra adevărului politic.[1] Anumite aspecte ale acestor campanii împotriva subversiunii au fost anticipate la o scară mult mai mică de tribunalele Bisericii Romano-Catolice din Europa în Evul Mediu şi din Epoca Modernă timpurie, deşi acestea urmăreau bineînţeles eradicarea subversiunii religioase mai degrabă decât a celei politice. Pentru măsuri organizate împotriva subversiunii este nevoie atât de o birocraţie bine dezvoltată, cât şi de o capacitate de înregistrare şi arhivare pe care în Evul Mediu doar Biserica le poseda. Niciun stat medieval secular nu putea să concureze cu vasta şi sofisticata birocraţie papală sau cu reţeaua de legaţii papale din întreaga creştinătate.

Timp de aproape 600 de ani după căderea Imperiului Roman nu a fost executat niciun eretic în Europa Occidentală. Abia spre sfârşitul secolului al XII-lea a devenit arderea ereticilor pe rug un eveniment obişnuit.[85] Începând cu secolul al XIII-lea, Inchiziţia a reprezentat unul dintre mecanismele prin care mai-marii clerului au urmărit să îşi impună monopolul asupra adevărului religios. Consolidarea autorităţii papale asupra creştinătăţii catolice, după ce îşi impusese superioritatea în urma „Certei pentru Învestitură” cu Sfântul Imperiu Roman, a sporit îndârjirea de a eradica subversiunea ideologică. Tribunalele religioase au fost precedate de „Cruciada împotriva Albigenzilor”, contra catarilor eretici care credeau că lumea era lucrarea diavolului, din moment ce lumea era rea, iar Dumnezeu nu ar fi putut să creeze răul. În data de 14 ianuarie 1208, Pierre de Castelnau, călugăr cistercian şi legat papal, a fost trântit de pe măgarul său pe când se pregătea să traverseze fluviul Ron şi a fost rănit fatal cu o lance de un atacator neidentificat. Conform tradiţiei religioase, dar plauzibile, Pierre de Castelnau şi-a ridicat braţele spre cer în ceasul morţii şi i-a acordat iertarea asasinului.[2]

Papa Inocenţiu al III-lea a fost mult mai neiertător şi l-a învinuit de crimă pe Raimond al VI-lea, conte de Toulouse, pe care Pierre de Castelnau îl excomunicase pe motiv că nu a condamnat public erezia (în principal, catară) de pe domeniul său. Inocenţiu a declanşat o cruciadă împotriva contelui şi a ereticilor din Languedoc (în sud-vestul Franţei de azi). Cruciadele de până atunci avuseseră drept scop să smulgă Pământul Sfânt de sub ocupaţie musulmană, aceasta fiind prima desfăşurată într-o ţară creştină, împotriva altor creştini (chiar dacă eretici). Cruciada împotriva ereziei a fost parţial un război informaţional care a necesitat subterfugii pentru depistarea ereticilor. Pentru prima oară, Papalitatea a aprobat explicit înşelătoria. În februarie 1209, Inocenţiu al III-lea i-a informat pe legaţi că, în relaţiile cu ereticii, „inducerea în eroare (*dolus*) ar trebui să se numească mai degrabă prudenţă”.[3] Pledoaria papei pentru înşelătorie îşi avea inspiraţia teologică în învăţăturile Sfântului Bernard de Clairvaux, fondatorul ordinului cistercian din

---

[85] Prima consemnare a executării unor eretici din Evul Mediu datează din 1022, când 16 oameni au fost arşi pe rug la Orléans, din ordinul regelui Robert al II-lea al Franţei. Din 1028 până în 1163 au mai avut loc şase astfel de arderi pe rug în diferite părţi din Europa Apuseană. Vezi Moore, *War on Heresy*, prolog. (*N.a.*)

care făcuse parte Pierre de Castelnau şi care devenise forţa spirituală dominantă în Europa catolică. Sf. Bernard propovăduia că Iisus l-a păcălit pe Satana prin sfântă înşelătorie. Aducând moartea lui Hristos, Satana l-a ajutat pe acesta să îl împace pe Dumnezeu Tatăl şi astfel să mântuiască lumea.[4] Inocenţiu al III-lea credea că şi păcălirea ereticilor, care erau negreşit inspiraţi de Satana, era o sfântă înşelătorie. După cum le spunea papa cruciaţilor, ereticii erau „mai răi" decât musulmanii care ocupaseră Pământul Sfânt: „Atacaţi-i pe adepţii ereziei cu şi mai mare neînfricare decât pe sarazini".[5] Primii cruciaţi l-au crezut pe cuvânt.

În iulie 1209, după refuzul cetăţenilor din Béziers de a-i preda pe presupuşii eretici din mijlocul lor, Arnaud Amalric, legatul papal care îi conducea pe cruciaţi la acea vreme, l-a informat pe Inocenţiu al III-lea că „răzbunarea divină s-a dezlănţuit miraculos" împotriva oraşului: „Oamenii noştri nu au cruţat pe nimeni, indiferent de rang, sex şi vârstă, şi au trecut prin sabie cam 20 000 de oameni [probabil o exagerare]". Când un cruciat l-a întrebat în timpul masacrului cum să-i distingă pe eretici de catolicii devotaţi, Arnaud Amalric a răspuns, conform unui autor cistercian de mai târziu: „Omoară-i pe toţi! Cu siguranţă Domnul îi va recunoaşte pe ai Lui".[6] Au urmat încă 20 de ani de războaie sporadice şi, cu toate că nu au mai avut loc crime de război de amploarea masacrului de la Béziers, au mai existat episoade de o cruzime cumplită. După ce cruciaţii au capturat oraşul Lavaur în 1211, 400 de presupuşi catari au fost arşi pe un rug funerar uriaş construit pe o pajişte – probabil cea mai mare ardere în masă a ereticilor din Evul Mediu. Cruciada împotriva Albigenzilor s-a încheiat în cele din urmă în 1229, când fiul contelui Raimond al VI-lea, Raimond al VII-lea, a jurat supunere faţă de Biserică şi faţă de Coroana franceză şi i-a cedat regelui Ludovic al IX-lea mai bine de două treimi din teritoriul său.[7]

Începând din acel moment, rolul principal în eradicarea ereziei nu l-au avut cruciaţii, ci tribunalele clerului, concentrate iniţial asupra catarilor rămaşi în Languedoc.[86] În decurs de câţiva ani, majoritatea principalilor inchizitori provenea din recent înfiinţatul Ordin al Predicatorilor, cunoscuţi îndeosebi drept Fraţi Dominicani, care erau consideraţi cei mai în măsură să îi convingă pe eretici că merg pe o cale greşită şi să îi descurajeze pe localnici să le urmeze exemplul. Într-o bulă papală din 1233, papa Grigore al IX-lea îi asemăna pe inchizitorii dominicani trimişi în Franţa cu apostolii lui Iisus.[87] Humbert de Romans, un inchizitor dominican din secolul al XIII-lea, îşi începea fiecare vizită oficială printr-un apel către localnici: „Ajutaţi-mă să îi găsesc şi să îi prind [pe eretici], căci în acest scop am fost trimis".[8]

Birocraţia inchizitorială a dominicanilor a devenit foarte rapid atât de competentă, încât, în 1245-1246, doi dominicani, Bernard de Caux şi Jean de Saint-Pierre, împreună cu personalul auxiliar, au reuşit în doar 201 zile să chestioneze toţi bărbaţii de peste 14 ani şi toate femeile de peste 12 ani din regiunea Lauragais, aflată la sud-est de Toulouse (5 471 de oameni în total), pentru a afla ce legături au cu ereticii sau ce ştiu despre aceştia. Toţi au fost convocaţi la abaţia Saint-Sernin din Toulouse, fiind de regulă însoţiţi de preoţii parohi. Nu s-a admis nicio excepţie, printre cei chestionaţi numărându-se

---

[86] Restul provinciei Languedoc a fost anexat de Franţa în 1271. (*N.a.*)

[87] Doar o mică parte a dominicanilor au devenit inchizitori. Majoritatea au rămas preocupaţi în mod special de predică, învăţătură şi păstorirea credincioşilor. Vezi Ames, *Righteous Persecution*, p. 5; Ames, „Does Inquisition Belong to Religious History?", p. 18. (*N.a.*)

leproşi, bolnavi, infirmi şi gravide în ultimele luni de sarcină. Copiştii traduceau în latină întrebările dominicanilor şi răspunsurile martorilor, iar celor care susţineau sau se prefăceau că nu-şi aduc aminte li se citea declaraţia dată anterior în faţa călugărilor inchizitori. După ce li se citea în dialectul local declaraţia înregistrată în latină, toţi cei chestionaţi erau puşi să jure că au spus adevărul.[988] Probabil că niciunul dintre serviciile de securitate de dinaintea secolului XX nu era capabil nici de un interogatoriu în masă organizat la o asemenea scară, nici de asigurarea organizării complexe a documentelor pe care o implica.[10]

Vânătoarea de eretici pornită de tribunalele religioase medievale a generat un număr fără precedent de registre cu suspecţi.[89] În 1306, Geoffroy d'Ablis, inchizitorul din Carcassonne, a descoperit în registrele păstrate de predecesorii săi că un bătrân din Pézens apăruse în faţa episcopului de Carcassonne sub acuzaţia de erezie încă din 1250.[11] În alt caz, consemnările au arătat că o femeie suspectată de erezie în 1316 fusese arestată prima oară, din acelaşi motiv, în 1268.[12] Inchizitorii intimidau uneori suspecţii aşezându-se în faţa lor cu un teanc de documente, pentru a le da impresia că deja ştiau atât de multe, încât orice încercare de a ascunde adevărul le-ar fi înrăutăţit şi mai mult situaţia. Un manual american de interogare din secolul XXI recomandă o „abordare cu acte şi dosare" similară: „Informaţiile sunt atent aranjate în dosar pentru a crea iluzia că acesta conţine mai multe date decât [sunt] de fapt..."[13]

La fel ca în cazul interogatoriilor realizate de serviciile de securitate ale statelor cu partid unic din secolul XX, multe dintre întrebările puse de inchizitorii medievali se bazau pe denunţuri.[90] Chiar dacă unele zvonuri din denunţuri par azi ridicole, la vremea respectivă ele puteau avea consecinţe grave. Prima întrebare adresată suspectului de erezie Pierre Sabatier în timpul interogatoriului lui de la La Pamiers, din octombrie 1318, a fost: „Ai spus că o lumânare sfinţită pusă în fundul celor aflaţi în chinurile morţii este la fel de folositoare ca una pusă în gură, după cum e [obiceiul] în prezent?" Sabatier a insistat că aceasta era o afirmaţie mincinoasă şi răuvoitoare, răspândită cu mult timp în urmă de cumnatul său, care, înainte să moară, a mărturisit calomnia şi şi-a cerut iertare. El a susţinut că, în urmă cu mai bine de 20 de ani, spusese de fapt că, atunci când cineva moare cu un păcat de moarte pe suflet, deci fără speranţă de mântuire, o lumânare sfinţită pusă în gura persoanei nu poate ajuta mai mult decât una pusă în fund. Sabatier a admis totuşi că odată, la beţie, a zis că preoţii se fac vinovaţi de „minciuni şi bufonerii", o greşeală pentru care se căia sincer, după cum insista el. Şase luni mai târziu, Sabatier a fost eliberat din închisoare, dar obligat să poarte pe haine crucea galbenă a ereticului pocăit.[14] Deşi acest tratament pare dur acum, un cetăţean sovietic care, şapte secole mai târziu, i-ar fi acuzat pe oficialii Partidului Comunist din Rusia stalinistă de „minciuni şi bufonerii" nu ar fi fost tratat cu aceeaşi indulgenţă.

În ciuda dezvoltării şi eficienţei lor administrative, tribunalele medievale dominicane nu au înţeles prea bine erezia pe care se străduiau să o extirpe.

---

[88] Acesta pare să fi fost cel mai amplu interogatoriu în masă din istoria Inchiziţiei medievale. (*N.a.*)

[89] Mai multe revolte ample provocate de inchiziţii au avut drept scop distrugerea acestor registre. Vezi Sumption, *Albigensian Crusade*, loc. 3923. (*N.a.*)

[90] În dreptul canonic, conform tradiţiei, reputaţia şi notorietatea cântăreau mult alături de dovezile directe. (*N.a.*)

Conform unei tradiţii bisericeşti din secolul al XIII-lea, printre dovezile care au confirmat virtuţile cuvioase ale Sfântului Dominic Guzman, fondatorul ordinului monastic, s-au numărat şi minunile produse în timpul proceselor sale. S-a spus că odată, pe când Sf. Dominic ţinea o predică împotriva ereziei, o pisică grasă, grotescă şi urât mirositoare a sărit în mijlocul congregaţiei şi a identificat un catar, fiind probabil inspirată de predică.[15]

Deşi numărul ereticilor arşi pe rug a fost mai mic decât s-a presupus adesea, iar în general pedepsele erau aplicate de „puterea seculară", şi nu de Biserică, cea mai mare parte a responsabilităţii le revine, aproape de la fondarea ordinului, dominicanilor. Cronica inchizitorului dominican din Toulouse Guillaume Pelhisson, din perioada 1229-1244 – una dintre puţinele care s-au păstrat –, relatează cu mândrie cum primii dominicani din zonă au instigat la o serie de arderi pe rug ale ereticilor care nu voiau să se pocăiască. De exemplu, el povesteşte cum, pe 4 august 1234, în prima zi de sărbătoare a Sf. Dominic, fondatorul recent canonizat al ordinului, dominicanii din Toulouse se pregăteau să ia cina cu episcopul Raymond du Falga de Miremont, un confrate care tocmai celebrase liturghia. Înainte de masă, „prin oblăduirea Divinei Providenţe şi prin meritele Sfântului Dominic", a sosit vestea că soacra grav bolnavă a unui catar de seamă era „ereticizată"[91] într-o casă din apropiere. Episcopul şi stareţul dominican au mers degrabă acolo, iar bătrâna imobilizată la pat, crezând că erau confraţi catari, şi-a mărturisit convingerile eretice. Când femeia a refuzat să se întoarcă la turma catolică, episcopul Raymond a declarat-o formal eretică, în prezenţa unui *viguier* (judecător) local, care reprezenta justiţia seculară. La ordinele acestuia, femeia a fost dusă, cu tot cu pat, pe un câmp din apropiere, unde i s-a dat foc. Apoi episcopul, stareţul şi confraţii dominicani s-au aşezat la masă, „aducând cu veselie mulţumiri lui Dumnezeu şi Sfântului Dominic" pentru această victorie asupra ereziei. Guillaume Pelhisson le-a împărtăşit bucuria: „Dumnezeu a realizat acest lucru la primul hram al Sfântului Dominic, întru gloria şi preamărirea numelui Său şi al robului Său, Sfântul Dominic, şi întru slava adevăratei credinţe şi eliminarea ereticilor şi a credinţei lor".[16]

Cercetări recente sugerează că mare parte din erezia denunţată drept catară de către papii şi inchizitorii din Evul Mediu nu a fost deloc de natură catară,[17] după cum mare parte din „troţkiştii" lichidaţi şapte secole mai târziu în anii de teroare stalinistă nu au avut nicio legătură cu Lev Troţki.[18] Dat fiind faptul că Papalitatea din Evul Mediu, asemenea Kremlinului din secolul XX, refuza să accepte legitimitatea oricărei contestări a monopolului ei ideologic, percepţia asupra uneltirilor eretice s-a bazat mai mult pe caricaturizări ostile decât pe evaluarea serioasă a informaţiilor. Ambele s-au arătat foarte interesate, fără niciun discernământ, de informări care ofereau aşa-zise dovezi de depravare a susţinătorilor subversiunii ideologice. Ereticii erau consideraţi depravaţi prin definiţie, iar inchizitorii numiţi de Grigore al IX-lea răspundeau de investigarea „depravării eretice".

Deşi Grigore avea reputaţia unui avocat ilustru, reacţia lui la prezentarea unor dovezi de depravare a fost de o credulitate comică. În 1233, el i-a cerut cu indignare arhiepiscopului de Mainz să ia măsuri împotriva unui grup de eretici care fusese denunţat de un călugăr dominican. Papa a părut şocat mai ales de presupusele ritualuri de iniţiere a ereticilor, în care cei iniţiaţi aveau de sărutat „un soi de broască" sau o broască râioasă: „Unii o sărută pe partea

[91] Ceea ce Biserica denunţa drept „ereticizare" era un ritual de purificare administrat de obicei celor aflaţi în pragul morţii de către un *parfait* (preot catar) şi cunoscut catarilor drept *consolamentum.* (*N.a.*)

din spate, alţii pe gură, sugându-i limba şi saliva. Uneori broasca este de mărime normală, dar alteori este cât o gâscă sau o raţă”. Apoi cei iniţiaţi aveau de sărutat „un bărbat de o paloare înspăimântătoare”, cu un corp descărnat „rece ca gheaţa”. După aceea, urma un banchet prezidat de o pisică neagră „mare cât un câine de talie mijlocie”, pe care o pupau în fund toţi cei iniţiaţi şi alţi participanţi. În mod inevitabil, urma o orgie sexuală.[1992] Al doilea sfânt al dominicanilor, inchizitorul Petru din Verona (cunoscut şi sub numele de Petru Martirul), a declarat că erezia este o formă de manifestare diabolică. Catarii au fost frecvent acuzaţi, fără vreo dovadă credibilă, de orgii sexuale, sodomie, incest şi infanticid.[20]

După cum troţkiştii autentici dispăruseră aproape complet din Rusia până la instalarea terorii staliniste, tot aşa s-au împuţinat şi catarii din sudul Franţei până la începutul secolului al XIV-lea. Deşi la distanţă de şase secole, şi Kremlinul, şi Papalitatea au fost de acord că nu trebuie să supravieţuiască nicio urmă de subversiune ideologică. Iuri Andropov, preşedintele KGB (şi conducătorul sovietic de mai târziu), declara în 1979, la o conferinţă a KGB: „Pur şi simplu, nu avem dreptul să ne permitem nici cea mai mică eroare de calcul, pentru că în sfera politicii orice fel de sabotaj ideologic este menit direct sau indirect să creeze o opoziţie faţă de sistemul nostru...”.[21] Papalitatea medievală a adoptat aceeaşi atitudine în sfera religioasă. În 1318, episcopul de Pamiers, Jacques Fournier, a declanşat, în satul Montaillou din munţii Pirinei, o lungă anchetă religioasă cu scopul de a stârpi probabil ultimele rămăşiţe ale ereziei catarilor din Languedoc. Periodic, în următorii şapte ani, el a prezidat în total 578 de interogatorii, la care, din câte se ştie până acum, s-a urmărit pentru prima dată nu doar identificarea prezenţei ereziei, ci şi crearea unei imagini detaliate a comunităţii în care a prins rădăcini aceasta. Din răspunsurile pe care le-au dat sătenii, subiectele abordate variau de la banalităţi (rude şi prieteni care se despăducheau reciproc) la incorectitudine spirituală (una dintre amantele preotului paroh susţinea că noaptea pasională petrecută cu el „nu putea să nu fie pe placul lui Dumnezeu”). Şase secole şi jumătate mai târziu, marele istoric francez Emmanuel Le Roy Ladurie a reuşit să scrie istoria satului Montaillou de la 1294 la 1324 pornind de la consemnările interogatoriilor foarte detaliate ale lui de Fournier, oferind astfel studiul cel mai aprofundat şi grăitor scris vreodată despre viaţa de zi cu zi în Evul Mediu.[22] Probabil că reputaţia pe care a căpătat-o Fournier pentru lovitura fatală dată ereziei catarilor a contribuit la alegerea lui drept papa Benedict al XII-lea în 1334. Timp de mai bine de două secole, el a fost şi primul, şi ultimul conducător al unei inchiziţii care a devenit papă.

La fel ca mulţi alţi inchizitori şi anchetatori care, de-a lungul timpului, au cercetat subversiunea în regimurile autoritare, Jacques Fournier s-a lăsat uneori indus în eroare de teorii ale conspiraţiei dintre cele mai bizare – printre ele, şi zvonurile răspândite în Franţa în 1321 despre leproşii care otrăveau rezervele de apă. Regele Filip al V-lea („cel Înalt”), care credea aceste zvonuri, a ordonat ca toţi leproşii vinovaţi să fie arşi pe rug şi averile lor să fie confiscate. Printre victimele acestei teorii a conspiraţiei s-a numărat şi preotul care păstorea o colonie de leproşi din dieceza de Pamiers, Guillaume Agasse, şi el bolnav de lepră. În iunie 1321, Agasse i-a mărturisit lui Fournier în urma

---

[92] Deşi astfel de fantezii erau răspândite în cultura populară, în opinia lui Moore (*War on Heresy*, cap. 17) scrisoarea lui Grigore al IX-lea către arhiepiscopul de Mainz, *Vox in Rama*, „marchează intrarea în cultura elitistă a convingerii că asemenea practici şi fenomene erau reale”. (*N.a.*)

torturii (pe care acesta o întrebuinţa rar) că leproşii din colonia lui fuseseră la Toulouse să facă rost de otrăvuri pe care să le pună în puţurile, fântânile şi râurile din Pamiers, astfel încât cei care beau din apa otrăvită să moară sau să se îmbolnăvească de lepră. În acest complot, susţinea el, erau implicate colonii de leproşi din toată Franţa. Probabil pentru a scăpa de alte torturi, Agasse a inventat o formulă ridicol de profanatoare pentru praful cu care ar fi plănuit leproşii să otrăvească rezervele de apă: sfânta cuminecătură amestecată cu şerpi, broaşte râioase, şopârle şi excremente de om, toate măcinate bine.[2393]

S-a susţinut şi că această conspiraţie, de fapt inexistentă, a leproşilor din 1321 a fost orchestrată de evrei. După cum observă R.I. Moore, unul dintre principalii istorici care studiază persecuţiile medievale, „ereticii, evreii şi leproşii erau interschimbabili" în teoriile conspiraţioniste ale vremii: „Aveau aceleaşi calităţi, din aceeaşi sursă, şi reprezentau aceeaşi ameninţare – Diavolul lucra prin ei ca să submineze ordinea creştină şi să provoace haos în lume".[24] În consemnările anchetei lui Fournier, evreii care se converteau la creştinism, adeseori de teama persecuţiilor, şi ulterior se întorceau la credinţa lor dintâi erau denunţaţi drept nişte „câini care se întorc la propria vomă".[25]

Filip al VI-lea (1328-1350), nepotul şi succesorul lui Filip al V-lea, a fost obsedat de teoriile antisemite şi alte teorii ale conspiraţiei. În 1321, pe când era conte de Anjou, el i-a raportat papei Ioan al XXII-lea că un evreu pe nume Bananias le scrisese unor potentaţi musulmani, consimţind să le predea oraşul Paris şi tot regatul Franţei. Musulmanii le-ar fi dat la schimb evreilor Ierusalimul. Oricât de absurdă era scrisoarea, papa a considerat-o suficient de serioasă pentru a o include într-o enciclică.[26] În anii 1300, convingerea că ereticii creştini, evreii şi musulmanii urzeau comploturi criminale a dat naştere unor teorii conspiraţioniste seculare despre englezii de la curtea Franţei după izbucnirea Războiului de 100 de Ani. Filip al VI-lea a fost copleşit de ceea ce Jonathan Sumption, principalul istoric care a documentat acest război, numeşte „o teamă extremă şi iraţională de conspiratori şi colaboraţionişti", bănuiţi că ar fi lucrat pentru englezi. Convingerea că prinţii din Ţările de Jos complotau să îi otrăvească toată familia a fost doar una dintre închipuirile lui. Printre cei executaţi pentru acte imaginare de trădare s-a numărat şi comandantul garnizoanei franceze din Parcoul, care a fost găsit vinovat în 1337 de marcarea cu cretă şi cărbune a punctelor slabe din apărarea oraşului, pentru a le arăta englezilor unde să atace.[2794]

În afară de referirile la aspecte supranaturale, unele mărturisiri obţinute cu forţa de NKVD-ul sovietic de la victimele terorii staliniste şase secole mai târziu nu erau cu nimic mai puţin absurde decât cele smulse de la supuşii coroanei franceze în secolul al XIV-lea. În 1937, de exemplu, NKVD a descoperit o formă „deosebit de feroce" (şi complet fictivă) de „subversiune bacteriologică", prin care sute de mii de animale au fost infectate cu „boli epidemice" şi au murit. Politburo-ul a dat ordin să se regizeze procese

---

[93] După cum era obiceiul atunci şi fără îndoială de teama altor suplicii, Agasse a confirmat mai târziu mărturiile făcute sub tortură. (*N.a.*)

[94] Deşi înclinaţia lui Filip al VI-lea către paranoia a fost cu totul remarcabilă, Războiul de 100 de Ani a fost în general marcat de ceea ce Sumption numeşte „o teamă din ce în ce mai mare de spioni străini şi de colaboraţionişti, o caracteristică persistentă a societăţilor nesigure aflate în război" (Sumption, *Hundred Years War*, vol. 3, p. 289). Nici Franţa, nici Anglia nu au avut mijloacele adecvate pentru a face distincţia între informaţiile corecte şi cele eronate cu privire la spionii străini. (*N.a.*)

împotriva conspiratorilor imaginari în fiecare republică şi în fiecare regiune din Uniunea Sovietică.[28]

Spre deosebire de operaţiunile centralizate împotriva subversiunii derulate de NKVD, nu a existat niciodată o Inchiziţie medievală unificată. Toate investigaţiile Inchiziţiei au fost anchete desfăşurate ad-hoc în anumite regiuni subordonate Papalităţii, cu schimburi ocazionale de informaţii între ele. Deşi ideea unei Inchiziţii centrale permanente cu sediul la Roma a fost propusă pentru prima oară în secolul al XIII-lea, aceasta a devenit realitate abia în 1542.[29] Există anumite similitudini între operaţiunile împotriva subversiunii religioase ale inchizitorilor regionali şi operaţiunile seculare ale statelor cu partid unic moderne, atât în privinţa priorităţii acordate eradicării ereziei, cât şi a tehnicilor de investigaţie folosite. Ambele s-au bazat pe reţele ample de informatori, a căror identitate a rămas ascunsă celor incriminaţi. Catolicilor din Evul Mediu li s-a impus obligaţia de a-i „persecuta pe eretici după putinţă” şi a-i reclama imediat autorităţilor, tot aşa cum cetăţenilor sovietici din Rusia stalinistă li s-a impus obligaţia de a denunţa elementele ideologic subversive din rândurile lor. Politburo proclama în iulie 1936: „În condiţiile actuale, fiecare bolşevic trebuie să aibă abilitatea inalienabilă de a putea depista un duşman al Partidului, oricât de bine ar fi el ascuns”. La fel ca în cazul catolicilor medievali care nu îi reclamau pe ereticii religioşi, cetăţenii sovietici care nu îi denunţau pe aşa-zişii „duşmani ai poporului” erau la rândul lor suspectaţi de erezie.[30] Maxima atribuită Sfântului Ciprian – „Nu există mântuire în afara Bisericii” („*Extra Ecclesiam nulla est salus*”) – se poate compara cu doctrina conform căreia în timpul regimului sovietic nu exista mântuire politică în afara Partidului.

La fel ca în cazul proceselor regizate din epoca stalinistă, pedepsirea ereticilor în Evul Mediu a avut un scop dublu, de intimidare şi de educaţie publică. Pentru a atrage cât mai mulţi spectatori, arderea pe rug a ereticilor avea loc de obicei în zilele de sărbătoare. Notabilităţi ecleziastice şi laice din regiune erau invitate să ia loc pe un postament special pregătit în timp ce inchizitorul ţinea o predică şi apoi citea toate sentinţele de erezie din trecut şi din prezent în ordinea crescătoare a gravităţii. Cei condamnaţi erau legaţi de nişte stâlpi deasupra unui rug, suficient de sus ca mulţimea să îi poată vedea în chinurile morţii. Rămăşiţele carbonizate ale victimelor erau apoi rupte în bucăţi de către călăi şi aruncate în foc, astfel încât să nu mai rămână aproape nimic din ele.[31] S-au păstrat câteva exemple de însemnări meticuloase făcute de inchizitorii din Languedoc despre costurile execuţiilor, care arată că un călău era plătit cu 20 de soli pentru fiecare victimă, cam cu 10% mai puţin decât costau la un loc parul, buştenii, viţa-de-vie uscată pentru aprinderea focului şi frânghia pentru legatul ereticilor.[32] În aprilie 1323, când patru eretici au fost arşi pe rug în Carcassonne, cheltuielile cu băutura şi mâncarea pentru cinstirea notabilităţilor prezente au depăşit lefurile şi spezele călăilor.[33] Deşi în Anglia medievală au avut loc mai puţine arderi pe rug decât pe continent, ele au avut acelaşi scop. Legea engleză *De Heretico Comburendo* din 1401 stipula că ereticii recidivişti trebuiau predaţi puterii seculare şi arşi „în faţa poporului, într-un loc ridicat”, pentru ca „astfel de pedepse să-i înspăimânte şi pe alţii, iar asemenea doctrine şi convingeri eretice eronate […] să nu mai fie susţinute sau tolerate în vreun fel”.[3495]

---

[95] Numărul ereticilor arşi pe rug în Anglia în secolul al XV-lea a fost relativ mic. Însemnările rămase identifică zece arderi pe rug pentru erezie între 1423 şi 1503. (*N.a.*)

Statele cu partid unic moderne au încercat să îşi păstreze monopolul asupra adevărului nu doar prin reprimarea disidenţilor, ci şi prin controlul sau cenzura impuse presei. Controlarea presei moderne îşi are originile îndepărtate în tradiţia cenzurii ecleziastice apărute în Evul Mediu. Presupusa ameninţare reprezentată de scrierile neortodoxe sau eretice a crescut simţitor în anii 1440, odată cu inventarea tiparniţei cu litere mobile, pe care unii membri ai Curiei Romane (organul administrativ central al Bisericii) o considerau lucrarea diavolului. Până în 1500, tiparniţele produseseră deja aproximativ 20 000 000 de volume. Tiparul a jucat un rol crucial în răspândirea rapidă a Reformei după ce Martin Luther şi-a bătut în cuie pe uşa bisericii de la castelul din Wittenberg în ajunul Zilei Tuturor Sfinţilor din 1517 cele 95 de teze care criticau indulgenţele papale. Ca să facă faţă provocărilor prezentate atât de erezia protestantă, cât şi de disensiunile din sânul Bisericii Catolice, papa Paul al III-lea a înfiinţat, în 1542, Inchiziţia romană, pentru a centraliza controlul asupra anchetelor. Cunoscută şi drept Sfântul Oficiu, Inchiziţia a fost singura congregaţie (secţie) a Curiei Romane care a fost condusă personal de papă şi nu de un prefect. Paul al III-lea i-a acordat atâta importanţă, încât lucrările la Bazilica Sf. Petru au fost suspendate timp de câţiva ani pentru ca muncitorii să poată construi un nou palat pentru Inchiziţie.[35] Inchiziţia romană a atras rapid clerici ambiţioşi, precum Antonio Ghislieri, Marele Inchizitor care a devenit ulterior papa Pius al V-lea (1566-1572) şi, după canonizare, sfântul protector al Inchiziţiei romane.[3696]

În 1543, la un an după înfiinţare, Sfântul Oficiu şi-a extins activitatea de combatere a subversiunii prin emiterea unui edict care interzicea vânzarea de „scrieri eronate, scandaloase, instigatoare, suspecte şi eretice”. Iniţial însă a rămas la latitudinea cititorilor, a funcţionarilor vamali şi a tipografilor să decidă care publicaţii intrau în aceste categorii. „Intimidarea se îmbina astfel cu incompetenţa”, după spusele unui istoric.[37] Abia în 1559 Sfântul Oficiu a realizat o listă cu peste 1 000 de cărţi şi autori interzişi. Confuzia s-a menţinut însă, chiar şi după înfiinţarea, în 1571, a unei Congregaţii pentru Indexul cărţilor interzise. Cărturari străluciţi precum teologul iezuit Robert Bellarmine (canonizat ulterior) au muncit cot la cot cu oameni pe care biograful lui Bellarmine îi numea „incompetenţii, idioţii şi cârpacii Indexului”. Printre cărţile arse la Roma în Campo de’ Fiori s-au numărat şi traduceri neautorizate ale Bibliei în limba populară.[3897]

Maşinăria cenzurii este sortită să devină ridicolă în orice regim autoritar. Combinaţia dintre scrierea creativă şi combaterea subversiunii duce în mod inevitabil la absurd, iar Sfântul Oficiu a fost cel care a dat tonul. Când marele scriitor francez Michel de Montaigne a sosit la Roma în 1580, i-au fost confiscate inclusiv cărţi care, de fapt, îi atacau pe eretici, pentru motivul bizar că aceştia deveneau şi mai bine cunoscuţi dacă erau criticaţi. I-au fost confiscate şi celebrele sale *Eseuri*, chiar dacă ele susţineau cenzura clericală. Montaigne scrisese, probabil ironic, că „Biserica Catolică face bine că interzice folosirea fără discernământ a Psalmilor lui David”. Ca să obţină aprobarea pentru publicarea unei versiuni revizuite a *Eseurilor*, Montaigne a considerat că este necesar să sublinieze (cu un sarcasm aproape nedisimulat) nu numai aprobarea sa pentru cenzură, ci şi dorinţa „de a accepta judecata celor

---

[96] Printre cei excomunicaţi de Pius al V-lea s-a numărat şi regina Elisabeta I a Angliei, în 1570. (*N.a.*)

[97] Cea mai cunoscută personalitate arsă pe rug în Campo de’ Fiori a fost Giordano Bruno, călugăr dominican, filosof, matematician, astrolog şi astronom, bănuit de erezie. (*N.a.*)

competenţi să-mi controleze nu doar acţiunile şi scrierile, ci chiar şi gândurile”.[39] Scriitorii sovietici, mai cu seamă cei din epoca stalinistă, au fost nevoiţi să meargă şi mai departe şi să-şi demonstreze conformitatea cu linia partidului eliminând cu regularitate din noile ediţii ale operelor fostele modele de viaţă care fuseseră brusc reduse la statutul de „nepersoane”. Trei directori succesivi ai serviciilor sovietice de informaţii – Ghenrih Iagoda, Nikolai Ejov şi Lavrenti Beria – au fost executaţi pentru crime imaginare (inclusiv spionaj în favoarea Marii Britanii) şi trebuiau deci îndepărtaţi din consemnările istorice. După execuţia lui Beria în 1953, abonaţii la *Marea enciclopedie sovietică* au fost îndemnaţi să folosească „un cuţitaş sau o lamă de ras” ca să şteargă articolul despre Beria şi să pună în schimb unul despre Marea Bering.[40]

Diferenţa principală între modul în care au combătut subversiunea Biserica Catolică şi Uniunea Sovietică a constituit-o gradul complet diferit de centralizare. Moscova a exercitat un control centralizat asupra măsurilor împotriva subversiunii din blocul sovietic format după al Doilea Război Mondial, ceea ce Roma nu a reuşit niciodată în cazul activităţii inchizitorilor din lumea catolică, în ciuda înfiinţării Sfântului Oficiu în 1542. Inchiziţia romană nu a avut nici măcar iniţiativa în privinţa persecutării protestanţilor după apariţia Reformei, fiind devansată cel puţin 15 ani de unele state protestante care au început să execute „eretici” protestanţi (mai ales anabaptişti). În perioada 1555-1564, Sfântul Oficiu a fost responsabil pentru numai 2% dintre execuţiile protestanţilor din lumea catolică. Deşi procentajul a crescut în timpul pontificatului lui Pius al V-lea, fost Mare Inchizitor, Sfântul Oficiu a continuat să se preocupe mai degrabă de disensiunile din sânul Bisericii decât de persecutarea protestanţilor.[98]

Până să ia fiinţă Ceka (precursorul KGB-ului), la şase săptămâni după Revoluţia Bolşevică, cel mai bun exemplu de agenţie de combatere a subversiunii capabilă să impună o ideologie uniformă a fost cel al Inchiziţiei spaniole la sfârşitul secolului al XV-lea şi în secolul al XVI-lea. O bună parte a Evului Mediu, Spania a reprezentat regiunea cea mai diversă din punct de vedere cultural din Europa. Ferdinand al III-lea (canonizat ulterior), regele Castiliei între 1217 şi 1252, se autointitula „Regele celor Trei Religii” (creştină, islamică şi iudaică), în ciuda războaielor pornite împotriva regatelor maure (musulmane) din Spania. Mormântul său din catedrala din Sevilla este gravat cu inscripţii în toate cele trei limbi ale cultelor religioase (latină, arabă şi ebraică) şi într-o variantă de castiliană veche.[41] Deşi relaţia dintre cele trei credinţe n-a fost niciodată una de egalitate, într-o perioadă în care evreii erau expulzaţi din Anglia (1290), din Franţa (1306) şi din alte ţări, cei 100 000 de evrei din Spania reprezentau cea mai numeroasă comunitate din lume. Când şi-au unit coroanele la guvernare în 1474, atât Ferdinand al II-lea de Aragon, cât şi Isabela I de Castilia aveau doctori şi bancheri evrei printre consilierii lor apropiaţi.

Cu toate acestea, doi dominicani spanioli de seamă, confesorul regal Tomás de Torquemada (ulterior primul şi înfricoşătorul Inchizitor General al Spaniei) şi predicatorul regal Alonso de Hojeda i-au convins pe Ferdinand şi Isabela că mulţi dintre evreii convertiţi la creştinism (*conversos*) continuau să practice

---

[98] Numărul total al protestanţilor executaţi pentru erezie a scăzut de la 882 în 1555-1564 la 385 în 1566-1572 şi la 52 în 1581-1590. În aceste trei perioade, Inchiziţia romană a fost responsabilă pentru 15, 40, respectiv 16 execuţii. Pius al V-lea, o figură centrală în Contrareformă, a fost canonizat în 1712. Vezi Monter, „The Roman Inquisition and Protestant Heresy Executions in 16th-Century Europe”. Pentru priorităţile Sfântului Oficiu, vezi Godman, *Saint as Censor*. (*N.a.*)

religia iudaică în secret şi reprezentau o ameninţare serioasă atât pentru integritatea Bisericii, cât şi pentru autoritatea Coroanei. Mânaţi de această convingere, Ferdinand şi Isabela au cerut aprobarea papei pentru înfiinţarea unei inchiziţii spaniole speciale, care a fost fondată prin bulă papală pe 1 noiembrie 1478. Spre deosebire de restul Europei, Inchiziţia spaniolă a fost plasată sub jurisdicţia Coroanei, care a jucat astfel pentru prima oară rolul principal în eradicarea ereziei. Inchiziţia spaniolă a devenit singura instituţie cu autoritate deplină în toate teritoriile monarhiei spaniole, incluzând ulterior şi Lumea Nouă, ceea ce a permis Coroanei să acţioneze şi în provinciile în care autoritatea îi era limitată.[42] Inchiziţia spaniolă a fost aşadar prima agenţie reprezentativă de stat specializată în combaterea subversiunii – o etapă importantă în formarea serviciilor de securitate din regimurile autoritare moderne.

Inchiziţia spaniolă este asociată în zilele noastre mai ales cu ritualul „actelor de credinţă” (*autos da fé*) la care ereticii penitenţi erau purtaţi în procesiune publică, iar cei câţiva păcătoşi care refuzau să se căiască şi recidivau erau arşi pe rug. La primul autodafe organizat în Sevilla, în 1481, toţi cei executaţi, şase bărbaţi şi femei, au fost *conversos* găsiţi vinovaţi şi de „iudaizare” (întoarcerea la religia iudaică), şi de conspiraţie împotriva Coroanei.[43] Deşi aceste autodafeuri au lăsat posterităţii în principal imaginea unei atmosfere de carnaval mai potrivită luptelor cu tauri decât devoţiunii religioase, scopul lor principal era de obicei acela de a aduce înapoi la turmă cât mai mulţi eretici cu putinţă, prin penitenţă în public şi în particular. Conform unei relatări contemporane primului autodafe organizat la Toledo, în 1486, peste 700 de *conversos* bănuiţi că ar fi nepracticanţi au fost „împăcaţi” cu Biserica în public:

> Pe un ger cumplit şi îndurând ocară şi ruşine de la atâţia spectatori (deoarece foarte mulţi oameni veniseră din regiuni îndepărtate să-i vadă), mărşăluiau zbierând, şi plângând, şi smulgându-şi părul din cap, fără îndoială mai mult de ocara îndurată decât de ofensa adusă lui Dumnezeu. Au mers astfel cuprinşi de nenorocire pe străzi [...] până au ajuns la catedrală. La uşa bisericii erau doi capelani care făceau semnul crucii pe fruntea fiecăruia spunând „Primeşte semnul crucii, pe care l-ai renegat şi pierdut, fiindcă ai fost înşelat”.[4499]

Autodafeurile spaniole din primii ani au fost cele mai brutale. În prima sa jumătate de secol, Inchiziţia spaniolă a ars pe rug aproximativ 2 000 de eretici – probabil de trei ori mai mulţi decât în următorii 150 de ani –, iar alţi 15 000 au fost „reconciliaţi” cu Biserica.[45]

La fel ca serviciile de securitate din statele cu partid unic moderne, Inchiziţia spaniolă a exagerat cu mult în privinţa ameninţării reprezentate de subversiunea ideologică. Prioritatea ei, ca şi la primul autodafe din 1481, a fost să-i stârpească pe acei presupuşi *conversos* nepracticanţi sau mincinoşi. Oamenii au fost îndemnaţi să fie atenţi la semnele de activitate religioasă subversivă ale vecinilor. De exemplu, un coş care nu scotea fum iarna în zilele de sâmbătă putea indica faptul că locatarii acelei case respectau sabatul evreiesc. De fapt, este puţin probabil să fi existat o singură congregaţie de *conversos* în Spania, ai cărei membri să practice iudaismul împreună în secret. Un cronicar evreu contemporan, ale cărui cuvinte au fost preluate şi de alţii, scria îndurerat că dintre cei persecutaţi drept *conversos* „doar câţiva

---

[99] În acest caz, „nepracticanţii” *conversos* au fost scutiţi de execuţie, dar obligaţi să se lepede de credinţa lor, pedepsiţi cu o amendă egală cu o cincime din avere, li s-a interzis pe viaţă să ocupe funcţii publice şi să poarte haine respectabile. (*N.a.*)

au murit ca evrei şi aceştia au fost în mare parte femei". Persecuţia a creat un climat de frică în care o minoritate de *conversos* a încercat să îşi demonstreze dreapta credinţă catolică prin denunţarea altora. Un studiu despre campania Inchiziţiei împotriva nepracticanţilor *conversos* concluzionează: „Se pare că majoritatea erau târâţi în faţa curţii pornind de la bârfe din vecini, răzbunări personale, prejudecăţi colective şi simple zvonuri".[46]

Cu toate acestea, Ferdinand şi Isabela au fost în continuare convinşi că aşa-zişii *conversos* reprezentau o ameninţare serioasă şi pentru credinţa catolică, şi pentru propria lor autoritate regală. Deşi antisemitismul avea ceva rădăcini populare, rapoartele alarmiste ale Inchiziţiei spaniole au fost cele care au influenţat major decizia lor din 1492 de a-i expulza din Spania pe toţi evreii care refuzau să fie botezaţi în tradiţia creştină. Pentru a-l cita pe regele Ferdinand:

> Sfântul Oficiu al Inchiziţiei, văzând cum unii creştini sunt puşi în pericol prin contactul şi comunicarea cu evreii, a prevăzut ca evreii să fie expulzaţi din toate regatele şi teritoriile noastre şi ne-a convins să sprijinim şi să aprobăm această prevedere, ceea ce facem acum, ca urmare a îndatoririlor şi obligaţiilor pe care le avem faţă de numitul Sfânt Oficiu: şi facem aceasta chiar dacă ne pricinuim un mare rău, căutând şi considerând că e mai importantă mântuirea sufletelor decât profitul nostru şi al indivizilor.[47]

Timp de peste 40 de ani de la începutul Reformei, autoritatea Bisericii Catolice nu a întâmpinat nicio provocare protestantă semnificativă în Spania. În restul Europei însă, două dintre cele mai importante bastioane protestante se aflau în regiuni care aveau puternice legături dinastice cu Spania: Sfântul Imperiu Roman şi Anglia. În 1516, Sfântul Împărat Roman Carol al V-lea a devenit şi regele Carol I al Spaniei (de obicei nerezident), până în 1556, când a abdicat în favoarea fiului său, Filip al II-lea.[100] Carol al V-lea nu a avut autoritatea necesară să împiedice răspândirea rapidă a Reformei în ţările vorbitoare de germană din Sfântul Imperiu Roman care erau guvernate de protestanţi. Totuşi, la fel ca Filip, era hotărât să pună capăt ereziei în Ţările de Jos (pe atunci sub stăpânire habsburgică) pe care le guverna chiar el. Amândoi fuseseră educaţi să creadă în principiul „o singură credinţă, un singur rege, o singură lege" şi, împreună cu sfătuitorii lor, considerau protestantismul totuna cu revolta împotriva Casei de Habsburg. După ce a abdicat în 1556, Carol al V-lea scria că vânarea ereziei „mi-a provocat şi încă îmi provoacă atâta nelinişte şi durere cât nu pot spune" şi-i afectase serios şi sănătatea. Nu reuşise să înfiinţeze şi în Ţările de Jos o Inchiziţie puternic centralizată după modelul spaniol:

> Am vrut să introduc Inchiziţia pentru a pedepsi ereziile de care s-au molipsit unii din ţările vecine, Germania, Anglia şi chiar Franţa. Toată lumea s-a împotrivit pe motiv că printre ei nu erau deloc evrei [principala ţintă a Inchiziţiei spaniole]. În cele din urmă, s-a emis un ordin prin care toţi oamenii, indiferent de stare şi situaţie, care intrau în anumite categorii [eretice] urmau *ipso facto* să fie arşi pe rug, iar bunurile lor erau confiscate. Nevoia m-a constrâns să acţionez în acest fel. [48]

Mulţi eretici au fost condamnaţi la moarte de instanţele judecătoreşti seculare şi nu ca urmare a proceselor intentate de inchizitori, care în Olanda habsburgică erau loiali şi papei, şi împăratului. Doar în Flandra a devenit Inchiziţia o forţă majoră în urmărirea ereziei, acţionând mai mult sau mai

---

[100] Filip a condus Spania, imperiul ei de peste ocean şi Ţările de Jos. Fratele mai mic al lui Carol al V-lea, Ferdinand, a devenit Sfânt Împărat Roman. (*N.a.*)

puţin independent de instanţele judecătoreşti seculare. Dar, după cum recunoştea Filip al II-lea, vânarea ereziei în Olanda „a fost mai nemiloasă decât în Spania”, în ciuda lipsei unei organizări centralizate. Între 1523 şi 1566 au fost arşi pe rug cel puţin 1 300 de eretici în Ţările de Jos – mai mult de două treimi din numărul total de protestanţi executaţi pentru credinţa lor în aceeaşi perioadă în întreaga Europă.[49] Aceste arderi pe rug nu au reuşit totuşi să impună catolicismul în toată Olanda. În 1566, cele şapte provincii unite, deja predominant protestante, au început o luptă lungă şi în cele din urmă victorioasă pentru independenţă, care a dus la formarea Republicii Olandeze.

Cel de-al doilea stat cunoscut pentru arderea protestanţilor pe rug la jumătatea secolului al XVI-lea a fost Anglia, sub domnia reginei catolice Maria (1553-1558). În 1554, Maria s-a căsătorit cu Filip al Spaniei (care a continuat să stea mai tot timpul în ţara lui). Ea nu a avut deloc nevoie de încurajările lui ca să vâneze cu fervoare erezia, dat fiind că, întocmai ca soţul ei absent, vedea în protestantism o dublă ameninţare, politică şi religioasă. John Hopton, episcop de Norwich, i-a acuzat pe evanghelicii englezi că încearcă să submineze autoritatea monarhiei şi pe cea a Bisericii. El i-a spus unuia dintre condamnaţi: „Ai încercat să smulgi tronul majestăţilor lor regele şi regina prin nesupunerea ta, arătându-te duşman pe faţă al legilor lui Dumnezeu”.[50] Numărul protestanţilor arşi pe rug între 1555 şi 1558 (280 de persoane) a fost mai mare decât al celor executaţi în restul Europei în aceeaşi perioadă şi chiar şi al celor condamnaţi pentru erezie în Anglia până atunci. Cu toate acestea, nu a existat o Inchiziţie engleză ca atare – o dovadă în plus că, la fel ca în Olanda, un suveran zelos şi hotărât să ardă pe rug protestanţi nu avea nevoie de ajutorul inchizitorilor profesionişti.

La fel ca în Ţările de Jos, nici în Anglia arderile pe rug nu şi-au atins ţelul. Secole la rând, reputaţia catolicismului a fost pătată în Anglia de amintirea reginei „Maria cea sângeroasă”, iar sângele martirilor protestanţi a devenit una dintre fundaţiile Bisericii Anglicane din epoca elisabetană. Ultimele cuvinte adresate de fostul episcop Hugh Latimer tovarăşului său reformator Thomas Ridley, înainte ca amândoi să fie arşi pe rug la Oxford, în 1555, au rămas printre cele mai cunoscute din istoria Angliei: „Fii fericit, maestre Ridley! Cu voia Domnului, noi vom aprinde astăzi în Anglia o lumânare care sper că nu se va stinge niciodată”. Până şi un cronicar catolic ostil, care a consemnat în 1556 arderea pe rug în exact acelaşi loc a lui Thomas Cranmer, primul arhiepiscop de Canterbury al Mariei, condamnat la moarte pentru erezie protestantă, a fost mişcat de curajul cu care acesta şi-a întins în flăcări mâna cu care semnase mai devreme actul de abjurare. Dacă ar fi murit pentru religia adevărată, se lamenta cronicarul, „l-aş fi putut recomanda cum se cuvine ca exemplu şi l-aş fi pus alături de toţi strămoşii noştri de vază”.[51]

„Spania a rămas neatinsă” până în 1558 de ereziile prezente în Anglia în timpul reginei Maria şi în Olanda habsburgică, după cum scria un dominican spaniol. În acel an însă, Inchiziţia a descoperit grupări protestante, unele având membri din rândul nobililor, în cele două oraşe principale din Spania, Sevilla şi Valladolid. Primul mare autodafe în care au fost arşi pe rug protestanţi (14 la număr) a avut loc la Valladolid pe 21 mai 1559, în prezenţa surorii lui Filip al II-lea, Juana (care a fost regent pe perioada scurtei lui deplasări în Anglia), şi a curţii regale. Următorul a avut loc tot la Valladolid, pe 8 octombrie, în prezenţa regelui Filip, care se întorsese în Spania. Doisprezece protestanţi, printre care şi patru călugăriţe, au murit atunci pe rug. Ultimele cuvinte ale lui Carlos de Seso, conducătorul protestanţilor din Valladolid –

care, asemenea lui Cranmer, şi-a retras abjurarea –, au fost la fel de emoţionante şi măreţe ca în cazul lui Latimer: „Îmi pun speranţa doar în Iisus Hristos, doar în El mă încred şi pe El îl ador şi, punând mâna mea nevrednică în coasta Lui sfântă, mă voi bucura, prin virtutea sângelui vărsat de El, de făgăduinţele pe care El le-a făcut celor aleşi”. Dar cuvintele lui de Seso nu au avut în istoria Spaniei un ecou comparabil cu cele ale lui Latimer în istoria Angliei, deoarece biserica protestantă nu a supravieţuit deloc Inchiziţiei. În următorii trei ani, la Sevilla au mai avut loc încă patru autodafeuri. „Prin aceste arderi pe rug”, scrie Henry Kamen, „protestantismul autohton a fost aproape complet înăbuşit în Spania.” „Dacă nu ar fi existat Inchiziţia”, spunea Filip al II-lea, „ar fi mult mai mulţi eretici, iar ţara ar fi foarte tulburată, cum se întâmplă acolo unde nu există Inchiziţie ca în Spania.”[52] Succesul repurtat de Inchiziţia spaniolă în eradicarea practicilor iudaice şi protestante din Spania[101] dovedeşte, din păcate, că un guvern autoritar solid, care dispune de o puternică agenţie centralizată de combatere a subversiunii, este capabil să marginalizeze încercările de subminare a monopolului asupra adevărului religios şi politic. Această capacitate a fost demonstrată în şi mai mare măsură de statele cu partid unic puternice din secolul XX, care au avut aparate de securitate mult mai extinse.[53]

Prima istorie a demersurilor inchizitoriale a fost scrisă de dominicanul spaniol Luis de Páramo, doctor în teologie, prezbiter de Leon şi inchizitor în Sicilia (aflată sub dominaţie spaniolă) între 1584 şi 1605.[54] Cartea sa în trei volume *De origine et progressu officii sanctae Inquisitionis* („Despre originile şi evoluţia oficiului sfintei Inchiziţii”) a fost publicată la Madrid în 1598, pe vremea când el se afla la curtea lui Filip al II-lea, care a scris şi o prefaţă elogioasă înainte să moară. Páramo a fost primul care a pretins că a identificat atât primul inchizitor, cât şi locaţia primei judecăţi religioase, care, afirma el, a avut loc în grădina Edenului, după ce Adam şi Eva au mâncat fructul oprit din pomul cunoaşterii binelui şi răului. Dumnezeu însuşi a fost primul inchizitor. Potrivit versiunii autorizate a Cărţii Facerii, pe când Dumnezeu se purta „prin rai în boarea amurgului”, „de la faţa Domnului s-au ascuns Adam şi femeia sa printre pomii raiului. Şi Domnul Dumnezeu l-a chemat pe Adam şi i-a zis: «Adame, unde eşti?»„ Potrivit lui Páramo, aceasta a fost prima întrebare pusă de un inchizitor. La a doua întrebare a lui Dumnezeu, Adam a mărturisit că el şi Eva mâncaseră din fructul oprit, după care Dumnezeu i-a izgonit din paradis. Páramo compară pieile de animal pe care Dumnezeu le-a dat celor doi să le poarte după izgonire cu veşmintele cu semnul crucii pe care inchizitorii le dădeau ereticilor pocăiţi. Cealaltă revelaţie cu totul remarcabilă a lui Páramo a fost aceea că Iisus Cristos a fost „primul inchizitor sub legea Evangheliei”, iar autorul demonstrează că şi Ioan Botezătorul, şi apostolii au fost inchizitori, spre satisfacţia sa şi a auguştilor săi sponsori. Cartea lui Páramo include un *Approbatio* scris de teologul Pedro López de Montoya, care atestă că ea nu conţine „nimic contrar credinţei catolice sau bunelor moravuri”.[55]

Inchiziţia spaniolă a lăsat drept moştenire durabilă metodele ei de interogare. Cea mai controversată „tehnică avansată de interogare” utilizată

---

[101] Helen Rawlings susţine că Inchiziţia „a reuşit să împiedice protestantismul să prindă rădăcini în Spania” (Rawlings, *Spanish Inquisition*, p. 106). Kamen susţine, poate mai puţin plauzibil dat fiind entuziasmul cu care spaniolii au adoptat umanismul lui Erasmus în anii 1520, înainte să înceapă persecuţiile Inchiziţiei, că oricum protestantismul nu ar fi reuşit să prindă rădăcini în Spania. Nu se poate da un răspuns definitiv, întrucât discuţia despre ce s-ar fi întâmplat fără Inchiziţie este una pur ipotetică. (*N.a.*)

de anchetatorii CIA în secolul XXI pentru a obţine informaţii de la capii al-Qaida capturaţi după 11 septembrie a fost „tehnica de simulare a înecului”, folosită de Inchiziţia spaniolă cu o jumătate de mileniu înainte în Lumea Nouă şi în Spania.[56] Forţele americane s-au familiarizat cu înecul simulat în Filipine după războiul hispano-american din 1898 şi au folosit metoda pentru a înăbuşi o insurgenţă filipineză.[57] William Howard Taft, guvernator în Filipine între 1901 şi 1904 şi ulterior singura persoană care a ocupat funcţiile de preşedinte al Statelor Unite şi apoi de membru al Curţii Supreme de Justiţie americane, a aprobat utilizarea ei.[102] Preşedintele George W. Bush a făcut acelaşi lucru un secol mai târziu, după ce metoda a fost declarată legală de Departamentul de Justiţie şi de juriştii CIA: „Dacă nu aş fi autorizat înecul simulat în cazul liderilor al-Qaida, ar fi trebuit să accept un risc mai mare ca ţara să fie atacată. După 11 septembrie, acesta a fost un risc pe care nu am fost dispus să mi-l asum”. Bush, care pare să nu ştie că a autorizat o practică pe care o făcuse celebră Inchiziţia spaniolă, este convins că înecul simulat nu înseamnă tortură: „Sigur că procedeul era dur, dar experţii medicali au dat asigurări CIA că nu provoacă vătămări de durată”.[58] Inchiziţia spaniolă a ştiut mai bine, considerând-o formă de tortură. Cei care au fost supuşi acestui tratament în secolele XX şi XXI îi dau cu siguranţă dreptate.[59]

8

VENEŢIA RENASCENTISTĂ ŞI ASCENSIUNEA SERVICIILOR SECRETE APUSENE

Veneţia renascentistă a fost obsedată de secrete şi de secretomanie. Membrii Consiliului celor Zece, care răspundea de securitate şi de multe altele în „Republica Serenisimă”[103], depuneau următorul jurământ: „Jură, jură strâmb şi nu destăinui secretul” („*jura, perjura, secretum proderi noli*”). „Să nu se scrie” („*non scribatur*”) era o instrucţiune uzuală în documentele oficiale. Arhivele guvernului erau atât de secrete, încât nici dogele Veneţiei (duce şi judecător suprem ales pe viaţă) nu avea dreptul să le consulte decât în prezenţa unui funcţionar. Custodele arhivelor era prin tradiţie analfabet, astfel încât să nu poată citi ce conţineau acestea. S-a povestit (dar probabil este doar o legendă) cum că un custode a fost prins mâzgălind ceva pe o bucată de hârtie: „Deci *poţi* să scrii!” a spus dogele. „Nu, Excelenţă, fac un desen”, a răspuns custodele.[1] Dogii cultivau un aer impenetrabil, după cum a arătat şi Bellini în faimosul portret al dogelui Leonardo Loredan la începutul

[102] Revista *Life* a publicat pe coperta numărului din 22 mai 1902 un desen care prezenta soldaţi americani administrând „cura cu apă” (înecul simulat). (*N.a.*)

[103] Consiliul celor Zece avea, de fapt, 17 membri. Pe lângă cei zece cărora li se datora numele, mai existau şase consilieri ai ducelui şi dogele, care era preşedinte. Vezi Iordanou, „What News on the Rialto?”, p. 320. (*N.a.*)

secolului al XVI-lea. Despre un altul s-a spus că „nimeni nu ştie dacă iubeşte sau urăşte ceva”.[2]

În 1481, Consiliul celor Zece le-a interzis tuturor membrilor senatului, colegiilor şi consiliilor secrete de stat să ia legătura cu ambasadori şi alţi străini care nu erau angajaţi ai statului veneţian şi le-a ordonat să raporteze de urgenţă orice abordare venită din exterior. În caz contrar, aceştia urmau să fie trimişi în exil pentru doi ani şi primeau o amendă de 1 000 de ducaţi. „Din această amendă, jumătate îi va reveni acuzatorului, a cărui identitate va rămâne secretă, iar cealaltă jumătate trezoreriei acestui Consiliu [de Zece].”[3104] Cei găsiţi vinovaţi de divulgarea unor secrete oficiale riscau pedeapsa cu moartea. Într-o dimineaţă de martie din anul 1498, în timp ce traversa Piazza San Marco, cronicarul şi istoricul veneţian Marin Sanudo a fost surprins la vederea trupului neînsufleţit al lui Antonio di Lando, un secretar al Curţii de Justiţie în vârstă de 70 de ani, care atârna de spânzurătoarea ridicată în locul obişnuit de execuţie, între coloanele bisericilor Sf. Marcu şi Sf. Teodor:

> Tot oraşul se minuna, deoarece nimeni nu ştiuse nimic şi el fusese spânzurat îmbrăcat în roba oficială cu mâneci lungi şi pe timp de noapte. Iar adevărul este că acest lucru s-a întâmplat deoarece îi destăinuise secrete unui anume Zuan Battista Trevisan, care lucrase odinioară la Curtea de Justiţie, dar fusese dat afară şi era practic unul dintre secretarii marchizului de Mantua.

Decăderea lui di Lando a început în momentul în care amanta lui a aflat despre combinaţiile lui ilegale cu Trevisan. Pentru a obţine dovezi împotriva lui, ea l-a rugat pe un alt amant să se ascundă sub pat în timp ce ea făcea dragoste cu di Lando, după care l-a convins pe acesta să vorbească despre divulgarea informaţiilor secrete. Amantul a raportat autorităţilor cele auzite, a revendicat probabil recompensa cuvenită de 500 de ducaţi (aproape de trei ori mai mult decât salariul anual al lui di Lando) şi, după toate probabilităţile, a împărţit-o cu amanta acestuia. Condamnat pe baza dovezilor aflate de sub patul femeii, di Lando a fost supus unei execuţii brutale în timpul nopţii. Călăii pierduseră funia şi nu au putut cumpăra una nouă, deoarece magazinele erau închise, iar funia de care au făcut rost în cele din urmă de la Arsenal s-a rupt în timpul execuţiei. Di Lando a căzut la pământ şi şi-a rupt un braţ, dar a fost spânzurat pe eşafodul din Piazza San Marco din a doua încercare.[4]

Obsesia „Republicii Serenisime” pentru secrete şi secretomanie se datora statutului avut în Evul Mediu, când era cel mai mare imperiu comercial. Veneţia s-a îmbogăţit cumpărând din Orient un volum mic de mărfuri de valoare, în special mirodenii şi articole de lux, şi vânzându-le cu profit mare pe pieţele europene. Marco Polo, care a petrecut probabil mai bine de 20 de ani în China, a fost doar cel mai cunoscut dintre miile de negustori veneţieni din Evul Mediu care şi-au făcut averea în acest fel. Mirodeniile au devenit atât de ieftine în ziua de azi, încât este uşor să uiţi că în Evul Mediu piperul negru provenit din India şi din sud-estul Asiei, care se folosea nu doar pentru intensificarea aromelor, ci şi pentru mascarea alimentelor expirate de mult, valora cât greutatea lui în argint (dacă nu chiar în aur). Succesul comercial al Veneţiei depindea de protejarea propriilor secrete comerciale şi de obţinerea pe ascuns a informaţiilor secrete despre rivalii şi partenerii lor de afaceri. În

---

[104] Acest decret reflecta mai degrabă secretomania excesivă a Consiliului decât vreo ameninţare recentă la adresa securităţii de stat cauzată de legăturile dintre veneţienii din clasa conducătoare şi străini. După cum admitea chiar decretul, cele mai recente ameninţări aduse la cunoştinţa Consiliului se întâmplaseră cu „ceva timp în urmă”. (*N.a.*)

marea Archivio Centrale din Veneţia, aflată lângă biserica Frari, se găsesc numeroase rapoarte despre misiuni clandestine trimise în afara graniţelor pentru a afla şi prezenta tehnici noi pentru producţia de materiale textile, tunuri, oglinzi şi porţelan, printre altele.[5]

La fel ca în cazul spionajului comercial, rolul principal jucat de Veneţia în spionajul politic s-a datorat imperiului comercial pe care l-a deţinut aceasta în perioada medievală. Coloniile sale aflate de-a lungul coastei Mării Adriatice, Mării Egee şi Mării Mediterane, precum şi comunităţile comerciale din Constantinopol, Alexandria, Acra, Beirut, Alep şi mai departe de-atât trimiteau nu doar informaţii comerciale, ci şi politice.[6] Archivio Centrale conţine cea mai mare arhivă constituită de un singur oraş în Evul Mediu şi în Renaştere. „Până în 1450", scria Sir Jack Plumb, istoric şi veteran de la Bletchley Park, „Veneţia a fost singura putere din Italia, în afară de Papalitate, cu adevărat cosmopolită, o putere ale cărei interese necesitau nu doar o flotă mare, ci şi un sistem complex de informaţii."[7][105] Orizonturile largi ale Veneţiei renascentiste aflate la apogeul puterii sunt cel mai bine reprezentate de *Mappa Mundi*, realizată în jurul anului 1450 de către Fra Mauro – un călugăr de pe insula Murano din laguna veneţiană, care făcuse carieră ca negustor şi soldat – împreună cu o echipă de asistenţi. Fiind cea mai detaliată şi exactă (şi probabil şi cea mai mare) hartă a lumii produsă vreodată, aceasta conţinea peste 3 000 de descrieri de locuri şi sute de ilustraţii.[8]

Veneţia, urmată de alte state ale Europei renascentiste, şi-a câştigat un loc de frunte în lume în ceea ce priveşte spionajul, această poziţie fiindu-i ameninţată serios abia în timpul Războiului American de Independenţă. Interesul tot mai mare pentru spionaj manifestat de guvernele şi elitele renascentiste s-a datorat unei curiozităţi intelectuale nemaiîntâlnite până atunci în istoria europeană, impulsionate de redescoperirea unor texte clasice pierdute. La rândul lor, acestea au devenit baza umanismului renascentist, ale cărui idei s-au răspândit cu o rapiditate fără precedent datorită revoluţiei tipografice de la sfârşitul secolului al XV-lea. „Dumnezeule milostiv", scria marele umanist Erasmus Desiderius în 1517, „ce lume văd răsărind! De ce oare nu pot întineri?"[9] În acelaşi timp, Epoca Descoperirilor, care începuse după 1490, a stârnit o curiozitate despre lumea exterioară neegalată de vreo altă cultură. Cartografii europeni au început să lase spaţii goale pe hărţile lor pentru a arăta cât de mult mai era de descoperit din lume. Spre deosebire de *Mappa Mundi* supraaglomerată a lui Fra Mauro şi de majoritatea hărţilor produse de culturile neeuropene din secolul al XVI-lea, Harta Salviati din 1525, oferită de împăratul Carol al V-lea legatului papal, cardinalul Giovanni Salviati, include o parte din coasta Lumii Noi – descoperită după prima călătorie a lui Columb, în 1492 –, dar în rest este aproape goală.[10] Deşi otomanii au alcătuit hărţi operative ale obiectivelor lor militare şi navale (unele conţinând informaţii furnizate de spioni)[106], puţine dintre ele indicau vreun interes în Lumea Nouă.[107] În China, prima hartă pe care apărea şi

---

[105] Anii petrecuţi de Plumb la Bletchley Park l-au făcut să înţeleagă importanţa informaţiilor mai bine decât majoritatea istoricilor care s-au ocupat de Italia renascentistă şi care cel mai adesea nici nu menţionează acest aspect. (*N.a.*)

[106] Înainte de invadarea Ciprului în 1570, otomanii obţinuseră prin spionii lor planuri detaliate ale sistemelor de apărare din Famagusta, oraşul cel mai bine fortificat din Cipru, pe care l-au cucerit după un asediu de 11 luni. Vezi Gűrkan, „Espionage in the 16-th Century Mediterranean", pp. 69-70. (*N.a.*)

America a fost produsă în anul 1602, nu de un cartograf chinez, ci de un misionar iezuit.[11108]

Deşi a înflăcărat imaginaţia renascentistă şi a schimbat cartografia europeană, Epoca Descoperirilor a pus capăt supremaţiei comerciale a Veneţiei. La doi ani după prima călătorie pe mare din Europa spre India, cu înconjurul Capului Bunei Speranţe, reuşită în 1498-1499 de exploratorul şi navigatorul portughez Vasco da Gama, un agent veneţian de la Lisabona a raportat că Portugalia începuse să importe mirodenii direct din India. Ca urmare a presiunilor exercitate de negustorii din Rialto, Veneţia a trimis o delegaţie oficială la Lisabona pentru a stabili amploarea acestor schimburi comerciale. Delegaţii s-au întors cu veşti proaste. Celebrul cronicar veneţian Girolamo Priuli consemnează că, deşi călătoria lui Vasco da Gama a prilejuit „cea mai mare sărbătoare generală" la Lisabona, ea a pricinuit în acelaşi timp „cea mai mare tristeţe şi suferinţă" la Veneţia.[12] În decurs de un deceniu, portughezii au preluat controlul asupra comerţului cu mirodenii pe coasta Malabar din India şi în Ceylon. Epoca descoperirilor din Oceanul Indian a ocolit Veneţia, aşa cum s-a întâmplat şi în cazul comerţului transatlantic cu Lumea Nouă.[109]

Pe de altă parte, Veneţia şi-a menţinut rolul de lider în spionajul diplomatic şi politic din interiorul Europei pe toată durata Renaşterii. Până atunci ambasadorii fuseseră folosiţi doar pentru misiuni concrete. Totuşi, pentru a-şi supraveghea îndeaproape rivalii, oraşele-stat din Italia renascentistă au instituit un nou sistem de ambasadori permanenţi, care ulterior a servit drept model diplomaţiei europene.[13] Majoritatea ambasadorilor aveau în mod firesc menirea de a-şi reprezenta guvernele, dar şi de a culege informaţii. Faptul că acum erau rezidenţi şi nu doar simpli vizitatori în capitalele străine le uşura munca de recrutare a spionilor. *Dizionario filosofico-politico-storico*, realizat de Andrea Spinola în secolul al XVI-lea, afirmă: „Adevărata sarcină a ambasadorilor este să iscodească intenţiile şi secretele prinţilor..."[14]

Ambasadorii veneţieni au avut reputaţia probabil binemeritată de a fi cei mai buni culegători de informaţii diplomatice. Mulţi dintre ei, probabil majoritatea, conduceau nu doar reprezentanţe diplomatice, ci şi reţele de agenţi. După arestarea unui agent al ambasadorului Veneţiei la Torino în 1591, ambasadorul Spaniei a spus că nu se poate da vina pe colegul

---

[107] Ahmed Muhiddin Piri (cunoscut mai degrabă ca Piri Reis), un corsar interesat de cartografie care a devenit căpitan în flota otomană, a constituit o excepţie de la lipsa de interes a turcilor pentru Lumea Nouă. În 1513, el a întocmit o hartă a lumii care includea Lumea Nouă şi care, după spusele lui, era inspirată de hărţi europene, inclusiv de o hartă trasată de Columb, care însă nu mai există. Piri a fost executat în 1553, când avea probabil peste 80 de ani şi era amiral. Vezi McIntosh, *Piri Reis Map of 1513*. (*N.a.*)

[108] În 2006, a apărut o copie după o hartă chinezească (chipurile) din 1418 care dovedeşte că marele amiral chinez Zheng He făcuse înconjurul lumii cu un secol înaintea lui Columb. Harta arată continentele Americii de Nord şi de Sud, cuprinzând detalii precum Alaska, peninsula Yucatan şi fluviile Mississippi şi Sf. Laurenţiu, şi este în mod cert un fals. Vezi Simon Jenkins, „Of course the Chinese didn't discover America. But then nor did Columbus", *The Guardian*, 20 ianuarie 2006, https://www.theguardian.com/world/2006/jan/20/china.usa (*N.a.*)

[109] Când Veneţia a pierdut statutul de cel mai mare imperiu comercial din Europa, a rămas totuşi la fel de hotărâtă să îşi protejeze secretele de afaceri. Chiar şi în ١٧٤٥, a fost trimis un grup de asasini să otrăvească doi suflători de sticlă din Veneţia, care duseseră secretele meseriei lor peste graniţe. Nu se ştie dacă misiunea a avut succes. Vezi Ackroyd, *Venice*, pp. 101-102. (*N.a.*)

veneţian, deoarece ambasadorii foloseau spioni „în mod obişnuit”.[15] Arhivele din Veneţia dezvăluie totuşi mai mult despre utilizarea spionilor de către ambasade decât despre informaţiile obţinute de aceştia.[16] Acelaşi lucru se poate spune şi despre agenţii angajaţi direct de Consiliul celor Zece.[17] Mulţi dintre ei erau negustori străini care transmiteau informaţiile în timpul călătoriilor lor de afaceri la Veneţia.[18] Multe dintre comunicările despre evenimentele comerciale şi politice proveneau din surse publice de informare, printre care buletine informative (*avvisi*) disponibile graţie inventării tiparului cu caractere mobile. „Regiunea mediteraneeană din secolul al XVI-lea”, scrie istoricul Noel Malcolm, „a fost o lume ahtiată după ştiri.”[19]

Mare parte din secolul al XVI-lea, Imperiul Otoman a reprezentat cea mai mare putere din estul Mării Mediterane şi totodată şi cea mai mare ameninţare pentru Veneţia. Deşi otomanii constituiau o adevărată forţă militară, fiind foarte aproape să cucerească Viena în 1529, erau cu mult în urma Veneţiei şi a principalilor ei rivali creştini în ceea ce priveşte culegerea de informaţii diplomatice şi politice. Constantinopolul suferea de două handicapuri cronice autoimpuse. Primul era faptul că păstra obiceiul medieval de a trimite ambasadori în capitalele europene doar ad-hoc, pentru a rezolva anumite probleme. Turcii erau astfel privaţi de fluxul continuu de informaţii pe care îl puteau furniza ambasadorii Veneţiei şi ai câtorva state europene. La întoarcerea din misiune, ambasadorii Veneţiei prezentau senatului rapoarte despre situaţia politică, militară, financiară şi economică din statele unde fuseseră acreditaţi. Veneţia a stabilit o prezenţă diplomatică permanentă la Constantinopol imediat după capturarea oraşului de către otomani în 1453,[20] Franţa şi-a deschis ambasada în 1535, Austria habsburgică în 1547, iar Anglia în 1578.[21] Otomanii considerau că sultanul era superior tuturor celorlalţi conducători şi, prin urmare, ar fi fost sub demnitatea lui să deschidă ambasade permanente la curţile unor monarhi care erau mai prejos decât el. De aceea era de datoria lor să menţină ambasade la Constantinopol. Abia la sfârşitul secolului al XVIII-lea, când Imperiul Otoman se afla într-un declin vizibil, a binevoit sultanul să stabilească ambasade permanente în alte ţări.[22]

Modul în care turcii înţelegeau lumea din afara graniţelor lor a fost şi mai mult îngrădit de o altă decizie autoimpusă, şi anume aceea de a interzice tiparul – în principal, se pare, pentru a nu permite înjosirea Coranului prin tipărirea acestuia cu caractere mobile în locul caligrafiei tradiţionale. Imperiul Otoman s-a izolat astfel de explozia de informaţii din surse publice care erau disponibile în Europa prin intermediul tiparului, spre deosebire de Veneţia, care a devenit capitala tipografică a sfârşitului secolului al XV-lea. Primul Coran tipărit a fost realizat în 1537-1538 chiar la Veneţia (şi nu la Constantinopol) de nişte tipografi creştini care probabil se gândiseră să îl exporte în Imperiul Otoman, dar au aflat prea târziu că nu aveau piaţă de desfacere acolo, din cauza interzicerii tiparului. Multă vreme s-a crezut că toate exemplarele s-au pierdut sau au fost distruse, până în 1987, când prof. Angela Nuovo a găsit un singur exemplar rămas în biblioteca franciscană de pe insula veneţiană San Michele.[23] Prima traducere a Coranului (socotită de musulmani drept parafrazare, deoarece nimic nu poate înlocui originalul în limba arabă) a fost publicată tot la Veneţia, în 1547, în limba italiană, şi se ştie că a fost studiată de un rabin din ghetoul veneţian.[24] Interzicerea tiparului la Constantinopol pe vremea otomanilor a avut cam aceeaşi semnificaţie pe care ar avea-o în secolul XXI hotărârea unui guvern de a interzice folosirea internetului. Mustafa Kemal Atatürk, marele conducător turc din secolul XX, a

văzut în această interdicţie cauza principală a declinului intelectual al turcilor pe termen lung:

> Gândiţi-vă la victoria turcilor din 1453, la cucerirea Constantinopolului şi la importanţa acestui eveniment în istoria lumii. Forţa şi puterea care, sfidând o lume întreagă, au făcut din Istanbul proprietatea poporului turc pentru totdeauna au fost prea slabe pentru a învinge rezistenţa de rău augur a oamenilor legii şi pentru a accepta în Turcia tiparniţa, care fusese inventată cam în acelaşi timp.[25]

Otomanii din secolul al XVI-lea nu au dus lipsă de spioni în Europa care să raporteze despre subiecte foarte variate, printre care şi opoziţia lui Luther faţă de Papalitate şi de Sfântul împărat roman.[26] Printre spionii lor s-a numărat şi Makarios din Chios, arhiepiscopul ortodox de Salonic.[110] Însă capacitatea politicienilor otomani de interpretare a informaţiilor provenite din spionaj era limitată, dată fiind lipsa rapoartelor diplomatice regulate şi a accesului la buletinele informative tipărite şi la alte publicaţii. Când *bailo* (reprezentantul Veneţiei care îmbina rolul de ambasador cu îndatoririle faţă de comunitatea negustorilor) a menţionat Roma la o întâlnire cu marele amiral otoman Sinan Paşa, la începutul anilor 1550, a constatat că Sinan nu auzise niciodată de acel oraş. A întrebat dacă veneţienii aflaseră de el de la negustorii lor. Nici chiar abilul Mehmed Sokollu Paşa, fost mare amiral care a deţinut funcţia de Mare Vizir pe lângă trei sultani consecutivi, între 1565 şi 1679, nu înţelegea prea bine geografia Italiei. În 1567, el i-a dezvăluit *bailo*-ului planurile marinei otomane de a ataca Puglia şi Roma. *Bailo* i-a amintit, fără îndoială cu tact, că Roma nu avea ieşire la mare.[111]

Spionii veneţieni cu acces la cel mai înalt nivel în Constantinopol au provenit în general din rândurile „renegaţilor” – convertiţi la islam din Italia, Croaţia, Ungaria şi din alte ţări, care deţineau funcţii, uneori sus-puse, în administraţia otomană. Datorită aptitudinilor lor lingvistice, mulţi dintre ei lucrau ca dragomani (interpreţi) sau ca secretari pentru corespondenţa diplomatică. Unii fuseseră luaţi cu forţa în adolescenţă din familii creştine şi încă erau influenţaţi de cultura europeană, alţii au fost mituiţi cu succes. Când venea un nou *bailo* de la Veneţia la Constantinopol, acesta era aşteptat să îşi etaleze generozitatea faţă de un număr mare de funcţionari. Un *bailo* scria în 1592: „*Bailaggio* este vizitat în mod constant de mulţi otomani care caută să primească daruri şi roiesc ca albinele în jurul unui urcior cu miere”. Unii ofereau informaţii în schimbul darurilor. În perioada 1585-1587, când *bailo* era Lorenzo Bernardo, întâiul dragoman al sultanului, originar din Lucca, a apărut pe statul lui de plată alături de secretarii cancelarului otoman, care îi furnizau multe scrisori în original adresate sultanului de către conducătorii din Europa (de obicei aruncate după ce erau traduse în limba turcă). Deşi „renegaţii” au fost folosiţi activ cu precădere de Veneţia, unii dintre ei lucrau şi pentru alte puteri europene. Comunitatea evreiască din Constantinopol a constituit o altă sursă importantă de agenţi. Medicul veneţian Solomon Nathan Ashkenazi, printre ai cărui pacienţi s-a numărat şi marele vizir Sokollu,

---

[110] În 1551, când a mers să ia parte la Consiliul din Trent, care a jucat un rol foarte important în Contrareforma catolică, Makarios a vizitat curtea împăratului Carol al V-lea, oferindu-şi serviciile pentru comploturi secrete împotriva otomanilor. Habsburgii şi-au dat seama în cele din urmă că era spion otoman. Vezi Gürkan, „Espionage in the 16-th Century Medirerranean”, p. 107. (*N.a.*)

[111] Otomanii erau la fel de încurcaţi şi de diferenţa dintre luterani şi calvini. Vezi Gürkan, „Espionage in the 16-th Century Medirerranean”, pp. 53-54, 419-422. (*N.a.*)

a fost unul dintre cei mai bine informaţi agenţi. Începând cu anul 1576, Consiliul celor Zece i-a plătit lui Ashkenazi 300 de ducaţi pe an pentru serviciile sale, dar el furniza deseori informaţii şi Imperiului Habsburgic, Franţei şi Spaniei.[27]

Încrederea în spionii veneţieni din străinătate, fie ei angajaţi de ambasadori sau de Consiliul celor Zece (şi mai târziu de inchiziţia de stat), a variat considerabil. Odată cu explozia de informaţii generată de introducerea tiparului, de umanismul renascentist şi de începuturile diplomaţiei moderne, a apărut un grup profesional de agenţi cu normă întreagă sau parţială care nu erau prea strâns legaţi de vreo naţiune sau de vreo dinastie şi care erau gata să-şi vândă informaţiile oricui oferea mai mult sau era mai simpatic, ceea ce se putea schimba în timp.[28] Se ştie că Niccolò Rinaldi, care a fost folosit ca agent de ambasada Franţei la Constantinopol, a furnizat informaţii secrete şi Habsburgilor, şi Papalităţii. Când a fost întemniţat de turci, repunerea lui în libertate a fost plătită de către ambasadorul englez, căruia se pare că îi furnizase de asemenea informaţii. Rinaldi s-a plâns de faptul că nici ambasadorii Veneţiei şi Franţei, nici Habsburgii nu au contribuit la răscumpărarea lui, în ciuda serviciilor pe care li le făcuse.[29] Chiar şi loialitatea ambasadorilor veneţieni dădea de bănuit în unele cazuri, probabil rare. În 1591, Consiliul celor Zece a descoperit că *bailo* din Constantinopol, Girolamo Lippomano, le vânduse secrete de stat Habsburgilor. La Constantinopol a fost trimis un nou *bailo*, cu ordinul să se ocupe de repatrierea predecesorului său căzut în dizgraţie. Cu puţin timp înainte ca vaporul lui Lippomano să ajungă acasă la Veneţia, acesta a sărit (sau a fost împins) peste bord şi s-a înecat în Marea Adriatică.[30]

În ciuda trădării lui Lippomano, ambasadorii Republicii Veneţia au reprezentat în general cea mai sigură sursă de informaţii externe. Pe lângă faptul că angajau spioni, unii reuşeau ei înşişi într-un mod cu totul remarcabil să obţină informaţii confidenţiale despre curţile la care erau acreditaţi. Sebastiano Giustiniani, un diplomat extrem de experimentat, îi cunoscuse pe mai toţi monarhii Europei până să ajungă în Anglia, la începutul lui 1515, ca ambasador la curtea regelui Henric al VIII-lea, pe atunci în vârstă de 23 de ani. Giustiniani a câştigat imediat încrederea mult mai tânărului Henric. În aprilie 1515, el a raportat Veneţiei că într-o seară, după cină, regele „ne-a îmbrăţişat, fără prea mare ceremonie, şi a conversat foarte familiar timp îndelungat, despre diferite subiecte, într-o latină bună şi în franceză, pe care o vorbeşte cu adevărat foarte bine [...]. Majestatea Sa este cel mai chipeş potentat pe care l-am zărit vreodată [...]. Credeţi-mă, este un prinţ desăvârşit din toate punctele de vedere [...]”. O parte din succesul pe care l-a avut Giustiniani în faţa lui Henric s-a datorat iscusinţei sale de a gâdila orgoliul tânărului rege. Cu o altă ocazie, tot în 1515, el a raportat Veneţiei:

> Majestatea Sa, [...] adresându-mi-se în franceză, mi-a spus: „Vorbeşte cu mine puţin! Regele Franţei, este el la fel de înalt ca mine?” I-am spus că nu era mare diferenţă între ei. El a continuat: „Este la fel de solid [bine făcut]?” I-am spus că nu era aşa, apoi el a vrut să ştie: „Ce fel de picioare are?” Eu i-am răspuns: „Uscăţive!” Auzind aceasta, şi-a desfăcut haina şi punând o mână pe coapsă a spus: „Ia uitaţi aici! Şi am şi o pulpă zdravănă pe picior”.

Mulţumit de asigurările date de Giustiniani că el e „cel mai chipeş potentat” văzut vreodată, Henric i-a dezvăluit apoi „în detaliu toate întâmplările” din campaniile lui militare desfăşurate recent în Franţa.[31]

Giustiniani a avut ocazia să observe şi că regele era prea încrezător în faptul că îl poate influenţa pe papă după voia lui. În 1515, Henric i-a spus lui Giustiniani: „Eu cred că am putere suficientă asupra papei încât să sper că îl pot convinge să fie de partea pe care o aleg eu”. În 1517, deja se amăgea singur cu gândul că „Papa e al meu” („*Pontifex est meus*”). Această amăgire avea să influenţeze mai târziu strategia lui Henric în problema cunoscută drept „marea chestiune” a regelui, convingerea greşită că îl va putea îndupleca pe papă să anuleze căsătoria cu Caterina de Aragon, mama viitoarei regine Maria.[32]

Întâlnirile frecvente ale lui Giustiniani cu Wolsey, cardinalul care a devenit Lord cancelar în 1515, i-au permis să raporteze despre influenţa dominantă pe care o dobândea acesta asupra lui Henric:

> [Wolsey] conduce şi regele, şi întregul regat. Când am ajuns în Anglia prima oară obişnuia să-mi spună „Majestatea Sa va face asta şi asta”. Apoi, încetul cu încetul, a uitat de sine şi a început să spună „Noi vom face asta şi asta”. În momentul de faţă a ajuns la punctul în care spune „Eu voi face asta şi asta”. Are în jur de 46 de ani, este foarte chipeş, erudit, extrem de elocvent, foarte abil şi neobosit. El singur se ocupă de atâtea afaceri cât toate magistraturile, oficiile şi consiliile Veneţiei la un loc, atât cele civile, cât şi cele penale; şi toate afacerile de stat, de orice natură, sunt conduse tot de el.[33]

Nici Giustiniani, nici vreun alt observator străin, după cât se ştie, nu au prevăzut înlăturarea lui Wolsey de la putere zece ani mai târziu.

Unul dintre succesorii lui Giustiniani ca ambasador al Veneţiei, Carlo Capello (1531-1535), care a avut şi el o relaţie apropiată cu Henric, a putut povesti din interior procesul întortocheat care a dus la divorţul regelui de Caterina de Aragon şi la căsătoria lui în secret cu nefericita Anne Boleyn.[112] În mai 1533, Capello a raportat că a luat masa cu tatăl şi fratele reginei Ana, printre alţii, şi că ei „au fost foarte bucuroşi să mă vadă şi mi-au spus că regele vrea să-mi vorbească”:

> După ce am terminat masa în compania lor, am intrat în camera regelui, unde acesta se afla împreună cu mulţi gentilomi, iar regina Ana, cu multe doamne şi domnişoare. Majestatea Sa m-a luat imediat de mână, iar eu l-am felicitat în numele Signoriei noastre [guvernul veneţian] în termeni generali, dorindu-i multă fericire. Majestatea Sa a arătat că se bucură să audă [felicitările].

Henric i-a spus lui Capello că, deşi el era de acord cu interdicţia Veneţiei „sub pedeapsa cu moartea [...] de a divulga chestiuni care aparţineau de Consiliul celor Zece şi de Senat”, afacerile veneţiene erau totuşi discutate pe larg la Londra.[34] După cum au confirmat şi cercetări mai recente, Henric avea dreptate să susţină că nivelul de discreţie la care aspirau conducătorii Veneţiei nu era pe deplin realizabil. Faimoasa întrebare „Ce veşti din Rialto?” din piesa *Neguţătorul din Veneţia* de Shakespeare scoate în evidenţă acelaşi lucru. Clevetirile din Rialto şi din alte spaţii publice, taverne, farmacii şi frizerii puneau Consiliul celor Zece în imposibilitatea de a deţine controlul aproape deplin asupra informaţiilor aşa cum ar fi dorit.[35]

Cea mai mare inovaţie în culegerea de informaţii din Europa secolului al XVI-lea a fost reprezentată de rolul jucat de SIGINT – un domeniu în care Europa s-a menţinut cu mult înaintea altor continente timp de câteva secole. Pe lângă faptul că a dispus de ambasadorii probabil cei mai bine informaţi din

---

[112] Catherine Fletcher, ultimul istoric care a documentat divorţul, îl consideră pe Capello „excitabil”. Vezi Fletcher, *Divorce of Henry VIII*, cap. 15. (*N.a.*)

Europa şi de principala reţea de agenţi din Constantinopol, Consiliul celor Zece a înfiinţat şi prima agenţie de decriptare din Europa. Primul ei şef, Giovanni Soro, numit probabil în 1506, a fost primul mare criptanalist european, deşi este posibil să se fi inspirat din realizările anterioare ale lui Leon Battista Alberti, geniul universal al Renaşterii – arhitect, pictor, poet, prozator, filosof, compozitor, muzician şi, pentru o scurtă perioadă după împlinirea vârstei de 60 de ani, criptograf. În *De Componendis Cifris*, cartea sa publicată în 1467, Alberti îşi aminteşte, cu o indiscreţie fermecătoare, de o plimbare făcută în grădinile Vaticanului împreună cu prietenul său Leonardo Dati, şeful Secretariatului Pontifical, în cursul căreia au discutat despre cifruri. Papalitatea folosise cifruri pentru prima oară în timpul pontificatului lui Ioan al XXII-lea (1316-1334)[36], dar nu se ştie cu câtă regularitate au fost utilizate în secolul care a urmat. Se pare că Dati era nerăbdător să îmbunătăţească sistemul de cifruri folosit la vremea respectivă de Secretariatul Pontifical, deoarece văzuse altele, probabil mai sofisticate, în corespondenţa diplomatică interceptată de Papalitate. El i-a mărturisit lui Alberti că îl interesau decriptările şi l-a întrebat: „Ce părere ai despre descifrările astea? Ai încercat vreodată aşa ceva?” Alberti nu încercase până atunci, dar a fost de acord să facă o tentativă. Rezultatul a fost cartea lui din 1467[37], prima mare lucrare europeană despre criptanaliză, care a demonstrat cum folosirea mai frecventă a anumitor litere ale oricărui alfabet (principiul frecvenţei) face posibilă descifrarea cifrurilor care substituie o altă literă sau un simbol fiecărei litere a alfabetului. Este posibil ca Alberti să se fi inspirat din opera altor criptografi renascentişti mai puţin vizibili, ale căror lucrări nu au supravieţuit, dar aproape sigur nu ştia că al-Kindi, marele matematician musulman din Casa Înţelepciunii din Bagdad, descoperise principiul frecvenţei pe vremea Abbasizilor, cu mai bine de o jumătate de mileniu înaintea lui.[38] Alberti a fost totodată şi cel care a inventat cel mai sofisticat cifru folosit până atunci în Europa, bazat pe un disc de cifrare compus din două cercuri concentrice de litere şi cifre ale căror poziţii puteau fi schimbate în timpul cifrării, modificându-şi astfel semnificaţia în diferite părţi ale aceluiaşi mesaj (o metodă cunoscută de atunci criptografilor sub denumirea de „substituţie polialfabetică”). El şi-a descris cu mândrie noul sistem de cifrare ca fiind unul „demn de un rege” şi a crezut, în mod eronat, că nu poate fi spart.[39][113]

Nu există, totuşi, nicio dovadă care să ateste că Alberti ar fi decriptat el însuşi mesaje cifrate aflate atunci în circulaţie. În schimb, Giovanni Soro a făcut acest lucru timp de aproape 40 de ani, de la numirea lui în jurul anului 1506 şi până a murit, în 1544, lucrând într-o cameră secretă din Palatul Dogilor şi descifrând copii ale epistolelor interceptate. Nu se ştie exact în ce cămăruţă a lucrat Soro, dar până şi funcţionarii de cel mai înalt rang ai dogelui lucrau în încăperi mici, situate la etajele superioare ale palatului şi sărăcăcios mobilate, cu pereţi simpli din lemn şi un dulap pentru documente, în contrast izbitor cu splendoarea fastuoasă din încăperile publice. Pe timp de vară era înăbuşitor de cald înăuntru, ca şi astăzi de altfel.[114] Pe lângă munca

[113] În 1474, la şapte ani după ce Alberti a publicat *De Cifris*, omul de stat milanez Francisco (Cicco) Simonetta (1410-1480) a scris şi el o carte despre decriptare, care însă nu a fost nici pe departe la fel de avansată ca a lui Alberti. Nu există dovezi care să ateste că Simonetta ar fi decriptat el însuşi vreodată scrisori cifrate. (*N.a.*)

[114] Majoritatea celor care vizitează Palatul Dogilor în zilele noastre nu au acces la camerele mici de la etajele superioare şi au impresia greşită, ca şi ambasadorii din Veneţia de odinioară, că interiorul palatului este la fel de spaţios şi de superb decorat peste tot. Camerele spartane, majoritatea îngrămădite câte două pe etaj, şi scările

de criptanalist desfăşurată în folosul Republicii Veneţia, Soro a scris şi o carte despre decriptarea cifrurilor. Deşi nu s-a mai găsit niciun exemplar din această carte, există destule dovezi fragmentare care demonstrează amploarea realizărilor sale în domeniul criptanalizei într-un moment de cumpănă din istoria Italiei. În timpul Războaielor Italiene care au început în anul 1494 şi s-au încheiat în 1559, doar Veneţia şi Papalitatea au rămas intacte, deşi ambele au suferit grave înfrângeri. Veneţia a fost probabil în cel mai mare pericol în primii ani ai Războiului Ligii de la Cambrai (formată în 1508), când Papalitatea, Sfântul Împărat Roman, Franţa şi Aragonul şi-au unit forţele şi au atacat Veneţia în speranţa de a-şi împărţi coloniile acesteia. Spre norocul Veneţiei, care a pierdut totuşi câteva teritorii, alianţa inamică s-a destrămat. În aprilie 1516, pe când războiul se apropia de sfârşit, o scrisoare adresată împăratului Maximilian I de către Marco Antonio Colonna, comandantul forţelor sale de la Lodi, din Lombardia, a fost interceptată şi decriptată „cu mare dificultate” de Soro, dezvăluind – fără îndoială spre marea uşurare a Consiliului celor Zece – că nu mai erau bani pentru plata soldaţilor. Colonna îl ruga pe Maximilian să îi trimită urgent bani pentru solda şi hrana trupelor sau să vină el însuşi la Lodi.[40]

În ceea ce priveşte crearea şi decriptarea codurilor şi a cifrurilor, Imperiul Otoman a rămas mult nu numai în urma Veneţiei şi a altor state europene, ci şi a dinastiei musulmane a Abbasizilor, care avusese această preocupare cu jumătate de mileniu înainte. Sublima Poartă (denumirea dată guvernului otoman) pierduse competenţele criptografice dobândite de Casa Înţelepciunii din Bagdad sub conducerea califilor abbasizi.[41] În 1567, autorităţile otomane i-au cerut *bailo*-ului veneţian să nu trimită mesaje cifrate la Veneţia decât dacă le dădea mai întâi detalii despre cifrul folosit. Această cerinţă, care se pare că a fost ignorată, n-ar fi fost formulată dacă turcii ar fi fost capabili să decripteze corespondenţa veneţienilor. În 1570, marele vizir Sokollu l-a rugat pe *bailo* să îl înveţe pe un funcţionar otoman să cifreze mesaje. Deşi Sokollu a făcut solicitarea cu zâmbetul pe buze, situaţia reflecta starea înapoiată a criptografiei otomane. *Bailo* i-a răspuns evaziv că instruirea funcţionarului era imposibil de pus în practică, deoarece ar fi durat prea mult.[42]

Probabil că Sublima Poartă auzise măcar vag de câteva dintre succesele înregistrate de Soro cu o jumătate de secol înainte. Spre deosebire de criptanaliştii secolelor XX şi XXI, ale căror identităţi au rămas secrete pe parcursul vieţii lor profesionale, Soro a devenit o celebritate internaţională. De exemplu, în aprilie 1530, când prinţul de Salerno a sosit în vizită la Veneţia, unde a fost primit cu căldură şi îmbrăţişat de către doge, el a cerut să îi fie prezentate trei somităţi veneţiene: Pietro Bembo, bibliotecarul bazilicii San Marco, autorul uneia dintre primele gramatici italiene şi ulterior cardinal, ilustrul istoric Marin Sanudo şi „maestrul cifrurilor” Zuan (Giovanni) Soro (ale cărui succese erau întrucâtva cunoscute de Sanudo).[43]

Rămâne un mister de ce autorităţile veneţiene, care îşi protejau secretele de stat cu atâta ardoare, i-au permis probabil celui mai important funcţionar din cadrul serviciului lor de informaţii să devină o celebritate internaţională. Unul dintre motive trebuie să fi fost nevoia uneori disperată a Veneţiei de aliaţi în timpul Războaielor Italiene. De exemplu, în iunie 1526, episcopul de Pola, legat papal, a ajuns la Veneţia cu o scrisoare cifrată trimisă la Napoli împăratului Carol al V-lea de către ambasadorul său de la Roma. Legatul a

---

înguste ce duc la ele sunt prea înghesuite pentru a fi accesibile grupurilor mari de turişti. Cei care doresc să le viziteze trebuie să cumpere în avans un bilet suplimentar de intrare care permite accesul în grupuri restrânse la „pasajele secrete” ale palatului. (*N.a.*)

cerut ca scrisoarea interceptată să fie decriptată de Soro, a cărui înzestrare pentru spargerea codurilor era „unică în lume”, după cum declara el. După consfătuire, Colegiul veneţian (care era compus din doge şi 22 de consilieri de rang înalt) a aprobat cererea legatului.[44] Două luni mai târziu, s-a primit o cerere similară de la curtea Franţei, cu rugămintea ca Soro să decripteze o scrisoare cifrată trimisă de guvernul oraşului Poitiers. Diplomatul veneţian Andrea Rosso a relatat, după ce Soro a reuşit să decripteze scrisoarea interceptată, că autorităţile franceze i-au lăudat talentul „divin” de spărgător de coduri.[45]

Chiar dacă Soro a fost autorizat să descifreze scrisori pentru Papalitate şi pentru Franţa, ceea ce probabil s-a întâmplat şi cu alte ocazii, în 1539 Consiliul celor Zece a ajuns la concluzia că secretele oficiale nu erau păstrate cu stricteţe:

> În ciuda tuturor măsurilor luate de acest Consiliu, este în continuare imposibil să nu se afle şi să nu se răspândească subiectele cele mai importante discutate în consiliile noastre secrete, după cum am fost încredinţaţi din toate părţile: o situaţie ruşinoasă şi nimeni nu-şi poate imagina ceva mai dăunător şi mai dezastruos pentru statul nostru. [46]

Ca urmare, Consiliul celor Zece şi-a desemnat trei membri drept inchizitori de stat (cunoscuţi iniţial sub numele de *Inquisitori sopra li segreti*) pentru a-i „ancheta cât mai minuţios pe inculpaţi”.[47] Încăperea în care se întâlneau inchizitorii, deşi relativ modestă ca mărime, era mult mai impunătoare decât birourile spartane ale funcţionarilor de rang înalt de la etajele superioare ale Palatului Dogilor. Tavanul superb pictat de Domenico Tintoretto înfăţişa parabola lui Iisus despre întoarcerea fiului risipitor.[115] Capodopera lui Tintoretto (probabil cea mai mare realizată vreodată pentru biroul unui şef al serviciilor de informaţii sau de securitate) întruchipa imaginea de sine a inchizitorilor, ei fiind cei care îi aduceau pe veneţienii rătăciţi înapoi pe calea virtuţii civice şi a respectului faţă de secretul oficial. Unele servicii de securitate ale regimurilor represive din secolul XX şi-au creat o imagine de sine la fel de ostentativă de susţinători ai virtuţii civice.[116]

Motivele pentru care s-a dorit păstrarea secretelor oficiale ale Veneţiei depăşeau nevoia de siguranţă a statului. Tăinuirea neînţelegerilor din cadrul guvernului era necesară şi pentru a menţine iluzia unei armonii aproape perfecte, care era esenţială pentru imaginea de sine a Veneţiei ca „Republică Serenisimă”.[48] Pentru Marin Sanudo „păstrarea secretelor era o chestiune de onoare colectivă”.[49] O lege care confirma, în 1583, puterea inchizitorilor de stat declara că „*buon governo*” necesită „*segretezza*”.[50]

Ca multe alte servicii de securitate din regimurile autoritare de dată mai recentă, inchizitorii veneţieni au folosit uneori tortura în timpul interogatoriilor. Camera de tortură din Palatul Dogilor încă mai conţine un *strappado* („tras” sau „smuls”), instrumentul de tortură pe care inchizitorii îl foloseau doar uneori, nu în mod obişnuit. Victima era trasă în sus de mâini, de

---

[115] Biletul normal de intrare la Palatul Dogilor nu permite accesul în camerele inchizitorilor sau în camera de tortură. Cei care doresc să le viziteze trebuie să cumpere în avans un bilet suplimentar de intrare care permite accesul la „pasajele secrete” ale palatului în grupuri mici. Vezi nota de subsol, p. 164. (*N.a.*)

[116] Preşedintele KGB şi viitorul conducător sovietic Iuri Andropov se mândrea, la o conferinţă ultrasecretă a securităţii sovietice din 1979, că dintre cele 15 580 de persoane care primiseră avertizări în ultimul an pentru acte de „subversiune ideologică” doar 107 au recidivat. Vezi Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, p. 431. (*N.a.*)

obicei legate la spate, cu ajutorul unei funii trecute peste un scripete, iar apoi era lăsată să cadă brusc fără să atingă podeaua, astfel dislocându-şi uneori oasele din articulaţii. Şi Inchiziţia spaniolă a folosit *strappado* (cunoscut în spaniolă drept *la garrucha*), dându-i numele de „regina torturilor”.[51]

Alături de tradiţia păstrării secretelor oficiale, întruchipată de inchizitori, a existat şi o altă tradiţie în Veneţia, neoficială, dar bine încetăţenită, de mascare a identităţii personale. Măştile erau mult mai răspândite în Veneţia decât oriunde altundeva în Europa. Obiceiul a luat naştere în secolul al XIII-lea, în timpul carnavalului dinaintea postului mare, şi s-a extins în mod imprevizibil în următoarele cinci secole. Fascinaţia veneţienilor pentru măşti nu are o explicaţie unică.[52] Într-o societate puternic stratificată, unora le făcea plăcere să poată conversa în mod anonim cu cei superiori sau inferiori lor din punct de vedere social. În acelaşi timp, măştile înlesneau şi întâlnirile sexuale tainice. După cum remarca scriitorul englez Joseph Addison la începutul secolului al XVIII-lea, anonimatul oferit de măşti a favorizat „o abundenţă de aventuri amoroase” şi, ar fi putut adăuga el, a stimulat turismul sexual. „Amorurile din Veneţia”, scria Addison, „stârnesc mai mult interes decât cele din alte ţări.”[53] Giacomo Casanova, un pasionat al măştilor şi cel mai cunoscut libertin din istoria Veneţiei, era de acord.

Măştile au facilitat şi spionajul, permiţându-le iscoadelor şi informatorilor să se deghizeze mult mai uşor la Veneţia decât în oricare alt oraş. De exemplu, printre rapoartele din arhivele inchiziţiei veneţiene se găseşte unul dat de un informator mascat care le relata inchizitorilor despre o conversaţie auzită între fiul ambasadorului Spaniei – mascat – şi un agent – de asemenea mascat – care îi povestea acestuia despre Consiliul celor Zece, inchizitori şi informatorii lor.[54] Ca reacţie la asemenea întâmplări, un regulament din 1608 le interzicea atât veneţienilor, cât şi vizitatorilor să poarte măşti când se plimbau prin oraş, fie pe jos, fie cu barca, în afară de perioada carnavalului. Măştile erau atât de adânc înrădăcinate în cultura veneţiană, încât astfel de interdicţii nu au intrat complet în vigoare niciodată. În 1626, Marele Consiliu i-a criticat aspru pe cei care „se maschează pentru a-şi urma neştiuţi planurile detestabile, inclusiv crime şi alte infracţiuni grave”.[55] Până în secolul al XVIII-lea, veneţienii au purtat măşti cam jumătate din an, de la începutul toamnei până la postul mare.[117]

Cultura denunţurilor clandestine promovată de Consiliul celor Zece şi de inchiziţia de stat este încă vizibilă în Veneţia secolului XXI. Printre semnele care atrag cel mai mult atenţia se numără cutiile de scrisori tip gură de leu (*bocca di leone*), unde cetăţenii erau încurajaţi să introducă numele celor care subminau autoritatea statului. În zidurile Palatului Dogilor se pot încă vedea două asemenea cutii: o gură de leu pentru denunţuri generale şi o a doua (având în loc de leu capul unui birocrat sever) destinată mai ales „denunţurilor secrete” împotriva funcţionarilor care au acceptat mită şi favoruri.[118] Cele câteva cutii de scrisori tip „gură de leu” rămase în alte zone invită şi ele la diferite denunţuri generale sau specifice. De exemplu, *bocca di leone* fixată în secolul al XV-lea în zidul bisericii Santa Maria della Visitazione

---

[117] Măştile au fost interzise după căderea Republicii Veneţiene în ١٧٩٧, dar au fost reintroduse mai târziu în timpul carnavalului. Vezi Johnson, *Venice Incognito*, pp. 105-107. (*N.a.*)

[118] Vezi ilustraţia nr. 9. O inscripţie de pe a doua cutie de scrisori spune: „Denunţuri secrete împotriva oricui va ascunde privilegii şi servicii sau va unelti să ascundă adevăratele venituri de ei”. (*N.a.*)

solicită „denunţuri în legătură cu sănătatea publică în *Sestiere* [cartierul] Dorsoduro”. Aici aproape sigur se caută informaţii despre cei care n-au izolat victime suspecte de ciumă în Lazzaretto Vecchio, o insulă din Laguna Veneţiană de unde puţini s-au întors.[56] Mark Twain a scris despre „îngrozitoarele Guri de leu” după o vizită la Veneţia în anii 1860:

> Acestea erau gâturile pe care alunecau acuzaţiile anonime, aruncate în secret de câte un duşman în toiul nopţii, care i-au condamnat pe mulţi oameni nevinovaţi să treacă Puntea Suspinelor şi să coboare în temniţa în care nu intra nimeni cu speranţa de a mai vedea vreodată soarele [...]. Dacă pe-atunci cineva avea un duşman, lucrul cel mai isteţ pe care îl putea face era să strecoare în gura leului un bilet pentru Consiliul celor Trei [inchizitori de stat] în care să scrie: „Acest om unelteşte împotriva Guvernului”.[57][119]

Cu toate acestea, denunţurile puse în gurile de leu nu erau anonime. Denunţătorii trebuiau să îşi scrie numele, însă identitatea le era protejată. Teoretic, se făcea o anchetă minuţioasă înainte de arestarea celor denunţaţi, dar este greu de crezut că suspiciunile stârnite prin denunţuri rău-voitoare nu au dus şi la întemniţarea (sau mai rău) unor oameni nevinovaţi pe lângă cei culpabili.

Complexitatea sistemului veneţian de informaţii nu a reuşit să compenseze inferioritatea militară a republicii faţă de Imperiul Otoman. Mare parte din imperiul de peste oceane al Veneţiei (*Io Stato da Mar*) a ajuns în mâinile turcilor, ale căror forţe erau net superioare, după ce aceştia au cucerit Constantinopolul în 1453. În decursul a trei războaie duse în secolul următor, Veneţia a pierdut Negroponte, Lemnos, Morea (Pelopones), Cicladele (mai puţin Tinos) şi Sporadele. Cu toate că a făcut parte din Liga Sfântă, ce a învins flota otomană în Bătălia de la Lepanto, în timpul celui de-al patrulea Război turco-veneţian (1570-73), Veneţia a pierdut şi Ciprul în favoarea otomanilor.

Prin contrast, întemeierea Noii Spanii (Nueva España) după ce Spania a înfrânt rapid, în 1521, forţa militară redutabilă a Imperiul Aztec[120], s-a datorat în parte geniului militar al comandantului spaniol Hernán (Hernando) Cortes, cel mai capabil dintre *conquistadores*, precum şi modului abil în care a folosit acesta informaţiile (lucru puţin studiat până în momentul de faţă).[58] Când Cortes, în vârstă de 34 de ani, a debarcat pe coasta Mexicului pe 21 aprilie 1519, cu (cel mult) 600 de oameni, nu avea nicio informaţie despre ce opoziţie avea să întâmpine. În timpul unei întâlniri cu o căpetenie locală (*cacique*) în Duminica Paştelui, pe 24 aprilie, a aflat că undeva în interiorul Mexicului se găsea un puternic împărat aztec, Moctezuma al II-lea (Motecuhzoma sau „Montezuma”, în multe traduceri spaniole şi engleze), ale cărui teritorii şi state vasale se întindeau până la câmpia litorală. Aztecii aveau mult mai multă experienţă în materie de spionaj decât Cortes, iar spionii din America Centrală aveau un statut mult superior celor din Europa Medievală, printre azteci fiind consideraţi mică nobilime.[59] Spionii prinşi pe

---

[119] Contrar convingerii lui Mark Twain, doar câţiva dintre cei denunţaţi cu succes au putut să arunce o ultimă privire asupra Veneţiei prin geamurile de pe Puntea Suspinelor înainte să fie întemniţaţi, deoarece podul a fost construit abia în 1602, când epoca denunţurilor începuse să apună. Peste încă două secole, Byron i-a dat numele sub care este acum cunoscut în lumea întreagă. (*N.a.*)

[120] Deşi este folosit de istorici în mod curent, termenul de „Imperiu Aztec” este tehnic incorect. Denumirea corectă a imperiului tributar din Mexicul central unde se vorbea limba nahuatl, care a fost cucerit de Cortes, era *Mexica*. (*N.a.*)

teren ostil riscau o execuţie prelungită şi înfiorătoare – o dovadă în plus a rolului important pe care l-au avut în America Centrală.[121]

Încredinţaţi fiind că imperiul lor se întindea peste cea mai mare parte din lume, aztecii nu au avut însă nicio noţiune despre spionajul extern, care să treacă dincolo de vecinii imediaţi. Ei abia dacă ştiau ceva de existenţa Americii de Sud şi, până la sosirea lui Cortes, habar nu aveau că Spania cucerise majoritatea insulelor din Caraibi cu o generaţie în urmă. De îndată ce Moctezuma a aflat despre debarcarea lui Cortes pe coasta Mexicului, i-a trimis daruri sub formă de aur şi pene preţioase prin emisari care fuseseră instruiţi să culeagă informaţii despre el şi oamenii lui. Deşi emisarii au fost uimiţi de caii, armurile şi praful de puşcă ale lui Cortes, acestea fiind inexistente în America Centrală, marea întrebare pentru conducătorul aztec şi pentru sfătuitorii lui era dacă invadatorii aceia bărboşi cu piele albă erau fiinţe divine sau omeneşti. Oamenii lui Cortes nu au fost foarte impresionaţi de pene, dar reacţia lor la aur părea să arate că erau mai degrabă fiinţe umane decât zei: „S-au repezit la aur ca nişte maimuţe. Era ca şi cum atunci ar fi fost mulţumiţi, îndestulaţi şi înveseliţi. Căci, într-adevăr, erau însetaţi de aur; s-au ghiftuit cu el [...] şi jinduiau după el ca nişte porci". Înainte să le permită emisarilor să plece, Cortes a tras cu tunul, ceea ce i-a speriat vizibil şi, fără îndoială cu bună-ştiinţă, a descurajat o ofensivă aztecă.[60] Dacă expediţia lui Cortes ar fi fost atacată în acel moment, ar fi fost copleşită numeric de forţele aztece. Faptul că Moctezuma nu a pornit la atac chiar atunci s-a soldat cu moartea acestuia în decurs de doi ani şi cu înfrângerea Imperiului Aztec.

Înfrângerea decisivă a unui duşman mult mai puternic s-a putut înfăptui în primul rând graţie informaţiilor deţinute de Cortes despre tensiunile dintre Moctezuma, aliaţii săi şi statele vasale. Îi datora mare parte din aceste informaţii lui La Malinche, una dintre cele 20 de sclave, probabil toate în jur de 20 de ani, primite de la un *cacique* la puţin timp după sosirea în Mexic. Malinche, care vorbea atât limba aztecă (nahuatl), cât şi limba maya, i-a servit drept interpret lui Cortes la întâlnirile cu aztecii şi cu triburile locale şi l-a însoţit peste tot.[122] Ulterior i-a devenit concubină şi i-a născut un fiu, fiind mereu reprezentată alături de Cortes în imaginile şi pictogramele din codicele aztece. În memoriile de campanie scrise de unul dintre sergenţii lui Cortes, Bernal Díaz del Castillo, Malinche este menţionată respectuos drept Doña („Doamna") Marina (numele ei de botez după convertirea la catolicism). Deşi fusese vândută ca sclavă, Díaz o numeşte o „prinţesă adevărată, fiică de *caciques* şi stăpână printre vasali, ceea ce era foarte evident în ţinuta ei [...], fiind frumoasă, inteligentă şi sigură de sine". Abilităţile ei lingvistice au constituit „începutul măreţ al izbândelor noastre".[61]

Primul succes important în materie de spionaj a avut loc la câteva săptămâni după debarcare, când căpeteniile tribului local Totonac au venit în vizită în tabăra lui Cortes şi Malinche a fost translator. După spusele lui Díaz, Cortes a fost „foarte încântat" de informaţiile oferite despre duşmanii lui Moctezuma şi a mers imediat în vizită în câteva oraşe de deal ale tribului

[121] Există imagini înspăimântătoare ale execuţiei unor negustori azteci, suspectaţi probabil de spionaj, în Codex Mendoza, partea a III-a, un codice creat la comanda lui Antonio de Mendoza, viceregele Noii Spanii în perioada 1535-1550, păstrat la Biblioteca Bodleiană, de la Oxford. (*N.a.*)

[122] Iniţial, Cortes a fost asistat la traduceri de un preot spaniol, Alonso Hernández Puertocarrera, care vorbea limba maya, dar nu şi nahuatl. Până când a învăţat spaniola, Malinche (cunoscută şi sub numele de Malintzin) traducea din nahuatl în maya, iar preotul traducea din maya în spaniolă. (*N.a.*)

Totonac. *Cacique* din Cempoala i s-a plâns că Moctezuma „îl subjugase de curând, îi luase toate bijuteriile de aur şi îl oprima atât de sever pe el şi poporul lui, încât nu puteau face altceva decât să i se supună, deoarece el era stăpân peste multe oraşe şi ţinuturi şi conducător peste nenumăraţi vasali şi armate de războinici”. În ziua următoare, locuitorii din Quiahuitzlan i-au spus lui Cortes că „în fiecare an li se cerea să îşi dea fiii şi fiicele pentru a fi sacrificaţi [...]. Dacă soţiile şi fiicele lor erau frumoase, perceptorii trimişi de Moctezuma să strângă dări le luau cu ei şi le violau”. Cortes a arestat prompt cinci perceptori care au sosit în timpul vizitei lui, iar tribul Totonac, scrie Díaz „nu-şi putea ascunde bucuria”:

> Cortes le-a răspuns cu un zâmbet vesel că el şi fraţii lui care erau cu el îi vor apăra şi vor ucide pe oricine încerca să le facă vreun rău; iar *caciques* şi toţi sătenii au promis să ne sprijine, să respecte ordinele noastre, oricare ar fi ele, şi să îşi unească forţele cu noi împotriva lui Montezuma şi a aliaţilor săi.

Cortes a încheiat alianţe cu conducătorii Totonac din peste 20 de oraşe de deal.[62]

Următoarea ţintă a lui Cortes pentru formarea unei alianţe a fost Tlaxcala, o confederaţie cu un trecut bogat în ostilităţi faţă de azteci. În ciuda unui mic conflict cauzat la începutul lui septembrie de unii conducători Tlaxalan care îl bănuiau pe Cortes că ar vrea să le cucerească teritoriile, spre sfârşitul lunii ei au căzut de acord să se alieze cu acesta împotriva lui Moctezuma. În timpul negocierilor, după cum era obiceiul local, Cortes a precizat cu asprime că nu va tolera să fie spionat de către aliaţii săi. După spusele lui Díaz, el „a pus să fie arestaţi 17 spioni [Tlaxalan] şi le-a tăiat unora mâna, altora degetul mare, pe care le-a trimis apoi lui Xicotenga [comandantul lor militar] cu mesajul că aceasta le era pedeapsa pentru că au cutezat să vină în tabăra noastră să ne spioneze”.[63]

Următoarea destinaţie importantă a lui Cortes în drum spre capitala aztecă Tenochtitlan (aflată pe locul actualului oraş Ciudad de México) a fost oraşul sfânt Cholula, al doilea ca mărime după Tenochtitlan din centrul Mexicului. După spusele lui Díaz, informaţiile obţinute de Malinche de la soţia unui *cacique* au scos la iveală planurile celor din Cholula, aflaţi în complicitate cu Moctezuma, de a lansa un atac-surpriză asupra spaniolilor. Cortes a atacat primul şi a masacrat sute, dacă nu mii, de războinici neînarmaţi din Cholula, înainte ca ei să atace. „Dacă până atunci eram vestiţi pentru vitejia noastră”, nota Díaz ulterior, „[...] de atunci ne-au socotit vrăjitori şi au zis că niciun complot nu poate fi atât de tainic încât să nu poată fi descoperit [de noi]”.[64][123]

Inerţia fatală de care a dat dovadă Moctezuma evitând să înfrunte pericolul reprezentat de Cortes a fost pusă, în mod plauzibil, dar controversat, pe seama convingerii lui, cel puţin la început, că, în ciuda comportamentului trupelor sale, Cortes însuşi era zeul Quetzalcoatl, despre care se credea că domnise cândva peste azteci şi avea să se întoarcă într-o bună zi pe tronul său. Potrivit unor surse spaniole redactate după cucerirea Mexicului, astrologii lui Moctezuma aşteptau întoarcerea zeului în 1519, conform calendarului aztec. După triumful lui Cortes la Quiahuitzlan în 1519, Moctezuma ar fi spus că era „acum sigur că noi eram cei a căror venire fusese prezisă de către

---

[123] Cortes i-a raportat pe scurt împăratului Carol al V-lea cum a descoperit Malinche complotul locuitorilor din Cholula – vezi a doua scrisoare a lui Cortes către Carol al V-lea, în Pagden (editor), *Letters from Mexico*. S-a sugerat şi faptul că, în realitate, Cortes ar fi folosit aşa-zisele informaţii obţinute de Malinche ca pretext pentru a ataca oraşul Cholula. (*N.a.*)

strămoşii lui şi atunci trebuia să fim din acelaşi neam cu el”.[65] Analiza informaţiilor furnizate de spionii azteci despre Cortes a fost astfel distorsionată de existenţa unor mituri religioase.

După ce a realizat o alianţă forţată cu Cholula, Cortes a înaintat cu trupele sale spre Tenochtitlan, trimiţându-i lui Moctezuma mesaje false de asigurare că venea cu gânduri de pace. Chiar dacă primise informaţii despre capitala aztecilor, nici Cortes, nici oamenii lui nu se aşteptau la splendoarea pe care au descoperit-o când au ajuns acolo, în noiembrie 1519. Tenochtitlan, aşezat pe o insulă în mijlocul unui lac, i s-a părut lui Díaz „o privelişte fermecată”: „Într-adevăr, câţiva soldaţi au întrebat dacă nu este doar un vis”. După ce a fost primit cu mare pompă, dar probabil şi cu suspiciune, de Moctezuma, Cortes l-a închis pe acesta în încăperile luxoase pe care împăratul le rezervase pentru conducătorii spanioli. Malinche a dat din nou dovadă de ceea ce Díaz numea „curaj bărbătesc”, în ciuda trecutului ei de sclavă. Deşi majoritatea aztecilor se temeau chiar şi să-l privească pe împărat în faţă, Malinche i-a spus, la ordinul lui Cortes, că nu i se va face niciun rău dacă va coopera; altfel, „eşti un om mort”. Moctezuma a cooperat, după cum era de aşteptat, şi, cât timp făcea tot ceea ce îi cerea Cortes, i se permitea să salveze aparenţele şi să lase impresia că el este în continuare împăratul, iar Cortes doar oaspetele său. De asemenea, a continuat să facă sacrificii umane în fiecare zi, în speranţa că va obţine ajutor divin.

Nu este deloc surprinzător faptul că, după câteva luni în care prefăcătoria împăratului de a fi la putere a devenit tot mai vizibilă şi nu s-a întrezărit niciun ajutor divin, elita aztecă a pus la cale o lovitură de stat, a ales un nou împărat şi i-a alungat pe spanioli din Tenochtitlan. Moctezuma a fost ucis – nu se ştie clar de către cine, poate de rivalii săi azteci, poate de spanioli, sau poate şi de unii, şi de alţii. Chiar dacă a fost expulzat din Tenochtitlan, Cortes a avut probabil informaţii mult mai exacte despre amploarea opoziţiei faţă de guvernarea aztecă decât noul regim care i-a succedat lui Moctezuma. Aztecii au fost copleşiţi şi de apariţia bruscă a bolilor provenite din Europa, faţă de care nu aveau imunitate. În ultimele luni din 1520, cel puţin o treime din populaţia Tenochtitlanului a murit din cauza variolei, o catastrofă pentru care conducătorii oraşului dădeau vina pe reaua-voinţă a zeilor sau pe farmecele spaniolilor. În mai 1521, Cortes a început asediul capitalei demoralizate. Marea majoritate a soldaţilor săi proveneau din rândurile populaţiei indigene, care a văzut în invazia spaniolă ocazia potrivită pentru a scăpa de dominaţia aztecă. După un asediu necruţător de 80 de zile, Tenochtitlan a capitulat pe 13 august 1521.[66]

În decembrie 1530, la ceva mai mult de zece ani după ce Cortes a cucerit Imperiul Aztec, un alt conchistador, Francisco Pizarro, a invadat Imperiul Incaş din America de Sud, care era mult mai extins, cu doar 168 de soldaţi, mai puţin de o treime din numărul trupelor lui Cortes. Succesul lui Pizarro s-a datorat în mare parte faptului că incaşii nu aveau absolut nicio informaţie despre America Centrală. Deşi conducătorii incaşi trimiteau uneori spioni în teritoriile învecinate pe care doreau să le anexeze, nu au ştiut nimic despre înfrângerea aztecilor de către spanioli. Pizarro a putut astfel să copieze strategia câştigătoare a lui Cortes, pretinzând că este un sol de pace al regelui Spaniei şi aranjând o întâlnire cu conducătorul incaş Atahualpa, pe care l-a răpit. Ca şi Cortes, a pornit apoi un război de cucerire făcând alianţe cu localnicii care erau ostili faţă de incaşi.[67] Totuşi, Pizarro, fiind analfabet, nu avea flerul lui Cortes pentru informaţii secrete. Atât el, cât şi oamenii lui, care erau obsedaţi de goana după aur, constituie exemple extreme ale

problemelor care apar când puterea vrea să afle adevărul. Folosind fără ezitare tortura pentru a-i constrânge pe locuitorii imperiului incaş să dezvăluie unde era ascuns aurul, ei nu şi-au dat seama că aceştia aveau tendinţa să exagereze, uneori extrem de mult, în legătură cu cantitatea de aur incaş, doar pentru a scăpa de tortură. Asemenea interogatorii au dus la apariţia mitului despre existenţa unui oraş de aur, El Dorado, pe care multe expediţii l-au căutat în zadar.[68]

În ceea ce priveşte informaţiile externe, Spania nu a înregistrat în Europa niciun succes care să poată fi comparat cu izbânzile lui Cortes din timpul cuceririi Imperiului Aztec. Sfântul Împărat Roman Carol al V-lea (regele Carol I al Spaniei) a fost mai preocupat de eradicarea ereziei din teritoriile pe care le stăpânea decât de obţinerea de informaţii politice de la curţile străine. Fiul său, Filip al II-lea, care i-a succedat la tron în 1556, devenind conducătorul Spaniei, al imperiului de peste ocean şi al Ţărilor de Jos, a avut aceleaşi priorităţi. Căsătoria lui Filip, în 1554, cu Maria, regina catolică a Angliei, care urmărea cu acelaşi zel arderea pe rug a protestanţilor, i-a oferit perspectiva de a avea o influenţă extraordinară la curtea ei.[69] Dar din căsătoria lor nu au rezultat copii, iar la moartea Mariei, în 1558, la vârsta de doar 42 de ani, a urmat la tron Elisabeta I, care a refuzat cererea în căsătorie a lui Filip şi, în 1570, a fost denunţată prin bulă papală ca fiind eretică şi „slujitoare a fărădelegilor”. Serviciul de informaţii externe spaniol din perioada domniei lui Filip al II-lea a fost inferior atât celui din Anglia elisabetană, cât şi celui folosit de rebelii olandezi, care au reuşit să spargă câteva dintre cifrurile lui Filip. Regele însuşi nu înţelegea mai nimic din decriptarea codurilor, despre care bănuia că ar avea legătură cu vrăjitoria.[70]

Măsura în care aveau acces ţările europene la SIGINT în secolul al XVI-lea depindea în mod imprevizibil de naţionalitatea celor mai buni criptografi ai vremii, care erau puţini la număr. Deşi veneţianul Giovanni Soro a fost unanim recunoscut de lumea diplomatică drept principalul geniu al criptografiei de la începutul secolului al XVI-lea, spre sfârşitul lui, după cum au mărturisit şi diplomaţii veneţieni, principalul spărgător de coduri din Europa era avocatul şi matematicianul francez François Viète, cunoscut în prezent drept părintele algebrei moderne. Viète şi-a câştigat reputaţia de spărgător de coduri la vârsta de 49 de ani (o vârstă relativ înaintată pentru un matematician de vază), pe când crâncenele războaie religioase din Franţa dintre catolici şi protestanţi se apropiau de final (acest conflict religios, început în 1562, este al doilea din Europa ca număr de victime). Viète a devenit consilierul regelui protestant Henric de Navarra şi, printre mesajele decriptate pe care i le-a adus probabil la cunoştinţă, s-a aflat şi unul care conţinea informaţii secrete despre sprijinul pe care Spania îl acorda Ligii Catolice Franceze, trimis în 1588 de Alessandro Farnese, duce de Parma şi guvernator al Olandei spaniole.[71]

În 1589, Henric de Navarra a luat faimoasa decizie că „Parisul merită o liturghie” şi s-a convertit la catolicism pentru a putea accede la tronul Franţei ca regele Henric al IV-lea. Liga Catolică, aflată sub conducerea lui Charles de Guise, duce de Mayenne, şi sprijinită puternic de Filip al II-lea al Spaniei, a continuat să se opună urcării lui Henric pe tron. Viète a reuşit să decripteze corespondenţa interceptată dintre Filip şi comandantul forţelor sale armate din Franţa, Comendador Moreo, pe de o parte, şi ambasadorul său la Liga Catolică, Bernardino de Mendoza, pe de alta. În mod cu totul remarcabil, în 1590, Viète a publicat o foaie volantă care conţinea un mesaj decriptat trimis

de Moreo lui Filip al II-lea în data de 28 octombrie 1589. Acţiunea lui s-a datorat parţial convingerii arogante că nu va exista niciodată un cifru spaniol pe care să nu-l poată descifra, după cum i-a spus şi lui Henric al IV-lea: „Ei au tot schimbat şi reschimbat (cifrurile) şi totuşi secretele lor au fost şi vor fi mereu aflate”. Henric a fost probabil de acord cu publicarea mesajului, crezând că îl va discredita pe Mayenne prin dezvăluirea planurilor sale de a ceda Spaniei oraşele din Picardia, aflate în nordul Franţei, pentru a-şi susţine propriile ambiţii la tronul Franţei. Viète i-a scris lui Henric: „Nu mi se pare deloc inoportun ca aceste oraşe şi guvernatorii [lor] şi, în general, tot poporul [francez] care încă este păcălit de Liga [Catolică] să afle acest adevăr”.[72]

Filip al II-lea a fost într-atât de surprins de publicarea mesajului lui Moreo, încât i-a scris papei Sixtus al V-lea, care se afla în suferinţă, pentru a i se plânge că Henric, la fel ca olandezii, se folosea probabil de vrăjitorie pentru a decripta cifrurile spaniole. Sixtus nu a fost prea impresionat, nu în ultimul rând deoarece probabil ştia că în urmă cu 30 de ani criptanaliştii pontificali decriptaseră o parte din corespondenţa lui Filip. Cronicarul Jacques-Auguste de Thou, unul dintre consilierii lui Henric al IV-lea, scria pe un ton batjocoritor că plângerea lui Filip nu a provocat decât „dispreţ şi indignare”.[73][124] Viète avea de gând să publice şi alte fragmente de corespondenţă decriptată de la spanioli, crezând că îl va demoraliza pe Mayenne dacă dezvăluie jocul dublu pe care îl făceau adepţii lui şi Filip al II-lea în detrimentul său. Chiar dacă aceste documente decriptate nu au mai fost făcute publice niciodată, se prea poate ca Mayenne să fi aflat de ele în particular. În 1594, l-a recunoscut pe Henric al IV-lea ca rege al Franţei.[74]

La fel ca Soro, Viète a devenit o celebritate internaţională. În mod surprinzător, îi făcea plăcere să se laude de faţă cu diplomaţii străini că a reuşit să le decripteze codurile. Giovanni Mocenigo, ambasador al Veneţiei în Franţa, raporta Consiliului celor Zece în 1595:

> [Viète] tocmai îmi spusese că au fost interceptate un mare număr de scrisori cifrate trimise regelui Spaniei şi Sfântului Împărat Roman, dar şi ale altor prinţi, pe care el le-a descifrat şi interpretat. Când m-am arătat foarte mirat, mi-a spus:
>
> — Am să-i dau guvernului tău dovezi clare.
>
> Mi-a adus de îndată un pachet gros cu scrisori de la prinţii menţionaţi pe care le descifrase şi a adăugat:
>
> — Mai vreau să ştii că eu cunosc şi traduc şi cifrul tău.
>
> — N-am să cred asta până nu o văd cu ochii mei, i-am spus eu.
>
> Şi, cum aveam trei tipuri de cifruri – unul obişnuit pe care îl foloseam, un al doilea pe care nu îl foloseam şi un al treilea numit *dalle Caselle –,* el îmi arătă că îl cunoştea pe primul. Apoi, pentru a cerceta mai bine o chestiune atât de importantă, i-am spus:
>
> — Cu siguranţă cunoşti cifrul nostru *dalle Caselle*?
>
> — Pentru ăsta trebuie să sari peste multe, mi-a răspuns el, dorind să spună că nu cunoştea decât câteva părţi din el.

---

[124] Sixtus al V-lea a încetat din viaţă în august 1590 şi a fost succedat pentru o foarte scurtă perioadă de timp de Urban al VII-lea, care a murit după doar două săptămâni în funcţie. Următorul papă, Grigore al XIV-lea (decembrie 1590 – octombrie 1591), a avut mult mai multă înţelegere pentru Filip al II-lea şi, în timpul scurtului său pontificat, a trimis trupe şi bani pentru a susţine Liga Catolică împotriva lui Henric al IV-lea. (*N.a.*)

> L-am rugat să îmi arate câteva dintre scrisorile pe care le descifrase şi mi-a promis că o va face, dar nu mi-a mai spus nimic despre acest lucru de atunci, iar eu, plecând de acolo, nu l-am mai întâlnit.[75]

În ciuda lipsei lui de discreţie, Viète a crezut cu o înflăcărare rar întâlnită la ceilalţi spărgători de coduri că munca lui este de o importanţă vitală pentru siguranţa naţională. Aflându-se pe patul de moarte, la începutul lui 1603, Viète a spus că nu vrea să aibă nimic de-a face cu vreun preot sau vreun doctor.[125] Preocuparea lui principală era SIGINT. Era hotărât ca înainte să moară să pregătească un dosar pentru ducele de Sully, prim-ministrul lui Henric al IV-lea, cu tot ceea ce descoperise despre „rezolvarea cifrurilor din Spania şi Italia, pentru a sluji cum se cuvine tronul şi statul francez”.[76] Spania era mult în urmă în materie de criptanaliză, iar afirmaţia lui Filip al II-lea că decriptarea codurilor din Franţa era rezultatul unei vrăjitorii a fost, de fapt, o mărturie a gradului de înapoiere, la fel de grăitoare ca solicitarea adresată de marele vizir Sokollu ambasadorului veneţian de a instrui un criptograf turc.

Şi în Spania securitatea cifrurilor era slabă. Un funcţionar de origine flamandă care lucra în serviciul spaniol de cifrare i-a trimis timp de câţiva ani documente despre cifruri lui Philip Marnix, lord de Saint-Aldegonde (Filips van Marnix, heer van Sint-Aldegonde), unul dintre capii revoltei olandeze împotriva stăpânirii spaniole. Funcţionarul a fost prins în 1581.[77] Aldegonde a fost un geniu universal, scriitor şi teolog renumit, cunoscut astăzi drept autorul probabil al versurilor celui mai vechi imn naţional din lume, „Wilhelmus”, compus în timpul revoltei olandeze. Documentele despre cifrurile spaniole l-au inspirat să-şi încerce mâna la spargerea codurilor. În 1577, Aldegonde a publicat un mesaj criptat spaniol interceptat în Franţa, care îi fusese trimis lui Filip al II-lea de către Ioan de Austria, guvernatorul său general din Ţările de Jos, şi care insista asupra necesităţii înăbuşirii violente a revoltei olandeze. Într-o declaraţie neclară şi oarecum comică, Ioan şi-a exprimat indignarea faţă de publicarea corespondenţei sale secrete:

> Noi susţinem că o asemenea acţiune (...) constituie o insultă notabilă şi o crimă de trădare, iar interceptarea şi deschiderea scrisorilor unui suveran constituie o crimă de lezmajestate. (...) [Cei responsabili] nu au nicio scuză; şi cu cât publică mai mult ceea ce le place să descifreze, adică să inventeze ce vor ei, cu atât îşi pătează mai rău propria lor reputaţie. Chiar dacă noi am scris ceea ce susţin ei, i-am spus regelui ce se întâmplă şi ne pare rău că lucrurile rămân în aceeaşi stare proastă.[78]

Drept răspuns, Aldegonde a publicat şi alte mesaje decriptate. A încercat în continuare, uneori cu succes, să decripteze comunicările spaniole şi după arestarea funcţionarului flamand responsabil de cifruri în 1581, iar Filip al II-lea, incapabil să înţeleagă criptografia, l-a bănuit că face vrăji pentru a sparge cifrurile spaniole, ca şi în cazul lui Viète. În 1590, Aldegonde a petrecut trei luni la Paris, unde probabil a discutat cu Viète despre criptanaliză. Apoi a început să furnizeze copii după mesajele spaniole decriptate curţilor lui Henric al IV-lea şi Elisabeta I, ambii aflaţi în război cu Spania.[79]

Chiar dacă Filip al II-lea a înţeles greşit decriptarea codurilor, el a avut o influenţă hotărâtoare asupra dezvoltării serviciilor de informaţii în Europa. Ameninţarea reprezentată de forţele sale armate, cele mai puternice din Europa, a stimulat spargerea codurilor atât la curtea lui Henric al IV-lea, care

---

[125] În cele din urmă, Viète a fost de acord să se spovedească unui preot pentru ca fiica lui să nu fie considerată fiică de ateu şi să rişte să fie dezmoştenită. Vezi Pesic, „Francois Viète”, p. 9, n. 22. (*N.a.*)

a fost lider mondial în perioada de activitate a lui Viète, cât şi printre rebelii olandezi care luptau pentru independenţă împotriva guvernării spaniole. Ameninţarea spaniolă a avut însă cel mai puternic impact asupra dezvoltării sistemelor de informaţii din Anglia, care, la sfârşitul anilor 1580, a avut de înfruntat două pericole în acelaşi timp: cea mai mare armată invadatoare trimisă vreodată împotriva sa şi comploturi de asasinare a reginei Elisabeta I, susţinute de Filip. Ca reacţie la aceste pericole, serviciile de informaţii au fost pentru prima oară integrate în deciziile politice mai bine ca niciodată în istoria Angliei, poate şi a lumii întregi.[80]

9

IVAN CEL GROAZNIC ŞI ÎNCEPUTURILE SERVICIILOR DE SECURITATE A STATULUI DIN RUSIA

Ivan al IV-lea „cel Groaznic”, devenit Mare Cneaz al Moscovei în 1533, la vârsta de doar trei ani, iar în 1547, primul „ţar al tuturor Rusiilor”, rămâne cea mai misterioasă şi totodată cea mai îngrozitoare figură de monarh european din secolul al XVI-lea. Deşi portretul său apare în multe cărţi de istorie a Rusiei şi în majoritatea biografiilor sale, toate reprezentările sunt pur fictive. Nu există nicio reproducere autentică a chipului său, ceea ce contrastează izbitor cu situaţia din Anglia din vremea dinastiei Tudor, contemporană cu Ivan. Izvoarele scrise sunt de asemenea mai fragmentare şi adesea mai nesigure decât cele referitoare la oricare alt conducător important din secolul al XVI-lea, dar relatările negustorilor şi diplomaţilor englezi, ţinute în secret la vremea respectivă, vin în completarea înscrisurilor ruseşti lacunare.

Domnia lui Ivan cel Groaznic a influenţat pe termen lung şi în mod brutal istoria ulterioară a serviciilor de informaţii şi de securitate ruse. Stalin, cel mai mare admirator al său din secolul XX, l-a numit un „conducător mare şi înţelept”, dar i-a reproşat că nu a fost suficient de groaznic. El susţinea că, dacă Ivan ar mai fi „înjunghiat cu cuţitul” încă cinci familii de nobili, s-ar fi menţinut autoritatea ţarului şi Rusia ar fi fost cruţată de „Timpurile tulburi”, care au provocat haos la mai puţin de două decenii de la moartea sa în 1584.[1] Stalin nu a făcut aceeaşi greşeală în timpul Marii Terori din 1936-1938, când au fost închişi sau ucişi milioane de trădători, a căror vină era, în majoritatea cazurilor, imaginară. În ianuarie 1941, Stalin i-a cerut marelui regizor Serghei Eisenstein să facă un film la comandă despre Ivan cel Groaznic, care să arate că Teroarea lui Ivan a fost necesară şi să justifice astfel propria Teroare a lui Stalin.[126]

---

[126] Ordinele au fost transmise printr-o scrisoare de la A.A. Jdanov, dar Eisenstein nu a avut niciun dubiu că ele veneau de la Stalin, vorbind într-o scrisoare trimisă ulterior lui Stalin despre „ordinele dumneavoastră”. Vezi Perrie, *Cult of Ivan the Terrible*, p. 149. (*N.a.*)

Ivan al IV-lea a trăit permanent cu teama că se urzesc conspiraţii împotriva lui. În decembrie 1564, s-a mutat de la Kremlin la Aleksandrovskaia Sloboda, la aproximativ 100 de kilometri nord-est de capitală, unde avea o moşie fortificată şi de unde a acuzat boieri, alţi nobili şi dregători de la curtea din Moscova de „fapte de trădare”; până şi preoţii îi „acopereau” pe trădători, susţinea el. În ianuarie 1565, şi-a anunţat intenţia de a împărţi ţara în două: *opricinina* (derivat din *oprici*, „pus deoparte”), care urma să fie sub controlul său direct, şi *zemşcina* (de la *zemlia*, „pământ”), sub conducerea boierilor de la Moscova.[2] Chiar dacă nu s-a produs niciodată o separare efectivă a celor două părţi ale teritoriului şi Ivan a petrecut în realitate mai mult timp la Kremlin decât la ţară, decretul împărătesc prin care s-a înfiinţat *opricinina* i-a dat ţarului putere nelimitată să „stârpească trădarea” şi să-i execute pe „trădători”.[3]

Sarcina identificării şi eliminării trădătorilor a revenit gărzii imperiale de *opricinici,* nou înfiinţată, pe care Ivan o vedea, în mod bizar, ca pe un ordin călugăresc, cu el pe post de „Părinte stareţ”.[127] *Opricinicii* au devenit primul serviciu de securitate organizat în Rusia, deşi atribuţiile lor au depăşit culegerea şi analiza informaţiilor. Apariţia lor semăna probabil cu o imagine desprinsă din Apocalipsă: străbăteau ţara înveşmântaţi în haine negre, călare pe cai negri, ducând cu ei câte o mătură (să măture trădarea din ţară) şi un cap de câine prins simbolic de şaua fiecărui cal (să adulmece şi să atace trădătorii). Muzeul din Aleksandrovskaia Sloboda păstrează un sfeşnic de argint din secolul al XVII-lea care îl înfăţişează chiar pe Ivan călare, cu mătură şi cap de câine.[128]

Faptul că *opricinicii* foloseau capete de câini era ceva complet nou şi în acelaşi timp profund macabru.[4] Chiar dacă ruşii, la fel ca vest-europenii, erau de mult obişnuiţi cu basmele în care apăreau câinii iadului, oameni sau monştri cu cap de câine, niciun scriitor sau artist nu şi-a imaginat vreodată capete de câini duse pe cai. Ruşii nu practicau taxidermia şi, prin urmare, nu aveau capete de animale împăiate pe pereţi precum vest-europenii, dar iarna rusească înlesnea congelarea, astfel încât, în ianuarie 1565, când Ivan a creat *opricinina*, capetele de câini puteau fi puse pe cai dacă erau scurse bine de sânge şi lăsate să îngheţe. În primăvară însă, începeau cu siguranţă să se descompună, ceea ce limita perioada lor de utilizare la şase luni din an, pentru acei *opricinici* care aveau de unde să se aprovizioneze în mod regulat.[5]

Capul de câine rămâne cel mai îngrozitor simbol imaginat vreodată de o agenţie de securitate sau de informaţii (cu mult mai înfiorător decât craniul stilizat cu oase încrucişate folosit de naziştii SS). Totodată, era şi un simbol potrivit pentru Grigori Lukianovici Skuratov-Belski, *opricinic*-şef, cunoscut mai bine sub numele de Maliuta Skuratov – probabil cea mai dezgustătoare figură din întreaga istorie a serviciilor secrete ruse, deşi concurenţa este mare. Skuratov, poreclă moştenită de la tatăl său, însemna „piele ponosită de căprioară”, o aluzie la tenul său aspru, iar „Maliuta” se referea la faptul că era

---

[127] Este dificil, dacă nu imposibil, de calculat numărul total de *opricinici.* Ivan vorbea iniţial de 1 000, dar ulterior numărul lor a crescut. Totuşi, estimările recente de 6 000 (de două ori mai mulţi oameni decât are în prezent MI5) ar putea fi exagerate. Vezi Halperin, „Did Ivan IV’s *Oprichniki* Carry Dogs’ Heads?”, p. 60. (*N.a.*)

[128] La baza sfeşnicului se află următoarea inscripţie: „Ţarul a părăsit oraşul împreună cu fraţii şi a mers la mănăstire” (http://www.kreml-alexandrov.ru/). La inaugurarea muzeului, în restaurant era expus simbolul înfiorător al capului de câine, pentru a-i face pe vizitatori să simtă că iau masa „la fel ca Ivan cel Groaznic”. (*N.a.*)

mic de statură. Mihail Bulgakov, cel mai mare scriitor din epoca stalinistă, scria în *Maestrul şi Margareta*, capodopera sa care a fost interzisă:

> Nici Caius Caesar Caligula, nici Messalina n-o mai impresionară pe Margareta, după cum nu-i mai stârni interesul niciunul dintre acei regi, duci, cavaleri, sinucigaşi, traficante de otrăvuri, spânzuraţi şi codoaşe, temniceri şi trişori, călăi, delatori, trădători, nebuni, iscoade şi corupători de minore. Toate numele i se amestecau în minte, chipurile se aglutinau într-o enormă lipie, doar unul singur i se gravă dureros în memorie – chipul încadrat aievea de o barbă în flăcări al lui Maliuta Skuratov.[129]

Printr-o coincidenţă bizară, Nikolai Ejov, care a fost cel mai mare asasin dintre toţi şefii serviciilor secrete ale lui Stalin şi în onoarea căruia perioada de Teroare s-a numit *Ejovşcina*, a fost la fel de micuţ şi aproape la fel de dezagreabil ca Maliuta, astfel încât a fost poreclit „Piticul Otravă". Deşi Ejov a fost răspunzător de mult mai multe crime decât Skuratov, nici el, nici ceilalţi şefi ai serviciilor secrete ale lui Stalin nu au egalat zelul manifestat de Skuratov în rolul de călău-şef şi nici n-au dovedit aceeaşi plăcere sadică de a mutila şi tortura victimele. Stalin l-a admirat pe Skuratov mai mult decât pe oricare alt şef al serviciilor sale secrete. În 1940, Ejov a fost judecat în secret, acuzat în mod absurd de trădare, găsit vinovat şi trimis la moarte, în timp ce implora cu disperare să fie cruţat. A devenit rapid o „nepersoană", fiind şters din toate fotografiile oficiale.[6] În schimb, Stalin a continuat să laude trecutul istoric al lui Skuratov, iar în 1941, când s-a întâlnit cu Eisenstein să discute despre realizarea filmului *Ivan cel Groaznic,* a declarat că „Maliuta Skuratov a fost un mare general de armată şi a murit ca un erou în războiul cu Livonia". Când actorul Nikolai Cerkasov, care îl juca pe Ivan, l-a întrebat dacă avea să apară în film şi scena în care Skuratov l-a strangulat în 1569 pe mitropolitul Moscovei, Filip Kolacev (cel care a condamnat public crimele comise de Ivan), „Stalin a spus că este necesar să se păstreze această scenă, întrucât este corectă din punct de vedere istoric". Filip a devenit între timp sfânt în Biserica Ortodoxă Rusă, iar Skuratov a fost probabil singurul colaborator apropiat al lui Ivan pe care acesta nu l-a bănuit niciodată de uneltiri împotriva lui.[7]

Răspunderea finală pentru actele barbare de epurare comise de Skuratov îi revine lui Ivan însuşi. Cât timp a fost ţar, s-a aflat mai tot timpul în război (au existat doar trei ani de pace)[8], iar modul său de luptă a fost sângeros chiar şi după standardele vremii. O gravură germană realizată în 1561, când Rusia a invadat Livonia (în prezent Estonia şi Letonia), înfăţişează femei dezbrăcate spânzurate de un copac deasupra trupurilor spintecate ale copiilor lor. Inimile copiilor sunt atârnate lângă capetele femeilor, iar arcaşii ruşi le folosesc drept ţintă la exerciţii de tragere. Deşi aceste atrocităţi nu sunt coroborate de puţinele surse ruseşti existente, ştim că Ivan a comis acte brutale la fel de îngrozitoare împotriva supuşilor săi din Rusia, aşa încât este puţin probabil să-i fi cruţat pe livonieni.

La fel cum s-a întâmplat patru secole mai târziu, în timpul Terorii lui Stalin, niciunul dintre colaboratorii apropiaţi ai lui Ivan (poate cu excepţia lui

---

[129] Bulgakov a fost conştient că această capodoperă, la care a lucrat timp de 12 ani, nu putea fi publicată în timpul vieţii – nici a lui, nici a lui Stalin. La moartea sa, în 1940, cartea se afla încă într-o ascunzătoare din casa lui. A fost publicată un sfert de secol mai târziu, dar KGB a continuat să o trateze cu adâncă suspiciune, drept „o armă primejdioasă în mâinile centrelor ideologice (occidentale) angajate în sabotajul ideologic împotriva Uniunii Sovietice". Vezi Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, p. 14. (*N.a.*) [Citat preluat din *Maestrul şi Margareta*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2012, trad. de Ion Covaci, p. 335. (*N.t.*)]

Skuratov) nu putea fi sigur că nu va fi bănuit de uneltiri împotriva ţarului. Printre cei care au figurat în mod neaşteptat în teoriile conspiraţioniste ale lui Ivan s-a numărat şi prinţul Ivan Petrovici Celiadnin-Fedorov, profesorul său din copilărie, în casa căruia crescuse şi a cărui soţie îi fusese doică. În primii doi ani de *opricinina*, acesta i-a fost apropiat lui Ivan, dar, în 1568, iscoadele ţarului i-au spus că Celiadnin-Fedorov punea la cale un complot să îl înlăture de la putere, ceea ce era probabil un neadevăr.[9]

Potrivit mărturiei posibil directe a lui Albert Schlichting, un translator german de la curtea ţarului, Ivan l-a chemat pe Fedorov la Kremlin şi i-a poruncit să se aşeze pe tron, îmbrăcat în veşminte regeşti, şi să ţină sceptrul domnesc în mână. Ivan s-a aplecat şi a îngenunchiat în faţa lui zicând: „Acum ai ce-ai căutat şi te-ai străduit să obţii – să fii mare cneaz al Moscovei şi să-mi iei locul". După care i-a spus: „De vreme ce am puterea să te pun pe acest tron, tot aşa am puterea să te dau jos de pe el". Apoi l-a înjunghiat pe Fedorov de câteva ori în inimă cu un pumnal, iar *opricinicii* au adăugat alte lovituri de pumnal, „în aşa fel încât", conform relatării înfiorătoare a lui Schlichting, „stomacul şi măruntaiele lui se revărsau sub ochii tiranului".[10] După aceea, *opricinicii*, cu Ivan în frunte, au răspândit teroarea pe moşiile lui Celiadnin-Fedorov. Potrivit baronului von Standen, un german care lucra pentru *opricinina*, „Satele au fost arse cu tot cu biserici şi ce era prin ele, icoane şi podoabe bisericeşti. Femeile şi fetele au fost despuiate şi silite să alerge aşa pe câmp după găini".[11] În 1569, pornind de la zvonurile că Vladimir Stariţki avea de gând să pună mâna pe tron (probabil la fel de nefondate ca şi cele despre Celiadnin-Fedorov), acesta a fost silit de Skuratov să bea otravă în timp ce copiii săi erau ucişi de faţă cu el.[12]

La fel ca în cazul Terorii staliniste din anii 1930, regimul de teroare instaurat de Ivan nu a pornit din nevoia reală de securitate în Rusia. Acesta şi-a atins apogeul în 1570, când *opricinicii* au masacrat populaţia din Novgorod, al treilea oraş ca mărime din Rusia, pe care Ivan îl bănuia de trădare colectivă.[13] Deşi este posibil ca violenţa manifestată de *opricinici* să fi scăpat de sub control, este clar că ea a fost premeditată şi că Ivan a contribuit personal la regizarea ei. Înainte să intre cu *opricinicii* în Novgorod, Ivan a trimis un comandant cu escortă, probabil sub acoperire, pentru „iscodirea şi recunoaşterea" principalelor obiective de jefuit şi ţinte de execuţie. Apoi, potrivit lui Standen, după ce au prădat palatul episcopului:

> A luat clopotele cele mai mari şi tot ce a voit din biserici [...]. În fiecare zi se scula şi trecea la altă mănăstire. S-a dedat depravării şi a pus să fie torturaţi călugării, iar mulţi dintre ei au fost ucişi. Sunt 300 de mănăstiri înăuntrul şi în afara oraşului şi niciuna nu a fost cruţată. Apoi a început jefuirea oraşului [...].
>
> Jalea şi suferinţa au continuat fără întrerupere timp de şase săptămâni [...]. În fiecare zi însuşi Marele Cneaz [Ivan] putea fi găsit şi în camera de tortură [...]. Fiicele locuitorilor au fost luate pe sus cu miile de *opricinici*.[14]

Potrivit unei relatări contemporane dintr-un buletin informativ german, la întoarcerea triumfală la Moscova după victoria repurtată asupra trădării imaginare din Novgorod, conducătorul *opricinicilor* purta la şa capul proaspăt tăiat al unui imens câine englezesc (probabil un Bullmastiff). Calul lui Ivan ducea o replică de argint a unui cap de câine, ale cărui fălci se deschideau şi se închideau în ritm cu tropotul calului.[15]

În epoca stalinistă erau interzise orice insinuări că vreuna dintre crimele comise sub regimul de teroare impus de Ivan ar fi fost influenţată de

tulburările de personalitate paranoidă de care suferea ţarul.[130] Cu toate că ororile regimului de teroare din timpul lui Ivan nu mai reprezintă de mult un subiect tabu pentru istoricii ruşi, ele sunt minimalizate în istoria oficială a serviciilor actuale de informaţii externe din Rusia, Slujba Vneşnîi Razvedki (SVR), care dedică primul volum activităţilor de informaţii din timpul ţarilor. Această istorie nu menţionează rolul (şi nici măcar numele) lui Maliuta Skuratov ca *opricinic*-şef, dar pune brutalitatea lui Ivan în parte pe seama educaţiei dezechilibrate primite de acesta la o curte profund dezbinată de intrigi şi de rivalităţi dure. Potrivit cronicarului oficial al domniei lui Ivan, la vârsta de 13 ani acesta a ordonat uciderea brutală a prinţului Andrei Mihailovici Şuiski, despre care s-a plâns că i-a arătat lipsă de respect când şi-a sprijinit cizmele murdare de patul împărătesc. Şuiski a sfârşit sfâşiat de haita de câini de pază şi vânătoare de la Kremlin.[16]

Istoria oficială a SVR recunoaşte realizarea istorică a lui Ivan al III-lea „cel Mare” (bunicul lui Ivan al IV-lea, care a domnit între 1462 şi 1505) de a pune capăt supunerii Rusiei faţă de Hoarda de Aur mongolă, dar le atribuie principalele merite pentru naşterea diplomaţiei şi serviciilor de informaţii externe lui Ivan şi sfetnicului său, Ivan Mihailovici Viskovatîi, care a devenit primul şef al diplomaţiei ruse în 1549, deşi Rusia încă nu trimitea ambasadori permanenţi în străinătate la acea vreme. Cum nu exista o delimitare clară între diplomaţie şi activităţi de informaţii, SVR îl consideră în mod legitim pe Viskovatîi drept primul şef al serviciilor de informaţii externe din Rusia. Probabil cea mai mare realizare a sa a fost încheierea, în 1562, a Tratatului de la Mojaisk cu regele Frederic al II-lea al Danemarcei, prin care se recunoşteau reciproc revendicările teritoriale ale celor două state în Livonia (Estonia şi Letonia de azi). Istoria oficială a SVR conchide că Viskovatîi a întâmpinat iniţial o rezistenţă serioasă din partea regelui Danemarcei, dar l-a învins prin „ceea ce în jargonul serviciilor profesioniste de informaţii de astăzi se numeşte cumpărarea unor «agenţi de influenţă». A fost nevoie de bani şi de o remarcabilă putere de persuasiune pentru a-i convinge în secret pe nobilii danezi care puteau apoi să îl influenţeze pe rege la momentul potrivit [...]”.[17]

Fiind de mic copil martor la duşmăniile fratricide de la curtea Rusiei, Ivan cel Groaznic a fost în mod firesc interesat şi de diviziunile existente în interiorul curţilor străine cu care a avut contact, ca de exemplu cea a Danemarcei, despre care Viskovatîi îl informa cu regularitate. Istoria oficială a SVR exagerează însă când susţine că Ivan „aprecia informaţiile care îl ajutau să se orienteze corect în politica externă” într-o asemenea măsură încât se presupune că îi răsplătea chiar şi pe cei care furnizau informaţii inutile, pentru a-i încuraja să se implice în continuare în culegerea de informaţii.[18] După cum au dovedit ororile regimului de teroare din timpul lui Ivan, acestuia îi era extraordinar de dificil să distingă între ameninţările reale şi cele iluzorii, dată fiind firea lui profund neîncrezătoare. Admiratorul său de mai târziu, Iosif

---

[130] Serghei Platonov, cel mai mare istoric din Uniunea Sovietică în perioada interbelică şi cel care le-a fost profesor de istorie copiilor ţarului înainte de Revoluţie, a susţinut că Ivan a înfiinţat *opricinina* ca să distrugă boierimea şi aristocraţia princiară şi să impună o nouă clasă conducătoare de nobili în slujba statului. Platonov a comis însă greşeala incorectă din punct de vedere politic de a sublinia responsabilitatea personală a lui Ivan pentru atrocităţile comise sub regimul său de teroare. Ca urmare, în 1930 a fost dat afară de la universitate, fiind acuzat pe nedrept de implicarea într-o conspiraţie regalistă, şi a fost strămutat, murind în sărăcie în exil doi ani mai târziu. Vezi Platonov, *Ivan the Terrible*; De Madariaga, *Ivan the Terrible*, Prefaţă. (*N.a.*)

Stalin, suferea de aceeaşi problemă la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial.[19]

Deşi Viskovatîi a fost cu mult superior în gândire ţarului, el suferea de două handicapuri majore care îl împiedicau să înţeleagă lumea exterioară la fel ca demnitarii de rang înalt din marile state occidentale. În primul rând, Rusia, precum Turcia, nu avea ambasade permanente. Ambasadorii ruşi erau trimişi în străinătate cu sarcini precise şi se întorceau în ţară când misiunea era considerată încheiată sau eşuată, ceea ce priva Kremlinul de fluxul continuu de informaţii pe care îl asigurau ambasadorii Angliei sau ai altor ţări europene. De asemenea, tot precum Turcia, dar într-o mai mică măsură, Rusia nu avea cultura tiparului, care generase o revoluţie informaţională în Occident.[20] Prima tipografie din Moscova a fost înfiinţată abia în 1553, cu un secol mai târziu decât în Europa Occidentală, de Ivan al IV-lea şi de mitropolitul Macarie al Moscovei şi al Întregii Rusii, cu scopul de a tipări texte religioase. Tipografia a fost însă foarte nepopulară în rândul copiştilor consacraţi şi se crede că a fost incendiată în 1568 de mulţime. Ivan Federov, diaconul de Kremlin care administra tipografia, a fost silit să fugă în Lituania, dar activitatea tipografică s-a reluat la scurt timp după aceea.[21] În Rusia nu existau însă cărţi de călătorie, care în Anglia elisabetană au fost extrem de populare şi explică, de exemplu, de ce Shakespeare cunoştea în detaliu Italia, unde şi-a plasat acţiunea din 13 piese. Informaţiile despre ţări şi culturi străine provenite din surse deschise erau extrem de limitate în Rusia.

Anglia a fost prima ţară din Europa Occidentală cu care Ivan şi Viskovatîi au avut legături diplomatice strânse. Ele nu au fost rezultatul unei decizii politice ruse, ci, după cum admite şi istoria oficială a SVR, urmarea neaşteptată a unei încercări nereuşite a lui Richard Chancellor, un aventurier englez abia trecut de 20 de ani, de a ajunge în China prin Pasajul Arctic de Nord-Est. Pe 24 august 1553, Chancellor a ajuns la gura de vărsare a fluviului Dvina de Nord în Marea Albă, unde exista doar un mic sat pescăresc la acea vreme, care ulterior a devenit portul Arhanghelsk. Relatarea SVR insistă asupra eficienţei „sistemului de înştiinţare” folosit de Ivan, care avertiza autorităţile cu privire la sosirea neaşteptată a străinilor pe teritoriul Rusiei şi funcţiona până şi în acest colţ de lume îndepărtat şi slab populat.[22]

Guvernatorul local a urcat la bordul navei lui Chancellor, a convenit să „îi ofere merinde spre folosinţă” şi a trimis un mesager să ceară noi ordine de la ţar. Cum nu a sosit niciun ordin timp de trei luni, pe 25 noiembrie Chancellor a hotărât să plece spre Moscova cu o sanie trasă de cai, într-o călătorie pe care avea să o descrie drept „foarte lungă şi anevoioasă”. După ce a parcurs mare parte din distanţa de aproape 1 000 de kilometri, s-a întâlnit pe drum cu un mesager rătăcit care venea din direcţie opusă cu o invitaţie de la Kremlin trimisă de Ivan al IV-lea „cu toată gentileţea”. La sosirea la Moscova, Chancellor şi oamenii lui au fost ţinuţi sub observaţie timp de 12 zile, până când Viskovatîi i-a informat că urmau să fie primiţi de ţar. La curtea împărătească „şedea un alai de curteni, o sută la număr, demni de toată cinstea, toţi înveşmântaţi în ţesături de aur până la glezne”, după cum a povestit Chancellor mai târziu. În sala tronului, oamenii săi s-au „minunat de Majestatea împăratului [ţarului]”:

> Locul său era la înălţime, pe un tron foarte regesc, având pe cap o diademă sau coroană de aur, înveşmântat într-o haină lungă lucrată în întregime de un meşter aurar şi ţinând în mână un sceptru împodobit şi încărcat cu pietre preţioase, iar mai presus de toate [...] chipul său era de o maiestate pe măsura excelenţei poziţiei sale sociale [...].

Chancellor şi oamenii lui au fost invitaţi la un dineu uriaş, unde s-a putut vedea cât de autocratic era Ivan în realitate. În cursul cinei, Ivan s-a adresat pe nume fiecăruia dintre mulţii nobili şi alţi oaspeţi: „Ruşii le-au spus alor noştri că pricina era [...] pentru ca împăratul să aibă ştiinţă de ograda lui şi încă să se afle în ăst fel cei care nu îi sunt pe plac”.[23]

În documentele oficiale ruseşti, Chancellor a fost menţionat doar cu prenumele, „Richard”, deoarece numele său de familie era dificil de transcris în alfabetul chirilic.[24] După întoarcerea sa în Anglia, în 1554, la Londra a luat fiinţă Muscovy Company, care urma să desfăşoare schimburi comerciale cu Rusia. Întrucât Rusia încă nu avea ieşire la Marea Baltică la acea vreme, noua societate oferea o legătură comercială importantă cu Occidentul şi o sursă valoroasă de arme şi muniţie pentru nenumăratele războaie ale lui Ivan, precum şi de mărfuri de lux. Societatea comercială Muscovy (devenită ulterior Russia Company) făcea şi ea tranzacţii profitabile, importând blănuri şi materiale de construcţie pentru industria navală.[25] În 1555, după a doua vizită a lui Chancellor în Rusia, Ivan a ordonat construirea unei ambasade între zidurile Kremlinului pentru diplomaţii şi negustorii englezi şi a scutit societatea comercială Muscovy de taxe vamale. Istoria oficială a SVR, care coincide în linii mari cu versiunile din Occident, relatează:

> Plin de succes, Chancellor s-a întors acasă [în 1556] cu marfă preţioasă în cală şi cu primul ambasador al Rusiei [în Anglia] la bord, Osip Nepeia. Într-o noapte furtunoasă, vasul s-a lovit de stânci în largul Scoţiei. Chancellor, fiul său şi majoritatea echipajului au pierit încercând să îl salveze pe ambasadorul Moscovei. Nepeia a scăpat şi a fost primit cu fast la Londra, unde negustorii locali au organizat o ceremonie în cinstea lui.[26]

Nepeia s-a întors în Rusia în 1557 la bordul unei nave sub comanda lui Anthony Jenkinson („Anton Iankin” în documentele ruseşti)[27], un căpitan de vas încercat care a devenit ambasador al Angliei la Moscova şi reprezentant al societăţii londoneze Muscovy. La cererea lui Nepeia, au plecat din Anglia însoţiţi de meşteşugari, doctori şi căutători de aur şi argint. Deloc surprinzător, dată fiind călătoria terifiantă de care a avut parte în drum spre Londra, Nepeia a manifestat „o mare bucurie” la întoarcerea în siguranţă în Rusia.[28]

Nepeia şi Jenkinson au avut roluri diferite, ceea ce ilustrează diferenţele uriaşe dintre ce ştiau englezii despre Rusia lui Ivan al IV-lea şi ce înţelegeau ruşii din Anglia dinastiei Tudor. Nepeia venise la Londra într-o misiune diplomatică temporară, cu scopul de a cimenta relaţiile comerciale iniţiate de Chancellor. Nu a lăsat în urma lui vreo ambasadă sau vreun reprezentant. Deoarece Rusia nu a avut nicio sursă directă de informaţii în Anglia în timpul dinastiei Tudor, ştirile despre moartea lui Eduard al VI-lea, urcarea Mariei pe tron, căsătoria ei cu Filip al II-lea, moartea ei şi urcarea Elisabetei pe tron par să fi ajuns la Moscova prin intermediul lui Chancellor şi Jenkinson. Pe lângă problemele legate de traducerea comunicărilor diplomatice ale Tudorilor, scrise în limba latină, este foarte puţin probabil ca ţarul şi consilierii săi să fi înţeles cât de complexe erau implicaţiile politice şi religioase ale acestor schimbări de regim, pe care le socoteau derutante în general. Ivan i s-a plâns ulterior Elisabetei: „Câte scrisori am primit în tot acest timp şi toate cu sigilii diferite! Nu ăsta este obiceiul împărătesc. Şi niciun stat nu are încredere în asemenea documente. Conducătorii de state au un singur sigiliu”. Ivan a susţinut totuşi că a avut încredere în toate aceste documente şi că a făcut întocmai ceea ce îl rugase Elisabeta.[29]

Spre deosebire de rolul jucat de Nepeia la Londra, Jenkinson a înfiinţat la Moscova o ambasadă permanentă şi o misiune comercială a Angliei, devenind, în scurt timp, cel mai influent străin de la curtea lui Ivan.[30] În decembrie 1557, când i-a înmânat lui Ivan scrisori din partea reginei Maria şi a soţului ei, Filip al II-lea, Jenkinson a fost primit la Kremlin cu căldură, poate şi datorită lui Nepeia, care a povestit cum în timpul călătoriei sale spre Anglia Chancellor l-a salvat de la înec cu preţul vieţii. În ziua de Crăciun a aceluiaşi an, a urmat un ospăţ de proporţii. Jenkinson ştia deja, din relatările lui Chancellor despre prima sa vizită la Kremlin, că la masă va putea să îşi dea seama în ce măsură se află în graţiile ţarului, iar Ivan a lăsat să se înţeleagă, în faţa întregii curţi, că Jenkinson era un oaspete vrednic de toată cinstea. Aşezat singur la o masă lângă masa ţarului, „împăratul mi-a trimis cu mâna lui diferite vase cu vin şi mied şi multe feluri de carne”. Ivan şi-a arătat bunăvoinţa din nou la masa de Bobotează dată la palatul său de la Kremlin, despre care Jenkinson scrie: „Am şezut singur ca mai înainte chiar în faţa împăratului şi carnea, pâinea şi băutura mi-au fost trimise de la împărat”. În ciuda primirii călduroase din partea ţarului, Jenkinson nu şi-a făcut iluzii cu privire la regimul său tiranic: „Îşi ţine poporul într-o mare supuşenie; el judecă toate chestiunile, fie ele cât de mici”.[31]

Deşi relatările lui Chancellor şi Jenkinson cu privire la misiunile lor de pionierat la curtea lui Ivan cel Groaznic sunt recunoscute în prezent pentru valoarea lor istoriografică[32], la vremea respectivă atât Societatea comercială Muscovy, cât şi curtea dinastiei Tudor le considerau rapoarte de informaţii care trebuiau să rămână confidenţiale. Cugetările lui Chancellor despre perioada petrecută în Rusia au fost publicate abia în 1589, la cinci ani după moartea lui Ivan. Şi el, şi Viskovatîi, printre alţii, ar fi fost indignaţi de comentariile sincere făcute de Chancellor cu privire la regimul tiranic al lui Ivan, la curtea ţarului („cu mult depăşită şi întrecută de frumuseţea şi de eleganţa locuinţelor regilor Angliei”)[33] şi la unele credinţe din Biserica Ortodoxă Rusă („ramoleli neroade şi nechibzuite de [...] barbari neştiutori”).[34] Chancellor a oferit informaţii militare şi politice, mai ales în raportul intitulat „Despre disciplina războiului la ruşi”, care de asemenea ar fi vexat Kremlinul. A făcut totuşi afirmaţia profund exagerată, probabil sub influenţa atmosferei de lăudăroşenie de la Kremlin, că ţarul „nu cheamă niciodată la arme împotriva duşmanului un număr mai mic de trei sute de mii de soldaţi” în vreme de război.[35] Societatea comercială Muscovy a considerat însă că până şi rapoartele mai puţin controversate trimise de Chancellor cu privire la principalele oraşe ruseşti reprezentau informaţii comerciale mult prea valoroase pentru potenţialii rivali pentru a fi făcute publice.

Bunăvoinţa arătată de Ivan i-a permis lui Jenkinson să călătorească nestingherit în Rusia şi dincolo de graniţele ei. În septembrie 1559, a fost primit ca un adevărat erou la Kremlin când s-a întors dintr-o expediţie periculoasă în Asia Centrală, de unde a adus 25 de ruşi pe care îi salvase din robie şi şase emisari tătari. Niciun reprezentant britanic nu a mai câştigat de atunci o poziţie atât de privilegiată la Kremlin. După un an petrecut la Londra, Jenkinson s-a întors în Rusia pentru a treia oară în 1561 şi, în cursul călătoriilor lui spre răsărit, a devenit primul mesager englez trimis ca emisar secret de un ţar rus.[131] În 1562, Ivan i-a încredinţat personal o misiune riscantă în Şirvan, regiune din estul Caucazului condusă de hanul Abdullah, de unde s-a întors după un an cu un transport mare de mătase şi pietre

[131] Jerome Horsey a fost cel de-al doilea în 1580. Vezi infra, p. 194. (*N.a.*)

preţioase, precum şi cu ceea ce Ivan socotea scrisori favorabile de la hanul Abdullah şi de la conducătorul Georgiei. Jenkinson a fost răsplătit cu şi mai multe concesii în favoarea societăţii comerciale Muscovy.[36][132]

Ivan i-a acordat în continuare o încredere remarcabilă lui Jenkinson, fără să ştie că în 1566 acesta i-a scris lui William Cecil, secretarul de stat al reginei Elisabeta I, denunţând campania de teroare pornită de *opricinici* împotriva nobililor bănuiţi că ar complota împotriva ţarului.[37] În vara lui 1567, acesta a început să-i spună lui Jenkinson că s-ar putea să fie nevoit să ceară azil în Anglia din cauza comploturilor (probabil în mare parte imaginare) puse la cale împotriva lui.[38] Despărţindu-se de Ivan pe 22 septembrie 1567, Jenkinson s-a întors în Anglia pe mare, purtând o scrisoare oficială şi un mesaj secret din partea ţarului, pe care i le-a înmânat personal Elisabetei în luna noiembrie. Ivan a preferat aşadar, în mod neobişnuit, să trimită cu o sarcină secretă importantă nu un emisar rus, ci un aventurier englez în care avea încredere. Mesajele subliniau dorinţa lui Ivan de a realiza o alianţă ruso-engleză, care urma să fie negociată de Jenkinson, şi făceau propunerea extraordinară (unică în istoria relaţiilor externe ale Angliei) ca fiecare dintre monarhi să aibă dreptul să se refugieze în ţara celuilalt: „Împăratul [ţarul] stăruie să fie prietenie nemuritoare şi înrudire între Majestatea reginei şi el”.[39] Se prea poate ca Ivan să fi dorit să ascundă cererea de azil politic faţă de Viskovatîi şi de alţi demnitari de la Kremlin.

Ivan s-a aşteptat ca Jenkinson să se întoarcă în Rusia cu răspunsul Elisabetei, dar acesta a fost înlocuit de un alt emisar, Sir Thomas Randolph, diplomat şi fost director la colegiul Broadgates Hall (în prezent Pembroke College) de la Oxford. Randolph era cumnatul lui Sir Francis Walsingham, desemnat de Elisabeta pe postul de secretar pentru afaceri externe şi şef al serviciilor de informaţii, care probabil s-a implicat în această numire.[40] Walsingham şi-a folosit ulterior influenţa de trei ori pentru a-l ajuta pe Randolph să devină membru al Parlamentului ca reprezentant al districtului Maidstone.[133] Nu s-a păstrat nicio consemnare referitoare la ce a aflat Randolph despre regimul de teroare impus de *opricinici* odată ajuns pe ţărmul Mării Albe, în iulie 1568, dar era evident că se temea pentru siguranţa sa, deoarece i-a scris lui William Cecil, chiar înainte să ajungă la Moscova, că era nerăbdător să îşi încheie misiunea şi să se întoarcă în Anglia cât mai curând posibil.[41] George Turberville, secretarul lui Randolph şi fost profesor la New College de la Oxford, se plângea, în poeziile pe care le trimitea prietenilor săi, că ruşii sunt „un popor de neciopliţi, cu apucături rele”.[42] Îngrijorarea lui Randolph a crescut şi mai mult când a ajuns la Moscova spre sfârşitul lunii septembrie şi a văzut primirea care i s-a făcut. Nu l-a întâmpinat nimeni şi nici măcar membrii ambasadei engleze nu au fost „lăsaţi să ne aştepte”. După cum a recunoscut mai târziu, contrastul dintre primirea sa iniţială şi cea a lui Jenkinson „mi-a provocat îndoială”. Deşi a primit hrană, a fost deranjat de comportamentul ostil al rusului desemnat să se asigure că nu părăseşte

---

[132] A ajuns şi la curtea şahului Persiei în călătoriile lui. Vezi Brotton, *This Orient Isle*, pp. 52-59. (*N.a.*)

[133] Randolph trebuia să participe la procesul care a dus la execuţia Mariei, regina Scoţiei, desfăşurat la castelul Fotheringhay în 1587, dar, mărturiseşte el, „am fost nevoit să mă întorc acasă – aşa de groaznic m-au chinuit colicile”. Walsingham i se adresa cumnatului său cu apelativul ciudat „Unchiul”, poate pentru că acesta era mai bătrân decât el. (*ODNB*, Thomas Randolph.) (*N.a.*)

ambasada şi nu primeşte vizitatori: „Am avut motive deloc neînsemnate să bănuim că ni se pregătea ceva rău”.

După 17 săptămâni de arest la domiciliu, Randolph a fost în sfârşit chemat în audienţă la ţar în data de 20 februarie 1569. Ivan nu l-a invitat la masă, cum făcuse cu Chancellor şi Jenkinson, dar l-a eliberat din arestul la domiciliu: „Nu iau masa de faţă cu toţi azi, căci multe trebi am; dar ţi-om trimite mâncarea noastră, şi ţi-om da voie să pleci liber cu ai tăi, şi ţi-om creşte simbria pe care ţi-o dăm ca semn al dragostei ce purtăm şi al hatârului ce facem pentru sora noastră, regina Angliei”. Câteva zile mai târziu, Ivan l-a convocat pe Randolph dis-de-dimineaţă la convorbiri secrete, care au durat mai bine de trei ore. Ţarul a plecat apoi de la Moscova la Aleksandrovskaia Sloboda, unde Randolph credea că se afla „casa mângâierii sale”. Când s-a întors la Kremlin, şase săptămâni mai târziu, Ivan l-a convocat din nou pe Randolph la convorbiri, unde acesta a susţinut că a obţinut toate „marile privilegii” pe care le dorise pentru societatea comercială Muscovy.[43]

Ivan a fost însă profund nemulţumit. El sperase să obţină o alianţă cu Anglia, îndreptată în principal împotriva Poloniei. Randolph a respectat ordinul de a „trece sub tăcere aceste chestiuni”, ceea ce l-a determinat pe ţar să reclame într-o scrisoare trimisă Elisabetei că emisarul ei „a vorbit de mitocănii şi de trebi negustoreşti” şi nu s-a ocupat de „trebile noastre domneşti”.[44] În octombrie 1569, Randolph a pornit în călătoria de întoarcere în Anglia însoţit de Aleksandr Grigorievici Sovin, ambasadorul trimis de Ivan cu proiectul unui tratat de alianţă pe care trebuia să obţină semnătura Elisabetei. Sovin a primit instrucţiuni să nu accepte nicio schimbare în ceea ce priveşte termenii tratatului, a eşuat în misiune după cum era de aşteptat şi s-a întors în Rusia anul următor.[45]

Pe 25 iulie 1570, Ivan însuşi a adus mari prejudicii diplomaţiei ruse şi culegerii de informaţii prin executarea lui Viskovatîi, care a fost victima unei teorii a conspiraţiei a ţarului, fiind în mod bizar acuzat că a uneltit cu Lituania şi i-a îndemnat pe turcii otomani şi pe hanul Crimeii să invadeze Rusia. De fapt, conform consemnărilor din epocă, trimişii lituanieni nu numai că nu au pus la cale vreun complot împreună cu acesta, dar l-au socotit chiar „neprietenos” şi „inflexibil” în negocieri.[46] Viskovatîi a refuzat să ceară iertare pentru trădarea pe care nu o comisese şi a fost legat într-o piaţă publică şi tăiat în bucăţi. Skuratov a început execuţia tăindu-i nasul, alt *opricinic* i-a desprins urechile şi un al treilea i-a ciopârţit organele genitale. Ivan s-a plâns că Viskovatîi a murit prea repede. Au urmat peste o sută de alte execuţii înfiorătoare ale căror victime au fost probabil nevinovate.[47] Sfârşitul lui Viskovatîi a prefigurat soarta celor mai influenţi trei şefi ai serviciilor de informaţii din vremea lui Stalin, care au fost şi ei executaţi pentru acte de trădare imaginare, inclusiv pentru acuzaţia absurdă că ar fi fost spioni britanici.[134]

Competenţele diplomatice ale lui Ivan au avut mult de suferit ca urmare a execuţiei lui Viskovatîi, fapt reflectat de natura bizară a relaţiilor ulterioare ale ţarului cu Anglia. Pe 24 octombrie 1570, revoltat de refuzul Elisabetei I de a semna proiectul de alianţă transmis de Sovin, Ivan i-a scris personal reginei o scrisoare, care, din câte se ştie, a fost cea mai grosolană epistolă primită de ea vreodată. Potrivit traducerii pregătite pentru Elisabeta, el spunea că voise

---

[134] Ghenrih Iagoda, Nikolai Ejov şi Lavrenti Beria au fost executaţi în 1938, 1940, respectiv 1953; Beria a fost executat în timpul luptelor pentru putere care au avut loc după moartea lui Stalin. Deşi au murit în condiţii mai puţin groaznice decât Viskovatîi, atât Iagoda, cât şi Ejov au fost bătuţi înainte de a fi împuşcaţi. (*N.a.*)

până atunci să corespondeze cu ea în legătură cu „treburi serioase” de stat, crezând în mod eronat că „eraţi stăpână peste ţara voastră şi căutaţi onoare pentru voi şi câştig pentru patria voastră [...]. Dar acum vedem că alţii sunt cei care stăpânesc, şi nu bărbaţi de seamă, ci mârlani şi negustori, cari nu caută bogăţii şi onoare pentru majestăţile noastre, ci câştig pentru mărfurile lor [...]. Şi voi vă propăşiţi ca o fecioară în starea-vă feciorelnică”, a adăugat el batjocoritor, înainte să anunţe anularea drepturilor acordate anterior Companiei Muscovy: „Privilegiul pe care l-am dat negustorilor voştri să nu mai aibă nicio valoare începând de azi”.[48][135]

În ciuda tonului grosolan al scrisorii, Elisabeta şi sfetnicii săi au fost evident de părere că privilegiile comerciale acordate societăţii comerciale Muscovy erau prea importante pentru a renunţa la ele. Aşadar, au decis să ignore insultele lui Ivan şi să-l trimită pe englezul preferat al ţarului, Anthony Jenkinson, într-o nouă misiune la Moscova, ca ambasador al Angliei şi reprezentant al Companiei, în încercarea de a restabili relaţiile.[136] Misiunea acestuia a început prost. După ce a acostat pe ţărmul Oceanului Arctic în iulie 1571, a rămas blocat acolo mai bine de şase luni ca urmare a restricţiilor de călătorie impuse din cauza unei epidemii de ciumă. Primul raport trimis lui William Cecil (recent înnobilat şi devenit baron Burghley) conţinea noi detalii despre atrocităţile comise de *opricinici* sub regimul de teroare. În cele din urmă, Jenkinson a fost primit în audienţă de Ivan la Kremlin pe 23 martie 1572. Avea instrucţiuni să îl convingă pe ţar să fie de acord cu reinstaurarea privilegiilor pentru Societatea comercială Muscovy, sugerând posibilitatea încheierii unei alianţe politice între Anglia şi Rusia, dar fără să îşi asume vreun angajament ferm. Ţarul avea atâta încredere în Jenkinson, încât la următoarea lor întâlnire, pe 13 mai, a fost de acord să redea toate privilegiile societăţii şi l-a complimentat pe „Anthony” pentru rolul jucat în restabilirea relaţiilor ruso-engleze. Jenkinson s-a întors în Anglia pe 23 iulie, după ceea ce *Dictionary of National Biography* numeşte „încununarea strălucită a carierei, care i-a asigurat un loc permanent în istoria relaţiilor anglo-ruse”.[49]

Până să înceapă negocierile cu Jenkinson, Ivan îşi revărsa furia nu asupra Elisabetei I, ci asupra propriilor *opricinici*, acuzându-i că nu au fost în stare să apere Moscova de un atac devastator al tătarilor, care avusese loc în 1571 şi pustiise mare parte din oraşul aflat în afara Kremlinului (după cum i-a relatat Jenkinson lui Cecil). În 1572, Ivan a desfiinţat oficial *opricinicii*.[137] Deşi Jenkinson nu s-a mai întors în Rusia după 1572, Ivan a continuat să se folosească ocazional în secret de alţi diplomaţi englezi. În 1580, i-a încredinţat lui Jerome Horsey, diplomat englez aflat la Moscova, care ulterior a primit titlul de cavaler, misiunea secretă, după cum considera el, de a face rost de provizii de „pulbere, salpetru, plumb şi pucioasă” din Anglia.[50] Horsey l-a anunţat cu siguranţă pe protectorul său, Sir Francis Walsingham, despre

---

[135] Traducerea a îndulcit puţin o parte din insulte. Propoziţia „Şi tu te propăşeşti ca o fecioară în starea-ţi feciorelnică” se traduce mai exact prin „Şi tu eşti ca o fată bătrână în starea-ţi virginală”. (Textul în rusă şi traducerea în engleză pot fi găsite la http://eng.history.ru/content/view/131/87/.) (*N.a.*)

[136] Jenkinson a primit ordin să transmită un mesaj din partea reginei cum că „Nu negustorii conduc statul nostru şi treburile noastre, ci noi înşine ne ocupăm de treburile noastre”. (http://eng.history.ru/content/view/131/87/, n. 24.) (*N.a.*)

[137] După ce *opricinina* a fost desfiinţată, Ivan a revenit totuşi la obiceiul de a împărţi curtea, la mijlocul anilor 1570. Vezi Bogatyrev, „Ivan al IV-lea”, p. 260; Pavlov şi Perrie, *Ivan the Terrible*, p. 125. (*N.a.*)

misiunea secretă şi ulterior i-a dedicat acestuia o carte despre călătoriile sale în Rusia.[138] Cei 17 ani petrecuţi de Horsey la Moscova ilustrează suprapunerea dintre diplomaţie şi spionaj frecventă în secolul al XVI-lea.[51] Ceea ce se remarcă în cazul lui Horsey este faptul că ţarul a folosit serviciile sale (la fel ca în cazul lui Jenkinson înaintea lui), deoarece Rusia nu avea nici diplomaţi, nici spioni în Anglia, dar la fel a făcut şi Walsingham, ba chiar mai frecvent. Horsey s-a bucurat de aşa de multă încredere din partea lui Ivan, încât a fost invitat în vistieria ţarului şi, în 1581, i s-a înmânat o scrisoare secretă, ascunsă într-o ploscă, pentru a o duce reginei Elisabeta.[52]

În ultimii săi ani de domnie, Ivan a continuat să sufere de accese de furie necontrolate şi în 1581, în timpul unei crize, şi-a ucis accidental fiul moştenitor. Celebrul tablou care îl înfăţişează pe ţar îndurerat deasupra trupului însângerat al fiului său, Ivan, a fost realizat de Ilia Repin în 1885, la patru ani după asasinarea ţarului Aleksandru al II-lea, şi l-a tulburat în asemenea măsură pe fiul acestuia, Aleksandru al III-lea, încât a fost retras un timp din Galeria Tretiakov de la Moscova.

Istoria oficială a SVR susţine în mod plauzibil că, după moartea fiului său, Ivan a început să „se căiască” de nenumăratele execuţii poruncite, regretându-le până la sfârşitul vieţii sale, în 1584. Din 1583, toate mănăstirile au început să facă regulat „Pomeniri pentru cei urgisiţi”. Aproape sigur ţarul regreta cel mai mult executarea lui Viskovatîi, a cărui competenţă nu a fost niciodată suplinită. Ivan însuşi a trimis 223 de ruble mănăstirii Sfânta Treime pentru „pomenirea sufletului lui Viskovatîi” şi încă 23 de ruble pentru lumânări.[53] Niciun alt şef de serviciu de informaţii nu a fost comemorat vreodată în acest fel de conducătorul care i-a ordonat şi execuţia.

Ivan al IV-lea a fost urmat la tron de fiul său mai mic, ţarul Fiodor I, evlavios, dar încet la minte (un „prinţ nerod”, după Sir Jerome Horsey).[54] Puterea adevărată era deţinută însă de un consiliu de regenţi marcat de disensiuni, în care lupta îndelungată pentru putere a fost câştigată în cele din urmă de Boris Godunov (mai bine cunoscut în prezent drept antieroul din opera populară a lui Musorgski din secolul al XIX-lea). Horsey, pe care Godunov, la fel ca Ivan al IV-lea, l-a folosit ocazional pentru misiuni secrete, a raportat că la un moment dat, în timpul luptelor pentru putere, Godunov i-a spus, iarăşi la fel ca Ivan al IV-lea, că e posibil să ceară azil în Anglia.[55][139] Horsey îl socotea pe Godunov „o persoană atrăgătoare, agreabilă, afabilă”, care „nu este un erudit, dar are o minte ageră şi e un orator înnăscut”. Godunov era însă şi superstiţios („foarte preocupat de necromanţie”) şi „răzbunător”.[56][140] Avea un trecut sinistru, atât ca *opricinic* de la vârsta de 20 de ani, cât şi ca ginere al

---

[138] Societatea comercială Muscovy a început să îl suspecteze pe Horsey, poate din cauza misiunilor sale comerciale desfăşurate în interes personal. Cu puţin timp înainte să moară, Walsingham a respins obiecţiile societăţii cu privire la numirea lui Horsey ca ambasador în Rusia în 1590. Vezi Berry şi Crummey (editori), *Rude and Barbarous Kingdom*, pp. 250-252. (*N.a.*)

[139] Se pare că la Horsey a apelat şi Walsingham pentru promovarea propriilor sale afaceri în Rusia. Deşi relatările lui Horsey sunt uneori îndoielnice, Godunov a recurs câteodată la serviciile lui pentru misiuni secrete, printre care s-a numărat şi o călătorie (încununată de succes) în Livonia, pentru a convinge un membru al familiei imperiale (Maria Vladimirovna, văduva prinţului Magnus) să se întoarcă în Rusia. În cele din urmă, relaţia cu Godunov s-a deteriorat, iar Horsey a fost arestat în 1589 şi trimis în Anglia în custodia lui Giles Fletcher. (*N.a.*)

[140] Evaluarea calităţilor pozitive ale lui Godunov este şi mai credibilă ţinând cont că a fost făcută după ce Horsey s-a certat cu el şi a fost expulzat din Rusia. (*N.a.*)

lui Maliuta Skuratov, cel mai sângeros dintre *opricinici*.[57] Sigur a susţinut cu entuziasm execuţia brutală a trădătorilor imaginari de la Novgorod şi de la Moscova ca să avanseze la curtea lui Ivan cel Groaznic şi, probabil pe seama victimelor, a adunat o avere uriaşă. Istoricul Catherine Merridale îl descrie drept cel mai apropiat „echivalent al unui oligarh din secolul XXI" care a trăit în secolul al XVI-lea.[58]

Spre deosebire de Ivan al IV-lea însă, Godunov a încercat – cu succes – să evite războaiele în afara ţării. Cei 20 de ani de pace care au urmat după moartea lui Ivan i se datorează în mare parte lui.[59] În perioada regenţei, Godunov n-a arătat nicio înclinaţie spre execuţiile publice ale trădătorilor. În schimb, a acţionat în culise, a creat o reţea vastă de informatori şi s-a descotorosit în secret de câţiva dintre principalii săi rivali.[60][141] Giles Fletcher, scriitor şi diplomat englez şi fost profesor la King's College din Cambridge, s-a simţit mai mereu supravegheat cu ostilitate cât timp a fost ambasador la Moscova (din 1588 până în 1589), unde avea misiunea de a regla disputele referitoare la societatea comercială Russia. După cum i s-a plâns lui Burghley, „toată primirea mea, de la sosire până la sfârşit, a fost ca şi cum ar fi născocit intenţionat mijloace prin care să arate ura lor absolută faţă de tagma negustorilor şi de întreaga naţiune engleză". Chiar dacă a reuşit în cele din urmă să negocieze un acord, când s-a întors acasă în vara lui 1589, potrivit renumitului scriitor Thomas Fuller, „el i-a mulţumit din inimă lui Dumnezeu că s-a întors în siguranţă dintr-un mare pericol, căci *Poeţii* nu şi-l pot imagina pe *Ulise* mai bucuros că a scăpat din *Peştera lui Polifem* decât era el că s-a eliberat de puterea unui *prinţ* într-atât de *barbar*".[61]

În 1591, Fletcher a încercat să publice o carte bazată pe experienţele sale, intitulată *Of the Russe Commonwealth, or, The manner of government by the Russe emperor [...] with the manners, and fashions of the people of that country*. Aceasta reprezintă cea mai bună şi mai detaliată relatare despre Rusia făcută de un călător elisabetan, care exprimă clar ura lui Fletcher faţă de sistemul politic rusesc: „Starea şi forma guvernării lor este de-a dreptul tiranică". Cel mai cumplit dintre tirani fusese Ivan cel Groaznic:

> Ca să-şi arate suzeranitatea asupra vieţilor supuşilor săi, când fostul împărat Ivan [al IV-lea] Vasilievici se afla în preumblare sau călătorie, dacă nu-i plăcea chipul sau însuşirile vreunui om întâlnit în cale sau care se uita spre el, poruncea să i se taie capul, ceea ce se făcea imediat şi capul era aruncat la picioarele lui.[62]

Aşa cum se întâmplase şi cu o generaţie în urmă după ce Richard Chancellor şi-a descris misiunea, guvernatorii societăţii comerciale Russia au considerat fără îndoială că publicarea cărţii lui Fletcher ar dezvălui informaţii comerciale preţioase concurenţei. Însă principala lor temere era ca regimul lui Godunov să nu descopere ce a scris Fletcher despre domnia „tiranică", deoarece „răzbunarea va lovi asupra oamenilor şi mărfurilor rămase la Moscova şi va nimici cu desăvârşire comerţul pentru totdeauna". Burghley a fost în mod evident de acord şi cartea a fost interzisă. Conţinutul ei a rămas deosebit de sensibil chiar şi două secole şi jumătate mai târziu. În 1848, ţarul Nicolae I a ordonat confiscarea primei traduceri în rusă a cărţii *Of the Russe Commonwealth* [*O gosudarstve russkom – Despre statul rus*] şi pedepsirea drastică a funcţionarilor de la Societatea Imperială de Istorie a Rusiei şi

---

[141] Printre rivalii de care s-a descotorosit în secret s-a numărat Piotr Golovin, fostul vistier al lui Ivan al IV-lea, care a fost exilat din Moscova şi „expediat pe lumea cealaltă pe drum", potrivit lui Horsey. Vezi Sir Jerome Horsey, „Travels", în Berry şi Crummey (ed.), *Rude and Barbarous Kingdom*, p. 322. (*N.a.*)

Antichităţi de la Moscova care au îndrăznit să o publice în *Lucrările* lor.[63] Niciun alt raport britanic de informaţii despre Rusia nu a mai fost atât de controversat atât de mult timp.

La moartea lui Fiodor I, în 1598, Boris Godunov a devenit ţar. Deşi probabil nu se vor afla niciodată prea multe detalii despre sistemul său de supraveghere, reţeaua lui de spioni şi informatori s-a extins. Servitorii erau încurajaţi să îşi denunţe stăpânii şi chiar şi sclavii erau folosiţi ca informatori. Unchiul lui Boris, Semen Nikitîci Godunov, inchizitor-şef şi torţionar zelos, îi raporta regulat despre dovezile de trădare pe care susţinea că le-a descoperit în timpul interogatoriilor sale brutale. Dar sistemul de supraveghere al lui Godunov şi intrigile nu i-au asigurat succesiunea. La moartea sa, în aprilie 1605, i-a urmat pe tron Fiodor Borisovici Godunov, fiul său în vârstă de 16 ani, care beneficiase de o educaţie solidă şi care a fost încoronat drept ţarul Fiodor al II-lea. În mai, armata s-a răzvrătit şi mulţi comandanţi au trecut de partea unui pretendent la tron, aşa-numitul prim „Fals Dmitri”. În iunie, Fiodor al II-lea şi mama sa (fiica lui Skuratov) au fost strangulaţi în Kremlin de agenţii lui Dmitri, iar trupurile lor au fost expuse în public. Semen Godunov, care era urât de multă lume, a fost aruncat în temniţă şi lăsat să moară de foame.[64] În Rusia au urmat ani de zile de război civil şi haos şi „Timpurile tulburi”.

10

Elisabeta I, Walsingham şi ascensiunea serviciilor secrete engleze

Domnia îndelungată a Elisabetei I (din 1558 până în 1603) este considerată în prezent drept una dintre cele mai glorioase din istoria Angliei, dar în epocă a fost o perioadă de nesiguranţă intensă. Ameninţată de duşmani din ţară şi din străinătate, regina ştia că era dificil să îşi păstreze coroana. Puterile catolice din Europa o socoteau şi nelegitimă, şi eretică. Loialitatea catolicilor englezi, care nu se împăcaseră cu ideea afilierii la Biserica Protestantă, era mereu sub semnul întrebării, iar Regina Fecioară provoca şi mai multă îngrijorare prin refuzul ei insistent de a numi un succesor. Stabilitatea regimului depindea astfel de supravieţuirea ei. După cum spunea un membru al Parlamentului în 1567: „Dacă Dumnezeu ar lua-o la El pe Majestatea Sa, succesiunea nefiind stabilită, nu ştiu ce se va alege de mine, de soţia mea, de copiii mei, de pământuri, bunuri, prieteni sau de ţară”.[1] Pericolul unei invazii străine, coroborat cu cel al formării unei facţiuni catolice în ţară au determinat statul elisabetan să creeze cel mai sofisticat serviciu de informaţii din lume la acea vreme.

Din 1573 până la moartea sa în 1590, Sir Francis Walsingham, principalul secretar de stat al Elisabetei, a îndeplinit dublul rol de secretar de externe şi şef al serviciului de informaţii, având zilnic acces la regină şi la prim-ministrul

William Cecil (din 1571 baron Burghley), cel care purtase până atunci responsabilitatea operaţiunilor de spionaj. În 1568, Walsingham i-a scris lui Cecil că „este mai sigur să ne temem prea mult decât prea puţin”. Această axiomă a devenit crezul său.[2] Sub conducerea personală a lui Walsingham, operaţiunile de spionaj, contraspionaj, decriptare şi combatere a subversiunii au cunoscut o integrare nemaiîntâlnită până atunci în istoria serviciilor de informaţii.

Cariera timpurie a lui Walsingham rămâne în mare parte un mister, deoarece documentele sale personale au dispărut. Nu se cunoaşte nici măcar data naşterii (probabil în jurul anului 1532). A studiat la King’s College, Cambridge, de unde, ca mulţi alţii, a plecat în 1550 fără să obţină o diplomă. Amintirile sale despre viaţa de student au fost probabil plăcute, dat fiind că ulterior Cambridge a devenit pentru el probabil cel mai important loc de recrutare a cadrelor specializate în culegerea de informaţii. După ce a părăsit King’s College, a călătorit câţiva ani pe continent, dezvoltând o afecţiune specială pentru atmosfera protestantă din Basel; în momentele grele de mai târziu, şi-a exprimat uneori dorinţa de a reveni „printre elveţienii credincioşi”. Şi-a întrerupt călătoriile pentru a studia dreptul la Gray’s Inn, unde tatăl său fusese trezorier, dar nu există dovezi că Walsingham ar fi deţinut vreo funcţie publică până în 1568, când avea aproximativ 36 de ani.[3]

Când, cinci ani mai târziu, a devenit şeful serviciilor de informaţii, se pare că nu ştia mai nimic despre operaţiunile de spionaj anterioare dinastiei Tudor – asemenea reginei şi celorlalţi miniştri. Tatăl Elisabetei, Henric al VIII-lea, încercase oarecum să îl ia drept model pe Eduard al III-lea[4], dar aproape sigur nu cunoştea nimic despre succesele sau eşecurile operaţiunilor de spionaj din timpul Războiului de 100 de Ani[142], printre care şi modul dramatic în care Eduard a reuşit să scape de forţele franceze în mlaştinile din Somme în 1346, cu ajutorul unui agent englez.[5] În documentele guvernamentale engleze legate de Războiul de 100 de Ani (prea puţin sau deloc studiate de Walsingham) apar multe referiri la trimiterea de *exploratores* sau *espies* peste Canalul Mânecii pentru a obţine informaţii despre intenţiile francezilor[6143,] dar nu transpare existenţa unui serviciu organizat de informaţii externe. Majoritatea spionilor par să fi fost persoane obscure, adesea identificate în termeni vagi precum „un anumit mesager”. Printre aceştia se regăseau totuşi şi câţiva negustori care călătoreau în Franţa cu afaceri, ca de pildă meşterul aurar John Bridd din Londra, în timpul domniei lui Henric al IV-lea. Misiunea obişnuită a spionilor era „de a descoperi intenţiile şi planurile duşmanilor regelui [...] şi de a-i informa pe rege şi membrii consiliului despre planurile acestora”. Li se spunea adesea să acţioneze „cât mai grabnic”.[7] Cele mai mari succese au fost obţinute de spionii care au activat în teritoriile engleze din Franţa, în special la Calais şi Bordeaux, la începutul secolului al XV-lea, într-o perioadă din timpul Războiului de 100 de Ani când Franţa suferea o slăbire internă de o amploare neegalată până la invazia germană din 1940. În 1406, spionii englezi din Paris au raportat către Calais că Ludovic, duce de Orléans, fratele regelui Carol al VI-lea şi conducătorul efectiv al Franţei, se pregătea să

---

[142] Operaţiunile de spionaj din timpul Războiului de 100 de Ani, neglijate mult timp, sunt încă în curs de cercetare. Chiar dacă recent au apărut câteva lucrări de valoare scrise de cercetători precum Jonathan Sumption sau Chris Given-Wilson, există încă multe lacune în sursele extrem de fragmentare. (*N.a.*)

[143] *Explorator* a fost un termen latin pentru spion (vezi supra, p. 70); *espies* era un termen folosit în franceza veche. (*N.a.*)

invadeze regiunea Gironde, aflată sub dominaţie engleză. Bordeaux şi alte oraşe de frontieră au organizat o reţea de spionaj care furniza rapoarte regulate, de obicei corecte, despre mişcările trupelor franceze. Printre surse s-a numărat şi un informator de rang înalt din tabăra ducelui de Orléans, ale cărui informaţii au fost considerate atât de importante, încât au fost dezvăluite *juraţilor* din Bordeaux (membrii consiliului municipal) numai după ce aceştia au depus jurământ să păstreze secretul.[8]

Ulterior, după ce Anglia a pierdut teritoriile deţinute în Franţa, momentul culminant fiind ocuparea oraşului Calais de către forţele franceze în 1558, Walsingham nu a mai avut posibilitatea să folosească această ţară ca bază strategică pentru operaţiunile engleze de spionaj. Nu a reuşit nici să profite de lecţiile, în mare măsură uitate, din Războiul de 100 de Ani. Walsingham a condus serviciile elisabetane de informaţii nu din birouri guvernamentale, ci din reşedinţa sa aflată în cartierul Aldgate din Londra, cunoscută drept „Papey", un fost spital medieval construit iniţial pentru îngrijirea preoţilor nevoiaşi şi infirmi care oficiaseră liturghii cântate pentru sufletele binefăcătorilor răposaţi (o profesie cu care Walsingham nu era deloc de acord). Cel mai tăinuit volum din casa lui a fost „The book of secret intelligences", în care înregistra numele şi pseudonimele agenţilor săi, cu cât erau plătiţi şi detalii despre coduri şi cifruri.[144] Nu este cunoscut cazul niciunui alt şef de serviciu de informaţii de până atunci care să fi păstrat o compilaţie atât de cuprinzătoare de informaţii secrete pentru uzul personal. Având în vedere dimensiunile, complexitatea şi birocraţia serviciilor secrete moderne, este imposibil ca un şef de agenţie de informaţii să deţină un asemenea volum în zilele noastre. În Anglia elisabetană însă, amploarea mult mai redusă a operaţiunilor de spionaj permitea unui administrator deosebit de sârguincios şi talentat să ţină personal evidenţa majorităţii acţiunilor. Totuşi, până şi Walsingham era uneori copleşit de volumul prea mare de muncă. Problemele de sănătate periodice, provocate probabil de pietre la rinichi, îl obligau adeseori să rămână în pat, deşi pare să fi scris şi atunci aproape la fel de mult ca în zilele când lucra la birou.[9] Spre deosebire de şefii serviciilor de informaţii din regimurile autoritare (şi nu numai) din secolele XX şi XXI, Walsingham nu s-a temut să „spună adevărul puterii". După o discuţie în contradictoriu cu Elisabeta în 1586, regina, în pragul exasperării, şi-a scos un papuc şi i l-a aruncat în cap.[10] Ca şi un alt şef al serviciilor de informaţii, care a lucrat pentru Margaret Thatcher patru secole mai târziu, Walsingham pare să fi fost de părere că „responsabilitatea mea era să-i spun ceea ce nu voia să afle".[11]

Portretul lui Walsingham, pictat pe panel de lemn de John de Critz cel Bătrân în jurul anului 1585 şi expus la National Portrait Gallery, înfăţişează o figură întunecată şi îngândurată. Walsingham este îmbrăcat în negru, cu excepţia gulerului alb obligatoriu din jurul gâtului, are barba neagră, mustaţa înspicată cu fire cenuşii şi un început de chelie acoperit de o bonetă de savant.[145] O examinare recentă cu raze infraroşii a unui alt portret, realizat de un artist necunoscut, a dezvăluit un secret pe care Walsingham nu l-a cunoscut niciodată: acesta a fost pictat peste o imagine catolică a Fecioarei cu Pruncul. Walsingham ar fi fost îngrozit dacă ar fi ştiut. Dr. Tarnya Cooper, curator principal la National Portrait Gallery, sugerează că artistul ar fi

---

[144] „Cartea informaţiilor secrete" [*The book of secret intelligences*] nu s-a păstrat. Vezi Alford, *Watchers*, p. 18. (*N.a.*)

[145] Vezi ilustraţia nr. 14. (*N.a.*)

încercat o glumă ireverenţioasă pe seama lui Walsingham, care era protestant convins.[146]

Walsingham a fost cel mai tenace ideolog protestant de la curtea Elisabetei. „Mai presus de orice”, scria el, „îmi doresc gloria lui Dumnezeu şi apoi siguranţa reginei”. El fusese ambasador la Paris în timpul masacrului din Ziua Sfântului Bartolomeu din 1572, probabil cea mai gravă atrocitate religioasă a secolului, despre care a scris mai târziu: „A fost cel mai groaznic spectacol la care am fost martor”. Cel puţin 2 000 de protestanţi au fost ucişi la Paris şi chiar mai mulţi în provincii, pe alocuri într-o atmosferă de carnaval, iar papa Grigore al XIII-lea a comandat un *Te Deum* pentru a celebra evenimentul.[12] Neîncrederea şi resentimentele lui Walsingham faţă de catolicism s-au consolidat atunci semnificativ.

Walsingham a înţeles mai bine decât oricare alt şef al unei organizaţii de spionaj de dinaintea lui importanţa recrutării agenţilor dintre adversarii săi ideologici. Unii dintre cei mai buni agenţi ai săi de pe continent erau catolici englezi exilaţi, printre aceştia numărându-se Anthony Standen (alias Pompeo Pellegrini),[13] care a furnizat informaţii vitale cu privire la pregătirile Armadei spaniole a lui Filip al II-lea. Cei mai importanţi agenţi ai lui Walsingham din anturajul Mariei, regina Scoţiei, şi de la ambasada Franţei la Londra, Gilbert Gifford şi „Henri Fagot”, au fost amândoi preoţi catolici.[14] Filip al II-lea nu s-ar fi gândit niciodată să recruteze agenţi dintre puţinii protestanţi rămaşi în Spania (pe care era hotărât să-i extermine), deşi un ambasador englez cu mari datorii la jocuri de noroc îşi oferise serviciile cu câţiva ani înainte de crearea Armadei.[15]

În mare parte a domniei Elisabetei ca prima regină protestantă a Angliei şi Conducător Suprem al Bisericii Anglicane, majoritatea comploturilor puse la cale împotriva ei de catolicii englezi şi de susţinătorii lor din străinătate au avut drept principal scop înlocuirea ei pe tronul Angliei cu catolica Maria Stuart, fiica lui Iacob al V-lea al Scoţiei şi a reginei de origine franceză Maria de Guise. În 1542, când Iacob al V-lea a murit fără să lase în urmă niciun moştenitor de sex masculin, Maria Stuart fusese încoronată regină a Scoţiei la vârsta de numai nouă luni, urletele ei de bebeluş marcând întreaga ceremonie. Tot restul copilăriei sale, viitorul Mariei părea să fie în Franţa, nu în Scoţia sau Anglia. La vârsta de patru ani a fost logodită cu delfinul Franţei, Francisc, fiul şi moştenitorul regelui Henric al II-lea. În septembrie 1558, cu două luni înainte ca Elisabeta, în vârstă de 25 de ani, să îi succeadă Mariei Tudor la tronul Angliei, Maria s-a căsătorit cu Francisc la Paris. Ea avea 15 ani, el, 14. În mai puţin de un an, soţul ei a devenit regele Francisc al II-lea, după moartea subită a lui Henric al II-lea într-un turnir, iar Maria, descendentă, ca şi Elisabeta, a lui Henric al VII-lea, şi-a cerut public dreptul la tronul Angliei.[16]

În timp ce Maria Stuart se afla în Franţa, mama ei catolică, Maria de Guise, conducea Scoţia ca regent, domnia ei, susţinută de trupele franceze, fiind contestată de nobilii protestanţi scoţieni, aşa-zişii „Lorzi ai Congregaţiei”. În 1559, lorzii au apelat la William Cecil pentru sprijin militar, pe care acesta l-a furnizat – deşi n-a reuşit s-o convingă pe Elisabeta decât când a ameninţat că demisionează. Până în primăvara lui 1560, Cecil a obţinut cele mai valoroase

---

[146] Este puţin probabil să fie vorba de o simplă refolosire a unui tablou nedorit. Analiza cu raze infraroşii a peste 120 de portrete din perioada dinastiei Tudor de la National Portrait Gallery a descoperit un singur alt caz de repictare peste o imagine religioasă. Vezi Charlotte Bolland, „Under the skin – A newly discovered piece of satirical Tudor art?”, 9 ianuarie 2013, http://www.npg.org.uk/blog/under-the-skin-a-newly-discovered-piece-of-satirical-tudor-art.php, accesat la 1.09.2013. (*N.a.*)

informaţii despre situaţia din Scoţia prin decriptarea corespondenţei cifrate a reginei regente, unele scrisori fiind interceptate în Scoţia,[17] altele în Franţa.[18] Multe dintre mesaje, dacă nu chiar toate, au fost decriptate de John Somer, un personaj misterios ignorat în mare parte de istorici, care lucra ca secretar al ambasadorului Angliei în Franţa, Sir Nicholas Throckmorton.[147] Siguranţa corespondenţei dintre curtea franceză şi regent era slab protejată la Paris. Throckmorton a relatat că, într-un caz, curierul, un „nobil arcaş" pe nume Beaumont din garda regală franceză, i-a permis lui Somer accesul la o scrisoare adresată Mariei de Guise pentru două ore, timp în care scrisoarea a fost fără îndoială transcrisă şi apoi „sigilată din nou cu viclenie" pentru a ascunde faptul că fusese deschisă. Throckmorton i-a cerut lui Cecil să se asigure că Beaumont va fi „bine folosit" la sosirea în Anglia şi că va primi cel puţin „100 de coroane": „Întrucât soţia lui are acces la apartamentul reginei Franţei [Maria Stuart], el ar putea să fie de ajutor şi să dea înştiinţări [informaţii] din când în când".[19]

Cecil le-a trimis copii după decriptările lui Somer „Lorzilor Congregaţiei" din Scoţia, care îi furnizaseră o parte din corespondenţa interceptată a reginei regente. Lorzii nu au păstrat secretul şi se pare că o parte dintre ei au folosit interceptările pentru a încerca să o discrediteze.[148] Scrisorile ei din 1 mai, care fuseseră decriptate, au arătat că „avea cunoştinţă că scrisoarea ei şi [cele] din Franţa fuseseră descifrate". Throckmorton l-a avertizat pe Cecil că avea să urmeze negreşit „o modificare a tuturor cifrurilor", dar Somer s-a ridicat la înălţimea provocării. Pe 19 iulie, când a trimis şi alte decriptări, Throckmorton a informat Consiliul Coroanei că, deşi cifrul folosit era „nou şi dificil", ca urmare a „informaţiilor periculoase" primite de francezi că „scrisorile lor au fost descifrate", Somer reuşise să îl spargă: „truda şi slujirea domnului Somers [*sic*] se arată demne [de] recompense". Throckmorton a încheiat rugându-se ca membrii Consiliului Coroanei „să fie pătrunşi de Duhul Sfânt al lui Dumnezeu".[20]

Pe 17 iunie, o salvă de tun francez trasă din castelul Edinburgh anunţa încheierea unui armistiţiu în războiul civil dintre regina catolică regentă şi lorzii protestanţi din Congregaţie. Au urmat tratativele de pace, Cecil fiind unul dintre cei doi negociatori englezi. Importanţa pe care o acorda Cecil informaţiilor provenite din descifrarea codurilor secrete a fost demonstrată de reacţia sa la o scrisoare cifrată trimisă de un secretar francez din castelul Edinburgh, care a fost interceptată, dar care nu a putut fi decriptată. Cecil a spus că ar „fi dat 100 [de lire sterline] pentru a-l avea pe Somer aici".[149]

---

[147] Există puţine informaţii despre cariera lui John Somer (cunoscut şi sub numele de Sommer, Somers, Sommers şi Summers), care nu are nicio înregistrare în *ODNB*. Anterior lucrase ca secretar al lui Nicholas Wotton, ambasadorul Mariei Tudor în Franţa. Vezi S. Tomokiyo, „Ciphers during the Reign of Queen Elizabeth I", www.h4.dion.ne.jp/~room4me/america/code/elizabeth.htm. (*N.a.*)

[148] Este foarte puţin probabil ca scurgerea de informaţii să fi avut loc la ambasada Angliei din Paris, având în vedere precauţiile luate de Somer pentru a păstra secretul decriptărilor. Înainte de a i le trimite lui Cecil la Londra, le-a recifrat într-un cod pe care îl considera sigur şi a luat şi alte măsuri pentru a le ascunde sursa. Vezi Throckmorton către Cecil, 6 aprilie 1560, *CSP Foreign Elizabeth*, vol. 3. (*N.a.*)

[149] Cecil a precizat că, „dacă domnul Hampton [posibil unul dintre secretarii săi] nu poate face nimic cu ea", ar trebui trimisă lui Somer la Paris pentru a fi decriptată. Probabil aşa s-a şi întâmplat, dar este greu de crezut că Somer ar fi putut răspunde până la semnarea Tratatului de la Edinburgh din 6 iulie. Vezi Cecil către Petre, 21 iunie 1560, *CSP Foreign Elizabeth*, vol. 3. (*N.a.*)

Tratatul de la Edinburgh, semnat pe 6 iulie, a reprezentat un triumf pentru Cecil. Forţele franceze s-au retras din Scoţia şi s-au întors în Franţa şi, după moartea reginei regente, în iunie, s-a instaurat o regenţă protestantă. Conform tratatului, Maria, regina Scoţiei, şi Francisc al II-lea au fost nevoiţi să renunţe la orice pretenţie la tronul Angliei. Cinci luni mai târziu, în decembrie 1560, Maria a pierdut şi tronul Franţei, ca urmare a morţii soţului ei, Francisc, probabil din cauza unei tumori pe creier. În august 1561 a revenit în Scoţia – o regină catolică evlavioasă într-o ţară condusă de un clan protestant înverşunat. După ce s-a recăsătorit cu lordul Darnley şi a adus pe lume, în 1566, un fiu, viitorul Iacob al VI-lea al Scoţiei şi Iacob I al Angliei, nu i s-a mai permis niciun contact cu acesta. Disputele dintre Maria şi lorzii protestanţi din Scoţia au dus la abdicarea ei în iulie 1567 şi, un an mai târziu, la fuga ei în Anglia, unde şi-a petrecut următorii 19 ani în arest la domiciliu prin diferite castele şi conace.

Atât Cecil, cât şi Walsingham erau convinşi că securitatea Angliei era ameninţată în principal de comploturile organizate de Filip al II-lea, cu binecuvântarea Papei, cu scopul de a o detrona pe Elisabeta şi a o întrona pe Maria, readucând Anglia la credinţa catolică. Cât de grav era pericolul ca Elisabeta să fie asasinată s-a dovedit pe 23 ianuarie 1570, când James Stewart, primul conte de Moray, a fost împuşcat la Linlithgow. După abdicarea Mariei, Moray devenise regent al lui Iacob, fiul pe care ea nu l-a mai văzut niciodată. Moray a fost asasinat de James Hamilton din Bothwellhaugh, care era împins de dorinţa de a o răzbuna pe Maria, dar şi de nemulţumiri personale. Pe când Moray călărea prin Linlithgow, Hamilton l-a rănit fatal cu un foc de carabină tras de la fereastra casei unchiului său, arhiepiscopul de St Andrew.[21] Uciderea lui Moray, prima personalitate asasinată cu o armă de foc, este comemorată la Saint Giles Kirk din Edinburgh, printr-unul dintre cele mai frumoase plăci comemorative din Scoţia. Arhiva lui Cecil din Hatfield House conţine o parte din corespondenţa lui Hamilton interceptată după asasinat, pe când acesta era fugar. Printre scrisori apare şi un apel la ajutor financiar trimis către un servitor al Mariei, regina Scoţiei, deoarece îşi pierduse „toate mijloacele de trai în slujba Majestăţii Sale”.[22]

În februarie 1570, prin bula *Regnans in Excelsis*, papa Pius al V-lea a excomunicat-o pe Elisabeta, „pretinsa regină a Angliei şi slujitoarea fărădelegilor”, absolvindu-i pe catolicii englezi de supunere faţă de ea.[150] Prima încercare de a o detrona pe Elisabeta după publicarea bulei papale a fost „complotul Ridolfi”, descoperit în primăvara lui 1571. Bancher florentin cu reşedinţa la Londra, Roberto di Ridolfi, după care a fost numită şi conspiraţia, direcţionase în secret timp de mai mulţi ani fonduri de la Pius al V-lea şi Filip al II-lea către catolicii englezi. Până în septembrie 1569, transferase aproape 3 000 de lire sterline de la ambasadorul spaniol, Don Guerau de Spes, către catolicul scoţian John Leslie, episcop de Ross şi reprezentantul la Londra al Mariei, regina Scoţiei. În martie 1571, Ridolfi a plecat la Roma şi Madrid în încercarea de a obţine sprijinul papei şi al lui Filip al II-lea pentru o revoltă catolică în Anglia, condusă de ducele de Norfolk şi sprijinită de trupele spaniole din Olanda. Planul era ca Maria să fie eliberată din arest la domiciliu, să se mărite cu Norfolk şi să o înlocuiască pe Elisabeta pe tronul Angliei. Complotul a fost descoperit când Charles Bailly, un slujitor al Mariei şi al

[150] Bula a fost emisă după suprimarea revoltei catolice din Nord în 1569. O copie a bulei a fost bătută în cuie de catolicul John Felton în poarta casei episcopului de Londra, din curtea bisericii Sf. Paul. Felton a fost executat pentru trădare şi, trei secole mai târziu, a fost beatificat ca martir englez. Vezi *ODNB*, John Felton. (*N.a.*)

episcopului de Ross, a fost arestat la Dover în aprilie, având asupra sa corespondenţă incriminatoare, inclusiv şi două scrisori de la Ridolfi. Bailly a fost tras pe roată în Turnul Londrei şi a dezvăluit tot ce ştia despre complot. Pe peretele celulei sale, de unde putea vedea eşafodul călăului din Tower Hill, a scrijelit două mesaje îndurerate care s-au păstrat. În primul, datat din 10 aprilie 1571, scrie: „IHS [Sfântul nume al lui Iisus] Înţelepţii ar trebui să şti[e] ceea ce fac, să cerceteze înainte de a vorbi; să aducă dovezi înainte de a pedepsi; să fie atenţi cu cine se însoţesc; şi, mai presus de toate, în cine se încred [...]. Charles Bailly".[23][151]

Cecil şi Walsingham, care era deja profund implicat în operaţiuni de spionaj în calitate de ambasador la Paris (1570-1573), ştiau mult mai multe despre complotul Ridolfi decât s-a aflat la vremea respectivă sau decât au bănuit până de curând istoricii. Cercetări recente sugerează, dar nu dovedesc, că Ridolfi era agent dublu. În 1569, pe când era stabilit la Londra, fusese supus de Walsingham unui interogatoriu îndelungat, care nu a avut loc în Turn, cum se întâmpla de regulă în cazul suspiciunilor de trădare, ci în casa din Aldgate. Probabil că Ridolfi şi-a mărturisit rolul în direcţionarea fondurilor către catolicii englezi şi a dezvăluit planurile Spaniei şi ale papei de a o înlocui pe Elisabeta cu Maria pe tron. Deşi detaliile înţelegerii nu sunt clare, Ridolfi a fost eliberat după o lună. Având aprobarea lui Cecil, Walsingham pare să fi ajuns la concluzia că recrutarea lui Ridolfi ca agent dublu – care ar fi furnizat informaţii despre mersul conspiraţiei, ceea ce ar fi permis zădărnicirea acesteia la momentul potrivit – reprezenta cea mai bună variantă de a contracara tentativa de folosire a acestuia ca finanţator al complotului pentru aducerea Mariei pe tronul Angliei. Momentul potrivit a venit odată cu arestarea lui Bailly la Dover, care a permis demascarea complotului fără a fi dezvăluit rolul de agent dublu jucat de Ridolfi.[24] Complotul s-a încheiat cu judecarea ducelui de Norfolk pentru trădare şi executarea lui la Tower Hill în iunie 1572. Înainte să pună capul pe butuc, Norfolk a spus mulţimii care urmărea execuţia că Ridolfi era un „străin, un om rău", cu care vorbise o singură dată: „E un om căruia îi place liniştea Angliei şi cu un spirit mereu gata şi dornic de orice uneltiri".[25]

Cu toate acestea, complotul Ridolfi nu a oferit dovezile de care aveau nevoie Walsingham şi Cecil pentru a putea demonstra că Maria era implicată în planurile de asasinare a Elisabetei şi, prin urmare, trebuia condamnată la moarte. Întrucât Maria a purtat corespondenţă cifrată cu unii dintre simpatizanţii ei, pentru a obţine astfel de dovezi era nevoie şi de criptanaliză, pe lângă informaţiile transmise de agenţi. În 1571, pe când era ambasador la Paris, Walsingham a obţinut – cu o „uşurinţă suspectă", după cum consideră John Guy, biograful Mariei – o copie a cifrului furnizat de Ridolfi conspiratorilor. E foarte probabil să o fi obţinut-o chiar de la Ridolfi.[26] Walsingham nu a mai avut însă copii ale cifrului folosit de Maria după complotul Ridolfi, iar oamenii săi au încercat în zadar să îi decripteze scrisorile câţiva ani la rând – încă o dovadă indirectă că succesul în decriptarea corespondenţei din timpul complotului s-a datorat probabil mai mult lui Ridolfi decât priceperii englezilor la decriptarea codurilor.

Dacă Ridolfi a fost agent dublu, ceea ce este plauzibil, acest lucru nu i-a fost niciodată adus la cunoştinţă Elisabetei şi ea nu a bănuit nimic. Probabil la scurt timp după ce a fost descoperit complotul şi Norfolk a fost executat, regina i-a dăruit lui Walsingham un tablou nou făcut la comandă, care îi înfăţişa pe Henric al VIII-lea şi pe cei trei succesori ai dinastiei Tudor la tronul

---

[151] Bailly a fost cruţat de execuţie şi eliberat din Turn în 1572. (*N.a.*)

Angliei. Elisabeta întruchipează virtuţile tatălui său şi ale celor doi fraţi vitregi, ţinându-se de mână cu Pacea (reprezentată călcând în picioare sabia discordiei) şi având alături Abundenţa. Regina i-a transmis lui Walsingham că tabloul era un „semn de apreciere a poporului ei şi a ei însăşi” faţă de el.[27] Niciun alt şef al serviciilor de informaţii din istoria britanică (şi posibil mondială) nu a mai fost răsplătit cu un asemenea portret remarcabil al conducătorului şi al dinastiei a căror securitate o asigura.

La începutul lui 1573, Sir William Maitland de Lethington, fostul secretar de stat al Mariei Stuart, a ocupat împreună cu alţi simpatizanţi castelul din Edinburgh, în încercarea de a o repune pe aceasta pe tronul Scoţiei. La cererea regentului Scoţiei, Elisabeta a trimis trupe şi unităţi de artilerie pentru a asedia castelul. În martie, în timpul asediului, diplomatul englez Henry Killigrew, care însoţea forţele trimise de Elisabeta, a obţinut din surse necunoscute două scrisori cifrate ale lui Maitland către reprezentantul Mariei în Franţa, episcopul catolic de Glasgow, şi un mesaj către John Chisholm, fostul revizor al Mariei la Artileria Regală. După câte se pare, scrisorile nu au putut fi decriptate la curtea regentului de la castelul din Stirling. Prin urmare, Killigrew i-a trimis mai departe lui Somer una dintre scrisorile cifrate adresate episcopului de Glasgow şi le-a scris lui Burghley şi contelui de Leicester: „Dacă domnul Somers [Somer] poate face ceva cu ea, le va primi şi pe celelalte”.[28] Nu există dovezi că Somer ar fi reuşit să spargă cifrul. Pe 28 mai, simpatizanţii Mariei din castelul Edinburgh s-au predat. Comandantul lor militar a fost executat la Market Cross din Edinburgh, iar Maitland a murit în închisoarea Leith, fie răpus de boală, fie, după unele relatări, pentru că s-ar fi sinucis.[29]

Activităţile engleze de decriptare au fost relansate la sfârşitul anilor 1570, în mare parte cu ajutor din partea olandezilor. În 1575, prinţul Wilhelm de Orania, conducătorul revoltei olandeze cunoscut îndeobşte ca „Wilhelm Taciturnul”, a denunţat oficial suveranitatea lui Filip al II-lea al Spaniei asupra Olandei. Un an mai târziu, o delegaţie olandeză condusă de Philips de Marnix, lord de Saint-Aldegonde şi apropiat al lui Wilhelm, a sosit în Anglia pentru a cere sprijinul Elisabetei. El a avut parte de o susţinere puternică din partea lui Walsingham, pe care Wilhelm de Orania îl considera „cel mai important prieten pe care îl avea în Anglia”. Regina însă nu voia să fie atrasă într-un război continental şi l-a admonestat în public pe Walsingham.[30] Deşi Aldegonde nu a obţinut ajutorul sperat, i-a pus la dispoziţie lui Walsingham cunoştinţele sale în materie de decriptare de coduri şi i-a dezvăluit probabil că primea informaţii importante despre cifrurile spaniole de la un funcţionar de cifru de origine flamandă aflat la curtea regală din Madrid.[31] În martie 1577, Aldegonde i-a oferit lui Walsingham mesaje decriptate trimise de ambasadorul interimar al Spaniei la Londra, Antonio de Guaras, care arătau că acesta lua frecvent legătura cu Maria, regina Scoţiei.[32] Câteva luni mai târziu, Wilhelm de Orania i-a transmis lui Walsingham, prin intermediul diplomatului englez Daniel Rogers, conţinutul unui alt mesaj spaniol decriptat, care includea planurile (niciodată puse în aplicare) lui Ioan de Austria, guvernatorul Ţărilor de Jos aflate sub dominaţie spaniolă, de a debarca o armată spaniolă în Anglia, sub pretext că s-ar adăposti de o furtună pe Canalul Mânecii.[33]

Cam în acelaşi timp,[34] Walsingham a primit de la Thomas Wilson, secretar de stat ca şi el, o scrisoare interceptată adresată lui Don Bernardino de Mendoza, comandant spaniol din Olanda, simpatizant al Mariei, regina Scoţiei, şi ulterior ambasador la Londra, „în care” Wilson credea că „poate fi o chestiune de

mare importanţă, dacă este bine descifrată. Dacă Sainte-Aldegonde nu o poate face şi nici domnul Somers [Somer], aş dori să o trimiteţi tânărului dumneavoastră slujitor Philips [Phelippes], care este cu ambasadorul nostru la Paris”.[35]

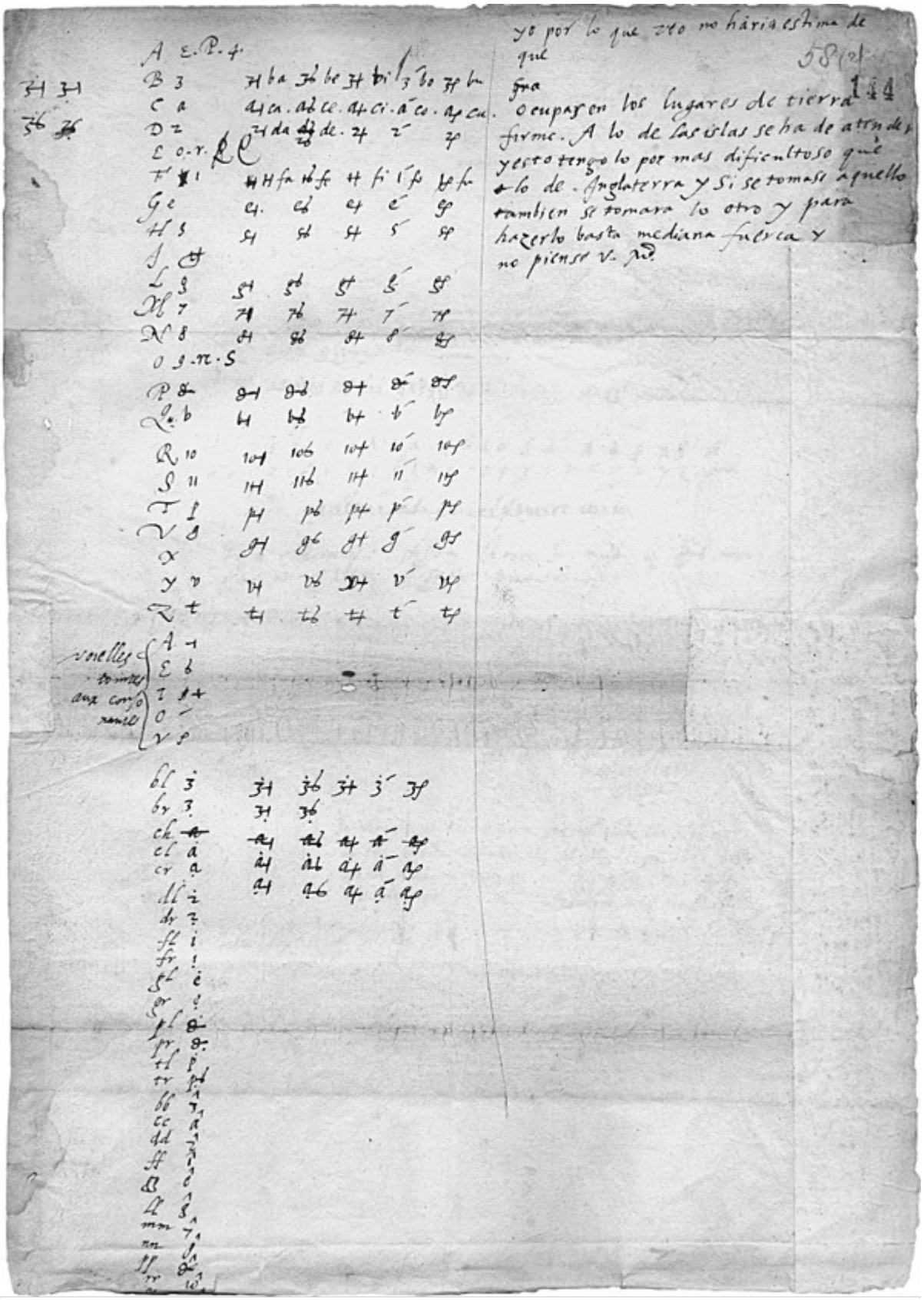
Somer se apropia, dacă nu cumva trecuse, de finalul carierei sale de criptanalist. Succesorul său precoce, Thomas Phelippes (pronunţat „Philips”), care pe atunci avea doar vreo 21 de ani, avea să devină cel mai mare criptolog englez din generaţia sa, deşi nu se ştie dacă a reuşit să descifreze mesajul adresat lui Don Bernardino de Mendoza. Maria, regina Scoţiei, neştiind că Phelippes îi decripta mare parte din corespondenţă, l-a descris ulterior dezaprobator ca fiind „mic de statură, slab în toate sensurile, cu părul blond-închis şi barba galbenă, cu faţa mâncată de vărsat [şi] chior”. Potrivit tatălui său, Phelippes avea „o fire sobră şi discretă”. Cariera sa timpurie nu este cunoscută în întregime, parţial din cauza confuziei legate de ortografia numelui său în documentele oficiale. Cel mai probabil a absolvit Trinity College de la Cambridge. Era cu siguranţă un lingvist talentat, care putea citi cel puţin bine în latină, italiană, franceză, germană şi spaniolă. Din 1578 până în 1583, a vizitat în mod frecvent ambasada Angliei din Paris, care a reuşit să intercepteze o cantitate considerabilă de corespondenţă.[36] Într-o scrisoare trimisă din Franţa lui Walsingham în 1582, Phelippes menţiona că „am avut de-a face, după cum ştiţi, cu multe cifruri”[152], cu toate că s-au păstrat foarte puţine indicii legate de cifrurile pe care le decodase până atunci.

În timp ce Phelippes încă învăţa secretele meseriei de criptanalist, Walsingham a continuat să se bazeze pe Aldegonde. În martie 1578, i-a trimis diplomatului englez William Davison o copie după o scrisoare interceptată de la ambasadorul Portugaliei la Londra: „Este foarte important pentru serviciul Majestăţii Sale ca această scrisoare a ambasadorului Portugaliei să fie descifrată degrabă. Vă rugăm prin urmare să trataţi această însărcinare cu seriozitate şi urgenţă împreună cu St. Alagondye [Aldegonde]. Cifrul este atât de uşor, încât nu va pune mari probleme”.[37] După două săptămâni, Davison a răspuns că Aldegonde a trebuit să plece înainte să poată decripta scrisoarea, „dar mi-a găsit un altul [critpolog] care să o înfăptuiască. O trimit alăturat”.[38]

Se presupune adeseori că alianţa anglo-americană SIGINT, care a apărut în timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi funcţionează şi în prezent, este unică în istorie. Totuşi, alianţa de decriptare dintre Anglia şi rebelii olandezi a fost creată cu aproape patru secole înainte. După asasinarea lui Wilhelm Taciturnul în 1584, fiul şi succesorul său în fruntea revoltei olandeze, Mauriciu de Nassau, s-a grăbit să îl asigure pe Walsingham că vor continua colaborarea:

---

[152] La vremea respectivă, Phelippes se străduia să decripteze o scrisoare referitoare la iezuiţi, „de ale căror practici Domnul să ne apere [...]. Nu m-am lovit niciodată de unul [cifru] care să mă încurce atât de mult sau la care observaţiile pe care le folosesc în astfel de ocazii să-mi fie atât de puţin folositoare”. Vezi Cooper, *Queen’s Agent*, pp. 269-270. (*N.a.*)

Începuturile primei alianțe de decriptare a Angliei. În 1577, Philips de Marnix, lord de Saint-Aldegonde, unul dintre conducătorii revoltei olandeze împotriva guvernării spaniole, a spart cifrul folosit de Ioan de Austria, fratele vitreg al lui Filip al II-lea și guvernatorul Olandei, și i-a transmis și lui Walsingham decriptările după corespondența spaniolilor.

> Cunoscându-vă prietenia cu regretatul meu tată şi relaţiile bune pe care le-aţi avut în chestiuni legate de biserică şi starea regatului Angliei şi a ţărilor noastre, şi punând mâna pe anumite scrisori de la Don Bernardin[o] de Mendoza [ambasadorul Spaniei la Londra, expulzat în 1584] către prinţul de Parma [comandant spaniol în Ţările de Jos], în care apar o parte dintre negocierile [spaniole] din Franţa, vi le trimit, dar întrucât ele au fost descifrate şi trebuie să păstrăm acest cifru secret, din motive pe care le cunoaşteţi mai bine decât mine, vă rog ca această comunicare să nu ne aducă prejudicii în privinţa altor scrisori asemănătoare. Vă rog să mă păstraţi pentru totdeauna în graţiile Majestăţii Sale [regina Elisabeta], dorind să rămân mereu supusul ei slujitor.[39][153]

Asasinarea lui Wilhelm Taciturnul a provocat o îngrijorare mai mare la curţile europene decât la cea a lui Henric al III-lea şi Henric al IV-lea al Franţei.[40] Spre deosebire de regii francezi, care erau înjunghiaţi mortal cu pumnalul, Wilhelm a fost primul conducător ucis de pistol, urmele lăsate de gloanţele asasinului în peretele casei sale din Delft putându-se vedea şi astăzi. Moartea lui Wilhelm a marcat un moment de cotitură în istoria asigurării protecţiei regilor. Evenimentul „i-a frământat pe şefii de stat din Europa şi a bântuit imaginaţia celor responsabili de menţinerea siguranţei lor”.[41] Cu doi ani în urmă, avusese loc o tentativă eşuată de asasinare a lui Wilhelm Taciturnul, tot cu pistolul, în urma căreia William Herle, un agent englez din Ţările de Jos, a afirmat cu tărie că şi Elisabeta se afla în pericol de moarte. Pentru a-i împiedica pe asasini să intre în Anglia, el a cerut „să se închidă toate punctele de trecere şi porturile Angliei, să fie păzite de ofiţeri care să verifice fiecare om până şi în tălpile pantofilor dacă poartă scrisori sau documente de conspiraţie şi rebeliune”.[42]

Inventarea pistolului de buzunar cu mecanism de piedică cu roată, care putea de acum fi încărcat şi amorsat dinainte, îi permisese lui Balthasar Gérard, francezul care l-a asasinat pe Wilhelm, să ascundă arma asupra sa şi să îşi ia victima prin surprindere în 1584. Un alt lucru extrem de îngrijorător pentru Walsingham şi pentru membrii curţii Elisabetei care au analizat asasinatul prin prisma securităţii era faptul că Gérard reuşise să îi înşele pe rebelii olandezi să îl recruteze ca agent pentru a le furniza informaţii despre trupele spaniole din Ţările de Jos, conduse de prinţul de Parma. De fapt, după cum a recunoscut chiar el înainte de a fi executat într-un mod înfiorător, Gérard a fost un catolic convins şi supus loial al lui Filip al II-lea, care oferise o recompensă de 25 000 de coroane pentru asasinarea lui Wilhelm. Deşi Gérard nu a mai apucat să îşi primească recompensa, părinţii săi au primit în dar de la Filip trei moşii. La mai bine de 1 000 de ani de la tentativa împăratului Theodosiu al II-lea de a îl asasina pe Attila Hunul,[43] un şef de stat a instigat pentru prima dată la asasinarea unui conducător străin (deşi unul pe care Filip îl considera supus rebel) şi a avut succes.

Asigurarea securităţii Elisabetei punea o serie de probleme care erau agravate de dimensiunile şi multitudinea curţilor sale. Whitehall, unde îşi petrecea cea mai mare parte din timp, era cea mai mare curte din Europa, întinsă pe o suprafaţă de 9 hectare. Regina însă stătea şi la Hampton Court, Greenwich, Richmond, Westminster, St James’s, castelul Windsor şi, spre sfârşitul domniei, Nonsuch, iar în fiecare an făcea şi un tur regal prin sudul Angliei. La curte se aflau de obicei peste 1 000 de persoane. Teama că regina era ţinta unui asasinat a sporit dramatic în vara lui 1580, când George Eliot,

---

153 Mendoza a susţinut că englezii „nu au fost foarte mulţumiţi, potrivit celor înţelese, de buna primire şi amabilitatea pe care mi-au arătat-o ieri regele [Henric al III-lea] şi Regina Mamă [Caterina de Medici]”. (*N.a.*)

un funcţionar regal care renunţase la credinţa catolică după ce slujise în casele unor nobili catolici din Kent şi Essex, i-a spus contelui de Leicester, favoritul reginei, că descoperise un complot uriaş, în care erau implicaţi 50 de oameni înarmaţi plătiţi de papă pentru asasinarea reginei, precum şi a lui Leicester, Burghley şi Walsingham, în timpul unui tur regal. Teoria conspiraţiei prezentate de Eliot a fost luată în serios de prezumtivele victime.[44]

Deşi nu a existat un complot care să vizeze trimiterea unor asasini catolici în Anglia, în iunie 1580 a sosit la Londra o misiune iezuită bine deghizată, condusă de Robert Persons, fost membru al consiliului şi profesor apreciat al Colegiului Balliol de la Oxford. Persons era costumat în căpitan de armată[45]. Celălalt conducător al misiunii, Edmond Campion, fost membru al consiliului de la Colegiul St John's de la Oxford, a călătorit separat, din motive de securitate, dându-se drept vânzător de bijuterii din Dublin.[46] Scopul misiunii iezuite a fost unul religios, nu politic, după cum scria dr. William Allen (ulterior cardinal), fondatorul seminarului din Rheims, care pregătea preoţii misionari să slujească în secret în Anglia – „să redăm neamul nostru lui Dumnezeu".[47] Persons şi Campion au primit ordine să nu discute despre politică şi au fost autorizaţi să-i elibereze pe catolicii englezi de îndatorirea de a contesta autoritatea Elisabetei, dar termenii autorizaţiei – „atât timp cât se menţin condiţiile actuale" – lăsau să se înţeleagă că era posibil ca îndatorirea de a o detrona să fie impusă din nou ulterior.[48]

Timp de un an, Persons şi Campion au călătorit mult fără oprelişte vizitând comunitatea catolică răspândită în toate colţurile Angliei. În iulie 1582 însă, Eliot i-a dat de urmă lui Campion la Lyford Grange, în Berkshire, unde, după o căutare îndelungată, l-a găsit ascuns într-o tainiţă de preot[154], ceea ce a consolidat credibilitatea teoriei sale legate de un mare complot catolic. Campion a fost judecat împreună cu alţi şapte preoţi catolici în noiembrie, iar la judecată a declarat că, deşi el şi tovarăşii săi acuzaţi erau pregătiţi să moară, aderarea lor la credinţa catolică nu reprezenta o trădare şi ei erau în continuare supuşi loiali reginei. Toţi au fost condamnaţi la moarte prin spânzurare, spintecare şi sfârtecare[155]. Thomas Alfield, un catolic care s-a aflat în apropierea eşafodului, a povestit că, înainte de execuţia din 1 decembrie de la Tyburn, Campion „a fost întrebat pentru ce regină se ruga [...]. [El] a răspuns «da, pentru Elisabeta, regina voastră şi regina mea» [...]. Şi în ăst fel blând şi duios şi-a încredinţat sufletul Mântuitorului său, spunând că moare ca un catolic desăvârşit".[49]

Spre deosebire de Campion, Persons a evitat arestarea şi a fugit pe continent. În septembrie 1581, el i-a scris conducătorului ordinului iezuit: „La Cambridge, am strecurat un anume preot chiar în universitate ca învăţat sau student fără bursă şi i-am găsit ajutor nu departe de oraş. În câteva luni, a trimis la [seminarul] Rheims şapte tineri foarte potriviţi".[50] Deşi nu există dovezi că Walsingham cunoştea identitatea preotului catolic „strecurat" la Cambridge (care nu a fost încă identificat), el şi-a strecurat cu succes propriii agenţi în seminarul Rheims. Scopul lui Walsingham, scria Robert Persons, era

---

154 În original, „*priest's hole*" – ascunzătoare folosită de clericii catolici prigoniţi de protestanţi, care se adăposteau în locuri special amenajate în şemineuri, mansarde, sub scări, în hrube etc. (*N.t.*)

155 În original, „*hanged, drawn and quartered*" – o metodă de tortură aplicată celor care se făceau vinovaţi de înaltă trădare: condamnatul era atârnat în ştreang până când era aproape să îşi dea duhul, după care se tăia ştreangul şi era eviscerat de viu, iar apoi trupul era tăiat în bucăţi (de regulă, în sferturi). (*N.t.*)

„să stârnească răzvrătire printre noi, trimiţând spioni şi trădători ca să aţâţe şi să îndemne la asta”. Primul său agent la Rheims a fost Richard Baines, absolvent de la Cambridge, care a ajuns la seminar în 1579 şi a fost hirotonit preot catolic în octombrie 1581.[51][156] Ulterior, Baines a recunoscut că, deşi a dat greş în încercarea de a otrăvi un puţ la seminar, „am găsit mijloace să mă apropii de cei mai tineri, care mi s-a părut că pot fi uşor atraşi spre nemulţumire”. Căderea sa a venit în 1582, când a încercat să mituiască un alt seminarist să lucreze pentru Walsingham, promiţându-i 3 000 de coroane pentru serviciile sale. Seminaristul l-a informat pe dr. Allen, iar Baines şi-a petrecut următorul an în închisoare.[52] Nu se ştie dacă Walsingham aprobase planul de a-i otrăvi pe seminarişti.

Printre agenţii recrutaţi de Walsingham ca să-l înlocuiască pe Baines şi să-i furnizeze informaţii despre seminarul din Rheims şi despre studenţii de la Cambridge care intenţionau să meargă acolo s-a numărat probabil şi Christopher Marlowe, poetul şi dramaturgul de la Colegiul Corpus Christi, care devenise spion încă din studenţie. Cel care l-a recrutat pe Marlowe a fost probabil Nicholas Faunt, unul dintre asistenţii principali ai lui Walsingham. La fel ca Faunt, Marlowe studiase la King’s School în Canterbury şi la Corpus Christi, unde amândoi beneficiaseră de burse oferite de Matthew Parker, un fost Maestru de Corpus care a devenit primul arhiepiscop de Canterbury învestit de Elisabeta.[157] În 1578, Faunt a ajuns unul dintre principalii asistenţi ai lui Walsingham şi a participat la numeroase operaţiuni de spionaj pe continent.[53] Marlowe a absolvit facultatea în 1584, apoi a început studiile de masterat. Registrul Buttery de la Corpus Christi, în care se notau cheltuielile cu mâncarea şi băutura, arată că prezenţa lui la colegiu a devenit neregulată începând cu anul 1585, iar cheltuielile lui au crescut considerabil în perioadele când se găsea acolo.[54] Atât prezenţa, cât şi cheltuielile sugerează că avea un loc de muncă remunerat care îl ţinea departe de Cambridge. Aşadar, şi-a început probabil cariera în serviciul secret al lui Walsingham în 1585. Singurul document doveditor a fost o scrisoare de susţinere a lui Marlowe trimisă de Consiliul de Coroană către Universitatea din Cambridge pe 29 iunie 1587, care apăra reputaţia studentului şi era menită să se asigure că i se va acorda titlul de Master la timp, în ciuda absenţelor cauzate de plecarea lui în străinătate în serviciul Majestăţii Sale:

> De vreme ce s-a spus că Christopher Morley [Marlowe] s-a hotărât să meargă dincolo de mare la Reames [Rheims] şi să rămână acolo, Domniile Lor au găsit de cuviinţă să adeverească faptul că, dimpotrivă, acesta nu a avut vreun astfel de gând, ci s-a purtat după rânduială şi cu discreţie în toate acţiunile sale, aducând bune servicii Majestăţii Sale, şi merită să fie răsplătit pentru faptele sale credincioase. Rugămintea Domniilor Lor este ca zvonul acesta să fie înlăturat prin toate mijloacele posibile şi ca tânărul să fie sprijinit să îşi primească titlul la următoarea ceremonie de absolvire, deoarece Majestăţii Sale nu îi este pe plac când cineva însărcinat cu chestiuni care sunt de folos Ţării sale este defăimat de cei care sunt neştiutori de trebile sale.[55]

---

[156] Baines a obţinut licenţa la Christ’s College şi masteratul la Gonville & Caius College. (*N.a.*)

[157] Registrul studenţilor de la Corpus Christi arată că Faunt, care fusese înainte la Colegiul Gonville & Caius, a ajuns la Corpus în 1573. Registrul Buttery, unde sunt notate cheltuielile cu mâncarea şi băutura, arată că Faunt a fost rezident aproximativ patru ani, de la sfârşitul lunii februarie 1573 până la începutul lunii martie 1577. Vezi Corpus Christi College, Cambridge, Arhive. (*N.a.*)

Zvonurile false pe care Consiliul de Coroană era nerăbdător să le curme şi care sugerau că Marlowe ar fi intenţionat să se stabilească la Rheims au fost, probabil, urmarea firească a misiunilor sale de investigare a seminarului. Richard Baines, colegul lui Marlowe de la Cambridge care pătrunsese în seminar şi încercase să-i otrăvească pe cei de acolo, susţinea că îl cunoaşte bine pe Marlowe. Avea să demonstreze însă că nu era un prieten demn de încredere.[56]

Două conspiraţii majore de la mijlocul anilor 1580 – complotul Throckmorton din 1583 şi complotul Babington din 1586 – au demonstrat clar că viaţa Elisabetei nu era pusă în pericol de o posibilă echipă de asasini plătiţi de papă, ci de adepţii catolici ai Mariei Stuart din Anglia şi de susţinătorii lor din străinătate. Francis Throckmorton, un tânăr catolic englez după care a fost numit primul dintre aceste comploturi, a fost arestat la începutul lunii noiembrie în 1583, în urma „informaţiilor secrete primite de Majestatea Sa regina, potrivit cărora transmitea şi primea în secret scrisori către şi de la regina Scoţiei”.[57] Informaţiile proveneau din interiorul ambasadei franceze la Londra, care începuse, cu aproximativ doi ani înainte, să îl folosească pe Throckmorton pentru a livra corespondenţa secretă dintre Maria şi simpatizanţii ei din Anglia. Ambasadorul, Michel de Castelnau, i-a permis Mariei şi să folosească valiza sa diplomatică pentru a coresponda cu simpatizanţii ei din Franţa. În primăvara lui 1583, un preot de la ambasadă, care scria sub pseudonimul „Henri Fagot”, a început să îi transmită lui Walsingham rapoarte secrete în franceză.[158] Pe 29 aprilie, el a raportat: „Throckmorton a luat masa acasă la ambasador. El a trimis deja reginei Scoţiei 1 500 de *écu* [coroane], care se află în contul ambasadorului”.[58] În mai, „Fagot” a scris că Throckmorton şi lordul Henry Howard, un nobil catolic, livrau periodic corespondenţa Mariei la ambasadă la adăpostul întunericului:

> De asemenea vă informez că, dacă vă este pe plac, m-am împrietenit atât de bine cu secretarul ambasadorului, încât, dacă i se dă o anumită sumă de bani, îmi va spune tot ce face, inclusiv tot ce are legătură cu regina Scoţiei şi cu cifrul de care se foloseşte. Îmi spune că, după ce Excelenţa Voastră verifică orice pachet adresat ei, poate să pună altceva înăuntru fără ca nimeni să ştie [...].
>
> Al vostru umil şi loial servitor,
>
> Henri Fagot[59]

„Secretarul” a fost identificat ca fiind Laurent Feron, un angajat al ambasadei născut la Londra, care i-a permis lui Walter Williams, agentul lui Walsingham, accesul la tot ceea ce conţinea valiza diplomatică franceză. Williams i-a transmis lui Walsingham că Feron a riscat „nu doar ocara, ci şi moartea” procedând astfel.[60]

Lordul Henry Howard a avut norocul să nu fie judecat pentru trădare. Din 1582 până în 1584 a fost plătit de Mendoza, ambasadorul Spaniei, pentru a furniza periodic informaţii de la curtea Elisabetei. A fost suspectat şi întemniţat de cinci ori în total, dar i-a scris în mod regulat lui Burghley,

---

[158] Identitatea lui „Fagot” nu a fost încă stabilită. În ediţia originală din 1991 a cărţii *Giordano Bruno and the Embassy Affair*, Bossy l-a identificat pe „Fagot” drept Giordano Bruno, călugărul dominican italian, filosof, matematician, astrolog şi astronom, care locuia atunci în Anglia şi ulterior a fost ars pe rug pentru erezie la Roma. În cea de-a treia ediţie, publicată în 2002, Bossy este mult „mai puţin încrezător” şi concluzionează că „identificarea pe care se sprijină cartea nu este sigură”. Vezi Bossy, *Giordano Bruno and the Embassy Affair*, prefaţă la ediţia a 3-a, p. xiii. (*N.a.*)

declarându-şi loialitatea faţă de Elisabeta.[61] Dovezile împotriva lui Throckmorton, care conspirase împreună cu Mendoza, au fost mult mai incriminatoare. După ce Walsingham l-a pus sub supraveghere, Throckmorton a fost arestat în noiembrie 1583 la reşedinţa sa din Londra, având asupra sa documente acuzatoare, care includeau detalii despre porturile „potrivite pentru acostarea forţelor străine”. Cum Throckmorton a refuzat să mărturisească, s-a emis un mandat „să se încerce prin tortură să se obţină de la el tot adevărul”. Din relatarea oficială laconică cu privire la interogarea sa pe masa de tortură în Turnul Londrei pe 16 noiembrie rezultă că a fost „puţin ciupit, dar nu prea mult”. Throckmorton nu a recunoscut nimic şi a reuşit să îi transmită pe furiş lui Mendoza un mesaj cifrat scris pe spatele unei cărţi de joc, în care promitea că mai degrabă moare de o mie de ori decât să îşi trădeze prietenii. Walsingham a avut o presimţire când a trimis un nou mandat de tortură către Turn două zile mai târziu: „Presupun că durerea de la ultima tortură va fi suficientă şi nu va fi nevoie să recurgem la masa de tortură pentru a-l face mai supus decât s-a arătat până acum”. Ceea ce s-a dovedit a fi adevărat. Throckmorton a recunoscut, fără să fie supus la alte suplicii, că a transmis scrisori către şi de la ambasadorul Spaniei la Londra, precum şi că a organizat corespondenţa secretă dintre ambasada Franţei şi Maria Stuart. A dezvăluit şi planurile pentru o invazie a Angliei sub conducerea ducelui de Guise, sprijinit de trupe din Ţările de Jos aflate sub guvernare spaniolă şi de nobilii catolici englezi care aveau să susţină invazia. Throckmorton a fost condamnat pentru trădare pe 21 mai 1584, în urma unui proces desfăşurat la Guildhall, şi a fost executat în data de 10 iulie la Tyburn prin spânzurare, spintecare şi sfârtecare.[62]

La scurt timp după aceea, probabil din iniţiativa lui Walsingham[63], a fost publicată o foaie volantă de propagandă intitulată *A discouerie of the treasons practised and attempted against the Queenes Maiestie and the realme, [by] Francis Throckemorton* [O descoperire a trădărilor înfăptuite şi încercate împotriva Majestăţii Sale regina şi a regatului [de] Francis Throckemorton], care justifica tortura ca mijloc necesar de luptă împotriva trădării. Aceasta a fost şi prima publicaţie oficială din istoria Angliei în care este lăudat rolul „informaţiilor secrete” în descoperirea şi înfrângerea trădătorilor şi care oferă unele explicaţii despre modul în care au fost folosite acestea. Iniţial, nu s-a dat curs informaţiilor potrivit cărora Throckmorton îi servea drept curier Mariei Stuart „de vreme ce putea să apară o dovadă mai clară cu care să fie acuzat”. Publicaţia susţinea că Throckmorton era foarte tulburat din cauză că o dezamăgise pe Maria, regina Scoţiei, „care a fost tot ce am eu mai drag pe lume [...]. Cum n-am fost în stare să îi fiu credincios, nu-mi pasă dacă sunt spânzurat”.[64] Cu toate acestea, broşura ascundea faptul că, în aşteptarea execuţiei, Throckmorton i-a trimis un apel personal Elisabetei, „mult milostiva mea suverană”, mărturisind „ofensa mare şi gravă pentru care sunt pe drept condamnat de legile Măriei Voastre”, dar pledând pentru „o picătură din a voastră bine-cunoscută milostivire şi îndurare”. El a încercat să îşi micşoreze vina, punând crima săvârşită pe seama „nechibzuinţei nesăbuite a tinereţii năvalnice”.[65] Este puţin probabil însă ca scrisoarea să îi fi fost arătată vreodată reginei.

Deşi propaganda oficială s-a concentrat pe trădarea lui Throckmorton, acesta a avut în realitate doar un rol secundar într-o vastă conspiraţie pusă la cale în Spania şi Franţa. Până să aibă acces la conţinutul genţii diplomatice franceze şi la mărturisirile lui Throckmorton în 1583, Walsingham crezuse că eventualitatea unei invazii procatolice din Scoţia reprezenta principala

ameninţare la adresa Elisabetei. Informaţiile şi interogatoriile au arătat, în schimb, că adevărata ameninţare era, de fapt, debarcarea în Sussex şi Cumbria a unei armate finanţate de Spania şi conduse de ducele de Guise.[66] Deşi ambasadorul Spaniei, Don Bernardino de Mendoza, a fost expulzat din Anglia în urma complotului Throckmorton, lui Castelnau i s-a permis să rămână, în pofida informaţiilor extrem de compromiţătoare despre el obţinute din examinarea conţinutului genţii sale diplomatice şi a corespondenţei Mariei transmise prin intermediul ambasadei Franţei. Burghley şi Walsingham au luat hotărârea prudentă de a nu risca să provoace un conflict şi cu Franţa, cum s-a întâmplat cu Spania, cu care Anglia a intrat în război în 1585.[67]

Complotul Throckmorton a întărit şi mai mult convingerile lui Walsingham şi Burghley că Elisabeta nu putea fi niciodată în siguranţă pe tron atâta timp cât Maria Stuart rămânea în viaţă. Broşura propagandistică publicată după execuţia lui Throckmorton îl înfăţişa pe acesta în mod eronat drept un susţinător ferm al Mariei, dispus să moară pentru cauza ei, ascunzând însă încercarea de a-şi salva viaţa în ultima clipă prin reînnoirea legământului de loialitate faţă de Elisabeta. Complicitatea Mariei la tentativele de detronare sau de asasinare a Elisabetei nu a putut fi dovedită prin acest complot. Prima dovadă a fost adusă în 1586, de complotul Babington, numit după principalul conspirator catolic, Anthony Babington, fost paj al Mariei şi susţinător devotat al acesteia. Complotul a fost descoperit în urma unei operaţiuni remarcabile de spionaj orchestrate de Walsingham, care a implicat agenţi, agenţi dubli şi decodări. Unul dintre cei mai importanţi agenţi dubli a fost Gilbert Gifford, un catolic englez care studiase atât la seminarul lui William Allen pentru preoţii misionari englezi (pe atunci aflat la Douai), cât şi la Colegiul Englez din Roma. Gifford a avut rolul de curier între Thomas Morgan, agentul Mariei la Paris, baronul de Châteauneuf, noul ambasador al Franţei la Londra, şi Maria însăşi. După debarcarea sa la Rye în decembrie 1585, Gifford a fost reţinut şi dus la Londra pentru a fi interogat de Walsingham, care l-a recrutat ca agent dublu (dacă nu cumva făcuse deja acest lucru). Gifford a acceptat să preia corespondenţa Mariei de la ambasada Franţei şi să le permită oamenilor lui Walsingham să o copieze şi să o decripteze înainte de a-i fi predată Mariei prin intermediul unui berar (şi el plătit de Walsingham). Acesta „furişa” scrisorile în cepurile de la butoaiele de bere pe care le livra la Chartley, unde Maria se afla sub arest la domiciliu.[68] Châteauneuf i-a relatat ulterior lui Henric al III-lea: „Regina Scoţiei şi slujitorii ei de căpetenie au avut mare încredere în acest Gifford [...] şi de aici a venit ruinarea reginei”.[69]

Un alt important agent dublu aflat în serviciul lui Walsingham a fost Robert Poley, fost student la Colegiul Clare din Cambridge şi prieten cu Marlowe[159], care se infiltrase în anturajul lui Babington dându-se drept simpatizant catolic. Poley a intrat atât de mult în graţiile lui Babington, încât acesta l-a considerat un prieten apropiat şi i-a dat un inel cu diamante. Pe 2 iunie 1586, Babington şi tovarăşii săi conspiratori s-au întâlnit şi au luat masa în ceea ce credeau ei că este „grădina lui Poley” (de fapt, grădina unei case rechiziţionate pentru el de la un mesager al reginei). La un moment dat, Babington l-a surprins pe Poley copiindu-i unele documente, dar acesta a reuşit cumva să îi păstreze încrederea. După ce a fost arestat, Babington s-a temut că a fost trădat de Poley, dar tot i-a venit greu să îl creadă capabil de o asemenea ticăloşie. El i-a scris lui Poley: „Rămas-bun, dulce Robyn, dacă, aşa cum cred eu, îmi eşti loial. Dacă nu, adio, *omnius bipedum nequissimus* [cea mai josnică dintre

[159] Nu se ştie când s-au împrietenit Marlowe şi Poley. (*N.a.*)

toate făpturile cu două picioare]”.[160] Probabil că Poley ajunsese să îl cunoască bine pe Christopher Marlowe, fostul său coleg de la Cambridge şi recrutul lui Walsingham, până la complotul Babington. Ca şi Baines însă, Poley avea să demonstreze că nu era un prieten demn de încredere.[70]

Corespondenţa interceptată a Mariei a pecetluit atât soarta ei, cât şi pe a lui Babington. În data de 6 iulie, Babington i-a trimis o scrisoare lungă, cifrată, cerându-i consimţământul pentru „înlăturarea” (asasinarea) „rivalei uzurpatoare” (Elisabeta I): „există şase nobili, toţi prieteni cu mine, care pentru zelul pe care îl pun în cauza catolică şi în slujirea Majestăţii Voastre vor întreprinde acea tragică execuţie”. O invazie din Europa catolică avea să fie susţinută de englezii loiali Mariei, iar Babington însuşi urma să o elibereze pe regină din arestul la domiciliu.[71] Răspunsul Mariei, trimis în 17 iulie prin intermediul unui mesager care l-a dus direct la Phelippes, fără ca ea să ştie, a fost precaut, dar nu suficient de precaut. Deşi nu a aprobat oficial asasinatul, nici nu a respins propunerea clară de trădare. Ba chiar şi-a exprimat interesul pentru planul de asasinare, întrebând: „Prin ce mijloace intenţionează domnii să procedeze?” De asemenea, Maria a lăudat „râvna şi toată afecţiunea” lui Babington pentru credinţa catolică şi pentru cauza ei şi l-a îndemnat să se consulte cu Don Bernardino de Mendoza, care, după expulzarea sa din Anglia în urma complotului Throckmorton, ajunsese ambasadorul Spaniei la Paris.[72]

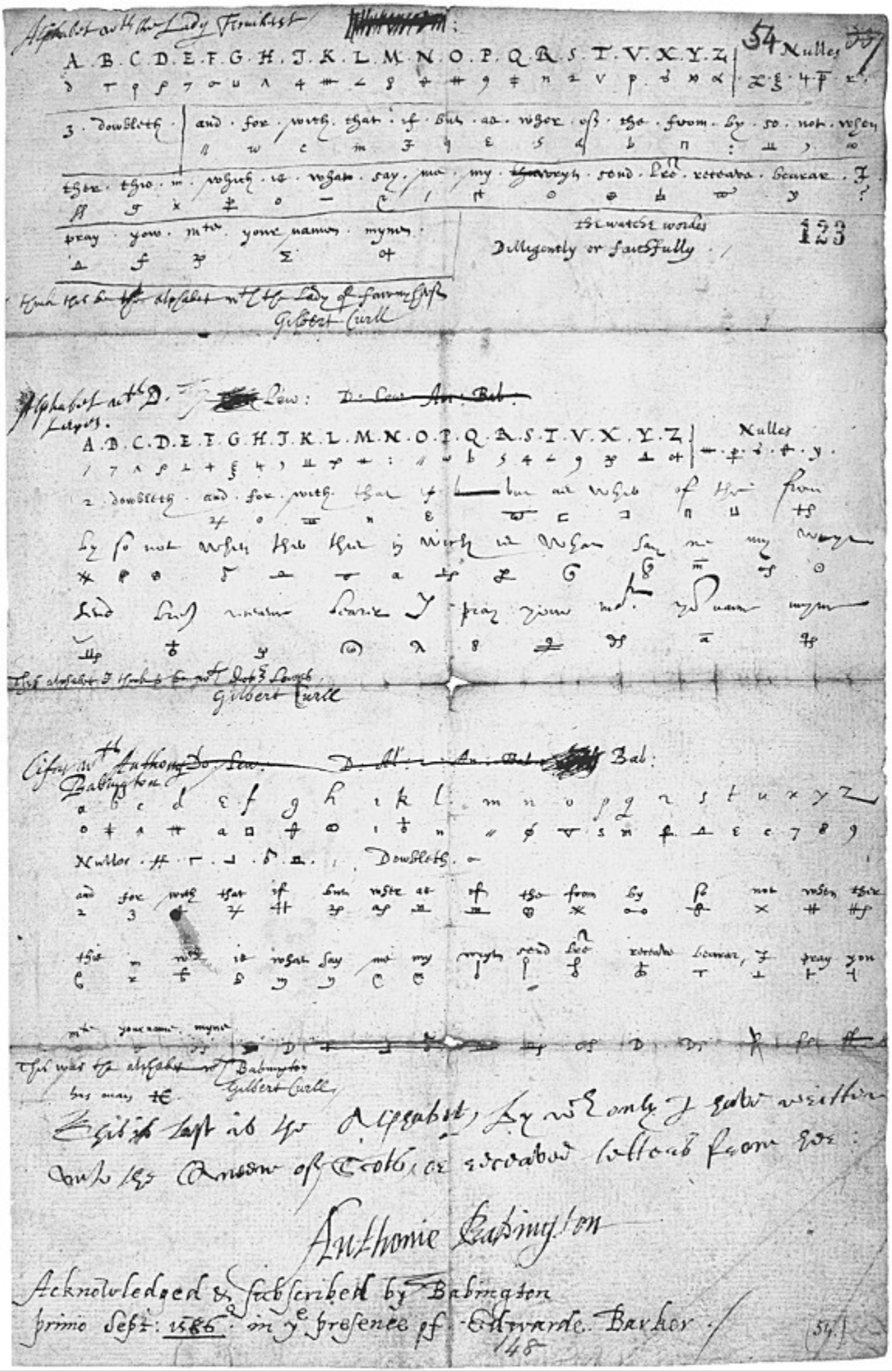
După ce a copiat şi a decriptat scrisoarea Mariei către Babington, Phelippes a schiţat pe ea semnul spânzurătorii, convins fiind că de această dată regina furnizase dovezi care făceau posibilă condamnarea ei pentru trădare. După ce a discutat cu Walsingham, Phelippes a falsificat scrisoarea originală adăugând un post-scriptum cifrat, menit să îl inducă în eroare pe Babington, pentru ca acesta să le ofere numele complicilor săi:

> A[ş] fi bucuroasă să aflu numele şi calităţile celor şase nobili care urmează să ducă planul la îndeplinire, căci se prea poate ca, având cunoştinţă de părţile implicate, să vă pot da mai multe sfaturi necesare în această privinţă; şi de asemenea, din când în când, mai ales cum să procedaţi şi cât de curând, în acelaşi scop, cine ştie deja şi cât de mult ştie fiecare din această taină.[73]

Din câte se ştie, acesta a fost primul caz de inducere în eroare la un asemenea nivel din istoria decodărilor. Scrisoarea falsificată i-a fost transmisă lui Babington de către „un simplu servitor îmbrăcat într-o haină albastră”. Deşi Babington nu şi-a dat seama, servitorul era omul lui Phelippes, care devenise expert şi în gestionarea agenţilor, nu doar în criptanaliză. Babington i-a spus servitorului că va trimite un răspuns în aceeaşi zi, dar nu a făcut-o. Temându-se că acesta ar putea să intre în panică şi să fugă, Walsingham i-a scris lui Phelippes că, deşi decizia a fost una dificilă, „închei: ar fi mai bine să lipsească răspunsul decât să lipsească omul”. Până pe 14 august, Babington şi complicii săi au fost arestaţi, iar în septembrie au fost judecaţi, condamnaţi la moarte pentru trădare şi executaţi. Dornică de răzbunare, Elisabeta i-a cerut lui Burghley să se asigure că execuţia lor va fi deosebit de dureroasă. Fără să ofere detalii cumplite despre moartea lor prin spânzurare, spintecare şi sfârtecare, Burghley a răspuns că metoda de „prelungire” a execuţiei lor publice a fost cea mai groaznică din câte se puteau imagina.[74]

---

[160] După ce a dat dovadă de prefăcătorie, Poley a fost ulterior de faţă la uciderea lui Christopher Marlowe. Vezi infra, pp. 231-232. Vezi Honan, *Christopher Marlowe*, pp. 145-146; Riggs, *World of Christopher Marlowe*, pp. 143-145, 150, 154, 257; Nicholl, *The Reckoning*, pp. 185-187. (*N.a.*)

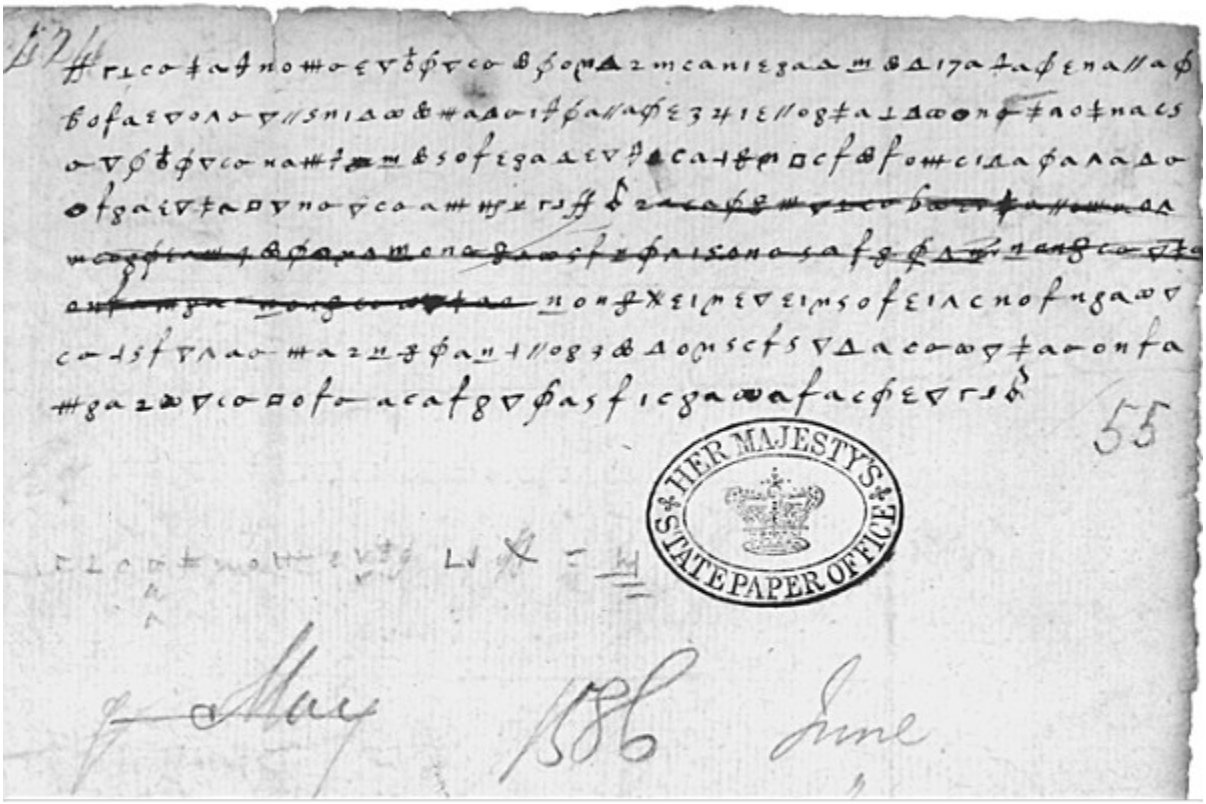
Varianta decriptată a scrisorii cifrate trimise de Anthony Babington Mariei, regina Scoției, în care îi cerea acesteia consimțământul pentru asasinarea Elisabetei I de către „șase nobili, toți prieteni cu mine, care [...] vor întreprinde acea tragică execuție".

La procesul conspiratorilor, acuzarea a declarat că Maria Stuart „a permis de bunăvoie aceste trădări”.[75] Ea însăşi a fost judecată pentru trădare la castelul Fotheringhay în octombrie, declaraţiile ei solemne de nevinovăţie fiind compromise de dovezile aduse de corespondenţa interceptată. Ea a reuşit totuşi să îl întrebe pe Walsingham dacă se consideră un om cinstit – prima şi deocamdată singura provocare aruncată vreodată unui şef al serviciilor de informaţii din Anglia în şedinţă publică. Walsingham a răspuns: „Mărturisesc în faţa lui Dumnezeu şi a lumii întregi că nu am făcut nimic nedemn de un om cinstit ca persoană privată şi nici nimic nedemn de menirea mea ca persoană publică. Ca un om care are grijă de siguranţa stăpânei sale, declar în faţa lui Dumnezeu că am fost indiscret”. Walsingham şi-a formulat răspunsul cu atenţie. El şi-a declarat onestitatea nepătată în viaţa privată, dar a sugerat că uneori apărarea securităţii naţionale trebuia să respecte alte reguli. Scopul putea uneori să scuze mijloacele necinstite, credea el. Nici Maria, nici comisia care a judecat-o nu ştiau că ceea ce Walsingham numea „indiscreţie” (solicitudine) în serviciul reginei Elisabeta l-a determinat să aprobe inserarea unui pasaj contrafăcut într-una dintre scrisorile folosite pentru a-i dovedi vinovăţia. Versiunea scrisorii prezentate comisiei a fost un alt fals – un facsimil al răspunsului original al Mariei către Babington, fără completarea lui Phelippes.[76] Faptul că Walsingham a făcut uz de fals pentru a obţine condamnarea la moarte a constituit un episod unic şi reprobabil din istoria serviciilor secrete engleze.

După câteva luni de amânări, Elisabeta a semnat ordinul de condamnare la moarte a Mariei pe 1 februarie 1587, dar nu intenţiona să îl pună în aplicare. Ar fi preferat mai degrabă să se debaraseze discret de Maria, în speranţa că nu va fi nevoie să îşi asume răspunderea. Burghley însă a avut grijă ca ordinul regal să fie trimis prompt la Fotheringhay fără ştirea reginei. Walsingham a ales personal călăul, care a ajuns la castel îmbrăcat în hainele unui servitor, cu toporul ascuns într-un cufăr. Maria a murit înainte ca Elisabeta să afle că ordinul ei fusese trimis. Pentru prima dată, Elisabeta i-a cerut furioasă lui Burghley să plece de lângă ea.[77] Pe de altă parte, a avut numai cuvinte de laudă pentru succesul lui Phelippes în decriptarea corespondenţei dintre Maria şi Babington şi i-a acordat o pensie de 100 de mărci (egală cu aproximativ 10 000 de lire sterline astăzi). Walsingham i-a spus lui Phelippes că „nu îmi vine să cred cât de mult îţi apreciază serviciile”.[78]

Execuţia Mariei în sala mare a castelului Fotheringhay (distrus între timp) pe 8 februarie 1587 nu a redus cu nimic ameninţarea invaziei spaniole. În ianuarie 1586, Filip al II-lea îi ceruse marchizului de Santa Cruz, căpitan-general al forţelor navale, să elaboreze un plan de invazie. Planul i-a parvenit lui Walsingham în aprilie 1586, la doar câteva zile după ce îl văzuse pentru prima dată Filip însuşi. Sursa acestei informaţii remarcabile a fost Anthony Standen, unul dintre agenţii lui Walsingham, un emigrant catolic stabilit la Florenţa, care îşi luase o identitate nouă drept „Pompeo Pellegrini”. Motivele lui Standen nu sunt foarte clare, dar, deşi era catolic, probabil că nu dorea să vadă Anglia invadată de Spania în numele religiei. La Florenţa s-a împrietenit cu Giovanni Figliazzi, ambasadorul toscan la Madrid, care s-a dovedit o sursă excelentă de informaţii cu privire la politica Spaniei faţă de Anglia.[79] De asemenea, Standen l-a recrutat, la un preţ iniţial de 100 de coroane, pe fratele unui servitor de încredere al marchizului de Santa Cruz, care îi trimitea scrisori din Lisabona cu valiza diplomatică spaniolă. „Este un om ales şi scrie bine”, i-a spus Standen lui Walsingham.[80] Cei doi fraţi erau flamanzi şi este

posibil ca ei să fi fost motivaţi şi de bani, dar şi de sprijinul secret pe care îl puteau acorda revoltei olandeze împotriva guvernării spaniole.

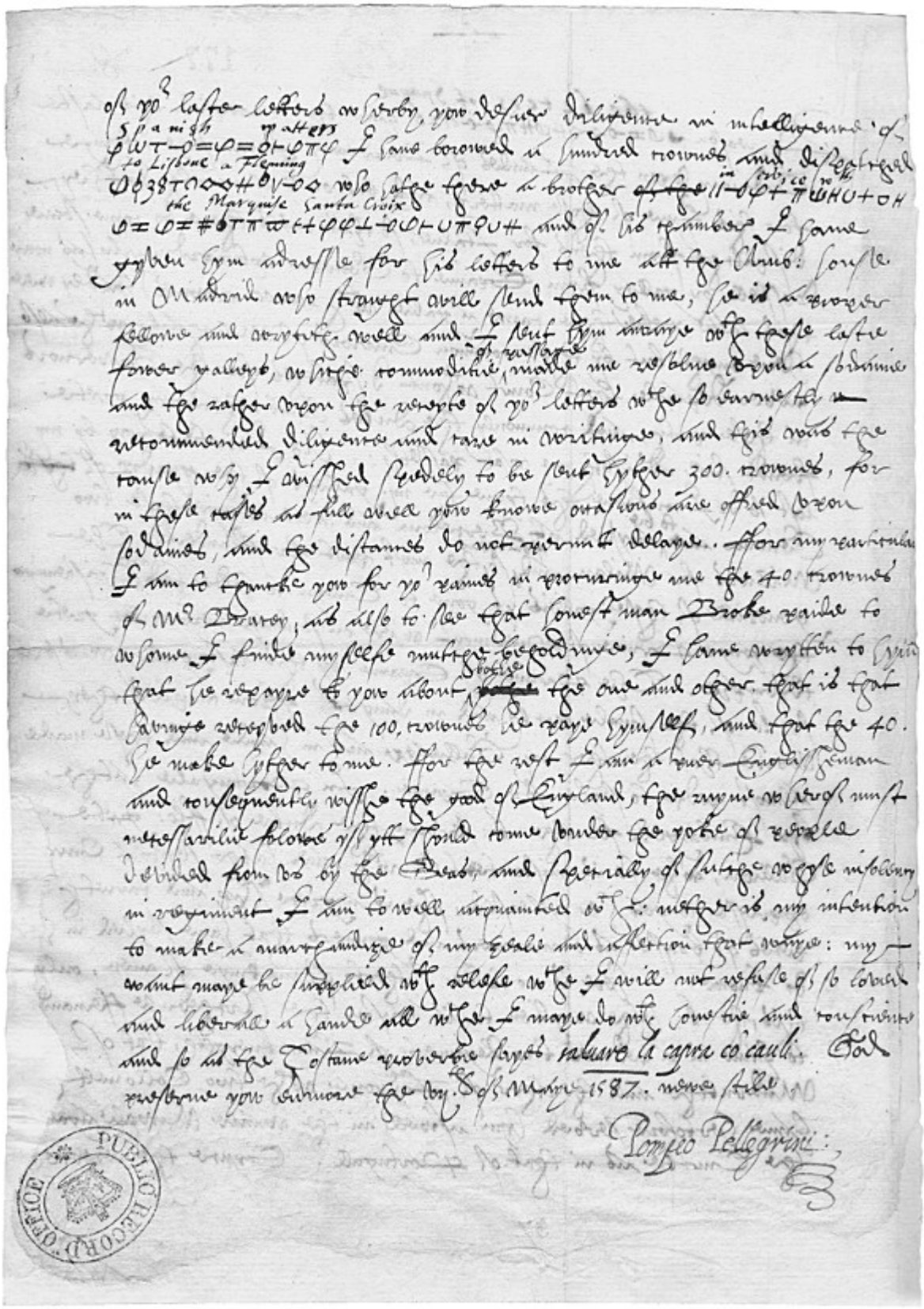

Thomas Phelippes, principalul criptolog al lui Walsingham, a adăugat acest post-scriptum contrafăcut la scrisoarea Mariei către Babington, folosind cifrul ei pentru a-i cere acestuia din urmă să îi furnizeze „numele și calitățile celor șase nobili" care urmau să o ucidă pe regină.

În aprilie 1587, informaţiile transmise de Standen, primite probabil de la agentul din Lisabona, l-au ajutat pe corsarul englez Francis Drake să îi „pârlească barba regelui Spaniei" şi să întârzie plecarea Armadei prin atacarea flotei spaniole în portul Cadiz – demonstrând, după cum i se lăuda Walsingham lui Standen, „cât de puţin ne-am temut de ei". Walsingham i-a povestit cum Drake „a lovit 30 de nave mari şi a scufundat două galere" în timpul atacului. Felicitându-l pe Standen, căruia i s-a adresat cu iniţialele sale, AB, Walsingham l-a asigurat că intrase în graţiile reginei: „Majestatea Sa apreciază foarte mult înştiinţările sale şi îl roagă să continue..."[81] Agentul din Lisabona a fost aproape sigur sursa unei liste cuprinzătoare a navelor, oamenilor şi proviziilor din flota spaniolă, care i-a parvenit lui Walsingham la un moment dat în 1587 şi care arăta, în pofida temerilor existente, că Armada nu era gata să navigheze în acel an.[82] Această informare a exemplificat perfect dictonul, adesea uitat, rostit de preşedintele Dwight D. Eisenhower la începutul Războiului Rece, conform căruia informaţiile despre ceea ce inamicul (în acest caz Uniunea Sovietică) „*nu* are" sunt adeseori la fel de importante precum cele despre ceea ce are. Necunoaşterea unui adversar de temut duce invariabil la supraestimarea puterii acestuia.[83] Walsingham nu a făcut această greşeală în 1587, în mare măsură datorită lui Standen, care a mers personal în Spania în primăvara lui 1588, de unde îi putea raporta direct. Standen a fost răsplătit cu o pensie de 100 de lire sterline – aceeaşi sumă pe care a primit-o Gilbert Gifford pentru rolul jucat în complotul Babington.[84]

Pe lângă Standen, cel mai important agent care a transmis rapoarte despre pregătirile Armadei a fost Stephen Powle, absolvent de Oxford, un personaj mai puţin spectaculos, dar la fel de umblat prin lume. Powle a intrat în slujba lordului Burghley şi a fost trimis la Heidelberg în 1585 ca agent al acestuia la curtea ducelui Ioan Casimir. Acolo a devenit, după cum el însuşi spunea, „picioarele, ochii sau urechile din Germania" ale lui Burghley, până în martie 1587, când s-a mutat la Veneţia ca agent al lui Walsingham. În decembrie 1587, Powle a trimis din Veneţia primele informaţii cu privire la pregătirile Armadei spaniole.[85] El a raportat în februarie 1588:

> Scrisori din Spania din ultima [zi] din decembrie zic că cele 40 de nave engleze care se aflau la Capul St Vincent, pe coasta Portugaliei, au continuat să facă multe pagube, nicio navă [spaniolă] neputând trece fără să fie capturată, şi au luat deja pradă de peste 250 000 de coroane. Şi că Armada catolică era încă în portul Lisabonei şi, deşi se grăbea pe cât posibil, se credea că nu ar putea porni mai devreme de începutul lunii mai [1588]. Se confirmă că este foarte puternică şi peste măsură de înzestrată cu soldaţi şi toate cele trebuincioase şi că toată lumea crede că este hărăzită pentru a acţiona în Anglia.[86]

Agentul lui Walsingham, Anthony Standen (alias „Pompeo Pellegrino"), raportează, parţial codat, în mai 1587, despre planurile sale de a obţine informaţii de la secretarul Marelui Amiral din fruntea Armadei spaniole.

La scurt timp, Powle i-a trimis mai departe lui Walsingham o informaţie conform căreia spaniolii au decis că, „dacă se grăbesc prea tare”, se vor „afla neîndoielnic în pericolul de a pierde întreaga Armada pe mare, dacă vor naviga în asprimea iernii.”[87] După cum prevăzuse, Armada a pornit spre Anglia în mai 1588 şi, după cum raportase corect în luna martie, în fruntea ei se afla ducele de Medina Sidonia, devenit comandant după moartea lui Santa Cruz.[88]

SIGINT a venit în completarea informaţiilor primite de la agenţi cu privire la pregătirile pentru Armada. În cei câţiva ani dinaintea expediţiei, Phelippes reuşise să spargă cifrurile spaniole, fără să fie nevoit să solicite ajutorul olandezilor. El a povestit ulterior că descifrarea unui mesaj spaniol legat de Armada „mi-a luat 20 de zile de muncă”, ceea ce sugerează că decriptarea codurilor dura de obicei mai puţin. Spaniolii, credea el, bănuiau că cifrurile lor nu erau sigure şi le schimbau cu oarecare regularitate, astfel că Phelippes trebuia să păstreze înregistrări detaliate despre variantele pe care le foloseau.[89] Probabil că Walsingham a considerat informaţiile despre Armada furnizate de agenţi mai importante decât cele obţinute prin SIGINT. Odată cu închiderea ambasadei spaniole la Londra în urma expulzării ambasadorului Mendoza, implicat în complotul Babington din 1584, nu mai aveau practic ce corespondenţă diplomatică spaniolă să intercepteze. Cele mai de preţ interceptări legate de spanioli proveneau, probabil, din Ţările de Jos.

Pe măsură ce primea informări despre pregătirile pentru lansarea Armadei, Walsingham descoperea cu iritare că unul dintre diplomaţii englezi cu cel mai înalt rang, Sir Edward Stafford, ambasador la Paris din 1583, devenise agent plătit de spanioli. Aşa cum s-a întâmplat şi în cazul principalelor „cârtiţe” britanice care au lucrat pentru sovietici în secolul XX, şi Stafford era absolvent de Cambridge, ca şi Walsingham, studiind mai întâi la St John’s College şi apoi la Pembroke College. Era motivat atât de ranchiuna personală pe care i-o purta lui Walsingham, cât şi de datoriile mari pe care le avea la Paris din cauza jocurilor de noroc. Înainte să devină agent spaniol, Stafford pusese mesajele diplomatice engleze la dispoziţia lui Henric, duce de Guise, vărul Mariei Stuart şi conducătorul Ligii Catolice Franceze, în schimbul a 3 000 de coroane, pentru a-şi plăti o parte dintre datorii. El şi-a exprimat deschis sprijinul pentru recunoaşterea Mariei ca succesoare a Elisabetei şi a avut legături strânse cu Charles Arundel, unul dintre conspiratorii catolici englezi de la Paris. În ianuarie 1587, la o întâlnire secretă cu Bernardino de Mendoza, ambasadorul Spaniei la Paris, Arundel i-a oferit acestuia confidenţial serviciile lui Stafford ca spion. Deloc surprinzător, Mendoza a acceptat oferta şi i-a dat lui Arundel 2 000 de coroane, pentru început, pe care acesta să i le transmită lui Stafford.[161] Ambasadorul englez i-a furnizat informaţii lui Mendoza şi, în acelaşi timp, i-a indus în eroare pe Walsingham şi pe Burghley, minimalizând amploarea pregătirilor spaniole pentru lansarea Armadei. Când trimitea informări la Madrid, Mendoza folosea trei nume de cod pentru a-şi identifica sursele din Anglia. S-a susţinut într-un mod convingător că toate cele trei nume îi aparţineau lui Stafford. Din aprilie 1587 până în octombrie 1588, spionul sau spionii lui Mendoza din Anglia au avertizat asupra atacului lui Drake de la Cadiz şi asupra ordinelor de concentrare a flotei engleze şi au transmis detalii despre diplomaţia engleză pe continent. Cu toate acestea, multe dintre informaţiile trimise spaniolilor au fost parţial sau total inexacte – posibil „deoarece Walsingham şi alţii alterau fluxul [de informaţii]”, după cum

[161] Întrucât sursele şi aşa fragmentare sunt limitate, este imposibil de clarificat caracterul complex al legăturilor iniţiale ale lui Stafford cu Spania. Înainte de a-l aborda pe Mendoza, el a furnizat intenţionat spaniolilor informaţii inexacte. Vezi *ODNB*, Edward Stafford. (*N.a.*)

s-a sugerat.[90] Această ipoteză ar putea explica de ce Walsingham nu a încercat să determine rechemarea lui Stafford de la Paris.

Deloc surprinzător, Walsingham nu a reuşit să urmărească toate întorsăturile şi amânările confuze ale planurilor de invazie spaniole. În aceeaşi situaţie se afla şi ducele de Parma, guvernatorul spaniol al Olandei, care trebuia să asigure trupe pentru invazie. Când cele 122 de nave ale Armadei au ajuns la Land's End la sfârşitul lui iulie 1588, Parma renunţase să mai spere în sosirea flotei şi trimisese echipajele de pe navele lui să lucreze la canale. Flota formată din 66 de nave engleze a fost şi ea, ca şi Parma, luată prin surprindere de momentul sosirii Armadei. După o urmărire pe Canalul Mânecii, Sir Francis Drake, viceamiral la comanda flotei engleze, a fost ajutat în mare măsură de hotărârea neaşteptată şi dezastruoasă luată de ducele de Medina Sidonia de a ancora la Calais pe 6 august. Acolo Drake a reuşit să disperseze flota spaniolă printr-un atac cu nave incendiatoare. Vântul puternic a purtat apoi flota spaniolă până în Marea Nordului, de unde singura rută posibilă către Spania a implicat o călătorie periculoasă de-a lungul coastelor Scoţiei şi Irlandei, în timpul căreia au naufragiat aproximativ 35 de nave.[91]

Înfrângerea Armadei a reprezentat cel mai mare triumf şi apogeul domniei Elisabetei. În ciuda surprizei cauzate de momentul sosirii Armadei, nu există îndoială cu privire la valoarea informaţiilor despre pregătirile spaniolilor pentru invazie din anii precedenţi. Lordul Henry Seymour, comandantul escadrilei Narrow Seas, care s-a alăturat flotei lui Drake lângă Calais pe 6 august, i-a scris lui Walsingham 12 zile mai târziu: „Nu vreau să vă măgulesc, dar dumneavoastră aţi luptat cu condeiul mai mult decât au luptat mulţi din marina engleză".[92]

Principalul punct slab al sistemului de informaţii al lui Walsingham, care a repurtat cel mai mare succes în Europa secolului al XVI-lea, a fost faptul că a depins în aşa măsură de conducerea sa directă. Potrivit lui Robert Beale, cumnatul şi colaboratorul său apropiat, la moartea lui, în 1590, Walsingham coordona peste 40 de agenţi şi „furnizori de informaţii" în toată Europa şi controla o reţea aparent avantajoasă de interceptare a scrisorilor pe rutele poştale de pe continent. Pentru a putea finanţa această reţea, Walsingham a fost nevoit să îşi cheltuiască o mare parte din averea personală şi s-a îndatorat foarte mult.[93] În 1589, Walsingham a avut tot mai mult de suferit din cauza suprasolicitării şi a deteriorării stării sale de sănătate. A murit la 6 aprilie 1590 şi a fost îngropat în seara următoare în nava de nord a vechii catedrale Sf. Paul, „fără vreo ceremonie din cele cuvenite unui om de rangul meu", aşa cum el însuşi ceruse. Epitaful său în engleză din catedrală a fost primul care a lăudat activitatea unui şef al unei organizaţii de spionaj din Anglia:

> Ştia ce ţări străine unelteau,
>
> Binele ţării astfel şi-l dorea;
>
> Când primejdii de la vrăjmaşi veneau
>
> Exact la fel ca ei le-nţelegea.[94]

Problemele sistemului de informaţii creat de Walsingham care au apărut odată cu moartea lui au fost agravate de reduceri bugetare. În loc să numească un nou secretar de stat în locul lui Walsingham, Elisabeta i-a încredinţat responsabilităţile lui Burghley, care avea 69 de ani şi era deja

copleşit de situaţie. În plus, cu trezoreria regală secătuită de războiul cu Spania, a fost nevoit să facă reduceri de buget importante.[95] În încercarea de a menţine o reţea de informaţii externe, cel mai important membru al personalului lui Walsingham, Thomas Phelippes, a deturnat o parte din veniturile Coroanei pe care le administra ca funcţionar vamal şi şi-a pus la bătaie şi veniturile proprii care îi erau asigurate de o proprietate din Londra pe care o moştenise de la tatăl său. Această strategie riscantă l-a trimis în cele din urmă în închisoarea datornicilor.[96]

O parte dintre agenţii lui Walsingham din străinătate s-au trezit brusc lipsiţi de fonduri şi de sprijin. Printre ei se număra şi Anthony Standen, care, cu doar câţiva ani înainte, fusese felicitat de Walsingham şi asigurat de favorurile reginei datorită informaţiilor importante pe care le furnizase cu privire la pregătirea Armadei. Până la moartea lui Walsingham, Standen devenise agent dublu, făcându-i pe spanioli să creadă că lucrează pentru ei, dar rămânând, de fapt, loial Angliei. În 1590, a fost arestat la Bordeaux şi acuzat de autorităţile franceze că este spion spaniol. A fost abandonat în închisoare până în 1591, când a fost salvat de un alt fost agent al lui Walsingham, Anthony Bacon, fratele mai mare al marelui eseist şi om de ştiinţă Francis Bacon. Anthony Bacon întâmpinase şi el dificultăţi în perioada în care făcuse spionaj în Franţa, fiind interogat (şi posibil judecat) pentru grava acuzaţie de sodomie cu pajul său, în 1586-1587. Deşi, cu ajutorul lui Bacon, Standen s-a întors în siguranţă în Anglia, cariera sa în domeniul informaţiilor nu a mai revenit la acelaşi nivel. În 1593, se pare că angajatorii săi spanioli au descoperit că acesta îi înşela.[97][162]

În 1592, Nicholas Faunt, care fusese asistent-şef al lui Walsingham, s-a plâns de nepotrivirea unora dintre recruţii din serviciul de informaţii: „Din experienţă pot spune că multitudinea de slujitori în această ramură [informaţii] face rău şi în anii din urmă a stârnit multă confuzie din lipsa de discreţie şi promptitudine”.[98] Christopher Marlowe, probabil cel mai mare scriitor care a lucrat vreodată pentru serviciile britanice de informaţii, era, aproape sigur, unul dintre cei pe care-i acuza Faunt pentru confuzie. Există puţine indicii despre modul în care experienţa lui Marlowe în spionaj i-a influenţat opera, dar atunci când a descris cum Faust şi-a vândut sufletul Diavolului în *Tragica istorie a doctorului Faust*, trebuie să se fi gândit, printre altele, la modul în care Richard Baines a depus jurământ fals ca preot catolic în 1581 la seminarul unde avea de gând să otrăvească pe toată lumea.[99] În 1587, Consiliul de Coroană a atestat oficial că Marlowe „s-a purtat după rânduială şi cu discreţie în toate acţiunile sale, aducând bune servicii Majestăţii Sale”.[100] Până la începutul anilor 1590 însă purtarea lui nu a mai fost „după rânduială şi cu discreţie”.

Marlowe a fost întemniţat în 1589 după o luptă cu sabia în Shoreditch, care s-a soldat cu moartea fiului unui hangiu, şi a fost „forţat să păstreze pacea” după o altă luptă în 1592. În acelaşi an, a fost acuzat că a atacat un croitor în Canterbury.[101] Nu se ştie cine a început aceste lupte, dar era clar că temperamentul vulcanic al lui Marlowe reprezenta o problemă pentru serviciul de informaţii. A fost arestat pentru falsificare la începutul lui 1592 la Flushing (Vlissingen în prezent), pe atunci colonie engleză, unde se afla, probabil, într-o misiune de culegere de informaţii împreună cu Richard Baines. Marlowe a

[162] Deloc surprinzător, Bacon pare să fi suferit de tulburări provocate de stres. Walsingham sugerase anterior că era un ipohondru, spunându-i că este prea preocupat de „leacuri”: „în timp veţi avea multe neplăceri, dacă nu vă opriţi”. În 1604, Standen a fost făcut cavaler de Iacob I. (*N.a.*)

fost reclamat guvernatorului englez de către Baines, cu care era coleg de cameră, dar a susţinut că a intrat în contact cu un falsificator de aur doar pentru a-i investiga activităţile.[102] Indiferent dacă povestea lui Marlowe a fost adevărată sau nu, relaţia sa cu Baines s-a deteriorat, situaţie care avea să se prelungească şi după întoarcerea lor în Anglia.

Cercetări recente aduc dovezi controversate, dar convingătoare, că în perioada în care era la cuţite cu Baines, Marlowe a început să colaboreze cu William Shakespeare, contemporanul său mai puţin celebru pe atunci.[163] Cea mai recentă ediţie (2016) a lucrării de referinţă *New Oxford Shakespeare* atribuie paternitatea literară a celor trei părţi din *Henric al VI-lea*, scrise probabil în 1591-1592, şi lui Shakespeare, şi lui Marlowe.[164] În decursul colaborării lor, Marlowe a discutat cu siguranţă cu Shakespeare despre cariera sa în domeniul informaţiilor. *Richard al III-lea*, scrisă probabil de Shakespeare în 1592, este considerată prima piesă care foloseşte termenul „*intelligence*" pentru informaţii secrete.[103][165] Colaborarea dintre cei doi, cei mai mari dramaturgi elisabetani, a fost însă întreruptă de moartea violentă a lui Marlowe.

Pe 18 mai 1593, Marlowe a fost chemat să se prezinte în faţa Consiliului de Coroană, fiind probabil acuzat de blasfemie şi ateism, şi i s-a ordonat să raporteze zilnic până când „primea autorizare să facă altfel". Cea mai detaliată listă încă existentă a presupuselor sale blasfemii, „O însemnare care conţine opiniile lui Christopher Marley [Marlowe] cu privire la judecata sa condamnabilă a religiei şi la dispreţul său faţă de cuvântul lui Dumnezeu", a fost întocmită câteva zile mai târziu de Richard Baines. Potrivit lui Baines, Marlowe declarase „că Hristos era un bastard şi mama lui o păcătoasă" şi că „Sfântul Ioan Evanghelistul împărţea patul cu Christos [care] îl folosea asemenea păcătoşilor din Sodoma".[104] Cât adevăr a existat în „Însemnarea" lui Baines este greu de spus. După cum a demonstrat şi tentativa lui de a otrăvi fântâna de la seminarul din Rheims după ce a fost hirotonit ca preot catolic, Baines avea o predispoziţie formidabilă pentru înşelătorie şi maliţiozitate. Acuzaţiile sale de blasfemie împotriva lui Marlowe sunt însă coroborate de

---

[163] Perioada cuprinsă între 1585 şi 1592 a devenit cunoscută drept „anii lipsă" ai lui Shakespeare. Nu s-a păstrat nicio dovadă documentară din acest interval. (*N.a.*)

[164] *Henric al VI-lea, Partea I* s-a jucat pentru prima dată pe 3 martie 1592. (*N.a.*)

[165] Hastings declară în *Richard al III-lea* „*Nothing can proceed that touches us/Whereof I shall have no intelligence*". (*N.a.*) [Diferite versiuni în limba română redau pasajul respectiv după cum urmează: „Şi nu se va decide ceva-n privinţa noastră,/Fără ca pe loc să aflu de dânsul prevestit" (*Viaţa şi moartea Regelui Richard III*, Tipografia Guttenberg, Bucureşti, 1892, trad. de Scarlat Ion Ghica, retipărit de Contemporary Literature Press, Bucureşti, 2016, editori C.G. Săndulescu şi L. Vianu); „Şi acolo, nimic nu se va putea petrece care să ne privească, fără ca eu să nu aflu" (*Regele Richard al III-lea*, Imprimeria Fundaţiilor Culturale Regale, Bucureşti, 1934, trad. de I.M. Sadoveanu); „Şi-acolo nu e chip să se urzească/Nimic ce ne-ar privi, iar eu să nu ştiu" (*Opere complete*, Vol. I, *Richard al III-lea*, Editura Univers, Bucureşti, 1982, trad. de Dan Duţescu). Observăm că termenul „*intelligence*" este tradus prin termeni înrudiţi semantic cu „veste", „urzeală". Termenul „*intelligence*" mai apare de două ori în piesă; în română a fost tradus cu „zvon"/„bârfeală" sau „agent", „tovarăş", „sculă", „unealtă", după cum urmează: „*By false intelligence or wrong surmise*" – „bănuiala sau *zvonul* mincinos", în trad. lui S.I. Ghica; „rea înţelegere sau *zvonuri* minţite", în trad. lui I.M. Sadoveanu; „*bârfeli* sau strâmbe bănuieli", în trad. lui D. Duţescu; „*Richard yet lives, hell's black intelligencer*" – „Iar Richard tot trăieşte, al iadului *agent*", în trad. lui S.I. Ghica; „Numai Richard mai trăieşte, blestemat *tovarăş* al iadului", în trad. lui I.M Sadoveanu; „E viu doar Richard, *sculă* a gheenei", în trad. lui D. Duţescu. (*N.t.*)])

mărturiile dramaturgului Thomas Kyd, cu care fusese coleg de cameră, şi ale colegului său, spionul Richard Cholmeley, printre alţii.[105]

Pe 30 mai 1593, la 12 zile după înfăţişarea sa la Consiliul de Coroană, Marlowe a fost ucis după ce a luat masa la Deptford, lângă Londra, cu trei indivizi sinistri: Ingram Frizer, Nicholas Skeres şi Robert Poley. Conform anchetei realizate a doua zi de legistul regal împreună cu juraţii locali, Frizer şi Marlowe s-au certat din cauza notei de plată. „Cuprins de mânie", Marlowe a înşfăcat pumnalul lui Frizer şi l-a lovit în cap, probabil cu capătul neascuţit. Frizer i-a smuls pumnalul lui Marlowe şi l-a înjunghiat deasupra ochiului drept, rănindu-l mortal. Juriul a considerat că Frizer a acţionat în legitimă apărare.[106] Cu toate acestea, moartea lui Marlowe este în continuare învăluită de mister. Cele trei mărturii depuse în cadrul anchetei de cei care l-au însoţit la masă nu sunt de încredere. Deşi Nicholas Skeres se afla în slujba contelui de Essex, el avea o reputaţie de escroc, fiind nu cu mult timp înainte acuzat în Camera stellata că „atrage tineri în capcană". Frizer era partener de afaceri cu Thomas Walsingham (vărul lui Sir Francis), şeful lui Marlowe la acea vreme, dar fusese de asemenea acuzat că a complotat cu Skeres pentru a „compromite şi înşela" un tânăr moştenitor.[107] Robert Poley îl indusese în eroare din plin pe Sir Thomas Babington pe când lucra pentru Sir Francis Walsingham în perioada complotului Babington. În ciuda multor plângeri legate de „şarlatania" sa, era totuşi trimis în continuare în misiuni externe „în slujba Majestăţii Sale".[108] Este foarte posibil ca sfârşitul violent al lui Marlowe să fie legat de rivalităţile şi neînţelegerile apărute în serviciul elisabetan de informaţii după moartea lui Walsingham; dar, în lipsa altor dovezi, e improbabil că adevărul va putea ieşi la lumină.

Cea mai ambiţioasă încercare de a resuscita serviciul elisabetan de informaţii după moartea lui Walsingham a aparţinut contelui de Essex (executat ulterior pentru trădare), tânărul şi exuberantul favorit al reginei, care suferea de iluzia grandorii în ceea ce privea capacitatea sa de a deveni un nou Walsingham (şi în multe alte privinţe). El l-a provocat făţiş pe Burghley în 1592, recrutându-l pe Anthony Bacon pentru organizarea unei reţele de spioni sub controlul său direct.[109][166] Cel mai mare triumf în domeniul informaţiilor arogat de Essex a fost descoperirea unui presupus complot care viza asasinarea reginei de către dr. Roderigo Lopez, medicul ei începând din 1581. Lopez fusese şi medicul lui Essex, dar îl enervase pe acesta pentru că ar fi dezvăluit că Essex suferea de maladii „care i-au pătat onoarea" (probabil, boli cu transmitere sexuală).

Essex anunţa teatral în ianuarie 1594: „Am descoperit cea mai periculoasă şi îngrozitoare trădare. Scopul conspiraţiei era moartea Majestăţii Sale. Călăul urma să fie doctorul Lopez. Metoda – otravă. Am urmărit atât de mult acest lucru, încât îl voi demonstra la fel de limpede ca lumina zilei".[110] Deşi era un individ oarecum duplicitar, este puţin probabil ca Lopez să fi fost un criminal. Cu 20 de ani înainte, îl tratase pe Walsingham, probabil pentru pietre la rinichi, şi intrase în reţeaua de agenţi a acestuia, furnizând informaţii din interiorul comunităţii negustorilor evrei portughezi.[111] După moartea lui Walsingham, şi Burghley l-a folosit pe Lopez ca agent dublu, pentru a obţine informaţii despre tentativele de spionaj ale spaniolilor în Anglia.[112][167] Elisabeta

---

[166] Reţeaua îl includea şi pe Standen, care ajunsese sărac lipit pământului. Vezi *ODNB*, Anthony Bacon. (*N.a.*)

[167] A fost probabil iniţiativa lui Walsingham, cu puţin timp înainte de moartea sa, ca Lopez să îl contacteze pe ambasadorul Spaniei la Paris în 1590 prin intermediul unui agent

însăşi, deşi conştientă de pericolul de a fi asasinată, a fost sceptică în legătură cu acuzaţiile aduse de Essex împotriva medicului ei. Unul dintre miniştrii reginei i-a raportat acesteia: „În casa bietului om nu s-au găsit niciun fel de înscrisuri ale informărilor de care este acuzat”. Însă din momentul în care Essex şi-a pus în joc reputaţia susţinând că Lopez era vinovat de „cea mai periculoasă şi îngrozitoare trădare”, soarta doctorului a fost pecetluită. Essex a folosit tortura pentru a obţine de la el o confesiune neverosimilă. Pe masa de tortură, Lopez a mărturisit că a primit 50 000 de coroane de la regele Spaniei ca să o otrăvească pe regină cu leacuri exotice din străinătate.[113] Orice dubii ar fi avut Burghley cu privire la vinovăţia lui Lopez, nu a îndrăznit să se arate mai puţin zelos decât favoritul reginei în denunţarea improbabilului complot de asasinare. Antisemitismul a jucat şi el un rol în acuzaţiile aduse împotriva lui Lopez. Sir Robert Cecil, fiul lui Burghley (care i-a succedat mai târziu în funcţia de prim-ministru), l-a denunţat ca fiind un „evreu ticălos”.[114] La procesul intentat lui Lopez pentru trădare, Sir Edward Coke, procurorul general, a considerat extrem de importantă afirmaţia că, deşi oficial era creştin, Lopez era în secret evreu practicant. Cu toate că Lopez şi-a retras mărturisirea smulsă pe masa de tortură, el şi doi presupuşi complici au fost găsiţi vinovaţi de trădare şi executaţi la Tyburn pe 7 iunie 1594, prin spânzurare, spintecare şi sfârtecare. Raportul oficial privind complotul, publicat la scurt timp după aceea, a subliniat comportamentul criminal al lui Filip al II-lea în încercarea de a o ucide pe regina Angliei, insistând totodată cu satisfacţie asupra faptului că aceasta nu s-ar gândi vreodată să se implice într-un complot pentru a-l asasina pe regele Spaniei.[115]

Conducerea haotică a serviciului elisabetan de informaţii la mijlocul anilor 1590 a fost reflectată perfect de soarta lui Thomas Phelippes. La sfârşitul anului 1595, neputându-şi plăti datoriile acumulate în încercarea de a finanţa din resurse proprii o reţea de informaţii, Phelippes ajunsese în închisoarea datornicilor, unde a rămas până la jumătatea anului 1597. Totuşi, din lipsă de criptologi, atât Essex, cât şi Sir Robert Cecil îi trimiteau fiecare corespondenţa interceptată pentru ca acesta să o decripteze în celulă. Atunci când regina şi Cecil s-au plâns lipsiţi de compasiune că dura prea mult până să îşi îndeplinească sarcinile, Phelippes a răspuns că, pe lângă faptul că spaniolii obişnuiau să introducă în mod regulat cifruri noi de „un fel care solicită timp pentru a fi descâlcite”, el suferise „şi cu corpul, şi cu mintea” din cauza întemniţării şi i se refuzase accesul la înregistrările sale.[116][168]

Essex era preocupat de ambiţia sa de a obţine atât gloria militară, cât şi puterea politică. În 1596, a devenit erou naţional în calitate de comandant al unei expediţii navale care a capturat, jefuit şi incendiat portul spaniol Cadiz. În acelaşi timp însă, el a pierdut lupta pentru putere cu Burghley, pe care, bolnav fiind, sperase să îl înlocuiască în funcţia de prim-ministru. Pe 5 iulie, în timp ce Essex se afla în expediţia din Cadiz, regina l-a numit secretar de stat pe Sir Robert Cecil, cel de-al doilea fiu al lui Burghley. Printre priorităţile lui Cecil s-a numărat şi reformarea sistemului de informaţii. Necesitatea urgentă a unei reforme a fost demonstrată în octombrie 1596, când Filip al II-lea a trimis împotriva Angliei o nouă Armada, cu o forţă similară celei din 1588. Unul dintre agenţii lui Cecil din Bayonne, oraş aflat la graniţa dintre Franţa şi

dublu. Vezi *ODNB*, Roderigo Lopez. (*N.a.*)

[168] Phelippes a fost eliberat din închisoare în iunie 1597 sau cu puţin timp înainte, după ce Anthony Bacon s-a oferit să-i plătească datoriile. El a mai fost condamnat o dată la închisoare pentru datorii în vara lui 1598, pentru un termen mult mai scurt. (*N.a.*)

Spania, a obţinut informaţii precise despre flota spaniolă, dar, din cauza problemelor de comunicare a informaţiilor, acestea au ajuns la Londra mult prea târziu. Cu zece zile înainte ca vestea plecării Armadei să ajungă la Cecil, flota spaniolă s-a destrămat într-o furtună lângă Finisterre şi misiunea a fost abandonată.[117][169]

Până în august 1598, când a preluat îndatoririle tatălui său în calitate de prim-ministru după moartea acestuia (deşi nu fusese numit oficial), Cecil reuşise să reconstruiască o reţea importantă de spionaj pe continent. Prioritatea ei au reprezentat-o inamicii din Europa: Lisabona, Sevilla, coasta Spaniei, Bayonne, golful Biscaya şi Roma. Agenţii săi cel mai bine plătiţi se aflau la Lisabona şi Sevilla, dar, după cum arată cercetările lui Stephen Alford, Cecil avea spioni şi în „statele care ne sunt prietene": Scoţia, Olanda şi Zeelanda, Germania, Danemarca şi Suedia.[118]

Cât de mândru a fost Cecil de reţeaua sa de spionaj s-a văzut foarte clar în ultimul portret al Elisabetei, *Portretul curcubeu*, pe care aproape sigur el l-a comandat. Tabloul a fost expus pentru prima dată în 1602, cu un an înainte de moartea reginei, în timpul vizitei pe care i-a făcut-o aceasta la Theobalds, vastul său domeniu din Royston.[170] Atribuit pictorului Isaac Oliver, portretul nu lasă deloc să se vadă că Elisabeta avea aproape 70 de ani. Portretiştii ei ştiau că se aştepta să fie înfăţişată ca întruchiparea tinereţii veşnice. Portretul realizat de Oliver este încărcat cu genul de simbolism de care erau atraşi atât Elisabeta, cât şi Cecil. Într-o mână, regina ţine un curcubeu cu deviza *non sine sole iris* („niciun curcubeu fără soare"), iar cu cealaltă mână atrage atenţia asupra ochilor şi a urechilor de pe mantia sa, simboluri ale sistemului ei de informaţii care vede tot şi aude tot. Pe un braţ apare brodat şarpele înţelepciunii. După cum ştia şi Sir Robert Cecil, Elisabetei îi plăcea să interpreteze astfel de simboluri. Tatăl lui, lordul Burghley, îi scrisese cândva despre viteza cu care regina descifrase sensul unei „Scrisori alegorice" pe care i-o trimisese: „Cred că nicio doamnă [...] şi niciun descifrator de la curte nu ar fi rezolvat vreodată alegoria aşa cum a făcut Majestatea Sa".[119] Era cât se poate de potrivit ca persoana care a comandat portretul să fie şeful serviciului de informaţii al reginei, precum şi prim-ministrul ei. Nu mai există nicăieri în lume un alt portret al unui conducător care să aducă un asemenea tribut calităţii serviciilor de informaţii.

11

DECLINUL SERVICIILOR DE INFORMAŢII ÎN ANGLIA LA ÎNCEPUTUL EPOCII STUARŢILOR ŞI ÎN SPANIA ŞI ASCENSIUNEA *CABINET NOIR* ÎN FRANŢA

[169] S-a descoperit că un alt agent englez din Bayonne, Henri Chasteau-Martin, despre care Burghley avusese îndoieli o perioadă, se afla în slujba Spaniei. (*N.a.*)

[170] În timpul domniei lui Iacob I, regele a preluat Theobalds şi familia Cecil s-a mutat în Hatfield House, unde portretul încă este expus. Vezi ilustraţia nr. 16. (*N.a.*)

În mod obişnuit, Marea Britanie se mândreşte cu continuitatea şi stabilitatea instituţiilor sale. Secolul al XVII-lea a fost însă o eră a schimbărilor de regim şi a instabilităţii politice, în care serviciile de informaţii şi operaţiunile secrete au jucat un rol considerabil. Timp de câţiva ani înainte de moartea Elisabetei I în 1603, s-au elaborat planuri de succesiune la tronul Angliei atât de secrete, încât nici reginei nu i s-a spus absolut nimic. În mai 1601, Robert Cecil, prim-ministrul Elisabetei, s-a alăturat unui mic grup secret care susţinea pretenţiile lui Iacob al VI-lea al Scoţiei la tronul Angliei şi comunica cifrat cu acesta. Conducătorul neoficial al grupului a fost Henry Howard, recomandat de Iacob lui Cecil ca un intermediar „de încredere şi agreat de mult timp". Cecil a recurs frecvent la Henry ca mijlocitor între el şi Iacob, în încercarea de a-şi păstra corespondenţa cât mai secretă[1], însă unele scrisori de la Iacob i-au fost probabil trimise direct lui Cecil. După cum şi-a amintit mai târziu diplomatul englez Sir Henry Wotton, Elisabeta a remarcat odată sosirea unei genţi cu corespondenţă din Scoţia şi a cerut să vadă ce conţine aceasta. Cecil a dat să deschidă sacul, dar i-a spus reginei că era murdar şi mirosea atât de urât, încât scrisorile trebuiau aerisite înainte de a i le arăta.[2]

Probabil că Walsingham şi Burghley s-au răsucit în mormânt din cauza rolului jucat de Howard în organizarea succesiunii după moartea Elisabetei. Cu un sfert de secol în urmă, Howard o susţinuse pe Maria, regina Scoţiei şi mama lui Iacob, şi jucase un rol esenţial în livrarea corespondenţei ei secrete către ambasada Franţei din Londra, la adăpostul întunericului. Howard fusese întemniţat de cinci ori şi a fost cât pe ce să fie acuzat de trădare în perioada complotului Throckmorton.[3] Iacob a fost iniţial destul de rezervat faţă de propunerile pe care i le-a făcut fiul lui Burghley, deloc surprinzător având în vedere modul în care fusese implicat tatăl acestuia în execuţia Mariei. Odată ce şi-a dat seama însă că Cecil va avea un rol crucial în organizarea unei succesiuni paşnice, Iacob a început să îl laude drept „un prieten atât de respectabil, atât de înţelept şi atât de prevăzător".[4] La începutul lunii martie în 1603, când Elisabeta se afla pe patul de moarte, Cecil i-a trimis lui Iacob spre aprobare o propunere de proclamare a accederii acestuia la tron ca regele Iacob I al Angliei. Pe 24 martie, după moartea reginei, Cecil a dat citire proclamaţiei întâi la palatul Whitehall şi apoi la porţile Londrei. În mai, când călătoria lui Iacob de la Edinburgh spre Londra se apropia de sfârşit, regele a petrecut patru nopţi la Theobalds, conacul impunător al lui Cecil din Hertfordshire. Cât a stat acolo, Iacob l-a înnobilat pe acesta, acordându-i titlul de baron Cecil de Essendon. În acelaşi timp însă, le-a oferit lordului Henry Howard şi nepotului acestuia, lordul Thomas Howard, titlurile de conte de Northampton şi, respectiv, Suffolk, ranguri mai înalte decât cel al lui Cecil sau ale altor membri din Consiliul de Coroană. Au mai trecut încă doi ani până ca Iacob să îl numească pe Cecil conte de Salisbury.[5]

Urcarea lui Iacob pe tron l-a pus într-o situaţie foarte neplăcută pe Thomas Phelippes, principalul criptolog din Anglia, care furnizase dovezi esenţiale în procesul de trădare intentat mamei acestuia. Regele avea să îşi arate ulterior devotamentul nezdruncinat faţă de amintirea mamei sale, pe care nu o cunoscuse niciodată, prin reînhumarea ei la Westminster Abbey şi prin înălţarea unui monument magnific în memoria ei în nava de sud din capela străbunicului său, Henric al VII-lea. La scurt timp după sosirea lui Iacob la Londra, Phelippes i-a trimis acestuia o scrisoare prin care îşi cerea scuze pentru implicarea sa în evenimentele care au precedat execuţia Mariei.

Phelippes afirma ipocrit că nu făcuse decât să urmeze ordinele guvernamentale de a decripta scrisorile legate de complotul Babington.[6] Din fericire pentru Phelippes, Iacob aproape sigur nu ştia că acesta falsificase un post-scriptum cifrat dintr-o scrisoare a Mariei către Babington, prin care solicita numele celor şase nobili care, potrivit lui Babington, căzuseră de acord să o asasineze pe Elisabeta.[7] Chiar şi aşa, Phelippes a rămas în mod firesc cu teama de a nu provoca „şi alte nemulţumiri Majestăţii Sale”.[8]

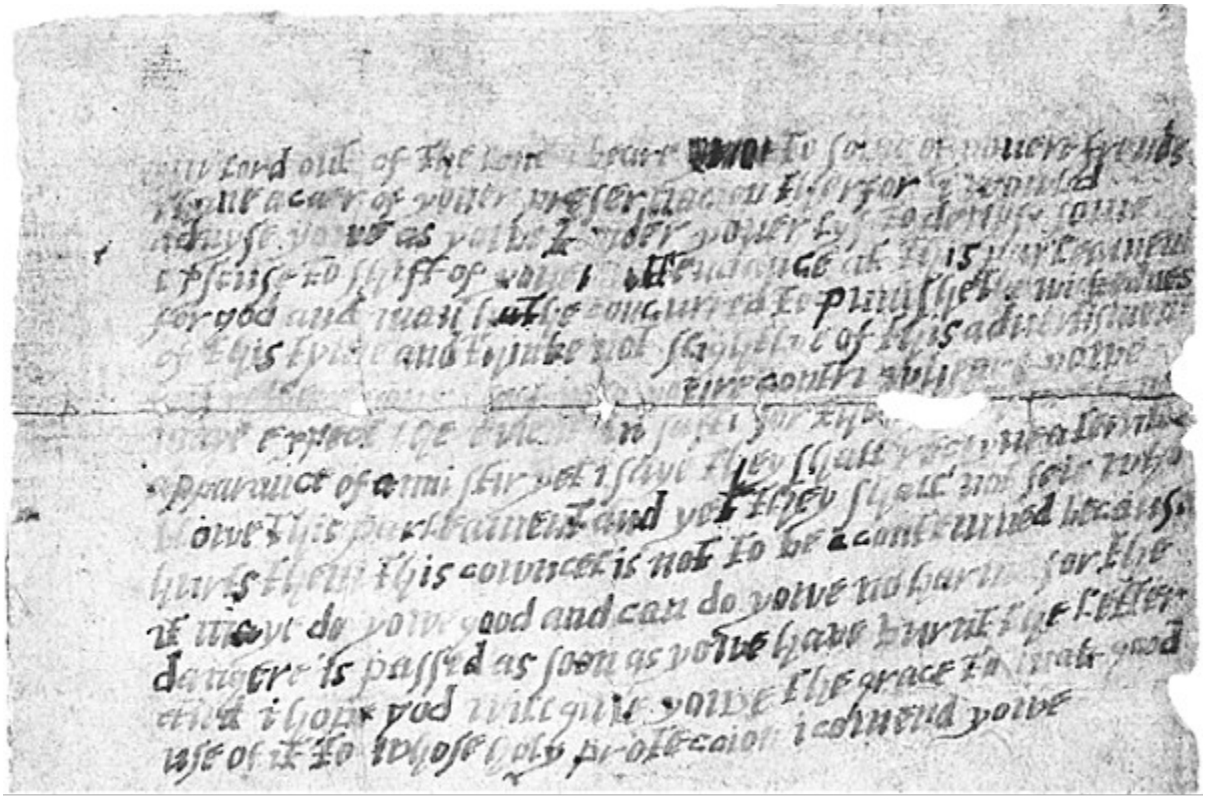
Iacob nu a împărtăşit interesul profund al lui Robert Cecil pentru activităţile de informaţii. Ca rege al Scoţiei, Iacob al VI-lea fusese mai interesat de pericolul care credea că vine din partea vrăjitoarelor, despre care a scris şi o carte[9], decât de spionaj. Ca rege al Angliei însă, Iacob I şi-a dat repede seama că Cecil era indispensabil pentru politica sa externă, despre care se discuta arareori în Consiliul de Coroană. În 1604, Cecil a luat iniţiativa de a pune capăt războiului îndelungat cu Spania, început cu aproape 20 de ani în urmă. Deşi condiţiile tratatului de pace erau ambigue, Spania le-a permis tacit englezilor, pentru prima oară, să desfăşoare activităţi de comerţ şi să se stabilească în Indiile de Vest şi în America de Nord. Cecil s-a dovedit chiar mai lacom decât tatăl său şi s-a folosit de poziţia sa oficială pentru a strânge avere, învoindu-se să primească începând cu 1604 şi pensie, şi cadouri substanţiale de la toţi ambasadorii spanioli. Nu s-a pus însă niciodată problema să devină agent spaniol, precum Sir Edward Stafford cu 20 de ani înainte. Curtea Spaniei spera doar să-i mai reducă ostilitatea.[10]

După încheierea păcii cu Spania, posibilele ameninţări rămase la adresa securităţii naţionale au fost în principal tentative de schimbare a regimului din partea catolicilor englezi, care erau ireconciliabili. Cu o singură excepţie notabilă, niciuna nu a fost încununată de succes. Cecil i-a spus lui Sir Thomas Parry, ambasadorul Angliei în Franţa, că „falşii” preoţi – informatorii care fie erau, fie pretindeau că sunt preoţi catolici – constituiau o sursă bogată de informaţii despre comploturile catolice. În toamna lui 1605, George Southwick, un agent pe care Cecil îl descria drept „foarte cinstit”, s-a întors în Anglia însoţit de preoţii pe care chiar el însuşi îi denunţase pe ascuns lui Cecil.[11]

Majoritatea conspiratorilor catolici care au urzit comploturi la începutul epocii Stuarţilor în Anglia au eşuat lamentabil. Marea excepţie a fost Complotul Prafului de Puşcă din 1605, cea mai cunoscută conspiraţie din istoria britanică. După calculele de astăzi, explozia celor 36 de butoaie de praf de puşcă ascunse într-o pivniţă de sub Camera Lorzilor, la deschiderea sesiunii parlamentare din 5 noiembrie, ar fi distrus mare parte din Westminster şi ar fi dus la moartea regelui, a miniştrilor şi a multor alte persoane. Faptul că acest atac terorist a fost atât de aproape de succes a rezultat din ceea ce câteva secole mai târziu s-ar fi numit „eroare de analiză a informaţiilor”. Niciunul dintre „preoţii falşi”, în informaţiile cărora Cecil avea atâta încredere, nu auzise nimic despre complot. Raportul scris de George Southwick despre conspiraţiile catolice pe 5 noiembrie 1605, chiar în ziua în care s-a descoperit complotul, nu conţinea niciun indiciu în acest sens.[12]

Dacă ar fi fost planificat doar un pic mai bine, complotul care urmărea aruncarea în aer a parlamentului ar fi reuşit. Robert Catesby, catolicul charismatic care a condus complotul, a fost descris de doi iezuiţi care îl cunoşteau bine ca fiind „mai bine proporţionat decât un om obişnuit, înalt cam de 1,80 metri, cu o ţinută frumoasă şi o înfăţişare chipeşă”. El a făcut însă greşeala fatală de a răspândi informaţii despre complot în afara cercului iniţial de conspiratori, pentru a-i convinge pe catolicii înstăriţi să sprijine şi să

finanţeze revolta care spera să izbucnească în centrul Angliei după asasinarea regelui şi a miniştrilor. Unul dintre cei abordaţi de Catesby a fost Francis Tresham. Deşi a jurat să păstreze secretul, Tresham a fost, probabil, autorul unei scrisori anonime către lordul Monteagle, cumnatul său catolic, scrisă pe 26 octombrie pentru a-l avertiza pe acesta să nu participe la şedinţa de la parlament, unde era planificată o „lovitură cumplită” pentru data de 5 noiembrie.[13]

Scrisoarea anonimă adresată lordului Monteagle, prin care acesta era avertizat despre un atac „cumplit“ asupra Parlamentului, planificat pentru data de 5 noiembrie 1605.

Monteagle i-a dus imediat scrisoarea lui Cecil, care i-a arătat-o regelui vineri, pe 1 noiembrie, a doua zi după ce acesta s-a întors de la una dintre numeroasele sale partide de vânătoare. Sâmbătă, 2 noiembrie, un grup de membri ai Consiliului de Coroană l-a informat pe Iacob că lordul şambelan, contele de Suffolk, va cerceta Camerele Parlamentului „atât deasupra, cât şi pe dedesubt” – dar nu mai devreme de luni, 4 noiembrie, deoarece „cu cât lucrurile erau mai aproape de a fi gata”, cu atât existau mai multe şanse să se descopere ceva în urma percheziţiei.[14] Dacă exista, într-adevăr, un complot, era important să nu îi avertizeze pe conspiratori şi să-i determine să dispară. Totuşi, unii dintre membrii Consiliului de Coroană au bănuit, probabil, că avertismentul atât de ciudat transmis despre o „lovitură cumplită” era o alarmă falsă. La prima sa inspecţie, în după-amiaza zilei de 4 noiembrie, Suffolk, însoţit de Monteagle, a descoperit o grămadă mare de lemne de foc, despre care un servitor, care s-a prezentat drept „John Johnson”, a spus că aparţinea stăpânului său, Thomas Percy, nepotul şi administratorul moşiei contelui de Northumberland. Deşi membrii echipei de căutare au părut să accepte explicaţia, la întoarcerea la palatul Whitehall, Monteagle şi-a exprimat mirarea că Percy închiriase o pivniţă sub Parlament, precum şi proprietăţi în Londra, şi a menţionat că acesta era catolic.[15]

La o întrunire a Consiliului de Coroană, regele a ordonat o a doua inspecţie a pivniţelor, de această dată condusă de Sir Thomas Knyvett, administratorul palatului Westminster, care s-a folosit de pretextul de a căuta draperii şi alte „lucruri” care dispăruseră. Când a dat peste „Johnson”, care ieşea din pivniţa lui Percy pe la miezul nopţii, lui Knyvett i s-a părut suspect şi a ordonat arestarea acestuia. Oamenii lui Knyvett au descoperit apoi aproape o tonă (36 de butoaie) de praf de puşcă ascunse sub lemnele de foc. Fiind târât în faţa regelui şi a consilierilor săi, „Johnson” a dat dovadă de un curaj extraordinar: se presupune, în mod plauzibil, că i-a spus lui Iacob în faţă că praful de puşcă era menit să îl arunce înapoi în Scoţia, împreună cu tovarăşii săi scoţieni. Interogatoriul lui „Johnson” a continuat în Turn, dar el a refuzat iniţial să-i trădeze pe ceilalţi conspiratori, cu excepţia lui Percy, a cărui implicare era la fel de evidentă ca a lui. „Vreţi să mă faceţi să-mi dau în vileag prietenii”, le-a spus el anchetatorilor. Până pe 7 noiembrie, când anchetatorii, care până atunci nu îl percheziţionaseră, i-au găsit în buzunar o scrisoare adresată „domnului Fawkes”, nici măcar nu a recunoscut că numele său real era Guido („Guy”) Fawkes[16].

S-a descoperit că Fawkes era un fost soldat catolic care luptase în armata spaniolă în Ţările de Jos. Pe 8 noiembrie, Catesby şi alţi trei conspiratori au fost ucişi în Staffordshire de o poteră condusă de şeriful din Worcestershire. A doua zi, Iacob I s-a adresat parlamentului şi şi-a asumat meritul principal pentru descoperirea complotului, interpretând scrisoarea adresată lui Monteagle ca pe un avertisment despre un „mod oribil de a ne arunca pe toţi în aer cu praf [de puşcă]”.[17] Fawkes şi ceilalţi conspiratori rămaşi în viaţă au fost torturaţi în Turn, judecaţi la Westminster Hall şi condamnaţi la moarte prin spânzurare, spintecare şi sfârtecare la Tyburn. Asemenea altor conducători din Europa, Iacob I era în continuare vulnerabil la asasinate care puteau fi comise de o singură persoană, pregătită să se sacrifice în misiune sau să sufere o moarte chinuitoare după aceea. În 1610, după o serie de atentate la viaţa lui, Henric al IV-lea al Franţei a fost înjunghiat mortal de către François Ravaillac, un fanatic religios probabil bolnav mintal, în timp ce trăsura sa era blocată în trafic în Paris. După o lungă şi groaznică tortură, trupul lui Ravaillac a fost legat de patru cai şi rupt în bucăţi – o metodă de execuţie rezervată pentru cazuri de regicid.[18] Deşi în Anglia dinastiei Stuart nu a apărut niciun Ravaillac, favoritul lui Iacob, ducele de Buckingham, a fost ucis mai târziu de un asasin solitar.[19]

Spre deosebire de epoca elisabetană, la începutul domniei dinastiei Stuart catolicii din Anglia care complotau împotriva monarhului nu se puteau aştepta la niciun fel de ajutor din partea Spaniei. În deceniul de după tratatul de pace anglo-spaniol din 1604[20], Consiliul de Stat al lui Filip al III-lea a fost mai preocupat să obţină informaţii cu privire la coloniile engleze din Lumea Nouă (acceptate tacit prin tratat) decât despre evenimentele din Anglia.[21] Spre deosebire de Filip al II-lea, tatăl său poreclit „*el rey papelero*” care făcea cu greu faţă munţilor de hârtii de pe biroul său de la Escorial, Filip al III-lea nu s-a arătat niciodată entuziasmat de documentele oficiale (inclusiv rapoarte de informaţii) care nu aveau vreo legătură cu pasiunea lui pentru vânătoare, călărie şi călătorii. Filip al II-lea ar fi fost la rândul lui îngrozit de datoriile fiului său la jocurile de noroc şi de viaţa pe care o petrecea în lux şi risipă.[22] Sub domnia lui Filip al III-lea, iniţiativa culegerii de informaţii din Lumea Nouă a

venit în principal din partea Consiliului de Stat.[171] Cu un secol înainte, Cortes se ocupase mult mai eficient de acest lucru pe când cucerea Noua Spanie cu rapiditate, ajutat fiind de Malinche, fosta sclavă care îi era amantă şi interpretă deosebit de talentată.[23]

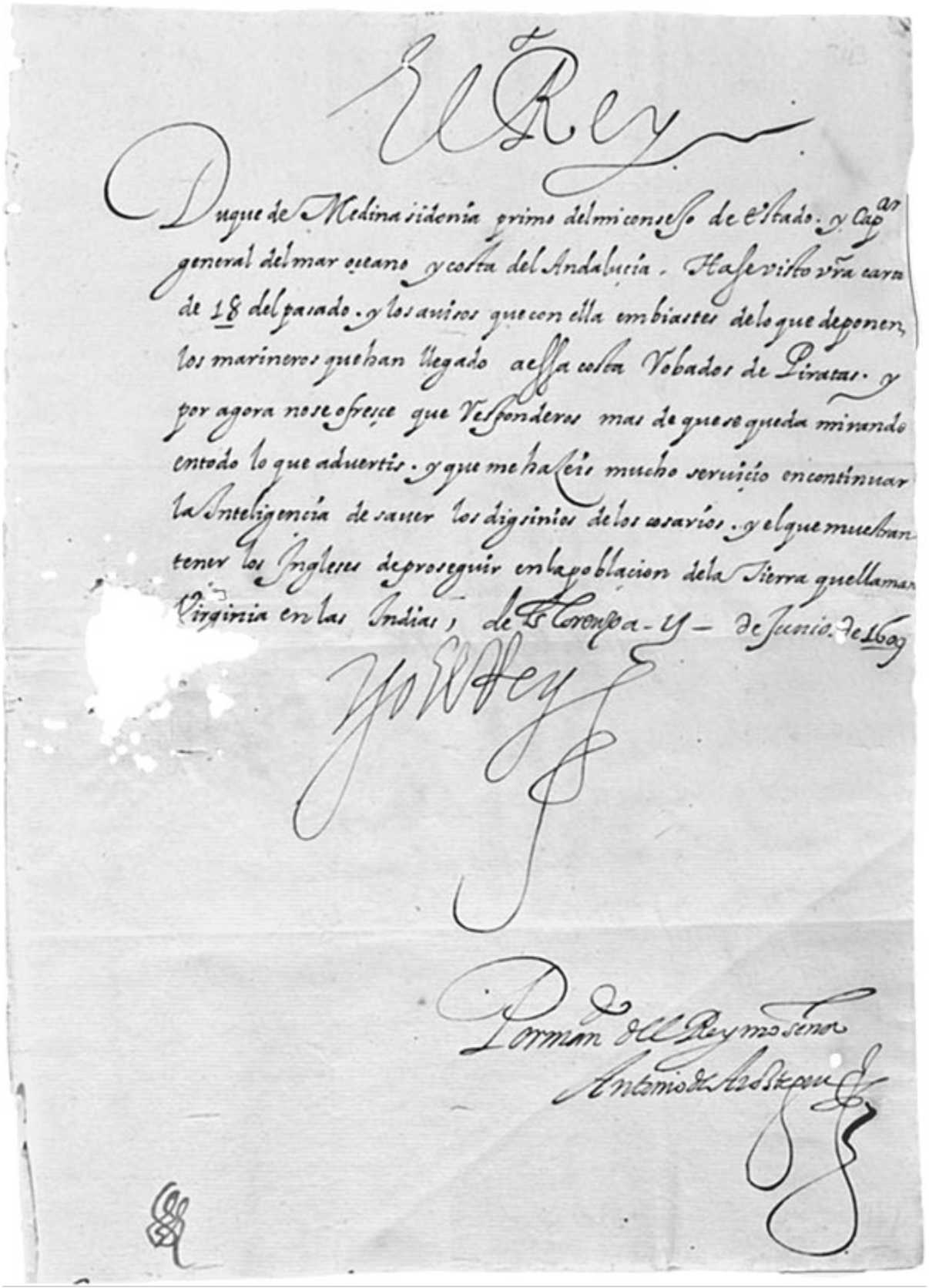
Prima colonie engleză permanentă din America de Nord, fondată în 1607 de London Virginia Company, căreia Iacob I îi acordase privilegii prin Cartă Regală, s-a numit Jamestown, în onoarea regelui. Înfiinţată cu 13 ani înainte să ajungă pelerinii la Plymouth, noua colonie abia a supravieţuit în prima iarnă, dar membrii Consiliului de Stat din Spania au considerat că reprezintă totuşi o ameninţare destul de serioasă. În iulie 1608, ei i-au scris în numele lui Filip al III-lea ducelui de Medina Sidonia, vicerege al Noii Spanii: „Pe diferite căi, El [regele] a fost înştiinţat că englezii încearcă să instaleze un avanpost pe insula Virginia, de unde să se aventureze ca să comită acte de piraterie”.[24] Puţini dintre coloniştii rămaşi în viaţă (dintre care doar doi nu erau bărbaţi) erau la fel de optimişti ca membrii Consiliului de Stat în legătură cu perspectivele lor. În încercarea de a salva Jamestown, căpitanul John Smith, care a preluat conducerea coloniei în septembrie, a recurs la politica „cine nu munceşte nu mănâncă”. Atât Consiliul de Stat, cât şi ambasadorul Spaniei la Londra au rămas profund preocupaţi de subiect, cerându-i lui Filip să-i înlăture cu forţa pe intruşii englezi. Pe 11 iunie 1609, regele i-a scris lui Medina Sidonia: „Îmi vei face mare serviciu continuând [să culegi] informaţiile despre intenţiile corsarilor şi orice [informaţie] care arată interesul englezilor de a continua să populeze tărâmul din Indii numit Virginia”.[25]

În aceeaşi zi, anticipând ordinele de la Madrid, o navă spaniolă având la bord 25 de soldaţi sub comanda lui Francisco Fernández de Écija, a pornit din Florida spre Virginia, ca să evalueze posibilităţile de lansare a unui atac asupra aşezării Jamestown. Când au ajuns la gura de vărsare a râului James, spaniolii conduşi de Écija au întâlnit însă o navă engleză mai mare, numită *Mary and John*, care i-a urmărit în josul coastei.[26] Dacă misiunea spaniolă de culegere de informaţii ar fi avut loc cu câteva zile mai devreme, fără să întâlnească nava *Mary and John*, Écija şi echipajul său ar fi putut să vadă cu ochii lor starea deplorabilă a coloniei engleze din „Perioada de foamete” din 1609-1610 şi să decidă lansarea unui atac. S-a susţinut în mod plauzibil că rebelii din rândurile coloniştilor s-ar fi putut alia cu mica forţă spaniolă şi ar fi putut obţine sprijin de la războinicii indieni Powhatan din apropiere. Astfel, supravieţuirea aşezării în 1609 s-a datorat în mare parte lipsei informaţiilor pe care Medina Sidonia primise ordin să le obţină. Veştile despre greutăţile îndurate de coloniştii englezi au ajuns treptat în Spania în următorii ani. În 1613, John Digby, ambasadorul Angliei la Madrid, a raportat că guvernul spaniol considera că „plantaţia noastră din Virginia are toate şansele să se scufunde singură”. Filip al III-lea s-a opus însă în continuare încercărilor Consiliului de Stat de a-l convinge să atace Jamestown. Reticenţa regelui de a declanşa un război a avut consecinţe importante. Câtă vreme Jamestown rămânea colonie engleză, Spania nu avea nicio perspectivă să-şi extindă imperiul în regiunile întinse de la nord de Florida.[27][172]

---

[171] Ducele de Lerma, care a fost *valido* (prim-ministru şi favorit) sub Filip al III-lea, a fost prezent la doar 22 dintre cele 739 de şedinţe ale Consiliului de Stat care au avut loc în timpul mandatului său. Vezi Williams, „El reinado de Felipe III”, p. 425. (*N.a.*)

[172] În ١٦٢٤, Jamestown a devenit colonie regală, ca urmare a falimentului Companiei Virginia, având o soartă complet diferită în comparaţie cu relativa prosperitate din Noua Anglie. (*N.a.*)

Rivalitatea anglo-spaniolă din Lumea Nouă: Filip al III-lea al Spaniei solicită în 1608 informaţii legate de Virginia şi intenţiile englezilor cu privire la aceasta.

Marile imperii din Asia – turcii otomani, perşii safavizi, Imperiul Mogul din India şi dinastia Ming din China (succedată în 1644 de dinastia Qing) –, toate mai puternice decât Anglia lui Iacob I şi Spania lui Filip al III-lea, nu au

manifestat niciun interes faţă de cuceririle şi rivalităţile europenilor din Lumea Nouă. Toate au continuat să creadă că lumea se învârtea în jurul Asiei, astfel că, timp de trei secole, conflictele majore din America, Oceania şi oceanele Atlantic şi Pacific au avut loc între puterile europene. Dinastiile asiatice aveau să plătească scump lipsa lor de curiozitate faţă de expansiunea Europei. Pentru a-l cita pe Yuval Harari: „Bogăţia şi resursele acumulate de europeni le-au permis în cele din urmă să invadeze şi Asia, să-i înfrângă imperiile şi să o împartă între ei”.[28]

Filip al III-lea al Spaniei şi succesorul său, Filip al IV-lea (1621-1665), au avut o serie de şefi ai serviciilor de informaţii (*espías mayores*) care erau, teoretic, responsabili pentru toate operaţiunile de spionaj şi contraspionaj.[29] În realitate însă, lucrurile erau mai puţin clare, o situaţie obişnuită pentru majoritatea guvernelor spaniole din secolul al XVII-lea.[30] Rapoartele trimise de ambasadorii şi de agenţii spanioli către Consiliul de Stat se împotmoleau uneori timp îndelungat în volumul mare de corespondenţă oficială. Spre sfârşitul lui 1617, ducele de Monteleón, ambasadorul de la Paris, se plângea către Madrid: „Au trecut atât de multe zile de când nu am mai primit scrisori din Spania, încât mărturisesc că mă simt cel mai singur om din lume”. În mod evident, nu a primit răspuns imediat, din moment ce şi-a repetat plângerea la începutul anului următor. Cel puţin unul dintre succesorii săi a făcut acelaşi lucru.[31]

Conform unui studiu, din cei 231 de agenţi spanioli identificaţi în perioada 1598-1635, 101 (44%) erau francezi.[32] Marele criptolog francez François Viète, care a reuşit să decripteze o mare parte din corespondenţa cifrată a lui Juan Bautista de Tassis, ambasadorul Spaniei la Paris din 1598 până în 1604, credea că acesta era extrem de bine informat cu privire la afacerile Franţei. Viète i-a scris ducelui de Sully, prim-ministrul lui Henric al IV-lea, cu puţin timp înainte să moară în 1603: „Aceste scrisori mă fac să judec că este foarte periculos pentru Franţa şi pentru pacea şi liniştea statului. Căci mi se pare un om de stat foarte ager şi foarte subtil [...]. Scrisorile sale descriu admirabil regelui său stările sufleteşti, credinţele, slăbiciunile şi puterile francezilor”.[33]

Agenţii francezi îi ofereau lui Tassis informaţii atât de valoroase din motive care variau de la interesul mercantil la cel religios. Cel mai bine plasat agent al Spaniei care a lucrat pentru bani la începutul secolului al XVII-lea a fost Nicolas L’Hoste. Acesta a fost angajat de naşul său, Nicolas de Neufville de Villeroy, probabil cel mai competent secretar de stat francez al secolului până la cardinalul Richelieu, care a slujit succesiv sub Carol al IX-lea, Henric al III-lea, Henric al IV-lea şi Ludovic al XIII-lea. În 1601, Villeroy l-a trimis pe L’Hoste la ambasada Franţei din Spania, unde a fost recrutat de Gérard de Raffis, un alt agent francez plătit de serviciile spaniole de informaţii. În 1602, L’Hoste s-a întors la Paris ca să lucreze pentru Villeroy şi a furnizat în secret ambasadei spaniole mare parte din corespondenţa diplomatică a acestuia. Importanţa acordată informaţiilor pe care le furniza a fost demonstrată de faptul că ambasada Spaniei la Paris l-a plătit cu 1 200 de écu pe an, ceea ce reprezenta 20% din bugetul anual al ambasadei.[34] Cariera sa de agent al Spaniei a durat trei ani, încheindu-se brusc în 1604, când Gérard de Raffis, cel care îl recrutase, a schimbat tabăra şi le-a dezvăluit francezilor implicarea lui L’Hoste în acţiuni de spionaj.[35] L’Hoste a apelat la ajutorul lui Baltasar de Zúñiga, succesorul lui Tassis pe postul de ambasador al Spaniei la Paris, care i-a dat ordin unui slujitor să îl ajute să scape. L’Hoste s-a înecat însă în timp ce traversa râul Marne, fie din întâmplare, fie, foarte posibil, în urma unui act criminal comis de servitorul ambasadorului, care poate a primit ordine să evite stânjeneala unui proces şi a unei condamnări pentru trădare. Slujitorul a

fost întemniţat după moartea lui L'Hoste, dar a fost ulterior eliberat după ce a invocat imunitatea diplomatică.[36]

Probabil din cauza nivelului redus de securitate de la ambasada Spaniei la Paris, şi alţi agenţi au mai fost prinşi şi executaţi pentru trădare.[173] Cea mai tensionată şi jenantă situaţie pentru serviciile spaniole de informaţii a apărut în decembrie 1605, când Louis de Lagonia de Mérargues, nobil şi ofiţer de armată din Provence, a fost arestat în timp ce îi preda lui Jacques Bruneau, secretarul de la ambasada Spaniei la Paris, planuri legate de un posibil atac spaniol la Marsilia. La scurt timp, el a fost executat pentru trădare[37], iar Bruneau a fost închis, dar ulterior eliberat deoarece beneficia de imunitate diplomatică. Zúñiga obişnuia să îl primească în mod regulat pe Mérargues la el acasă mai degrabă decât să urmeze tehnicile obişnuite de evitare a contactului direct cu agenţii şi se pare că acest lucru a trezit suspiciuni în rândul francezilor.[174]

Succesorul lui Zúñiga pe postul de ambasador al Spaniei, Diego de Irarraga, a demonstrat aceeaşi lipsă de discernământ în ceea ce îl priveşte pe galezul Thomas Morgan, unul dintre cei mai longevivi şi cei mai bătrâni (la începutul secolului al XVII-lea) agenţi spanioli, un nonconformist care şi-a petrecut o mare parte din carieră în temniţele engleze, franceze şi flamande. Morgan a început să lucreze pentru Maria, regina Scoţiei, în 1568 şi a fost implicat, printre altele, în comploturile Ridolfi şi Babington. Deşi nu era hispanofil şi mai târziu s-a opus Armadei, în 1584, pe când lucra probabil neremunerat pentru Maria, a devenit şi agent plătit de Spania. În timp ce spiona pentru Spania în Franţa, el a corespondat şi cu autorităţile engleze, sperând zadarnic să obţină o graţiere regală. În 1605, după ce s-a întors în Anglia fără să fie graţiat, a fost condamnat la moarte, dar sentinţa i-a fost comutată în exil. După ce a revenit în Franţa în 1607, Morgan, în vârstă de 71 de ani, a fost arestat din nou, dar a scăpat şi s-a refugiat la ambasadorul Spaniei la Paris, ale cărui note de cheltuieli din 1608 conţin următoarea consemnare: „Pe 14 noiembrie 1608, la ordinul regelui Franţei, a fost arestat Thomas Morgan, nobil englez, agent al acestei ambasade, pe care îl ascunsesem în casa mea, având grijă de el timp de 78 de zile".[38][175] După situaţiile jenante provocate de L'Hoste, Mérargues, Morgan şi alţii, Consiliul de Stat se pare că a dispus să se acorde mai multă atenţie operaţiunilor de spionaj derulate pe teritoriul francez.[39] Faptul că Morgan era încă angajat la vârsta de 70 de ani, deşi nu era o persoană de încredere, dovedeşte că Spania a avut dificultăţi în recrutarea agenţilor englezi. Doar şase agenţi identificaţi care au lucrat pentru Spania din 1598 până în 1635 au fost englezi sau galezi.[40][176] Niciunul dintre ei nu a avut acces direct la surse guvernamentale engleze.

Cei mai devotaţi agenţi ai Spaniei la începutul secolului al XVII-lea au provenit din *parti dévot*, catolici francezi evlavioşi care nu agreau indulgenţa acordată în ţară protestanţilor hughenoţi prin Edictul de la Nantes şi nici

---

[173] Printre aceştia, ofiţerul de armată de Bone şi nobilul breton La Fontenelle, despre care se ştiu foarte puţine, executaţi în 1601, respectiv 1602. Vezi Hugon, *Au service du roi catholique*, pp. 588, 611. (*N.a.*)

[174] După execuţia lui Mérargues, fratele său şi-a oferit şi el serviciile ca spion al Spaniei, dar a fost refuzat. *Ibid.*, pp. 132, 223, 620. (*N.a.*)

[175] Morgan a fost eliberat din închisoare în 1610 şi, se pare, i s-a permis să rămână în Franţa până la sfârşitul vieţii. (*N.a.*)

[176] Au existat şi patru agenţi scoţieni. (*N.a.*)

alianţele intermitente ale Franţei cu ereticii protestanţi din Germania şi Olanda şi cu otomanii musulmani. Jean de Quercy a fost unul dintre aceşti agenţi, un aşa-zis *espion divin* („spion divin”), care, în 1613, i-a scris lui Filip al III-lea o scrisoare lungă, în care declara că, lucrând pentru el, făcea voia lui Dumnezeu: „Majestate sacră, sunt un bun francez şi catolic [...]. Voi căuta neîncetat onoarea bunăvoinţei voastre, care va fi pentru mine calea mântuirii mele”.[41]

Reţeaua de agenţi ai Spaniei din Franţa a inclus şi câţiva preoţi, printre care s-a numărat şi spaniolul Antonio de Arco, care a servit drept intermediar pentru Quercy şi se prea poate să îl fi şi recrutat pe acesta.[42] Informările cele mai importante venite de la Arco au fost probabil cele de la curtea Franţei, pe care le-a trimis Consiliului de Stat din Madrid între 1616 şi 1619, interval în care a fost duhovnicul Anei de Austria, tânăra şi frumoasa fiică a lui Filip al III-lea şi soţia regelui Ludovic al XIII-lea.[43] Anii petrecuţi de Arco la Paris au coincis cu o perioadă deosebit de tensionată atât în politica franceză, cât şi în cadrul căsătoriei regale. Ludovic şi Ana s-au căsătorit în 1615, când amândoi aveau doar 14 ani, într-o ceremonie descrisă de un predicator spaniol înclinat spre hiperbole drept cea mai frumoasă de la unirea dintre Adam şi Eva. Cuplul regal a fost supus presiunilor de a-şi consuma căsătoria în noaptea nunţii. La începuturile Franţei moderne, consumarea unei căsătorii regale nu era nici pe departe un secret personal, ci o afacere de stat, întrucât influenţa succesiunea la tron şi relaţiile internaţionale. Imediat după noaptea nunţii, Maria de Medici, tiranica mamă a lui Ludovic şi regină regentă cât timp acesta a fost minor, a anunţat consumarea cu succes a căsătoriei cuplului regal. În realitate, deşi Maria nu voia să recunoască, Ludovic era lipsit de experienţă sexuală şi a fost atât de traumatizat de presiunea exercitată asupra lui, încât a fugit din patul matrimonial, lăsând căsătoria neconsumată. Nu s-a mai întors decât peste trei ani, timp în care şi-a vizitat soţia aproape în fiecare zi, dar nu a luat niciodată masa cu ea, cu atât mai puţin să împartă patul cu ea.[44]

Spre deosebire de Ludovic, regina Ana era nerăbdătoare să îşi consume căsătoria, iar Arco, fiindu-i duhovnic, sigur a discutat cu ea despre această chestiune. Se ştie că Ludovic a avut asemenea discuţii cu propriul lui duhovnic, iar acesta nu a considerat că încalcă secretul confesionalului dacă dezvăluie că l-a îndemnat pe rege să se întoarcă în patul reginei.[45][177] Arco socotea că situaţia politică de la curtea Franţei era şi mai tensionată decât starea căsătoriei regale. Maria de Medici îşi ignora nora în mare măsură şi continua să se poarte ca şi când ea ar fi fost regina Franţei, nu Ana. Favoritul ei de origine italiană, care ocupa şi funcţia de prim-ministru, arogantul Concino Concini, marchiz de Ancre, nu făcea aproape niciun efort să-şi ascundă dispreţul faţă de monarhul impotent. Ludovic a dezvoltat însă ceea ce Jean-Christian Petitfils, biograful său principal, a numit o capacitate uimitoare de disimulare, de care probabil că nu-l considerau capabil nici mama lui, nici favoritul ei.[46] Regele a fost puternic implicat în complotul atent pregătit pentru uciderea lui Concini la Paris pe 24 aprilie 1617. Luat complet prin surprindere, Concini a fost înconjurat de cinci asasini, care, temându-se ca nu cumva să fie protejat de o cămaşă de zale ascunsă pe sub haine, l-au împuşcat toţi în cap cu pistolul. După asasinat, Ludovic a apărut la o fereastră de la palatul Luvru şi a transmis mulţimii care îl aclama: „Acum eu sunt rege!” Maria de Medici a primit ordin să părăsească Parisul şi să se retragă la Blois,

---

[177] Petitfils (*Ludovic al XIII-lea*) se referă la duhovnicul regelui, dar nu îl menţionează deloc pe Arco. (*N.a.*)

iar soţia lui Concini, Leonora Dori, a fost decapitată în public în Place de Grève (în prezent Place de l'Hôtel de Ville).[47] Această experienţă a conspiraţiei şi înşelăciunii trăită de Ludovic în adolescenţă i-a deschis apetitul pentru operaţiuni de spionaj, interes pe care şi l-a păstrat pe toată perioada domniei.[48]

Vestea despre asasinarea lui Concini a ajuns la Madrid după două săptămâni. Consiliul de Stat s-a întrunit pe 10 mai 1617 pentru a examina informările de la Paris.[49] Deşi majoritatea mesajelor trimise în secret de Arco fie nu s-au păstrat, fie nu au fost încă descoperite în arhivele Simancas, el sigur a transmis informaţii despre reacţia Anei de Austria şi a curţii atât faţă de guvernarea Mariei şi a lui Concini, cât şi faţă de modul dramatic în care s-a încheiat aceasta. Arco s-a simţit atât de stresat la curtea Franţei, încât a cerut de mai multe ori Consiliului de Stat permisiunea de a se întoarce în Spania, dar iniţial fără succes.[178] În noiembrie 1618, Ludovic i-a interzis ambasadorului Spaniei să mai viziteze apartamentele reginei Ana.[50] Faptul că Arco a continuat să aibă acces la regină a devenit astfel şi mai important decât înainte.

După asasinarea lui Concini, Ludovic a fost din nou supus presiunii de a-şi consuma căsătoria – de către favoritul său, ducele de Luynes, de către duhovnicul său, părintele Arnoux, de către fiecare ambasador al Spaniei în parte şi de către nunţiul papal, Guido Bentivoglio. Arco a raportat probabil la Madrid, după cum şi Bentivoglio a transmis către Roma, că Ludovic „nu simţea nicio dorinţă carnală care să îl facă să depăşească sentimentul de ruşine" provocat de raporturile sexuale. Probabil a transmis şi că faptul care i-a stârnit lui Ludovic în cele din urmă suficientă „dorinţă carnală" ca să se întoarcă în patul soţiei a fost nunta din 20 ianuarie 1619 a surorii sale vitrege, Catherine-Henriette de Bourbon-Vendôme, fiica nelegitimă a lui Henric al IV-lea, cu ducele de Elbeuf. După cum era obiceiul la curte, Ludovic i-a urmat pe tinerii căsătoriţi în dormitor. Tradiţia cerea ca regele să se retragă atunci când cuplul proaspăt căsătorit trăgea perdelele din jurul patului cu baldachin, însă, de această dată, Ludovic a fost convins să se urce în pat şi să îi privească pe cei doi cum fac dragoste. Se pare că mai toată lumea de la curte şi din comunitatea diplomatică a aflat ce a urmat. Potrivit ambasadorului Veneţiei, Ludovic a fost cuprins de dorinţă. După noaptea nunţii, noua ducesă de Elbeuf i-a spus regelui: „Sire, fă acelaşi lucru cu regina şi va fi bine!" Au mai trecut cinci zile şi au curs râuri de lacrimi regale până ce Ludovic a urmat sfatul surorii sale vitrege. Vestea că a trecut la fapte în noaptea de 25 ianuarie a fost răspândită de curteni şi de ambasadorii străini către capitalele Europei. În culmea fericirii, cuplul regal a avut parte de o lună de miere întârziată, iar medicul lui Ludovic chiar s-a arătat îngrijorat de faptul că regele făcea dragoste cu soţia sa prea des.[51] După ce regele şi regina au început să aibă relaţii sexuale regulate, Consiliul de Stat din Spania a aprobat în sfârşit solicitarea repetată a lui Arco de a i se permite să se întoarcă în ţară.[52]

Ca şi în cazul lui Arco, în cazul agenţilor englezi, oricum puţini la număr, *espias mayors* considerau că preoţii erau cei mai de încredere, printre ei numărându-se iezuiţii exilaţi Robert Persons şi Joseph Creswell.[53] În 1580, Persons condusese o misiune iezuită secretă în Anglia cu scopul „de a reda neamul nostru lui Dumnezeu", dar a fugit pe continent când misiunea a fost descoperită de agenţii lui Walsingham şi nu s-a mai întors în Anglia

---

[178] Ultimul raport secret cunoscut al lui Arco a fost făcut în martie 1619. Vezi Hugon, *Au service du roi catholique*, pp. 421, 430, 581. (*N.a.*)

niciodată.[54] Deşi Persons nu s-ar fi considerat niciodată un agent spaniol, a dezvoltat o relaţie apropiată cu Filip al II-lea, al cărui sprijin l-a ajutat să înfiinţeze seminare engleze la Valladolid (onorat printr-o vizită regală în 1592) şi la Sevilla. Sub pseudonimul Andreas Philopater, Persons a scris o carte în care apăra cu înfocare politica externă spaniolă şi a publicat-o, la ordinul lui Filip, la Anvers, Lyon, Köln, Napoli şi Roma.[55] În 1595, el a prezis, în mod inexact, că succesiunea la tronul Angliei după moartea Elisabetei I nu va putea fi soluţionată „fără ceva război”.[56] Asemenea lui Persons, şi Joseph Creswell a scris tratate în care susţinea politica externă a Spaniei, iar în 1604 l-a sfătuit pe Filip al III-lea, fără prea mare succes, să recruteze agenţi englezi la Paris. La moartea lui Persons, în 1610, Creswell i-a urmat în funcţia de rector al Colegiului Englez din Valladolid, dar a căzut în dizgraţie la curtea Spaniei.[57] În 1617, spaniolii nu mai primeau aproape deloc informaţii de la agenţi englezi.[58]

Sistemul spaniol de informaţii a fost din ce în ce mai afectat de dificultăţile financiare tot mai mari ale Coroanei. În timpul domniei lui Filip al III-lea, importurile de argint din America hispanică au scăzut la jumătate, iar sub domnia lui Filip al IV-lea finanţele regale s-au redus şi mai mult, ceea ce a avut consecinţe inevitabile asupra operaţiunilor spaniole de spionaj. Falimentul din 1627 al Spaniei a determinat mai mulţi dintre agenţii neplătiţi să schimbe taberele, printre ei numărându-se genovezul Carlos Spina, care fusese plătit până atunci cu 2 000 de ducaţi pe an, şi veneţianul Angelo Badoer, nobil şi diplomat care începuse să lucreze ca agent spaniol în 1609.[59] Capturarea de către olandezi în anul următor a unui convoi de nave care transportau mărfuri de preţ a împiedicat redresarea rapidă a finanţelor regale.

Serviciile engleze de informaţii se aflau şi ele în declin la începutul secolului al XVII-lea, aşa cum se întâmpla şi în Spania. Moartea lui Salisbury în 1612 l-a lăsat pe Iacob fără cel mai abil administrator al său, singurul ministru capabil să organizeze un sistem coerent de informaţii. Iacob nu a avut pe nimeni care să poată face faţă provocărilor uriaşe apărute în politica externă şi în serviciile de informaţii după izbucnirea Războiului de 30 de Ani în 1618 – o luptă îndelungată pentru dominaţia dinastiei de Habsburg şi a religiei catolice în Europa continentală. Când s-a declanşat războiul, cea mai mare influenţă asupra lui Iacob o avea chipeşul şi elegantul său favorit, George Villiers, care, deşi era lipsit de discernământ politic, a devenit succesiv conte (1617), marchiz (1618) şi duce (1623) de Buckingham. În corespondenţa sa homoerotică cu Iacob, Buckingham se semna în mod obişnuit „umilul sclav şi câine al Majestăţii Tale”.[60] Iacob era înnebunit după el.

Din câte se ştie, nici curtea Angliei, nici cea a Spaniei nu au primit niciun fel de informaţii secrete una despre cealaltă până în 1620.[179] Ignoranţa lui Buckingham în privinţa activităţilor de spionaj a fost demonstrată de planul demn de o operă bufă pe care l-a născocit pentru o vizită secretă la Madrid în 1623, în cursul căreia prinţul Carol, moştenitorul tronurilor Angliei şi Scoţiei, să o ceară în căsătorie pe infanta Maria Ana, sora lui Filip al IV-lea. Buckingham nu numai că nu a încercat să obţină înainte de călătorie informaţii despre posibila reacţie a curţii spaniole, dar nici măcar nu l-a pus în gardă pe ambasadorul Angliei cu privire la sosirea lui iminentă împreună cu prinţul Carol. Dacă ar fi făcut acest lucru, ar fi aflat că infanta, catolică devotată, manifesta reticenţă faţă de căsătoria cu un prinţ protestant. Spre

[179] Mătuşa lui Filip, arhiducesa Isabela, care guverna Ţările de Jos Spaniole, a avut totuşi un informator la curtea lui Carol – pe George Lamb, secretarul lui Sir John Coke, care era confidentul regelui. Vezi Lamster, *Master of Shadows*, p. 209. (*N.a.*)

deosebire de tatăl său bisexual, Carol nu era atras sexual de favoritul regal, dar, văzând portretul infantei, a crezut că s-a îndrăgostit de ea şi a fost imediat de acord cu planul lui Buckingham. Cei doi au pornit călare spre Spania dându-se drept fraţii Thomas şi John Smith, deghizaţi neverosimil cu bărbi false şi peruci somptuoase şi însoţiţi de doi servitori. Deghizarea lor a fost compromisă chiar înainte de a părăsi Anglia, când Buckingham a dat un bacşiş atât de mare barcagiului de la Gravesend, încât el şi Carol au fost suspectaţi că pleacă în Franţa pentru un duel şi au fost urmăriţi până la Dover.[61]

Sosirea lor la Madrid i-a uimit atât pe Filip al IV-lea şi pe prim-ministrul Don Gaspar de Guzmán, duce-conte de Olivares, cât şi pe ambasadorul Angliei. După două luni în care s-a bucurat de ospitalitatea spaniolă şi a zărit-o pe infantă doar de două ori şi numai de la distanţă, Carol era atât de disperat să-i vorbească, încât a sărit peste zidul grădinii regale, într-o încercare disperată de a se întâlni faţă în faţă cu ea. Infanta Maria Ana şi alaiul ei au luat-o la fugă de spaimă.[62] Buckingham avea nervii întinşi la maximum. În cursul unei discuţii pe teme religioase cu un iezuit, s-a enervat atât de tare, încât şi-a scos pălăria, a dat cu ea de pământ şi a călcat-o în picioare.[63] Misiunea la Madrid s-a încheiat cu un eşec, după cum era de aşteptat. În 1624, influenţat de Buckingham, Iacob I a declarat război Spaniei după 20 de ani de pace, iar în anul următor, Carol s-a căsătorit cu o altă prinţesă catolică – Henrietta Maria, sora mai mică a lui Ludovic al XIII-lea al Franţei. Deşi Carol nu şi-a văzut mireasa până când aceasta a ajuns în Anglia, ritualul de curtare a fost mult îngreunat de încercările lipsite de tact ale lui Buckingham de a o seduce pe regina Franţei, Ana de Austria.[64]

Indiferenţa lui Buckingham faţă de serviciile de informaţii s-a extins şi asupra operaţiunilor de decriptare a codurilor, nu doar a celor de spionaj. Deşi Phelippes avea vederea slăbită, era încă „fără egal în privinţa descifrării”, după cum îl descria Girolamo Lando, ambasadorul Veneţiei la Londra, în 1622. A fost fără îndoială o uşurare pentru Lando faptul că Phelippes nu a reuşit să spargă cifrurile veneţiene pe care i le dăduse în acelaşi an pentru a le testa fiabilitatea.[65] În 1624, succesorul lui Lando, Zuane Pesaro, i-a trimis lui Phelippes alte materiale veneţiene cifrate, iar acesta, poate fiindcă era aproape orb, i-a dat o parte dintre ele unui prieten. În ciuda acestui evident abuz de încredere, Pesaro a considerat că Phelippes „s-a purtat sincer” cu el şi că „în mod cert a prestat servicii”, pentru care merita să fie plătit de Veneţia.[66] Buckingham a fost însă de altă părere. Cu aprobarea sa, dacă nu chiar la iniţiativa sa, Phelippes a fost trimis în detenţie solitară la închisoarea King’s Bench, justificarea legală a acestei decizii fiind discutabilă. În aprilie 1626, Sir Edward Conway, lordul Preşedinte de Consiliu, i-a spus lui Pesaro că „legile nu mai permiteau detenţiunea lui”, însă Phelippes era tot în închisoare şi la sfârşitul anului. A murit la începutul lui 1627, dar nu este clar dacă a fost sau nu eliberat din închisoare înainte să moară.[67] Fără să fie jelit de Buckingham, Phelippes, primul mare criptolog englez, şi-a încheiat cei 50 de ani de carieră într-un mod mizerabil.

Dispariţia decriptării în Anglia, odată cu moartea lui Phelippes, a coincis cu revigorarea ei în Franţa, unde intrase în declin după moartea marelui criptograf François Viète.[68] Cauza directă a revitalizării activităţii de decriptare în Franţa a reprezentat-o conflictul dintre cardinalul Richelieu, la acea vreme prim-ministrul lui Ludovic al XIII-lea, şi hughenoţii protestanţi. La 19 aprilie 1628, Henric al II-lea de Bourbon, prinţ de Condé, a asediat oraşul hughenot Réalmont. Asediatorii au interceptat un mesager care ieşea din oraş cu o

scrisoare cifrată adresată hughenoţilor din Montauban. În încercarea de a o decripta, Condé l-a chemat pe Antoine Rossignol, un matematician de 26 de ani care locuia la 20 de kilometri distanţă în oraşul Albi şi care, după cum i s-a spus lui Condé, avea ceva experienţă în criptografie. *Rossignol* înseamnă „privighetoare”, dar era şi termenul de argou pentru şperaclul care descuie uşile încuiate, un nume cât se poate de potrivit. Rossignol a decriptat fără probleme mesajul trimis de hughenoţii care apărau oraşul Réalmont către camarazii lor, pe care-i implorau să le trimită urgent praf de puşcă, declarând că altfel vor fi nevoiţi să se predea. Când Condé i-a pus faţă în faţă cu conţinutul scrisorii la 30 aprilie, au capitulat.[69]

Rossignol a furnizat informaţii la fel de valoroase şi în timpul asedierii principalului baston hughenot, portul La Rochelle de la Oceanul Atlantic, care a urmat după Réalmont. Richelieu, care comanda forţele asediatoare îmbrăcat într-un amestec ciudat de costum bisericesc şi militar, s-a preocupat personal, încă de la începutul asediului, de interceptarea scrisorilor trimise de asediaţi către alţi hughenoţi. El i-a raportat lui Ludovic al XIII-lea că odată au prins un mesager care ducea un bilet către hughenoţii din Montauban într-o cutiuţă din tablă, pe care a înghiţit-o când a fost capturat. Richelieu a ordonat să i se dea un purgativ, pentru a se asigura că mesajul este eliminat rapid.[70] Pe 8 august 1628, Condé i-a trimis lui Richelieu un pachet de scrisori interceptate, scrise în cifru de conducătorii hughenoţi din La Rochelle şi însoţite de o notă: „Un tânăr din Albi, pe nume Rossignol, le-a descifrat foarte bine. Vă trimit descifrarea cuvânt cu cuvânt, din care veţi vedea că din 21 iunie cei din La Rochelle se plâng că sunt într-o stare de foamete.”[71][180]

Richelieu a fost atât de impresionat de decriptări, încât l-a chemat imediat pe Rossignol la el. În cartea sa publicată în 1696, Charles Perrault de la Academia Franceză (fondată de Richelieu) l-a inclus ulterior pe Rossignol printre cei mai „iluştri” 40 de francezi din secolul al XVII-lea. Potrivit lui Perrault, Richelieu era de obicei o persoană impenetrabilă şi îşi manifesta rareori entuziasmul, însă la prima întâlnire cu Rossignol acesta „a dat o dovadă atât de uimitoare de iscusinţă, încât acest mare cardinal [...] nu a putut să-şi ascundă uimirea”.[72] Richelieu l-a făcut secretarul său de cifru.[73] Afirmaţia lui Perrault potrivit căreia Richelieu l-a răsplătit generos pentru serviciile sale este pe deplin coroborată de faptul că Rossignol a achiziţionat în 1630 un mic, dar elegant castel la Juvisy, la mai puţin de 20 de kilometri sud de Paris, şi a putut să finanţeze lucrările ulterioare de construcţie. Ludovic al XIII-lea şi-a arătat interesul pentru decriptarea codurilor şi şi-a dovedit respectul pentru Rossignol făcându-i mai multe vizite la castel.[74][181] El şi fiul său, Ludovic al XIV-lea, au fost singurii monarhi francezi care l-au onorat în acest fel pe principalul criptolog al curţii.[182]

Victoria lui Richelieu în La Rochelle a însemnat înfrângerea hughenoţilor şi umilirea Angliei. Descoperind din corespondenţa decriptată că garnizoana asediată din La Rochelle îşi punea speranţele în sosirea unei mari flote engleze trimise de Buckingham în ajutor, Richelieu a încercat să-i

---

[180] Formularea arată că Richelieu nu îl cunoştea încă pe Rossignol. (*N.a.*)

[181] Vezi ilustraţiile nr. 20 şi 22. (*N.a.*)

[182] Chiar şi în secolele XX şi XXI, o asemenea recunoaştere publică din partea şefilor de stat a fost foarte rară. Niciun preşedinte american nu a vizitat Agenţia Naţională de Securitate (NSA), cea mai mare agenţie SIGINT din lume, până la Ronald Reagan în 1986 (la trei secole şi jumătate de la vizita lui Ludovic al XIII-lea la castelul lui Rossignol). Vezi Andrew, *For the President’s Eyes Only*, p. 484. (*N.a.*)

demoralizeze pe hughenoţi. El a trimis vestea că dr. John Lambe, confidentul şi astrologul lui Buckingham, „fusese ucis în bătaie de o gloată [un grup de ucenici], în toiul zilei, la Londra”, fapt care a dus la apariţia celebrelor versuri sângeroase:

> Carol şi George [Buckingham] să facă ce-or dori,
>
> La fel ca doctor Lambe şi ducele va pieri.

Richelieu le-a transmis celor asediaţi că prioritatea lui Buckingham era să rămână el însuşi în viaţă, mai degrabă decât să acorde ajutor hughenoţilor.[75] Ca şi versurile, mesajul s-a dovedit profetic. Buckingham a fost înjunghiat mortal pe 23 august de un soldat care îi purta pică, dar Richelieu a primit vestea abia după o lună.[76]

Parti dévot criticase anterior aparenta disponibilitate a lui Richelieu de a tolera enclave eretice fortificate în Franţa, poreclindu-l „Pontiful calvinilor” sau „Patriarhul ateilor”.[77] După ce a atacat fortăreţele hughenote, o ambiţie veche în *parti dévot*, Spaniei i-a fost mult mai greu decât la începutul secolului să recruteze agenţi neplătiţi motivaţi de precepte religioase, dat fiind că guvernul care lansase atacurile era acum condus de un cardinal francez. Cristobal de Benavente y Benavides, ambasadorul Spaniei la Paris din 1632 până în 1635, a avut doar cinci agenţi, care aduceau puţine informaţii, spre deosebire de cei 41 de oameni care lucrau pentru predecesorul său, Juan Bautista de Tassis, la începutul secolului.[78]

Deşi Spania nu avea o reţea de agenţi în Anglia, Filip al IV-lea s-a putut folosi de cel mai cunoscut pictor al epocii, Peter Paul Rubens, pentru a intra în secret în legătură cu Carol I. Cu un secol în urmă, Veneţia procedase similar, dar în mai mare taină, apelând la serviciile pictorului Marcello Fogolino pentru a culege informaţii din străinătate.[79] Sugestia de a recurge la Rubens, catolic flamand prospaniol, pentru relaţii diplomatice secrete cu Carol I a venit prima dată în 1625 de la mătuşa lui Filip, arhiducesa Isabela, care guverna Ţările de Jos Spaniole. Propunerea a fost făcută la un an după ce Iacob I, aflat în suferinţă şi influenţat de Buckingham, a pus capăt păcii de 20 de ani cu Spania şi a declarat război. Răspunsul lui Filip, în vârstă de 20 de ani, a indicat că nu înţelegea prea bine misiunile diplomatice secrete şi operaţiunile de spionaj. El i-a scris Isabelei pe un ton pompos:

> Mă nemulţumeşte propunerea dumneavoastră de a amesteca un pictor în chestiuni de o asemenea importanţă. Puteţi înţelege cu uşurinţă cât de grav s-ar compromite demnitatea regatului meu, căci prestigiul nostru va scădea în mod inevitabil dacă numim o persoană atât de neînsemnată ca reprezentant cu care trimişii străini să discute despre chestiuni de o asemenea importanţă majoră.[80]

Filip nu a înţeles că nici Buckingham, nici Carol, probabil cel mai mare iubitor de artă care a ajuns vreodată pe tronul britanic, nu îl considerau nicidecum neînsemnat pe Rubens. În 1625, Rubens i-a făcut lui Buckingham un portret ecvestru grandios, în care acesta apărea în compania neverosimilă a unui mare heruvim. Tabloul i-a plăcut atât de mult ducelui, încât în 1627-1628, cu toate că Anglia şi Spania se aflau în război, i-a plătit lui Rubens uluitoarea sumă de 100 000 de florini pentru 13 tablouri pictate de el şi alte câteva picturi din colecţia lui realizate de alţi artişti.[81]

Ca mulţi alţi portretişti de succes, Rubens avea darul de a sta de vorbă cu modelele lui, chiar şi cu cele conştiente de rangul lor, şi de a le câştiga încrederea. El l-a cucerit pe Filip al IV-lea în timp ce îi picta portretul în 1628-

1629 şi a reuşit să-i estompeze maxilarul proeminent, specific Habsburgilor ca urmare a endogamiei. Regele a fost atât de mulţumit de portretul ecvestru făcut de Rubens, care îl înfăţişa călare pe un cal murg, încât l-a aşezat în locul unui alt portret ecvestru, realizat de Diego Velázquez, artistul preferat al curţii, în Salón Nuevo la palatul Alcázar din Sevilla.[82]

În aprilie 1629, Filip a acceptat să îl trimită pe Rubens la Londra, în misiunea sugerată de mătuşa sa cu patru ani în urmă. Misiunea s-a aflat la limita dintre diplomaţie şi spionaj politic, lucru frecvent întâlnit în epoca modernă timpurie. Sarcina oficială a lui Rubens a fost să negocieze un armistiţiu temporar, pentru a putea face schimbul de ambasadori oficiali între cele două ţări, suspendat la izbucnirea războiului cu cinci ani în urmă. A primit însă şi ordinul secret „de a împiedica pe cât posibil" o alianţă anglo-franceză despre care se credea că se află în stadiul final de negociere.[83] Rubens a avut prima sa întâlnire cu Carol pe 6 iunie, la scurt timp după ce a ajuns la Londra.

Când a respins iniţial propunerea Isabelei de a-l trimite pe Rubens în misiune la Londra, Filip sigur nu ştia că, spre deosebire de el, aceasta avea un informator la curtea lui Carol: pe George Lamb, secretarul lui Sir John Coke, unul dintre vechii confidenţi ai regelui. „În timp ce la alte curţi negocierile încep cu miniştrii şi se termină cu promisiunea şi semnătura regelui", i-a scris Lamb Isabelei, „aici încep cu regele şi se termină cu miniştrii."[84] Rapoartele lui Rubens către ducele-conte Olivares, prim-ministrul Spaniei, arată că pictorul a stabilit rapid o relaţie bună cu regele. Deşi la curte exista un grup francez puternic, în frunte cu regina, iar ambasadorul Franţei spera într-o alianţă cu Anglia, Carol i-a destăinuit lui Rubens că nu se încrede în francezi şi nu este convins de promisiunile lor. Rubens l-a asigurat pe Olivares că negocierile anglo-franceze se vor finaliza cu un tratat de pace, dar nu va exista nicio alianţă. Carol, credea el, avea mai multă simpatie pentru Spania decât pentru Franţa.[85]

Până în septembrie, Rubens a ajuns la un acord cu Carol asupra condiţiilor de reluare a relaţiilor diplomatice anglo-spaniole la nivel oficial, dar, la cererea lui Filip al IV-lea şi a Consiliului de Stat, a rămas la Londra până la sosirea noului ambasador al Spaniei. Relaţia lui Rubens cu Carol s-a datorat mult intereselor artistice comune şi admiraţiei regelui faţă de opera pictorului. Rubens era foarte impresionat de „cantitatea incredibilă de tablouri, statui şi inscripţii antice extraordinare" din colecţia regală, iar Carol I l-a însărcinat să execute nouă picturi pe tavanul clădirii pentru sala de bal proiectate de Inigo Jones la palatul Whitehall. Înainte ca Rubens să plece, în martie 1630, Carol i-a conferit titlul de cavaler în sala de banchet şi i-a dăruit o sabie încrustată cu pietre preţioase şi o panglică de pălărie cu diamante.[86] Printr-o ironie tragică a sorţii, tavanul pictat în sala de banchet a fost ultimul lucru pe care l-a văzut regele pe 30 ianuarie 1649, înainte să iasă printr-o fereastră de la primul etaj direct pe eşafodul construit pentru execuţia lui.[87]

În pofida succesului misiunii diplomatice secrete a lui Rubens, desfăşurate în numele lui Filip al IV-lea, cel mai eficace sistem de informaţii din Europa era cel francez. Imaginile consacrate ale lui Richelieu îl prezintă pe acesta întotdeauna alături de figura misterioasă a lui François Le Clerc du Tremblay, un călugăr capucin cunoscut mai bine sub numele său monahal, Père Joseph de Paris. Îmbrăcat în veşminte cenuşii, Père Joseph a stat la originea expresiei *éminence grise*, care a intrat în uz în limba franceză, dar şi în limba engleză. El întruchipa îngemănarea unui catolicism mistic profund cu o loialitate înflăcărată faţă de monarhia franceză. Convins că atât în Spania, cât şi în Sfântul Imperiu Roman, Habsburgii erau preocupaţi doar de gloria propriei

dinastii, Père Joseph credea că Europa catolică poate fi unită şi victorioasă numai dacă este condusă de „Roi Très-Chrétien” din Franţa.[88] Richelieu l-a folosit în calitate de confident, sfetnic religios şi politic şi, din când în când, în misiuni diplomatice secrete – în special pentru cooptarea lui Gustav Adolf, regele protestant al Suediei, în Războiul de 30 de Ani, care viza înfrângerea împăratului Ferdinand al II-lea de Habsburg. Père Joseph avea informatori bine plasaţi în rândul capucinilor şi în alte ordine religioase, printre ei numărându-se, cel puţin pentru o perioadă de timp, şi duhovnicul iezuit al împăratului de Habsburg. În vara lui 1630, Père Joseph a aflat de la duhovnicul împăratului despre intrigile Mariei de Medici, care, aşa cum sperau Olivares şi ambasadorul Spaniei la Paris, aveau să culmineze cu decăderea lui Richelieu.[89][183]

Intrigile au culminat cu *journée des dupes*, „ziua păcăliţilor” (mai corect *journées des dupes*, „zilele...”), pe 10 şi 11 noiembrie 1630. Pe 10 noiembrie, Maria de Medici era sigură că îşi redobândise abilitatea de a-şi domina fiul şi că l-a convins pe Ludovic să îl demită pe Richelieu şi să îl înlocuiască cu propriul ei candidat, Michel de Marillac. Pentru puţin timp, Richelieu s-a temut că a ajuns la sfârşitul carierei sale politice. În final însă, cea păcălită a fost regina-mamă. Criza s-a încheiat dramatic când regele şi-a reafirmat în public încrederea în Richelieu şi Marillac a căzut în dizgraţie. Richelieu a plâns de uşurare.[90]

Asemenea Mariei de Medici, Filip al IV-lea nu a fost un adversar pe măsura lui Richelieu. În 1633, el îi recomanda cu naivitate ambasadorului său de la Paris să îl convingă prin linguşiri pe Richelieu să adopte o politică prospaniolă:

> Principala stratagemă [...] ar fi să te apropii de cardinalul Richelieu şi să faci toate eforturile pentru a-l câştiga, arătându-i că eşti convins de tot ceea ce îţi spune şi de sinceritatea lui [...], folosind această metodă de a-l linguşi şi de a lăuda tot ceea ce nu este contrar îndatoririlor faţă de mine.[91]

În mod clar, Filip nu i-a cerut sfatul lui Olivares înainte să conceapă această strategie naivă. Domnia lui, scrie Tim Blanning, „oferă un exemplu deosebit de convingător despre cât de multe lucruri pot să dea greş atunci când un rege nu este doar nepotrivit, ci şi longeviv”. După îndepărtarea lui Olivares în 1643, cel mai influent sfetnic al lui Filip a fost o călugăriţă mistică, sora María de la mănăstirea Ágreda, cu care regele a schimbat peste 600 de scrisori, majoritatea despre nevoia de ajutor divin.[92] Sora María nu era nici pe departe Père Joseph.

Totuşi, sistemul de informaţii al lui Richelieu îi datora lui Antoine Rossignol – care, în mod bizar, nu este menţionat de majoritatea studiilor despre domnia lui Ludovic al XIII-lea[93] – chiar mai mult decât „eminenţei cenuşii”. Cu toate că Rossignol nu a fost şef în mod oficial, el a devenit un personaj-cheie în cadrul unui nou birou guvernamental înfiinţat de Richelieu, cunoscut popular sub numele de *cabinet noir* (cabinetul negru), care era deja în funcţiune în 1633. *Cabinet noir* se ocupa cu interceptarea, deschiderea şi copierea corespondenţei, cu decriptarea atunci când era cazul şi cu resigilarea scrisorilor, adesea cu sigilii contrafăcute, pentru a ascunde faptul că se umblase la ele. Când scrisorile erau deteriorate iremediabil la deschidere, erau declarate pierdute în tranzit.[94]

---

[183] Richelieu şi Père Joseph nu erau totuşi mereu de acord. În octombrie 1630, cardinalul a respins în mod neaşteptat un tratat pe care Père Joseph şi un înalt diplomat francez îl negociaseră cu împăratul la Regensburg (Ratisbona). Vezi Elliott, *Richelieu and Olivares*, p. 108. (*N.a.*)

Un raport trimis lui Richelieu în 1633 de către François Sublet de Noyers, protejatul lui Père Joseph (şi ulterior secretar de stat pentru război), dezvăluie faptul că scrisorile şi pachetele trimise peste Canalul Mânecii erau în mod curent deschise în secret la Calais, o practică începută probabil cu câţiva ani în urmă. Ambasadorul Franţei la Londra, care susţinea cu tărie interceptarea, a subliniat necesitatea resigilării atente a întregii corespondenţe: „Dacă în Anglia îşi dau seama că pachetele lor sunt deschise, mă tem că vor face la fel şi vor deschide mesajele regelui [Franţei]”.[95][184] Rezulta astfel în mod evident că la acea vreme englezii nu erau bănuiţi de interceptarea mesajelor diplomatice din Franţa – în contrast izbitor cu epoca Walsingham. Când era descoperit câte un curier care avea corespondenţă cifrată asupra lui, aceasta îi era de regulă trimisă lui Rossignol pentru decriptare, dar nu era întotdeauna returnată curierului dacă Richelieu avea obiecţii cu privire la conţinut. În 1634, de exemplu, după arestarea unui curier care ducea corespondenţă cifrată de la Bruxelles la Milano, pe atunci ambele posesiuni spaniole, el a dat ordine ca Rossignol să o decripteze „pentru a vedea dacă în ea apare ceva important şi apoi să fie returnată sau nu, în funcţie de cum este văzut conţinutul”.[96]

Decriptările din timpul domniei lui Filip al III-lea şi Filip al IV-lea care se regăsesc în arhivele Simancas arată că guvernul spaniol păstrase o oarecare capacitate de criptanaliză, dar este foarte puţin probabil să fi dispus fie de o organizaţie care să se poată compara cu *cabinet noir* din Franţa, fie de un criptolog cu abilităţi apropiate de cele ale lui Rossignol. Deloc surprinzător, există doar dovezi fragmentare ale activităţii desfăşurate de criptologii din Franţa, ca şi în cazul altor operaţiuni de spionaj. Richelieu nu a păstrat dosare cu informaţii secrete. Câteva dintre scrisorile care s-au păstrat, adresate regelui şi referindu-se la chestiuni secrete, se încheie cu rugămintea să fie distruse: „*Votre Majesté bruslera, s’il luy plaist, ceste lettre*”.[97] Totuşi, corespondenţa care nu a fost arsă este suficientă pentru a demonstra că Ludovic al XIII-lea, la fel ca Richelieu, se interesa personal de Rossignol şi de activitatea din *cabinet noir*. În 1635, de exemplu, regele a fost rugat să decidă cum să se procedeze cu corespondenţa interceptată a cardinalului Borgia, care trimitea mesaje curţii spaniole, plănuind (fără succes în cele din urmă) să devină papă. Să fie confiscată sau să fie pur şi simplu întârziată îndeajuns de mult pentru a fi decriptată?[98] Scrisoarea cu răspunsul lui Ludovic nu s-a păstrat, fiind probabil arsă.

După izbucnirea războiului dintre Franţa şi Spania în 1635, ambele părţi au folosit agenţi secreţi pentru a se destabiliza una pe cealaltă, dar agenţii francezi au avut mai mult succes. Père Joseph scria în 1634: „Este important să se vadă dacă se pot folosi nemulţumirile catalanilor şi portughezilor”. Conspiratorii din Lisabona au beneficiat, probabil, de fonduri direcţionate de Franţa înaintea loviturii de stat împotriva stăpânirii spaniole, încununată de succes în 1640. În încercarea de a-şi diminua responsabilitatea personală pentru pierderea Portugaliei, Olivares a exagerat într-o anumită măsură succesul operaţiunilor secrete franceze. El i-a spus lui Filip al IV-lea că Franţa „a deposedat-o pe Majestatea Voastră de regate întregi din Spania recurgând la trădare odioasă”. Cel mai probabil, agentul francez care a transmis fondurile către conspiratorii portughezi a fost Alfonso (sau Alphonse) Lopez, un negustor de diamante evreu din Aragon, care se stabilise la Paris în 1610

[184] De Noyers a devenit unul dintre cei mai apropiaţi consilieri ai lui Richelieu după moartea lui Père Joseph în 1638. Vezi Lefauconnier, „François Sublet de Noyers”, partea a 3-a, cap. 3. (*N.a.*)

şi avea legături strânse cu comunitatea evreiască din Portugalia. Iniţial, Richelieu a apelat la serviciile lui pentru tranzacţii financiare, dar Lopez a acţionat şi ca agent. Însă nu este încă foarte clar cui îi era cu adevărat loial. În 1638, el i-a scris în particular lui Olivares că ar dori să se întoarcă în Spania. Nu se va afla probabil niciodată dacă acesta a fost doar un şiretlic sau dacă Lopez dorea cu adevărat să schimbe taberele.[99] Dacă se gândea serios să lucreze pentru Olivares în loc de Richelieu, probabil că eşecul Spaniei în războiul cu Franţa sigur l-a descurajat.

Cu toate că şi Franţa şi Spania au fost mereu aproape de falimentul regal în cursul anilor 1630[100], consecinţele politice ale războiului au fost mult mai grave în Spania. Olivares a fost obligat să demisioneze în ianuarie 1643. Biograful său, John Elliott, concluzionează: „ducele-conte a devenit o «nepersoană», iar moştenirea lui reformatoare a fost dată uitării împreună cu restul muncii sale [...]”. În schimb, moştenirea lui Richelieu, care a murit cu o lună înainte de demisia lui Olivares, a dăinuit. După o generaţie, la şedinţele Consiliului de Stat din Franţa, Ludovic al XIV-lea se întorcea uneori către Jean-Baptiste Colbert, ministru de finanţe şi neoficial prim-ministru din 1665 până în 1683, şi anunţa: „Iată-l pe Monsieur Colbert care urmează să ne spună «Sire, marele cardinal ar fi făcut asta sau asta...»„.[101]

Cabinet noir a fost moştenirea cel mai puţin discutată a lui Richelieu. Aflat pe patul de moarte în 1643, la doar 41 de ani, Ludovic al XIII-lea l-a recomandat pe Rossignol drept „unul dintre oamenii cei mai necesari pentru binele statului” într-o discuţie cu regina Ana, care avea să devină regent pentru fiul lor, Ludovic al XIV-lea.[102] Şi cardinalul Jules Mazarin, care a devenit prim-ministru după moartea lui Richelieu, în 1642, a fost un admirator al lui Rossignol. Ca multe alte lucruri însă, activitatea din *cabinet noir* a fost perturbată de revoltele dintre 1648 şi 1653, cunoscute sub numele colectiv de *Fronde*, iar în 1649, o parte din corespondenţa interceptată de la curtea regală din Saint-Germain-en-Laye a fost citită în Parlamentul rebel din Paris.[103] Odată restabilită puterea regală, Mazarin s-a interesat personal până la cele mai mici amănunte de interceptarea corespondenţei celor care erau consideraţi „*mauvais Français*”. În 1660, de exemplu, cu un an înainte să moară, el a trimis următoarele instrucţiuni către Hiérosme de Nouveau, *Surintendant des Postes*, în legătură cu interceptarea scrisorilor unui călugăr dominican implicat în distribuirea unor tipărituri aparent subversive (probabil prospaniole):

> Am primit informaţii de încredere că există la Madrid un călugăr dominican francez pe nume Jean Faure, [...] care corespondează cu francezi corupţi. Întrucât este important pentru slujba regelui ca M[ajestatea] S[a] să fie deplin informat cu privire la intenţiile lor, vă rog să ordonaţi interceptarea întregii corespondenţe de la părintele menţionat către adresele următoare despre care am informaţii:
>
> Către Senor Huart, librar la Saint-Sebastien
>
> Către Monsieur Petit, librar la Bayonne şi St-Jean-de-Luz
>
> Către Monsieur Philippe Bergolli, la casa sa din rue du Petit Judas din Bordeaux sau [la] poştă
>
> Către M. Joly, librar, rue St-Jacques la Paris
>
> Veţi găsi de asemenea alăturat un facsimil al sigiliului folosit de părintele [Faure], pe care îl veţi putea folosi cu uşurinţă [pentru a-i resigila corespondenţa].

Scrisoarea era redactată până în acest punct, în numele lui Mazarin, de către Hugues de Lionne, ministrul său de stat pentru Afaceri Externe, dar Mazarin a adăugat cu mâna lui mulţumiri către de Nouveau pentru toate scrisorile şi informaţiile pe care i le-a trimis şi l-a asigurat de prietenia sa.[104]

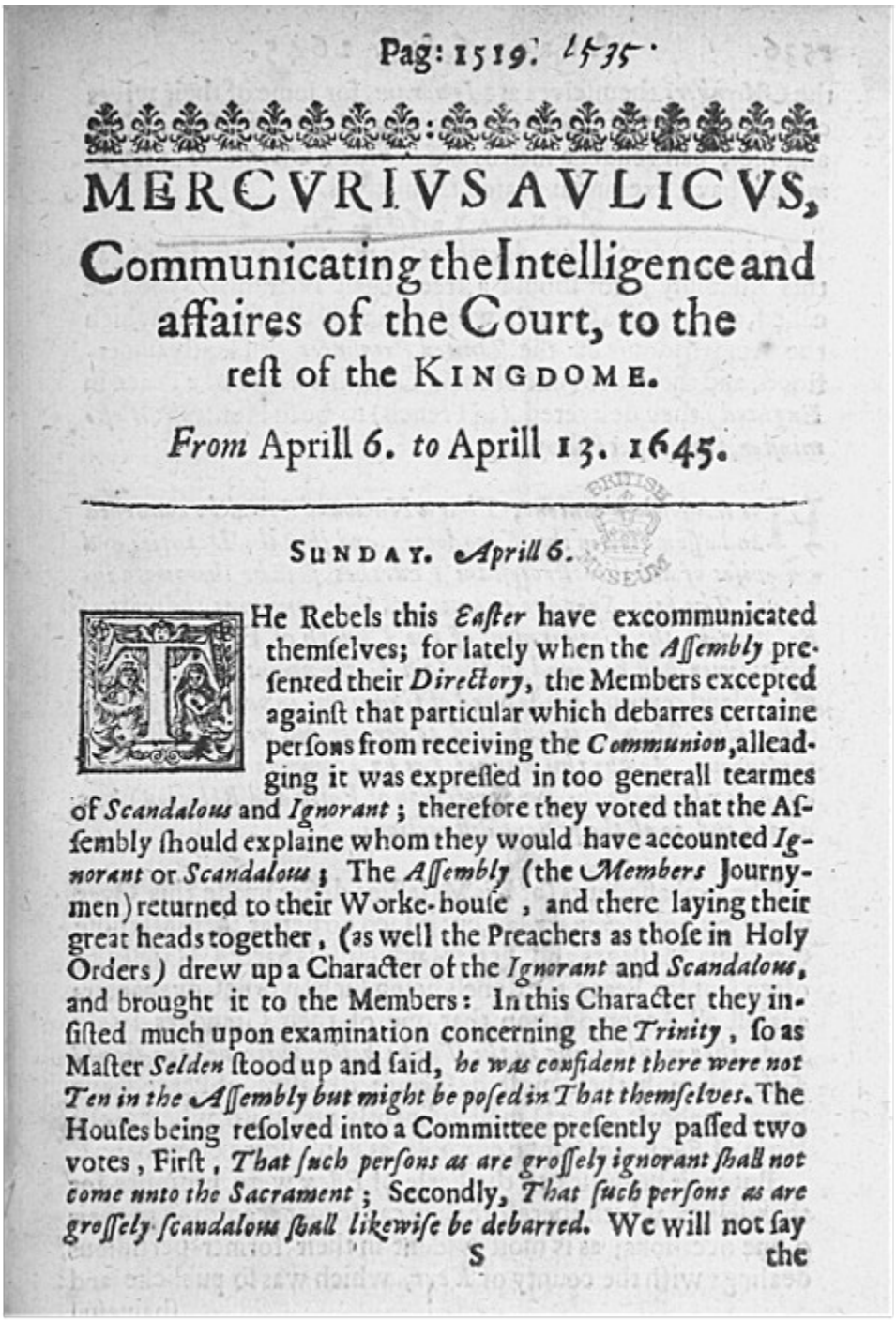
După moartea lui Mazarin, în 1661, Rossignol a continuat să lucreze pentru regele Ludovic al XIV-lea până la moartea sa în 1682, în total peste jumătate de secol – cel mai lung mandat al unui important funcţionar de rang înalt din istoria monarhiei franceze. Beneficia de o asemenea reputaţie, încât Charles Perrault de la Academia Franceză a afirmat în 1696, în cartea sa despre francezii iluştri ai secolului al XVII-lea, că, în decurs de 50 de ani, Rossignol nu a întâlnit aproape niciodată un cifru de care să fie învins.[105] Aprecierea lui Perrault reflecta aproape sigur şi opinia superiorului şi colegului său academician Jean-Baptiste Colbert, prim-ministrul lui Ludovic al XIV-lea, care a murit la un an după Rossignol.[106]

12

Serviciile de informaţii şi schimbările de regim în Anglia: de la Războiul Civil la complotul papist

Războiul Civil (1642-1649), rezultatul neaşteptat al unui conflict scăpat de sub control între Carol I şi Parlament, a început să scoată serviciile engleze de informaţii din letargia în care căzuseră la începuturile epocii Stuarţilor. Deşi distrugerile provocate de Războiul Civil nu s-au comparat cu dezastrul de pe continent din timpul Războiului de 30 de Ani, numărul victimelor raportat la populaţia Angliei este posibil să fi fost chiar mai mare decât în Primul Război Mondial, care este de regulă considerat cel mai sângeros conflict din istoria britanică.[1] Şi, la fel ca Primul Război Mondial, Războiul Civil a marcat un moment de cotitură în istoria serviciilor britanice de informaţii.

În primii ani de război, Carol I, care şi-a mutat curtea la Oxford în 1642, şi susţinătorii săi regalişti („*Cavaliers*”) au continuat să comunice pe ascuns cu regaliştii din Parlamentul de la Londra („capete rotunde”). Lucius Cary, al doilea viconte de Falkland, secretarul de stat şi cel mai apropiat sfătuitor al lui Carol în 1642-1643, a considerat însă că majoritatea activităţilor de informaţii erau înjositoare şi necinstite şi a refuzat să folosească spioni sau să autorizeze deschiderea corespondenţei parlamentare.[2] Cele 700 de lire sterline pe care Falkland le primea în fiecare an pentru „servicii secrete” se pare că au fost cheltuite în principal pentru difuzarea materialelor de propagandă regalistă.[3]

Pag: 1519. 1535.

MERCVRIVS AVLICVS,

Communicating the Intelligence and affaires of the Court, to the reſt of the KINGDOME.

From Aprill 6. *to* Aprill 13. 1645.

SUNDAY. *Aprill 6.*

THe Rebels this *Eaſter* have excommunicated themſelves; for lately when the *Aſſembly* preſented their *Directory*, the Members excepted againſt that particular which debarres certaine perſons from receiving the *Communion*, alleadging it was expreſſed in too generall tearmes of *Scandalous* and *Ignorant*; therefore they voted that the Aſſembly ſhould explaine whom they would have accounted *Ignorant* or *Scandalous*; The *Aſſembly* (the *Members* Journymen) returned to their Worke-houſe, and there laying their great heads together, (as well the Preachers as thoſe in Holy Orders) drew up a Character of the *Ignorant* and *Scandalous*, and brought it to the Members: In this Character they inſiſted much upon examination concerning the *Trinity*, ſo as Maſter *Selden* ſtood up and ſaid, *he was confident there were not Ten in the Aſſembly but might be poſed in That themſelves.* The Houſes being reſolved into a Committee preſently paſſed two votes, Firſt, *That ſuch perſons as are groſſely ignorant ſhall not come unto the Sacrament*; Secondly, *That ſuch perſons as are groſſely ſcandalous ſhall likewiſe be debarred.* We will not ſay

S the

Buletinul informativ *Mercurius Aulicus* („Vestitorul Curţii"), distribuit de agenţii regalişti la Londra între 1643 şi 1645 pentru „Comunicarea informaţiilor şi treburilor de la Curte, către restul Regatului".

Frustrarea Parlamentului, care nu reuşea să împiedice distribuirea propagandei regaliste infiltrate în secret în capitală de la Oxford, a dus, în iulie 1645, la întemniţarea lui Richard Royston, librar regal şi agent regalist. Acesta a fost acuzat de tipograful parlamentar, John Wright, că era „factorul constant pentru toate cărţile şi ziarele scandaloase scrise împotriva lucrărilor parlamentului".[4]

Susţinătorii regalişti din Londra aveau nevoie de cineva ca Walsingham care să le coordoneze activitatea pentru a putea funcţiona eficient ca reţea de

informaţii în slujba regelui şi a curţii sale de la Oxford. Regele a acordat însă prea puţină atenţie organizării serviciilor de informaţii, chiar şi după ce Falkland a murit în luptă în septembrie 1643. Dacă s-a gândit vreodată să numească un şef al serviciilor de informaţii după modelul lui Walsingham, cu siguranţă s-a răzgândit când şi-a amintit că acesta fusese responsabil de execuţia bunicii sale Maria, regina Scoţiei. Operaţiunile regaliste sub acoperire au avut de suferit în lipsa unei conduceri centralizate, după cum a demonstrat şi conspiraţia obscură din primăvara lui 1643, condusă de poetul şi parlamentarul regalist Edmund Waller, care fusese ales pentru prima dată în Parlament la vârsta de numai 16 ani. În martie 1643, Carol a înfiinţat o comisie formată din 17 cetăţeni de seamă ai Londrei, pe care i-a autorizat să conducă o revoltă armată. „Complotul Waller" care a urmat, şi care a fost infiltrat încă din fază incipientă, s-a încheiat cu o importantă victorie de propagandă pentru Parlament, iar Waller a intrat în istorie ca un trădător care a compromis cauza regelui. S.R. Gardiner, marele istoric din secolul al XIX-lea care a studiat Războiul Civil, l-a denunţat drept cel mai rău dintre senzualiştii „bogaţi, iscusiţi şi imorali" care au înjosit curtea regală.[5] Pe 31 mai 1643, pe când se aflau la liturghia de dimineaţă, parlamentarii au fost convocaţi de urgenţă şi informaţi despre descoperirea complotului.[6] Pentru a se salva, Waller a prezentat o scuză josnică la tribuna Camerei Comunelor, trădându-şi tovarăşii de conspiraţie. Pe 5 iulie, doi dintre cei trădaţi, Richard Chaloner şi Nathaniel Tomkins, cumnatul său, au sfârşit în ştreangul ridicat special în faţa caselor lor din centrul oraşului. Pe eşafod, Chaloner şi-a acceptat sentinţa, afirmând în acelaşi timp că a avut intenţii paşnice.[7] Tomkins însă a încercat să îşi justifice implicarea în complot prin „afecţiunea faţă de cumnat şi afecţiunea şi recunoştinţa faţă de rege, a cărui pâine am mâncat-o mai bine de 22 de ani".[8] Eşecul complotului Waller a subminat moralul susţinătorilor regalişti din Londra şi a zdruncinat „tabăra păcii", care încerca să pună capăt Războiului Civil prin negocieri.[9]

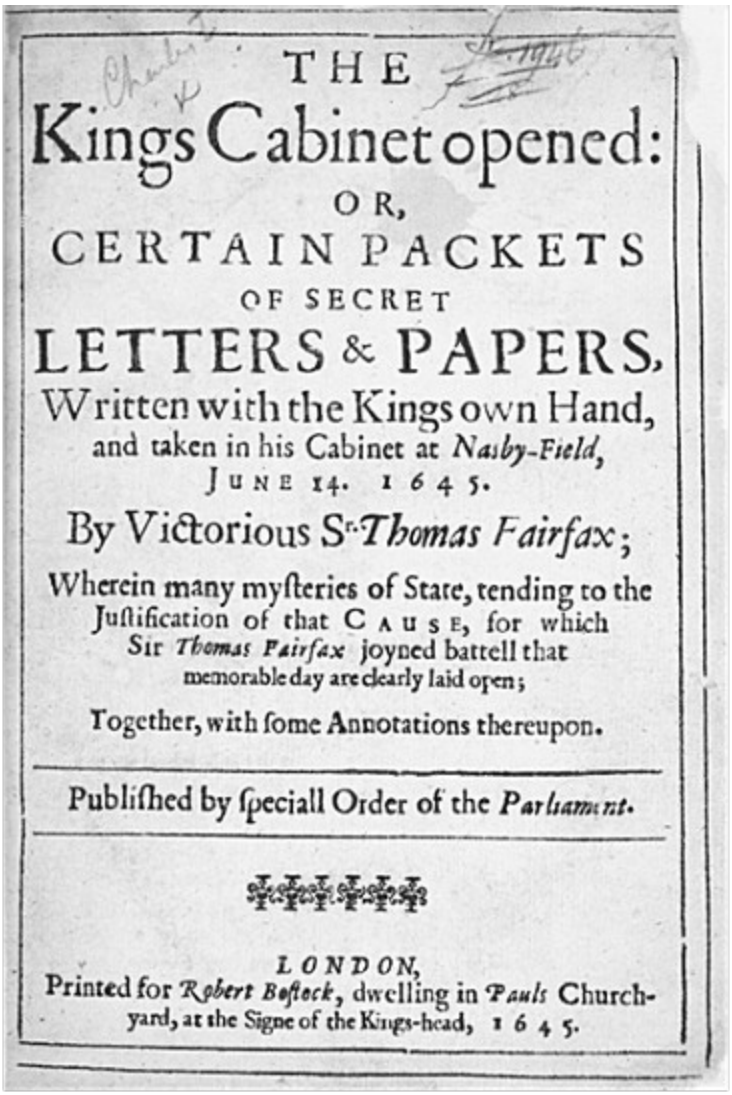
După cum a demonstrat infiltrarea în complotul Waller, liderii parlamentari nu aveau aceleaşi scrupule ca Falkland în legătură cu utilizarea spionilor. Deşi nu aveau un sistem centralizat de informaţii[185], au reuşit cu brio să revitalizeze criptanaliza în Anglia, pentru prima dată de la moartea lui Thomas Phelippes. Cheia acestei revitalizări a fost descoperirea accidentală, la începutul Războiului Civil, a unui criptanalist genial: John Wallis, cleric şi matematician educat la Cambridge, ajuns capelanul văduvei unui ofiţer de armată profesionist, baronul Vere de Tilbury.[10] Spre sfârşitul lui 1642, pe când se afla la cină cu Lady Vere în casa acesteia din Londra, lui Wallis i s-a arătat o scrisoare cifrată, pe care a decriptat-o în aproximativ două ore. După cum şi-a amintit mai târziu, acesta a fost momentul în care şi-a descoperit vocaţia de criptograf: „Fiind încurajat de acest succes dincolo de orice aşteptări, am încercat apoi multe altele (unele mai grele, altele mai puţin grele) şi rareori am dat greş cu vreuna dintre cele la care am lucrat, timp de mulţi ani, în perioada războaielor noastre civile şi după aceea".[11] Cea mai cunoscută realizare a lui Wallis a venit după victoria decisivă a taberei parlamentare în

[185] Thomas Scot a scris ulterior că, în 1649, când a fost numit de către Commonwealth în funcţia de şef al serviciilor de informaţii, „sunt sigur că nu am primit niciun fel de îndrumare, sprijin sau memoriu, dar oricine a avut cunoştinţă de treburile secrete sau de intrigile de stat pe când exista Comisia celor două Regate sau mai apoi Comisia de Siguranţă, care ţineau acum de Consiliul de Stat, le-a păstrat sau le păstrează încă doar pentru el sau le-a dat curs după cum a considerat necesar". Vezi Firth (ed.), „Thomas Scot's Account of His Actions", p. 118. (*N.a.*)

bătălia de la Naseby din iunie 1645, în urma căreia au fost capturate bagajele personale ale regelui. Acestea conţineau corespondenţă secretă care, odată decriptată de Wallis, a scos la iveală planurile lui Carol de a solicita sprijinul forţelor catolice atât din Irlanda, cât şi de pe continent. Realizând valoarea propagandistică a corespondenţei capturate, Parlamentul a publicat o selecţie considerabilă de scrisori, „scrise chiar de mâna regelui", într-un volum intitulat *The King[']s Cabinet opened*, care susţinea că dezvăluie „multe mistere de stat, care susţin dreptatea cauzei [parlamentare]".[12] Printre scrisorile decriptate de Wallis se numărau şi cele scrise de Carol soţiei sale, Henrietta Maria, care se refugiase în Franţa. Regele o asigura că a folosit un cifru pe care doar ei doi îl ştiau: „Nimeni nu are şi nu va avea o copie a acestuia în afară de mine, pentru ca tu să îl poţi folosi, când vei găsi de cuviinţă să îmi scrii ceva ce crezi că merită osteneala să fie pus în cifru, şi să nu poată fi descifrat decât de mine, şi la fel pentru ce e către tine din partea aceluia, care este al tău pe veci".[13]

Un comentariu din *The King's Cabinet opened* susţinea că scrisorile decriptate dovedeau că regele era un soţ ţinut sub papuc de soţia sa:

> În primul rând, este clar că toate consiliile regelui sunt conduse de regină: deşi ea aparţine sexului slab şi este o venetică crescută într-o religie potrivnică, totuşi niciun lucru, mare sau mic, nu se înfăptuieşte fără ştiinţa şi consimţământul ei [...].
>
> Regina pare să fie la fel de aspră şi autoritară faţă de rege, pe cât este de implacabilă faţă de religia, naţiunea şi guvernul nostru [...].[14]

THE
Kings Cabinet opened:
OR,
CERTAIN PACKETS
OF SECRET
LETTERS & PAPERS,
Written with the Kings own Hand,
and taken in his Cabinet at *Nasby-Field*,
JUNE 14. 1645.
By Victorious Sr. *Thomas Fairfax*;
Wherein many mysteries of State, tending to the
Justification of that CAUSE, for which
Sir *Thomas Fairfax* joyned battell that
memorable day are clearly laid open;
Together, with some Annotations thereupon.
Published by speciall Order of the *Parliament*.
LONDON,
Printed for *Robert Boslock*, dwelling in *Pauls* Church-
yard, at the Signe of the Kings-head, 1645.

În 1645, Parlamentul a publicat decriptarea corespondenţei secrete a monarhului, singurul eveniment de acest gen din istoria britanică.

Carol nu a făcut niciun comentariu public despre divulgarea corespondenţei către soţia sa în *The King's Cabinet opened*. În particular, a recunoscut autenticitatea scrisorilor, cu excepţia „unor cuvinte [înţelese] greşit pe ici, pe colo şi a unor virgule puse greşit", probabil în cursul decriptării:

> [...] Deşi mi-aş fi dorit să fiu cruţat de suferinţă [cauzată de publicare], totuşi nu voi nega că îmi aparţin lucrurile pe care le-au expus în numele meu [...] şi, ca un bun protestant şi un om cinstit, nu mă voi ruşina de vreuna din aceste scrisori; într-adevăr, fiind un om discret, nu mă voi justifica; aş fi totuşi bucuros să îl cunosc pe acela care şi-ar dori ca intimitatea tuturor scrisorilor sale private să fie dată în vileag, aşa cum s-a întâmplat acum cu ale mele.[15]

Niciun alt rege sau regină din istoria Angliei nu a mai asistat la publicarea scrisorilor sale private. Carol a mărturisit că a avut un singur regret legat de conţinutul corespondenţei sale. Într-o scrisoare adresată Henriettei Maria făcuse o referire la „Parlamentul nostru corcit", ceea ce a provocat un comentariu în *The King's Cabinet opened* care susţinea că „Regele [...] vă dispreţuieşte [pe voi, supuşii săi] numindu-vă corcituri".[16] Carol i-a mărturisit unui confident că Thomas Savile, contele de Sussex care dorise să intre în

graţiile liderilor parlamentari în timp ce încerca să negocieze încheierea Războiului Civil,[17186] a fost cel care „m-a cam făcut să-mi pierd răbdarea, ceea ce m-a determinat să-mi revărs nemulţumirea faţă de cei din partidul său către soţia mea”. De aici a rezultat folosirea cuvântului „corcit”.[18]

Când Carol a fost judecat pentru trădare la Westminster Hall în ianuarie 1649, scrisorile sale către regină urmau să fie citate şi folosite drept probe împotriva lui, după cum şi corespondenţa decriptată a bunicii sale, Maria Stuart, fusese utilizată la procesul ei din Castelul Fotheringhay în 1586.[19] Informaţiile obţinute nu au fost însă prezentate niciodată ca dovezi, întrucât Carol a refuzat să îşi susţină nevinovăţia sau să-şi recunoască vinovăţia şi să accepte astfel autoritatea instanţei de judecată. Refuzul său a fost interpretat de instanţă drept recunoaşterea vinovăţiei. Preşedintele completului de judecată, John Bradshaw (un judecător de provincie, dar cel mai experimentat care s-a putut găsi), purta o pălărie cu o bandă de fier, pentru cazul în care ar fi avut loc vreo tentativă de asasinat în timp ce enumera crimele regelui şi pronunţa sentinţa: „Numitul Carol Stuart, tiran, trădător, ucigaş şi inamic public este condamnat la moarte prin tăierea capului”.[20] Carol a fost decapitat pe 30 ianuarie 1649, pe un eşafod ridicat în faţa sălii de bal din Whitehall. O săptămână mai târziu, procurorul John Coke a publicat discursul pe care intenţionase să îl ţină dacă regele şi-ar fi susţinut nevinovăţia. Coke voia să respingă argumentul potrivit căruia Carol a fost indus în eroare de „sfetnici răi”, citând corespondenţa capturată a regelui ca dovadă că acesta avea rolul „principal în toate treburile statului şi cei mai înţelepţi din jurul său erau doar părtaşi”.[21]

După execuţia lui Carol, Anglia a devenit în mod implicit republică. Foarte puţini dintre adversarii regelui luaseră în calcul întocmirea unei noi constituţii. Parlamentul Scurt (numit astfel după înlăturarea din parlament a celor care, în decembrie 1648, se opuseseră procesului de trădare intentat lui Carol) a abolit abia în martie funcţia de rege, Camera Lorzilor şi Consiliul de Coroană. În mai, monarhia a fost înlocuită, printr-un Act al Parlamentului, cu un regim republican numit *Commonwealth of England*. Regaliştii devotaţi nu au recunoscut noua republică, fiind de părere că Anglia rămânea monarhie. Din punctul lor de vedere, Carol, prinţ de Wales, care avea doar 18 ani şi trăia în exil pe continent când tatăl său a fost executat, îi urma acestuia la tron ca regele Carol al II-lea.[187] Noul rege este mai cunoscut în prezent pentru excesele şi pentru amantele sale decât pentru firea sa nemiloasă, dar, într-o scrisoare trimisă din exil din Olanda, el a jurat să se răzbune pe toţi cei responsabili de moartea tatălui său: „Ne vom strădui pe toate căile şi prin toate mijloacele posibile să-i urmărim şi să le dăm pedeapsa cuvenită acelor trădători sângeroşi care au născocit sau au înfăptuit acea crimă neomenoasă fără asemuire”.[22] Primele operaţiuni secrete pentru care a arătat un interes activ au fost misiunile de urmărire şi asasinare a „trădătorilor sângeroşi”, şi nu cele de culegere de informaţii cu privire la politica regimului republican. Primul regicid care şi-a primit „pedeapsa cuvenită” a fost Isaac Dorislaus, fost lector de istorie la Universitatea din Cambridge, care jucase un rol principal în redactarea acuzaţiilor la procesul lui Carol I. La sfârşitul lunii aprilie 1649, Dorislaus a plecat pe mare spre Haga pentru a negocia o alianţă între Commonwealth şi olandezi. Pe 2 mai, un grup de asasini regalişti, în frunte cu

---

[186] Savile a ofensat Parlamentul şi prin aparenta sa loialitate faţă de rege. (*N.a.*)

[187] După 1660, toate documentele legale au fost datate ca şi când Carol al II-lea i-ar fi succedat tatălui său ca rege în 1649. (*N.a.*)

colonelul Walter Whitford, fiul episcopului de Brechin, a pătruns în camera sa din hanul Witte Zwaan („Lebăda albă”). Acesta l-a tăiat pe Dorislaus cu sabia pe faţă şi apoi l-a înjunghiat, după care ceilalţi l-au trecut şi ei prin sabie şi au luat-o la fugă strigând: „Aşa moare cel care îl judecă pe rege!” Whitford a fost răsplătit de Carol al II-lea cu două pensii regale.[23]

Ostilitatea puterilor străine faţă de republica engleză regicidă, ameninţarea unei invazii regaliste din Scoţia sau Irlanda şi pericolul unei rebeliuni chiar în Anglia au convins Consiliul de Stat, care luase locul Consiliului de Coroană, să acorde serviciilor de informaţii o mai mare prioritate decât o făcuseră Iacob I sau Carol I. Pe 1 iulie 1649, Consiliul l-a desemnat pe unul dintre membrii săi, avocatul şi parlamentarul Thomas Scot (sau Scott), şef al serviciilor de „informaţii externe şi interne”.[24] Deşi s-au păstrat prea puţine detalii, Scot, cunoscut pentru temperamentul său irascibil, fusese implicat în operaţiuni de informaţii încă de la sfârşitul lui 1647[25] şi îl considera pe Oliver Cromwell drept „prietenul meu apropiat” (chiar dacă ulterior s-a opus cu îndârjire ca acesta să devină Lord Protector).[26] Lui Scot i s-a atribuit, în 1648, distrugerea monumentului ridicat la palatul Lambeth în amintirea primului arhiepiscop de Canterbury desemnat de regina Elisabeta I, Matthew Parker, care supervizase redactarea celor 39 de articole de credinţă definitorii pentru doctrina Bisericii Anglicane, pe care Scot le detesta. Acesta a ordonat exhumarea rămăşiţelor lui Parker şi îngroparea lor sub un morman de bălegar, iar în ianuarie 1649 a fost unul dintre judecătorii de la procesul lui Carol I care a semnat condamnarea regelui la moarte.[27]

Republican convins, Scot a construit o reţea formidabilă de agenţi şi „momeli” (*agents provocateurs*) printre susţinătorii regalişti din ţară şi din exil.[28] Agentul cel mai valoros pentru el de la curtea regală din exil a fost ofiţerul de armată Robert Werden, care fusese colonel la comanda unei unităţi regale de cavalerie în timpul Războiului Civil. Potrivit lui Scot, Werden avea „mijloacele de a afla multe despre afacerile [lui Carol al II-lea]”, după ce câştigase încrederea fratelui mai mic al acestuia, Iacob, duce de York, care după Restauraţie l-a desemnat valet al dormitorului regal. Deşi motivele lui Werden rămân neclare, Scot a dedus că acesta lucra ca spion în parte din pură plăcere: „Cred că tot ce putea afla comunica pe cât posibil în avantajul său şi cu unele impresii despre aspecte personale care puteau fi lăsate deoparte”. „Aspectele personale” pe care Werden le dezvăluia cu plăcere includeau fără îndoială informaţii picante despre amantele lui Carol şi ale fratelui său.[29] Deşi aveau îndoieli cu privire la loialitatea lui, cei doi fraţi s-au lăsat înşelaţi de protestele sale de nevinovăţie. Ulterior, în timpul domniei lui Iacob al II-lea, Werden a devenit general-maior.[30]

Prioritatea imediată a lui Scot ca şef al serviciilor de informaţii nu a fost curtea regală aflată în exil, ci grupul republicanilor radicali denumit ironic „egalitarii”, în ideea, inexactă, că aceştia doreau să desfiinţeze dreptul de proprietate şi să împartă bogăţiile în mod egal. Ei cereau în primul rând extinderea dreptului de vot şi o constituţie scrisă care să garanteze drepturile individuale. Scot a infiltrat printre „egalitari” câţiva novici şi alţi agenţi tineri, care primeau „un salariu săptămânal pentru cheltuieli ca să le ţină companie”. El a raportat Consiliului de Stat că „nivelatorii” intenţionau „să provoace tulburări în armată şi în alte părţi, pentru a împiedica astfel [...] recuperarea Irlandei” de către forţele lui Oliver Cromwell.[31] După ce rebeliunile din armată declanşate de „egalitari” au fost înăbuşite în primăvara lui 1649, influenţa lor a scăzut rapid.

Pe lângă faptul că a condus cea mai eficientă reţea de agenţi creată după epoca Walsingham, cu agenţi infiltraţi în opoziţia regalistă, Scot l-a angajat şi pe criptanalistul John Wallis, pe care l-a lăudat ca fiind „un domn învăţat, cu abilităţi incomparabile în acest sens” şi l-a descris, într-un limbaj neobişnuit pentru un republican, ca pe „o bijuterie demnă de un prinţ”.[32] În 1649, Wallis a devenit Profesor savilian de geometrie[188] (matematică) la Universitatea Oxford. Deşi ulterior a fost membru fondator al Societăţii Regale, realizările sale în domeniul matematicii erau încă limitate la acea vreme,[33] dar a primit postul ca răsplată pentru activitatea sa de criptanaliză din timpul Războiului Civil şi, mai ales, pentru că a descifrat cu succes codurile lui Carol I. Cu aceeaşi uşurinţă a descifrat şi codurile lui Carol al II-lea. Scot era conştient că activitatea lui Wallis nu era inspirată de vreun angajament politic faţă de Commonwealth, fiind chiar convins că acesta descifra coduri din pură plăcere şi în decriptări „nu a fost niciodată preocupat de chestiune [conţinut], ci doar de artă şi ingeniozitate”.[34] Wallis a deţinut postul de profesor mai bine de jumătate de secol, fiind în acest răstimp cel mai important criptanalist din Anglia.[35] Portretul său este expus în prezent în biroul succesorului său din secolul XXI, directorul GCHQ.

Cel mai mare succes de spionaj al taberei regaliste în timpul mandatului lui Scot la conducerea serviciilor de informaţii republicane a fost localizarea şi asasinarea unui trimis al Commonwealthului pe continent. În seara zilei de 6 iunie 1650, un grup format din şapte călători englezi a intrat într-un han din Madrid, unde lua cina Anthony Ascham, ambasadorul Commonwealthului în Spania. Cu excepţia unuia singur, erau atât catolici, cât şi regalişti. După ce şi-au scos pălăriile, unul dintre ei a cerut politicos să fie prezentat ambasadorului, iar Ascham s-a ridicat şi a făcut o plecăciune în faţa oaspeţilor. În timp ce se apleca, unul dintre ei l-a apucat de păr şi i-a înfipt un pumnal în cap, iar un altul l-a înjunghiat de încă patru ori. Interpretul lui Ascham a încercat să fugă, dar a fost şi el ucis. Şase dintre asasini au reuşit să fugă din Spania, probabil ajutaţi de preoţii locali, iar al şaptelea, singurul protestant, a fost executat la Madrid.[36] Până la Restauraţie, regaliştii nu au mai asasinat şi alţi regicizi sau reprezentanţi ai Commonwealthului.

Sistemul de informaţii al lui Thomas Scot s-a dovedit net superior reţelei dezorganizate loiale lui Carol al II-lea. Tentativa aproape dezastruoasă a lui Carol de recuperare a tronului în 1650-1651 a avut de suferit din cauza unei acute lipse de informaţii de încredere. După ce a fost încoronat rege al Scoţiei la Scone, pe 1 ianuarie 1651, Carol a invadat Anglia cu o armată scoţiană, dar a atras mult mai puţini regalişti englezi decât îi promiseseră susţinătorii săi extrem de optimişti. Invazia s-a încheiat cu înfrângerea în bătălia de la Worcester, pe 3 septembrie 1651. Sfătuitorul său apropiat, Sir Edward Hyde (ulterior primul conte de Clarendon), s-a plâns că „foarte mulţi” dintre învinşi „au fost loviţi în cap de ţărani” în timp ce încercau să fugă. Carol însă a scăpat. Faptul că nu a fost prins după înfrângere a fost cel mai mare şi singurul eşec al serviciilor de informaţii sub regimul republican şi mai ales al lui Thomas Scot. O eventuală capturare a lui Carol, urmată aproape sigur de procesul şi execuţia sa pentru trădare, ar fi redus posibilitatea restaurării dinastiei Stuart şi ar fi prelungit, poate considerabil, perioada republicii engleze. Carol părea să aibă puţine şanse de scăpare după înfrângerea de la Worcester. Se oferea o recompensă enormă, de 1 000 de lire sterline, pentru

---

[188] Post de profesor înfiinţat în 1619 la Oxford de matematicianul erudit Sir Henry Savile (1549-1622). (*N.t.*).

capturarea lui şi existau destui doritori. Carol avea aproape 1,90 metri, fiind mai înalt decât marea majoritate a englezilor din secolul al XVII-lea (şi decât oricare alt monarh britanic de după el), astfel că era o ţintă vizibilă.

Robert Werden, principalul agent al lui Thomas Scot din tabăra regaliştilor, a trimis informaţii care să ajute la capturarea lui Carol,[37] dar acestea sigur nu au ajutat prea mult, de vreme ce nu se pregătise niciun plan de evadare în avans. O mare parte din merit pentru evadarea incredibilă a lui Carol pe continent îi revine chiar acestuia. Deşi nu părea să înţeleagă prea bine informaţiile strategice, Carol avea câteva dintre calităţile personale caracteristice unui agent secret de succes. El nu a pierdut deloc timpul după înfrângere, debarasându-se de Ordinul Jartierei primit de Carol I, cea mai dragă amintire care îl lega de tatăl său martirizat[38], şi cerându-i unui servitor să îl tundă, într-o primă încercare de a atrage cât mai puţin atenţia. S-a refugiat într-o pădure, unde i s-a arătat o ascunzătoare într-un stejar masiv (ulterior cunoscut drept „Royal Oak”, denumire purtată şi azi de nenumărate localuri britanice), din care i-a putut vedea şi auzi pe urmăritori, după cum i-a povestit ulterior lui Hyde. Potrivit acestuia, catolicii, dintre care unii mai ascunseseră preoţi în casele lor, „au contribuit foarte mult la ocrotirea Majestăţii Sale”.[39] Cu ajutorul gazdelor catolice, care riscau execuţia pentru înaltă trădare oferindu-i adăpost, Carol a folosit o serie de deghizări şi de nume false. El i-a mărturisit lui Hyde că „îl bătea foarte tare gândul să-şi păstreze cămaşa, dar a considerat că nimic nu trădează mai repede o deghizare decât o ţesătură fină purtată pe sub nişte haine ponosite”.[40] Printre cei faţă de care Carol şi-a exprimat recunoştinţa deosebită s-a numărat şi părintele Huddlestone, un călugăr benedictin care a fost „un foarte mare ajutor şi o mângâiere pentru el”.[41] Treizeci şi ceva de ani mai târziu, când Carol se afla pe patul de moarte, Huddlestone l-a primit pe acesta în sânul Bisericii Catolice.[42]

Deşi regimul republican a demonstrat ceea ce Huddlestone numea „o mare sârguinţă” în încercarea de a-l găsi pe Carol, Scot nu s-a gândit să ancheteze cu precădere familiile catolice şi pe servitorii acestora, cu atât mai puţin să caute un călugăr benedictin aflat sub acoperire. Carol şi-a păstrat cumpătul în mod remarcabil pe parcursul călătoriei riscante de la Worcester până la ţărmul Canalului Mânecii. Ulterior, el i-a povestit lui Samuel Pepys (printre alţii) despre întâlnirea avută pe drum cu un potcovar republican:

> În timp ce ţineam piciorul calului, l-am întrebat pe fierar care mai sunt noutăţile. Mi-a spus că nu mai auzise nicio noutate după vestea bună că ticăloşii de scoţieni au fost bătuţi [la Worcester]. L-am întrebat dacă n-a fost prins niciunul dintre englezii care s-au alăturat scoţienilor. Mi-a răspuns că nu ştia dacă ticălosul de Carol Stuart a fost prins, dar a zis că alţii au fost prinşi. I-am spus că, dacă ticălosul acela ar fi prins, ar merita să fie spânzurat mai mult decât ceilalţi, pentru că i-a adus aici pe scoţieni. Ceea ce l-a făcut să spună că am vorbit ca un om cinstit şi apoi ne-am despărţit.[43]

După ce a scăpat de câteva ori ca prin urechile acului, Carol a găsit în cele din urmă o barcă în Brighton, pe atunci un mic sat pescăresc, cu care a ajuns în Franţa în octombrie 1651. Hyde, cel mai înţelept dintre sfătuitorii lui Carol, era de părere că acesta nu avea puterea necesară să realizeze restaurarea de unul singur. Trebuia să aştepte cu răbdare „o conjunctură binecuvântată de amiciţie din partea prinţilor creştini sau o răsturnare de situaţie în Anglia, prin nemulţumiri interne şi dezbinare, astfel încât să fie iar potrivit pentru Majestatea Sa să se arate”.[44] Curtea din exil „şi-a risipit energia mai mult pe luptele pentru putere decât pe eforturile de recâştigare a tronului”.[45]

Schimbarea de regim din 1653 din Republica Engleză a dus şi la schimbarea şefului serviciilor de informaţii. Întrucât s-a opus vehement când Oliver Cromwell a dizolvat Parlamentul Scurt în 1653 şi şi-a asumat funcţia de Lord Protector, Thomas Scot a fost înlocuit cu John Thurloe, un avocat loial lui Cromwell.[189] Spre deosebire de regicidul Scot, Thurloe a putut să afirme ulterior, după Restauraţie, că nu a jucat niciun rol în executarea lui Carol I, „neavând nici cea mai mică formă de comunicare cu vreo persoană" despre acest lucru.[46] La fel ca Walsingham, Thurloe a avut rol dublu de şef al serviciilor de informaţii şi de secretar de stat (de fapt, secretar de externe). El a avut o influenţă mai mare asupra guvernului decât oricare alt şef al serviciilor de informaţii până în secolul XX, cu excepţia lui Walsingham, ceea ce s-a datorat în mare parte faptului că beneficia de încrederea lui Cromwell. Protectorul se aştepta ca Thurloe să-i execute ordinele, când i se va cere, ceea ce Thurloe accepta cu bucurie, de cele mai multe ori. Cromwell a dovedit de multe ori şi că era deplin conştient de importanţa serviciilor de informaţii. În iulie 1655, de exemplu, i-a scris lui Thurloe cerându-i să aranjeze admiterea la şcoala Charterhouse pentru fiul unei văduve „al cărei soţ a fost angajat odată într-o importantă misiune secretă, pe care a îndeplinit-o eficient, în beneficiul nostru şi al Commonwealthului".[47]

Cea mai importantă conspiraţie regalistă cu care s-a confruntat Thurloe ca şef al serviciilor de informaţii a fost Grupul Juruit[190], format din şase conspiratori şi înfiinţat probabil în noiembrie 1653, cu aprobarea personală a lui Carol al II-lea, pentru a pregăti o revoltă regalistă.[48] Până în februarie 1654, Thurloe interceptase cel puţin o parte din corespondenţa dintre membrii grupului şi curtea lui Carol de la Paris. Printre documentele sale apare copia unei scrisori trimise pe 2 februarie de conspiratorul Edward Villiers de la Londra către Sir Edward Hyde (alias Monsieur Barsiere) la Paris. Scrisoarea îl informa pe acesta că: „Grupul Juruit încă se întâlneşte, cu intenţia de a face planuri în serviciul domnului Crosse [Carol al II-lea]; atunci când va fi gata, va fi trimis un negustor discret, după cum hotărâţi".[49] Capii conspiraţiei s-au certat însă între ei. Villiers şi Sir Richard Willys au fost arestaţi în vara lui 1654 şi au petrecut câteva luni în detenţie. Willys bănuia că fusese trădat de un alt membru al Grupului Juruit, John Belasyse, primul baron Belasyse. (Pare însă mai probabil ca arestările să nu se fi datorat unei trădări, ci mai degrabă reţelei de informatori a lui Thurloe, responsabilă de supraveghere şi de interceptarea scrisorilor.) A urmat ceea ce Hyde a numit ulterior „o ceartă fatală" în interiorul Grupului Juruit.[50]

Regaliştii au fost demoralizaţi apoi şi de eşecul revoltei Penruddock (numită astfel după colonelul John Penruddock, unul dintre conducători), care fusese planificată pentru data de 8 martie 1655. Carol al II-lea s-a mutat plin de optimism la Middelburg, în Olanda, fiind pregătit să treacă peste Canalul Mânecii în Anglia odată ce revolta lua avânt. L-a trimis pe contele de Rochester, unul dintre membrii cercului său intim, care era comandant militar superior, să conducă o armată regalistă adunată la Marston Moor, lângă York.

---

[189] Când a fost scos la licitaţie în ۲۰۰۷ un portret al lui Thurloe, Colecţia de Artă a Guvernului Britanic l-a achiziţionat la cererea lui „C", Sir John Scarlett, şeful Serviciului Secret de Informaţii (SIS sau MI٦), care l-a expus în biroul său din sediul SIS din Vauxhall Cross. Thurloe schiţează un zâmbet şi se spune că succesorul lui Scarlett pe postul de „C", mai puţin interesat de istorie, ar fi dispus ştergerea surâsului de pe chipul lui Thurloe. Vezi ilustraţia nr. ۲۵. (*N.a.*)

[190] În original „*Sealed Knot*", „nod/legătură/legământ parafat/pecetluit", aluzie la expresia „*to seal/tie the knot*", a face un legământ indestructibil. (*N.t.*)

În rândurile regaliştilor s-au infiltrat însă agenţi din reţeaua lui Thurloe. Pentru că regaliştii din York nu au deschis porţile oraşului aşa cum se aşteptau rebelii din Yorkshire, aceştia au luat-o la fugă, abandonându-şi multe dintre arme la Marston Moor. Rochester a fugit deghizat spre sud, dar a fost arestat la Aylesbury şi a trebuit să dea mită ca să poată scăpa pe continent. Doisprezece lideri rebeli regalişti din sud, inclusiv Penruddock, au fost capturaţi şi executaţi. Ceilalţi au fost duşi în Barbados.[51]

În urma revoltei Penruddock, Carol a concluzionat cu tristeţe, potrivit lui Hyde, că Oliver Cromwell avea „informaţii perfecte despre tot ceea ce Majestatea Sa hotăra să facă şi despre tot ceea ce discuta”.[52] Această exagerare a fost oarecum confirmată în decembrie 1655 de un agent dublu care lucra pentru Thurloe la curtea lui Carol, aflată în exil la Köln la acea vreme. Agentul era Henry Manning, un regalist mercenar care îi scrisese lui Thurloe pe 13 martie 1655, oferindu-şi serviciile pentru bani. Pe 16 aprilie, Manning a primit de la Thurloe un cifru,[53] pe care l-a folosit ca să trimită numeroase rapoarte despre regaliştii care se deplasau din Anglia către curtea regală, trecând prin Dover.[54] Manning a devenit rapid mult prea sigur de el. În noiembrie 1655, Hyde a fost avertizat din Anvers că Manning primea scrisori din străinătate cu fiecare poştalion şi că avea scrisori de credit la Anvers pentru „sume bune de bani”. Pe 5 decembrie, Manning a fost surprins în flagrant la biroul său, scriind rapoarte cifrate pentru Thurloe. Zece zile mai târziu, a fost executat în apropiere de Köln de către membrii curţii lui Carol.[55]

În ciuda executării lui Manning, „scrisorile cu informaţii” trimise lui Thurloe de pe continent cu privire la alte posibile revolte susţinute de curtea regală din exil au continuat să fie liniştitoare. Cele mai multe i se adresau lui Thurloe în termeni deosebit de respectuoşi, uneori chiar exageraţi – ca în acest raport scris de Thomas George, agentul său din Flushing, pe 29 octombrie 1656:

> Nobile Sire,
>
> Îndatorinţa [datoria] mea faţă de domnia voastră este atât de mare, încât, deşi acest loc este lipsit (ca şi până acum) de noutăţi în această săptămână, trebuie totuşi să mă aplec cu străduinţă să vă sărut mâinile nobile şi să informez pe domnia voastră că în această ţară nu răsună nimic altceva decât triumfurile [navale ale] englezilor împotriva spaniolilor [în timpul războiului început în 1654] şi poveştile triste ale unor negustori de după aceea. Regele scoţienilor [Carol al II-lea] stă pe loc, dar îşi ţine oamenii la un loc. Cred că acum nu mai poate spera să încerce vreun lucru împotriva voastră.[56][191]

Thurloe a obţinut multe informaţii şi din interceptarea corespondenţei, mai ales după ce a devenit ministrul poştei în 1655. Probabil cel mai talentat asistent al său care s-a ocupat de corespondenţă a fost Samuel Morland, matematician şi inventator, fost masterand şi membru al consiliului de la Colegiul Magdalene din Cambridge. Printre invenţiile sale s-au numărat dispozitive (care nu mai există) folosite pentru deschiderea mai rapidă a scrisorilor şi pentru producerea sigiliilor contrafăcute. Printre invenţiile mai puţin reuşite s-a numărat un dispozitiv care încerca să copieze scrisorile interceptate prin presarea unui şervet umed pe scrisul cu cerneală. Dar mai important, deşi aparent nu avea competenţa lui Wallis, Morland a izbutit să spargă cel puţin o parte dintre cifrurile folosite în corespondenţa interceptată

---

[191] Capturarea de către englezi a navelor spaniole şi a argintului din Lumea Nouă nu a reuşit să acopere costurile ridicate ale războiului, aşa cum speraseră Cromwell şi Thurloe. (*N.a.*)

de la regalişti, publicând ulterior o carte intitulată grandios *A New Method of Cryptography.*[192] Până în 1657, el a reuşit cumva şi să se îmbogăţească, având un venit de 1 000 de lire sterline pe an, o casă mare lângă Bow şi o reputaţie pentru un stil de viaţă luxos şi necinstit. Samuel Pepys, care a fost elevul său, a scris ulterior că era în general „privit [...] ca un escroc". Spre sfârşitul interregnului, Morland ajunsese să facă joc dublu, trimiţând informaţii secrete către curtea regală din exil. După Restauraţie, el şi-a descris în mod dramatic (îndoielnic totuşi) rolul de agent dublu, susţinând că odată s-a prefăcut că doarme la biroul său, în timp ce îl asculta pe Thurloe discutând cu Cromwell despre un plan secret prin care să îl atragă pe Carol al II-lea într-o casă din Sussex, cu promisiunea falsă că acolo îl aşteaptă forţe regaliste. Potrivit relatării neverosimile a lui Morland, Cromwell i-a observat brusc prezenţa şi a fost cu greu împiedicat de Thurloe să îl atace cu un pumnal. În timp ce răspândea astfel de poveşti, Morland încerca totodată să şteargă o dedicaţie călduroasă la adresa lui Cromwell din una dintre cărţile sale.[57]

Cu ajutorul informaţiilor obţinute din corespondenţă şi de la reţeaua sa internă de agenţi, Thurloe a dobândit reputaţia de „micul secretar care vede tot".[58] La fel de mult l-au ajutat şi informaţiile venite din alte capitale. Documentele sale includ multe „scrisori cu informaţii" din Republica Olandeză, Spania, Scandinavia şi ţările baltice. La fel ca Walsingham, Thurloe era, de fapt, şi secretar de externe, şi şef al serviciilor de informaţii. Republica Olandeză protestantă, care îşi câştigase în sfârşit independenţa faţă de Spania în 1648 şi intrase într-o epocă de aur a dezvoltării comerciale, părea aliatul ideologic firesc al republicii engleze. Rivalitatea comercială a fost însă mai puternică decât solidaritatea ideologică şi a dus la Primul Război Anglo-Olandez în 1652.[193] După pacea din 1654, Cromwell a readus în discuţie propunerea sa de uniune politică între cele două republici, care a fost respinsă de Adunarea olandeză a stărilor generale. Thurloe a primit numeroase rapoarte cu informaţii atât în engleză, cât şi în franceză, de la agenţii din Haga, multe fiind codate cel puţin parţial prin substituirea numelor cu numere, ca de exemplu:

104: Adunarea stărilor generale

105: Statele Olandei, olandezi, Olanda

124: ambasador

130: Protectorul, Cromwell, Anglia

135: bani

145: casa de Orania

171: pace

179: comerţ, afaceri

198: Bruxelles.[59]

---

[192] Isaac Dorislaus cel tânăr (fiul trimisului Angliei în Republica Olandeză care a fost asasinat) a ajutat la decriptarea corespondenţei regaliste. (*ODNB*, John Thurloe.) (*N.a.*)

[193] Primul Război Anglo-Olandez a asigurat controlul Commonwealthului asupra mărilor din jurul Angliei şi a comerţului cu Anglia şi coloniile sale. (*N.a.*)

„Scrisorile cu informaţii” i-au întărit lui Thurloe convingerea că uniunea politică cu Republica Olandeză era o cauză pierdută. El i-a scris fiului lui Cromwell, Henry, că olandezii nu au „nicio bunăvoinţă pentru această naţiune sau chiar pentru cauza protestantă, deşi susţin contrariul”.[60] În 1657, Thurloe l-a numit pe George Downing, o persoană lipsită de scrupule, ambasador şi şef al operaţiunilor de informaţii la Haga. În 1642, Downing se clasase pe locul al doilea în prima serie de absolvenţi de la Harvard şi îşi începuse cariera în informaţii în 1649, când Cromwell îl numise la conducerea cercetaşilor din armata engleză aflată în Scoţia. În prezent, el este însă mai bine cunoscut pentru speculaţiile sale imobiliare din timpul Restauraţiei şi pentru casele prost construite din Downing Street, unde se află azi reşedinţele oficiale ale prim-ministrului şi ale ministrului de finanţe. Downing s-a lăudat cronicarului Samuel Pepys că, pe când era la Haga, „a avut spioni atât de buni, încât a pus să se scoată cheile din buzunarul lui De Witt [Johan De Witt, guvernatorul olandez] când acesta era în pat; să se deschidă dulapul şi să i se aducă hârtiile şi i-au fost lăsate timp de una [oră], şi duse înapoi, şi aşezate la locul lor, iar cheile au fost puse din nou în buzunar”.[61] El l-a informat de asemenea pe Thurloe că un grup de asasini regalişti, printre care şi „cel care l-a omorât pe dr. Dorislaus [...], a venit cu scopul şi ordinul de a mă ucide”.[62]

Thurloe a avut principalul rol în politica externă şi operaţiunile de informaţii din timpul Protectoratului. Francesco Giavarina, ambasadorul Veneţiei, scria despre el: „Totul trebuie să treacă prin mâinile acestui secretar, care singur administrează şi supraveghează cele mai importante interese de stat”.[63] Relaţia dintre Thurloe şi Cromwell a fost mai strânsă decât orice relaţie avută de vreun şef al serviciilor de informaţii cu un şef de stat sau prim-ministru britanic până la al Doilea Război Mondial. Fiul mai mic al lui Cromwell, Henry, general-maior al forţelor engleze din Irlanda, îi scria lui Thurloe pe un ton admirativ: „Este o adevărată minune că puteţi descuia atât de multe lacăte ajungând aşa la inimile celor meschini. Slavă Domnului că munca aceasta a dumneavoastră are atâta succes”.[64] Potrivit lui Bulstrode Whitelocke, unul dintre sfătuitorii lui Cromwell pentru politică externă, Thurloe era unul dintre puţinii prieteni intimi ai Protectorului cu care acesta discuta despre politică, dar se şi relaxa şi fuma o pipă „lăsând deoparte măreţia”.[65] Când Cromwell se afla pe patul de moarte, la sfârşitul lui august 1658, Thurloe a fost cel care l-a convins să lase conducerea republicii în seama fiului său mai mare, Richard. Pe 3 septembrie, Richard a devenit Lord Protector după moartea lui Cromwell, iar Thurloe, principalul său consilier.

Ridiculizat de adversarii săi politici drept „Dick cel şubred”[194] sau „Regina Dick”, Richard Cromwell avea spirit civic, dar îi lipseau abilităţile de conducere şi asprimea necesară pentru a face faţă eficient unei armate divizate şi nemulţumite, care îşi primea solda cu întârziere. În martie 1659, Thurloe a raportat „multe uneltiri tainice” care se desfăşurau „pentru a provoca nemulţumire printre ofiţerii armatei”. Până în aprilie, Richard Cromwell pierduse practic puterea asupra armatei, care i-a rechemat la Westminster pe membrii rămaşi din Parlamentul Scurt. Pe 14 mai, marele sigiliu de Lord Protector al lui Cromwell a fost distrus în cadrul unei ceremonii în Camera Comunelor. Pe 25 mai, Richard a trimis parlamentului o scrisoare oficială de abdicare. Thurloe a pierdut şi el puterea odată cu Lordul Protector şi a fost dat afară din locuinţa sa din Whitehall, în zeflemeaua trecătorilor. În locul său, noul Consiliu de Stat, din care făcea parte şi Thomas Scot, a numit

[194] În original, „Tumbledown Dick”. (*N.t.*)

o comisie de informaţii formată din şase membri, cu Scot în frunte. Indignat, Thurloe l-a făcut pe Scot „palavragiu gălăgios” şi a refuzat să îi dea cifrurile.[66]

Înlăturarea lui Thurloe, urmată de o dezorganizare tot mai pronunţată a regimului republican care se baza acum pe autoritatea Parlamentului Scurt, a determinat o mică parte dintre agenţii din serviciul său de informaţii să îşi reconsidere loialitatea faţă de guvern. Probabil în iulie 1659, Samuel Morland a dezvăluit curţii din exil a lui Carol că unul dintre curteni, Sir Richard Willys (sau Willis), fost membru al Grupului Juruit, păstrase legătura în secret cu Thurloe.[195] Cu toate acestea, nu exista încă nicio perspectivă de răsturnare a republicii printr-o conspiraţie sau rebeliune regalistă. O revoltă condusă de Sir George Booth în august 1659, cu aprobarea lui Carol, s-a încheiat cu tentativa nereuşită a lui Booth de a fugi pe continent, îmbrăcat în haine de femeie.[67] Cel care a făcut în cele din urmă posibilă revenirea paşnică a lui Carol al II-lea pe tronul Angliei a fost comandantul forţelor republicane din Scoţia, generalul George Monck.

Pe 1 ianuarie 1660, Monck, având sub comandă 5 000 de infanterişti şi 2 000 de cavalerişti, a început un marş de cinci săptămâni spre Londra, aparent pentru a veni în sprijinul parlamentului devenit nepopular. Scot, numit oficial pe 10 ianuarie şef al serviciilor de informaţii[68], a fost unul dintre cei doi emisari ai parlamentului care s-au întâlnit cu Monck pe 22 ianuarie, între Nottingham şi Leicester, aparent ca să-l întâmpine, dar în realitate ca să încerce să afle ce intenţii are şi să-l convingă să renege monarhia. Nu au reuşit deloc să inspire încredere anturajului lui Monck, iar dr. Thomas Skinner, capelanul şi ulterior biograful său, i-a numit „cei doi îngeri răi”.[69] Totuşi, Monck a dat ordin ca emisarii să fie trataţi cu multă deferenţă: „soldaţii săi erau obligaţi, cu orişice ocazie, să le acorde mai multă consideraţie decât îi acordau lui însuşi”.[70] La fiecare oprire peste noapte, pe măsură ce Monck avansa dinspre Leicester către St Albans, emisarii au ocupat camerele de lângă el şi, potrivit dr. Skinner, „întotdeauna au găsit sau au făcut o gaură în uşă pentru a privi sau asculta, ca să poată să-i verifice acţiunile îndeaproape şi să observe ce persoane veneau la el (ceea ce au făcut atât de evident, încât generalul a băgat de seamă şi le-a arătat şi celor din jur, reflectând asupra josniciei lor şi a bănuielilor rele)”.[71] La Barnet, când se apropiau de Londra, emisarii parlamentului şi-au luat în cele din urmă camere în altă parte. În toiul nopţii, Scot a fost informat că în centrul oraşului aveau loc demonstraţii zgomotoase, ostile faţă de Parlamentul Scurt şi în favoarea lui Monck:

> Domnul Scot a fost trezit din somn şi într-atât de înspăimântat de această veste pripită, încât nu a avut răbdare să se îmbrace şi a plecat degrabă în cămaşă de noapte, scufie şi papuci către camerele generalului, unde a prezentat această revoltă din oraş într-un mod înspăimântător, cerându-i generalului Mon[c]k să bată urgent tobele şi să înainteze. Dar generalul, care nu obişnuia să se alarmeze la cel mai mic zgomot sau să se lase descumpănit de o poveste pripită, i-a răspuns calm şi l-a convins pe domnul Scot să se întoarcă în pat şi să-şi ascundă frica sub pernă.[72]

Scot sigur şi-a dat seama că Monck l-a păcălit. După o intrare triumfală în capitală, Monck a refuzat politicos invitaţia de abjurare a monarhiei venită din partea Consiliului de Stat. Potrivit lui Skinner, „generalul plănuise [în secret], înainte de a pleca din Scoţia, să pună capăt excrescenţei parlamentare, de îndată ce se stabilea la Londra”.[73] Unul dintre fiii lui Scot s-a grăbit să îi destăinuie gazdei sale, care i-a avertizat pe apropiaţii lui Monck, „că

---

[195] Deşi Willys a obţinut o graţiere regală, a fost ulterior izgonit din cercul regelui. Vezi *ODNB*, Sir Richard Willys. (*N.a.*)

parlamentul avea anumite suspiciuni în privinţa lui, astfel încât hotărâse să-l îndepărteze brusc de la comanda armatei şi să-l închidă repede în Turn, având suficiente dovezi împotriva lui ca să-i pună viaţa în pericol”. Un astfel de plan, dacă a existat, s-a bazat mai mult pe speranţe deşarte.[74]

Pe 11 februarie, cam la o săptămână după intrarea în Londra, Monck a dizolvat Parlamentul Scurt, care, după cum a scris dr. Skinner ulterior, nu avea autoritatea necesară „să îi facă faţă, nici prin intrigi, nici prin forţă”.[75] Capitala a fost cuprinsă rapid de o atmosferă de sărbătoare. De pe podul Strand, Pepys a observat 31 de focuri de tabără în diferite părţi ale oraşului. Până la sfârşitul lunii februarie, parlamentarii epuraţi cu un deceniu în urmă şi-au reluat locurile. Dizolvarea Parlamentului Scurt a pus capăt carierei politice şi informative a lui Scot, care a rămas un regicid lipsit de remuşcări, declarând în ultimul său discurs din parlament că epitaful cel mai potrivit pe care şi-l doreşte este: „Aici odihneşte un om care s-a implicat trup şi suflet în executarea lui Carol Stuart”.[76]

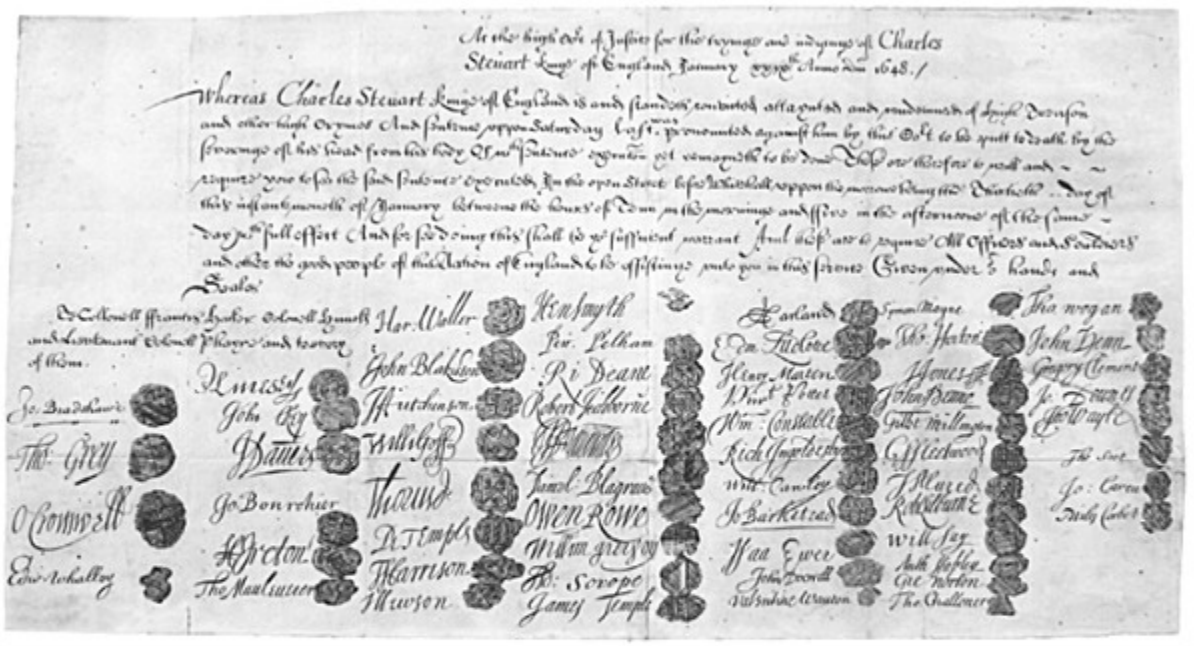
Pe 27 februarie, influenţa lui Monck i-a asigurat lui Thurloe revenirea în funcţia de cosecretar de stat şi la reşedinţa din Whitehall.[77] Curând după aceea, George Downing, care era încă ambasador şi şef al serviciilor de informaţii la Haga, dar se temea pentru viitorul său după reinstaurarea monarhiei, i-a scris lui Thurloe plin de nelinişte: „V-aş fi infinit îndatorat dacă mi-aţi spune câtuşi de puţin ce urmează să se întâmple”.[78] Pe 17 martie, Monck s-a întâlnit în palatul St James cu Sir John Grenville, care acţiona ca agent al lui Carol al II-lea – prima dintr-o serie de întâlniri secrete în toiul nopţii. Potrivit lui Grenville, Monck „şi-a pus viaţa” în slujba regelui.[79] În aprilie, Downing s-a împăcat cu regele printr-un intermediar. El a dat vina pe tatăl său, care, susţinea el, fusese „izgonit în Noua Anglie”, punând pe seama lui faptul că în şcoală şi la Harvard „absorbise principii pe care între timp raţiunea le-a arătat greşite”. Acum Downing „dorea să susţină serviciul Majestăţii Voastre” cu ardoare. Pentru a-şi demonstra indispensabilitatea acum, când regele plănuia să se întoarcă în Anglia, a transmis un raport informativ primit de la Thurloe cu privire la atitudinea armatei faţă de reinstaurarea monarhiei. Încercarea lui Downing de a schimba taberele a reuşit imediat. După ce Carol l-a făcut cavaler pe 12 mai, acesta i-a spus lui Samuel Pepys, secretarul său, „că trebuie să-i scriu folosind adresarea *Sir G. Downing*”.[80]

Pe 1 mai, Parlamentul Convenţiei, care includea o Cameră a Lorzilor restaurată, a votat pentru reinstaurarea regelui. Carol a ajuns pe 25 mai la Dover, unde a fost primit de Monck. La scurt timp, regele i-a conferit acestuia titlul de prim duce de Albemarle. Patru zile mai târziu, exact în ziua când împlinea 30 de ani, Carol a intrat în Londra, fiind întâmpinat cu mare bucurie. Spre deosebire de făţarnicul Downing, Thurloe a rămas un susţinător fidel al lui Richard Cromwell şi nu a făcut pace cu Carol al II-lea. Pe 14 mai, Camera Comunelor a hotărât ca „domnul secretar Thurloe, fiind acuzat de înaltă trădare, să fie reţinut” şi chestionat de o comisie. Se spune că Thurloe se lăudase că, dacă ar fi judecat, avea „o listă neagră care i-ar condamna la spânzurătoare pe jumătate dintre cei care i-au prigonit pe *Cavaliers*”. Deşi nu există dovezi că şantajul lui Thurloe ar fi influenţat comisia, el a fost eliberat pe 27 iunie fără să fie acuzat. Două zile mai târziu, Camera Comunelor a autorizat o întâlnire a sa cu secretarii de stat ai lui Carol II-lea. Se pare că Thurloe a pregătit memorandumuri de politică externă pentru prim-ministrul lui Carol, Sir Edward Hyde (înnobilat conte de Clarendon în 1661), după care s-a retras în anonimat.[81]

În ciuda punctelor slabe, activitatea de informaţii a fost mai bine organizată şi integrată în politica guvernamentală pe parcursul republicii engleze până la sfârşitul Commonwealthului decât în oricare alt moment din istoria engleză sau britanică din următoarele două secole şi jumătate. Carol al II-lea nu înţelegea activitatea de informaţii nici pe departe la fel de bine pe cât o înţelegea Cromwell. Cu toate acestea, în primii ani de Restauraţie, regele a manifestat un interes activ pentru operaţiunile secrete de localizare a regicizilor care fugiseră în străinătate pentru a scăpa de proces şi a nu fi executaţi pentru trădare în Anglia. Thomas Scot s-a aflat probabil în capul listei celor mai căutaţi judecători care îl condamnaseră pe Carol I la moarte. „Fiind informat", a scris el ulterior, „că viaţa mea era pusă în pericol de furia şi violenţa unor oameni fără minte, care au pus la cale până şi asasinarea mea sângeroasă, am fost convins de prieteni şi de rude să mă retrag din Anglia".[82] După ce a căzut iniţial în mâinile piraţilor, Scot a reuşit să fugă la Bruxelles, unde, cu toate că trăia ascuns sub un nume fals, a fost găsit şi păcălit de reprezentantul diplomatic britanic, Sir Henry de Vic, să se întoarcă de bunăvoie în Anglia. Se pare că De Vic l-a minţit pe Scot că se număra printre cei cărora li se oferea graţiere regală dacă se predau în decurs de 14 zile. Cei care depăşeau acest termen riscau „pedeapsa de a fi excluşi de la graţiere sau despăgubire pentru vieţile şi respectiv proprietăţile lor".[83]

După ce s-a întors în Anglia, în iulie 1660, Scot a fost întemniţat în Turn, unde a fost din nou indus în eroare. Se pare că i s-a promis viaţa în schimbul unei mărturisiri complete şi a numelor agenţilor care îi furnizaseră informaţii despre curtea lui Carol al II-lea din exil şi despre susţinătorii regalişti din Anglia.[84] „Iniţial", a recunoscut Scot, „am ezitat să dau nume, pentru că oamenii care avuseseră încredere în mine ar fi putut să aibă probleme din această cauză". Dar la sfârşitul interogatoriului, „tulburat peste măsură de starea mea actuală", a jurat pe „Dumnezeul cel veşnic" că nu a ascuns pe nimeni şi nimic care să „pună în pericol guvernul sau persoana Majestăţii Sale". Scot era un om distrus. El a pus ultimul său discurs din parlament, prin care îşi justifica rolul jucat în execuţia lui Carol I, pe seama „irascibilităţii smintite a unei limbi neînfrânate şi a unei conştiinţe rătăcite". Făcând această mărturisire, Scot trebuie să-şi fi dat seama că îşi semnase astfel propria condamnare la moarte.[85]

Thomas Scot a făcut parte din primul grup de regicizi care au fost judecaţi şi găsiţi vinovaţi de trădare în octombrie 1660. Potrivit cronicarului John Evelyn, care avea relaţii bune la curtea regală, Carol al II-lea a stat, neobservat de mulţime, să vadă cum o parte dintre ei sunt spânzuraţi, spintecaţi şi sfârtecaţi. „Eu nu am urmărit execuţia lor", a scris Evelyn, „dar am văzut bucăţile sfârtecate, ciopârţite şi tăiate din ei, care duhneau în coşurile aduse de la eşafod".[86] Scot a fost primul şi, până acum, singurul şef al serviciilor britanice de informaţii executat pentru trădare.

Condamnarea la moarte a lui Carol I, cu semnătura lui Cromwell (a treia de sus în coloana din stânga). În timpul Restauraţiei, s-au pus la cale o serie de operaţiuni secrete pentru a-i atrage înapoi sau a-i răpi pe semnatarii rămaşi în viaţă sau pe alţi regicizi care fugiseră în străinătate. Printre cei spânzuraţi, spintecaţi şi sfârtecaţi s-a numărat şi Thomas Scot (al şaselea în coloana din dreapta), până acum singurul şef al serviciilor britanice de informaţii care a fost executat.

După execuţia lui Scot, ceilalţi regicizi care fugiseră în străinătate au fost mai greu de ademenit să se întoarcă în Anglia. Au început operaţiuni secrete de urmărire a celor care se refugiaseră în comunităţile calviniste din Republica Olandeză, Germania, Elveţia şi Noua Anglie. Operaţiunile de răpire şi asasinare derulate în străinătate au avut, la începutul Restauraţiei, o prioritate mai mare decât în orice alt moment al istoriei serviciilor britanice de informaţii. Cel mai eficient vânător de regicizi aflat în slujba lui Carol al II-lea a fost Sir George Downing, trădătorul lipsit de scrupule care urmărea să îşi dovedească loialitatea faţă de monarhia restaurată trădându-i pe foştii săi parteneri republicani.

Prima ţintă a lui Downing a fost Edward Dendy, aprodul[196] care proclamase procesul lui Carol I şi care fugise la Rotterdam după Restauraţie. În august 1661, Downing adunase deja o echipă de răpitori, iar iahtul regal era ancorat la Rotterdam, gata să îl transporte pe Dendy înapoi în Anglia pentru proces. În ultimul moment însă, încercarea lui Downing de a obţine un mandat din partea autorităţilor olandeze pentru arestarea şi extrădarea lui Dendy a eşuat, iar acesta a reuşit să fugă în Elveţia. Downing se plângea că regicizii din exil „îşi schimbă încontinuu sălaşul [...] fără să stea două nopţi în acelaşi loc”. Într-un mesaj trimis contelui de Clarendon, Downing propunea asasinarea în locul răpirii: „Ce-ar fi dacă regele ar autoriza nişte persoane de încredere să-i ucidă [...]? Să-mi daţi de ştire ce părere are regele despre această chestiune”. La început, Clarendon a refuzat să ia în considerare asasinatul.[87] Mai târziu însă, se pare că s-a răzgândit.[88]

---

[196] În original, *sergeant-at-arms*, termen care se referă la un ofiţer însărcinat cu păstrarea ordinii, controlul accesului şi executarea ordinelor în cadrul unei curţi judecătoreşti sau camere parlamentare. (*N.t.*)

După refuzul categoric iniţial al lui Clarendon, Downing s-a concentrat asupra planurilor de răpire, în loc de asasinat. În septembrie 1661, el a descoperit că trei regicizi care locuiau în Germania foloseau un negustor englez din Delft, pe nume Abraham Kicke, drept cutie poştală pentru corespondenţa cu soţiile lor. Downing i-a oferit lui Kicke câte 200 de lire sterline pentru fiecare regicid prins în capcană cu ajutorul său şi l-a ameninţat că îi distruge afacerea dacă refuză oferta. Kicke a acceptat. El i-a invitat la cină în casa sa din Delft pe doi regicizi care locuiau în apropiere de Frankfurt: colonelul John Okey, un ofiţer de armată care fusese judecător la procesul lui Carol I, şi John Barkstead, fost administrator al Turnului Londrei. Downing îl cunoştea personal pe Okey şi fusese capelan în regimentul acestuia în timpul Războiului Civil (un rol neverosimil, având în vedere lipsa lui totală de scrupule). Kicke i-a păcălit pe amândoi, făcându-i să creadă că nevestele lor, care rămăseseră în Anglia, vor veni la Delft să îi vadă după ce primesc veşti că au ajuns cu bine. La sugestia lui Downing, Kicke l-a invitat la cină şi pe Miles Corbet, care era cel mai bătrân regicid rămas în viaţă (avea 83 de ani) şi ultimul (al 59-lea) care semnase condamnarea regelui la moarte. Okey şi Barkstead au plecat precauţi spre Delft şi au ajuns acasă la Kicke cu arme ascunse sub manta, dar le-au lăsat înainte de cină într-o cameră alăturată, pe care gazda a încuiat-o fără ca ei să observe. Downing i-a povestit lui Clarendon că, în timp ce Okey, Barkstead şi Corbet se relaxau după cină „cu o pipă de tutun şi o halbă de bere”, echipa lui de răpitori a năvălit în casă: „S-au ridicat imediat să iasă pe uşa din spate, dar era prea târziu [...]”.[89]

De această dată, Downing obţinuse mandate de arestare olandeze, însă a trebuit să mituiască şi oficialităţile locale pentru a i se permite să-i îmbarce pe cei trei regicizi pe nava care i-a dus în Anglia pentru proces şi execuţie.[90] Pe eşafodul din Tyburn, Okey l-a iertat în public pe Downing, fostul său capelan, care „m-a hăituit până la moarte”.[91] Carol al II-lea, care îl făcuse deja cavaler pe Downing în 1660, şi-a arătat aprecierea faţă de el oferindu-i în 1662 un titlu de baronet şi acordându-i o serie de funcţii profitabile. John Evelyn nota dezaprobator că „dintr-un pedagog şi predicator fanatic care nu făcea doi bani, [Downing] a devenit putred de bogat”, iar în parlament se bârfea că „întreţine şase dame de companie şi tot mai are 40 000 de lire sterline”.[92][197]

Răpirea nu era o opţiune serioasă pentru regicizii care se refugiaseră în Elveţia, din cauza problemelor legate de aducerea lor pe furiş în Anglia. Singura formă practică de răzbunare rămânea asasinatul. Edmund Ludlow, fost ofiţer de armată şi judecător în procesul regelui, care se stabilise la Vevey, pe malul nordic al lacului Geneva, îşi aducea aminte mai târziu: „Diverse scrisori de la Torino, Geneva, Lyon şi din alte locuri, pe care le-am primit noi şi prietenii noştri de la Vevey, erau pline de anunţuri din acele părţi că oameni atât de mulţi şi atât de disperaţi se angajaseră împotriva noastră, încât era aproape imposibil să scăpăm din mâinile lor”.[93] Principalul grup de asasini care i-a urmărit pe Ludlow şi pe ceilalţi regicizi pe teritoriul Elveţiei a fost condus de Germaine (sau John) Riordane, un mercenar irlandez care făcuse parte în trecut din regimentul ducelui de York. Riordane păstra legătura cu biroul lui Sir Henry Bennet, pe care Carol al II-lea l-a numit secretar de stat în 1662 (şi i-a acordat titlul de conte de Arlington un an mai târziu) şi care răspundea de politica externă, dar şi de o parte dintre amantele regelui (şi de procurarea lor). Deşi postul oficial de şef al serviciilor de

[197] Cu toate acestea, Downing a întrecut măsura în 1662 şi a fost întemniţat în Turn timp de şase săptămâni pentru că nu a respectat ordinele la sfârşitul mandatului său de reprezentant la Haga. Ulterior a reintrat în graţii. (*N.a.*)

informaţii fusese desfiinţat la sfârşitul interregnului, multe dintre atribuţiile anterioare ale lui Scot şi Thurloe au fost preluate neoficial de asistentul-şef al lui Arlington, Sir Joseph Williamson, fost membru în Queen’s College de la Oxford. Datele de contact ale lui Riordane apar în agenda lui Williamson. Deşi deloc surprinzător, nu există nicio autorizaţie scrisă pentru misiunile lui Riordane de asasinare, fără îndoială că acestea erau aprobate de Arlington, de Williamson şi de rege.[94]

Riordane nu se compara însă cu Downing. În loc să-i atragă pe regicizi în capcană aşa cum făcuse acesta, în noiembrie 1663, el a traversat lacul Geneva cu barca, plecând din Savoia în fruntea unei echipe de opt asasini şi doi „lachei” (servitori) care să-i ajute. Imediat ce au ajuns în Vevey, aceştia au trezit suspiciuni. A doua zi, Ludlow a fost avertizat de către gazda sa că el şi alţi doi regicizi din exil erau aşteptaţi, în drum spre biserică, de „nişte bandiţi nemernici cu mantii lungi şi carabine ascunse pe dedesubt”. După ce au avariat celelalte bărci ancorate la Vevey ca să nu poată fi urmăriţi, Riordane şi echipa lui de asasini au renunţat la misiune şi au traversat lacul Geneva înapoi către Savoia.[95] Este greu de crezut că, dacă ar fi ordonat o misiune de asasinat, Scot sau Thurloe l-ar fi ales pe Riordane s-o conducă.

Echipa de asasini a lui Riordane a făcut totuşi o victimă. Probabil la începutul lui 1664, Williamson a aflat dintr-o scrisoare interceptată că Sir John Lisle, care fusese judecător în procesul lui Carol I şi ulterior împuternicit pentru păstrarea Marelui Sigiliu în perioada Commonwealthului şi Protectoratului şi care fusese localizat la Vevey, ca şi Ludlow, se mutase la Lausanne. Acolo era cunoscut sub numele de „domnul Field”, dar s-a dat de gol plimbându-se prin oraş îmbrăcat cu mantia de împuternicit oficial. Pe 11 august 1664, doi asasini trimişi de Riordane, Thomas O’Croli (alias Thomas MacDonnell) şi Sémus mac Emoin Mhic Choitir (alias James Cotter), l-au încolţit pe Lisle în curtea unei biserici din Lausanne pe când acesta mergea la liturghie. O’Croli a scos o muschetă de sub mantie şi l-a împuşcat pe Lisle în spate de aproape. Asasinii au fugit apoi călare, strigând „Vive le Roi!” şi s-au întors cu bine în Anglia, unde au fost răsplătiţi alături de Riordane pentru succesul misiunii.[96]

Noua Anglie a fost cel mai îndepărtat refugiu al regicizilor care au fugit de răzbunarea regală. Thomas Goffe şi socrul său, Edward Whalley, cosemnatari ai condamnării lui Carol I la moarte, au ajuns la Boston în iulie 1660. Au locuit iniţial la Cambridge, după care s-au mutat, în 1661, la New Haven, în Connecticut, unde, potrivit tradiţiei, au reuşit să scape de agenţii trimişi în urmărire de Williamson ascunzându-se timp de trei ani într-o peşteră din afara oraşului. În 1664, s-au mutat la Hadley, în Massachusetts, unde au fost adăpostiţi de colonişti puritani. Conform documentelor oficiale coloniale, Goffe şi Whalley se bucurau de „foarte multă stimă pentru pietatea şi purtarea lor” şi „organizau întâlniri la care predicau şi se rugau şi erau văzuţi ca nişte oameni veniţi din rai”. Alte relatări arată că, în călătoriile lor prin Noua Anglie, cei doi au fost adeseori întâmpinaţi cu ospeţe date în cinstea lor, au primit cai şi au avut parte de călăuze.[97] Goffe şi Whalley s-au numărat printre cei 12 regicizi (probabil mai mulţi) care au murit în exil, în majoritate pe continent, fără să fi fost localizaţi.[198]

Operaţiunile de spionaj ale lui Williamson împotriva regicizilor s-au extins şi asupra unora dintre familiile acestora. Cea mai importantă dintre ele a fost

[198] Edmund Ludlow, probabil ultimul regicid rămas în viaţă, s-a întors în Anglia la vârsta de 72 de ani, după Revoluţia Glorioasă din 1688, dar a fost denunţat imediat şi s-a refugiat din nou în Elveţia, unde a murit în 1692. (*N.a.*)

urmărirea fiului lui Thomas Scot, William, fost membru al Colegiului All Souls de la Oxford, care a ajuns în Olanda în 1665, la scurt timp după izbucnirea celui de-al Doilea Război Anglo-Olandez, şi a început să lucreze ca spion pentru olandezi. Fosta sa amantă, Aphra Behn, a fost trimisă în Olanda ca să încerce să-l convingă pe Scot să devină agent dublu şi să acţioneze împotriva olandezilor. Devenită ulterior prima femeie care şi-a câştigat existenţa ca scriitoare în Anglia, Behn a fost şi prima femeie spion angajată oficial de un guvern britanic (cu numele de cod ASTREA şi agentul 160). Pe atunci în vârstă de aproximativ 25 de ani, ea şi-a descris misiunea informativă drept „neobişnuită pentru sexul meu sau pentru anii mei". Behn a raportat că Scot (nume de cod CELADON) a fost de acord să schimbe taberele: „Deşi rezervat la început, cu ajutorul argumentelor el a devenit extrem de dispus să accepte slujba [...]". Scot i-a furnizat, într-adevăr, lui Behn informaţii pe care aceasta le-a transmis la Londra, dar a rămas în serviciul olandezilor şi, fiind agent dublu, nu se ştie sigur cui i-a fost loial în cele din urmă. Fondurile de la Williamson au secat şi Behn a fost cât pe ce să ajungă la închisoarea datornicilor.[98][199]

Al Doilea Război Anglo-Olandez s-a încheiat în august 1667, cu înfrângerea decisivă a englezilor în urma unei extraordinare demonstraţii de forţă a olandezilor, care au navigat în amonte pe râul Medway şi au atacat flota engleză ancorată în Chatham – cel mai umilitor episod din istoria Marinei Regale. Nava-amiral a flotei engleze, HMS *Royal Charles*, a fost remorcată de învingători până la Amsterdam, unde, trei secole şi jumătate mai târziu, blazonul regal se află încă expus la Rijksmuseum. În octombrie 1667, Camera Comunelor a numit o comisie care să ancheteze „erorile grave" din timpul războiului, aceasta fiind prima dată când britanicii au analizat ceea ce ulterior s-a numit „deficienţă de avertizare". Cei care au purtat răspunderea înfrângerii s-au plâns de lipsa de informaţii despre planul de atac al olandezilor. Sir William Morice, unul dintre cei doi secretari de stat ai lui Carol al II-lea, a susţinut că bugetul său pentru activităţile de informaţii era de doar 750 de lire sterline pe an, faţă de 70 000 de lire sterline alocate lui Thurloe în perioada interregnului. Comisia de anchetă a „erorilor grave" a raportat Camerei, în februarie 1668, că a existat „o deficienţă de informaţii din străinătate". Andrew Marvell, poet, umorist şi membru al Parlamentului, s-a plâns că „banii prevăzuţi pentru activităţile de informaţii [erau] atât de puţini, [încât] informaţiile erau pe măsură".[99] Se presupune că Behn a fost una dintre victimele bugetului redus alocat pentru activităţi de informaţii. Deşi raportul anchetei solicitate de Camera Comunelor a fost ulterior în mare parte dat uitării, „concluziile despre deficienţele serviciilor de informaţii se aseamănă cu cele din anchetele moderne desfăşurate trei secole mai târziu".[100] În 1667 însă, eşecul activităţilor de informaţii a jucat probabil un rol mai mic decât incompetenţa oficialilor în înfrângerea Angliei. Celebrul cronicar Samuel Pepys, administratorul naval, a dat vina pe „nimic altceva decât nepăsare" pentru umilinţa fără egal a pierderii navei *Royal Charles.*[101]

În timpul mandatului neoficial al lui Williamson la conducerea serviciilor de informaţii, spionajul extern a fost pus în încurcătură de activităţile diplomatice personale şi secrete ale lui Carol al II-lea. În 1669, Ludovic al XIV-lea, care dorea sprijinul britanicilor în războiul împotriva olandezilor, şi-a propus să îl

---

[199] Multe informaţii despre cariera extraordinară a Aphrei Behn rămân incerte. Janet Todd, principalul său biograf, concluzionează: „Ceea ce se ştie cu siguranţă despre Aphra Behn în afara lucrărilor sale ar putea fi rezumat într-o pagină". Vezi Todd, *Secret Life of Aphra Behn*, introducere. (*N.a.*)

atragă pe Carol într-o alianţă, folosind-o drept intermediar secret pe sora sa Henriette („Minette”), soţia ducelui d’Orléans. Prin Tratatul secret de la Dover din 1670, Carol a acceptat să ordone un atac naval britanic asupra olandezilor la momentul ales de Ludovic, în schimbul unei subvenţii franceze anuale şi al unei părţi din prada de război. Carol promitea de asemenea, în două clauze ultrasecrete, să suspende legile penale anticatolice şi să îşi anunţe public convertirea la catolicism la momentul oportun. (Acest moment a venit însă abia când Carol se afla pe patul de moarte şi a fost primit în sânul Bisericii Catolice de călugărul benedictin care îl ajutase să scape după bătălia de la Worcester.) Carol nu a dezvăluit aceste clauze, care ar fi provocat furia publică, decât fratelui său catolic, ducele de York, şi celor doi miniştri catolici, Arlington şi Sir Thomas Clifford, lordul Trezorier. Williamson, nefiind catolic, probabil nu a fost informat. Pentru a proteja secretul, Carol le-a dat instrucţiuni duplicitare ducelui de Buckingham (fiul fostului favorit regal) şi contelui de Shaftesbury, doi dintre principalii contestatari, cerându-le să negocieze un alt tratat (de asemenea secret) cu Ludovic al XIV-lea, din care erau omise clauzele religioase.[102] Niciun alt monarh britanic nu a depus eforturi mai mari sau mai viclene pentru a-şi induce în eroare majoritatea miniştrilor.

În 1672, odată cu apropierea celui de-al Treilea Război Anglo-Olandez, Sir Joseph Williamson a încercat să ia măsuri pentru a evita noi acuzaţii de eşec la adresa serviciilor de informaţii, similare celor formulate în 1668 de comisia Camerei Comunelor. El a ţinut evidenţa informaţiilor primite din Olanda, acesta fiind primul caz documentat din istoria britanică în care un şef al serviciilor de informaţii s-a lăsat influenţat de criticile aduse într-un război anterior. Deşi războiul, care s-a încheiat în 1674 în mare parte datorită presiunilor parlamentare, a fost unul nepopular, rolul jucat de serviciile de informaţii nu a mai reprezentat o sursă de controverse publice, ca în cazul războiului anterior. William Scott a continuat să lucreze pentru Williamson,[103][200] dar nu există dovezi clare care să ateste că Aphra Behn a mai fost implicată în activităţi de spionaj. Ea a folosit cel de-al Treilea Război Anglo-Olandez drept ocazie pentru a exploata resentimentul general faţă de olandezi în tragicomedia *The Dutch Lover*, o combinaţie de cruzime şi intrigi sexuale. Printre cei cărora le-a dedicat piese ulterior s-a numărat şi Nell Gwyn, cea mai cunoscută dintre amantele lui Carol al II-lea.[201] Behn a murit în 1689, fiind primul spion înmormântat la Westminster Abbey.[202]

Principalul factor care a asigurat continuitatea operaţiunilor de informaţii între interregnum şi Restauraţie a fost menţinerea lui John Wallis pe post de criptanalist-şef. Chiar dacă el contribuise la decriptarea cifrurilor folosite de Carol I în timpul Războiului Civil şi de Carol al II-lea şi de regalişti în timpul Republicii, abilităţile sale de criptanalist erau considerate de neînlocuit. A primit rapid confirmarea faptului că se află în graţiile regale, fiind numit capelan regal în 1660 şi un an mai târziu membru în comisia însărcinată cu revizuirea Cărţii de rugăciuni.[104] În mod ironic, contele de Clarendon, care fusese primul prim-ministru al lui Carol, a devenit una dintre principalele ţinte

---

[200] Cel mai productiv spion al lui Williamson pare să fi fost Jerome Nephro, un agent din Anvers. (*N.a.*)

[201] Behn i-a dedicat lui Nell Gwyn *The Feign’d Curtizans* [Curtezanii prefăcuţi], comedia ei din 1679. Vezi Todd, *Secret Life of Aphra Behn*, cap. 18. (*N.a.*)

[202] Mormântul lui Behn se află în coridorul de est din curtea mănăstirii Westminster. Vezi ilustraţia nr. 27. (*N.a.*)

ale lui Wallis după ce a plecat în exil în Franţa, în 1668, pentru a nu fi pus sub acuzare. Deşi nu mai există aproape niciunul dintre documentele decriptate ale lui Wallis, asistentul lui Williamson, John Ellis, îi scria, în 1669, că decriptarea cu succes a corespondenţei lui Clarendon „îmi oferă o satisfacţie foarte mare”.[105] Wallis a înregistrat un succes considerabil şi în decriptarea mesajelor olandeze din timpul celui de-al Treilea Război Anglo-Olandez. În plin război, contele de Arlington, secretarul de stat al lui Carol, vizibil impresionat de realizările lui Wallis, l-a convocat „şi mi-a pus (fără ca eu să-i cer) 50 de guinee în mână şi mi-a promis alte 50 de guinee la fiecare trei luni (care mi-au fost plătite la timpul cuvenit) ca să încerc să descifrez scrisorile care îmi vor fi trimise din când în când”.[106][203]

Sir Joseph Williamson a supravegheat şi subversiunea internă, la fel ca predecesorii săi mai capabili, Walsingham şi Thurloe. La începutul Restauraţiei, au existat câteva încercări de a-i pedepsi exemplar pe instigatori. În 1661, un predicator din grupul celei de-a Cincea Monarhii, care a afirmat despre Carol al II-lea că este un „tiran sângeros” a cărui „moarte şi distrugere [...] se apropiau repede”, a fost găsit vinovat de înaltă trădare şi condamnat la moarte prin spânzurare, spintecare şi sfârtecare. Totuşi, *agents provocateurs* şi spionii lui Williamson raportau în mare parte doar flecăreli de tavernă. Instrucţiunile primite de un spion îl îndrumă pe acesta să se intereseze „cu mare şiretenie la cârciumile de alături”. Afirmaţiile subversive nu erau greu de remarcat, cum s-a întâmplat şi cu Mary Greene de la St Paul’s din Covent Garden care, probabil pe fondul consumului de alcool, a strigat „Dar-ar sifilisul în toţi regii!” şi a adăugat că „o durea undeva de toţi regii din Anglia, pentru că nu se culcase niciodată cu unul”. Deşi nu se ştie care a fost soarta lui Greene, majoritatea magistraţilor considerau, probabil, că astfel de afirmaţii reprezintă mai degrabă o tulburare a liniştii publice decât trădare.[107] În 1666, contele de Clarendon era deja mai puţin preocupat de taverne decât de numărul tot mai mare de cafenele, pe care le considera centre de răzvrătire unde „guvernului [i] se imputau cele mai urâte fapte”. Clienţii de acolo „credeau în general că acele localuri aveau un statut privilegiat şi puteau spune orice doreau fără să fie în pericol de a fi luaţi la întrebări”. Judecând după numărul discuţiilor instigatoare raportate lui Williamson, numărul informatorilor din cafenele a crescut semnificativ în următorii ani.[108] La fel ca în cazul tavernelor însă, discuţiile instigatoare din cafenele nu au ameninţat niciodată regimul.

Cea mai mare provocare pentru sistemul de securitate internă al lui Williamson a fost reprezentată de „Complotul papist” de la sfârşitul anilor 1670, cea mai uimitoare conspiraţie fictivă din istoria britanică. În centrul Complotului papist s-a aflat Titus Oates, care avea un talent deosebit pentru furnizarea de informaţii senzaţionale, deşi false, despre conspiraţiile catolice. Nimic din cariera sa timpurie nu a lăsat să se întrevadă cât de influent avea să devină. Pe când era student la Colegiul Gonville & Caius din Cambridge, Oates a devenit cunoscut pentru comportamentul său „prefăcut şi fanatic” şi pentru practicarea sodomiei. S-a transferat la St John’s College, unde a fost la fel de nepopular, şi a plecat de la Cambridge în 1669, fără nicio diplomă. Oates s-a lansat într-o carieră remarcabilă de şarlatan cu o imaginaţie bogată, pretinzând că este licenţiat în ştiinţe umaniste. S-a hirotonit preot anglican, dar a fost dat afară din prima sa parohie din Kent, în 1673, pentru

[203] Wallis a susţinut că a avut de zece ori mai mult succes în decriptarea mesajelor pentru contele de Nottingham, primul secretar de stat al lui William şi al Mariei. (*N.a.*)

comportament necorespunzător. Apoi a devenit diacon pentru tatăl său la Hastings, dar a fost nevoit să fugă la Londra ca să nu fie urmărit penal pentru sperjur, după ce l-a acuzat pe nedrept pe învăţătorul local de practicarea sodomiei cu un elev. La Londra, Oates a început o carieră nouă de capelan pe vas, dar a fost dat afară din Marina Regală după întoarcerea dintr-o călătorie la Tanger, fiind acuzat de sodomie (o temă recurentă în acuzaţiile aduse împotriva lui).

În 1677, ajuns la finalul carierei sale de cleric anglican, Oates a convins un preot catolic aparent nebun să îl primească în Biserica Romano-Catolică. Pretinzând că a renunţat la un vicariat bogat din Biserica Anglicană de dragul convingerilor sale catolice, a fost primit în Colegiul iezuit englez din Valladolid, de unde a fost exmatriculat după o lună. S-a întors în Anglia, pretinzând că a primit titlul de doctor de la Universitatea din Salamanca. La sfârşitul lui 1677, Oates a fost primit la seminarul iezuit din Saint-Omer, unde a devenit repede atât de nepopular, încât un alt student „i-a spart o oală în cap pentru distracţie”. Oates a fost apoi expediat la un alt seminar iezuit, unde a provocat atâtea probleme, încât a fost trimis înapoi la Saint-Omer, de unde a fost în cele din urmă exmatriculat în vara lui 1678 şi obligat să se întoarcă la Londra. Mutările de la un seminar la altul l-au făcut să înţeleagă mai bine planurile misiunilor iezuite în Anglia, pe care avea să le transforme ulterior în teorii ale conspiraţiei şi care i-au permis totodată să pretindă că iezuiţii îl foloseau drept curier pentru corespondenţa secretă.

Odată întors la Londra, Oates a reuşit să îl convingă pe dr. Israel Tonge, un cleric excentric retras din activitate şi autorul unor pamflete la adresa ameninţării iezuite, că iezuiţii l-au ales pe el pentru răzbunare. Tonge i-a cerut să scrie tot ce descoperise despre conspiraţiile iezuite şi catolice, iar Oates a realizat acest lucru în 43 de „depoziţii”, susţinând că acestea dezvăluie un „complot papist” care urmărea în primul rând asasinarea lui Carol al II-lea. El a susţinut că a participat la un conclav secret al iezuiţilor la taverna White Horse din Londra pe 24 aprilie 1678, când au fost discutate detaliile complotului. Echipele de asasini angajaţi de iezuiţii francezi se aflau deja la Londra, după cum spunea el, şi îşi încheiau pregătirile. În septembrie, Tonge l-a dus pe Oates la un vechi judecător de pace, Sir Edmund Berry Godfrey, care a luat foarte multe notiţe despre teoriile sale conspiraţioniste şi le-a transmis preşedintelui Curţii regale. Godfrey a ezitat să se implice şi se spune că i-ar fi zis unei cunoştinţe: „Voi avea foarte puţine mulţumiri pentru eforturile mele [...]; am făcut-o fără să îmi doresc şi m-aş fi bucurat să o facă alţii”. Când trupul lui Godfrey a fost găsit străpuns de o sabie într-un şanţ din Primrose Hill pe 17 octombrie, mulţi au crezut că a fost asasinat de presupuşii conspiratori papali denunţaţi de Oates.[109]

În octombrie, Oates a fost convocat să depună mărturie în Camera Comunelor, care, lăsându-se înşelată de teoriile sale conspiraţioniste, a hotărât că „a existat şi încă există un complot condamnabil şi infernal pus la cale şi înfăptuit de catolici răzvrătiţi, pentru asasinarea şi uciderea regelui şi pentru subminarea, eradicarea şi distrugerea religiei protestante”. Sir Henry Coventry, membru al parlamentului şi cosecretarul de stat al lui Williamson, a scris că, „dacă [Oates] minte, este cel mai mare şi cel mai iscusit mincinos pe care l-am văzut vreodată”.[110] Decizia Camerei a reflectat nu doar talentul deosebit al lui Oates de a amăgi şi de a se autoamăgi, ci şi teama înrădăcinată de conspiraţii catolice, teamă exemplificată de sărbătorirea Zilei lui Guy Fawkes în fiecare an şi exacerbată de faptul că ducele de York, moştenitorul tronului, se convertise la catolicism. „Complotul papist” a

dobândit şi mai multă credibilitate după ce s-a descoperit corespondenţa, care, chipurile, constituia o trădare, dintre Edward Coleman (sau Colman), secretarul catolic al ducesei (şi anterior al ducelui) de York, şi duhovnicul lui Ludovic al XIV-lea. Pe 27 noiembrie 1678, Oates a fost martor principal la procesul de trădare intentat lui Coleman în King's Bench[204]. În ciuda dovezilor neîntemeiate, juriul l-a găsit vinovat în mai puţin de 15 minute, iar o săptămână mai târziu a fost spânzurat, spintecat şi sfârtecat la Tyburn.[111] Coleman a fost primul dintr-o serie de peste 20 de conspiratori catolici imaginari executaţi într-un mod înfiorător.

Deşi lui Williamson aproape sigur i s-au părut foarte suspecte dezvăluirile lui Oates, el a cedat în faţa presiunii opiniei publice şi a parlamentarilor. Pe fondul isteriei declanşate de complotul papist, când s-a descoperit că Williamson aprobase mandate care îi scuteau pe câţiva ofiţeri de armată catolici irlandezi de la jurământul de credinţă faţă de Biserica Anglicană, Camera Comunelor a decis să îl trimită în Turn pe 18 noiembrie 1678. Cu toate că a fost eliberat repede la ordinul furios al lui Carol al II-lea, Williamson era un om distrus, incapabil să îşi adune curajul de a se întoarce în Camera Comunelor. În februarie 1679, el a fost înlocuit în funcţia de secretar de stat de Robert Spencer, al doilea conte de Sunderland. Deşi capabil, Sunderland era cinic şi arogant, ura detaliile şi nu etala nicio aptitudine pentru activităţile de spionaj. Un membru nemulţumit din personalul său a reclamat, probabil exagerând oarecum, că Sunderland prefera ca documentele de stat să nu îi fie aduse la birou, ci la el acasă, „unde era de obicei ocupat cu jocul de cărţi şi le semna fără să le citească şi arareori întreba despre ce era vorba".[112]

La vremea când Sunderland a preluat funcţia, în reţeaua organizată de agenţi din interregnum şi de la începutul Restauraţiei deja pătrunseseră voluntari anticatolici, care acţionau uneori în interes propriu. Printre victimele acestora s-a numărat şi William Stayley, un bijutier catolic din Londra, care, în noiembrie 1678, a fost auzit vorbind în franceză cu un străin într-un han din Londra, la „o halbă de bere şi o friptură de vită". Potrivit unui informator care pretindea că înţelege franceza, Stayley a declarat că regele „era cel mai mare eretic din toată lumea şi un mare şarlatan". Ducându-şi mâna la inimă, el a adăugat: „Cu mâna asta îl voi ucide". Deşi Stayley a negat că ar fi spus aceste cuvinte, juriul de la procesul său de trădare a preferat să îl creadă pe informator pe cuvânt, iar Stayley a fost spânzurat, spintecat şi sfârtecat.[113]

Până în 1681, Oates a început să îşi piardă credibilitatea sub povara grea a propriilor sale plăsmuiri. El a intentat şi a pierdut mai multe procese de calomnie împotriva celor care îi contestau teoriile conspiraţioniste. În mai 1684, a fost arestat într-o cafenea sub acuzaţia de *scandalum magnatum*, după ce îl făcuse trădător pe ducele de York. În mai 1685, la trei luni după ce ducele i-a urmat la tron fratelui său, devenind regele Iacob al II-lea, Oates a fost condamnat la închisoare pe viaţă. El a fost adus la Westminster Hall purtând o pălărie din hârtie pe care scria „Titus Oates, condamnat după toate probele pentru două sperjururi groaznice". A fost legat de stâlpul infamiei din curtea palatului Westminster şi biciuit în repetate rânduri pe străzile Londrei, timp în care, potrivit unui observator lipsit de compasiune, scotea nişte „urlete îngrozitoare".[114][205] Ceea ce în urmă cu doar şase ani ambele Camere ale

---

[204] King's Bench – Tribunalul suprem, în care judecători erau sfătuitorii şi curtenii care îl însoţeau pe rege în călătoriile sale. (*N.t.*)

[205] Oates a fost eliberat din închisoare după „Revoluţia Glorioasă" şi fuga lui Iacob al II-lea în 1688. (*N.a.*)

Parlamentului socotiseră drept cea mai importantă informaţie despre o conspiraţie catolică împotriva monarhiei de la Complotul Prafului de Puşcă încoace era acum complet discreditat.

13

SERVICIILE DE INFORMAŢII ÎN TIMPUL DOMNIEI REGELUI SOARE

Ludovic al XIV-lea este mult mai bine cunoscut pentru slăvirea de sine decât pentru serviciile de spionaj. În 1682, când şi-a mutat curtea la Palatul de la Versailles, pe Dumnezeu l-a mărginit în capelă, iar restul celui mai mare şi mai impunător palat din istoria europeană a fost dedicat cultului Regelui Soare, imaginea preferată a lui Ludovic despre el însuşi. Până la sfârşitul domniei sale, numărul susţinătorilor care locuiau la palat se ridica la circa 10 000 de nobili, soldaţi, preoţi, oficiali, negustori şi servitori. Versailles era, după armată, instituţia cu cei mai mulţi angajaţi din Franţa.[1] Dar Ludovic considera şi discreţia ca fiind esenţială pentru autoritatea sa regală. O medalie bătută pentru a celebra începutul domniei sale, după moartea cardinalului Mazarin, în 1661, avea portretul regelui pe avers, iar pe revers, pe Harpocrate, zeul grec al tăcerii şi secretului, cu un deget pe buze. Un tablou de pe tavanul Sălii Oglinzilor din Versailles, cea mai impunătoare sală din palat, îl arată pe Ludovic comandând atacul simultan asupra a patru fortăreţe olandeze, iar alături de el se află o figură alegorică, având şi ea un deget dus la buze. O altă siluetă îi pune mâna peste gură regelui care se pregăteşte să cucerească oraşul Gent.[2]

Ludovic al XIV-lea a acordat o oarecare atenţie atât culegerii de informaţii, cât şi păstrării secretului oficial. S-a interesat personal de activitatea din *cabinet noir*. La fel ca tatăl său, Ludovic al XIII-lea, i-a acordat onoruri lui Antoine Rossignol, cel mai cunoscut criptolog din Franţa, până la moartea sa în 1682, vizitându-l la castelul său din Juvisy.[3] Niciunul dintre cei doi mari criptologi englezi din secolul al XVII-lea, Thomas Phelippes şi John Wallis, nu a primit vreun semn de apreciere din partea regilor din dinastia Stuart. Lordul Hollis, ambasadorul Angliei la Paris, se plângea, în 1665, că mesajele sale erau întotdeauna deschise şi citite înainte de a le primi. Succesorul său, Ralph Montagu, se plângea de acelaşi lucru, în 1669.[4] Faptul că şi-au dat seama, ca şi unii curteni francezi, că toată corespondenţa era interceptată a diminuat probabil valoarea informaţiilor obţinute pe această cale de *cabinet noir*. În cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Madame de Sévigné, cunoscută pentru remarcabilul său stil epistolar, includea uneori în corespondenţa sa apeluri personale către cei care o deschideau: „Vai! Îi conjur pe cei care îşi bat capul să se gândească la puţina plăcere cu care se aleg din cititul scrisorilor şi la necazul pe care ni-l provoacă. Domnilor, măcar faceţi efortul

de a le pune [scrisorile] înapoi în plicuri, astfel ca, mai devreme sau mai târziu, să ajungă la destinaţie”.[5]

Prima implicare directă a lui Ludovic într-o operaţiune de spionaj, crucială pentru începutul domniei sale în 1661, a fost complotul pentru înlăturarea administratorului financiar al lui Mazarin, Nicolas Fouquet, marchiz de Belle-Île şi viconte de Melun et Vaux, care spera să îi ia locul cardinalului. Fouquet a fost un exemplu clasic de supus extrem de influent, ale cărui putere şi prestigiu ameninţau autoritatea regală. Trăia, la castelul său magnific de la Vaux-le-Vicomte, într-o opulenţă care o depăşea pe a regelui. Cu ajutorul lui Sébastien Le Prestre de Vauban, cel mai de vază inginer militar din epoca sa, a încercat să construiască pe Belle-Île, în largul coastelor peninsulei Bretagne, o fortăreaţă personală inexpugnabilă, care să beneficieze de propria sa garnizoană.

Duşmanul său neîmpăcat a fost Jean-Baptiste Colbert, mai viclean şi mai puţin ostentativ, a cărui înfăţişare glacială a determinat-o pe Madame de Sévigné să-l poreclească *le nord* („nordul”).[6] Colbert provenea dintr-o familie de bancheri comerciali din Reims, avea pregătire de contabil şi l-a ajutat pe Mazarin să strângă cea mai mare avere privată din istoria Vechiului Regim.[7][206] Pe patul de moarte, Mazarin i l-a recomandat pe Colbert lui Ludovic al XIV-lea.[8] În scurt timp, Colbert a reuşit să-l implice pe Ludovic într-un plan împotriva lui Fouquet, care trebuia să se desfăşoare însă în mare secret, din cauza numeroşilor informatori de la curte şi din administraţie ai acestuia. Unul dintre primii paşi a fost trimiterea unui spion, deghizat în pescar, care să facă o recunoaştere la fortăreaţa Belle-Île. Spionul a revenit cu o hartă a fortăreţei şi detalii despre garnizoana care dispunea de 200 de oameni şi 400 de tunuri, în timp ce la fortificaţiile ridicate după planul lui Vauban lucrau 1 500 de muncitori. Agenţii lui Colbert au mai raportat că Fouquet avea de gând să ocupe insula Martinica din Caraibi şi să exporte produsele acesteia în Belle-Île. „Pe scurt, Fouquet construia un regat în miniatură şi un mic imperiu.”[9]

Colbert a pus la cale un plan secret, aprobat de rege, care prevedea ca Fouquet să fie arestat fără niciun avertisment, după o întâlnire a Stărilor provinciale, care urma să aibă loc la Nantes, departe de fortăreţele lui din Vaux-le-Vicomte şi Belle-Île. Ludovic s-a dat peste cap ca să-i alunge suspiciunile lui Fouquet, dându-i repetate semne de bunăvoinţă regală înaintea arestării neaşteptate la Nantes, imediat după o întâlnire avută cu regele pe 5 septembrie 1661. Deoarece comandantul gărzii de corp regale, *Garde du Corps*, era informator de-al lui Fouquet, acesta a fost arestat de Charles D’Artagnan, comandantul muschetarilor care-l însoţeau pe rege în deplasări. Personajul d’Artagnan din renumitul roman *Cei trei muschetari* scris de Alexandre Dumas la jumătatea secolului al XIX-lea, faimos pentru chemarea la luptă „Toţi pentru unul, unul pentru toţi!”, a devenit mult mai bine cunoscut decât figura mai puţin memorabilă sau romantică a muschetarului din viaţa reală. Există dovezi că adevăratul d’Artagnan ar fi îndeplinit misiuni de spionaj pentru Mazarin, având astfel experienţa necesară pentru operaţiunea secretă care a culminat cu arestarea lui Fouquet.[10][207]

În acelaşi timp, Colbert s-a ocupat de confiscarea dosarelor lui Fouquet, cel mai important dintre acestea fiind *Cassette*, un volum în format folio ascuns

---

[206] Vechiul Regim este perioada din istoria Franţei dintre Renaştere şi Revoluţia Franceză, între secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea. Potrivit istoriografiei franceze, această perioadă corespunde începutului Epocii Moderne. Termenul se referă la tipul de guvernare – monarhie absolutistă. Principalul punct de sprijin al doctrinei era dreptul divin al monarhului. (*N.t.*)

în spatele unui şifonier masiv din biroul său, care conţinea secrete financiare, dovezi de corupţie şi detalii despre agenţii, informatorii şi amantele sale. După un proces controversat care a durat trei ani, Fouquet a fost condamnat la închisoare pe viaţă. Ludovic era mândru de propriul său rol în operaţiunea sofisticată de spionaj orchestrată de Colbert. Regele a afirmat ulterior că „întreaga Franţă" aproba înlăturarea lui Fouquet, dar şi „lăuda în mod special" reuşita sa de a păstra secret, timp de trei sau patru luni, planul de arestare, în pofida faptului că era înconjurat de informatorii lui Fouquet. Criticii lui Colbert au afirmat în privat că blazonul familiei sale, un şarpe care se ridică, s-a dovedit extrem de potrivit.[11]

Din 1665 până la moartea sa, în 1683, Colbert a fost practic revizor-general al finanţelor[208] şi prim-ministru, fără a avea însă şi titlul oficial. El considera registrele regale de conturi, rapoartele financiare şi toate celelalte informaţii financiare ale statului drept informaţii secrete, numai pentru uz oficial, apreciind că toţi miniştrii şi oficialii guvernamentali ar trebui să depună jurământ de păstrare a secretelor şi să-şi piardă funcţiile dacă le-ar încălca.[209] Scopul final al lui Colbert era să realizeze un audit secret al tuturor resurselor locale şi sistemelor administrative din regat, trimiţând funcţionari să obţină informaţii despre dimensiunile populaţiei, proprietăţile funciare, activitatea economică, reglementările locale, legi şi persoane importante. Şi-a extins auditul pentru a include statele vecine, inspirându-se în mare parte din imperiul bancar şi comercial din secolul al XVI-lea al familiei Fugger din Augsburg, al cărei sistem sofisticat de arhivare includea rapoarte regulate provenite de la o reţea extinsă de corespondenţi. Colbert i-a spus fiului său (care spera că îi va succeda) înainte de a-l trimite într-o misiune în Italia în 1671:

> În fiecare stat, uită-te la [...] situaţia acestuia, la forţele sale militare, la mărimea populaţiei, la măreţia statului, la numărul şi mărimea oraşelor, târgurilor şi satelor [...]; la forma de guvernare a statului şi dacă este aristocratică [...], la numele şi statutul familiilor nobile care au luat sau vor lua parte la guvernarea republicii; la diferitele lor funcţii; la consiliile lor generale şi private; la cine reprezintă statul, la cine se află puterea suverană şi cine hotărăşte dacă e pace sau război, cine face legile etc.; [...] rezultatele alegerilor; la consiliile speciale pentru miliţie, amiralitate, justiţie, din oraş şi din restul statului; la legi şi obiceiuri [...]. Vizitează lucrările publice, maritime şi de pe uscat, toate palatele, clădirile publice şi, în general, tot ce este remarcabil.

Pus în faţa acestei agende solicitante, fiul lui Colbert a fost nevoit de mai multe ori să-i ceară scuze tatălui său pentru că nu a reuşit să se ridice la înălţimea aşteptărilor sale.[12]

După cum concluzionează un studiu recent, Colbert urmărea să construiască un „sistem secret de informaţii al statului".[13] Deşi s-au păstrat

---

[207] În romanul lui Dumas, d'Artagnan nu este unul din cei trei muschetari (inseparabilii prieteni Athos, Porthos şi Aramis), dar concepe pentru ei mottoul „Toţi pentru unul, unul pentru toţi!". (*N.a.*)

[208] Echivalentul funcţiei de ministru de finanţe în Franţa, în secolele XVII–XVIII. (*N.t.*)

[209] După cum arată studii recente, influenţa lui Colbert asupra lui Ludovic al XIV-lea era atât de mare, încât chiar l-a convins pe rege să se ocupe serios de contabilitate. Ludovic a fost primul mare monarh european care a făcut acest lucru. Aproape de la începutul domniei, în 1661, purta în buzunarele hainei registre contabile în miniatură, pregătite de Colbert, în care erau notate cheltuielile, veniturile şi activele sale şi erau schimbate la sfârşitul fiecărui an fiscal. Vezi Soll, *Reckoning*, cap. 6. (*N.a.*)

doar dovezi fragmentate ale modului în care a folosit *cabinet noir*, sistemul său de informaţii recurgea la interceptarea (şi, dacă era necesar, decriptarea) corespondenţei. În 1682, Colbert îi scria intendentului din Toulouse că scrisorile din Flandra către Toulouse au scos la iveală existenţa unui complot de proporţii (care ar putea implica răspândirea ereziei janseniste), pe care era „foarte important să-l clarifice”. Alte scrisori interceptate, trimise către şi dinspre Toulouse, au scos la iveală proiecte comerciale la Roma (neprecizate), pe care Colbert le-a declarat „păgubitoare pentru îndatoririle faţă de rege”.[14210]

În afară de ambiţia sa, un obstacol major pentru dezvoltarea sistemului de informaţii al statului gândit de Colbert a fost rivalitatea acestuia cu marchizul de Louvois, secretar de stat în probleme de război din 1662 până la moartea sa, în 1691.[211] Din 1668, Louvois a fost, de asemenea, administrator al poştelor, funcţie care i-a adus un venit de aproximativ un milion de livre pe an, precum şi o autoritate mai mare decât a lui Colbert asupra operaţiunilor desfăşurate de *cabinet noir*, pe care le-a folosit atât pentru spionaj militar, cât şi pentru spionaj politic.[212] În 1668, la cererea prinţului de Condé („le grand Condé”), comandantul armatei franceze aflat la Dijon, unde se pregătea pentru invazia din Franche-Comté, Louvois a amânat livrarea scrisorilor la Dijon până la începutul invaziei, pentru a nu le permite corespondenţilor de la Paris să trimită vreun avertisment.[15]

Louvois a acordat mai multă importanţă informaţiilor decât oricare alt ministru european de război al vremii sale. Dezvoltarea armatelor în epoca lui Ludovic al XIV-lea, precum şi creşterea cantităţilor de muniţie şi a raţiilor necesare soldaţilor, alături de îmbunătăţirile uriaşe aduse fortificaţiilor, iniţiate de Vauban, au dus la sporirea importanţei spionajului militar.[213] După 1667, Vauban a îndrumat, timp de 40 de ani, lucrările de construcţie pentru 37 de noi fortăreţe şi porturi fortificate, precum şi modernizarea fortificaţiilor a aproximativ 300 de oraşe din Franţa şi Ţările de Jos.[16] Înainte de a-şi începe înaintarea victorioasă de-a lungul râului Meuse, la începutul războiului franco-olandez din 1672, Condé a trimis în recunoaştere un expert în fortificaţii, pentru a cerceta cetăţile inamice.[17] Această recunoaştere a contribuit probabil la cucerirea rapidă a patru fortăreţe de pe Rin, pentru care Ludovic al XIV-lea şi-a revendicat meritul personal: „Sper că nimeni nu se plânge că am dezamăgit aşteptările publice”. În 1673, după un asediu organizat de Vauban, armata regelui a cucerit şi cetatea olandeză de la Maastricht.[18] Victoriile franceze şi fortificaţiile lui Vauban i-au determinat pe adversarii Franţei să acorde o prioritate mai mare spionajului militar. În arhivele militare franceze din castelul de la Vincennes se găseşte un chestionar de spionaj înmânat de superiori unui agent francez, inginer militar în armata de pe Rin a împăratului

---

[210] La fel ca Ludovic al XIV-lea, Colbert a fost un admirator al marelui criptanalist francez Antoine Rossignol, dar nu s-a păstrat nicio dovadă a accesului acestuia la documente decriptate; vezi supra, p. 261. (*N.a.*)

[211] Tatăl lui Louvois, Michel Le Tellier, fusese secretar de stat de război în timpul lui Mazarin şi a aranjat ca fiul său să fie numit în acelaşi post în 1662, la vârsta de doar 21 de ani. Deşi cei doi bărbaţi au administrat împreună Departamentul de Război, Louvois a avut rolul principal până la sfârşitul deceniului. Vezi Corvisier, *Louvois*, partea a 2-a. (*N.a.*)

[212] Cunoscutele memorii ale ducelui de Saint-Simon, finul lui Ludovic al XIV-lea, scrise la 20 de ani după moartea acestuia, îi atribuie în mod eronat lui Louvois înfiinţarea *cabinet noir*. În realitate, bazele acestuia au fost puse de Richelieu; vezi infra, p. 258. (*N.a.*)

[213] Afirmaţia, făcută prima dată de Geoffrey Parker, potrivit căreia aceste schimbări se ridică la nivelul unei „revoluţii militare”, face încă obiectul unor controverse. (*N.a.*)

Leopold I de Habsburg. Acestuia i se cerea să obţină informaţii despre fortificaţiile franceze, atât de la proiectanţi, cât şi de la constructori. Pe lângă identificarea unităţilor militare franceze şi a comandanţilor acestora (informaţii cunoscute ulterior sub denumirea de compunere de luptă), inginerul trebuia să furnizeze şi detalii despre stocurile de muniţii şi raţii, precum şi despre situaţia financiară şi despre cât de recent fuseseră plătite trupele.[19] Chiar şi la începutul secolului al XVII-lea, încercarea de a obţine acest gen de informaţii militare era, probabil, foarte neobişnuită.

Îmbunătăţirea sistemului de spionaj militar a ajutat la asigurarea superiorităţii armatelor franceze faţă de adversarii lor străini în anii 1660 şi 1670, deşi o contribuţie mai mare a avut-o faptul că Ludovic al XIV-lea a beneficiat, în mare măsură datorită lui Louvois, atât de cea mai mare armată europeană din epocă (e posibil să fi fost cea mai mare de la căderea Imperiului Roman), cât şi de cei mai valoroşi generali – Condé, vicontele de Turenne şi ducele de Luxemburg. Louvois a acţionat ca şef de agenţie de informaţii pe cont propriu. Cu toate acestea, în relaţia cu Ludovic al XIV-lea, el a trebuit să se confrunte cu problema clasică de a „spune adevărul puterii”. Aceasta s-a manifestat într-o formă acută în toamna lui 1673, când, în urma unei ofensive olandeze şi habsburgice, combinate cu declaraţiile de război ale Spaniei şi Brandenburg-Prusiei, Louvois a preferat o retragere strategică a forţelor franceze dintr-o parte a teritoriilor cucerite. Cu toate acestea, Ludovic considera retragerea ca fiind incompatibilă cu *gloire*. „Cu dispoziţia pe care o are acum, regele ar prefera mai degrabă să renunţe la Paris sau Versailles decât la Maastricht”, scria Louvois mohorât. Forţele franceze au fost astfel imobilizate pentru apărarea cuceririlor din anul precedent, în timp ce forţele olandeze şi habsburgice înaintau spre Rin.[20]

În deceniul următor, Ludovic al XIV-lea şi-a pierdut atât cei mai mari generali, cât şi principalii experţi în informaţii. Turenne a murit în luptă în 1675. La scurt timp după aceea, Condé, în vârstă de 64 de ani, epuizat de eforturile îndelungatei sale cariere militare şi chinuit de gută, s-a pensionat. În 1682, moartea lui Rossignol, considerat de Colbert drept unul dintre „cei mai străluciţi francezi” ai secolului, a lăsat Franţa fără cel mai mare criptolog din Vechiul Regim francez.[21] Odată cu moartea subită a lui Colbert (probabil cauzată de pietre la rinichi) în 1683, proiectul său încă neterminat de a crea o bază de date clasificată a fost abandonat. Ludovic al XIV-lea a renunţat la încercarea de a centraliza informaţiile oficiale şi a distribuit responsabilitatea pentru culegerea şi gestionarea informaţiilor unor ministere şi oficialităţi care nu aveau abilităţile contabile necesare pentru a efectua audituri serioase. Claude Le Peletier, care a devenit Revizor general al finanţelor la moartea lui Colbert, i s-a plâns lui Ludovic al XIV-lea că nu putea înţelege mecanismele financiare ale statului, pe care predecesorul său le-a ţinut secrete – „închise în propria-i persoană”.[22][214]

După moartea lui Colbert, Ludovic al XIV-lea şi-a pierdut şi interesul pentru finanţele de stat şi a renunţat la încercarea de a echilibra bugetul.[215] Totuşi, şi-a menţinut interesul activ pentru operaţiunile din *cabinet noir*. În 1685, în

---

[214] La Biblioteca Regală (care a devenit nucleul actualei Biblioteci Naţionale de la Paris) s-au păstrat unele urme ale încercării lui Colbert de a crea o amplă bază de date regală, la loc de frunte printre acestea numărându-se 36 000 de volume şi 10 500 de manuscrise. (*N.a.*)

[215] Ludovic nu a mai primit registrele contabile după moartea lui Colbert. Vezi Soll, *Reckoning*, cap. 6. (*N.a.*)

timpul formării Ligii antifranceze de la Augsburg, Louvois îi scria comandantului militar francez din Alsacia, baronul Joseph de Montclar: „Regele a fost informat că în câteva zile un curier al împăratului [Leopold I] urmează să se întoarcă din Spania [prin Alsacia]. M[ajestatea] S[a] apreciază că în circumstanţele actuale este important să intre în posesia valizei curierului şi a mesajelor”. Conform instrucţiunilor regale, atacul asupra curierului imperial trebuia să fie disimulat sub forma unui jaf: „Asiguraţi-vă că cei pe care îi instruiţi să ia valiza nu vor ezita să-i ia şi toţi banii, ca să întărească credinţa că sunt tâlhari...”[23]. Ludovic al XIV-lea se arăta personal interesat şi de ceea ce dezvăluia *cabinet noir* despre zvonurile de la curte. Principalul subiect de bârfă la mijlocul anilor 1680 şi nu numai a fost căsătoria morganatică a regelui cu amanta sa, Madame de Maintenon. Căsătoria a rămas atât de secretă, încât data exactă când a avut loc (posibil, în octombrie 1683) nu va fi probabil niciodată cunoscută.[24] Trei tineri membri ai unor familii nobiliare de frunte au fost alungaţi de la Versailles în 1685, după ce în scrisorile lor interceptate s-au găsit referinţe satirice ce comparau cuplul regal cu un nobil provincial ramolit şi doamna sa îmbătrânită. Maintenon, care avea 50 de ani în 1685 (puţin mai în vârstă decât Ludovic) şi foarte sensibilă în privinţa vârstei sale, a fost indignată de „ireverenţa foarte mare” a unor astfel de bârfe, pe care le-a denunţat drept o „perversiune monstruoasă”.[216]

Izgonirea celor trei de la Versailles în 1685 şi alte pedepse împotriva bârfelor „ireverenţioase” trebuie să fi inspirat o mai mare prudenţă în corespondenţa curtenilor. Printre cei care s-au arătat indignaţi de invadarea vieţii private de către *cabinet noir* se afla şi prinţesa palatină, cumnata lui Ludovic al XIV-lea, care coresponda în mod regulat cu rudele sale germane. Într-o scrisoare adresată unei rude de sex feminin, menită să-i facă să se ruşineze pe cei care deschideau mesajul, ea a descris cum, în timp ce răspundea chemării naturii, oala de noapte din faianţă pe care stătea s-a spart. Dacă nu s-ar fi agăţat de o masă din apropiere, s-ar fi tăiat la *derrière* în cioburile neregulate. Această „poveste minunată”, a adăugat prinţesa pentru cei care deschideau scrisorile, va fi fără îndoială considerată „demnă de atenţia secretarului de stat [pentru afaceri externe] şi sunt sigură că M. de Torcy va întocmi pentru rege un raport asupra chestiunii”.[25][217]

În principal datorită lui Carol al II-lea şi succesorului său, Iacob al II-lea, cele mai bune informaţii externe pentru Ludovic al XIV-lea proveneau din Marea Britanie. Carol al II-lea a ascuns Tratatul de la Dover, negociat în secret cu Ludovic în 1670, de toţi miniştrii, în afară de doi dintre ei.[26] Paul Barillon, marchiz de Branges şi ambasador al Franţei la Londra între 1677 şi 1688, afirma despre Carol că era atât de „secretos şi impenetrabil, încât chiar şi cei mai iscusiţi observatori sunt induşi în eroare”[27]. Barillon considera că era mult mai uşor de colaborat cu Iacob al II-lea, care i-a succedat fratelui său mai mare în 1685. Iacob avusese parte de pregătire militară în armata franceză, fusese convertit la catolicism de un iezuit francez şi fusese puternic influenţat de Ludovic al XIV-lea când o alesese pe catolica Maria de Modena pentru a doua căsătorie. Sir William Trumbull, ambasadorul lui Iacob la Paris, îşi amintea ulterior că „toate problemele momentului trebuiau negociate de Barillon”, care se afla în legătură strânsă cu Louvois şi comunica direct cu

---

[216] Scrisorile interceptate erau adresate lui Ludovic Armand de Bourbon şi fratelui acestuia, François Ludovic de Bourbon, cel care l-a succedat ca prinţ de Conti în 1685. Vezi Vaillé, *Cabinet noir*, pp. 78-83. (*N.a.*)

[217] Torcy devenise secretar de stat în 1699. (*N.a.*)

Ludovic. Trumbull credea că Iacob „îi comunica fără îndoială lui Barillon tot ce ştia”. Şi Usson de Bonrepaus, trimisul special al lui Ludovic al XIV-lea, beneficia de încrederea lui Iacob. Dar speranţele lui Iacob privind revenirea Angliei la credinţa catolică, exprimate adesea faţă de Barillon şi Usson de Bonrepaus, s-au dovedit nerealist de optimiste.[28] Având în vedere dificultatea de a exprima adevărul în faţa puterii la curtea Regelui Soare, este foarte puţin probabil ca vreunul dintre consilierii lui Ludovic să fi îndrăznit să-i spună, chiar dacă şi-a dat seama, că proiectul imposibil al lui Iacob privitor la Anglia catolică risca să-i pună în pericol tronul.

„Revoluţia glorioasă” engleză din 1688 a fost, într-o anumită măsură, o revoluţie anticatolică. Iacob al II-lea a fost înlăturat de la putere în urma unei invazii conduse de Wilhelm de Orania, stathuderul şi eroul protestant olandez. Până în 1688, moştenitoarea lui Iacob fusese soţia lui Wilhelm, prinţesa Maria, fiica protestantă a lui Iacob al II-lea cu Anne Hyde, prima sa soţie protestantă. Totuşi, pe 10 iunie, Maria de Modena a născut un fiu moştenitor, pe James Francis Edward, ameninţând astfel succesiunea protestantă. Wilhelm l-a trimis la Londra pe prietenul său apropiat William Nassau van Zuylestein (devenit ulterior primul conte de Rochford), aparent pentru a le transmite felicitări lui Iacob şi Mariei de Modena pentru naşterea fiului lor. Însă adevărata sa misiune era să continue discuţiile secrete cu principalii adversari ai lui Iacob, începute cu un an înainte. El i-a adus la cunoştinţă lui Wilhelm şi convingerea răspândită că pretinsul fiu al lui Iacob era un copil adus în secret în dormitorul reginei într-un vas pentru încălzit aşternutul.[29] Pe 30 iunie, la cererea confidenţială a lui Wilhelm, şapte dintre adversarii lui Iacob, mai târziu cunoscuţi drept „Cei şapte nemuritori”, i-au trimis o scrisoare în care-l asigurau că, dacă va debarca în Anglia pentru a apăra libertăţile englezilor, forţele sale vor primi un sprijin consistent.

Momentul debarcării lui Wilhelm a fost influenţat de informaţii ultrasecrete („*secretum secretorum*”) primite de la curtea din Viena a Sfântului Împărat Roman, Leopold I. Wilhelm a păstrat identitatea informatorului său de la Viena atât de secretă, încât n-a fost de acord s-o dezvăluie nici măcar principalilor susţinători olandezi ai invaziei. Cercetări recente arată că informatorul a fost chiar împăratul. Leopold l-a avertizat pe Wilhelm că Ludovic al XIV-lea pregătea un atac asupra Provinciilor Unite Olandeze şi a altor state protestante şi că încerca să-l convingă să se alăture unei alianţe împotriva lor. Deşi catolic, Leopold fusese până atunci aliat al olandezilor protestanţi, dar în acel moment l-a informat pe Wilhelm că, dacă Ludovic al XIV-lea va învinge Provinciile Unite, iar Iacob al II-lea va zdrobi opoziţia engleză împotriva guvernării sale, va fi obligat să schimbe tabăra. Astfel ar fi devenit realitate coşmarul protestanţilor, de care se temea şi Wilhelm – o mare alianţă romano-catolică formată din Franţa Bourbonilor, Austria Habsburgilor şi Anglia Stuarţilor. Acum se ştie că afirmaţiile lui Leopold, potrivit cărora francezii îi ofereau cedarea Alsaciei şi alte stimulente pentru a forma o alianţă, erau neadevărate, făcând parte din campania sa de succes pentru a câştiga sprijinul olandez împotriva lui Ludovic al XIV-lea.[218] Totuşi, Wilhelm credea în întregime informaţiile false pe care le primea de la Viena şi, începând din iulie 1688, a recurs în repetate rânduri la ele pentru a demonstra necesitatea unei intervenţii în Anglia.[30]

---

[218] Printr-un tratat semnat în mai 1689, Leopold a reuşit să obţină sprijinul olandez pentru succesiunea austriacă la tronul imperial, împotriva ambiţiilor dinastiei Bourbon în Spania. (*N.a.*)

Deşi Wilhelm primea informaţii utile din Anglia în timp ce îşi plănuia invazia, Iacob al II-lea nu avea practic nicio informaţie din Republica Olandeză. Indus în eroare de dezinformări venite din partea emisarilor olandezi, era atât de convins că pregătirile militare făcute de Wilhelm sunt destinate unui război cu Franţa şi nu invadării Angliei, încât, când Ludovic al XIV-lea s-a oferit să-i pună la dispoziţie flota atlantică franceză, Iacob l-a asigurat că nu are nevoie. În momentul în care şi-a dat seama de greşeală, în septembrie, era prea târziu; flota fusese trimisă în altă parte. Iacob a avut nevoie de câteva săptămâni până să descopere că Wilhelm tipărise şi intenţiona să distribuie în Anglia 60 000 de exemplare dintr-o declaraţie care justifica invazia. Wilhelm susţinea că scopul său era „păstrarea şi menţinerea libertăţilor, legilor şi obiceiurilor Angliei". În ciuda faptului că îl felicitase pe Iacob pentru naşterea fiului şi moştenitorului său, el anunţa oficial şi că este necesară o anchetă asupra condiţiilor naşterii, părând astfel să dea credibilitate teoriei conspiraţiei potrivit căreia copilul ar fi ajuns în dormitorul reginei într-un vas de încălzit aşternutul.[31]

Informaţiile despre locul unde intenţionau să debarce forţele lui Wilhelm erau practic imposibil de obţinut. La jumătatea lunii octombrie, flota lansată la apă a fost nevoită să revină în port din cauza furtunilor. Împins spre vest de un „vânt protestant" la a doua încercare, Wilhelm a hotărât în ultimul moment să debarce la Torbay, în Devon, pe 5 noiembrie.[32] Mare parte din sprijinul acordat lui Iacob al II-lea a dispărut rapid. „Motivul pentru care avem atât de puţine informaţii" din sud-vestul Angliei, se plângea secretarul său de stat, Charles Middleton, se datora faptului că „nimeni din mica nobilime din această provincie sau din provinciile învecinate nu se apropie de curte, iar cei [oamenii] obişnuiţi sunt spionii inamicului". Spionii guvernamentali luau în continuare bani de la dinastia Stuart, însă treceau la prima ocazie de partea forţelor lui Wilhelm.[33] Printre cei care au schimbat tabăra s-a numărat şi cel mai înzestrat general al lui Iacob, John Churchill (ulterior duce de Marlborough). Chiar şi fiica lui mai mică, viitoarea regină Ana, l-a părăsit pe rege.

Wilhelm nu ar fi putut prezice că, deşi avea o armată mai mare decât a sa, Iacob va ceda fără luptă. Pe 11 decembrie, Iacob a aruncat Marele Sigiliu al Angliei în Tamisa (sperând astfel să împiedice adoptarea de legi în absenţa sa) şi a plecat deghizat spre zona de coastă din Kent, unde îl aştepta o corabie de mici dimensiuni care să-l ducă în Franţa. Totuşi, nu a reuşit să scape, fiind prins de pescarii care căutau preoţi catolici fugari şi a suferit umilinţa de a fi singurul monarh britanic care a fost percheziţionat vreodată. Abia când a ajuns, împins de la spate (o altă experienţă unică pentru un monarh englez), în cel mai apropiat oraş a fost recunoscut. Pescarii i-au înapoiat un crucifix pe care i-l furaseră. După ce s-a întors pentru scurt timp la Londra, Iacob a încercat din nou să fugă, iar Wilhelm i-a permis să plece. Sosirea lui Iacob în Franţa, unde a ajuns în ziua de Crăciun 1688, le-a permis adversarilor să pretindă că a abdicat şi a lăsat tronul liber. În februarie 1689, Wilhelm şi Maria au fost declaraţi conducători ai ţării.[34]

Wilhelm a devenit simultan regele William al III-lea al Angliei şi Irlandei, William al II-lea al Scoţiei şi stathuder al Republicii Olandeze. A implicat imediat Anglia şi Republica Olandeză în Războiul de Nouă Ani (1688-1697) dintre Ludovic al XIV-lea (care îl recunoştea în continuare pe Iacob al II-lea ca rege al Angliei şi Irlandei, precum şi al Scoţiei, ca Iacob al VII-lea) şi Marea Ligă dominată de William, care includea Habsburgi austrieci, principi ai Sfântului Imperiu Roman, Spania şi Savoia. Printre principalele atuuri de care

a beneficiat William în materie de spionaj militar, puţin observat de istorici, se număra John Wallis, care avea deja peste 70 de ani şi o stare de sănătate precară, dar încă era activ ca matematician şi teolog la Oxford şi ca principal criptanalist britanic.[35] Deşi Iacob al II-lea nu avusese încredere în Wallis, probabil în mare parte pentru că era preot anglican, William i-a recunoscut rapid talentele.[36] În corespondenţa sa cu marele om de stat olandez Anthonie Heinsius, William îşi exprimă admiraţia faţă de Wallis, pe care-l consideră cel mai mare criptolog al epocii.[37] Interesul personal al regelui pentru Wallis contrasta izbitor cu distanţa pe care o păstra faţă de majoritatea celorlalţi funcţionari britanici. Îşi petrecea mare parte din timp cu consilieri străini la Hampton Court şi Kensington, departe de marele palat din Whitehall, sediul principal al guvernării Stuart. Spre deosebire de regina Maria, soţia sa care avea o fire sociabilă, William a fost unul dintre cei mai rezervaţi şi solitari monarhi din istoria britanică. După ce regina a murit de variolă, în 1694, monarhia s-a îndepărtat şi mai mult de majoritatea supuşilor săi.[38]

Wallis a realizat unele dintre primele sale decriptări importante din timpul domniei lui William şi a Mariei imediat după debarcarea lui Iacob al II-lea în Irlanda, în martie 1689, însoţit de forţe iacobine şi franceze, care au început, o lună mai târziu, asediul asupra bastionului protestant de la Londonderry (Derry). Ridicarea asediului – care, în pofida pierderilor de vieţi omeneşti, nu a reuşit să-i înfometeze pe apărători şi să-i convingă să se supună – după 105 zile încă este sărbătorită de unionişti în fiecare an, în luna august, cu salve de tun, în amintirea ucenicilor care au închis porţile oraşului în faţa armatelor lui Iacob. Wallis i-a scris contelui de Nottingham, unul dintre cei doi secretari de stat ai regelui, când i-a trimis un mesaj decriptat al unui comandant francez neidentificat, la scurt timp după ridicarea asediului de la Londonderry: „Am avut mai mult succes decât puteam promite la început domniei voastre sau mie însumi şi mai mare iuţeală decât puteam spera”.[39] Documentele decriptate i-au oferit lui William al III-lea informaţii bine-venite referitoare la disensiunile dintre armata iacobină şi cea franceză. Comandantul francez se plângea că furnizorii de armament aleşi de oamenii lui Iacob al II-lea pentru livrarea muniţiei îl înşelaseră:

> S-au dat ordine să primim tunuri şi muniţie să le folosim, dar au avut grijă ca din cele două tunuri trimise doar unul să poată trage cu ghiulele trimise, iar fitilurile erau aproape uzate. Nu am putut face nimic pentru a remedia aceste defecte. Am explicat situaţia ofiţerilor generali [iacobini], astfel încât să-l poată informa pe suveranul lor, regele, şi sunt sigur că acesta se va ocupa cum trebuie de cei vinovaţi. Nu se poate ca greşeala să fi fost comisă din neştiinţă, pentru că am spus clar în scrisoarea mea, după indicaţiile căreia s-a acţionat, să fie încercate obuzele, ca să se vadă dacă se potrivesc cu tunul, şi fitilurile, dacă se potrivesc cu găurile de detonare. Dacă se comit astfel de greşeli fără a fi pedepsite, nu mai putem simţi aceeaşi ardoare în serviciul regelui [Iacob]. Ne vom face de ruşine şi ne vom pierde reputaţia, dacă se va auzi că proviziile au fost trimise în tabăra [franceză], fără să se şi spună şi că au fost nefolositoare. Se va crede că nu s-a făcut nimic, fiindcă ofiţerii [francezi] au fost incapabili. Fac şi eu tot ce pot, că nu vreau să cad pradă răutăţii lor.

Pe lângă faptul că au dezvăluit disensiunile dintre ofiţerii francezi şi cei iacobini, sporite de eşecul asediului de la Londonderry, mesajele decriptate ale comandantului francez relatau şi disputele din interiorul înaltului comandament al lui Iacob. Se spunea despre contele de Tyrconnell, comandantul suprem al armatei sale irlandeze, că s-a confruntat cu „o rezistenţă aproape insurmontabilă” din partea lui Iacob şi, probabil, a secretarului său de stat, lordul Melfort, în privinţa autorizării unor cheltuieli

esenţiale: „Sunt convins că nemulţumirea contelui Tyrconnell, la fel ca indispoziţia sa, au contribuit la retragerea sa la o casă de la ţară”.[40] Wallis a sesizat că unul dintre mesajele franceze interceptate care-i fuseseră trimise pentru decriptare se afla într-o stare foarte proastă: „Nici nu ştiu cum de a putrezit şi cum de s-a decolorat într-un timp atât de scurt: doar dacă nu a fost aruncat în apă sărată în mare şi recuperat de acolo”.[41] Era posibil, deoarece unele mesaje franceze erau interceptate pe mare.

Când i-a trimis lui Nottingham mesajul decriptat trimis de un comandant francez din Irlanda, Wallis a raportat că o altă scrisoare interceptată, adresată lui Ludovic al XIV-lea, „e scris[ă] într-un cifru dificil [...], încă nu ştiu cum să sparg cifrul».[42] Cu toate acestea, în două săptămâni, începuse deja să decripteze corespondenţa confidenţială dintre Ludovic al XIV-lea şi ambasadorul său la Varşovia:

> Aproape că îmi e ruşine să-i spun Domniei Voastre cât timp şi cât chin pentru acel cifru foarte complicat al scrisorii din Polonia, pe care nu l-am expediat încă. Dar din ceea ce am făcut deja, am găsit două lucruri (care mi se par) de mare importanţă. Unul este o înţelegere (sau o solicitare, mai degrabă) a regelui francez cu regele Poloniei pentru a intra de îndată în război în Prusia. Celălalt se referă la o căsătorie dorită de regele francez, a prinţesei de Hanovra cu prinţul Poloniei. Nu sunt în măsură să spun cât de mult ne poate interesa să ştim acest lucru. Dar m-am gândit că aş face bine să trimit o notificare în timp util (ca nu cumva întârzierea să aducă neplăceri), în timp ce pregătesc o descriere mai amănunţită a acestei scrisori...[43]

William a sesizat imediat ocazia de a provoca o criză politică între Franţa şi Polonia, dezvăluind conţinutul mesajelor franceze decriptate. Wallis n-a ezitat să-şi atribuie mare parte a meritului: „Descifrarea unora dintre acele scrisori [...] a pus capăt destul de abrupt tuturor măsurilor luate de regele francez în Polonia [...] şi a făcut ca ambasadorii săi să fie izgoniţi în dizgraţie. Ceea ce le-a adus Majestăţii Sale şi aliaţilor săi beneficii mai mari decât mă aştept să primesc eu”.[44] Contrar aşteptărilor sale iniţiale, Wallis a primit de la Nottingham „un dar (de la rege, bănuiesc) de 50 de lire. L-am considerat ca o răsplată frumoasă pentru serviciul făcut şi ca o mărturie a aprobării Majestăţii Sale (pe care am apreciat-o) şi mi-am exprimat recunoştinţa”. Wallis îşi dorea totuşi din inimă ca viitoarele mesaje franceze decriptate să rămână secrete, ca să nu determine Franţa să schimbe codurile de cifrare.[45]

Succesul lui Wallis în dezvăluirea planurilor lui Ludovic al XIV-lea de a provoca un război între Polonia şi Prusia l-a impresionat atât de mult pe Frederic I, duce (ulterior rege) al Prusiei şi elector de Brandenburg, încât i-a cerut lui Wallis să-i decripteze şi alte mesaje (probabil ale francezilor). După aceea, Wallis a fost anunţat că Frederic îi va trimite „o medalie de valoare cu o inscripţie impresionantă şi un lanţ de aur, de o valoare deosebită”. Doi ani mai târziu, Wallis încă nu primise nimic şi s-a plâns ambasadorului englez la Berlin că este „tratat ca un copil, ca şi cum m-aş lăsa amăgit să ofer servicii dificile în schimbul câtorva cuvinte frumoase şi al unei promisiuni că voi primi zaharicale, care, de fapt, nu înseamnă nimic”.[46] „Medalia de valoare” şi lanţul de aur au ajuns la el, în cele din urmă. Ambele apar pe o măsuţă aflată lângă Wallis într-un portret al acestuia, realizat de pictorul curţii, Sir Godfrey Kneller, donat Universităţii Oxford de Samuel Pepys, prietenul şi admiratorul lui Wallis.[47] Wallis a fost primul şi, până în prezent, singurul criptolog britanic care a primit recompensa din partea unui conducător străin.

Până la sfârşitul lui 1689, Wallis reuşise să decripteze o serie de coduri diplomatice şi militare franceze folosite atât de ministrul de externe Colbert

de Croissy, cât şi de Ludovic.[48] În decembrie, când i-a trimis contelui de Nottingham decriptarea unei scrisori către Croissy, Wallis a adăugat:

> Sunt foarte pregătit să-i slujesc Majestăţii Sale cât de bine pot, gratuit, şi să-mi las [deoparte] toate treburile mele, aşa cum am făcut-o în această jumătate de an, pentru a mă ocupa de această slujbă. Am avut probleme de sănătate toată iarna, vederea mă lasă, prin urmare trebuie să fiu obligat să renunţ. M-a asistat fiul meu care, cu unele indicaţii de la mine, ar putea să continue destul de bine. În acest serviciu deja mi-am pierdut vederea la un ochi, în această iarnă.[49]

Nottingham i-a răspuns:

> Mie [...] îmi pare foarte rău că acest serviciu v-a prejudiciat atât de mult sănătatea. L-am informat pe rege, care apreciază nespus râvna şi afecţiunea domniei voastre şi în timp scurt, cred, vă va oferi un semn al preţuirii sale, cum străduniile mele nu vor precupeţi să vă slujească. Dacă voi avea, pe viitor, ocazia să vă trimit alte astfel de scrisori, nu voi mai insista să le expediaţi cu atâta grabă ca înainte, ci vă voi lăsa mai mult răgaz să le rezolvaţi.[50]

De fapt, în ciuda sănătăţii sale precare, Wallis a continuat să decripteze cifrurile pentru restul domniei lui William al III-lea şi a trăit cu aproape doi ani mai mult decât acesta.[51] Wallis a fost însă în continuare nemulţumit pentru că nu primea un salariu regulat în calitate de criptolog al regelui şi că depindea de plăţi ocazionale. Îngrijorat că trebuie să-şi întreţină familia, i-a spus lui Nottingham că ar fi recunoscător pentru „orice act de bunătate” care să-i ajute pe fiul şi ginerele său să-şi găsească de lucru, ambii fiind avocaţi aflaţi într-o situaţie materială dificilă. De asemenea, în ciuda vârstei şi infirmităţii sale, Wallis s-a declarat „în stare de orice promovare ecleziastică”.[52] Deşi îşi exprima admiraţia pentru munca lui Wallis, Nottingham nu a dat curs cerinţelor sale. După cum se plângea Wallis:

> [...] După ce [pentru lordul Nottingham] m-am coborât la a face treabă de foncţionar [funcţionar]: aş putea cel puţin să mă aştept la solda unui foncţionar (fără să fiu considerat hrăpăreţ sau calic). Şi presupun că nu există niciun foncţionar în slujba Domn[iei sale] care să nu fie (într-un fel sau altul) mai bine plătit decât mine, pentru treaba pe care o face.
>
> Probabil că poate spune: Aceasta este în serviciul regelui (nu al lui). Foarte adevărat. La fel este şi serviciul pe care Dom[nia sa] îl îndeplineşte ca secretar. Cu toate acestea, este bine plătit pentru asta. Atât de bine, încât îşi poate permite (din leafa sa) să-i răsplătească pe cei care lucrează pentru el.[53]

În 1690, prioritatea militară a lui William al III-lea a fost să-i alunge din Irlanda pe Iacob al II-lea şi forţele sale. Convins că, dacă nu se ocupa personal de campanie, „nu s-ar face nimic bun” pentru a pune capăt domniei lui Iacob în Irlanda, William a traversat Marea Irlandei în iunie 1690. Informaţiile furnizate de documentele decriptate de Wallis au avut o importanţă deosebită. Dacă Ludovic al XIV-lea ar fi trimis forţe suplimentare care să se alăture regimentelor franceze aflate deja în Irlanda, Iacob ar fi avut şanse mai mari să iasă învingător. Deşi flota franceză era mai puternică decât cea a britanicilor şi olandezilor la un loc, William ştia din rapoartele de spionaj (probabil inclusiv din documente decriptate) că navele franceze nu aveau soldaţi la bord şi, prin urmare, în Irlanda nu urmau să ajungă întăriri. În bătălia de la Boyne, desfăşurată pe 1 iulie 1690 la nord de Dublin, William a obţinut o victorie zdrobitoare asupra lui Iacob al II-lea, care a plecat din Irlanda, unde nu avea să se mai întoarcă, acuzând furios trupele irlandeze, prost conduse,

că „au fugit mişeleşte de pe câmpul de luptă”. Forţele sale irlandeze i-au dat porecla Seamus an Chaca („Iacob scârnavul”[219]).[54] Victoria flotei franceze asupra britanicilor şi olandezilor în bătălia de la Beachy Head, din 10 iulie, nu a întors sorţii în favoarea sa.[220]

Modul în care înţelegea William al III-lea rolul informaţiilor externe, şi în special al „cabinetelor negre” (numite aşa după expresia din franceză *cabinet noir*), era net superior percepţiei oricărui alt conducător al timpului său – sau a oricărui alt monarh din istoria britanică, exceptându-l, poate, pe George I. Pe lângă documentele decriptate primite de la Wallis, începând din 1693 William al III-lea a putut recurge şi la serviciile unui „cabinet negru” stabilit la Celle, în Saxonia Inferioară, până în 1705 reşedinţa oficială a uneia dintre cele două ramuri ale Casei Brunswick-Lüneburg. William al III-lea a fost un prieten apropiat al ultimului membru al dinastiei, ducele George William de Celle, inspirat, probabil, să înfiinţeze un „cabinet negru” de lovitura diplomatică dată de William, când Wallis descifrase corespondenţa lui Ludovic al XIV-lea cu ambasadorul său în Polonia. Cei doi conducători aveau un interes comun în monitorizarea diplomaţiei franceze în Germania şi Europa de Nord. Copii ale mesajelor franceze interceptate, obţinute în Celle, erau trimise la Londra. Inspirată de exemplul Celle, cealaltă ramură a Casei de Brunswick-Lüneburg, aflată la Hanovra, a înfiinţat şi ea un „cabinet negru”, la Nienburg. După ce ducele George Ludovic I, viitorul rege al Angliei, a devenit elector de Hanovra în 1698, cele două cabinete negre au cooperat îndeaproape.[221] La moartea lui George William, în 1705, George I a moştenit ducatul de Celle şi cele două „cabinete negre”, precum şi cele două ducate reunite. Pe lângă faptul că a preluat criptologii din Celle, George a eliberat palatul ducal şi i-a dus la Hanovra. Dezvoltarea criptologiei atât la Celle, cât şi la Hanovra s-a datorat probabil într-o mare măsură inspiraţiei marelui matematician Gottfried Wilhelm von Leibniz, care, deşi nu era el însuşi criptolog, avea un interes teoretic profund pentru principiile criptanalizei.[55]

În ciuda rezultatelor „cabinetelor negre” de la Celle şi Hanovra, Leibniz apela la Wallis, chiar şi după ce acesta trecuse de 80 de ani, considerându-l cel mai mare criptolog al epocii. Wallis scria în 1701:

> Am fost solicitat, nu o dată de [...] Leibnitz, în numele electorului de Hanovra: care este dispus să trimită câţiva tineri, pe care doreşte să îi instruiesc aici; lăsându-mă să-mi stabilesc propriii termeni cu privire la condiţiile în care i-aş primi. La aceasta am răspuns că voi fi gata să o servesc pe Alteţa sa Electorul, dacă se iveşte ocazia: dar nu cred că este potrivit să se trimită în străinătate fără permisiunea Ma[jestăţii] S[ale] meşteşugul acesta, fiind o curiozitate care poate fi de folos propriului meu prinţ.[56]

---

[219] În engleză, „*James the Shithead*” (lit. „Iacob Cap-de-scârnă”) – denumire cu dublu sens: plin de murdărie şi josnic, laş. (*N.t.*)

[220] William a obţinut un document francez interceptat, care conţinea o relatare a victoriei navale, datat 10 iulie 1690. (*CSP Domestic 1690.*) Unioniştii sărbătoresc victoria de la Boyne pe 12 iulie, nu cu 11 zile mai devreme, la aniversarea acesteia. (*N.a.*)

[221] De asemenea, „cabinetele negre” din Celle şi Hanovra aveau un interes comun în interceptarea mesajelor trimise de reprezentanţii danezi în ducatul învecinat Wolffenbüttel, precum şi a corespondenţei trimişilor din Wolffenbüttel şi din Danemarca aflaţi la Paris, Berlin şi Dresda. George William şi George Ludovic nu-i trimiteau în mod curent aceste interceptări lui William al III-lea. Ocazional, transmiteau unele dintre mesajele interceptate adresate împăratului de Habsburg de la Viena. (Leeuw, „Black Chamber in the Dutch Republic”, pp. 138-141.)

În 1701, cu doi ani înainte de moartea sa, Wallis a obţinut în cele din urmă salariul regulat pe care îl râvnise timp de un deceniu. În timp ce îl pregătea pentru a-i prelua îndatoririle pe nepotul său, William Blencowe, un tânăr precoce care, la vârsta de 18 ani, tocmai absolvise Colegiul Magdalen de la Oxford, Wallis a primit o rentă anuală de 100 de lire, cu efect retroactiv, începând din 1699. La cererea lui Wallis, salariul i s-a plătit lui pe timpul vieţii sale, „ceea ce nu pare a fi pentru mult timp (fiind acum în etate de 85 de ani), şi după aceea tânărului, cât timp doreşte Majestatea sa”.[57]

Cea mai importantă reţea de agenţi externi a lui William al III-lea activa la curtea lui Iacob al II-lea, aflat în exil la Saint-Germain-en-Laye, în apropiere de Paris.[58] Infiltrarea agenţilor la Saint-Germain devenise atât de cunoscută, încât abatele Renaudot, agentul francez de legătură cu palatul Versailles, ajunsese la concluzia eronată că lordul Melfort, secretarul de stat al lui Iacob, era în serviciul lui William al III-lea. La insistenţele lui Ludovic al XIV-lea, Iacob l-a îndepărtat pe Melfort în 1694 şi l-a alungat la ţară.[59] Agenţii lui William de la Saint-Germain l-au încredinţat într-o oarecare măsură pe acesta că, aşa cum s-a întâmplat la începutul lui 1696, va fi avertizat dinainte despre orice tentativă a lui Iacob de a trece Canalul pentru o invazie cu ajutor francez. Dar William nu putea spera să ţină sub supraveghere întreaga comunitate iacobită exilată din Franţa. Raportat la populaţia britanică, această comunitate formată din circa 50 000 de persoane[60] depăşea cu mult numărul membrilor Partidului Comunist Britanic în orice moment din secolul XX, membrii ei fiind mult mai răspândiţi şi mai greu de identificat. Nici în ultimul moment nu au existat informaţii care să avertizeze asupra planului de asasinare a lui William pus la cale în 1695 de un grup de iacobiţi exilaţi şi planificat să aibă loc înaintea invaziei pregătite pentru 1696.

Şi riscul unor conspiraţii iacobite în Anglia era dificil de evaluat. Multe dintre acuzaţiile publice aduse lui William şi Mariei erau pur şi simplu discuţii prin cârciumi, care nu reprezentau o ameninţare semnificativă pentru securitatea naţională. Pedeapsa obişnuită aplicată la Middlesex pentru astfel de discuţii instigatoare la revoltă era o amendă combinată cu o sentinţă de a petrece o oră în cea mai aglomerată perioadă a zilei la stâlpul infamiei de la Charing Cross, Covent Garden, St James’s Street, St John Street, Bow Street, Strand sau de la New Palace Yard.[61] Cele mai multe rapoarte ale informatorilor despre simpatizanţii iacobiţi nu conţineau nimic cu adevărat important. Un informator pe nume Iacob Ormiston i-a scris, de exemplu, în 1695, lui Sir William Trumbull, unul dintre secretarii de stat, că un anume căpitan Clifford l-a confundat cu un catolic şi i-a spus într-o cârciumă, sub influenţa băuturii, că pregătirile pentru o răscoală iacobită mergeau foarte bine (deşi a refuzat să ofere detalii) şi, „în scurt timp, ar trebui să-l avem din nou acasă pe suveranul nostru, regele Iacob”. Un agent mai experimentat i-a spus lui Trumbull că astfel de afirmaţii erau „trâmbiţate prin toate cafenelele [iacobiţilor]”.[62] Existau şi rapoarte la fel de exagerate care afirmau că mulţi călători francezi şi străini erau spioni iacobiţi. Chiar şi John Wallis, care de obicei nu se alarma, se temea că „marea grămadă” de studenţi străini pe care îi vedea la Oxford erau, de fapt, agenţi iacobiţi trimişi „să evalueze tendinţele din Regat”.[63]

William al III-lea era mai preocupat de simpatiile iacobite ale membrilor marcanţi din guvernul şi armata sa, dintre care unii trecuseră abia de curând în tabăra sa şi puteau foarte bine să o schimbe din nou. Printre aceştia se număra şi cel care a fost considerat ulterior drept cel mai mare general britanic al generaţiei sale: John Churchill, conte (ulterior, duce) de Marlborough. Deşi Marlborough părăsise armata lui Iacob al II-lea la câteva

săptămâni după debarcarea lui William în Anglia, în 1691 a început o corespondenţă secretă atât cu Iacob, cât şi cu ducele de Berwick, fiul nelegitim al lui Iacob cu Arabella, sora lui Marlborough, şi a păstrat legătura cu mai mulţi agenţi iacobiţi. La începutul lui 1692, William l-a îndepărtat pe general fără niciun avertisment. Potrivit apropiaţilor regelui, corespondenţa recentă a acestuia cu Iacob al II-lea fusese interceptată, iar el era bănuit că dezvăluise planul secret al lui William de a lansa un atac la Dunkerque. Marlborough a fost trimis la Turnul Londrei pentru o lună şi jumătate şi abia după câţiva ani a reuşit să recâştige încrederea regelui.[64] Probabil că părerea lor ulterioară despre importanţa „obţinerii de informaţii despre acţiunile şi planurile inamicului”[65] s-a datorat într-o oarecare măsură experienţei personale, când William i-a descoperit propriile „planuri”.

Majoritatea membrilor guvernului şi armatei care aveau legături cu iacobiţii erau genul care preferau să aibă o „asigurare de incendiu” – oameni care nu manifestau o loialitate personală faţă de Iacob al II-lea, dar credeau că este prudent să păstreze legătura cu susţinătorii lui, pentru cazul în care acesta ar redobândi în mod neaşteptat tronul. Urmărirea conspiraţiilor iacobite mai serioase era îngreunată de sistemul de informaţii intern necentralizat al lui William al III-lea. Această situaţie i se datora în parte chiar lui William, care nu a numit un Scot sau un Thurloe care să coordoneze operaţiunile de spionaj intern şi extern, aşa cum se întâmplase în timpul interregnului. Iar miniştrii lui William au căzut pradă unei greşeli clasice şi nu trăseseră învăţăminte din operaţiunile de spionaj din trecut. La mijlocul anilor 1650, Carol al II-lea, aflat în exil, ajunsese la concluzia pesimistă (şi exagerată) că şefii spionajului lui Cromwell îi furnizau acestuia „informaţiile perfecte despre tot ce hotăra să facă Majestatea Sa”.[66] Supravegherea dezorganizată a iacobiţilor după Revoluţia Glorioasă nu a fost nici pe departe la fel de eficientă ca măsurile de infiltrare în rândurile opoziţiei regaliste luate cu o generaţie înainte, de Scot şi Thurloe. Cei doi (uneori trei) secretari de stat ai lui William îşi foloseau în mod independent propriii agenţi şi primeau sporadic de la judecătorii şi primarii locali rapoarte despre persoane bănuite că ar fi iacobiţi. Doi parlamentari din rândul grupării Whig, John Arnold şi Henry Colt, aveau propriile reţele de spionaj care-i urmăreau pe iacobiţi, ca şi contele de Monmouth. Unii lorzi-locotenenţi din diverse comitate, care conduceau miliţiile locale, au considerat că este de datoria lor să investigheze activitatea subversivă şi să-i aresteze pe suspecţi[67].

Caracterul încâlcit al sistemului intern de informaţii (mult mai puţin eficient decât cel extern), combinat cu temerile larg răspândite de conspiraţii iacobite, au creat noi oportunităţi pentru şarlatani, la fel cum teama de „comploturi papiste” îi permisese lui Titus Oates (reabilitat în mod nemeritat după Revoluţia Glorioasă) să-şi înceapă cariera de escroc celebru. Şarlatanul care a folosit în cel mai spectaculos mod informaţii false despre comploturi iacobite după Revoluţia Glorioasă a fost William Fuller, care a susţinut că fusese crescut în credinţa catolică şi fusese atât servitor al lordului Melfort, sfetnic al lui Iacob al II-lea, cât şi paj al reginei Maria de Modena. După spusele sale, pe care nu se poate pune însă bază, Fuller schimbase tabăra în secret şi lucrase ca agent al lui William la curtea lui Iacob, aflată în exil la Saint-Germain. După ce contribuise în 1690 la arestarea curierului iacobit Matthew Crone şi oferise dovezi în procesul acestuia, Fuller obţinuse sume mari de bani de la William şi guvernul său, pentru a-şi finanţa presupusele

operaţiuni de spionaj.[68][222] Printre cei înşelaţi de Fuller s-a numărat şi regina Maria, care a poruncit să i se plătească acestuia 100 de lire sterline.[69] Alte sume primite de Fuller pentru care s-au păstrat dovezi includ 180 de lire „la porunca Majestăţii Sale” şi 110 lire de la contele (ulterior, ducele) din Shrewsbury. Teoriile conspiraţiei prezentate de Fuller, precum cele ale lui Titus Oates cu doar un deceniu înainte[70] au provocat nelinişte în Camera Comunelor, unde domnea deja o atmosferă tensionată. În 1691, în două intervenţii în faţa parlamentarilor, el a susţinut că Ludovic al XIV-lea avea spioni atât în Consiliul de Coroană, cât şi în birourile secretarilor de stat. Adevărul spuselor sale şi al altor acuzaţii de conspiraţie franco-iacobită putea fi dovedit, declara el, de doi martori care se aflau în acel moment în străinătate, dar erau dispuşi să se întoarcă dacă li se permitea să revină în siguranţă. Cu toate acestea, martorii nu au apărut aşa cum promisese Fuller. La începutul lui 1692, acesta a afirmat că este „foarte bolnav, slăbit, cu vărsături”, pentru că a fost otrăvit de iacobiţi, motiv pentru care nu a putut veni în Camera Comunelor ca să aducă dovezi suplimentare. Pretinzând că se află pe patul de moarte, a oferit unui grup de parlamentari care l-au vizitat o declaraţie sub jurământ, prin care îi îndruma către casa unui spiţer, unde s-ar fi aflat martorii. Dar, încă o dată, aceştia au fost de negăsit, iar Fuller nu a murit. Stânjeniţi de credulitatea care îi făcuse să ia în serios scornelile lui Fuller, membrii Camerei Comunelor s-au înfuriat şi au concluzionat că acesta era un impostor şi un escroc care „le-a scandalizat pe Majestăţile Lor şi guvernul şi a abuzat de această Cameră, acuzând în mod fals mai multe persoane de onoare şi calitate”. După ce a fost acuzat de procurorul general, a fost condamnat să stea la stâlpul infamiei, precum Oates în 1685, şi să plătească o amendă de 200 de mărci.[71]

Cele mai serioase conspiraţii iacobite autentice descoperite prin operaţiuni de spionaj au fost planurile corelate din 1696 de invadare a Angliei şi de asasinare a lui William al III-lea. Conform informatorilor lui William de la curtea de la Saint-Germain, Iacob era încrezător, în ciuda fugii umilitoare din Anglia şi a înfrângerii din Irlanda, că îşi va recâştiga tronul cu ajutorul francezilor. În ianuarie 1696, şi-a trimis în secret în Anglia fiul nelegitim, pe ducele de Berwick, pentru a pregăti o răzmeriţă. Berwick l-a asigurat în grabă pe Ludovic al XIV-lea – care a ordonat trupelor să se adune pe coasta canalului pentru a sprijini răzmeriţa – că „Regele Iacob are numeroşi susţinători atât în Anglia, cât şi în Scoţia, care vor lua armele de îndată ce vor auzi că a debarcat”. Cel mai apropiat consilier al lui William, William Bentinck, de origine olandeză şi primul duce de Portland, primea din Flandra informaţii potrivit cărora „inamicul a adunat o armată mare la Dunkerque şi Calais, precum şi un număr mare de nave de transport şi de război, iar trupele erau fie la bord, fie se îmbarcau, fiind cunoscut faptul că erau adunate pentru invazia Angliei”. Portland i s-a destăinuit mai târziu baronului Lexington, unul dintre diplomaţii englezi: „Am fost pe marginea prăpastiei, aproape să cădem. Apoi, printr-o intervenţie evidentă a providenţei, ni s-a adus la cunoştinţă pericolul care ne ameninţa pe noi şi pe toată Europa”.[72]

Prin „intervenţie a providenţei” Portland se referea la informaţiile primite în seara de 14 februarie 1696, potrivit cărora, în afara invaziei franceze planificate în sprijinul răzmeriţei iacobine, a doua zi urma să aibă loc o tentativă bine organizată de asasinare a regelui, în momentul în care se

---

[222] Pentru că este dificil să se diferenţieze între adevăr şi invenţii în cariera lui Fuller, nu este de mirare că există diferenţe între aceste două relatări. (*N.a.*)

întorcea cu caleaşca de la vânătoare, trecând pe o străduţă îngustă. Informatorul lui Portland, Thomas Prendergast, fusese ales să facă parte dintre cei opt asasini conduşi de Sir George Barclay, ofiţer al armatei iacobite de la curtea în exil a regelui, care venise la Londra deghizat. Prendergast primise misiunea să tragă cu flinta de mai multe ori în caleaşca regală, dar, după cum i-a mărturisit lui Portland, conştiinţa nu-i va permite să ducă la îndeplinire planul. Lui Portland i-a fost oarecum dificil să îl convingă pe William să-şi amâne vânătoarea până pe 22 februarie. În seara zilei de 21, Prendergast a mers la palatul Kensington pentru a raporta că asasinii s-au adunat din nou şi intenţionau să-l ucidă pe rege după vânătoarea de a doua zi. Raportul său a fost confirmat de Francis Delarue, care acţiona ca agent dublu. Prendergast a fost dus la rege şi a dezvăluit, pentru prima dată, numele asociaţilor săi iacobiţi. Când vânătoarea regală a fost anulată, s-a răspândit zvonul că a fost descoperit un complot şi că potenţialii asasini au fugit. Deşi cei mai mulţi, inclusiv Barclay, au ajuns în cele din urmă în Franţa, 11 dintre cei implicaţi în complot – unii doar tangenţial – au fost executaţi sau închişi. Planurile pentru invazia franceză, care probabil că ar fi continuat dacă asasinatul ar fi reuşit, au fost anulate. Divulgarea complotului a adus mari prejudicii cauzei iacobite şi a sporit popularitatea lui William într-un moment de criză economică.[73] Ducele de Berwick, care a fugit şi el în Franţa în ciuda recompensei de 1 000 de lire sterline pentru capturarea sa, a afirmat ulterior că „venise [în Anglia] pentru a stârni răzmeriţa, dar nu ştia nimic despre asasinat”. El recunoaşte însă, în *Memoriile* sale, că a fost informat despre un complot pentru „răpirea” regelui, pe care nu-l contramandase. Întrucât nu a existat un astfel de complot, „răpirea” ar fi putut fi un eufemism pentru asasinat. După ce a fugit, Berwick nu s-a mai întors niciodată în Marea Britanie.[74]

Moartea în exil a lui Iacob al II-lea, în 1701, a fost grăbită de un succes remarcabil al spionajului englez, în care a fost implicat fostul său secretar de stat, lordul Melfort, căruia i se permisese în 1697 să pună capăt exilului său în provincie şi să revină la Saint-Germain, unde reintrase în graţiile regelui şi în cercul intim al acestuia. În 1701, un mesager francez a livrat din greşeală o scrisoare adresată de Melfort fratelui său, lordul Perth, la curtea engleză de la Whitehall. Scrisoarea conţinea detalii secrete despre susţinătorii iacobiţi din Scoţia şi vorbea despre posibilitatea unei invazii franceze. Profitând de această ocazie neaşteptată de a-i pune în încurcătură atât pe Iacob, cât şi pe Ludovic, William a ordonat publicarea scrisorii. Curtea franceză a fost atât de furioasă, încât l-a acuzat pe Melfort că a trimis în mod deliberat scrisoarea către Whitehall, în speranţa de a provoca un alt război între Franţa şi Anglia. Iacob a fost atât de şocat când i s-a spus despre publicarea scrisorii, încât a suferit un accident vascular cerebral de pe urma căruia nu şi-a mai revenit niciodată complet. La insistenţele lui Ludovic al XIV-lea, nefericitul Melfort a fost din nou alungat în exil în provincie.[75]

După un an, din motive care nu au avut legătură cu scrisoarea lui Melfort, Anglia şi Franţa se aflau din nou în conflict, odată cu izbucnirea Războiului spaniol al Succesiunii (1702-1714), un alt episod în eforturile prelungite de limitare a influenţei Franţei lui Ludovic al XIV-lea, care dominase politica europeană timp de aproape jumătate de secol. În cea mai mare parte a războiului, armatele Angliei şi ale aliaţilor săi, până în 1711 sub conducerea ducelui de Marlborough, comandantul suprem al forţelor britanice („căpitan-general”), i-au învins pe francezii lui Ludovic al XIV-lea. Bătălia de la Blenheim, desfăşurată în Bavaria, în 1704, a fost atât prima mare victorie

engleză pe uscat de la Războiul de 100 de Ani, cât şi prima înfrângere decisivă a lui Ludovic al XIV-lea. Marlborough a primit moşia regală de la Woodstock şi libertatea de a-şi construi acolo un palat măreţ, care să poarte numele bătăliei în care a ieşit victorios. „Pentru o vreme”, scrie istoricul Mark Kishlansky, „Marlborough a fost cel mai cunoscut om din lume.” A mai obţinut victorii decisive la Ramillies, în 1706, ceea ce i-a permis să cucerească Ţările de Jos Spaniole într-o campanie fulgerătoare, şi la Oudenarde, în 1708, în urma unei bătălii care a pus capăt oricărei perspective de invazie franceză în Republica Olandeză.[76]

Informaţiile de calitate, precum şi conducerea inspirată a generalului Marlborough au contribuit la victoriile aliaţilor. Cu toate acestea, spre deosebire de succesul spionajului britanic în Războiul de Nouă Ani, cele din timpul Războiul de Succesiune la Tronul Spaniei nu au avut nicio legătură cu monarhul. Serviciile de informaţii depăşeau orizontul de imaginaţie al succesoarei lui William, regina Ana. După cum se plângea confidenta sa, ducesa de Marlborough, mintea Anei era atât de preocupată de „ceremonii şi obiceiuri de curte, precum şi de alte asemenea fleacuri nesemnificative”, încât principalele ei subiecte de conversaţie erau „moda şi regulile de succesiune”. Deşi avea doar 37 de ani când a devenit regină, Ana a trebuit să fie purtată într-o lectică la ceremonia de încoronare, fiind îmbătrânită prematur de 17 sarcini, toate sfârşite tragic cu avorturi spontane, copii morţi la naştere sau naşterea unor bebeluşi care au murit în fragedă pruncie. Plăcerile ei se limitau la mâncare şi jocuri de noroc.[77]

Forţa care a pus în mişcare sistemul englez de informaţii în timpul domniei reginei Ana (1702-1714) a fost ducele de Marlborough. Cea mai recentă şi cea mai bună biografie a lui Marlborough, scrisă de istoricul militar Richard Holmes, concluzionează că „Tot ce a făcut acesta a avut la bază dobândirea şi analiza informaţiilor”.[78] Când a preluat comanda armatei aliate din Ţările de Jos, în aprilie 1702, l-a numit pe William Cadogan intendentul său general (ulterior, general conte); neoficial, el a fost şi şeful serviciului de informaţii al lui Marlborough – primul numit de un general englez. Cadogan era un excelent lingvist, vorbind fluent franceză, olandeză şi germană. În iulie 1706, în timp ce conducea o expediţie de recunoaştere în apropiere de Tournai, a fost luat prizonier de o patrulă de cavalerie franceză. Conştienţi că se bucura de aprecierea lui Marlborough, francezii l-au eliberat, într-o manieră cavalerească, într-un schimb de prizonieri.[79] Lordul Strafford a susţinut că Heinsius, Marele Pensionar (*Raadpensionaris*) al Olandei[223], i-ar fi spus: „Dacă vrei să ai un duce de Marlborough, ai nevoie de un Cadogan.”[80]

Pe lângă dobândirea de informaţii tactice de la prizonierii şi dezertorii inamici, Cadogan avea şi o reţea de agenţi în Franţa, majoritatea aflaţi în principalele porturi. Stimulentele acordate agenţilor săi nu erau doar de ordin financiar. Cadogan i-a spus secretarului privat al lui Marlborough, Adam de Cardonnel, în 1705: „Îmi veţi da voie să amintesc de bunul meu prieten, *Conseiller Intime*. Sper că i s-au oferit Tokay şi doamna, aşa cum a fost promis”.[81] Cardonnel mai conducea o reţea de spionaj şi printr-un fost secretar privat al lui William al III-lea, refugiatul hughenot Jean de Robethon, care devenise secretar privat şi consilier influent al electorului de Hanovra, viitorul rege George I.[82] Cu câteva luni înainte de Blenheim, Robethon îi dăduse un memoriu confiscat al lui Michel de Chamillart, secretarul de stat pentru război

---

[223] „Mare Pensionar” era cel mai înalt rang oficial din timpul Republicii Olandeze, care prelua conducerea ţării în absenţa unui guvernator. (*N.t.*)

al lui Ludovic al XIV-lea, care rezuma instrucţiunile lui Ludovic către comandanţii săi. Cardonnel scria că „în acest memoriu am găsit [...] cele mai ample planuri ale inamicului” şi „sper că vom putea să le facem faţă”. Aşadar, Marlborough cunoştea planul de campanie al Franţei – conform căruia comandanţii francezi urmau să intre în luptă doar cu unităţi aliate izolate.[83] Pe de altă parte, înainte de Blenheim, comandantul francez, mareşalul Camille de Tallard, a mărturisit că „nu are nicio idee despre forţa inamicului”; habar nu avea că forţele unite ale lui Marlborough şi ale aliatului principal al acestuia, comandantul suprem imperial, prinţul Eugeniu de Savoia-Carignan (care era de origine franceză, însă Ludovic al XIV-lea nu-l acceptase în armata franceză), erau atât de aproape de el. Dacă Marlborough şi-a conceput propriul plan de campanie cu ajutorul unor informaţii de calitate, Tallard i se plângea lui Chamillart că i s-a impus un plan de campanie prost şi că nu se putea înţelege cu aliaţii săi bavarezi. Şi-a învinovăţit propria armată pentru înfrângerea umilitoare: „Cea mai mare parte a cavaleriei s-a descurcat rău, chiar foarte rău aş zice, pentru că nu a distrus nici măcar o singură unitate a inamicului”.[84] Tallard şi-a petrecut următorii opt ani ca prizonier de război în Nottingham, în condiţii de relativ confort, învăţându-i pe englezii care îl ţineau captiv cum să croşeteze dantelă, să coacă pâine *ca lumea* şi să cultive ţelină, abilităţi ce le fuseseră necunoscute până atunci.[85]

După victoria din mai 1706 a lui Marlborough de la Ramillies şi intrarea nestingherită în Bruxelles, aflat până atunci sub control francez, el şi olandezii au obţinut o nouă sursă importantă de informaţii. În decembrie, François Jaupain, care preluase oficiul poştal din Bruxelles, şi-a oferit serviciile lui Marlborough şi contelui de Sunderland, recent numit secretar de stat. Jaupain a obţinut controlul asupra întregii corespondenţe între zonele din Ţările de Jos spaniole aflate încă sub control francez sau bavarez şi nordul Europei. I s-a alăturat lui Marlborough în campaniile militare din vara lui 1707 şi, din nou, în primăvara lui 1708, conducând o unitate de spionaj care aduna informaţii despre mişcările şi liniile de aprovizionare ale trupelor inamice. Totuşi, principala contribuţie a lui Jaupain la efortul de război aliat a fost asigurarea unui flux regulat de mesaje interceptate către tânărul criptolog regal englez William Blencowe, care preluase activitatea bunicului său, John Wallis, la moartea acestuia, în 1703. Blencowe, pe atunci în vârstă de 20 de ani, profesor la All Souls College de la Oxford, primea salariul de 100 de lire sterline pe an negociat de Wallis cu doi ani înainte. Iniţial, progresele în descifrarea codurilor franţuzeşti au fost lente, în parte din cauza numărului limitat de interceptări care i-au fost trimise. Odată, Marlborough i-a trimis un mesaj capturat al lui Chamillart, secretarul de stat francez pentru război, dar Blencowe nu a reuşit să îl descifreze la timp ca să-i fie de folos generalului.[86] Până în 1706, „Registrul de corespondenţă al miniştrilor francezi” ţinut de Blencowe includea doar trei documente decriptate. Ulterior, datorită mesajelor interceptate trimise de Jaupain, numărul acestora a crescut considerabil.[87] A existat, de asemenea, un număr mai mic de scrisori de la curtea lui Iacob al III-lea, „Bătrânul Pretendent”, fiul lui Iacob al II-lea, către iacobiţii din Scoţia. În mod ironic, o parte din corespondenţa interceptată la Bruxelles conţinea avertismente despre pericolele interceptării scrisorilor la Londra.

Blencowe a fost răsplătit pentru succesul său în decriptarea mesajelor francezilor prin dublarea salariului, la 200 de lire sterline pe an. Regina Ana, fără îndoială la solicitarea secretarilor de stat, i-a luat partea şi într-o dispută cu colegiul său de la Oxford. În 1709, Blencowe a încercat să obţină o

dispensă care să-i permită să-şi păstreze postul de la All Souls fără să fie hirotonisit, aşa cum se obişnuia. Directorul Bernard Gardiner a refuzat şi a încercat să-l oblige pe Blencowe fie să depună jurământul, fie să renunţe la post. Intervenţia reginei Ana în favoarea lui Blencowe a dus la abolirea dreptului de veto al directorului în ceea ce privea acordarea dispenselor. Cariera precoce de criptolog regal a lui Blencowe s-a sfârşit tragic şi timpuriu în 1712, pe când avea numai 29 de ani. În timpul unui atac de nebunie, după o boală gravă, Blencowe s-a împuşcat. Memorialul său, aflat în biserica All Saints din Northampton, aminteşte de abilitatea sa „în arta descifrării scrisorilor, în care a excelat şi prin care a lucrat în serviciul public timp de zece ani”.[88]

Marlborough era atât de preocupat să păstreze secretul asupra corespondenţei franceze interceptate de Jaupain şi decriptate de Blencowe în timpul Războiului de Succesiune din Spania, încât nu le-a dezvăluit nimic aliaţilor săi olandezi. Avea motive întemeiate să se îndoiască de faptul că olandezii puteau păstra secretul. După moartea „regelui-stathuder” William al III-lea, afacerile curente de politică externă îi reveniseră lui Heinsius. La rândul său, acesta trebuia să răspundă în faţa unui comitet presupus secret al Stărilor Generale, format din reprezentanţi ai tuturor provinciilor, care trebuiau să îşi consulte statele provinciale în chestiunile importante. „Acest lucru însemna, de fapt”, scrie istoricul olandez Karl de Leeuw, „că în Republica Olandeză erau mai mulţi oameni implicaţi în elaborarea politicii externe decât oriunde în lume şi că era extrem de dificil de recurs la orice formă de diplomaţie secretă.”[89]

Marlborough nu ştia că Jaupain îi expedia şi lui Heinsius copii ale mesajelor interceptate ale francezilor, iar acesta le trimitea la „cabinetul negru” al electorului George I de Hanovra. În perioada 1707-1711, l-a plătit pe Ludwig Neubourg, cel mai important criptolog din Hanovra, cu 1 000 de guldeni pe an. „Acest lucru”, i-a spus Neubourg lui Heinsius în 1707, „îmi va spori foarte mult entuziasmul.”[90] Ca şi Heinsius, mama lui George I, Sophia de Hanovra, moştenitoare prezumtivă a reginei Ana în temeiul Actului de reglementare din 1701 din Anglia, a fost o admiratoare entuziastă a priceperii lui Neubourg în decriptări, numindu-l „una dintre minunile secolului”.[91] George însă şi-a schimbat părerea cu privire la cooperarea lui Neubourg cu olandezii după o scurgere de informaţii produsă în 1711 la Haga, care a implicat un mesaj diplomatic francez decriptat care-l punea pe el într-o situaţie stânjenitoare. Mesajul dezvăluia un plan al curţii franceze de a provoca disensiuni în rândul aliaţilor prin promovarea alegerii electorului de Hanovra ca Sfânt Împărat Roman, după moartea împăratului Iosif I, în aprilie. Două luni mai târziu, în timpul unei vizite la Haga, influentul secretar personal al lui George, Jean de Robethon, i-a relatat acestuia despre zvonurile privind conţinutul mesajului decriptat: „Fără îndoială că aceste zvonuri nu provin de la Marele Pensionar, dar nu putem fi siguri de deputaţii din comitetul secret al Stărilor Generale, care citesc şi ei scrisorile interceptate, după ce le decriptează oamenii noştri [din Hanovra]”. „Cabinetul negru” din Hanovra a încetat să mai lucreze pentru Heinsius la scurt timp după aceea. Cu toate acestea, secretarul privat al lui Heinsius, Abel Tasien d’Alonne – despre care se credea că este fiul nelegitim al stathuderului Wilhelm al II-lea –, începuse să pună bazele unui „cabinet negru” olandez, a cărui importanţă a sporit în deceniile următoare.[92]

În unele cazuri, mesajele decriptate de Blencowe i-au oferit lui Marlborough informaţii valoroase despre aliaţii săi olandezi, precum şi despre inamicii săi francezi. Corespondenţa interceptată de agenţii lui Marlborough în 1709 a

dezvăluit negocierile de pace secrete dintre Heinsius şi Torcy, secretarul de stat al lui Ludovic al XIV-lea. În mai, Cadogan a obţinut confirmarea că Torcy trecuse prin Bruxelles şi le-a trimis lui Sunderland şi lui Marlborough detalii despre termenii de pace oferiţi Olandei cu această ocazie. Presiunea britanică asupra lui Heinsius a contribuit la eşecul negocierilor franco-olandeze.[93] În faţa încercărilor lui Ludovic al XIV-lea de a desfiinţa Marea Alianţă, oferind concesii generoase olandezilor şi germanilor, Marea Britanie s-a angajat public să nu încheie separat pacea.[94]

Cadogan a încheiat anul 1709 cu o evaluare a activităţii de informaţii incredibil de încrezătoare: „Un număr mare de dezertori vin zilnic şi, pe jumătate morţi de foame şi îmbrăcaţi rău, ne povestesc despre starea mizerabilă a trupelor franceze în termeni de necrezut dacă situaţia nu ar fi confirmată de rapoartele şi scrisorile din toate oraşele de garnizoană de pe graniţă”.[95] Cadogan era prea optimist. Spre deosebire de victoriile precedente ale lui Marlborough de la Blenheim, Ramillies şi Oudenarde, bătălia de la Malplaquet, din septembrie 1709, a fost o victorie à la Pyrrhus, cu pierderi de două ori mai mari decât cele înregistrate de francezi. Pentru prima dată, nu a primit nicio laudă din partea reginei Ana. Mareşalul Claude Ludovic Hector de Villars, ultimul mare general francez din epoca lui Ludovic al XIV-lea, i-a scris regelui: „Dacă Dumnezeu va avea bunătatea să ne mai aducă o înfrângere ca aceasta, Majestatea Voastră poate conta pe distrugerea tuturor duşmanilor noştri”.[96] După Malplaquet, guvernul britanic, epuizat de război, era pregătit pentru negocieri de pace.

Transformarea guvernului englez de la Londra într-un guvern *britanic*, prin Actul Unirii din 1707, s-a datorat în mare parte unei operaţiuni de spionaj intern, condusă de viitorul prim-ministru al reginei Ana, Robert Harley, pe atunci secretar de stat pentru regiunile nordice ale Europei, care, cu doar câţiva ani înainte, declarase că „nu ştia despre afacerile scoţiene mai multe decât despre cele cu Japonia”.[97] În timpul negocierilor care au precedat adoptarea Actului, Harley a trimis agenţi secreţi în Scoţia să raporteze despre opinia scoţienilor şi să încerce să-i influenţeze. Cel mai important dintre aceştia a fost marele scriitor, polemist şi om de afaceri lipsit de scrupule Daniel Defoe, pe care Harley îl folosise deja ca agent în Anglia.[98] Ajuns la Edinburgh în septembrie 1706, Defoe a fost descris mai târziu de un contemporan drept „un spion printre noi, dar acest lucru nu este cunoscut, căci, altminteri, mulţimea din Edinburgh l-ar fi făcut bucăţi”. În octombrie, când a fost publicat proiectul Actului Unirii, o „mulţime ticăloasă şi răzvrătită” i-a ameninţat pe membrii parlamentului scoţian şi pe judecători. În ciuda protestelor de stradă, Defoe şi-a găsit surse în parlamentul scoţian, în Biserica Scoţiei şi în grupurile de afaceri şi civice importante şi a obţinut controlul asupra tuturor ziarelor. Cu toate că a negat public că ar fi spion, John Kerrigan, profesor de literatură la Universitatea din Cambridge, scrie că lui Defoe „îi plăcea atât de mult să facă impresie în cafenele, încât nu a putut rezista să nu aducă vorba de rolul său. Acest amestec de tăinuire şi laudă de sine îi este tipic [...]”.[99] „Stimulentele” economice au jucat cu siguranţă un rol major în câştigarea majorităţii pentru Uniune în parlamentul scoţian. Harley a descris cinic negocierile în urma cărora a fost obţinut sprijinul scoţian pentru Actul Unirii: „l-am cumpărat”.[100]

Cea mai periculoasă tangenţă a lui Harley cu spionajul a avut loc în 1711, când, pentru a cita *Oxford Dictionary of National Biography*, de-abia „a supravieţuit unei tentative de asasinat comise de un spion francez, marchizul de Guiscard”. Antoine de Guiscard, abate de la Bourlie, marchiz de Guiscard,

era, în realitate, un om cu o imaginaţie bogată, care şi-a petrecut o mai mare parte a carierei sale duplicitare ca agent englez decât ca spion francez. În perioada în care locuia la Lausanne, în 1704, Guiscard l-a cunoscut pe diplomatul englez Richard Hill, pe care a reuşit să-l impresioneze. Hill i-a raportat contelui de Nottingham, secretar de stat, că „Guiscard s-ar angaja să înceapă o revoltă printre catolici în Dauphine şi Languedoc, dacă i-aş promite protecţia şi asigurarea absolut necesare pentru a se apuca de lucru. Mi-au plăcut atât de mult caracterul şi temperamentul omului, un om de caracter şi de familie, foarte cunoscut, încât i-am promis totul”. Guiscard a susţinut că are acces la multe secrete ale francezilor şi că poartă cu el un flacon de otravă pentru cazul în care ar fi prins de agenţii lui Ludovic al XIV-lea care, chipurile, îl urmăreau.

Ciudata carieră a lui Guiscard este o dovadă a vulnerabilităţii guvernului reginei Ana (şi, într-o măsură mai mică, a guvernului lui William) în faţa informaţiilor false şi a riscurilor ca un impostor credibil, cum era Guiscard, să obţină acces la nivel înalt. În 1706, în momentul în care se bucura de cea mai mare influenţă din cariera sa, beneficia de sprijinul solid al secretarului de război, Henry St John. În această perioadă, a primit 600 de guinee de la regina Ana şi o pensie din partea olandezilor şi i s-a încredinţat comanda unui regiment cu care să debarce pe litoralul francez şi să declanşeze răscoala pe care i-o promisese cu doi ani înainte lui Hill. Debarcarea nu a avut loc niciodată, iar credibilitatea şi veniturile lui Guiscard au scăzut constant în următorii câţiva ani. În 1711, a încercat să devină agent dublu în slujba lui Ludovic al XIV-lea, promiţându-i lui Torcy că, astfel, îşi va „ispăşi crimele faţă de [Majestatea Sa] şi de patrie”. Deşi conştient de reputaţia execrabilă a lui Guiscard, Torcy a fost atât de impresionat de accesul său la informaţii de nivel înalt în guvernul britanic, încât a trimis un agent în Anglia ca să ia legătura cu el.[101]

Dar corespondenţa lui Guiscard fusese interceptată şi, la vremea când a ajuns în Anglia agentul lui Torcy, era deja arestat la Londra. Pe 8 martie, a fost interogat de membrii Cabinetului (în absenţa reginei). Acuzat că a purtat o corespondenţă subversivă cu Franţa, a negat iniţial, însă apoi i s-au pus în faţă scrisorile interceptate, ascunse până atunci sub o pălărie pe masa Cabinetului. În acel moment, a sărit la Harley, şeful guvernului ales cu un an înainte, şi l-a înjunghiat cu un briceag ascuns în buzunar. Conform unor relatări dramatice ale contemporanilor, povestite de multe ori, deşi a fost grav rănit, viaţa lui Harley a fost salvată de broderia cu fir de aur cusută cu drag pe haină de devotata sa soră Abigail. Deşi este posibil ca povestea firului de aur care a frânt lama cuţitului lui Guiscard să fie doar un mit, cuţitul chiar a fost distrus în urma atacului. Nici a doua tentativă de a-l înjunghia pe Harley, cu lama ruptă, nu s-a soldat cu moartea acestuia, deşi prim-ministrul a fost imobilizat la pat timp de o lună şi jumătate. Încercarea de a-l asasina pe Harley a sporit semnificativ popularitatea lui Guiscard în rândurile unui public care nu ştia de trecutul lui ca agent britanic necinstit. Guiscard a murit în închisoarea de la Newgate, pe 17 martie, din cauza rănilor suferite după atacul asupra lui Harley. Interesul public faţă de încercarea de asasinat a fost atât de mare, încât temnicerul a pus cadavrul lui Guiscard la păstrare într-un butoi, la vedere, şi percepea o taxă de un penny pentru a-l arăta doritorilor. A fost în cele din urmă înhumat la Newgate, din porunca regelui, iar temnicerul, oarecum nemeritat, a primit 5 lire sterline ca să „repare daunele aduse podelei şi tavanelor din două camere de apa sărată care se scursese din

sicriul lui [Guiscard]”.[102] Niciun agent dublu din istoria britanică nu a avut un sfârşit mai ciudat.

În iunie 1711, Harley, devenit conte de Oxford, a decis să înceapă negocieri secrete cu Ludovic al XIV-lea. Pe 12 iulie, poetul şi diplomatul Matthew Prior a fost trimis în Franţa cu un paşaport fals, însoţit de abatele François Gaultier, unul dintre negociatorii francezi, care călătorea şi el incognito. După zece zile de tratative cu Torcy şi o audienţă la Ludovic al XIV-lea, Prior s-a întors în Anglia cu un alt negociator francez, Nicolas Mesnager. Când a debarcat, a fost reţinut scurt timp de un ofiţer vamal, ale cărui suspiciuni au fost probabil cauzate de paşaportul fals. Negocierile secrete au încetat brusc să mai fie secrete. Opoziţia Whig la guvernul Tory al lui Harley a denumit în batjocură tratatele preliminare de pace semnate pe 8 octombrie „pacea lui Matt”.[103]

Marlborough i-a spus lui Harley că „nu îmi doresc nimic mai mult pe lumea asta decât sfârşitul războiului”, dar nu a fost de acord cu el în privinţa termenilor care ar fi putut fi consideraţi rezonabili. Poziţia lui a fost afectată şi de o anchetă asupra registrelor contabile ale armatei, care a scos la iveală un deficit mare. Nu foarte convingător, Marlborough a susţinut în apărarea sa că nu a primit personal „mai mult decât ceea ce îi era permis ca general sau comandant suprem al armatei” şi, mult mai convingător, că a cheltuit o mare parte din bani pentru „obţinerea informaţiilor despre acţiunile şi planurile inamicului”.[104] Pe 30 decembrie 1711, a fost înlăturat de la conducerea armatei. Succesorul său, ducele de Ormond, a fost instruit să evite atacurile asupra inamicului. Pe 11 aprilie 1713, Franţa, Anglia, Olanda, Portugalia, Prusia şi Savoia au semnat în sfârşit Tratatul de la Utrecht, punând capăt implicării lor în Războiul de Succesiune spaniol. Împăratul şi aliaţii săi germani au continuat războiul încă un an, fără nicio realizare semnificativă.

Obsedat de încercările tot mai nereuşite de a se umple de glorie la sfârşitul domniei, Ludovic al XIV-lea a condus Franţa cu mai puţin succes decât la început. În anii 1660, îndrumat de Colbert, şi-a arătat dorinţa de a înţelege registrele contabile şi de a menţine solvabilitatea naţională. După moartea lui Colbert, a renunţat. La moartea sa, în 1715, Ludovic a lăsat în urma sa o Franţă falimentată, fără un sistem de contabilitate eficient şi cu puţin mai mult teritoriu decât la începutul domniei, în ciuda risipei devastatoare de vieţi omeneşti şi de bani cauzate de războaiele lui aproape nesfârşite. Cu o jumătate de secol înainte, Colbert avusese o viziune asupra spionajului mai amplă decât oricare alt om de stat european din vremea sa. În schimb, în Războiul de Nouă Ani, William al III-lea s-a folosit mult mai bine de informaţiile externe decât Ludovic sau decât oricare dintre miniştrii săi. În timpul Războiului de Succesiune la Tronul Spaniei, niciun general francez nu a avut flerul pentru spionaj al lui Marlborough. Percepţia lui Ludovic al XIV-lea asupra activităţilor de informaţii, ca şi asupra majorităţii lucrurilor, nu se compara cu a cardinalului Richelieu, care murise pe când Ludovic avea doar patru ani. Sub Richelieu, Franţa fusese liderul mondial în domeniul spionajului. Acest lucru nu s-a mai repetat de atunci.

CRIPTOLOGII ŞI SPIONII ÎN EUROPA VECHIULUI REGIM: DE LA SUCCESIUNEA CASEI DE HANOVRA LA RĂZBOIUL DE ŞAPTE ANI

După ce George Louis, elector de Hanovra, a devenit, în 1714, regele George I, principala prioritate a serviciilor britanice de informaţii a fost monitorizarea şi subminarea oricărei ameninţări de producere a unei revolte iacobite în scopul restaurării dinastiei Stuart pe tronul Angliei. Conform termenilor tratatului de pace semnat de Marea Britanie şi Franţa la Utrecht, în 1713, fiul lui Iacob al II-lea, Iacob Stuart, numit ulterior „Bătrânul Pretendent", a fost nevoit să-şi părăsească palatul de la Saint-Germain, plecând întâi la Avignon, apoi la Bologna şi, în final, la Roma. Planificarea complotului iacobit era complicată de reţeaua de spionaj dezorganizată şi uneori chiar haotică. Pe lângă faptul că a folosit o amestecătură de informatori neoficiali, Iacob a angajat şi un număr mic de agenţi salariaţi „oficiali", care îi scriau rapoarte periodice din Marea Britanie (dintre care se mai păstrează doar câteva) şi contribuiau la menţinerea legăturii între susţinătorii britanici şi curtea sa itinerantă. Securitatea reţelei de agenţi iacobiţi a fost descrisă, pe bună dreptate, drept „sporadică şi primitivă chiar şi pentru acel timp". Sistemul de comunicaţii confuz includea folosirea aşa-numitelor „casete cu compartiment secret", asigurate de negustorii din Dunkerque şi Rotterdam. Deşi erau conştienţi că scrisorile lor ar putea fi interceptate, unii dintre agenţi foloseau cuvinte de cod evidente, precum „Joseph" (Iacob), „Stirling" (Scoţia) şi „Estmor" (Anglia).[1]

În lipsa unei metode coerente de evaluare a veridicităţii informaţiilor primite, Iacob şi anturajul său au sperat în zadar că îşi vor putea recupera paşnic tronul la moartea reginei Ana. Încurajat de rapoartele eronate ale unor agenţi despre simpatia faţă de iacobiţi a lui Robert Harley, conte de Oxford şi prim-ministru al reginei Ana în perioada 1711-1714, ducele de Berwick, fratele vitreg al lui Iacob şi cel mai bun general (de asemenea mareşal al Franţei, începând din 1706), îi scria acestuia în 1712:

> Chiar cred că [guvernul britanic] are intenţii bune faţă de domnia voastră şi că intenţionează să acţioneze cât de repede posibil, dar le este atât de frică să nu fie cunoscuţi înainte de încheierea păcii [în Războiul pentru Succesiune spaniol], încât nu vor să încredinţeze nimănui secretul.

În realitate, în ciuda contactelor lui Harley cu minoritatea iacobită din partidul Tory şi cu alţi simpatizanţi iacobiţi, el şi majoritatea conservatoare (precum şi partidul Whig) şi-au menţinut sprijinul pentru succesiunea Casei de Hanovra, la negocierea căreia participase.[2]

Pregătirile pentru rebeliunea iacobită din 1715 au fost la fel de haotice ca şi sistemul iacobit de culegere a informaţiilor – planurile pentru o răzmeriţă în sudul Angliei nu au fost niciodată coordonate cu cele pentru răzmeriţele din nordul ţării şi din Scoţia. În iulie 1715, conspiratorii din sud au realizat că intenţiile lor fuseseră descoperite de spionii guvernului. Însă rebeliunea din Scoţia a reprezentat cea mai serioasă ameninţare iacobită de la Revoluţia Glorioasă. Până în octombrie, liderul rebeliunii, John Erskine, conte de Mar, controla întregul teritoriu scoţian de la nord de Firth of Forth, cu excepţia

castelului Stirling. Ulterior, întârzierile şi lipsa de experienţă militară a lui Mar au permis forţelor guvernamentale să preia din nou iniţiativa.[3] Conducerea sa a fost descrisă drept „o combinaţie dezastruoasă de indecizie cronică şi incompetenţă strategică”.[4] Mar şi Iacob Stuart, care ajunsese la Peterhead pe 22 decembrie, s-au îmbarcat în secret pe o corabie care pleca spre Franţa pe 4 februarie 1716, lăsând în urmă rămăşiţele forţelor iacobite cu ordine de negociere a termenilor capitulării.

Comploturile iacobite de după rebeliunea din 1715 au avut în comun încercările de a-şi asigura sprijinul unei puteri europene. Guvernele regelui George I au beneficiat de informaţii solide despre majoritatea tentativelor, obţinute atât cu ajutorul criptologilor, cât şi al reţelei de agenţi. Însuşi regele era responsabil pentru stabilirea unei alianţe secrete între criptologii săi hanovrezi de la Nienburg şi cei din Marea Britanie, care făceau schimb de informaţii şi de vizite personale. Mesajele decriptate de la Nienburg erau transmise regelui de către ministrul hanovrez la Londra şi distribuite principalilor miniştri.[5] După sinuciderea, în 1712, a lui William Blencowe, criptologul regal al reginei Ana[6], funcţia a fost preluată de John Keill, în vârstă de 39 de ani, membru al Royal Society şi, ca şi Blencowe, profesor la Oxford. Keill era pe punctul de a accepta un post ca matematician în Republica Veneţiană, când Robert Harley i-a oferit poziţia de criptolog. Faptul că oferta a venit direct de la prim-ministrul reginei Ana (care nu era încă numit „premier”) era o dovadă a importanţei postului, deşi Keill a fost plătit cu doar 100 de lire sterline pe an – jumătate din salariul lui Blencowe. Totuşi, din 1712, Keill a câştigat un salariu suplimentar ca profesor savilian de astronomie. Şi-a dobândit renumele drept unul dintre cei mai influenţi filosofi naturalişti ai Marii Britanii, contribuind la diseminarea principiilor newtoniene.[224] Dar abilitatea şi poate chiar şi devotamentul lui în calitate de criptograf nu s-au comparat cu cele al lui Wallis şi Blencowe.[225]

În 1716, Keill a fost înlocuit de mult mai capabilul Edward Willes, în vârstă de 22 de ani. Willes învăţase criptografia de la Blencowe, pe vremea când era adolescent şi învăţa la colegiul Oriel de la Oxford, pe care l-a absolvit în 1712. Deşi foarte tânăr, Willes a primit un salariu iniţial de 200 de lire sterline pe an, egal cu al lui Blencowe şi de două ori mai mare decât al lui Keill. Spre deosebire de predecesorii săi, el a primit şi un birou secret în guvern (de fapt, un „cabinet negru” britanic), însă lucra şi de la reşedinţa sa din Londra.[226] Până în 1717, Willes reuşise să descifreze coduri secrete franceze[7], prusace[8], suedeze, precum şi iacobite.

În urma rebeliunii eşuate din 1715, speranţele iacobiţilor de a declanşa o nouă răzvrătire se bazau pe obţinerea unui ajutor militar din partea lui Carol al XII-lea al Suediei, care se afla în război cu Hanovra. În 1716, Willes a reuşit să decripteze corespondenţa privitoare la negocierile suedezilor cu iacobiţii,

---

[224] Deşi Leibniz fusese un admirator al lui Wallis, relaţia pe care o avea cu Keill nu era deloc bună. Vezi *ODNB*, John Keill. (*N.a.*)

[225] Kahn a apreciat că John Keill era „absolut incompetent” (*Codebreakers*, p. 170), însă această opinie s-ar putea să fie prea dură. Deşi nu se ridica la nivelul lui Wallis, Blencowe şi Willes (vezi mai jos), s-a păstrat până în zilele noastre cel puţin un exemplu de decriptare reuşită realizată de Keill. Vezi Leeuw, „Cryptology in the Dutch Republic”, p. 19, n. 40. (*N.a.*)

[226] Willes vorbea fluent limbile latină, franceză, spaniolă şi suedeză. Vezi *ODNB*, John Willes.

purtate între prim-ministrul suedez Georg Heinrich von Görtz[227] şi ambasadorul său la Londra, contele Karl Gyllenborg, care era căsătorit cu o bogată moştenitoare iacobită. Scrisorile, care includeau şi rapoartele unor diplomaţi suedezi la Paris şi Haga, menţionau posibilitatea unor împrumuturi din partea iacobiţilor pentru finanţarea războiului lui Carol al XII-lea împotriva Hanovrei şi a celorlalte campanii ale sale din Europa de Nord, în schimbul sprijinului suedez pentru o nouă revoltă iacobită în Marea Britanie. George I a fost atât de indignat de corespondenţa interceptată, încât probabil că a ordonat (şi cu certitudine a aprobat) arestarea lui Gyllenborg în ianuarie 1717 – o încălcare făţişă a imunităţii diplomatice a ambasadei, pe care Marea Britanie nu a repetat-o niciodată. Gyllenborg a fost eliberat în august şi s-a întors imediat în Suedia. Corespondenţa sa cu Görtz a avut o notorietate mai mare decât orice alt mesaj interceptat de la publicarea de către Parlament a scrisorilor secrete ale lui Carol I în timpul Războiului Civil. O mare parte din corespondenţă a fost publicată într-un raport al guvernului, cu ediţii in-folio şi in-quarto în engleză, franceză, germană şi olandeză, menite să marcheze o victorie propagandistică asupra lui Iacob Stuart şi a suedezilor.[9] Camera Comunelor a întocmit o adresă plină de linguşeli pentru rege, lăudând supravegherea divină şi oficială cu ajutorul cărora au fost învinse comploturile iacobiţilor şi ale colaboratorilor suedezi ai acestora: „Adorăm privirea grijulie a Cerului care v-a protejat în chip atât de minunat persoana voastră sacră şi nu putem proslăvi îndeajuns înţelepciunea şi vigilenţa folosite la descoperirea timpurie şi la momentul potrivit a acestei încercări disperate”.[10] Ultima speranţă a iacobiţilor de a dobândi sprijin armat din Suedia pentru declanşarea unei rebeliuni în Marea Britanie s-a destrămat odată cu moartea lui Carol al XII-lea în luptă, pe 11 decembrie 1718.

Deloc surprinzător, publicarea corespondenţei dintre Görtz şi Gyllenborg pare să fi convins Ministerul de Externe suedez să adopte coduri secrete mai sigure, pe care Willes nu reuşea să le spargă de obicei. Totuşi, acesta a avut o serie de alte succese importante. Pe lângă faptul că a continuat să descifreze codurile diplomatice secrete ale Franţei şi Prusiei, el le-a spart şi pe cele ale Spaniei în 1720, Sardiniei în 1721 şi Austriei în 1722.[11][228] Willes a reuşit acolo unde Wallis a eşuat[12], obţinând promovarea clericală pe baza succeselor sale de criptograf. În 1718 a primit parohia Barton-in-the-Clay din Bedfordshire.[13] Un an mai târziu, i s-a alocat şi un asistent: Anthony Corbiere, în vârstă de 32 de ani, şcolit la St Paul’s School şi colegiul Trinity de la Cambridge, care fusese detaşat anterior la ambasadele din Lisabona şi Madrid, pentru ca apoi să devină secretar particular şi traducător al secretarilor de stat.[14]

În următorii trei ani, Corbiere l-a ajutat pe Willes la decriptarea unor scrisori care au dezvăluit contacte între episcopul de Rochester, Francis Atterbury, conducătorul nedeclarat al iacobiţilor în Anglia, şi iacobiţii aflaţi în exil.[15] Indignarea publică faţă de afacerea South Sea Bubble (bula speculativă cu acţiunile Companiei Mării Sudului) din 1720 pare să-l fi convins pe Atterbury că venise momentul potrivit pentru o nouă rebeliune. În decurs de trei luni, preţul acţiunilor la Compania Mării Sudului, al cărei guvernator era George I, a

---

[227] Statutul lui Görtz era extrem de neobişnuit. Oficial, el era trimisul Ducatului Holstein-Gottorp la curtea lui Carol al XII-lea. Practic, deşi nu era suedez, a fost prim-ministru suedez. (*N.a.*)

[228] Sunt necesare cercetări suplimentare asupra documentelor decriptate de Willes, deoarece, în mod surprinzător, acesta a fost neglijat de istoricii care studiază secolul al XVIII-lea britanic. (*N.a.*)

scăzut de la 1 050 la 175 de lire sterline, ruinând atât averile persoanelor fizice, cât şi pe cele ale instituţiilor. Anchetele din 1721 au scos la iveală o reţea de corupţie în interiorul companiei şi la nivel oficial. În noiembrie 1721, Atterbury a fost de acord cu propunerile pentru o rebeliune armată, pe care i le-a prezentat George Kelly, curierul lui Iacob Stuart.[16][229] Rebeliunea urma să înceapă cu o invazie condusă de ducele de Ormond, sincronizată să coincidă cu alegerile generale britanice din 1722.[17]

Pus în gardă de publicarea mesajelor suedeze şi temându-se că şi corespondenţa lui ar putea fi interceptată, Atterbury nu a scris cu mâna lui nimic despre complotul pe care îl punea la cale şi a vorbit despre acesta doar la reşedinţa sa episcopală din Bromley, unde avea încredere că slujitorii şi capelanii săi nu-l vor trăda. În loc să corespondeze direct cu Iacob Stuart şi curtea sa din exil, Atterbury a lăsat această sarcină în seama lui Kelly.[18] Cu toate acestea, complotul s-a destrămat în câteva luni într-o dezorganizare totală. Atterbury s-a certat cu ceilalţi conspiratori iacobiţi de frunte, „a căror prudenţă colectivă frizează inerţia”, după cum se spunea.[19] Iacob Stuart a dat dovadă de obişnuita lui lipsă de judecată, aprobând un complot separat pus la cale de Christopher Layer, un avocat excentric din Norfolk. La o întâlnire desfăşurată la Roma, Layer i-a prezentat lui Iacob o listă cu 114 de „persoane cu averi” din Norfolk, „doritoare acum să-şi arate loialitatea şi afecţiunea prin implicarea în orice încercare considerată oportună pentru a duce la o restaurare rapidă şi fericită”. În loc să îşi dea seama că Layer era un om cu o imaginaţie bogată, Iacob i-a dat, entuziast, binecuvântarea; el şi soţia sa, „regina” Clementina, au devenit naşi ai fiicei lui Layer.[20] Acesta plănuia să-şi înceapă rebeliunea prin ocuparea Turnului Londrei, a Băncii Angliei şi a Monetăriei Regale, iar apoi să-l pună sub pază pe George I în cazul în care acesta n-ar fi plecat imediat spre Hanovra. Indiciul care a dus la descoperirea planului lui Layer pare să fi venit din partea regentului Franţei, Filip, duce d’Orléans, care încerca la vremea aceea să se apropie de guvernul britanic.[21] Când a fost arestat, în septembrie 1722, Layer a încercat să ofere o explicaţie neverosimilă referitoare la grămada de săbii şi arme de foc: „Trebuie să ştiţi că slujitorul meu şi cu mine suntem, amândoi, mari vânători, când suntem în ţară”, i-a spus el ofiţerului venit să-l aresteze.[22] A fost condamnat pentru înaltă trădare în noiembrie.[23][230]

Cel mai implicat în încercarea de a dovedi că Atterbury era vinovat de trădare a fost Sir Robert Walpole, care a devenit, în 1721, primul premier al Marii Britanii (deşi titlul în sine nu a început să fie folosit în mod curent decât după încă un deceniu). Atterbury a fost trădat de un bărbat despre care credea că este şi el iacobit. Deşi a întrerupt legătura cu ceilalţi complotişti iacobiţi şi s-a retras din conspiraţie până în primăvara lui 1722, implicarea sa în planificarea iniţială a rebeliunii a fost dezvăluită de către contele de Mar, conducătorul scoţian al rebeliunii eşuate din 1715. După o perioadă în exil, ca secretar de stat al lui Iacob Stuart, Mar, deziluzionat, a devenit agent dublu britanic.[24] În primăvara lui 1722, scriind sub pseudonimul „domnul Musgrave”, Mar a acţionat ca *agent provocateur*, angajându-se într-o corespondenţă criptată, incriminatorie, cu Atterbury, căruia i se adresa cu „domnule

---

[229] Protestant irlandez, Kelly provenea dintr-o familie catolică şi este posibil să fi fost preot anglican. (*N.a.*)

[230] Execuţia lui Layer a fost amânată de mai multe ori, în speranţa că va fi convins să-i incrimineze şi pe ceilalţi conspiratori. A refuzat să facă acest lucru şi a fost omorât prin spânzurare, spintecare şi sfârtecare la Tyburn, în mai 1723. (*N.a.*)

Illington”. Neştiind că Mar devenise agent dublu, Atterbury îi dicta răspunsuri lui George Kelly, care îi erau apoi trimise lui Mar; acesta le preda apoi unuia dintre agenţii lui Walpole, pentru a fi decriptate de către Willes.[25]

Atterbury a fost arestat pe 24 august 1722 şi trimis în Turnul Londrei. În mandatul său de arestare se spunea că a „întreţinut o corespondenţă de trădare împotriva guvernului Majestăţii Sale şi s-a străduit să implice mai mulţi supuşi ai Majestăţii Sale în iniţierea şi săvârşirea unei rebeliuni, în sprijinul căreia le promisese ajutor străin”.[26] O declaraţie emisă de Iacob Stuart (semnată ca Iacob al III-lea) din Italia în septembrie demonstra, într-un mod de-a dreptul caraghios, cât de rupt de realitate era acesta în privinţa perspectivelor de a-şi recupera tronul; în acelaşi timp, el se arăta şi profund îngrijorat de infiltrarea agenţilor în rândurile susţinătorilor săi. S-a oferit să facă pace cu George I, cu condiţia ca acesta „să ne ofere, în pace, custodia Regatelor noastre”, dar s-a plâns „că diverşi supuşi de-ai noştri continuă să fie chestionaţi şi încarceraţi sub pretextul că spionează pentru noi” şi că „informatorii, spionii şi martorii mincinoşi devin atât de numeroşi [...], încât niciun om nevinovat nu mai este în siguranţă”.[27]

Până la începutul lui 1723, Walpole şi consilierii săi ajunseseră la concluzia că dovezile împotriva lui Atterbury, care nu includeau nimic scris de mâna sa, erau prea incerte pentru a risca un proces de trădare. Au decis, în schimb, să opteze pentru o „lege de sancţionare şi penalizare”, care cerea pur şi simplu Parlamentului să fie de acord că Atterbury reprezintă un pericol pentru stat şi că trebuie deposedat de toate rangurile clericale şi exilat pe viaţă. Înainte de a treia lectură a proiectului de lege, în mai, Atterbury a transformat audierile din Camera Lorzilor într-o formă de proces de stat în timpul căruia, la un moment dat, l-a supus unui interogatoriu încrucişat pe principalul său acuzator, Walpole.[28] Printre momentele neobişnuite din cursul audierilor din Camera Lorzilor s-a numărat şi interogatoriul luat de arhiepiscopul de Canterbury şi alţii moşieresei Jane Barnes, cu privire la proprietatea asupra unui „câine pătat remarcabil” pe nume Arlechin, pe care l-ar fi adus George Kelly din Franţa, drept cadou de la contele de Mar pentru soţia lui Atterbury.[29] Jonathan Swift, prietenul lui Atterbury, a scris o poezie satirică despre această întâmplare, intitulată *Upon the Horrid Plot discovered by Harlequin, the Bishop of Rochester’s French dog*.

Printre cei mai reticenţi martori care au depus mărturie în Camera Lorzilor împotriva lui Atterbury a fost Edward Willes, singurul criptograf care a compărut vreodată în faţa parlamentului. Pe 6 mai, avocatul care susţinea proiectul de lege a adus „copii ale scrisorilor interceptate la oficiul poştal, o parte din ele scrise în cod secret şi decriptate ulterior”. Episcopul şi avocatul său au solicitat ca Willes „să arate cum a decriptat mai multe scrisori şi să spună după ce regulă judeca el că, într-adevăr, acele coduri chiar însemnau ceea ce pretindea”. Willes a refuzat să răspundă la întrebări referitoare la decriptarea codurilor, pe motiv că acest lucru era „în defavoarea guvernului” şi util inamicilor acestuia. La bara Camerei Comunelor, Atterbury a exclamat: „Pentru numele lui Dumnezeu, cine sunt aceşti criptografi? Sunt un fel de ofiţeri necunoscuţi naţiunii engleze. Sunt ei unelte şi instrumentele necesare miniştrilor statului?” El a cerut ca „această artă neclară” să fie explicată Camerei, „astfel încât să poată avea şansa să o desluşească”. Dorea să aibă „chiar cheia pe care au descoperit-o ca fiind potrivită acestor scrisori şi din care au scos aceste câteva pretinse cuvinte” şi să o pună la dispoziţia Lorzilor, solicitare respinsă cu marea majoritate a voturilor. Cererea lui ca

Willes să pună la dispoziţia tuturor cheia cifrului a fost respinsă cu 80 de voturi la 43.[30]

A doua zi, pe 7 mai 1723, înaintea lecturării de către avocatul pentru proiectul de lege a mai multor scrisori interceptate de oficiul poştal, Atterbury a insistat ca funcţionarii de la poştă să fie chestionaţi astfel:

> 1. Dacă aveau vreo justificare şi autoritate pentru a opri şi deschide scrisorile menţionate şi de la cine aveau o astfel de autoritate.
>
> 2. Dacă funcţionarii oficiului poştal care au copiat scrisorile, ale căror originale au fost trimise destinatarului, au interceptat singuri scrisorile sau le-au primit de la altcineva.

În ciuda protestelor lui Atterbury şi ale avocatului său, Lorzii au votat să respingă întrebările, pe motiv că acestea erau „incompatibile cu siguranţa publică”.[31] Protestele lui Atterbury au avut mai mult efect a doua zi, pe 8 mai. După ce au fost citite în faţa membrilor Camerei Lorzilor trei scrisori decriptate din aprilie 1722, Atterbury a „dorit să poată avea copii ale acestora cu codul secret, aşa cum erau în original, ca să aibă posibilitatea de a examina corectitudinea decriptării a ceea ce se pretindea a fi fost înfăptuit de partea regelui. Credea că nu i se putea refuza acest lucru, întrucât atât de multe lucruri depindeau de acesta”. În ciuda opoziţiei avocatului pentru proiectul de lege, vicontele Townshend, principalul aliat politic al lui Walpole, care a prezidat procedurile judiciare din Camera Lorzilor, i-a permis lui Atterbury să obţină „o copie a scrisorilor şi codurilor, dimpreună cu cuvintele decriptate”. Townshend a permis, de asemenea, o demonstraţie a metodei de bază de producere a sigiliilor contrafăcute pentru a închide la loc plicurile scrisorilor interceptate, astfel încât să nu se vadă că au fost deschise, dar a respins cererea lui Atterbury pentru detalii suplimentare, căci s-ar „intra prea mult în secretele statului”.[32]

„Legea de sancţionare şi penalizare” a fost aprobată corespunzător după cea de-a treia lectură, iar Atterbury a fost exilat pe continent, unde şi-a petrecut următorii cinci ani, din ce în ce mai deznădăjduit, în funcţia de secretar de stat al lui Iacob Stuart. Odată cu plecarea lui Atterbury, mişcarea iacobită a încetat să mai fie o forţă semnificativă în sudul Angliei (dar nu şi în nord). Acesta a fost primul proces major (sau aproape) după cel al Mariei a Scoţiei, care avusese loc cu 137 de ani în urmă, când criptografia a jucat un rol esenţial în stabilirea verdictului.[33] Jonathan Swift, ca mulţi dintre susţinătorii lui Atterbury, credea că mărturiile criptografilor erau false. *Călătoriile lui Gulliver* conţin prima (şi până acum singura) satiră despre descifrarea de coduri scrisă de un autor britanic important. Gulliver arată că a petrecut mulţi ani „în regatul Tribnia numită de băştinaşi Langden” (Tribnia şi Langden sunt anagrame pentru „Britain” şi „England”), unde miniştrii şi lingăii lor au în slujbă şi sub controlul lor un număr mare de informatori, acuzatori şi martori mincinoşi, care produc comploturi împotriva guvernului:

> Din capul locului, ei se înţeleg între dânşii asupra oamenilor care urmează să fie învinovăţiţi de complot; apoi au grijă să pună mâna pe toate scrisorile şi hârtiile acestora, iar pe autorii lor – în lanţuri. Aceste hârtii sunt încredinţate unor artişti [criptografi] foarte pricepuţi în descifrarea înţelesurilor ascunse ale cuvintelor, silabelor şi literelor. Aşa, de pildă, ei ştiu că „scaun găurit” [toaletă tradiţională] înseamnă consiliu secret [...].
>
> Atunci când această metodă dă greş, au altele două mai eficace, pe care cei mai învăţaţi dintre ei le numesc acrostihuri şi anagrame. Potrivit celei dintâi, ei pot

descifra toate iniţialele, dându-le tâlcuri politice. [...] Aşa de pildă, dacă într-o scrisoare către un prieten, eu i-aş scrie acestuia: „Fratele nostru Tom a căpătat trânji”, un specialist în arta descifrării îşi va da seama numaidecât că aceleaşi litere care alcătuiesc propoziţia aceasta pot forma următoarele cuvinte: „Rezistaţi, se pune la cale un complot.” [semnat] Turul.[34]

„Turul” se referă probabil la vicontele iacobit Bolingbroke, care după rebeliunea din 1715 a fugit câţiva ani în Franţa, unde a fost cunoscut sub numele de *La Tour*.

După complotul Atterbury, Willes a fost recompensat, fiind numit canonic de Westminster şi obţinând un salariu de cel puţin 500 de lire sterline pe an. După alte succese în decriptări au urmat şi promovări în ierarhia clerului. Willes a devenit protopop la Lincoln în 1739, pastor la Bonsall, Derbyshire, în 1734, şi la St John Millbank, Westminster, în 1736. Următorul său pas a fost să „se înscrie pentru o episcopie” imediat ce fiul său Edward junior, născut în 1721, şi-a încheiat studiile la Westminster School şi la Colegiul Queens, Cambridge, fiind pregătit pentru a fi numit criptolog. Edward junior şi-a primit titulatura în 1742, împărţind 1 000 de lire sterline pe an cu tatăl său. În acelaşi an, Willes senior a devenit episcop la St David, iar în anul următor s-a mutat la episcopia de Bath şi Wells, care era mult mai bogată. Willes a transformat secţia de criptanaliză într-o afacere de familie cu drepturi depline. Doi dintre fiii săi mai mici au devenit şi ei criptanalişti: reverendul William Willes, născut în 1732 şi şcolit la Westminster şi Wadham College, Oxford, în 1752, şi Francis, născut în 1735 şi educat la Westminster, în 1758. Reputaţia lui Willes pentru nepotism a fost consolidată de numirea lui William şi a doi dintre ginerii săi ca arhidiaconi de Wells. Timp de câţiva ani, în ciuda ajutorului în decriptare din partea fiilor săi, Willes a continuat să aibă rolul principal: la superbul palat episcopal din Wells, aflat chiar lângă catedrală, soseau cu regularitate mesaje pentru decriptare.[35]

Din 1722 până în 1744, secţia de criptanaliză putea să decripteze în mod consecvent corespondenţa austriacă. Cu toate acestea, în următoarea jumătate de secol n-a mai reuşit decât rareori[36]. Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, deşi avea în continuare succes în decriptarea, printre altele, a depeşelor diplomatice franceze, spaniole şi prusace[37], a fost depăşită de „cabinetul negru” austriac, *Geheime Kabinets-Kanzlei* din Viena. Pe de altă parte, *cabinet noir* din Franţa, lider mondial cu doar un secol înainte, era într-un relativ declin[38], nefiind la curent cu faptul că cifrurile sale erau atât de vulnerabile în faţa „cabinetul negru” austriac şi a secţiei britanice de criptanaliză. Până în 1743, Ministerul de Externe francez nu ştia nici că Rusia, care până de curând nu avusese niciun „cabinet negru”, începuse colaborarea cu unul dintre principalii criptologi ai vremii: matematicianul prusac Christian Goldbach. Acesta este cunoscut mai ales ca autor al „conjecturii lui Goldbach”, potrivit căreia orice număr întreg par mai mare decât 2 este suma a două numere prime. Goldbach a fost membru fondator al Academiei Ruse de Ştiinţe în 1725 şi preceptor al lui Petru al II-lea, care a devenit ţar în 1727, dar a murit trei ani mai târziu, la vârsta de numai 14 ani. Când fiica lui Petru cel Mare, Elisabeta (Elizaveta), a devenit împărătească în 1741, i-a alungat pe majoritatea demnitarilor germani, dar l-a păstrat pe Goldbach, care, un an mai târziu, a început să lucreze pe post de criptanalist în Ministerul de Externe rus.[39]

În 1744, documentele decriptate de Goldbach au dus la umilirea publică a ambasadorului francez, marchizul de La Chétardie, aflat pe atunci la al doilea mandat la Sankt-Petersburg. În timpul primei sale şederi, La Chétardie

câştigase favorurile prinţesei Elisabeta şi era bine informat asupra relaţiilor ei cu bărbaţi de rând chipeşi: printre aceştia, un sergent din Regimentul de Gardă, un vizitiu, un ospătar şi un ţăran ucrainean din corul bisericii. După ce Elisabeta a devenit împărătească, La Chétardie a raportat la Paris că a rămas „atât de frivolă şi de desfrânată”, încât se deda „cu totul plăcerilor”. Pe 16 iunie 1744, marele cancelar, contele Aleksei Bestujev-Riumin, i-a arătat împărătesei corespondenţa decriptată a ambasadorului. A doua zi, La Chétardie a fost informat că urma să fie expulzat din Rusia. Când a protestat, i s-a citit o parte din corespondenţa decriptată. „Ajunge!”, a răspuns el şi şi-a început pregătirile pentru plecare. Ambasadorul britanic a raportat la Londra: „Nu am văzut niciodată vreun hoţ de buzunare alungat cu mai mult dispreţ dintr-o garnizoană, decât a fost La Chétardie *culbuté*[231] din acest imperiu”.[40232]

Probabil însă că *Geheime Kabinets-Kanzlei*, „cabinetul negru” austriac, a fost cel care avea, la jumătatea secolului al XVIII-lea, cele mai mari succese în decriptarea corespondenţei diplomatice franceze. Criptografii vienezi, de multe ori de serviciu zi-lumină, lucrau o săptămână da şi una nu, cu excepţia situaţiilor de urgenţă. Şi traducătorii erau întotdeauna la dispoziţie. În fiecare dimineaţă, la ora 7, sacii de corespondenţă destinaţi ambasadelor din Viena erau aduşi în „cabinetul negru”, unde li se topeau sigiliile cu o lumânare. Înalţi oficiali stabileau ce depeşe, sau fragmente ale acestora, urmau să fie copiate. Documentele lungi erau uneori dictate, pentru a economisi timp. În copierea diferitelor secţiuni ale unei singure depeşe importante puteau fi implicate până la patru persoane, pentru a evita întârzierea livrării corespondenţei. Până la ora 9:30, scrisorile trebuiau să fie din nou în plicuri, sigilate cu peceţi false şi gata să fie predate ambasadelor.[41]

Corespondenţa franceză decriptată a fost o sursă de informaţii deosebit de importantă în timpul reorientării politicii externe a Austriei, după Războiul de Succesiune austriac. Principalul diplomat austriac, contele (ulterior prinţul) Wenzel Anton Kaunitz, a căutat să încheie o alianţă cu inamicul tradiţional, Franţa, împotriva noului inamic, Prusia. În calitate de ambasador în Franţa, din 1750 până în 1752, primea de la baronul Ignaz von Koch, şeful *Geheime Kabinets-Kanzlei*, un flux de informaţii continuu de depeşe franceze decriptate (inclusiv unele mesaje cifrate cu cele mai secrete coduri franceze). La începutul lui 1751, acestea arătau că francezii consideră inevitabilă declanşarea unui război european şi au suspiciuni cu privire la intenţiile Marii Britanii, ale Rusiei şi ale Imperiului Habsburgic.[42] În primele nouă luni ale lui 1751, *Geheime Kabinets-Kanzlei* a descifrat 18 coduri secrete franceze diferite.[43] Pe 4 septembrie 1751, Koch îi scria lui Kaunitz că mesajele diplomatice franceze decriptate „dezvăluie din ce în ce mai clar principiile călăuzitoare ale cabinetului francez”.[44] În timp ce se afla la Paris, Kaunitz primea şi corespondenţă britanică decriptată aparţinând, printre alţii, ducelui de Newcastle, unul dintre secretarii de stat la acea vreme.[45]

În 1753, odată cu întoarcerea la Viena şi numirea în funcţia de cancelar (cu titlul formal „cancelar al statului, curţii şi camerei”), Kaunitz a devenit figura

---

231 „Alungat” (în franceză, în original). (*N.t.*)

232 Deşi imprudente, părerile lui La Chétardie despre Elisabeta nu erau chiar exagerate. Conform marelui istoric rus Vasili Kliucevski, la sfârşitul domniei ei de 20 de ani a lăsat în urmă 15 000 de rochii, două cufere cu ciorapi de mătase, un Palat de iarnă construit doar pe jumătate şi un munte de datorii. Totuşi, Christian Goldbach a făcut avere sub domnia ei, fiind răsplătit din belşug şi cu bani, şi cu pământuri. A murit în 1764, la vârsta de 74 de ani. (*N.a.*)

dominantă în politica externă a Habsburgilor. Ajutat de informaţiile obţinute din decriptările mesajelor franceze şi ale altor scrisori diplomatice, Kaunitz şi-a realizat ambiţia de a încheia o alianţă cu Franţa, prin cele două tratate de la Versailles, din 1756 şi 1757. Acestea au fost piesele centrale ale „Revoluţiei diplomatice" care a dus la Războiul de Şapte Ani (1756-1763) între alianţele rivale formate din Austria, Franţa şi Rusia, pe de o parte, şi Marea Britanie şi Prusia, pe de altă parte. Comportamentul lui Kaunitz nu dădea niciun indiciu despre fascinaţia sa pentru activitatea de informaţii şi despre importanţa pe care o acorda acesteia. Împărăteasa Maria Tereza de Habsburg şi şambelanul ei admirau abilităţile administrative şi diplomatice ale lui Kaunitz şi se întrebau „cum poate un om să combine calităţile unui adevărat geniu cu un ridicol frate cu extravaganţa". Kaunitz era un ipohondru incurabil, temându-se de contactul cu cea mai mică infecţie şi, în acelaşi timp, era absurd de frivol, petrecând ore întregi pentru toaleta elaborată, asistat de o grămadă de servitori chipeşi.[46]

Activitatea „cabinetului negru" austriac nu s-a bucurat niciodată de o publicitate oficială comparabilă cu cea făcută omologilor britanici în primul deceniu al domniei lui George I, când guvernul a publicat depeşele diplomatice suedeze decriptate şi au avut loc audierile din Camera Lorzilor în cazul Atterbury. Cu toate acestea, existenţa *Geheime Kabinets-Kanzlei* a devenit un secret cunoscut diplomaţilor străini de la Viena. Şeful cabinetului, baronul von Koch, se plângea: „Din păcate, avem reputaţia de a fi prea pricepuţi în această artă şi, în consecinţă, curţile care se tem că am putea intra în posesia corespondenţei lor îşi schimbă cheile [de cifru] şi adoptă de fiecare dată unele mai dificile şi mai greu de descifrat". Deşi astfel de erori ale „cabinetului negru" par să fi fost rare, ambasadorul britanic la Viena a raportat la un moment dat că într-un plic cu corespondenţa lui oficială de la Londra se aflau copii ale documentelor austriece şi nu scrisorile englezilor în original. I s-a plâns lui Kaunitz, care a răspuns: „Cât de neîndemânatici sunt oamenii ăştia!"[47]

Spionii au avut parte de mult mai multă publicitate decât criptografii, dar în mare parte a fost publicitate ostilă. „Spion" (*espion*) era un termen peiorativ în Vechiul Regim în Franţa, folosit în principal pentru a-i desemna pe agenţii inamici. De obicei, francezii îşi numeau propriii spioni cu termenul mai puţin depreciativ „agenţi". Cuvântul francez *espionnage*, care a intrat şi în limba engleză, a fost folosit pentru prima dată abia în 1796. Dicţionarele franceze şi celebra *Enciclopédie* (publicată în fascicule între 1751 şi 1772) defineau folosirea spionilor în primul rând în contextul activităţilor de spionaj militar: „*C'est un vilain métier que d'espionner*"[233]. Cel mai important general francez de la mijlocul secolului al XVIII-lea, Maurice de Saxe, la a cărui mare victorie de la Fontenoy din 1745 au asistat personal Ludovic al XV-lea şi viitorul Ludovic al XVI-lea, era mult mai entuziast: „Este imposibil să acorzi prea multă atenţie spionilor şi iscoadelor".[48] Comandanţii militari din secolul al XVIII-lea se foloseau de spionaj mai mult decât cei din secolele anterioare, pentru a obţine informaţii strategice asupra resurselor şi intenţiilor inamicului, precum şi pentru recunoaşterea tactică tradiţională a câmpului de luptă.

Frederic al II-lea („cel Mare") al Prusiei a susţinut că foloseşte spionii mult mai mult decât Ludovic al XV-lea: „Fratele meu din Franţa are 20 de bucătari şi un spion. Eu am 20 de spioni şi un bucătar".[49] Însă probabil Frederic nu ştia că, în 1745, Ludovic al XV-lea a înfiinţat un departament secret, *Secret du Roi*

---

[233] „Spionajul este o meserie josnică" (în fr., în original). (*N.t.*)

(„Secretul regelui”), pentru acţiuni de spionaj şi diplomaţie secretă, independent de Ministerul de Externe. Prioritatea iniţială a fost tentativa de a-l instala pe tronul Poloniei pe prinţul de Conti, vărul lui Ludovic. În ciuda unor ani întregi de intrigi, încercarea a eşuat. Se pare că *Secret du Roi* a avut puţine succese până la sfârşitul Războiului de Şapte Ani.[50234] În orice caz, Ludovic al XV-lea era mai preocupat de informaţii despre francezii care îndrăzneau să-i ridiculizeze autoritatea regală decât de politicile curţilor străine.

În 1749, cu sprijinul lui Ludovic al XV-lea, contele d’Argenson, ministru de război şi aliat al doamnei de Pompadour, amanta *en titre* a regelui, a pornit o campanie majoră de interzicere a cântecelor şi a versurilor scandaloase despre cuplul regal. Nu s-a făcut nicio economie, iar campania a devenit obsesivă. În timpul căutării celor care răspândeau o poezie despre rege care începea cu „*Monstre dont la noire furie*” („Monstrul, a cărui furie neagră”), un informator a trimis o notă mototolită pe care era scris: „Cunosc pe cineva care avea în urmă cu câteva zile o copie a poeziei abominabile împotriva regelui în studioul său şi care o lăuda. Vă pot spune cine, dacă doriţi”. Informatorul, care a identificat făptaşul în persoana unui student la medicină pe nume François Bonis, a fost răsplătit cu generozitate, primind 12 ludovici de aur, salariul pe aproape un an al unui muncitor. Arestarea lui Bonis a declanşat „o vânătoare teribilă de poezie şi de oameni”, care, scrie istoricul Robert Darnton de la Princeton, a generat „cele mai bogate dosare de lucru de detectiv literar pe care le-am văzut vreodată”. Bonis a mărturisit că a obţinut poezia de la un preot, care s-a dovedit a fi o verigă într-un lanţ de 14 studenţi, preoţi, notari şi funcţionari care îşi transmiteau poezia din mână în mână. Toţi au fost închişi la Bastilia.[51235] Niciun caz cunoscut de spionaj extern din timpul domniei lui Ludovic al XV-lea nu a fost urmărit cu atâta intensitate cum a fost „Cazul celor paisprezece”.

Antoine Louis Rouillé, care a fost, succesiv, secretar de stat pentru marină (1749-1754) şi secretar de externe (1754-1757), avea o părere proastă despre realizările spionajului extern francez. Se plângea că majoritatea agenţilor săi nu au reuşit să fie eficienţi. În 1756, a denunţat „pericolul spionilor care, atâta vreme cât pot câştiga bani, vând oricui, fără discriminare şi cu aceeaşi uşurinţă, adevăruri şi minciuni”.[52] Ca secretar britanic de externe şi apoi prim-ministru cu state vechi, ducele de Newcastle[236] a privit cu ochi mult mai buni beneficiile spionajului. Aproximativ 100 dintre cele peste 300 de casete ce conţineau documentele sale (studiate incomplet) conţin materiale de spionaj.[53] Ambasadorii britanici erau principalii săi recrutori de agenţi. Totuşi, unii diplomaţi din secolul al XVIII-lea erau dezamăgiţi că erau implicaţi în spionaj. „Detest această muncă murdară”, scria Sir James Harris (ulterior conte de Malmesbury), pe vremea când era ministru la Haga în 1785, „dar când cineva este angajat să cureţe coşurile de fum, este nevoit să-şi înnegrească mâinile”.[54] Alţi diplomaţi britanici se bucurau să culeagă

---

[234] *Secret du Roi* a devenit mai activă după Războiul de Şapte Ani, vezi infra, pp. 354-355. (*N.a.*)

[235] Pe de altă parte, în Anglia autorităţile priveau în general destul de relaxat lipsa de respect la adresa Coroanei. „De oamenii de rând vorbesc de rău guvernul, este o cruce pe care autoritatea este nevoită să o poarte”. Vezi Cressy, *Dangerous Talk*, p. 243. (*N.a.*)

[236] Newcastle a fost secretar de stat pentru Departamentul de Sud din 1724 până în 1748, iar pentru Departamentul de Nord din 1748 până în 1754 şi prim-ministru din 1754 până în 1762, în afară de un scurt interval. (*N.a.*)

informaţii secrete – niciunul mai mult decât extrem de curtenitorul prim conte de Waldegrave, ambasador în Franţa din 1730 până în 1741.

Bunele maniere de care dădea dovadă la curte şi personalitatea elegantă a lui Waldegrave l-au impresionat atât de mult pe Ludovic al XV-lea, încât regele l-a invitat la o vânătoare care a durat o zi întreagă şi i-a oferit o grămadă de vânat – ceea ce era un dar regal nemaiauzit pentru un ambasador străin. Ludovic ar fi fost revoltat să descopere că, în momentul în care îi arăta lui Waldegrave o astfel de favoare, ambasadorul folosea un diplomat francez ca agent britanic. În octombrie 1734, Waldegrave a cerut aprobarea lui Newcastle pentru a încerca să recruteze un funcţionar de la secretariatul francez pentru afaceri externe, şi anume pe François de Bussy, ale cărui extravaganţă şi datorii îi atrăseseră atenţia. Newcastle a răspuns că George al II-lea l-a autorizat personal pe Waldegrave să întreprindă această „afacere cu cele mai importante urmări". Până în vara următoare, Waldegrave îl recrutase pe de Bussy ca agent cu numele de cod 101, plătit din fondul secret al lui Walpole. De Bussy le-a furnizat britanicilor documente diplomatice franceze şi alte informaţii (inclusiv copii ale corespondenţei ministrului de externe, Germain Chauvelin)[55][237] până la izbucnirea războiului între cele două ţări, zece ani mai târziu.[56]

Operaţiunile de spionaj ale lui Waldegrave au fost facilitate de securitatea precară a comunicaţiilor franceze. În octombrie 1736, Chauvelin i-a înmânat, din greşeală, o scrisoare secretă a „Bătrânului Pretendent", Iacob Eduard Stuart, care cerea Franţei să preia conducerea în formarea unei alianţe cu Habsburgii pentru restaurarea dinastiei Stuart. Fără să dezvăluie sursa informaţiilor, Waldegrave a folosit conţinutul scrisorii pentru a se plânge cardinalului Fleury, prim-ministrul în vârstă de 83 de ani al lui Ludovic al XV-lea, de sprijinul francez pentru iacobiţi. Regina Carolina, regenta britanică în timpul absenţei soţului ei, George al II-lea, i-a trimis felicitări personale lui Waldegrave pentru „marea prudenţă şi discreţie" de care a dat dovadă în folosirea acestei informaţii pentru a-l înfrunta pe Fleury.[57] Într-un contrast izbitor cu Walpole şi Newcastle, precum şi cu Richelieu şi Mazarin, cei doi mari *cardinaux ministres* ai secolului al XVII-lea, cardinalul Fleury a manifestat un interes extrem de scăzut faţă de spionajul extern.[238] În mare parte datorită simpatiei profunde pe care i-o purta Ludovic al XV-lea, a rămas prim-ministru până la moartea sa, în 1743, la vârsta de aproape 90 de ani. Ludovic a plâns la aflarea veştii.[58]

Cariera lui de Bussy ca agent britanic a fost înlesnită de detaşarea sa la ambasada Franţei de la Londra în 1737.[59] Doi ani mai târziu, odată cu apropierea unui război denumit în mod bizar Războiul pentru Urechea lui Jenkins, de Bussy a fost folosit pentru obţinerea de informaţii despre relaţiile Franţei cu Spania, precum şi cu iacobiţii. Războiul a luat naştere dintr-o dispută comercială în urma căreia un soldat din garda de coastă spaniolă îi tăiase urechea căpitanului britanic Robert Jenkins. Se spune că acesta a prezentat urechea în timpul mărturiei depuse în faţa unei Camere a Comunelor revoltate. Operaţiunile de spionaj ale lui Waldegrave în Franţa nu

---

[237] Între 1727 şi 1737, Chauvelin a fost singurul ministru din Vechiul Regim care a fost şi *Secrétaire d'État des Affaires étrangères* şi *garde des sceaux*. (*N.a.*)

[238] Nu apare nicio menţiune despre Fleury în cele 510 pagini ale lui Genêt, *Espions des lumières*. Nu este „nicio urmă" a implicării sale în operaţiunile din *cabinet noir*, cunoscut în timpul domniei lui Ludovic al XV-lea sub numele de *bureau du secret*. Vezi Vaillé, *Cabinet noir*, p. 139. (*N.a.*)

s-au limitat la recrutarea lui de Bussy. În iunie 1739, Newcastle l-a instruit să înfiinţeze o reţea de agenţi în porturile franceze şi să raporteze despre recrutarea de militari de către francezi în Irlanda. Pe 8 august 1739, Waldegrave a relatat, probabil bazându-se parţial pe informaţiile de la de Bussy, că „pare să existe un acord perfect între această curte şi curtea Spaniei”.[60] În octombrie, Walpole, reticent, a cedat presiunii parlamentare şi a declarat război Spaniei.

În 1740, când de Bussy a fost promovat *chargé d’affaires* la Londra, avea reputaţia că este o persoană lacomă şi coruptă. Faptul că a rămas *en poste* este o dovadă suplimentară a faptului că securitatea diplomatică franceză nu constituia o prioritate.[61] „Cu siguranţă”, îi scria Waldegrave lui Newcastle în ianuarie 1739, „nu există alt ticălos mai neruşinat.” Se pare că Newcastle i-ar fi sugerat lui Waldegrave, la un moment dat, că de Bussy era în solda britanicilor.[62] O parte dintre informaţiile de la de Bussy erau de importanţă majoră. Pe 14 februarie 1744, a transmis întregul plan pentru o invazie franceză în Anglia, în sprijinul „Tânărului Pretendent”, Carol Eduard Stuart, mai cunoscut posterităţii sub numele de „Bonnie Prince Charlie”, precum şi numele principalilor iacobiţi englezi implicaţi. I s-a plătit atunci suma enormă de 2 000 de lire sterline. Guvernul lui Henry Pelham (prim-ministru din 1743 până în 1754 şi fratele mai mic al ducelui de Newcastle) a cerut întăriri cu trupe din Irlanda şi Olanda şi a capturat câţiva iacobiţi de frunte. Aproape în momentul în care de Bussy a trădat planul de invazie francez, Tânărul Pretendent a ajuns la Gravelines, folosind pseudonimul „Chevalier Douglas”, nerăbdător să înceapă invazia. Însă arestarea principalilor susţinători englezi, îndoielile în legătură cu sprijinul pe care i l-ar fi acordat majoritatea populaţiei şi distrugerile provocate de furtuni bărcilor franceze pregătite pentru debarcare la Dunkerque l-au determinat pe Ludovic al XV-lea să anuleze planul de invazie.[63]

În vara lui 1745, Carol a plecat în Scoţia, convins că populaţia din Highland i se va alătura chiar şi fără sprijinul forţelor franceze. În ceea ce priveşte Scoţia, optimismul său era în mare parte justificat. Victoria iacobită din septembrie de la Prestonpans, obţinută la numai două luni de la debarcare, i-a oferit controlul asupra celei mai mari părţi a Scoţiei. Până la începutul lui decembrie, Carol ajunsese la Derby. Printre soldaţii lui se afla şi Dudley Bradstreet, un spion al guvernului care se prezenta sub identitatea căpitanului Oliver Williams, iacobit înflăcărat. Ulterior, Bradstreet a afirmat că a fost instruit personal de Newcastle să întârzie, „printr-o stratagemă”, înaintarea lui Carol spre Londra şi că a reuşit să convingă consiliul acestuia să se retragă în Scoţia. Deşi Bradstreet chiar s-a infiltrat în armata iacobită, este mult mai probabil ca majoritatea consiliului să se fi decis să se retragă, împotriva dorinţei lui Carol, nu din cauza vreunei „stratageme” a lui Bradstreet, ci pentru că se temeau să înfrunte cele trei armate engleze despre care credeau că se pregătesc să intre în luptă. Nu ştiau că, încurajaţi de succesul de până atunci al lui Carol, francezii adunau în grabă o armată pentru invazie. După retragerea forţelor iacobite, Bradstreet a primit de la George al II-lea o recompensă de 120 de lire sterline, dar nu şi postul de ofiţer în armată pe care susţinea că i l-ar fi promis regele. Ulterior şi-a câştigat traiul ca prestidigitator şi scamator.[64]

Revolta iacobită s-a încheiat dezastruos pe 16 aprilie 1746, la Culloden, lângă Inverness, în ultima bătălie încrâncenată purtată pe pământ britanic. Forţele lui Carol, în mare parte formate din locuitori din Highlands, susţinute de unităţi irlandeze şi scoţiene din armata franceză, au fost înfrânte decisiv

de o armată majoritar engleză, comandată de ducele de Cumberland, unul dintre fiii mai mici ai lui George al II-lea. Fuga lui Bonnie Prince Charlie după Culloden „pe mare spre Skye” a intrat în folclorul britanic, la fel cum şi fuga lui Carol al II-lea după bătălia de la Worcester, cu aproape un secol înainte, este amintită de numărul mare de taverne care poartă numele „Royal Oak”[65]. Într-o oarecare măsură, ambii Stuarţi şi-au datorat evadările improbabile faptului că aveau anumite calităţi de agenţi secreţi ingenioşi, fiind experţi în camuflare şi deghizare. Dar evadarea Tânărului Pretendent ar fi fost imposibilă fără reţeaua informală de informaţii iacobită, care a reuşit să-i localizeze pe urmăritori şi să-l ajute pe Carol să-i evite. Cel mai cunoscut ajutor al său a fost Flora Macdonald, care crescuse în casa iacobită a şefului clanului Macdonald din Clanranald şi a fost de acord, după o oarecare ezitare, ca prinţul Carol să fugă cu ea din Benbecula în insulele Hebride, unde s-a refugiat, deghizat ca servitoarea ei irlandeză, Betty Burk. Ulterior, Flora Macdonald a povestit că i-a interzis lui Carol să poarte pistoale pe sub palton, pentru cazul în care ar fi fost percheziţionaţi. Carol a obiectat în zadar, spunând că, „Dacă se va întâmpla ca vreunul să caute atât de îndeaproape cum spui, cu siguranţă mă vor descoperi...”. În noaptea de 28 spre 29 iunie, a plecat cu Flora Macdonald într-o barcă mică de la Benbecula spre Skye. Deşi Flora a fost arestată la scurt timp după aceea, Carol – pe capul căruia fusese pusă o recompensă de 30 000 de lire sterline (o sumă de şapte cifre la valoarea de astăzi) – a reuşit să fugă întâi pe insula vecină Raasay şi apoi pe continent. La un moment dat, în timp ce soldaţii îl căutau pe dealurile din jurul Glenfinnan, a trecut îndeajuns de aproape de străji ca să le audă vorbind. Carol a rămas ascuns până a fost salvat pe 19 septembrie de o navă franceză, care l-a dus în siguranţă în Franţa.[66]

În următorii ani, agenţii britanici l-au urmărit pe Carol în toată Europa, în timp ce acesta făcea planuri pentru o lovitură de stat iacobită la Londra. Cu ajutorul unei reţele pe care biograful său, Frank McLynn, o descrie drept „o structură celulară de agenţi”[67], Carol, adesea deghizat ca preot, scăpa cu regularitate de urmăritori. Şi mai remarcabil, în 1750 a reuşit să viziteze Londra fără să fie prins. Carol se pregătise pentru vizită trimiţând scrisori înşelătoare unei susţinătoare engleze, imaginându-şi, probabil corect, că acestea vor fi interceptate şi vor induce guvernul în eroare. Pe 13 septembrie, a debarcat la Dover deghizat şi a ajuns la Londra trei zile mai târziu, rămânând cu Anne Drelincourt, Lady Primrose, la reşedinţa din Strand a acesteia. Ulterior, a participat, tot fără a fi descoperit, la o întâlnire cu 50 de iacobiţi englezi de frunte, desfăşurată într-o casă din Pall Mall. Iacobiţii nu aveau speranţe pentru o lovitură de stat de succes, iar Carol s-a întors deznădăjduit de la Dover în Franţa, pe 23 septembrie.[68] Nu a mai revenit niciodată în Marea Britanie.

În următorul deceniu, guvernul britanic a beneficiat de un important agent infiltrat („cârtiţă”) în rândurile iacobiţilor, care îşi alesese numele de cod „Pickle”, probabil în onoarea eroului fictiv al lui Tobias Smollett, Peregrine Pickle.[69][239] Identitatea lui Pickle a fost atât de bine păzită, încât nu a fost descoperită până la sfârşitul secolului al XIX-lea, când, cercetând documentele lui Alasdair Ruadh, şeful clanului Macdonnell din Glengarry (cca 1725-1761), istoricul Andrew Lang a descoperit că şi acesta avea obiceiul lui Pickle de a scrie „cum” când, de fapt, voia să spună „care”.[70] Pickle i se

---

[239] Uneori folosea şi pseudonimele „Alex Pickle”, „Jeanson” (numele tatălui său era John), „Alex Johnson” şi „Roderick Random” (alte personaje fictive ale lui Smollett). (*N.a.*)

adresa de obicei prim-ministrului Henry Pelham spunându-i „bunul meu prieten”, iar ducelui de Newcastle, „Mr. Kenady”. Alte figuri importante erau desemnate cu numere: Bătrânul Pretendent era nr. 8, iar Carol Stuart, nr. 80. După întoarcerea lui Carol pe continent în 1750, Pickle a furnizat informaţii detaliate cu privire la planurile iacobite. Se bucura de deplină încredere din partea lui Carol, cu care discuta detaliile comploturilor. Pickle scria într-un raport referitor la o întâlnire cu Tânărul Pretendent: „Discuţia a fost în principal despre planul din Anglia...” Avertizaţi de Pickle, agenţii lui Pelham au monitorizat corespondenţa secretă şi mişcările iacobiţilor pe care îi identificase acesta.[71]

Cea mai importantă informaţie oferită de Pickle a vizat ceea ce a devenit cunoscut sub numele de „complotul Elibank”, o conspiraţie condusă de Alexander Murray din Elibank, un baron iacobit în vârstă de 40 de ani.[240] La fel ca în complotul Layer din urmă cu 30 de ani, conspiratorii au plănuit să ocupe palatul St James şi Turnul Londrei în data de 10 noiembrie 1752 şi – chiar mai nerealist – să-i răpească pe George al II-lea şi pe membrii familiei regale. Carol Stuart urma să vină în Anglia şi să revendice tronul. În octombrie, când Murray a sosit în secret în Anglia ca să pregătească atacul, i-a găsit pe iacobiţii englezi în pragul panicii, temându-se – pe bună dreptate – că fuseseră trădaţi. Deşi s-a crezut că vinovată era Clementine Walkinshaw, amanta de atunci a lui Carol, adevărata sursă a scurgerii de informaţii despre complotul Elibank era MacDonnell, alias Pickle. Unul dintre complotişti, dr. Archibald Cameron, a fost ucis prin spânzurare, spintecare şi sfârtecare – însă nu pentru implicarea sa în complot, ci pentru rolul jucat în rebeliunea din 1745. Se pare că guvernul lui Pelham hotărâse să nu-i acuze pe conspiratorii din complotul Elibank, de teamă să nu dea vreun indiciu asupra identităţii principalului informator.[241] Odată cu eşecul complotului şi execuţia lui Cameron, a dispărut orice ameninţare iacobită realistă faţă de dinastia de Hanovra. Doar Carol şi cei mai devotaţi susţinători ai săi, deşi demoralizaţi, mai credeau în posibilitatea unei restaurări a dinastiei Stuart. Chiar şi Carol, din ce în ce mai predispus spre o depresie alcoolică, şi-a petrecut mai puţin timp făcând planuri de a se întoarce în Marea Britanie şi mai mult timp încercând să scape de spionii şi asasinii hanovrezi despre care credea că îl urmăresc pe tot continentul. Adepţii săi îl găseau adesea „atât de deghizat, încât era extrem de dificil să-l recunoască”, dat cu roşu pe obraji, cu sprâncenele înnegrite şi purtând unul dintre multele sale nasuri false.[72]

În secolul al XVIII-lea, Frederic cel Mare al Prusiei a fost conducătorul cel mai entuziasmat de operaţiunile de spionaj. Experienţa din Războiul de Succesiune la Tronul Austriei, în timpul căruia a cucerit Silezia de la mult mai vastul Imperiu Habsburgic, l-a convins pe Frederic de importanţa spionajului.

---

[240] În februarie 1751, Murray a fost convocat în faţa Camerei Comunelor, acuzat de incitarea mulţimii la violenţă proiacobită în timpul alegerilor şi a fost trimis la închisoarea Newgate. Când a fost readus în faţa Camerei, a fost găsit vinovat de sfidare pentru că a refuzat să îngenuncheze în faţa Camerei la primirea pedepsei şi a fost trimis înapoi la Newgate. A fost eliberat în iunie, odată cu prorogarea Parlamentului. În noiembrie a fost înaintată o moţiune în Cameră, prin care Murray era trimis înapoi la închisoare. Însă la vremea aceea Murray fugise deja în Franţa. Vezi *ODNB*, Alexander Murray of Elibank. (*N.a.*)

[241] Vezi *ODNB*, Alexander Murray de Elibank; *ODNB*, Archibald Cameron. Alţi iacobiţi de seamă descoperiţi ca fiind implicaţi în complotul Elibank au fost Sir John Graeme, Henry Goring, Lady Primrose, Jeremy Dawkins, MacDonald din Lochgarry şi George Keith, conte Marischal, la acea vreme trimis la Paris al lui Frederic al Prusiei. (*N.a.*)

Doar „cu informaţii exacte”, insista el, „putem, chiar şi în inferioritate numerică, să ne depăşim întotdeauna inamicul”[73]. „Instrucţiunile militare” pe care le-a scris pentru comandanţii săi între Războiul de Succesiune la Tronul Austriei şi Războiul de Şapte Ani subliniau importanţa spionajului: „Vreau să mai adaug că trebuie să fim generoşi în ce priveşte plata spionilor, chiar până la un anumit grad de extravaganţă. Omul care-şi riscă gâtul să-ţi aducă un serviciu merită cu siguranţă să fie bine răsplătit”.[74]

Frederic deosebea patru categorii de spioni. Primii erau „oamenii obişnuiţi”, localnici care puteau dezvălui informaţii despre dispunerea forţelor inamice (dar, în opinia lui Frederic, nu aveau şi alte informaţii valoroase).[75] În timpul Războiului de Şapte Ani, generalii francezi se plângeau adesea că, atunci când luptau în statele germane, populaţia era ferm proprusacă. Baronul de Bonneval relata, după ocuparea Hessei de către Franţa în 1759, că nu putea fi deplasat nici măcar un singur soldat francez fără ca „ţăranii să meargă să informeze inamicul”. Ducele de Württemberg se plângea în 1760 că, deşi el era aliat al Franţei, populaţia proprusacă din regiune era dispusă „să spioneze în favoarea inamicului cu cea mai mare plăcere”.[76] În opinia lui Frederic, dezertorii aveau o valoare foarte redusă. Din experienţa sa, erau de obicei mai degrabă capabili să dezvăluie cu certitudine doar mişcările propriilor regimente şi nu ale armatei inamice în ansamblul ei.

Se pare că Frederic a fost primul conducător din secolul al XVIII-lea care a susţinut folosirea agenţilor dubli (a doua categorie de spioni) pentru a transmite inamicului informaţii false. A fost un exemplu rar, poate unic, de monarh al secolului al XVIII-lea care a încercat să tragă învăţăminte din istoria operaţiunilor de spionaj. Când le recomanda generalilor săi să folosească agenţi dubli, amintea de William al III-lea, al cărui succes în bătălia de la Steenkerque din 1692 se datorase unui agent dublu. Cu puţin timp înainte de lansarea atacului, agentul dublu i-a transmis informaţii eronate comandantului francez, mareşalul Luxembourg, spunându-i că atacul va avea loc abia la o zi după trimiterea unui detaşament de soldaţi în căutare de alimente. „Consecinţa”, susţinea Frederic, „a fost că francezii au scăpat cu greu să nu fie surprinşi la Steenkerque şi ar fi fost măcelăriţi dacă nu s-ar fi apărat cu o dârzenie ieşită din comun.”

În cazul în care „metodele mai blânde” de recrutare a spionilor dădeau greş, Frederic era dispus să recurgă la şantaj. Odată, în timpul Războiului de Succesiune la Tronul Austriei, a făcut presiuni asupra unui bogat proprietar de pământuri să intre în tabăra inamică împreună cu unul dintre spionii lui Frederic deghizat în servitor, sub pretextul că ar avea nevoie să-şi trateze rănile. Ulterior, Frederic le-a spus generalilor săi că îl avertizase pe proprietarul de pământuri că, dacă nu se întoarce cu spionul, „casele îi vor fi arse, iar soţia şi copiii, tăiaţi în bucăţi”. A recunoscut că acesta este un mod „aspru şi crud” de culegere a informaţiilor, dar a susţinut că uneori cruzimea este o necesitate în vreme de război. Conform spuselor lui Frederic, de această dată şantajul îi permisese să obţină informaţii importante.[77]

În viziunea lui Frederic, „spionii de mare însemnătate” făceau parte dintr-o categorie aparte.[78] Cel mai important spion al lui Frederic în ajunul Războiului de Şapte Ani a fost un agent din Ministerul de Externe al Saxoniei, stat pe care l-a asemănat dramatic cu un „pumnal îndreptat spre inima” Brandenburg-Prusiei. Agentul l-a avertizat că Electorul din Saxonia intenţionează să atace Prusia, în alianţă cu Maria Tereza, Ludovic al XV-lea şi Ecaterina cea Mare. Frederic a atacat primul şi a invadat Saxonia la sfârşitul lui august 1756, ocupând rapid întregul teritoriu. Una dintre primele acţiuni

întreprinse de el a fost să cerceteze arhivele guvernamentale din Dresda, în căutarea unor documente incriminatoare care să susţină avertismentul agentului său. Odată descoperite, Frederic a publicat triumfător documentele, afirmând că „cine poate anticipa un atac planificat în secret [...] nu poate fi considerat agresor”.[79]

Decizia lui Frederic de a lansa ceea ce el considera un atac preventiv împotriva Saxoniei a fost influenţată şi de informaţiile solide transmise de un agent prusac de la ambasada Austriei la Berlin, la care se adăuga corespondenţa trimisului olandez la Sankt-Petersburg, interceptată şi decriptată la Berlin în drum spre Haga (acesta este un exemplu rar de mesaj diplomatic decriptat care a avut aparent o influenţă asupra politicii lui Frederic). Conform informaţiilor primite de Frederic pe 17 iunie, ruşii adunau la graniţele de vest 170 000 de soldaţi şi 70 000 de combatanţi din trupe neregulate. După zece zile, i s-a spus că mobilizarea rusă a fost stopată, iar pe 21 iulie, că atacul a fost amânat până în anul următor. Frederic s-a asigurat astfel că are timp să lanseze un atac asupra Saxoniei la sfârşitul lunii august, înainte de intrarea ruşilor în război.[80]

Cel mai important spion care lucra pentru Marea Britanie, aliata Prusiei, la izbucnirea Războiului de Şapte Ani, rămânea probabil François de Bussy. Este încă neclar cât de multe informaţii a oferit după ruperea relaţiilor diplomatice anglo-franceze: închiderea ambasadei franceze la Londra i-a diminuat mult oportunităţile de interceptare a corespondenţei diplomatice cifrate franceze.[81] Totuşi, lipsa informaţiilor din Franţa nu a contat prea mult în primii ani de succese ai Războiului de Şapte Ani, cu victoriile britanice asupra Franţei în Lumea Nouă (discutate în Capitolul 15) şi cu victoriile lui Frederic pe continent, obţinute cu sprijin britanic. Deşi ducele de Newcastle devenise prim-ministru în 1754, după moartea fratelui său, în 1757, bine-cunoscutul ministru de război William Pitt (mai târziu supranumit „Bătrânul”), devenise practic şeful unui guvern aparent victorios. Horace Walpole scria în 1759: „Clopotele noastre sunt tocite de cât bat pentru victorii”.[82][242]

Cea mai cunoscută victorie a lui Frederic a fost cea obţinută împotriva austriecilor la Leuthen, în decembrie 1757. Napoleon a descris-o mai târziu ca fiind o „capodoperă de mişcări, manevre şi hotărâre; suficientă pentru a-l face nemuritor pe Frederic şi pentru a-l aşeza printre cei mai mari generali”. Dar acest lucru s-a obţinut în ciuda, şi nu datorită, calităţii informaţiilor prusace şi a evaluării acestora de către Frederic. Înainte de luptă, Frederic credea că dimensiunea forţelor inamice era cam aceeaşi cu a forţelor sale. În realitate, austriecii îi depăşeau numeric pe prusaci în proporţie de aproape doi la unu.[83]

Până în 1761, Pitt avusese informaţii mai bune despre aliaţii săi prusaci decât despre adversarii săi francezi. Frederic cel Mare, pe care îl interesa mai puţin descifrarea codurilor decât spionajul, pare să nu fi ştiut că mesajele diplomatice prusace erau decriptate cu regularitate de Secţia de criptanaliză britanică.[243] În 1755, îi scria trimisului său de la Paris:

> Am primit scrisori de la Londra care, spre marea mea surpriză, conţin toate detaliile a ceea ce s-a întâmplat între Franţa şi mine de pe vremea rupturii anglo-franceze în America. Sunt atât de bine informaţi încât redau chiar frazele mele. În mod clar, ori

[242] Walpole adăuga: „P.S. Veţi mai afla veşti de la mine dacă vom cuceri Mexicul sau China înainte de Crăciun”. (*N.a.*)

[243] În afară de perioada 1741-1747, Secţia de criptanaliză a descifrat codurile prusacilor din 1717 până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Vezi Ellis, *Post Office in the Eighteenth Century*, p. 73. (*N.a.*)

nu se poate ţine niciun secret în Consiliul francez, ori este o scurgere de informaţii. Trebuie să-l presaţi pe Rouillé referitor la necesitatea ca Franţa să îşi facă aranjamente mai bune, pentru a se asigura că secretele sunt păstrate. Spune-i că, dacă nu se întâmplă acest lucru, nu voi putea să mai am încredere în Franţa, deoarece consider păstrarea secretelor un aspect de importanţă capitală.[84]

Evident, lui Frederic nu i-a trecut prin minte că britanicii îi ştiau „chiar frazele" din comunicările cu Franţa nu din cauza eşecului francezilor de a „păstra secretul", ci pentru că îi decriptaseră codurile secrete.

Informaţiile britanice cu privire la Franţa în timpul Războiului de Şapte Ani s-au îmbunătăţit, probabil semnificativ, în mai 1761, când, în ciuda ruperii relaţiilor diplomatice, de Bussy a fost trimis de Ministerul francez de Externe în misiune la Londra pentru a explora posibilitatea negocierilor de pace şi pentru a pune capăt războiului.[85][244] Aproape sigur, de Bussy şi-a continuat (sau şi-a reluat) rolul ca agentul britanic 101, făcând astfel neobişnuit de ironică evaluarea sa extraordinar de flatantă asupra abilităţilor lui Pitt, pe care o trimisese ministrului francez de externe, ducele de Choiseul:

După cum ştiţi, ministrul este idolul poporului, care consideră că doar lui i se datorează succesul şi oamenii nu au aceeaşi încredere în ceilalţi membri ai consiliului [Cabinetului]. [...] Pitt are reputaţia unui spirit şi talent superior, aceea a unei persoane extrem de oneste. [...] cu bune maniere şi cu o demnitate deosebită, nu caută nici să se afişeze, nici să fie ostentativ [...]. Pitt pare să nu aibă altă ambiţie decât să ridice Marea Britanie la cel mai înalt punct de glorie şi să ducă Franţa spre cel mai înjositor grad de umilinţă.[86]

Astfel de opinii nu erau bine-venite la Versailles. Descrierea neobişnuit de critică a lui de Bussy din *Dictionnaire de biographie française* îl acuză de *extrême maladresse*, deoarece „prin nechibzuinţa, capriciile şi insolenţa sa îi îndepărta şi pe partizanii păcii, şi pe cei ai războiului". De Bussy devenise ca o bombă cu ceas şi a fost rechemat în Franţa în septembrie 1761.[87][245]

Probabil pentru prima dată în dezbaterile referitoare la politica externă din cadrul Cabinetului britanic, corespondenţa diplomatică interceptată a jucat un rol important în timpul discuţiilor privitoare la negocierile de pace cu Franţa. Pe 14 august 1761, contele de Bute, cosecretar de stat, a citit miniştrilor o depeşă de la Choiseul către trimisul francez de la Stockholm, furnizată, probabil, de către de Bussy. Aceasta dezvăluia că Franţa se hotărâse să continue războiul, dar şi să negocieze cu Marea Britanie, pentru a-şi ascunde intenţiile.[88][246] Bute era favoritul, fostul dascăl şi, timp de mai mulţi ani, consilierul apropiat al lui George al III-lea, care i-a succedat în 1760 tatălui său, George al II-lea. La dorinţa noului monarh, la înscăunarea acestuia Bute s-a alăturat Cabinetului în calitate de secretar de stat.[89] Fără îndoială, Bute

---

[244] În mod surprinzător, unele studii recente referitoare la implicarea lui de Bussy în tratativele de pace din 1761 nu menţionează rolul său de agent secret britanic. Vezi Black, *George III*, p. 308. (*N.a.*)

[245] De Bussy s-a retras din activitate în 1767 şi a murit vreo 20 de ani mai târziu. (*N.a.*)

[246] Black (*Pitt the Elder*) consideră că depeşa a fost „furnizată de sistemul extraordinar de interceptare poştală care a servit Marea Britanie atât de bine la mijlocul secolului al XVIII-lea". Cu toate acestea, nu este clar cum ar fi putut intercepta Oficiul Poştal britanic o depeşă de război pe ruta Paris–Stockholm. Înregistrările incomplete care au rămas de la Secţia de criptanaliză nu conţin nicio depeşă franceză decriptată din anul 1761, ceea ce înseamnă că este mai probabil ca sursa să fi fost de Bussy. (*N.a.*)

aducea în atenţia lui George al III-lea corespondenţa diplomatică interceptată, iar regele obişnuia să parcurgă conştiincios documentele.

Pitt citea cu nesaţ interceptările diplomatice. Pe lângă faptul că ofereau o perspectivă importantă asupra eşecului negocierilor de pace cu Franţa, acestea conţineau şi informaţii valoroase cu privire la negocierile franco-spaniole pentru încheierea unei alianţe împotriva Marii Britanii. La întâlnirea Cabinetului din 18 septembrie, Pitt a susţinut necesitatea unui atac preventiv britanic împotriva Spaniei: „Să pierdem timpul [înseamnă] să pierdem ocazia [...]. Tergiversările sporesc pericolul”.[90] Nereuşind să-i convingă pe cei mai mulţi dintre colegii săi, Pitt a încercat din nou pe 2 octombrie, când a prezentat Cabinetului o comunicare între ambasadorii Spaniei la Londra şi Paris, decriptată de Secţia de criptanaliză, care arăta clar încheierea unei alianţe franco-spaniole.[91] Trei zile mai târziu, Cabinetul încă se opunea războiului, iar Pitt şi-a dat demisia. Bute a preluat portofoliul politicii externe, a declarat război Spaniei în ianuarie 1762, a reluat negocierile de pace cu francezii şi a redus relaţiile cu Prusia, aliatul Marii Britanii.

În mai 1762, Bute i-a succedat lui Newcastle în funcţia de prim-ministru. Deşi mandatul său, care nu s-a bucurat de popularitate, a durat doar 11 luni, el a încheiat pacea cu Franţa şi Spania, prin Tratatul de la Paris, care confirma dominaţia britanică peste mări şi aducea daune serioase prestigiului internaţional al Franţei.[247] Se crede că Bute a pus deoparte 80 000 de lire sterline din Fondul serviciilor secrete pentru a asigura ratificarea Tratatului de la Paris de către Camera Comunelor, pe 10 februarie 1763. Secretarul Trezoreriei, John Ross Mackye, a pretins că a plătit 40 de parlamentari cu câte 1 000 de lire sterline şi 80 de parlamentari cu 500 de lire sterline fiecare.[92]

Războiul de Şapte Ani s-a încheiat aproape dezastruos pentru Prusia. Până în 1762, singurul aliat de încredere al lui Frederic era Marele Duce Petru, nepopularul moştenitor de origine germană al tronului Rusiei. Având şi titlul de duce de Holstein-Gottorp în nordul Germaniei, acesta nu vorbea bine rusa şi nu făcea niciun efort să-şi ascundă preferinţele pentru orice era legat de Prusia. Pentru a-l informa pe Frederic despre consiliile secrete de război ale împărătesei Elisabeta, Marele Duce Petru îi transmitea tot ce afla despre planurile Înaltului comandament rus prin intermediul lui Robert Keith, ambasadorul britanic la Sankt-Petersburg. Keith includea aceste informaţii în corespondenţa sa către Londra, pe care o trimitea prin Prusia, pentru ca ambasadorul britanic la Berlin să poată face copii pentru Frederic. Admiraţia lui Petru pentru Frederic şi dispreţul faţă de armata rusă erau atât de evidente, încât Keith raporta la Londra: „Trebuie să fie nebun să se comporte astfel”.[93] Ca şi restul administraţiei ţariste, fără îndoială că Petru nu ştia că, începând din 1758, Secţia de criptanaliză britanică înregistra succese importante în decriptarea corespondenţei diplomatice ruse, majoritatea scrisă în franceză.[94]

La începutul lui 1762, chiar când Frederic era înfrânt în Războiul de Şapte Ani şi se ruga pentru o „minune”, a fost salvat de moartea împărătesei Elisabeta şi de urcarea pe tron a Marelui Duce Petru, ca ţarul Petru al III-lea. După doar trei zile de la încoronare, Keith a transmis la Londra că „la o cină, Majestatea Sa Imperială, de ale cărei favoruri am fost mereu onorat, a venit la mine şi mi-a spus la ureche, zâmbind, că speră că voi fi mulţumit de dânsul, deoarece cu o noapte înainte trimisese curieri spre diferitele corpuri ale

[247] Prusia şi Austria au semnat Tratatul de Hubertusburg, separat, cinci zile mai târziu. (*N.a.*)

armatei, cu ordin să nu mai înainteze pe teritoriul prusac şi să înceteze toate ostilităţile”. Dacă noul ţar ar fi rămas pe tron, ar fi putut fi, pentru Marea Britanie, o extraordinară sursă de informaţii referitoare la politica rusă. „Nu trece nicio zi”, se plângea ambasadorul austriac, „fără ca împăratul să-l vadă pe domnul Keith, ori să-i trimită fructe, ori să-i acorde alte atenţii”.

După sosirea la Sankt-Petersburg, în martie 1762, a baronului Bernhard von der Goltz, noul trimis prusac, Petru i-a acordat acestuia o şi mai mare atenţie decât lui Keith, oferindu-i un conac şi vizitându-l de două ori pe zi. Goltz a fost extrem de surprins de admiraţia arzătoare a ţarului atât pentru Frederic, cât şi pentru armata prusacă. În aprilie, Petru a semnat o alianţă „eternă” cu Prusia şi a returnat întregul teritoriu cucerit de forţele ruse în timpul Războiului de Şapte Ani. Dacă Petru ar fi vrut informaţii cu privire la ameninţarea unei lovituri de stat împotriva sa, nu i-ar fi fost greu să le obţină. Frederic l-a avertizat, când Petru era pe punctul să plece de la Sankt-Petersburg pentru a începe un război personal împotriva Danemarcei şi să recucerească Schleswig pentru ducatul german de Holstein-Gottorp: „Sincer, nu am încredere în aceşti ruşi ai voştri. Ce se întâmplă dacă, în absenţa domniei voastre, se pune la cale o uneltire pentru detronarea Majestăţii Voastre?” Cu dispreţul său faţă de armata rusă, Petru era convins că aceasta este incapabilă să dea o lovitură de stat. I-a spus lui Frederic că nu i-ar fi greu să facă faţă opoziţiei ruse: „O asigur pe Majestatea Voastră că, dacă ştim cum să ne comportăm cu ruşii, putem fi sigur de ei”.[95]

Însă ţarul şi-a subestimat extraordinar de mult soţia, pe Ecaterina, de care intenţiona să divorţeze pentru a se putea căsători cu amanta sa. Deşi născută în Germania, ca şi Petru, Ecaterina învăţase să vorbească fluent limba rusă şi iubea nespus de mult cultura rusă. În seara de 28 iunie 1762, în timpul uneia dintre „nopţile albe” de vară ale oraşului Sankt-Petersburg, Ecaterina a ieşit din Palatul de iarnă, încă neterminat, ţinând în mână un paloş şi purtând uniforma verde de căpitan al Gărzii Preobrajenski şi a încălecat pe „Brilliant”, armăsarul ei sur pursânge. Însoţită de 12 000 de gărzi care se alăturaseră cauzei ei, a pornit spre palatul de la Peterhof, unde se refugiase Petru. Când a ajuns, Petru deja capitulase. Iubitul Ecaterinei, Grigori Orlov, l-a obligat să semneze o abdicare necondiţionată. Ulterior, Frederic al II-lea a afirmat dispreţuitor: „S-a lăsat detronat ca un copil trimis la culcare”. Câteva zile mai târziu, Petru a fost strangulat de un grup condus de Orlov. Ecaterina, care probabil nu fusese consultată înainte de uciderea acestuia, a anunţat că a murit din cauza unei „colici hemoroidale”, o expresie care a devenit rapid la alte curţi europene un eufemism satiric pentru asasinatul politic. Invitat de Ecaterina să viziteze Rusia, filosoful francez Jean d’Alembert i-a spus glumind lui Voltaire că nu a îndrăznit să accepte invitaţia, deoarece era predispus la hemoroizi, o afecţiune potenţial fatală în Rusia.[96]

SERVICIILE DE INFORMAŢII ŞI RĂZBOIUL AMERICAN DE INDEPENDENŢĂ

Ducele de Choiseul, premierul anglofob al lui Ludovic al XV-lea în perioada 1758-1770, precum şi ministru de externe mare parte din această perioadă, i-a spus acestuia din urmă în 1765 că „doar o revoluţie în America... va slăbi Anglia astfel încât restul Europei să nu se mai teamă de ea”.[1] Deşi Choiseul a recurs la spioni pentru a obţine informaţii despre sporirea opoziţiei americane faţă de dominaţia britanică[2], este puţin probabil să fi descoperit ceva de importanţă care să nu fi fost disponibil din surse publice. Cele mai reuşite operaţiuni de culegere de informaţii ale lui Choiseul par să fi fost cele din dormitorul regal, mai degrabă decât cele din America de Nord. În 1764, după moartea amantei regelui, doamna de Pompadour, care fusese unul dintre susţinătorii săi principali la Curte, Choiseul a încercat să influenţeze alegerea succesoarei pentru a-şi asigura în continuare influenţa. Nemulţumit de noua alegere, Choiseul a provocat căderea acesteia în dizgraţie prin obţinerea de informaţii despre comportamentul sexual neadecvat al regelui, ulterior spunându-i acestuia că noua sa amantă cleveteşte despre viaţa lor intimă. Choiseul şi-a găsit un adversar pe măsură când Ludovic şi-a ales ca amantă una dintre marile frumuseţi ale generaţiei sale, Madame du Barry, o fostă prostituată cunoscută anterior ca Mademoiselle Ange (Domnişoara Înger), care pare să fi contribuit semnificativ la îmbunătăţirea performanţelor sexuale ale regelui. Totodată, aceasta a devenit şi duşmanul jurat al lui Choiseul.[3]

Operaţiunile de spionaj franceze în Anglia nu au avut acelaşi succes precum cele derulate de Choiseul în dormitorul regal. Ludovic al XV-lea s-a implicat personal în activitatea spionilor trimişi în Anglia de către propria agenţie de informaţii, *Secret du Roi*[248], ceea ce stârnise mânia doamnei de Pompadour cu un an înaintea morţii acesteia, când a descoperit documente ascunse de Ludovic în camerele sale private. Conducătorul spionilor trimişi în Anglia nu era nimeni altul decât excentricul şi imprevizibilul cavaler d’Éon de Beaumont, numit temporar ministru plenipotenţiar la curtea din St James în primăvara lui 1763, pentru a pregăti sosirea noului ambasador francez, contele de Guerchy. D’Éon a fost pur şi simplu indignat de perspectiva de a fi fost retrogradat la funcţia de simplu secretar de ambasadă când a ajuns la Londra noul emisar. El a refuzat să-i predea lui Guerchy documentele oficiale, a ignorat scrisorile de rechemare şi a ameninţat că va face publică misiunea sa de agent secret în cadrul *Secret du Roi*. În martie 1764, d’Éon a făcut senzaţie atât în Londra, cât şi la Paris publicând o parte din corespondenţa diplomatică oficială pe care refuzase să i-o predea lui Guerchy. Deşi în cartea sa nu dezvăluie propriu-zis rolul de agent secret al lui d’Éon, Horace Walpole considera că publicarea documentelor a fost „foarte spirituală” şi înconjurată de „o mie de circumstanţe curioase”.[4]

Guerchy a început, şi a pierdut, războiul acuzaţiilor publice cu d’Éon. Ambasadorul a fost acuzat de tentative de asasinat împotriva celui din urmă, ajungând să fie batjocorit de mulţime în timp ce mergea prin Londra. Filosoful

---

[248] *Secret du Roi* era mai mereu în dezacord cu reprezentanţii Ministerului de Externe. Emisarii francezi primeau deseori două seturi de instrucţiuni, ambele semnate de rege, dar care se contraziceau reciproc. Vezi Scott, *Birth of a Great Power System*, p. 82. (*N.a.*)

David Hume, pe atunci secretar al ambasadorului britanic la Paris, l-a avertizat pe ministrul francez de externe că, în cazul în care ar fi încercat să îl răpească pe d'Éon, ambasada Franţei la Londra va fi luată cu asalt şi „nimeni nu va fi capabil să-i oprească pe englezi să se răzbune pe ambasadorul francez şi pe suita lui". Conflictul a continuat timp de zece ani, alimentat, începând cu anul 1770, de zvonuri care susţineau că, de fapt, d'Éon era femeie. În ciuda încercărilor agenţilor de la *Secret du Roi* de a cumpăra documentele compromiţătoare deţinute de d'Éon, acestea au rămas la el până în 1774, la moartea lui Ludovic al XV-lea. Când a devenit rege, Ludovic al XVI-lea era înclinat iniţial să desfiinţeze *Secret du Roi*. Însă unul dintre agenţi, cunoscutul dramaturg Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais, a cărui piesă *Bărbierul din Sevilia* se bucurase recent de succes, a susţinut că va ajunge la o înţelegere cu d'Éon. Negocierea a avut succes, deşi acordul la care s-a ajuns a fost considerat la vremea aceea excentric şi neobişnuit.

Înţelegerea (sau „Tranzacţia") semnată de d'Éon pe 4 noiembrie 1775 îl obliga să „readopte" îmbrăcămintea femeiască, sugerând astfel că era, într-adevăr, femeie. Deşi nu există dovezi de netăgăduit că d'Éon ar fi purtat vreodată îmbrăcăminte de damă la începutul carierei sale de soldat şi mai apoi de diplomat, din acel moment acesta s-a transformat într-un travestit împătimit. Beaumarchais afirma într-o scrisoare către contele de Vergennes, ministru de externe în timpul domniei lui Ludovic al XVI-lea, că „această femeie smintită e îndrăgostită nebuneşte de mine" şi că se vor căsători – o manifestare a fanteziei datorită căreia Beaumarchais era un dramaturg de succes, dar, ca şi d'Éon, un spion în care nu se poate avea încredere. Lui Vergennes, „Tranzacţia" i-a adus avantajul că, în cazul în care imprevizibilul d'Éon ar fi publicat corespondenţa care dovedea legătura sa cu *Secret du Roi*, l-ar fi putut discredita pe motiv că ar fi răspândit fantezii de femeie isterică.[5]

Deşi d'Éon n-a stăpânit niciodată arta de a purta tocuri, s-a bucurat atât de mult de viaţa în capitala engleză în calitate de „primul bărbat travestit declarat din Marea Britanie"[6], încât nu s-a întors în Franţa decât după 21 de luni după semnarea „Tranzacţiei" cu Beaumarchais. Pe 21 noiembrie 1777, după o şedinţă de patru ore de deghizare, ajutat de croitoreasa reginei Maria Antoaneta, Rose Bertin, d'Éon, în vârstă de 49 de ani şi purtând haine femeieşti, a fost prezentat în cele din urmă regelui Ludovic al XVI-lea şi reginei. Vicontesa de Fars (printre alţii) s-a plâns că „singurul lucru feminin la ea sunt jupoanele şi buclele". După două săptămâni petrecute la Versailles, Curtea a pus capăt aventurii (oarecum jenante) exilându-l pe d'Éon în provincie.[7][249] În prezent, grupul britanic de sprijin pentru persoanele transgender, Beaumont Society, poartă acest nume în onoarea cavalerului d'Éon de Beaumont.[8]

În timp ce d'Éon lâncezea în provincie, Beaumarchais a continuat să-şi desfăşoare cariera strălucită, atât în lumea dramaturgiei, cât şi în cea a serviciilor de informaţii. În mai 1776, cu două luni înainte de Declaraţia de Independenţă a Statelor Unite ale Americii, Vergennes i-a dat aprobarea să-şi înfiinţeze, „pe propriul risc", o companie care să le furnizeze arme rebelilor americani: „Este important ca operaţiunea să fie considerată de guvernul britanic şi chiar şi de americani o operaţiune îndrăzneaţă privată despre care nu ştim nimic". Beneficiind în secret de ajutorul financiar al curţilor franceză şi spaniolă, Beaumarchais a înfiinţat compania-paravan Roderigue Hortalez et

[249] Deloc surprinzător, cariera lui d'Éon a dat naştere unei întregi mitologii, din care face parte şi relatarea conform căreia ar fi pătruns, îmbrăcat în haine femeieşti, la curtea împărătesei Ecaterina I a Rusiei. (*N.a.*)

Compagnie, care, până în aprilie 1777, le-a trimis rebelilor americani nouă nave cu echipament militar de bază, una singură dintre acestea fiind interceptată de britanici.[9]

Congresul Continental şi-a dat seama repede de nevoia de a avea servicii de informaţii externe în pragul Războiului de Independenţă. Prin urmare, pe 29 noiembrie 1775, a creat Comitetul de Corespondenţă Secretă, strămoşul îndepărtat al CIA din prezent, având drept unic scop „corespondenţa cu prietenii noştri din Marea Britanie, Irlanda şi alte părţi ale lumii”.[250] La două săptămâni de la înfiinţare, Comitetul i-a scris unuia dintre primii săi corespondenţi, Arthur Lee, un avocat american absolvent de Eton, care locuia la Londra:

> Ar fi pe placul Congresului să ştie *intenţia puterilor străine în ceea ce ne priveşte* şi sperăm ca aceasta să vă suscite interesul. Este de la sine înţeles că acest lucru trebuie tratat cu cea mai *mare circumspecţie şi discreţie impenetrabilă*. Congresul se bazează pe zelul şi abilitatea dumneavoastră şi este dispus să vă compenseze pentru orice efort şi cheltuială ori de câte ori se iveşte ocazia. Pentru moment, vă trimitem 200 de lire.

Arthur Lee s-a dovedit a fi o alegere dezastruoasă în rolul de corespondent secret la Londra. Deşi mai târziu a devenit faimos din cauza tendinţelor sale paranoide, acesta nu şi-a dat seama multă vreme că secretarul său, John Thornton, era de fapt agent britanic.[10]

Asemenea Berlinului, două secole mai târziu, în timpul Războiului Rece, Parisul a atras pe parcursul Războiului American de Independenţă mai mulţi spioni decât orice alt oraş din Europa. În ajunul declanşării războiului, principalul obiectiv al serviciilor britanice de informaţii era Benjamin Franklin, care avea atunci 70 de ani şi care a ajuns în Franţa în decembrie 1776, în calitate de principal comisar al Congresului Continental (principalul emisar american), după o traversare dificilă a Atlanticului, despre care se plângea că „aproape m-a terminat”. Însă primirea lui Franklin în Franţa a compensat voiajul anevoios. Era deja foarte cunoscut ca om de ştiinţă, om de litere şi susţinător acerb al drepturilor Lumii Noi împotriva oprimării britanice. În 1752, Ludovic al XV-lea i-a mulţumit public pentru experimentele sale legate de electricitate şi descoperirea paratrăsnetului, care salvase turlele multor biserici. O asemenea primire călduroasă nu a mai fost înregistrată pentru alt vizitator american decât două secole mai târziu, odată cu vizita preşedintelui John F. Kennedy şi a soţiei sale, Jackie. Parizienii s-au adunat pe străzi să-l întâmpine pe Franklin la intrarea în capitală. Potrivit lui John Adams:

> Numele lui era cunoscut guvernului şi populaţiei, regilor, curtenilor, nobililor, clericilor şi filosofilor, dar şi oamenilor de rând, în asemenea măsură, încât nu exista niciun ţăran sau cetăţean, valet, birjar, pantofar, cameristă sau ajutor în bucătărie care să nu-l cunoască şi să nu-l considere prietenul întregii omeniri.

Înfăţişându-se fără perucă în faţa „Capetelor pudrate din Paris”, Franklin a reuşit să creeze o imagine a modestiei virtuoase a Lumii Noi, pe care a reuşit să o întreţină de-a lungul celor 10 ani petrecuţi în Franţa ca reprezentant al Americii. „Închipuie-ţi cum arătam eu”, îi scria el unui prieten, „îmbrăcat foarte simplu, cu păru-mi cărunt drept şi subţire ieşind la vedere de sub singura mea Coiffure, un acoperământ rafinat de blană, care-mi cădea pe frunte aproape până la ochelari”.[11]

---

[250] În aprilie 1777, Comitetul de Corespondenţă Secretă a devenit Comitetul pentru Afaceri Externe, păstrându-şi atribuţiile de spionaj. (*N.a.*)

În 1997, CIA l-a declarat pe Franklin „Părintele Fondator al Serviciilor Americane de Informaţii”: „Eforturile sale în direcţia pe care în prezent o numim acţiune sub acoperire au fost de mare amploare şi de obicei erau încununate de succes”.[251] Activitatea secretă a lui Franklin în poziţia sa de şef al delegaţiei americane a fost deseori neglijată sau subestimată. Din momentul în care a ajuns în Franţa, a început o campanie de propagandă sub acoperire împotriva Marii Britanii, prin plasarea unor articole anonime în presă. Una dintre ţintele sale erau mercenarii din landul german Hesse, plătiţi de britanici. La scurt timp după întâlnirea sa cu Vergennes, Franklin a aranjat publicarea unei scrisori fictive de la un aristocrat german către comandantul mercenarilor hessieni, care ar fi primit de la guvernul britanic o recompensă pentru fiecare soldat american ucis. Contele fictiv îl sfătuia pe comandantul mercenarilor să lase să moară cât mai mulţi soldaţi americani, deoarece britanicii nu plăteau şi pentru răniţi: „Asta nu înseamnă că trebuie să-i asasinaţi; trebuie să dăm dovadă de omenie, dragul meu baron, dar trebuie să le sugerezi chirurgilor, cât se poate de corect, că un om schilodit e o ruşine în profesia lor şi nu există o soluţie mai bună decât să-i laşi să moară când nu mai sunt buni de luptă...” Franklin a fost câştigător detaşat în lupta sa de propagandă împotriva ambasadorului britanic la Paris, lordul Stormont, care recurgea şi el la dezinformare. Acesta din urmă a fost cel care a introdus astfel în limbajul la modă francez verbul *stormonter*, ca sinonim pentru „a spune minciuni” – un joc de cuvinte bazat pe omonimia parţială cu verbul verbului *mentir* (a minţi).[12] Franklin a fost mult mai talentat şi mult mai lipsit de scrupule decât Stormont.

Totuşi, în timp ce-şi ducea războiul psihologic, şi Franklin a fost indus în eroare de serviciile britanice de informaţii. Şeful său de cabinet de la Passy, o localitate lângă Paris unde instalase Misiunea Americană, era Edward Bancroft, unul dintre protejaţii săi. Născut în Massachusetts, Bancroft se mutase la Londra în 1767, unde a studiat la St Bartholomew’s Hospital şi şi-a început cariera de succes ca om de ştiinţă şi scriitor. Cu sprijinul lui Franklin, el a fost ales membru al Societăţii Regale (*Fellow of the Royal Society* – FRS) în 1773, la vârsta de numai 29 de ani. Bancroft a fost primul FRS care a devenit un spion important. Franklin l-a însărcinat pe Silas Deane, ajuns la Paris cu cinci luni înaintea sa, în iulie 1776, ca prim reprezentant american, să ia legătura în secret cu Bancroft, fost elev de-al lui Deane: „Scrie-i o scrisoare domnului Bancroft ca să stabileşti o întâlnire cu el, sub acoperire ca domnul Griffiths din Turnham Green, de lângă Londra, şi roagă-l să vină la tine”.[13] După ce a primit scrisoarea, Bancroft a venit la Paris în acelaşi timp cu Deane şi a primit un rol-cheie în delegaţia americană. Era trimis în mod constant de Deane şi mai târziu de Franklin în misiuni de culegere de informaţii la Londra. În martie 1777, în timpul unei misiuni, Bancroft a fost arestat la Londra şi închis sub acuzaţia că este agent american. Deznădăjduit, Deane a scris Congresului: „Dr. Bancroft este arestat la Londra pentru că a corespondat cu noi şi pentru că ne-a ajutat... Nu-mi găsesc cuvintele ca să spun cât de rău îmi pare pentru dr. Bancroft”.

Fără ştirea lui Franklin şi Deane, Bancroft era agent dublu plătit de către britanici; de altfel, arestarea lui la Londra a fost doar un aranjament pentru a-i consolida acoperirea. După câteva săptămâni a fost eliberat din închisoare şi i s-a permis să se întoarcă în Franţa. Bancroft fusese racolat în decembrie 1776

[251] CIA a dat numele lui Franklin uneia dintre cele trei săli de şedinţe ale centrului de conferinţe pentru colaboratorii din străinătate înfiinţat în 1997. Vezi Rose, „Founding Fathers of American Intelligence”. (*N.a.*)

de către Paul Wentworth, care se mutase din New Hampshire la Londra cu zece ani înainte şi trăia confortabil de pe urma speculaţiilor cu acţiuni şi terenuri, în acelaşi timp coordonând o reţea de agenţi în Franţa în subordinea lui William Eden (devenit ulterior primul baron de Auckland). Eden era atât şef al spionajului, cât şi subsecretar pentru Departamentul de Nord în guvernul lordului North. Documentele lui Eden includ o versiune preliminară nedatată a unui memorandum[14] prin care Eduard Bancroft, folosind pseudonimul destul de transparent „dr. Edward Edwards", se angaja „să corespondeze cu P. Wentworth în legătură cu orice lucru care i-ar fi fost adus la cunoştinţă" cu privire la chestiuni ce includeau:

> Evoluţia acordului [americanilor] cu Franţa şi ajutorul aşteptat... Aceleaşi chestiuni cu privire la Spania şi orice altă curte europeană [...]. Modalităţile de a obţine ajutor financiar, produse sau bani, canale de informare şi agenţii folosiţi... Corespondenţa secretă a lui Franklin şi Deane cu Congresul... Descrieri ale navelor şi încărcăturilor, orarele de navigaţie şi porturile de destinaţie... Orice informaţie care ar putea veni din America.[15][252]

Printre rapoartele informative ale lui Bancroft privind mişcările navelor franceze care traversau Atlanticul se află şi detalii complete despre călătoria în America, în aprilie 1777, a marchizului de La Fayette, în vârstă de 20 de ani, care a plecat din portul spaniol San Sebastian „direct spre Port Royal Carolina de Sud", la bordul unei nave plătite de el însuşi, precum şi numele ofiţerilor francezi care îl însoţeau. „Să fac rău Angliei", declara La Fayette, „înseamnă să-mi servesc (îndrăznesc să spun să-mi răzbun) ţara". Bancroft raporta că, deşi curtea franceză s-a prefăcut că respinge expediţia privată a lui La Fayette în sprijinul rebelilor americani, Maria Antoaneta şi toate doamnele de la curte erau susţinătoare pasionate ale elegantului marchiz. La Fayette avea atâta încredere în Bancroft, încât l-a invitat ulterior să se alăture unui atac pe coasta engleză (care, însă, nu s-a concretizat niciodată).[16] Marchizul a devenit mai apoi atât erou naţional francez, cât şi unul dintre eroii Revoluţiei Americane; în Statele Unite există mai multe oraşe care-i poartă numele (Fayetteville în Arkansas, Georgia, Carolina de Nord şi Tennessee) şi numeroase monumente ridicate în onoarea sa. Dar dacă Marina Regală ar fi putut folosi informaţiile lui Bancroft pentru a intercepta prima expediţie a lui La Fayette, acesta ar fi fost azi o simplă notă de subsol în istoria Revoluţiei Americane. În aprilie 1778, un alt raport al lui Bancroft a dezvăluit că amiralul d'Estaing era pe punctul de a pleca de la Toulon cu o flotă de 17 nave de linie şi fregate, „pentru a distruge sau a captura flota engleză".[17] Nici D'Estaing, nici La Fayette nu au fost interceptaţi în timpul traversării Atlanticului. În ciuda superiorităţii Marinei Regale, nu există dovezi că informaţiile de la Bancroft sau de la oricare alt informator ar fi dus la capturarea vreunei nave franceze.[18] La vremea aceea, activitatea de informaţii nu era eficient integrată în operaţiunile navale britanice.

O dată pe săptămână, Bancroft se plimba prin grădinile Tuileries din Paris, în apropierea Luvrului, şi lăsa mesaje pentru Wentworth, scrise cu cerneală simpatică, printre rândurile unor false scrisori de dragoste care erau apoi ascunse într-o tufă de cimişir. Iniţial plătit cu 500 de lire sterline pe an pentru

---

[252] Există o divergenţă de opinii cu privire la data memorandumului. Walter Isaacson, care citează acest pasaj, avansează data de decembrie 1776; mai recent, Thomas Schaeper susţine convingător o dată ulterioară. Oricare ar fi data documentului, acesta rezumă cu exactitate informaţiile pe care Bancroft trebuia să le culeagă din momentul racolării sale de către Wentworth. (*N.a.*)

activitatea sa ca agent britanic, Bancroft s-a descurcat atât de bine, încât salariul i-a fost dublat.[253] Chiar dacă nu-i acorda încredere deplină lui Bancroft, în parte din cauza speculaţiilor sale la bursă, guvernul britanic a fost adesea mai bine informat decât Congresul despre activitatea comisarilor americani la Paris.[19] Rapoartele pe care le apreciau cel mai mult Eden şi miniştrii britanici au fost probabil cele privind negocierile începute de Franklin, care au dus, la începutul lui 1778, la încheierea a două tratate franco-americane prin care Franţa a recunoscut independenţa Statelor Unite şi a semnat o alianţă promiţând sprijin în războiul cu Marea Britanie.

Pe lângă faptul că i-a oferit lui Wentworth copii ale documentelor americane în timpul negocierilor, Bancroft a luat parte şi la redactarea unora dintre acestea. În septembrie 1777, l-a informat pe Wentworth că „noi" (Franklin, el însuşi şi probabil Deane) „întocmeam" un document important care urma să fie transmis atât către Vergennes, cât şi ambasadorului spaniol la Paris.[20] În mare parte datorită lui Bancroft, negocierile cu Vergennes au început cu stângul. El i-a oferit în avans lui Wentworth detalii despre o solicitare a comisarilor americani, prin care aceştia cereau un ajutor de şapte ori mai mare decât cel pe care-l primeau deja în secret din partea Franţei. Ambasadorul britanic, lordul Stormont, a putut astfel să formuleze un protest la adresa lui Vergennes chiar înainte să fi transmis Franklin solicitarea. La rândul său, Vergennes s-a plâns delegaţiei americane de incapacitatea acesteia de a menţine secretul negocierilor.[21] Bancroft bănuia că Vergennes şi negociatorii francezi au o strategie nesinceră, cu scopul de a evita un angajament public de susţinere a americanilor. El îi raporta lui Wentworth: „Mi se pare imposibil să mă pronunţ în legătură cu intenţiile reale ale 60 [Franţei] şi 136 [Spaniei]. Primul este atât de dependent de înşelăciune, încât mi s-ar părea foarte îndoielnic dacă asigurările sale date Americii ar fi mai sincere decât cele pentru 57 [Anglia]".[22] Starea de spirit a francezilor s-a schimbat la începutul lui decembrie 1777, când au ajuns la Paris veştile despre prima mare victorie americană în Războiului de Independenţă, înregistrată la Saratoga, în octombrie, şi capitularea celor aproape 7 000 de soldaţi britanici aflaţi sub comanda generalului John Burgoyne. Madame de Brillon, o muziciană talentată, a compus un marş triumfal (cântat încă uneori şi în zilele noastre) în onoarea victoriei, pe care l-a interpretat pentru Franklin în timpul unui concert privat.[23]

Tratatele franco-americane încheiate în februarie 1778 au reprezentat un triumf diplomatic pentru Franklin: într-adevăr, unul dintre cele mai mari triumfuri din istoria diplomaţiei americane. Dar şi CIA are dreptate să pretindă că acordul cu Franţa de a oferi un sprijin deschis, mai degrabă decât secret, pentru americani a fost facilitat de „operaţiunile de influenţare" ale lui Franklin. După Saratoga, Wentworth a primit instrucţiuni să-i ofere condiţii de pace secrete lui Franklin, oferindu-le americanilor aproape tot ce îşi doreau – cu excepţia independenţei. Franklin nu avea nicio intenţie să accepte oferta, dar a alimentat temerile franceze că ar putea fi de acord dacă Franţa nu reuşea să semneze o alianţă militară oficială. În prima săptămână a lui 1778, Franklin a încurajat în secret apariţia unor articole în presă care relatau că trimişii britanici se află la Paris şi că americanii ar putea încheia un acord cu ei, cu excepţia cazului în care francezii ar fi acceptat în scurt timp o alianţă. De asemenea, a transmis în privat Ministerului de Externe francez un raport

---

[253] De asemenea, Bancroft a făcut bani folosind informaţiile confidenţiale de care dispunea pentru a specula la bursă. Vezi Isaacson, *Benjamin Franklin*, cap. 13. (*N.a.*)

denaturat al întâlnirii sale cu Wentworth. Franklin a reuşit ceea ce CIA numeşte acum „gestionarea percepţiei”. Două zile mai târziu, Vergennes şi-a trimis secretarul pentru a-i întreba pe comisarii americani „Ce trebuie făcut pentru a asigura o asemenea satisfacţie comisarilor americani încât să se angajeze să nu ia în considerare nicio propunere din Anglia pentru o nouă legătură cu această ţară?” Franklin a răspuns propunând planul tratatelor semnate pe 6 februarie.[24] Printre cei prezenţi la semnare a fost şi Edward Bancroft, care a angajat prompt un curier special pentru a duce copii ale tratatelor la Londra. Ulterior s-a lăudat că guvernul lordului North fusese informat în termen de 42 de ore de la semnare. Se pare că aceasta a fost doar o exagerare minoră. Pe 9 februarie, lordul North, care primise probabil raportul lui Bancroft în data de 8, l-a informat pe George al III-lea despre conţinutul acestuia.[25]

Bancroft a fost mult mai mult decât un secretar neplătit al comisarilor americani. John Adams, ajuns la Paris în 1779, i-a lăudat „mintea limpede” şi „condeiul măiestrit”.[26] Nerăbdător să obţină cât mai repede cele mai recente informaţii de la Bancroft, Wentworth a fost în Franţa de cel puţin opt ori în perioada mai 1777 – februarie 1778 şi s-a mai întâlnit cu Bancroft de două ori în Olanda şi o dată la Londra.[27] Bancroft s-a lăudat, probabil pe bună dreptate, că furniza mai multe informaţii decât toţi ceilalţi agenţi britanici din Franţa.[28] Diplomaţia americană a mai suferit o asemenea infiltrare doar un secol şi jumătate mai târziu, când Departamentul de Stat a fost infiltrat de agenţii sovietici Larry Duggan şi Alger Hiss.[29]

Spre deosebire de Franklin şi Deane, Arthur Lee, care a devenit cel de-al treilea comisar al Congresului la Paris, avea suspiciuni profunde în ceea ce îl privea pe Bancroft: „Am în posesia mea dovezi care mă fac să-l consider pe dr. Bancroft un nelegiuit în relaţia cu Statele Unite”. Dar Lee era la fel de bănuitor şi în privinţa lui Franklin, iar tendinţele sale paranoide deveniseră atât de notorii, încât avertismentele lui în legătură cu Bancroft nu au fost luate în seamă. Credibilitatea sa a fost subminată şi când s-a dovedit că propriul său secretar privat era agent britanic.[30] Între timp, după încheierea tratatelor cu Franţa, Franklin a plănuit, împreună cu căpitanul John Paul Jones, celebru comandant al forţelor maritime americane, un atac asupra portului Whitehaven, unde Jones îşi începuse cariera navală. Planul iniţial era să dea foc sutelor de nave înghesuite în port. Însă după ce a pierdut elementul-surpriză, Jones a trebuit să se retragă în grabă după ce a dat foc unei singure nave şi a sabotat câteva tunuri. O evaluare istorică realizată recent de Center for the Study of Intelligence (CSI) din cadrul CIA arată însă că atacul a fost „o realizare importantă pentru America în ceea ce priveşte propaganda şi moralul”. Pentru prima dată după aproape un secol, avusese loc o acostare ostilă într-un oraş britanic, determinând creşterea preţului primelor de asigurare de transport maritim şi îngrijorări considerabile pentru industria maritimă britanică.[31]

Ruperea relaţiilor diplomatice anglo-franceze în martie 1778, determinată de încheierea alianţei franco-americane, a complicat sarcina lui Edward Bancroft şi a serviciilor britanice de informaţii. Odată cu închiderea ambasadei franceze la Londra, Secţia de criptanaliză nu mai avea acces periodic la corespondenţa diplomatică interceptată de la Paris, pe care o decripta cu succes încă din timpul Războiului de Şapte Ani.[32] Din martie 1778, Bancroft a încetat să mai lase rapoarte informative în „cutia poştală” secretă din grădinile Tuileries, deoarece nu mai exista niciun agent britanic care să le preia. Până când olandezii au intrat în război împotriva Marii Britanii la

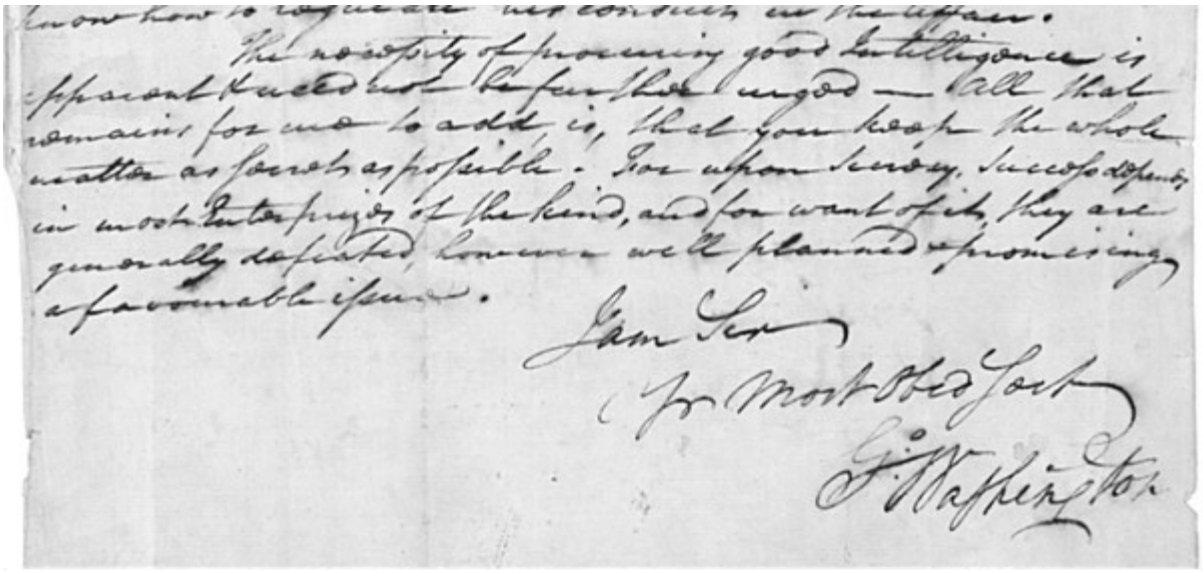
sfârşitul lui 1780, Bancroft a comunicat în secret cu Wentworth prin intermediul Provinciilor Unite. După aceea, majoritatea mesajelor sale au fost probabil preluate şi transportate cu bărci de mici dimensiuni peste Canalul Mânecii, la adăpostul întunericului.[33]

Deşi s-au păstrat doar dovezi fragmentare din rapoartele informative trimise de Bancroft în anii de după încetarea relaţiilor diplomatice anglo-franceze, este clar că acesta a furnizat o mare varietate de rapoarte despre relaţiile franco-americane, precum şi despre unele dintre personajele-cheie implicate – în special despre prietenul său Benjamin Franklin, care a devenit ministru plenipotenţiar al SUA în 1778. Bancroft putea petrece ore întregi singur citind documente americane confidenţiale (şi uneori ajutând la redactarea acestora) în ambasada recent recunoscută a SUA de la Passy.[34] În anii de dinaintea înfrângerii britanicilor la Yorktown în octombrie 1781, el a fost adesea mesagerul unor veşti neplăcute şi a trebuit să se confrunte cu problema clasică de „a spune adevărul puterii". Fiind în general bine informat despre relaţiile internaţionale, George al III-lea nu aprecia corect informaţiile secrete. Deşi dus de nas de invenţiile unui spion mercenar care îi raporta direct,[35] acesta nutrea o aversiune personală faţă de Bancroft, plângându-se că unele dintre rapoartele sale erau „exagerate" sau „fără fundament" şi „gândite pentru a intimida".[36]

În 1780, lui George al III-lea i-a fost înmânat şi un pachet de corespondenţă interceptată pe care La Fayette o trimisese lui Vergennes pe o navă franceză capturată de Marina Regală în Atlantic. Deşi aruncat peste bord, pachetul a fost recuperat de marinarii britanici care au sărit în apă după el. Conţinutul său a fost decriptat cu succes de Francis Willes, care devenise şeful Secţiei de criptanaliză după moartea tatălui său, episcopul Willes, în 1773. George al III-lea n-avea cum să fi fost încurajat de ceea ce a citit – deşi, ca şi în cazul rapoartelor lui Bancroft şi de data aceasta mai justificat, s-ar fi putut îndoi de autenticitatea documentelor. Într-un mesaj din 20 mai, La Fayette elogia capacitatea, onestitatea şi statornicia „prietenilor mei americani". El a relatat excesiv de optimist că, dacă trupele franceze ar ajunge la timp, New Yorkul putea fi cucerit de la Sir Henry Clinton şi că George Washington se gândea să cucerească şi Canada.[37]

Deşi Marea Britanie, deloc surprinzător, avea un avantaj faţă de rebelii americani în privinţa operaţiunilor de culegere de informaţii din Europa, în America lucrurile stăteau invers. „Primul în război, primul în pace, primul în inimile conaţionalilor săi", după cum l-a descris elogiindu-l Henry Lee, George Washington ocupă şi primul loc în istoria timpurie a serviciilor americane de informaţii. În iulie 1777, acesta scria:

> Necesitatea procurării unor informaţii bune este evidentă şi nu trebuie insistat asupra ei. Tot ce îmi rămâne să adaug este să păstrezi toată chestiunea asta cât mai secretă. Întrucât de secretizare depinde succesul în majoritatea întreprinderilor de acest fel, iar din lipsa acesteia întreprinderile sunt dejucate, oricât de bine planificate ar fi...[38]

George Washington despre „necesitatea procurării de informații solide“ și păstrarea acestora „cât mai secrete cu putință“.

În mod ironic, faptul că Washington a înţeles importanţa spionajului militar, ca şi succesul său în utilizarea acestora, se datorează în mare măsură capacităţii sale de a învăţa din experienţa anterioară de ofiţer britanic implicat în operaţiuni împotriva francezilor, care urmau să devină ulterior aliaţii săi împotriva britanicilor în Războiul de Independenţă.[39] În 1753, la vârsta de doar 21 de ani, Washington, pe atunci maior în miliţia din Virginia, a fost trimis cu un cercetaş amerindian într-o misiune în ţinuturile sălbatice din Ohio, pentru a descoperi dacă forţele franceze staţionau pe pământ englez şi, dacă da, să le comunice politicos să se retragă. O parte din misiunea sa a fost secretă: culegerea de informaţii despre forturile, garnizoanele şi sistemele de comunicare franceze.

La o cină la fortul Venanges (ulterior redenumit Fort Franklin), Washington a băut puţin, în timp ce ofiţerii francezi „nu s-au dat înapoi de la băutură”: „Vinul [...] curând a alungat reţinerea care era la început în conversaţia lor şi le-a dezlegat limbile pentru a-şi dezvălui sentimentele mai liber. Mi-au spus că planul lor absolut era să pună stăpânire pe Ohio şi se jurau că vor face acest lucru”.[40] Doi ani mai târziu, Washington a luptat sub comanda generalului Eduard Braddock la Fort Duquesne (în prezent, Pittsburg), unde acesta a suferit o înfrângere zdrobitoare în faţa forţelor franceze, în mare măsură pentru că britanicii nu au avut informaţii despre dimensiunile forţelor inamice.[254] Lipsa de informaţii s-a dovedit fatală pentru Braddock şi aproape fatală pentru Washington; doi cai au fost împuşcaţi în timp ce-i călărea şi a ieşit din luptă cu patru găuri de glonţ în haină. Dacă inamicul l-ar fi urmărit în loc să se oprească să jefuiască proviziile de rom ale englezilor, probabil că Washington ar fi pierit.[41] Experienţa acumulată în „războaiele franceze şi indiene”, aşa cum au devenit ele cunoscute, l-au convins că „nimic nu este mai necesar decât un bun serviciu de informaţii care să dejoace planurile inamicului şi nimic nu necesită eforturi mai mari pentru a le obţine”.[42]

---

[254] Washington primise totuşi planul exact al Fortului Duquesne de la maiorul Robert Stobo. Vezi Stobo, *Memoirs of Major Robert Stobo*, pp. x, 20-23. (*N.a.*)

Când a preluat comanda armatei continentale a SUA la Cambridge, Massachusetts, pe 3 iulie 1775, Washington era hotărât să fie mai bine informat decât fusese Braddock cu 20 de ani înainte. „Obţinerea de informaţii" despre forţele britanice, scria el, a fost „una dintre îndatoririle sale cele mai urgente şi presante".[43] Pe 15 iulie, a trecut în registrele sale plata unei sume neobişnuite de 333,33 de dolari (probabil, o tranşă a unei plăţi de 1 000 de dolari) către un agent neidentificat, căruia îi dăduse ordin să intre în Bostonul ocupat de britanici „pentru a stabili o corespondenţă secretă cu scopul de a transmite informaţii legate de mişcările şi planurile inamicului".[44] Corespondenţa lui Washington cu ofiţeri ai armatei continentale conţine solicitări frecvente de „notificări cât mai timpurii despre orice informaţie pe care o veţi considera importantă".[45] El a fost profund preocupat de ameninţarea reprezentată de spionajul britanic. „Există un rău de care mă înspăimânt", i-a scris lui Joseph Quincy, „şi acesta se referă la spionii lor. [...] cred că este o chestiune de o importanţă considerabilă să-i împiedicăm să obţină informaţii despre situaţia noastră".[46][255]

Cel mai cunoscut, deşi departe de a fi cel mai talentat, dintre spionii lui Washington a fost şi unul dintre primii: Nathan Hale, absolvent de Yale, în vârstă de 21 de ani, care a fost trimis să culeagă informaţii despre forţele britanice din Long Island în septembrie 1776. Deşi Hale a fost selectat pentru misiune de locotenent-colonelul Thomas Knowlton, comandantul recent înfiinţatului Regiment de rangeri, alegerea lui Knowlton a fost aprobată personal de Washington. Cu toate acestea, Hale, care a acţionat sub numele său real, nu era bine pregătit pentru prima sa experienţă de spionaj. Acoperirea lui ca învăţător în căutarea unui loc de muncă după începutul anului universitar nu a fost convingătoare, iar el nu mai fusese niciodată în Long Island. Tot ceea ce se ştie cu certitudine despre misiunea lui Hale în Long Island, de când a ajuns în dimineaţa zilei de 16 septembrie şi până în noaptea de 21, este o însemnare în agenda comandantului forţelor britanice, generalul William Howe, din 22 septembrie: „Un spion al inamicului (după propria mărturisire completă) prins de aseară a fost executat în această zi la ora 11, în faţa Artillery Park".[47] Potrivit versiunii folclorice patriotice, dar plauzibile, chiar înainte de a fi spânzurat Nathan Hale ar fi declarat: „Regret doar că nu am decât o singură viaţă de pierdut pentru ţara mea". Călăii britanici, impresionaţi de vitejia sa, se poate să-i fi recunoscut ultimele cuvinte celebre (posibil cele mai cunoscute din istoria spionajului) ca fiind o parafrază a unei afirmaţii din cunoscuta tragedie *Cato* de Joseph Addison. Statui înfăţişându-l pe Hale, cu mâinile legate la spate în aşteptarea execuţiei, se află astăzi atât în vechiul campus de la Yale, cât şi în faţa sediului CIA din Langley, Virginia – singurele statui ridicate vreodată în onoarea unui spion american.[48] Când privesc în urmă la rolul spionajului în timpul Războiului de Independenţă, pentru majoritatea americanilor vitejia şi patriotismul lui Nathan Hale contează mai mult decât eşecul misiunii sale. Washington trebuie să se fi gândit la execuţia lui când, patru ani mai târziu, a refuzat apelul personal al maiorului John André, spion britanic capturat de forţele americane, de a fi adus în faţa plutonului de execuţie în loc „să moară în

[255] Principalul organizator al serviciului de contraspionaj al lui Washington a fost viitorul ministru al justiţiei, John Jay, care a înfiinţat o reţea de cel puţin zece agenţi de contrainformaţii. În 1997, CIA l-a numit „primul şef de contrainformaţii al Americii". Vezi Rose, „Founding fathers of American Intelligence". (*N.a.*)

ştreang”. Din ordinul lui George al III-lea, André a devenit al doilea spion britanic care a fost înmormântat în Westminster Abbey.[256]

Washington a fost implicat personal în atâtea operaţiuni de informaţii, încât, în absenţa unui personal specializat, uneori îi era dificil să le urmărească.[257] El i-a scris neatent unuia dintre agenţii săi: „Mă întreb dacă trebuia să corispondez [sic] cu tine sub un nume fictiv; dacă da, am uitat numele şi trebuie să mi-l reamintesc”.[49] Reticenţa sa de a delega o mare parte din desfăşurarea operaţiunilor de informaţii se datorează lipsei de ofiţeri profesionişti în rândul voluntarilor din Armata Continentală. Dacă Washington ar fi dispus de un personal adecvat, cu siguranţă nu i-ar fi lipsit informaţia de bază pe câmpul de luptă, lipsă care a reprezentat una dintre cauzele care au dus la înfrângerea aproape dezastruoasă de la Brandywine Creek în septembrie 1777. Faptul că miliţia locală nu a trimis cercetaşi în misiuni de recunoaştere pentru a urmări înaintarea britanicilor, combinat cu faptul că Washington nu ştia de existenţa unui vad pe unde putea fi traversat râul aflat la nord de poziţia sa a dus la pierderea a cel puţin 1 200 din cei 11 000 de soldaţi ai săi. Înşelăciunea a fost elementul-cheie al strategiei de supravieţuire a lui Washington în timpul iernii cumplite care a urmat în Valley Forge, Pennsylvania. A scris cu mâna lui documente false pline de referiri la regimente de infanterie şi cavalerie inexistente aflate, chipurile, sub comanda sa, care au fost apoi transmise inamicului prin agenţi dubli. Britanicii au crezut că Washington are cu 8 000 de soldaţi mai mult decât în realitate şi au tras concluzia greşită că dispune de o poziţie prea puternică pentru a fi atacat atunci când era, de fapt, cel mai vulnerabil. Fără operaţiunea de inducere în eroare reuşită, Armata Continentală risca să nu supravieţuiască peste iarnă. Per total, numărul confruntărilor pe care le-a evitat a fost mai mare decât al celor în care s-a angajat – ceea ce explică în mare măsură de ce a câştigat Războiul de Independenţă. Strategia lui a fost mai puţin de confruntare cu inamicul şi mai mult un efort de a rezista mai mult decât acesta.[50]

În 1778, Washington i-a acordat comandantului infanteriei sale uşoare, generalul de brigadă Charles Scott, responsabilităţi suplimentare ca „şef de informaţii”. Scott a renunţat la acest rol după doar câteva luni, invocând motive personale nespecificate, dintre care cel mai important poate să fi fost lipsa calităţilor necesare pentru acest tip de activitate. La scurt timp după numirea sa, Scott a trimis cinci oameni în misiuni simultane independente de recunoaştere în Long Island, intenţionând să compare rapoartele lor. Probabil ca urmare a pregătirii inadecvate şi a acoperirii slabe, trei dintre ei au fost prinşi în scurt timp.[51] Scott a fost urmat în funcţia de şef al serviciului de informaţii de mult mai tânărul şi mult mai talentatul maior Benjamin Tallmadge, care fusese coleg la Yale cu Nathan Hale. Foarte precoce şi cu o inteligenţă ieşită din comun, Tallmadge primise, la vârsta de numai 13 ani, o

---

[256] Primul spion care a fost înmormântat în Westminster Abbey a fost Aphra Behn în 1689 (vezi supra, p. 290) – un precedent pe care probabil că George al III-lea nu l-a avut în minte. În 1782, la doi ani de la execuţia lui André, un monument în memoria lui proiectat de Robert Adam a fost ridicat în naos, pe cheltuiala regelui. Rămăşiţele lui André au fost aduse din Statele Unite şi îngropate aproape de monument în 1821. Vezi www.westminster-abbey.org/our-history/people/john-andre. (*N.a.*)

[257] Deloc surprinzător, implicarea lui Washington în operaţiunile de spionaj a dat naştere unui număr de mituri. Printre ele, se pare că se află şi posibila contribuţie a unui presupus agent dublu, John Honeyman, la victoria sa de la Trenton din decembrie 1776. Vezi https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol52no2/the-spy-who-never-was.html. (*N.a.*)

invitaţie să se înscrie la Yale, venită chiar din partea preşedintelui colegiului; la insistenţele tatălui său, a amânat înscrierea până la vârsta de 15 ani. Cu toate acestea, o luase cu mult înaintea majorităţii colegilor săi mai vârstnici. „Fiind atât de versat în limbile latină şi greacă", scria Tallmadge mai târziu, „n-am prea avut ocazia să studiez în primii doi ani din viaţa mea studenţească."[52]

Tallmadge a înţeles repede importanţa serviciilor de informaţii în Războiul de Independenţă. Cea mai importantă reţea a sa de agenţi a fost grupul Culper, înfiinţat în august 1778 pentru a culege informaţii despre trupele britanice comandate de generalul Henry Clinton, care ocupase recent New York City.[258] Două secole mai târziu, un studiu publicat de CSI al CIA a concluzionat că cea mai importantă informaţie obţinută de grupul Culper a fost un raport din iulie 1780 al agentului 355 (cunoscut şi sub numele de „Lady"), a cărui identitate nu a fost niciodată dezvăluită. Raportul preciza că generalul Clinton intenţiona să trimită trupele britanice pe mare de la New York la Newport, în Rhode Island, pentru a ataca forţele franceze nou-sosite sub comanda generalului Rochambeau, înainte ca acestea să-şi poată reveni în urma traversării de două luni a Atlanticului. Imediat ce a primit raportul agentului 355, în după-amiaza zilei de 21 iulie, Washington a început să elaboreze un plan prin care să-l determine pe Clinton să se răzgândească. Un set de ordine false semnate de Washington, prin care era dispusă pregătirea pentru un atac asupra oraşului New York, a fost predat unui avanpost militar britanic de către un fermier local, care a susţinut că le-a găsit pe marginea drumului. Convins că urmează un atac, Clinton a rechemat trupele trimise să-l atace pe Rochambeau, astfel încât să poată consolida apărarea oraşului. Grupul Culper şi talentul pentru inducere în eroare de care a dat dovadă Washington au salvat astfel forţele franceze vulnerabile de la o posibilă înfrângere şi le-au permis să se alăture armatei americane inferioare numeric.[53][259]

Aşadar, departe de a bănui că a fost victima unei operaţiuni de înşelăciune de-a lui Washington, Clinton a avut motive să creadă că a obţinut o victorie majoră împotriva Armatei Continentale. În mai 1779, generalul Benedict Arnold i-a trimis lui Clinton un mesaj secret la New York, folosind numele de cod „MONK", oferindu-se să treacă în tabăra adversă la un moment convenit, precum şi să furnizeze informaţii până atunci. Alegerea numelui de cod este importantă. Arnold se considera succesorul generalului republican britanic George Monck (sau Monk), care a trecut în tabăra adversă la sfârşitul interregnumului şi a preluat rolul principal în restaurarea monarhiei în 1660[54] – aşa cum avea de gând şi Arnold să facă în America. Deşi în zilele noastre menţionat (chiar de Simpsons) ca trădător american, Arnold era un model de patriot la începutul Războiului de Independenţă. Dacă ar fi fost ucis în timpul Bătăliei de la Saratoga din 1777, Arnold s-ar fi putut afla alături de Washington în panteonul eroilor militari revoluţionari americani.

---

258 Principalii membri ai reţelei Culper au fost Abraham Woodhull, un fermier din Setauket, New York (nume de cod Samuel Culper Sr.), şi Robert Townsend, un comerciant din Manhattan (nume de cod Samuel Culper Jr.). (*N.a.*)

259 Având în vedere faptul că mai folosise şi înainte inducerea în eroare, este greu de conceput că Washington nu ar fi încercat să-l înşele pe Clinton cu această ocazie. Totuşi, deloc surprinzător, nu există niciun document care se ateste ordinul ca documentele false semnate de acesta să le fie transmise britanicilor. (*N.a.*)

În august 1780, la cererea lui Arnold, Washington l-a numit la comanda forturilor din West Point, aflate la circa 80 de kilometri nord de Manhattan, pe râul Hudson, devenit mai târziu sediul Academiei Militare a SUA. Washington a considerat West Point drept „cheia Americii”, de unde era posibilă neutralizarea bazei lui Clinton din New York. Arnold plănuia să predea britanicilor West Point şi convenise cu Clinton un preţ de 20 000 de lire sterline dacă va reuşi şi jumătate, dacă planul său va eşua. La sfârşitul lui septembrie, maiorul John André, un tânăr ofiţer din statul-major al lui Clinton, a plecat, deghizat în negustor, să discute cu Arnold şi să stabilească detaliile finale ale dezertării acestuia şi predarea West Pointului. Dacă planul lui Arnold ar fi reuşit, Washington ar fi putut pierde războiul. Totuşi, André a fost capturat de miliţiile americane pe drumul de întoarcere către New York, iar asupra sa au fost găsite documente incriminatoare, ascunse în cizme. Comandanţii miliţiei nu şi-au dat seama de semnificaţia documentelor şi l-au informat pe Arnold, oferindu-i suficient timp să fugă pe Hudson, pe un vas de război britanic. André, capturat în haine civile, a fost spânzurat pentru spionaj. Arnold, recompensat pentru dezertare cu o sumă forfetară de 6 315 de lire sterline şi o pensie anuală de 360 de lire sterline, a devenit general de brigadă britanic.[55]

Neştiind că a fost indus în eroare de Washington în legătură cu ameninţarea asupra New Yorkului, Clinton trebuie să fi fost liniştit de informaţiile regulate şi detaliate pe care le-a primit asupra mişcărilor comandantului american în vara lui 1780. Agenţii săi au raportat, pe 27 iunie, că Washington se îndrepta spre Peekskill, pe 6 iulie, că stătea la reşedinţa lui Joseph Appleby, pe 8 iulie, la Thomas Tompkins şi pe 14 iulie, la Eduard Brown. Clinton a primit, de asemenea, informaţii precise şi detaliate despre amplasarea forţelor lui Washington şi Rochambeau.[56] Ceea ce niciun agent nu i-a putut spune a fost care era planul de campanie al lui Washington. Când acesta a decis, la jumătatea lunii august 1781, să pornească spre sud şi să atace forţele lordului Cornwallis, el a aranjat expedierea mai multor mesaje false către britanici, indicând că obiectivul său a rămas New Yorkul. Washington a dat credibilitate acestei versiuni stabilindu-şi tabăra la Chatham, în New Jersey, şi concentrând ambarcaţiunile de-a lungul ţărmului din New Jersey, pregătite să traverseze spre Staten Island.[57]

Între timp, George al III-lea era nedumerit de informaţiile false trimise personal de un aşa-zis agent mercenar la vreo 60 de ani, cu numele de cod „Aristarh”, a cărui identitate reală rămâne necunoscută. „Ultimele mesaje trimise de la Paris”, l-a avertizat el pe rege în 1780, „au descoperit din fericire un complot secret împotriva vieţii Majestăţii Voastre”. Francezii au ales drept „locul cel mai favorabil” pentru „intrigile lor oribile şi sângeroase” Grădina Reginei din palatul Buckingham, unde George îşi făcea uneori plimbarea de seară. Evident, „Aristarh” nu a dat nicio indicaţie despre motivul pentru care succesorul complet lipsit de încredere în sine al lui Ludovic al XV-lea, Ludovic al XVI-lea, care avusese nevoie de şapte ani ca să-şi consume căsătoria cu Maria Antoaneta, ar fi trebuit să devină singurul conducător francez al Vechiului Regim care să aprobe asasinarea unui monarh străin. Nici măcar nu a explicat cum a „descoperit din fericire” acest complot neverosimil. La începutul lui 1781, „Aristarh” a raportat că Benjamin Franklin (al cărui nume îl scrie greşit „Franklyn”) a descoperit că urma să aibă loc o reuniune secretă la Anvers între împăratul Iosif al II-lea şi „ducele francez de G.”. Franklin recrutase „un francez care stătea uneori la Bruxelles din cauza unui Duel” pentru a spiona întâlnirea: „Metoda avută în vedere de Franklyn este ca acest

Spion să se ascundă în coşul de fum sau în spatele tapiţeriei camerei, în care Împăratul şi Alteţa Sa Regală [«ducele de G.»] vor avea din când în când o întrevedere secretă. Banii nu trebuie economisiţi în această situaţie”. Nu se explica modul în care duelistul francez exilat avea să se sustragă din calea numeroaselor gărzi regale şi nici cum putea avea cineva acces la coş sau la tapiţerie în timpul întrevederii secrete.[58260] Washington, spre deosebire de George al III-lea, nu ar fi luat niciodată în serios asemenea prostii.

În ultimele etape ale Războiului de Independenţă, cele mai grave lacune ale activităţii de spionaj au fost mai degrabă din domeniul naval decât din cel militar sau politic. Fără informaţii solide privind mişcările maritime, Clinton şi alţi comandanţi britanici nu puteau ţine evidenţa ajutorului primit din partea Franţei, care avea să se dovedească esenţial pentru victoria lui Washington. Deşi Marina Regală nu avea mijloace pentru a urmări flotele franceze în timp ce traversau Atlanticul, a ratat în repetate rânduri ocazia de a monitoriza mişcările acestora în Indiile de Vest şi în largul coastelor din Rhode Island. Amiralii de Grasse şi de Barras au reuşit să se sustragă supravegherii britanice şi să aducă întăriri forţelor franceze în zona golfului Chesapeake, izolând astfel, în toamna lui 1781, armata de 7 000 de oameni a lui Cornwallis în peninsula Yorktown din Virginia, într-o poziţie ce nu mai putea fi apărată. În timp ce flota franceză l-a împiedicat pe Cornwallis să fugă pe mare, La Fayette, care avea cel puţin un agent printre slujitorii acestuia, i-a tăiat calea de evadare pe uscat.[59] Celor 11 000 de soldaţi americani aflaţi sub comanda lui Washington li s-au alăturat 9 000 de soldaţi şi artileria franceză din Rhode Island.[60]

Odată ce Washington a început asediul Yorktownului, cele mai valoroase informaţii ale sale au provenit din mesajele britanice interceptate, decriptate de James Lovell, un profesor din Boston şi membru fondator al Comitetului de Corespondenţă Secretă, considerat astăzi drept fondatorul decriptării americane. Pe 21 septembrie 1781, Lovell i-a trimis lui Washington cifrul britanic pe care-l decriptase, astfel încât mesajele britanice să poată fi descifrate cât mai rapid. Cu două săptămâni înainte de predarea lui Cornwallis, pe 19 octombrie, Washington i-a scris lui Lovell:

> Sunt foarte recunoscător pentru comunicarea pe care ai binevoit a mi-o face pe 21 luna trecută.
>
> Secretarul meu a preluat o copie a cifrurilor, iar cu ajutorul unuia dintre alfabete a reuşit să descifreze un paragraf dintr-o scrisoare interceptată în ultima vreme, pornind de la L[or]d Cornwallis de la Sir H[enr]y Clinton.[61]

Când a auzit veştile de la Yorktown, lordul North a afirmat: „O, Doamne, totul s-a terminat”. George al III-lea l-a contrazis. Deşi capitularea lui Cornwallis a hotărât rezultatul războiului, confruntările au mai continuat aproape un an. Abia în 1783 a fost încheiat un tratat de pace cu Marea Britanie, care să recunoască independenţa SUA. Campania de la Yorktown şi luptele disparate care au urmat i-au sporit lui Washington fascinaţia pentru spargerea codurilor, fapt adesea trecut cu vederea de biografii săi.

Rolul principal în războiul psihologic din timpul negocierilor de pace a fost preluat de Benjamin Franklin. Tipograf de profesie, Franklin a înfiinţat la scurt timp după ce a ajuns în Franţa o tiparniţă la Passy şi s-a specializat în

---

[260] Când rapoartele lui „Aristarh” către George al III-lea au fost făcute publice pentru prima dată, la începutul lui ٢٠١٧, comentatorii le-au luat, în mod surprinzător, în serios. (*N.a.*)

răspândirea de „înşelăciuni” (dezinformare), pe care le-a folosit ca un fel de „propagandă neagră”. Una dintre cele mai reuşite producţii ale sale a fost un exemplar falsificat în 1782 al unui ziar din Boston, care conţinea inclusiv ştiri locale şi reclame false. Articolul de fond susţinea că guvernatorul britanic al Canadei îşi plătea aliaţii amerindieni pentru scalpuri de americani, mulţi dintre aceştia fiind femei şi copii. Ziarul cita o scrisoare falsă a unui căpitan Samuel Gerrish din miliţia din Noua Anglie, care pretindea că ofiţerul britanic James Craufurd intenţiona să trimită în Anglia „opt pachete de scalpuri [de colonişti], tratate, uscate, puse pe cercuri metalice şi pictate, cu toate mărcile triumfului indian”. Pachetul „Nr. 1” ar fi conţinut:

> 43 de scalpuri de soldaţi ai Congresului ucişi în diferite confruntări; acestea sunt întinse pe inele negre, cu diametrul de 4 inchi; interiorul pielii e vopsit în roşu, cu un mic punct negru pentru a evidenţia că au fost ucişi cu gloanţe. De asemenea, 62 de fermieri, ucişi în casele lor; inelele roşii; pielea vopsită maro şi marcată cu o sapă; un cerc negru de jur împrejur, ca să arate că au fost surprinşi noaptea; şi o secure neagră în mijloc, însemnând că au fost ucişi cu arma respectivă.

Povestea a fost folosită de opoziţia Whig din Marea Britanie pentru a ataca modul în care a fost condus războiul. Articolul a fost reeditat frecvent în Statele Unite până ce în final, în 1854, s-a demonstrat că a fost o invenţie.[62261]

În timpul confruntărilor de mică anvergură ce au urmat victoriei de la Yorktown şi al negocierilor de pace prelungite, Washington a continuat să studieze cu atenţie depeşele interceptate şi rapoartele agenţilor, de unde selecta personal şi corobora informaţiile, recunoscând că imaginea de ansamblu era de obicei mai importantă decât orice informaţie luată separat, oricât de senzaţională ar fi fost. După ce Lovell i-a trimis o serie de mesaje britanice decriptate în martie 1782, Washington i-a scris:

> Îţi mulţumesc pentru efortul pe care l-ai făcut în transmiterea informaţiilor ataşate scrisorii dumitale... Numai prin compararea numeroaselor tipuri de informaţii ni se oferă adeseori posibilitatea să investigăm fapte atât de complexe sau ascunse, încât niciun indiciu nu ar putea conduce la o cunoaştere a acestora[. Din] acest punct de vedere, culegerea de informaţii devine interesantă, dar conexiunea şi circumstanţele colaterale sunt la fel de importante.[63]

După cum arată această scrisoare, Washington a fost propriul său analist de informaţii, precum şi propriul său spion-şef. Percepţia sa sofisticată asupra activităţilor de informaţii, neegalată de niciun comandant britanic din America de Nord, a fost centrul viziunii sale strategice.

Deşi în opinia majorităţii istoricilor militari, Washington nu a fost decât un comandant operativ competent, el a fost, în circumstanţe foarte dificile, un comandant suprem excepţional, care nu numai că a învins inamicul, dar a trebuit şi să facă faţă disputelor interne din Congresul divizat şi celor dintre ofiţerii Armatei Continentale (care, după cum spunea John Adams, „se ciorovăiau de parcă ar fi fost pisici şi câini”). Aşa cum arată o analiză recentă a conturilor sale, Washington a făcut faţă imenselor tensiuni şi restricţii ale rolului său de comandant suprem în parte prin „cheltuieli aproape compulsive pentru bunuri de lux în timp de război”. El a cheltuit în mod regulat, în

---

[261] Un studiu realizat de CSI al CIA citează articolul ca un exemplu al abilităţii lui Franklin de a utiliza dezinformarea (Rose, „Founding Fathers of American Intelligence”). Cu toate acestea, dezinformarea nu este menţionată drept caracteristică principală într-o serie de biografii recente ale lui Franklin, care nu par să agreeze ideea laturii lipsite de scrupule a personalităţii acestuia. (*N.a.*)

totalitate din resursele sale şi ale soţiei sale, o sumă echivalentă cu cinci salarii ale unuia dintre generalii săi doar pentru butoaie cu vin de Madeira. În timp ce analiza rapoartele de informaţii încercând să le evalueze semnificaţia şi redacta instrucţiuni pentru agenţi, este uşor să ni-l imaginăm cu un pahar de Madeira la îndemână. Alte bunuri de lux achiziţionate în timpul războiului includeau haine scumpe, feţe de masă fine, cele mai bune trăsuri englezeşti şi dineuri fastuoase, unele dintre ele pregătite de un bucătar francez.[64]

În calitate de preşedinte al Statelor Unite, din 1789 până în 1797, Washington a continuat să-şi asume responsabilitatea personală în ceea ce priveşte informaţiile externe. În primul său mesaj despre Starea Uniunii, susţinut în faţa Congresului pe 8 ianuarie 1790, el a solicitat un „fond generos” pentru finanţarea operaţiunilor de informaţii. Congresul a răspuns şase luni mai târziu cu legea de înfiinţare a Fondului de contingenţă pentru relaţiile externe, mai cunoscut sub numele de Fondul pentru serviciile secrete („pentru spioni, dacă aşa vrea domnul”, aşa cum a admis ulterior Senatul). În primul an, fondul a fost de 40 000 de dolari. În cel de-al treilea an, acesta a ajuns la peste un milion de dolari, aproximativ 12% din bugetul federal – o proporţie mult mai mare decât cheltuielile pentru serviciile de informaţii de la sfârşitului secolului XX. Fondul a fost folosit într-o mare varietate de scopuri, nu toate legate strict de informaţii, de la mituirea oficialităţilor străine la răscumpărarea ostaticilor americani din Alger. Washington a prevăzut în mod corect că toate acţiunile sale în calitate de prim preşedinte vor stabili precedente pentru succesorii săi. Aşa a fost şi cu Fondul pentru serviciile secrete. Congresul i-a cerut să confirme sumele cheltuite, dar i-a permis să păstreze secrete atât scopurile, cât şi beneficiarii plăţilor din fond. Un secol şi jumătate mai târziu, Legea privind Agenţia Centrală de Informaţii din 1949 îl autoriza pe directorul CIA să adopte proceduri contabile similare.[65]

În timpul vieţii, rolul de spion-şef al lui Washington a fost puţin menţionat. Însă în 1821, acesta a stat la baza intrigii primului roman de spionaj american: *The Spy*, de James Fenimore Cooper. Personajul central este Harvey Birch, un spion englez „cu un sânge rece şi o prezenţă de spirit pe care nimic nu părea să o perturbe”, care, după ce a fost ucis în acţiune, este în cele din urmă demascat ca fiind un patriot american care lucra ca agent dublu pentru Washington în tabăra inamică. Înfiptă în pieptul muribund al lui Birch se află „o cutie de tablă prin care trecuse plumbul fatal”. În cutie se află un document secret al cărui conţinut, deşi nu a fost dezvăluit până în ultima pagină a romanului, va fi fost ghicit de cititorul atent cu aproximativ 200 de pagini mai devreme:

> Circumstanţe de natură politică, implicând viaţa şi averile multora, au păstrat până acum secret ceea ce dezvăluie această lucrare. Harvey Birch a fost ani de zile un slujitor credincios şi nerecunoscut al ţării sale. Deşi omul nu o va face, Dumnezeu să-l răsplătească pentru faptele sale!
>
> Geo. Washington

Cu toate că James Fenimore Cooper este acum cunoscut drept autorul *Ultimului Mohican* şi al cărţii *Ciorap de piele. Povestiri americane*, *The Spy* l-a făcut celebru, cartea fiind publicată în 15 ediţii americane şi multe altele în străinătate înainte de moartea sa, în 1851. Niciun alt roman de spionaj

american nu s-a bucurat de o astfel de popularitate până în timpul Războiului Rece.[66262]

Timp de un secol şi jumătate după Washington, niciunul dintre succesorii săi în funcţia de preşedinte nu a reuşit să egaleze înţelegerea lui profundă asupra activităţii de spionaj. Nici chiar marii preşedinţi din timpul războaielor, Abraham Lincoln, Woodrow Wilson şi Franklin Roosevelt, nu au făcut nicio încercare semnificativă de a învăţa din exemplul său. Deşi Statele Unite au fost lider incontestabil la nivel mondial în privinţa informaţiilor militare în timpul Războiului de Independenţă, până la izbucnirea Primului Război Mondial au rămas în urma tuturor actorilor principali.[67]

16

REVOLUŢIA FRANCEZĂ ŞI RĂZBOAIELE REVOLUŢIONARE

Pe 14 iulie 1789, nici chiar un serviciu de securitate bine organizat, de care Vechiul Regim oricum nu dispunea, nu ar fi putut prevedea cursul ulterior al Revoluţiei Franceze. Cei care au început Revoluţia în acea zi, luând cu asalt închisoarea-fortăreaţă Bastilia din Paris cu credinţa că dau o lovitură fatală tiraniei au fost surprinşi să descopere, în locul mulţilor prizonieri ai despotismului pe care se aşteptau să-i găsească, doar patru falsificatori condamnaţi, doi „lunatici” şi un nobil cu mintea tulburată încarcerat la cererea familiei sale. (Marchizul de Sade, cu mintea mult mai tulburată, fusese transferat din Bastilia la un azil cu zece zile mai devreme.) Totuşi, simbolismul căderii Bastiliei s-a dovedit atât de puternic, încât aniversarea sa a devenit de atunci Ziua Naţională a Franţei. Valorile iniţiale ale Revoluţiei au fost consacrate în *Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului*, adoptată de Adunarea Naţională Constituantă a Franţei pe 26 august. Aceasta începe prin a afirma: „Toţi oamenii se nasc şi rămân liberi şi egali în drepturi”. Reacţiile britanice au fost în mare parte favorabile. Guvernul lui William Pitt cel Tânăr, care fusese prim-ministru în ultimii şase ani şi avea doar 30 de ani, credea că Revoluţia va slăbi Franţa şi va reduce riscul de război. Secretarul de externe, lordul Carmarthen, şi-a exprimat încântarea personală în legătură cu veştile de la Paris: „Îi suspectez pe cei mai abili conducători din Anglia că ar fi plănuit sau că au dat întreaga lor avere pentru a dezlănţui o situaţie atât de fatală pentru rivalul lor, precum cea în care se află acum Franţa măcinată de propriile tulburări interne”.[1]

---

[262] La fel ca personajul fictiv Birch, James Rivington, care pretindea că este un propagandist britanic de război, a fost ulterior prins de patrioţi americani care nu-i cunoşteau adevăratul rol. (*N.a.*)

Ambasada Marii Britanii la Paris şi micul său grup de informatori[263] nu erau pregătiţi să interpreteze „tulburările interne” care au urmat. John Frederick Sackville, cel de-al treilea duce de Dorset, ambasador pe vremea când a izbucnit Revoluţia, este mult mai mult cunoscut pentru entuziasmul său faţă de crichet şi amantele din lumea aristocrată (printre care celebrităţi precum Georgiana, ducesa de Devonshire) decât pentru ştersele sale abilităţi diplomatice. Izbucnirea Revoluţiei l-a obligat să anuleze ceea ce ar fi fost primul turneu de crichet englez din Franţa.[2] Împrejurările care au dus la rechemarea sa de la Paris în august 1789 au fost descrise ulterior de Oscar Browning, renumitul istoric de la Cambridge: „Ducele de Dorset, un domn cu o minte şi maniere frumoase, un ornament al cercului restrâns de la Versailles, a fost rechemat pentru că servitorul său fusese prins de gloată şi în buzunarul său fusese găsită o scrisoare de la duce către contele d’Artois [unul dintre fraţii mai mici ai lui Ludovic al XVI-lea]”.[3]

Contele Gower, care a fost numit ambasador la Paris în iunie 1790, la vârsta de 32 de ani[264] nu a avut, ca Dorset, ocazia de a deveni „un ornament la Versailles”. În octombrie 1789, o gloată revoluţionară l-a obligat pe Ludovic al XVI-lea să abandoneze palatul Regelui Soare şi să se mute la palatul Tuileries din centrul Parisului. Gower nu era mult mai bine pregătit decât predecesorul său pentru a înţelege complexitatea politicii revoluţionare. Neavând experienţă anterioară în diplomaţie, după doi ani grei la Paris, a renunţat la cariera diplomatică.[4]

În acelaşi timp cu sosirea lui Gower la Paris, Ministerul de Externe, cu aprobarea lui Pitt, a trimis doi agenţi, pe William Miles şi Hugh Elliot, într-o misiune secretă să negocieze direct cu membrii de vază ai Adunării Naţionale, fără a informa curtea şi pe miniştrii regelui.[5] Miles, un scriitor politic care l-a asigurat pe Pitt că pana sa este „neobosită în slujba domniei voastre”, a pretins a fi un susţinător englez al Revoluţiei şi a reuşit să fie admis în clubul iacobin al revoluţionarilor radicali.[6] Elliot era un aventurier scoţian extrovertit, care avusese diverse posturi diplomatice de rangul doi şi trei şi îl cunoscuse încă din copilărie pe liderul revoluţionarilor moderaţi, contele de Mirabeau, preşedintele Comitetului pentru afaceri externe al Adunării (*comité diplomatique*), care era în favoarea unei monarhii constituţionale franceze după modelul britanic. Cumnatul său, William Eden, pe atunci ambasador la Haga, l-a informat pe Elliot despre opinia generală că exista „o predominanţă a vivacităţii de tip Hotspur în caracterul vostru”.[7] Scopul principal al misiunii lui Miles şi Elliot a fost de a-i convinge pe Mirabeau şi pe alţi lideri ai Adunării Naţionale să nu sprijine Spania în criza cu Marea Britanie, cauzată de ocuparea zonei golfului Nootka, din largul insulei Vancouver, într-o regiune propice vânătorii de balene. Deşi Gower credea că, întrucât Mirabeau nu era ministru, nu ar fi putut avea „niciun fel de comunicare” cu el sau cu alţi membri ai Adunării Naţionale” el a raportat Ministerului de Externe pe 22 octombrie 1790 că, în ciuda sprijinului personal al lui Ludovic al XVI-lea pentru Spania, „partidul popular” din Adunare „mi-a semnalat, prin intermediul

---

[263] Singurul informator al ambasadei britanice din 1789 al cărui nume s-a păstrat este un oarecare Hippisley (despre care nu sunt disponibile alte detalii), care l-a informat pe ambasador despre ostilitatea populaţiei de la Paris după căderea Bastiliei. Spre deosebire de ambasadorul spaniol, ducele de Dorset pare să nu fi avut informatori în Ministerul francez de Externe. Vezi Marquis, *Agents de l’ennemi*, p. 33. (*N.a.*)

[264] Între plecarea lui Dorset şi sosirea lui Gower, fostul secretar al ambasadei, lordul Robert Fitzgerald, a ocupat funcţia de însărcinat cu afaceri. (*N.a.*)

domnului Elliot, dorinţa serioasă de a-şi folosi influenţa la Curtea de la Madrid pentru a o determina să consimtă la cerinţele juste ale Majestăţii Sale [regele George al III-lea]...”[8]. Este neclar cât de mult au contribuit la acest succes discuţiile confidenţiale ale lui Miles şi Elliot cu Mirabeau şi alţi lideri ai Adunării, dar Pitt nu a avut niciun dubiu că a obţinut un triumf diplomatic major. „Pe scurt”, i-a scris Eden, „nu a existat niciodată o afacere mai bine condusă sau mai bine încheiată...”[9]

Prioritatea lui Gower a fost să ofere veşti de la Curtea franceză, oricât de banale ar fi fost ele. „Îmi pare rău să vă informez, Excelenţa Voastră”, i-a scris secretarului de externe pe 2 august 1790, că „Majestatea Sa a fost ţintuită, timp de câteva zile, de o durere de dinţi şi o faţă umflată, însoţită de o uşoară febră”.[10] Deşi Gower a raportat, de asemenea, unele „tulburări” populare[265], el nu prea înţelegea climatul politic mai larg. A ajuns la Paris într-un moment deosebit de idealist din istoria politică franceză, care ar fi indus în eroare orice analist al domeniului spionajului din trecut sau din prezent. Realizările pozitive ale Revoluţiei erau în continuare sărbătorite în întreaga Franţă. Istoricul Alfred Cobban alege ca exemplu de euforie politică fără precedent în regiunea Parisului o *fête* din 20 iunie 1790, care a culminat cu un banchet pentru 300 de persoane în pădurea Boulogne, „unde serveau tinere nimfe patriote, pe mese decorate cu busturile prietenilor umanităţii, Rousseau, Mably, Benjamin Franklin”. Binecuvântarea de la începutul mesei a constat din primele două articole ale Declaraţiei drepturilor omului şi cetăţeanului, după care marele orator revoluţionar Georges Danton a ţinut un toast pentru libertatea şi fericirea întregii lumi. Maximilien de Robespierre, ulterior organizatorul principal al celei mai mari terori din istoria Franţei, şi alţi revoluţionari proeminenţi au urmat cu alocuţiuni la fel de idealiste. Femei îmbrăcate în ciobăniţe au aşezat apoi coroane de frunze de stejar pe capetele deputaţilor din Adunarea Constituantă prezenţi la banchet. Punctul culminant a venit atunci când patru dintre cei care participaseră cu un an în urmă la asaltul asupra Bastiliei au aşezat o machetă a acesteia pe o masă, au distrus-o cu săbiile şi au dat la iveală în mijlocul ei un bebeluş îmbrăcat în alb, simbol al inocenţei şi al libertăţii nou-născuţilor. Pe fondul aplauzelor, pe capul copilului a fost aşezată bereta roşie frigiană a sclavilor eliberaţi. Cobban concluzionează:

> Pare totul nou, nevinovat şi chiar naiv, dar dacă nu putem înţelege o parte din spiritul în care s-au ţinut astfel de *fêtes* şi în care au fost plantaţi copaci ai libertăţii şi îi vom judeca fără cinism şi cu înţelepciune după eveniment, nu vom reuşi să înţelegem un element esenţial al victoriei revoluţionare.[11]

Poetul romantic William Wordsworth, care a fost martor la această euforie atât de nevinovată în timp ce stătea cu tinerii revoluţionari din Blois, a înţeles acest „element esenţial” mult mai bine decât majoritatea:

> Ferice-n zorii-aceia de trăiai;
>
> June de erai, te-aflai în Rai!

---

[265] Gower avea şi câţiva informatori plătiţi. El i-a scris lui Grenville pe 10 februarie 1792: „Am primit astăzi instrucţiunile suplimentare ale Majestăţii Sale cu privire la banii pentru plata serviciilor secrete străine, de care mă voi folosi punctual în toate ocaziile care pot apărea în timpul misiunii mele în străinătate”. Vezi Browning (ed.), *Despatches of Earl Gower*, p. 154. Cu toate acestea, nu s-a păstrat aproape nicio informaţie despre modul cum a utilizat Gower banii pentru informatorii străini. (*N.a.*)

Prin vara lui 1791, în schimb, Franţa era o ţară împărţită. La un an după faimoasa petrecere din pădurea Bois de Boulogne, Ludovic al XVI-lea a încercat să evadeze din Paris împreună cu familia restrânsă şi să ajungă la Montmédy, aproape de graniţa cu Belgia, unde plănuia să preia comanda unei armate contrarevoluţionare conduse de ofiţeri regalişti. Pentru a marca potenţiala sa primă operaţiune militară, Ludovic şi-a luat cu el o superbă uniformă roşie. Întrucât familia regală se afla practic în arest la domiciliu în Tuileries, evadarea a necesitat o adevărată operaţiune de spionaj. La Tuileries, operaţiunea a fost cunoscută doar de Ludovic, Maria Antoaneta şi preferatul (şi posibil iubitul) reginei, diplomatul suedez contele Hans Axel von Fersen. Planul de evadare a fost conceput de marchizul de Breteuil, care devenise prim-ministrul lui Ludovic cu doar patru zile înainte de căderea Bastiliei şi care ulterior a avut rolul secret de prim-ministru în exil. Mesajele lui Breteuil, multe dintre ele trimise la Paris în valiza diplomatică a ambasadorului elveţian pentru a evita interceptarea, nu s-au păstrat. Dar este clar că, parţial din cauza necesităţii de a păstra secretul, mesajele nu erau uşor de citit. Fersen i-a scris lui Breteuil, citând-o probabil pe Maria Antoaneta, după ce a primit unul dintre mesajele sale: „Cerneala pe care ai folosit-o era atât de ştearsă, încât scrisoarea nu putea fi descifrată decât lipind-o de fereastră şi, ca s-o poată citi regele, a trebuit să o copiez integral; întrucât nu am îndrăznit să am încredere în nimeni să o facă pentru mine, acest lucru a durat foarte mult timp”. Pentru a evita să trezească suspiciuni din partea gărzilor, Ludovic al XVI-lea a ascuns câteva dintre răspunsurile sale către Breteuil în legăturile unor cărţi prorevoluţionare, pe care le-a dat unor clerici de rang înalt pentru a le scoate din Tuileries.[12]

Detaliile planului au fost elaborate printr-o corespondenţă secretă între marchizul de Bouillé, comandantul forţelor loiale lui Ludovic de la Montmédy, şi Fersen, care acţiona pentru rege şi regină în Tuileries. Cuplul regal a dus la îndeplinire cea mai dificilă parte a planului, evadarea curajoasă din palatul bine păzit. În timpul cinei din 20 iunie 1791, Maria Antoaneta a plecat de la masă şi s-a dus în dormitoarele copiilor, unde o aştepta guvernanta lor, marchiza de Tourzel. Apoi, însoţind-o pe guvernantă, pe fiica ei Maria Tereza şi pe delfinul Louis-Charles, care era îmbrăcat în haine de fată, a traversat curtea palatului prin faţa membrilor Gărzii Naţionale, către o trăsură mânată de Fersen. Regina s-a întors la cină şi, după plecarea oaspeţilor, ea şi regele s-au retras ca de obicei în apartamentele lor separate. S-au îmbrăcat în ţinute mai puţin regale şi s-au îndreptat separat către trăsura care îi aştepta. La Barrière Saint-Martin, una dintre porţile nordice ale Parisului, s-au urcat într-o trăsură mai mare unde aveau mâncare, băutură şi vase de noapte. Marchiza de Tourzel era deghizată într-o aristocrată rusoaică, baroneasa Korff, şi Ludovic ca ispravnic al ei, domnul Durand.[13] Deloc surprinzător, având în vedere desăvârşita discreţie păstrată cu privire la planul de evadare, guvernul Pitt nu a primit niciun avertisment prin filiera de informaţii. Gower a fost luat complet prin surprindere. „Modul în care familia regală a izbutit să părăsească Tuileries nu este cunoscut încă”, îl informa el pe secretarul de externe pe 23 iunie, „lucrul este de mirare...”.[14]

Tentativa de evadare la Montmédy era cea de-a doua călătorie a regelui în afara Parisului şi a Versaillesului. Odată ce trăsura a părăsit Parisul la primele ore ale zilei de 21 iunie, Ludovic era convins că familia regală nu va fi prinsă şi nu mai credea că este important să-şi păstreze identitatea falsă. La Châlons, după cum îşi amintea mai târziu Maria Tereza, „mulţi i-au mulţumit lui Dumnezeu pentru că şi-au văzut regele şi se rugau ca acesta să plece în

siguranţă”. Ludovic nu şi-a dat seama că informaţiile despre prezenţa sa la Châlons ar fi alertat forţele ostile de-a lungul traseului său de evadare. Fersen îi scrisese lui de Bouillé pe 26 mai: „Totul ar trebui să depindă de viteză şi discreţie, iar dacă nu sunteţi sigur de detaşamentele dvs., ar fi mai bine să nu le aveţi deloc sau să le plasaţi numai după Varennes [la 210 kilometri de Paris], pentru a nu atrage atenţia în sate”. Totuşi, în loc să se bazeze pe viteză şi discreţie, planul de evadare presupunea staţionarea detaşamentelor de-a lungul traseului. Detaşamentul trimis de către de Bouillé la Varennes a sosit prea târziu pentru a evita capturarea lui Ludovic şi aducerea acestuia la Paris. În schimb, fratele mai mic al lui Ludovic, contele de Provence (viitorul Ludovic al XVIII-lea), care călătorea într-o trăsură rapidă deghizat în negustor englez, a ajuns în Belgia pe 23 iunie.[15] Dacă regele s-ar fi bazat tot pe viteză şi discreţie, ar fi putut scăpa şi el, ceea ce i-ar fi permis să reclame el, şi nu fratele său, tronul după înlăturarea lui Napoleon.

După revenirea lui Ludovic al XVI-lea la Paris pe 25 iunie, republicanismul a apărut pentru prima dată ca o forţă politică serioasă. Problema principală care a radicalizat Revoluţia a fost însă încercarea de naţionalizare a Bisericii şi de transformare a preoţilor în funcţionari publici prin Constituţia civilă a clerului. Un decret din 27 noiembrie 1790 al Adunării Naţionale (succesoarea Adunării Constituante) – care impunea clerului să semneze un jurământ de loialitate faţă de Constituţia civilă, în caz contrar urmând să-şi piardă privilegiile – a declanşat un deceniu de dezbinare civilă. În vest, Bretania, Vandeea, Flandra, Lyon şi Alsacia, majoritatea preoţilor au refuzat să depună jurământul, fiind susţinuţi de enoriaşii lor. O treime din populaţia din Vandeea a murit într-un conflict îndelungat, pe care mulţi l-au considerat un război sfânt pentru apărarea Bisericii Catolice. Guvernul lui Pitt nu a avut contact cu rebelii până în primăvara lui 1793, când au fost trimişi agenţi secreţi din Jersey pentru a lua legătura cu aceştia.[16]

În ciuda suspiciunilor multor revoluţionari despre presupusele comploturi antifranceze ale lui Pitt, principalul obiectiv al acestuia în primii trei ani ai Revoluţiei a fost evitarea războiului. În februarie 1792, el a afirmat cu optimism, în faţa Camerei Comunelor: „Fără îndoială, în istoria acestei ţări nu a mai existat niciun alt moment ca acesta, când, ţinând cont de situaţia din Europa, să ne fi putut aştepta în mod rezonabil să avem parte de 15 ani de pace”.[17] Chiar şi atunci când, după doar două luni, Franţa a intrat în război cu Austria şi Prusia, poziţia britanică a fost, după spusele recent numitului secretar de externe, lordul Grenville, de a menţine „cea mai scrupuloasă neutralitate în afacerea franceză”.[18]

Decizia Adunării Legislative din aprilie 1792 de a declara război Austriei a contribuit la radicalizarea Revoluţiei chiar mai mult decât conflictul religios. Combinaţia dintre războiul din străinătate şi conflictul intern a transformat Franţa în primul stat poliţienesc din lume angajat în supravegherea şi represiunea întregii opoziţii. Presiunea pentru crearea acestuia a venit mai puţin din partea liderilor revoluţionari şi mai mult din partea populaţiei pariziene isterizate, măcinate de teoriile conspiraţiei despre o alianţă secretă între duşmanii din străinătate şi trădătorii contrarevoluţionari din ţară. Mulţi au crezut că Ludovic al XVI-lea şi Maria Antoaneta, de origine austriacă, făceau parte dintr-un complot al aristocraţilor pentru a-şi uni forţele cu armata austriacă invadatoare şi aliaţii ei prusaci. Pe 10 august, o insurecţie a Comunei din Paris recent înfiinţate a izgonit familia regală de la Tuileries. Trei zile mai târziu, Ludovic a fost arestat şi încarcerat în fosta cetate medievală Temple. Marea Britanie a întrerupt relaţiile diplomatice în semn de protest.

Închiderea ambasadei britanice a însemnat că operaţiunile de spionaj nu mai puteau fi derulate din sediul acesteia. În locul ambasadorului, Ministerul de Externe a trimis un ofiţer de armată, pe căpitanul George Monro, care avea experienţă anterioară în activitatea de culegere a informaţiilor şi care urma să trimită rapoarte secrete de la Paris.[19] Acesta a fost însoţit de un curier vorbitor de limbă franceză pentru a transmite rapoartele la Londra.[20266] Monro a ajuns la Paris într-o perioadă periculoasă. Figura dominantă a noului guvern înfiinţat după arestarea regelui era înfocatul orator Georges Danton, care trimitea patrule înarmate, de obicei noaptea târziu sau la primele ore ale dimineţii, să caute prin case arme şi să-i aresteze pe cei suspecţi de trădare. Cu 3 000 de arestări în ultimele săptămâni ale lunii august, închisorile se umpluseră până la refuz. Reţinerea trădătorilor contrarevoluţionari din Paris a prefigurat, la o scară mai puţin largă, arestarea „duşmanilor poporului", tot noaptea, de către NKVD, serviciul de securitate şi informaţii al lui Stalin, în timpul Marii Terorii din anii 1936-1938. În ambele cazuri, probabil că majoritatea victimelor nu se făceau vinovate de acuzaţiile aduse împotriva lor, acestea fiind motivate mai mult de paranoia decât de dovezi credibile. Dar, în timp ce Marea Teroare a fost teroare instalată de stat, principalul impuls pentru teroarea pariziană a venit din stradă.

Isteria populară din Parisul revoluţionar a atins apogeul la începutul lunii septembrie 1792, după căderea Verdunului în mâinile prusacilor, care părea că deschide calea armatelor invadatoare către capitală. În „masacrele din septembrie", mulţimea paranoică a dat năvală în închisori şi i-a măcelărit pe deţinuţi, susţinând, fără dovezi credibile, că aceştia făceau parte dintr-o a cincea coloană monstruoasă care se pregătea să predea Parisul în mâinile invadatorilor. Mai mult de două treimi din cele aproximativ 1 400 de victime ale gloatei erau, în realitate, infractori de drept comun. Relatările martorilor oculari obţinute de Monro, care descriau unele dintre masacre, au fost printre cele mai înfricoşătoare trimise la Londra de către un agent secret. Nereuşind, la început, să creadă relatările despre ferocitatea acestor acţiuni, el a vizitat închisoarea din Abbaye „pentru a mă convinge de ceea ce nu-mi venea să cred" şi a găsit „o parte din gloata care îşi făcea singură dreptate":

> Cei pe care îi găseau vinovaţi erau aparent eliberaţi, dar numai pentru a fi îngrămădiţi spre uşă cu ţepuşe [ţepi], apoi pe fondul strigătelor sălbatice de *vive la nation* [trăiască ţara], erau măcelăriţi de cei care aveau săbii şi îi aşteptau la ieşire. După aceasta, leşurile lor erau târâte de braţe sau picioare până la Abbaye, care se află la o depărtare de două sute de yarzi [cca 200 de metri] de închisoare. Aici erau aşezate în grămezi până când le luau căruţele.

Întreaga zonă, scria Monro, „băltea în sânge".

Printre victimele aristocratice s-a aflat şi prinţesa de Lamballe, o amantă din anturajul reginei (şi, potrivit fanteziei populare, iubita acesteia), care a fost dezbrăcată şi ciopârţită până la moarte în urma unui simulacru de proces. Deşi Monro nu a fost martor ocular, el a relatat că „lui Lamballe, după ce a fost măcelărită în cel mai şocant mod, i-au tăiat capul, pe care aceşti monştri îl cărau cu ei, în timp ce alţii îi târau corpul pe străzi. Se spune chiar că au încercat să i-l ducă reginei, dar paznicii nu au permis asta".[21] Şi alte surse confirmă istorisirea lui Monro. Capul prinţesei, înfipt într-o ţeapă, a fost plimbat pe străzile Parisului până la reşedinţa regală de la Temple, unde

---

[266] Monro i-a fost recomandat secretarului de externe de subsecretarul său, George Burges, care îl considera pe Monro ca fiind un om cu un „mare talent" şi integritate. Vezi Marquis, *Agents de l'ennemi*, pp. 36-37. (*N.a.*)

cineva din mulţime a pătruns înăuntru şi a cerut reginei să se arate la o fereastră pentru a vedea capul prinţesei, ca „să ştii cum se răzbună oamenii pe tirani”. Maria Antoaneta a leşinat pe loc. Ea şi Ludovic şi-au dat seama ce-i aştepta.[22] Monro încheia primul său raport către Grenville cu privire la masacrele din septembrie:

> Îmi cer iertare pentru relatarea atât de detaliată în legătură cu o barbarie atât de neobişnuită, care sunt sigur că este la fel de dezagreabilă pentru cel care o citeşte cât este pentru mine să o aştern pe hârtie, dar aceste lucruri trebuie descrise amănunţit spre ruşinea eternă a acestor oameni care se prefac a fi cei mai civilizaţi dintre toate naţiunile Europei.[23]

Una dintre principalele misiuni de culegere de informaţii ale lui Monro, care s-a prezentat ca fiind republican, a fost monitorizarea activităţii expatriaţilor republicani britanici de la Paris, care se întâlneau în mod regulat la hotelul White de lângă Place des Victoires. Tonul rapoartelor sale asupra acestora era mai mult batjocoritor decât alarmant. În decembrie 1792, el l-a informat pe Grenville că „Grupul conspiratorilor s-a transformat acum în societate[...]; totuşi, s-au adunat până acum puţini acţionari [...]”. Marele erou al expatriaţilor republicani britanici era Thomas Paine, autorul bestsellerului internaţional *Drepturile omului*, sărbătorit în Franţa, făcut cetăţean de onoare şi ales deputat la Convenţie pentru Pas-de-Calais, în ciuda faptului că vorbea prea puţin sau deloc franceza. Cu toate acestea, Paine părea şocat de masacrele din septembrie şi a cerut Convenţiei, fără succes, clemenţă pentru Ludovic al XVI-lea, propunând ca acesta să fie exilat în Statele Unite. În timp ce Monro redacta un raport asupra republicanilor expatriaţi la Paris, Paine a fost condamnat *in absentia* în Anglia pentru calomnie şi răzvrătire împotriva Coroanei. Monro l-a informat pe Grenville că Paine a părăsit Parisul şi „se află la ţară, fiind bolnav sau prefăcându-se a fi”. (De fapt, probabil că era într-adevăr bolnav.) În absenţa lui Paine, preşedintele societăţii republicanilor expatriaţi a fost poetul Robert Merry, absolvent al Şcolii de băieţi Harrow, pe care Monro l-a descris drept „autorul unor opere destul de poetice”, inclusiv o odă în cinstea căderii Bastiliei. Dar, adăuga Monro, Merry „pare ruşinat de asociaţii săi” şi nu socializa niciodată cu ei. S-a întors în Anglia în anul următor. Monro a menţionat alţi şapte „bărbaţi de frunte” din societate. Trei dintre ei – doi fraţi irlandezi pe nume Sheare şi un domn York (sau Yorke) din Derby – erau violenţi, dar nu aveau „influenţa sau abilitatea de a face mult rău”.[24] Monro scria pe 31 decembrie:

> Conaţionalii noştri de aici, care au încercat să-şi distrugă ţara, sunt acum cu-adevărat nedemni de a fi luaţi în seamă; se luptă între ei pentru a reuşi, sunt geloşi unul pe celălalt, au opinii diferite şi sunt chiar neînsemnaţi ca grup; ei sunt, cu excepţia câtorva, deplin sătui de politică şi discursuri. Soarta lui Tom Payne [Paine] şi aprobarea englezilor [faţă de încercările prin care trece Ludovic al XVI-lea] i-au zguduit pe cei mai îndrăzneţi dintre ei, iar acum se degradează din ce în ce mai tare.[25]

Problema politică dominantă în Franţa la sfârşitul lui 1792 era soarta lui Ludovic al XVI-lea. O nouă Convenţie Naţională (care a înlocuit Adunarea Legislativă) s-a întrunit pe 20 septembrie şi a doua zi a votat în unanimitate abolirea monarhiei şi instituirea Republicii. Fostul rege, de atunci cunoscut oficial drept Cetăţeanul Louis Capet, s-a aflat într-un pericol şi mai mare în noiembrie, după descoperirea în fostul său dormitor de la palatul Tuileries a unui *armoire de fer*, un dulap tăinuit care conţinea arhiva sa secretă. Deşi cele mai incriminatoare documente fuseseră arse, fără îndoială la ordinele

regelui, ceea ce rămăsese, inclusiv corespondenţa cu Casa Regală austriacă, a fost suficient de compromiţător pentru a determina judecarea sa pe 3 decembrie. Monro era încrezător că procesul îndelungat nu se va încheia cu o condamnare la moarte, raportându-i lui Grenville pe 7 ianuarie 1793: „locuitorii Parisului sunt în prezent liniştiţi şi mă ogoiesc cu gândul că există printre ei un grup destul de puternic pentru a proteja viaţa Majestăţilor lor în cazul în care grupul lui Robespierre şi-ar asmuţi *banditti* împotriva lor [...]”.[26] Totuşi, în ciuda bazei legale îndoielnice a acuzării împotriva lui Ludovic, pe 15 ianuarie 1793 acesta a fost găsit vinovat de conspiraţie împotriva libertăţii şi siguranţei statului. Deşi în Convenţie exista o majoritate relativă în favoarea condamnării necondiţionate la moarte, Ludovic a fost condamnat la ghilotină două zile mai târziu. Monro îi scria lui Grenville pe 21 ianuarie:

> Îmi pare rău că îmi revine mie să fiu purtătorul celei mai dezagreabile informaţii pe care eu, şi poate oricine altcineva, am fost vreodată obligat să o comunic. Convenţia Naţională, după ce s-a întrunit joi seara [17 ianuarie] aproape treizeci şi patru de ore, a votat ca pedeapsa cu moartea să fie aplicată Majestăţii Sale celei Mai Creştine.[27]

Ludovic a mers la ghilotină pe 21 ianuarie. „Fiu al Sfântului Ludovic”, a spus duhovnicul său irlandez în timp ce acesta urca pe eşafod, „urcă-te la Cer!”[28]

Până la momentul execuţiei lui Ludovic, rolul lui Monro în calitate de şef al biroului britanic de informaţii din Paris fusese grav compromis. Activitatea sa de agent infiltrat în grupurile din Anglia care fraternizau cu Revoluţia Franceză riscase dintotdeauna să-i compromită acoperirea din Franţa. Pe 10 ianuarie, el i-a raportat lui Grenville că un librar englez republican pe nume Thomson, care sosise recent la Paris, „mi-a recunoscut faţa şi a spus că eram spion la Londra şi că sunt aici în acelaşi scop”. Deşi Monro a negat acuzaţiile lui Thomson, el l-a anunţat pe Grenville că „în toate cafenelele încă mai câştigă teren”.[29] Chiar dacă Monro nu ar fi părăsit Parisul la sfârşitul lunii ianuarie, declaraţia de război contra Marii Britanii de pe 1 februarie l-ar fi obligat probabil să facă acest lucru. Cu excepţia celor 14 luni de după Pacea de la Amiens din 1802, Franţa şi Marea Britanie se aflau acum în conflict continuu de peste 20 de ani.

După izbucnirea războiului, cel mai important contact francez al lui Monro, abatele Michael Somers, un cleric de origine irlandeză cunoscut şi sub numele de Charles Somers, a devenit principalul informator al lui Grenville la Paris. Somers a fost un exemplu clasic de agent cu motivaţie ideologică, inspirat de ceea ce el a numit „cea mai arzătoare şi mai dezinteresată dragoste pentru persoana sacră a regelui meu şi pentru constituţia ţării mele, pe care am văzut-o cu indignare pângărită”.[30] El fusese deja rugat de prietenul său Edmund Burke să-l ţină la curent cu „problemele din Franţa”. Somers i-a scris lui Grenville cu puţin timp înainte de plecarea lui Monro:

> Dacă Monro pleacă, va trebui să vă informez despre toate, şi poate [să fac acest lucru] mai bine decât el. Timpul pe care l-am petrecut în această ţară, mediul obscur în care trăiesc de la Revoluţie, prudenţa şi circumspecţia care îmi ghidează cuvintele şi acţiunile, toate mă fac să sper că aş putea rămâne aici pentru o perioadă mai lungă de timp.

Potrivit lui Monro, Somers avea contacte în *Comité de défense générale* fondat pe 1 ianuarie 1793, un predecesor al mult mai cunoscutului *Comité de salut public* (Comitetul pentru Siguranţa Publică). Ce informaţii a obţinut Somers de la *Comité de défense générale* rămâne neclar, deşi o parte din

acestea proveneau de la prietenul său, amiralul Louis-Antoine de Bougainville, care îi cunoştea pe membrii subcomisiei navale. Rapoartele periodice ale lui Somers către Grenville au încetat după arestarea sa, în luna august. Deşi, după o percheziţie, poliţia a găsit 11 scrisori consemnate în engleză în apartamentul său, el distrusese deja toată corespondenţa cu Grenville şi a pretins că a încetat să exercite funcţia de preot.[31]

În urma execuţiei lui Ludovic al XVI-lea, puterea statului poliţienesc republican a continuat să se extindă. Pe 11 martie, a fost înfiinţat la Paris un Tribunal Revoluţionar pentru a judeca presupuse activităţi contrarevoluţionare. Zece zile mai târziu, fiecare comună din ţară primea instrucţiunea de a înfiinţa un comitet de supraveghere (*comité de surveillance*). Tuturor cetăţenilor li s-a spus că au datoria să-i denunţe pe contrarevoluţionari. Aşa s-a întâmplat şi în timpul Terorii staliniste, aproape un secol şi jumătate mai târziu, când mulţi se temeau că, dacă nu îi denunţau pe alţii, vor fi ei înşişi denunţaţi. O dovadă aparentă a forţei neabătute a conspiraţiei contrarevoluţionare a fost furnizată de dezertarea în aprilie a generalului Charles-François Dumouriez, care a încercat fără succes să-şi convingă trupele să mărşăluiască spre Paris şi să înlăture guvernul revoluţionar. Convenţia a răspuns prin crearea Comitetului pentru Siguranţa Publică, format din nouă membri (ulterior, 12 persoane). În teorie doar un comitet de supraveghere al Convenţiei, în practică a devenit primul guvern executiv eficient din istoria Franţei revoluţionare. Prerogativele sale de supraveghere, anchetă şi represiune au fost cele mai importante pentru autoritatea sa şi pentru Teroarea pe care a dirijat-o. Convenţia a dat Comitetului pentru Siguranţa Publică 100 000 de livre pentru a plăti agenţii secreţi şi alte 100 000 de livre pentru cheltuieli secrete. Reţeaua sa de agenţi a fost folosită pentru monitorizarea opiniei publice şi răspândirea propagandei revoluţionare, precum şi pentru urmărirea trădătorilor.[32]

Până în iulie 1793, serviciul militar obligatoriu asigurase Comitetului pentru Siguranţa Publică de departe cea mai mare armată din Europa, care din toamnă obţinuse o serie de victorii împotriva duşmanilor străini. Războaiele revoluţionare urmau să transforme natura războiului european, dintr-o serie de conflicte între armate profesioniste de dimensiuni relativ modeste în lupte între armate mari de civili. Capacitatea Franţei de a combina cea mai mare armată din istoria lumii cu cea mai inspirată conducere din cele mai vechi timpuri i-a adus victoria în Războaiele Revoluţiei Franceze. La rândul ei, puterea militară fără precedent a Franţei a contribuit la instaurarea dictaturii militare pe care teoreticianul politic Edmund Burke, cel mai clarvăzător dintre adversarii britanici ai Revoluţiei, o prognozase încă din 1790.[33]

La fel ca statele poliţieneşti din secolul XX, Comitetul pentru Siguranţă Publică a refuzat să tolereze cea mai mică disidenţă. Glumele pe seama sa, pe care puţini îndrăzneau să le facă, au fost privite ca dovezi ale unei potenţiale trădări. La puţin mai mult de patru ani după ce *Declaraţia drepturilor omului şi a cetăţeanului* garantase libertatea de exprimare, Comitetul pentru Siguranţa Publică a desfiinţat-o. Prin Legea (în realitate, un decret) suspecţilor, adoptată în 17 septembrie 1793, Comitetul a declarat drept infracţiuni penale insultele şi observaţiile defăimătoare împotriva autorităţilor, precum şi orice formă de discreditare scrisă sau vorbită a patriotismului, Revoluţiei şi Republicii. În următoarele zece luni, mii de oameni din toată Franţa au fost arestaţi pentru comentarii incorecte din punct de vedere politic. Mai mult de o treime dintre rechizitoriile aduse în faţa

Tribunalului Revoluţionar din Paris s-au datorat folosirii infracţionale a cuvântului rostit sau scris.[34]

În septembrie, autorizată de Convenţie şi promovată de Comitetul pentru Siguranţă Publică, Teroarea a devenit politica oficială a guvernului pentru prima dată într-un stat aşa-zis democratic. În octombrie, Convenţia a emis Decretul privind guvernarea de urgenţă, suspendând drepturile pe timp de pace şi garanţiile legale şi autorizând constrângerea şi violenţa. Louis-Antoine de Saint-Just, tânărul ideolog al Terorii, a decretat că, atâta timp cât războiul va continua, guvernul va fi „revoluţionar", ceea ce însemna de fapt un stat poliţienesc fără constituţie. Extinderea statului poliţienesc s-a reflectat în creşterea rapidă şi puţin studiată a numărului persoanelor care îl deserveau. Între verile lui 1793 şi 1794, personalul Comitetului pentru Siguranţă Publică a crescut de 20 de ori, de la 26 la 523 de persoane.[35]

Pe lângă spionarea cetăţenilor francezi, Comitetul pentru Siguranţa Publică a fost obsedat şi de ameninţarea din partea spionilor străini. Un element comun al acuzaţiilor din timpul Terorii împotriva multor revoluţionari denunţaţi pe nedrept ca fiind contrarevoluţionari sub acoperire a fost că erau agenţi inamici. Robespierre a declarat, şi probabil a şi crezut, că administraţia revoluţionară era plină de spioni străini: „Ar fi oarecum ciudat pentru noi să avem generozitatea de a plăti spioni de la Londra sau de la Viena pentru a ne ajuta să asigurăm securitatea Republicii. Cu toate acestea, nu am nicio îndoială că am făcut-o frecvent..."[36] Persoana cel mai frecvent acuzată că ar fi fost în spatele acestor comploturi era William Pitt.

Guvernul lui Pitt încerca, într-adevăr, să înfiinţeze la Paris reţele de agenţi plătite în timpul Terorii, folosind emigranţii regalişti care pretindeau că au contacte la Paris. Cu toate acestea, în 1793, emigranţii, a căror motivaţie părea a fi mai mercenară decât cea a abatelui Somers, au generat mai mult confuzie decât informaţii precise. Probabil că cea mai importantă reţea franceză care lucra pentru serviciul britanic de informaţii a fost condusă de Antoine-Claude Rey, un emigrant ultraregalist din Koblenz, oraş devenit refugiu pentru mulţi exilaţi contrarevoluţionari francezi. În februarie 1793, unul dintre agenţii lui Rey, pe nume Ponthou, plătit cu 300 de lire sterline pe lună, susţinea că a înfiinţat în doar trei zile o reţea de spionaj la Paris cu patru agenţi principali (fiecare plătit cu două guinee pe zi) şi opt ajutoare. În iunie, el afirma, de asemenea, că avea în slujba lui pe „cineva din Comitetul pentru Siguranţa Publică", o persoană care „nu-mi putea oferi servicii mai bune". William Huskisson, primul superintendent al Biroului pentru străini de la Londra (despre care vom discuta mai jos) şi mai târziu un important politician britanic, a fost pe bună dreptate sceptic. În iulie, Huskisson i-a scris lui Rey că informaţiile furnizate de reţeaua sa, unele bazate pe zvonuri cunoscute, erau adesea ridicole şi inexacte. Rey a răspuns indignat că a trimis aceleaşi informaţii regelui Frederic Wilhelm al II-lea al Prusiei şi prinţului Ludovic al V-lea de Bourbon-Condé, care, susţinea el, i-au mulţumit călduros pentru acestea.[267] Încă de la începutul lui 1793, o altă reţea finanţată de britanici,

---

[267] Marquis (*Agents de l'ennemi*, pp. 43-47) are o viziune mai bună în legătură cu informaţiile furnizate de Ponthou şi restul reţelei de agenţi a lui Rey. Huskisson, cu toate acestea, a fost bine informat despre afacerile franceze, iar raţionamentul său a fost probabil corect. Educat parţial în Franţa, fusese de faţă la căderea Bastiliei, iar în august 1790 devenise membru al nou-înfiinţatei Société de 1789, al cărei conducător a fost aristocratul liberal, marchizul de Condorcet, intelectual favorabil unei monarhii constituţionale franceze după modelul britanic. În decembrie 1790, în vârstă de doar 20 de ani, Huskisson a devenit secretar particular al ambasadorului britanic, contele Gower,

condusă de un emigrant regalist care folosea numele Martin Blanchardie (şi a cărui identitate reală rămâne necunoscută), pare să fi furnizat informaţii de încredere, provenite din surse de încredere, despre apărarea navală a coloniilor franceze. Cu toate acestea, pretenţiile sale financiare au devenit exorbitante, iar afirmaţiile sale cum că avea acces la membri influenţi ai Convenţiei erau cu siguranţă exagerate. Contactul britanicilor cu Blanchardie a fost întrerupt după ce acesta a cerut 30 000 de lire sterline pentru a plăti membri ai comisiilor Convenţiei pentru informaţii şi să fie numit oficial şef al serviciilor secrete ale Majestăţii Sale britanice în Franţa.[37]

Vânătoarea obsesivă a trădătorilor contrarevoluţionari şi a spionilor străini în timpul Terorii a transformat Parisul într-un mediu unde desfăşurarea operaţiunilor de spionaj britanice devenise prea dificilă. Numărul record de persoane arestate în anul II al Republicii (septembrie 1793 – septembrie 1794) a dus la utilizarea unui număr record de „provocatori” (*moutons des prisons*), informatori plasaţi în celule pentru a raporta despre presupusele comploturi ale deţinuţilor. „Nu există niciun proces aranjat în anul II fără *complots des prisons*”, scrie Richard Cobb. Aproximativ o treime din documentele care s-au păstrat de la sinistrul procuror public Antoine Fouquier-Tinville şi de la Tribunalul Revoluţionar constau în rapoarte despre comploturi, multe de o complexitate extraordinară, de la informatorii din închisori. Majoritatea rapoartelor erau inventate. *Informatorii* [*moutons*] erau nevoiţi să inventeze sau să dezvolte comploturi din închisori în aşa manieră încât să se dea bine pe lângă autorităţi pentru a-şi putea câştiga libertatea. Dacă nu reuşeau să descopere comploturi, riscau să atragă suspiciuni asupra lor.[38]

Cea mai cunoscută victimă a „provocatorilor” a fost Georges Danton. În prima zi a procesului său, 3 aprilie 1794, Danton a avut o apărare solidă. În noaptea următoare, în timp ce Danton se afla în închisoarea Luxembourg, fostul diplomat Alexandre de Laflotte, care era şi el arestat şi care devenise informator, a trimis o scrisoare în care relata că Danton şi susţinătorii săi planificau o evadare şi se alăturaseră unui complot pentru restabili monarhia. Saint-Just a folosit scrisoarea pentru a convinge Convenţia să încheie procesul înainte ca Danton să-şi poată desăvârşi apărarea. Juriul obedient a dat un verdict de vinovăţie. Danton a mers la ghilotină pe 5 aprilie cu bravada caracteristică. În timp ce trecea în căruţă pe lângă Robespierre, l-a arătat cu degetul şi i-a strigat: „Tu urmezi!” La eşafod, i-a spus călăului: „Nu uita să-mi arăţi capul oamenilor. Merită să fie văzut”.[39] Laflotte nu a fost însă cel mai activ „provocator” a lui Fouquier-Tinville. Cel mai productiv, Charles Joubert, a fost mutat din închisoare în închisoare, pentru a descoperi comploturi imaginare succesiv în Sainte-Pélagie, Luxembourg, Saint-Lazare şi Abbaye. Deşi Fouquier-Tinville trebuie să se fi îndoit de unele detalii din rapoartele „provocatorilor”, nici el, nici Robespierre nu au avut nicio îndoială că toţi cei arestaţi în timpul Terorii erau vinovaţi de conspiraţie contrarevoluţionară şi, prin urmare, complotau cu alţi trădători.[40] Paranoia domina procesul de culegere şi evaluare a ceea ce putea fi numit sistemul informativ în timpul Terorii.

întorcându-se cu acesta la Londra după întreruperea relaţiilor diplomatice în august 1792. A fost numit superintendent al Biroului pentru străini în ianuarie 1793, supraveghind pregătirile pentru primirea afluxului de emigranţi francezi şi contribuind la înfiinţarea principalei agenţii de informaţii a lui Pitt. În iulie 1794, Huskisson a devenit şef de serviciu la Ministerul de Război. Vezi *ODNB*, William Huskisson. (*N.a.*)

Statul poliţienesc revoluţionar francez era confuz şi paranoic. Administraţia regimului Terorii făcea tot mai greu faţă volumului mare de informaţii preponderent false despre presupuse comploturi contrarevoluţionare. Până în vara anului 1794, existau cel puţin şase organizaţii de poliţie diferite care raportau în mod diferit către Comitetul pentru Siguranţa Publică, Comitetul Apărării Generale, ministrul de interne, ministrul de război, Primărie, Comuna din Paris, Fouquier-Tinville, Administraţia poliţiei (organism care controla alte 15 secţii ale *police criminelle*) şi *Commission des subsistances*.[41]

În ciuda, sau poate din cauza confuziei administrative tot mai mari, numărul execuţiilor din timpul domniei Terorii a crescut constant în primăvara şi vara lui 1794, de la 155 în luna Germinal (20 martie–19 aprilie) la 796 în luna Messidor (19 iunie–18 iulie). În primele nouă zile din luna Termidor (19-28 iulie) au avut loc 342 de execuţii.[42] Aproape toate victimele Terorii au fost acuzate de implicare în conspiraţii contrarevoluţionare. Deşi discursul conspiraţiei era la modă în timpul Revoluţiei[43], exponentul său suprem era Robespierre, care vedea în spatele tuturor comploturilor individuale o conspiraţie la nivel general.[44] Discursul final extraordinar al lui Robespierre la Convenţia din 8 Termidor (26 iulie) a fost cel al unui om consumat de o teorie a conspiraţiei generalizate. El avertiza că „monştrii” contrarevoluţionari organizau un complot imens care ameninţa să distrugă Republica. Cu ajutor secret din străinătate, aceştia preluaseră deja administraţia financiară a Republicii. Robespierre l-a denunţat pe şeful Trezoreriei Naţionale drept „un ipocrit contrarevoluţionar”. Şi relaţiile externe ale Franţei au fost preluate de contrarevoluţionari, susţinea el: „Aproape toţi demnitarii [francezi] care lucrează peste hotare [...] au trădat pe faţă Republica, dând dovadă de o îndrăzneală care a rămas nepedepsită până în ziua de azi”. În spatele trădării lor, Robespierre a detectat, încă o dată, „geniul infernal” al Angliei în organizarea contrarevoluţiei.[45] În regimurile autoritare, în special în perioadele de criză, teoria conspiraţiei degradează frecvent evaluarea informaţiilor. În cazul lui Robespierre, aceasta a înlocuit aproape în întregime informaţiile de încredere privind securitatea naţională. „Să spui adevărul puterii” era imposibil. Oricine ar fi îndrăznit să-i spună lui Robespierre că nu există comploturi semnificative în închisoare s-ar fi temut pentru viaţa lui. Cu un volum mai mare de informaţii despre opoziţia internă decât orice regim anterior, Comitetul pentru Siguranţa Publică a avut o viziune mult mai distorsionată decât guvernul lui Pitt în Marea Britanie.

Din cauza obsesiei sale pentru conspiraţie, Robespierre nu a reuşit să-şi dea seama că discursul său din 8 Termidor îi va convinge pe unii membri ai Convenţiei că singurul mod în care ar putea scăpa de ghilotină în următoarea etapă a Terorii era să îl trimită la ghilotină pe Robespierre însuşi. A doua zi, când Robespierre şi Saint-Just au încercat să vorbească în Convenţie, din sală s-au auzit strigătele „Jos tiranul!” Convenţia a votat pentru arestarea lui Robespierre şi a celor mai apropiaţi susţinători ai săi înainte ca aceştia să poată solicita ajutor din partea străzii. După ce tentativa de sinucidere a lui Robespierre a eşuat, el şi alte 21 de persoane au mers la ghilotină pe 10 ale lunii Termidor (28 iulie). Principalul adept al teoriei conspiraţiei din Franţa nu a reuşit să identifice conspiraţia care l-a costat viaţa. După cum scria cardinalul de Retz în timpul Vechiului Regim: „Cele mai neîncrezătoare persoane sunt cele mai credule”.[268]

[268] Aproape un secol şi jumătate mai târziu, în ciuda numeroaselor avertismente primite din surse secrete despre o invazie germană, Stalin, ale cărui tendinţe paranoice în timpul propriului regim de teroare le-au egalat pe cele ale lui Robespierre în timpul Terorii

În vreme ce Republica Franceză devenea din ce în ce mai violentă şi mai periculoasă, principala îngrijorare a lui Pitt a fost legată de sprijinul pe care-l va câştiga aceasta în Marea Britanie. În retrospectivă istorică, perspectiva unei republici britanice nu a avut niciodată nicio şansă de a genera entuziasm de masă. Au existat aproximativ 2 000 de societăţi loialiste în Anglia, cu mult mai numeroase decât cei care doreau să urmeze exemplul francez.[46] Cu toate acestea, în primii ani ai Republicii Franceze, având în vedere viteza cu care republicanismul a pus stăpânire pe Franţa, în ciuda sprijinului nesemnificativ de care se bucura la momentul atacului asupra Bastiliei, Pitt nu şi-a putut permite să nu ia în considerare ameninţarea din partea republicanilor englezi. Micul „serviciu secret" existent, condus de unul dintre subsecretarii Biroului pentru afaceri interne, Evan Nepean, s-a transformat în Biroul pentru străini, care era responsabil pentru monitorizarea imigraţiei după adoptarea Legii străinilor din ianuarie 1793.[47]

Deşi William Huskisson a fost primul superintendent al Biroului pentru străini, până în 1794 conducătorul acestuia a fost William Wickham, un absolvent cu multe relaţii al Christ Church, Oxford, unde a fost contemporan mai tânăr cu un viitor secretar de externe, William Grenville, şi un viitor subsecretar la Biroul pentru afaceri interne, John King, ambii influenţându-i cariera ulterioară. În calitate de magistrat stipendiat la secţia de poliţie Whitechapel din 1792, Wickham trebuia să ţină un registru cu străinii din zonă şi, aproape sigur cu ajutorul informatorilor, să raporteze străinii suspecţi la Biroul pentru afaceri interne. Deşi Wickham nu a fost impresionat de rapoartele evident alarmiste, cel puţin alţi doi magistraţi londonezi au fost. Un magistrat din Queen Street a raportat Biroului că „25 de marsiliezi au fost trimişi în această ţară înarmaţi cu pumnale în scopul asasinării şi eliminării oricăror personaje dubioase"[48]; un magistrat din Great Marlborough Street a transmis un raport potrivit căruia au fost văzuţi pe Strada Parlamentului opt soldaţi francezi în uniformă.

Prin intermediul soţiei sale, Eleonore, provenită din rândurile elitei elveţiene, Wickham a avut legături cu familiile de vază din Geneva, care, după izbucnirea războiului, au devenit un important punct de plecare pentru operaţiunile britanice de culegere de informaţii din Franţa. Deşi nu s-au păstrat înregistrări detaliate, în vara lui 1793 acesta a fost angajat în secret de Grenville pentru o misiune de spionaj în Elveţia. La întoarcere, el i-a scris lui John King, cerând să fie luat în considerare pentru alte misiuni în Elveţia, dar subliniind că toată corespondenţa pe această temă „trebuie *să fie* şi *să rămână* strict şi perfect secretă între dvs. şi mine".[49]

Principala prioritate a operaţiunilor de spionaj ale guvernului Pitt, în care Wickham a fost implicat îndeaproape, rămăsese monitorizarea simpatizanţilor britanici ai Republicii Franceze. Cei mai activi erau probabil membrii Societăţii Corespondente din Londra (LCS), fondată în ianuarie 1792 într-o tavernă din Strand de către nouă „bărbaţi de bine, sobri şi muncitori". Şase luni mai târziu, societatea afirma că are 1 000 de membri, care susţineau principiul votului masculin universal introdus de Revoluţia Franceză. Chiar înainte de înfiinţarea Biroului pentru străini, Biroul pentru afaceri interne avea un spion în LCS. Un fierar pe nume George Lynam pare să-şi fi oferit serviciile în octombrie 1792, probabil aşteptându-se să fie plătit de Biroul pentru afaceri interne, şi a rămas singurul informator din cadrul Societăţii până la sfârşitul lui 1793. În noiembrie 1792, Lynam a trimis un raport alarmist potrivit căruia

---

franceze, a fost complet luat prin surprindere de atacul venit la primele ore ale lui 22 iunie 1941. (Andrew şi Gordievsky, KGB, cap. 7.) (*N.a.*)

LCS şi societăţi similare aveau intenţia de a „corupe minţile oamenilor simpli, stârnindu-le imaginaţia cu nemulţumiri închipuite şi determinându-i să facă lucruri necugetate, ceea ce poate tulbura şi arunca ţara în cea mai mare confuzie”.[50269] În aceeaşi lună, un alt informator a raportat că un membru al LCS, John Frost, un avocat radical care tocmai se întorsese din Republica Franceză, afirmase într-o cafenea din Marylebone că nu ar trebui să existe „regi în această ţară”. Şase luni mai târziu, Frost a fost judecat pentru „rele intenţii, instigare la violenţă şi răzvrătire” şi pentru că voia să „atragă asupra prea veneratei Majestăţii Sale suverane George al III-lea [...] ura şi dispreţul poporului”. Avocatul apărării, Thomas Erskine, a denunţat urmărirea penală drept un atac asupra libertăţii de exprimare. Ce englez, spunea el, ar fi consimţit să-i „fie înregistrate şi folosite împotriva lui într-un tribunal cuvintele-i mai înţelepte sau mai puţin înţelepte? [...] Dacă ar fi trimişi cu rea-voinţă spioni, atunci mai că nicio cină nu s-ar sfârşi fără un duel sau fără trimiterea cuiva în judecată”. Cu toate acestea, Frost a fost găsit vinovat, dat afară din Barou, pus să stea timp de o oră la stâlpul infamiei de la Charing Cross şi închis timp de şase luni la Newgate.[51]

În februarie 1794, un agent al Biroului pentru străini a raportat o discuţie cu un membru al LCS care susţinea, în mod neverosimil, că fuseseră comandate mii de pumnale de nouă inchi şi că „se hotărâse să-i facă felul domnului Pitt şi tuturor conducătorilor aflaţi de partea lui”.[52] Deşi Wickham s-ar fi putut îndoi de detaliile acestui raport sau ale rapoartelor altor agenţi, el a luat în serios ameninţarea cu violenţa. De asemenea, el s-a temut ca nu cumva Convenţia engleză pe care LCS intenţiona să o aducă la putere mai târziu în acel an să se inspire din Convenţia franceză care desfiinţase monarhia şi înfiinţase republica. Wickham raporta pe 8 mai: „Discuţiile ţinute până acum de aceste societăţi s-au referit la reforma parlamentară şi la încetarea abuzurilor; dacă s-a mers mai departe, au fost doar insinuări. *Acum* intenţia de a răsturna guvernul ţării este recunoscută în mod deschis”. Câteva zile mai târziu, cizmarul Thomas Hardy, secretar al LCS, şi alţi membri de frunte au fost arestaţi şi acuzaţi de trădare.[53] După ce a devenit secretar pentru afaceri interne în iulie 1794, ducele de Portland l-a numit pe Wickham în funcţia de superintendent al Biroului pentru străini.[54][270] Pitt a dovedit că a luat în serios rapoartele informative despre subversiunea LCS oferite de Wickham şi de Biroul pentru străini participând personal la interogarea liderilor societăţii de către Consiliul Secret. Deşi nu s-a păstrat nicio înregistrare privind interogatoriile, unul dintre cei acuzaţi împreună cu Hardy, scriitorul radical John Thelwall, a lăsat această relatare satirică a apariţiei sale în faţa Consiliului Secret:

PROCURORUL GENERAL	[*piano*] Domnule Thelwall, care este numele vostru de botez?
T[HELWALL]	[*oarecum înţepat*] John.

[269] Nu s-au păstrat documente care să ateste plăţile efectuate către Lynam în 1792 sau în 1793. Totuşi, acesta a fost plătit cu 50 de lire sterline de Nepean, iar pe 25 martie 1795, cu 100 de lire sterline (probabil plată compensatorie) de către John King. Vezi Durey, *William Wickham, Master Spy*, loc. 971. (*N.a.*)

[270] Numirea lui Wickham în funcţia de superintendent al Biroului pentru străini nu a fost înregistrată oficial până în septembrie 1794. (*N.a.*)

PROCURORUL GENERAL	[*încă piano*] ... Cu doi l la final sau cu unul?
T.	Cu doi – dar asta nu înseamnă [*Indiferent, poate cam puţin înţepat*]... Nu trebuie să vă deranjaţi prea mult. Nu intenţionez să răspund la întrebări.
PITT.	Ce spune? [*Precipitându-se, foarte înverşunat, din cealaltă parte a camerei şi aşezându-se de partea CANCELARULUI*]
LORDUL CANCELAR	[*cu o voce blândă, aproape şoptită*] Nu intenţionează să răspundă la întrebări.
PITT.	Ce e asta?... Ce e asta?... Ce? [*înverşunat*]

Când Thelwall s-a întors cu spatele la anchetatorii săi şi „a început să contemple un desen în acuarelă”, prim-ministrul a pus capăt interogatoriul. În noiembrie 1794, după ce au petrecut şapte luni în Turn şi la Newgate, Hardy, Thelwall şi colegii lor de la LCS au fost judecaţi sub acuzaţia de trădare. Cu toţii au fost achitaţi.[55] Ca urmare a probelor din procesul lor, rolul lui Lynam ca spion guvernamental în LCS a devenit public. El s-a plâns unui funcţionar de la Biroul pentru străini, căruia îi raporta că: „Numele meu este scris ca Spion în fiecare seară în Wallbrook, am fost personal ameninţat de cineva de la una dintre societăţile de la Aldgate, iar ieri am primit o scrisoare de ameninţare de la încă o altă grupare...”[56] Administraţia lui Pitt a rămas totuşi în alertă şi a trecut prin parlament, în 1795, Legea trădării şi Legea întâlnirilor instigatoare la revoltă, care au dat guvernului puteri temporare de a reţine suspecţii fără judecată şi de a interzice întrunirile. Legile au fost puţin folosite. „Regimul «Terorii» din Anglia”, scrie istoricul Robert Tombs, „a fost întrucâtva potolit, chiar amatoristic.”[57]

Pe lângă faptul că a lucrat pentru secretarul pentru afaceri interne în funcţia de şef al Biroului pentru străini, Wickham a primit, de asemenea, responsabilitatea principală de a superviza serviciul de informaţii externe. În octombrie 1794, a fost trimis într-o misiune secretă la Geneva, pentru a urmări indiciile privind o potenţială deschidere spre pace din partea moderaţilor din guvernul francez post-Robespierre. Conştient de nereuşita înfiinţării unei reţele de agenţi de încredere la Paris în 1793, Grenville i-a scris lui Wickham în decembrie:

> Primim din Franţa puţine informaţii pe care să ne putem baza, având în vedere situaţia generală din ţară şi evenimentele din provinciile interioare şi de sud, cu excepţia celor care vin din Elveţia. Prin urmare, ar fi extrem de important să încercaţi cât se poate de mult să obţineţi informaţii detaliate de acolo în mod constant: şi în general cât de repede se pot obţine [...], ţinând cont de situaţia generală a ţării. Nu mai e nevoie să adaug că orice cheltuială făcută în acest scop va fi considerată ca fiind foarte bine folosită.[58]

Deşi propunerile de pace nu au avut nicio finalitate, Wickham a rămas la Geneva timp de trei ani şi a desfăşurat o mare varietate de operaţiuni de spionaj.[59]

Complexitatea politicii revoluţionare franceze a continuat să complice misiunile britanice de culegere de informaţii. Directoratul format din cinci membri care a preluat puterea în 1795 a fost un regim instabil şi imprevizibil de-a lungul celor patru ani de existenţă. În această perioadă, o mare parte dintre informaţiile lui Wickham au provenit de la serviciul de informaţii regalist, Agence Royale, care opera în secret la Paris. După moartea lui Ludovic al XVII-lea (fostul delfin, Louis-Charles) la vârsta de zece ani, maltratat cumplit în închisoare, în iunie 1795, cel mai mare dintre cei doi fraţi mai mici rămaşi în viaţă ai lui Ludovic al XVI-lea, contele de Provence, aflat în exil, a luat titlul Ludovic al XVIII-lea. Nerăbdător să aibă acces la „aurul lui Pitt” (cunoscut şi sub numele de „cavaleria Sfântului George”), Ludovic al XVIII-lea a instruit Agence Royale să coopereze cu serviciile britanice de informaţii şi, „dacă socoteşte că e util, chiar să stabilească un canal de comunicare cu miniştrii britanici”. În tabăra britanică, Wickham a fost însărcinat să furnizeze finanţare pentru Agence.[60] Ca şi restul administraţiei lui Ludovic al XVIII-lea, Agence Royale era o organizaţie destul de haotică. Autorul unui raport de 46 de pagini despre Agence transmis Ministerului de Externe cu privire la „starea actuală din Franţa”, urmare a unor investigaţii de patru luni, a recunoscut că cititorii ar putea găsi unele detalii din raport „inutile”, dar a insistat că acestea erau necesare pentru a lămuri complexitatea „relelor” cauzate de regimul republican.[61]

S-a calculat că Ministerul de Externe a cheltuit 665 222 de lire sterline pentru operaţiunile serviciilor secrete în perioada 1795-1799, comparativ cu 76 759 de lire sterline cu cinci ani înainte. Wickham şi James Talbot, succesorul acestuia în Elveţia, au fost responsabili de cheltuirea a 80% din totalul banilor alocaţi serviciilor secrete britanice pentru operaţiuni pe continent în perioada 1790-1811.[62] Deşi plin de idei, Wickham pare să nu fi valorificat corespunzător aceste sume. În 1795 a încercat fără succes să-i mituiască pe generalii republicani şi să provoace o revoltă regalistă la Lyon, care avea reputaţia de a fi cel mai contrarevoluţionar oraş din Franţa.[63] „Ori de câte ori unul dintre planurile sale măreţe se prăbuşea”, scrie istoricul Boyd Hilton, „el construia pur şi simplu altul.”[64] Probabil cel mai de succes plan al său a fost acela de a influenţa, în mare parte prin dare de mită şi prin finanţarea candidaţilor regalişti moderaţi („constituţionali”), rezultatul „alegerilor parţiale” din primăvara lui 1797 pentru Consiliul celor 500, Camera inferioară a parlamentului bicameral care înlocuise Convenţia cu doi ani înainte. Majoritatea celor aleşi pentru treimea de mandate pentru care s-au organizat alegeri au fost regalişti constituţionali, mai degrabă decât republicani.[65] „Dacă regaliştii erau uniţi şi conduşi în mod competent, iar *émigrés* capabili să ofere un minim de concesii”, scrie Alfred Cobban, „Franţa ar fi fost a lor.”[66] Însă regaliştii nu erau nici una, nici alta.

Ludovic al XVIII-lea era incapabil să conducă eficient. „Este o mare calamitate publică în vremurile de acum”, îi scria Wickham lui Grenville în aprilie 1797, „că nicio persoană din anturajul regelui Franţei nu este la curent cu situaţia reală din ţară şi cu opinia publică din Franţa [...].”[67] Chiar şi membrii reţelei de informaţii Agence Royale din Paris erau dezbinaţi din cauza certurilor interne. Un membru al agenţiei care a ajuns la Paris în aprilie 1797 a raportat că reţeaua s-a dezintegrat într-o „masă de agenţi, împărţită în trei facţiuni care se sfâşiau una pe alta”.[68] În ciuda dezbinării regaliştilor, Wickham

încă încerca să se convingă de faptul că rezultatul alegerilor se va dovedi fatal pentru Directorat. El îi spunea lui Grenville, pe 25 august: „Mărturisesc că încă am speranţa că totul merge înspre bine şi că înainte de sfârşitul anului acest edificiu monstruos va fi doborât”.[69] În mai puţin de două săptămâni, trei dintre directorii francezi, susţinuţi de tânărul general Napoleon Bonaparte şi de armată, au lansat ceea ce a devenit cunoscut sub numele de „Coup du 18 Fructidor” [Lovitura de stat din 4 septembrie 1797], anulând alegerile şi arestându-i pe liderii regalişti. Al patrulea director a fugit. Al cincilea director, doi generali şi patruzeci de deputaţi au fost deportaţi într-o colonie penală din Guyana Franceză.[70] Numeroşi agenţi regalişti au fost arestaţi.[71] Complotul lui Wickham împotriva Directoratului a fost dejucat şi acesta a fost forţat să se întoarcă la Londra, crezând că a fost trădat. El i-a scris lui Talbot, care l-a înlocuit în Elveţia: „Trebuie să găsiţi spionul din mijlocul nostru: omul despre care se spune că este un spion al Directoratului, căci niciun spion nu este mai bun ca un agent dublu”.[72]

Reţelele de informaţii ale lui Wickham nu au reuşit să îi furnizeze niciun avertisment în cursul lui 1797 despre ceea ce s-a dovedit a fi ultima invazie străină din istoria engleză. În februarie, 1 400 de francezi, unii eliberaţi din închisoare pentru a lua parte la invazie, au pornit sub comanda piratului american William Tate pentru a da foc oraşului Bristol, al doilea ca mărime din Anglia, dar au fost forţaţi de galezi să acosteze mai la nord, la Fishguard, în Pembrokeshire, unde şi-au petrecut timpul căutând de mâncare. Potrivit folclorului local, invadatorii francezi s-au predat după ce au confundat un grup de femei galeze în pelerine roşii cu soldaţi britanici „şi Domnul a luat de la duşmanii noştri Duhul Războiului, fie El lăudat”. Oricât de ridicol a fost acest episod, vestea invaziei a provocat panică financiară la Londra şi un asalt al deponenţilor asupra Băncii Angliei, ceea ce a obligat guvernul lui Pitt pentru prima dată să pună capăt convertibilităţii banilor din hârtie în aur.[73]

Invazia din februarie 1797 a produs episoade periodice de panică în lunile următoare, alimentate fiind de revoltele din primăvară din Marina Regală şi de zvonul că spionii francezi din Anglia pregăteau o nouă invazie. În cursul verii, un medic care locuia în apropierea litoralului din Somerset a raportat secretarului pentru afaceri interne „o afacere foarte suspectă cu privire la o familie de emigranţi care a încercat să pună stăpânire pe un conac la Alfoxden” şi care mergeau în „excursii nocturne sau diurne în care spuneau că treaba e aproape pe sfârşite”. Medicul bănuia că aceştia lucrau „ca agenţi sub acoperire” pentru un spion francez din Bristol. James Walsh, de la Biroul pentru străini, care a fost trimis să investigheze, a descoperit că ceea ce doctorul bănuia că era o reţea de spioni francezi erau, în realitate, William Wordsworth, Samuel Taylor Coleridge şi sora lui Wordsworth, Dorothy. Walsh s-a cazat la un han local şi a început să-i spioneze pe poeţi şi pe oaspeţii lor din spatele dunelor de nisip în timp ce aceştia stăteau şi vorbeau pe o plajă. El a luat şi o declaraţie de la un bărbat care, în timp ce aştepta la masă în timpul unei mari petreceri la casa închiriată de poeţi în Alfoxden, fusese alarmat de unul dintre oaspeţi: „un bărbat mic şi vânjos, cu părul negru tuns scurt, care purta o pălărie albă şi ochelari şi care după cină s-a ridicat şi a vorbit cu atâta pasiune, încât am fost înspăimântat şi nu am mai vrut să mă apropii de ei de atunci”.[74] Invitatul înflăcărat de la cină era probabil scriitorul radical John Thelwall, care fusese judecat pentru trădare şi achitat cu trei ani înainte.[75]

Misiunea de supraveghere a lui Walsh ilustrează dificultăţile operaţiunilor de filaj prin ascultare într-o epocă anterioară dispozitivelor de înregistrare.

Coleridge era adesea un om dificil de ascultat într-o conversaţie normală şi chiar mai dificil de ascultat în timpul monologurilor lungi şi incoerente pentru care era vestit. La o cină cu Coleridge, prietenii şi colegii săi poeţi Samuel Rogers şi Wordsworth aveau impresia că ascultă o singură propoziţie lipsită de punctuaţie, care a durat o mare parte a serii. Ulterior, Rogers şi-a amintit că i-a spus lui Wordsworth după cină: „În ceea ce mă priveşte, nu am înţeles nimic din ce spunea Coleridge. Rogu-te, tu ai înţeles ceva?" „Nicio singură silabă", a răspuns Wordsworth.[76] Coleridge a afirmat cu maliţiozitate 20 de ani mai târziu, în *Biographia Literaria*, că ignorantul Walsh de la Biroul pentru străini a înţeles greşit comentariile sale despre marele filosof olandez Spinoza. Întrucât Walsh nu auzise niciodată de Spinoza, el a raportat la Whitehall că Wordsworth şi Coleridge vorbiseră despre o figură sinistră numită „Spy Nozy" [Spionul Băgăcios]. În realitate, Walsh nu a spus aşa ceva. „Cred", raporta el, „că aceasta nu se va dovedi a fi vreo afacere franceză, ci o gaşcă răutăcioasă de englezi nemulţumiţi". Wordsworth, a adăugat el, era deja cunoscut la Biroul pentru străini, aşa cum era şi Thelwall.[77]

Principala ameninţare a unei invazii franceze în 1798 plana mai degrabă asupra Egiptului decât asupra Angliei. Generalul Bonaparte spusese Directoratului în august 1797: „Pentru a distruge definitiv Anglia, vine vremea să cucerim Egiptul".[78] Pe 5 martie 1798, Directoratul i-a încredinţat comanda armatei Egiptului. Dacă Napoleon ar fi fost mai puţin obsedat să calce pe urmele glorioşilor săi eroi Alexandru cel Mare şi Iulius Cezar, şi-ar fi dat seama că îşi asumă un risc strategic uriaş, care ar putea aduce un dezastru. Deşi planurile pentru expediţia egipteană erau ţinute secrete, era imposibil să ascunzi concentrarea celor 40 000 de soldaţi şi 15 000 de marinari care au plecat pe 18 mai de la Toulon cu 300 de nave de transport şi de război[271]. În mod inevitabil, au existat scurgeri de informaţii despre cei 165 de *savants* aleşi pentru a-l însoţi pe Napoleon. O caracteristică distinctivă a imperialismului european a fost interesul său de a obţine noi cunoştinţe din teritoriile cucerite. Cuceritorii imperiali precedenţi, precum romanii, arabii, mongolii şi aztecii, nu aveau un astfel de interes. În schimb, în toate marile expediţii militare europene pe alte continente din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, precum cea a lui Napoleon, au participat şi oameni de ştiinţă şi alţi cărturari pentru a studia teritoriile cucerite.[79]

Flota lui Napoleon a reuşit să ajungă în Egipt în vara lui 1798 doar datorită celui mai grav eşec al serviciilor britanice de informaţii din perioada Războiului de Independenţă şi Războaielor Napoleoniene. Motivul care stă la baza acestei gafe a fost lipsa de imaginaţie a Amiralităţii, combinată cu reticenţa din partea departamentelor de la Whitehall de a împărtăşi informaţiile la timp, astfel încât acestea să aibă utilitate operaţională.[80] Primul Lord al Amiralităţii, contele Spencer, avea rapoarte ce arătau că multe dintre navele pe care Napoleon le comasa la Toulon nu aveau capacitatea de a se aventura în Atlantic şi a aduce întăriri pentru rebeliunea din Irlanda. Ţinta flotei franceze era astfel aproape sigur Mediterana. Spencer scria, pe 1 mai, că era „cel mai probabil că acestea se îndreaptă fie spre coasta Spaniei, fie spre Napoli, fie (deşi nu prea-mi vine să cred) spre Levant". El nu a menţionat nici măcar o dată Egiptul ca o posibilă destinaţie.[81] La Whitehall, numai secretarul de stat pentru război, Henry Dundas, care a fost îndemnat de Grenville să „mediteze având în minte harta", a concluzionat că Napoleon se

---

[271] Aceste cifre sunt prezentate în cercetările de la Musée de l'Armée din Paris. Alte estimări indică efective diferite ale expediţiei. (*N.a.*)

îndrepta spre Egipt.[82] Grenville a primit unele confirmări în luna mai prin nişte copii obţinute de un agent britanic după două scrisori scrise de un geolog de la École des Mines din Paris, participant la expediţie. Geologul scria că printre *savants* care îl însoţeau pe Napoleon se aflau profesori de arabă, turcă şi persană – un indiciu că destinaţia iniţială probabilă, deşi secretă, era Egiptul.[272]

Succesul pariului nesăbuit al lui Napoleon privind expediţia din Egipt a depins şi de un noroc extraordinar. Amiralul Horatio Nelson, care a fost trimis în Marea Mediterană având informaţii total inexacte din partea Amiralităţii pentru a descoperi ce făcea flota franceză, s-a confruntat cu un obstacol timpuriu când nava sa amiral, *Vanguard*, şi-a pierdut catargele într-o furtună puternică produsă pe 21 mai. În ziua precedentă, expediţia lui Napoleon plecase de la Toulon spre Malta, pe care urma să o ia în stăpânire în drum spre Egipt. Napoleon a călătorit spre Egipt în cabinele opulente ale magnificei nave-amiral *L'Orient*, cu patul său pe roţi pentru a încerca să prevină răul de mare, visând să călătorească din Egipt „pe drumul către Asia, călare pe un elefant, cu un turban pe cap".[83] În timp ce *Vanguard* era reparată în Sardinia, flota franceză mai lentă a trecut nevăzută învăluită de ceaţă pe lângă cea a lui Nelson.[84] Nelson a primit cele mai bune informaţii despre destinaţia lui Napoleon nu de la Amiralitate, ci dintr-o scrisoare privată a lui John Udney, consulul britanic din Livorno. Udney fusese martor la campaniile victorioase ale lui Napoleon din Italia, care îi aduseseră faimă în întreaga lume şi, spre deosebire de Amiralitate, a înţeles scara „nelimitată" a ambiţiilor tânărului de 28 de ani, prognozând corect că era hotărât să „cucerească Egiptul [...] capturând şi fortificând Alexandria, Cairo şi Suezul".[273]

Convins de Udney că Napoleon se îndrepta spre Egipt, Nelson a sosit la Alexandria pe 28 iunie, dar nu a găsit nici urmă de expediţie franceză. Pe 30 iunie, a părăsit Alexandria pentru a-l căuta pe Napoleon în Sicilia.[85] Dacă Nelson ar fi primit mai devreme informaţii cu privire la destinaţia flotei franceze care înainta cu viteză redusă, probabil că ar fi putut prinde şi avaria navele de război şi de transport supraîncărcate ale lui Napoleon, care aveau la bord 40 000 de soldaţi, înainte ca acestea să ajungă în Egipt.[86] Dacă Nelson i-ar fi ajuns din urmă pe francezi pe mare, nu i-ar fi permis lui Napoleon să scape; şansele acestuia din urmă de a deveni dictator ca Prim Consul în anul următor ar fi fost reduse. Eşecul serviciilor britanice de informaţii, care i-au permis lui Napoleon să ajungă în Egipt înainte să-l poată prinde Nelson, a avut consecinţe majore asupra istoriei politice şi militare franceze.

Pe 1 iulie 1798, la doar 24 de ore după ce Nelson părăsise Alexandria, Napoleon şi forţele sale expediţionare au acostat în apropiere, în cea mai mare operaţiune amfibie de la invadarea Greciei de către Xerxes în urmă cu peste două milenii. *Savants* care au călătorit cu el urmau să devină primii egiptologi. O lună mai târziu, în golful Aboukir de la gura Nilului, Nelson a prins în sfârşit din urmă navele de război franceze pe care nu reuşise să le intercepteze în drum spre Egipt şi le-a distrus pe toate, în afară de două (pe

---

[272] Epistolele, scrise de geologul Déodat Gratet de Dolomieu, i-au fost trimise în secret lui Grenville de Jean-André de Luc, un filosof din Geneva care fusese angajat de George al III-lea pentru o misiune confidenţială în anul precedent. Deşi datează din 28 martie şi 11 aprilie 1798, scrisorile nu au ajuns la Grenville decât în cursul lunii mai. Vezi Marquis, *Agents de l'ennemi*, pp. 254-255. (*N.a.*)

[273] Grenville nu a reuşit să trimită în afara Ministerului de Externe un avertisment similar din partea lui Udney. Vezi Knight, *Britain Against Napoleon*, pp. 145, 147. (*N.a.*)

care avea să le captureze mai târziu). Victoria sa a adus Mediterana sub controlul britanic şi l-a lăsat pe Napoleon blocat pe Nil, cu nava sa amiral, *L'Orient*, aruncată în aer.[87] Entuziasmul naţional britanic declanşat de triumful lui Nelson a diminuat reproşurile cu privire la eşecul de a împiedica forţele lui Napoleon să ajungă în Egipt. Dundas a început totuşi prima anchetă detaliată cu privire la proasta funcţionare a serviciilor de informaţii. După ce şi-a încheiat raportul, în septembrie, el i-a spus lui Grenville că resimte o „melancolie adâncă" în ceea ce priveşte oportunitatea ratată de a preveni campania din Egipt a lui Napoleon.[88]

La începutul lui 1799, a existat o altă gafă majoră a serviciilor britanice de informaţii, de această dată de altă natură. Impetuosul James Talbot, care i-a urmat lui Wickham la conducerea operaţiunilor de spionaj din Elveţia, a fost implicat într-un complot regalist francez eşuat, care avea scopul de a-i asasina pe şefii Directoratului de la Paris. Posibil din cauza confuziei ce domnea în cadrul Ministerului de Externe, Talbot a crezut în mod eronat că are sprijinul lui Grenville. De îndată ce acesta a aflat de complot, el i-a spus lui Talbot „să nu piardă niciun moment şi să pună capăt complet şi definitiv" implicării sale, deşi a recunoscut că Talbot nu a fost motivat de nimic mai mult decât de exces de zel „în avantajul ţării voastre". A fost o eroare de judecată costisitoare. Până să se dezică Talbot de complotul de asasinat, se cheltuise deja o sumă enormă de 377 807 de lire sterline.[89] Zece luni mai târziu, Directoratul urma să fie înlăturat nu de complotişti regalişti sau de britanici, ci de Napoleon Bonaparte.

„Dacă am norocul să mă întorc în Franţa", i-a spus Napoleon unui prieten în timp ce se afla blocat în Egipt, „domnia claselor bune de gură s-a terminat."[90] Plecând la bordul unei corvete pe 23 august 1799, el a reuşit să evite o serie de patrule ale Marinei Regale în largul coastei egiptene şi în Marea Mediterană, ajungând în Provence după o călătorie de 40 de zile. La fel ca eşecul britanic de a-l intercepta pe Napoleon înainte de a ajunge în Egipt în vara precedentă, eşecul de a-i împiedica fuga puţin peste un an mai târziu avea să schimbe istoria politică şi militară franceză. Deşi Napoleon a pierdut cea mai mare parte a forţelor expediţionare în timpul campaniei egiptene, el a susţinut la întoarcerea în Franţa că a obţinut o victorie glorioasă. În privat, ştia că această campanie a fost o gafă strategică şi a regretat-o tot restul vieţii. „Dacă, în loc de expediţia în Egipt", a spus după Waterloo, „aş fi întreprins una împotriva Irlandei, ce ar face Anglia acum?"[91] La începutul lui 1798, Pitt era, într-adevăr, convins că Napoleon plănuia o invazie pe scară largă a Irlandei. Agenţii britanici au trimis rapoarte detaliate şi precise despre pregătirile desfăşurate în porturile de îmbarcare franceze de pe Canalul Mânecii. De asemenea, au raportat că Napoleon a vizitat porturile, dar nu ştiau că, pe 23 februarie, având în minte expediţia în Egipt, a decis să nu dea curs planurilor.[92] Dificultatea britanicilor de a face faţă chiar şi micii forţe franceze conduse de generalul Humbert, care a debarcat în Mayo în sprijinul rebelilor irlandezi în august 1798, arată cât de reuşită ar fi fost o invazie majoră a Irlandei condusă de Napoleon.[93]

La întoarcerea la Londra, la începutul lui 1798, William Wickham fusese promovat în funcţia de subsecretar la Ministerul Afacerilor Interne, responsabil de „Biroul pentru afaceri interne", un departament de securitate şi informaţii din cadrul Biroului pentru străini de a cărui existenţă ştiau puţine persoane din Whitehall.[94] Atenţia cu care Pitt a abordat problemele serviciilor de informaţii în 1798-1799 este demonstrată de numeroasele sale întâlniri cu Wickham, care a devenit neoficial şeful său de informaţii. Pe lângă faptul că a

avut acces permanent la Grenville şi Portland, secretarii de externe, respectiv pentru afaceri interne, se ducea frecvent la reşedinţa din Londra a lui Pitt, Burlington House, pentru a-i oferi acestuia cele mai noi informaţii. „În acele ocazii”, scria Wickham mai târziu, „am fost adesea primit în camerele sale private, de mai multe ori în dormitorul său...” Pitt fie întocmea o notă scrisă cu privire la ceea ce îi spunea Wickham, fie „dorea ca eu să raportez verbal observaţiile sale d[ucelui] de P[ortland]”: „[Pitt] discuta întotdeauna cu mine despre fiecare subiect din mesajele interceptate, dând dovadă de deschidere şi încredere. Aveam constant, la un moment dat zilnic, oportunităţi de a-i cunoaşte opinia privată cu privire la toate problemele importante din acele vremuri”.[95] Ulterior, niciun şef al spionajului nu a mai avut o legătură atât de strânsă cu premierul până la cel de-al Doilea Război Mondial, când directorul Serviciului Secret de Informaţii, (Sir) Stewart Menzies, îl contacta frecvent pe Winston Churchill.

Până când Napoleon a devenit Prim Consul în urma loviturii de stat din noiembrie 1799, Whitehallul a învăţat, din analiza eşecului lui Dundas, câteva lecţii privind incapacitatea de a anticipa campania din Egipt. Din acest moment, informaţiile urmau să fie ceva mai bine comunicate între departamentele principale ale guvernului lui Pitt.[96] Situaţia s-a menţinut şi în cei trei ani de guvernare a prietenului lui Pitt, Henry Addington (mai târziu vicontele Sidmouth), care a preluat funcţia după demisia acestuia, în februarie 1801. Înainte de expediţia la Copenhaga din martie 1801, Nelson a beneficiat de o informare mult mai bună decât în timpul urmăririi lui Napoleon în Mediterana în 1798.[97]

Uzura de război de pe ambele părţi ale Canalului Mânecii a dus, în martie 1802, la încheierea Tratatului de pace de la Amiens, care a rămas în vigoare doar 14 luni. Din februarie 1802 până în ianuarie 1804, Wickham a fost secretar-şef în Irlanda, cu rang de membru al Consiliului secret, iar în afara Irlandei nu mai avea niciun rol în serviciile de spionaj.[98] Dacă ar mai fi coordonat neoficial activitatea de spionaj, poate că ar fi reuşit să salveze administraţia Addington de cel puţin o eroare. Noul guvern a refuzat să-i acorde o pensie francezului Le Clerc de Noisy, care lucrase pentru Wickham atât în Elveţia, cât şi în cadrul Biroului pentru afaceri interne. Le Clerc s-a răzbunat după Pacea de la Amiens, întorcându-se în Franţa, unde a dezvăluit secretele Biroului şi cel puţin câteva surse britanice de informaţii din Franţa. Fostul său coleg de la Biroul pentru afaceri interne, Charles Flint, a descris trecerea lui Le Clerc în tabăra adversă drept un dezastru „pe care îl vom regreta adesea”.[99][274]

Nici Pitt, nici guvernul Addington nu au abordat, sau nu au înţeles, cea mai gravă breşă existentă în operaţiunile de culegere de informaţii externe. La începutul secolului al XIX-lea, activităţile britanice de decriptare a informaţiilor erau mai puţin eficiente decât în ultimii peste 100 de ani. Declinul Secţiei de criptanaliză s-a datorat în parte faptului că, înainte de moartea sa, în 1773, Edward Willes, episcop de Bath şi Wells şi criptanalist regal timp de 57 de ani, transformase secţia într-o afacere de familie, pentru a asigura angajarea fiilor şi nepoţilor săi mai puţin talentaţi. Din 1762 până în 1844, când a fost desfiinţată, întregul personal al secţiei era format din membri ai familiei Willes.[100] Problemele create de scăderea capacităţii de

[274] Este posibil, dar în niciun caz sigur, ca Le Clerc de Noisy să fi avut deja un palmares ca agent dublu şi să fi fost neidentificatul „spion din mijlocul nostru” despre care credea Wickham că l-a trădat în Elveţia (vezi supra, p. 399). Wickham însă nu-l bănuia pe Le Clerc. (*N.a.*)

criptanaliză a secţiei s-au adăugat celor determinate de dificultăţile întâmpinate în timpul războiului în privinţa interceptării comunicărilor diplomatice. Suspendarea relaţiilor diplomatice cu Franţa timp de nouă ani şi jumătate, din 1792 până la Pacea de la Amiens, a însemnat lipsa unei ambasade franceze la Londra, a cărei corespondenţă să fi putut fi interceptată. Activităţile de decriptare au avut astfel o influenţă mai mică asupra politicii britanice în timpul Războaielor Revoluţionare franceze decât în timpul Războiului de Şapte Ani, când în cabinet au fost discutate în cel puţin două ocazii importante mesaje diplomatice decriptate.[101]

Cea mai ambiţioasă operaţiune de spionaj întreprinsă de guvernul Addington a fost sprijinul acordat în secret, la câteva săptămâni după reluarea războiului cu Franţa, în mai 1803, pentru un complot al regaliştilor francezi de a-l asasina pe Napoleon. Addington, care nu mai ocupase niciodată o funcţie ministerială, s-ar putea să nu fi ştiut de implicarea extrem de costisitoare a lui Talbot într-un complot regalist eşuat cu scopul de a-i asasina pe şefii Directoratului în urmă cu patru ani. Cei câţiva miniştri şi funcţionari care ştiau despre complotul din 1803 au fost probabil motivaţi, cel puţin parţial, de informaţiile cu privire la pregătirile lui Napoleon de a invada Anglia, care, în cele din urmă, au dus la concentrarea a 167 000 de soldaţi în porturile franceze aflate de-a lungul Canalului Mânecii.[102][275]

Deloc surprinzător, detaliile despre implicarea britanică în complotul pentru asasinarea lui Napoleon nu au fost puse pe hârtie. Unele urme ale acesteia însă pot fi găsite în corespondenţa oficială. Unul dintre agenţii britanici care lucrau alături de complotiştii regalişti francezi i-a scris, pe 22 iunie, lordului Castlereagh, ministru cu rang înalt în Cabinet, cerându-i 150 de lire sterline pentru el însuşi şi 1 000 de lire sterline pentru unul dintre complotiştii angajaţi într-o „intrigă politică planificată de lordul Castlereagh pentru a-l răpi pe Bonaparte în 1803”. „Răpirea” a fost probabil un eufemism pentru „asasinat”. Cel mai apropiat prieten al lui Castlereagh, parlamentarul George Holford, i-a răspuns agentului că, dacă „s-ar osteni să treacă pe la Downing Street, Excelenţa Sa îl va primi”. Cu toate că nu se păstrează nicio înregistrare a celor spuse la întâlnire, la primele ore ale zilei de 23 august, o navă a Marinei Regale i-a dus în secret pe coasta Bretaniei pe Georges Cadoudal, conducătorul grupului de complotişti, şi pe câţiva dintre asociaţii săi. Alţi complotişti au ajuns pe 16 ianuarie 1804. Totuşi, în urma arestării unui agent britanic pe 29 ianuarie, complotul a fost abandonat. Cadoudal a fost arestat pe 9 martie după o urmărire dramatică pe străzile Parisului, în cursul căreia a împuşcat mortal un poliţist şi a rănit grav un altul înainte de a fi capturat. El a fost dus la ghilotină pe 25 iunie, strigând „*Vive le Roi!* „[103] După restaurarea monarhiei, zece ani mai târziu, a fost făcut postum Mareşal al Franţei. Din câte se ştie, în urma eşecului conspiraţiei Cadoudal, niciun guvern sau agenţie guvernamentală britanică nu a mai aprobat un alt complot pentru asasinarea unui şef de stat străin până la cel de-al Doilea Război Mondial.[276]

---

[275] Napoleon nu a abandonat definitiv planul de invazie până când marea victorie a lui Nelson de la Trafalgar nu a distrus o mare parte a flotei franceze, în octombrie 1805. (*N.a.*)

[276] În ١٩٤٤, Serviciul pentru operaţiuni speciale (SOE) a pregătit, dar niciodată aplicat, un plan pentru asasinarea lui Hitler, cu numele de cod *Operaţiunea FOXLEY*. Wellington, printre alţii, considera implicarea britanică în încercările de asasinare a lui Napoleon ca fiind un comportament nedemn. La Bătălia de la Waterloo din 1815, când i s-a spus că Napoleon se afla în bătaia tunurilor britanice, el a răspuns că „nu era treaba

17

RĂZBOAIELE NAPOLEONIENE

Când Napoleon s-a încoronat împărat al francezilor la Catedrala Notre-Dame în 1804, el avea deja un sediu al serviciilor de informaţii militare mai mare şi mai bine organizat decât avusese anterior oricare alt general francez. Pe lângă colectarea datelor, Biroul de statistică şi *cabinetul* său aveau responsabilitatea de a culege informaţiile de importanţă strategică: cum ar fi dacă împăratul austriac din Casa de Habsburg intenţiona să meargă la război şi, dacă da, cum ar fi reacţionat regele Prusiei. Biroul avea agenţi în majoritatea capitalelor străine.[1277] Cu toate acestea, pe Napoleon nu prea îl interesau rapoartele informative:

> Nimic nu este mai contradictoriu şi fără de sens decât această cantitate de rapoarte aduse de spioni şi ofiţeri trimişi în misiuni de cercetare. Primii văd armate în locul unor simple detaşamente, alţii raportează mici detaşamente în locuri unde sunt armate întregi. Adesea, nici măcar nu raportează ceea ce văd, ci doar repetă ceea ce au auzit de la persoane panicate sau dezorientate. A extrage adevărul din această masă de rapoarte haotice necesită abilităţi intelectuale superioare...[2278]

Napoleon credea că numai el avea aceste „abilităţi intelectuale superioare”.[279] La fel ca mulţi autocraţi, el era de obicei impresionat doar de acele informaţii care îi confirmau părerile preconcepute.

Rapoartele Biroului său de statistică, faţă de care împăratul arăta cea mai mare atenţie, erau traduceri ale presei străine. Se pare că Napoleon citea rapoartele privind publicaţiile britanice cu mai multă atenţie decât pe cele care conţineau informaţii secrete, considerând că ele dădeau deseori mai

---

comandanţilor să tragă unul în celălalt”. Vezi Roberts, *Napoleon and Wellington*, loc. 4739. (*N.a.*)

[277] *Cabinetul* imperial s-a constituit în forma sa finală în 1808. Vezi Arboit, „Napoléon et le renseignement”. (*N.a.*)

[278] Napoleon avea aşteptări mari, deşi convenţionale, în ceea ce priveşte informaţiile militare tactice: „A recunoaşte rapid trecerile şi vadurile, a te asigura că vei obţine informaţii de încredere, a vorbi cu preotul şi şeful poştei, a intra rapid în vorbă cu localnicii, a trimite spioni, a intercepta, traduce şi analiza corespondenţa şi, în sfârşit, a răspunde la toate întrebările comandantului-şef atunci când ajunge în fruntea armatei – acestea sunt calităţile cerute unui general aflat în linia întâi de atac”. Vezi Arboit, „Napoléon et le renseignement”. (*N.a.*)

[279] Profesorul Van Creveld concluzionează, după o analiză detaliată a Bătăliei de la Jena din octombrie 1806, că, în ciuda marii victorii a lui Napoleon, scrisoarea trimisă de el înaintea luptei fratelui său, regele Ludovic al Olandei, „demonstrează cât de puţin ştia el despre prusaci şi despre măsura în care anticiparea intenţiilor lor s-a bazat pur şi simplu pe studiul hărţii”. Vezi Van Creveld, *Command in War*, pp. 82, 96. (*N.a.*)

multe indicii de încredere despre operaţiuni decât generalii săi. Wellington îl invidia pe Napoleon pentru modul cum controla presa franceză. În noiembrie 1809, acesta i s-a plâns secretarului pentru război şi colonii, lordul Liverpool, că informaţiile detaliate publicate de presa britanică necenzurată despre „poziţia, efectivele, armamentul şi mijloacele de atac ale armatelor din Spania şi Portugalia” ar „spori semnificativ dificultatea tuturor operaţiunilor”. Napoleon era de acord. Cu un an înainte, îi scrisese ministrului său de externe, Jean Baptiste de Champagny: „Sunt supărat că nu mi-ai trimis ziarele englezeşti, pentru că ne oferă informaţii despre poziţiile lor”.[3]

Napoleon era mult mai inventiv în utilizarea surselor publice de informare decât a rapoartelor secrete. Era un cititor avid şi, înainte de fiecare campanie, citea cât mai multă literatură publicată despre teatrele de război şi despre istoria, geografia, forţele armate, religia şi sistemele juridice ale adversarilor săi. Relatările martorilor oculari evidenţiază faptul că acesta citea foarte rar o carte din scoarţă în scoarţă; trecea la o altă carte de îndată ce afla ceea ce considera informaţia relevantă.[4] El a studiat în detaliu campaniile lui Frederic cel Mare, care luptase în unele din aceleaşi zone ale Europei Centrale ca şi el, iar ulterior a adus un omagiu strategiilor sale de general într-o serie de monologuri ample scrise în timpul exilului de pe insula Sfânta Elena.[5] La École Militaire, Napoleon studiase pe larg istoria Angliei. În timpul exilului de pe insula Sfânta Elena, a comparat Bătălia de la Waterloo cu înfrângerile franceze din timpul Războiului de 100 de Ani de la Agincourt şi Crécy: „Săraca Franţă! Să fie înfrântă de aceşti netrebnici!”[6] De asemenea, Napoleon îşi făcea timp să citească piese de teatru, poezii şi romane, deşi era un cititor exigent. Când citea în timp ce călătorea în berlina lui, aşa cum se întâmpla frecvent, arunca pe fereastră orice carte care îl nemulţumea.[7] Probabil că niciun comandant suprem de dinaintea lui nu fusese vreodată un cititor atât de vorace. Când pleca în vreo campanie, Napoleon îşi lua cu el şi bibliotecarul şi biblioteca personală ce conţinea câteva sute de volume.[8]

Deşi *cabinet noir* (şi uneori Ministerul de Externe)[9] a încercat în continuare să intercepteze şi să decripteze comunicări diplomatice, Napoleon demonstra un entuziasm mai mare pentru citirea cărţilor despre duşmanii şi aliaţii săi străini decât pentru decodificarea cifrurilor. Spre deosebire de ţarul Aleksandru I şi ducele de Wellington, care urmau să se dovedească a-i fi cei mai periculoşi duşmani în ultimii ani ai domniei sale şi care erau interesaţi de decriptarea informaţiilor privind expediţiile franceze, Napoleon arăta puţin interes vizibil pentru descifrarea codurilor. Când i s-au arătat, în 1806, dovezi că prusacii au decriptat cifrurile diplomatice franceze, se pare că nu a ţinut cont de acest fapt.[10] Liderul străin a cărui corespondenţă a fost monitorizată cel mai atent a fost papa Pius al VII-lea, căruia Napoleon i-a confiscat statele papale şi pe care l-a ţinut sub arest la domiciliu mai întâi la Savona, pe Riviera Italiei (1809-1812), apoi la Fontainebleau (1812-1814). Din când în când, membrii anturajului papei erau percheziţionaţi pentru a fi împiedicaţi să poarte corespondenţă secretă în numele acestuia. Papa, a spus Napoleon, putea comunica „oricât de multe binecuvântări doreşte”. Orice altceva scria acesta trebuia să fie ţinut cu atenţie sub control.[11]

În general, Napoleon avea un interes personal mai activ pentru informaţiile interne decât pentru cele externe. Pe insula Sfânta Elena, el i-a dezvăluit unui confident că refuzase să le permită miniştrilor săi accesul direct la corespondenţa internă interceptată de *cabinet noir*. Într-adevăr, corespondenţa pe care era cel mai nerăbdător să o monitorizeze era cea a propriilor miniştri, a înalţilor funcţionari şi a înaltului comandament. El păstra

o amintire jalnică a expresiilor denotând o „proastă dispoziţie” pe care le găsea în scrisorile lor în timpul campaniilor sale militare „pentru că i-am îndepărtat de plăcerile Parisului pentru a fi în serviciul meu şi a servi interesul statului”.[12280]

Omul de care Napoleon depindea cel mai mult pentru supravegherea internă în primii şase ani în calitate de împărat a fost ministrul Poliţiei, Joseph Fouché, un fost profesor oratorian[281] devenit regicid în timpul Revoluţiei. Aghiotantul lui Napoleon, contele Philippe Segur, spunea (cu un dezgust evident) că „faţa lungă mobilă” a lui Fouché îi amintea de „un dihor stârnit; cu privirea lui pătrunzătoare, fixă, dar în acelaşi timp şovăielnică, ochii lui mici injectaţi, modul său scurt şi sacadat de a vorbi, plin de platitudini”. Cu toate acestea, Napoleon credea că talentul lui Fouché pentru supraveghere era de neegalat. „Fouché, şi doar Fouché”, declara el, „este capabil să conducă ministerul Poliţiei. Nu putem forma astfel de bărbaţi; trebuie să îi luăm aşa cum îi găsim”.[13282] Rapoartele de supraveghere către înalţi oficiali guvernamentali cu privire la opinia publică din multe zone ale Franţei deveniseră o obişnuinţă în timpul Republicii Franceze.[14] Fouché a fost totuşi primul care scria zilnic informări pe care i le prezenta lui Napoleon în fiecare dimineaţă.[15283] Din când în când, Napoleon îi trimitea lui Fouché corespondenţă interceptată de *cabinet noir* pentru investigaţii suplimentare.[284]

Reţeaua de agenţi a lui Fouché era finanţată parţial din taxele pe bordeluri şi case de jocuri, care erau, de asemenea, o sursă considerabilă de informatori. Teama de agenţii săi omniprezenţi explică absenţa conspiraţiilor pentru înlăturarea lui Napoleon din timpul Imperiului.[16] Fouché a avut şi un oarecare succes în intimidarea spionilor britanici. După ce a descoperit, în 1804, că Sir George Rumbold, ambasadorul britanic din oraşul liber Hamburg, conducea o reţea de agenţi în Franţa, Fouché a trimis pe mare un detaşament care a pătruns în reşedinţa de la ţară a lui Rumbold şi i-a confiscat dosarele, ceea ce era o încălcare a dreptului internaţional. Rumbold însuşi a suferit umilinţa de a fi dus la Paris. În urma protestelor din partea Prusiei, care pusese Hamburgul sub protecţia sa, Rumbold a fost eliberat după câteva zile. Până atunci, aşa cum intenţionase Fouché, spionii britanici care operaseră împotriva ţintelor franceze fuseseră fără îndoială intimidaţi.[17]

Deşi un admirator al calităţilor lui Fouché, Napoleon nu a avut niciodată încredere deplină în el şi s-a asigurat că primea rapoarte de informaţii interne şi din alte surse: printre acestea, fidelul său aghiotant, Géraud Duroc. Ulterior,

---

[280] Charles-Tristan de Montholon a fost unul dintre cei mai fideli adepţi ai lui Napoleon şi a rămas cu el pe tot parcursul exilului său pe insula Sfânta Elena. Deşi relatarea sa despre exil a fost scrisă 20 de ani mai târziu, este puţin probabil să fi prezentat greşit ceea ce Napoleon i-a spus despre *cabinet noir.* (*N.a.*)

[281] Călugăr din Congregaţia Oratoriană, ordin călugăresc catolic de „buni vorbitori”, întemeiat la Roma în secolul al XVI-lea de Filippo Neri. (*N.t.*)

[282] „Memoriile” îndoielnice ale lui Fouché au fost operele scriitorului autobiografic Alphonse de Beauchamp. (*N.a.*)

[283] Rapoartele erau întocmite de un fost avocat regalist pe nume François, care fusese condamnat la moarte în timpul Directoratului, dar fusese graţiat după ce a oferit informaţii despre alţi regalişti. Fouché adăuga propriile comentarii la versiunile iniţiale ale lui François. (*N.a.*)

[284] În noiembrie 1807, de exemplu, i-a trimis lui Fouché corespondenţă interceptată de la contele de Lille (Ludovic al XVIII-lea) şi a cerut un raport asupra conţinutului său. Vezi Vaillé, *Cabinet noir*, p. 313. (*N.a.*)

Napoleon l-a numit pe Duroc „singurul om care îl cunoştea în intimitate şi care se bucura de întreaga sa încredere”. (Spre deosebire de Fouché, Duroc a fost unul dintre puţinii din afara familiei Bonaparte care i se adresau împăratului cu *tu* familiar.[18] Totuşi, chiar şi corespondenţa lui Duroc a fost deschisă de *cabinet noir* la ordinele lui Napoleon.[19]) Printre celelalte surse confidenţiale care îi raportau se număra şi duşmanul lui Fouché, Joseph Fiévée, redactor-şef la *Journal des Débats*, care a devenit *Journal de l'Empire*.[20] De asemenea, Napoleon a angajat direct 12 informatori, fiecare plătit cu câte 12 000 de franci pe an pentru a-i trimite rapoarte, pe care le ardea după ce le citea. Ulterior, pe când se afla în exil, la Sfânta Elena, el a susţinut că reţeaua sa personală de informaţii „a funcţionat foarte bine”: „Ar fi trebuit să extind acest sistem”. Totuşi, Napoleon a recunoscut că nu a avut întotdeauna timp să citească rapoartele informatorilor înainte de a le arde.[21] Apetitul nestăvilit al împăratului pentru ştirile în mare parte interne nu a fost corelat cu o metodă coerentă de prelucrare a acestora.

De asemenea, Napoleon s-a asigurat că Fouché nu obţine monopolul asupra investigaţiilor de poliţie sau de securitate, încredinţând o parte dintre acestea prefectului poliţiei din Paris, Louis Dubois, şi unuia dintre principalii săi aghiotanţi, René Savary. Intrigile lui Fouché, s-a plâns Napoleon, făceau necesar să-l ţină sub „supraveghere constantă, ceea ce mă oboseşte”. În 1810, Fouché a început negocieri secrete şi neautorizate de pace cu secretarul britanic de externe, lordul Wellesley, fratele mai mare al lui Wellington. Napoleon i-a spus pe 5 iunie:

> Sunt conştient de toate serviciile pe care mi le-aţi oferit şi cred în ataşamentul şi râvna voastră; cu toate acestea, îmi este imposibil să vă permit să vă păstraţi portofoliul. Postul de ministru al poliţiei necesită o încredere absolută şi totală şi asta nu mai poate exista pentru că mi-aţi compromis liniştea personală şi pe cea a Statului.

Napoleon l-a trimis pe Fouché la Roma ca guvernator şi l-a înlocuit cu rivalul său, Savary.[22] Atât Fouché, cât şi Savary au jucat un rol-cheie în eliminarea drepturilor politice. Deşi Imperiul nu s-a apropiat niciodată de crearea unei domnii a terorii, acesta a avut aproximativ 2 500 de deţinuţi politici.[23]

Informaţiile au jucat un rol mult mai eficient în efortul de război britanic decât în cel francez. După revenirea la putere a lui Pitt în mai 1804, bugetul serviciilor secrete a atins un record de 172 830 de lire sterline în 1805, sumă care nu a fost depăşită în restul secolului al XIX-lea. În timpul guvernelor care au urmat morţii premature a lui Pitt în ianuarie 1806, la vârsta de doar 46 de ani, bugetul anual a rămas peste 100 000 de lire până după Bătălia de la Waterloo.[24] Miniştrii din toate departamentele de la Whitehall din timpul războaielor napoleoniene au manifestat un interes mai activ pentru informaţii decât în timpul oricărui alt conflict anterior. Înainte de expediţia navală de la Copenhaga din 1807, viitorul prim-ministru Spencer Perceval, pe atunci ministru de finanţe în guvernul ducelui de Portland, menţiona că: „Informaţiile din surse atât de multe şi de diverse despre intenţia lui B[onaparte] de a forţa sau a amăgi D[anemarca] să intre într-o confederaţie activă împotriva acestei ţări nu lasă nicio îndoială asupra planurilor sale”. Napoleon, în schimb, nu avea nicio informaţie despre pregătirile britanice pentru expediţia navală. Capturarea de către britanici a flotei daneze la Copenhaga l-a luat complet prin surprindere.[25]

În timpul dezbaterilor parlamentare de la începutul lui 1808, guvernul Portland a folosit informaţii secrete pentru a justifica expediţia de la

Copenhaga împotriva criticilor venite din partea opoziţiei, dar a refuzat să dezvăluie sursa acestora.[285] Susţinătorii guvernului au acceptat ca sursa informaţiilor secrete să nu fie divulgată „curiozităţii [Parlamentului] sau răzbunării lui Bonaparte”.[26] Pentru prima dată, administraţia Portland a declarat public principiul, acceptat ulterior de toate guvernele britanice, că agenţilor săi secreţi li se garantează anonimatul necondiţionat. Secretarul de externe, George Canning, a adresat Camerei Comunelor întrebarea retorică: „Este această ţară în stare să spună agenţilor care au servit-o din fidelitate sau din motive mai puţin vrednice: «Nu ne veţi servi decât o singură dată, iar viaţa voastră va fi apoi sacrificată»?”[27] Miniştri principali au păstrat controlul complet asupra cheltuielilor pentru serviciile de informaţii. Bugetul Serviciului Secret, spunea Canning în 1808, a rămas „singurul fond care nu a fost cercetat îndeaproape în Parlament”.[28]

Ulterior, Napoleon a urmărit originile căderii până la efectul epuizant al „ulcerului spaniol” asupra *Grande Armée.* În 1807, forţele franceze au invadat Portugalia. Un an mai târziu, Napoleon l-a numit pe fratele său, Joseph, rege al Spaniei, provocând o revoltă la nivel naţional pe care forţele franceze nu au fost niciodată în stare să o înăbuşe. Când Wellington, care avea să devină principalul său inamic, a preluat conducerea forţelor britanice şi portugheze în peninsulă în 1809, Napoleon a folosit relatările de presă britanice trimise de Biroul de statistică pentru a-şi justifica încrederea în rezultatul Războiului Peninsular. După ce a citit presa engleză din mai 1810, el i-a scris comandantului armatei franceze din Spania, mareşalul Berthier: „Conform ştirilor pe care le avem din Anglia, generalul Wellington nu are mai mult de 24 000 de oameni, englezi şi germani, iar portughezii nu sunt nici 25 000”.[29] Napoleon nu a menţionat că aproximativ trei sferturi din mult mai numeroasa armată franceză erau blocate de forţele spaniole şi de grupurile de gherilă.[30] Evaluarea sa distorsionată a echilibrului militar din Peninsula Iberică reflectă atât reticenţa Biroului de statistică de a-i prezenta adevăruri mai puţin comode (un exemplu caracteristic al problemei de „a spune adevărul puterii” în regimurile autoritare), cât şi propria tendinţă a lui Napoleon de a ignora dovezile care îi contraziceau propriile păreri. Geniul lui militar nu a cuprins şi abilitatea de a se folosi de informaţii.

Pe lângă faptul că erau doi dintre cei mai mari generali ai epocii, Wellington (născut Arthur Wellesley) şi Napoleon aveau multe alte lucruri în comun (inclusiv două amante). Aveau aceeaşi vârstă, născuţi fiind în 1769. Pentru ambii, franceza era a doua limbă. Limba oficială din Corsica natală a lui Napoleon (anexată de Franţa cu un an înainte de naşterea sa) a fost italiana şi a rămas aşa până în 1859. A învăţat să vorbească franceză fluent abia după intrarea la Academia Militară Brienne. Wellington a învăţat, de asemenea, franceza în Franţa şi a devenit francofil pe viaţă după ce a părăsit colegiul

---

[285] Principala sursă de informaţii a fost o scrisoare din 21 iulie 1807 către Canning, trimisă de contele d’Antraigues, un regalist francez emigrant care locuia atunci la Londra şi care fusese implicat sporadic în activitatea de culegere de informaţii timp de peste un deceniu. Informatorul lui d’Antraigues a fost prinţul Vasili Trubeţkoi, aghiotant al ţarului Aleksandru I în timpul întâlnirii sale de la Tilsit cu Napoleon. Deşi nu există nicio dovadă că, după cum afirmă d’Antraigues că ar fi fost informat de Trubeţkoi, Napoleon şi Aleksandru au discutat în secret la Tilsit despre formarea unei ligi maritime antibritanice, ţarul a întrerupt relaţiile diplomatice cu Marea Britanie pe 7 noiembrie 1807, anulând toate convenţiile bilaterale în vigoare. Aleksandru a declarat public că „proclamă din nou principiile neutralităţii armate” îndreptate anterior împotriva Marii Britanii, „şi se angajează să nu se abată niciodată de la ele”. Vezi Munch-Petersen, „Secret Intelligence from Tilsit”. (*N.a.*)

Eton pentru mult mai potrivita Academie Regală de Echitaţie din Angers în 1786.[31] Probabil că niciun general britanic din cel de-al Doilea Război Mondial nu vorbea germana la fel de fluent cum vorbea Wellington franceza în perioada Războaielor Napoleoniene. Deşi amploarea, varietatea şi strălucirea multor victorii ale lui Napoleon le-au depăşit pe cele ale lui Wellington, acesta din urmă nu numai că a primit informaţii mai bune decât Napoleon, dar le-a şi înţeles mult mai bine. De asemenea, el a înţeles Franţa mult mai bine decât a înţeles Napoleon Marea Britanie.

Faptul că Napoleon nu l-a înţeles pe Wellington este demonstrat prin apelativul de „general şipai" pe care i l-a dat – o referire la soldaţii indieni (*şipai*) care au servit sub comanda lui în India, majoritatea dintre ei excelenţi combatanţi (lucru pe care Biroul de statistică îl ştia de la ofiţerii francezi din India, dar nu ar fi îndrăznit să-l spună împăratului). În timpul luptelor împotriva războinicilor Maratha, ultimul obstacol major în calea înfiinţării Indiei Britanice, şi în alte campanii, Arthur Wellesley şi fratele său Richard au cucerit în India un imperiu mult mai mare decât cucerise Napoleon în Europa.[32] Tot în India, Wellesley a învăţat cât de importante sunt serviciile de spionaj militare. Informaţiile au jucat un rol important în ceea ce a numit ulterior cea mai mare (deşi nu cea mai cunoscută) victorie a sa: bătălia de la Assaye din 1803 împotriva armatelor mult mai numeroase ale Imperiului Maratha. Cea mai valoroasă informaţie strategică a lui Wellesley a provenit de la mercenari cu vechime în slujba Imperiului Maratha, care lucrau ca agenţi dubli plătiţi înainte de a dezerta, cu promisiunea de a beneficia de o pensie din partea britanicilor. Printre ei se număra şi colonelul J.F. Mieselbach, un comandant de batalion din Bundlekund, o regiune centrală a Indiei (astăzi, Bundelkhand), care, în cei doi ani de dinainte de a pleca din solda cârmuitorilor Maratha, în 1803, a furnizat cu regularitate informaţii de bună calitate. Conducătorul local, Himmat Bahadur Gosavi, îl numise pe Mieselbach atât cel mai apropiat consilier politic, cât şi şeful gărzii sale personale de onoare.[33]

Cea mai importantă informaţie tactică de dinaintea bătăliei de la Assaye provenea probabil de la doi călăreţi Maratha prinşi de forţele lui Wellesley, care au dezvăluit, pe 21 septembrie 1803, că armata principală a imperiului era mult mai aproape decât se crezuse. Wellesley a văzut o ocazie pentru un atac preventiv, pe care ar fi pierdut-o dacă ar fi amânat – în ciuda faptului că nu toate forţele sale erau gata pentru luptă.[286] Atacul s-a încheiat două zile mai târziu cu o victorie devenită celebră, împotriva unei armate mult mai mari, condusă de ofiţeri francezi. Ca şi Bătălia de la Waterloo, bătălia de la Assaye aproape că s-a încheiat cu o înfrângere. Peste o treime dintre cei 4 500 de militari ai lui Wellesley au fost ucişi sau răniţi. Calul pe care-l călărea a fost ucis, iar un al doilea, rănit grav, Wellesley având noroc că a supravieţuit. Ordonanţa sa a fost decapitată de o ghiulea trasă de un tun al războinicilor Maratha; „corpul rămânând ţintuit în şa, prins de raniţă, tocuri şi alte elemente ale şeii de cavalerie, a luat ceva timp până ce calul îngrozit să poată scăpa de groaznica-i povară".[34]

Wellesley s-a gândit mai mult decât Napoleon la îmbunătăţirea calităţii activităţii de culegere de informaţii. El i-a bănuit pe *harkarrahs*, mesageri indieni tradiţionali care se deplasau înaintea armatelor transmiţând informaţii, dar care riscau să le spună celor care îi angajau ce credeau că doresc aceştia

---

[286] Se pare că Wellesley se temea şi că, dacă nu va trece la ofensivă, va pune în pericol siguranţa trupelor sale. Vezi Cooper, *Anglo-Maratha Campaigns*, pp. 99-100. (*N.a.*)

să audă. Pe 7 noiembrie 1803, el i-a scris cu evidentă supărare unuia dintre administratorii East India Company, Sir William Clarke, despre care credea că a fost indus în eroare de către *harkarrahs*:

> Permiteţi-mi să vă asigur, dragul meu domn, că aceşti *hircarrahs* [*sic*] nu trebuie să fie crezuţi: nu aduc niciodată informaţii care merită auzite, iar când trimit falsele lor rapoarte, acestea fac un rău infinit cauzei noastre. V-aş fi foarte recunoscător dacă de acum înainte veţi păstra rapoartele de la *hircarrahs* pentru voi. [35]

Două săptămâni mai târziu, Wellesley îi scria dispreţuitor unui alt corespondent: „Nu există nicio bază reală în niciun raport al lui Sir William Clarke”.[36] Wellesley a scris în 1804, anul în care a devenit general-maior, că „una dintre marile dificultăţi ale războiului din această ţară este să obţinem informaţii despre mişcările şi intenţiile inamicului suficient de devreme pentru a profita de ele”. El a conceput un plan pentru un nou, dar destul de greoi, departament de informaţii, care să fie împărţit în trei secţiuni, fiecare separată de celelalte şi raportându-i separat, ca o modalitate de a se proteja împotriva furnizării de informaţiile false sau înşelătoare furnizate de diferiţi *harkarrahs*:

> S-a avut mare grijă ca persoanele angajate într-un departament să nu fie cunoscute celor angajate în celelalte şi să nu comunice între ele. *Hiccarahs* [sic] erau foarte bine răsplătiţi, în afară de primirea salariului lunar, în special când aduceau orice informaţii pe care se putea întemeia o operaţiune; şi erau pedepsiţi şi se renunţa la serviciile lor când aduceau informaţii despre care se ştia că sunt false...

Pentru a spori varietatea surselor sale de informaţii, Wellesley i-a încurajat pe negustorii locali (*vakeels*) să-i facă vizite seara pentru a transmite „tot ceea ce auziseră în cursul zilei” şi a ţinut legătura cu *amildars* (guvernatorii) locali şi alţi oficiali care spera că ar putea „să facă lumină asupra intenţiilor inamicului”.[37] În ciuda îmbunătăţirilor aduse serviciilor sale de informaţii militare, East India Company a rămas mai puţin informată despre marele său imperiu decât predecesorii săi moguli şi, probabil, decât dinastia Maurya cu două milenii înainte.[38]

În timpul Războiului Peninsular din Spania şi Portugalia, care l-a transformat pe Wellesley (din 1809 viconte Wellington) într-un erou militar britanic şi i-a adus un ducat chiar înainte de apoteoza de la Waterloo, acesta a recurs în continuare la reţele de agenţi (în mod inevitabil destul de diferite de cele din India) ca o metodă de a obţine „informaţii despre mişcările şi intenţiile inamicului suficient de devreme pentru a profita de ele”. În Peninsula Iberică a profitat de ostilitatea populară faţă de invadatorii francezi. „Peste tot”, scria el mai târziu, „am primit informaţii de la ţărani şi preoţi. Francezii nu au aflat nimic.” Până în 1810, Wellington primea informaţii consistente de la reţelele de corespondenţi şi agenţi care fuseseră înfiinţate de prietenul său, Charles Stuart, şi de fratele său mai mic, Henry Wellesley, miniştri britanici în Portugalia, respectiv în Spania. Reţeaua lui Stuart a inclus şi agenţi rezidenţi la Bayonne, în sud-vestul Franţei, localitate prin care trecea majoritatea trupelor franceze în drumul spre peninsulă.[39]

Cheia succesului serviciilor britanice de informaţii în Războiul Peninsular a fost stilul de conducere al lui Wellington. Deşi documentele care s-au păstrat sunt incomplete, criptanaliza (o prioritate mult mai mare pentru Wellington decât pentru Napoleon) a contribuit probabil cel puţin la fel de mult la aceste succese ca şi informaţiile primite de la agenţi. Atacurile gherilelor spaniole împotriva liniilor de comunicaţii franceze au generat o sursă permanentă de

înştiinţări militare interceptate. Până în 1811, generalii lui Napoleon foloseau cifruri de substituţie simple, care puteau fi decodificate prin utilizarea principiului frecvenţei descoperit de al-Kindi cu 1 000 de ani înainte.[287] În următorii câţiva ani, cifrurile franceze au devenit mai complicate. Wellington însă a avut norocul că unul dintre intendenţii din armata sa, George Scovell, s-a dovedit, probabil spre surprinderea lui, dar şi a lui Wellington, a fi un geniu al decriptării. În primăvara lui 1811, armata franceză a introdus un nou cifru cunoscut sub numele de „Cifrul Armatei din Portugalia", bazat pe combinaţii cu 150 de numere. George Scovell l-a decriptat în două zile. Mult mai complex a fost „Marele Cifru de la Paris", introdus la începutul lui 1812, cu 1 400 de numere care puteau fi aplicate atât cuvintelor, cât şi părţilor de cuvinte, într-o mare varietate de permutări, împreună cu „goluri" fără sens care puteau fi introduse aleatoriu pentru a-i induce în eroare pe criptanalişti. Principiul frecvenţei l-a ajutat pe Scovell să înceapă decodarea. Anumite numere – 2, 13, 210, 413 – apăreau mai frecvent decât restul. Scovell a reuşit să-şi dea seama că 210 reprezenta „et", cel mai des utilizat cuvânt cu două litere din limba franceză. El a fost ajutat şi de mesajele care combinau expresii necifrate şi cifrate. Un exemplu simplu era „918 ne negligerai". Întrucât „negligerai" („va neglija") era la persoana întâi, însemna că „918" trebuie să însemne „je" („eu"). Deşi majoritatea indiciilor erau mult mai dificile, Scovell a decriptat în mare măsură cifrul până în vara lui 1812.[40] Informaţiile despre mişcările trupelor inamice culese de călăuzele militare ale lui Scovell l-au ajutat să facă estimări exacte despre identităţile persoanelor şi despre locurile menţionate în mesajele codificate.[41]

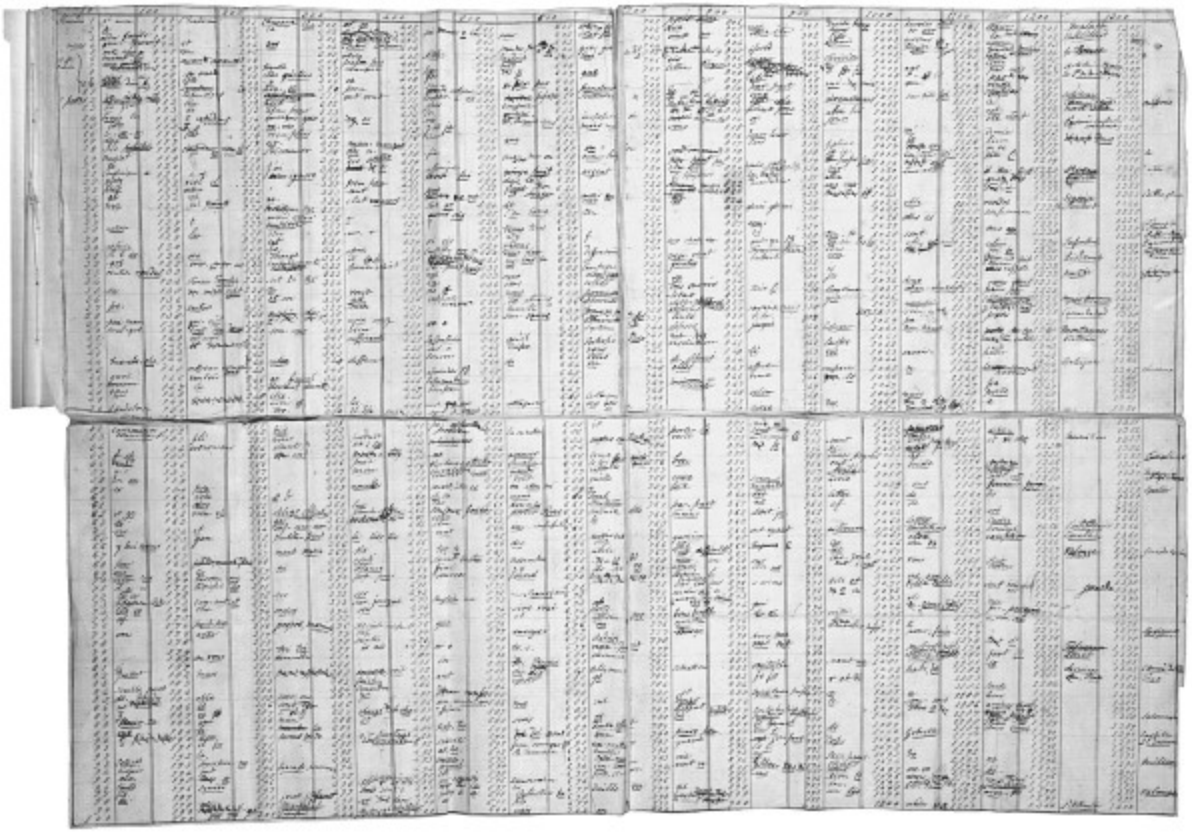
Primul mesaj decriptat scris în „Marele Cifru de la Paris", de importanţă operaţională majoră pentru Wellington, a fost o scrisoare de la regele Joseph către Napoleon din 9 iulie 1812, interceptată de gherilele spaniole. Caligrafiată cu scris mic pe o bucăţică de hârtie, probabil pentru a putea fi ascunsă într-o cravaşă, nota preciza că Joseph aducea întăriri pentru a-şi uni forţele cu mareşalul Auguste Marmont lângă Salamanca, între graniţa portugheză şi Madrid. Pe 22 iulie, cu aproximativ două zile înainte de momentul la care ar fi urmat să ajungă forţele lui Joseph, Wellington l-a atacat pe Marmont la Salamanca şi a obţinut o victorie răsunătoare. Wellington a putut să-şi planifice campania din 1813 cunoscând planurile operaţionale franceze, obţinute din mesajele interceptate. A fost atât de entuziasmat de mesajele decriptate de Scovell, încât nu a putut rezista să se laude cu acestea. El i-a scris unui om politic spaniol, Don Andres de la Vega, în ianuarie 1813: „Ataşez un extras dintr-o scrisoare de la regele Joseph către Napoleon, care era în cifru şi pe care am descifrat-o, ceea ce merită atenţia voastră şi a prietenilor voştri din Cortes". Mesajul decriptat dezvăluia dispreţul faţă de Cortes – Camerele Parlamentului –, afirmând în mod absurd că poporul spaniol preferă dinastia Bonaparte propriului parlament.[42] Dezvăluind conţinutul scrisorii, era limpede că scopul lui Wellington era să expună

---

[287] De pildă, în aprilie 1811, generalul William Beresford, comandantul unei forţe anglo-portugheze care opera la graniţa spaniolă, la est de Lisabona, a primit un mesaj interceptat trimis de generalul francez Latour Maubourg, scris într-un cifru care nu făcea decât să înlocuiască fiecare literă din alfabet cu un alt simbol. Intendentul-şef al lui Beresford şi adjunctul său au putut să decripteze şi să traducă mesajul în ziua în care a fost primit. Mesajul conţinea detalii despre constituirea unei mari forţe franceze care se pregătea să-l atragă pe Beresford pe câmpiile Estremadura şi a fost probabil în mare măsură cauza deciziei lui Wellington de a trimite întăriri în zonă. Vezi Urban, *Man Who Broke Napoleon's Codes*, pp. 89-90. (*N.a.*)

regimul lui Joseph derâderii parlamentului. Însă nu a fost conştient de riscul informaţional uriaş pe care şi-l asuma făcând public documentul decriptat. Dacă Napoleon sau generalii săi şi-ar fi dat seama că *grand chiffre* fusese decriptat, probabil că ar fi încetat să-l folosească, privându-l astfel pe Wellington de cea mai bună sursă de informaţii. Aproape sigur că Wellington nu era conştient de precedentul istoric al indiscreţiei sale monumentale – decizia Parlamentului de a dezvălui corespondenţa decriptată a lui Charles I în timpul Războiului Civil Englez.[43] În 1717, după ce guvernul a publicat o Carta Albă care conţinea corespondenţa diplomatică suedeză decriptată, suedezii au adoptat noi cifruri diplomatice pe care, timp de câţiva ani, Secţia de criptanaliză nu a putut să le spargă.[44] Wellington şi Scovell au fost mai norocoşi în 1813. Napoleon şi comandanţii săi nu şi-au dat seama că *grand chiffre* fusese decriptat de britanici şi l-au folosit în continuare.

Scovell a fost cu mult înaintea celor câţiva criptanalişti din ceea ce mai rămăsese din Secţia de criptanaliză din Londra. Deşi Secţia a supravieţuit, postul oficial de criptanalist, ocupat succesiv de o serie de membri ai familiei episcopului Edward Willes, a fost desfiinţat în 1812 după moartea lui Edward Willes junior[45] – semn al stării de declin al acestuia. Înainte de bătălia de la Salamanca din iulie 1812, Wellington i-a trimis noului secretar de stat pentru război, Earl Bathurst, copii ale celor mai recente mesaje franceze cifrate interceptate. Au trecut încă nouă luni până când Bathurst a transmis răspunsul Secţiei de criptanaliză. În acea perioadă, criptanaliştii din Londra au găsit semnificaţii pentru doar 164 dintre cele 1 400 de numere din Marele Cifru de la Paris. Pe 24 mai 1813, Wellington i-a răspuns sarcastic lui Bathurst: „Sunt foarte recunoscător Domniei voastre pentru cheia cifrului, atât cât s-a descoperit din ea, pe care mi-aţi transmis-o pe 5 aprilie trecut; vă trimit acum spre informare părţi din aceasta care au fost decifrate de locotenent-colonelul Scovell, fără a face referire la cheia primită prin intermediul domniei voastre”.[46]

Cea mai importantă lovitură britanică în domeniul decriptării din secolul al XIX-lea: o parte din soluţia din 1812 a lui George Scovell pentru „Marele Cifru de la Paris” al lui Napoleon.

Criptanaliza a avut o contribuţie majoră la marea victorie a lui Wellington din iunie 1813 de la Vitoria, din nord-estul Spaniei, care a reprezentat practic sfârşitul stăpânirii franceze. Un mesaj interceptat din 13 martie de la regele Joseph către comandantul armatei din Portugalia, generalul Charles Reille, a dezvăluit că francezii diminuau forţele care se confruntau cu Wellington pentru a lansa o ofensivă împotriva gherilelor. Printre alte mesaje importante decriptate de Scovell s-a aflat un mesaj din 14 martie trimis lui Joseph Bonaparte de către unul dintre ofiţerii săi, colonelul Lucotte, care se întorcea de la Paris, unde primise de la împărat noi ordine privind desfăşurarea pe viitor a Războiului Peninsular. Întrucât utilizarea *grand chiffre* era rezervată comandanţilor superiori şi curţii imperiale, Lucotte a folosit un cifru mai puţin complex. Deşi Scovell nu îl mai întâlnise anterior, el a scris cu dispreţ pe mesajul decriptat: „decriptat la Frenada [cartierul general al lui Wellington din Portugalia] cu uşurinţă în şase ore”. Probabil întrucât şi-a dat seama tardiv de riscurile pe care şi le asumase dându-i anterior un mesaj interceptat unui politician spaniol, Wellington l-a informat pe contele Bathurst că „această scrisoare era scrisă în cifru şi este de dorit să nu fie făcut public conţinutul acesteia”.[47]

Deşi Wellington a repurtat la Vitoria cel mai important triumf din Războiul Peninsular, aceasta a ridicat şi un obstacol pentru criptanalişti. Văzând dezordinea forţelor sale pe 21 iunie, regele Joseph şi-a abandonat trăsura regală şi a fugit călare de pe câmpul de luptă. În interiorul trăsurii, pe lângă patru tablouri pe care le luase de la Madrid, Scovell a găsit şi geanta diplomatică din piele a regelui şi a extras din ea un amplu document inscripţionat *„Sa Majesté Catholique”*, pe care l-a identificat imediat drept exemplarul personal al lui Joseph după Marele Cifru de la Paris. Neştiind că o parte importantă din corespondenţa sa criptată era deja descifrată de

britanici de câţiva ani, Joseph l-a avertizat după luptă pe ministrul francez de război că geanta sa diplomatică cu *grand chiffre* s-a pierdut: „S-ar putea ca acesta să fi căzut în mâinile inamicului. Fără îndoială, veţi crede că este prudent, Domnule Duce, să cerem crearea şi trimiterea unui nou cifru”.

Ministrul de război a urmat sfatul lui Joseph. Un mesaj interceptat pe care acesta l-a trimis în iulie comandantului armatei franceze din Catalonia, mareşalul Louis-Gabriel Suchet, era scris într-un nou cifru. Deşi Scovell a început să lucreze la decriptare, el (şi probabil Wellington) pare să fi considerat descifrarea de mică importanţă din cauza scăderii rapide a numărului de mesaje pe care reuşeau să le intercepteze. Pe măsură ce Armata Cataloniei era împinsă înapoi către frontieră, mesajele de la Paris străbăteau mai ales teritoriul francez, unde nu operau gherilele spaniole.[48]

După patru ani de luptă în Peninsula Iberică, într-un război care nu putea fi câştigat şi dispunând de informaţii de slabă calitate, Napoleon a intrat în Rusia cu cea mai mare forţă de invazie adunată până atunci în lume. În timpul campaniei din Rusia, ca şi în Războiul Peninsular, sistemul de informaţii al lui Napoleon a fost depăşit de cel al adversarilor săi. Cu şase luni înainte de începerea campaniei, el avea aşteptări nerealiste cu privire la informaţiile de care putea dispune. Pe 20 decembrie 1811, Napoleon i-a spus ministrului său de externe, Hugues-Bernard Maret, că, dacă invazia va continua, va deveni şeful unei noi „poliţii secrete” şi va avea responsabilităţi care „vor include supravegherea activităţii de culegere a informaţiilor despre armata rusă şi ţările inamice, traducerea de scrisori şi documente interceptate şi informaţii de la prizonierii de război etc.”. S-a ales praful de acest plan grandios. Şeful arhivelor Ministerului Afacerilor Externe l-a informat pe Maret, pe 1 ianuarie 1812, că documentele privitoare la Rusia ale ministerului erau „învechite, incomplete şi incerte”: „Nu avem informaţii cu adevărat sigure despre Rusia”. Pe 19 iunie, ambasadorul francez din Marele Ducat al Varşoviei, Louis de Bignon, raporta la Paris: „Nu mai primim rapoarte bune de pe teritoriul Rusiei, iar în prezent avem o foarte vagă estimare asupra poziţiei armatelor lor”. Patru zile mai târziu, *Grande Armée* a lui Napoleon traversa râul Nieman pentru a începe invadarea Rusiei.[49]

Mihail Barclay de Tolly, pe care ţarul Aleksandru I l-a numit ministru al apărării în ianuarie 1810, a avut un succes mult mai mare în procurarea de informaţii din Franţa decât Imperiul Napoleonian din Rusia. Barclay este considerat părintele fondator al serviciilor ruse de informaţii militare; în 2011, s-a emis şi un timbru poştal în onoarea sa.

Barclay, ai cărui strămoşi scoţieni se stabiliseră la Marea Baltică la mijlocul secolului al XVII-lea, a fost un comandant experimentat care, precum Wellington, descoperise importanţa informaţiilor de primă mână în campanie. Una dintre primele sale propuneri ca ministru al apărării, acceptată de ţar, a fost cea de înfiinţare a Cancelariei speciale, un serviciu de informaţii bazat pe trimiterea unor ataşaţi militari (pe atunci purtând titulatura de agenţi militari) pentru prima dată în marile ambasade ale Rusiei. (În ambasadele franceze, primii ataşaţi militari au fost numiţi abia în anii 1820.) Existenţa Cancelariei, a cărei înfiinţare s-a finalizat în doi ani, a fost, ca să folosim jargonul ulterior din domeniul informaţiilor, strict secretă. Operaţiunile sale nu au fost niciodată menţionate în rapoartele anuale ale Ministerului Apărării.[50] Este posibil ca Napoleon să nu fi ştiut niciodată despre existenţa sa.

De asemenea, nu există dovezi că Napoleon, ca şi mulţi alţi istorici de dată mai recentă, bănuia că Rusia ar avea un *cabinet noir* activ. La începutul secolului al XIX-lea, Ministerul de Externe de la Sankt-Petersburg a înfiinţat un

Comitet de Criptare format din cei mai destoinici criptanalişti ai Rusiei, care raporta atât ministerului, cât şi ţarului, despre introducerea de noi sisteme de cifrare, eliminarea treptată a cifrurilor învechite şi operaţiunile de criptare şi decriptare.[51] În martie 1800, ministrul de externe, Nikita Petrovici Panin, îi scria ambasadorului rus la Berlin:

> Deţinem cifrurile corespondenţei regelui [prusac] cu însărcinatul său cu afaceri: dacă îl suspectaţi pe [ministrul de externe prusac contele Christian] von Haugwitz de rea-credinţă, ar fi necesar doar să-l determinăm să îi scrie [însărcinatului său cu afaceri de] aici despre subiectul în discuţie sub un anumit pretext şi, de îndată ce mesajul său ori al regelui său ar fi descifrat, nu voi omite să vă informez despre conţinutul său.[52]

Până la invadarea Rusiei de către Napoleon şi, probabil, cu mult înainte de aceasta, *cabinet noir* al ţarului a reuşit să decripteze şi cifrurile folosite de ambasada britanică din Sankt-Petersburg.[53] Prusacii au putut să descifreze, cel puţin sporadic, şi cifrurile diplomatice franceze. În august 1806, regele Frederic Wilhelm al III-lea a descoperit dintr-un mesaj francez decriptat că Napoleon era angajat în negocieri cu Marea Britanie şi, sfidând obligaţiile ce-i reveneau prin tratatul cu Prusia, se oferea în secret să cedeze Hanovra Marii Britanii, ca parte a unei înţelegeri de pace mai ample. În septembrie, sub presiunea consilierilor săi, regele i-a scris o scrisoare plină de reproşuri lui Napoleon, care a trimis un răspuns batjocoritor:

> Îmi pare extraordinar de rău că aţi fost îndemnat să semnaţi o asemenea foaie volantă. Vă scriu numai pentru a vă asigura că nu vă atribui personal insultele din interiorul acestuia [...]. Îi dispreţuiesc şi în acelaşi timp mi-e milă de autorii unei astfel de scrieri [...]. Credeţi-mă, am forţe atât de puternice, încât toţi ai voştri nu sunt de ajuns ca să mă împiedice prea mult timp să obţin victoria! Dar de ce să vărsăm atât de mult sânge? Cu ce scop? [...] Sire, Majestatea Voastră va fi înfrântă! Veţi risipi pacea bătrâneţii Voastre şi viaţa supuşilor Voştri, fără a putea aduce cea mai mică schimbare![54][288]

Napoleon era atât de dispreţuitor faţă de armata şi guvernul prusace, încât nu a acordat prea multă atenţie sursei informative care îl avertizase pe Frederic Wilhelm cu privire la negocierile sale secrete cu britanicii. Dar, la vremea respectivă, neatenţia lui nu prea avea importanţă. Încă o dată, armata putea copleşi numeric avantajul pe care îl avea Prusia de pe urma serviciilor sale de informaţii. La Jena, în octombrie 1806, împăratul a obţinut una dintre cele mai mari victorii ale carierei sale, mai târziu comemorată prin Pont de Iéna peste Sena în Paris.

Deşi Napoleon a avut un respect mult mai mare faţă de ţarul Aleksandru decât faţă de regele Prusiei, nu i s-a părut niciodată că informaţiile de care dispunea Aleksandru despre Franţa erau cu mult superioare celor proprii despre Rusia. Informaţiile lui Aleksandru cu privire la Franţa în timpul celor cinci ani de alianţă franco-rusă inaugurată la întâlnirea dintre ţar şi împărat la bordul unei nave frumos decorate, pe râul Niemen, la Tilsit, în 1807, proveneau de la agenţi şi informatori din Paris. Ataşatul militar cel mai eficient care lucra pentru Cancelaria specială înfiinţată de Barclay de Tolly a fost aghiotantul şi fostul paj al ţarului, Aleksandr Cernîşev, care fusese deja trimis la Paris în calitate de reprezentant personal al ţarului la curtea lui Napoleon. Tânărul şi chipeşul Cernîşev, care avea doar 22 de ani când a fost

---

[288] Istoria remarcabilă a lui Clark (*Iron Kingdom*, pp. 303-304) prezintă doar un singur exemplu despre decodările prusacilor. (*N.a.*)

trimis de ţar pentru a-i transmite un mesaj lui Napoleon în 1808, a fost primit la Curtea împăratului şi, foarte posibil, şi în patul surorii sale, Pauline Borghese, o frumuseţe celebră în acele vremuri, care pozase nud pentru sculptorul italian Antonio Canova. Cernîşev a devenit un erou romantic la Paris care le-a salvat pe soţiile a doi mareşali francezi din incendiul izbucnit la un bal desfăşurat în palatul ambasadorului austriac. Diplomaţii prusaci s-au plâns la Berlin că nu puteau să se ridice la nivelul numeroaselor contacte pe care le avea Cernîşev la curtea şi în administraţia imperială. Reţeaua sa de agenţi plătiţi includea cel puţin trei demnitari imperiali, dintre care probabil cel mai important, cu numele de cod „Michel", lucra în interiorul Ministerului de Război. Deşi „Michel" a furnizat prima dată informaţii către ambasada Rusiei în 1804, Cernîşev l-a folosit cu mai mult succes decât fusese folosit până atunci.[55] În fiecare lună, Ministerul de Război producea un raport tipărit cu detalii despre efectivele, mişcările şi amplasarea fiecărui regiment din Franţa, pe care „Michel" i-l transmitea prompt lui Cernîşev, iar acesta îl copia peste noapte şi îl trimitea la Sankt-Petersburg. Astfel, Barclay de Tolly a putut urmări în detaliu, lună de lună, desfăşurarea către est a forţelor lui Napoleon. Totul, îl informa el pe ţar, indică pregătiri pentru o invazie franceză în Rusia. Cernîşev i-a raportat lui Barclay înainte de a părăsi Parisul, la sfârşitul lui 1811, că toate sursele sale, printre care „ofiţeri merituoşi şi cu vaste cunoştinţe" fără simpatie pentru Napoleon, au convenit că strategia acestuia de campanie în Rusia se va baza pe lupte de proporţii şi victorii rapide. El susţinea că armata rusă ar trebui să evite să se angajeze într-o luptă directă şi să folosească în schimb forţe mobile uşoare pentru a hărţui *Grande Armée* – ceea ce, în mare parte, a fost exact ceea ce s-a întâmplat după intrarea trupelor franceze în Rusia.[56]

Ministrul francez al poliţiei, Savary, era mult mai bănuitor decât Napoleon în ceea ce priveşte activităţile lui Cernîşev, dar se pare că nu a identificat niciodată vreuna dintre principalele sale surse în timp ce acesta se afla la Paris. Cernîşev nu a fost înşelat de informatorii trimişi de Savary cu informaţii false. Cu toate acestea, când îşi ardea dosarele înainte de a se întoarce la Sankt-Petersburg în decembrie 1811, el a pierdut din vedere un raport al lui „Michel", care a fost descoperit sub un covor în urma unei percheziţii a poliţiei efectuate după plecarea sa. Identitatea lui „Michel" a fost devoalată de scrisul de mână, el devenind probabil singurul spion rus care a fost trimis vreodată la ghilotină.[57]

Prietenul lui Cernîşev, contele Karl von Nesselrode, care a devenit în 1808, la numai 28 de ani, adjunct al ambasadorului la Paris, a condus o reţea de informaţii rusă paralelă înainte de invazia franceză, concentrându-se pe surse diplomatice. Trecând peste autoritatea ambasadorului rus, din 1809 i-a trimis rapoartele de informaţii ţarului prin intermediul consilierului său favorit şi principal, Mihail Speranski[289], pe care l-a rugat să se asigure că niciunul dintre detaliile confidenţiale obţinute cu privire la obiceiurile personale şi excentricităţile lui Napoleon nu va fi menţionat la curtea rusă, de teamă să nu-şi compromită sursele. Probabil cel mai important document obţinut de Nesselrode de la un agent plătit a fost un memorandum secret asupra viitoarei politici externe înaintat lui Napoleon, la cererea acestuia, de către ministrul francez de externe, Jean-Baptiste de Nompère de Champagny, pe 16 martie 1810. Rusia şi Marea Britanie, a concluzionat Champagny, erau aliaţi

[289] Din cauza opoziţiei faţă de planurile lui Speranski pentru reforme liberale, ţarul a cedat în 1812 cererilor nobililor şi l-a trimis în exil intern. (*N.a.*)

naturali şi probabil îşi vor uni forţele. Prin urmare, Franţa trebuia să sprijine rivalii naturali ai Rusiei: Polonia, Suedia şi Turcia. Champagny a raportat că agenţii francezi îi încurajau deja pe otomani să se alieze cu Franţa în caz de război cu Rusia. El a prognozat, de asemenea, că victoria asupra Rusiei va face posibilă o politică „mai grandioasă şi mai decisivă", „poate mai demnă de geniul Majestăţii Voastre", care ar împinge graniţa rusă dincolo de fluviul Nipru şi ar face posibilă o refacere pe scară largă a regatului Poloniei. La câteva săptămâni după ce memorandumul lui Champagny îi fusese prezentat lui Napoleon, documentul se afla şi pe biroul ţarului.[58]

Informatorul cu cel mai înalt rang al lui Nesselrode la Paris a fost Charles Maurice de Talleyrand-Périgord, cel mai sofisticat diplomat al epocii sale, precum şi un expert în transferul de loialitate de la un regim la altul. Născut aristocrat sub Vechiul Regim, a devenit ateu şi a început o carieră ca episcop înainte de a deveni, succesiv, un revoluţionar proeminent, ministrul de externe al lui Napoleon, restaurator al dinastiei de Bourbon după înfrângerea acestuia şi, în cele din urmă, ambasador francez la Londra. Napoleon ştia că Talleyrand nu era de încredere şi l-a demis din funcţia de ministru de externe în 1807, după plângeri venite din partea regilor Bavariei şi Württembergului cu privire la mita costisitoare pe care le-o solicita acesta. Cu o altă ocazie, Napoleon, într-un acces de furie, l-a acuzat pe Talleyrand că i-a trădat pe toţi, l-a numit „un excrement în ciorapi de mătase", l-a ameninţat că îl va atârna de balustradele de fier din faţa palatului Tuileries, apoi a ieşit furtunos din încăpere. Talleyrand a spus cu regret după plecarea sa: „Ce păcat, un om atât de măreţ şi atât de lipsit de maniere!" În ciuda lipsei incurabile de loialitate a lui Talleyrand, Napoleon a rămas atât de captivat de inteligenţa, spiritul şi experienţa diplomatică ale acestuia, încât l-a păstrat în cercul său de apropiaţi.[290]

Împăratul l-a luat pe Talleyrand la întâlnirea cu ţarul la Congresul de la Erfurt, în 1808, unde căuta să obţină promisiunea unui ajutor rusesc în caz de război între Franţa şi Austria. Fără ştirea lui Napoleon, Talleyrand s-a întâlnit în fiecare seară în secret cu ţarul, îndemnându-l să nu facă promisiunea pe care i-o cerea Napoleon. Cel mai cunoscut biograf al lui Talleyrand din secolul XX, Duff Cooper, numeşte activitatea lui de la Erfurt „trădare, dar trădare la scară magnifică", motivată de îngrijorarea pentru interesul naţional francez. Însă Talleyrand a obţinut şi un profit personal din trădare, ceea ce a ajutat la finanţarea stilului său de viaţă fabulos de opulent. El a păstrat atât un magnific castel în provincie, cât şi mai multe *grandes mansions* în Paris, printre ele o reşedinţă de lux la intersecţia grădinilor palatului Tuileries cu Place la Concorde, având reputaţia de a oferi cele mai bune mese din Franţa – şi, prin urmare, din lume –, precum şi de a avea o excelentă bibliotecă. Sumele mari pe care Talleyrand le-a cerut şi le-a obţinut frecvent de la puteri străine i-au subvenţionat extravaganţa. El a cerut o dată în secret (dar cu această ocazie nu a obţinut) 1,5 milioane de franci de la ţar pentru a-şi plăti o parte dintre datorii. „Inima mea, acum când Vă scriu", declara el, „este plină de recunoştinţă, afecţiune, devotament şi respect." Aleksandru nu a ars scrisoarea, aşa cum ceruse Talleyrand, dar documentul nu a ieşit la suprafaţă decât mulţi ani după moartea lui Talleyrand.[59] Unii dintre destinatarii unor astfel de solicitări au distrus, fără îndoială, scrisorile de acest fel, deşi nu există niciun mijloc de a afla cât de numeroase au fost acestea.

---

[290] Napoleon i-a spus lui Jean Rapp, aghiotantul său, după demiterea lui Talleyrand: „Eşti conştient de stima şi ataşamentul pe care le am pentru acest ministru". Vezi Roberts, *Napoleon the Great*, loc. 9423. (*N.a.*)

De asemenea, Talleyrand l-a trădat pe Napoleon şi în faţa prinţului Klemens von Metternich, ambasador austriac la Paris din 1807 până în 1809 şi viitor cancelar. Austria, i-a spus el, ar trebui să se pregătească de război cu Franţa. Metternich era conştient de faptul că, fără îndoială la ordinele lui Napoleon, corespondenţa sa diplomatică fusese deschisă de *cabinet noir*. La un moment dat, el a trimis o scrisoare sarcastică directorului Poştei, subliniind o eroare în sigiliul fals folosit pentru a i se resigila corespondenţa şi cerându-i să îmbunătăţească această copie „pentru a continua să nu observ nimic [în neregulă]”.[60] În mesajele sale către Viena, Metternich a început să se refere la Talleyrand drept „X”. „X”, îi spunea împăratului Francisc, l-a sfătuit să nu-i permită lui Napoleon să ia iniţiativa de a-i declara război, ci să atace el primul. Talleyrand a precizat în ianuarie 1809 că se aştepta la recompense financiare pentru serviciile sale – „câteva sute de mii de franci, să zicem”. Metternich l-a îndemnat pe Francisc să plătească 400 000 de franci: „Oricât de mare ar părea această sumă, este mult mai mică decât sacrificiile cu care suntem obişnuiţi, iar rezultatele pot fi imense. Mai mult decât atât, nu vă pot spune cât de util a fost X pentru mine de când relaţiile noastre au dobândit acest nou statut. Vă implor, Excelenţa Voastră, să faceţi calculele cu generozitate”.

Înainte ca Metternich să primească răspunsul, a transmis noi informaţii de la Talleyrand în februarie 1809, dezvăluind că mareşalul Nicolas Oudinot primise ordin să-şi deplaseze corpul de armată în Bavaria: „X crede că ar trebui să folosim mişcările lui Oudinot drept *casus belli*. Nu ar trebui să pierdem timp. Ar fi dăunător să ne facem iluzii în legătură cu Napoleon. Cu siguranţă vrea război”. Deşi recunoştea importanţa informaţiilor, ministrul austriac de externe, Johann von Stadion, a trimis o primă tranşă de doar de 100 000 de franci. Metternich a răspuns: „Vă rog, Excelenţa Voastră, să suplimentaţi fondurile până la suma pe care am menţionat-o”. X furnizase două documente de „interes imens” aflate pe biroul lui Napoleon, care erau atât de importante, încât a fost reticent să le trimită la Viena chiar şi cu valiza diplomatică. Documentele demonstrau că Napoleon plănuia un război atât împotriva Rusiei, cât şi împotriva Austriei.[61]

În ajunul campaniei lui Napoleon în Rusia, serviciile ruse de informaţii externe erau cele mai bune din Europa. Lipsa unei ambasade a Marii Britanii la Paris a făcut ca reţeaua sa de agenţi francezi să nu poată fi comparată cu cele a lui Cernîşev şi Nesselrode. *Cabinet noir* din Sankt-Petersburg a avut, de asemenea, mai mult succes decât Secţia de criptanaliză de la Londra, care a obţinut mult mai puţine informaţii decât în timpul Războiului de Şapte Ani. Napoleon a subestimat capacitatea ruşilor de a decripta cifrurile chiar mai mult decât îi subestimase pe criptanaliştii lui Wellington. În cea mai mare parte a campaniei ruse, el a folosit un simplu *petit chiffre*, în locul lui *Grand chiffre* pe care îl folosise pentru mesajele către Peninsula Iberică.[62]

Încă din vara lui 1810, ţarul şi majoritatea consilierilor săi erau convinşi că Napoleon plănuia o invazie masivă a Rusiei. În ianuarie 1812, ministrul francez de război s-a lăudat cu faptul că *Grande Armée* nu a fost niciodată atât de bine echipată pentru război: „Facem pregătiri de mai bine de 15 luni”. Nu şi-a dat seama niciodată că şi-a manifestat mândria în apropierea unui informator rus. Majoritatea forţelor franceze care se pregăteau să invadeze Rusia fie au fost dislocate în Prusia, fie i-au străbătut teritoriul. De la misiunea rusă din Berlin, Christoph Lieven (ulterior ambasador la Londra multă vreme) a furnizat informaţii detaliate despre mişcările lor.[63] Dimpotrivă, Napoleon a suferit nu doar din cauza lipsei de informaţii, ci şi din cauza reticenţei

generalilor şi a celorlalţi subordonaţi de a-i oferi informaţii indezirabile. În timpul invaziei, comandanţii lui Napoleon l-au minţit frecvent atât asupra sănătăţii, cât şi a rezervelor de hrană ale armatei sale. În unele situaţii i s-a spus că unităţile ale căror raţii erau epuizate mai aveau provizii pentru zece zile.[64]

Ţarul, Barclay de Tolly şi prinţul Mihail Kutuzov, care a devenit comandant-şef în august 1812, l-au depăşit strategic şi, în cele din urmă, l-au învins pe Napoleon. Cu excepţia Bătăliei de la Borodino, din 7 septembrie, cu o săptămână înainte ca Napoleon să intre în Moscova deja pustie, Kutuzov a evitat luptele deschise şi, la fel ca generalul roman Quintus Fabius Maximus cu două milenii mai devreme[65], a epuizat *Grande Armée* printr-o strategie de uzură şi hărţuire cu ajutorul cavaleriei cazacilor. Ulterior, Napoleon a recunoscut că, atunci când a ajuns la Moscova, chiar dacă pierduse jumătate din *Grande Armée* cu care începuse campania, el a „considerat afacerea ca fiind încheiată" – cu alte cuvinte, că a învins armata rusă.[66] El a recunoscut, de asemenea, că „nu ar fi trebuit să stea la Moscova mai mult de două săptămâni", pentru a-şi acorda timp să ajungă la Smolensk înainte de prima zăpadă şi de sosirea regimentelor de cazaci de pe Don. În schimb, a făcut greşeala fatală de a-şi amâna plecarea cu şase săptămâni.[67] Nedorind să accepte responsabilitatea pentru această dezastruoasă eroare de judecată, el a afirmat ulterior că a fost „înşelat de la o zi la alta" cu indicii că ţarul ar fi fost gata să ofere condiţii de pace. În realitate, Aleksandru nu avea nicio intenţie de a face acest lucru.[68] Doar aproximativ 6 000 de militari din *Grande Armée* s-au întors în Franţa. Napoleon însuşi a scăpat ca prin urechile acului. La 60 de kilometri de Moscova, el a fost aproape de a fi luat prizonier de către ulani tătari (cavaleria uşoară). După acest incident, a început să poarte un flacon de otravă la gât, pe care intenţiona să-l înghită în cazul în care ar fi fost capturat.[69]

În timpul invaziei Rusiei a devenit din ce în ce mai clar că ţarul înţelegea mult mai bine decât împăratul francez orice informaţie pe care o primea. Pe lângă căutarea de informaţii privind *Grande Armée*, Aleksandru a apreciat obiectivitatea opiniilor externe asupra forţelor ruse. Ţarul a acordat o importanţă deosebită părerilor observatorului militar britanic Sir Robert Wilson, care publicase, în 1810, *Scurte observaţii despre caracterul şi compoziţia armatei ruse şi o schiţă a campaniilor din Polonia în anii 1806 şi 1807.* În vara lui 1812, Wilson a ajuns la cartierul general al armatei ruse conduse de Barclay de Tolly la timp pentru a lua parte la Bătălia de la Smolensk din 16 august. Trei săptămâni mai târziu, a fost invitat într-o audienţă la ţar în Sankt-Petersburg. Apoi s-a alăturat, în calitate de ofiţer de legătură britanic („comisar"), armatei ruse care hărţuia forţele lui Napoleon în timpul retragerii, raportând ambasadorilor britanici de la Sankt-Petersburg şi Constantinopol, precum şi la Londra.[70] Ţarul a apreciat evaluarea independentă făcută de Wilson asupra performanţei trupelor ruse şi a generalilor săi şi l-a încurajat să-i transmită opiniile sale despre campanie. Decriptarea mesajelor lui Wilson către Londra, precum şi ale ambasadei britanice, i-a permis lui Aleksandru să judece dacă Wilson şi diplomaţii britanici erau sinceri în ceea ce-i spuneau.[71] S-ar putea ca Wilson să fi fost reticent să repete în faţa ţarului ceea ce scrisese în raportul (probabil decriptat) către Londra, potrivit căruia Kutuzov se temea că o înfrângere grea a francezilor în Războaiele Napoleoniene va consolida prea mult Marea Britanie. Kutuzov s-a declarat „în niciun caz sigur că distrugerea totală a împăratului Napoleon şi a armatei sale va aduce vreun beneficiu lumii;

succesiunea lui nu va reveni nici Rusiei, nici altei puteri continentale, ci tot celor care controlează deja marea şi a căror dominaţie ar fi atunci intolerabilă”.[72] Wilson a devenit o importantă sursă de informaţii pentru Londra în ceea ce priveşte forţele prusace şi austriece, precum şi cele ruse. Ambasadorul britanic la Viena, lordul Aberdeen, i-a scris ministrului de externe, lordul Castlereagh, în 1813: „Datorită cunoştinţelor sale detaliate despre armatele ruseşti şi prusace, cât şi marelui respect pe care i-l arată invariabil ţarul şi regele Prusiei, este capabil să facă o mie de lucruri pe care nimeni altcineva nu le-ar putea face”.[73]

Cu totul remarcabil, până în primăvara lui 1813, Napoleon adunase o nouă armată de 200 000 de oameni. Însă acum, pe lângă Rusia şi Marea Britanie, erau împotriva sa şi foştii lui aliaţi, Prusia şi Austria. Înfrângerea din octombrie 1813 din „Bătălia Naţiunilor” de la Leipzig, cea mai mare bătălie de până acum din istoria războiului, l-a obligat să se retragă trecând Rinul în Franţa. Strategia aliată în timpul ofensivei finale din 1814, care a dus la căderea Parisului şi înlăturarea lui Napoleon, a fost puternic influenţată de interceptarea de către cavaleria uşoară rusă a unor mesaje secrete franceze. Pe 22 martie, cazacii ruşi au capturat un curier cu o scrisoare de la Napoleon, în care se preciza că se îndreaptă spre Marna „pentru a-l împinge pe duşman cât mai departe de Paris”.[74] Documentul a fost discutat a doua zi în Consiliul aliaţilor.[75] Alte mesaje inamice capturate de cavaleria rusă pe 23 martie au dezvăluit moralul scăzut al forţelor franceze şi al generalilor acestora şi faptul că depozitele de arme şi arsenalele Parisului erau aproape goale. Ministrul poliţiei, Savary, îi raporta lui Napoleon într-un mesaj interceptat că nu mai poate conta pe loialitatea locuitorilor capitalei dacă armatele aliate se apropiau de Paris.[76] Pe 24 martie, Aleksandru şi-a convocat principalii comandanţi ca să discute cele mai noi informaţii din mesajele franceze interceptate înainte de a decide cu privire la un plan de campanie.[77]

Majoritatea mesajelor franceze interceptate erau cifrate. Aleksandru, monarhul cel mai bine educat al timpului său şi singurul care ar fi fost în stare să înţeleagă unele dintre principiile criptografiei, era mândru de succesul criptanaliştilor săi, pe care Napoleon şi generalii săi nu l-ar fi bănuit niciodată. La câţiva ani după Waterloo, la o cină de stat oferită de ţar în cinstea mareşalilor francezi, el a dezvăluit public pentru prima dată că Rusia a decriptat mesajele francezilor din timpul Războaielor Napoleoniene. Unul dintre oaspeţi, mareşalul Jacques Macdonald, care comandase un regiment din *Grande Armée* în timpul invaziei lui Napoleon, a presupus că ruşii au primit cifrurile franceze de la un general francez dezertor. „Nu este surprinzător că Majestatea Voastră a fost capabilă să le descifreze”, i-a spus Macdonald ţarului. „Cineva V-a dat cheia.” Cu mâna pe inimă, Aleksandru a negat şi şi-a dat cuvântul de onoare că meritul aparţinea criptanaliştilor ruşi.[78]

Deşi la începutul lui 1814 Napoleon a luptat strălucit, pe 30 martie trupele aliate au intrat în Paris, conduse de ţarul Aleksandru şi de Frederic Wilhelm de Prusia – prima dată de la 1415 când o armată străină captura Parisul. În aceeaşi zi, la Paris, Talleyrand a înfiinţat un guvern provizoriu din care făcea parte şi Fouché şi care a început prompt negocierile de pace cu Aliaţii. Pe 2 aprilie, Senatul l-a invitat să urce pe tron pe fratele mai mic al lui Ludovic al XVI-lea, care se autonumise Ludovic al XVIII-lea după moartea lui Ludovic al XVII-lea. Napoleon a abdicat pe 6 aprilie. Prin Tratatul de la Fontainebleau dintre Franţa şi Aliaţi, încheiat pe 11 aprilie, Napoleon a fost exilat pe Elba, dar i s-a permis să păstreze titlul de curtoazie de împărat. În primele ore ale zilei de 13, înainte de a pleca spre Elba, Napoleon a luat otrava pe care o

purtase în jurul gâtului încă din timpul retragerii din Moscova. Dar otrava îşi pierduse din putere şi Napoleon a supravieţuit. Pe 4 mai, Napoleon a sosit pe Elba.

Nouă luni mai târziu, pe 26 februarie 1815, a evadat şi a acostat pe 1 martie cu aproximativ 600 de susţinători în sudul Franţei, în încercarea de a-şi recăpăta tronul. Evadarea a fost posibilă cu ajutorul unei reţele de agenţi din Franţa. Napoleon i-a fost atât de recunoscător unuia dintre membrii săi de frunte, Joseph Emmery, un chirurg din Grenoble, încât i-a lăsat prin testament 100 000 de franci.[79] Dar strângerea armatei sale nu se datora aproape deloc agenţilor sau planificării în avans. Pe tot traseul către Paris, trupele trimise să-l aresteze s-au raliat cauzei sale. Pe 19 martie, Ludovic al XVIII-lea a fugit peste graniţă în Belgia. A doua zi, Napoleon a intrat în Paris, fiind întâmpinat ca un erou.[80] Cele 100 de zile ale Imperiului Napoleonian restaurat s-au încheiat brusc la Waterloo, la sud de Bruxelles, pe 18 iunie. Deşi bătălia, în faimoasa frază a lui Wellington (adesea citată greşit), a fost „un lucru al naibii de grozav", superioritatea numerică a forţelor aliate ar fi asigurat victoria lor chiar dacă războiul ar fi continuat. Armatele lui Wellington şi ale comandantului prusac Gebhard Leberecht von Blücher, deşi dispersate, au depăşit numeric armata lui Napoleon cu 209 000 la 120 000 de oameni.[81][291]

Cu trei zile înainte de luptă, şeful departamentului de informaţii din armata lui Wellington, Colquhoun Grant, care avea rangul de aghiotant al adjutantului general, a fost informat de unul dintre agenţii săi francezi că Napoleon intenţiona să-i atace poziţia defensivă la Waterloo pe 18 iunie. Grant avea reputaţia de a fi un ofiţer de informaţii de mare succes încă din timpul Războiului Peninsular. Când acesta a fost luat prizonier în 1811, Wellington a spus că prinderea lui este o lovitură la fel de grea ca pierderea unei brigăzi. Grant însă a scăpat convingând un general francez credul că era ofiţer în armata americană. Însă informaţiile pe care le-a obţinut pe 15 iunie 1815 despre planurile de luptă ale lui Napoleon pentru data de 18 au întârziat accidental în tranzit şi nu au ajuns la Wellington până când Grant nu i le-a transmis personal pe câmpul de luptă de la Waterloo.[82]

Chiar înainte de luptă, Napoleon nu a ţinut cont de o informaţie importantă de ultimă oră. În timpul micului dejun, fratele său Jérôme i-a spus că un chelner (probabil vorbitor de limbă engleză) dintr-un han din Genappes, unde Wellington luase masa cu două zile mai devreme, a auzit un aghiotant britanic spunând că forţele prusace trebuiau să li se alăture în pădurea Soignes. Deşi informaţia era corectă, Napoleon a insistat că vor mai trece încă două zile până să poată fi făcută joncţiunea dintre cele două armate.[83] Dacă ar fi luat în serios posibilitatea ca forţele prusace să sosească pentru a-l susţine pe Wellington la începutul după-amiezii, ar fi putut foarte bine să-şi înceapă atacul la răsărit şi nu după ora 11.[84][292] Până seara, Napoleon părea să câştige. Cauza principală a înfrângerii sale a fost sosirea, la ora 19, a Corpului prusac de armată nr. 1 al generalului von Zieten, „pe care", după cum spunea Wellington mai târziu, „îl aşteptam cu cea mai mare nerăbdare".[85] „Zi de neînţeles", a spus Napoleon mai târziu despre Waterloo. El a recunoscut că nu „a înţeles pe deplin bătălia".[86] Ar fi înţeles-o mai bine dacă ar fi luat în serios informaţiile despre faptul că Wellington conta pe sprijinul prusac. Dar, după cum a recunoscut Napoleon în timpul exilului de pe insula Sfânta Elena, „Nu

---

[291] Forţele austriece şi ruse care au invadat Franţa în 1814 se retrăseseră. (*N.a.*)

[292] Cu toate acestea, într-un atac din zori, el ar fi avut de luptat în ploaie şi noroi. (*N.a.*)

îmi permit să fiu guvernat de sfaturi” – inclusiv de informaţiile care îi contraziceau propriile păreri.

18

SERVICIILE SECRETE ŞI CONTRAREVOLUŢIA. PARTEA I: DE LA CONGRESUL DE LA VIENA LA REVOLUŢIILE DIN 1848

Congresul de la Viena, care a avut loc în 1814-1815 pentru a redesena harta Europei postnapoleoniene, a fost cea mai mare reuniune de suverani şi diplomaţi întruniţi laolaltă vreodată în istoria Europei. Duminică, 25 septembrie 1814, ţarul Aleksandru I al Rusiei şi regele Frederic Wilhelm al II-lea al Prusiei şi-au făcut intrarea solemnă călare în Viena, unde au fost primiţi, într-o ceremonie ulterioară, de împăratul Francisc (Franz) I al Austriei. Printre alte personalităţi prezente la congres s-au numărat şi trei monarhi ai unor ţări mai mici (regii Bavariei, Danemarcei şi Württembergului), doi prinţi moştenitori (din Prusia şi Württemberg), o serie de alţi prinţi regali (inclusiv, pentru o perioadă, prinţul britanic Ernest, duce de Cumberland), 32 de membri ai familiilor domnitoare din Germania şi trei mari ducese.[1]

În culise acţionau mai mulţi informatori şi spioni decât la orice altă conferinţă diplomatică anterioară. Cei mai mulţi erau austrieci. Prinţul Metternich, ministrul austriac de externe (ulterior cancelar) de origine germană, apreciase corect că organizarea congresului la Viena îi va spori atât influenţa în timpul negocierilor, cât şi oportunităţile de a spiona alte delegaţii. Şeful serviciului de informaţii al lui Metternich, care avea titlul oficial de comandant al poliţiei şi cenzurii (*Oberste Polizei und Cenzur Hofstelle*), era baronul Franz von Hager, a cărui promiţătoare carieră militară fusese curmată în urma unui accident de călărie.[2] Hager şi Metternich aveau acces la trei forme de informaţii: corespondenţă interceptată[293] şi documente furate; rapoartele agenţilor; şi informaţii obţinute direct de la oficialii străini şi factorii de decizie.[3] Ca şi în vremea lui Kaunitz,[4] cea mai valoroasă sursă de informaţii a fost corespondenţa diplomatică decriptată de *cabinet noir*, pe care Metternich l-a extins. El s-a lăudat în context privat că unul dintre criptanaliştii săi, pe nume Eichenfeld, a descifrat personal 83 de cifruri. Un ambasador francez, care fusese la post la Viena, s-a declarat convins, într-o discuţie cu un coleg, că decriptarea codurilor sale nu le-a luat criptanaliştilor austrieci mai mult de o lună.[5] Activitatea *cabinet noir* era completată de agenţi simpli care căutau prin coşurile de gunoi din ambasadă şi de prin alte locuri, după documente aruncate la coş (*chiffons*).[6] Operaţiunile sale l-au fascinat pe împărat, care citea – aparent cu aviditate – o selecţie a celor mai recente mesaje interceptate în fiecare zi, după slujba de dimineaţă.[7] Francisc

[293] Vienna Haus-, Hof-und Staats-Archiv conţin un număr foarte mare de mesaje interceptate, care încă aşteaptă să fie cercetate de istorici. (*N.a.*)

nu ştia însă că Metternich ordonase şi interceptarea corespondenţei sale private, precum şi pe cea a familiei imperiale.[8]

Pe 1 iulie 1814, Hager i-a dat următoarele instrucţiuni şefului poliţiei din Viena, Silber:

> Sosirea iminentă a suveranilor străini ne impune obligaţia de a lua măsuri speciale pentru a extinde supravegherea şi de a ne asigura că suntem informaţi zilnic şi în cel mai mic detaliu cu privire la toate aspectele augustelor lor personalităţi, anturajul apropiat, toate persoanele care încearcă să se apropie de acestea, precum şi planurile, proiectele şi acţiunile care apar datorită prezenţei acestor invitaţi iluştri.[9]

Cei 1 500 de slujitori necesari delegaţiilor străine pentru orice activitate, de la servirea la masă până la golirea oalelor de noapte, constituiau numeroase oportunităţi pentru „supravegherea extinsă”. Agenţi de poliţie angajaţi în calitate de servitori au fost instruiţi să asculte conversaţiile, dacă era necesar apropiind urechile de uşile închise, să „împrumute” scrisori şi documente pentru a fi copiate în secret, să aducă la poliţie chei sau să facă mulaje de ceară la faţa locului, să scotocească prin buzunare şi coşuri de hârtie sau de gunoi – chiar şi să caute resturi arse de documente în şemineuri.[10] Oaspeţii regali şi persoanele din anturajul lor care au fost cazaţi la palatul imperial Hofburg au fost supuşi unei supravegheri similare.[11] *Chiffons* colectate de agenţii de poliţie prezentau adesea un interes suficient de mare pentru a fi trimise de Hager împăratului şi lui Metternich.[12]

Urmărirea cheltuielilor delegaţilor la Congres a oferit un alt mijloc de „supraveghere extinsă”. Hager a ordonat şefului biroului de poliţie responsabil de supravegherea evreilor să identifice potenţiali informatori fie „printre directorii băncilor [evreieşti], fie printre cei mai inteligenţi fii ai lor”, pentru a monitoriza tranzacţiile financiare ale delegaţiilor străine. Comunitatea evreiască, aflată în plină dezvoltare, beneficia de drepturi civile limitate, fiind dependentă de bunăvoinţa poliţiei, iar Hager nu avea nicio îndoială că, datorită „influenţei” pe care o putea exercita poliţia asupra bancherilor evrei, informatorii aveau să fie „uşor” de găsit.[13] Problemele financiare ale delegaţilor la Congres dezvăluite de bancheri l-au ajutat pe Hager să recruteze noi agenţi. Un funcţionar cu vechime în poliţia vieneză raporta în octombrie 1814: „Majoritatea delegaţilor din statele mici [...] se plâng de costul ridicat ale vieţii şi şi-au golit deja buzunarele”. Era important, argumenta el, să încerce să-i ţină la Viena până când nevoile lor financiare deveneau greu de suportat. În acel moment, oferirea de „stimulente” financiare i-ar fi putut face să „îşi dezlege limba”.[14] Datorită intervenţiei personale a împăratului, lui Hager nu i-au lipsit mijloacele necesare pentru a face acest lucru. „Momentul prezent”, scria el, „este de cea mai mare importanţă pentru poliţia politică a statului. Prin urmare, Majestatea Sa a binevoit să-mi pună la dispoziţie toate resursele necesare.”[15]

Obsesia lui Metternich cu privire la supraveghere era atât de cunoscută, încât unele dintre principalele sale ţinte au luat măsuri de precauţie împotriva acesteia. Deşi un agent austriac a reuşit fără probleme să se angajeze ca valet la ambasada Rusiei[16], un funcţionar cu rang înalt din poliţie i s-a plâns lui Hager în octombrie 1814 că ministrul plenipotenţiar francez, prinţul Talleyrand, încercase să-şi transforme reşedinţa de la palatul Kaunitz într-o „fortăreaţă” unde avea numai personal de încredere. Nu reuşise însă complet. Poliţia a convins un servitor în vârstă şi un *garçon de chancellerie* să sustragă câteva documente din biroul lui Talleyrand.[17] Ambasada Franţei era mai puţin sigură decât palatul Kaunitz şi corespondenţa ambasadorului era frecvent

interceptată. În noiembrie 1814 însă, unul dintre corespondenţii săi a observat că sigiliul ambasadei aplicat pe plic fusese modificat. Hager l-a asigurat pe împărat că în viitor *cabinet noir* va lua măsuri de precauţie şi mai stricte pentru a evita depistarea interceptărilor.[18]

Primele tentative ale poliţiei vieneze de a obţine acces în ambasada Marii Britanii şi în reşedinţa secretarului de externe, lordul Castlereagh, au eşuat. Silber i se plângea lui Hager că britanicii au recrutat două cameriste fără ajutor oficial austriac, considerând în mod absurd această procedură drept „excesiv de prudentă". Ceea ce îl revolta pe Silber era faptul că britanicii nu acceptaseră cameristele alese dinainte de poliţie, ceea ce însemna pentru el muncă inutilă într-un moment foarte ocupat: „Prin urmare, este necesar pentru mine ca, înainte de a încerca să facem rost de documente rupte şi aruncate în coşurile de hârtie din birouri [britanicilor], să verificăm aceste două femei şi să vedem dacă ne putem baza pe ele".[19] Un raport din 4 octombrie al unui agent îl informa pe Hager că pare „aproape imposibil" să intercepteze corespondenţa lui Castlereagh: „Lordul trimite totul prin curieri proprii, iar secretarii săi adună şi ard toate hârtiile" după citire.[20] Raportul s-a dovedit a fi prea pesimist. După numai zece zile, Hager a reuşit să intercepteze corespondenţa diplomatică britanică. Pe 15 octombrie, l-a informat cu mândrie pe împărat că includea în rapoarte corespondenţa primită de Castlereagh cu două zile în urmă de la Londra.[21] Totuşi, şi britanicii au obţinut succese în operaţiunile de informaţii. Metternich a fost şocat să descopere, în decembrie 1814, că un agent secret al ambasadorului britanic, Sir Charles Stewart (ulterior al treilea marchiz de Londonderry), „sustrăsese" hârtii secrete din cancelaria sa. După ce i s-au arătat documentele, predecesorul lui Stewart în calitate de ambasador, lordul Aberdeen, a concluzionat, probabil greşit cu această ocazie, că Metternich încercase să-l inducă în eroare şi l-a acuzat de rea-credinţă. Secretarul ambasadei, George Jackson, a comentat: „Au existat şi încă există atât de multe şicane şi manevre în această afacere, încât nu am mai văzut aşa ceva până acum".[22]

Rapoartele de informaţii ale lui Hager către împărat şi Metternich erau neobişnuit de sincere şi arată prea puţină reticenţă în a „spune adevărul puterii". El nu a ezitat să includă critici serioase la adresa lui Metternich însuşi. Un mesaj interceptat la Copenhaga de la ministrul plenipotenţiar danez înainte de începerea Congresului preciza că Metternich s-a aflat în „cea mai umilitoare situaţie" din cauza eşecului său de a obţine sprijinul diplomatic al lordului Castlereagh, „pe care conta".[23] Potrivit rapoartelor agenţilor, partenerii lui din coaliţia împotriva lui Napoleon aveau să abată asupra lui „o mare furtună de critici".[24] Nunţiul papal „nu-l putea înghiţi pe Metternich".[25] „Cea mai de preţ dorinţă" a ţarului era demiterea lui Metternich din funcţia de ministru de externe al Austriei.[26] Rapoartele lui Hager conţineau şi informaţii stânjenitoare privind aventurile amoroase ale lui Metternich. Una dintre cele mai stânjenitoare o vizau pe fosta lui amantă, mama fiicei sale nelegitime născute în 1810, prinţesa Catherine Bagration, văduva tânără şi veselă a unui erou de război rus, care devenise ulterior amanta ţarului Aleksandru I. Rochiile diafane ale lui Bagration îi aduseseră la Viena porecla de „înger despuiat". Aleksandru a vizitat-o imediat ce a ajuns la Viena.[27] Potrivit unei confidente a prinţesei, ţarul i-a cerut să îi spună „povestea completă" a relaţiei sale cu Metternich şi cum a început acesta ulterior aventura sa cu Wilhelmine, ducesa de Sagan. Aleksandru i-a spus: „Metternich nu te-a iubit niciodată nici pe tine, nici pe Sagan [...]. Este o creatură cu sânge rece".[28] Cel mai jenant a fost un raport al unui agent conform căruia Bagration i-a arătat

ţarului numeroasele scrisori pe care i le trimisese Metternich. În consecinţă, potrivit agentului, „duşmanii lui Metternich sunt peste poate de fericiţi (*aux anges*)”.[29] La fel ca scrisorile sale către Sagan (multe dintre ele au fost publicate), corespondenţa privată a lui Metternich cu Bagration conţinea fără îndoială comentarii detaliate şi despre politică, şi despre relaţiile internaţionale.[30]

Conform unui alt raport, Bagration era atât de nerăbdătoare să se răzbune pe Metternich, încât a dezvăluit şi amănunte jenante despre el atât lui Nesselrode, liderul delegaţiei ruse, cât şi altor câţiva oameni de stat ruşi.[31] Ţarul nu a fost singurul iubit al prinţesei în timpul Congresului. Un agent de poliţie a raportat că, odată, la sosirea la palatul ei, Aleksandru a găsit-o pe o scară îmbrăcată în neglijeu. În camera ei a observat pălăria unui bărbat. Bagration a susţinut că aparţinea unui decorator care îi pregătea palatul pentru balul de a doua zi. Nu a explicat şi ce căutase acesta în camera ei privată. Raportul agentului concluzionează: „Ţarul a petrecut două ore şi jumătate cu prinţesa. *Honi soit qui mal y pense!*”[32][294]

Ca şi în cazul Bagration, o mare parte dintre informaţiile culese în timpul Congresului de la Viena proveneau din discuţii de alcov. Rapoartele poliţiei trimise împăratului Francisc şi lui Metternich sugerează că ar fi fost cel mai promiscuu eveniment din istoria diplomatică. Tânărul, chipeşul şi desfrânatul diplomat britanic Frederick Lamb (ulterior ambasador la Viena) a început o aventură cu amanta de atunci a lui Metternich, ducesa de Sagan, de la care căuta să obţină informaţii despre cancelarul austriac pentru a le transmite la Londra.[33] Corespondenţa sinceră şi voluminoasă a lui Metternich cu ducesa arată cât de multe avea aceasta a-i spune lui Lamb.[34] Este uşor să ne imaginăm afrontul suferit de mândria lui Metternich în primăvara lui 1815, când afla de la poliţie, uneori aproape zilnic, că ducesa avea o aventură şi cu Charles Stewart, ambasadorul britanic, a cărui purtare şi garderobă extravagantă i-a câştigat la Viena porecla de „păun de aur”.[35] Deşi el şi Sagan îşi petreceau de obicei noaptea împreună în conacul din Viena al ducesei, o scrisoare interceptată de la un doctor elveţian a dezvăluit că aveau şi „un anumit han lângă Laxenburg, pe care îl folosesc pentru a se a *** [pla]”.[36] Hager a raportat (cu exactitate) că Stewart frecventa şi bordelurile, şi pe Sagan. După întoarcerea lui Castlereagh la Londra, ambasada britanică din Palatul Starhemberg şi reşedinţa ministrului plenipotenţiar britanic au fost transformate, potrivit rapoartelor poliţiei, într-un soi de „bordel şi cârciumă”, unde lucrau ca prostituate actriţe şi cameriste.[37] Rapoartele poliţiei despre comportamentul de la ambasada Rusiei, unde unul dintre valeţi era agent rus[38], conţin detalii şi mai delicate. Potrivit unui raport al „agentului D”, transmis către Hager pe 9 noiembrie, „ruşii aflaţi la [Hof]Burg nu se mulţumesc doar să-l menţină într-o stare murdară, ci se comportă foarte necuviincios şi aduc în mod constant fete”.[39] Un ofiţer din anturajul ţarului a încercat să pună comportamentul nepotrivit al ruşilor pe seama „depravării incredibile a sexului feminin din păturile inferioare ale societăţii [austriece]”.[40]

Rapoartele de informaţii trimise împăratului şi lui Metternich evidenţiau faptul că o serie de delegaţi de frunte la Congres au adus la Viena amante remarcabil de tinere. Prinţul rus Volkonski avea o amantă în vârstă de 19 ani din Köln, care fusese renegată de familia ei. Conform rapoartelor de supraveghere, ea venea să-l viziteze la Hofburg aproape în fiecare zi, deseori

---

[294] Printre ceilalţi amorezi ai lui Bagration de la Viena se numărau un prinţ bavarez, Alteţa Sa Regală Prinţul de Württemberg şi, probabil, fratele ţarului, Marele Duce Constantin. Vezi Zamoyski, *Rites of Peace*, loc. 4180. (*N.a.*)

deghizată în haine bărbăteşti.[41] Principalul reprezentant prusac la Congres, prinţul Karl August von Hardenberg, a avut cu el drept companie o tânără actriţă pariziană pe nume Jubille.[42] Talleyrand a instalat-o ca gazdă la palatul Kaunitz pe amanta sa de atunci, frumoasa Dorothée de Périgord, în vârstă de 21 de ani, cu 39 de ani mai tânără decât el şi fiica uneia dintre fostele sale amante, ducesa de Courland. Unul dintre rolurile lui Dorothée era să-i încânte pe cei pe care Talleyrand dorea să-i influenţeze. Potrivit scriitorului francez Sainte-Beuve, ea avea „ochii de o strălucire infernală, care luminau în noapte". Cu toate acestea, în timp ce se afla la Viena, ea a început o aventură cu un tânăr ofiţer de cavalerie, contele Karl Clam-Martinic, un confident al lui Metternich şi ulterior ministru austriac de război.[43] Clam-Martinic trimisese anterior la Viena rapoarte de informaţii despre situaţia de la comandamentul militar rus. Ţarul, relata el, devenise „pradă uşoară pentru toţi cei care îi lăudau ideile cu mare elocinţă".[44] Discuţiile sale de alcov cu Dorothée făceau referire fără îndoială la manevrele diplomatice ale lui Talleyrand la Viena.

Operaţiunile de informaţii din timpul Congresului au adunat o cantitate record de bârfe scandaloase la nivel înalt – o mare parte dintre acestea probabil mai mult i-au distrat decât i-au informat pe destinatarii lor. Informaţiile au şi sporit, cel puţin în parte, nivelul neîncrederii între aliaţii victorioşi – cum s-a întâmplat când lordul Aberdeen l-a acuzat pe Metternich de rea-credinţă după ce a citit documentele sustrase din cancelaria sa. Dar amestecul uneori exotic de bârfe şi informaţii de la Viena nu a afectat prea mult rezultatul Congresului. În timp ce negociau viitorul Europei postnapoleoniene şi urmăreau intrigile şi viaţa privată a aliaţilor lor, învingătorii l-au pierdut în mare măsură din vedere pe Napoleon însuşi şi nu au făcut nicio încercare serioasă de a obţine informaţii cu privire la comportamentul său în exil. Vestea care a ajuns la Viena la începutul lui martie 1815 despre evadarea lui Napoleon din insula Elba i-a luat prin surprindere pe toţi negociatorii. Se spune că Talleyrand a aflat de la Dorothée de Périgord, care îi citise corespondenţa de dimineaţă în timp ce el era încă în pat.[45] Vestea era de interes personal pentru Dorothée, deoarece iubitul său de atunci, Karl Clam-Martinic, îl escortase pe Napoleon în exil la Elba cu mai puţin de un an înainte.[46]

Faptul că reprezentanţii aliaţilor erau strânşi la Viena le-a permis să răspundă rapid la vestea revenirii lui Napoleon în Franţa. Pe 13 martie, aceştia au emis o proclamaţie, scrisă de Talleyrand, prin care îl numeau proscris, „dincolo de periferia societăţii civilizate".[47] Actul final de la Viena, încheiat la singura şedinţă oficială a Congresului, pe 9 iunie 1815, cu nouă zile înainte de înfrângerea lui Napoleon la Waterloo, a retrasat harta Europei în avantajul dinastiilor conducătoare din Rusia, Prusia şi Austria. Prin Act se crea, de asemenea, Confederaţia Germană (*Deutscher Bund*), o asociere liberă între Austria şi 39 de state germane, pentru a înlocui defunctul Sfânt Imperiu Roman (pe care Napoleon îl desfiinţase în 1806). Metternich a încheiat Congresul cu reputaţia mult sporită. Potrivit unui raport al poliţiei, reprezentanţii statelor germane „continuă să-i cânte ode prinţului Metternich".[48][295] După Waterloo, Talleyrand nu a mai fost la fel de mulţumit. Al doilea Tratat de la Paris, încheiat pe 20 noiembrie 1815, a fost mai puţin generos decât cel din mai 1814, obligând Franţa să cedeze teritorii vecinilor

[295] Întrucât rapoartele poliţiei de la începutul Congresului nu au ezitat să prezinte critici serioase la adresa lui Metternich, raportul care descrie laudele ce i s-au adus la încheierea lucrărilor este, probabil, de încredere. (*N.a.*)

săi mai mici, să plătească o indemnizaţie de 700 de milioane de franci şi să accepte o ocupaţie de cinci ani a departamentelor din nord.

Scopul conducătorilor victorioşi ai Rusiei, Prusiei şi Austriei (toţi foşti aliaţi ai lui Napoleon) a fost să folosească acordul de pace nu doar pentru extinderea teritoriului, ci şi pentru a consolida securitatea ţărilor lor împotriva oricărei noi ameninţări revoluţionare sau bonapartiste care ar fi putut pune în pericol ordinea existentă. Pe 20 noiembrie, simultan cu cel de-al doilea Tratat de la Paris, cele trei puteri şi Marea Britanie au format Cvadrupla Alianţă, angajându-se să apere noul statu-quo instituit prin Congresul de la Viena şi să organizeze congrese periodice ale miniştrilor lor de externe pentru a examina ameninţările existente şi a decide cum să le facă faţă. Congresele, care s-au desfăşurat în diverse oraşe europene până în 1822, au fost asemănate cu „un fel de consiliu de securitate dedicat păstrării statu-quoului". Cele patru mari puteri victorioase se considerau „poliţiştii Europei".[49]

Împăratul Francisc I şi Metternich, căruia urma să-i ofere demnitatea de cancelar austriac în 1821, împărtăşeau o teamă aproape obsesivă de conspiraţie şi revoluţie. În urma Congresului de la Viena, ei credeau că principala ameninţare revoluţionară provine din Franţa, aşa cum se întâmpla încă din 1789. Metternich „asocia schimbarea şi reforma cu subversiunea şi revoluţia" şi credea că toate ameninţările la adresa ordinii politice existente erau comploturi organizate de un Comitet Revoluţionar Central (inexistent) aflat la Paris.[50] Metternich căuta să monitorizeze aceste comploturi imaginare atât prin rapoartele agenţilor, cât şi prin operaţiunile întreprinse de *cabinet noir*. Capacitatea sa de a urmări chiar şi comploturile reale însă a fost sever limitată. Punctul de plecare al răscoalei galeze din 1846, ultima *jacquerie* [răscoală] ţărănească din istoria europeană, care fusese pregătită timp de câteva luni şi în care au fost ucişi aproximativ 1 000 de nobili înainte de a fi înăbuşită violent[51], a trecut complet neobservat de renumita reţea de informaţii a lui Metternich.[52]

Cabinet noir din Viena era la apogeul abilităţilor sale de interceptare şi decriptare a mesajelor diplomatice străine.[53][296] Metternich nu a ştiut însă că o parte din corespondenţa proprie era interceptată de francezi în timpul aventurii pe care a avut-o, din 1818 până în 1825, cu contesa (ulterior prinţesă) Dorothea Lieven, soţia ambasadorului rus la Londra. Scriindu-i în timpul Congresului de la Aix-la-Chapelle, la miezul nopţii de 15 noiembrie 1818, Metternich o ruga „iubeşte-mă din toată inima din acest moment, mâine şi pentru totdeauna şi nu te teme de regrete".[54] Întrucât corespondenţa lor era personală, Metternich nu a folosit vreun cifru diplomatic, ci a făcut în schimb demersuri complicate pentru a se asigura că scrisorile nu sunt interceptate. El a aranjat ca scrisorile lui Lieven de la Londra să fie trimise cu valiza diplomatică britanică a secretarului ambasadei austriece la Paris, baronul Franz von Binder. În interiorul fiecărui mesaj sigilat de la contesă, Binder găsea un alt mesaj, adresat tot lui, în care se afla un alt plic, fără destinatar, dar pe care avea instrucţiuni să-l trimită cu valiza diplomatică austriacă unuia dintre secretarii lui Metternich din Viena. În acest plic sigilat era încă un alt mesaj, de asemenea fără adresă, pe care secretarul i-l înmâna personal lui Metternich; acesta nu ştia însă că scrisoarea de la contesa Lieven fusese interceptată în secret, copiată şi resigilată în timpul transportului de către *cabinet noir* de la Paris.[55]

---

[296] Metternich a înfiinţat *Postlogen* speciale pentru a intercepta şi decripta corespondenţa diplomatică în timpul Congreselor de la Troppau şi Laibach. Un *Postloge* funcţiona deja la Verona, din timpul congresului desfăşurat în 1822. (*N.a.*)

Astfel, Ministerul francez de Externe s-a bucurat cu regularitate, timp de câţiva ani, de comentarii secrete nu doar despre cea mai recentă aventură a lui Metternich, ci şi despre politica britanică. Contesa Lieven arăta în mod deosebit dispreţ faţă de George al IV-lea. Regele, îi spunea ea lui Metternich (şi, neintenţionat, francezilor), este „un nebun periculos", mult mai interesat de cea mai nouă amantă decât de treburile statului. Ştiind că Lieven era amanta lui Metternich, Castlereagh a folosit-o ca intermediar secret pentru a păstra legătura cu acesta. Sunt câteva probleme, îi explica lui Metternich, pe care nu le putea comunica direct, „din cauza colegilor săi, care ar crede că este un pas prea oficial", dar care „vor fi clarificate" în privat în numele lui de către Lieven. Contesa relata elocvent atât despre dispoziţia schimbătoare a lui Castlereagh, cât şi despre politicile sale. La o cină cu Castlereagh imediat după conspiraţia eşuată din Cato Street în vederea asasinării membrilor Cabinetul britanic în 1820, Lieven i-a scris lui Metternich că acesta ţine „două pistoale încărcate în buzunarele pantalonilor". Până la începutul verii lui 1822, Castlereagh, din motive care nu vor fi niciodată pe deplin clare, era extrem de stresat. Lieven i-a scris lui Metternich pe 10 iunie: „[Castlereagh] arată îngrozitor. A îmbătrânit cinci ani în ultima săptămână; se vede că este un om terminat". Ajunsese să nu mai aibă încredere în niciunul dintre colegii lui, nici chiar în vechiul său prieten Wellington.[56] În august, Castlereagh s-a sinucis tăindu-şi artera carotidă cu un briceag. „Cu mare întristare", Lieven i-a scris lui Metternich că „tremură ca o frunză". Metternich, mai înduioşat decât de obicei, l-a descris pe Castlereagh drept „de neînlocuit [...], singura persoană din ţara sa care avea experienţă în afacerile externe".[57]

În anii de după Congresul de la Viena, în teoriile conspiraţioniste ale lui Metternich despre presupusa ameninţare revoluţionară internaţională a apărut un nou element. Studenţii nu au jucat niciun rol semnificativ în Revoluţia Franceză, însă Metternich a ajuns să fie convins că aceştia reprezentau o ameninţare revoluţionară în Germania, unde se aflau mai mulţi studenţi decât în oricare altă ţară din Europa. Teoriile sale conspiraţioniste au fost alimentate de rapoartele poliţiei despre *Burschenschaften*, asociaţiile de studenţi naţionalişti din Germania. Succesorul lui Hager în funcţia de şef al poliţiei austriece, contele Sedlnitski, era convins că *Burschenschaften* aveau „un plan profund şi atent stabilit pentru a isca şi încuraja, nu numai în rândul studenţilor, ci şi printre majoritatea cadrelor didactice, un fanatism politic şi religios care, evident, are ca finalitate răsturnarea pe cale revoluţionară a tuturor instituţiilor monarhice în favoarea unei libertăţi demagogice, reprezentative şi a unităţii poporului german".[58]

Astfel de evaluări alarmiste ale serviciilor de informaţii proveneau dintr-o exagerare grotescă a ameninţării unei revoluţii studenţeşti. Totuşi, ameninţarea a căpătat credibilitate în rândul conservatorilor din Confederaţia Germană în urma organizării, pe 18 octombrie 1817, a unei conferinţe la care au participat câteva sute de studenţi, în principal din Jena, Kiel, Viena şi Berlin şi care s-a desfăşurat la castelul de la Wartburg, în Marele Ducat de Weimar. Deşi conferinţa a fost convocată pentru a marca a 300-a aniversare a Reformei şi a patra aniversare a victoriei de la Leipzig asupra lui Napoleon, unii studenţi au folosit-o şi pentru a denunţa guvernarea nedemocratică a statelor germane şi amestecul austriac în afacerile interne germane. Conform unor relatări, o efigie a lui Metternich a fost arsă în public. Activismul politic al studenţilor era un fenomen atât de nou, încât ambasadorul britanic la Berlin, George Rose, la fel ca şi majoritatea conducătorilor germani, a fost profund şocat. El i-a scris lui Castlereagh:

A avut loc o scenă scandaloasă de efervescenţă revoluţionară şi combinată cu viziuni revoluţionare în 18 luna curentă [...] la Wartburg [...]. Este de rău augur, după cum indică spiritul care domneşte într-o măsură considerabilă în universităţile germane [...].

La masa care a urmat au fost discursuri inflamatorii ale unor profesori, nu s-a închinat în sănătatea niciunui Suveran, ci numai a Marelui Duce de Saxa Weimar; iar mai multe cărţi scrise contra doctrinei revoluţionare au fost cu multă solemnitate arse pe un rug uriaş [...]. Se spune, nu ştiu dacă este corect, că Actul Congresului de la Viena a avut aceeaşi soartă. Pentru a insulta guvernele şi armatele regulate din Prusia, Austria şi Hessa Cassel, au ars o tunică prusacă (aşa cum presupuneau ei că poartă ofiţerii acestei armate), un baston de caporal austriac şi o perucă din Hesse [peruca soldatului]: şi se spune că au procedat la fel cu un bici cu nouă cozi hanovrez, care era folosit pentru pedepse corporale, dar care credem că nu era folosit în acea armată.[59]

Pe 23 martie 1819, Karl Sand, un fost student la teologie în vârstă de 24 de ani şi membru al *Burschenschaft*, s-a dus la reşedinţa din Mannheim a celebrului dramaturg August von Kotzebue. Deşi opera lui Kotzebue era cunoscută în Germania chiar mai bine decât cele ale lui Goethe şi Schiller, el era foarte nepopular în rândurile *Burschenschaften* din cauza opiniilor sale antinaţionaliste conservatoare; istoria Germaniei scrisă de acesta fusese aruncată în foc la festivalul de la Wartburg. După ce a fost întâmpinat prieteneşte de Kotzebue, Sand a scos un pumnal din mânecă, l-a denunţat ca „trădător al patriei-mamă” şi l-a înjunghiat mortal, apoi a încercat fără succes să se sinucidă. Deşi Sand era probabil bolnav psihic, Metternich s-a declarat „absolut sigur” că tentativa de omor fusese comandată de un tribunal secret al studenţilor de la Universitatea din Jena şi a dat cel mai mult vina pe influenţa malefică a profesorilor asupra studenţilor: „Ei pot produce o generaţie întreagă de revoluţionari dacă nu reuşim să controlăm răul”.[60]

Teama lui Metternich de „o generaţie întreagă” de studenţi revoluţionari provenea din teoriile conspiraţiei ce denaturau rezultatele activităţii de culegere a informaţiilor. Scopul serviciilor de informaţii, credea el, era să ofere dovezi privind marea conspiraţie revoluţionară despre a cărei existenţă nu avea niciun dubiu. Este foarte puţin probabil ca vreunul dintre rapoartele trimise lui Metternich să fi îndrăznit să minimalizeze amploarea conspiraţiei. Metternich a folosit informaţii alarmiste despre subversiuni în universităţile germane pentru a-i convinge pe miniştrii reuniţi ai Confederaţiei Germane de necesitatea urgentă de a acţiona. Rose i-a scris lui Castlereagh după o discuţie cu ministrul prusac de externe, contele Bernstorff:

El vorbeşte în termeni elogioşi despre energia şi priceperea afişate de prinţul Metternich, care pare să fi fost complet absorbit de simţul pericolului ce ameninţă statele germane şi de necesitatea de a-l preveni [...]. Prinţul a prezentat în faţa miniştrilor adunaţi informaţii autentice care dovedeau că pericolul – efectul maşinaţiunilor revoluţionarilor – era mult mai iminent decât se presupusese.[61]

Decretele de la Karlsbad (Karlovy Vary), redactate de Metternich cu sprijin prusac, introduceau măsuri stricte de supraveghere şi cenzură în universităţile germane şi au fost ratificate de întreaga Confederaţie Germană pe 20 septembrie. Decretele stabileau că:

1. Un reprezentant special desemnat de conducătorul fiecărui stat va fi numit pentru fiecare universitate [...] pentru a asigura respectarea cea mai strictă a legilor şi reglementărilor disciplinare existente [şi] pentru a observa cu atenţie opiniile profesorilor din universitate în cadrul prelegerilor lor publice şi cursurilor zilnice [...].

2. Guvernele confederate se angajează reciproc să elimine din universităţi sau din alte instituţii publice de învăţământ toţi profesorii care, prin abatere evidentă de la datoria lor, prin depăşirea limitelor atribuţiilor sau prin folosirea abuzivă a influenţei legitime asupra minţii tinerilor sau prin propagarea doctrinelor dăunătoare ostile ordinii publice sau subversive contra instituţiilor guvernamentale existente, ar fi dovedit fără îndoială că sunt nepotriviţi pentru a exercita funcţia importantă în care au fost învestiţi [...].

3. Legile care au fost îndreptate o lungă perioadă de timp împotriva societăţilor secrete şi neautorizate din universităţi vor fi puse în aplicare strict. Aceste legi se aplică în special acelei asociaţii înfiinţate în urmă cu câţiva ani sub denumirea Asociaţia Universală a Studenţilor (*Allgemeine Burschenschaft*) [...].[62]

În ceea ce priveşte Austria, Metternich a considerat chiar şi aceste decrete draconice ca fiind neadecvate. În 1825, tuturor studenţilor străini, inclusiv celor din ţări membre ale Confederaţiei Germane, le-a fost interzis să studieze în universităţile austriece, în încercarea de a contracara contagiunea revoluţionară. În 1829, studenţilor austrieci li s-a interzis să participe la cursurile oricărei universităţi străine.[63]

Ca şi Metternich, ţarul Nicolae I, care i-a succedat în decembrie 1825 fratelui său mai mare, Aleksandru I, era obsedat de necesitatea supravegherii ameninţării revoluţionare. În cazul lui Nicolae, ameninţarea era reală. Cauzele Revoluţiei Decembriste eşuate din 26 decembrie – care-şi propusese să-l aducă pe tron în locul lui Nicolae pe marele duce Constantin (refractar la această idee, dar probabil mai puţin autocratic) – îşi aveau originea în fondarea, în 1816, a primei societăţi politice secrete ruse, Uniunea Salvării (transformată doi ani mai târziu în Uniunea Bunăstării). Revolta din 1825 a fost înăbuşită rapid şi brutal. Cinci dintre lideri au fost spânzuraţi şi peste 120 de adepţi, exilaţi în Siberia. Nicolae, care a fost îngrozit să descopere că revolta fusese condusă de nobili şi ofiţeri de armată, a luat parte personal la interogatorii şi a studiat cu atenţie rapoartele. El a fost atât de zguduit de anchetă, încât a concluzionat greşit că decembriştii au făcut parte dintr-o conspiraţie mult mai mare, la nivel european, care-şi propunea să distrugă toate monarhiile ereditare[64], şi l-a însărcinat pe ministrul prusac al poliţiei, Karl Albert von Kamptz, să scrie un articol care să acuze o reţea internaţională de societăţi secrete pentru declanşarea rebeliunii. În aprilie 1826, Nicolae a ordonat tuturor celor care fuseseră membri ai societăţilor subversive să facă mărturisiri detaliate.[65]

Pe 3 iulie, ţarul a emis un ucaz imperial de înfiinţare a unei noi Secţii a Treia a cancelariei sale, care să preia activităţile de poliţie politică, sub conducerea generalului Aleksandr Kristoforovici von Benckendorff, în vârstă de 44 de ani. Nicolae a avut de la început o viziune nerealistă a Secţiei a Treia ca forţă a binelui, care va rezolva toate necazurile Maicii Rusia. Când l-a numit pe Benckendorff, se crede că i-a spus, ţinând o batistă: „Iată directiva voastră. Cu cât veţi şterge mai multe lacrimi cu această batistă, cu atât mai credincios veţi servi scopurilor mele”. La rândul său, Benckendorff i-a spus unui nou recrut: „În tine, toată lumea va vedea un oficial care poate, prin intermediul meu, să aducă vocea omenirii care suferă la Tronul Imperial şi să îl aşeze imediat sub protecţia ţarului pe cetăţeanul fără apărare şi care nu este ascultat”.[66] În mod inevitabil, realitatea a fost foarte diferită. Secţia a Treia a devenit foarte cunoscută datorită activităţii generalizate de supraveghere. Directorul executiv al lui Benckendorff, Maksim Iakovlevici von Vock, a creat rapid o reţea de 5 000 de informatori. Vock a recunoscut în discuţii particulare că există părerea generală că devenise „imposibil să strănuţi în casa ta [...]

fără ca suveranul să afle despre asta într-o oră”.[297] Secţia a Treia a fost văzută ca o ameninţare şi de către alte forţe de poliţie, care au încercat să-şi demonstreze propriul angajament în combaterea subversiunii politice. La numai două luni de la fondarea Secţiei, Vock i se plângea lui Benckendorff că el însuşi era sub supravegherea poliţiei din oraşul Sankt-Petersburg, care îl urma oriunde mergea: „Supravegherea însăşi face obiectul supravegherii, sfidând orice bun-simţ şi decenţă”.[67]

Secţia a Treia era responsabilă şi pentru deschiderea la scară industrială a scrisorilor, pe tot teritoriul Imperiului Rus, operaţiune de care, potrivit lui Benckendorff, se ocupau diriginţi de poştă „cunoscuţi pentru meticulozitatea şi zelul lor”.[68] Probabil principalul scop al deschiderii corespondenţei a fost acela de a realiza primele sondaje de opinie (secrete) din Rusia. Prima sondare a opiniei ruşilor întreprinsă de Benckendorff în 1827 evidenţia, la fel ca evaluarea lui Metternich cu privire la subversiunea din universităţile germane, că principala ameninţare subversivă provenea dintr-un sistem educaţional ce răspândea „cangrena” în rândurile tinerilor nobili: „Tineretul nostru, adică tinerii între 17 şi 25 de ani, constituie, ca grup, cel mai cangrenat element din imperiu. Printre aceşti smintiţi putem vedea germenii iacobinismului, un spirit reformist revoluţionar”. „Tineretul nostru infectat”, insista Vock, „are nevoie de o supraveghere vigilentă şi persistentă.”[69] La fel ca în Austria lui Metternich, frica de „germenii iacobinismului” distorsiona activitatea de culegere de informaţii. Vock nu manifesta niciun interes faţă de rapoartele despre tineri neinfectaţi.

Franţa, sub monarhia de Bourbon restaurată, s-a dovedit a fi un teren mai puţin propice conspiraţiei revoluţionare decât anticipaseră Metternich şi alţi contrarevoluţionari de frunte. La venirea pe tron a lui Carol al X-lea în 1824, în urma morţii fratelui său mai mare, Ludovic al XVIII-lea, care nu a avut moştenitori, poliţia din Paris a raportat că în ultimii ani se înregistrase o scădere a numărului de societăţi secrete.[70] Metternich a concluzionat doi ani mai târziu că Franţa însăşi nu se mai confrunta cu riscul izbucnirii unei revoluţii. Cu toate acestea, el s-a plâns că Franţa răspândea „otravă morală” în restul Europei, permiţând publicarea unei literaturi subversive.[71] Printre titlurile care trebuie să-l fi ofensat se număra cel mai mare bestseller european al timpului său, *Mémorial de Sainte-Hélene*, scris de Las Cases şi publicat în 1823, în care Napoleon se înfăţişa drept continuatorul Revoluţiei Franceze şi susţinătorul doctrinei suveranităţii poporului.

O altă „otravă morală” a apărut în transcrierile dezbaterilor parlamentare din Franţa, unde personalităţi liberale proeminente contestau politica guvernamentală. Începând din 1818, parlamentul francez – singurul din Europa aflat în această situaţie – trebuia să aprobe cuantumul (dar nu şi modul de utilizare) al bugetului destinat *fonds secret*, din care erau finanţate operaţiunile de supraveghere şi spionaj. Deşi minoritatea liberală nu a fost niciodată în măsură să împiedice aprobarea bugetului, atacurile sale asupra sistemului guvernamental de colectare a informaţiilor au fost adesea feroce şi uneori au provocat controverse aprinse în parlament. Printre principalii critici ai guvernului s-a numărat şi marele filosof politic liberal Benjamin Constant, care a fost membru al Camerei Deputaţilor din 1819 până în 1830 şi despre care Isaiah Berlin spunea că a fost „cel mai elocvent dintre toţi apărătorii libertăţii şi vieţii private”. În 1822, Constant a denunţat încercările repetate

[297] În 1831, după moartea lui Vock din cauza holerei, acestuia i-a succedat un alt civil, A.A. Mordvinov, până în 1839. Vezi Ruud şi Stepanov, *Fontanka 16*, p. 23. (*N.a.*)

ale agenţilor guvernamentali de a-i „corupe pe cei aflaţi în contact cu toţi [deputaţii liberali] nu doar pentru a obţine rapoarte despre relaţiile lor cu [deputaţii], ci şi pentru a-i convinge să le fure documentele şi să le ofere celor [agenţilor] care au încurajat infracţiunea”. Ca dovadă a josniciei agenţilor, un alt deputat liberal, Alexandre-Edme Méchin, descria cazul unui „fiu depravat” care fusese convins să-şi toarne tatăl, precum şi venalitatea obişnuită a „celor care ne livrează scrisorile şi ţin socoteala vizitatorilor noştri”. De asemenea, Méchin a ridiculizat atât fascinaţia tuturor noilor miniştri de interne pentru rapoartele informative ale poliţiei, cât şi temerile exagerate legate de comploturile revoluţionare: „Noii bărbaţi aflaţi la putere iubesc poliţia. Sunt alarmaţi de orice, iar frica este o pasiune care, la fel ca alte pasiuni, se bucură să fie întreţinută”.[72] Un astfel de scepticism public în privinţa informaţiilor secrete alarmiste nu ar fi fost tolerat la Viena sau Sankt-Petersburg.

În cea mai mare parte a domniei lui Carol al X-lea nu a existat niciun semn de ameninţare pentru regimul său. Prefecţii regionali şi ai poliţiei transmiteau rapoarte despre o stare de spirit naţională de „calm deplin” şi un „devotament faţă de monarhie” generalizat, cu puţin interes pentru politică între tururile de alegeri. Guvernul lui Carol a fost subminat nu de comploturile revoluţionarilor profesionişti, ci de propriile politici. Starea de spirit a început să se schimbe odată cu numirea, în aprilie 1829, a prinţului Jules de Polignac, un „ultraregalist” extremist, în funcţia de prim-ministru. Pe 25 iulie 1830, Carol a semnat cele Patru Ordonanţe: o tentativă de lovitură de stat regală de dizolvare a Camerei, reducerea cu 75% a electoratului care deja avea dimensiuni reduse, limitarea puterilor deputaţilor şi impunerea unei autorizaţii guvernamentale pentru publicaţii. „Regele le-a aruncat mănuşa liberalilor”, i-a scris Metternich împăratului. Nici Carol, nici miniştrii săi nu îşi făcuseră planuri de urgenţă pentru a face faţă rezistenţei împotriva loviturii de stat regale. A doua zi, 26 iulie, Carol a plecat la vânătoare, nefiind conştient de furia stârnită printre locuitorii Parisului.[73] A urmat ceea ce a fost elogiat mai târziu drept „Cele trei zile glorioase” din 27, 28 şi 29 iulie, când revoluţionarii au ridicat baricade (inexistente în timpul revoluţiei începute în 1789) şi când peste 1 000 de oameni au murit în confruntări cu armata. Pe 30 iulie, Carol a abdicat şi a fugit în Anglia.

Zilele de iulie au adus mai degrabă o schimbare de regim decât o revoluţie; dinastia de Bourbon a fost înlocuită cu cea de Orléans, al cărei conducător, Ludovic Filip, a fost de acord cu o constituţie mai liberală. Carol al X-lea şi Polignac au recurs din nou la teoria conspiraţiei pentru a explica înlăturarea regimului lor, afirmând în repetate rânduri că un *comité directeur* revoluţionar plănuise insurecţia şi distribuise bani muncitorilor, fabricase pumnale şi cumpărase arme de foc.[74] Ţarul Nicolae I a devenit obsedat de teorii similare ale conspiraţiei, în special după ce a fost luat prin surprindere, în noiembrie, de o revoltă izbucnită în Polonia ocupată de Rusia. Viceregele neoficial rus, fratele său mai mare Constantin, care fusese ţinta unei tentative de asasinat nereuşite, i-a scris pe 13 decembrie: „Toate măsurile mele de supraveghere s-au dovedit inutile”. Aceasta fusese un eşec major al serviciilor de informaţii.[75]

La începutul lui 1831, Nicolae a intrat pentru scurt timp în panică din cauza rapoartelor potrivit cărora Illuminati – o societate secretă lipsită de importanţă reală, care a devenit însă subiectul unor teorii grandioase ale conspiraţiei – s-a infiltrat în cele mai înalte cercuri ale administraţiei ruse, inclusiv în Secţia a Treia, şi intenţiona să-l asasineze.[76] Măsura în care era influenţată de teoriile conspiraţiei calitatea evaluării informaţiilor secrete a

fost demonstrată, patru ani mai târziu, de cazul Lukovski. În 1835, un informator pe nume Lukovski, probabil polonez, a ajuns la Sankt-Petersburg venind din Anglia şi a informat Secţia a Treia că o societate ruso-poloneză secretă din Anglia pregătea o invazie în Rusia, cu scopul de a înlătura monarhia rusă. Invadatorii aveau să pornească din India britanică şi să înainteze prin Persia, Georgia şi Astrahan. Deşi Lukovski nu a putut să-i identifice pe niciunul dintre cei implicaţi sau să ofere alte detalii despre acest plan de invazie absurd, Nicolae I a poruncit ca pista să fie urmărită, deşi a apreciat că informaţiile sunt „neclare". „În vremurile noastre", a insistat el, „nimic nu trebuie ignorat."[77]

Călătorii veniţi din Occident s-au trezit astfel trataţi cu suspiciune profundă ca potenţiali, dacă nu adevăraţi, spioni şi agenţi subversivi. Marchizul francez de Custine a fost interogat la sosirea sa la Sankt-Petersburg în 1839:

> Ce veţi face în Rusia?
>
> Vizitez ţara.
>
> Acesta nu este motiv de călătorie.
>
> Nu am altul [...].
>
> Sunteţi într-o misiune diplomatică publică?
>
> Nu.
>
> Secretă?
>
> Nu.
>
> Scopuri ştiinţifice?
>
> Nu.
>
> Aţi fost trimis de guvernul dvs. să observaţi condiţiile politice şi sociale din această ţară?
>
> Nu.
>
> De către o companie comercială?
>
> *Nu.*[78]

În timpul lui Nicolae I, Rusia devenise o societate supravegheată. „Ţarul", scria Custine, „este singurul om din imperiu cu care poţi vorbi fără să te temi de informatori".[79] Şi-a încheiat o scrisoare către cei de acasă spunând că este:

> ocupat să îmi ascund documentele, pentru că oricare dintre scrisorile mele, chiar şi una care vi s-ar părea cu totul nevinovată, ar fi de ajuns să mă trimită în Siberia. Am grijă să mă închid când scriu; şi când curierul sau cineva de la poştă îmi bate la uşă, îmi încui hârtiile înainte de a deschide uşa şi mă prefac că citesc. Voi strecura această scrisoare între creştet şi căptuşeala pălăriei.[80]

Pentru mulţi diplomaţi occidentali şi ofiţeri de informaţii din Uniunea Sovietică de la începutul Războiului Rece, jurnalul lui Custine părea a fi profetic. Walter Bedell Smith, ambasadorul SUA la Moscova din 1946 până în 1949 şi şeful Agenţiei Centrale de Informaţii din 1950 până în 1953, considera jurnalele lui Custine drept „cea mai mare contribuţie unică la încercarea

noastră de a desluşi, în parte, misterele care par să învăluie Rusia şi pe ruşi". În timp ce se afla la Moscova, „poziţia mea şi cea a personalului meu, în calitate de diplomaţi străini în Uniunea Sovietică, nu s-a schimbat aproape cu nimic faţă de cea a predecesorilor noştri acreditaţi la curtea ţaristă cu un secol mai devreme. În ambele epoci găsim aceleaşi restricţii, aceeaşi supraveghere, aceeaşi suspiciune".[81] Bedell Smith a exagerat similitudinile: nimic din epoca Secţiei a Treia nu se compară cu Gulagul din epoca stalinistă. Însă Aleksandr Herzen, primul socialist rus, considera convingătoare relatările lui Custine privind supravegherea şi climatul de suspiciune din Rusia lui Nicolae I: „fără îndoială, cea mai captivantă şi inteligentă carte scrisă despre Rusia de către un străin".[82]

După instaurarea Monarhiei din iulie a lui Ludovic Filip, dezbaterile parlamentare franceze din anii 1830 pentru aprobarea de *fonds secret* pentru finanţarea spionilor şi informatorilor (ţinute de două ori pe an din 1831) nu au fost mai puţin zgomotoase decât cele din timpul Restauraţiei Casei de Bourbon. În timpul unei dezbateri deosebit de furtunoase desfăşurate pe 13 martie 1838, ministrul de interne, contele de Montalivet, a leşinat la tribună în timp ce solicita fonduri suplimentare. În urma unei revolte republicane produse la Paris în 1839, Camera părea să fi acceptat că este necesară o anumită supraveghere poliţienească. Ministrul de interne, Charles Marie Tanneguy Duchâtel, unul dintre principalii politicieni ai Monarhiei din iulie, a declarat în faţa Camerei în februarie 1841: „Credem că nu mai este necesar să apărăm necesitatea *fonds secret* împotriva acuzaţiilor că ar fi fie inutile, fie imorale".[83][298]

Revolta din 1839 a fost organizată de societatea secretă *Société des Saisons*[299], fondată cu doi ani mai devreme de veteranul revoluţionar Auguste Blanqui, care a organizat-o ca structură celulară teoretic securizată. Deşi, în realitate, această structură era uneori mai neclară, fiecare celulă trebuia să fie compusă din şapte revoluţionari republicani, fiecare purtând numele uneia dintre zilele săptămânii. Patru săptămâni se asociau pentru a forma o lună, al cărei lider primea numele lunii respective; trei luni formau unul dintre cele patru anotimpuri. Faptul că *Société des Saisons* a reuşit să declanşeze o revoltă la Paris, pe 12 mai 1839, şi a ocupat timp de câteva ore Adunarea Naţională, Hôtel de Ville şi Palatul de Justiţie sugerează cu tărie că încercările de infiltrare a agenţilor poliţiei la nivelul conducerii acesteia nu avuseseră succes. Totuşi, credinţa lui Blanqui şi a adepţilor săi că organizaţia sa secretă, care nu avusese niciodată mai mult de aproximativ 1 500 de membri (un număr considerabil mai mare decât al participanţilor la revoltă), ar putea lansa o insurecţie de succes a fost o fantezie revoluţionară – rezumată de manifestul lor, care se intitula „*Aux armes, citoyens!*" şi care proclamase pe 12 mai 1839: „Poporule, ridică-te! Iar duşmanii tăi vor dispărea ca praful dinaintea furtunii". Manifestul îl prezenta pe Blanqui drept „comandantul suprem" al revoltei, el fiind secondat de Armand Barbès, în vârstă de 29 de ani, şi de alţi patru aşa-numiţi „comandanţi de divizie ai armatei republicane".[84] Deşi revolta a fost un fiasco, revoluţionarii au luptat curajos; 77 dintre ei au fost ucişi, în tabăra învingătorilor fiind înregistraţi 28 de morţi.[85]

---

[298] Studiul important al lui Karila-Cohen („Fonds secrets ou la méfiance légitime") nu face legătura între revolta de la Paris din 1839 şi acceptarea cu majoritate în parlament a *fonds secrets.* (*N.a.*)

[299] Societatea anotimpurilor (în lb. franceză, în original). (*N.t.*)

Incontestabil, cel mai amplu şi mai bine organizat protest popular împotriva oricărui sistem politic european înainte de Revoluţiile de la 1848 a fost cel al cartiştilor din Marea Britanie nerevoluţionară. Cartiştii au unit grupuri foarte diferite în sprijinul Cartei Poporului, prin care solicitau drept de vot pentru toţi bărbaţii adulţi, vot secret, alegeri generale anuale, circumscripţii egale, salarii şi abolirea restricţiilor de proprietate pentru intrarea în parlament. În iunie 1839, la câteva săptămâni după eşecul revoltei de la Paris a lui Blanqui, în Camera Comunelor a fost prezentată o petiţie naţională pentru Cartă, semnată de 1,28 milioane de persoane. O a doua petiţie a adunat, în 1842, 3,32 milioane de semnături, un număr mai mare decât cel al alegătorilor înregistraţi în Regatul Unit. Cu toate acestea, ambele petiţii au fost susţinute de mai puţin de 50 de parlamentari. Ca urmare a imensei publicităţi pe care au obţinut-o cartiştii, aceştia au fost mult mai uşor de urmărit decât grupurile revoluţionare secrete, cum ar fi *Société des Saisons* şi *Carbonari* italieni. Datorită dezvoltării fără precedent a presei britanice, despre cartişti au fost disponibile mai multe informaţii publice decât despre orice altă mişcare populară de până atunci. Vânzările de ziare care plăteau taxă de timbru au crescut de la mai puţin de 33 de milioane în 1833 la peste 53 de milioane în 1838, anul în care a fost întocmită Carta Poporului. Vânzările săptămânale ale ziarului cartist din Leeds, *Northern Star*, au atins numărul extraordinar de 50 000 de exemplare în 1839, devenind, probabil, al doilea ziar ca răspândire din Marea Britanie; poate de 20 de ori mai mulţi oameni l-au auzit citit cu voce tare în localuri şi locuri de întâlnire.[86][300]

În 1842, a avut loc un val de greve şi revolte în mare parte din regiunile din nordul şi din centrul ţării. În timpul „Complotul supapelor”, 50 000 de greviști au forţat închiderea fabricilor, prin scoaterea supapelor de la cazane pentru a imobiliza motoarele cu aburi. Preocuparea oficială pentru susţinerea tot mai amplă a cartismului şi temerea că aceasta va duce la violenţe grave a determinat utilizarea oficială pe scară largă a informatorilor. *Northern Star* îşi avertiza în mod regulat cititorii cu privire la prezenţa spionilor guvernamentali la reuniunile cartiştilor. Abram Duncan, unul dintre organizatorii Petiţiei Naţionale din 1842, a declarat la o demonstraţie cartistă la care au participat 100 000 de oameni în Newcastle upon Tyne că au fost trimişi pentru a-i turna „asasini morali plătiţi, lingăi mârşavi ai unui guvern tiranic”.[87] Cu toate acestea, Biroul pentru afaceri interne nu mai era în centrul activităţii de culegere de informaţii interne aşa cum fusese în timpul Războaielor Revoluţionare şi Napoleoniene.[88] Deşi existau numeroşi informatori britanici, nu exista un sistem centralizat de informaţii al poliţiei politice cum aveau principalele puteri continentale. „Nu avem poliţie politică, nici poliţie a ideilor”, se lăuda Charles Dickens în revista săptămânală *Household Words* în anii 1850. „Şi cel mai înrăit demagog poate spune ce vrea în această ţară liberă [...]. El nu vorbeşte sub teroarea unui sistem de spionaj organizat”. Poliţia metropolitană („Met”), fondată de Sir Robert Peel în 1829, nu includea iniţial şi poliţişti în civil. Departamentul de detectivi, înfiinţat în 1842, nu avea mai mult de 15 membri nici după 25 de ani.[89]

Cei mai mulţi dintre cei care ofereau informaţii despre cartişti erau liber-profesionişti. La Londra, principalii lor angajatori au fost comisarii din cadrul Met. În restul ţării, informatorii au fost folosiţi într-o măsură mai mică sau mai mare de către magistraţi, reprezentanţi ai Coroanei în teritoriu, comandanţi

---

[300] În 1833, taxa de timbru pentru ziare în valoare de 4 penny s-a redus la 1 penny. Apărut iniţial în Leeds, *Northern Star* şi-a mutat sediul la Londra în ١٨٤٤. (*N.a.*)

militari sau de poliţie şi notabilităţi locale. Prietenul lui Disraeli, W.B. Ferrand, reformatorul Tory, l-a convins personal pe Michael Flynn, secretarul conducerii executive a mişcării cartiste din Bradford, să devină informator. Ferrand a fost însă o excepţie. La fel ca multe investigaţii criminale de la mijlocul secolului al XIX-lea, majoritatea activităţilor de supraveghere a cartiştilor depindeau de informatori voluntari în care se putea avea încredere în mai mare sau mai mică măsură. „Graţieri, recompense şi o mulţime de alte stimulente”, scrie istoricul J.C. Belchem, „ofereau o ocupaţie lucrativă pentru informatorul întreprinzător de rând şi îi încurajau pe tâlhari, hoţi, escroci şi ucigaşi, să nu mai vorbim de radicali, să-şi trădeze complicii şi să-şi spioneze tovarăşii.” Majoritatea juraţilor nu erau tulburaţi de faptul că adesea nu se putea pune bază pe dovezile aduse de informatori.[90]

Metternich era mai puţin îngrijorat de perspectiva unei revoluţii cartiste decât de rolul Angliei ca refugiu sigur pentru revoluţionarii de pe continent. Exilatul revoluţionar care l-a preocupat cel mai mult a fost naţionalistul italian Giuseppe Mazzini, pe care l-a numit cel mai periculos om din Europa. Metternich a înfiinţat un departament de poliţie puternic format din 80 de persoane, care să monitorizeze comploturile naţionaliştilor italieni. În realitate, deşi Mazzini a fost un erou romantic, era un revoluţionar incompetent. El a fugit la Londra în 1837, iar în cei zece ani care au urmat a planificat sau a inspirat opt tentative de revoltă în statele italiene. Toate au eşuat.[91]

Totuşi, prin intermediul ambasadorului austriac la Londra, Metternich a exercitat presiuni asupra guvernului conservator al lui Sir Robert Peel, care preluase funcţia în 1841, pentru a intercepta corespondenţa lui Mazzini. Până în primăvara lui 1844, Mazzini bănuia că scrisorile sale erau deschise. Pentru a-şi testa bănuielile, el a pus nisip şi seminţe de mac în plicuri, acestea dispărând până în momentul în care scrisorile sale ajungeau la destinaţie. Thomas Carlyle scria furibund în *The Times*:

> Dacă insignifiantul împărat austriac şi mizerabila himeră de papă vor rămâne în Italia sau vor fi obligaţi s-o şteargă din Italia nu este o întrebare de mare importanţă pentru englezi. Dar este o problemă de mare importanţă pentru noi ca scrisorile sigilate de poşta engleză să fie, aşa cum ne-am imaginat cu toţii, respectate ca lucruri sacre; ca deschiderea scrisorilor, o practică aproape similară cu furtul din buzunare, precum şi alte forme încă mai viclene şi mult mai fatale ale nemerniciei, să nu fie practicată în Anglia decât ca măsură extremă.

Editorialistul de la *The Times* era de acord: „procedura nu poate fi englezească, aşa cum nu sunt englezeşti nici măştile, otrăvurile, săbiile ascunse în bastoane, însemnele şi asociaţiile secrete şi alte astfel de invenţii perfide”.[92]

Northern Star îl denunţa pe secretarul de interne, Sir James Graham, principalul vizat în cazul nemulţumirilor privind deschiderea corespondenţei, drept un fel de „Fouché englez”:

> Anglia s-a lăudat întotdeauna că prietenii libertăţii, când au fost alungaţi din alte ţări de copoii despotismului, au găsit întotdeauna un refugiu aici. Din acest motiv, exilaţii din toate celelalte ţări se adună în număr mare pe ţărmurile noastre. Dacă sistemul de spionaj introdus de Sir James Graham ar fi aprobat sau ignorat de către Parlament, acest lucru nu s-ar mai întâmpla.[93]

Revista *Punch* îl înfăţişa pe Graham drept „Paul Pry de la poştă”.[301]

---

[301] Vezi ilustraţia nr. 38. (*N.a.*)

Pe 14 iunie 1844, Thomas Duncombe, deputatul radical de Finsbury care adusese petiţia cartistă din 1842 în Camera Comunelor, le-a prezentat parlamentarilor o petiţie de la Mazzini şi alţii care se plângeau că deschiderea corespondenţei lor introdusese în Marea Britanie „odiosul sistem de spionaj al ţărilor străine”, un sistem „care contravine tuturor principiilor constituţiei britanice”. „Este ruşinos pentru o ţară liberă să fie tolerat un astfel de sistem – s-ar putea să fie acceptabil în Rusia, chiar şi în Franţa, sau s-ar putea să fie acceptabil în provinciile austriece, s-ar putea să fie acceptabil în Sardinia; dar nu se potriveşte cu aerul acestei ţări libere”, spunea el. Deputatul Robert Wallace, un susţinător acerb al reformei serviciilor poştale, a declarat în Camera Comunelor că „i se pare [greşit] că unele persoane au fost trimise în străinătate pentru a studia la şcoala lui Fouché cum să deschidă, să plieze şi să resigileze scrisori în Oficiul poştal din Londra”.[94]

Într-o dezbatere din 24 iunie, declanşată de cazul Mazzini, discursul cel mai vrednic de luat în seamă a fost cel al marelui istoric Thomas Babington Macaulay, parlamentar liberal Whig de peste un sfert de secol.[302] Macaulay a fost de acord că pot fi obţinute informaţii folositoare cu ajutorul interceptării corespondenţei, al spionilor poliţiei şi (mai controversat) al torturii, dar a denunţat toate cele trei metode ca fiind nebritanice:

> Nu poate fi nicio îndoială că ar putea exista un avantaj în deschiderea corespondenţei. Nimeni nu a negat asta; dar e potrivit să se facă aşa ceva? În acelaşi mod, s-a îndoit cineva că este avantajos să existe spioni ai poliţiei? Totuşi, ţara nu este de acord cu aceştia. Francezii au avut un avantaj pentru că aveau spioni ai poliţiei. Nimeni nu se îndoia că sistemul de spionaj le-a permis să-i aducă în faţa justiţiei pe mulţi care altfel ar fi scăpat. Era acelaşi lucru cu tortura. Nu poate exista nicio îndoială că, atâta timp cât legea engleză a sancţionat folosirea torturii, au fost descoperite numeroase infracţiuni cu ajutorul ei. Acest lucru avea şi avantaje. [*Strigăte de „O, o.”*] Da; căci în momentul în care lui Guy Fawkes i s-a arătat roata de tortură, a ieşit la lumină dintr-odată întreaga poveste a complotului prafului de puşcă. Chiar şi această tortură, precum şi sistemul de spionaj au avut avantajele lor; totuşi, această ţară a hotărât cu mult timp în urmă că astfel de modalităţi sunt modalităţi pernicioase, degradante şi periculoase de a-şi menţine instituţiile.[95]

Liderul facţiunii Whig, lordul John Russell, care avea să-i succeadă lui Peel în funcţia de prim-ministru doi ani mai târziu, a afirmat că Austria nu este singurul regim autoritar căruia ministrul de interne i-a transmis în secret corespondenţa interceptată a exilaţilor politici din Marea Britanie: „din consideraţie faţă de onorabilul baronet [Sir James Graham], Rusia a avut parte de acelaşi tratament. Scrisorile adresate nefericiţilor polonezi, care şi-au găsit un refugiu în această ţară, au fost deschise. Polonia a fost abandonată: ea este legată de mâini şi de picioare, sub cizma tătarilor [...].”[96] Thomas Wakley, şi el parlamentar de Finsbury, a declarat în Camera Comunelor că interceptarea corespondenţei era „denunţată în toate circumscripţiile şi în fiecare casă”:

> Un gentleman – un politician – îi spusese, chiar sâmbăta trecută, că a considerat întotdeauna că un guvern care foloseşte spioni este cel mai odios lucru care ar putea exista, dar descoperise în cele din urmă ceva mult mai rău: un guvern care devine el însuşi spion, iar actualul guvern devenea clar un guvern de spioni.[97]

---

[302] Deşi deputat Whig timp mai mult de un sfert de secol, Macaulay a schimbat de mai multe ori circumscripţia în care a candidat. (*N.a.*)

Ca răspuns la controversa publică generată de cazul Mazzini, Camera Comunelor a numit un Comitet Secret „care să investigheze respectarea statului de drept în legătură cu reţinerea şi deschiderea scrisorilor la oficiul poştal central şi modul cum s-a exercitat autoritatea acordată pentru astfel de reţineri şi deschideri”. În august, Comitetul a prezentat un raport de 116 pagini. Lordul John Russell şi-a exprimat surpriza, având în vedere amploarea „cercetărilor de anticar” ale Comisiei în istoria poştei, că nu a avut în vedere relatarea lui Shakespeare despre Hamlet, care a deschis scrisorile secrete în care i se cerea regelui Angliei să ordone execuţia sa, dar a reuşit să facă în aşa fel încât să fie executaţi în locul lui Rosencrantz şi Guildenstern.[98]

Cazul Mazzini a marcat un moment de cotitură în istoria serviciilor britanice de informaţii. După raportul Comitetului Secret, guvernul Peel a decis să închidă atât Secţia de criptanaliză, cât şi biroul de informaţii secrete din cadrul poştei.[99] Francis Willes, ultimul reprezentant al dinastiei de criptanalişti fondate de episcopul Edward Willes, a primit o pensie de 700 de lire pe an; a murit un an mai târziu. Asistentul său, „domnul Lovell” (aproape sigur nepotul său, reverendul William Willes Lovell), a primit 200 de lire pe an.[100] Ca urmare a închiderii Secţiei de criptanaliză în 1844, Marea Britanie a intrat în Primul Război Mondial fără criptanalişti, spre deosebire de toate celelalte războaie majore din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea.[101]

În cursul anilor 1840, ca şi înainte de revoluţiile din 1830, regimurile celor patru mari puteri continentale importante au continuat să creadă că principala ameninţare pentru supravieţuirea lor venea din partea revoluţionarilor. Supravegherea revoluţionarilor republicani francezi a fost mult mai eficientă după revolta eşuată de la Paris din 1839. Liderii revoltei – printre care Auguste Blanqui, Armand Barbès şi Martin Bernard – au fost închişi până la Revoluţia din 1848 şi urmăriţi îndeaproape de *moutons de prison*. Agenţi care lucrau pentru *le préfet de police* din Paris, Gabriel Delessert, s-au infiltrat în grupurile republicane din afara închisorilor.[102] Unul dintre cei mai importanţi agenţi ai lui Delessert, Lucien Delahodde, a publicat ulterior o istorie extrem de critică a societăţilor secrete franceze, care pare să se bazeze pe dosare ale poliţiei de o credibilitate variabilă. Editorul newyorkez al traducerii în limba engleză a istoriei lui Delahodde l-a caracterizat pe pagina de titlu ca „membru al poliţiei de investigaţie”, precum şi ca „un scriitor francez volubil şi sclipitor”: „Scopul traducerii acestei lucrări [...] este de a arăta consecinţele periculoase pentru societate şi guvern ce rezultă din practicile asociaţiilor secrete”.[103] Atât înainte, cât şi după Revoluţia din 1848, au circulat în rândurile republicanilor zvonuri potrivit cărora unii dintre ei ar fi fost recrutaţi ca informatori ai poliţiei. Cel mai de seamă dintre cei acuzaţi a fost principalul revoluţionar de profesie francez, Auguste Blanqui. În aprilie 1848, Blanqui a publicat o foaie volantă în care îşi susţinea nevinovăţia, într-o încercare de a-şi reabilita numele.[104] Deşi acuzaţiile formulate împotriva sa de către prim-procurorul Jules Taschereau, fost înalt funcţionar al Monarhiei din iulie, erau aproape sigur nefondate, ele au fost crezute, printre alţii, de Armand Barbès, fostul său aliat în timpul revoltei eşuate din 1839, care l-a denunţat public pe Blanqui.[105][303] În cazul lui Aloysius Huber, un alt republican de frunte întemniţat în timpul domniei lui Ludovic-Filip, încă există controverse privitoare la faptul că acesta ar fi devenit spion al poliţiei şi *agent provocateur*.[106]

---

[303] În aprilie 1848, Taschereau a fost ales în Adunarea Constituantă. (*N.a.*)

Scriind în 1864, Delahodde – spion real al poliţiei – şi-a manifestat dispreţul în legătură cu ineficacitatea revoluţionarilor republicani: „niciuna dintre revoluţiile voastre din ultimii 60 de ani nu a fost opera conspiratorilor. Oricât de calomniatoare le-ar putea părea această afirmaţie nemulţumiţilor din gloată, considerăm că este purul adevăr”.[107] Revoluţia din februarie, care a răsturnat Monarhia din iulie în 1848, nu a fost declanşată de conspiratorii republicani, ci de reacţia incompetentă a lui Ludovic Filip la o mişcare de reformă politică, agravată de criza economică. Cu Hôtel de Ville în mâinile gloatei şi o mulţime furioasă care înainta spre palatul Tuileries, Ludovic Filip a abdicat pe 24 februarie. După ce şi-a ras grăbit favoriţii, s-a strecurat printr-o uşă laterală a palatului şi a fugit incognito în Anglia, purtând ochelari întunecaţi, şapcă şi eşarfă şi folosind un paşaport fals pe numele Bill Smith, unchiul viceconsulului britanic la Le Havre.[108]

Niciunul dintre rapoartele informative primite în capitalele europene nu a oferit vreun avertisment despre Revoluţia din 1848. Măsurile de supraveghere se concentrau asupra grupurilor revoluţionare – sau a celor despre care se credea că sunt revoluţionare. La fel ca în 1789, Revoluţia a fost cea care a produs revoluţionari, şi nu invers. La Paris, manifestaţiile şi cluburile politice au proliferat şi s-a adoptat votul masculin universal. Şeful guvernului provizoriu, Alphonse de Lamartine, un conservator devenit republican şi primul poet liric important care a ajuns lider francez, s-a grăbit să asigure restul Europei că A Doua Republică dorea pacea şi nu va repeta războaiele Primei Republici.[109]

Deşi Metternich şi Frederic Wilhelm al IV-lea au citit cu atenţie rapoartele de informaţii de la propriii spioni şi *cabinets noirs*, ştirile despre Revoluţia din februarie de la Paris şi entuziasmul pe care l-a trezit această mişcare la Viena şi Berlin i-au luat prin surprindere. În martie 1848, revoluţionarii i-au forţat pe Frederic Wilhelm şi armata sa să se retragă din Berlin. Timp de câteva luni, mulţimile „răzvrătite” şi „detestabile” au controlat capitala.[110] Se spune că, văzându-i pe demonstranţii revoluţionari în faţa palatului Schönbrunn din Viena, împăratul austriac Ferdinand I, care era mai slab de minte, l-a întrebat pe Metternich: „Ei bine, au voie să facă asta?” (*„Ja, dürfen’s denn des*?”) Fiindcă demonstraţiile au continuat, Ferdinand a abdicat în favoarea nepotului său, Franz Joseph, care avea să conducă Austria pentru următorii 68 de ani. „După aceea”, a scris împăratul în jurnalul său cu o evidentă uşurare, „eu şi draga mea soţie am participat la Sfânta Liturghie […]. Apoi, eu şi draga mea soţie ne-am făcut bagajele.” Metternich a fugit din Viena pe 13 martie şi, după o călătorie dificilă, a găsit refugiu la Londra, pe 20 aprilie.[111] În ciuda unei relansări a cartismului în 1848, majoritatea britanicilor credeau că revoluţiile erau doar pentru străini.

19

Serviciile secrete şi contrarevoluţia. Partea a II-a: De la 1848 până la moartea lui Karl Marx

Până la urmă, cei mai influenţi revoluţionari care au ieşit în prim-plan în 1848 au fost prusacii Karl Marx şi Friedrich Engels, ambii aflaţi în exil la Bruxelles în timpul Revoluţiei din februarie de la Paris. Cu doi ani mai devreme, Marx, soţia sa, Jenny, şi Engels se număraseră printre cei 18 membri fondatori de la Bruxelles ai Comitetului de Corespondenţă Comunistă, din care provin toate partidele comuniste moderne.[1] După ce a primit vestea despre Revoluţia din februarie, Engels a scris încântat, dar excesiv de optimist în *Deutsche-Brüsseler Zeitung*: „Flăcările de la Tuileries şi Palais Royal sunt zorii proletariatului. Pretutindeni domnia burgheziei se va prăbuşi sau va fi spartă în mii de bucăţi”.[304] Din cauza atmosferei tensionate create la Berlin de Revoluţia din februarie de la Paris şi a ecoului ei în Europa Centrală, unii demnitari prusaci au luat previziunea lui Engels mai în serios decât merita. Un spion al poliţiei prusace de la Bruxelles scria despre *Deutsche-Brüsseler Zeitung*:

> Această fiţuică nocivă exercită indiscutabil cea mai corupătoare influenţă asupra publicului needucat căruia i se adresează. Teoria atrăgătoare a împărţirii averilor este prezentată muncitorilor din fabrici şi zilierilor ca fiind un drept înnăscut, fiindu-le inoculată o ură profundă împotriva conducătorilor şi a restului comunităţii.[2]

Expulzat din Bruxelles la începutul lunii martie, Marx s-a mutat la Paris, unde a rămas în decursul lunii următoare. La fel ca Alexis de Tocqueville, a asistat la Revoluţia din februarie şi la instaurarea celei de-a Doua Republici, de după Monarhia din iulie, pe care a considerat-o ca „o revoluţie formată din amintiri”, inspirată de evocările populare romanţate ale evenimentelor de după 1789. Marx a scris mai târziu: „Hegel afirmă undeva că toate faptele şi personajele istorice ale lumii apar, cum s-ar zice, de două ori. El a uitat să adauge: prima oară ca într-o tragedie, a doua oară ca într-o farsă”. Credea că A Doua Republică devenise o farsă. Ca şi Prima Republică, a căzut în mâinile unui Bonaparte. În decembrie 1848, nepotul lui Napoleon, Louis Napoleon, a fost ales preşedinte de către un electorat a cărui majoritate nu ştia nimic despre el în afara numelui. Pe 2 decembrie 1851, el a declanşat o lovitură de stat pe care Marx a considerat-o „caricatura” loviturii de stat din 1799, în urma căreia unchiul său devenise Prim Consul şi, practic, dictator.[3] Un an mai târziu, la fel ca Napoleon în 1804, Louis Napoleon a devenit împărat şi a fondat Al Doilea Imperiu.

După o lună petrecută la Paris în primăvara lui 1848, Marx a plecat la Köln pentru a deveni editor la *Neue Rheinische Zeitung*, al cărui prim număr a apărut pe 1 iunie. După cum a recunoscut Engels în particular, conducerea ziarului era „pură dictatură” a lui Marx. A ajuns în scurt timp la un tiraj zilnic de 5 000 de exemplare, foarte mare după standardele timpului, şi a atras inevitabil atenţia poliţiei. În iulie, Marx a fost chemat de două ori să se prezinte înaintea anchetatorilor pentru infracţiuni care includeau „insultarea sau calomnierea procurorului-şef”.[4] În august, la apogeul mişcărilor revoluţionare din Germania, Marx a convocat un congres la Köln pentru a coordona propaganda împotriva guvernului prusac. Poliţia trebuie să fi fost încântată de rapoartele primite de la informatorii aflaţi în public. Convins ca întotdeauna de propria sa infailibilitate ideologică, Marx a gestionat în mod dezastruos congresul. Printre studenţii revoluţionari prezenţi se număra şi

---

[304] Marx şi Engels au început să scrie în *Deutsche-Brüsseler Zeitung* în aprilie 1847. (*N.a.*)

Carl Schurz de la Universitatea din Bonn, care venise „dornic să adune cuvinte înţelepte de pe buzele celebrului om”. El a fost cumplit de dezamăgit:

> Afirmaţiile lui Marx erau, într-adevăr, pline de semnificaţii, logice şi clare, dar nu am văzut niciodată un bărbat al cărui comportament să fie atât de provocator şi de intolerabil. Nu a acordat onoarea unei consideraţii fie ea şi superioară niciunei opinii care se deosebea de a lui. Toţi cei care l-au contrazis au fost trataţi cu un dispreţ abject; la toate argumentele care nu-i plăceau, el răspundea fie printr-un dispreţ muşcător pentru ignoranţa de neimaginat a celui care vorbise, fie cu ponegriri josnice pentru motivele celui care făcuse propunerea. Îmi amintesc cel mai clar dispreţul tăios cu care a pronunţat cuvântul „burghez”; şi ca „burghezi” – cu alte cuvinte, ca exemple detestabile ale celei mai profunde degenerări mintale şi morale – i-a denunţat pe toţi cei care au îndrăznit să se opună opiniei sale. Desigur, propunerile înaintate sau susţinute de Marx în acea şedinţă nu au fost votate, deoarece toată lumea ale cărei sentimente au fost rănite de conduita sa era înclinată să sprijine tot ce nu agrea Marx. Era foarte evident că nu numai că nu a câştigat vreun susţinător, dar i-a respins pe mulţi dintre cei care altfel ar fi putut deveni adepţii lui.[5305]

Marx a reuşit chiar să-i îndepărteze pe lucrătorii din tipografia de la *Neue Rheinische Zeitung*, care şi-au luat o zi liberă pentru a sărbători vizita regală în Renania a lui Frederic Wilhelm al IV-lea, forţându-l să suspende publicarea unui număr.[6]

Între timp, atât la Viena, cât şi la Berlin, vechea orânduire îşi recăpăta forţa şi redescoperea puterea de bază a autorităţii tradiţionale şi a forţelor armate. La sfârşitul lunii octombrie 1848, trupele guvernamentale au preluat controlul asupra Vienei, operaţiunea soldându-se cu 2 000 de morţi.[7] În culise, Frederic Wilhelm al IV-lea a strâns în jurul lui un grup de conservatori hotărâţi să pună capăt revoluţiei în Prusia. În noiembrie, armata prusacă a evacuat din sediul său de la Berlin Adunarea Naţională Prusacă, aleasă în luna mai din acel an.[8] Din aprilie până în iulie 1849, statele germane s-au confruntat cu un nou val de insurecţii; 45 000 de revoluţionari, inclusiv oameni precum Carl Schurz, pe care Marx i-a îndepărtat la congresul din Köln, au luptat şi au pierdut în încleştări cu armata prusacă.[9] În mai 1849, *Neue Rheinische Zeitung*, fondat de Marx cu un an înainte, a fost închis, acesta imprimând sfidător ultimul său număr cu cerneală roşie şi declarând că „ultimul cuvânt al redactorilor este şi va fi întotdeauna: *emanciparea clasei muncitoare*!”[10].

Numărul tot mai mare de refugiaţi revoluţionari veniţi de pe continent în Marea Britanie după înăbuşirea Revoluţiilor din 1848 a determinat Poliţia Metropolitană să arate un interes sporit pentru activităţile emigranţilor. Poliţia avea patru surse principale de informaţii: investigaţii efectuate de micul său grup de detectivi, deturnaţi de la îndatoririle lor obişnuite; informaţii nesolicitate şi deseori alarmante din partea populaţiei; rapoarte venite din partea poliţiei din alte ţări, transmise către Foreign Office; şi un număr modest de informatori plătiţi. Probabil cel mai de încredere informator al Met a fost John Hitchens Sanders, un vorbitor de limbă franceză care era capabil să se dea drept refugiat. În 1849 şi 1850, Sanders a participat la reuniuni ale exilaţilor politici şi a trimis rapoarte detaliate către Met şi Ministerul de Externe. În ianuarie 1851, Sanders s-a alăturat Diviziei A (Whitehall) a Scotland Yardului, iar în următorii opt ani a raportat despre activităţile emigranţilor direct comisarului Sir Richard Mayne.[11] Într-un raport dramatic, posibil scris de Sanders, despre o întâlnire desfăşurată în martie la Londra, cu participarea a 600 de exilaţi republicani francezi, erau descrise dispute

[305] În 1852, Carl Schurz a emigrat în Statele Unite, unde a devenit ulterior primul senator american de origine germană şi secretar de interne. (*N.a.*)

zgomotoase, în care oratori rivali îşi adresau frecvent „cuvinte precum canalie, hoţ, ticălos, bandit, incapabil, adresate celorlalţi în mod constant”.[12]

Cel mai influent dintre refugiaţii politici aflaţi la Londra era Karl Marx, care a ajuns în august 1849 şi a stabilit noul sediu al Ligii Comuniştilor la birourile Asociaţiei educative a muncitorilor germani. Londra a devenit reşedinţa sa pentru restul vieţii. La începutul lui 1849, Marx îi spunea în glumă soţiei sale: „Fratele tău [Ferdinand von Westphalen] este atât de prost, încât are toate şansele să devină un ministru prusac!” Colegul revoluţionar care a înregistrat conversaţia a remarcat că „doamna Marx a roşit la auzul acestui exces de sinceritate şi a abătut conversaţia către un alt subiect”.[306] Un an mai târziu, Westphalen, care avea vederi de dreapta, a împlinit profeţia lui Marx, devenind ministru de interne în Prusia. Autorităţile prusace au intensificat urmărirea agenţilor subversivi după tentativa de asasinat comisă împotriva lui Frederic Wilhelm al IV-lea pe 22 mai 1850, într-o gară din Berlin, de fostul militar Maximilian Joseph Sefeloge.[307] Mulţumită în mare parte lui Westphalen, guvernul prusac a fost mai activ decât oricare altul în trimiterea spionilor poliţiei şi a *agents provocateurs* pentru a-i urmări pe revoluţionarii emigranţi în capitalele străine, în special la Londra. În fruntea listei se afla cumnatul său, Karl Marx.

Pe 15 iunie 1850, ziarul *Spectator* din Londra a publicat un protest semnat de Marx, Engels şi revoluţionarul prusac August Willich. Articolul fusese scris de Marx în apartamentul său din Soho şi critica intensa lor supraveghere de către „spionii prusaci şi informatorii englezi”, după o încercare de asasinat a lui Frederic Wilhelm al IV-lea:

> Într-adevăr, domnule, n-am fi crezut niciodată că există în această ţară atâţia spioni ai poliţiei câţi am avut norocul de a întâlni scurtul răstimp de o săptămână. Nu numai că uşile caselor unde locuim sunt urmărite îndeaproape de persoane cu o înfăţişare mai mult decât îndoielnică, care îşi scot repede carneţele de notiţe de fiecare dată când intră sau iese cineva din casă; nu putem face un singur pas fără a fi urmaţi de ei oriunde am merge. Nu putem lua un omnibus sau intra într-o cafenea fără să ne bucurăm de compania cel puţin unuia dintre aceşti prieteni necunoscuţi. Nu ştim dacă domnii angajaţi în această ocupaţie onorabilă sunt „în slujba Majestăţii Sale”; dar ştim că majoritatea dintre ei n-au deloc o înfăţişare curată şi respectabilă.
>
> Acum, cât de folositoare pot fi cuiva aceste biete informaţii mâzgălite pe la uşile noastre de o mulţime de spioni mizerabili, prostituate masculine de cea mai joasă speţă, care în cea mai mare parte par extrase din clasa informatorilor comuni şi plătiţi la normă? Oare aceste informaţii, fără îndoială foarte de încredere, vor fi având o asemenea valoare încât să permită oricui să jertfească, de dragul lor, mândria consacrată a gentlemenilor englezi, că în ţara lor nu există nicio şansă de a introduce acel sistem de spionaj de care nicio ţară a continentului nu a scăpat?
>
> [...] Credem, domnule, că în aceste condiţii nu putem face decât să aducem întregul caz în faţa publicului. Considerăm că englezii sunt interesaţi de orice ar putea afecta mai mult sau mai puţin reputaţia tradiţională a Angliei, de adăpost sigur pentru refugiaţii din toate taberele şi din toate ţările.[13]

---

[306] Comentariul lui Marx şi reacţia soţiei sale au fost înregistrate de Simon Buttermilch (cunoscut ca Stephan Born). Vezi McLellan (ed.), *Karl Marx, Interviews and Reflections*, p. 16. (*N.a.*)

[307] Ulterior, Marx a afirmat că Sefeloge nu „era un revoluţionar, ci un ultraregalist”, precum şi „un nebun notoriu”. Vezi „Letter from Marx, Engels and Willich”, *The Spectator*, 14 iunie 1850, în *MECW*, vol. 10, p. 381. (*N.a.*)

Nemulţumirea lui Marx că Marea Britanie acorda ajutor şi sprijin „sistemului de spionaj” continental a trezit doar o mică parte din interesul public provocat de plângerea oarecum similară formulată cu şase ani înainte de Mazzini. Pe 1 septembrie 1850, la puţin mai mult de două săptămâni de la publicarea scrisorii în *The Spectator*, cosemnatarul irascibil al lui Marx, August Willich, care se prezenta cu mândrie drept „colonel în armata insurecţională din Baden”[14] şi care avea o bună reputaţie de trăgător de elită, l-a provocat pe Marx la un duel. Marx a refuzat.[15]

Cel mai important dintre spionii poliţiei prusace trimişi la Londra în 1850 pentru a raporta despre Marx şi alţi revoluţionari emigranţi a fost Wilhelm Stieber, care avea să devină şeful serviciului de informaţii al lui Bismarck şi care acţiona sub identitatea unui ziarist pe nume Schmidt. Stieber i-a trimis lui Westphalen un raport alarmant şi neadevărat, susţinând că Marx şi tovarăşii săi revoluţionari complotau în vederea asasinării capetelor încoronate ale Europei:

> La o întâlnire de alaltăieri, la care am asistat şi pe care au prezidat-o [comunistul german Wilhelm] Wolff şi Marx, l-am auzit pe unul dintre oratori strigând: „Lunatica [regina Victoria] nu va scăpa nici ea de ce-i e scris. Mărfurile de oţel englez sunt cele mai bune, topoarele au un tăiş perfect aici, iar ghilotina aşteaptă fiecare cap încoronat”. Astfel, uciderea reginei Angliei este proclamată de germani la doar câteva sute de metri de palatul Buckingham [...]. Înainte de încheierea întâlnirii, Marx a spus publicului său să stea perfect liniştit, oamenii lor erau la posturi pretutindeni. Momentul crucial se apropia şi au fost luate măsuri infailibile pentru ca niciunul dintre capetele încoronate ale Europei să nu poată scăpa.[16]

„Stieber”, scrie Sir Richard Evans, important istoric britanic al Germaniei, „a dezvoltat multe dintre tehnicile care aveau să ofere poliţiei prusace atât de multă notorietate în deceniile următoare: provocările deliberate, mita, înşelăciunea, furtul de documente, falsurile şi sperjurul făceau toate parte din arsenalul său.”[308] Westphalen a fost convins de raportul lui Stieber potrivit căruia Marx şi alţi revoluţionari plănuiau asasinarea reginei Victoria şi a altor capete încoronate şi l-a înaintat guvernului britanic. Palmerston, secretarul de externe, a dat dovadă de înţelepciune şi l-a ignorat.[17]

Guvernele de pe continent au fost îngrozite de potenţialul revoluţionar al mulţimilor uriaşe care s-ar fi putut aduna să participe la Marea Expoziţie, programată să se deschidă pe 1 mai 1851 în uimitorul Palat de Cristal construit din sticlă şi fier în Hyde Park, având de patru ori lungimea Catedralei St Paul. Potrivit unui raport extrem de alarmist al poliţiei pentru străini (ignorat de Met), unii revoluţionari plănuiau să se deghizeze în copaci.[18][309] Ambasadorul britanic de la Dresda a avertizat în aprilie: „Există o teroare universală în ceea ce priveşte Marea Expoziţie şi comploturile care ar putea fi puse la cale acolo”. Anunţuri alarmiste similare veneau şi din alte capitale europene.[19] Cu puţin timp înainte de deschiderea expoziţiei, lordul Palmerston

---

[308] Printre alte afirmaţii fără noimă, în memoriile sale Stieber spunea că, în timp ce era şeful serviciului de informaţii al lui Bismarck la sfârşitul anilor 1860, avea o reţea de 30 000 de agenţi în Franţa. Totuşi, autenticitatea memoriilor a fost contestată, după cum observă Sir Richard Evans: „Întrucât Stieber a fost un mincinos notoriu, un adevărat mincinos profesionist, falsurile evidente din cartea sa nu sugerează în niciun fel că nu ar fi scris-o el”. Vezi Stieber, *The Chancellor’s Spy*; Evans, *Rereading German History*, pp. 70, 84, n. 25. (*N.a.*)

[309] Probabil că intenţia raportului era să avertizeze că revoluţionarii se vor ascunde în spatele copacilor din Hyde Park. (*N.a.*)

a sugerat că, dacă guvernul francez e alarmat de comploturile emigranţilor, ar trebui să trimită „nişte directori deştepţi” pentru a fi cu ochii pe ei la Londra, deoarece „poliţiştii noştri nu se pricepe ~~deloc~~ [*sic*] prea mult la astfel de operaţiuni şi, în plus, nu sunt *lingvişti*”.[20] Cu toate acestea, în lunile aprilie şi mai, în colaborare cu spionii poliţiei continentale, Poliţia Metropolitană a recrutat informatori pentru a raporta despre întâlnirile emigranţilor. În septembrie, publicaţia cartistă *Northern Star* publica zvonuri în legătură cu „o recent creată secţie pentru străini a poliţiei engleze”. Zvonurile se refereau probabil la intensificarea schimbului de informaţii cu forţele de poliţie de pe continent, determinată de Marea Expoziţie.[21]

În 1851, cu 20 de ani înainte de unificarea politică germană, principalele state germane şi Austria au înfiinţat o alianţă între structurile de poliţie cu scopul de a facilita schimbul de informaţii şi coordonarea operaţiunilor împotriva subversiunii politice. În următorii 15 ani, membrii uniunii au organizat întâlniri anuale, au făcut schimb de documente subversive confiscate şi au distribuit informaţii despre revoluţionarii căutaţi, partidele politice cu tendinţe democratice, grupuri religioase şi presă.[22] Potrivit lui Wilhelm Hirsch, un spion al poliţiei prusace aflat la Londra, originar din Hamburg, supravegherea emigranţilor germani şi austrieci în timpul expoziţiei din 1851 a fost coordonată la faţa locului de către un „triumvirat al poliţiei”: Stieber din Prusia, Herr Kubesch din Austria şi comisarul de poliţie Huntel din Bremen.[23] În loc să descopere semne de tulburări revoluţionare în Palatul de Cristal, aceştia au fost în schimb martorii unei etalări triumfătoare a capitalismului britanic şi a mândriei naţionale. Regina Victoria, care a deschis expoziţia pe 1 mai în mijlocul corurilor care interpretau corala *Aleluia*, a declarat-o „*cea mai mare* zi din istoria noastră” şi „*cea mai fericită, cea mai măreaţă* zi a vieţii mele”. În cele şase luni cât a durat expoziţia, aceasta a fost vizitată de şase milioane de oameni, o treime din populaţia britanică – cea mai mare şi printre cele mai ordonate mulţimi adunate vreodată într-un loc. „În Anglia există aproape tot atâtea şanse de revoluţie”, scria Macaulay, „câte sunt să cadă Luna de pe cer.”[24]

Cu toate acestea, poliţiştii prusaci aflaţi la Londra nu au slăbit supravegherea. Ulterior, Wilhelm Hirsch a descris cum au fost recrutaţi agenţii care să-i spioneze pe refugiaţi prusaci la Ye Olde Cock Tavern, care atunci, ca şi acum (deşi taverna s-a mai extins ulterior), avea faţada cea mai îngustă dintre localurile londoneze:

> Cock, din Fleet St., Temple Bar, este atât de discret încât, dacă nu ar fi un cocoş auriu care arată intrarea, trecătorul obişnuit l-ar observa cu greu. Am trecut printr-un pasaj îngust care ducea în interiorul acestei vechi taverne englezeşti şi am întrebat de domnul Charles, după care un personaj corpolent mi s-a prezentat cu un zâmbet atât de amabil, încât oricine ne-ar fi văzut ar fi crezut că suntem prieteni vechi. Agentul ambasadei (pentru că el era) părea să fie în toane foarte bune, iar starea lui de spirit era îmbunătăţită cu ceva brandy şi apă.

„Domnul Charles” a dezvăluit că numele său real era Alberts şi că era secretarul ambasadei prusace. La a doua întâlnire, în locuinţa sa din piaţa Brewer, l-a prezentat pe Hirsch locotenentului de poliţie Greif, care, la fel ca Alberts, s-a prezentat iniţial drept „domnul Charles”:

> Greif arăta ca un adevărat poliţist: înălţime medie, păr închis la culoare şi o barbă de aceeaşi culoare tunsă regulamentar, cu mustaţa întâlnindu-i perciunii laterali şi bărbia proaspăt rasă. Ochii lui arătau orice altceva decât inteligenţă şi ieşeau din

orbite într-o încruntătură veşnică, aparent rezultatul faptului că avea de-a face frecvent cu hoţii şi pungaşii.

La o întâlnire ulterioară, după ce şi-a exprimat satisfacţia pentru activitatea de supraveghere anterioară a lui Hirsch, Greif a anunţat că prioritatea erau rapoartele cu privire la „întâlnirile secrete ale partidului lui Marx”: „Faceţi-o aşa cum doriţi, atâta timp cât nu depăşiţi limitele credibilităţii”.[25310]

În 1852, agentul poliţiei prusace care a avut cel mai mare succes în încercarea de a-i câştiga încrederea lui Marx a fost jurnalistul maghiar Bangya János, care l-a asigurat că este „singurul bărbat german capabil” şi i-a invitat la cină şi pe Marx, şi pe soţia lui. Corespondenţa lui Marx cu Engels şi alţii arată că, până în primăvara lui 1852, acesta a avut deplină încredere în Bangya şi l-a invitat să se alăture Ligii Comuniştilor. Bangya a lăudat o serie de schiţe satirice pe care le scrisese Marx despre alţi exilaţi revoluţionari de frunte aflaţi la Londra şi i-a spus că un editor din Berlin era dispus să plătească 25 de lire pentru o selecţie scurtă şi că le va publica anonim.[26311] În schimb, aproape sigur, Bangya le-a trimis la sediul poliţiei din Berlin. Cei mai importanţi doi lideri comunişti ai secolului XX, Lenin şi Stalin, au fost înşelaţi în mod similar înainte de Revoluţia din februarie de către spioni ai poliţiei care se purtau ca nişte tovarăşi loiali. La fel ca Lenin, şi Marx a refuzat la început să creadă că fusese amăgit.[27] Ulterior, Bangya a lucrat ca agent şi pentru Napoleon al III-lea.[28]

În toamna lui 1852, poliţiştii prusaci aflaţi la Londra au trimis la Berlin un raport despre Marx scris de un agent, posibil de către Bangya, care a fost extrem de măgulitor la adresa soţiei acestuia, Jenny, „sora ministrului prusac von Westphalen, o femeie cultivată şi fermecătoare, care din dragoste pentru soţul ei s-a obişnuit cu existenţa lui boemă şi acum se simte în largul ei în această sărăcie”. Totuşi, agentul nu voia nicidecum să ofenseze autorităţile prusace dând un raport pozitiv asupra lui Marx: „În viaţa privată, el este un om extrem de dezordonat, cinic şi o gazdă proastă. Îşi duce viaţa ca un adevărat intelectual boem. Spălatul, îngrijirea personală şi schimbarea lenjeriei sunt lucruri pe care le face rar şi îi place să se îmbete”. Totuşi, mai spre sfârşitul raportului, agentul se contrazice şi recunoaşte că, departe de a fi „o gazdă rea”, atât Marx, cât şi soţia sa îi oferiseră o primire ospitalieră:

> Eşti primit în cel mai prietenos mod şi ţi se oferă cordial pipă şi tutun şi orice altceva se întâmplă să fie la îndemână; şi, în cele din urmă, se înfiripă o conversaţie plină de spirit şi agreabilă pentru a îndulci deficienţele domestice, făcând ca disconfortul să fie tolerabil. Până la urmă, te obişnuieşti cu compania şi o găseşti interesantă şi originală.[29]

Deşi încă extrem de încrezător în propria sa infailibilitate ideologică, Marx a învăţat în mod clar anumite abilităţi sociale, după ce i-a înstrăinat pe simpatizanţii revoluţionari la congresul din Köln în urmă cu patru ani.

În 1852, a fost implicat profund, de la Londra, în simulacrul de proces din octombrie de la Köln, în care 11 membri ai Ligii Comuniştilor au fost judecaţi pentru conspiraţie cu scopul răsturnării guvernului. Marx a trimis dovezi avocaţilor apărării, recurgând la intermediari secreţi, fără să ştie însă că unul dintre aceştia, Hermann Ebner, era spion austriac. Martorul principal în proces

---

[310] Pentru a scrie rapoartele despre „partidul lui Marx”, Hirsch a urmat instrucţiunile de la subordonatul lui Greif, Fleury-Krause. (*N.a.*)

[311] Bangya i-a plătit lui Marx 18 lire pentru schiţele satirice, în parte pentru că deja îi împrumutase 7 lire. (*N.a.*)

a fost Wilhelm Stieber, care a oferit detalii îngrozitoare despre insurecţia comunistă planificată şi a prezentat ca dovadă un amestec de falsuri şi documente autentice furate de spionii săi de la refugiaţii prusaci din Londra. El a susţinut că, în timp ce ajuta poliţia franceză la arestarea unora dintre conspiratori, revoluţionarul emigrat Joseph Cheval l-a atacat în apartamentul său din Paris şi că soţia sa fusese rănită în altercaţia care a urmat. În realitate, Cheval era *agent provocateur* angajat de Stieber. În noiembrie 1852, şapte dintre inculpaţi au fost condamnaţi la închisoare. Marx şi adepţii săi londonezi au convenit că toate perspectivele unei acţiuni politice eficiente dispăruseră pentru viitorul apropiat şi au dizolvat Liga Comuniştilor.[30] Nu mai exista un „partid al lui Marx" care să fie ţinut sub supraveghere de poliţiştii prusaci aflaţi la Londra. Marx scria în 1858: „din 1852 nu fusesem implicat în *nicio* asociaţie şi eram ferm convins că studiile mele teoretice sunt mai utile pentru clasa muncitoare decât implicarea mea în asociaţii care îşi trăiseră zilele pe continent".[31] Prioritatea sa a fost să scrie *Das Kapital*, iar locul său de muncă principal a fost sala de lectură de la British Museum.

Până la mijlocul anilor 1850, informatorii au devenit o parte importantă a sistemului politic prusac la cel mai înalt nivel. Facţiunile rivale de la curtea prusacă au angajat agenţi pentru a se spiona reciproc. Otto von Manteuffel, ministru-preşedinte (prim-ministru) din 1850 până în 1858, individ profund bănuitor în privinţa comploturilor ultraconservatorilor din anturajul lui Frederic Wilhelm al IV-lea, l-a plătit pe Carl Techen, un fost locotenent de armată, ca să fure copii ale documentelor confidenţiale din locuinţele unor ultraconservatori mai importanţi. Printre aceştia se numărau aghiotantul regelui, Leopold von Gerlach, şi secretarul lui Frederic Wilhelm, Marcus Niebuhr. Pe 2 noiembrie 1855, poliţia i-a arestat pe slujitorii lui Gerlach şi Niebuhr, sub acuzaţia că executau şi vindeau copii ale corespondenţei şi jurnalelor stăpânilor lor. În urma cercetărilor ulterioare, Techen, pentru care au fost făcute aceste copii, a fost arestat pe 29 ianuarie 1856. Wilhelm Stieber şi inspectorul de poliţie veteran Friedrich Goldheim au obţinut de la el o mărturisire semnată. „Multă vreme", a recunoscut Techen, „am fost angajat ca agent secret al ministrului-preşedinte, baronul von Manteuffel." Manteuffel credea că Gerlach şi Niebuhr se numărau printre cei care „unelteau constant împotriva lui". Se pare că Techen a considerat că ministrul-preşedinte nu-l plătise suficient de bine pentru activitatea sa de spionaj, aşa că a vândut şi ambasadei franceze la Berlin copii ale documentelor furate. (Bismarck a observat că Manteuffel l-a plătit, într-adevăr, pe Techen în spiritul celebrului „minimalism prusac".) Ulterior, ancheta din ceea ce un istoric recent a numit „Watergate-ul prusac" a dezvăluit că Gerlach însuşi, deşi era spionat, a folosit un spion de-al său pentru a-l informa despre activităţile fratelui regelui, prinţul Wilhelm.[312]

Ca şi Manteuffel şi alţii de la curtea prusacă, în Franţa, Louis Napoleon arăta un viu interes personal pentru corespondenţa interceptată. Printre scrisorile pe care le citea în mod regulat ca împărat se numărau cele ale soţiei sale spaniole, împărăteasa Eugénie, către curtea spaniolă. Îşi făcuse obiceiul de a distruge scrisorile pe care le dezaproba. Cel mai elocvent critic al lui Napoleon, scriitorul Victor Hugo, o celebritate mondială şi mai cunoscută decât Charles Dickens, era conştient că schimbul de corespondenţă cu Franţa era interceptat în mod regulat în anii petrecuţi în exil la Guernsey şi folosea

---

[312] Techen a fost arestat pentru prima dată în octombrie 1855, dar a fost eliberat din lipsă de dovezi. Vezi Barclay, *Frederick William IV*, pp. 152-154. (*N.a.*)

plicuri pe care era tipărit articolul din Codul penal care interzicea deschiderea scrisorilor. Cum acest lucru nu a avut niciun efect, s-a apucat să scrie pe plic: „Probleme de familie – nu are rost să citeşti”; tot fără rezultat. Agenţii din *cabinet noir* au mituit portarii, valeţii şi servitoarele unor oameni importanţi pentru a le oferi acces la corespondenţa acestora. Politicianul de vază Adolphe Thiers, unul dintre cei mai abili adversari politici ai lui Louis Napoleon (mai târziu primul preşedinte al celei de-a Treia Republici), şi-a dat afară valetul după ce l-a auzit pe ministrul de interne citând din scrisorile care-i fuseseră sustrase.[32]

Louis Napoleon manifesta un interes personal pentru informaţii mai mare decât orice alt conducător al timpului său, cu excepţia celor ruşi – un interes provenit în parte din propria experienţă de a fi sub supraveghere în timpul Monarhiei din iulie. În 1836 şi 1840 încercase două lovituri de stat nereuşite. În 1846 îşi planificase mai bine fuga din fortăreaţa Ham din departamentul Somme, unde era închis, renunţând la barbă şi mustaţă, cu o perucă pe cap, îmbrăcat ca un muncitor şi ieşind din fortăreaţă purtând o scândură de lemn pe umeri.[33] În calitate de conducător francez, Louis Napoleon a împărtăşit fascinaţia unchiului său pentru rapoartele informative despre opinia publică franceză, dar, spre deosebire de majoritatea autocraţilor, a fost preocupat de problemele „de a spune adevărul puterii”. Pe 22 ianuarie 1852, a înfiinţat un nou Minister al Poliţiei, condus de Charlemagne de Maupas, care avusese un rol important în lovitura de stat de la 2 decembrie 1851. Rolul lui Maupas, i-a spus Louis Napoleon, era să se asigure că i se spunea „adevărul, care le este prea adesea ascuns celor aflaţi la putere”.[34]

Evaluarea prefecţilor celor 86 de departamente franceze din vara şi toamna lui 1852, întreprinsă de Ministerul Poliţiei, pare să fi fost pe cât de lipsită de reţinere îşi dorise Louis Napoleon. Foarte puţini prefecţi au fost apreciaţi drept *tres dévoué, tres intelligent*. Cinci au fost consideraţi atât de „incapabili”, încât au fost demişi. Alţi 18 au fost recomandaţi pentru transferuri către alte posturi, din cauza unor neajunsuri care variau de la lene până la lipsa de tact.[35] Deloc surprinzător, ministerul a supravieţuit doar 17 luni. După ce a stârnit furia ministerelor rivale de interne şi de război, şi probabil a multor prefecţi, a fost desfiinţat în iunie 1853.[36] Louis Napoleon, care se declarase împăratul Napoleon al III-lea în decembrie 1852, a ajuns probabil la concluzia că utilitatea sa a fost subminată de disputele pe care le-a provocat. În timpul celui de-al Doilea Imperiu, rapoartele de informaţii interne cărora le-a acordat cea mai mare atenţie au fost cele ale *procureurs généraux*, procurorii generali din departamentele franceze, care monitorizau nu doar opinia publică, ci şi performanţa prefecţilor. Cel mai recent studiu detaliat al rolului lor concluzionează că au funcţionat ca „poliţie politică”.[37]

Cea mai mare gafă a serviciilor de informaţii din cel de-al Doilea Imperiu a fost incapacitatea de a avertiza despre o tentativă aproape reuşită de asasinare a împăratului şi a împărătesei. Patru naţionalişti republicani italieni, conduşi de Felice Orsini (fiul unui supravieţuitor al campaniei din Rusia a lui Napoleon), au încercat să acţioneze la sosirea cuplului imperial la Opera din Paris, în ianuarie 1858. Deşi Napoleon al III-lea şi Eugénie au supravieţuit bombelor aruncate asupra trăsurii lor, opt trecători au fost ucişi şi alte aproape 150 de persoane au fost rănite. Ambasada britanică la Paris credea că poliţia franceză nu a reuşit să acţioneze conform informaţiilor care indicau un complot de asasinat. Cu toate acestea, guvernul francez şi susţinătorii săi au dat toată vina pe eşecul Marii Britanii de a-i ţine sub supraveghere pe revoluţionarii străini cărora le acordase statutul de refugiat. Atacul cu bombă

fusese planificat în Anglia, unde Orsini şi complicii săi erau exilaţi politici. Detectivul-şef John Sanders de la Scotland Yard, principalul investigator al exilaţilor politici la Londra, îl avertizase pe comisar în 1856 şi 1857 că uneltirea pusă la cale de către italieni şi un număr mai mic de emigranţi francezi devenea „cu adevărat periculoasă” şi că aceştia pregăteau asiduu o tentativă de asasinare a lui Napoleon al III-lea. Dar se pare că nu s-a ţinut cont de avertismentul lui Sanders. Ulterior, s-a descoperit că George Holyoake, fost candidat cartist la alegerile parlamentare, testase într-o carieră de piatră din Sheffield un prototip al bombelor folosite de grupul lui Orsini.[38]

Secretarul de externe, cel de-al patrulea conte de Clarendon, s-a simţit personal „ruşinat de protecţia [de] care se bucură asasinii aici”. Prim-ministrul britanic, lordul Palmerston, a fost de acord că reacţia francezilor a fost „perfect naturală şi ar fi fost şi a noastră într-o măsură la fel de mare dacă tentative şi ultraje de acelaşi fel ar fi fost comise în mod repetat la Londra de către criminali care vin din Paris”.[39] Pentru a încerca să-i convingă pe francezi că se iau măsuri, Palmerston s-a străduit neinspirat să obţină sprijin parlamentar pentru un proiect de lege împotriva conspiraţiei în vederea comiterii unui asasinat. Când Camera Comunelor a votat pentru respingerea proiectului, guvernul şi-a dat demisia. Deşi majoritatea celor care îl ajutaseră pe Orsini în Marea Britanie au scăpat de arestare, Simon Bernard, francezul care construise bombele, a fost adus în faţa justiţiei. Avocatul lui, înflăcăratul fost actor Edwin James (ulterior exclus din Barou pentru fraudă şi corupţie), a denunţat ceea ce a pretins că este implicarea în acest caz a „structurilor de spionaj ale poliţiei pentru străini”, spunând juriului că urmărirea penală a fost „direcţionată prin ordin venit din exterior, pentru a genera o stare de servitudine faţă de guvernele străine pe care executivul acestei ţări nu a avut curajul să o supună votului Camerei Comunelor din Anglia [...] pentru a satisface o putere străină”. Împotriva recomandării clare a judecătorului, Bernard a fost achitat şi a fost salutat ca un erou în afara sălii de judecată, în ceea ce Clarendon a numit „o demonstraţie grotescă, ruşinoasă pentru ţara noastră”.[40] John Sanders a murit din cauza „apoplexiei” în august 1859, la vârsta de numai 35 de ani.[41] Se pare că Scotland Yard nu l-a înlocuit ca specialist în activităţile refugiaţilor politici.

Marx a urmărit procesul lui Orsini şi al complicilor săi de la Paris, desfăşurat în februarie 1858, cu o suspiciune profundă, deşi eronată: „Pentru prima dată, un deţinut a fost tratat decent într-o curte imperială de justiţie. Aşa cum a spus un martor ocular, «au lipsit, aproape complet sau chiar cu desăvârşire, intimidarea, constrângerile sau tentativele de tirade acuzatoare»„. Astfel devine evident că s-a jucat un infernal joc dublu”. Deşi Orsini şi unul dintre complicii săi au fost condamnaţi la moarte, fiind duşi la ghilotină în martie, Marx a concluzionat greşit că Orsini a fost tratat relativ bine pentru că „avea confesiuni de făcut”, în special despre implicarea anterioară a lui Louis Napoleon în *Carbonari*, societăţi secrete revoluţionare italiene, dar că a fost de acord să nu spună nimic.[42] Un an mai târziu, Marx s-a implicat într-o dispută cu acuzaţii reciproce înverşunate cu omul de ştiinţă german de stânga Karl Vogt, care se refugiase în Elveţia. După ce Marx a afirmat în mod repetat că acesta era plătit de Napoleon al III-lea, Vogt a răspuns, pe fondul unei dezlănţuiri de citaţii, cu o carte unde l-a denunţat pe Marx ca fiind „un şarlatan revoluţionar care trăgea foloase de pe urma muncitorilor, în timp ce se întovărăşea cu aristocraţia”, volum devenit pe loc bestseller în germană.[43] Marx a petrecut cea mai mare parte din anul 1860 scriind o replică detaliată intitulată *Herr Vogt*, în care-l denunţa pe acesta drept „unul dintre

nenumăratele organe prin care ventrilocul grotesc de la Tuileries vorbeşte în limbi străine”.[44] Deoarece niciun editor german nu l-ar fi publicat, Marx a trebuit să ceară şi să împrumute bani pentru o ediţie în limba engleză. Jenny Marx i-a scris unui vechi prieten: „Nu vă puteţi imagina câte griji şi nopţi nedormite ne-a adus povestea asta”.[45] Documente descoperite după înlăturarea lui Napoleon al III-lea în 1870 au scos la iveală faptul că, numai în 1859, Vogt primise 50 000 de franci din partea autorităţilor franceze.[46]

Marx nu s-a abătut niciodată de la crezul său din *Manifestul comunist* că „Istoria întregii societăţi existente până acum este istoria luptei de clasă”. Lupta de clasă nu se baza pe conspiraţii secrete. Marx însă fusese vizat de atâţia agenţi secreţi, încât ajunsese să vadă spionii în locuri improbabile. Printre cele mai improbabile a fost reşedinţa din Downing Street nr. 10. În timpul Războiului din Crimeea, s-a convins că, în ciuda faptului că era în război cu Rusia, prim-ministrul britanic, lordul Palmerston, fost ministru de externe timp de 15 ani, a fost multă vreme agent rus plătit. Cercetări ulterioare în sala de lectură de la British Museum l-au convins în mod bizar pe Marx că între cabinetele de la Londra şi Sankt-Petersburg exista o colaborare secretă încă din epoca lui Petru cel Mare.[47]

Odată cu înfiinţarea Asociaţiei internaţionale a muncitorilor (International Working Men’s Association – IWMA), denumită ulterior Prima Internaţională, în 1864, la Londra, Marx a revenit în vizorul serviciilor de informaţii ale forţelor de poliţie din Europa continentală. Până în 1865, a fost liderul de facto al Internaţionalei, deşi titlul său formal era, pur şi simplu, de „secretar corespondent pentru Germania”.[48] Însă primii ani ai Internaţionalei s-au estompat în aparentă lipsă de însemnătate, în comparaţie cu schimbările importante care aveau loc în Germania. Victoria Prusiei în războiul cu Austria, în vara lui 1866, a dus la dizolvarea Confederaţiei Germane, la crearea unei noi Confederaţii a Germaniei de Nord, dominată de Prusia şi la anexarea mai multor ţări vecine. Printre victimele războiului austro-prusac s-a numărat şi alianţa dintre structurile de poliţie ale statelor germane, înfiinţată în 1851 pentru a coordona operaţiunile de contrasubversiune în Austria şi în principalele state germane şi care a încetat să funcţioneze în 1866.[49] La Londra, Marx a atras mai puţin atenţia poliţiei prusace în calitate de lider al Internaţionalei decât o făcuse în perioada Marii Expoziţii. Este foarte puţin probabil ca spionii de orice naţionalitate să-l fi urmărit vreodată la British Museum şi să-l privească în timp ce scria ultimele observaţii la primul volum din *Das Kapital* („Capitalul”), publicat în limba germană în 1867. Este la fel de puţin probabil ca Palmerston să fi acordat atenţie sau să fi fost măcar conştient că Marx scrisese în repetate rânduri că prim-ministrul ar fi spion rus cu state vechi.

Marx şi-a recâştigat celebritatea şi a revenit în centrul preocupărilor serviciilor de informaţii continentale după căderea celui de-al Doilea Imperiu şi înfrângerea Franţei în Războiul franco-prusac. Cel mai serios război civil al secolului a izbucnit în martie 1871 între radicalii patrioţi ai Comunei din Paris, care nu doreau să accepte înfrângerea, şi forţele guvernului francez recent ales, condus de Adolphe Thiers, descris de Marx drept „acel gnom monstruos”. Deşi 17 din cei 92 de lideri aleşi ai Comunei, numită aşa pentru a onora Comuna din Paris din anii 1790, erau membri ai Internaţionalei, majoritatea au revenit la o tradiţie revoluţionară mai veche. Guvernul lui Thiers a preferat totuşi să dea vina pentru existenţa Comunei pe Marx şi Internaţionala lui; în încercarea de a demonstra legătura dintre părţi s-a

recurs la documente falsificate.[50] Marx pare să fi concluzionat, probabil corect, că falsurile erau produse de agenţi de poliţie:

> Mintea burghezo-poliţienească gândeşte, în mod firesc, că Asociaţia internaţională a muncitorilor (Internaţionala) funcţionează în maniera unei conspiraţii secrete, corpul său central comandând, din când în când, explozii în diferite ţări. De fapt, Asociaţia noastră nu este altceva decât legătura internaţională dintre cei mai destoinici muncitori din diferitele ţări ale lumii civilizate.[51]

După ce *Pall Mall Gazette* l-a denunţat drept „conducător al unei conspiraţii vaste" responsabil de atrocităţile comise de Comună, Marx l-a ameninţat pe redactorul-şef cu un duel. Totuşi, în mod privat, după ani de zile în care presa britanică îl ignorase în mare măsură, era mulţumit să fie „cel mai calomniat om din Londra": „Chiar îmi face bine după o plictisitoare idilă pastorală ce ţine de 20 de ani".[52]

Marx ştia bine că, în realitate, Comuna din Paris făcuse la fel de multe şi pentru apărarea clasei de mijloc, şi a intereselor muncitorilor, iar mai târziu s-a plâns că aceasta nu a reuşit să pună mâna pe activele Băncii Franţei. Dar, după ce Comuna a fost zdrobită de forţele guvernamentale franceze cu o violenţă oribilă în timpul *la Semaine Sanglante* din mai[53], Marx a sărit în apărarea sa într-unul dintre cele mai elocvente pamflete politice scrise vreodată, *Războiul civil din Franţa*, alcătuit iniţial ca un apel al Consiliului General al Internaţionalei către membrii săi:

> Parisul muncitorilor şi Comuna sa vor fi sărbătoriţi pentru totdeauna ca precursori glorioşi ai unei noi societăţi. Martirii săi vor rămâne veşnic în inima mare a clasei muncitoare. Soarta exterminatorilor săi a fost deja bătută în cuie în acel stâlp al infamiei eterne, de unde nu-i vor putea salva toate rugăciunile preoţilor.

Afirmaţiile potrivit cărora Marx se afla în spatele Comunei l-au transformat din nou în ţintă pentru spionii poliţiei, dar de data aceasta ai poliţiei din Germania recent unificată. La următorul Congres al Internaţionalei, desfăşurat la Haga în 1872, pare să le fi dejucat planurile celor mai mulţi dintre ei, dacă nu pe ale tuturor, limitând prezenţa la congres la persoanele cu delegaţii din partea asociaţiilor locale, toate verificate cu atenţie. Un agent din poliţia germană, care a încercat să tragă cu urechea după ce a fost exclus de la şedinţă, a raportat la Berlin că este imposibil chiar şi „să facă o încercare de a auzi prin fereastra deschisă un singur cuvânt din ceea ce are loc în interior". Corespondentul *Times* a obţinut puţin mai mult, ascultând la o uşă prin gaura cheii, însă nu a putut auzi decât „clinchetul clopoţelului preşedintelui, ridicându-se din când în când deasupra unei furtuni de voci furioase".[54] Departe de urechile spionilor, Marx a obţinut aprobarea unei moţiuni (fără îndoială cauza unora dintre „vocile furioase") care prevedea mutarea Consiliului Internaţionalei la New York. Motivele sale, deşi nu sunt clare, includeau probabil frica de supraveghere şi hărţuire din partea poliţiei dacă ar fi rămas în Europa, îngrijorarea pentru faptul că propria sănătate în declin îl va împiedica să rămână liderul real al Internaţionalei şi dorinţa de a putea termina de scris *Das Kapital*. După cum probabil prevăzuse, odată mutată la New York, Internaţionala a intrat în declin rapid şi s-a dizolvat în 1876.[55]

După suprimarea Comunei din Paris, Ministerul de Interne britanic s-a confruntat cu o serie de cereri urgente ale guvernelor străine pentru informaţii despre presupuşi „comunişti" refugiaţi la Londra. Iniţial, nu prea ştia ce să răspundă. Ministrul de interne, lordul Aberdare, a avut însă ideea strălucită de a-i cere secretarului său să îi scrie lui Marx, care a răspuns

încântat cu o întreagă literatură despre activităţile Internaţionalei şi o copie a cărţii sale *Războiul civil din Franţa*.[56] Scotland Yard a avut mai puţin succes cu propriile sale anchete directe. În mai 1872, un sergent de poliţie a fost trimis să investigheze o întâlnire a „refugiaţilor comunişti" francezi, desfăşurată la Canonbury Arms din Islington. Când a vrut să intre în sală, sergentul a fost întrebat dacă este comunist, a răspuns că nu era, dar a insistat asupra dreptului său de a participa la şedinţă: „În momentul acela o persoană (pe care o pot identifica) m-a înhăţat şi, ajutată de alţii, m-a scos din cameră şi m-a ameninţat că dacă mă întorc îmi sparge capul. Nu m-am întors pentru a nu avea loc nicio încălcare a ordinii publice". După o lună, sergentul a încercat din nou. De data aceasta a reuşit să rămână, dar toţi comuniştii au plecat.[57]

Lipsa hărţuirii poliţiei i-a dat suficientă încredere lui Marx pentru a solicita cetăţenia britanică în 1874, cu sprijinul referinţelor scrise de patru britanici. Cu toate acestea, Ministerul de Interne a respins cererea, după ce Scotland Yard a raportat că, deşi cei care scriseseră referinţele erau „persoane respectabile", Marx era „agitatorul renumit al Germaniei, şeful Asociaţiei internaţionale şi avocatul principiilor comuniste. Nu a fost loial regelui şi ţării sale".[58] După aceea, Scotland Yard pare să-şi fi pierdut interesul faţă de Marx şi de cei câţiva adepţi ai săi de la Londra. În discursul ţinut la cimitirul Highgate la înmormântarea lui Marx (care a murit pe 14 martie 1883), Engels l-a descris drept un geniu revoluţionar, ale cărui „nume şi operă vor supravieţui peste veacuri". La înmormântare au fost prezente însă numai 11 persoane îndoliate.[59] *Das Kapital* nu a fost publicat în engleză până în 1887, iar Scotland Yard aproape sigur nu a achiziţionat niciun exemplar. Versiunea engleză a devenit, probabil, cel mai puţin citită capodoperă scrisă în Anglia victoriană. Liderul laburist cel mai bine educat din Marea Britanie a secolului XX, Harold Wilson, fost decan la Oxford, s-a lăudat în timpul mandatului de prim-ministru că nu a trecut niciodată de pagina a doua.[60]

Unele guverne străine şi-au menţinut totuşi interesul faţă de emigranţii subversivi aflaţi la Londra în anii 1870 şi nu numai şi au cerut informaţii, de obicei cu puţin succes, din partea autorităţilor britanice. În octombrie 1878, ambasadorul rus a cerut ajutorul Met pentru a obţine informaţii despre activităţile exilaţilor politici ruşi la Londra. Comisarul Met, Sir Edmund Henderson, care s-ar putea să nu fi avut cunoştinţă de informaţiile transmise forţelor de poliţie de pe continent în anii 1850, a afirmat în mod eronat că o astfel de asistenţă nu a fost niciodată oferită până atunci, „cu excepţia momentelor când s-au comis unele fapte grave şi când au fost necesare materiale într-o anchetă desfăşurată în această ţară": „Chiar şi în cazul Orsini, acţiunea poliţiei a vizitat [sic] o mare animozitate împotriva guvernului de atunci în rândul unei mari categorii de oameni". Henderson a adăugat că o anchetă desfăşurată de Met în cazul exilaţilor politici ruşi ar fi, în orice caz, „mai mult decât inutilă".[61] În ciuda creării Departamentului de Investigaţii Penale (Criminal Investigation Department – CID) în 1877, inspectorul-şef Adolphus „Dolly" Williamson s-a plâns în 1880 că activitatea de detectiv nu era apreciată în cadrul Met:

> Nesiguranţa şi lipsa de regularitate a însărcinărilor [...] sunt [...] fără îndoială, în multe cazuri, foarte neplăcute şi respingătoare pentru clasa celor mai buni oameni din serviciu, întrucât îndatoririle lor îi aduc constant în contact cu cele mai proaste clase, cauzează frecvent alcoolism şi îi obligă uneori să recurgă la practici îndoielnice [sic] care nu le fac plăcere.[62]

20

TELEGRAFUL, RĂZBOAIELE DE LA JUMĂTATEA SECOLULUI ŞI „MARELE JOC”

Inventarea telegrafului, demonstrată iniţial cu succes la începutul domniei reginei Victoria, a declanşat „cea mai mare revoluţie în comunicaţii de la apariţia şi dezvoltarea tiparului”.[1] Războiul Crimeii (1853-1856), primul război între marile puteri de după Waterloo, a fost şi primul în care telegraful a jucat un rol major. La începutul campaniei anglo-franceze în peninsula Crimeea, în septembrie 1854, ştirile ajungeau în cel puţin cinci zile la Londra: două zile cu vaporul cu aburi de la Balaklava la Varna, pe litoralul de la Marea Neagră al Bulgariei de azi, apoi trei zile cu calul spre cea mai apropiată legătură telegrafică, aflată la Bucureşti. După ce francezii au extins telegraful pe coasta Mării Negre, în iarna lui 1854, transmiterea ştirilor dura doar două zile. După ce britanicii au instalat, în aprilie 1855, un cablu subacvatic de la Varna până în peninsula Crimeea, ştirile puteau ajunge la Londra în câteva ore.[2]

Pentru prima dată, miniştrii puteau citi acasă relatări despre războaie şi evenimente majore în exemplarele lor din *The Times*, proaspăt călcate cu fierul şi aduse de valeţi, şi abia apoi să citească, în birourile lor de la Whitehall, depeşele oficiale de la comandanţii şi diplomaţii britanici. Niciodată nu mai putuseră cititorii de ziare, de la Londra şi din alte capitale, să urmărească vreo campanie militară britanică beneficiind de detalii atât de prompt furnizate. Comandantul suprem al armatei britanice, lordul Raglan (promovat la gradul de feldmareşal în noiembrie 1854), s-a plâns că, datorită *The Times*, ruşii nu prea mai aveau nevoie de spioni şi că „nu mai trebuie să dea niciun ban la rubrica «Serviciul secret»„.[3] Scriind secretarului de război, ducele de Newcastle, în ianuarie 1855, Raglan l-a acuzat efectiv pe corespondentul de război al *The Times*, William Howard Russell, de trădare:

> Trec peste vina pe care scriitorul o găseşte în toţi şi toate, oricât de calculate ar fi criticile sale pentru a spori nemulţumirea şi a încuraja indisciplina, dar vă rog să luaţi în considerare dacă un agent plătit al împăratului Rusiei şi-ar putea servi mai bine stăpânul decât o face corespondentul acestui ziar cu cel mai mare tiraj din Europa [...]. Mă îndoiesc, acum, dată fiind rapiditatea comunicaţiilor, dacă o armată britanică poate fi menţinută mult timp în prezenţa unui duşman puternic, atunci când inamicul are acces prin presa engleză, şi de la Londra până la cartierul său general prin telegraf, la fiecare detaliu care poate fi cerut privind numărul, starea, echipamentul şi forţa adversarului său.[4]

Cu toate acestea, *The Times* a provocat mult mai puţine probleme forţelor britanice după sosirea acestora în Crimeea decât lipsa de informaţii. Raglan, a cărui ultimă experienţă de luptă fusese cu aproape 40 de ani în urmă la Waterloo, unde îşi pierduse braţul drept, învăţase cât de importante sunt serviciile de informaţii militare când se afla sub comanda lui Wellington. El contribuise la succesul asediului lui Wellington de la Pamplona din 1813, decriptând personal un mesaj interceptat al comandantului garnizoanei franceze către mareşalul Nicolas Soult.[5] Spre deosebire de experienţa sa din Războiul Peninsular, Raglan a ajuns în Crimeea în 1854 nu doar fără informaţii secrete asupra inamicului, ci chiar şi fără prea multe informaţii de bază. Când

a pornit spre Sevastopol, s-a plâns că i se părea că se avântă în necunoscut la fel cum se avântaseră şi Iason şi argonauţii în mitica lor căutare a Lânii de Aur, cu trei milenii înainte.[6]

Lipsa de informaţii de bază despre Crimeea, deşi era responsabilitatea principală a Ministerului de Război, i s-a datorat în parte şi lui Raglan. În 1854, maiorul Thomas Best Jervis, un genist în retragere din Bombay, care îşi petrecuse mare parte din carieră ca topograf în India, a descoperit la Bruxelles un exemplar din cea mai recentă hartă secretă rusească la scară a Crimeii, pe care a descris-o cu emoţie drept „un document nepreţuit", precum şi o hartă austriacă a Turciei europene. Grăbindu-se înapoi la Londra pentru a duce hărţile la Ministerul de Război, a constatat că Newcastle şi Raglan nu erau deloc încântaţi. Raglan, pare-se, avea deja un exemplar al hărţii secrete ruseşti, dar, neputând să citească „hieroglifele" chirilice, o lăsase deoparte. Interesul lui şi al lui Newcastle pentru aceasta a fost oarecum reînviat de Jervis, care a primit o propunere pe care a descris-o ulterior drept „parcimonioasă". Lui Jervis i s-a spus că, dacă ar traduce hărţile în franceză, pe cheltuiala sa, şi ar produce versiuni de zece foi cromolitografice ale acestora, Ministerul de Război ar cumpăra două exemplare. Pentru a strânge cele 850 de lire necesare pentru finanţarea proiectului, el a fost nevoit să vândă o mare parte din propria bibliotecă, pe care o preţuia foarte mult. Odată ajuns în Crimeea, harta rusească tradusă de Jervis s-a dovedit rapid de nepreţuit atât pentru comandanţii britanici, cât şi pentru cei francezi şi i s-a cerut să producă mai multe exemplare. Acestea au fost probabil primele hărţi tipărite în Marea Britanie care au marcat contururile maritime cu albastru, terenul înalt cu maro şi restul cu negru.[7]

Campania anglo-franceză a început cu o victorie asupra ruşilor în bătălia de la Alma din 20 septembrie (comemorată ulterior prin construirea unui pod cu acest nume peste Sena, la Paris). Totuşi, lipsa de informaţii locale în Crimeea l-a determinat pe Raglan să ia decizia fatală de a nu lansa imediat un atac dinspre sud asupra Sevastopolului.[8] Comandanţii ruşi, care nu dispuneau nici ei de informaţii de bază, nu se aşteptaseră ca aliaţii să invadeze Crimeea până în primăvara următoare. Drept urmare, „forţele ruseşti erau într-o stare de confuzie" şi Sevastopolul era, practic, lipsit de apărare. După toate probabilităţile, un atac aliat pe 21 septembrie i-ar fi luat pe ruşi prin surprindere şi ar fi avut sorţi de izbândă cu costul a relativ puţine victime. Întârzierea lui Raglan a avut ca rezultat un asediu care a durat aproape un an şi s-a soldat cu zeci de mii de victime.[9]

Înaintarea forţelor ruse pe 25 octombrie către liniile britanice dintre baza lor de la Balaclava şi Sevastopol a dus la declanşarea Bătăliei de la Balaclava, cunoscută astăzi drept Şarja Cavaleriei Uşoare. Atacul dezastruos, dar eroic, al brigăzii în „Valea Morţii" (aşa cum a numit-o mai târziu Tennyson) s-a datorat comunicărilor confuze dintre Raglan şi comandanţii săi. Raglan voia ca brigada de cavalerie uşoară să împiedice forţele ruse să captureze tunurile împrumutate aliaţilor turci, amplasate pe o culme. Ducele de Wellington nu pierduse niciodată nici măcar un singur tun în faţa inamicului, iar pierderea tunurilor britanice în favoarea ruşilor în Crimeea ar fi fost o umilire majoră. Ordinul lui Raglan de a „încerca să împiedice duşmanul să pună mâna pe tunuri" a fost denaturat îngrozitor în timp ce era transmis pe scara ierarhică. Mesajul către comandantul diviziei de cavalerie, George Bingham, cel de-al 3-lea conte de Lucan, a fost transmis de căpitanul Louis Nolan. Cei doi bărbaţi nu se puteau suferi unul pe celălalt. După ce a citit mesajul, Lucan l-a întrebat pe Nolan: „Atac, domnule? Ce atac? Ce tunuri, domnule?" Probabil fluturându-

şi braţul într-o direcţie vagă, Nolan a răspuns: „Acolo, domnul meu, este duşmanul tău. Acolo sunt tunurile tale”. Lucan i-a trimis apoi un ordin comandantului cavaleriei uşoare, James Brudenell, cel de-al 7-lea conte de Cardigan, cu care abia dacă vorbea, să atace ţinta greşită. Dintre cei 661 de membri ai brigăzii de cavalerie uşoară care au atacat în direcţia greşită, 113 au fost ucişi şi 134 au fost răniţi. Doar intervenţia cavaleriei franceze a salvat brigada de la distrugerea completă. După ce a auzit că Nolan a fost ucis în timpul bătăliei, Lucan a declarat cu lipsa-i caracteristică de compasiune: „S-a împlinit soarta, moarte de câine – şi ca un câine să fie îngropat într-un şanţ”.[10]

Comunicarea deficitară dintre Raglan şi comandanţii săi, agravată de animozităţile personale, a afectat inevitabil circulaţia informaţiilor. Însă au fost trase nişte învăţăminte. Principalul responsabil pentru îmbunătăţirea serviciilor britanice de informaţii militare în Crimeea a fost Charles Cattley (alias Calvert), fost viceconsul britanic în portul comercial Kerci din estul Crimeii, care a devenit membru civil în statul-major al lui Raglan la sfârşitul lui august 1854. Cattley, care vorbea rusă, franceză şi italiană, a fost iniţial cooptat ca interpret, dar a improvizat şi a condus şi un departament de informaţii militare. În plus faţă de salariul său consular de 200 de lire sterline pe an, i se plătea câte o guinee pe zi, la care se adăugau cheltuielile pentru mâncare şi transport. O parte din informaţiile lui Cattley proveneau de la dezertorii polonezi din forţele ruse. De asemenea, el a recrutat agenţi dintre tătarii musulmani din Crimeea, care considerau invazia aliată drept o eliberare de sub ocupaţia rusească. Probabil la fel de importante au fost informaţiile de bază despre Crimeea pe care Raglan nu le ştia. Pe 21 octombrie 1854, Cattley a trimis un memoriu avertizându-l pe Raglan că, în luna următoare, locul soarelui de toamnă va fi luat de „vânturi aspre, ploi abundente, zăpadă şi lapoviţă”. Mai mult, exista pericolul ca, aşa cum se întâmpla odată la câţiva ani, peste peninsulă să se instaleze „gerul rusesc”: în timpul acestuia, „dacă atingi metalul cu mâna descoperită, se lipeşte pielea de el”. Raglan i-a scris lui Newcastle două zile mai târziu, incluzând şi memoriul lui Cattley: „Trebuie să fim pregătiţi fie pentru umezeală, fie pentru frig extrem şi în niciun caz trupele noastre nu pot rămâne în corturi. [...] ţara cu greu produce lemn suficient pentru a găti mâncarea trupelor”. Newcastle a răspuns că Raglan trebuie să fie „foarte dezinformat”; clima Crimeii era „una dintre cele mai blânde şi mai frumoase din lume”.[11] Din cauza refuzului Ministerului de Război de a-şi recunoaşte propria ignoranţă, trupele britanice au rămas astfel atât fără îmbrăcăminte groasă, cât şi fără adăpost peste iarnă.[12]

Informaţiile lui Cattley au jucat un rol din ce în ce mai important în planificarea operaţională. Probabil au contribuit la decizia aliaţilor de a-şi consolida forţele în portul Eupatoria din vestul Crimeii, înainte de a respinge un atac rusesc major, comandat de ţarul Nicolae I, în februarie 1855. Durerea provocată de înfrângere e posibil să fi contribuit la moartea lui Nicolae, două săptămâni mai târziu. Informaţiile de la Cattley au avut, de asemenea, o influenţă majoră asupra operaţiunilor amfibii din Marea Azov, care au permis, începând din mai, distrugerea unor mari cantităţi de provizii ale forţelor ruse şi au blocat o bună parte a trupelor ţariste. La numai două săptămâni de la moartea lui Raglan, din 28 iunie 1855, Cattley a murit de holeră în tabăra britanică de la Balaclava. „Pierderea lui”, a scris succesorul său, locotenent-generalul Sir James Simpson, „este ireparabilă!”[13]

La fel ca Raglan, Simpson s-a plâns cu amărăciune de informaţiile pe care ruşii le-ar fi obţinut din relatările de război transmise telegrafic pentru *The*

Times: „Spionii noştri ne oferă tot felul de rapoarte [pentru bani], în timp ce inamicul nu cheltuie niciodată niciun sfanţ pentru informaţii. Obţine totul dintr-un ziar londonez, pentru care plăteşte cinci penny”.[14] Principala victimă a relatărilor din *The Times* nu a fost însă armata britanică, ci guvernul de la Londra. Combinaţia dintre telegraf şi noua profesie de corespondent de război a adus realitatea războiului şi suferinţa soldaţilor britanici în atenţia publicului de acasă mai rapid ca niciodată. Pe 30 ianuarie 1855, lordul Aberdeen şi-a dat demisia de la conducerea guvernului după ce a pierdut votul de încredere din Camera Comunelor. „Dvs. aţi fost cel care a răsturnat guvernul”, l-a acuzat ducele de Newcastle pe corespondentul *The Times*, William Howard Russell.[15] Palmerston, în vârstă de 70 de ani, i-a succedat în funcţie, devenind cel care avea să câştige războiul.

Rusia nu şi-a revenit niciodată după căderea Sevastopolului, în septembrie 1855, după aproape un an de asediu. Izolat în Europa, Aleksandru al II-lea, care i-a urmat pe tron lui Nicolae I în martie, a început tratativele de pace la sfârşitul anului. Tratatul de la Paris, care a încheiat războiul în martie 1856 şi a subminat planurile ruseşti de împărţire a Imperiului Otoman, a interzis Rusiei şi să menţină o flotă în Marea Neagră. Aleksandru credea că refacerea Rusiei după înfrângerea umilitoare din Crimeea necesita reforme majore. Cea mai cunoscută şi mai extinsă dintre acestea a fost abolirea iobăgiei, pe care a anunţat-o prima dată în martie 1856, dar nu a fost pusă în aplicare decât cinci ani mai târziu. Ţarul a acţionat mult mai rapid pentru reforma serviciilor de informaţii militare, care au fost mai puţin eficiente în Crimeea decât în timpul Războaielor Napoleoniene, obţinând prea puţine beneficii de pe urma articolelor necenzurate din *The Times* care îi indignaseră atât pe Raglan, cât şi pe Simpson.

Pe 10 iunie 1856, Aleksandru al II-lea a numit personal ataşaţi militari la Londra, Paris, Viena şi Constantinopol, cu instrucţiuni despre 15 categorii de informaţii ce urmau a fi avute în vedere: printre acestea efectivele, organizarea, armamentul, transportul, comunicaţiile, mentalitatea şi moralul forţelor armate străine. În prezent, Serviciul de informaţii externe al Federaţiei Ruse (SVR), ca şi serviciul militar (GRU), consideră data de 10 iunie 1856 drept „o zi memorabilă în istoria serviciilor ruse de informaţii” – întemeierea spionajului militar modern.[16] Ţarul s-a inspirat probabil din exemplul operaţiunilor de spionaj care foloseau ataşaţi militari ai cancelariei speciale secrete din Sankt-Petersburg din ultimii ani ai Războaielor Napoleoniene.[17] Cel mai influent dintre noii ataşaţi militari a fost Nikolai Ignatiev, care a ajuns la post la Londra la vârsta de doar 24 de ani, hotărât să se răzbune pentru înfrângerea Rusiei în Războiul Crimeii. Rapid apreciat de către Ministerul de Externe drept un „individ deştept şi viclean”, a devenit un jucător important în „Marele Joc” cu Rusia de la frontiera de nord-vest şi, mai târziu, sursa de inspiraţie pentru răufăcătorul sinistru cu acelaşi nume din două romane din seria Flashman, care îl torturează şi încearcă să-l asasineze pe eroul britanic. Izbucnirea rebeliunii indiene din 1857 l-a convins pe Ignatiev că Rusia ar trebui să profite de voinţa Indiei de „a se elibera de sub jugul odios al străinilor”.[18]

Jugul străin din India a fost oficial nu cel al guvernului britanic, ci al Companiei Indiilor de Est, care avea sediul în City of London, deşi interferenţele de la Whitehall şi Downing Street erau tot mai accentuate. În ciuda etnocentrismului lor, conducătorii britanici ai Indiei erau mult mai curioşi cu privire la teritoriile cucerite decât fuseseră predecesorii lor moguli şi au descoperit mult mai multe despre geografia şi istoria Indiei decât

aceştia. Într-o perioadă de 70 de ani, Marele cadastru trigonometric al Indiei, început în 1802 sub auspiciile Companiei Indiilor de Est, care a recurs la zeci de mii de muncitori, ghizi şi savanţi indieni, a realizat cartografierea cu precizie ştiinţifică a întregului subcontinent, reuşind să calculeze pentru prima dată înălţimea muntelui Everest şi a altor vârfuri din Himalaya.[19]

În pofida acestei reuşite, Marea Britanie nu înţelegea cultura indiană, ceea ce a contribuit la un eşec informativ serios înaintea rebeliunii din 1857-1858 (numită ulterior de către scriitorii indieni „Primul Război pentru Independenţă"). Această lipsă de înţelegere a fost exemplificată de confuzia creată printre administratorii britanici în ultimele luni de dinainte de izbucnirea rebeliunii cauzate de aşa-numita „mişcare *chupatty* (sau *chapatti*)". *Chapatti*, o lipie nedospită, a fost şi a rămas o parte esenţială a dietei indiene. La începutul lunii februarie 1857, Mark Thornhill, un magistrat britanic dintr-un orăşel din apropiere de Agra, a intrat într-o dimineaţă în biroul său şi a găsit pe masă patru *chapatti*, pe care le-a descris dispreţuitor drept „prăjiturele murdare din făina cea mai grosieră, cam de mărimea şi grosimea unui biscuit". El a fost informat că au fost puse acolo de un ofiţer de poliţie indian, care le primise de la un *chowkidar* (paznic) de sat uimit: „Un bărbat a ieşit din junglă cu ele şi i le-a dat pazniculuі, spunându-i să facă patru la fel şi să le ducă la paznicul din satul vecin, căruia trebuia să îi spună să facă acelaşi lucru". Au urmat numeroase relatări similare. Şeful lui Thornhill, George Harvey, aflat la Agra, a calculat că aceste *chapatti* înaintau în provincie cu o viteză cuprinsă între 160 şi 320 de kilometri pe noapte, mai repede decât cel mai rapid serviciu britanic de poştă. „Britanicii", scrie istoricul Kim Wagner, „au privit cu o suspiciune profundă, învecinată cu paranoia, orice tip de comunicare din India pe care nu-l puteau înţelege." Chiar şi circulaţia inexplicabilă a inofensivelor *chapatti* părea sinistră. A părut şi mai sinistră după izbucnirea rebeliunii. Se credea că „mişcarea *chupatty*" a fost opera unui grup viclean de conspiratori care începuseră să planifice revolta cu luni, dacă nu chiar ani de zile înainte. În realitate, *chapatti* nu aveau nicio legătură cu rebeliunea. Aşa cum a arătat Kim Wagner, circulaţia lor a început probabil ca o încercare bine-intenţionată, deşi prost concepută, de a preveni răspândirea holerei şi s-a dezvoltat într-o formă nouă de scrisoare în lanţ, pe care cei implicaţi se temeau din superstiţie să o rupă.[20]

Incapacitatea britanicilor de a înţelege sensibilităţile indienilor a stat şi la baza provocării neintenţionate reprezentate de introducerea unui nou model de puşcă Enfield în armatele Companiei Indiilor de Est, care a fost cauza directă a rebeliunii. Se credea că tubul cartuşului, pe care şipaii (soldaţii indieni) trebuiau să îl deschidă cu dinţii, conţine untură de porc (necurată pentru musulmani) şi seu de vacă (animal sacru pentru hinduşi). Deşi armata indiană nu a primit niciun singur cartuş gresat, credinţa unora dintre şipai că a existat un complot britanic pentru a-i spurca a fost cauza imediată a rebeliunii. Şipaii din armata bengaleză din Meerut şi-au împuşcat ofiţerii britanici şi au pornit spre Delhi. Mai mulţi răsculaţi, care fuseseră instruiţi cum să folosească telegraful, erau conştienţi de utilizarea acestuia în operaţiunile militare şi au rupt cablurile telegrafice din zonele controlate de ei, dar nu înainte ca postul de la Delhi să fi telegrafiat un avertisment către alte posturi. Avertismentul a permis autorităţilor din Punjab să dezarmeze regimentele indiene înainte ca acestea să primească vestea despre rebeliunea din Meerut.[21] Robert Montgomery, pe atunci comisar judiciar la Lahore, în Punjab, a susţinut în mod teatral că „telegraful electric a salvat India". Cuvintele sale sunt înscrise pe Telegraph Memorial, un obelisc din granit de 20 de metri din

vechiul Delhi, care a fost ridicat „pentru a comemora serviciile loiale şi devotate ale personalului staţiei de telegraf din Delhi, la data de 11 mai 1857”. Montgomery (bunicul feldmareşalului conte Montgomery de Alamein) a fost făcut cavaler pentru că a reuşit să dezarmeze garnizoana şipailor din Lahore după ce a primit avertismentul staţiei de telegraf Delhi.[22]

O răzvrătire a şipailor părea de neconceput. Cei mai mulţi ofiţeri britanici erau convinşi că, aşa cum a spus unul dintre ei, soldatul autohton era „întru totul mulţumit de situaţia sa, un individ vesel, prietenos, simplu şi de încredere”.[23] Sir John Kaye, secretar al departamentului de externe din cadrul Biroului pentru India înfiinţat la Whitehall după rebeliune, a scris mai târziu: „Nu a existat nicio doamnă în ţară care să nu se simtă în siguranţă la gândul că locuinţa ei e păzită de gărzi de şipai sau care să nu fi călătorit, însoţită de o astfel de escortă, în lungul şi în latul ţării”.[24] În timpul rebeliunii, unele doamne au devenit victime ale atacurilor şipailor, despre care *The Times* a susţinut că erau:

> atât de abominabile, încât nici nu le putem povesti [...]. Nu putem tipări aceste relatări – sunt prea neplăcute pentru publicare. Ar trebui să vorbim despre familii ucise cu sânge rece – iar crima era un act de milă! –, despre violuri asupra doamnelor engleze în prezenţa soţilor, a părinţilor, a copiilor lor – şi apoi, abia apoi, despre asasinarea lor.[25][313]

După ce înainte luaseră de bună loialitatea şipailor, funcţionarii britanici au concluzionat în mod eronat, după declanşarea rebeliunii, că soldaţii autohtoni sunt în realitate cei mai vicleni dintre conspiratori – o concluzie care arată cum stereotipurile rasiste au puterea de a denatura evaluarea informaţiilor. Principalul misionar britanic din India, reverendul Alexander Duff, a dat vina pe mentalitatea „asiatică” a şipailor:

> De-a lungul veacurilor, asiaticul s-a remarcat prin duplicitatea, viclenia, ipocrizia, trădarea sa; şi pe deasupra – şi, într-adevăr, întrucât e necesară pentru a excela în perfidie – prin capacitatea lui de a ţine secrete şi de a tăinui [...]. În aproape toate cazurile, şipaii au reuşit să tăinuiască faţă de cei mai vigilenţi ofiţeri, până în ultimul moment, planurile ucigaşe îndelung şi mişeleşte pregătite [...].[26]

Thomas Babington Macaulay, cândva o personalitate influentă la Calcutta, unde fusese implicat, cu 20 de ani înainte, în reforma educaţională şi penală, i-a condamnat pe locuitorii din Bengal, fieful puterii britanicilor, scriind într-un stil şi mai preţios:

> Cum sunt coarnele pentru bivol, cum este laba pentru tigru, cum este înţepătura pentru albine, cum este frumuseţea, potrivit vechiului cântec grecesc, pentru o femeie, aşa este înşelăciunea pentru bengalezi. Promisiuni măreţe, scuze mieroase, urzeli complicate de falsuri potrivite cu împrejurările, şicane, sperjur, fals, acestea sunt armele, ofensive şi defensive, ale oamenilor de pe Gangele Inferior.[27]

Problemele întâmpinate în încercarea de a înăbuşi rebeliunea au transformat culegerea de informaţii într-o prioritate majoră. Robert Montgomery şi noul şef în vârstă de 36 de ani al Departamentului de informaţii al armatei, maiorul W.S.R. Hodson, au coordonat operaţiunile de informaţii împotriva şipailor rebeli şi a susţinătorilor acestora care controlau

---

[313] Marx a scris *în New York Daily Tribune*: „Nu trebuie uitat că, în timp ce cruzimile englezilor sunt descrise simplu şi rapid, fără a prezenta detalii dezgustătoare, ca acte ce cad sub incidenţa legii marţiale, atacurile localnicilor, şocante cum sunt, sunt în mod deliberat prezentate exagerat”. (*N.a.*)

Delhi în vara lui 1857.[28] Reţelele lor de agenţi ofereau constant rapoarte mai detaliate şi mai optimiste despre poziţia din ce în ce mai dificilă a rebelilor – oarecum influenţate totuşi de tendinţa de a le spune lui Montgomery şi Hodson ce îşi imaginau că ar vrea să audă aceştia. Afirmaţia linguşitoare conform căreia „cetăţenii se roagă nerăbdători pentru revenirea puterii britanice" devenise un refren obişnuit.[29]

Hodson a fost unul dintre cei mai lipsiţi de scrupule ofiţeri de informaţii britanici de după Sir George Downing cu două secole înainte.[30] Înainte de rebeliune, el fusese acuzat, probabil pe bună dreptate, de delapidarea fondurilor regimentului, a soldei unui coleg ofiţer şi a fondurilor unui azil. În 1855, fusese temporar suspendat de la comandă. În timpul rebeliunii, l-a ucis pe ofiţerul indian Bisharat Ali, după cum se spune, pentru că i-ar fi datorat bani acestuia.[31] Imediat după recucerirea oraşului Delhi, Hodson l-a urmărit şi arestat pe ultimul conducător mogul, Bahadur Shah, căruia britanicii îi acordaseră titlul de rege în Delhi şi care ulterior a fost găsit vinovat de complicitate la omor şi trimis în exil, împreună cu soţiile sale. Hodson a împrumutat o carabină de la unul dintre soldaţii săi şi i-a executat sumar pe cei trei fii ai lui Bahadur, luându-le inelele şi săbiile. S-a lăudat că ar fi „ceva deosebit (...) să poarte o sabie luată de la ultimul descendent al Casei lui Timur [Lenk]".[32]

Rebeliunea a schimbat natura guvernării britanice în India. O Proclamaţie regală din 1 noiembrie 1858, urmată de Actele guvernului Indiei, a înlocuit guvernarea Companiei Indiilor de Est cu cea a Coroanei britanice, reprezentată de un viceregе cu capitala (până în 1911) la Calcutta (care se muta vara la Simla din cauza căldurii). S-a înfiinţat o nouă armată indiană, cu o treime din efective formate din soldaţi britanici (faţă de 10% înaintea rebeliunii) şi cu un departament de informaţii consolidat. Informaţiile erau o prioritate mai mare la Calcutta decât la Londra. În ciuda închiderii Secţiei de criptanaliză de la Londra în 1844, guvernul Indiei şi-a menţinut propriul sistem independent de interceptare şi decriptare a mesajelor. Începând cu anul 1836, magistraţii au fost şi şefi ai serviciilor poştale pentru districtele pe care le reprezentau, având ordine clare de a înlesni deschiderea şi inspectarea de către funcţionarii britanici a tuturor scrisorilor indienilor.[33] În timpul rebeliunii, autorităţile au interceptat foarte puţine scrisori clar „trădătoare", dar au găsit dovezi de ostilitate faţă de stăpânirea albă în declaraţii precum „Grâul alb a devenit foarte rar, deşi se produce din abundenţă" şi „Pălăriile se văd rar, însă turbanele albe abundă".[34]

Rebeliunea i-a făcut cel puţin pe unii dintre înalţii demnitari britanici conştienţi, pentru prima dată, de cât de puţin ştiu despre condiţiile locale în mare parte a subcontinentului. În 1863, preşedintele Curţii supreme de la Bombay s-a plâns că „administratorii-şefi ai vastului nostru Imperiu Indian [...] sunt adesea, dacă nu mereu, în necunoştinţă completă a celor mai clare realităţi [...] din jurul lor".[35] Încercările de a-i găsi pe foştii rebeli în zonele rurale au continuat timp de aproape un deceniu după rebeliune. În Punjab, Robert Montgomery a plătit recompense mari informatorilor care dezvăluiau unde se află aşa-zişii „infractori declaraţi". Odată prinşi, infractorii erau flagelaţi în public. Un „Raport despre poliţia de la sate" din 1860 a concluzionat că, în Provincia de Nord-Vest, poliţia ignora mai ales ce se întâmpla în mediul rural. În următoarele două decenii s-a încercat crearea unui sistem mai bine informat de poliţie rurală, distinct de cel al funcţionarilor locali.[36] S-a menţinut totuşi iluzia că rebeliunea a fost rezultatul unui complot pregătit de mult timp. În mod ironic, teoria conspiraţiei britanice a devenit

atât de bine pusă la punct, încât a fost preluată de naţionaliştii indieni de la începutul secolului XX, care au considerat rebeliunea un război de independenţă planificat cu grijă, conceput pentru a scăpa India de opresiunea britanică. La cea de-a 15-a aniversare a evenimentului, V.D. Savarkar a descris cum o imensă (deşi inexistentă) „Organizaţie revoluţionară” a trimis agenţi secreţi la şipaii de pe întregul subcontinent pentru a pregăti rebeliunea cu un astfel de succes, încât „să nu apară nicio bănuială în rândul viclenilor englezi în legătură cu ce se petrece până când avea loc explozia”.[37]

Ca şi în timpul rebeliunii indiene, telegraful a jucat un rol important în Războiul Civil American din 1861-1865. Când nu se afla la Casa Albă, preşedintele Abraham Lincoln era de obicei de găsit alături, la oficiul telegrafic şi secţia de cifrare a Departamentului de Război, cercetând fluxul de ordine şi rapoarte telegrafiate care-i ofereau informaţii mai detaliate şi mai actuale despre război decât orice altă sursă.[314] Tânărul telegrafist şi funcţionar criptograf David Homer Bates scria mai târziu: „În afara membrilor cabinetului şi a secretarilor săi privaţi, nimeni nu a fost în relaţii mai apropiate sau mai confidenţiale cu Lincoln decât operatorii de cifru”. Bates şi cei doi colegi ai săi, Arthur B. Chandler şi Charles A. Tinkler, i-au dezvăluit lui Lincoln o parte din misterele activităţii de decriptare. În vârstă de numai 17 şi, respectiv, 20 şi 23 de ani la izbucnirea războiului, „Cei trei sacri”, aşa cum îşi spuneau ei cu mândrie, au fost probabil cel mai tânăr grup de criptanalişti din istoria americană. Printre succesele activităţii de decriptare care l-au impresionat în mod deosebit pe preşedinte a fost succesul lor în descifrarea corespondenţei private din 1863, care a dezvăluit că matriţele pentru imprimarea banilor rebelilor erau fabricate la New York. Secretarul confederat al Trezoreriei scria entuziasmat într-una dintre scrisorile interceptate: „Gravura matriţelor este superbă”. După ce gravorul a fost depistat în Lower Manhattan, matriţele şi câteva milioane de dolari confederaţi proaspăt tipăriţi au fost confiscate de către un şerif federal.[38] Deşi ambele părţi urmăreau liniile telegrafice, cea mai mare parte a interceptării mesajelor a rezultat din capturarea posturilor de telegraf, ceea ce le-a permis criptanaliştilor şi să trimită mesaje false inamicului. Generalul confederat Robert E. Lee le-a ordonat ofiţerilor săi „să nu trimită mesaje prin telegraf în legătură cu [...] mişcările [trupelor], pentru că acestea vor deveni cunoscute”.[39]

Lincoln a fost primul preşedinte care s-a arătat interesat de operaţiunile de recunoaştere aeriană, care urmau să conducă, un secol mai târziu, la utilizarea avioanelor şi a sateliţilor de spionaj pentru a obţine şi interpreta imagini pentru uz informativ (IMINT). El a fost impresionat de o demonstraţie remarcabilă făcută pe 18 iunie 1861 de Thaddeus S. C. Lowe, în vârstă de 28 de ani, pilot de aerostat cu state vechi şi profesor autointitulat. De la 500 de metri deasupra Washingtonului, Lowe i-a transmis un mesaj „preşedintelui Statelor Unite” cu ajutorul unui cablu care lega dirijabilul de sol: „Acest punct de observaţie acoperă o suprafaţă în diametru de aproape 80 de kilometri. Oraşul, cu brâul său de tabere, prezintă o scenă superbă”. Experimentul cu balonul a marcat trei premiere: „prima comunicare electrică de la un aerovehicul la sol, prima astfel de comunicare adresată unui preşedinte al Statelor Unite şi prima transmisie «în timp real» a datelor de recunoaştere de pe o platformă aeropurtată”. Cu sprijinul entuziast al lui Lincoln, două luni mai târziu a fost înfiinţat un corp de aerostate, cu Lowe pe post de „aeronaut-şef”,

[314] În 1862, Lincoln l-a autorizat pe secretarul său de război, Edwin M. Stanton, să redirecţioneze liniile de telegraf prin biroul său. Vezi Mindich, „Lincoln’s Surveillance State”. (*N.a.*)

având în subordine şapte aerostate şi nouă piloţi. Înainte de Bătălia de la Fair Oaks, punctul culminant al unei ofensive unioniste declanşate în peninsula Virginia la începutul verii lui 1862, „profesorul” Lowe a reuşit să detecteze o mare concentrare de forţe confederate care se pregăteau să atace. Totuşi, primele experimente IMINT au reprezentat un start fals. Deşi Lowe a făcut unele adaptări pentru utilizarea militară, corzile greu de mânuit ale baloanelor şi generatoarele de gaz greoaie erau criticate din cauza incapacităţii de a se deplasa cu viteză mai mare decât a melcului. Corpul de aerostate a fost desfiinţat în iunie 1863.[40315]

În ciuda interesului său pentru SIGINT şi IMINT, Lincoln nu a reuşit să asigure o conducere centralizată adecvată sau o analiză a informaţiilor secrete obţinute de unionişti în timpul Războiului Civil. Rapoartele informative riscau să fie transmise în mod imprevizibil unuia sau mai multor destinatari: preşedintele, secretarul de război, comandantul trupelor, guvernatorii statelor ameninţate, comandanţi de armată sau de divizie. În timpul campaniei de la Gettysburg din 1863, principalele comandamente ale unioniştilor, precum şi Departamentul militar al căilor ferate îşi desfăşurau fiecare propriile operaţiuni independente de spionaj.[41]

Cea mai bine organizată agenţie de informaţii din timpul Războiului Civil a fost Biroul de Informaţii Militare (precursor al Diviziei de Informaţii Militare a forţelor terestre), fondat la începutul lui 1863 de noul comandant al armatei unioniste a Potomacului, generalul „Fightin’ Joe” Hooker. Condus de şeful serviciului de informaţii al lui Hooker, colonelul George G. Sharpe, un avocat din New York, Biroul a coroborat informaţii publice şi secrete provenite de la diferite surse, de la ziare la spioni, şi a pregătit evaluări regulate de informaţii şi de obicei de încredere. Cu toate acestea, Hooker s-a dovedit incapabil să folosească în mod eficient informaţiile Biroului. Înainte şi în timpul bătăliei de la Chancellorsville din mai 1863, Sharpe a furnizat informaţii detaliate şi precise despre forţele confederate conduse de Robert E. Lee. „În loc să folosească aceste informaţii”, scrie Jay Luvaas în studiul său despre Chancellorsville, „Hooker părea copleşit de ele [...]”. Lee a obţinut cea mai mare victorie învingând o armată de 130 000 de unionişti cu doar 60 000 de oameni.[42] Hooker a refuzat să accepte că a fost învins de o armată cu efective mai reduse. Comandantul Poliţiei Militare, generalul Marsena Rudolph Patrick, scria în jurnalul său:

> Obţinem informaţii exacte [de la Birou], dar Hooker nu le foloseşte şi îi insultă pe toţi cei care au o opinie diferită de el. El a declarat că inamicul are peste 100 000 de oameni – singura lui salvare este să facă să pară că forţele inamicului sunt mai numeroase decât ale sale, ceea ce este fals şi el ştie acest lucru. Ştie că Lee îi este superior şi se teme să se confrunte cu el într-o luptă cinstită.

Situaţia Biroului de informaţii militare s-a îmbunătăţit considerabil după ce Lincoln l-a demis pe Hooker pe 27 iunie din funcţia de Comandant al Armatei Potomacului, numindu-l în loc pe generalul George G. Meade (al cărui nume îl poartă sediul agenţiei americane SIGINT de astăzi, NSA). Înainte şi în timpul bătăliei victorioase de la Gettysburg (1-3 iulie), Meade a folosit mult mai eficient informaţiile corecte ale Biroului asupra forţelor confederaţiei decât Hooker la Chancellorsville. Lee, în schimb, avea mai puţine informaţii despre forţele unioniste decât în oricare dintre confruntările sale anterioare. „A fost

---

[315] Vezi ilustraţia nr. 41. (*N.a.*)

forţat”, scrie Jay Luvaas, „să se angajeze în luptă fără să aibă informaţii.” Acesta a fost unul dintre motivele înfrângerii sale.[43316]

Reputaţia în creştere a Biroului de informaţii militare după campania de la Gettysburg a dus la numirea lui Sharpe ca ofiţer de informaţii al noului comandant al forţelor unioniste, generalul Ulysses S. Grant. Din acel moment, Biroul lucra şi pentru Grant, şi pentru Meade. Succesul războiului de uzură al lui Grant în următorul an, deşi datorat în principal forţelor sale mai numeroase şi resurselor superioare ale Nordului, a beneficiat şi de informaţii solide. Sharpe atribuia cea mai mare parte a meritului succeselor obţinute de Birou în lunile de dinaintea predării lui Lee la Appomattox, în aprilie 1865, unei reţele de agenţi care acţiona în capitala confederată, Richmond (Virginia), şi care era condusă de Elizabeth Van Lew, o abolиţionistă înfocată care îşi convinsese mama să elibereze toţi sclavii familiei. În cea mai mare parte a anului precedent, Van Lew condusese cinci „staţii” de informaţii în jurul Richmondului, unde agenţii ei predau rapoarte pe care le preluau curierii unionişti şi le strecurau dincolo de liniile Confederaţiei. Printre agenţi se aflau servitorii ei afro-americani, care ascundeau mesaje în coji de ouă camuflate printre ouă adevărate sau în tipare de croitorie. Pentru a-i proteja pe agenţi de represalii după război, Van Lew a distrus rapoartele informative, pe care le-a cerut înapoi de la Departamentul de Război. Deşi din acest motiv s-au păstrat dovezi puţin detaliate, ea a fost probabil cea mai de succes spioană de la mijlocul secolului al XIX-lea. Finanţarea reţelei de agenţi din propriul buzunar a costat-o pe „Miss Lizzie” cea mai mare parte a averii sale. După război, Grant a încercat fără succes să convingă Congresul să îi restituie cei 15 000 de dolari pe care îi cheltuise în secret pentru cauza Uniunii. Patru ani mai târziu, după ce a devenit preşedinte, Grant i-a asigurat un venit numind-o în funcţia de director al poştei din Richmond, unul dintre cele mai înalte posturi federale în care putea fi numită o femeie. *Richmond Enquirer and Examiner* a calificat numirea „spionului federal” drept „insultă deliberată faţă de poporul nostru”. Succesorul lui Grant, preşedintele Rutherford B. Hayes, nu a reuşit să o confirme pentru un nou mandat în funcţie. Deşi Van Lew a lucrat mai târziu câţiva ani la Washington, ea a murit în Richmond în solitudine, „ocolită de parcă ar fi fost ciumată”.[44]

După Războiul Civil, Biroul de informaţii militare, prima agenţie profesionistă de spionaj din SUA care a colectat şi a analizat informaţii secrete, a fost desfiinţat. După Războiul Crimeii, serviciul britanic de informaţii militare fusese şi el desfiinţat. În februarie 1855, Ministerul de Război a fondat un Departament de topografie şi statistică (T&S) sub conducerea maiorului (ulterior locotenent-colonel) Thomas Jervis, cartograful care obţinuse harta secretă rusă a Crimeii în ajunul războiului.[45] Jervis spera să transforme T&S în primul departament de informaţii al Ministerului de Război, dar procesul era chinuitor de lent; după moartea sa, în 1857, chiar şi cartografia şi-a pierdut din importanţă. La mijlocul anilor 1860, T&S primea misiuni banale, cum ar fi pregătirea ilustraţiilor pentru reglementările privitoare la vestimentaţia armatei. Când a preluat funcţia de director al T&S, pe 1 aprilie 1870, căpitanul (mai târziu general-maior Sir) Charles Wilson a raportat că serviciul dispunea de o colecţie de hărţi străine „foarte incompletă”, informaţiile despre armatele altor ţări erau ruşinos de sărăcăcioase şi „mijloacele pentru menţinerea biroului la curent cu informaţii din străinătate” erau inexistente.

---

316 Victoria de la Gettysburg şi succesul repurtat concomitent de generalul Ulysses S. Grant în asediul asupra Vicksburgului au schimbat soarta Războiului Civil. (*N.a.*)

La ultimul punct, Wilson a exagerat. De la încheierea Războiul Crimeii, fuseseră trimişi, pentru prima dată, ataşaţi militari la Berlin, Paris, Sankt-Petersburg, Torino şi Viena (împreună cu un ataşat naval răzleţ la Paris). Dar izbucnirea Războiului Franco-Prusac, în iulie, a oferit dovezi suplimentare privind lipsurile serviciilor de informaţii militare britanice. „Dacă ar fi apărut complicaţii cu Franţa [...] şi dacă ni s-ar fi solicitat informaţii", a spus Wilson mai târziu, „ar fi trebuit să traducem o lucrare germană despre armata franceză, deoarece oferea informaţii mai bune decât am fi putut oferi noi."[46]

Ministrul francez de război, mareşalul Leboeuf, s-a lăudat în faţa *Corps Législatif* cu privire la declaraţia de război cu Prusia: „Suntem atât de bine pregătiţi, încât, dacă războiul ar dura doi ani, nu ne-ar lipsi niciun nasture la jambiere".[47] În realitate, Prusia s-a dovedit mult mai bine pregătită pentru război decât al Doilea Imperiu francez, atât în ceea ce priveşte organizarea forţelor sale, cât şi utilizarea informaţiilor. Spre deosebire de cavaleria prusacilor, cavaleria franceză a rămas în spatele liniilor şi a făcut puţine încercări de a afla informaţii despre inamic. Un corespondent de război nota dispreţuitor pe 30 iulie 1870: „În acest moment, nimic nu poate fi mai puţin agresiv decât armata franceză. Locuitorii din regiunea de frontieră, deşi învăţaţi cu vizitele obişnuite ale prusacilor, nu au văzut nici un singur dragon francez în mai mult de zece zile". Leboeuf, care a devenit şeful Statului-Major al Armatei Rinului, s-a plâns a doua zi, de la Metz: „Au trecut 24 de ore fără să primesc nicio fărâmă de informaţie asupra mişcărilor de trupe din nord sau sud [...]". Leboeuf şi împăratul Napoleon al III-lea au obţinut cea mai mare parte a informaţiilor lor din ziare, de la corespondenţii de război elveţieni, belgieni şi britanici, ale căror extrase din presă adnotate au fost plasate în dosare groase intitulate „*Renseignements*".[48]

Prima victorie a Prusiei, obţinută la Wissembourg, pe graniţa franceză, pe 4 august, a fost facilitată de un eşec al serviciilor franceze de informaţii. Când generalul Douay inspectase oraşul în ziua precedentă, habar n-avea că dinspre nord-est se apropiau rapid 80 000 de soldaţi prusaci şi bavarezi. Săptămâni la rând, forţele prusace fuseseră camuflate în Niederwald, o pădure de pini ce se întindea pe ambele maluri ale râului Lauter şi ascundea înaintarea prusacilor. Ulterior, ofiţerii de infanterie francezi s-au plâns că, din câte ştiau, nicio patrulă de cavalerie franceză nu a intrat în pădure pentru a-l căuta pe inamic.[49] Preluarea controlului asupra oraşului Wissembourg le-a permis prusacilor şi aliaţilor lor să treacă în Franţa. Deşi războiul a continuat şi în anul următor, soarta acestuia a fost decisă în urma înfrângerii francezilor de la Sedan şi capturării lui Napoleon al III-lea pe 2 septembrie.

În 1873, secretarul de stat britanic pentru război, reformatorul Edward Cardwell, a anunţat transformarea T&S, ale cărei limitări fuseseră din nou expuse în timpul Războiului franco-prusac, într-un „adevărat departament de informaţii", care urma să se numească Secţia de informaţii şi să fie condus de generalul-maior Sir Patrick MacDougall, fost prim-comandant al Şcolii militare superioare din Camberley, avându-l ca adjunct pe căpitanul Wilson, „un ofiţer excepţional". Responsabilităţile biroului nu aveau să se rezume la colectarea şi compararea informaţiilor militare, prevăzând şi planificarea pentru luptă pe baza acestora. Însă deşi Secţia de informaţii a câştigat în scurt timp sprijinul administratorilor civili din Ministerul de Război, era privită cu suspiciune de înaltul comandament al cavaleriei şi în special de ducele de Cambridge, feldmareşal şi văr al reginei Victoria, un oponent acerb a reformelor lui Cardwell şi comandant al forţelor armate din 1856 până în 1895. Un ofiţer al Secţiei şi-a amintit mai târziu cum, la cinele de la colegiul militar, ducele, „un

mare favorit al armatei [...], a vorbit întotdeauna cu cel mai mare dispreţ despre «Prrrrrogres»„ şi era întotdeauna „ovaţionat îndelung”.[50]

Prioritățile militarilor şi oamenilor de stat victorieni în perioada „splendidei izolări” de continent au fost mai degrabă imperiale decât europene: mai presus de orice, ameninţarea reprezentată de expansiunea Imperiului Rus până la frontiera de nord-vest a Indiei. Până la mijlocul anilor 1860, Rusia a zdrobit triburile musulmane din Caucaz şi a început să anexeze sau să transforme în protectorate statele independente ale Asiei Centrale: Taşkent în 1865, Samarkand în 1868, Khiva în 1873 şi teritoriul rămas la est de Marea Caspică, între anii 1881 şi 1885. Expansiunea sa a fost accelerată de o serie de rapoarte alarmiste conform cărora britanicii voiau să controleze Asia Centrală şi să elimine comerţul rus. Această credinţă, scrie un ambasador de mai târziu al Marii Britanii în Rusia, Sir Rodric Braithwaite, „a afectat şi distorsionat elaborarea de politici la Sankt-Petersburg şi Orenburg, la fel cum elaborarea de politici la Londra şi Delhi a fost afectată şi distorsionată de convingerea că ruşii intenţionau să treacă prin Afganistan în India. Paranoia a afectat judecata în toate cele patru oraşe”.[51] Îndelungatul duel dintre serviciile de informaţii ale imperiilor britanic şi rus a fost descris în manieră romanţată drept „Marele Joc”. În romanul *Kim* al lui Rudyard Kipling, „Marele Joc care se desfăşoară zi şi noapte în toată India” este jucat în slujba Indiei britanice de mulţi comercianţi itineranţi, negustori de cai şi predicatori recrutaţi din rândul populaţiei locale:

> Cu toate acestea, Kim nu bănuia că Mahbub Ali, cunoscut ca unul dintre cei mai buni geambaşi de cai din Punjab, un neguţător înstărit şi întreprinzător, ale cărui caravane pătrundeau tot mai adânc în ţinuturi îndepărtate, era înregistrat într-una dintre condicile ţinute sub cheie de Departamentul de Cercetări Topografice din India cu numele de cod C 25 1B. De două sau de trei ori pe an, C 25 trimitea câte o povestioară spusă cu îndrăzneală, foarte interesantă şi în general – declaraţiile lui R17 şi M 4 o confirmau – destul de adevărată. Era vorba despre ţinuturile izolate din munţi, despre exploratori de altă naţionalitate decât britanică şi despre comerţul cu armament – pe scurt, era o mică parte din marea masă de „informaţii primite”, pe baza cărora acţiona Guvernul Indiei[317].

După ce a fost recrutat în „Serviciul Secret” de Mahbub Ali, orfanul Kim O’Hara a ajutat la interceptarea documentelor importante de la spionii ruşi.

Deşi Marele Joc nu s-a jucat, de fapt, la scara descrisă de Kipling, armata indiană şi conducerea Departamentului politic pentru India au trimis în misiuni secrete şerpaşi, de multe ori deghizaţi în pelerini budişti sau asceţi musulmani. Ideea folosirii şerpaşilor a venit de la Biroul de Cercetări Topografice din India, în perioada cartografierii subcontinentului,[52] însă guvernatorul general a interzis trimiterea ofiţerilor în nordul Afganistanului, Turkestan şi Tibet, pe care le considera prea periculoase. Ofiţerul topograf în principal însărcinat cu recrutarea şerpaşilor era căpitanul Thomas Montgomerie de la Corpul regal al inginerilor. „Când eram în Ladakh, am observat că localnicii din India treceau liber între Ladakh şi Yarkand, în Turkestanul chinez şi, ca urmare, m-am gândit că am putea face explorările aşa”, a afirmat mai târziu Montgomerie în faţa Societăţii Regale de Geografie, care i-a acordat Medalia Fondatorilor.[53]

Fiecare explorator localnic recrutat de Montgomerie şi colegii săi era cunoscut sub numele de *pandit* (în sanscrită însemnând „deţinătorul

---

[317] Citatele în limba română sunt preluate din *Kim*, traducere de Ruxandra Câmpeanu, Editura ALLFA, Bucureşti, 2012. (*N.t.*)

cunoaşterii”), denumire care stă la originea cuvântului englezesc „pundit”[318]. Din cauza pericolelor pe care le înfruntau, identităţile şi misiunile acestora erau ţinute în secret. Chiar şi în cadrul Biroului de cercetări topografice din India, ei erau identificaţi doar printr-un număr sau un nume de cod (ca în *Kim*). Ei au fost instruiţi personal de Montgomerie la Dehradun, la sediul Biroului aflat la poalele munţilor Himalaya, care acum găzduieşte Academia Militară Indiană. Montgomerie i-a învăţat pe *pandiţi* să păstreze aceeaşi distanţă între paşi, indiferent dacă urcă, merg drept sau coboară. În continuare, i-a învăţat modalităţi de a număra discret, dar precis, paşii făcuţi în timpul unei zile de marş. Acest lucru le-a permis să măsoare distanţe imense cu o precizie remarcabilă şi fără să trezească suspiciuni.

Montgomerie le-a furnizat pandiţilor echipamente secrete produse în atelierele Biroului de cercetări topografice din India de la Dehradun pentru a măsura distanţele pe care le acopereau, pentru a calcula direcţia şi altitudinea şi a înregistra observaţiile de pe traseu. Mulţi au călătorit ca pelerini budişti, trecând pasuri montane pentru a vizita locurile sfinte ale vechiului Drum al Mătăsii. Montgomerie a adaptat şi rozariul budist din 108 mărgele, folosit pentru a număra rugăciunile, cât şi roata de rugăciune budistă. A scos opt mărgele din roată, insuficient pentru a se observa, dar a păstrat 100 de mărgele, ceea ce era convenabil din punct de vedere matematic. La fiecare 100 de paşi, panditul muta o mărgea. Fiecare rozariu complet însemna, astfel, 10 000 de paşi. În cilindrul de cupru al roţilor de rugăciune (unele dintre ele păstrate în Arhivele Statului din India), în locul sulului de rugăciuni obişnuit, era ascuns un sul de hârtie goală pe care agenţii notau distanţa totală parcursă în fiecare zi şi observaţiile de pe traseu. În capacul cutiei era ascunsă o busolă, pentru a-i permite panditului să se orienteze în timp ce călătorea. Termometrele, cu ajutorul cărora se calcula altitudinea, erau ascunse în vârfurile toiegelor pelerinilor. Mercurul folosit pentru măsurătorile cu sextantul era ascuns în cochilii de scoici şi, atunci când era necesar, era turnat vasul de cerşit al pelerinului. Cuferele pe care cei mai mulţi dintre călătorii autohtoni le transportau cu ei erau prevăzute cu fund dublu, în care putea fi ascuns sextantul. Pentru a-şi păstra acoperirea în timpul călătoriilor, pandiţii recitau mantra tradiţională sanscrită „*Om mani padme hum*” („Oh, nestemată din lotus”) în timp ce învârteau roţile de rugăciune false.[54]

Cel mai cunoscut dintre pandiţii lui Montgomerie a fost directorul unei şcoli din satul Himalaya, Nain Singh, care a devenit cunoscut sub numele de „Panditul numărul unu” sau Panditul-şef. La un an de la începerea călătoriei sale, deghizat în ascet budist, Nain a ajuns în capitala tibetană Lhasa, oraş unde europenii nu aveau acces. A petrecut acolo trei luni, a fost primit în audienţă la Dalai Lama, a adunat informaţii despre oraş şi i-a calculat altitudinea şi poziţia geografică. După ce a asistat la decapitarea publică a unui chinez care intrase fără permisiune în Lhasa şi şi-a dezvăluit identitatea reală în faţa a doi comercianţi musulmani, Nain Singh s-a simţit el însuşi în pericol. A plecat din Lhasa în aprilie 1866, cu aceeaşi caravană cu care venise şi a ajuns în India după un an şi jumătate, după ce cartografiase aproximativ 1 200 de mile. Datele sale au dus la o revizuire completă a hărţii Tibetului de către Biroul de cercetări topografice din India. Alţi pandiţi au fost mai puţin norocoşi. Cel puţin doi nu s-au mai întors din misiune şi un al treilea a fost vândut ca sclav (deşi a scăpat până la urmă). Între 1868 şi 1877,

[318] Expert într-un domeniu. (*N.t.*)

Montgomerie şi superiorul său, colonelul James Walker, au publicat în *Jurnalul* şi *Lucrările* Societăţii Regale de Geografie datele geografice culese de pandiţi în timpul misiunilor lor secrete. Cu toate acestea, în general au fost omise informaţiile secrete obţinute de aceştia. Nu a existat nicio menţiune publică, de exemplu, despre raportul unui pandit potrivit căruia *mirul* din Badakhshan era „dedat băuturii" şi permisese „micilor săi funcţionari să facă tot ce voiau: în consecinţă, a devenit foarte nepopular". În 1877, Nain Singh a devenit primul asiatic care a primit medalia de aur a Societăţii Regale de Geografie, pentru că a contribuit cu „o cantitate mai mare de cunoştinţe certe despre harta Asiei decât oricare altă persoană din timpurile noastre".[55]

Timp de 30 de ani, la apogeul Marelui Joc, între 1863 şi 1893, pandiţii au explorat 2,5 milioane de kilometri pătraţi de teritoriu necartografiat până atunci.[56] În ciuda realizărilor lor uneori extraordinare, informaţiile de care dispunea guvernul din India despre ceea ce se petrecea de-a lungul graniţei de nord-vest erau deficitare. Când a preluat, în 1874, funcţia de secretar de stat pentru India, lordul Salisbury, unul dintre puţinii oameni de stat victorieni care au acordat prioritate deosebită culegerii de informaţii, a criticat dur nivelul activităţii de spionaj din India sub conducerea viceregelui în funcţie, contele de Northbrook: „Departamentul de informaţii al lui Northbrook este extrem de deficitar. Respinge utilizarea banilor pentru finanţarea acţiunilor secrete; or, fără o utilizare generoasă a acestui gen de investigaţii, este imposibil de ştiut ce se întâmplă în Afganistan".[57] Salisbury era profund bănuitor, dar şi necunoscător, în privinţa relaţiilor dintre ruşi şi emirul afgan Sher Ali. Deşi nu ar fi încercat niciodată interceptarea corespondenţei diplomatice în Europa, Salisbury a insistat asupra acestui lucru în cazul Afganistanului. „Ar fi trebuit", i-a spus el lui Northbrook, „să interceptezi orice corespondenţă între emir şi agenţii ruşi."[58] Northbrook era însă sceptic în ceea ce priveşte utilizarea agenţilor „autohtoni", fie ei indieni sau afgani, din cauza inferiorităţii lor rasiale. Localnicii ar „culege doar o masă de minciuni" şi – a adăugat el criptic – „probabil e mai bine să nu avem cunoştinţă de unele adevăruri".[59]

După ce i-a urmat lui Northbrook în funcţia de viceregе în 1876, Edward Bulwer-Lytton, primul conte de Lytton, a găsit guvernul Indiei într-o „stare extraordinară de ignoranţă" cu privire la statele vecine. În timpul expediţiei din 1877-1878 împotriva zonei tribale Jowaki de la graniţa cu Punjabul, el s-a plâns că „eram mai neştiutori despre ce se întâmplă în interiorul teritoriului decât suntem acum despre ce se întâmplă în centrul Africii".[60] Lytton a fost la fel de critic şi cu privire la informaţiile obţinute din Afganistan. Rusia, credea el, avea informaţii de primă mână de la curtea lui Sher Ali, în timp ce „guvernul Indiei se bazează pe simple presupuneri în legătură cu ceea ce se întâmplă în mintea lui Sher Ali, cabinetul rus ştie despre fiecare rupie pe care i-o dăm acestuia şi aproape fiecare cuvânt pe care îl scriem sau îl rostim despre el".[61] Când Sher Ali a primit o misiune diplomatică rusă la Kabul şi a întors din drum, în trecătoarea Khyber, o misiune trimisă de Lytton în septembrie 1878, s-a crezut că este în joc prestigiul Marii Britanii ca mare putere, precum şi securitatea Indiei. Astfel, a avut loc o demonstraţie de forţă necesară pentru a arăta Rusiei voinţa şi capacitatea Marii Britanii de a-şi proteja sfera de influenţă, iar emirului, că nu putea avea alţi aliaţi decât guvernul Indiei. Lytton era încrezător că Sher Ali va fi „îngenunchеat" rapid şi fără mari costuri.[62]

Ca şi în cazul expediţiei împotriva tribului Jowaki, Lytton era încrezător că puterea armatei indiene va compensa cu vârf şi îndesat lipsa informaţiilor. În

ceea ce urma să devină *cause célebre* a mandatului său, în noiembrie 1878 a lansat o invazie (iniţial gândită ca o demonstraţie de forţă) în pasurile Khyber şi Bolan, care a declanşat cel de-al Doilea Război Anglo-Afgan. Iniţial, forţele indiene au măturat totul în faţa lor, devenind primele care au ajuns la Kabul de la Primul Război Anglo-Afgan din 1839-1842.[63] Sher Ali a fost nevoit să fugă şi a murit în exil în februarie 1879. În cursul invaziei, corespondenţa dintre Sher Ali şi maharajahul din Kaşmir a căzut în mâinile britanicilor prin mijloace necunoscute. Lytton a menţionat că „o parte din ea este într-un cifru a cărui cheie încă n-a fost găsită” – ceea ce sugerează că la Calcutta (şi nu la Londra) erau încă depuse eforturi pentru decriptarea, ca şi pentru interceptarea mesajelor cifrate.[64] Maiorul Sir Louis Cavagnari, „încrezător în sine până la aroganţă, îndrăzneţ până la nechibzuinţă”[65], s-a instalat la Kabul în calitate de reprezentant politic britanic, fără să aibă nicio îndoială că-l poate transforma pe noul emir, Yakub Khan, fiul lui Sher Ali, într-un supus ascultător al Rajului.[319]

Încrederea în sine excesivă a lui Cavagnari nu a fost tulburată de informaţiile de rău augur privind şase regimente de soldaţi afgani aflaţi în pragul revoltei, care nu mai fuseseră plătite de luni de zile şi care veneau la Kabul. Deşi Cavagnari avea autoritatea de a-i plăti, nu făcuse acest lucru, iar apoi a ales să ignore cu nonşalanţă rapoartele unui ghid paştun despre ameninţările violente la adresa lui, spunând: „câinii care latră nu muşcă”. „Sahib”, a răspuns ghidul, „aceşti câini *chiar* muşcă”. Cavagnari nu a acordat nicio atenţie, telegrafiindu-i în mod regulat lui Lytton ştiri despre „sprijinul” afgan acordat forţelor sale şi despre „calmul” pe care îl restabilise la Kabul. Cea mai simplă explicaţie pentru refuzul său cu urmări dezastruoase de a ţine cont de informaţiile care arătau că regimentele neplătite erau gata să „muşte” este că era convins că are de-a face cu o populaţie inferioară. În acest caz, cea mai simplă explicaţie este probabil cea corectă. Dacă ar fi fost dispus să rezolve nemulţumirile regimentelor neplătite şi să-şi asigure o poziţie defensivă puternică la Kabul, ar fi avut şanse de supravieţuire. Dar nu credea că e nevoie. Nici nu s-a deranjat să închidă porţile complexului său rezidenţial. Pe 2 septembrie 1879, telegrafia la Peshāwar: „Totul e bine în ambasada de la Kabul”. A doua zi, Cavagnari şi întregul său personal au fost masacraţi în reşedinţă de regimentele afgane neplătite, care au declanşat o revoltă de amploare.[66]

După dezastru, Lytton a trimis o nouă forţă de invazie. Printre actele sale de răzbunare s-a numărat şi spânzurarea a 49 de afgani pe stâlpi aşezați în ruinele reşedinței lui Cavagnari, pentru presupusa lor implicare în uciderea acestuia. Totuşi, în afara Kabulului, rezistența afgană a continuat. Forțele britanice au fost limitate de informațiile inadecvate; expedițiile de recunoaştere au fost descurajate de către ofițerii politici indieni, care se temeau să nu provoace ostilitatea triburilor locale.[67] La Marwand, în iulie 1880, forțele neregulate afgane au copleşit mare parte dintr-o forță operativă britanică, circa 1 000 de militari fiind uciși. Informațiile provenite de la Kabul au rămas în continuare deficitare, o slăbiciune exacerbată de rapoartele alarmiste despre planurile ruseşti pentru Afganistan.[320]

Al Doilea Război Afgan s-a încheiat cu victoria britanicilor şi ascensiunea unui nou erou imperial, generalul (ulterior feldmareşalul lord) „Bobs” Roberts,

---

[319] Cavagnari nu a luat în seamă rapoartele informative care arătau că Yakub Khan nu putea fi de încredere. El i-a telegrafiat lui Lytton pe 30 august 1879: „Eu personal cred că Yakub Khan se va dovedi un aliat foarte bun şi că vom putea să-l facem să-şi respecte angajamentele”. Vezi Meyer şi Brysac, *Tournament of Shadows*, p. 192. (*N.a.*)

care a răzbunat înfrângerea de la Marwand prin recucerirea Kabulului. Dar a fost o victorie à la Pyrrhus. Cavagnari nu a avut niciun succesor în funcție. Marea Britanie a trebuit să-l accepte pe emirul Abdur Rahman, despre care ştia că îşi petrecuse 11 ani în exil în Taşkent sub protecție rusă, dar despre care dispunea de puține alte informații. Deşi Abdur Rahman a cedat Rajului trecătoarea Khyber, a refuzat să accepte un reprezentant britanic la Kabul. Totuşi, în ciuda temerilor recurente, un amestec de mită, amenințări şi promisiuni de sprijin împotriva vecinilor săi a ținut Afganistanul departe de sfera de influență a Rusiei şi în interiorul sferei de influență a Indiei. De departe, cel mai de succes serviciu de informații din Afganistan a fost cel al lui Abdur Rahman, care şi-a păstrat puterea prin ceea ce Sir Rodric Braithwaite numeşte „o poliție secretă nemiloasă şi omniprezentă”.[68] „Emirul de fier”, aşa cum a ajuns să fie cunoscut, a înăbuşit două rebeliuni majore şi a ucis aproximativ 100 000 dintre supuşii săi.[69]

Până în anii 1880, practica diplomației fusese profund schimbată de utilizarea tot mai intensă a telegrafului. Telegrama cifrată a devenit cea mai frecventă formă de comunicare diplomatică. În 1878, Foreign Office, care îşi numerota deja de mult timp mesajele expediate, a început să numeroteze şi telegramele.[70] Simplificând foarte mult interceptarea corespondenței diplomatice, utilizarea telegrafului a marcat un moment de cotitură în istoria spionajului. Una dintre marile probleme ale *cabinets noirs* din timpul Vechiului Regim – cum să pună mâna pe corespondența diplomatică străină – a fost soluționată în mare măsură. Guvernele, dacă alegeau să facă acest lucru, puteau avea acces instant la telegramele care treceau prin birourile de telegraf din capitalele lor. De atunci înainte, principala problemă a fost decriptarea cifrurilor în care erau scrise telegramele.

Cu toate acestea, din cauza închiderii Secției de criptanaliză în 1844[71], Marea Britanie, spre deosebire de (în special) Franța şi Rusia[72], nu a putut să decripteze nicio telegramă diplomatică până la Primul Război Mondial. După ce au renunțat la interceptarea comunicațiilor străine, unii oameni de stat britanici au fost preocupați de interceptarea de către străini a corespondenței lor. Poate cel mai naiv a fost William Ewart Gladstone, ale cărui patru mandate de prim-ministru (1868-1874, 1880-1885, 1886 şi 1892-1894) încă

---

320 Sir Arthur Conan Doyle l-a inclus mai târziu pe dr. Watson, care ar fi fost chirurg asistent la frontiera de nord-vest, printre cei răniţi în Marwand. Când îl întâlneşte pentru prima dată pe dr. Watson, Sherlock Holmes îl uimeşte spunând: „După câte observ, aţi fost în Afganistan”. Holmes i-a explicat ulterior lui Watson cum a ajuns la această concluzie:

Raţionamentul meu a evoluat astfel: avem de-a face cu un gentleman cu aer de medic, dar şi cu înfăţişare de militar. Evident, deci, un medic militar. S-a reîntors de curând de la tropice, căci are faţa bronzată şi asta nu este culoarea naturală a pielii sale, dovadă că încheietura mâinii e albă. A îndurat privaţiuni şi a fost bolnav, după cum i se vede limpede pe faţa slăbită. A fost rănit la braţul stâng, deoarece îl ţine ţeapăn, nefiresc. Unde putea, la tropice, un medic din armata britanică să vadă atâta mizerie şi să-şi rănească braţul? Clar, în Afganistan. Tot acest raţionament a durat mai puţin de o secundă. Ţi-am spus atunci că vii din Afganistan şi dumneata ai rămas uluit. Vezi Conan Doyle, *A Study in Scarlet*, cap. 2.

De această dată, a existat o greşeală în raţionamentul lui Holmes. Afganistanul nu se află la tropice. Eroarea lui Holmes reflectă ignoranţa larg răspândită cu privire la Afganistan, chiar şi în rândul celor în general informaţi despre Imperiu şi frontierele sale. Vezi Meyer şi Brysac, *Tournament of Shadows*, pp. 202-203. [Citatele în limba română sunt preluate din *Un studiu în roşu*, traducere de Doina Opriţă, Editura Leda, Bucureşti, 2005. (*N.t.*)] (*N.a.*)

reprezintă un record. Odată, în timp ce se afla în vacanță la Cannes, în timpul celui de-al doilea mandat de premier, Gladstone i-a cerut unui prieten să scrie adresa pe plicul unei scrisori pe care să o trimită secretarului de externe, contele Granville – convins, i-a spus el lui Granville, că, dacă autoritățile franceze nu recunosc scrisul său pe plic, nu s-ar deranja să-l deschidă. Granville i-a răspuns cu o oarecare exasperare că simplul fapt că o scrisoare de la Cannes era adresată Ministerului de Externe era suficient pentru a atrage atenția *cabinet noir*. „Ați fi fost un bun funcționar, un avocat de prim rang şi cel mai mare dintre generali, dar ați fi fost un Fouché indiferent în relația cu poşta”, i-a spus el lui Gladstone.[73] Douăzeci de ani mai târziu, aflat în funcția de secretar de externe, lordul Lansdowne s-a arătat aproape la fel de naiv ca Gladstone, trimițând scrisori către ambasadorul său la Paris, Sir Edmund Monson, prin poştă, mai degrabă decât cu valiza diplomatică. „Cred că este corect să vă spun”, scria Monson în 1902, „că recentele dvs. scrisori prin poştă au fost desigur deschise de *bureau noir* [...].”[74]

Majoritatea secretarilor de stat americani au fost cel puțin la fel de naivi ca Gladstone. După inaugurarea cablului transatlantic dintre America şi Europa în 1866, ambasadorul SUA de la Paris, John Bigelow, l-a avertizat pe secretarul de stat William Seward despre necesitatea îmbunătățirii cifrurilor americane:

> În timp ce mă alătur celor care aduc felicitări pentru modul în care acest triumf al ştiinței moderne este primit de lumea civilizată, consider că este de datoria mea să sugerez [...] că Departamentul de Stat trebuie să-şi procure numaidecât un cifru nou [...]. Este puțin probabil că ar fi nimerit pentru scopurile guvernului ca telegramele pentru Legație să fie citite mai întâi de autoritățile franceze şi, cu toate acestea, ştiți bine că nimic nu trece printr-un fir de telegraf francez fără a fi transmis Ministerului de Interne.

Seward a ignorat avertismentul. Codul Departamentului de Stat, vechi de 60 de ani, era „considerat cel mai nedescifrabil cifru inventat vreodată”, l-a asigurat el în mod nechibzuit pe Bigelow. Seward nu avea nici cea mai vagă idee despre securitatea cifrurilor. Când a trimis prima sa telegramă diplomatică cifrată peste ocean, a trimis şi presei o copie necifrată a textului, permițându-le astfel criptanaliştilor francezi să compare cele două versiuni.[75]

Marile puteri ale Europei nu au avut însă nevoie de *cabinets noirs* pentru a avea acces la cea mai importantă corespondență diplomatică a SUA. Pentru a satisface solicitările Congresului de informații despre relațiile externe din timpul Războiului Civil, administrația Lincoln începuse să publice principala corespondență diplomatică în volume anuale intitulate *Foreign Relations of the United States* (FRUS). Pe timp de pace, administrațiile ulterioare au continuat tradiția, chiar cu prețul de a-şi pune în dificultate ambasadorii în străinătate.[76] În 1870, de exemplu, când guvernul italian era pe punctul de a prelua Statul Papal al Romei, ambasadorul american, George P. Marsh, a trimis un mesaj confidențial criptat, acuzându-i pe italieni de „şovăială, tergiversare şi duplicitate”. Departamentul de Stat a publicat mesajul în *FRUS 1870*. Mai mult de un an, publicarea acestuia a trecut neobservată de publicațiile italiene. Totuşi, într-o seară din ianuarie 1872, în timp ce Marsh se îmbrăca să meargă la cină cu ministrul italian de externe, unul dintre slujitorii lui i-a adus un ziar care publicase la loc de cinste extrase din mesajul său. Se spune că Marsh aproape a leşinat din cauza şocului. Doar prietenia sa cu premierul şi ministrul de externe italieni şi faptul că descrierea făcută de el era în principal despre un guvern anterior i-au permis să rămână la Roma.

Marsh şi primul său secretar au crezut că mesajul a fost „intenționat tipărit de Departamentului de Stat în volumul de *Foreign Relations* cu scopul rău-intenționat de a face ca ambasadorul său să nu mai dețină legația din Italia”. Poate că au avut dreptate. Congresmenul republican John Bingham, prieten şi susținător aprig al preşedintelui Ulysses S. Grant şi al secretarului de stat Hamilton Fish, îşi dorea postul de la Roma. După cum concluzionează un studiu recent realizat de un istoric al Departamentului de Stat, „Ce mod mai bun de a netezi calea pentru Bingham decât să laşi să scape un mesaj de-al lui Marsh, care să-i enerveze pe italieni?”[77]

Au mai avut loc şi alte evenimente jenante similare. Un deceniu mai târziu, Isaac P. Christiancy, fost ambasador al SUA la Lima, a fost indignat de publicarea în *FRUS* a unei scrisori „private şi personale” pe care i-o trimisese secretarului de stat James G. Blaine în 1881, denunțând statul „depravat” peruan. „Clasa muncitoare”, a declarat el, e „decăzută fără scăpare”, iar clasa conducătoare este atât de necinstită, încât „nu are habar nici măcar ce este acel patriotism şi sacrificiu de sine care este esențial pentru o administrare corectă şi onestă a guvernului”. „Această scrisoare”, i-a spus lui Blaine, „trebuie tratată ca fiind strict confidențială, numai pentru ochii proprii şi pentru cei ai preşedintelui. Viața mea nu ar fi în siguranță aici nici măcar o zi dacă ar fi făcută publică”. Din fericire pentru Christiancy, când scrisoarea a ajuns pe prima pagină a ziarelor, el părăsise deja Lima. În timp ce, în prezent, administrațiile americane critică mass-media pentru publicarea WikiLeaks şi a altor documente oficiale clasificate, la sfârşitul secolului al XIX-lea rolurile erau inversate. Atacul cotidianului *Herald-Tribune* din New York asupra Departamentului de Stat s-a bucurat de un larg sprijin: „Dacă este posibil ca mesajele confidenţiale să fie divulgate de o instituţie atât de importantă ca Departamentul de Stat, rezultatul va fi că miniştrii nu vor mai trimite astfel de mesaje, preferând să-şi comunice oral opiniile”. În 1886, fostul ambasador american în Grecia, Eugene Schuyler, a afirmat că „miniştrii noştri nu se simt liberi să-şi exprime faţă de secretar opiniile reale, pentru că au întotdeauna în vedere posibilitatea ca mesajele lor să fie publicate [...]”. Aaron A. Sargent, ambasador în Germania şi autorul unui mesaj publicat care a provocat vâlvă în presa germană, a declarat oficial în faţa Departamentului de Stat că nu va mai trimite rapoarte sincere despre probleme controversate.[78]

Nici chiar războiul cu Spania, din 1898, nu a reuşit să convingă Departamentul de Stat să ia în serios nici securitatea cifrurilor, nici confidenţialitatea corespondenţei. La apogeul crizei diplomatice de dinaintea războiului, Departamentul a primit un raport credibil conform căruia Madridul era în posesia principalului cod diplomatic american, „Codul roşu”, introdus în 1876. Diplomaţia americană pare să nu fi fost afectată de această descoperire. Ambasadorul american în Spania a continuat negocierile ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Un studiu recent realizat de un istoric al Departamentului de Stat „nu detectează nicio schimbare semnificativă în comunicările ambasadorului cu Washingtonul chiar şi după ce a aflat că acestea erau citite de spanioli”.[79] Secretarii de stat aflaţi în funcţie de la Războiul Civil până la Primul Război Mondial nu cunoşteau, sau nu au fost prea interesaţi, de măsura în care erau implicaţi în ceea ce se numea, potrivit unei expresii celebre de mai târziu a preşedintelui Woodrow Wilson, „diplomaţie deschisă”.

21

„Epoca de aur a asasinatelor”: anarhişti, revoluţionari şi Mâna Neagră, 1880-1914

Cu o generaţie înaintea Primului Război Mondial, Europa a trecut prin ceea ce s-a numit mai târziu „Epoca de aur a asasinatelor”.[321] „Epoca de aur” a început în 1878, odată cu înfiinţarea unui grup terorist secret rus, numit Voinţa Poporului (*Narodnaia Volia*), primul care a folosit teroarea sistematică în scopuri politice.[1] Un an mai târziu, comitetul său executiv l-a condamnat la moarte pe ţarul Aleksandru al II-lea pentru „crime împotriva poporului”. În 1880, Voinţa Poporului a reuşit să arunce în aer sufrageria principală din Palatul de Iarnă, ucigând 11 persoane şi rănind alte 55 – nu însă şi pe ţar, care întârziase la cină. În martie 1881, la Sankt-Petersburg, sub sania ţarului a fost aruncată o bombă. Aleksandru nu a fost rănit, însă, când a coborât din sanie ca să examineze rănile cazacilor din escortă, a fost rănit fatal de a doua bombă, aruncată de un alt terorist al Voinţei Poporului. Asasinarea sa, ca şi atacul anterior asupra Palatului de Iarnă au fost posibile datorită inventării dinamitei de către chimistul suedez Alfred Nobel, în special în forma sa gelatinoasă mai maleabilă şi mai puternică, mai bine cunoscută sub numele de gelinită, descoperită în 1875 şi folosită câţiva ani mai târziu de Voinţa Poporului. Nikolai Kibalcici, cel care construia bombele pentru grupare, a fost şi unul dintre pionierii domeniului rachetelor, iar în perioada sovietică un crater de pe Lună a primit numele său.[2]

Discreditată de eşecul său de a preveni asasinarea ţarului în 1881, Secţia a Treia (de Informaţii) a Cancelariei Imperiale fondate de Nicolae I în 1825[3] a fost înlocuită de Ohranka (mai bine cunoscută sub numele de Ohrana), o agenţie mai mare de informaţii şi securitate în cadrul Departamentului de poliţie. De la sediul său din Sankt-Petersburg, Ohrana coordona o reţea de agenţi şi informatori care, până la sfârşitul secolului, avea un efectiv de aproximativ 20 000 de oameni şi deschidea zeci de mii de scrisori în oficiile poştale de pe întreg teritoriul Imperiului Rus, în căutarea corespondenţei subversive. În doi ani de la asasinat, Ohrana a reuşit să submineze operaţiunile Voinţei Poporului. Până la sfârşitul secolului, în Rusia nu au mai fost comise asasinate politice sau atacuri cu bombe reuşite.[4]

Pentru a monitoriza şi submina activităţile disidenţilor politici din străinătate, Ohrana a înfiinţat o Agenţie pentru Operaţiuni Externe (*Zagranişnaia Aghentura*), al cărei sediu se afla în ambasada Rusiei la Paris, principalul centru pentru emigranţi. Conform înregistrărilor Sûreté franceze, Agenţia pentru Operaţiuni Externe şi-a început activitatea la Paris, probabil la scară modestă, în 1882.[5] Până în 1884, a devenit complet operaţională sub conducerea formidabilului Piotr Racikovski, care pare să fi avut simpatii revoluţionare la începutul carierei, înainte de a deveni informator pentru Secţia a Treia. El a ajuns probabil să fie cel mai influent dintre toţi ofiţerii de

---

[321] Nu a fost prima epocă de aur. Se spune că fondatorului Imperiului indian Maurya de la începutul secolului al IV-lea î.Hr. îi era atât de frică de asasinat, încât schimba camera de dormit în fiecare seară. Aproximativ trei sferturi dintre împăraţii romani au fost fie asasinaţi, fie detronaţi. Vezi supra, pp. 87, 103. (*N.a.*)

informaţii externe din Ohrana.[6] Departe de a se opune operaţiunilor sub acoperire ale Ohranei pe pământ francez, Sûreté le-a salutat. După o experienţă de 30 de ani de colaborare secretă cu Agenţia pentru operaţiuni externe rusă, agenţia franceză afirma: „În orice evaluare obiectivă, este imposibil să negăm utilitatea unei poliţii ruse care operează la Paris, oficial sau nu, şi al cărei obiectiv este menţinerea sub supraveghere a activităţilor revoluţionarilor ruşi”.[7] Spre deosebire de rezidenţii KGB (şefii de post) de la Paris din perioada sovietică, Racikovski, în ciuda faptului că era implicat în operaţiuni secrete, a devenit şi o figură proeminentă în înalta societate pariziană, făcând avere din speculaţii la bursă şi întreţinându-se în mod generos la vila sa din Saint-Cloud cu directorii Sûreté, preşedinţi, miniştri şi diplomaţi de frunte. Un jurnalist de la *Écho de Paris* spunea despre el în 1901:

> Dacă îl veţi întâlni vreodată în societate, mă îndoiesc foarte mult că veţi simţi cea mai mică bănuială în ceea ce-l priveşte, căci nimic din înfăţişarea lui nu dezvăluie ceva din activitatea sa sinistră. Gras, neliniştit, mereu cu un zâmbet pe buze, [...] el aduce mai degrabă cu un individ vesel la un chef [...]. Are o slăbiciune destul de vizibilă – este pasionat de micile noastre parizience –, totuşi, este cel mai priceput agent din cele zece capitale ale Europei.[8]

În afară de Rusia, unde Ohrana a devenit practic legea în sine, majoritatea statelor europene nu au reacţionat la ameninţările tot mai serioase la adresa securităţii înfiinţând, ca în secolul XX, servicii specializate (cum este MI5 în Marea Britanie), ci sporind responsabilităţile forţelor de poliţie din secolul al XIX-lea. La începutul secolului, Fouché, ministrul poliţiei din timpul lui Napoleon, a făcut distincţia între poliţia „de jos”, care se ocupa de „prostituate, hoţi şi vagabonzi” şi ale cărei activităţi se mulţumea să le delege, şi poliţia „de top” care se implica în probleme de securitate naţională şi care îl interesa personal.[9] La sfârşitul secolului al XIX-lea, în timpul „epocii de aur a asasinatelor” a crescut prioritatea acordată poliţiei „de top”.

În anii care au urmat asasinării lui Aleksandru al II-lea, capitala europeană care a suferit cel mai mare număr de atacuri cu bombe a fost Londra. În „Războiul dinamitei” din 1881-1885, fenienii irlandezi au încercat să pună capăt guvernării britanice în Irlanda printr-o campanie de atacuri teroriste cu bombă. În perioada 1883-1885, la Londra au fost detonate mai multe bombe decât în oricare dintre campaniile IRA declanşate un secol mai târziu. Tot atunci au fost folosite şi primele bombe cu ceas. Fenienii au reuşit să detoneze bombe la Consiliul administrativ local din Whitehall, Camerele parlamentului, Turnul Londrei, birourile publicaţiei *The Times*, mai multe gări principale, metroul londonez şi Scotland Yard. „Camerele parlamentului”, scria *The Times* în martie 1883, „sunt verificate de parcă am trăi permanent în ajunul unui complot al lui GUY FAWKES...” În mai, secretarul de interne, Sir William Vernon Harcourt, îi scria prim-ministrului William Gladstone: „Aceasta nu este o urgenţă trecătoare, care să necesite un remediu de moment. Fenianismul este o conspiraţie permanentă împotriva guvernării engleze [în Irlanda], care va dura mult după ce viaţa mea se va fi încheiat şi ale cărei activităţi trebuie detectate şi controlate de o organizaţie stabilă”. În centrul „organizaţiei stabile” create de Harcourt se afla un nou departament de informaţii din cadrul Poliţiei Metropolitane, Secţia specială irlandeză, înfiinţată în martie 1883. Birourile sale erau situate imprudent la primul etaj al unei clădiri în mijlocul Great Scotland Yard, chiar deasupra unui closet public. Deşi un agent de poliţie care făcea de gardă în faţa clădirii „nu a observat nimic suspect la nicio persoană care a intrat în closet”, fenienii au reuşit să plaseze

acolo o bombă de mare putere, cu explozie întârziată, care a demolat birourile Secţiei speciale irlandeze (unde, din fericire, nu se afla nimeni în momentul respectiv) în seara zilei de 30 mai 1884.[322]

După cercetarea altor closete amplasate strategic, o toaletă publică în apropierea castelului Windsor a fost închisă şi s-a dat alarma generală când s-a descoperit că toată canalizarea Parlamentului fusese refăcută de muncitori irlandezi. Regina Victoria a fost cuprinsă de „o stare de mare nelinişte cu privire la situaţia creată în general", temându-se că trenul regal ar putea fi atacat în drum spre Balmoral.[10]

Cu toate acestea, după arestarea a 20 de fenieni, „Războiul dinamitei" s-a încheiat brusc la începutul lui 1885, fără alte daune, nici la Scotland Yard, nici la toaletele publice. O încercare ulterioară a fenienilor de a pune la cale, în 1887, „un spectacol de artificii" pentru a perturba jubileul de aur al reginei Victoria, cu explozii în Westminster Abbey şi Parlament, a fost un fiasco. Scotland Yard a fost avertizat din timp de informatori şi i-a supravegheat pe atentatorii americani de origine irlandeză chiar de la plecarea acestora din Statele Unite. Doi dintre atentatori au fost arestaţi imediat ce au ajuns în Anglia, iar un al treilea a murit înainte să reuşească poliţia să-l aresteze. Din Secţia specială irlandeză şi alte forţe antifeniene a fost format un nou corp de forţe de ordine, Secţia specială a Poliţiei Metropolitane, cu responsabilităţi legate de criminalitatea politică.[11]

Cel mai mediatizat atac terorist cu bombă de la sfârşitul anilor 1880 a fost cel comis la o tipografie din Geneva, folosită de emigranţii narodnici ruşi, unii dintre ei foşti membri ai Voinţei Poporului. Narodnicii, aşa cum şi intenţionase Racikovski, i-au acuzat pe rivalii lor revoluţionari, marxiştii. Însă responsabil pentru explozie fusese chiar Racikovski, care a raportat la sediul Ohrana printr-o telegramă codată: „Sâmbătă seara m-am bucurat să distrug la Geneva tipografia Voinţei Poporului, împreună cu [...] toate publicaţiile revoluţionare". Când narodnicii au înfiinţat o nouă tipografie la Paris, şi aceasta a fost distrusă, în februarie 1887. Agenţia pentru Operaţiuni Externe, probabil Racikovski însuşi, l-a plătit pe principalul propagandist narodnic, Lev Tihomirov, să scrie foi volante în care să-i acuze pe marxişti pentru distrugerea tiparniţelor.[12] Cel mai mare triumf al propagandei înşelătoare a lui Racikovski a fost acela de a atrage un grup de emigranţi narodnici într-un complot fals pentru asasinarea ţarului Aleksandru al III-lea. Unul dintre agenţii săi, Abram Landezen, care se infiltrase în rândurile narodnicilor, a utilizat fonduri oferite în secret de Racikovski pentru a înfiinţa un atelier pentru producerea bombelor într-o pădure de lângă Paris. Când construcţia bombelor era destul de avansată, Racikovski l-a anunţat despre complot pe ambasadorul rus, baronul Morenheim, care nu ştia că operaţiunea fusese organizată de Agenţia pentru Operaţiuni Externe a Ohranei chiar din ambasada sa. Morenheim a cerut poliţiei franceze să-i aresteze pe complotişti. În 1890, doi dintre ei au fost condamnaţi la câte trei ani de închisoare. Conducătorul lor, Landezen, care fugise, a fost condamnat *in absentia* tot la trei ani de închisoare. Lovitura de propagandă a lui Racikovski a convins mass-media şi publicul francez de realitatea ameninţării reprezentate de emigranţii „nihilişti" ruşi. Sub numele de Arkadi Harting, Landezen a revenit câţiva ani mai târziu ca şef al Agenţiei pentru Operaţiuni Externe din Paris.[13]

---

[322] Vezi ilustraţia nr. 40, prima fotografie făcută după atacul terorist. (*N.a.*)

Numărul total de victime din „Epoca de aur a asasinatelor” a fost relativ modest raportat la standardele terorismului din secolul XXI. Între 1880 şi 1914, aproximativ 150 de persoane au fost ucise şi mai puţin de 500 au fost rănite. Printre cei uciși sunt incluşi însă un număr fără precedent – şi încă neegalat – de şefi de stat şi de guvern: printre ei, ţarul Aleksandru al II-lea al Rusiei (1881), împărăteasa Elisabeta a Austriei (1898), regele Umberto I al Italiei (1900), regele Carlos I al Portugaliei şi moştenitorul său (1908), regele George I al Greciei (1913), preşedintele Sadi Carnot al Franţei (1894), preşedintele american William McKinley (1901) şi prim-miniştrii spaniol Antonio Cánovas del Castillo (1897) şi rus Piotr Stolîpin (1911). Mulţi alţii au scăpat cu viaţă ca prin urechile acului. În 1906, de exemplu, regele Alfonso al XIII-lea şi regina Victoria a Spaniei au supravieţuit unui atac cu bombă în ziua nunţii lor, în urma căruia au fost uciși 31 de soldaţi şi trecători.

Anarhiştii au fost responsabili pentru cele mai multe dintre atacuri. Deşi majoritatea anarhiştilor nu erau violenţi, o facţiune a mişcării din Europa şi Statele Unite credea în asasinarea conducătorilor ca „propagandă a faptei” concepută să demonstreze limitele puterii statului şi să încurajeze revolta populară. Tentativele de asasinat ale anarhiştilor nu utilizau tehnologie avansată. De exemplu, niciun terorist anarhist francez din anii 1890 nu avea cunoştinţe despre construirea sau utilizarea bombelor cu gelinită comparabile cu cele de care dispuneau, cu un deceniu înainte, Voinţa Poporului din Rusia sau fenienii din Anglia. Primul terorist care a folosit dinamita în Franţa a fost ucenicul unui boiangiu, François-Claudius Ravachol, care, împreună cu alţi anarhişti, a furat, în februarie 1892, o cantitate considerabilă de dinamită dintr-o carieră din sud-estul Parisului. O lună mai târziu, a încercat de două ori, fără succes, să folosească o parte dintre batoanele de dinamită pentru a asasina un magistrat. De ambele dăţi, magistratul a scăpat nevătămat, deşi alte opt persoane au fost rănite.[14] În ciuda amatorismului primei utilizări în scopuri teroriste a acesteia în Franţa, prefectul alarmist al Senei a concluzionat în 1893 că atacurile teroriste de pe continent au fost comandate şi coordonate de un (mitic) comitet internaţional anarhist (aşa-numitul „Club al dinamitei”) cu sediul la Londra, printre membrii căruia se numărau rusul Piotr Kropotkin, precum şi anarhiştii francezi Charles Malato şi Louis Matha.[15]

Cele mai cunoscute atacuri teroriste anarhiste franceze din anii 1890 – comise asupra Camerei Deputaţilor şi a preşedintelui Republicii – nu au fost mai sofisticate decât cele ale lui Ravachol. La 9 decembrie 1893, Auguste Vaillant, un muncitor şomer care fusese închis de patru ori pentru furt şi cerşetorie, a obţinut un permis pentru Camera Deputaţilor, în baza căruia putea asista la o şedinţă din rândul al doilea al galeriei pentru public. Avea ascunsă în pantaloni o bombă artizanală prost construită, pe care o umpluse cu praf de puşcă, acid sulfuric, cuie mici şi ţinte. În mijlocul unei dezbateri, el a aruncat bomba în Cameră, unde a provocat doar răni minore, iar preşedintele Camerei a anunţat că dezbaterea va continua ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat: „*Messieurs, la séance continue*”. Securitatea Camerei era atât de deficitară încât Vaillant, deşi fusese rănit de propria bombă, a reuşit să scape şi să se ducă la spital. A fost arestat atunci când personalul medical i-a găsit urme de praf de puşcă pe mâini şi a fost ulterior încarcerat şi condamnat la ghilotină; înainte de a fi executat a strigat: „Moarte burgheziei! Trăiască Anarhia!”[16]

În Franţa, ca şi în majoritatea celorlalte ţări europene, a existat un contrast extraordinar între supravegherea tot mai intensă şi anchetarea anarhiştilor, pe de o parte, şi lipsa unei atenţii speciale pentru protecţia liderilor politici

împotriva atacurilor anarhiste, pe de altă parte. În zorii zilei de Anul Nou 1894, la trei săptămâni după arestarea lui Vaillant, poliţia franceză a început să percheziţioneze 552 de adrese presupus subversive. În următoarele două luni, a arestat 248 de persoane suspectate de activităţi anarhiste.[17] Arestările din Franţa şi din alte ţări europene, deşi au vizat, fără îndoială, şi mulţi disidenţi politici nonviolenţi, au eliminat din circulaţie mai mulţi potenţiali asasini. Printre cei arestaţi în Italia în 1894, de exemplu, s-a aflat şi criminalul anarhist Gaetano Bresci, care, după un an în detenţie pe insula Lampedusa, a emigrat în New Jersey, de unde s-a întors în 1900 pentru a-l asasina pe regele Umberto, folosind un revolver american.[18]

În februarie 1894, prefectura de poliţie din Paris şi-a centralizat activitatea de informaţii sub conducerea lui Louis Puibaraud (sau Puybaraud), fost funcţionar superior în Ministerul de Interne, căruia i s-a acordat titlul de *directeur-général des recherches*. Imperiul său de informaţii a inclus o brigadă de peste 100 de detectivi (de câteva ori mai mulţi decât omologii lor din Secţia specială de la Scotland Yard) care a monitorizat activităţile anarhiştilor şi a întocmit o listă detaliată cu numele şi adresele acestora.[19][323] Totuşi, Puibaraud nu a avut nicio responsabilitate legată de supravegherea a ceea ce s-a numit mai târziu „protecţie de securitate” împotriva atacurilor anarhiste.

Asasinarea preşedintelui Sadi Carnot la 24 iunie 1894 a fost rezultatul unui atac anarhist chiar mai puţin sofisticat decât al lui Vaillant, deşi de data aceasta atacul a avut mai mult succes. Asasinul anarhist italian Sante Caserio, care era decis să-l răzbune pe Vaillant ucigându-l pe Carnot, era înarmat doar cu un pumnal, vorbea foarte puţin franceza şi s-a bazat pe ajutorul anarhiştilor locali pe parcursul călătoriei prin Franţa. După cum a recunoscut chiar el la proces: „Pe drumul spre Lyon, am găsit la fiecare 40 sau 50 de kilometri mici grupuri de *compagnons* [colegi anarhişti], toţi francezi, dar foarte buni şi primitori cu ceilalţi *compagnons*”. Odată ajuns la Lyon, Caserio s-a bazat probabil tot pe anarhiştii locali ca să identifice traseul lui Carnot şi locul unde ar fi fost cel mai vulnerabil acesta.[20] La şase luni după atacul cu bombă de la Camera Deputaţilor, protecţia asigurată preşedintelui era atât de deficitară, încât Caserio n-a trebuit decât să se instaleze pe traseul lui Carnot. Escorta de cavalerie superb înveşmântată a preşedintelui nu avea decât un rol pur ceremonial şi s-a dovedit total incapabilă să-l împiedice pe Caserio să se urce în trăsura deschisă a lui Carnot:

> Am auzit „Marseilleza” şi strigătele „Vive Carnot!” Am văzut cum se apropie cavaleria. Am înţeles că a venit momentul şi m-am pregătit. Văzând trăsura preşedintelui, mi-am tras pumnalul şi am aruncat teaca. Apoi, când trăsura trecea aproape de mine, am sărit pe treaptă, m-am sprijinit cu mâna stângă de trăsură şi cu mâna dreaptă am înfipt pumnalul în pieptul preşedintelui.[21]

Eşecuri fundamentale similare ale măsurilor de protecţie au permis altor anarhişti să-i asasineze, în numai trei ani, pe prim-ministrul spaniol, împărăteasa Austriei şi regele Italiei. Când anarhistul italian Michele Angiolillo a ajuns în staţiunea balneară Santa Águeda, în august 1897, pentru a-l asasina pe prim-ministrul spaniol Antonio Cánovas del Castillo, l-a găsit pe acesta stând singur pe o bancă din spa. Angiolillo a scos un revolver dintr-un buzunar interior al hainei şi l-a împuşcat mortal. Un an mai târziu, un alt anarhist italian, Luigi Lucheni, a găsit-o pe împărăteasa Elisabeta a Austriei (deghizată în nobilă austriacă) plimbându-se de-a lungul promenadei de la

---

[323] Puibaraud a fost *directeur-général des recherches* din 1894 până în 1903. (*N.a.*)

Geneva, cu doamna ei de companie, dar fără gardă de corp. Lucheni venise la Geneva intenţionând să-l asasineze pe ducele d'Orléans, pretendent la tronul Franţei. După ce a descoperit că d'Orléans a plecat, a profitat în schimb de ocazia neaşteptată de a o ucide pe împărătească, cu un pumnal artizanal făcut dintr-o andrea ascuţită, lungă de 10 centimetri. Lucheni a spus mai târziu: „Am venit la Geneva pentru a ucide un suveran, cu scopul de a da un exemplu celor care suferă şi celor care nu fac nimic pentru a-şi îmbunătăţi poziţia socială; nu a contat pentru mine cine era suveranul pe care urma să îl omor".[22]

Ameninţarea terorismului anarhist în Marea Britanie era probabil mai scăzută decât în orice altă ţară mare. Câţiva amatori care încercau să construiască bombe au fost arestaţi la Walsall în 1892; poliţia locală este încă în posesia uneia dintre bombele lor. Anarhistul francez Martial Bourdin, care s-a aruncat în aer fără să vrea în timp ce încerca să dărâme Observatorul Regal din Greenwich în 1894, este cunoscut în principal pentru că i-a oferit lui Joseph Conrad inspiraţia pentru romanul *Agentul secret*. Având puţine acte de terorism de investigat, Secţia specială şi-a îndreptat atenţia asupra presupuselor ameninţări reprezentate de forme de subversiune mai vagi. A început, de exemplu, să bănuiască un scop sinistru în spatele activităţilor Ligii Legitimităţii, care făcea campanie pentru a pune capăt discriminării împotriva copiilor nelegitimi. Inspectorul John Sweeney de la Secţia specială era convins că Liga a fost folosită de anarhişti pentru a promova dragostea liberă şi a submina ordinea socială. Sweeney a achiziţionat un exemplar din *Psychology of Sex* a lui Havelock Ellis de la secretarul Ligii, George Bedborough, apoi l-a arestat imediat pentru că i-a vândut-o. După condamnarea lui Bedborough pentru calomnie obscenă în 1898 şi după un raid al poliţiei în birourile sale, Liga a fost desfiinţată.[23]

Deşi anarhişti precum Caserio, Angiolillo şi Lucheni se deplasau peste graniţe, majoritatea asasinatelor şi tentativelor de asasinat anarhiste au fost opera unor persoane care acţionau singure sau a unor grupuri mici. Totuşi, uciderea în lanţ a preşedintelui francez, a prim-ministrului spaniol şi a împărătesei austriece de către anarhiştii italieni a alimentat credinţa unor guverne şi a forţelor de poliţie naţionale în existenţa unei mari conspiraţii anarhiste la nivel internaţional. După asasinarea împărătesei Elisabeta, prim-ministrul italian, generalul Luigi Pelloux, l-a informat pe ministrul său de justiţie că atât guvernele străine, cât şi „confidenţii noştri din străinătate" au trimis avertismente în legătură cu „o vastă conspiraţie împotriva vieţii tuturor şefilor de stat şi în special împotriva regelui Italiei".[24]

Guvernul italian a luat iniţiativa convocării unei „Conferinţe internaţionale pentru apărarea societăţii împotriva anarhiştilor", care a avut loc la Roma în perioada 24 noiembrie–21 decembrie 1898 – prima adunare internaţională organizată vreodată cu scopul de a combate terorismul. A fost şi singura conferinţă antianarhistă paneuropeană, la care au participat diplomaţi şi şefi ai forţelor de poliţie din toate cele 21 de ţări europene, cu excepţia uneia. (Muntenegru, singurul stat care nu a trimis niciun delegat, a fost reprezentat de Rusia.)[25] În ciuda unei serii de atacuri anarhiste produse în Franţa la mijlocul anilor 1890, Léopold Viguié, directorul Sûreté Générale, a informat cu mândrie la conferinţă că toţi suspecţii anarhişti din Franţa erau sub supraveghere constantă şi că Sûreté avea dosare despre toate persoanele potenţial periculoase, care includeau atât fotografii din faţă, cât şi din profil.[26] În realitate, Viguié îşi exprimase adeseori, în discuţii particulare, scepticismul în privinţa fiabilităţii rapoartelor, chiar şi a celor provenite de la unii dintre cei

mai bine plasaţi informatori ai Sûreté. Miniştrii de interne mai puţin experimentaţi şi de obicei cu mandate de scurtă durată în guvernele care se schimbau frecvent în timpul celei de-a Treia Republici franceze aveau tendinţa să ia mai în serios rapoartele agenţilor alarmişti.[27]

Toţi delegaţii la conferinţa de la Roma, cu excepţia britanicilor (care s-au abţinut), au acceptat propunerea germană ca agenţiile din fiecare ţară să îşi ţină anarhiştii rezidenţi sub supraveghere atentă şi să facă schimb de informaţii cu alte agenţii.[28] După conferinţă au existat un număr mare de plângeri din partea anarhiştilor din cauza supravegherii sporite şi a cooperării transfrontaliere între forţele de poliţie. Ziarul anarhist londonez *Freedom* scria în martie 1899:

> Aşa-numitele secrete ale conferinţei antianarhiste încep să iasă încet-încet la iveală. Un tovarăş italian, un muncitor zidar care a avut îndrăzneala să vorbească în urmă cu trei săptămâni într-o întâlnire din Ungaria, a fost arestat şi predat poliţiei italiene. În Anglia, tovarăşii italieni sunt intimidaţi şi terorizaţi sistematic de Scotland Yard.[29]

Dar conferinţa de la Roma nu a dus la o îmbunătăţire semnificativă a protecţiei oferite de poliţie familiilor regale şi miniştrilor împotriva încercărilor de asasinat. Pe 4 februarie 1900, prinţul de Wales, viitorul rege Eduard al VI-lea, a fost aproape să fie asasinat la gara Bruxelles Nord, unde tocmai se urcase în trenul regal care urma să-l ducă la Copenhaga, împreună cu soţia sa daneză, prinţesa Alexandra. Securitatea din gară era atât de redusă, încât Jean-Baptiste Sipido, un anarhist belgian în vârstă de 15 ani, a reuşit să urce în vagonul regal, să îşi strecoare mâna prin fereastra deschisă şi să tragă două focuri de armă înspre Eduard, de la o distanţă de mai puţin de 2 metri. „Dacă nu ar fi fost un trăgător atât de nepriceput”, scria Eduard mai târziu, „nu văd cum m-ar fi putut rata.” În lipsa unei protecţii adecvate din partea poliţiei, a rămas de datoria şefului de gară să lupte cu Sipido şi să-l imobilizeze. Eduard şi-a păstrat sângele rece în tot acest timp. Potrivit lui Charlotte Knollys, care se afla în vagonul lui, „Bertie nu s-a schimbat deloc la faţă, iar prinţesa s-a comportat la fel de bine”. În timp ce trenul lor pleca din gară, Eduard şi Alexandra s-au aplecat spre fereastra deschisă pentru a saluta mulţimea veselă de pe peron – un gest curajos, care a fost tot o eroare elementară de securitate, deoarece era foarte posibil să se mai afle încă un asasin în mulţime.[30] Când a ajuns la Copenhaga, fără ca soţia sa să ştie, Eduard i-a trimis o telegramă amantei sale, Alice Keppel, pentru a o asigura că este nevătămat.[31]

Cu toate acestea, s-a înfuriat pe vărul său, regele Leopold al II-lea, şi pe Curtea belgiană pentru că nu l-au pedepsit exemplar pe Sipido. Juriul din procesul acestuia l-a achitat pe motiv că, „ţinând cont de vârstă, nu a acţionat cu discernământ” şi, prin urmare, nu era responsabil din punct de vedere legal. Sipido a fugit imediat în Franţa.[32]

Nici incidentul în urma căruia prinţul de Wales a scăpat ca prin urechile acului la Bruxelles, nici conferinţa de la Roma nu au determinat vreo îmbunătăţire a măsurilor de protecţie în Italia. Asasinarea regelui Umberto – ucis la Monza, în iulie 1900, după ce supravieţuise în urma altor două tentative de asasinat – a fost, ca şi în cazul preşedintelui Carnot, cauzată de incapacitatea elementară de a asigura protecţia unui şef de stat care călătorea într-o trăsură deschisă. Asasinul său, anarhistul Gaetano Bresci, se afla la 3,5 metri de trăsura regală în momentul în care a tras trei focuri de armă spre Umberto, cu un revolver cu care se antrenase de multe ori.

Autopsia a dezvăluit că două dintre focurile de armă fuseseră letale. Deoarece pedeapsa capitală fusese abolită în Italia în 1889, Bresci a fost primul regicid european care nu a fost executat. A murit în închisoare un an mai târziu, aparent sinucigându-se – mai probabil de mâna gardienilor.[33]

După încercarea de asasinat de la Bruxelles, prinţul de Wales a fost însoţit în călătoriile sale în străinătate de inspectorul William Melville, şeful Secţiei speciale de la Scotland Yard. Melville era probabil conştient că în timpul multor călătorii la Paris din anii 1870, efectuate de obicei incognito, fără garda de corp britanică, prinţul Eduard fusese ţinut sub supraveghere discretă de către poliţia din Paris – în parte din cauza riscului unor atacuri feniene sau anarhiste, în parte pentru a-i monitoriza contactele politice şi sociale. Unii dintre prietenii aristocraţi ai lui Eduard erau ostili regimului republican al Franţei. De asemenea, poliţia încerca să afle şi dacă vreuna dintre amantele cu care s-a întreţinut în apartamentul de la Hôtel Bristol din piaţa Vendôme erau agenţi agitatori regalişti. Poliţia a făcut eforturi mari pentru a-i identifica amantele atât prin supraveghere, cât şi prin interogarea vecinilor, servitorilor şi portarilor şi a constatat că prinţul de Wales prefera blondele înalte, bine îmbrăcate.[34] Scotland Yard nu era la fel de bine informat ca poliţia din Paris despre viaţa privată a lui Eduard.

Pe lângă faptul că i s-a încredinţat responsabilitatea pentru protecţia personală a lui Eduard în 1900, Melville a fost responsabil şi pentru aranjamentele de securitate (la scară modestă conform standardelor contemporane) la înmormântarea reginei Victoria, în februarie 1901, la care au participat aproape 50 de membri ai familiilor regale din străinătate. Kaizerul Wilhelm al II-lea, care, ca nepot al Victoriei, era unul dintre cei trei mari îndoliaţi, l-a adus ca gardă personală pe Gustav Steinhauer, fost *Kriminalkommissar* în poliţia din Berlin, instruit ca detectiv privat la agenţia Pinkerton din Chicago şi vorbitor fluent de engleză cu accent american. Melville a colaborat îndeaproape cu Steinhauer pentru stabilirea măsurilor necesare pentru asigurarea securităţii kaizerului, întreţinându-l la cină cu trabucuri şi cu „una sau două sticle de vin” la Simpson’s Grand Cigar Divan din Strand. Ulterior, Steinhauer a spus o poveste, melodramatică şi probabil neadevărată, despre cum îl însoţise pe Melville în urmărirea a trei ucigaşi nihilişti ruşi, care au scăpat după ce ar fi omorât o informatoare din Secţia specială. Melville i-a spus kaizerului că fusese impresionat de experienţa lui Steinhauer în domeniul informaţiilor. „Da, Steinhauer este un om minunat!”, a răspuns kaizerul. Melville a avut, de asemenea, întâlniri frecvente, unele dintre ele la Scotland Yard, cu Piotr Racikovski şi alţi ofiţeri ai Agenţiei pentru Operaţiuni Externe a Ohranei, în cursul vizitelor periodice ale acestora la Londra. În timp ce investiga activităţile revoluţionarilor ruşi – cum a fost şi cazul lui Lenin, care a stat pentru prima dată la Londra între 1902 şi 1903 –, Racikovski a locuit în condiţii de lux într-un apartament de la hotelul Savoy.[35]

În martie 1901, la doar o lună de la înmormântarea reginei Victoria, kaizerul a rămas cu o cicatrice sub ochiul drept în urma unui atac comis la Bremen de un muncitor despre care s-a spus că era „alienat mintal”[36]. După aceea, Wilhelm al II-lea a fost probabil cel mai bine protejat monarh european; garda sa de corp a fost extinsă, ajungând la 60 de persoane pentru călătoriile în afara Berlinului.[37] Melville a continuat să ofere asistenţă pentru asigurarea protecţiei personale a kaizerului în timpul vizitelor acestuia în Marea Britanie. Kaizerul i-a făcut cadou, de-a lungul timpului, un ceas şi un lanţ de aur, un inel şi o cutie pentru trabucuri. În 1903, la pensionarea sa oficială din Secţia specială, Melville a devenit membru al Ordinului Regal Victorian (MVO), în

semn de apreciere şi recunoaştere a serviciilor sale pentru securitatea regală în ţară şi în străinătate. *The Times* a relatat că Scotland Yard a pierdut serviciile „celui mai cunoscut detectiv al vremii”. Cu toate acestea, Melville a rămas implicat în secret în activităţile de informaţii ale Ministerului de Război, devenind ulterior „detectiv-şef” al MI5.[38]

Dintre liderii marilor puteri, şefii de stat din Statele Unite înfruntau probabil cel mai mare risc. În jumătatea de secol de dinaintea Primului Război Mondial, au fost asasinaţi trei preşedinţi: Abraham Lincoln, James A. Garfield şi William McKinley. Comisia Warren, care a anchetat asasinarea preşedintelui John F. Kennedy, a ajuns ulterior la concluzia că acestea s-au produs, în mare parte, din cauza unor deficienţe în materie de securitate.[39] În seara de 14 aprilie 1865, actorul John Wilkes Booth a reuşit să intre în loja preşedintelui de la Ford’s Theatre din Washington şi să-l împuşte pe Lincoln de la mică distanţă. Booth a sărit apoi din lojă pe scenă şi, deşi şi-a fracturat un picior, a scăpat în mijlocul haosului creat (cu toate că a fost capturat şi împuşcat după două săptămâni). Garda de corp a preşedintelui din acea seară, poliţistul John F. Parker, care fusese instruit să stea de pază în faţa lojei lui Lincoln, şi-a părăsit postul ca să se uite la piesă, după care a ieşit din clădirea teatrului şi s-a dus să bea într-un bar din apropiere. Preşedinţii de după Războiul Civil nu au avut deloc gardă de corp. În 1881, James A. Garfield a fost rănit mortal cu pistolul într-o gară din Washington de un bărbat cu nemulţumiri delirante.

Preşedinţii de astăzi sunt protejaţi de Serviciul Secret al SUA, care acum face parte din Departamentul pentru Securitate Internă. Fondat în 1865, Serviciul Secret a avut iniţial un cu totul alt rol. Ca parte a Departamentului Trezoreriei, principala sa responsabilitate era combaterea numărului tot mai mare de falsuri apărute după introducerea, cu trei ani înainte, a bancnotelor de hârtie. Cu toate acestea, deoarece a fost singura agenţie federală care se ocupa cu aplicarea legii până la înfiinţarea, în 1908, a Biroului de Investigaţii al Departamentului de Justiţie (devenit ulterior FBI), Serviciul Secret a fost implicat periodic şi în alte operaţiuni. După ce a descoperit un complot împotriva preşedintelui Grover Cleveland în 1894, a fost solicitat pentru protecţia prezidenţială, iniţial ad-hoc. Protecţia a devenit permanentă după asasinarea preşedintelui William McKinley, în septembrie 1901, în timpul unei recepţii publice la Expoziţia Pan-Americană din Buffalo, unde trei agenţi ai Serviciului Secret împreună cu patru detectivi din Buffalo şi patru soldaţi îşi împărţeau responsabilitatea pentru asigurarea securităţii preşedintelui. Asasinul, autointitulatul anarhist Leon Frank Czolgosz, stătea la coada formată de cei care aşteptau să dea mâna cu McKinley. Când i-a venit rândul, Czolgosz l-a împuşcat pe preşedinte de două ori cu o armă ascunsă sub o batistă. Agenţii Serviciului Secret, slab instruiţi, împreună cu alţi câţiva, au sărit imediat asupra lui Czolgosz – în ciuda faptului că, astfel, l-au lăsat pe McKinley fără gardă şi vulnerabil în cazul atacului unui al doilea asasin. După ce Czolgosz fusese dezarmat şi deşi nu a opus rezistenţă, agentul principal al Serviciului Secret, George Foster, l-a „lovit între ochi când s-a ridicat” şi l-a doborât.[40]

În ciuda lipsei de profesionalism dovedite de Serviciul Secret în abordarea atacului asupra lui McKinley, Casa Albă i-a acordat în 1902 responsabilitatea permanentă de a asigura protecţia prezidenţială – în mare parte pentru că nu exista nicio altă agenţie federală de investigaţii capabilă să preia această misiune. Au trecut însă alţi patru ani înainte de a primi aprobarea oficială şi finanţare din partea Congresului. Primele dosare despre anarhişti suspecţi din registrele Serviciului, datând aparent din 1901-1902, sunt primitive după

standardele principalelor forţe de poliţie europene, înregistrând numele suspecţilor anarhişti, locurile lor de reşedinţă (de obicei fără adrese exacte) şi unele comentarii precum „foarte periculos”, dar fără detalii biografice sau descrieri fizice.[41]

Înainte de Primul Război Mondial, de departe cel mai activ serviciu european de informaţii, atât în ţară, cât şi în străinătate, era Ohrana, care a fost unic atât în ceea ce priveşte atribuţiile, cât şi gama de activităţi desfăşurate. Alte forţe de poliţie europene acţionau în condiţiile legii. Ohrana era legea în sine. În materie de criminalitate politică, avea autoritatea de a căuta, de a întemniţa şi de a exila pe oricine. Totuşi, Rusia ţaristă nu a devenit niciodată întru totul un stat poliţienesc. După standardele sovietice ulterioare, autoritatea enormă a Ohranei a fost folosită doar la o scară modestă. Chiar şi în timpul represiunii din anii 1880, doar 17 persoane au fost executate pentru crime politice – toate asasinate reale sau tentative de asasinat. Printre teroriştii care au fost duşi la eşafod se număra Aleksandr Ulianov, condamnat la moarte pentru implicarea într-un complot nereuşit pentru a-l ucide pe Aleksandru al III-lea pe 1 martie 1887, la a şasea aniversare a asasinării lui Aleksandru al II-lea. Se spune că fratele lui Ulianov, în vârstă de 17 ani, Vladimir (cunoscut ulterior alias Lenin), a jurat răzbunare regimului ţarist. Până în 1901, 4 113 ruşi se aflau în exil intern pentru infracţiuni politice, 180 dintre ei fiind condamnaţi la muncă silnică.[42]

Cel mai persecutat grup din Imperiul Rus au fost evreii. Antisemitismul popular, pogromurile încurajate de stat, legile aplicate discreţionar şi multiplele forme de discriminare din timpul domniilor lui Aleksandru al III-lea (1881-1894) şi Nicolae al II-lea (1894-1917) au dus la exodul câtorva milioane de evrei, în special în Statele Unite. Regimul, de la ţar în jos, i-a considerat pe evrei un ţap ispăşitor convenabil spre care să îndrepte nemulţumirile populaţiei. Deşi nu Ohrana a generat antisemitismul sprijinit de stat, a contribuit la implementarea acestuia. Unul dintre ofiţerii săi, M.S. Komisarov, a primit o recompensă oficială de 10 000 de ruble pentru incitarea unor revolte antievreieşti, cu ajutorul unor broşuri tipărite la tiparniţele Departamentului de Poliţie. În acelaşi timp, şeful Agenţiei pentru Operaţiuni Externe, Piotr Racikovski, a fost probabil responsabil pentru plăsmuirea celebrului manifest antisemit intitulat *Protocoalele înţelepţilor Sionului*, care ar fi dezvăluit un complot evreiesc secret pentru a asigura dominaţia mondială. Deşi *Protocoalele* aveau o influenţă limitată înainte de Primul Război Mondial, au constituit ulterior un text-cheie al antisemitismului nazist şi fascist, devenind, probabil, cea mai influentă plăsmuire din secolul XX.[43]

La 20 de ani după asasinarea lui Aleksandru al II-lea de către Voinţa Poporului, Rusia a devenit din nou arena principală a asasinatului politic. Cauza directă au fost protestele studenţilor împotriva restricţiilor privind întrunirile şi manifestaţiile politice. Pe 14 februarie 1901, Piotr Karpovici, un student exmatriculat, l-a împuşcat şi rănit mortal pe N.P. Bogolepov, ministrul reacţionar al educaţiei. Mulţi studenţi au văzut în Karpovici un erou. Aceştia au fost radicalizaţi în continuare de intervenţia brutală a cazacilor, care au dispersat violent o mare manifestaţie studenţească desfăşurată pe 4 martie în faţa catedralei Kazan din Sankt-Petersburg. Karpovici a fost sprijinit cel mai mult de studenţii care făceau parte din nou-înfiinţatul Partid Socialist-Revoluţionar (SR, de unde denumirea de eseri), care îşi propunea să înfiinţeze un stat socialist, pe baza tradiţiilor de proprietate comună din Rusia rurală. În 1902, unul dintre fondatorii SR, charismaticul Grigori Gherşuni, a fondat o „Organizaţie de luptă”, dedicată atacurilor teroriste. Rapoartele poliţiei îl

descriau drept „un artist al terorii”. Potrivit unui funcţionar din Ohrana, avea „un talent incredibil [...] pentru a atrage tineri neexperimentaţi, care erau uşor de manipulat”. Un coleg din SR spunea că are „ochi care-ţi pătrundeau în suflet”. Prima ţintă majoră a Organizaţiei de luptă a fost ministrul de interne, S.N. Sipiaghin. Pe 2 aprilie 1902, un student care făcea parte din Organizaţie, Stepan Balmaşov, a intrat în palatul Mariinski îmbrăcat în uniforma unui aghiotant, i-a înmânat lui Sipiaghin un plic în care s-a descoperit ulterior că se afla un document de condamnare la moarte, apoi l-a împuşcat de două ori de aproape. După asasinat, conducerea eserilor a declarat pentru prima dată oficial că Organizaţia de luptă aparţinea partidului şi că folosirea terorii era compatibilă cu propaganda paşnică. Asasinatul politic i-ar „trezi chiar şi pe cei mai adormiţi filistini [...] şi i-ar obliga, chiar împotriva voinţei lor, să gândească politic”. Deşi oficial sub controlul Comitetului Central al SR, Organizaţia de luptă îşi alegea propriile ţinte.[44]

Principala sursă de informaţii a Ohranei despre SR au fost agenţii infiltraţi. Cel mai apreciat dintre ei a fost Evno Azev, menţionat pentru prima dată în dosarele Ohranei la începutul anilor 1890, ca „revoluţionar evreu”. În 1893, şi-a oferit serviciile sale ca agent plătit.[45] În 1902, fără îndoială spre încântarea Ohranei, a devenit membru atât al Comitetului Central al SR, cât şi al Organizaţiei de luptă, pe care a ajuns ulterior s-o şi conducă.[324]

Printre ţintele Organizaţiei de luptă s-a numărat brutalul şi antisemitul ministru de interne V.K. Plehve, care era, printre altele, responsabil de Ohrana. Deşi Azev a informat despre existenţa complotului, din teama de a-i devoala acoperirea lui Azev, Ohrana nu a luat măsuri de precauţie adecvate, astfel încât, pe 28 iulie 1904, Plehve a fost ucis de o bombă aruncată sub trăsura lui în timp ce era condus la o gară din Sankt-Petersburg. Şi mai senzaţională a fost asasinarea, pe 17 ianuarie 1905, tot cu o bombă aruncată în trăsură, a unchiului ţarului, Marele Duce Serghei, guvernatorul general al Moscovei. Serghei era atât de reacţionar, încât îi interzisese soţiei sale să citească *Anna Karenina*, de teamă că ar putea să trezească în ea „curiozitate nesănătoasă şi emoţii violente”.[46] Următoarea ţintă majoră a Organizaţiei de luptă a fost prim-ministrul Piotr Stolîpin. Pe 12 august 1906, membrii organizaţiei au pătruns în vila acestuia şi au detonat mai multe bombe. Deşi au fost rănite mai mult de 12 persoane, inclusiv unul dintre copiii lui Stolîpin, de această dată, prim-ministrul a scăpat nevătămat.

De-a lungul perioadei în care au avut loc aceste asasinate, Azev a avut întâlniri periodice cu şeful Ohranei din Sankt-Petersburg, A.V. Gherasimov, care pare să fi considerat că, deşi era dificil să acţioneze pe baza unei mari părţi din informaţiile lui Azev, valul de asasinate ar fi fost şi mai grav fără infiltrarea sa în Organizaţia de luptă. Măsurile antiteroriste au devenit şi mai complicat de pus în practică din cauza amplelor tulburări din timpul Revoluţiei din 1905, când Boris Savinkov, membru al Organizaţiei, declarase că „oricine purta uniformă” era o ţintă.[47] Dinastia Romanov a supravieţuit Revoluţiei din 1905 nu cu ajutorul Ohranei, ci datorită armatei care i-a rămas fidelă.

Carierele paralele ale lui Azev ca lider al eserilor şi agent principal al Ohranei s-au încheiat dramatic în 1908. Responsabil pentru dezvăluirea vieţii sale duble a fost Vladimir Burţev, un eser care îşi asumase misiunea de a-i identifica pe spionii poliţiei în rândurile revoluţionarilor. Când a văzut că Azev se plimba fără restricţii prin Sankt-Petersburg în 1906, Burţev s-a întrebat:

---

[324] În decembrie 1905, când Comitetul Central al SR şi-a redus componenţa la cinci persoane, Azev a rămas membru al acestuia. Vezi Ruud şi Stepanov, *Fontanka 16*, cap. 7. (*N.a.*)

„Dacă l-am recunoscut atât de uşor pe Azev de la distanţă, de ce nu pot detectivii din poliţie, care cu siguranţă îl cunosc din vedere, să-l recunoască atunci când apare atât de vizibil la Sankt-Petersburg?” Înseamnă că Azev, a concluzionat el, lucrează pentru Ohrana. Deşi Azev şi-a susţinut nevinovăţia cu oarecare succes în următorii doi ani, o anchetă realizată la sfârşitul lui 1908, condusă de conducătorii SR de la Paris (un loc mai sigur pentru anchetă decât Sankt-Petersburg), i-a stabilit vinovăţia. I s-au dat 24 de ore să mărturisească şi s-au făcut pregătiri pentru execuţia lui. Azev a fugit din Paris în zorii zilei următoare. Duma de Stat a decis declanşarea unei anchete în cazul lui Azev. În calitate de prim-ministru, Stolîpin a reacţionat la scandalul din februarie 1909 cu o rar întâlnită justificare publică a infiltrării agenţilor în organizaţiile subversive: „Atâta timp cât există terorism revoluţionar, va fi întotdeauna nevoie de acţiuni poliţieneşti”. Revoluţionarii socialişti, umiliţi de revelaţia că şeful Organizaţiei de luptă fusese un agent al Ohranei, au renunţat la asasinate. Cui îi era loial cu-adevărat Azev este şi azi o chestiune controversată. Deşi probabil nu va exista niciodată un răspuns definitiv, este posibil că acesta să fi lucrat pentru bani şi adrenalină, mai degrabă decât din angajament faţă de SR sau regimul ţarist. Bine plătit de Ohrana, el a delapidat bani din fondurile Organizaţiei de luptă (o mare parte dintre ele obţinute din jafuri asupra băncilor) şi a trăit în stil mare, speculând atât la bursă, cât şi în cazinouri, unde era adesea însoţit de o fostă *chansonnière*.[48]

La doar doi ani după ce Stolîpin a justificat public infiltrarea agenţilor în organizaţii revoluţionare, el însuşi a căzut victimă unui agent al Ohranei de loialitate incertă. Pe 1 septembrie 1911, atât ţarul, cât şi Stolîpin au participat la o seară de gală la Opera din Kiev, pentru a marca a 15-a aniversare a emancipării iobagilor ruşi. La eveniment a fost prezent şi Dmitri Bogrov, agent al Ohranei în vârstă de 24 de ani, care câştigase înainte încrederea directorului Ohranei din Kiev oferind informaţii despre modul cum teroriştii produceau şi distribuiau explozibili. Într-o pauză, în timp ce Stolîpin vorbea lângă orchestră, Bogrov l-a împuşcat de două ori cu un pistol. Potrivit unui martor ocular, prim-ministrul „şi-a desfăcut redingota albă şi, uitându-se la vesta îmbibată de sânge, a fluturat mâna de parcă spunea: «Totul s-a terminat». Apoi s-a prăbuşit pe un scaun şi a spus clar şi distinct, cu o voce care a fost auzită de toţi cei care stăteau lângă el, «Sunt fericit să mor pentru ţar»„. Stolîpin a supravieţuit încă cinci zile, apoi a murit din cauza rănilor. Pe 12 septembrie, în drum spre execuţie, Bogrov i-a spus unuia dintre gardieni: „Singurul moment fericit din viaţa mea a fost când am aflat că Stolîpin a murit”. Cu toate acestea, în timpul interogatoriului său îndelungat, el a oferit o relatare confuză a motivelor sale. Un element central al motivaţiei sale pare să fi fost remuşcarea simţită pentru anarhiştii pe care îi trădase Ohranei. El a afirmat că trădarea sa a fost descoperită de revoluţionari, care i-au spus că nu se poate „reabilita” decât ucigând un demnitar al statului.[49]

Ohrana a considerat că în Partidul Social-Democrat al Muncii marxist din Rusia (PSDMR), care, în 1903, avea o aripă bolşevică şi una menşevică, era mai simplu să infiltreze agenţi decât în mişcările socialist-revoluţionare narodnice, în parte pentru că nu prezenta o ameninţare teroristă. În ciuda profundelor suspiciuni ale lui Lenin cu privire la revoluţionarii nebolşevici, el era destul de naiv cu privire la pericolul infiltrării agenţilor Ohranei. Chiar şi după demascarea senzaţională a lui Azev, nu şi-a dat seama că dr. Iacov Jitomirski, reprezentantul bolşevic la Berlin, era agent al Ohranei din 1902 şi raporta periodic despre călătoriile lui Lenin în timpul exilului. După ce a fost expulzat din Berlin în 1907, Jitomirski a participat la cel de-al cincilea congres

al PSDMR, organizat în acel an la Londra, şi s-a stabilit la Paris, de unde a continuat să raporteze Agenţiei pentru operaţiuni externe.[50] S.P. Beleţki, directorul Departamentului de Poliţie, a spus ulterior că scopul politicii sale de dinainte de război era, „în întregime", să împiedice cu orice preţ unificarea socialismului rus. „Am acţionat", a spus el, „conform principiului dezbină şi cucereşte." Omul pe care-l credea cel mai probabil capabil să-i ţină dezbinaţi pe socialiştii ruşi era Lenin.[51] Deşi mulţi bolşevici sperau într-o reunificare cu menşevicii, Lenin s-a opus ferm.[325] În timp ce Ohrana credea că un PSDMR unit ar însemna o mişcare socialistă mai slabă, Lenin era convins că, dimpotrivă, existenţa unui partid bolşevic separat era cheia victoriei. Doar o elită disciplinată, îndoctrinată, „monolitică", formată din revoluţionari îndârjiţi putea duce poporul rus către ţara făgăduinţei.

Cel mai de succes agent de infiltrare al Ohranei în rândurile bolşevicilor a fost Roman Malinovski, un muncitor din Moscova cu antecedente penale recrutat în 1910, care, doi ani mai târziu, a fost unul dintre cei şase bolşevici aleşi ca deputaţi în Dumă. „Pentru *prima dată*", scria Lenin emoţionat, „avem un *lider remarcabil* din rândul muncitorilor care ne reprezintă în Dumă". Într-un partid dedicat revoluţiei proletare, dar care nu avea încă lideri proletari, Lenin l-a considerat pe Malinovski, promovat mai departe în Comitetul Central Bolşevic, drept o figură de mare importanţă: „Este cu adevărat posibil să construim un partid al muncitorilor cu astfel de oameni, deşi dificultăţile vor fi incredibil de mari!" După alegerile din 1912, deputaţii bolşevici şi menşevici din Dumă au format un singur grup PSDMR. Dar când grupul s-a scindat în 1913, Malinovski a devenit preşedinte al „facţiunii" bolşevice.

Până în 1912, Lenin a înţeles, cu întârziere, cât de grave ar fi putut fi consecinţele infiltrării unor agenţi ai Ohranei. La iniţiativa sa, Comitetul Central bolşevic a numit o comisie cu trei membri, care să analizeze posibilitatea unor astfel de provocări. Unul dintre membri era Malinovski. În iulie 1913, Lenin a discutat despre problema infiltrării în timpul unei întâlniri cu el şi cu alţi doi conducători bolşevici, Lev Kamenev şi Grigori Zinoviev. Doar Malinovski a sesizat ironia concluziei lor, potrivit căreia exista un agent al Ohranei, „apropiat" de cei şase deputaţi al căror lider era el. I s-a cerut să fie „cât mai conspirativ", pentru a reduce la minimum riscul infiltrării poliţiei. Aproape simultan, Malinovski l-a convins pe Lenin să-l numească pe colegul său, Miron Cernomazov, şi el agent al Ohranei, la conducerea *Pravdei*.[52] Lucrările „comisiei pentru provocări", ca şi revelaţiile despre Azev l-au făcut pe Lenin să conştientizeze eficacitatea operaţiunilor Ohranei, chiar dacă nu l-au alertat cu privire la rolul lui Malinovski. Există multe avantaje, scria el, dacă partidele revoluţionare sunt conduse de „câţiva profesionişti, la fel de bine pregătiţi şi cu experienţă ca şi poliţia securităţii de la noi".[53]

Deşi Beleţki l-a descris pe Malinovski drept „mândria Ohranei", stresul vieţii sale duble s-a dovedit în cele din urmă prea mare. Chiar şi Lenin, cel mai puternic susţinător bolşevic al lui Malinovski, era îngrijorat de faptul că bea prea mult. În mai 1914, într-o perioadă când se spunea că Malinovski ajunsese să bea vodcă din ceainice, Ministerul de Interne, temându-se probabil de un scandal public în cazul în care purtarea tot mai capricioasă a acestuia ar fi dus la descoperirea rolului său de agent al Ohranei în Dumă, a decis să scape de el. Malinovski şi-a dat demisia din Duma şi a fugit din Sankt-Petersburg cu suma de 6 000 de ruble pe care Ohrana l-a îndemnat să

[325] Beleţki a fost, probabil, responsabil pentru exilul în Siberia în 1912 al liderului bolşevic care susţinea reunificarea cu menşevicii, Aleksei Rîkov. Vezi Billington, *Fire in the Minds of Men*, p. 476. (*N.a.*)

o folosească pentru a începe o nouă viaţă în străinătate. Zvonurile că a fost agent s-au răspândit repede. Iuli Martov, liderul menşevic, a scris în iunie: „Suntem foarte siguri, fără cea mai mică îndoială, că este un agent provocator [...], dar dacă vom reuşi să dovedim asta este o altă chestiune”. Lenin a respins, în schimb, acuzaţiile împotriva lui Malinovski, deşi a recunoscut că acesta a comis o „sinucidere politică”.[54]

Deoarece Lenin a petrecut atât de mult timp în exil în străinătate, supravegherea lui de către Ohrana a fost mai puţin strictă decât în cazul lui Stalin (născut Iosip Djugaşvili), care se afla în general în Rusia. Lenin se afla la Londra în timpul Revoluţiei din 1905 (ca şi în alte cinci perioade dinaintea Primului Război Mondial) şi la Zürich în timpul Revoluţiei din februarie 1917, care l-a luat complet prin surprindere. Dosarul Ohranei despre Stalin a fost probabil cel mai detaliat document realizat de o agenţie de informaţii despre un agent politic subversiv. Dosarul conţine peste 100 de volume, cercetate în prezent de istoricul Svetlana Lohova. După Revoluţia Bolşevică, Stalin a inclus toate volumele în arhiva sa personală şi le-a citit mulţi ani, făcând numeroase adnotări şi însemnări ocazionale. Din câte se ştie, niciun alt lider mondial nu a petrecut atât de mult timp răsfoind dosarul de informaţii despre viaţa sa din trecut.

După cum arată cercetările lui Lohova, au rămas multe subiecte de discutat, de la viaţa sa privată până la cariera de revoluţionar. Deşi Stalin ştia că fusese supravegheat, el trebuie să fi fost uimit de detaliile extrem de indiscrete din dosarul său voluminos – cum ar fi cartea poştală erotică pe care i-a trimis-o în 1912, la 34 de ani, logodnicei în vârstă de 16 ani a unui prieten, promiţându-i un sărut „passssssional”, pentru că acesta era singurul mod în care merita să fie sărutată. Între 1902 şi 1916, Stalin a petrecut mai mult timp în închisoare şi în exil intern decât în libertate, dar a scăpat din exil de şase ori. În 1906, a reuşit să se sustragă supravegherii Ohranei şi a participat la cel de-al patrulea congres al PSDMR de la Stockholm, la care Lenin a condus atacurile bolşevice asupra menşevicilor rivali. În 1907, din nou neobservat de Ohrana, a reuşit să plece la Londra pentru a participa la şi mai furtunosul al cincilea congres al PSDMR, unde Lenin a fost cel mai important delegat bolşevic.[55]

În cea mai mare parte a Europei, în anii imediat premergători Primului Război Mondial, „epoca de aur” a asasinatului politic părea să nu mai fie la modă. Excepţia principală au fost Balcanii, unde exista o lungă rivalitate de asasinate între cele două mari familii sârbe, dinastiile Obrenovič şi Karageorgević, iar unii ofiţeri sârbi de informaţii considerau asasinatul drept instrument politic. Cel mai şocant asasinat al unui şef de stat în „epoca de aur” a fost cel al regelui Aleksandru Obrenovič şi al reginei Draga, comis în palatul regal de la Belgrad. Complotul în vederea răsturnării violente a dinastiei Obrenovič a început în 1901, sub conducerea lui Dragutin Dimitrievici, un locotenent solid din Statul-Major sârb, cunoscut admiratorilor săi ca „Apis”, din cauza presupusei sale asemănări cu zeul-taur cu umeri largi din mitologia Egiptului Antic. Până în primăvara lui 1903, numărul conspiratorilor ajunsese la peste 120, printre ei numărându-se ofiţeri din garda palatului şi aghiotantul regelui.

În primele ore ale zilei de 11 iunie 1903, 28 de ofiţeri răsculaţi ai armatei sârbe, hotărâţi să înlocuiască dominaţia familiei Obrenovič cu cea a rivalilor din familia Karageorgević, care se dovedeau mult mai docili, au năvălit în palatul regal. Apis stabilise să facă parte din echipa de asasini, însă a fost împuşcat şi rănit de gărzile loiale regelui, în apropiere de intrarea în palat.

Restul echipei i-a găsit pe Aleksandru şi Draga în spatele dormitorului regal, ascunşi într-o încăpere folosită de camerista reginei pentru călcatul rufelor. Regele şi regina au fost împuşcaţi şi străpunşi cu baionetele, desfiguraţi astfel încât să nu mai poată fi recunoscuţi, parţial eviscераţi cu săbiile, după care asasinii au aruncat cadavrele mutilate pe o fereastră a palatului, lăsându-le să cadă în curte. Asasinii au pătruns şi în apartamentele prim-ministrului Dimitrie Cincar-Marković şi ale ministrului de război Milovan Pavlović, ucigându-i pe amândoi. Ministrul de interne, Belimir Teodorović, a fost şi el împuşcat şi lăsat să moară, însă a supravieţuit. Ministrul britanic la Belgrad, Sir George Bonham, a fost şocat de „totala absenţă a regretelor civilizate" în faţa asasinatelor brutale. A doua zi a fost sărbătoare naţională, iar străzile din Belgrad au fost împânzite cu steaguri, în timp ce Apis, rănit, a devenit erou naţional. Regele Petru I, capul dinastiei Karagheorghievič, aflat în exil la Geneva, a revenit în Serbia (mai târziu Iugoslavia) ca monarh constituţional, cu sprijinul armatei, pentru următorii 18 ani.[56326]

Începând din acel moment, principalul obiectiv al comploturilor lui Apis şi ale regicizilor sârbi a fost stăpânirea austriacă din Balcani, care se tot extindea, mai ales după ce fostele provinciile otomane vecine Bosnia şi Herţegovina, cu o însemnată populaţie de etnici sârbi, au fost alipite în 1908 Imperiului Austro-Ungar. În 1911, Apis, care primise un post la catedră la Academia Militară Sârbă, a devenit unul dintre cei şapte fondatori ai unei aşa-zise societăţi militare secrete, denumită „Unitate sau Moarte!" (*Ujedinjenje ili smrt!*), mai cunoscută sub numele de Mâna Neagră (*Ţrna ruka*), care avea ca scop crearea unei Serbii Mari din care să facă parte toţi sârbii din Peninsula Balcanică. Violenţa metodelor Mâinii Negre a fost rezumată de însemnele sale cu craniu şi oase încrucişate, cuţit, otravă şi bombă. Când a fost întrebat mai târziu cu privire la alegerea unor astfel de simboluri macabre, Apis a răspuns că este de datoria tuturor naţionaliştilor sârbi „să salveze Serbia cu bombe, cuţite şi puşti". De asemenea, el a apărat folosirea otrăvii de către Mâna Neagră „atât ca mijloc de atac, cât şi pentru a salva pe cineva dacă a căzut în mâinile inamicului" – cu alte cuvinte, pentru a se sinucide. În cafenelele din Belgrad, existenţa Mâinii Negre a devenit un secret public. Membrii săi s-au infiltrat atât în corpul ofiţerilor, cât şi în Ministerul de Externe. Apis a fost trimis de armată în Macedonia pentru operaţiuni sub acoperire, apoi într-o parte a Imperiului Otoman, înainte de invazia sârbă din Primul Război Balcanic, din 1912. În 1913, în timpul ocupaţiei sârbeşti asupra unei mari părţi a Albaniei otomane, Mâna Neagră a fost folosită de Ministerul de Externe de la Belgrad pentru a negocia cu căpeteniile locale din Albania.

În august 1913, cu un an înainte de izbucnirea Primului Război Mondial, Apis a fost promovat în funcţia de şef al serviciului de informaţii al Statului-Major General. Niciun alt şef de serviciu de informaţii din Europa dinainte de război nu a fost atât de puţin supus controlului politic. Nikola Pašić, liderul Partidului Radical al Poporului Sârb şi prim-ministru în cea mai mare parte a perioadei cuprinse între 1904 şi 1918, la fel ca mulţi dintre colegii săi, îl considera pe Apis o ameninţare la adresa securităţii naţionale. Ministrul de interne, Milan Protić, l-a numit „o ameninţare la adresa democraţiei". Ca mulţi ofiţeri ai armatei sârbe, Apis dispreţuia Partidul Radical. În primăvara lui 1914, se spune că Pašić a numit Mâna Neagră „un stat în stat".[57]

---

[326] Din 1918 până la moartea sa, în 1921, Petru I a fost primul rege al sârbilor, croaţilor şi slovenilor (ulterior al iugoslavilor). (*N.a.*)

În Bosnia şi Herţegovina aflate sub stăpânire austriacă, Mâna Neagră şi o organizaţie naţionalistă sârbă mai veche, *Narodna Odbrana*, au colaborat îndeaproape cu activişti prosârbi, cei mai importanţi dintre aceştia fiind membrii organizaţiei „Tânăra Bosnie” (*Mlada Bosna*). La deschiderea lucrărilor parlamentului bosniac în iunie 1910, un „tânăr bosniac”, Bogdan Jerajić, a tras cinci gloanţe asupra guvernatorului austriac. Niciunul dintre proiectile nu şi-a atins ţinta, astfel încât pe al şaselea şi l-a tras în cap (poliţia austriacă l-a păstrat într-o expoziţie macabră într-un „muzeu al crimelor”). Jerajić a devenit un erou al presei naţionaliste de la Belgrad, iar mormântul unde se afla cadavrul său decapitat s-a transformat în altar pentru „tinerii bosniaci”. Atacul său asupra guvernatorului austriac a marcat începutul folosirii sistematice a terorismului politic împotriva guvernării austriece. În cei patru ani scurşi de la moartea lui Jerajić până la asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand la Sarajevo, pe 28 iunie 1914, au avut loc alte şapte atacuri similare, precum şi câteva zeci de comploturi nereuşite în provinciile slave de sud ale Imperiului Austriac.[58]

Personajele-cheie în comiterea asasinatelor de la Sarajevo au fost trei studenţi „tineri bosniaci”, care au fost radicalizaţi şi mai mult în timpul şederii lor la Belgrad din 1912 până în 1914: Gavrilo Princip, Nedeljko Ćabrinović şi Trifko Grabež.[327] Mâna Neagră le-a furnizat bombe şi pistoale semiautomate Browning, i-a antrenat într-o pădure din apropierea Belgradului şi, ulterior, i-a ajutat să treacă prin contrabandă armele peste graniţa cu Serbia. Ţinta lor iniţială, decisă în 1913, a fost generalul Oskar Potiorek, guvernatorul autoritar austro-ungar al Bosniei. În primăvara lui 1914, ţinta a devenit însă moştenitorul tronului austro-ungar, arhiducele Franz Ferdinand, după ce a luat decizia de a efectua o vizită oficială în capitala Bosniei împreună cu soţia sa, Sophie. Apis a fost probabil informat pentru prima dată că arhiducele şi Sophie urmau să vină la Sarajevo pe 28 iunie 1914 de Rade Malobabić, un sârb născut în Austro-Ungaria, care furniza informaţii militare austriece membrilor Mâinii Negre din rândurile ofiţerilor de frontieră sârbi. La rândul lor, aceştia le transmiteau către Apis şi serviciile sârbe de informaţii militare.[59]

Deşi probabil că Apis a fost cel care a decis iniţial asasinarea lui Franz Ferdinand la Sarajevo, modificarea ţintei a fost salutată de Princip, Ćabrinović şi Grabež, care au aflat despre planurile arhiducelui abia când au citit în ziar despre vizită. Înainte să plece de la Belgrad spre Sarajevo, cu o lună înaintea vizitei arhiducelui, Princip îi scria lui Danilo Ilić, confidentul său şi fost coleg de cameră din Belgrad, informându-l despre planul de a-l ucide pe arhiduce şi cerându-i să mai găsească membri pentru echipa de asasini. Ilić a mai găsit trei potenţiali asasini: Cvjetko Popović, în vârstă de 18 ani, Vasoan Ćubrilović, în vârstă de 17 ani (ambii studenţi sârbi bosniaci), şi Muhamed Mehmedbašić, un tâmplar musulman bosniac în vârstă de aproximativ 25 de ani.[60]

Cât ştia prim-ministrul Nikola Pašić despre planurile de asasinat ale lui Apis probabil nu se va şti niciodată. Ţăranul bosniac care i-a călăuzit pe Princip şi Grabež peste graniţa bosniacă era informator al guvernului sârb şi a raportat Ministerului de Interne de la Belgrad despre mişcările şi armele pe care le transportau, deşi raportul său nu menţionează planul de asasinat. Pašić a ordonat oprirea contrabandei cu arme din Serbia spre Bosnia, însă guvernul de la Belgrad nu mai controla frontiera. Ulterior, un ministru a afirmat că

---

[327] Analiza cu adevărat impresionantă a lui Tim Butcher asupra lui Gavrilo Princip în *The Trigger* susţine, neconvingător, că radicalizarea acestora se datorează mai puţin anilor petrecuţi la Belgrad şi influenţei Mâinii Negre, fiind în realitate o reacţie la sărăcia şi oprimarea slavilor bosniaci din sud. (*N.a.*)

premierul le spusese membrilor cabinetului cu aproximativ o lună înainte de vizita arhiducelui că asasinii erau în drum spre Sarajevo pentru a-l ucide. Trimisul sârb la Viena, aparent conform instrucţiunilor lui Pašić, a transmis doar un avertisment vag cu privire la un complot de asasinat, care nu a fost luat în serios de autorităţile austriece.[61]

În ciuda numărului fără precedent de capete încoronate şi miniştri asasinaţi în cursul generaţiei anterioare, pe măsură ce se apropia Primul Război Mondial, în cea mai mare parte a Europei protecţia demnitarilor rămânea o ramură remarcabil de puţin dezvoltată a activităţii de informaţii – şi cel mai mult la Sarajevo. Deşi arhiducele era o ţintă evidentă, călătorind într-o maşină decapotată şi purtând o cască împodobită cu pene verzi de păun şi o tunică bleu cu guler auriu, măsurile de securitate în timpul vizitei sale la Sarajevo au fost superficiale. Franz Ferdinand a respins drept nedemnă ideea de a fi protejat de gărzi de corp sau de soldaţi care să stea între el şi mulţime pe traseul procesiunii. Guvernatorul Bosniei, generalul Potiorek, care răspundea de securitate în timpul vizitei, i-a batjocorit pe cei din personalul său care credeau că Tinerii Bosniaci, pe care-i considera „copii", sunt în stare să pună la cale o ameninţare serioasă de atentat. La Sarajevo, securitatea era asigurată de cei 120 de membri ai forţei de poliţie locale, care nu dispuneau de nicio formă de culegere de informaţii antiteroriste. Cei şapte tineri asasini care aşteptau cu bombe şi arme de foc pe traseul arhiducelui erau dispuşi să-şi dea viaţa pentru a da o lovitură dramatică în favoarea libertăţii slavilor din Balcani rămaşi sub stăpânire austriacă. Primul asasin care aştepta pe marginea drumului când a trecut convoiul regal de automobile prin centrul oraşului, de-a lungul râului Miljacka, era Muhamed Mehmedbašić, care până la urmă şi-a pierdut cumpătul în momentul critic şi a reuşit ulterior să fugă în Serbia. Următorul era mai hotărâtul Nedeljko Ćabrinović, care a scos o bombă din buzunarul hainei, a lovit capsa detonantă de un stâlp şi a aruncat-o înspre maşina arhiducelui. Văzând bomba aruncată, Franz Ferdinand a ridicat braţul pentru a o îndepărta şi a reuşit să o devieze în spate, unde a căzut în stradă. Deşi explozia bombei a rănit spectatori şi pe ocupanţii maşinii următoare, cuplul regal a scăpat nevătămat. La sosirea la Primărie, furios, Franz Ferdinand i-a spus primarului: „Domnule primar, vine cineva aici pentru o vizită şi este primit cu bombe! Este scandalos!" Dar, în ciuda riscului evident al unei alte tentative de asasinat, vizita regală a continuat.

Măsurile de securitate de la Sarajevo au fost şi în continuare atât de necorespunzătoare, încât, după recepţia de la primărie, şoferii maşinilor cu care se deplasau cuplul regal şi primarul nu au fost anunţaţi că traseul a fost modificat, astfel încât Franz Joseph să-i viziteze la spital pe răniţi. În confuzia creată, maşina regală a intrat pe drumul greşit şi a fost nevoită să se întoarcă. În timp ce se deplasa încet înapoi, a trecut pe lângă un alt membru al grupului de asasini: Gavrilo Princip. Deşi surprins că i se serveşte o ţintă atât de uşoară, Princip a scos un pistol din buzunar şi a tras două focuri la distanţă mică, rănindu-i mortal atât pe Franz Ferdinand, cât şi pe Sophie.[328]

Apis şi-a acoperit atât de bine urmele în planificarea asasinatului de la Sarajevo, încât rolul său exact nu mai poate fi identificat. Cu toate acestea, poliţia austro-ungară a descoperit mai multe decât se aşteptase despre grupul de asasini. După asasinate, din câte ştia şi Apis, toţi plănuiseră să se

[328] Cea mai cunoscută fotografie făcută după asasinatul de la Sarajevo este de obicei considerată a fi cea care înfăţişează prinderea lui Gavrilo Princip. De fapt, fotografia arată arestarea unui trecător nevinovat, Ferdinand Behr, în timpul confuziei care a urmat uciderii cuplului regal. (Sarajevo History Museum) (*N.a.*)

sinucidă, astfel încât să nu poată fi interogaţi. Dar, din motive necunoscute, otrava oferită de Mâna Neagră nu a avut efect. De îndată ce şi-a aruncat bomba, Čabrinović a înghiţit cianură, ca şi Princip după ce a împuşcat cuplul regal. Deşi amândoi au făcut spume la gură şi s-au îmbolnăvit grav, nu au murit. La mai puţin de o oră după arestarea lui Princip, în stare de şoc şi surprins că este în viaţă, acesta a recunoscut în faţa poliţiei că, la întoarcerea în Sarajevo de la Belgrad, îşi înregistrase adresa din strada Oprkanj. Acolo poliţia l-a găsit şi l-a arestat pe Ilić, iar sub patul său a descoperit genţile pe care le folosise pentru a depozita armele asasinilor. Sute de sârbi bosniaci care nu au avut nicio legătură cu asasinatul au fost arestaţi şi maltrataţi. Pentru a încerca să-i protejeze pe cei nevinovaţi, Princip le-a spus lui Ilić şi Grabež, de îndată ce i s-a permis să îi vadă: „Mărturisiţi totul, cum am obţinut bombele, cum am călătorit şi cu cine am stat, ca să nu li se mai facă rău oamenilor nevinovaţi”.[62] În conformitate cu dreptul austriac, nicio persoană sub 20 de ani nu putea fi executată. Princip a murit în închisoare din cauza tuberculozei în 1918. Cel mai tânăr membru al grupului de asasini, Čubrilović, a supravieţuit, devenind, după al Doilea Război Mondial, ministru în guvernul comunist din Iugoslavia al mareşalului Tito. Ilić şi două persoane mai în vârstă implicate în complotul de asasinat din Sarajevo au fost judecaţi şi executaţi.

Fără sprijinul şi îndrumarea Mâinii Negre, tinerii şi neexperimentaţii asasini din Sarajevo nu ar fi putut să încerce, pe 28 iunie 1914, asasinarea lui Franz Ferdinand. Chiar şi cu ajutorul dat asasinilor de Mâna Neagră, numai eşecurile elementare ale serviciilor austro-ungare de securitate, care păreau să nu fi învăţat nimic din atacurile criminale asupra altor membri ai familiilor regale şi lideri politici europeni din cursul generaţiei anterioare, au asigurat reuşita asasinatului. Lipsa de protecţie a arhiducelui şi a soţiei sale în autoturismul decapotabil Gräf & Stift a repetat erorile care permiseseră uciderea, printre alţii, a preşedintelui Carnot al Franţei şi a regelui Umberto al Italiei în trăsurile lor deschise trase de cai.

Mâna Neagră a jucat un rol crucial în planificarea asasinatului şi sprijinirea asasinilor, deoarece Apis a condus singura agenţie de informaţii semnificativă din Europa de dinainte de război aflată în mare parte în afara controlului guvernului ţării sale. Dacă Pašić ar fi putut să impună controlul politic asupra serviciilor sârbe de informaţii, asasinii Tinerilor Bosniaci din Sarajevo ar fi fost lipsiţi de sprijinul de care aveau nevoie. Prin implicarea lui în asasinate, Apis a avut un rol mai important în izbucnirea Primului Război Mondial decât oricare alt şef de serviciu de informaţii. Abia la opt luni după izbucnirea războiului, autoritatea sa a fost serios contestată. În martie 1915, prinţul regent Alexandru, moştenitor al tronului sârb, l-a demis din postul de şef al serviciilor de informaţii şi l-a mutat la operaţiuni militare. După aceea, Apis a jucat doar un rol politic discret până la arestarea sa la sfârşitul lui 1916.[63] În 1917, guvernul sârb în exil i-a adus lui Apis o serie de acuzaţii îndoielnice, care nu aveau legătură cu asasinatele de la Sarajevo, printre care se număra şi tentativa de ucidere a prinţului regent. Deşi Apis a respins acuzaţiile, el a fost găsit vinovat de trădare. În timpul procesului, probabil pentru a stânjeni guvernul Pašić, el a susţinut – cu o oarecare exagerare – că Mâna Neagră a controlat deplin toate etapele operaţiunii care a dus la asasinatele de la Sarajevo. Pašić i-a scris trimisului său la Londra: „Mai mult ca orice, Dimitrijević [Apis] a recunoscut că a ordonat uciderea lui Franz Ferdinand. Şi acum cine i-ar mai graţia [pe el şi pe asociaţii săi]?” Apis şi trei ofiţeri au fost

împuşcaţi de către un pluton de execuţie.[64329] Astfel, el a devenit primul şef al unui serviciu de informaţii din secolului XX care a fost executat.[330]

22

MARILE PUTERI ŞI SERVICIILE DE INFORMAŢII EXTERNE, 1890-1909

Între Războiul Franco-Prusac şi Primul Război Mondial, marile puteri ale Europei s-au aflat în relaţii de pace (deşi acest lucru nu se aplică şi popoarelor coloniale şi puterilor mai mici) o perioadă mai îndelungată decât oricând altcândva în istoria modernă. Parţial din acest motiv, serviciile de informaţii externe au constituit în general o prioritate scăzută pentru guverne. La izbucnirea Războiului Burilor din 1899, serviciile britanice de informaţii au fost mai puţin productive decât cu un secol înainte, în timpul Războaielor Napoleoniene. De la închiderea Secţiei de criptanaliză, în 1844, Marea Britanie nu mai dispunea de o agenţie de decodare, iar spre sfârşitul Epocii Victoriene, Departamentul de Informaţii (ID) din cadrul Ministerului de Război nu avea decât o reţea de spionaj subfinanţată, formată din amatori. Bugetul total al Departamentului pentru toate activităţile „Serviciului Secret” înainte de Războiul Burilor era de doar 600 de lire pe an, ocazional fiind suplimentat cu fonduri de la Ministerul de Externe. Printre informatorii aflaţi la mare depărtare se numărau un căpitan de vas fluvial din Congo belgian, directorul telegrafelor din Persia şi oficialităţi feroviare britanice aflate în diverse puncte ale globului, care-şi ofereau ocazional serviciile fie gratuit, fie pentru o plată simbolică. Cea mai mare parte din bugetul de 600 de lire al Serviciilor Secrete provenit de la Ministerul de Război a fost folosită pentru a finanţa călătoriile în străinătate ale ofiţerilor în colţurile de lume pe care trebuiau să le monitorizeze. Cu toate acestea, de obicei ajungeau să plătească din propriul buzunar. Lordul Edward Gleichen s-a plâns că misiunea sa de recunoaştere din Muntenegru din 1899 l-a costat aproape 90 de lire din banii personali. Alţi ofiţeri ai Departamentului au fost recunoscători pur şi simplu pentru că li s-au decontat o parte din costurile de călătorie. „În acele zile”, îşi amintea mai târziu generalul-maior Charles Callwell, „autorităţile financiare se aşteptau să scoţi bani din buzunar când erai trimis în serviciul public”. Fondurile Serviciilor Secrete, a afirmat el, au permis ofiţerilor ID „să aibă interesante şi deseori

[329] Procesul s-a rejudecat în 1953 la Curtea Supremă de Justiţie din Serbia, care i-a exonerat postum pe toţi inculpaţii. (*N.a.*)

[330] Printre şefii de servicii de informaţii care aveau să fie executaţi mai târziu în secolul XX au fost trei directori succesivi ai serviciilor sovietice de informaţii: Ghenrik Iagoda, Nikolai Ejov şi Lavrenti Beria. La fel ca Apis, toţi au fost găsiţi vinovaţi pe baza unor acuzaţii cel puţin parţial măsluite. (*N.a.*)

foarte plăcute excursii în străinătate cu costuri minuscule pentru buzunarele proprii”.[1]

Misiunile de culegere de informaţii ale ID au fost completate de cele ale altor ofiţeri de armată şi „cetăţeni patrioţi”. Cel mai entuziast dintre ofiţeri a fost viitorul fondator al Mişcării Cercetaşilor, Robert Baden-Powell (ulterior lord general), căruia a început să-i placă activitatea de spionaj în timpul unei serii de „aventuri vesele” la frontiera de nord-vest la începutul anilor 1880. Baden-Powell era ferm convins de superioritatea gentilomului amator asupra ofiţerului profesionist. „Cei mai buni spioni”, a declarat el, „sunt oameni neplătiţi care fac aceste lucruri din pasiune”. Spionajul avea, de asemenea, o mare „valoare sportivă”:

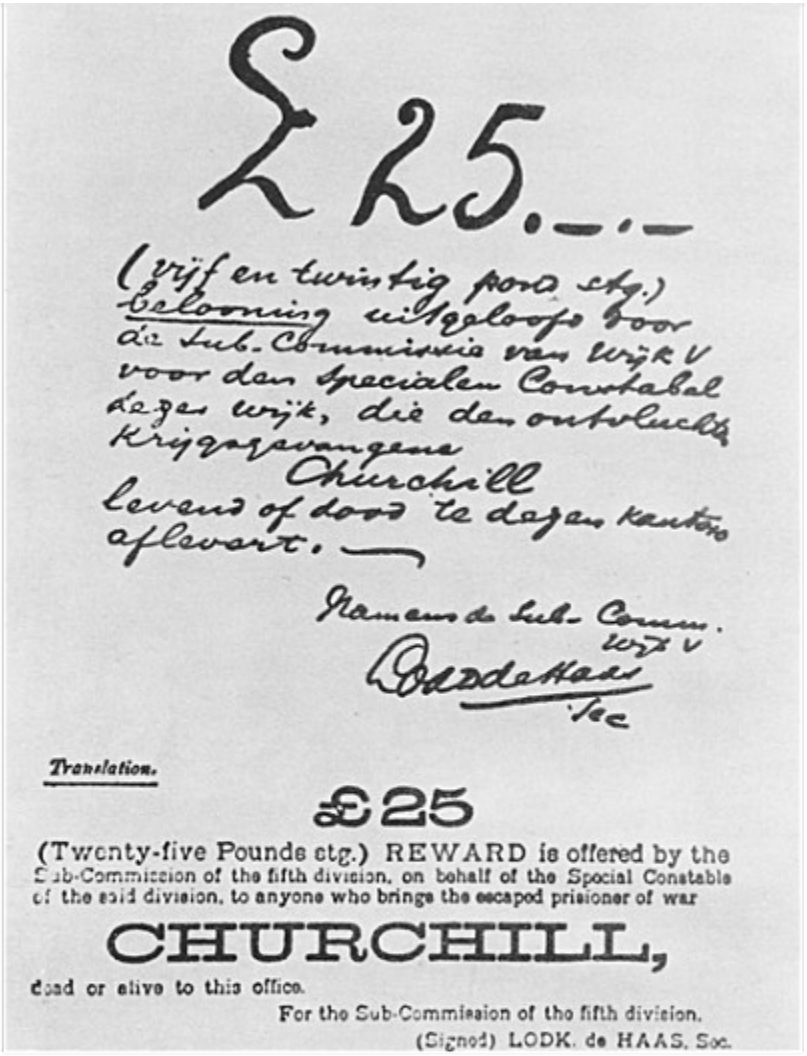
> Pentru oricine este plictisit de viaţă, viaţa palpitantă a unui spion ar trebui să fie cea mai bună recuperare. Dacă admitem, de asemenea, că acest lucru poate avea rezultate valoroase pentru ţară în timp de război, putem considera că este timp petrecut în mare parte cu bucurie şi nu este în niciun caz timp irosit; şi, deşi „agentul”, dacă este prins, se poate „duce la fund”, neonorat şi nepomenit, el ştie în adâncul inimii sale că şi-a adus „obolul” pentru ţara sa la fel de bine ca şi tovarăşul său care cade în luptă.[2]

Înainte de Primul Război Mondial, nu existau prea multe primejdii ca „agenţii” britanici „să se ducă la fund”. Până la mai puţin de un deceniu înainte de izbucnirea războiului, toate marile puteri au avut o atitudine remarcabil de tolerantă faţă de operaţiunile de spionaj neprofesionist ale ofiţerilor din armatele altor ţări. R.B. Haldane, secretarul de stat pentru război, a declarat în Camera Comunelor în 1908: „Nu am niciun dubiu asupra faptului că ofiţerii tuturor naţiunilor, când sunt în străinătate, caută informaţii utile”. „Dar asta”, credea el (deşi Baden-Powell nu era de acord), „este altceva decât când e vorba de spioni.”[3]

Izbucnirea şi primele luni ale Războiului Burilor au scos cu brutalitate la iveală limitele capacităţii Ministerului de Război de a folosi şi culege informaţii. Comisia Regală pentru Războiul din Africa de Sud a concluzionat mai târziu că, deşi Departamentul de Informaţii a avut „personal insuficient pentru a se pregăti pentru un mare război”, cei 18 ofiţeri ai săi au avut „succes într-o măsură considerabilă”. ID susţinea încă din iunie 1896, contrar opiniei predominante în rândul armatei, că „cele două state ale burilor ar putea ataca la Natal” – ceea ce s-a şi întâmplat în octombrie 1899. Rapoartele ulterioare ale Departamentului de Informaţii au identificat în mod corect ameninţarea burilor pentru colonia de la Cape şi au furnizat estimări exacte ale forţelor şi muniţiei burilor. Unele dintre cele mai importante informaţii strategice ale ID pur şi simplu nu au fost crezute – în mare parte din cauza părerii arogante că fermierii buri cu părul lung şi vâlvoi nu sunt pe măsura trupelor britanice disciplinate. Secretarul colonial Joseph Chamberlain era convins că Departamentul de Informaţii exagerase numărul şi capacitatea forţelor de gherilă ale burilor şi s-a opus trimiterii de trupe de întărire numeroase în Africa de Sud în vara lui 1899. Cu ocazia numirii sale în funcţia de comandant suprem al forţei expediţionare, generalul Sir Redvers Buller (poreclit „Gafeurul” de ID şi nu numai) a primit un exemplar al manualului despre Africa de Sud al Departamentului de Informaţii. Potrivit celui mai bine plătit corespondent de război britanic, tânărul în vârstă de 25 de ani Winston Churchill, care venise cu Buller la Cape Town, generalul a trimis manualul înapoi, afirmând că „ştiu totul despre Africa de Sud”. Înfrângerea lui Buller de la Colenso, punctul culminant al dezastrelor militare din „săptămâna neagră”

din decembrie 1899 în urma cărora şi-a pierdut funcţia de comandant, s-a datorat cel puţin în parte faptului că a neglijat informaţiile despre mişcările burilor.

Entuziasmul lui Churchill pentru activitatea de informaţii, care contrasta izbitor cu indiferenţa lui Buller, a durat tot restul vieţii. A început în timpul primelor sale aventuri, mai întâi ca ofiţer de armată, apoi în calitate de corespondent de război, la avanposturile imperiului victorian de pe frontiera de nord-vest şi cu Kitchener în Sudan. „Marea masă a celor care au luat parte la micile războaie ale Marii Britanii din acele zile fără griji”, a afirmat ulterior Churchill (vorbind în principal despre el însuşi), considerau că acestea erau „pline de emoţii fascinante”. În timpul Războiului Burilor, printre „emoţiile” lui Churchill s-a numărat evadarea dintr-un lagăr de prizonieri al burilor, cu o recompensă pusă pe capul său. Mai târziu în timpul războiului, a călătorit cu bicicleta prin Johannesburg deghizat, într-o misiune de recunoaştere. El a recunoscut că, dacă ar fi fost prins, „nicio curte marţială din Europa nu ar fi avut prea multe dificultăţi în soluţionarea unui astfel de caz”. Churchill ar fi fost împuşcat ca spion.[4]

£25.—.—

(vijf en twintig pond sterl.)
belooning uitgeloofd door
de Sub-Commissie van Wijk V
voor den Specialen Constabel
dezer wijk, die den ontvluchten
Krijgsgevangene
Churchill
levend of dood te dezen kantore
aflevert.

Namens de Sub-Comm.
Wijk V
Lodde Haas
Sec

Translation.

£25

(Twenty-five Pounds stg.) REWARD is offered by the Sub-Commission of the fifth division, on behalf of the Special Constable of the said division, to anyone who brings the escaped prisioner of war

CHURCHILL,

dead or alive to this office.

For the Sub-Commission of the fifth division.
(Signed) LODK. de HAAS, Soc.

Recompensă în valoare de 25 de lire oferită de buri pentru prinderea lui Churchill după evadarea acestuia dintr-un lagăr pentru prizonieri de război în decembrie 1899. El a lăsat în urmă acest bilet: „Am onoarea să vă informez că, întrucât nu consider că Guvernul dvs. are vreun drept să mă reţină ca prizonier militar, am decis să evadez din custodia dumneavoastră".

Cărunt şi mic de statură, feldmareşalul lord „Bobs" Roberts V.C., care a fost trimis la Cape Town pentru a-l înlocui pe Buller în ianuarie 1900, a avut o viziune mai puţin îngustă asupra activităţilor de spionaj decât predecesorul său. Departamentul de informaţii operaţionale din Africa de Sud, înfiinţat tardiv, la izbucnirea războiului, a fost extins rapid, au fost distribuite hărţi noi şi mai bune, iar operaţiunile de recunoaştere au fost îmbunătăţite. Până la sfârşitul războiului, în mai 1902, Departamentul de informaţii operaţionale număra 132 de ofiţeri, 2 321 de angajaţi civili albi şi câteva mii de „băştinaşi". Totuşi, ritmul de extindere în sine însemna că majoritatea ofiţerilor de informaţii nu aveau experienţă. Întrucât cea mai mare parte a războiului de gherilă s-a purtat pe teritoriul burilor, Departamentul de informaţii operaţionale nu putea spera să ţină pasul cu informaţiile tactice ale burilor. Însă fără informaţiile pe care le-a furnizat Departamentul, victoria britanică îndelung aşteptată împotriva forţelor burilor, cu efective mult mai reduse, ar fi întârziat şi mai mult.[5]

Ca şi predecesorii săi în timpul conflictelor anterioare, Departamentul de informaţii operaţionale nu a reuşit să supravieţuiască războiului pentru care a fost creat. Raportul din 1904 al unui comitet prezidat de lordul Esher, susţinător al reformei armatei, a dus la schimbări drastice în Ministerul de Război şi înfiinţarea, cu mare întârziere, a Statului-Major britanic în 1906 (la aproape un secol după cel din Prusia). Cu toate acestea, nu exista prea mult spaţiu pentru operaţiunile serviciilor secrete în Direcţia reorganizată pentru operaţiuni şi informaţii militare (Directorate of Military Operations and Intelligence – DMO&I), denumită adesea pur şi simplu Direcţia pentru operaţiuni militare (Directorate of Military Operations – DMO). Când maiorul (mai târziu generalul-maior Sir) James Edmonds a devenit şef al Secţiei Speciale a DMO (redenumită MO5) în 1907, a constatat că „activităţile sale au fost lăsate să moară încet”.[6] Ofiţerii de informaţii de la Ministerul de Război făceau incursiuni pe continent cu acelaşi amatorism entuziast ca şi în perioada târzie a Departamentului de informaţii victorian. În relatarea lordului Edward Gleichen despre primele sale luni ca director pentru operaţiuni şi informaţii militare din 1907, spionajul apare uneori pur şi simplu ca parte a vieţii sale sociale agitate. În toamna acelui an, a plecat cu vechiul său prieten şi ofiţer de informaţii militare, Sir George Aston, într-o „mic voiaj de spionaj” în Olanda:

> Am vrut să vedem ce fel de rezistenţă ar fi capabili să organizeze olandezii împotriva nemţilor dacă sunt atacaţi de aceştia [...]. Nu am fost foarte plăcut impresionaţi. Şi apoi am plecat prin Copenhaga şi pe lângă încântătorul vechi castel din Aaleholm [Alholm], care le aparţine extraordinarilor mei prieteni contele şi contesa Raben, în Suedia, unde spre încântarea mea am fost invitat de rege să particip la câteva manevre [...]. După două zile plăcute, la finalul manevrelor de la castelul de la Tjolöholm [Trolleholm], care se află în apropiere de Göteborg şi îi aparţine contelui Bonde, familia Rodd m-a cazat cu multă amabilitate la Legaţie.[7]

Nu toată lumea de la Ministerul de Război a fost impresionată de amestecul lui Gleichen de „puţin spionaj” şi multă societate înaltă. „Singura consolare”, se arată într-un memorandum din 1907, „este faptul că fiecare guvern străin crede că avem deja un Serviciu Secret european foarte bine organizat şi eficient.”[8]

Ca şi Marea Britanie, nici Germania kaizerului Wilhelm al II-lea nu avea o agenţie de decriptare. Informaţiile secrete erau o prioritate relativ scăzută în cadrul Statului-Major General. Majoritatea informaţiilor militare germane provenea din surse publicate, contacte cu ofiţeri străini şi participarea la manevre militare. Totuşi, ataşaţii militari din capitalele străine aveau un număr modest de informatori şi agenţi secreţi plătiţi. Un mic departament al Statului-Major german, Sektion IIIb, avea responsabilitatea generală pentru coordonarea agenţilor de către ataşaţii militari, precum şi pentru operaţiuni de contraspionaj.[9] Urmărirea în 1894 a unui agent al ataşatului militar german la Paris, identificat greşit drept singurul ofiţer evreu din Statul-Major francez, căpitanul Alfred Dreyfus, a condus la cea mai mare *cause célebre* din istoria franceză modernă.[10] O controversă publică îndelungată şi înverşunată asupra identităţii agentului de la Paris trebuie să fi accentuat neplăcerea existentă a multor ambasadori germani pentru operaţiunile sub acoperire desfăşurate de ataşaţi militari din ambasadele lor.[11]

Nachrichtenoffiziere erau staţionaţi la şase posturi din apropierea frontierei franceze[331] şi alţi cinci la cea cu Rusia[332], având misiunea de a supraveghea activitatea germană de culegere de informaţii de dincolo de graniţă. Pentru obţinerea informaţiilor despre armata Franţei, erau mai importante în general sursele publice decât operaţiunile sub acoperire. De exemplu, Statul-Major general german a aflat din ziarul franţuzesc *Le Matin*, în octombrie 1905, despre primele discuţii dintre reprezentanţii armatelor britanică şi franceză, iar în 1911, despre comandanţii forţelor terestre şi navale ale Franţei şi Rusiei care asistau fiecare la manevrele de toamnă ale celorlalţi. În timp de război, serviciile germane de informaţii militare se aşteptau ca înaltul comandament francez să desfăşoare cinci armate (fiecare formată din patru până la cinci corpuri de armată) de la Mézières-Sedan în nord până la Belfort în sud – omiţând în mod crucial regiunea graniţei belgiene pe unde planificau nemţii să invadeze Franţa –, cu cea mai mare concentrare franceză în apropiere de Neufchâteau-Saint-Menehould. Spre deosebire de această evaluare, care s-a dovedit a fi în mare măsură exactă,[12] Statul-Major german a fost mult mai puţin informat despre planurile de mobilizare ale Rusiei.

Serviciile germane de informaţii militare nu au atins cel mai important obiectiv de dinainte de război de pe Frontul de Est: să prevadă cât de rapid se va mobiliza Rusia şi viteza atacului iniţial. Când Armatele Întâi şi A Doua ruseşti au invadat Prusia de Est, la doar două săptămâni de la declararea războiului, „serviciile germane de informaţii militare erau pe atât de uimite, pe cât era armata germană de nepregătită”. Ulterior, serviciile ruse de informaţii militare au susţinut că şi Berlinul, şi Viena construiseră de dinainte de război reţele de „agenţi la distanţă” plătiţi în marile oraşe ruseşti, care comunicau cu birouri de spionaj aflate la Stockholm, Christiania (Oslo), Copenhaga şi Berna. Având în vedere surpriza provocată de invadarea Prusiei de Est în august 1914, acestea au fost desigur utilizate limitat.[13]

Serviciile germane de informaţii militare de dinainte de război nu au efectuat operaţiuni de culegere de informaţii în Marea Britanie. Totuşi, rivalitatea navală anglo-germană a determinat Nachrichten-Abteilung („N”) să înceapă să-şi creeze propria sa reţea de agenţi în Marea Britanie în 1901. Reţeaua a fost condusă de fostul bodyguard vorbitor de limbă engleză al kaizerului, Gustav Steinhauer, care îl însoţise pe acesta la înmormântarea reginei Victoria.[14] Încrederea kaizerului în el explică în mare măsură motivul pentru care Steinhauer a fost însărcinat cu operaţiunile de spionaj naval din Marea Britanie. Reţeaua „N” a inclus atât „reporteri” (*Berichterstatter*), care au furnizat informaţii despre Marina Regală pe timp de pace, cât şi „agenţi de încredere” (*Vertrauensmänner*), care urmau să fie mobilizaţi după izbucnirea războiului. Deşi metodele de recrutare ale lui Steinhauer au fost oarecum aleatorii, implicând în general expedierea unor scrisori care le solicitau serviciile cetăţenilor germani din Marea Britanie, semnate cu un pseudonim şi trimise de la o adresă conspirativă din Potsdam, „spionul kaizerului” a dezvoltat şi un sistem mai sofisticat de „intermediari” (*Mittelsmänner*) care să acţioneze ca interfaţă între el şi agenţii săi din Marea Britanie. Steinhauer a fost lăsat în mare parte să facă ce doreşte, având puţine sarcini active din partea Amiralităţii germane.[15] Se pare însă că Wilhelm al II-lea a fost interesat personal de îndeletnicirile lui.

---

[331] Münster, Koblenz, Metz, Saarbrücken, Karlsruhe şi Strassburg. (*N.a.*)

[332] Königsberg, Allenstein, Danzig, Posen şi Breslau.

Kaizerul, care se considera lord războinic suprem şi „Amiral al Atlanticului”, se arăta adesea dispreţuitor atât faţă de opiniile diplomaţilor, cât şi faţă de cele ale civililor în general. În schimb, era unul dintre cei mai avizi cititori de rapoarte ale ataşaţilor şi de alte informaţii militare şi navale. Printre rapoartele pe care le-a citit cu cea mai mare atenţie s-au numărat cele ale lui Paul von Hintze, care, în 1903, a fost numit de Germania „ataşat naval pentru imperiile de nord, cu baza în Sankt-Petersburg”. Kaizerul a transmis rapoartele lui Hintze, împreună cu propriile comentarii entuziaste cu privire la acestea, Statului-Major General şi Amiralităţii – dar nu şi cancelarului Bernhard von Bülow sau Ministerului de Externe. Ulterior, Wilhelm l-a numit pe Hintze baron. În ultimele luni ale domniei kaizerului, Hintze urma să devină ministrul său de externe.[16]

La o întâlnire cu ţarul desfăşurată în Hesse în 1903, Wilhelm l-a convins pe acesta să-l lase să-i telegrafieze informaţii militare într-un cifru „privat”, care să le permită celor doi monarhi să corespondeze în secret, fără a-şi informa miniştrii. Fără să-l anunţe pe kaizer, Nicolae i-a dat imediat cifrul „privat” contelui Lamsdorf, ministrul de externe, care a făcut aranjamentele necesare pentru decriptarea tuturor telegramelor aşa-zis secrete ale lui Wilhelm la Ministerul de Externe.[17] În schimb, Bülow şi Ministerul german de Externe nu ştiau de corespondenţa dintre kaizer şi ţar. Deşi Nicolae al II-lea nu era interesat de corespondenţa privată cu kaizerul, o parte dintre informaţiile transmise de Wilhelm în timpul Războiului Ruso-Japonez a avut o importanţă reală. După izbucnirea conflictului, kaizerul a început să primească rapoarte bine documentate de la Albert Hopman, un căpitan de corvetă german aflat în interiorul bazei navale ruseşti asediate de la Port Arthur.[18]

Dar reacţia kaizerului la informaţiile militare pe care le primise a fost impulsivă şi judecata sa slabă – aşa cum a fost frecvent şi în alte chestiuni. Coşmarurile sale recurente cu privire la „pericolul galben” asiatic, despre care credea că ameninţă civilizaţia occidentală, l-au determinat să trimită ţarului şi altora o serie de avertismente bizare. Odată, în timpul Războiului Ruso-Japonez, kaizerul l-a asigurat solemn pe ţar că un agent german a „numărat personal 10 000 de japonezi pe plantaţiile din Mexicul de Sud, toţi în jachete militare cu nasturi de alamă”, care se pregăteau să acapareze Canalul Panama. El i-a spus lui Nicolae al II-lea că era dispus să trimită o armată germană să apere coasta californiană dacă Japonia atacă Statele Unite.[19]

Kaizerul nu s-a gândit niciodată că, în afara Japoniei, ţarul Nicolae al II-lea, mai puţin impulsiv şi mai discret, pe care Wilhelm credea în mod necugetat că l-ar putea influenţa, avea acces la informaţii de mai bună calitate decât el. În cea mai mare parte a domniei sale, priorităţile lui Nicolae al II-lea au fost armata şi diplomaţia.[20] Pe lângă mesajele diplomatice, pe care le citea cu mai mare atenţie decât kaizerul, ţarul primea aproape zilnic rezumate de spionaj, comunicări interceptate (unele dintre ele decriptate de *cabinet noir*), rapoarte ale ataşaţilor şi documente interceptate de la Ministerele de Război şi de Externe şi le citea, uneori, cu un interes aproape obsesiv. El sublinia tot ce citea cu un creion albastru, adăugând câteodată comentarii.[21] (O generaţie mai târziu, Stalin folosea un creion albastru pentru a marca acele documente oficiale pe care le selecta pentru arhiva personală.)[22]

Fără ştirea kaizerului, în timpul domniei lui Nicolae al II-lea, *cabinet noir* din Sankt-Petersburg a putut frecvent decripta telegramele diplomatice germane. Contele Lamsdorf, diplomat rus care a devenit ministru de externe în 1900, a copiat o parte dintre documentele decriptate în jurnalul său împreună cu comentariile (dacă existau) scrise de ţar. Printre ele se număra o telegramă

trimisă kaizerului din Sankt-Petersburg pe 30 septembrie 1895 de către aghiotantul său, Helmuth von Moltke „cel Tânăr” (ulterior şef al Statului-Major General), care relata o întâlnire cu ţarul. Faptul că Nicolae al II-lea nu a făcut niciun comentariu cu privire la decriptare l-a determinat pe Lamsdorf să noteze în jurnalul său: „Raportul lui Moltke cu privire la audienţa cu Majestatea Sa trebuie să fie exact”. În intimitatea jurnalului său, Lamsdorf era uneori critic faţă de comentariile ţarului pe marginea documentelor decriptate. La scurt timp după sosirea la Sankt-Petersburg în 1895 a prinţului Hugo von Radolin în calitate de nou ambasador al Germaniei, ţarul a notat pe o telegramă decriptată de la Berlin: „Sfaturi copilăreşti prosteşti!” Lamsdorf a scris în jurnalul său: „Nu văd de ce este în mod special acest lucru o prostie. Mărturisesc că, dimpotrivă, sunt încântat de atenţia minuţioasă şi de marea prudenţă cu care Berlinul îndrumă primii paşi ai noului său ambasador într-o regiune care încă nu îi este suficient de familiară. Nu ar fi un lucru rău pentru noi să urmăm acest exemplu”.[23333]

Nicolae al II-lea pare să fi acordat o atenţie deosebită comentariilor din documentele decriptate despre oamenii de stat şi diplomaţii ruşi. În 1898, ţarul l-a avertizat pe ministrul său de finanţe, Serghei Witte: „Serghei Iulevici, vă sfătuiesc să fiţi mai atent în conversaţiile cu ambasadorii străini”. Lamsdorf i-a spus după aceea că Nicolae citise un comentariu într-un document german decriptat, potrivit căruia Witte îi trimisese un mesaj personal kaizerului, prin intermediul ambasadorului Germaniei.[24] Lamsdorf a notat, de asemenea, în jurnalul său, observaţiile satirice („obraznice”) ale ţarului despre ambasadorul aflat de multă vreme la Viena, Piotr Kapnist, care i-a amintit de comentariile auzite de la Aleksandru al III-lea despre prinţul Mihail Gorceakov, om de stat şi general în vârstă, care la încoronarea lui a avut ghinionul să scape globul pe podea.[25]

Până la începutul secolului XX, dacă nu înainte, mesajele germane decriptate aveau o influenţă semnificativă asupra politicii externe ruse.[26] Timp de trei ani, începând cu sfârşitul lui 1898, Rusia a încercat în secret, fără să-şi informeze aliatul francez, să negocieze cu Germania un acord privind sferele de influenţă din Orientul Mijlociu, care ar fi asigurat accesul navelor de război ruseşti în strâmtorile turceşti. Cu toate acestea, până la sfârşitul lui 1901, mesajele germane decriptate l-au convins pe Lamsdorf că guvernul german nu avea nicio intenţie de a încheia un astfel de acord, iar negocierile au fost întrerupte.[27]

De obicei, cifrurile britanice nu puneau dificultăţi criptanaliştilor ţarişti. „Am avut un şoc dezagreabil aseară, care vă va afecta, de asemenea, şi pe dumneavoastră”, i-a scris ambasadorul britanic în Rusia, Sir Charles Hardinge, subsecretarului permanent de la Ministerul de Externe, Sir Thomas Sanderson, pe 3 iunie 1904. În seara precedentă, în timpul unui banchet, un important politician rus i-a spus lui Hardinge că „nu-l deranja cât raportez în scris din ceea ce îmi spunea în conversaţie, dar m-a rugat sub nicio formă să nu telegrafiez, căci toate telegramele noastre sunt interceptate!” Hardinge şi secretarul ambasadei, Cecil Spring Rice, aveau deja îndoieli întemeiate cu privire la securitatea ambasadei, care s-a îmbunătăţit puţin în următorii doi ani. Spring Rice a relatat într-un mesaj secret în februarie 1906: „De ceva

---

333 Este posibil ca unele dintre „sfaturile copilăreşti prosteşti” care l-au ofensat pe ţar să se fi referit la propriul rol în elaborarea politicilor ruse. Lui Nicolae al II-lea probabil că nu i-a plăcut faptul că Radolin era catolic. Sankt-Petersburgul prefera diplomaţii protestanţi, iar Radolin a fost singurul ambasador catolic german de dinainte de război. Vezi Cecil, *German Diplomatic Service*, p. 96. (*N.a.*)

timp, din această ambasadă sunt scoase documente [...]. Portarul şi alte persoane care au legătură cu ambasada sunt în solda departamentului de poliţie şi sunt, de asemenea, plătite la livrarea documentelor". Două luni mai târziu, scria: „Emisarii poliţiei aşteaptă în permanenţă seara lângă ambasadă pentru a prelua documentele procurate". Ambasadele SUA, Suediei, Belgiei şi, probabil, şi alte reprezentanţe diplomatice din Sankt-Petersburg au relatat experienţe similare. Ohrana era mai ales nerăbdătoare să obţină de la ambasadele străine copii ale cifrurilor, care să ajute *cabinet noir*. După ce s-a întors la Londra în 1906 pentru a-l înlocui pe Sanderson ca subsecretar permanent, Hardinge a scris o notă furioasă în care descria experienţa sa în Sankt-Petersburg:

> Acţiunile din ultimele zece luni ale poliţiei secrete la ambasada Marii Britanii sunt de-a dreptul scandaloase [...]. Cât timp am stat în ambasadă, unui servitor al şefului Cancelariei i-a fost oferită suma de 1 000 de lire pentru un singur cifru şi a încercat să spargă un seif, dar a fost descoperit. Dintr-una dintre cutiile mele de coresp[ondenţă] a fost scoasă noaptea, cu o cheie falsă, o scrisoare şi a fost fotografiată de poliţia secretă.

O perioadă, pentru a încerca să-i împiedice pe agenţii Ohranei să pătrundă noaptea în ambasadă, Spring Rice a dormit într-o cameră de lângă Cancelarie, cu o uşă comună deschisă şi toate celelalte uşi încuiate. Cu toate acestea, el a relatat, după întoarcerea lui Hardinge la Londra, că din ambasadă au fost scoase în continuare documente, care erau fotografiate de Ohrana.[28] Sumele enorme pe care Ohrana era dispusă să le plătească pentru cifrurile diplomatice străine erau dovezi ale importanţei pe care o acorda acestora. Un funcţionar criptograf britanic plătit cu 1 000 de lire de Ohrana ar fi putut să cumpere patru case înşiruite cu trei dormitoare în Londra la întoarcerea în ţară. Ministerul de Externe nu se putea compara cu Ohrana. Până la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, acesta nu dispunea de niciun singur ofiţer de securitate, cu atât mai puţin de un Departament de Securitate.[29]

Funcţionarul din *cabinet noir* din Sankt-Petersburg responsabil în principal de decriptarea cifrurilor britanice a fost criptanalistul Ernst Fetterlein (născut Vaterlein), fiul unui profesor de limba germană şi singurul evreu rus cu grad de amiral.[30] Ca şi kaizerul Wilhelm al II-lea, Eduard al VII-lea nu era deloc la curent cu faptul că, având ajutorul lui Fetterlein, Nicolae al II-lea se pregătea pentru întâlnirile cu el studiind mesaje diplomatice decriptate.[31] O astfel de întâlnire a avut loc la regata Cowes, în august 1909. Sosind la bordul iahtului imperial *Standart*, escortat de crucişătoare şi distrugătoare ruseşti, ţarul şi familia sa au avut parte de o primire spectaculoasă. În timp ce formaţiile cântau, marinarii aplaudau şi tunurile trăgeau salve în onoarea oaspeţilor, Nicolae al II-lea, îmbrăcat în uniformă de amiral britanic, s-a urcat la bordul iahtului regal *Victoria and Albert* pentru a trece în revistă împreună cu Eduard al VII-lea Marina Regală, cea mai puternică flotă de luptă din istoria lumii. Au urmat dineuri extravagante găzduite de cei doi monarhi pe iahturile lor şi întâlniri ale ţarului cu premierul Herbert Asquith şi cu secretarul de externe, Sir Edward Gray.[32]

Fetterlein se număra printre oficialii din anturajul ţarului. Potrivit unuia dintre colegii săi ruşi, el a fost iniţial nedumerit în legătură cu un cuvânt pe care nu l-a putut înţelege într-o telegramă diplomatică britanică:

a stat morocănos pe tot timpul micului dejun, până când, deodată, a avut loc o mare schimbare. S-a luminat la faţă, a început să râdă şi să glumească, iar când unul dintre oficialii ambasadei l-a întrebat de ce fusese îngândurat, a mărturisit că fusese îngrijorat de un cuvânt indescifrabil, care a apărut într-una dintre telegramele engleze pe care le descifrase. În timpul conversaţiei, cineva a menţionat numele unui mic castel englezesc, unde mergea la vânătoare regele [Eduard al VII-lea], iar acesta era cuvântul din telegrame care îl nedumerise.[33334]

Deşi nu s-au păstrat nici documentele britanice decriptate, nici vreo înregistrare a răspunsurilor ţarului, ele trebuie să fi oferit o asigurare suplimentară că atât Eduard al VII-lea, cât şi guvernul său erau dedicaţi Triplei Alianţe cu Rusia şi Franţa. După cum se aştepta şi ţarul, Eduard şi Wilhelm al II-lea s-au dezlănţuit unul împotriva celuilalt. Cu un an înainte, kaizerul i se lăudase cancelarului său, prinţul von Bülow, că, într-o conversaţie cu Sir Charles Hardinge la care asistase şi Eduard, „nu mi-am arătat colţii degeaba [...]. Aşa trebuie să te comporţi întotdeauna cu englezii”.[34]

Puţine (poate niciuna) dintre ambasadele din Sankt-Petersburg au luat măsurile de precauţie adecvate pentru a-şi proteja camera cifrului de infiltrarea Ohranei. În 1905, ambasadorul american la Sankt-Petersburg a raportat Departamentului de Stat: „Am descoperit, fără îndoială, că guvernul rus este în posesia întregului nostru cifru telegrafic”. Un agent al Ohranei din ambasada SUA fotografiase întregul manual de coduri. Totuşi, în următorii cinci ani Departamentul de Stat a folosit în mod curent acelaşi „cod albastru”, deşi acesta se afla în posesia *cabinet noir* rusesc.[35] O generaţie mai târziu, securitatea ambasadei americane în Rusia nu se îmbunătăţise. De-a lungul erei staliniste, ambasada SUA, care se mutase la Moscova, a rămas una dintre cele mai productive surse de informaţii pentru spionajul sovietic.[36]

Ca şi *cabinet noir* din Sankt-Petersburg, serviciul rus de informaţii externe, Agenţia pentru Operaţiuni Externe din Ohrana, a fost cel mai activ din Europa. Deşi prioritatea sa era monitorizarea şi neutralizarea ameninţării din partea emigranţilor revoluţionari,[37] serviciul a jucat un rol major şi în diplomaţia secretă, în special cu Franţa. Şeful Agenţiei pentru Operaţiuni Externe, Piotr Racikovski[38], a jucat în mod regulat rolul de intermediar secret în negocierile pentru „Dubla Alianţă” franco-rusă, încheiată pe etape în perioada 1891-1894, şi pentru modificarea condiţiilor Alianţei în 1899. Printre contactele cele mai apropiate ale lui Racikovski la Paris s-a numărat Théophile Delcassé, ministrul de externe cu cel mai lung mandat (1898-1905) din cei 70 de ani de istorie a celei de-a Treia Republici. În organizarea propriei sale vizite la Sankt-Petersburg în 1899 pentru modificarea alianţei, a vizitei de stat a ţarului Nicolae al II-lea în Franţa în 1901, precum şi a vizitei de reciprocitate din 1902 a preşedintelui Émile Loubet în Rusia, Delcassé l-a ocolit pe ambasadorul francez, marchizul de Montebello, şi a lucrat în schimb prin Racikovski. Ministrul rus de externe, contele Mihail Muraviov, l-a informat pe nefericitul Montebello: „Avem cea mai mare încredere în domnul Racikovski şi se pare că a câştigat-o şi pe cea a guvernului francez”. Racikovski a exagerat în cele din urmă şi a fost rechemat de la Paris în 1902. Ceea ce a dus la căderea sa însă nu a fost intruziunea sa în diplomaţia franco-rusă, ci indignarea pe care i-a provocat-o ţarinei când i-a spus că un doctor francez în care avea ea încredere era, de fapt, un şarlatan necalificat.[39]

În afară de Rusia, până aproape de ajunul Primului Război Mondial, singura mare putere care mai avea un *cabinet noir* activ a fost Franţa. Spre sfârşitul

[334] Probabil că telegramele decriptate de Fetterlein erau ultimele interceptate înainte de plecarea ţarului spre Anglia. (*N.a.*)

secolului al XIX-lea, *cabinet noir* de la Quai d'Orsay a decriptat intermitent telegramele diplomatice din Italia (începând din 1887), Marea Britanie (probabil pentru prima dată în 1891), Turcia (din 1898) şi Germania (cel mai târziu din 1899). Deşi primele mesaje spaniole decriptate descoperite până acum în arhivele franceze datează abia din 1906, cifrurile spaniole au fost probabil decriptate cu câţiva ani mai devreme. Cifrurile diplomatice ruse, cele mai sofisticate dintre cele folosite de marile puteri, nu au fost niciodată sparte înainte de căderea regimului ţarist.[40] Criptanaliştii francezi, la fel ca omologii lor ruşi, au fost ajutaţi de documente sustrase din ambasade şi consulate. În cadrul serviciului francez de informaţii militare, Deuxième Bureau, sub maiorul Hubert-Joseph Henry, de la Secţia de „statistică" (spionaj), folosea un agent din lumea interlopă pariziană, pe Martin-Joseph Brücker, al cărui scop era să mituiască funcţionari, cameriste şi valeţi care lucrau în ambasadele din Paris.[41] În 1891, valetul ambasadorului britanic a furnizat Secţiei de statistică copii ale telegramelor diplomatice britanice decodate[42], pe care criptanaliştii au putut să le compare cu versiunile cifrate interceptate. O franţuzoaică, femeie de serviciu de la ambasada Germaniei, madame Marie-Caudron Bastian, cu numele de cod „Auguste", a fost plătită de Henry pentru a-i transmite conţinutul coşurilor de hârtie ale ambasadei, pe care trebuia să le ardă. Doamna Bastian a evitat cu succes orice suspiciune în ambasadă în legătură cu comportamentul ei, prefăcându-se că este analfabetă. Ea este cea care a găsit, în 1894, într-un coş de gunoi, raportul unui agent german din Statul-Major care a dat naştere afacerii Dreyfus.[43] Este posibil ca printre documentele aruncate la coş şi scoase apoi din ambasadă să se fi aflat şi materiale criptate. Între august şi decembrie 1896, un agent al Sûreté din consulatul general italian de la Marsilia a reuşit să copieze cinci extrase lungi din cartea de coduri diplomatice a italienilor, pe care Sûreté a transmis-o la Quai d'Orsay.[44] Au mai existat, fără îndoială, şi alte exemple de materiale criptate sustrase din ambasade şi consulate, care nu s-au păstrat în arhivele franceze.

Succesele criptanaliştilor de la Quai d'Orsay au reflectat, de asemenea, progresele din criptografia franceză. În ultimii 20 de ani ai secolului al XIX-lea, în Franţa au fost publicate 29 de cărţi despre criptografie – mai multe decât în orice altă ţară. (În aceeaşi perioadă, în Germania au fost publicate doar şase.)[45] Succesele *cabinet noir* al Ministerului de Externe din anii 1890 s-au datorat în principal lui Étienne Bazeries, un ofiţer al armatei detaşat la Quai d'Orsay,[46] în vârstă de 46 de ani, cunoscut în 1893 pentru decriptarea corespondenţei secrete dintre Ludovic al XIV-lea şi Louvois, ministrul său de război, care, credea el, probabil greşit, a dezvăluit identitatea celebrului „om cu masca de fier".[47] Bazeries a fost unul dintre cei mai mari criptografi ai epocii sale. Dar a fost, după cum şi-a amintit mai târziu unul dintre superiorii săi, şi „un om cu obiceiuri boeme neobişnuite, un jucător de noroc inveterat, mereu lipsit de bani şi pe deasupra şi alcoolic. Era ca un copoi cu un minunat simţ al mirosului, care trebuia ţinut pe urmă". Din nefericire, în anii 1890, colegii şi superiorii care considerau strălucitele sale decriptări un dar aproape magic, care depăşea puterea lor de înţelegere, i-au dat frâu liber. Drept urmare, din când în când, el era susceptibil de a amesteca soluţii corecte cu supoziţii ce s-au dovedit a fi greşite.[48] Una dintre supoziţiile sale a fost să adauge un nou strat de complexitate Afacerii Dreyfus.

Cazul a scos la iveală atât incompetenţa, cât şi politizarea serviciului francez de informaţii militare. Afacerea a pornit de la conţinutul coşului de hârtie al ataşatului militar german din Paris, colonelul Maximilian von

Schwartzkoppen. Pe 27 august 1894, doamnei Bastian i s-au plătit 100 de franci pentru cea mai recentă hârtie din camera ataşatului, probabil în urma unei întâlniri de seară în biserica Sainte-Clotilde, situată convenabil vizavi de Ministerul de Război. Cu două zile înainte însă, maiorul Henry, care era responsabil de infiltrarea în ambasadă, plecase pentru o lună în vacanţă de vânătoare în Péronne şi nu a examinat documentele lui Schwartzkoppen decât după câteva zile de la întoarcerea sa, pe 25 septembrie. Henry a concluzionat rapid că documentul-cheie din coşul de hârtie era un *bordereau* (memorandum) nesemnat rupt, care promitea să ofere detalii tehnice despre noul tun francez şi alte informaţii militare clasificate. Trădătorul anonim era în mod clar un ofiţer al armatei franceze, care a raportat că era „scos la manevre”. Henry a dus documentul la colonelul Jean Sandherr, directorul antisemit al Secţiei de statistică.

Fără ca Henry, Sandherr şi colegii lor să ştie, autorul acelui *bordereau* era Ferdinand Esterhazy, un maior francez cu multe datorii, care se oferise pentru prima dată să-i vândă secrete militare lui Schwartzkoppen pe 20 iulie. Începând cu 13 octombrie, Esterhazy vizitase ambasada Germaniei o dată pe săptămână, aducând documente militare clasificate, uneori cu propriile comentarii asupra lor. Într-un document, el scria dispreţuitor despre armata franceză pe care o trăda: „Un exemplu fin de efecte de scenă, fermecătoare şi înşelătoare; ne imaginăm că există ceva în spatele lor; căutăm cu atenţie; vedem că nu este nimic acolo!”[49]

Cel mai convenabil ţap ispăşitor a fost singurul ofiţer evreu din Statul-Major General, căpitanul Alfred Dreyfus. Pe 1 noiembrie au fost publicate în presa franceză ştirile despre arestarea lui Dreyfus cu două săptămâni înainte. Acuzaţiile deloc solide împotriva lui au fost repede consolidate de o eroare de decriptare. Pe 2 noiembrie, ataşatul militar italian la Paris, Alessandro Panizzardi, a expediat o telegramă la Roma, care se încheia astfel: „În cazul în care căpitanul Dreyfus nu a avut relaţii cu dvs., ar fi bine să instruiţi ambasadorul [italian] să publice o negare oficială, pentru a evita comentariile de presă”. Deşi *cabinet noir* de la Quai d’Orsay decriptase deja o serie de telegrame anterioare ale lui Panizzardi, el folosise pe 2 noiembrie un nou cifru, iar criptanaliştii au avut nevoie de mai bine de o săptămână pentru a-l descifra complet.[50] Bazeries a fost aproape sigur implicat în decriptare. Înregistrările din *dossier personnel* menţionează că a fost detaşat la Ministerul de Externe în perioada 29 septembrie 1894-26 februarie 1895[51] şi, având în vedere dificultatea de a decripta noul cifru italian, cunoştinţele lui trebuie să fi fost necesare. Pe 6 noiembrie, *cabinet noir* i-a trimis lui Sandherr o decriptare provizorie cu o încheiere eronată. În loc de „pentru a evita comentariile de presă”, documentul se încheia cu precizarea „emisarul nostru a fost avertizat”, ceea ce presupunea că Dreyfus fusese în legătură cu un agent italian de informaţii. Pe 10 noiembrie, criptanaliştii au produs în sfârşit o versiune întru totul exactă a telegramei decriptate. Dar, pentru că avea să-l exonereze mai degrabă decât să-l incrimineze pe Dreyfus, Sandherr a refuzat să accepte această variantă. Versiunea corectă a documentului decriptat nu a fost inclusă în dosarul secret al probelor prezentate judecătorilor din procesul desfăşurat necorespunzător în decembrie, în urma căruia Dreyfus a fost declarat vinovat de înaltă trădare şi condamnat la deportare pe viaţă. În următorii câţiva ani, au fost produse, de către sau pentru ofiţerii francezi de informaţii militare, o serie de falsuri scandaloase, pentru a acoperi erorile şi fraudele ce au dus la condamnarea lui Dreyfus şi a-i demonstra vinovăţia. Printre ele se număra o versiune falsă a telegramei lui Panizzardi, unde se

scria: „Căpitanul Dreyfus arestat. Ministrul are dovezi ale relaţiilor sale cu Germania. Părţile sunt informate în cel mai mare secret. Trimisul meu a fost avertizat”.[52]

Puţine schimbări ale şefilor de servicii de informaţii din ţări cu democraţii parlamentare au contat la fel de mult într-un caz legat de apărarea drepturilor omului ca numirea colonelului Georges Picquart, care i-a urmat lui Sandherr în funcţia de şef al Secţiei de statistică în iulie 1895. În decurs de un an, Picquart a găsit dovada că Esterhazy, nu Dreyfus, era spionul german din Statul-Major General. Când i-a informat pe şeful Statului-Major General, generalul Raoul de Boisdeffre, şi pe şeful Deuxième Bureau, generalul Charles-Arthur Gonse, aceştia i-au ordonat să nu încerce să redeschidă cazul Dreyfus. „Ce contează pentru tine”, a întrebat Gonse, „dacă rămâne un evreu pe insula Diavolului?” Au fost falsificate şi alte documente în încercarea de a demonstra vinovăţia lui Dreyfus şi de a-l discredita pe Picquart. Lăsat fără alt mod de a face dreptate, Picquart a devenit primul ofiţer francez de informaţii cu rang înalt care a denunţat public aceste demersuri. „Pe lângă faptul că l-a informat pe vicepreşedintele Senatului, Auguste Scheurer-Kestner, la sfârşitul lui 1897, i-a oferit şi lui Émile Zola informaţiile pentru «*J’Accuse…!*», celebra sa scrisoare deschisă către preşedintele francez, unde a denunţat oficial, în ianuarie 1898, înscenarea. Picquart a fost dat afară din armată, acuzat pe nedrept de fals şi ţinut în detenţie solitară într-o închisoare militară mai mult de un an. Deşi Dreyfus a fost graţiat în 1899, condamnarea sa nu a fost anulată până în 1906. În acelaşi an, noul prim-ministru, Georges Clemenceau, care publicase „*J’Accuse…!*” în ziarul său, l-a numit pe Picquart în funcţia de ministru de război, pe care a păstrat-o în cei trei ani de guvernare. „Dreyfus a fost victima”, a spus Clemenceau, „dar Picquart a fost eroul.”[53]

În 1896, în toiul afacerii Dreyfus, cam când Picquart a început campania pentru anularea condamnării, ministrul de externe, Gabriel Hanotaux, a aprobat recrutarea ca agent francez a nobilului ungar Jules de Balasy-Belvata. În următorul deceniu, Balasy le-a trimis câteva sute de rapoarte lui Hanotaux şi succesorului său, Théophile Delcassé. O mare parte din timp, acesta a lucrat şi pentru ambasada Germaniei la Paris. La sfârşitul secolului, Balasy primea 6 000 de franci pe an de la ambasada Germaniei şi mai mult decât dublu de la Quai d’Orsay. În 1903, prinţul Hugo von Radolin, ambasadorul Germaniei la Paris, a ajuns la concluzia că „«informaţiile senzaţionale» ale lui Balasy – care de obicei se dovedesc a fi greşite – nu au nicio valoare pentru ambasadă”.[54] Se pare că informaţiile au fost de puţin folos şi pentru Quai d’Orsay. Cu toate acestea, Balasy i-a impresionat pe Hanotaux şi Delcassé, afirmând că are o gamă impresionantă de contacte la nivel înalt, pe care le-a citat în rapoartele sale: printre aceştia, Bernhard von Bülow, care a fost pe rând ministru de externe şi cancelar; Friedrich von Holstein, şeful influent al departamentului politic al Ministerului german de Externe; contele Agenor Maria Gołuchowski, ministrul austro-ungar de externe; şi Joseph Chamberlain, cel mai longeviv secretar colonial din Marea Britanie.[55] Cele mai multe dintre presupusele conversaţii ale lui Balasy cu aceştia şi alţi factori de decizie (niciuna înregistrată de vreo altă sursă) s-au bazat, fără îndoială, fie pe informaţii ocazionale, fie pe propria imaginaţie.

Criptanaliştii au avut o influenţă mult mai mare decât spionii asupra politicii externe franceze înainte de Primul Război Mondial. *Cabinet noir* de la Quai d’Orsay a avut o influenţă majoră atât asupra ultimei crize imperiale anglo-franceze de la sfârşitul secolului al XIX-lea, declanşată în 1898 şi cea mai gravă de după Waterloo, cât şi asupra primei dintre crizele franco-germane

care au precedat Primul Război Mondial, produsă în 1905. Ca şi în primele etape ale Afacerii Dreyfus, o decriptare parţial inexactă, pentru care probabil a fost responsabil Bazeries, a complicat suplimentar criza anglo-franceză declanşată după sosirea, pe 10 iulie 1898, a opt ofiţeri francezi şi 120 de soldaţi senegalezi, sub comanda maiorului Jean-Baptiste Marchand, la fortul sudanez Fashoda de pe Nilul Superior, după o călătorie epică de doi ani în Africa de Vest franceză.[56] Aceştia au fost întâmpinaţi pe 18 septembrie de o forţă numeroasă condusă de generalul Sir Herbert Kitchener, care era în plină campanie de preluare a Sudanului sub control anglo-egiptean. „Bieţii noştri franţuzoi sunt, practic, prizonierii noştri", scria dispreţuitor un ofiţer britanic despre soldaţii lui Marchand, „nu pot face un pas."[57]

Criza diplomatică a început cu adevărat când a ajuns în Europa, pe 26 septembrie, vestea confruntării de la Fashoda dintre Kitchener şi Marchand. Patru zile mai târziu, într-un moment critic al crizei, *cabinet noir* de la Quai d'Orsay a decriptat incorect o telegramă trimisă la Roma de ambasadorul italian la Paris. Documentul decriptat adus la cunoştinţa noului ministru francez de externe, Delcassé, preciza în mod eronat că ambasadorul britanic, Sir Edward Monson, avea instrucţiuni să prezinte un ultimatum formal prin care să solicite retragerea lui Marchand şi să ameninţe cu războiul dacă Franţa ar refuza. Deşi Delcassé ştia bine că guvernul francez va trebui să-i ordone lui Marchand să părăsească Fashoda, el dorea cu ardoare să evite umilinţa de a face acest lucru ca răspuns la un ultimatum britanic. Când Monson a sunat la Ministerul de Externe mai târziu în aceeaşi zi, pe 30 septembrie, l-a găsit pe Delcassé într-o dispoziţie afectată. Înainte să apuce să scoată vreo vorbă, Delcassé a început o pledoarie nerăbdătoare, rugându-l să nu ceară sacrificiul onoarei naţionale franceze. Cum Monson nu a prezentat ultimatumul pe care fusese însărcinat să-l prezinte, Delcassé a crezut că a obţinut unul dintre marile triumfuri ale diplomaţiei franceze. „Posteritatea", i-a scris soţiei sale, ar putea considera 30 septembrie 1898 „o zi istorică." Şi a adăugat melodramatic: „în astfel de momente, îţi dai seama de adevărata semnificaţie a patriotismului". Delcassé nu a putut rezista să nu le spună şi prietenilor săi din presă despre presupusul său triumf.[58]

Astfel de erori ale *cabinet noir* par să fi încetat după ce conducerea acestuia a fost preluată de Octave Homberg, în 1903. Deşi probabil că nu ştia despre eroarea de decriptare din timpul crizei Fashoda, Homberg ştia de daunele produse de decriptarea incorectă a telegramei Panizzardi în cazul Dreyfus şi a stabilit regula fermă de a nu transmite ministrului de externe decriptări a căror acurateţe nu putea fi garantată.[335] Cercetarea influenţei SIGINT asupra politicii externe franceze înainte de Primul Război Mondial a fost foarte dificilă din cauza cenzurii oficiale. În multe dintre volume oficiale de *Documents diplomatiques français* din perioada 1871-1914 publicate de Ministerul de Externe între 1929 şi 1962 nu a fost permisă nicio referire la decriptare. De exemplu, un raport secret din 30 septembrie 1913 al *directeur des affaires politiques*, acum accesibil în arhivele Quai d'Orsay, concluzionează: „Potrivit unei telegrame decriptate ieri, guvernul italian doreşte ca negocierile referitoare la echilibrul puterii în Mediterana să se reia cât mai curând, înainte de alegeri".[59] Redactorii *Documents diplomatiques français* au eliminat această propoziţie din versiunea publicată a raportului şi au înlocuit-o cu o notă editorială care nu făcea nicio referire la decriptare: „*Directeur des*

[335] Alte greşeli în decriptarea telegramelor italiene, care l-au indus în eroare pe Delcassé, au avut loc în 1901. Vezi Andrew, „Déchiffrement et diplomatie", pp. 44-50. (*N.a.*)

affaires politiques are motive să creadă că guvernul italian doreşte să reia negocierile cât mai curând posibil”.[60] Documentele de dinainte de 1914 ale *cabinet noir* par să fi dispărut. Cu toate acestea, rolul şi influenţa lor pot fi reconstituite parţial din documente private (precum cele ale lui Delcassé şi ale preşedintelui Raymond Poincaré), din dosarele Sûreté şi din dosarele militare, din care nu au fost „stârpite” documente importante ale SIGINT.

Şi rapoartele agenţilor au fost excluse din *Documents diplomatiques français*. Cel puţin unul dintre rapoartele lui Balasy pare să fi produs însă o impresie considerabilă asupra lui Delcassé. Balasy a relatat că, pe 20 noiembrie 1903, în timpul unei conversaţii private (care, aproape sigur, nu a avut loc niciodată), Joseph Chamberlain şi-a exprimat convingerea că o Triplă Alianţă între Marea Britanie, Franţa şi Rusia va influenţa într-o bună zi destinele lumii. Aceasta a fost exact informaţia pe care Delcassé a dorit să o audă într-un moment în care principalul său obiectiv politic era o *Entente Cordiale* anglo-franceză, pe care a realizat-o până la urmă în aprilie 1904. (O Triplă Antantă s-a format trei ani mai târziu.) Credibilitatea convorbirii din 20 noiembrie 1903 inventate de Balasy a sporit semnificativ câteva săptămâni mai târziu, când Delcassé a primit un raport din partea însărcinatului francez cu afaceri la Cairo, care preciza că, în timp ce se afla în Egipt şi se îndrepta spre Africa de Sud, Chamberlain a povestit cum a recomandat cabinetului britanic un angajament cu Franţa şi o apropiere de aliatul Franţei, Rusia. Deşi Chamberlain se retrăsese din cabinet, el rămăsese unul dintre cei mai influenţi politicieni britanici.[61] Spre deosebire de ambasada Germaniei la Paris, Delcassé nu a realizat că informaţiile lui Balasy, deşi uneori plauzibile, erau o înşelăciune.

Deuxième Bureau l-a considerat pe „Le Vengeur” („Răzbunătorul”), un ofiţer superior din Statul-Major german, drept cel mai strălucit agent de dinainte de război al serviciului francez de informaţii militare. Un ofiţer francez care a avut trei întâlniri cu el în hoteluri de lux a raportat că Le Vengeur a încercat să-şi ascundă identitatea înfăşurându-şi cea mai mare parte a capului în bandaje. Singurele părţi vizibile ale feţei erau ochii pătrunzători şi o „mustaţă prusacă” (posibil falsă). Pe 25 aprilie 1904, şeful Statului-Major general francez, generalul Jean-Marie Pendézec, a vizitat Quai d’Orsay pentru a-l avertiza pe Maurice Paléologue, *sous-directeur* responsabil pentru chestiuni strict secrete, că Le Vengeur furnizase planul de atac al Germaniei în cazul unui război cu Franţa, care dezvăluia că nemţii intenţionau să lanseze invazia principală prin Belgia. „Este nevoie să vă spun că nu putem rezista la un astfel de atac?” l-a întrebat Pendézec. „Vom fi imediat copleşiţi.” Le Vengeur susţinea că motivul său pentru care-şi trăda ţara era, aşa cum presupunea pseudonimul său, o dorinţă de răzbunare. Dar el a cerut şi a primit 60 000 de franci. Sursa informaţiei pe care a furnizat-o nu a fost niciodată identificată în mod satisfăcător. „Planul Schlieffen” pentru o invazie prin Belgia, baza atacului german din august 1914, nu a fost finalizat până în 1906, doi ani după planul de atac furnizat de Le Vengeur.[62] Comportamentul său bizar şi încercarea de a-şi ascunde motivele, probabil mercenare, pun la îndoială în continuare autenticitatea informaţiilor. În Franţa existau de mult timp speculaţii despre posibilitatea unui atac german prin Belgia[63] şi este foarte posibil ca acesta să fi inventat un plan de atac inspirat de această speculaţie, care s-a dovedit a fi destul de asemănător cu adevăratul plan Schlieffen. (Între războaie, au existat cazuri similare de comunicaţii falsificate ale Internaţionalei Comuniste – Comintern – care apoi au fost vândute serviciilor occidentale de informaţii şi care erau destul de asemănătoare cu

documentele autentice ale Cominternului.)[64] În cursul anului 1905, credibilitatea lui Le Vengeur a părut să fie întărită datorită unor rapoarte riguroase pe care i le ceruse personal kaizerul, cât se poate de bombastic, regelui Leopold al II-lea al Belgiei, încă din ianuarie 1904, cu trei luni înainte ca agentul să transmită informaţiile către Deuxième Bureau:

> O declaraţie scrisă acum, în timp de pace, în sensul că, în caz de conflict, Belgia ar fi de partea noastră şi că, în acest scop, Regele ar trebui să ne garanteze, printre altele, utilizarea căilor ferate şi a fortificaţiilor belgiene. Dacă regele belgienilor nu ar face acest lucru, el – Majestatea Sa kaizerul – nu ar putea da nicio garanţie nici pentru teritoriul său, nici pentru dinastie. Atunci, în cazul în care s-ar ivi această situaţie, am invada imediat Belgia.

Regele Leopold a fost atât de şocat de tirada kaizerului, încât, atunci când s-a ridicat să plece, şi-a pus casca invers, cu vulturul spre spate.[65] La izbucnirea Primului Război Mondial, ironia a fost că, deşi cu un deceniu înainte Pendézec fusese alarmat de dezvăluirile lui Le Vengeur, Înaltul Comandament francez a fost luat prin surprindere de invazia germană a Franţei prin Belgia.[66]

Cel mai mare dezastru militar şi de spionaj experimentat de orice mare putere în deceniul de dinaintea Primului Război Mondial a fost înfrângerea Rusiei în Războiul Ruso-Japonez din 1904-1905, desfăşurat în principal în Manciuria. Superioritatea Rusiei în domeniul informaţiilor în Europa nu s-a extins şi în Orientul Îndepărtat, unde incapacitatea majorităţii ataşaţilor ruşi de a vorbi limbi orientale a limitat culegerea de informaţii, obligându-i să lucreze prin interpreţi şi alţi intermediari. Ataşaţilor şi altor observatori occidentali la manevrele japoneze li s-a permis să vadă doar ce a dorit armata japoneză să vadă.[67] În schimb, Japonia a avut numeroşi agenţi în baza navală din Extremul Orient rus de la Port Arthur, aceştia contribuind la succesul atacului-surpriză asupra acesteia, care s-a produs în noaptea de 8-9 februarie 1904 şi a declanşat Războiul Ruso-Japonez.[68] În timpul atacului, două nave de luptă ruseşti şi un crucişător greu au fost torpilate, iar Flota Rusă a Pacificului a fost blocată la Port Arthur. Trupele japoneze au putut apoi să acosteze nestingherite în Coreea, să treacă râul Jalu în Manciuria şi să asedieze Port Arthur atât de pe uscat, cât şi de pe mare.

Principala slăbiciune a evaluării informaţiilor strategice despre Japonia de către ruşi a fost o subestimare a trupelor japoneze atât de severă, încât poate fi descrisă în mod corect drept rasistă. O evaluare a „principalelor cauze ale succesului japonez”, realizată la centenarul marii victorii navale japoneze de la Tsushima, din mai 1905, de către viceamiralul Yoji Koda, directorul general al Biroului comun de personal al Agenţiei de apărare din Japonia, a indicat rasismul drept un motiv major pentru înfrângerea Rusiei:

> Ruşii şi-au supraestimat propria putere, au ignorat-o pe cea a Japoniei şi au provocat poporul japonez – pe care mulţi ruşi, în special ţarul Nicolae al II-lea, îi numeau „maimuţele galbene asiatice”. Nu au studiat cu atenţie Japonia sau pe japonezi. Din cauza diferenţei semnificative de putere dintre cele două naţiuni, ruşii chiar au crezut că Japonia nu va opta niciodată pentru război, indiferent de preocupările japonezilor în sfera securităţii. Fără cunoaşterea suficientă a Japoniei, ei au crezut la început cu optimism că aceasta nu avea posibilitatea de a intra în război; chiar şi în caz de război, considerau ei, vor putea învinge forţele japoneze slabe şi barbare de la prima confruntare.[69]

Nicolae al II-lea avea motive personale pentru a-i dispreţui pe japonezi. În timpul vizitei sale în Japonia în calitate de prinţ în 1891, Tsuda Sanzo, un poliţist din escortă, probabil având probleme mintale, încercase să-l asasineze

cu o sabie. Viaţa viitorului ţar a fost salvată doar de reacţia rapidă a vărului său, prinţul George al Greciei şi Danemarcei, care a parat cu bastonul a doua lovitură de sabie. Nicolae a rămas cu o cicatrice de nouă centimetri pe frunte. Spre deosebire de Franz Ferdinand la Sarajevo în 1914, el a anulat restul vizitei regale.[336]

Ministrul rus de război, generalul Aleksei Kuropatkin, a relatat, în vara lui 1903, la întoarcerea dintr-un tur de inspecţie în Extremul Orient, că „totul merge bine" şi că „armata japoneză nu constituie o ameninţare serioasă pentru noi". Port Arthur, a afirmat el, ar putea rezista unui asediu de zece ani. Ataşaţii marinei ruse au desconsiderat mai puţin informaţiile cu privire la flota japoneză decât a desconsiderat conducerea armatei terestre informaţiile despre armata japoneză. În parte, acest lucru s-a datorat informaţiilor şi concluziilor transmise Rusiei de serviciile franceze, referitoare la vasele aflate în construcţie pe şantierele navale din Franţa.[70] Conducerea japoneză nu a subestimat niciodată forţele armatei ruse, aşa cum le-au subestimat Kuropatkin şi ţarul pe cele japoneze, şi a depus eforturi să obţină informaţii solide despre acestea – de exemplu, înfiinţând o reţea de agenţi în Port Arthur înainte de izbucnirea războiului. Viceamiralul Yoji Koda conchide că atât activitatea japoneză de culegere de informaţii, cât şi utilizarea acestora au fost mult mai eficiente în Războiul Ruso-Japonez decât în cel de-al Doilea Război Mondial.[71]

Stăpânirea britanică din India a arătat un interes mai mare decât guvernul de la Londra pentru extinderea activităţilor de culegere de informaţii în timpul Războiului Ruso-Japonez, probabil de teama unor contacte între ruşi şi oponenţii indieni ai guvernării britanice. În 1904, doi ofiţeri ai armatei indiene, maiorul G.R.M. Church şi căpitanul G.S. Palmer, dintre care niciunul nu pare să fi avut experienţă de criptanalist, au fost trimişi la Simla ca să organizeze interceptarea mesajelor ruse transmise prin liniile de telegraf din India şi să încerce decriptarea lor.[337] Viceregele interimar, lordul Ampthill, era îngrijorat că „interceptarea periodică a corespondenţei trimise telegrafic şi în alte moduri este contrară tuturor practicilor englezeşti", dar a fost convins să fie de acord cu activitatea celor doi. Printre mesajele criptate cu un cifru probabil inferior pe care au reuşit să le decripteze s-au numărat cele ale comandantului suprem rus din Manciuria şi ale unui consul rus în Iran.[72]

Totuşi, activitatea britanică de decriptare în India nu s-a comparat cu cea a *cabinets noirs* ruseşti şi franceze, care au început să colaboreze în timpul Războiului Ruso-Japonez, după o operaţiune comună desfăşurată de Ivan Manasevici-Manuilov, unul dintre agenţii de la Paris ai Ohranei, şi Sûreté. Până în acel moment, rolul de bază al lui Manasevici-Manuilov părea să fi fost de a mitui principalele ziare franceze (printre care *Le Figaro, L'Écho de Paris* şi *Le Gaulois*) pentru a sprijini politica rusă şi a încuraja investitorii francezi să facă în continuare plasamente mari în împrumuturi guvernamentale ruseşti (care au fost pierdute în totalitate după Revoluţia Bolşevică).[73] La începutul lui 1904, în colaborare cu Sûreté, a reuşit să sustragă din ambasada Japoniei fragmente din codul diplomatic (pe atunci redactat în engleză). Bazeries, care lucra şi pentru *cabinet noir* al Sûreté, şi pentru Quai d'Orsay, nu a reuşit să

---

[336] Deşi împăratul a prezentat scuze în persoană şi miniştrii de interne şi de externe şi-au dat demisia, Tsuda a fost condamnat doar la închisoare pe viaţă. Vezi Keene, *Emperor of Japan*, pp. 448-458. (*N.a.*)

[337] Church fusese înainte cenzor de telegraf în Aden; Palmer era cunoscător de limba rusă. (*N.a.*)

înţeleagă fragmentele. Pentru prima dată, unul dintre adjuncţii săi la Sûreté, comisarul Jacques-Paul-Marie Haverna, a avut succes acolo unde eşuase Bazeries.[338] Cu ajutorul unei persoane pe care a descris-o drept „asistent”, Haverna a reuşit performanţa extraordinară de a reconstitui aproape întregul manual de coduri japonez de 1 600 de pagini cu 100 de rânduri pe pagină. La recomandarea lui Delcassé, i-a fost acordată *Légion d'honneur*, precum şi o recompensă monetară din *fonds secrets* ale Quai d'Orsay.[74] „Asistentul” lui Haverna, care nu este identificat în raportul acestuia, a fost un rus poliglot, criptanalist la *cabinet noir* din Sankt-Petersburg, Vladimir Krivoş-Nemanici, care studiase atât la Universitatea din Sankt-Petersburg, cât şi la Sorbona. Este posibil ca principalul merit pentru descifrarea codului japonez să-i aparţină de fapt lui Krivoş-Nemanici, care ulterior a continuat să lucreze pentru serviciile sovietice de informaţii, mai degrabă decât pentru mai puţin experimentatul Haverna.[75] Acesta a fost primul exemplu de colaborare dintre criptanaliştii ruşi şi cei francezi. De-a lungul Războiului Ruso-Japonez, datorită colaborării dintre Haverna şi Krivoş-Nemanici, atât Delcassé, cât şi Ministerul rus de Externe au primit astfel decriptarea celor mai multe telegrame diplomatice dintre Tokyo şi ambasada japoneză de la Paris, precum şi unele telegrame schimbate cu alte ambasade nipone. Delcassé a putut urmări în detaliu răspunsurile Japoniei la încercările sale de mediere din timpul războiului, pe care le-a demarat la cererea secretă a Rusiei în primăvara lui 1905.[76]

Cabinet noir de la Quai d'Orsay a obţinut un succes major în 1905, prin decriptarea telegramelor diplomatice germane în timpul primei crize franco-germane din Maroc, precipitate de opoziţia germană faţă de încercările de transformare a Marocului în protectorat francez. Cel mai dramatic dintre aceste mesaje decriptate a fost o telegramă trimisă la Berlin pe 26 aprilie de ambasada germană la Paris, potrivit căreia premierul francez, Maurice Rouvier, se oferise să-l demită pe Delcassé pentru a rezolva criza. În loc să-i ceară lui Rouvier lămuriri în legătură cu mesajul decriptat – ceea ce ar fi riscat să le indice nemţilor că le fusese decriptat cifrul –, Delcassé a încercat să-l convingă pe Rouvier că este important pentru el să rămână ministru de externe datorită implicării în planurile de mediere din Războiul Ruso-Japonez. Victoria navală japoneză de la Tsushima, de la sfârşitul lunii mai – prima victorie asiatică asupra unei puteri occidentale de după cele ale Imperiului Mongol –, a arătat clar că Rusia nu are altă opţiune decât să ceară începerea negocierilor de pace. Deloc surprinzător, mediatorul său preferat a rămas Delcassé. Totuşi, pentru Berlin, această perspectivă a fost un motiv suplimentar pentru a face presiuni în favoarea demiterii acestuia. Pe 6 iunie, confruntat cu un ultimatum german, Rouvier a cerut şi a obţinut demisia lui Delcassé. Singura răzbunare pe care şi-a permis-o fostul ministru de externe a fost să-i arate prim-ministrului mesajul german decriptat, potrivit căruia acesta se oferise să-l demită.[77] Succesorul lui la Quai d'Orsay în cursul următoarei crize marocane majore, izbucnite şase ani mai târziu, avea să fie mai puţin discret.[78]

Cu puţin timp înainte de demisia sa, Delcassé a cerut informaţii din Rusia cu privire la „intenţiile germane în Maroc”. Lamsdorf, aşa cum i-a spus

---

[338] Andrew („Déchiffrement et diplomatie”, p. 50) a fost primul care a adus în discuţie decriptarea codurilor japoneze, dar a folosit doar arhive franceze, care nu fac nicio referire la colaborarea cu Agenţia pentru operaţiuni externe a Ohranei. Surse ruse au dezvăluit încă de atunci rolul lui Manasevici-Manuilov în infiltrarea în ambasada Japoniei la Paris. Vezi Chiharu, „Franco-Russian Intelligence Collaboration against Japan”. (*N.a.*)

ambasadorului său la Paris, a considerat că este de datoria sa faţă de aliatul francez să-i furnizeze „cu confidenţialitate absolută şi discreţie desăvârşită, copia unei telegrame secrete de la cancelarul Bülow către contele Alvensleben [ambasadorul Germaniei la Sankt-Petersburg] pe tema situaţiei din Maroc”.[79] Din cauza demisiei lui Delcassé, mesajul decriptat i-a fost transmis lui Rouvier, care a preluat portofoliul afacerilor externe pe 6 iunie, păstrându-şi şi funcţia de prim-ministru. În schimb, Rouvier a instruit Sûreté să le ofere ruşilor toate telegramele japoneze decriptate de *cabinet noir*.[80] Având în vedere închiderea ambasadei Japoniei la Sankt-Petersburg în timpul Războiului Ruso-Japonez, accesul Rusiei la traficul diplomatic de război decriptat între Tokyo şi ambasada sa din Paris a fost o sursă importantă de informaţii. În timpul negocierilor de pace ruso-japoneze de la Portsmouth, New Hampshire, mediate după demisia lui Delcassé de preşedintele Theodore Roosevelt în august şi septembrie 1905, *cabinet noir* din Sankt-Petersburg a putut, de asemenea, să fie la curent cu politica de mediere a SUA, prin decriptarea corespondenţei dintre Departamentul de Stat şi ambasada americană în Rusia.[339]

Totuşi, colaborarea franco-rusă dintre serviciile de informaţii a fost perturbată temporar de un scandal în care a fost implicat Ivan Manasevici-Manuilov, ofiţerul de la Paris al Agenţiei pentru operaţiuni externe a Ohranei implicat în obţinerea cifrului ambasadei japoneze. Pe 11 iulie 1905, el a fost rechemat de Ohrana la Sankt-Petersburg, aparent în urma unor acuzaţii de corupţie care ulterior au dus la demiterea lui.[81] Quai d’Orsay pare să fi luat decizia de a suspenda cooperarea cu Ohrana. După ce a descoperit că Sûreté continua să transmită mesaje japoneze decriptate la Sankt-Petersburg prin intermediul Agenţiei pentru operaţiuni externe a Ohranei, Bazeries i-a cerut explicaţii directorului agenţiei, René Cavard. Considerând că instrucţiunile primite de la Rouvier în acest sens erau secrete, Cavard a refuzat să le dezvăluie. Quai d’Orsay a ajuns la concluzia că a existat o încălcare majoră a securităţii la Sûreté şi i-a dat instrucţiuni lui Bazeries să întrerupă orice contact cu *cabinet noir*. De atunci înainte, i s-a cerut să lucreze exclusiv pentru Ministerul de Externe.[82]

În următorii opt ani, până la izbucnirea războiului, cele două *cabinets noirs* rivale franceze au decriptat independent o cantitate substanţială de corespondenţă diplomatică – uneori *aceeaşi* corespondenţă diplomatică – fără a-şi împărtăşi rezultatele. Întrucât în această perioadă prim-ministrul era, de obicei, şi ministru de interne (şi astfel responsabil pentru Sûreté), el şi ministrul de externe au fost astfel uneori în poziţia extraordinară de a primi decriptări ale aceloraşi telegrame diplomatice (printre acestea, cele din Spania şi Italia) din surse diferite. Haverna a scris mai târziu: „Ministerul Afacerilor Externe a remarcat cu regret că la Interne [Sûreté] se decriptau mesaje diplomatice spaniole şi italiene. Amărăciunea ministerului este uşor de înţeles, întrucât Internele erau astfel informate despre probleme care ţineau de responsabilitatea Ministerului Afacerilor Externe”.[83]

În ciuda relaţiei distante dintre Ministerele de Externe şi de Război din Rusia, activitatea *cabinet noir* de la Sankt-Petersburg, cea mai importantă agenţie SIGINT din lume, nu a fost afectată de astfel de dispute

---

[339] Vezi supra p. 544. Relatarea oficială a Departamentului de Stat despre medierea americană în negocierile de pace ruso-japoneze, care au culminat cu semnarea Tratatului de la Portsmouth din septembrie 1905, nu face nicio referire la decriptarea de către ruşi a cifrurilor americane. Vezi https://history.state.gov/milestones/1899-1913/portsmouth-treaty. (*N.a.*)

interdepartamentale. Ţarul pare să fi fost cel mai impresionat de decriptarea depeşelor diplomatice germane.[340] Considerând că telegramele criptate adresate ambasadorului german la Sankt-Petersburg, Friedrich von Pourtalès, rămân secrete, cancelarul Bernhard von Bülow şi-a exprimat mult mai clar decât în public convingerea că rezolvarea cu succes a diferendelor dintre Marea Britanie, Franţa şi Rusia, prin *Entente Cordiale* din 1904 şi Tripla Antantă din 1907, slăbise poziţia Germaniei la nivel internaţional. Amabilitatea personală a lui Pourtalès în relaţiile sale cu Ministerul rus de Externe a contrastat cu tonul uneori energic al telegramelor decriptate ale lui Bülow. În 1909, de exemplu, cancelarul l-a instruit pe ambasadorul său să obţină acordul „fără rezerve" al Rusiei faţă de anexarea de către Austro-Ungaria a fostei provincii turce Bosnia-Herţegovina: „un răspuns precis – da sau nu". „Orice răspuns evaziv, neclar sau condiţionat", scria Bülow, „ar fi considerat ca o respingere." Fără îndoială, gândindu-se la telegramele lipsite de respect ale cancelarului, Nicolae al II-lea i-a scris mamei sale, împărăteasa-mamă (văduvă) Maria: „Este adevărat că forma şi metoda adoptate de nemţi în relaţia cu noi au fost nepoliticoase şi nu le vom uita. Cred că, încă o dată, au căutat să ne despartă de Franţa şi Anglia, dar, încă o dată, nu au reuşit. Aceste metode conduc în general la rezultatul opus".[84]

23

SERVICIILE SECRETE ÎN AJUNUL IZBUCNIRII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Revitalizarea serviciilor britanice de informaţii cu cinci ani înainte de Primul Război Mondial a fost determinată de rivalitatea navală cu Germania. În urma creării Triplei Antante în 1907 cu foştii săi rivali imperiali, Franţa şi Rusia, aliaţi de război ulterior, principala ameninţare la adresa securităţii Marii Britanii era reprezentată de extinderea *Hochseeflotte* (flota oceanică germană). Securitatea Marii Britanii victoriene depinsese de capacitatea sa de a domina mările, în condiţiile în care dispunea de cea mai mare flotă din lume. Însă, paradoxal, după lansarea noii nave de război britanice *Dreadnought*, în 1906, Marina Regală nu mai putea conta pe faptul că supremaţia sa la nivel global rămâne necontestată. Prin dimensiunile şi puterea sa de foc, *Dreadnought* risca să lase mult în urmă celelalte nave de luptă. Cu tunuri de 12 inchi, toate cu o rază de acţiune de 12 kilometri, avea o putere de foc egală cu cel puţin două dintre navele din generaţiile anterioare. Peste noapte, Marea Flotă a Marinei Regale britanice, ca şi orice altă flotă din lume, părea depăşită. Exista temerea că *Hochseeflotte*, care începuse să construiască nave de luptă de clasă *Dreadnought*, ar fi putut curând ajunge

[340] Mai sunt necesare cercetări detaliate ale multora dintre numeroasele mesaje decriptate aflate în arhivele Ministerului rus de Externe. Aceste arhive au fost închise timp de câţiva ani, ca urmare a unor lucrări de construcţie. (*N.a.*)

din urmă Marea Flotă şi ar fi putut ameninţa supremaţia navală de care depindea securitatea britanică. Teama de ameninţarea maritimă din partea flotei germane tot mai numeroase a alimentat mitul că aceasta va fi utilizată pentru o invazie-surpriză în Anglia şi că spionii nemţi pregăteau activ rutele pentru aceasta.[1]

Presupusa ameninţare germană a declanşat o modă în literatura cu spioni, una dintre puţinele arte creative în care Marea Britanie a devenit lider mondial în secolul următor. Autorul de romane de spionaj cu cel mai mare succes din timpul domniei lui Eduard a fost William Le Queux, care şi-a asumat rolul foarte bine plătit de principal alarmist. În ciuda puţinului său talent literar, opera lui Le Queux a fost atât de populară, încât editorii i-au plătit acelaşi tarif la mia de cuvinte ca şi lui Thomas Hardy. Cel mai bine vândut roman al lui Le Queux, *The Invasion of 1910*, publicat în 1906, descria modul în care spionii germani lucrau din greu în Anglia, pregătind calea pentru viitoarea invazie. Romanul s-a vândut într-un milion de exemplare şi a fost publicat în 27 de limbi, inclusiv germană. Înainte de publicare, *The Invasion of 1910* a apărut în foileton în primul ziar britanic cu tiraj de masă, *Daily Mail*, care difuza zilnic hărţi pentru a ilustra zonele din Marea Britanie pe care aveau să le invadeze nemţii în ediţia de a doua zi. Proprietarul, lordul Northcliffe, se opusese rutei de invazie iniţiale, care includea prea multe sate, iar piaţa pentru *Daily Mail* în zonele rurale era redusă. Invocând tirajul ziarului, ruta a fost modificată, pentru a include cât mai multe oraşe aflate între Sheffield şi Chelmsford. Foiletonul a sporit audienţa zilnică a ziarului cu 80 000 de cititori. Le Queux s-a plâns ulterior de „numeroşii imitatori care au obţinut multă glorie şi au câştigat mulţi bani” adoptând moda invaziei germane.[341]

Succesul larg de care s-a bucurat l-a lansat pe Le Queux într-o carieră de tip Walter Mitty[342] ca agent secret şi vânător de spioni. A devenit membru al unui „nou departament de voluntari al serviciilor secrete”: „O jumătate de duzină de bărbaţi patrioţi s-au antrenat împreună în secret. Achitându-şi propriile cheltuieli, fiecare dintre ei s-a pus pe treabă, culegând informaţii în Germania şi în alte părţi, care ar putea fi utile ţării noastre la nevoie”. Le Queux a publicat rezultatele propriilor sale false investigaţii, efectuate cu ajutorul unui „foarte cunoscut ofiţer detectiv” neidentificat (şi posibil inexistent), într-un alt bestseller, *Spies of the Kaizer*, publicat în 1909. Din motive „evidente”, deşi neexplicate, el „s-a abţinut să dea nume şi date reale”. Dar şi-a asigurat cititorii: „Sunt englez şi, sper, patriot. Ceea ce am scris în acest volum sub formă de ficţiune se bazează pe fapte grave pe care le cunosc personal”. El s-a plâns că, întrucât autorităţile britanice lipsite de coloană vertebrală au refuzat să ia măsuri, peste 5 000 de spioni germani munceau din greu în Anglia: „La fiecare şase luni are loc o «inspecţie» şi se acordă premii în bani celor care înregistrează un succes exemplar”.[2]

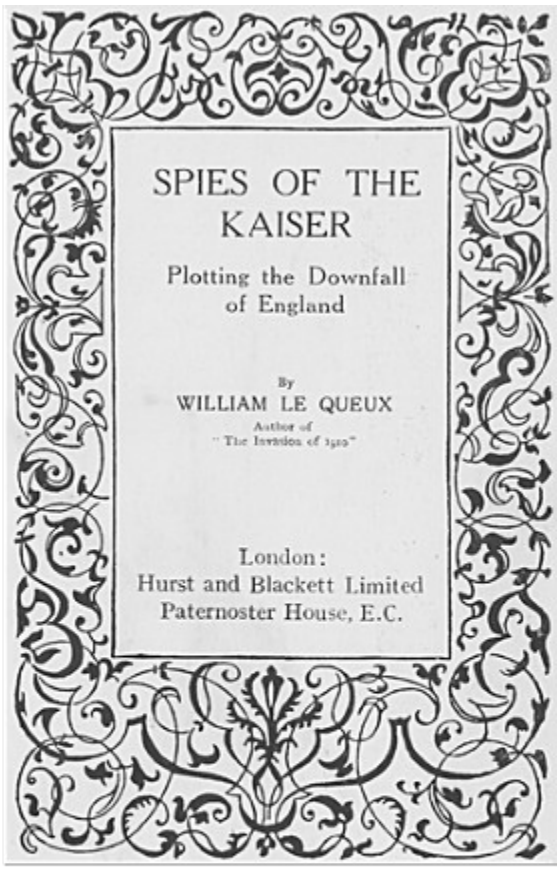
Cititorii impresionabili ai lui Le Queux şi alţi alarmişti bine vânduţi au trimis presei atât de multe relatări despre spioni nemţi sau despre oameni care

[341] Cel mai de succes rival al lui Le Queux, E. Phillips Oppenheim, a pornit însă independent în propria sa „cruciadă împotriva militarismului german”, obţinând suficienţi bani pentru a renunţa la afacerile de familie din industria pielăriei şi a începe o nouă carieră, devenind unul dintre cei mai prolifici şi populari romancieri din Marea Britanie. Vezi Andrew, *Secret Service*, pp. 38-44. (*N.a.*)

[342] Protagonistul cărţii *The Secret Life of Walter Mitty*, scrisă în 1939 de nuvelistul şi caricaturistul american James Thurber. Nuvela a fost ecranizată în 2013, cu Ben Stiller în rolul principal. (*N.t.*)

semănau suspect de bine cu spionii nemţi, încât unii funcţionari din Ministerul de Război au început să-i ia în serios. În 1907, maiorul (mai târziu, general-maior Sir) William Thwaites, şeful Secţiei germane din cadrul Ministerului de Război, era convins că există „mult adevăr” în relatările din ziare, potrivit cărora în toate comitatele Angliei acţionează ofiţeri de informaţii germani. Directorul pentru Operaţiuni militare, generalul-maior (ulterior locotenent-general Sir) John Spencer Ewart, credea şi el că Germania trimitea pe bandă „armate de agenţi şi spioni” în Marea Britanie. O campanie de presă susţinută de feldmareşalul lord Roberts V.C. (bătrânul erou de război care colaborase cu Le Queux la identificarea rutei de invazie germane) şi o parte dintre liderii conservatori au convins guvernul liberal să numească un subcomitet al Comitetului imperial de apărare care să analizeze posibilitatea ameninţării unei invazii. Componenţa subcomitetului face dovada importanţei misiunii sale. Conducerea a fost preluată de Herbert Asquith, pe atunci ministru de finanţe, care curând avea să devină prim-ministru. Acesta era secondat de patru funcţionari de stat importanţi (preşedintele Camerei Lorzilor, secretarul de externe, secretarul pentru război şi Primul Lord al Amiralităţii) şi o pleiadă impresionantă de şefi de servicii. S-au întrunit de 16 ori în perioada noiembrie 1907 – iulie 1908, finalizând, pe 22 octombrie 1908, un raport care respingea cea mai mare parte a argumentelor aduse de teoreticienii invaziei şi arăta că un atac-surpriză este imposibil. Cu toate acestea, concluziile subcomitetului nu au reuşit să-i convingă pe majoritatea celor care susţineau teoria invaziei şi ale căror argumente le demontaseră.[3]

Stânga Spioană germană, cu un radio ascuns în sertarul de jos, pe care l-ar fi descoperit scriitorul de romane de spionaj William Le Queux.
Dreapta Cărţile alarmiste ale lui Le Queux despre spionii nemţi în mare parte inexistenţi au fost cele mai influente volume publicate pe tema activităţilor de spionaj în Marea Britanie, care au contribuit la generarea sprijinului public pentru o reformă majoră a contraspionajului.

De când devenise şef al micului departament de contraspionaj din Ministerul de Război (MO5), la sfârşitul lui 1907, maiorul (ulterior generalul de brigadă Sir) James Edmonds întocmise rapoarte despre presupusul spionaj german. În anii 1890, iniţial datorită schimburilor de informaţii despre Rusia, Edmonds era în relaţii amicale cu mai mulţi ofiţeri germani de informaţii militare. În 1901, informatorii săi i-au spus – corect – că serviciile secrete germane înfiinţaseră un nou departament care viza Marea Britanie. Însă nici Edmonds, nici altcineva din Ministerul de Război nu şi-a dat seama că departamentul era preocupat doar de domeniul naval şi nu avea nicio legătură cu Sektion IIIb, structura de informaţii militare. Prin urmare, s-a presupus greşit că Germania a început să dezvolte în Marea Britanie o reţea de spionaj militar similară reţelei sale de succes din Franţa de dinainte de Războiul Franco-Prusac, pe care Edmonds o studiase. MO5 a confundat unele dintre operaţiunile Nachrichten-Abteilung („N”), fondată în 1901 şi condusă de vechea cunoştinţă a lui Melville, Gustav Steinhauer, cu cele ale Sektion IIIb.[4] Deşi metodele de recrutare ale lui Steinhauer erau oarecum atrăgătoare (implicând, de regulă, scrisori adresate cetăţenilor germani care locuiau în Marea Britanie, scrise sub un nume fals de la o adresă de acoperire din Potsdam, prin care li se solicitau serviciile), el a dezvoltat şi un sistem mai sofisticat de „intermediari”

(*Mittelsmänner*), care să acţioneze ca oameni de legătură între el şi agenţii săi din Marea Britanie. După izbucnirea războiului, el intenţiona să introducă un „sistem de spionaj de război” (*Kriegsnachrichtenwesen*), folosind agenţi care să călătorească în Marea Britanie sub identităţi false pentru misiuni specifice. Steinhauer a fost lăsat în mare parte să facă ce vrea, primind puţine însărcinări din partea Amiralităţii germane.[5] Pare probabil însă ca, pe fondul legăturilor lor anterioare,[6] Wilhelm al II-lea să se fi interesat personal de modul cum folosea acesta agenţii.

În martie 1909, guvernul liberal condus de Asquith a însărcinat Comitetul Apărării Imperiale (CID), principalul organism de planificare a apărării din regat, să ia în considerare „natura şi amploarea spionajului străin care are loc în prezent în această ţară şi pericolul la care ne poate expune”. O subcomisie a CID, prezidată de vicontele Haldane, secretarul de stat pentru război, a raportat la 24 iulie: „Dovezile aduse conving fără îndoială comitetul că în această ţară există un sistem extins de spionaj german şi că noi nu avem nicio organizaţie care să supravegheze structura de spionaj respectivă şi să stabilească exact amploarea sau obiectivele sale”. În realitate, dovezile erau extrem de neconvingătoare. Când a prezentat în subcomisie rapoartele pe care le-a întocmit despre spionajul german, Edmonds a recunoscut: „Nu avem [...] niciun sistem sau organizaţie permanentă care să depisteze şi să raporteze cazurile suspecte şi depindem în totalitate de informaţii întâmplătoare”. Potrivit proceselor-verbale, Edmonds „a pus un mare accent pe faptul că niciunul dintre aceste cazuri nu a fost raportat de către autorităţile poliţieneşti şi că era recunoscător unor persoane particulare pentru informaţii cu privire la acestea”. El pare, cel puţin, să fi fost insuficient de surprins de eşecul poliţiei de a depista un singur suspect neamţ, precum şi insuficient de sceptic cu privire la informaţiile furnizate de „persoane particulare”, multe dintre ele influenţate de Le Queux sau de presa alarmistă. După cum a recunoscut Edmonds, „doar datorită faptului că anumite ziare şi-au îndreptat atenţia asupra acestui subiect au fost remarcate multe cazuri”.[7]

Primele 12 cazuri ale lui Edmond au vizat „presupuse operaţiuni de recunoaştere germane”. În jumătate dintre aceste cazuri, persoanele suspecte nici măcar nu au fost identificate în mod clar ca fiind de origine germană. Cel mai excentric raport de „recunoaştere” pare să provină, în mod corespunzător, de la Le Queux (deşi, la fel ca şi alţi informatori, el nu este identificat pe nume şi este menţionat doar ca un „autor cunoscut”):

> În timp ce se deplasa vara trecută cu automobilul pe un drum puţin circulat între Portsmouth şi Chichester, informatorul aproape că a dat peste un biciclist care se uita la o hartă şi lua notiţe. Bărbatul a înjurat în germană, şi atunci când informatorul a ieşit din maşină pentru a-şi cere scuze, i-a explicat într-o engleză corectă, în cursul conversaţiei, că studia la Oxford pentru a deveni om al Bisericii şi a înjurat în germană pentru a-şi uşura conştiinţa. Era evident un străin.[8]

Întrucât, în realitate, Germania nu dispunea pe atunci de o reţea capabilă să obţină informaţii militare în Marea Britanie, dovezile operaţiunilor analizate de subcomisie erau evident eronate (cu posibila excepţie a câtorva iniţiative private de culegere de informaţii de către cetăţeni germani şi a unor rapoarte ocazionale către ataşatul militar german la Londra redactate de informatori care nu erau angajaţi de serviciile secrete militare). În lipsa unei viziuni pe termen lung asupra istoriei contraspionajului, subcomisia lui Haldane nu a reuşit să înţeleagă că, timp de secole, războiul şi iminenţa războiului au produs în mod obişnuit momente de panică legate de spionaj. Deşi erau, fără

îndoială, conştienţi, de exemplu, de marile victorii englezeşti (dacă nu franţuzeşti) de la Crécy la Agincourt din Războiul de 100 de Ani, probabil că nu aveau ştiinţă de ceea ce renumitul istoric Jonathan Sump numeşte „frica din ce în ce mai mare de spionii străini şi de diversionişti” generată de ambele părţi ale Canalului Mânecii.[9]

După o analiză oarecum indulgentă şi limitată de lipsa cunoştinţelor istorice a dovezilor care i-au fost prezentate, subcomisia lui Haldane a recomandat înfiinţarea unui Birou pentru serviciile secrete care „să se ocupe atât de spionajul din această ţară, cât şi de propriii noştri agenţi din străinătate, şi să funcţioneze ca paravan între Amiralitate şi Ministerul de Război, pe de o parte, şi angajaţii serviciului secret sau cei care au informaţii pe care doresc să le vândă Guvernului Britanic, pe de altă parte”. Raportul lor a fost considerat „de o natură atât de secretă” încât a fost făcută o singură copie şi predată spre păstrare Directorului pentru operaţiuni militare. În ciuda absenţei operaţiunilor germane de spionaj militar în Marea Britanie şi a absurdităţii celor mai vândute poveşti cu spioni oferite de Le Queux şi de alţii, necesitatea înfiinţării Biroului era clară. O reţea germană de spionaj naval ce viza Marina Regală *funcţiona* în Marea Britanie şi, până la înfiinţarea Biroului, nu a existat, pentru a cita raportul subcomisiei, „nicio organizaţie care să supravegheze structura de spionaj respectivă şi să stabilească exact amploarea sau obiectivele sale”. Continuarea cursei înarmării navale dintre Marea Britanie şi Germania, o sursă persistentă de tensiune între cele două ţări până la Primul Război Mondial, a făcut ca o astfel de organizaţie să devină o prioritate evidentă. Succesele obţinute de Nachrichten-Abteilung înainte de izbucnirea războiului, chiar şi după înfiinţarea Biroului pentru servicii secrete, au fost suficiente pentru a indica faptul că, dacă spionajului naval din Marea Britanie i s-ar fi permis o libertate deplină, ar fi putut foarte bine să ofere Amiralităţii germane un flux major de informaţii clasificate despre principalul său rival.

Biroul pentru servicii secrete, a cărui înfiinţare a fost aprobată de guvernul Asquith, a avut iniţial doar doi ofiţeri angajaţi: comandantul Mansfield Cumming R.N., în vârstă de 50 de ani, şi Vernon Kell, un căpitan de armată cu 14 ani mai tânăr, care s-au întâlnit pentru prima dată pe 4 octombrie 1909. Conform jurnalului lui Cumming, „au stat de poveşti despre viitor şi au fost de acord să lucreze împreună pentru succesul cauzei”. Ulterior, Kell şi Cumming s-au despărţit pentru a deveni primii şefi ai ceea ce ulterior a devenit Serviciul de Securitate (MI5), care opera pe teritoriul britanic, şi, respectiv, al Serviciului Secret de Informaţii (SIS sau MI6), care culegea informaţii din străinătate. Totuşi, timp de câteva luni au împărţit acelaşi birou, făcând eforturi, cu resurse minime, „să se preocupe atât de spionajul din această ţară, cât şi de agenţii noştri din străinătate”.[10] Activitatea Biroului a rămas atât de secretă, încât existenţa sa a fost cunoscută doar unui grup mic de înalţi demnitari şi miniştri de la Whitehall, care nu l-au menţionat niciodată celor neiniţiaţi. Mai bine de o jumătate de secol mai târziu, se pare că principalii biografi ai lui Asquith şi ai miniştrilor săi încă nu ştiau de existenţa Biroului şi nu l-au amintit deloc în cărţile lor. Nici măcar în biografia oficială în opt volume a lui Winston Churchill, principalul susţinător al Biroului pentru servicii secrete din cabinetul Asquith, nu se face nicio referire la acesta.

Secretul remarcabil păstrat în legătură cu Biroul pentru servicii secrete din Marea Britanie era în contrast izbitor cu indiscreţia guvernamentală din Franţa, care a subminat activitatea criptanaliştilor săi în timpul crizei de la Agadir din 1911, cea mai gravă dintre disputele franco-germane ce au

precedat Primul Război Mondial. În vara lui 1911, era clar că Franţa intenţiona să transforme Marocul în protectorat francez. Alfred von Kiderlen-Wächter, ministrul german de externe, a ajuns la concluzia că era necesar un gest dramatic pentru a asigura compensaţii Germaniei pentru extinderea imperiului francez. „Este necesar", a afirmat el, „să batem cu pumnul în masă, dar singurul obiectiv este să-i facem pe francezi să negocieze." Metoda lui Kiderlen de a bate cu pumnul în masă este un exemplu clasic de diplomaţie sub presiunea armelor. Pe 1 iulie 1911, canoniera germană SMS *Panther* a apărut în portul marocan Agadir, chipurile ca să-i apere pe civilii germani ale căror vieţi ar fi fost ameninţate de o rebeliune în Maroc. Cu toate acestea, după cum a menţionat A.J.P. Taylor, cel mai apropiat cetăţean german se afla în portul Mogador, situat mai la nord. Prin urmare, a primit ordinul să pornească imediat spre Agadir, pentru a părea că viaţa sa era în pericol, dar au trecut trei zile până când echipajul de pe *Panther* l-a observat stând pe plajă şi l-a salvat.[11] În ciuda începuturilor sale ridicole însă, criza de la Agadir „a fost lăsată să escaladeze până la punctul în care părea că este iminent un război vest-european".[12]

Gestionarea crizei de către guvernul francez seamănă în mod curios cu prima Criză Marocană din 1905. Din nou, prim-ministrul, de această dată Joseph Caillaux, a luat legătura în secret cu ambasada Germaniei – deşi cu această ocazie doar pentru a oferi condiţii mai bune pentru a pune capăt crizei şi nu, ca Rouvier în 1905, pentru a se oferi să-l demită pe ministrul de externe. Din nou, ministrul de externe, de această dată Justin de Selves, a aflat de acţiunile prim-ministrului din telegramele diplomatice germane decriptate. Însă deznodământul a fost foarte diferit. Atât de Selves, cât şi Caillaux au fost mult mai puţin discreţi decât fuseseră Delcassé şi Rouvier cu şase ani înainte. Pe 28 iulie, de Selves a avut o discuţie în termeni furioşi cu Caillaux din cauza unei telegrame germane interceptate, trimisă în ziua precedentă şi decriptată de *cabinet noir* de la Quai d'Orsay. Imediat după această întâlnire furtunoasă, Caillaux i-a spus lui Hyacinthe Fondère, un om de afaceri pe care îl folosise ca intermediar cu germanii, ce s-a întâmplat. Fondère nu a pierdut timpul şi i-a spus consilierului ambasadei, Oskar von der Lancken, că telegramele germane fuseseră decriptate de francezi. Cum era de aşteptat, nemţii şi-au schimbat cifrurile. Cu excepţia câtorva cazuri izolate, *cabinet noir* de la Quai d'Orsay nu a mai putut decripta alte telegrame diplomatice germane din august 1911 până la izbucnirea războiului, trei ani mai târziu. Franţa îşi pierduse cea mai valoroasă sursă de informaţii.[13] Cu toate acestea, *cabinet noir* din Sankt-Petersburg a continuat să decripteze corespondenţa diplomatică germană care folosea noile cifruri.[343]

În urma crizei de la Agadir, kaizerul a părut să conştientizeze mult mai bine importanţa diplomaţiei secrete decât în timpul Războiului Ruso-Japonez, când indiscreţiile sale datorate impulsivităţii i-au îngrijorat serios pe cancelarul Bernhard von Bülow şi pe alţi miniştri.[344] În timpul negocierilor pentru acordul

---

[343] În anul de dinainte de izbucnirea războiului, *cabinet noir* din Sankt-Petersburg a decriptat 171 de telegrame schimbate între Berlin şi ambasada sa din Sankt-Petersburg. Vezi Soboleva, *Istoriia Şifrovalnogo Dela v Rossii*, pp. 283-284. (*N.a.*)

[344] Biograful kaizerului, profesorul John Röhl, remarcă, de exemplu, că, în ajunul Războiului Ruso-Japonez, Bülow „pleda disperat pentru menţinerea în secret a sprijinului german pentru politica rusă în Asia de Est. El se temea, pe bună dreptate, că obiectivele ascunse ale politicii germane vor fi dezvăluite de entuziasmul excesiv al lui Wilhelm al II-lea şi informaţiile se vor scurge din Sankt-Petersburg spre Paris, Londra şi Washington". Vezi Röhl, *Wilhelm II: Into the Abyss*, cap. 11. (*N.a.*)

naval secret între membrii Triplei Alianţe (Germania, Austro-Ungaria şi Italia) încheiat în iunie 1913, conform unui memorandum al şefului Statului-Major al Amiralităţii germane, Hugo von Pohl:

> Majestatea Sa a subliniat necesitatea păstrării acordului şi a acestor acţiuni absolut secrete. Trebuie să fie luate măsuri de precauţie speciale când informaţi Ministerul de Externe, Statul-Major General şi pe secretarul de stat din cadrul Biroului Naval al Reichului cu privire la încheierea acordului în ceea ce îi priveşte. De asemenea, acelaşi lucru se aplică pentru comandantul Diviziei Mediteraneene. Şi pentru şeful cabinetului naval al kaizerului, în ceea ce priveşte instruirea ofiţerilor.

Înainte ca Joseph Caillaux să dezvăluie, în timpul crizei de la Agadir, că Franţa decriptase cifrurile germane, kaizerul nu dăduse niciun semn de interes pentru securitatea cifrurilor. Ulterior, el a arătat un interes personal pentru adoptarea, ca parte a acordului naval dintre Germania, Austro-Ungaria şi Italia, a unui cod secret conceput la Berlin, „Triplecodex", de către toate cele trei forţe navale. În mai 1914, kaizerul a felicitat oficial amiralitatea germană pentru crearea şi punerea în aplicare a „Triplecodex".[14] Nici kaizerul, nici amiralitatea nu aveau însă decât o înţelegere la nivel elementar în privinţa securităţii cifrurilor. Nu şi-au dat seama că, folosind un cifru în comun cu italienii, care aveau un nivel de securitate a cifrurilor redus, sporeau implicit vulnerabilitatea acestuia. Fără să ştie nimeni de la Berlin, în octombrie 1913, *cabinet noir* de la Quai d'Orsay descoperise termenii acordului naval secret al Triplei Alianţe decriptând telegrame diplomatice italiene.[345] Şi deci, aproape sigur, termenii acordului fuseseră descoperiţi chiar şi de mult mai pricepuţii criptanalişti ruşi.[15]

De asemenea, nici kaizerul, nici Amiralitatea sa nu şi-au dat seama că mesajele reţelei germane de agenţi de informaţii navale („N") din Marea Britanie erau interceptate în mod regulat. În loc să raporteze prin telegrame criptate, pe care Marea Britanie, fără o agenţie de decriptare, ar fi fost în imposibilitatea de a le decripta, reţeaua a comunicat prin poştă, prin scrisori care erau deschise frecvent. Secţia lui Kell din cadrul Biroului pentru servicii secrete de dinainte de război, viitorul MI5, a funcţionat cu un budget limitat. Chiar şi la izbucnirea războiului, personalul său permanent număra doar 16 persoane (inclusiv îngrijitorul). Cu astfel de resurse minime, era important pentru strategia iniţială de contraspionaj a lui Kell să obţină ajutorul comandanţilor de poliţie din întreaga ţară. Aceştia, la rândul lor, aveau nevoie de sprijinul secretarului de interne. Norocul lui Kell a fost că secretar de interne în 1910 şi 1911 a fost Winston Churchill, care, în decursul îndelungatei sale cariere, a arătat un entuziasm şi o înţelegere mai mari pentru serviciile de informaţii decât oricare alt politician britanic (sau străin) din generaţia sa. În aprilie 1910, Churchill nota: „Să-i fie acordate toate mijloacele necesare căpitanului Kell". A doua zi, secretarul său privat i-a furnizat lui Kell o scrisoare de prezentare către toţi comandanţii de poliţie din Anglia şi Ţara Galilor, care preciza: „Domnul Churchill doreşte să spun că se va simţi îndatorat dacă îi veţi oferi căpitanului Kell toate mijloacele necesare desfăşurării muncii sale". În iunie, Ministerul pentru Scoţia i-a oferit lui Kell o scrisoare similară pentru comandanţii secţiilor de poliţie din Scoţia. Churchill a mai adăugat o armă majoră la arsenalul lui Kell, simplificând foarte mult

---

[345] Quai d'Orsay a presupus, în mod greşit, că acordul naval secret din iunie 1913 data din anul precedent, de la reînnoirea Triplei Alianţe. Telegramele diplomatice italiene au fost decriptate cu regularitate de către francezi. Vezi Andrew, „Déchiffrement et diplomatie", pp. 50, 55-56. (*N.a.*)

interceptarea corespondenţei suspecţilor. Până atunci, pentru deschiderea fiecărei scrisori era necesar un mandat individual semnat de secretarul de interne. În ciuda opoziţiei Poştei, Churchill a introdus un sistem de mandate ale Ministerului de Interne (HOW), care încă funcţionează şi după un secol, pentru autorizarea interceptării „întregii corespondenţe a unei anumite persoane”, pentru care Kell şi succesorii săi trebuiau să depună dovezi secrete că reprezintă ameninţări reale sau potenţiale la adresa securităţii naţionale. Ca şi acum, mandatele pentru fiecare dintre persoanele vizate erau semnate personal de secretarul de interne.[16] Totuşi, Churchill nu a reuşit să-şi dea seama că toate cazurile de spionaj depistate prin aplicarea mandatelor semnate de el implicau numai operaţiuni de informaţii *navale*. Când pleca de la Ministerul de Interne, îndreptându-se către Amiralitate în noiembrie 1911, el l-a informat pe secretarul de externe, Sir Edward Gray, că scrisorile interceptate „arată că suntem subiectul unui studiu minuţios şi ştiinţific al autorităţilor militare terestre şi navale germane şi că nicio altă naţiune din lume nu ne acordă o astfel de atenţie”.[17]

Începând cu septembrie 1911, Kell a păstrat un indice cu referinţă încrucişată al scrisorilor interceptate. O istorie internă a MI5 scrisă în 1921 menţiona că, deşi corespondenţa dintre Steinhauer şi agenţii săi din Marea Britanie anterioară izbucnirii războiului a fost distrusă, indicele care a rămas conţinea 1 189 de înregistrări pentru perioada 1911-1914. În cei trei ani de dinainte de izbucnirea războiului, Biroul lui Kell a primit astfel, în medie, mai mult de o scrisoare interceptată pe zi de la Steinhauer şi reţeaua sa britanică. În decembrie 1911, corespondenţa interceptată a scos la iveală faptul că un ofiţer german de informaţii neidentificat călătorea prin Marea Britanie. Cu toate acestea, până la adunarea unor probe suficiente pentru a justifica arestarea lui, el părăsise ţara. O altă scrisoare interceptată, din februarie 1912 a dezvăluit că ofiţerul german fusese însuşi Steinhauer.[18]

Printre cei mai de succes agenţi britanici ai lui Steinhauer s-a numărat artileristul-şef de pe HMS *Agamemnon*, George Parrott. Ulterior, Biroul lui Kell a stabilit că, în 1910-1911, Parrott a furnizat către „N” un raport clasificat, în patru volume, al Marinei Regale despre îmbunătăţirea tunurilor şi un total de 23 de manuale navale clasificate. Raportul consistent asupra artileriei trebuie să fi fost foarte apreciat de Steinhauer într-o perioadă de creştere constantă a distanţei de tragere. În 1906, era de aşteptat ca navele să poată deschide focul de la o distanţă de 9 000 de yarzi (peste 8 200 de metri). Până în 1912, ordinele de război ale amiralului Sir John (ulterior conte) Jellicoe, aflat atunci la comanda Diviziei a Doua a Flotei Interne (Home Fleet), specificau că tragerea cu arme de calibru de 9,2 inchi sau mai mare se va efectua începând de la 14 000 de yarzi [peste 12 800 de metri].[19] Biroul lui Kell a obţinut din corespondenţa interceptată la sfârşitul lui 1911 primele dovezi conform cărora Parrott făcea parte din reţeaua de agenţi a lui Steinhauer. În iulie 1912, „detectivul-şef” al lui Kell, William Melville, l-a urmărit pe Parrott pe un feribot spre Oostende (în Belgia), unde acesta s-a întâlnit cu un bărbat care, a raportat Melville, era „în mod evident neamţ [...]. Vârsta cuprinsă între 35 şi 40 de ani. Înălţime 1,75 m – păr şi mustaţă închise la culoare. Îmbrăcat cu un costum din tweed uşor şi pălărie de paie. Mers şi stil tipic german”. Parrott a fost arestat la întoarcerea în Anglia şi dat afară din Marina Regală, dar, la fel ca majoritatea spionilor navali identificaţi de Biroul lui Kell înainte de război, nu a fost judecat, pentru a evita dezvăluirea probelor de interceptare în instanţă. Corespondenţa lui Parrott a arătat că acesta a rămas în legătură cu serviciile secrete germane după ce a părăsit armata. Pe 18 octombrie 1912,

s-a dus la Hamburg pentru a-l întâlni pe ofiţerul său de legătură, „Richard”, care i-a înmânat suma considerabilă de 500 de lire, suficientă pentru a cumpăra două case adiacente în Londra şi un anumit semn al importanţei acordate pentru informaţiile furnizate. În timp ce se afla la Hamburg, Parrott a fost interogat intens de experţi în armament, torpile, inginerie navală şi informaţii şi a acceptat să-şi continue activitatea ca agent german. Până la întoarcerea acasă, au fost adunate suficiente probe pentru urmărirea penală fără a folosi corespondenţa interceptată. În ianuarie 1913, Parrott a fost găsit vinovat de încălcarea Legii privind secretele oficiale şi condamnat la patru ani de muncă silnică.[20]

Ţintele din Germania ale serviciului naval de informaţii identificate de Mansfield Cumming, şeful Departamentului extern al Biroului pentru serviciile secrete (viitorul SIS sau MI6), erau destul de asemănătoare cu cele identificate de Steinhauer în Marea Britanie. Potrivit unui raport postbelic cu privire la operaţiunile lui Cumming de dinainte de război: „Cu ajutorul fondurilor disponibile la acel moment, s-a putut încerca doar descoperirea câtorva probleme tehnice şi, în acest scop, a trebuit să se recurgă la agenţi ocazionali, a căror angajare, ţinând cont de experienţa din război, s-a demonstrat clar că este de nedorit”.[21] Fragmente din informaţiile tehnice obţinute de Cumming şi „agenţii săi ocazionali” se găsesc şi azi în jurnalele şefului Secţiei pentru Germania a Diviziei de informaţii navale, contabilul-şef al flotei, Charles Rotter, care a cules informaţii din surse publice şi secrete despre construcţia submarinelor şi a navelor de luptă.[22][346] Cumming a notat în jurnalul său în martie 1914: „Rotter mi-a cerut să-i fac rost de informaţii despre construirea în secret a submarinelor [...]. El spune că au aproximativ 50 de submarine construite şi proiectate”. Totuşi, unele dintre rapoartele de informaţii ale lui Cumming au fost întâmpinate cu scepticism de experţii de la Amiralitate, care au subestimat progresele Germaniei în construcţia de submarine, torpile, mine şi aeronave.[23] Înainte de război, ataşaţii militari şi navali de la Berlin aveau o influenţă mai mare decât Cumming în Whitehall. Începând cu 1906, aceştia raportau la unison că forţele armate germane erau concentrate în scopuri ofensive, nu defensive. Sir Eyre Crowe, subsecretar adjunct (mai târziu subsecretar permanent) la Ministerul de Externe, a consemnat pe marginea unei serii de rapoarte ale ataşatului naval din Berlin, căpitanul (ulterior amiralul Sir) Herbert Heath, în 1912: „Ei dezvăluie în mod zdrobitor maşinaţiile prin care amiralitatea germană dezinformează deliberat Reichstagul şi opinia publică”[24][347].

Directorul pentru Operaţiuni Militare (DMO), generalul Ewart, i-a spus lui Cumming, în ianuarie 1910, că „nu doreşte să fie întreprinsă nicio activitate de spionaj în Franţa tocmai acum, întrucât relaţiile noastre actuale excelente ar putea fi deteriorate din această pricină”.[348] Aceste instrucţiuni au fost reafirmate de generalul (ulterior feldmareşalul Sir) Henry Wilson, care i-a urmat lui Ewart în funcţia de DMO în august 1910. Deşi discuţiile între personalul britanic şi cel francez despre cooperarea militară pe timp de război împotriva Germaniei au început în 1905, acestea au devenit substanţiale abia

[346] Doar 2% dintre borderourile Amiralităţii de dinainte de război înregistrate în perioada anterioară anului 1914 se mai păstrează astăzi în Arhivele Naţionale. Vezi Seligmann, „Naval History by Conspiracy Theory”, p. 969. (*N.a.*)

[347] Doar o mică parte dintre rapoartele ataşaţilor militari şi navali din Berlin s-au păstrat până azi. (*N.a.*)

[348] Ewart a folosit ortografia franceză „espionnage”. Vezi Jeffery, *MI6*, pp. 31-32. (*N.a.*)

după venirea lui Wilson. În 1913, cu sprijinul lui Wilson, Cumming făcea schimb de informaţii cu francezii. El a remarcat, pe 6 martie, că „de la prietenii noştri a venit un pachet mare cu lucruri de preţ” şi că Wilson le-a considerat „extrem de valoroase”.[25]

Lui Cumming îi plăcea să participe el însuşi la operaţiuni, având asupra lui o sabie baston şi câteodată fiind deghizat.[349] La o întâlnire desfăşurată la Paris în iulie 1910, el a fost, după propriile sale cuvinte, „uşor deghizat (cu meşă şi mustaţă) şi un costum destul de bizar”. Pentru o întâlnire din ianuarie 1911 cu un potenţial agent care se oferise să dea informaţii despre construcţia de nave austriece la Trieste, Cumming şi-a confecţionat el însuşi îmbrăcămintea la un costumier de teatru din Soho.[26] Ţinea în biroul său o fotografie cu un cetăţean neamţ îmbrăcat în ţinută clasică şi era încântat când vizitatorii nu reuşeau să îl recunoască. În timpul Primului Război Mondial, a întrebat-o odată pe nepoţica sa ce ar face ea dacă ar întâlni un neamţ la Londra. Fetiţa a spus că l-ar împuşca. „Ei bine, draga mea”, a răspuns Cumming, „în acest caz, l-ai ucide pe unchiul tău!”[27] În cursul războiului, îşi aducea aminte cu nostalgie cât de bine se distrase în expediţiile de spionaj de dinainte de izbucnirea conflictului. „La vremea aceea, această afacere era cu-adevărat amuzantă”, i-a spus scriitorului şi ofiţerului de informaţii de război Compton Mackenzie. „După ce se termină războiul, o să facem împreună ceva muncă de spionaj. Este un sport excelent!”[28] În onoarea lui Cumming, actualul şef al SIS sau MI6, Alex Younger[350], este cunoscut încă sub numele de „C” (nu „M”, ca în romanele cu James Bond) şi, asemenea lui Cumming, este singurul demnitar de la Whitehall care semnează cu cerneală verde.

Birourile de dinainte de război ale Departamentului de externe din cadrul Biroului pentru serviciile secrete şi apartamentul lui Cumming din Londra se aflau amândouă la etaj în clădirea din Whitehall Court nr. 2, „într-un adevărat labirint de pasaje şi trepte şi cu camere cu formă ciudată”, la care se ajungea cu un lift privat.[351] Bernard Shaw şi celelalte celebrităţi care locuiau la etajele inferioare par să nu fi realizat niciodată că sediul serviciului britanic de informaţii externe se afla chiar deasupra lor. Cumming i-a numit pe cei care cunoşteau acţiunile secrete din birourile sale de la ultimul etaj „colegii de top”. Cumming i-a spus secretarului său că, la pensionare, plănuia să-şi publice memoriile: „Le voi numi «Indiscreţiile unui şef al serviciilor secrete». Va fi o carte care va arăta splendid, legată în roşu, cu titlul şi numele meu în relief în auriu, şi care va avea 400 de pagini – toate vor fi goale!”[29] Miniştrii şi oficialii britanici au fost la fel de discreţi atât în ceea ce priveşte operaţiunile

---

[349] Christopher Andrew a putut să arate sabia baston, proprietatea nepoatei lui Cumming, domnişoara Diana Pares, când a prezentat un documentar la BBC2, *Timewatch*, despre Cumming în 1985.

[350] În timpul scurs de la apariţia cărţii, în toamna lui ٢٠٢٠, Alex Younger a fost înlocuit cu Richard Moore. (*N.t.*)

[351] Pe 30 martie 2015, a fost dezvelită, în faţa clădirii din Whitehall Court nr. 2 (în prezent Royal Horseguards Hotel), o placă comemorativă albastră a Patrimoniului Britanic. Actualul „C”, Alex Younger, a declarat la recepţia care a urmat şi la care a participat şi autorul: „Simt că [Cumming] ar împărtăşi încântarea pe care o simt eu astăzi, când urmăresc un grup mic de oameni, care întruchipează ceea ce e mai bun în Marea Britanie modernă, infiltrându-se în rândul duşmanilor noştri şi perturbându-le planurile. Şi făcând acest lucru nu prin forţa armelor, ci prin viclenie, creativitate şi acel lucru pe care, cu siguranţă, l-ar recunoaşte oricine: pura satisfacţie de a-i învinge prin şiretlic pe cei care ne vor răul”. Vezi articolul „Sir Mansfield Cumming, first MI6 chief, commemorated with blue plaque”, *Guardian*, 31 martie 2015. (*N.a.*)

lui Cumming, cât şi cele ale lui Kell. Nici măcar existenţa agenţiei britanice de informaţii externe nu a fost recunoscută oficial până în 1992.

În schimb, în Franţa, în ultimii câţiva ani de dinainte de Primul Război Mondial, SIGINT, cu siguranţă cea mai valoroasă sursă de informaţii externe, a fost tratată cu cea mai puţină discreţie din istoria franceză. Conflictele interne care au caracterizat multe dintre guvernele de scurtă durată ale celei de-A Treia Republici au împiedicat activitatea *cabinets noirs*, atât la Sûreté, cât şi la Quai d'Orsay. În primăvara lui 1913, comisarul Haverna şi asistenţii săi au decriptat trei telegrame de la ambasadorul italian la Paris, Tommaso Tittoni, care sugerau că atât Stephen Pichon, ministrul de externe, cât şi Raymond Poincaré, preşedintele Republicii, complotau în secret să restabilească relaţiile diplomatice cu Vaticanul – subiect extrem de delicat în atmosfera anticlericală a celei de-A Treia Republici de dinainte de război, când catolicii practicanţi nu puteau, practic, să devină miniştri. Pe 6 mai 1913, Louis-Lucien Klotz, care, în calitate de ministru de interne, era responsabil pentru Sûreté, a adus în atenţia cabinetului mesajele interceptate de la italieni. A urmat imediat o mică revoltă. Indignarea ministrului de externe faţă de referirile făcute la el a alimentat şi mai mult resentimentele în creştere la Quai d'Orsay cu privire la acţiunile Sûreté de culegere de informaţii diplomatice. Pichon a ameninţat că demisionează dacă nu este interzis imediat accesul Sûreté la telegramele diplomatice. Deşi Klotz a protestat, Pichon a câştigat disputa. Din mai 1913 până în ajunul Primului Război Mondial, Sûreté nu a mai obţinut de la oficiul poştal copii ale telegramelor trimise şi primite de la ambasadele din Paris.[30]

Din cauza manevrelor politice, SIGINT a indus în eroare tot atât de mult pe cât i-a şi informat pe factorii de decizie francezi în decursul ultimilor ani de dinainte de izbucnirea războiului. Deşi guvernul francez nu mai primise aproape niciun mesaj german interceptat după 1911, mesajele germane decriptate în timpul crizei de la Agadir[31] l-au bântuit din nou în 1914. În iarna lui 1913-1914, *Le Figaro* a început atacuri zilnice împotriva fostului prim-ministru Joseph Caillaux, pe atunci lider al Partidului Radical. În ianuarie 1914, redactorul-şef Gaston Calmette a preluat tema „negocierilor secrete" din timpul crizei de la Agadir, sugerând că fostul prim-ministru acţionase în interesul nemţilor. Printre documentele aflate în posesia lui Calmette s-au numărat trei copii ale unor telegrame diplomatice germane strict secrete decriptate ce făceau referire la „negocierile secrete". Caillaux credea, probabil corect, că fostul premier le obţinuse de la un alt jurnalist, pe nume Albin, care, la rândul său, primise copiile de la *chef de cabinet* al lui Selves, Maurice Herbette. Copiile lui Caillaux fuseseră furate din sertarul biroului lui Albin.

Pe 14 ianuarie 1914, Caillaux s-a dus la preşedintele Poincaré ca să-l avertizeze că *Figaro* urma să publice mesajele germane decriptate. Urmarea inevitabilă, aşa cum avea să avertizeze ambasadorul Germaniei era formularea unor proteste germane împotriva încălcării secretului comunicaţiilor diplomatice şi un scandal internaţional iminent. La cererea lui Poincaré, fostul prim-ministru Louis Barthou s-a întâlnit cu Calmette şi l-a convins, în interesul naţional, să nu publice documentele. Caillaux îşi luase însă deja măsuri diabolice de precauţie pentru cazul în care mesajele decriptate ar fi fost publicate. În decurs de o săptămână, în calitate de ministru de interne interimar, în decembrie 1913, a intrat în arhivele Sûreté (un raid condamnat de directorul său, Pujalet, şi calificat drept „efracţie") şi a eliminat copiile mesajelor italiene interceptate care îl puseseră într-o situaţie

stânjenitoare pe Poincaré în primăvara precedentă – fără îndoială, ca mijloace potenţiale de a face presiuni asupra preşedintelui. În timpul „efracţiei”, Caillaux a sustras şi copii ale mesajelor spaniole decriptate, care demonstrau că fostul prim-ministru Calmette fusese mituit de guvernul spaniol pentru a susţine unele dintre revendicările sale teritoriale din Africa de Nord. De asemenea, a reuşit să achiziţioneze prin mijloace necunoscute telegrame germane din 1905-1906 decriptate de *cabinet noir* de la Quai d’Orsay, care dezvăluiau contacte potenţial jenante între unii miniştri francezi şi ambasada Germaniei – incluzând probabil oferta lui Rouvier de a-l demite pe Delcassé în timpul primei crize marocane.[32]

Acest caz extraordinar a luat o nouă turnură şi mai senzaţională în după-amiaza zilei de 16 martie 1914, când doamna Henriette Caillaux a intrat în biroul lui Gaston Calmette, a scos un revolver din manşon şi l-a împuşcat mortal. Mobilul ei principal a fost să împiedice *Le Figaro* să publice scrisorile de dragoste dintre ea şi Caillaux, scrise când el încă mai era căsătorit cu prima sa soţie. Cu toate acestea, au apărut în scurt timp zvonuri potrivit cărora principalul motiv al doamnei Caillaux a fost acela de a împiedica publicarea telegramelor germane interceptate în timpul crizei de la Agadir şi nu a scrisorilor de dragoste. Ambasadorul Germaniei a luat legătura cu Quai d’Orsay, avertizând că, dacă telegramele vor fi publicate, guvernul său ar considera acest lucru o insultă publică. Dacă s-ar întâmpla aşa ceva, a spus ambasadorul ameninţător, „ar exploda o bombă”. Caillaux l-a ameninţat pe Poincaré că, dacă în timpul procesului pentru crimă al soţiei sale va exista vreo trimitere la documentele germane decriptate, se va răzbuna „divulgând o mulţime de alte lucruri” de la *cabinets noirs* ale Quai d’Orsay şi Sûreté. El a cerut o declaraţie oficială în timpul procesului, potrivit căreia guvernul nu deţinea niciun document care să pună la îndoială onoarea sau patriotismul său. Deşi Poincaré a denunţat în mod privat ca şantaj cererea lui Caillaux, René Viviani, devenit prim-ministru în iunie, a fost de acord cu aceasta. Chiar şi în ultimele zile ale crizei din iulie însă, guvernul francez a continuat să se teamă că decriptarea mesajelor germane va fi dezvăluită şi va provoca un scandal internaţional.[33]

În anii de dinaintea Primului Război Mondial, Rusia ţaristă a avut în continuare cel mai bun serviciu de informaţii externe dintre Marile Puteri. Între 1913 şi 1914, criptanaliştii *cabinet noir* din Sankt-Petersburg (care nu erau, ca omologii lor francezi, distraşi de utilizarea SIGINT în conflicte politice şi ameninţarea unor scandaluri internaţionale) au decriptat aproape 3 000 de telegrame diplomatice, dintre care 569 erau schimburi de mesaje între ambasada austro-ungară la Sankt-Petersburg şi Viena, iar alte 171, între ambasada Germaniei şi Berlin.[34] Nicolae al II-lea citea, probabil, telegramele diplomatice germane interceptate mai atent decât citea Wilhelm al II-lea originalele acestor documente.[35]

Cel mai productiv agent extern din Rusia în deceniul de dinaintea războiului a fost colonelul Alfred Redl, care a ocupat funcţia de ofiţer austro-ungar de contraspionaj (1901-1905) înainte de a deveni adjunct al directorului Serviciilor de informaţii militare în Statul-Major General (1907-1912). Fiind un homosexual promiscuu, Redl ar fi fost iniţial şantajat să lucreze pentru serviciul rus de informaţii militare; motivul său principal a fost ulterior nevoia de bani pentru a-şi finanţa un stil de viaţă extravagant şi numeroşii săi iubiţi. Din perioada cuprinsă între 1908 şi începutul lui 1913, arhivele militare ruse conţin exemplare din *Fall R* (planul austro-ungar de desfăşurare strategică a trupelor pentru un război împotriva Rusiei), *Fall B* (împotriva Serbiei şi,

eventual, Muntenegrului) şi *Fall I* (împotriva Italiei). Sursa a fost probabil Redl, care a furnizat detalii despre desfăşurarea trupelor până la nivel de divizie. La începutul lui 1912, informaţiile furnizate de Redl l-au influenţat puternic pe generalul Mihail Alekseev să aducă modificări substanţiale planurilor ruse de desfăşurare a forţelor împotriva Austro-Ungariei, care, cu unele modificări ulterioare în 1913 şi 1914, au reprezentat baza mobilizării ruse la începutul Primului Război Mondial.[36] De asemenea, Redl a reuşit să furnizeze documente clasificate privind legăturile dintre serviciile austriece de informaţii militare şi Partidul Socialist Polonez (PPS) condus de Józef Piłsudski, viitorul preşedinte al Republicii Poloneze interbelice. PPS, care avea o şcoală de instrucţie pentru „terorism" la Cracovia, furniza Austriei informaţii militare din Polonia Rusă şi a primit în schimb transporturi substanţiale de armament. Negociatorul-şef al lui Piłsudski cu Statul-Major austriac era şi agent al Ohranei. Datorită agenţilor săi austrieci, Sankt-Petersburgul a fost mai bine informat decât autorităţile civile din Viena despre Galiţia, cea mai nordică provincie a Imperiului Austro-Ungar.[37]

Cariera lui Redl ca spion rus a avut un sfârşit dramatic în martie 1913, când la Viena au fost interceptate scrisori care-i erau adresate şi care conţineau un număr mare de bancnote. I s-a înmânat un revolver şi a fost lăsat să se sinucidă. Redl a lăsat în urmă o notă în care spunea: „Frivolitatea şi pasiunea m-au distrus. Rugaţi-vă pentru mine. Plătesc cu viaţa pentru păcatele mele. Alfred".[38] Deşi dovezile sunt incomplete, probabil că, şi după sinuciderea lui Redl, ruşii au mai avut cel puţin trei alţi agenţi bine plasaţi la Viena.[39] Potrivit colonelului Mihail Svecin, şeful de dinainte de război al Serviciului de informaţii militare din districtul militar Sankt-Petersburg, unul dintre aceşti agenţi a fost Kurt Conrad von Hötzendorf, fiul cel mai mare al lui Franz Conrad von Hötzendorf, şeful Statului-Major austro-ungar. Svecin a susţinut că tânărul Conrad a intrat în biroul tatălui său pentru a fotografia documentele privind planificarea războiului, apoi le-a transmis serviciului rus de informaţii.[40]

În ciuda succeselor criptanaliştilor şi agenţilor străini, Rusia a avut de suferit din cauza coordonării ineficiente dintre serviciile de informaţii diplomatice şi cele militare. „De la cel mai neînsemnat consulat din Persia până la Consiliul de Stat, diplomaţii civili ignorau orbeşte realitatea militară rusă, în timp ce armata nu cunoştea bine obiectivele politicii externe".[41] Unul dintre principalii ataşaţi militari ai Rusiei, A.A. Ignatiev (care era staţionat la Paris la izbucnirea războiului), şi-a amintit mai târziu că în aproape toate ambasadele ruseşti ataşaţii militari şi-au păstrat independenţa faţă de diplomaţi, „punând astfel Petersburgul în faţa unei dileme fără soluţie: pe cine să credem – pe ambasador sau pe ataşatul militar?"[42] Guvernul rus nu a făcut nicio încercare serioasă de a rezolva dilema. Ministerul de Externe ţinea cu diplomaţii săi, Ministerul de Război, cu ataşaţii militari. Serghei Sazonov, ministrul de externe şi cel mai important consilier politic al lui Nicolae, nu prea vorbea cu ministrul de război, bonomul Vladimir Suhomlinov, de asemenea prieten cu ţarul, dar care ştia puţine despre relaţiile internaţionale.[43]

Până în februarie 1914, marile puteri avuseseră relaţii de pace între ele pentru o perioadă-record de 43 de ani, începând de la Tratatul de la Versailles din 1871, încheiat la sfârşitul Războiul Franco-Prusac. Tensiunile dintre ele păreau să scadă mai degrabă decât să crească. Subsecretarul permanent din Ministerul de Externe, Arthur Nicholson, a declarat în mai 1914 că trecuse ceva vreme de când relaţiile internaţionale nu mai fuseseră atât de calme.[44] Niciun guvern străin sau o agenţie de informaţii nu ar fi putut prezice că moştenitorul tronului austro-ungar şi-ar pune viaţa în pericol vizitând Sarajevo

pe 28 iunie 1914 sau că măsurile de securitate vor fi atât de prost gestionate după eşecul primei tentative de asasinat din acea zi.[45] Niciun alt lider european important din 1914 nu şi-ar fi asumat riscuri similare. Din motive de securitate, kaizerul nu a participat nici la înmormântarea prietenului său Franz Ferdinand la Viena, un oraş mult mai sigur.[46]

Dacă n-ar fi fost asasinatele de la Sarajevo, nu ar fi existat un război european în 1914, deşi în anii următori o criză austro-sârbă ar fi putut să provoace un conflict. Uciderea lui Franz Ferdinand i-a convins însă repede atât pe liderii militari, cât şi pe cei civili de la Viena că supravieţuirea imperiului lor naţional depindea de înfrângerea militară a Serbiei. Personajul-cheie a fost generalul Franz Conrad von Hötzendorf, şeful Statului-Major General austro-ungar începând din 1906 (cu excepţia unei perioade în 1912). În crizele anterioare din Balcani, el ceruse de peste 50 de ori declanşarea unui război împotriva Serbiei. După asasinatele de la Sarajevo, a susţinut vehement şi în repetate rânduri că sosise momentul pentru o socoteală finală. Cererile sale ca Serbia să fie atacată în timpul Războaielor Balcanice din 1912-1913 au fost respinse atât de arhiducele Franz Ferdinand, cât şi de ministrul de externe Leopold Berchtold. Asasinarea lui Franz Ferdinand i-a schimbat părerea lui Berchtold. Credea că acum războiul cu Serbia putea „fi greu de evitat”, iar Austria nu-şi putea permite „să arate încă o dată slăbiciune în faţa Serbiei”.[47] Toţi principalii factori de decizie austro-ungari, cu excepţia temporară a liderului maghiar, István Tisza, erau în favoarea războiului.[48] Pe 30 iunie 1914, la doar două zile de la asasinatele de la Sarajevo, ambasadorul german la Viena, Heinrich von Tschirsky, a raportat la Berlin că legăturile sale oficiale din Ministerul de Externe şi nu numai îşi doreau în unanimitate „o reglare meticuloasă a conturilor cu Serbia”.[49] Şi Germania considera că doar o astfel de „reglare a conturilor” poate asigura supravieţuirea Imperiului Habsburgic, singurul său aliat de încredere. În perioada 5-6 iulie, Berlinul a acordat în secret guvernului de la Viena celebrul „cec în alb” – o garanţie necondiţionată de sprijin, chiar în eventualitatea în care urmarea conflictului cu Serbia ar fi fost un război european, pe care austriecii ar fi preferat să-l evite, dar pe care ar fi fost dispuşi să rişte să-l declanşeze.

Un secol mai târziu, rămân încă lacune mari (dar puţin observate) în sursele privind rolul serviciilor de informaţii în „Criza din iulie” din 1914. Atât ca prim-ministru în 1912, cât şi ca preşedinte începând din februarie 1913, figura dominantă în realizarea politicii externe franceze a fost Raymond Poincaré, care urmărea cu viu interes activitatea *cabinet noir* de la Quai d’Orsay. În 1912, unul dintre cei mai importanţi diplomaţi ai Franţei, Camille Barrère, de mult timp ambasador la Roma, a afirmat, fără îndoială cu o oarecare exagerare, că politica externă franceză se „baza în întregime” pe telegrame diplomatice externe interceptate. Prin comparaţie, el s-a plâns că „rapoartele propriilor noştri ambasadori nu contează deloc”.[50] Cu toate acestea, nici *Documents diplomatiques français*, nici jurnalul publicat al lui Poincaré nu conţin nici măcar unul singur dintre documentele decriptate care ar fi avut o astfel de influenţă asupra politicii externe franceze. În ciuda acestui fapt, jurnalul nepublicat al lui Poincaré include suficiente extrase şi comentarii pe marginea mesajelor diplomatice decriptate pentru a demonstra importanţa lor.[51] Atât ţarul, cât şi Sazonov au acordat de asemenea o atenţie deosebită volumului mare de mesaje decriptate produse de *cabinet noir* din Sankt-Petersburg, care, spre deosebire de Quai d’Orsay, a reuşit, cel puţin sporadic, să descifreze telegrame germane şi austro-ungare.[52] Închiderea de curând

pentru câţiva ani a Arhivelor Ministerului de Externe din Rusia a întârziat cercetarea detaliată a dosarelor cu mesaje decriptate care s-au păstrat, cercetare necesară în continuare.

Cele mai mari lacune din arhivele disponibile sunt probabil cele din Germania. Documentele armatei germane, inclusiv multe dosare de informaţii militare, au fost distruse în urma unui bombardament masiv din aprilie 1945 al forţelor aliate asupra oraşului Potsdam, lansat cu câteva zile înainte de sinuciderea lui Hitler. Cam în aceeaşi perioadă au dispărut şi documentele cancelarului german Bethmann Hollweg, fie în timpul înaintării Armatei Roşii, fie ca urmare a acţiunilor unei ariergărzi naziste ce voia să împiedice capturarea acestora. Deşi dosarele lui Moltke cel Tânăr, şeful Statului-Major General, s-au păstrat, acestea sunt inaccesibile – ferite de ochii publicului de un cult care are convingerea bizară că Moltke a fost reîncarnarea unui papă din secolul al IX-lea şi va renaşte într-o bună zi într-un alt rol important.[352]

Într-o anumită privinţă, activitatea austro-ungară de culegere de informaţii în anii de dinaintea Primului Război Mondial a devenit mai sofisticată decât cea din Germania. De la sfârşitul lui 1911, Viena, spre deosebire de Berlin, avea o agenţie SIGINT. Stimulentul imediat pentru restabilirea celebrului *cabinet noir* vienez de odinioară[53] a fost izbucnirea Războaielor Balcanice. În noiembrie 1911, Andreas Figl, un fost ofiţer de infanterie austriac, orbit accidental la un ochi cu un an înainte, a fost numit în funcţia de şef al unei noi unităţi militare de decriptare. La scurt timp, unitatea sa a fost abordată de un sârb care susţinea că nepotul său lucra în biroul de cifru al ambasadei sârbe la Viena şi reuşise să copieze manualul de coduri diplomatice al acesteia. Cu ajutorul manualului, criptanaliştii vienezi au putut descifra următoarele două telegrame trimise la ambasada Serbiei şi i-au plătit informatorului 10 000 de coroane. Totuşi, ulterior nu a mai fost trimisă nicio altă telegramă criptată cu cifrul pe care îl achiziţionase Figl. Abia atunci şi-a dat seama că fusese victima unui escrocherii ingenioase. Cele două telegrame decriptate cu succes fuseseră trimise la ambasada Serbiei chiar de informatorul misterios, care folosise un cod cu totul diferit de cel utilizat de diplomaţii sârbi. Cel mai mare succes de dinainte de război al unităţii lui Figl, care a profitat de codul uşor de spart şi securitatea precară a ambasadei Italiei, a fost decriptarea principalului cod diplomatic italian. Pentru a-şi facilita atacul asupra codului, criptanaliştii vienezi au apelat la o tehnică folosită pentru prima dată în vremea lui Kaunitz, când *Geheime Kanzlei* austriac era format din cei mai de succes criptanalişti ai Europei. Unitatea lui Figl a plantat în presă o serie de articole menite să trezească un interes deosebit la ambasada Italiei, care au fost ulterior citate în mod corespunzător în telegramele acesteia către Roma.[54] Sunt necesare cercetări suplimentare pentru a stabili ce documente au avut la dispoziţie factorii de decizie austrieci în perioada crizei din iulie. Totuşi, este puţin probabil ca unitatea lui Figl să se fi aflat în aceeaşi ligă cu *cabinets noirs* din Sankt-Petersburg şi Quai d'Orsay.

Unii factori de decizie de frunte au fost mai mult derutaţi decât lămuriţi de informaţiile la care au avut acces în timpul crizei din iulie. Printre aceştia s-a numărat şi cancelarul german Bethmann Hollweg, care a fost indus în eroare de informaţiile politice primite de la Benno von Siebert, agent german şi secretar II la ambasada Rusiei la Londra. Născut în 1876 la Sankt-Petersburg într-o familie aristocratică germană din zona baltică, Siebert a urmat cursurile

---

[352] Totuşi, secta a publicat scrisori „dictate" de Moltke lui Rudolf Steiner de dincolo de mormânt. Vezi Röhl, „Goodbye to All That (Again)?", pp. 160-161. (*N.a.*)

Universităţii din Heidelberg şi a intrat în corpul diplomatic rus în 1898, ocupând iniţial posturi la Bruxelles şi Washington. Cu toate acestea, loialitatea lui a fost mai degrabă îndreptată spre Germania decât spre Rusia şi, după ce a fost trimis la Londra, în 1908, a început să ofere documente diplomatice ruseşti contactelor germane.[353] Nu se ştie câte documente a furnizat.[55] La începutul lui iulie 1914, Bethmann a primit de la ambasada Germaniei la Londra un document rusesc despre negocierile navale anglo-ruse din iunie, obţinut în secret de la Siebert. Bethmann a fost alarmat de conţinutul acestuia. Kurt Riezler, cel mai apropiat consilier şi confident al său, a notat această conversaţie purtată în seara de 6 iulie, în timp ce şedeau amândoi pe o verandă sub cerul nopţii la moşia de la ţară a lui Bethmann, la 60 de kilometri nord-est de Berlin:

> Informaţiile secrete [de la Siebert] pe care mi le dezvăluie transmit o imagine cutremurătoare. El consideră negocierile ruso-engleze cu privire la o înţelegere navală, o acostare în Pomerania, ca fiind foarte serioase, ultima verigă a lanţului.
>
> [...] puterea militară a Rusiei în creştere rapidă.
>
> [...] Austria devine tot mai slabă şi mai puţin mobilă.[56]

Până atunci, Bethmann Hollweg fusese întotdeauna convins că, în ciuda implicării sale în Tripla Antantă, Marea Britanie nu va susţine niciodată un război de agresiune împotriva Germaniei iniţiat de Rusia sau de Franţa.[57] Din acel moment, a început să se îndoiască de onestitatea secretarului britanic de externe, Sir Edward Gray. Nici Siebert şi nici Bethmann nu şi-au dat seama că punctul de vedere britanic asupra negocierilor era foarte diferit de cel al Rusiei. Grey l-a informat pe ambasadorul britanic la Sankt-Petersburg, într-o telegramă probabil decriptată de ruşi (care trebuie să fi fost consternaţi de conţinutul său), că discuţiile „nu pot însemna mare lucru” şi că nu se pune problema ca Marina Regală să opereze în zona baltică „la cheremul şi, cu atât mai mult, în combinaţie cu flota imperială rusă”.[58] Panica lui Bethmann a reflectat atât lipsa acestuia de experienţă în relaţia cu serviciile de informaţii, cât şi neînţelegerea relaţiilor anglo-ruse. Nu reuşise să înţeleagă că Rusia îşi dorea mult mai mult decât Marea Britanie o cooperare navală şi a făcut greşeala clasică de a se bizui pe informaţii unilaterale.

Atât pentru Sankt-Petersburg, cât şi pentru Paris, primul indiciu potrivit căruia Austria se pregătea să transmită un ultimatum Serbiei ca preliminarii ale războiului a venit de la SIGINT. Pe 11 iulie 1914, ministrul german de externe, Gottlieb von Jagow, fost ambasador la Roma, l-a informat pe ambasadorul german în funcţie, Hans von Flotow, că se pregătea un ultimatum.[59] Întrucât Germania era singura dintre marile puteri continentale care nu avea o agenţie SIGINT şi Jagow înţelegea la fel de puţin ca Bethmann activitatea serviciilor de informaţii, era întru totul necunoscător în privinţa riscurilor pe care şi le asuma. Flotow a transmis aceste informaţii către ministrul italian de externe, Antonio di San Giuliano, aflat la o staţiune balneară unde urma o cură pentru atacurile sale recurente de gută. Pe 16 iulie 1914, San Giuliano i-a informat pe ambasadorii italieni la Viena, Paris şi

---

353 Siebert pare să fi fost recrutat în 1908 ca urmare a unei iniţiative personale a baronului Hilmar von dem Bussche-Haddenhausen, pe atunci şeful departamentului pentru afaceri britanice din Ministerul german de Externe (ulterior ambasador la Buenos Aires şi Bucureşti). Vezi West, *Historical Dictionary of World War I Intelligence*, p. 285. (*N.a.*)

Sankt-Petersburg în telegrame despre care se ştie că au fost decriptate de unitatea SIGINT a lui Figl din Viena şi, aproape sigur, şi de alte *cabinets noirs* mult mai experimentate din celelalte două capitale.[60] De asemenea, *cabinet noir* din Sankt-Petersburg a decriptat telegrama de la Viena către ambasadorul austro-ungar, Frigyes (Friedrich) Szapáry, care conţinea textul integral al ultimatumului pentru Serbia.[61]

Până pe 20 iulie, când preşedintele Poincaré şi prim-ministrul René Viviani au ajuns la Sankt-Petersburg pentru o vizită de stat stabilită cu mult timp în urmă, atât guvernul rus, cât şi cel francez cunoşteau deja, mulţumită în principal criptanaliştilor, termenii ultimatumului care urma să fie transmis Serbiei. Afirmaţia de mai târziu a lui Sazonov potrivit căreia ultimatumul transmis Serbiei pe 23 iulie a fost un şoc teribil atât pentru el, cât şi pentru francezi era, prin urmare, falsă.[62] Poincaré şi Viviani aveau totuşi în vedere chestiuni interne. Sosirea lor în Rusia a coincis cu deschiderea la Paris a procesului doamnei Caillaux, acuzată de uciderea, pe 16 martie, a lui Gaston Calmette, redactorul-şef al ziarului *Le Figaro*.[63] Poincaré s-a plâns în privat că Viviani era nepăsător şi ignorant în privinţa afacerilor externe[64] – prin aceasta vrând probabil să spună că sprijinul prim-ministrului pentru Rusia şi Dubla Alianţă a fost mai puţin necondiţionat decât al său. Trecutul socialist al lui Viviani, inclusiv rolul său de cofondator al ziarului socialist (ulterior comunist) *L'Humanité*, un critic feroce al regimului ţarist în timpul şi după Revoluţia din 1905, nu a fost menţionat faţă de gazdele sale ruse.[65] Cu toate acestea, de-a lungul vizitei de stat, Viviani a fost prea preocupat de desfăşurarea procesului de la Paris şi de scandalul politic major care se temea că va izbucni pentru a se concentra asupra adâncirii crizei diplomatice şi a cere moderaţie din partea guvernului rus.[66]

În cea de-a doua zi a procesului, care a fost şi a doua zi a vizitei de stat, a fost făcută, în şedinţă deschisă, referirea la depeşele germane decriptate de care se temea guvernul. Louis Latzarus, jurnalist de la *Figaro*, a prezentat neinspirat dovada că, la momentul uciderii sale, Calmette avea în posesia sa „documente îngrozitoare" despre care „dacă le-ar citi, orice bun francez ar fi de părere că dovedesc infamia şi trădarea unei anumite persoane", dar refuzase să le publice „pentru că publicarea lor ar fi putut fi periculoasă pentru ţară". Identitatea „anumitei persoane" era clară pentru toţi cei din sala de judecată. Caillaux a cerut imediat ca, după cum convenise anterior cu Viviani, *procureur-général* să-l exonereze oficial. Jean-Baptiste Bienvenu-Martin, ministrul justiţiei şi prim-ministru interimar în lipsa lui Viviani, a consultat câţiva colegi şi a redactat o declaraţie prin care afirma că documentele la care se făcea referire în instanţă erau falsuri şi că la Quai d'Orsay nu existau documente cu implicaţii negative asupra onoarei şi patriotismului lui Caillaux. Schiţa declaraţiei le-a fost telegrafiată lui Poincaré şi Viviani în Rusia. Deşi Poincaré a insistat că fostul premier încă era implicat în „şantaj", Viviani s-a temut că acesta îşi va pune în aplicare ameninţarea de a dezvălui documente decodate de *cabinets noirs* de la Quai d'Orsay şi Sûreté şi a telegrafiat consimţământul său.[67] Poincaré a menţionat în jurnalul său că, de la primirea noutăţilor de la Paris în legătură cu ultimele cereri ale lui Caillaux, Viviani a fost „copleşit de posomorâre. Devine din ce în ce mai nervos şi taciturn, iar comportamentul său neadecvat este observat de toţi cei care se apropie de el".[68] *Procureur-général* a făcut în sala de judecată de la Paris declaraţia cerută de Caillaux chiar înainte de primirea aprobării oficiale a lui Viviani de la Sankt-Petersburg. Subsecretarul pentru afaceri externe Abel Ferry a menţionat în jurnalul său că „declaraţia fantastică" în şedinţă deschisă

nu a înşelat pe nimeni: „Am declarat inexistente documente care erau, de fapt, reale”. Cu toate acestea, a fost atins scopul principal de prevenire a unei crizei politice şi a unui scandal internaţional.[69]

În timp ce Viviani a rămas prea preocupat de evenimentele de la Paris pentru a se concentra asupra oricărui alt subiect, Poincaré a reafirmat constant angajamentul Franţei faţă de Dubla Alianţă şi nu a încercat să ceară moderaţie din partea gazdelor sale. Curând după ce preşedintele şi premierul şi-au început călătoria de întoarcere la Paris, pe 24 iulie, Szapáry a ajuns la Ministerul rus de Externe pentru a transmite o copie a ultimatumului austriac adresat Serbiei, care, deşi ambasadorul nu a spus acest lucru, a fost redactat intenţionat în termeni prea duri pentru a fi acceptaţi de Serbia. Ministrul Sazonov era obişnuit să citească documentele decriptate care îl avertizau în prealabil în legătură cu textul mesajelor pe care ambasadorii erau instruiţi să le transmită. Aşa s-a întâmplat şi pe 24 iulie. Szapáry nu şi-a dat seama niciodată că, datorită *cabinet noir* din Sankt-Petersburg, Sazonov ştia deja termenii ultimatumului. Deşi Sazonov s-a prefăcut surprins la ştirile aduse de Szapáry, avusese destul timp pentru a-şi pregăti răspunsul aparent spontan. „Ştiu ce este”, i-a spus lui Szapáry, „vreţi să declaraţi război Serbiei! Ziarele germane v-au instigat. Daţi foc Europei”.[70] Ultimatumul fusese, într-adevăr, destinat să justifice războiul cu Serbia, deşi Viena ar fi preferat să evite un conflict mai general. Începutul mobilizării militare ruse pe 25 iulie a sporit probabilitatea unui război european pe scară largă.[71]

În cea mai mare parte a crizei din iulie, deşi nu şi după izbucnirea războiului, politica germană depindea în cele din urmă de deciziile luate de kaizer. Chiar şi unui serviciu de spionaj bine informat i-ar fi fost dificil să prezică schimbările stării lui de spirit. Un secol mai târziu, istoricii încă nu sunt de acord cu privire la ce anume a declanşat aceste schimbări de dispoziţie.[354] Pe 6 iulie, la solicitarea lui Bethmann-Hollweg, pentru a face să pară că Germania nu avea idee de planul Austriei de a ataca Serbia, Wilhelm a plecat în obişnuita sa croazieră de vară pe coasta norvegiană şi în fiorduri. Ca să-şi diminueze responsabilitatea personală pentru izbucnirea războiului, el a afirmat ulterior că a primit de la Berlin doar „veşti insuficiente” despre criză şi „a fost obligat să se bazeze în principal pe ziarele norvegiene”.[72] În realitate, kaizerul a primit numeroase mesaje de la Berlin şi a intervenit de mai multe ori în cursul crizei, căutând, de exemplu, să convingă Italia, despre care se credea (corect) că se îndepărta de Tripla Alianţă ca să se alăture Germaniei şi Austro-Ungariei în cazul unui război cu Franţa şi Rusia.[73] Pe 25 iulie, după anunţarea ultimatumului austriac pentru Serbia, despre care a susţinut ulterior în mod neverosimil că „a aflat din ziarele norvegiene, nu de la Berlin”, Wilhelm a decis să se întoarcă în Germania. Decizia sa a fost determinată parţial şi de informaţiile ridicole primite „dintr-o sursă norvegiană, potrivit cărora se zvonea că o parte a flotei engleze a plecat în secret spre Norvegia pentru a mă captura”. Wilhelm a luat informaţia suficient de în serios pentru a o cita în memoriile sale de după război, plângându-se că Anglia era aparent pregătită să ia în considerare răpirea persoanei sale regale într-un moment în care „încă domnea pacea!”[74]

La întoarcerea în Germania, Wilhelm nu a luat în seamă propunerile de mediere între Austria şi Serbia. Când Sazonov a avertizat că un atac austriac

---

[354] Christopher Clark, de exemplu, printre alţi istorici, îl citează pe kaizer care ar fi spus la începutul crizei din iulie că vrea să se întoarcă la Berlin „pentru a prelua controlul asupra situaţiei şi pentru a păstra pacea Europei”. John Röhl contestă în mod convingător autenticitatea acestei afirmaţii. Vezi Röhl, *Kaizer Wilhelm II*, pp. 151-152. (*N.a.*)

asupra Serbiei va duce la un război european mai larg, Wilhelm a răspuns: „Ei bine, mergeţi mai departe!” Kaizerul a fost uimit însă că Serbia accepta majoritatea termenilor din ultimatumul austriac. Era, a declarat el, „o capitulare în cel mai umil stil, şi odată cu ea a dispărut orice motiv de război”. Însă când Austria a respins propunerea de a opri înaintarea forţelor sale către Belgrad şi de a aştepta ca guvernul sârb să-i accepte solicitările, kaizerul a părut să nu mai ştie ce să facă mai departe. Ministrul prusac de război, Erich von Falkenhayn (ulterior succesorul lui Moltke în funcţia de şef al Statului-Major german), a remarcat după ce l-a vizitat pe kaizer în seara de 28 iulie: „Are discursuri confuze, din care singurul lucru care reiese clar este că el nu mai vrea război şi, în acest scop, este chiar hotărât să lase Austria în încurcătură”. La începutul crizei din iulie, Wilhelm ar fi fost supărat când Falkenhayn i-a spus că nu mai deţine „controlul asupra chestiunii”. Dar acum a acceptat acest lucru. După ce a ajuns la concluzia că „mingea care a început să se rostogolească nu mai poate fi oprită”, kaizerul confuz era din nou în dispoziţie de război.[75]

Pentru guvernele şi serviciile secrete continentale, aflarea intenţiilor britanicilor a fost aproape la fel de dificilă ca judecarea schimbărilor de spirit ale kaizerului. Guvernul Asquith a fost profund divizat în ceea ce priveşte extinderea obligaţiei sale morale de a sprijini Franţa împotriva atacului german. Prim-ministrul şi secretarul său de externe, Sir Edward Gray, erau hotărâţi să demisioneze dacă guvernul n-ar fi fost de acord să trimită o forţă expediţionară. Dacă Germania nu ar fi încălcat neutralitatea Belgiei, cabinetul ar fi refuzat probabil să o facă, iar guvernul ar fi căzut.[76] Pe 30 iulie, feldmareşalul Sir John French fusese informat oficial că, în caz de război, va comanda o forţă expediţionară britanică, dar el nu era pe deplin convins de acest lucru.[77] Pe 2 august, cu doar două zile înainte ca Marea Britanie să declare război, French i-a telefonat lordului Riddell de la Asociaţia proprietarilor de ziare pentru a-l întreba: „Îmi poţi spune, bătrâne prieten, dacă vom intra în acest război? Dacă da, vom trimite o armată pe continent şi, dacă da, cine o va comanda?”[78] Guvernele de pe continent îşi puneau şi ele aceleaşi întrebări.

Elementul final de confuzie în izbucnirea războiului a fost telegrama trimisă de la Berlin către ambasadorul Germaniei la Paris, Wilhelm von Schoen, pe 3 august (la două zile după ce Germania declarase război Rusiei), ce conţinea declaraţia de război pe care urma să o prezinte guvernului francez. „Din păcate”, a scris Schoen mai târziu, „telegrama era atât de mutilată, încât, în ciuda tuturor eforturilor, n-au putut fi descifrate decât fragmente din ea.” Erorile funcţionarului criptograf din Berlin au produs fraze lipsite de sens ca *Schon gestern herab mp* („deja ieri în jos mp”). Schoen a trebuit să-şi construiască, din fragmentele pe care le putea înţelege, propria declaraţie de război contra Franţei. După cum a recunoscut mai târziu, a comis o serie de erori care i-au oferit lui French „un teren propice pentru a afirma că am inventat scuze ca să ne justificăm atacul”.[79]

Primele succese ale invadării Franţei prin Belgia, care a început în aceeaşi zi, 3 august 1914, s-au datorat mult informaţiilor militare franceze deficiente şi, mai ales, modului cum au fost folosite de către înaltul comandament francez. Când mareşalul Joseph Joffre a devenit şef al Statului-Major şi comandant-şef desemnat, în iulie 1911, el a luat în serios ameninţarea unei invazii prin Belgia. În octombrie 1911, Joffre a identificat drept preocupare strategică majoră „nevoia de a ne apăra împotriva unei ocupări a Belgiei de către nemţi”, pe care apoi a apreciat-o ca fiind probabilă. Până în 1914, Joffre

se răzgândise. El a devenit obsedat de doctrina *attaque a l'outrance*, descrisă în Planul militar XVII de dinaintea războiului, bazat pe atacul total al forţelor franceze prin Lorena, şi a acordat puţină atenţie planurilor germane de invazie.[80] „Armata franceză", se spunea în Regulamentele sale de teren, „nu cunoaşte nicio altă lege în afara ofensivei." Cu toate acestea, unii dintre generalii de rang înalt ai lui Joffre erau cu adevărat îngrijoraţi de ameninţarea germană la adresa Belgiei. Când a preluat comanda Armatei a Cincea, în primăvara lui 1914, generalul Charles Laurent a pus sub semnul întrebării angajamentul lui Joffre de a începe o ofensivă la scară largă prin Lorena, lăsând o mare parte a graniţei belgiene descoperită în faţa unei invazii germane. Comandantul Armatei a Treia, generalul Pierre Ruffey, era convins că un atac german de amploare prin Belgia era o certitudine.[81] Este dificil să nu tragem concluzia că unele dintre rapoartele informative militare adresate lui Joffre înainte de război au fost concepute pentru a-i spune ce voia să audă. În mai 1914, Deuxième Bureau a insistat că principalul atac german va avea loc la Nancy, Verdun şi Saint-Dié, că operaţiunile germane din Belgia vor avea loc în sud, dincolo de Sambre şi Meuse, şi că Germania nu va desfăşura unităţi de rezervă împreună cu trupele regulate.[82] A greşit asupra tuturor celor trei aspecte. Ulterior, Joffre a afirmat că a crezut că discuţia despre un atac german asupra Belgiei a fost o dezinformare destinată să disimuleze intenţiile reale ale Germaniei.[83] Până la începutul lunii septembrie, atacul german prin Belgia, pentru care Joffre nu reuşise să se pregătească, ajunsese la râul Marna, Parisul era în panică, iar Guvernul Francez plecase la Bordeaux.

Serviciile germane de informaţii militare şi navale aveau şi ele deficienţe grave. Viteza de mobilizare a Rusiei, urmată de invazia rusească în Prusia de Est, la doar două săptămâni după declararea războiului, a luat prin surprindere Sektion IIIb (serviciul de informaţii militare).[84] Dată fiind superioritatea forţelor germane, surpriza a afectat puţin operaţiunile militare de pe Frontul de Est.[85] Mult mai gravă a fost distrugerea reţelei de spionaj naval a Nachrichten-Abteilung din Marea Britanie, condusă de Gustav Steinhauer, care se afla de câţiva ani sub supravegherea Biroului de contraspionaj al lui Kell (viitorul MI5).[86] Pe 29 iulie, cu şase zile înainte de intrarea Marii Britanii în război, Kell a început să le trimită „scrisori de avertisment" şefilor de post, cu numele şi detaliile a 22 de spioni nemţi care lucrau pentru Steinhauer. În ultimele zile de pace, Kell a rămas în biroul său din Londra, la Watergate House, 24 de ore pe zi, dormind înconjurat de telefoane, gata să ordone arestarea spionilor imediat ce se declara războiul. Niciodată în istoria britanică nu fuseseră pregătite planuri pentru arestarea unui număr atât de mare de agenţi inamici, aflaţi în diverse locuri. Arestările au fost făcute pe 15 şi 16 august. Deşi identificarea agenţilor arestaţi pe baza instrucţiunilor lui Kell s-a datorat mult investigaţiilor poliţiei, rolul-cheie în depistarea lor a aparţinut în general biroului său. În baza mandatelor de la Ministerul pentru Afaceri Interne obţinute de Kell a fost interceptată corespondenţa a cel puţin 17 (probabil a mai multora) dintre cei 22 de spioni, care oferea cea mai de încredere metodă de monitorizare a contactelor lor cu Nachrichten-Abteilung.[87]

Când Steinhauer a raportat că avusese loc „o arestare în masă a agenţilor noştri secreţi din Anglia", kaizerul a renunţat instantaneu la părerea anterioară că Steinhauer era un „om minunat". Wilhelm, şi-a amintit mai târziu Steinhauer, a explodat de furie când i s-a dat vestea arestărilor: „Aparent incapabil să-şi creadă auzului, kaizerul a tunat şi a fulgerat timp de mai bine de două ore despre incompetenţa aşa-numiţilor săi ofiţeri de

informaţii, urlând «Sunt înconjurat de imbecili? De ce nu mi s-a spus? Cine este responsabil»? şi aşa mai departe”.[88355] Furia kaizerului s-a datorat în mare măsură faptului că Germania nu mai avea în Marea Britanie niciun agent capabil să raporteze asupra plecării şi destinaţiei Forţei Expediţionare Britanice. Această necunoaştere a redus semnificativ perspectivele unei victorii rapide pe Frontul de Vest. Prinţul moştenitor Wilhelm („Micul Willy”) scria mai târziu:

> pe 5 septembrie, în ajunul luptei fatidice de pe Marna, teama de trupele engleze care acostau în Anvers şi Oostende şi ameninţau ariergarda germană l-a determinat pe generalul von Moltke să ia două corpuri de armată şi o divizie de cavalerie din Armatele germane a Şasea şi a Şaptea din Lorena şi să le trimită în Belgia. Dacă aceste trupe ar fi fost trimise în sprijinul Armatei Întâi a generalului von Kluck sau dacă ar fi fost folosite pentru a întări înaintarea germană la sud de Verdun – cele două puncte vitale – campania din 1914 pe Frontul de Vest ar fi putut avea un final complet diferit. Întregul curs al războiului ar fi fost schimbat.[89]

24

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. PARTEA I: DE LA IZBUCNIREA RĂZBOIULUI LA TELEGRAMA ZIMMERMANN

În primele săptămâni ale Primului Război Mondial, Rusia a plătit un preţ mare pentru eşecul său de a-şi coordona serviciile de informaţii externe şi militare în perioada anterioară războiului.[1] Cifrurile sale diplomatice erau cele mai bune din lume, nedescifrate (din câte se ştie) de criptanaliştii din alte ţări. În contrast izbitor, înainte şi în timpul bătăliei de la Tannenberg, din Prusia de Est (prima mare bătălie a războiului) de la sfârşitul lunii august 1914, cifrurile militare ruse erau atât de neclare, încât operatorii radio nu le-au mai folosit. Arhitectul victoriei germane, colonelul Max Hoffmann, director-adjunct de operaţiuni al Armatei a Opta germane, scria după război: „Am avut un aliat despre care nu pot să vorbesc decât [acum] când totul s-a terminat – cunoşteam toate planurile inamicului. Ruşii au telegrafiat mesajele în clar”. După ce a descoperit poziţiile celor două armate ruseşti din Prusia de Est, interceptând şi ascultându-le comunicările prin radio, armata germană a înconjurat şi a copleşit fiecare armată pe rând. Comandantul Armatei a Doua ruse, care a fost aproape complet distrusă, s-a sinucis.

La Tannenberg a fost obţinută cea mai mare victorie germană a războiului. A fost, de asemenea, un moment de cotitură în istoria serviciilor germane de informaţii. Pentru prima dată de la unificare, Germania obţinuse o agenţie SIGINT. După Tannenberg, forţele germane de pe Frontul de Est, comandate de generalul Erich Ludendorff, au continuat să intercepteze comunicaţiile

[355] Este puţin probabil ca Steinhauer să fi inventat o denunţare atât de devastatoare a propriei sale incompetenţe. (*N.a.*)

radio ruseşti.[2] Deşi aceste comunicări erau de obicei criptate, multe au fost descifrate cu succes de un grup de lingvişti condus de Ludwig Deubner, profesor de filologie la Universitatea din Königsberg. Max Hoffmann i-a numit pe lingvişti „adevărate genii ale decodării”.[3] Cu toate acestea, cifrurile militare ruse decriptate de echipa de ucenici ai lui Deubner au fost foarte simple. În primăvara lui 1915, forţele ruse foloseau „cifrul Cezar”, utilizat pentru prima dată de Iulius Cezar cu două milenii înainte, decriptat cu succes de marele criptograf musulman al-Kindi în secolul al IX-lea şi foarte cunoscut de majoritatea criptografilor europeni încă din secolul al XVI-lea. Ludendorff, care nu manifestase niciun interes înainte de război pentru SIGINT, a acordat o atenţie deosebită documentelor ruseşti decriptate pe care le primea.[4] O altă sursă majoră de SIGINT pentru Germania a fost în Elveţia. Statul-Major rus trimitea toate telegramele către ataşaţii săi militari din Europa Occidentală prin biroul de telegraf de la Berna. Cu ajutorul simpatizanţilor progermani din guvernul federal elveţian, ataşatul militar german la Berna, maiorul Busso von Bismarck, a reuşit să obţină copii ale tuturor telegramelor. Probabil că această sursă care i-a alertat pe nemţi cu privire la ofensiva planificată a Rusiei în ianuarie 1915 a declanşat contraofensiva germană încununată în februarie cu distrugerea Corpului 20 de Armată rus.[5] Dimpotrivă, agenţii germani de pe Frontul de Est au furnizat puţine informaţii semnificative. Potrivit şefului serviciilor germane de informaţii militare, colonelul Walter Nicolai, „spionajul în teatrul de război rusesc [...] a putut furniza materiale doar pentru succese tactice locale foarte limitate”.[6] Totuşi, SIGINT şi-a păstrat importanţa strategică pe tot parcursul războiului de pe Frontul de Est. Ulterior, Max Hoffmann a afirmat că, în mare parte datorită SIGINT, înaintarea rusă în Letonia, între mlaştina Tirul şi râul Aa, în ianuarie 1917, a fost singura ocazie în care forţele germane au fost luate prin surprindere.[7][356]

La izbucnirea Primului Război Mondial, serviciile ruse de informaţii militare erau mult mai puţin eficiente decât fuseseră cu un secol înainte, în ajunul invaziei lui Napoleon în Rusia. Mihail Barclay de Tolly, pe care ţarul Aleksandru I l-a numit ministru de război în 1810, este încă menţionat în epoca Putin drept părintele fondator al serviciilor ruse de informaţii militare. Niciun ministru european de război nu a avut o înţelegere mai profundă atât a SIGINT, cât şi a spionajului. Cel mai de succes ataşat militar al lui Barclay, Aleksandr Cernîşev, care a coordonat o reţea remarcabilă de agenţi la Paris înainte de invazia lui Napoleon, a devenit mai târziu ministru de război pe o lungă perioadă de timp (1827-1852), precum şi preşedinte al Consiliului de Stat şi al Cabinetului de Miniştri (1848-1856).[8] În schimb, generalul Vladimir Suhomlinov, un comandant de cavalerie impecabil îmbrăcat, însă nu prea inteligent, şi care a fost ministru de război sub Nicolae al II-lea, din 1909 până în 1915, nu s-a ridicat la clasa lui Barclay sau a lui Cernîşev. Este cunoscut în principal pentru aşa-zisul „efect Suhomlinov”: principiul că există o corelaţie inversă între atenţia pe care un general o acordă uniformelor pe care le poartă şi abilităţile sale militare.[9] Nerăbdător să se asigure că nu era umbrit de şeful Statului-Major General, a numit pe rând trei persoane în această funcţie, toate necorespunzătoare, ceea ce a avut consecinţe dezastruoase pentru planificarea militară înainte de izbucnirea războiului.[10] Deşi Suhomlinov era un favorit personal al ţarului, care trebuie să îi fi menţionat în cadrul întâlnirilor lor private unele dintre documentele diplomatice decriptate pe

[356] Austriecii au fost surprinşi la o scară mult mai mare în timpul ofensivei generalului Aleksei Brusilov (cea mai de succes ofensivă rusă din timpul războiului) din iunie 1916. (*N.a.*)

care le citise cu atenţie,[11] ministrul de război nu a arătat niciun interes vizibil pentru SIGINT. Cu un secol mai devreme, ţarul Aleksandru I nu ar fi tolerat niciodată separarea dintre serviciile de informaţii diplomatice şi cele militare care s-a produs sub domnia lui Nicolae al II-lea.[12]

Deficienţele cifrurilor militare ruseşti din Primul Război Mondial, deşi exploatate cu succes de serviciile secrete germane, au constituit doar un motiv subsidiar pentru înfrângerile suferite de Rusia pe Frontul de Est. Mult mai grav a fost deficitul acut de muniţii şi superioritatea generalilor nemţi. În mai 1915, 150 000 de soldaţi ruşi de pe Frontul de Sud-Vest nu aveau puşti. În ianuarie 1916, 286 000 de soldaţi aflaţi pe Frontul de Vest tot nu dispuneau de arme. Ataşatul militar britanic a raportat, în timpul ofensivei germane din mai 1915, că forţele ruseşti dispuneau de atât de puţine proiectile, încât nu aveau de ales şi erau nevoite să se retragă în faţa focului de artilerie german. Dezastrele militare suferite de Rusia în primăvara şi vara lui 1915 le-au eclipsat chiar şi pe cele înregistrate în toamna precedentă. Din mai până în septembrie, armatele ruse au pierdut lunar în medie 300 000 de soldaţi, ucişi sau răniţi; alţi 200 000 au fost prinşi ori s-au predat. În urma „Marii retrageri” a Rusiei din faţa forţelor germane şi austriece, au rămas cel puţin 3 000 000 de refugiaţi.[13] Guvernului britanic i-a fost dificil să înţeleagă unele dintre aspectele de bază legate de efortul de război al Rusiei, cu atât mai mult cele legate de cele mai noi informaţii. Pe 29 august 1914, Asquith i-a scris fiicei sale, Violet, despre ideea că ruşii ar putea trimite trei sau patru corpuri de armată pe Frontul de Vest, prin portul Arhanghelsk de la Marea Albă: „Nu crezi că aceasta este o idee destul de bună?” În mod clar, prim-ministrul nu mai răsfoise recent vreun atlas al Rusiei. Două zile mai târziu, după ce probabil că văzuse vreo hartă, s-a răzgândit: „ruşii nu pot veni – le[-ar] lua vreo şase săptămâni ca să ajungă la Arhanghelsk”. Asquith a scris SECRET în susul paginii acestei revelaţii geografice.[14]

Deşi în Primul Război Mondial cifrurile militare ruseşti au fost adesea necorespunzătoare, *cabinet noir* din Sankt-Petersburg a rămas cel mai bun din lume. O mare parte din eforturile sale au fost dedicate decriptării telegramelor diplomatice ale aliaţilor săi britanici şi francezi, precum şi a celor inamice. Acest lucru este reflectat într-o listă a primelor secrete considerabile acordate criptanaliştilor în 1916, în mare parte pentru decriptarea cifrurilor noi:

Ernst Fetterlein: 2 400 de ruble (pentru succesele cu codurile persane şi franceze)

Ziegler: 2 300 de ruble (cifruri englezeşti şi greceşti)

Ramming: 1 150 de ruble (cifruri japoneze)

Von Berg: 1 100 de ruble (cifruri austriece şi germane)

Nanerski: 1 000 de ruble (cifruri italieneşti)

Struve: 900 de ruble (cifruri englezeşti)

Pe lângă aceste premii băneşti, consilierul Curţii, Iuri Pavlovici, care a lucrat pentru *cabinet noir* de război, a primit Ordinul Sf. Stanislau, clasa a II-a, pentru servicii nespecificate.[15][357] După ce Rusia şi Marea Britanie au devenit

[357] Nobilul Boris Orlov, care a lucrat şi el pentru *cabinet noir*, a fost distins cu Ordinul Sf. Stanislau, clasa a III-a. Acesta a fost totuşi un premiu de rutină acordat multor militari şi civili pentru cariere impecabile, mai degrabă decât pentru acţiuni deosebite. (*N.a.*)

aliaţi de război, încercările de dinainte de război ale Ohranei de a recruta funcţionari de cifru de la ambasada britanică[16] nu au încetat, dar au devenit mult mai puţin agresive. *Cabinet noir* din Sankt-Petersburg pare să fi fost capabil să decripteze cifrurile britanice fără ajutorul unor agenţi infiltraţi. Într-adevăr, exista temerea că cifrurile erau atât de simple, încât şi criptanaliştii germani ar putea reuşi să descifreze telegramele diplomatice britanice. Când parlamentarul Sir Samuel Hoare, care vorbea rusă, a devenit reprezentantul MI1c (ulterior, MI6) la Sankt-Petersburg în 1916, un ofiţer rus de informaţii l-a „implorat ca prieten şi aliat să rog Ministerul de Externe să schimbe un cifru pe care-l putea citi aproape la fel de uşor ca pe ziar”.[17] În mod ironic, Hoare a fost distins cu Ordinele Ţariste ale Sfintei Anna şi Sf. Stanislau, ambele fiind acordate şi membrilor *cabinet noir* care au decriptat cifrurile aliate.[18]

Cum nu mai aveau de a face cu infiltrarea agenţilor Ohranei în ambasada Marii Britanii, care îi revoltase pe unii dintre predecesorii lor pe timp de pace[19], nici ambasadorul Sir George Buchanan, nici ataşatul militar, generalul Sir John Hanbury Williams, nu au părut să acorde importanţă posibilităţii ca telegramele lor către Londra să fie decriptate[358]. Ministerul de Externe a considerat fără îndoială liniştitoare cea mai mare parte din ceea ce a citit în documentele britanice decriptate. Atât Buchanan, cât şi Hanbury Williams erau susţinători dedicaţi ai alianţei cu Rusia, iar ţarul se bucura de compania lor. Totuşi, Nicolae ar fi fost deranjat de rapoartele lor despre lipsa de popularitate a ţarinei Alexandra, de origine germană, şi zvonurile despre relaţia ei (în realitate, nevinovată) cu călugărul libertin Grigori Rasputin, despre care credea că ar putea vindeca hemofilia ţareviciului Aleksei. În august 1915, Buchanan îi scria secretarului de externe, lordul Grey: „Lipsa de popularitate a împărătesei ia proporţii serioase [de vreme ce] se ştie că ea încă îl primeşte pe călugărul Rasputin a cărui viaţă privată este un scandal”. După două luni, el scria: „ura este singurul cuvânt care descrie sentimentul împotriva împărătesei”. Ea şi Rasputin erau consideraţi „consilierii maligni” ai ţarului.[20] Nu se ştie în ce măsură i-au fost ascunse ţarului aceste rapoarte decriptate. Fluxul de documente diplomatice interceptate prezentate ţarului a scăzut probabil după ce acesta şi-a asumat, în august 1915, funcţia de comandant suprem şi a început să-şi petreacă mare parte din timp la Stavka (cartierul general) de la Moghilev, la aproape 800 de kilometri de Sankt-Petersburg.

Cea mai dificilă problemă cu care s-a confruntat în timpul războiului *cabinet noir* din Sankt-Petersburg a fost accesul redus în mod semnificativ la corespondenţa diplomatică a Germaniei după închiderea ambasadei acesteia. Spre deosebire de criptanaliştii britanici de război, omologii lor ruşi nu aveau acces regulat la mesajele diplomatice germane trimise fie prin radio, fie prin cablu. În primele 20 de luni ale războiului, până în aprilie 1916, *cabinet noir* a decriptat doar 60 de mesaje diplomatice germane, reprezentând 10% din numărul documentelor austriece şi bulgare decriptate.[359] Pe parcursul lui 1915, o parte dintre resursele *cabinet noir* din Sankt-Petersburg au fost redirecţionate pentru decriptarea comunicaţiilor militare germane şi austriece. În ianuarie 1915, Stavka a trimis către *cabinet noir* fotografii cu

---

[358] Nici corespondenţa lor oficială către Londra, nici corespondenţa lor privată care mai există nu par să devoaleze probabilitatea interceptării de către ruşi. (*N.a.*)

[359] De la izbucnirea războiului până în aprilie 1916, *cabinet noir* a decriptat 588 de mesaje diplomatice austriece, 606 bulgare, 457 italiene şi 225 turce. Vezi Soboleva, *Istoriia Şifrovalnogo Dela v Rossii*, cap. 13. (*N.a.*)

coduri de cifru germane, probabil capturate în luptă. S-au păstrat doar informaţii foarte fragmentare despre succesele înregistrate în următorii doi ani de Rusia în spargerea codurilor şi cifrurilor militare ale Puterilor Centrale. O notă din dosarele Ministerului rus de Externe precizează că au fost decriptate opt telegrame trimise în aprilie 1915 de ofiţeri ai armatei germane şi austriece la Berlin, Viena şi în România. Un alt document dezvăluie faptul că un număr nespecificat de telegrame militare austriece, care ar fi putut furniza informaţii privind planurile operaţionale germane, precum şi cele austriece, au fost decriptate în august.[21] Este probabil, deşi nu este sigur, că acestea, împreună cu alte decriptări, au oferit dovezile privind decizia germană de a considera drept prioritate Frontul de Vest şi nu pe cel de Est. Şeful Statului-Major german, Erich von Falkenhayn, a concluzionat până în august 1915 că, în ciuda succeselor germane pe Frontul de Est, deocamdată nu putea fi obţinută o victorie decisivă asupra Rusiei: „este imposibil de anihilat un inamic cu mult superior numeric, care trebuie atacat frontal şi care are linii excelente de comunicaţii [şi] oricât timp şi spaţiu îi sunt necesare [...]”. Punctul central al strategiei sale pentru 1916 urma să fie o ofensivă masivă împotriva fortăreţei franceze de la Verdun.[22] În urma deciziei lui Falkenhayn, din toamna lui 1915 până în primăvara lui 1916, Frontul de Est a fost relativ liniştit. În februarie 1916, Ernst Fetterlein, probabil cel mai abil dintre criptanaliştii ruşi, a primit ordinul Sfânta Ana (clasa a II-a), care îi conferea statutul de nobil, „pentru punerea în aplicare a unor ordine speciale de mare însemnătate militară”.[23] Deşi se pare că „ordinele speciale” nu s-au păstrat, ele erau în mod clar legate de SIGINT referitoare la operaţiunile inamice de pe Frontul de Est.

Primul general rus care a învăţat principala lecţie de spionaj de la Tannenberg a fost Aleksei Brusilov, numit în aprilie 1916 la comanda Frontului de Sud-Vest. El l-a găsit pe predecesorul său, generalul Nikolai Ivanov, „într-o stare de deznădejde totală”. „Printre suspine”, Ivanov a declarat că armata rusă era „foarte nepregătită pentru a întreprinde orice fel de ofensivă”.[24] Cu toate acestea, ofensiva lui Brusilov, care a început pe 4 iunie şi a spulberat armatele a Patra şi a Şaptea austriece, s-a dovedit a fi cea mai de succes ofensivă rusă din timpul războiului. Succesul s-a datorat atât calităţilor deosebite ale generalului Brusilov, cât şi pregătirii meticuloase, care, pentru prima dată, a acordat prioritate informaţiilor secrete şi tehnicilor de inducere în eroare a inamicului. Armata rusă a transmis prin radio *en clair* ordine false, pentru a-i induce în eroare pe austrieci, care şi-au imaginat probabil că transmisioniştii ruşi comit aceeaşi încălcare a regulilor de securitate ca şi la Tannenberg. În acelaşi timp, ordinele reale au fost predate personal comandanţilor. Brusilov a fost şi primul general rus care a recurs şi la alte forme de inducere în eroare, cum a fost amplasarea unor machete de baterii de artilerie, care să ofere informaţii false detaşamentelor inamice de recunoaştere aeriană. Brusilov a fost un pionier al diversiunii (*maskirovka*), devenită parte integrantă a doctrinei militare în epoca sovietică. El a fost, de asemenea, un exemplu rar de general ţarist care a continuat să slujească şi în Armata Roşie.[25]

Pentru a justifica înfrângerile masive suferite pe Frontul de Est înaintea ofensivei lui Brusilov, ca şi dovezile că armata germană află în avans despre mişcările sale de trupe, Rusia a dat în mare măsură vina pe nişte reţele uriaşe (dar inexistente) de spioni nemţi. Mulţi ruşi loviţi de mania spionajului nu şi-au dat seama că succesele înregistrate de serviciile secrete germane pe Frontul de Est s-au bazat pe SIGINT şi nu pe spionaj. În cursul unei revolte izbucnite la

Moscova la sfârşitul lui mai 1915, în numai două zile au fost atacate 475 de magazine, birouri şi fabrici cu proprietari germani (sau care aveau nume cu sonoritate germană), 700 de persoane bănuite că ar fi fost nemţi au fost bătute, iar în unele cazuri au fost ucise în bătaie, şi 207 de apartamente jefuite. Sir George Buchanan era atât de convins de ameninţarea spionilor nemţi, încât a împărtăşit Ministerului de Externe convingerea că nemţii au instigat revoltele, ca să submineze producţia de muniţie, oricum insuficientă, şi efortul de război al Rusiei.[26]

Conform unor teorii ale conspiraţiei larg răspândite, dezastrele militare suferite de Rusia nu puteau fi explicate decât prin acţiunile unor „generali trădători" care colaborau în secret cu inamicul – principalul vinovat fiind ministrul de război, generalul Vladimir Suhomlinov. În martie 1915, un fost colaborator al lui Suhomlinov, locotenent-colonelul Serghei Miasoiedov, a fost condamnat la moarte pentru trădare de o curte marţială, deşi era aproape sigur cu totul nevinovat. În iunie, deşi reticent, ţarul a cedat presiunilor pentru demiterea lui Suhomlinov din funcţia de ministru de război. „Un complot sinistru", i-a scris Nicolae, aflat la Stavka, soţiei sale, „vrea să-l implice [pe Suhomlinov] în cazul Miasoiedov, dar nu va reuşi." Totuşi, complotul a câştigat mult mai mult sprijin decât se aşteptase ţarul. Într-o sesiune secretă desfăşurată în iulie 1915, Duma a votat cu 245 la 30 voturi pentru anchetarea lui Suhomlinov şi a altora, consideraţi responsabili pentru criza de muniţie. Mulţi credeau că Germania îi plătise pentru a sabota producţia de obuze. Un deputat a cerut: „Miasoiedov a fost executat, dar unde este capul protectorului său [Suhomlinov]? Încă se sprijină pe umerii acoperiţi cu stele". Timp de câteva luni, Suhomlinov şi soţia sa au locuit într-un mic apartament, departe de ochii publicului. Cu toate acestea, în aprilie 1916, el a fost arestat şi, pe fondul bucuriei generale, a fost încarcerat în Fortăreaţa Petru şi Pavel.[27]

Tânăra şi atrăgătoarea soţie a lui Suhomlinov, Ekaterina, şi-a dat seama că singura ei speranţă de a-şi scoate soţul din închisoare era să-l convingă pe Rasputin să intervină pe lângă ţarină. Agenţii de poliţie care, aproape sigur fără cunoştinţa cuplului regal, îl ţineau sub supraveghere pe Rasputin au raportat că, în vara şi toamna lui 1916, Ekaterina a făcut două vizite acasă la acesta şi l-a primit în propria casă de nu mai puţin de 69 de ori. În ciuda unei aversiuni personale intense faţă de Suhomlinov, Rasputin a fost de acord să intervină în favoarea acestuia. Probabil că preţul cerut era legat de sex. În ciuda numeroaselor sale iubite aristocrate, era atras în mod deosebit de Ekaterina, confesându-se unui bun prieten că este „una dintre singurele două femei de pe lume care mi-au furat inima". În septembrie 1916, Alexandra i-a scris lui Nicolae la Stavka: „Prietenul nostru [Rasputin] a spus că este necesar să-l eliberezi pe generalul Suhomlinov, ca să nu moară în închisoare [...]. A stat deja în închisoare timp de şase luni – ceea ce este suficient de mult (de vreme ce nu este spion)". La scurt timp, ţarul a luat decizia profund nepopulară de a-l transfera pe Suhomlinov din închisoare în confortul relativ al arestului la domiciliu.[28]

În noiembrie 1916, Suhomlinov a fost anunţat să-şi pregătească apărarea. Cu toate acestea, procesul nu a început decât după câteva luni de la răsturnarea monarhiei ruse în urma Revoluţiei din februarie 1917. Rechizitoriul de 116 pagini scris cu litere mici, un produs uneori suprarealist al maniei spionilor, îl acuza de spionaj şi înaltă trădare, precum şi de corupţie şi abuzuri în aprovizionarea cu muniţie a armatei ruse. Peste 100 de martori, uneori deliranţi, au depus mărturie în timpul unui proces care a durat puţin peste o lună şi s-a desfăşurat în august şi septembrie 1917. „Este o

caracteristică psihologică a acestui război", declara Suhomlinov în faţa instanţei, „ca toate eşecurile să fie atribuite în primul rând trădării." Ca ministru de război, dăduse dovadă de o asemenea incompetenţă, încât acuzarea a folosit acest lucru, combinat cu corupţia în atribuirea contractelor, care îi adusese o adevărată avere, ca dovadă că trebuie să fi fost în solda Germaniei. Incompetenţa lui Suhomlinov se extinsese şi la gestionarea serviciilor de informaţii militare. Cel mai complet studiu asupra procesului său de trădare, realizat de profesorul William C. Fuller, care arată în mod concludent că Suhomlinov nu se făcea vinovat de niciuna dintre acuzaţiile de trădare, concluzionează şi că acesta manifesta „o nonşalanţă uimitoare în manipularea documentelor clasificate".[29]

Mărturia lui Suhomlinov a fost impresionantă atât prin ceea ce nu a spus, cât şi prin ceea ce a spus. El ar fi putut contracara acuzaţiile absurde potrivit cărora, la izbucnirea războiului, ar fi avut un rol de conducere într-un grup de spioni germani, dezvăluind că, la Tannenberg, comandanţii inamici au obţinut informaţiile nu de la spioni, ci din mesajele radio transmise *en clair* de armata rusă. Faptul că Suhomlinov nu a făcut nicio referire la SIGINT nu s-a datorat unei hotărâri patriotice de a păstra secretele activităţii de informaţii ruse. După înlăturarea monarhiei, nu datora nicio loialitate guvernului provizoriu republican care îl judeca pentru trădare. La scurt timp după Revoluţia din Februarie, noul ministru al justiţiei, Aleksandr Kerenski, mai târziu şeful guvernului provizoriu, îl umilise în public, tăindu-i cu briceagul epoleţii de general de pe manta.[30] Este mult mai probabil ca Suhomlinov să se fi temut că, dacă ar fi menţionat sursa reală a informaţiilor obţinute de armata germană la Tannenberg, s-ar fi putut spune că, în realitate, lipsa unui sistem de cifrare utilizabil reprezenta un act de trădare deliberat şi nu doar o dovadă în plus de incompetenţă. Judecătorii au decis că este vinovat pentru majoritatea capetelor de acuzare, inclusiv cel de trădare. Deoarece pedeapsa cu moartea nu putea fi pronunţată decât pentru infracţiunile comise pe front, Suhomlinov a fost condamnat în schimb la muncă silnică pe viaţă.[360]

În diferite moduri şi grade, mania spionajului i-a afectat pe toţi combatanţii din Primul Război Mondial – deşi nicăieri mai mult decât în Rusia. La numirea sa ca şef al biroului MI1c (ulterior MI6) din Sankt-Petersburg în 1916, Sir Samuel Hoare a comparat valul de atacuri de panică provocate de spionaj cu „mania spionajului care a cuprins Anglia în primul an de război".[31] Războiul cu Germania a intensificat mania spionajului atât pentru britanici, cât şi pentru ruşi, la niveluri fără precedent. Pe 4 august 1914, ziua intrării în război a Marii Britanii, Basil Thomson, comisarul-adjunct la Scotland Yard şi şeful Secţiei speciale a Poliţiei Metropolitane, a fost informat că sabotori necunoscuţi au aruncat în aer un canal acoperit în apropiere de Aldershot şi un pod feroviar în Kent. O inspecţie efectuată a doua zi a arătat că ambele erau intacte. Mania spionajului, scria mai târziu Thomson, „a luat forma unei epidemii virulente însoţite de amăgiri care sfidau lecuirea": „Ataca toate clasele sociale, fără discriminare, şi părea chiar să-şi găsească terenul cel mai propice în oameni sobri, stabili şi altfel oneşti". Dosarele MI5 includ încă un mic eşantion de scrisori transmise după izbucnirea războiului de către ministerele de Război şi de Interne de persoane chiar mai desprinse de realitate decât cele care contribuiseră la declanşarea panicii în Anglia eduardiană. Un ofiţer de armată a raportat că „primul şi cel mai important spion" a fost vicontele Haldane,

---

[360] Amnistiat la câteva luni după Revoluţia Bolşevică, Suhomlinov a fugit în străinătate şi a murit în 1926 la Berlin. (*N.a.*)

secretarul de război: „Ar trebui percheziţionate casele sale, deoarece are un echipament fără fir în spatele dulapului într-unul dintre dormitoarele sale”. Alţi corespondenţi au susţinut că minerii nemţi care lucrau în bazinele miniere din Kent săpaseră în secret o serie de tunele care urmau să fie utilizate pentru comiterea unor sabotaje în timpul războiului. Unul dintre tunele ar fi trecut pe sub catedrala Canterbury.[32]

Maniile spionajului din Primul Război Mondial au arătat cât de puţin înţelegea publicul din toate ţările combatante, în multe cazuri indus în eroare de romanele cu spioni, rolul serviciilor de informaţii. Guvernele, şi ele panicându-se uneori din cauza spionajului, înţelegeau foarte puţin isteria publică pe această temă, în mare parte pentru că le lipsea perspectiva istorică asupra activităţii serviciilor secrete. Mania spionajului din timpul Primului Război Mondial nu s-a apropiat niciodată, de exemplu, de intensitatea pe care o atinsese cu un secol mai devreme în perioada Războaielor Revoluţionare Franceze, în special în timpul „masacrelor din septembrie” din 1792, când mulţimi paranoice au dat năvală în închisorile din Paris şi i-au măcelărit pe deţinuţii bănuiţi, fără dovezi credibile, că fac parte dintr-o coloană a cincea monstruoasă, care se pregătea să predea capitala în faţa unei invazii inamice.[33]

Pe Frontul de Vest, principala inovaţie a serviciilor de informaţii la izbucnirea războiului a fost recunoaşterea aeriană, încercată pentru prima oară cu jumătate de secol înainte, cu puţin succes, de către Corpul de dirijabile în timpul Războiului Civil American.[34] Pentru prima dată în istoria conflictelor militare, cele mai importante informaţii operative în primele etape ale mişcărilor de trupe de pe Frontul de Vest au fost obţinute pe cale aeriană. Pe 16 august 1914, nou-înfiinţatul Corp al Aviaţiei Regale (RFC) a adus la un loc, la Maubeuge, patru escadrile cu 63 de aparate de zbor, 105 ofiţeri şi alţi 755 de militari cu alte grade. Forţele aeriene erau însă abia la început. La izbucnirea războiului, Marea Britanie nu dispunea nici măcar de industrie care să producă motoare de avioane şi, timp de şase luni, a depins în totalitate de Franţa pentru livrarea acestora. Totuşi, în cursul celor şase luni, aceşti oameni minunaţi şi maşinile lor zburătoare s-au bucurat de libertatea cerului. Aparatele de zbor înarmate cu mitraliere Lewis sau Vickers erau o raritate până când nemţii au introdus *Eindecker* (monoplanul) Fokker în mai 1915. În primele etape ale războiului, luptele aeriene nu însemnau mult mai mult decât observatori aeropurtaţi care trăgeau cu puşti şi carabine unii în ceilalţi.

Primele zboruri de recunoaştere ale RFC au avut loc pe 19 august, când nu a fost observat un aflux important de trupe inamice. A doua zi totuşi, RFC a observat o coloană militară ce trecea prin Louvain, „întinzându-se cât vedeai cu ochii”. Dimineaţa zilei de 21 a fost prea ceţoasă ca să permită decolarea avioanelor, dar condiţiile meteorologice s-au îmbunătăţit după-amiază, astfel încât misiunea de recunoaştere a RFC a localizat în cursul după-amiezii un corp de cavalerie numeros, însoţit de infanterie şi tunuri, aflat la sud-est de Nivelles. Raportul a fost confirmat de un ofiţer al Corpului de informaţii aflat în Nivelles, care a reuşit să plece cu o maşină când a ajuns cavaleria germană. În mare parte pe baza acestor rapoarte, şeful Serviciului de informaţii (GSO1) de la Cartierul General al Forţei Expediţionare Britanice (BEF GHQ), colonelul (ulterior generalul Sir) George Macdonogh, a dedus corect că o coloană germană din care făceau parte trupe din toate armele avansa rapid dinspre Bruxelles către Mons. Centrul operaţional a apreciat că evaluarea era „oarecum exagerată”.[35] Recunoaşterea aeriană a jucat un rol şi mai important în timpul Bătăliei de pe Marna din septembrie, când a identificat forţele

germane care se îndreptau spre sud-estul Parisului, expuse unui contraatac pe Marna extraordinar de reuşit al garnizoanei din Paris. Mareşalul Joffre a adus un tribut emoţional, chiar extravagant, calităţii informaţiilor obţinute de BEF, precum şi de Aéronautique Militaire:

> Vă rugăm să-i transmiteţi mai ales feldmareşalului French [comandantul suprem al forţelor britanice] mulţumirile mele pentru serviciile oferite zi de zi de Corpul aviaţiei engleze. Precizia, acurateţea şi regularitatea informărilor sunt dovada organizării lor şi a pregătirii perfecte a piloţilor şi a observatorilor.[36]

Observatorii de artilerie aeropurtaţi au ghidat focul cu obuze prin mesaje de tipul:

> 4:2 PM Foarte aproape. Foc. Foc.
>
> 4:4 PM Foc din nou. Foc din nou.
>
> 4:12 PM Aproape; direcţie OK.
>
> 4:15 PM Aproape. Peste, peste şi un pic la stânga.
>
> 4:20 PM Eraţi chiar între două baterii. Căutaţi 200 yarzi [182,88 metri] pe fiecare parte de la ultima tragere. Rază de acţiune OK.
>
> 4:22 PM I-aţi prins.
>
> 4:26 PM Lovit. Lovit. Lovit.
>
> 4:3 PM Circa 50 yarzi [45,72 metri] distanţă şi spre dreapta.
>
> 4:37 PM Ultima lovitură între cele trei baterii active; căutaţi împrejur cam 300 yarzi [274,32 metri] de locul unde aţi tras ultima dată şi îi aveţi în ţintă.
>
> 4:42 PM Mă întorc acum.[37]

Operaţiunile de recunoaştere aeriană în timpul războiului de tranşee de pe Frontul de Vest, deşi mai puţin necesare decât în timpul mişcărilor de trupe de la începutul războiului, au devenit tot mai importante pe măsură ce se dezvolta fotografia. În ianuarie 1915, locotenentul (mai târziu comandantul de escadrilă) W.S. Douglas a fost numit fotograf aerian în Escadrila nr. 2, pur şi simplu pentru că în copilărie avusese un aparat de fotografiat. Acesta a dat o gaură în podeaua carlingii şi a montat o cameră foto cu burduf pliabil pentru a fotografia poziţiile inamice. Fiecare placă fotografică trebuia schimbată de mână şi a „stricat multe plăci prin manevrarea stângace cu degetele îngheţate”. În martie, s-a înregistrat un uşor progres, odată cu introducerea unei camere Thornton-Pickard, pe care fotograful o scotea prin partea laterală a avionului. Locotenentul (mai târziu generalul Sir) James Marshall îşi amintea mai târziu cum „se apleca în afara carlingii cu o cameră în mână, la o înălţime de 800 de picioare, în timp ce era împroşcat cu gloanţe de mitralierele germane”. Până în vară, fusese concepută o metodă de fixare a camerei pe avion, împreună cu un mecanism de schimbare semiautomată a plăcilor fotografice. Însă recunoaşterea aeriană a devenit şi mai periculoasă în toamna lui 1915, când monoplanul Fokker, echipat cu o mitralieră uşoară care putea trage printre palele elicei, şi-a impus dominaţia aeriană pe Frontul de Vest. După o serie de pierderi suferite de RFC, generalul Sir Douglas (ulterior feldmareşal şi conte) Haig, care a devenit în decembrie 1915 comandant suprem al forţelor britanice, a dat instrucţiuni în ianuarie 1916 forţelor

terestre „să evite misiunile zilnice de recunoaştere”, deoarece RFC trebuia „să lupte în aer pentru informaţie”.[38] Cartierul general al RFC a transmis în scurt timp următorul ordin:

> Până când RFC nu va dispune de un aparat la fel de bun sau mai bun decât Fokkerul german, se pare că devine necesară o schimbare a tacticii [...]. Trebuie stabilit ca regulă strictă ca un aparat care merge în recunoaştere să fie escortat de cel puţin alte trei aparate de luptă. Aceste aparate trebuie să zboare în formaţie strânsă şi recunoaşterea nu trebuie continuată dacă vreunul dintre aparate se depărtează.[39]

Când nemţii şi-au început marea ofensivă la Verdun, pe 21 februarie 1916, au reuşit un atac-surpriză perfect.[40] Combinaţia dintre condiţiile meteorologice nefavorabile, diversiunea germană şi superioritatea aparatelor de luptă Fokker *Eindecker* nu a permis forţelor franceze să efectueze recunoaşteri aeriene eficiente înainte de luptă. Pentru prima dată la începutul unei bătălii majore pe Frontul de Vest, nemţii au obţinut superioritatea aeriană.[41] Cu toate acestea, în primăvara lui 1916, supremaţia aeriană a aparatelor Fokker a început să fie disputată atât de avioanele Farman Experimental 2B, cât şi de De Havilland Scouts. În cursul anului, RFC a completat o hartă fotografică a „Hun-land”, teritoriul aflat de cealaltă parte a liniilor britanice din sectorul britanic al Frontului de Vest[42]. Dar harta a furnizat puţine informaţii operaţionale înainte de Bătălia de pe Somme, din iulie 1916. Şeful serviciului de informaţii al lui Haig de la Cartierul General, generalul de brigadă John Charteris, i-a scris lui Macdonogh după primele câteva săptămâni ale bătăliei: „Recunoaşterea aeriană ca mijloc de luptă pentru culegerea de informaţii a eşuat. Avioanele trebuie să ajungă acum prea sus pentru a face ceva şi, în orice caz, numărul de aparate este foarte limitat, iar informaţiile pe care le oferă sunt puţine şi neprofesioniste”.[43] Recunoaşterea aeriană şi războiul aerian erau din ce în ce mai periculoase. În timpul Bătăliei de pe Somme, care a început pe 1 iulie 1916 şi s-a încheiat pe 19 noiembrie, RFC a pierdut 782 de aparate de zbor şi 576 de piloţi.[44]

În ultimii doi ani ai războiului, recunoaşterea aeriană a devenit un atu mai mare pentru Aliaţii de pe Frontul de Vest.[45] Totuşi, la mijlocul războiului, a avut cea mai mare eficienţă în Orientul Mijlociu, jucând un rol important în operaţiunile împotriva forţelor turceşti şi în sprijinul Revoltei Arabe împotriva guvernării turceşti, care a început la Mecca în iunie 1916. Recunoaşterea fotografică în Orientul Mijlociu beneficia în general atât de cer senin, cât şi de absenţa aparatelor de zbor inamice. Astfel, aviaţia a reuşit, în mult mai mare măsură decât pe Frontul de Vest, să efectueze misiuni strategice de recunoaştere în spatele liniilor inamice.[46] La sfârşitul lui iulie şi începutul lui august 1916, Sir Archibald Murray, comandantul general al forţelor egiptene, a ordonat o recunoaştere fotografică la Aqaba, port de importanţă strategică aflat la Marea Roşie, şi în zona muntoasă din jur. După nouă luni, informaţiile obţinute din această misiune au jucat un rol-cheie în planurile ambiţioase întocmite de T.E. Lawrence, „Lawrence al Arabiei”, de a ocupa Aqaba, aflată sub control turcesc, printr-un atac-surpriză terestru lansat alături de aliaţii săi arabi. În prezent, Lawrence este cunoscut ca specialist în războiul de gherilă. Însă a fost şi un pionier în domeniul care a devenit cunoscut ulterior drept interpretarea imaginilor şi fotografiilor pentru uz informativ (IMINT), dar şi pentru eliberarea, din proprie iniţiativă, a zonelor de aterizare pentru aeronave, promovarea recunoaşterii fotografice şi coordonarea planurilor de zbor, astfel încât să corespundă necesităţilor operaţionale ale arabilor.[47] Dacă

la începutul războiului în Egipt erau staţionate trei aparate de zbor, până în 1917 în această ţară se aflau trei escadrile, al căror principal scop era culegerea de informaţii.[48]

În pofida aportului recunoaşterii aeriene în domeniul informaţiilor, atât în Europa, cât şi în Orientul Mijlociu, Primul Război Mondial a contribuit şi mai mult la transformarea spionajului pe mare. Datorită în principal SIGINT, Marea Britanie avea acces la mult mai multe informaţii din domeniul naval decât avusese orice altă putere în vreun război anterior. Încă din Antichitate, informaţiile secrete maritime fuseseră o marfă foarte rară. Până în epoca radioului, orizontul reprezenta o barieră de netrecut pentru operaţiunile de culegere de informaţii pe mare. Deşi Marina Regală britanică era probabil cea mai puternică din lume la sfârşitul secolului al XVII-lea, în următoarele două secole a petrecut mult mai puţin timp în luptă decât în căutarea, deseori fără succes, a flotelor inamice pe mare. Înaintea marii victorii de la „Gloriosul 1 iunie” din 1794, de exemplu, amiralul lord Howe petrecuse opt zile căutând convoiul francez format din 139 de nave comerciale pe care intenţiona să-l atace.[49] În timpul Războaielor Napoleoniene, Wellington avusese acces la informaţii mult mai bune pe uscat decât Nelson, pe mare. În schimb, în Primul Război Mondial, Marea Britanie a avut, pentru prima dată în istorie, informaţii maritime mai bune decât cele terestre.

Pe 4 august 1914, ziua în care Marea Britanie a declarat război, la scurt timp după miezul nopţii, cablierul britanic *Telconia* a început să taie cablurile maritime de telegraf nemţeşti, obligând forţele germane fie să transmită mesaje radio, care puteau fi interceptate, fie să utilizeze cablurile altor ţări, care ar fi putut fi ascultate de inamic. Radioul era şi singura cale eficientă de comunicare a amiralităţii germane cu flota de suprafaţă şi cu submarinele. Ca urmare, la Amiralitate ajungeau zilnic mesaje germane interceptate. Încercarea de decriptare a mesajelor radio cifrate ale marinei germane a reprezentat principalul imbold pentru renaşterea criptanalizei britanice, după o pauză de 70 de ani. În primele două săptămâni de război, contraamiralul (ulterior amiral al flotei, Sir) Henry „Dummy” Oliver, taciturnul director al Serviciului de Informaţii Navale (DNI sau DID), nu prea ştia cum să procedeze cu mesajele germane interceptate ce se strângeau pe biroul său. Apoi, într-o zi de la jumătatea lui august, în timp ce se îndrepta pe jos spre o întâlnire cu directorul Academiei Navale, Sir Alfred Ewing, cu care urma să ia prânzul, a avut revelaţia că Ewing era „chiar omul de care avea nevoie”. Ewing era un scoţian scund, cu voce blândă şi, după părerea lui Oliver, „foarte inteligent, de fapt un om care se remarca printre oamenii inteligenţi”. În cursul carierei de profesor de inginerie tehnică la universităţile din Tokyo, Dundee şi Cambridge, acumulase „cunoştinţe de expert în domeniul radiotelegrafiei” şi se ocupase pentru scurt timp de coduri şi cifruri. Ca de obicei, Oliver a vorbit direct. I-a spus lui Ewing că, deoarece „educaţia va fi probabil considerată puţin importantă în următoarele câteva luni”, ar face mai bine să se ocupe de comunicările inamice interceptate. Ewing a fost de acord.

Cum activitatea oficială de decriptare încetase cu 70 de ani în urmă (cu excepţia frontierei de nord-vest a Indiei)[50], Ewing a fost nevoit să improvizeze. Faptul că, încă de la bun început, serviciul britanic de criptanaliză din timpul războiului a devenit cel mai bun din lume a reprezentat un triumf al improvizaţiei. Ca director al Academiei Navale, Ewing a început să caute potenţiali criptanalişti în colegiile navale de la Dartmouth şi Osborne, care i-au trimis patru profesori de engleză. Cel mai talentat dintre ei, A.G. „Alastair” Denniston, un internaţional de hochei mic de statură căruia colegii îi spuneam

„Micuţul”, avea să devină ulterior director de operaţiuni SIGINT în perioada interbelică şi primul director din Bletchley Park în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Totuşi, Denniston şi ceilalţi recruţi din Primul Război Mondial ai lui Ewing nu aveau nicio calificare în domeniul spargerii codurilor, cu excepţia cunoştinţelor de germană şi a unei „reputaţii că sunt discreţi”. Niciunul dintre ei nu ştia nimic despre criptografie. După cum a scris mai târziu Denniston, „criptografii nu existau, din câte ştiam noi”.[51361] Trecuse atât de mult de când Marea Britanie dispusese de cunoştinţe de criptografie, încât, cu excepţia câtorva specialişti aflaţi în India, acestea fuseseră uitate cu totul.

Ucenicii în criptografie au avut parte de câteva întâmplări norocoase. Prima a fost vestea pe care ataşatul naval rus i-a adus-o lui Churchill despre crucişătorul uşor german *Magdeburg*, scufundat în Marea Baltică: „Ruşii au găsit după câteva ore cadavrul unui subofiţer german înecat, care strângea la piept, cu braţele înţepenite în moarte, manualele de cifru şi semnalizare ale marinei germane...” Pe 13 octombrie, Churchill şi comandantul forţelor navale, prinţul Louis of Battenberg, „au primit de la aliaţii noştri loiali aceste documente nepreţuite pătate de apa mării”. Povestea lui Churchill este mult romanţată. Exemplarul din *Signalbuch der Kaiserlichen Marine* (SKM) aflat în Arhivele naţionale britanice nu poartă niciun semn că ar fi fost „pătat de apa mării” şi a fost probabil recuperat de pe *Magdeburg* într-un mod mult mai prozaic decât a fost lăsat să creadă Churchill.[52] La sfârşitul lui octombrie, Amiralitatea a primit din partea Marinei Regale australiene, cu întârziere, şi un exemplar capturat pe 11 august din *Handelsverkehrsbuch* (HVB), utilizat de amiralitatea şi navele militare germane pentru comunicarea cu vasele comerciale (şi folosit uneori şi de Flota Oceanică). Pe 30 noiembrie, un trauler britanic ce pescuia în largul insulei Texel a găsit în plase un cufăr căptuşit cu plumb, aparţinând unui distrugător german scufundat de Marina Regală. Printre documentele recuperate din cufăr se afla şi un exemplar din *Verkehrsbuch* (VB), ultimul dintre principalele trei coduri navale germane.[53]

Datorită acestei întâmplări norocoase şi primelor succese ale criptanaliştilor Amiralităţii, Churchill a rămas până la sfârşitul vieţii un entuziast al SIGINT. Pe 8 noiembrie, el a redactat un memoriu pentru care a conceput formula unică, deşi efemeră, „Exclusiv secret” (pentru scurt timp, cel mai înalt grad de clasificare de securitate utilizat în Marea Britanie), parafată de el şi de amiralul Sir John Fisher, succesorul lui Battenberg la conducerea forţelor navale:

> Un ofiţer din departamentul de planificare operaţională, de preferinţă din D[ivizia] de I[informaţii], va fi selectat pentru a studia toate interceptările decodate [decriptate], nu numai actuale, ci şi din trecut, şi să le compare permanent cu ceea ce s-a petrecut în realitate, ca să pătrundă în mintea nemţilor şi în mişcările lor şi să redacteze rapoarte. Toate aceste interceptări vor fi scrise într-un registru legat alături de decodări [decriptări] şi toate celelalte copii să fie adunate şi arse. Toate mesajele noi vor fi incluse în registru, iar registrul va fi manevrat numai pe baza instrucţiunilor şefului de stat-major.
>
> Ofiţerul selectat nu se va mai ocupa pentru moment de nimic altceva. Aş fi recunoscător dacă Sir Alfred Ewing se va alătura permanent acestei acţiuni.[54]

---

[361] Declaraţia lui Denniston potrivit căreia, la începutul războiului, nu ştia nimic despre experienţa criptografică britanică nu a fost o tentativă de justificare publică. A fost făcută într-un document clasificat şi nu se aştepta ca acesta să devină public, cu atât mai puţin în cursul vieţii sale. (*N.a.*)

Churchill a fost primul membru al guvernului lui Asquith din timpul războiului care a înţeles potenţiala importanţă a SIGINT. Spre deosebire de el, Asquith, în pofida inteligenţei şi abilităţii politice, pare să nu-i fi acordat nicio atenţie. Dacă ar fi ştiut rolul jucat de SIGINT în conflictele anterioare, de la tentativa de invazie spaniolă din 1588 până la Războaiele Napoleoniene, cu siguranţă că ar fi fost mai interesat în 1914.

Prim-ministrul arunca în general copiile la indigo („foiţele") ale depeşelor diplomatice importante fără să acorde prea mare atenţie securităţii. Pe 15 august, după ce i-a arătat câteva amantei sale, Venetia Stanley (cu 40 de ani mai tânără decât el), în timp ce treceau cu trăsura pe Roehampton Lane din sud-vestul Londrei, Asquith a rupt copiile, le-a mototolit şi, în pofida protestelor Venetiei, le-a aruncat pe geam. Asquith nu era singurul ministru care rupea copiile după ce le citea şi le arunca. El i-a scris Venetiei:

> Se pare că poliţia a descoperit fragmente din ele în parcul St James din Oxfordshire, în apropiere de Goring, şi într-unul sau alte două locuri din ţară. Pe acestea le-au colectat cu grijă şi bucăţile au venit în cutie în această dimineaţă însoţite de o admonestare severă din partea lui E. Grey cu privire la pericolele la ca[re] a fost expus cifrul Ministerului de Externe prin manipularea atât de neatentă a chestiunilor secrete! Conştiinţa mea era destul de curată în ceea ce priveşte St Jas's Park & Goring: aşa că am scris pur şi simplu „nu sunt vinovat" [...], dar ce mărturie acuzatoare aţi fi putut depune![55][362]

Asquith era la fel de nepăsător şi cu secretele militare. El i-a scris Venetiei Stanley pe 18 august, după o şedinţă a cabinetului: „Toată lumea este foarte mulţumită de cât de bine şi de discret merge Forţa Exped[iţionară]".[56] Pe 24 august, Sir John French i-a trimis lordului Kitchener o telegramă secretă cu detalii despre retragerea BEF către râul Marna şi detalii precise ale liniilor defensive, necunoscute de nemţi, pe care BEF şi Armata a Cincea franceză intenţionau să le ocupe. Asquith i-a trimis imediat o copie Venetiei Stanley, spunându-i: „Aş vrea să avem ceva asemănător unui cod pe care să-l folosim prin telegraf. Azi-dimineaţă, de exemplu, am dorit să vă anunţ înaintea tuturor despre ce s-a întâmplat şi se întâmplă".[57]

Entuziasmul lui Churchill pentru SIGINT contrasta puternic cu indiferenţa lui Asquith. Convingerea sa din noiembrie 1914 că un singur ofiţer din Camera 40 ar fi fost capabil să studieze toate documentele decriptate, nu numai actuale, ci şi cele din trecut şi să le compare „permanent cu ceea ce s-a petrecut în realitate" arată totuşi că nici chiar el nu a reuşit să prevadă volumul de muncă al SIGINT pe timp de război. Ideea „registrului sub cheie" unic cu interceptările, a cărui creare o ordonase el, s-a dovedit în scurt timp nerealistă, iar Churchill a autorizat trimiterea unor copii suplimentare ale decriptărilor, în plicuri sigilate, către COS şi DNI/DID.[58]

După promovarea lui „Dummy" Oliver în funcţia de COS la începutul lui noiembrie 1914, locul acestuia la conducerea Diviziei de Informaţii a fost luat de căpitanul (ulterior amiralul Sir) William Reginald „Blinker" Hall, în vârstă de 44 de ani, a cărui stare precară de sănătate îl obligase să renunţe la comanda crucişătorului *Queen Mary* şi să opteze pentru munca de birou. Hall semăna

---

[362] În august 1914, în afară de Grey, secretarul de externe, ceilalţi miniştri care primeau corespondenţă diplomatică erau Kitchener, secretarul de stat pentru război; Churchill, Lordul Amiralităţii; şi Lewis Harcourt, secretarul de stat pentru colonii. Cel mai probabil vinovat de aruncarea nepăsătoare a corespondenţei găsite de poliţie a fost Harcourt. (*N.a.*)

cu Punch[363], având o chelie prematură şi nasul coroiat. Scriitorul Compton Mackenzie, angajat al MI1c (viitorul SIS sau MI6) în timpul războiului, considera că Hall seamănă destul de bine cu şeful lui, Mansfield Cumming: „Avea nasul mai coroiat; bărbia era mai ascuţită. Cu toate acestea, când mă uitam la cei doi, mi-aş fi putut imagina că fiecare este caricatura celuilalt”.[59]

Hall a făcut rapid două servicii importante pentru criptanaliştii marinei. În primul rând, le-a găsit un sediu mai puţin înghesuit, în Camera 40 din Amirality Old Building. Pe măsură ce numărul lor a crescut, criptanaliştii s-au extins în câteva încăperi alăturate, dar serviciul a rămas în continuare cunoscut drept Camera 40 OB, o denumire suficient de inofensivă ca să nu ofere niciun indiciu despre activitatea sa. În al doilea rând, l-a desemnat pe comandorul (ulterior amiral) W.W. Hope să analizeze mesajele germane interceptate şi să le asigure criptanaliştilor cunoştinţele profesionale din domeniul naval care le lipseau acestora – sau, cum s-a exprimat Hall, „să cearnă mesajele şi să extragă seva”. Succesul Camerei 40 a declanşat o dispută între Ewing şi Hall pentru controlul asupra serviciului. Ewing voia să păstreze controlul asupra criptanaliştilor; Hall voia să-i includă în Divizia de Informaţii. În cele din urmă, a câştigat Hall.[60]

Până la sfârşitul anului, datorită dependenţei germane de comunicaţiile radio, criptanaliştii marinei britanice furnizau informaţii operaţionale la un nivel fără precedent în istoria anterioară a SIGINT. Cea mai mare realizare a Camerei 40 a fost prevenirea unui atac-surpriză german. Până să-şi intre în ritm criptanaliştii, Marea Flotă, având baza mult prea la nord, la Scapa Flow, în insulele Orkney, era nevoită să aloce prea mult timp cercetărilor în Marea Nordului, căutând un inamic pe care nu reuşea să-l găsească şi temându-se permanent că va fi luată prin surprindere de un atac. Însă începând din decembrie 1914, nicio mişcare majoră a Flotei Oceanice germane – cu excepţia unei perioade scurte din 1918 – nu a mai trecut neobservată de criptanalişti. Primul avertisment formulat de Camera 40 cu privire la o misiune majoră germană a fost cel din 14 decembrie 1914, când comandantul suprem al Flotei Oceanice, amiralul Friedrich von Ingenohl, a ordonat un raid al crucişătoarelor comandate de amiralul Franz von Hipper asupra oraşelor de pe litoralul estic al Marii Britanii, coordonat cu o expediţie de amplasare de mine în largul Yorkshire-ului. În aceeaşi seară, amiralul Sir John (ulterior conte) Jellicoe, comandantul suprem al Marii Flote, a fost avertizat că a doua zi crucişătoarele germane vor porni spre litoralul estic. Totuşi, Oliver a dedus în mod eronat, pe baza unor informaţii incomplete – şi fără să consulte Camera 40 –, că „era foarte improbabil” să apară navele de luptă germane. Fără să ştie că Flota Oceanică germană primise ordinul să ocupe o poziţie în largul Mării Nordului, de unde să acorde susţinere pentru raidul lui Hipper, Amiralitatea a ordonat ca doar o parte a Marii Flote să vină la sud de Scapa Flow şi să pregătească o ambuscadă pentru crucişătoarele germane.[61]

La ora 8:30, pe 16 decembrie, în timp ce Churchill se afla în cadă, uşa încăperii a fost dată de perete şi a intrat un ofiţer, cu un mesaj naval pe care Primul Lord al Amiralităţii „l-a luat cu mâna şiroind de apă”. Mesajul preciza: „Crucişătoare de luptă germane bombardează Hartlepool”. Sărind din cadă „cu proteste”, Churchill şi-a tras hainele fără să se mai şteargă, a coborât în fugă scările până la centrul de comandă, s-a consultat agitat cu Fisher şi Oliver şi a dat ordin pentru pregătirea ambuscadei.[62] Ce s-a întâmplat în restul zilei a părut ulterior pentru ambele părţi o ocazie irosită în mod tragic pentru

---

[363] Personaj din spectacolul de marionete *Punch şi Judy*. (*N.t.*)

a obţine o victorie majoră. Primul contact dintre cele două flote inamice a avut loc între Escadronul 2 de luptă al viceamiralului Sir George Warrender şi navele uşoare care asigurau protecţia Flotei Oceanice. Crezând eronat că are în faţă întreaga forţă comandată de Jellicoe, Ingenohl s-a retras, ratând astfel ocazia unică de a intra în luptă cu un detaşament al Marii Flote, într-un moment în care forţele germane erau mai numeroase. „Pe 16 decembrie, Ingenohl a avut în mână soarta Germaniei. Clocotesc de furie interioară de câte ori mă gândesc”, a scris mai târziu Tirpitz.[63]

Pe la ora 11:00, cu misiunea încheiată, dar fără protecţia Flotei Oceanice, Hipper se îndrepta, fără să-şi dea seama, către capcana întinsă de crucişătoarele de luptă ale amiralului Sir David (ulterior conte) Beatty şi cele şase nave de luptă ale lui Warrender. Crucişătoarele uşoare ale celor două tabere s-au întâlnit la 11:25. Beatty a scris mai târziu, cu o exasperare asemănătoare celei a lui Tirpitz: „Eram cât pe ce să distrugem complet Forţa de crucişătoare a inamicului – şi am dat greş”. Abia se angajaseră în luptă crucişătoarele uşoare britanice, când o eroare de comunicare a aghiotantului lui Beatty le-a determinat să se retragă. Ulterior, Hipper a fost salvat de vizibilitatea redusă şi de interpretarea eronată, la Amiralitate, a unui mesaj decriptat de Camera 40, referitor la prezenţa Flotei Oceanice în Marea Nordului. Fără să ştie că navele de luptă inamice se aflaseră acolo tot timpul, Amiralitatea a presupus în mod eronat că Ingenohl înainta şi nu că se retrăgea şi l-a avertizat pe Beatty să nu-l urmărească prea departe pe Hipper.[64]

„Toţi cei implicaţi au dat-o în bară”, a scris Fisher furios. Inamicul scăpase „chiar din ghearele morţii!” Şi Jellicoe era „cât se poate de nefericit”. „Am avut şansa vieţii”, a spus el.[65] Şi totuşi, cu toată frustrarea care a urmat după fuga lui Hipper, rezultatul raidului german a fost, în cele din urmă, liniştitor. Câtă vreme Camera 40 putea decripta comunicaţiile, Amiralitatea avea să fie avertizată întotdeauna în privinţa oricărei mişcări majore a forţelor germane în Marea Nordului. Aşa cum a conchis Statul-Major naval, la sfârşitul lui 1914:

> Rezultatul a fost că Marea Flotă nu mai trebuia nici să patruleze permanent în Marea Nordului, aşa cum era prevăzut în planurile de război, nici să fie permanent în stare de alertă totală. Acum era posibil ca odihna şi antrenamentele să poată fi considerate aspecte ale rutinei esenţiale. Per total, Marea Flotă a fost mai puţin hărţuită, s-a bucurat de mai multă siguranţă şi a devenit mai puternică decât era la izbucnirea războiului.[66]

Pe 23 ianuarie 1915, amiralul Sir Arthur Wilson, pe care Churchill îl rechemase în serviciul activ pe post de consilier, a intrat neanunţat în camera lui Churchill de la Amiralitate, cu o „sclipire” în ochi, după ce citise ultimele decriptări de la Camera 40. „Prim-Lord, băieţii ăştia scot iar capul!”, a spus el. „Când?”, a întrebat Churchill. „Diseară. Avem suficient timp să-l trimitem pe Beatty acolo.” La 17:45, amiralul Hipper a pornit din estuarul Jade cu patru crucişătoare de luptă, fără să ştie că planurile sale erau cunoscute, iar mişcările îi erau supravegheate de un inamic care-i intercepta comunicaţiile şi avea de gând să-l prindă într-o ambuscadă în Marea Nordului, cu o forţă navală superioară. Pentru Churchill, „Un singur gând putea domina – lupta în zori! Pentru prima dată în istorie, o luptă între nave super-Dreadnought puternice! Şi mai exista şi sentimentul palpitant că o pasăre de pradă se îndreaptă constant, ceas de ceas, spre capcana noastră”.

Churchill s-a trezit înainte să se lumineze de ziuă pe 24, aşteptând nerăbdător, împreună cu Fisher, Wilson şi Oliver, în centrul de comandă de la

Amiralitate. Imediat după ora 8, a venit vestea că inamicul a fost reperat în largul bancului Dogger. Într-o viaţă îndelungată, plină de incidente dramatice, Churchill a avut „puţine experienţe psihice mai încărcate de emoţie rece” decât orele de tăcere petrecute în centrul de comandă, urmărind desfăşurarea acestei bătălii.[67] La 10:47, Beatty a transmis către navele sale: „Înconjuraţi inamicul cât de repede se poate, menţinând orientarea tunurilor”. Unul dintre crucişătoarele lui Hipper, *Blücher*, a fost lovit şi a început să se scufunde. Beatty era convins că le poate scufunda şi pe celelalte trei. Însă la ora 10:54, au fost localizate submarine la tribord. Lui Beatty i s-a părut că a văzut un periscop şi a ordonat imediat o întoarcere de 90 de grade spre babord, poziţionându-şi navele în spatele inamicului. Decriptările Camerei 40 arătau că, în realitate, cele mai apropiate submarine se aflau la o distanţă de câteva ore, dar Amiralitatea a omis să-i transmită lui Beatty această informaţie esenţială. Cu toate că acesta, împreună cu aghiotantul său, au luat decizii greşite, probabil că principalul motiv pentru care trei dintre crucişătoarele lui Hipper au reuşit să scape a fost, ca şi în decembrie, incapacitatea Amiralităţii de a utiliza la maximum SIGINT în operaţiunile navale. „Dezamăgirea acelei zile este mai mult decât pot suporta”, i-a scris Beatty unui prieten[68].

În pofida „dezamăgirilor” din Marea Nordului din decembrie 1914 şi ianuarie 1915, SIGINT a avut, în Primul Război Mondial, o influenţă mai importantă decât în orice alt război în ceea ce priveşte elaborarea politicilor. A avut o importanţă strategică deosebită în timpul războiului naval, în special în bătălia Atlanticului, unde luptele au fost duse împotriva submarinelor; în privinţa identificării deciziilor germane într-o serie de aspecte, de la adoptarea implicării fără restricţii a submarinelor în luptă până la încercările de a găsi noi aliaţi de război; şi în monitorizarea politicii Statelor Unite, a căror intrare în război era unul dintre obiectivele de importanţă vitală ale politicii britanice. SIGINT nu a avut un rol comparabil în niciuna dintre celelalte ţări implicate în război. Dacă Winston Churchill nu ar fi fost forţat să demisioneze din funcţia de Lord al Amiralităţii în mai 1915, ar fi putut să-şi asume rolul principal în coordonarea utilizării SIGINT, aşa cum a făcut-o în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. În schimb, după demisia lui Churchill, rolul principal nu a fost preluat de vreun alt ministru (şi nici de Churchill, în noile sale funcţii de cancelar al Ducatului de Lancaster, până în noiembrie 1915, sau de ministru fără portofoliu al muniţiilor, începând din iulie 1917), ci de „Blinker” Hall, cel mai influent şef de servicii de informaţii din Primul Război Mondial şi cel mai puternic şef de serviciu de informaţii din istoria britanică de la Sir Francis Walsingham încoace. Hall nu s-a sinchisit întotdeauna să-i consulte pe miniştri înainte de a lua decizii politice. În timpul campaniei din Dardanele din 1915, înainte de demisia lui Churchill de la Amiralitate, el a trimis în secret emisari la Constantinopol, care aveau autoritatea de a oferi până la patru milioane de lire sterline pentru a asigura trecerea Marinei Regale. Hall a lăsat următoarea relatare a conversaţiei care a avut loc cu Churchill şi Lordul Amiralităţii, lordul Fisher:

> [Churchill] era încruntat.
>
> — Cine a autorizat aşa ceva? a întrebat.
>
> — Eu, Lordul Amiralităţii.
>
> — Dar... Cabinetul sigur nu ştie despre asta?

— Nu, nu ştie [...].

A fost unul dintre acele momente când puteai auzi cum cade un ac. Atunci domnul Churchill s-a întors către lordul Fisher [...].

— Ai auzit ce a făcut acest om? A trimis oameni de-ai noştri, cu patru milioane, ca să cumpere o trecere paşnică! De unul singur![69]

O parte din disponibilitatea lui Hall de a acţiona fără aprobarea miniştrilor se baza pe convingerea sa, în general bine întemeiată, că înţelegea mai bine informaţiile (în special SIGINT) decât membrii cabinetului. Mult mai puţin justificat, Hall nu a avut nicio îndoială şi că înţelegea care era interesul naţional, în special pe timp de război, într-un mod inaccesibil majorităţii politicienilor. Interesul naţional, aşa cum l-a interpretat Hall, depăşea toate celelalte considerente. Abilitatea lui extraordinară de a face ce considera el de cuviinţă se baza pe personalitatea sa, una dintre cele mai magnetice din istoria serviciilor secrete ale secolului XX. Ambasadorul SUA la Londra în timpul războiului, dr. Walter Hines Page, a fost, literalmente, vrăjit în prezenţa sa; acesta i-a scris preşedintelui Wilson:

Nici în ficţiune, nici în realitate nu veţi putea găsi pe cineva pe măsura lui [...]. Omul este un geniu – un caz clar de geniu. Toţi ceilalţi oameni din serviciile secrete sunt amatori prin comparaţie [...]. Nu voi întâlni niciodată un alt om ca el; ar fi prea mult de aşteptat.

Căci în timp ce îţi vorbeşte Hall poate să se uite prin tine şi să vadă mişcările din interiorul sufletului tău nemuritor. Ce ochi are omul acesta!... ceea ce este bine, pentru că nu are niciun fir de păr pe cap şi niciun dinte în gură [...]. O, Doamne! Îi cercetez cu toată sârguinţa pe aceşti oameni, care au această misiune uriaşă şi îngrozitoare în război. Printre ei se află cele mai neobişnuite fiinţe – oameni despre care stră-strănepoţii noştri vor citi la şcoală în manualele de istorie; dar dintre toţi, cel mai extraordinar este acest ofiţer al marinei – despre care, probabil, nu vor auzi niciodată.[70]

Hall avea darul de a cuceri oamenii pe care dorea să-i influenţeze, spunându-le că are încredere în ei – sau prefăcându-se că are. Page i-a spus lui Wilson că Hall avea obiceiul să le dezvăluie atât lui, cât şi lui Eddie Bell, diplomatul american staţionat la Londra care asigura legătura cu armata şi serviciile de informaţii, „anumite lucruri [...] pe care nu le spune propriului său guvern”. „Asta zic şi eu deferenţă”, i-a spus Page preşedintelui.[71] Page nu şi-a dat seama că, în timp ce îi împărtăşea secrete de care guvernul britanic n-ar fi avut cunoştinţă, Hall îi citea telegramele decriptate către şi de la Departamentul de Stat.[72] Deşi Hall a fost unul dintre fondatorii „relaţiei speciale” cu Statele Unite în domeniul spionajului, în care credea cu adevărat, nu a putut rezista – invocând ceea ce considera el că este interesul naţional – să nu amestece inducerea în eroare cu colaborarea. La fel ca Sun Tzu cu mai bine de două milenii înainte, Hall credea că „Războiul se bazează pe înşelăciune”.[73] Încetineala cu care s-au dezvoltat serviciile de informaţii americane la izbucnirea Primului Război Mondial a permis, mai mult decât s-ar fi întâmplat în cel de-al Doilea Război Mondial sau în timpul Războiului de Independenţă, succesul stratagemelor de inducere în eroare britanice. Lui Hall i-ar fi fost mult mai greu să-l amăgească pe George Washington decât pe Woodrow Wilson.

Pe lângă decriptarea comunicaţiilor navale germane, Camera 40 a decriptat şi codul diplomatic german. În toamna lui 1915, în camera 45 a fost creat un

departament de decriptare a codurilor diplomatice, care se ocupa în principal de documentele germane interceptate şi care îi era subordonat direct lui Hall. Ewing a continuat să se concentreze pe decriptarea codurilor navale, până în octombrie 1916, când a plecat pentru a deveni vicecancelar al Universităţii din Glasgow. Deşi propriile sale abilităţi de criptograf s-au dovedit limitate, el a avut o influenţă de durată asupra criptanaliştilor britanici în Primul şi cel de-Al Doilea Război Mondial. Ewing a recrutat pentru Camera 40 „oameni de tipul profesorului”, după cum avea să-i numească Denniston în primele zile din Bletchley Park: civili, intelectuali, pe care majoritatea amiralilor nici nu ar fi visat să-i implice în chestiuni navale. Cea mai valoroasă sursă de recruţi „de tipul profesorului” din ambele războaie mondiale era fostul colegiu din Cambridge al lui Ewing, King’s College, cu care acesta păstrase legături puternice, în special prin ginerele său, profesor acolo. În ciuda pregătirii de inginer a lui Ewing, niciunul dintre recruţii din mediul academic din Camera 40 nu era matematician profesionist – deşi unii aveau un talent considerabil în acest sens. Camera 40 pare să fi împărtăşit tradiţionala suspiciune a absolvenţilor de ştiinţe umaniste că, indiferent de cât de bine se descurcau cu cifrele, cei mai buni matematicieni au mai degrabă o personalitate retrasă, necomunicativă, din cauza căreia nu sunt apţi pentru rezolvarea în echipă a unor probleme practice.[74] Când prima unitate americană de decriptare, înfiinţată după intrarea SUA în război, a solicitat sfaturi aliaţilor săi britanici cu privire la cele mai potrivite modalităţi de recrutare, recomandarea a fost să se ferească de matematicieni. Era necesară „o minte activă, bine instruită şi erudită, nu cu formaţie de matematician, ci clasică”.[75]

Clasicistul Alfred Dillwyn Knox, absolvent de King’s College, recrutat de Ewing la începutul lui 1915, era o astfel de persoană. Cunoscut drept „cel mai strălucit membru” al echipei de la Camera 40, „Dilly” Knox a fost al doilea dintre cei patru fii remarcabili ai episcopului de Manchester. Edmund, cel mai mare dintre ei, a devenit redactor-şef la *Punch*; Wilfred a fost teolog anglo-catolic, ulterior ales în consiliul de conducere al colegiului Pembroke de la Cambridge; Ronald, cel mai mic dintre ei, care a lucrat o perioadă pentru Camera 40, a fost cel mai influent catolic convertit al generaţiei sale şi, potrivit *Daily Mail*, „cel mai ingenios tânăr din Anglia”. „Dilly” a devenit un susţinător excentric şi proeminent al campaniei împotriva trezorierului de la King’s College, susţinută de prietenul său, marele economist Maynard Keynes. În ediţiile succesive ale jurnalului de la King’s College, *Basileon*, Dilly i-a cerut trezorierului să inspecteze şobolanii din camerele profesorilor, apoi să protejeze şobolanii de uscat de şobolanii de apă atraşi de umezeala din cameră şi, în cele din urmă, să aibă grijă de şobolanii cu apă a căror „tuse urâtă” tulbura activităţile tinerilor profesori. Knox lucra cel mai bine pentru Camera 40 în timp ce făcea baie în Camera 53, susţinând că este cel mai uşor să spargi coduri într-o atmosferă de săpun şi aburi.[76] Credinţa sa în forţa creativă a băilor nu l-a părăsit nici în al Doilea Război Mondial. Unul dintre colegii săi de la Bletchley Park scria despre el:

> În casa unde era cazat, [Dilly] a rămas odată atât de mult în baie, încât colegii săi au forţat uşa în cele din urmă. L-au găsit stând lângă cadă, cu un zâmbet şters pe faţă, cu privirea fixată pe abstracţiuni, ambele robinete curgând şi dopul fiind scos. Ceea ce îi trecea atunci prin minte ar fi putut rezolva o problemă care avea să câştige o bătălie.[77]

Ewing a recrutat şi o serie de alţi universitari, în majoritate clasicişti şi lingvişti specializaţi în germană, de la Cambridge şi alte universităţi. Printre

aceştia se numărau, pe lângă Knox, şi alţi doi absolvenţi de la King’s College din Cambridge. Frank Adcock (mai târziu înnobilat şi devenit profesor de istorie antică la Universitatea Cambridge) a ajuns cam în acelaşi timp cu Dilly. Istoricul Frank Birch, absolvent de Eton şi King’s College, a ajuns în 1916.[78] Birch a fost un interlocutor genial şi un actor comic, care a apărut ulterior într-un spectacol de pantomimă la Palladiumul din Londra şi care a scris o istorie comică a Camerei 40, *Alice in ID25*, care includea şi o descriere a undelor cerebrale ale lui Knox în baie:

> Matrozul din odaia 53
>
> N-a fost, e-adevărat, nicicând pe mări.
>
> Dar pe o navă deşi n-a plutit,
>
> El ţara, totuşi, bine şi-a servit
>
> În baia Amiralităţi primenit.[79]

În cel de-al Doilea Război Mondial, Birch şi Adcock aveau să se ocupe de recrutarea unei treimi dintre profesorii de la King’s College pentru Bletchley Park (inclusiv cel mai mare criptanalist al său, Alan Turing).[80] Dacă nu ar fi existat experienţa şi contribuţiile aduse de excentricii de la King’s College la decriptarea codurilor în Primul Război Mondial, este puţin probabil ca Turing să fi fost recrutat în 1939.

La fel ca Ewing, şi Hall a fost implicat activ în recrutarea pentru Camera 40 din momentul în care a devenit director. Hall pare să fi avut o slăbiciune pentru vechii absolvenţi de Eton. În decembrie 1914, l-a numit asistent personal pe lordul Herschell, unul dintre primii recruţi ajunşi la Camera 40, fost absolvent de Eton şi lord-şambelan al regelui George al V-lea. Convins că avea nevoie de „oameni cu o experienţă mai largă în treburile lumii” decât ar fi putut oferi Amiralitatea sau Whitehallul, l-a recrutat drept al doilea asistent personal pe agentul de bursă Claude Serocold, şi el fost absolvent de Eton, pe care Birch l-a descris drept „o fiinţă subţire, dichisită, cu o mustaţă neagră” (îndepărtată ulterior). Prin Herschell şi Serocold, Hall a recrutat vorbitori de limba germană, în majoritate cu relaţii influente, dintr-o varietate de profesii. Editorul Nigel de Gray, absolvent de Eton, înfăţişat de Birch în *Alice in ID25* drept „Hârciogul” („foarte liniştit şi aparent adormit”), a rivalizat cu colegul său de la Eton, Dilly Knox, pentru poziţia de cel mai abil criptanalist din Camera 40.[81]

După ce cablul transatlantic german a fost tăiat de britanici la izbucnirea războiului, suedezii, oficial neutri, dar în realitate progermani, le-au permis acestora să întrebuinţeze cablul suedez pentru comunicarea cu misiunile diplomatice germane din Lumea Nouă. Când Marea Britanie a protestat în vara lui 1915, Suedia a fost de acord să suspende accesul Germaniei la cablurile sale, însă de fapt a continuat să transmită mesajele, care erau criptate în cifru suedez şi trimise pe o rută ocolitoare de la Stockholm la Washington, via Buenos Aires. Acest itinerar includea şi Marea Britanie şi, până în primăvara lui 1916, Camera 40 descoperise şiretlicul suedezilor. De data aceasta însă, Marea Britanie nu a mai protestat, deoarece „circuitul suedez” le oferea criptanaliştilor posibilitatea să intercepteze traficul diplomatic german fără a fi detectaţi. La sfârşitul lui 1916, Germania dispunea şi de a doua legătură de comunicaţii, mai directă, cu America de Nord. Bernstorff a susţinut cu succes că iniţiativele de pace ale preşedintelui Wilson

ar face progrese mai rapide dacă ambasada Germaniei la Washington ar putea folosi cablul transatlantic american pentru comunicarea cu Berlinul. Acest cablu trecea şi prin Marea Britanie, iar Camera 40 a fost „extrem de amuzată” să descopere cifrurile germane în traficul diplomatic american care, fără ca Wilson şi Page să ştie, era interceptat în mod curent.[82]

Telegramele diplomatice germane erau decriptate cu regularitate şi de *Section du Chiffre* din Ministerul francez de Război, care înlocuise fostele *cabinets noirs* de la Quai d’Orsay şi Sûreté, devenind principala agenţie SIGINT din Franţa. Pe parcursul războiului, *Section du Chiffre* a decriptat peste 28 000 de mesaje diplomatice inamice şi neutre, pe lângă traficul militar şi naval german. Traficul diplomatic interceptat cu cea mai mare regularitate a fost cel al Germaniei şi al Spaniei neutre cu ambasadele de la Madrid şi, respectiv, Berlin.[83] Ministerul francez de Război a reuşit să descopere din mesajele decriptate detalii despre modul cum ambasadorul german la Madrid, prinţul Max von Ratibor, mituia presa spaniolă, care asigura Berlinul, în februarie 1915, că mai multe ziare spaniole importante „vor acţiona acum de partea noastră cu entuziasm îndoit. Şi îi vor convinge şi pe alţii să devină germanofili”. Ratibor a raportat că şi francezii mituiau ziarele spaniole, dar sugerau că aceştia aveau mai puţin succes.[84] Pentru prima dată, criptanaliştii britanici şi francezi au decriptat mai mult trafic diplomatic german decât omologii lor ruşi.[85]

În schimb, Germania nu a reuşit să decripteze comunicările diplomatice britanice, franceze sau ruse. Ministerul german de Externe a fost vizibil luat prin surprindere când publicitatea internaţională acordată „telegramei Zimmermann” în martie 1917 a dezvăluit că propriul său cod diplomatic fusese decriptat.[86] În mod similar, Amiralitatea germană nu a reuşit să înţeleagă în întregime vulnerabilitatea cifrurilor sale navale. Capacitatea Camerei 40 de a decripta cifrurile submarinelor avea să fie esenţială pentru înfrângerea Germaniei în 1917 în bătălia Atlanticului.[87] Înregistrările Abhorchdienst, unitatea militară germană de decriptare a codurilor înfiinţată la Neumünster în 1916, nu s-au păstrat. Însă nu există nicio dovadă că ar fi obţinut vreun succes semnificativ în timpul războiului în tranşee pe Frontul de Vest.[88] Serviciile germane de informaţii militare au putut totuşi să beneficieze de securitatea necorespunzătoare a comunicaţiilor telefonice britanice în tranşee. În 1915, un inspector de telegraf german în vârstă de 32 de ani a conceput dispozitivul „Moritz”, care a permis interceptarea mesajelor transmise prin telefoanele de campanie britanice, amplificând curentul în sistemul cu transmisie pe un singur fir ce folosea pământul dintre liniile inamice drept cale de întoarcere a semnalului. Cartierul General britanic a descoperit, în martie 1916, utilizarea dispozitivului Moritz, însă, aşa cum avea să demonstreze după câteva luni Bătălia de pe Somme, i-a subestimat mult eficienţa.[89]

Caracteristica distinctivă a operaţiunilor de informaţii germane din timpul războiului a fost prioritatea acordată sabotajului. În noiembrie 1914, Amiralitatea germană a emis o circulară către ataşaţii navali şi agenţii acestora, prin care ordona recrutarea „de agenţi care să planifice explozii pe navele care plecau spre ţările inamice”. Aproape simultan, serviciile germane de informaţii militare au înfiinţat un departament de sabotaj, Sektion P, sub conducerea căpitanului Rudolf Nadolny.[90] Falkenhayn i-a acordat acestuia Crucea de Fier pentru succesul înregistrat la Ochta, la periferia Petrogradului (cum a fost redenumit Sankt-Petersburgul în timpul războiului), unde aruncase în aer o fabrică de praf de puşcă.[91] În primăvara lui 1916, serviciile

de informaţii navale au înfiinţat un departament special de sabotaj, NIV, condus de locotenentul-comandor Alfred Lassen.[92] Nici Nadolny, nici Lassen nu au reuşit să efectueze operaţiuni de sabotaj în Marea Britanie şi Franţa.[93][364] Operaţiunile germane de sabotaj au avut cel mai mare succes în Statele Unite, ţară care era neutră. Germania, scrie biograful preşedintelui Wilson, Arthur S. Link, „a realizat pe teritoriul american o campanie masivă de intrigi, spionaj şi sabotaj fără precedent în epoca modernă din partea unei puteri aşa-zis prietene”.[94] Campania trebuie să se fi inspirat din activităţile faimosului şef al serviciului prusac de informaţii al lui Bismarck, Wilhelm Stieber, ale cărui operaţiuni în ţară şi în străinătate includeau „provocări, mită, inducere în eroare, furt de documente, falsuri şi sperjur”. Karl Marx, printre alţii, s-a plâns de operaţiunile lui Stieber de la Londra în anii 1850.[95]

Principalul obiectiv al operaţiunilor sub acoperire germane în Statele Unite a fost să împiedice industria americană să furnizeze Marii Britanii şi aliaţilor acesteia resursele necesare continuării războiului. Datorită dominaţiei asupra mărilor şi rezervelor financiare (sporite prin împrumuturi americane), Marea Britanie era în măsură să importe din Statele Unite mult mai mult decât Puterile Centrale. Exporturile americane în Marea Britanie şi Franţa au crescut la 2,75 miliarde de dolari în 1916, în timp ce exporturile în Germania scăzuseră la numai două milioane de dolari.[96] Apariţia dinamitei şi a trinitroglicerinei a permis Germaniei realizarea unor operaţiuni de sabotaj de un tip care n-ar fi fost posibil în niciunul dintre războaiele anterioare dintre marile puteri. Pe 21 mai 1915, nava comercială britanică *Bayropea* a luat foc în drum spre Le Havre, în urma exploziei unei „maşinării infernale”, după cum o numeau britanicii. În ciuda unei serii de operaţiuni similare de sabotaj în următorul an,[97] războiul secret al Germaniei în Lumea Nouă s-a încheiat cu o înfrângere strategică. Aşa cum a fost cazul cu scufundarea navei de linie britanice *Lusitania* în mai 1915, în urma căreia au murit 128 de americani, dezvăluirea treptată a operaţiunilor germane desfăşurate sub acoperire în Statele Unite s-a dovedit a fi un dezastru de imagine pentru cauza germană. Dezastrul a fost exploatat cu pricepere de serviciile britanice de informaţii. Profitând de stângăciile Germaniei şi inocenţa americanilor, britanicii au reuşit treptat să câştige nu doar încrederea unei părţi a comunităţii de informaţii americane, ci şi a preşedintelui Wilson.[98]

La izbucnirea războiului în Europa, nici Biroul de investigaţii al Departamentului de Justiţie al SUA (precursor al FBI) şi nici Serviciul Secret[99] de la Departamentul Trezoreriei nu aveau încă o experienţă semnificativă de contraspionaj. Ambele înrăutăţeau situaţia prin reticenţa de a coopera între ele. Astfel, atât serviciile germane de informaţii, cât şi cele britanice au putut acţiona în Statele Unite neutre mai uşor decât în Europa sfâşiată de război. Primele dovezi substanţiale privind operaţiunile de spionaj germane au ajuns la Casa Albă în decembrie 1914. Rapoartele Biroului de investigaţii au relevat implicarea ambasadorului german, contele Johann Heinrich von Bernstorff, în falsificarea în masă de paşapoarte americane care le permiteau rezerviştilor germani aflaţi în Statele Unite să revină în Germania prin porturi neutre. În mai 1915, pe baza instrucţiunilor lui Wilson, Serviciul Secret a început să investigheze şi alte suspiciuni de încălcare a neutralităţii americane, unele dintre acestea implicându-l pe ataşatul comercial german, dr. Heinrich Albert. Pe 23 iulie, Albert s-a urcat într-un tren rapid care circula pe Sixth Avenue din

---

[364] Cu toate acestea, o serie de accidente industriale au fost atribuite greşit sabotajului german. (*N.a.*)

New York, urmărit de agentul Frank Burke de la Serviciul Secret, care era cu ochii pe servieta umflată a ataşatului. Agentului nu i-a venit să creadă ce noroc are când Albert a coborât pe Fiftieth Street şi, neatent, şi-a uitat servieta. Văzându-l pe Burke că fuge cu servieta, Albert s-a luat după el. Burke a urcat în grabă într-un alt tren şi i-a spus conductorului că e urmărit de un nebun. Potrivit raportului lui Burke, „Figura cu ochii înnebuniţi a doctorului mi-a confirmat declaraţia, iar conductorul i-a strigat mecanicului să nu oprească la staţia următoare, ca să nu se poată urca nebunul".

Servieta furată conţinea documente cu detalii despre „plantarea" de ştiri progermane în presa americană, despre subvenţiile acordate organizaţiilor şi presei germane şi irlandeze din America, achiziţionarea cu fonduri germane a unei mari fabrici de muniţii pentru a împiedica exportul către aliaţi şi diverse planuri secrete pentru a influenţa opinia publică din SUA. Confidentul şi consilierul principal al lui Wilson, „colonelul" Edward M. House, secretarul de stat Robert Lansing şi secretarul trezoreriei, William G. McAdoo (ginerele lui Wilson), au decis, de comun acord, să publice în ziarul *World* din New York câteva documente din servieta lui Albert, cu condiţia ca sursa să nu fie dezvăluită. Publicarea lor a declanşat în presă revolta preconizată. „Vai de ziarul sau cititorul care ia partea nemţilor", scria revista *Nation* din New York. „«Cu cât sunteţi plătiţi de nemţi?» va fi o întrebare inevitabilă." Wilson i-a scris lui House în august 1915: „Sunt sigur că ţara este ciuruită de intrigile germane şi infestată cu spioni nemţi. Dovezile în acest sens se adună în fiecare zi".[100]

Prima preocupare a lui Wilson au fost operaţiunile de sabotaj germane. Iniţial, principalii organizatori ai campaniei de sabotaj au fost ataşatul militar şi cel naval de la ambasada Germaniei, maiorul Franz von Papen (ulterior cancelar şi apoi vicecancelarul lui Hitler) şi căpitanul Karl Boy-Ed. Aparent nemulţumit de primele rezultate obţinute de ataşaţi, Ministerul german de Război l-a trimis, în aprilie 1915, pe extravagantul bancher internaţional şi ofiţer de marină în rezervă Franz Rintelen von Kleist pentru a intensifica războiul secret. Rintelen a promis rezultate rapide. „Voi cumpăra tot ce pot şi voi arunca în aer tot ce nu pot cumpăra", a spus el Amiralităţii. În câteva luni, a înfiinţat o reţea de sabotori eficientă, care recurgea la docheri şi hamali de pe Coasta de Est pentru a ascunde bombe cu ceas pe navele care transportau muniţie, înainte să ridice ancora şi să înceapă traversarea Atlanticului. Rintelen a stârnit indignarea lui Papen şi Boy-Ed, care au insistat cu succes pentru rechemarea lui la Berlin, pe motiv că operaţiunile sale sub acoperire interferau cu ale lor. Memoriile lui Rintelen, în care se numeşte cu mândrie „Invadatorul întunecat", reamintesc o parte din absurdul fanfaronadei sale din timpul războiului: „De unul singur, eu [...] am orchestrat un atac împotriva celor 48 de state unite [...]. Cuvântul «frică» nu a existat şi nu există în vocabularul meu [...]."[101]

Hall a sesizat rapid oportunităţile de propagandă pe care le oferea dezvăluirea operaţiunilor germane sub acoperire din Statele Unite. Ataşatul naval britanic, căpitanul (ulterior amiralul Sir) Guy Gaunt, un extrovertit născut în Australia, care avea baza la consulatul britanic din New York, a cooperat îndeaproape cu Hall pentru ceea ce el numea „linia de spionaj/propagandă". La scurt timp după izbucnirea războiului, Gaunt l-a informat degajat pe ambasadorul britanic, Sir Cecil Spring Rice, că intenţionează să se concentreze asupra operaţiunilor sub acoperire şi consideră că „ar putea fi indicat [ca ambasadorul] să poată spune «nu ştiam ce face nebunul» – nebunul fiind eu".[102] Din cercul de cunoştinţe sociale ale lui

Gaunt făceau parte fostul preşedinte Theodore Roosevelt, secretarul adjunct al marinei (şi viitorul preşedinte) Franklin D. Roosevelt, partenerul lui J.P. Morgan (şi viitor secretar de stat) Edward Stettinius şi cel mai apropiat consilier al lui Wilson, „colonelul” Edward M. House. Gaunt i s-a lăudat lui House şi probabil şi celorlalţi prieteni influenţi că „serviciul britanic de informaţii este excepţional de bun. Are informaţii despre tot ce se întâmplă la Berlin”. House nu avea idee că Gaunt era angajat în operaţiuni secrete de influenţare în Statele Unite. El i-a scris lui Arthur J. Balfour, care i-a succedat lui Churchill ca Lord al Amiralităţii în mai 1915:

> Vreau să-mi exprim consideraţia şi aprecierea pentru căpitanul Gaunt. Mă îndoiesc că vă puteţi da seama de marele serviciu pe care l-a făcut ţărilor noastre. Perspectiva lui este atât de vastă, iar el este atât de rezervat şi de nepărtinitor, încât am putut să mă duc mereu la el pentru a discuta problemele care au apărut, la fel cum aş face-o cu domnia voastră.

Jurnalistul american cu care Gaunt a colaborat cel mai strâns la „linia de informaţii/propagandă” a fost redactorul-şef de la *Providence Journal*, John R. Rathom, şi el născut în Australia şi probritanic convins. La întâlnirile lor aproape zilnice, Gaunt i-a oferit informaţii despre operaţiunile sub acoperire ale Germaniei, pe care Rathom le-a publicat în ziarul său şi, ocazional, în *The New York Times*, pentru care lucrase anterior.[103]

Pe 3 august 1915, după ce a fost rechemat la Berlin, Franz Rintelen s-a îmbarcat cu destinaţia Olanda, călătorind sub numele de „Émile Victor Gaché”. Alertat de un mesaj decriptat de Camera 40 în privinţa întoarcerii lui Rintelen, Hall a pregătit, pe 13 august, o operaţiune în largul portului Ramsgate, în urma căreia acesta a fost arestat şi au fost confiscate documentele compromiţătoare pe care le avea în bagaje şi care conţineau informaţii privind operaţiunile sub acoperire desfăşurate de Germania în Statele Unite. Documentele, pe care Hall le-a predat ambasadei SUA pentru a fi trimise la Washington, conţineau dovezi ale implicării lui Papen, Boy-Ed şi Rintelen în operaţiuni ilegale sub acoperire. Cu aprobarea lui Hall, Gaunt a coordonat o reţea de spionaj formată din americani de origine cehă, condusă de Emanuel Voska. Unii dintre ei erau cetăţeni austrieci care lucrau la ambasada Austriei, unde au descoperit că oficialităţi germane şi austriece recurgeau uneori la serviciile ziaristului american James F.J. Archibald pe post de curier confidenţial către Europa. La scurt timp după arestarea lui Rintelen, Gaunt l-a informat pe Hall că Archibald urma să fie trimis într-o misiune în Europa la bordul unei nave olandeze, având asupra sa documente austriece strict secrete. Când nava a făcut escală la Falmouth, Archibald a fost arestat şi documentele, confiscate. Documentele, pe care Hall le-a transmis ambasadei SUA fără autorizaţia lui Balfour, dezvăluiau implicarea ambasadei austriece la Washington într-o tentativă de instigare a unor greve ale muncitorilor de origine ungară din fabricile americane de armament. Ca urmare, ambasadorul austriac, Constantin Dumba, a fost declarat *persona non grata* în septembrie 1915. Dovezile conţinute de documentele găsite asupra celor doi, referitoare la operaţiunile germane sub acoperire, au determinat, trei luni mai târziu, rechemarea lui Papen şi a lui Boy-Ed. Când nava lui Papen a făcut escală la Falmouth, documentele aflate asupra sa – care conţineau alte dezvăluiri stânjenitoare despre operaţiunile germane sub acoperire – au fost confiscate la ordinul lui Hall şi înmânate ambasadei SUA pentru a fi transmise la Washington.[104]

Amiralitatea, în ansamblu, nu dispunea de flerul lui Hall pentru operaţiuni de spionaj. Unele dintre neajunsurile în abordarea noului fenomen al SIGINT naval s-au datorat suprasolicitării amiralului Oliver şi reticenţei sale de a delega atribuţii în calitate de şef de Stat-Major. Oliver dormea în camera de comandă, de unde ieşea rareori în timpul zilei, şi insista frecvent să redacteze personal comunicările pe baza SIGINT. Beatty s-a plâns că acesta primea de la Camera 40 „informaţii nepreţuite [...] pe care le păstra până când era prea târziu ca să mai poată acţiona forţele navale”. Problema de fond a Camerei 40 a fost povara – adesea copleşitoare – a tradiţiei navale. Era foarte puţin probabil ca Amiralitatea, instituţie care se opusese multă vreme înfiinţării Statului-Major naval (impusă de Churchill abia în 1912), să se adapteze peste noapte la aspectele şi mai noi aduse de Camera 40. Ofiţerii navali cu concepţii tradiţionale priveau cu neîncredere amestecul civililor în treburile marinei. Cel puţin la început, prejudecăţile Diviziei de operaţiuni a Amiralităţii au fost întărite de lipsa de experienţă a noilor criptografi. Un director de operaţiuni mai luminat ar fi considerat Camera 40, în ciuda lipsei de experienţă în chestiuni navale, o nouă organizaţie cu un potenţial enorm. Dar contraamiralul Thomas Jackson nu era un om luminat. Unul dintre recruţii de la Camera 40, bancherul Lionel Fraser, şi-a amintit mai târziu „multe incidente ciudate” atunci când „profesorii”, „îndesaţi în uniformă de ofiţeri de marină rezervişti voluntari” uitau să-i salute pe ofiţerii superiori sau îşi puneau greşit diverse elemente ale uniformei. Pe măsură ce ieşeau la iveală poveşti despre inspiraţia din cadă a lui Dilly Knox şi farsele făcute de Frank Birch, dar şi cele care i se făceau lui, suspiciunile amiralului Jackson trebuie să se fi adâncit şi agravat.[105] Conform relatării unuia dintre avocaţii recrutaţi de Camera 40, William F. Clarke:

> Amiralul Thomas Jackson [...] a arătat un dispreţ suprem pentru activitatea Camerei 40. Nu a intrat niciodată în Cameră cu excepţia a două sau trei ocazii – într-una dintre acestea a venit să se plângă că una dintre casetele încuiate în care îi erau trimise informaţiile l-a tăiat la mână şi în alta să spună, când nemţii introduseseră o nouă carte de coduri: „Slavă Domnului că nu o să mai am nimic de-a face cu chestiile alea oribile!”[106]

Camera 40 nu avea voie nici să trimită informaţii direct căpitanilor de nave; în plus, nu avea acces nici la informaţiile de care avea nevoie pentru a interpreta în întregime comunicările descifrate. Numai în momentul în care Camera 40 a fost complet încorporată în Divizia de Informaţii Navale (NID), aşa cum se întâmplase cu ID25 în 1917, a primit acces la hărţile pe care erau trasate mişcările flotei inamice.

Incapacitatea Amiralităţii de a folosi în mod corespunzător Camera 40 ar putea fi motivul pentru care Marina Regală nu a reuşit să obţină victoria în Bătălia Iutlandei, cea mai mare bătălie navală a războiului, desfăşurată pe 31 mai şi 1 iunie 1916, când, scrie profesorul Keith Jeffery, „cele mai puternice şi mai avansate din punct de vedere tehnologic maşinării de luptă ale epocii au fost dispuse într-un mod extrem de depăşit, care i-ar fi fost familiar în mare lui Nelson, cu un secol înainte”[107]. Planul noului comandant suprem german, amiralul Reinhard Scheer, era să atragă în luptă o parte a Marii Flote, după care s-o pună brusc în faţa întregii sale Flote Oceanice. Pe 30 mai, Camera 40 a decriptat comunicări care dezvăluiau intenţia lui Scheer de a ieşi în larg în ziua următoare. Cu toate acestea, modul în care Amiralitatea a folosit SIGINT a subminat încrederea în Camera 40 atât în cazul lui Jellicoe, comandantul Marii Flote, cât şi al lui Beatty, comandantul escadronului de crucişătoare de

la Rosyth. În dimineaţa zilei de 31 mai, amiralul Jackson a făcut una dintre rarele sale vizite la Camera 40, ca să întrebe ce însemna indicativul german „DK”. Nu a explicat de ce întreba şi i s-a spus că era indicativul amiralului Scheer. Dacă ar fi cerut şi alte detalii sau ar fi explicat de ce a pus întrebarea, i s-ar fi spus că, atunci când ieşea în larg, folosea un alt indicativ şi transfera „DK” staţiei de transmisiuni fără fir Wilhelmshaven, în încercarea de a-şi camufla deplasările. Dar Jackson a plecat de la Camera 40 fără aceste informaţii şi a interpretat eronat un semnal interceptat de la Wilhelmshaven care avea indicativul DK, crezând că acesta arăta că Scheer nu plecase încă din port. La scurt timp după prânz, Amiralitatea le-a transmis lui Jellicoe şi Beatty informaţia eronată: „La ora 12, staţiile noastre direcţionale plasează nava-amiral germană [la baza sa baltică] de pe Jade”. Vestea l-a determinat pe Jellicoe, care plecase din Scapa Flow, să nu se grăbească spre joncţiunea cu Beatty; a făcut o escală pe drum ca să inspecteze nişte nave sub pavilion neutru, pentru a se asigura că nu erau cercetaşi inamici. Când Beatty s-a angajat în primele confruntări cu flota germană, la ora 14:20, Jellicoe se afla la 70 de mile distanţă. Totuşi, Beatty era convins că va învinge. Credea că se confruntă doar cu crucişătoarele de luptă ale lui Hipper şi că Scheer încă n-a ieşit în larg. Bătălia a început prost. În puţin mai mult de jumătate de oră, două dintre crucişătoarele lui, cu magaziile de muniţie fără protecţie ignifugă, fuseseră scufundate, iar nava-amiral suferise avarii serioase. Apoi, pe neaşteptate, la orizont au apărut navele de luptă din Flota Oceanică germană şi bătălia a luat altă turnură. Virând spre nord, aparent în retragere, Beatty a reuşit să-l atragă pe Scheer către restul Marii Flote. Dintr-odată, Scheer s-a trezit depăşit numeric, iar Marina Regală a început să întrevadă victoria.[108]

Totuşi, Jellicoe ştia foarte bine că era, după cum spunea Churchill, „singurul om din cele două tabere care putea pierde războiul într-o singură după-amiază” şi era perfect conştient de ameninţarea prezentată de torpilele inamice la adresa Marii Flote. În cursul Bătăliei Iutlandei, salvele de artilerie ale Marii Flote l-au obligat pe Scheer să se retragă şi să-şi întoarcă din drum flota. În ambele ocazii, o urmărire hotărâtă *ar fi putut* duce la o victorie britanică. De fiecare dată, Jellicoe a refuzat să dea ordinul, temându-se de un atac cu torpile. Pe 31 mai, la căderea nopţii, Jellicoe încă se mai afla între Flota Oceanică şi baza acesteia din Marea Baltică şi spera să obţină victoria a doua zi. Scheer însă avea la dispoziţie două rute pentru a se întoarce la bază. În mod tragic, Jellicoe a decis s-o supravegheze pe cea greşită. O parte din vină îi aparţine lui Jellicoe. Chiar şi numai cu informaţiile de care dispunea, ar fi putut deduce că Scheer se îndrepta spre bază, la adăpostul întunericului, de-a lungul litoralului Danemarcei, prin coridorul Horn Reef.[109] O mult mai mare parte din vină revine însă Amiralităţii. Camera 40 a decriptat o serie de mesaje care identificau calea de retragere a lui Scheer, însă cea mai mare parte a acestor informaţii esenţiale nu i-a fost transmisă lui Jellicoe. Singurul mesaj interceptat privind coridorul Horn Reef care i-a fost transmis (la ora 22:41) nu l-a impresionat, în parte şi pentru că o comunicare primită cu puţin timp înainte de la Amiralitate (la 21:58) îi indicase o poziţie despre care ştia că este imprecisă, dar în principal din cauză că încrederea lui în informaţiile oferite de Amiralitate fusese subminată de comunicarea eronată din cursul zilei, potrivit căreia Scheer încă se afla în port. „Ce să cred, când primesc telegrama aceea şi după trei ore dau peste toată flota germană în larg?”, s-a întrebat ulterior Beatty. Jellicoe a insistat că decizia de a nu-i trimite toate informaţiile care identificau calea de retragere a lui Scheer a fost „absolut fatală”: „Este imposibil de înţeles această omisiune extraordinară din partea

Statului-Major al Amiralităţii, dar nu poate exista nicio îndoială că aceasta a fost cauza pentru care Flota Oceanică germană nu a fost atacată la lumina zilei în largul coridorului Horn Reef”[110].

În urma Bătăliei Iutlandei, principala prioritate a Amiralităţii în domeniul informaţiilor a fost stabilirea avariilor suferite de Flota Oceanică în timpul luptei. Răspunsul nu putea fi oferit de SIGINT; nu existau evaluări germane ale daunelor care să poată fi interceptate. Probabil pentru prima dată pe parcursul războiului pe mare, spionajul a reuşit să ofere informaţii navale de importanţă majoră la care Camera 40 nu avea acces. Cel mai eficient agent al MI1c din timpul războiului, Karl Krüger, un inginer naval cu numele de cod TR/16, a fost cel care a reuşit să dea răspunsul. Krüger îşi oferise serviciile legaţiei britanice de la Haga în noiembrie şi fusese recrutat de Richard Tinsley, reprezentantul la Rotterdam al lui Cumming. Motivaţia lui era un amestec de zgârcenie şi dorinţă de răzbunare. Potrivit unui raport postbelic al SIS, lucra pentru „sume foarte mari de bani, după care este în continuare lacom”. A mai reieşit şi faptul că, în timp ce se afla în marina germană, Krüger „insultase o rudă de-a kaizerului”, după care a fost „judecat de o curte marţială şi degradat, devenind astfel foarte pornit împotriva ţării sale”. Cele 60 de rapoarte ale sale din timpul războiului care s-au păstrat arată că, în perioada mai 1915-ianuarie 1919, a vizitat lunar şantierele navale germane şi a transmis informaţii despre acestea. Între 3 şi 20 iunie, după Bătălia Iutlandei, a vizitat zece şantiere navale, printre care s-au numărat şi cele de la Kiel, Bremen, Rostock şi Danzig. Hall a apreciat că raportul cuprinzător al lui Krüger privind evaluarea daunelor a fost de „100%”. Krüger a raportat că opt nave de mare capacitate urmau să fie scoase din acţiune timp de cel puţin trei luni.[111][365] Un al doilea agent al MI1c, D.15, care acţiona din Danemarca, a oferit detalii suplimentare, inclusiv estimări extraordinar de precise ale numărului victimelor în rândurile flotei germane.[366]

Succesele lui Krüger şi D.15 demonstrează neajunsurile securităţii şantierelor navale germane pe timp de război, în comparaţie cu cele britanice. Securitatea porturilor în Statele Unite, ţară neutră, era şi mai puţin strictă. În primele ore ale zilei de 30 iulie 1916, sabotorii germani au obţinut cel mai mare succes din timpul războiului pe şantierul feroviar Black Tom, aflat pe malul golfului New York, în faţa Statuii Libertăţii. O barjă încărcată cu 50 de tone de TNT şi 69 de vagoane care conţineau mai mult de 1 000 de tone de muniţie destinate Aliaţilor au fost distruse într-o explozie echivalentă cu un cutremur de 5,5 pe scara Richter – cea mai mare explozie înregistrată înainte de 11 septembrie. Mii de ferestre ale zgârie-norilor din Brooklyn şi Manhattan s-au spart şi au căzut în stradă. Explozia a spart şi majoritatea geamurilor din Jersey City. Torţa Statuii Libertăţii a fost avariată; scara interioară, pe care urcau până atunci vizitatorii pentru a se bucura de priveliştea spectaculoasă, a fost ulterior închisă.[112]

Succesul operaţiunilor germane de sabotaj a scos în evidenţă slăbiciunile evidente ale contraspionajului american. Atât Lansing, cât şi Frank L. Polk, consilierul de la Departamentul de Stat responsabil pentru informaţii, înţelegeau mult mai bine decât preşedintele problemele provocate de resursele inadecvate ale Biroului de investigaţii şi Serviciului Secret, precum

---

[365] Krüger, cel mai eficient spion britanic din timpul Primului Război Mondial, nu a fost depistat de germani până în 1939. (*N.a.*)

[366] D.15 a estimat numărul victimelor la 2 477 de morţi şi 490 de răniţi; bilanţul oficial final a fost de 2 551 de morţi şi 507 răniţi. Vezi Jeffery, *1916*, loc. 2299. (*N.a.*)

şi de rivalitatea uneori exacerbată dintre cele două instituţii. În vara lui 1916, Lansing l-a numit pe Polk la conducerea unei noi unităţi, cunoscute ulterior drept U-1, care să coordoneze activitatea de culegere de informaţii acţionând pe post de „«casă de clearing» sau măcar ca depozitar al informaţiilor obţinute din diverse surse”. După cum i-a spus ulterior Lansing lui Wilson, Biroul şi Serviciul Secret erau „dispuse să raporteze Departamentului de Stat, dar nu şi unul altuia”. Wilson nu reuşea să se decidă nici să se ocupe el de problema coordonării serviciilor de informaţii, nici să i-o delege lui Lansing. Stilul pedant şi birocratic al secretarului de stat îl irita tot mai mult pe preşedinte. După cum s-a plâns unul dintre criticii lui Lansing, acesta părea că „depunea eforturi să fie plicticos”. Wilson acţiona în mare măsură şi ca secretar de stat şi dovedea mai multă încredere în stilul de diplomaţie al colonelului House, deşi acesta nu avea experienţă, decât în Departamentul de Stat şi în misiunile americane din străinătate. Totuşi, Lansing înţelegea problemele culegerii şi evaluării informaţiilor cu mult mai bine decât Wilson şi House, chiar dacă nu se apropia de nivelul lui George Washington.[113]

Punctul culminant al operaţiunilor de sabotaj germane în Statele Unite, atins odată cu atacul de la Black Tom din iulie 1916, a coincis cu cea mai sângeroasă ofensivă britanică a războiului, în Bătălia de pe Somme. Serviciile de informaţii militare britanice, a căror organizare era confuză din cauza responsabilităţilor împărţite între Ministerul de Război şi cartierul general din Franţa, nu erau încă deplin integrate cu MI1c al lui Cumming, care avea să joace un rol major pe Frontul de Vest în ultimul an al războiului.[114] Sir Douglas (ulterior conte) Haig, care i-a urmat lui Sir John French în funcţia de comandant suprem pe Frontul de Vest la sfârşitul lui 1915, nu înţelegea prea bine cum să integreze spionajul în planificarea sa militară. Speranţele sale au devenit un substitut pentru evaluarea riguroasă a informaţiilor atât înainte, cât şi în timpul Bătăliei de pe Somme. În februarie 1916, la o şedinţă a personalului de la Cartierul General, generalul de brigadă John Charteris, şeful serviciului de informaţii al lui Haig, a enumerat „dorinţa de a mulţumi” pe primul loc în lista „marilor riscuri pe care trebuie să le evite orice ofiţer de informaţii”. Nu a reuşit să-şi urmeze propriul sfat. James Marshall-Cornwall, care i-a fost subordonat, era îngrijorat de „optimismul său nonşalant”. Sintezele sale „păreau să aibă mai mult scopul să ne ridice nouă moralul decât să schiţeze imaginea reală a punctelor forte şi a capacităţilor de luptă ale inamicului”.[115] Deşi Charteris nu a contrafăcut informaţii, avea tendinţa de a-i spune lui Haig ce îşi dorea acesta să audă.[116] Pe 1 iulie, la începutul Bătăliei de pe Somme, rezerva germană era formată din şase divizii, toate cu un moral satisfăcător, poziţionate în sectorul britanic de pe Frontul de Vest. Charteris a raportat că este vorba doar despre trei divizii, toate cu moralul scăzut.[117] Subestimarea gravă a rezervelor germane a continuat să denatureze evaluarea informaţiilor făcută de Cartierul General până la sfârşitul lunii septembrie.[118]

Când a început Bătălia de pe Somme, de departe cel mai eficient grup de ofiţeri de informaţii britanici din teatrul de operaţiuni nu se afla la Cartierul General din Franţa, ci la Biroul arab de la Cairo. Succesul Biroului arată ce s-ar fi putut realiza în Franţa, cu o conducere şi un personal mai bun. Şeful Biroului arab, generalul de brigadă Gilbert F. Clayton, un veteran al armatei egiptene, avea, în mare măsură, imaginaţia şi receptivitatea care îi lipseau lui Charteris. Cel mai cunoscut membru al Biroului, T.E. Lawrence, care şi-a început cariera ca arheolog la Oxford, a scris despre Clayton în clasicele sale memorii, *Cei şapte stâlpi ai înţelepciunii*:

> Clayton era conducătorul nimerit pentru o bandă de sălbateci ca noi. Era calm, detaşat, clarvăzător şi de un curaj inconştient când era vorba să-şi asume răspunderea. Celor aflaţi în subordinele sale le dădea întotdeauna imboldul necesar. Părerile îi erau generale, ca şi cunoştinţele sale. Lucra mai curând influenţând pe ceilalţi decât dându-le ordine în gura mare. Dar nu e câtuşi de puţin uşor să-i descrii această putere de a influenţa. Asemeni apei sau uleiului, se strecura în tăcere şi cu insistenţă în orişice. Nu era cu putinţă să spui unde era amestecat Clayton şi unde nu, precum nici care era aportul său propriu într-o înfăptuire.[119]

Ofiţerii de informaţii ai Biroului aveau tendinţa să fie mai degrabă neconvenţionali decât „sălbateci”: un amestec creativ eclectic atât din medii civile, cât şi militare, cu o gamă remarcabilă de cunoştinţe regionale şi profesionale, care includea arheologie, politică, jurnalism, forţele turce, administraţia britanică din Sudan şi Corpul Inginerilor Regali.[120] Pe lângă faptul că dispunea de imagini mai bune decât Cartierul General din Franţa, datorită cerului senin din Orientul Mijlociu, începând din 1916, Biroul avea la dispoziţie şi SIGINT de mai bună calitate, în parte datorită slabei calităţi a cifrurilor turceşti. La sfârşitul lui 1916, amiralul Sir Rosslyn Wemyss, comandantul bazei Marinei Regale din Indiile de Est şi Egipt, a dat asigurări Amiralităţii că SIGINT va oferi avertismente generoase privind orice înaintare a forţelor turce, „deoarece un mare număr de mesaje W/T [telegrafice] transmise de posturile din Sinai şi Arabia sunt interceptate de noi şi posturile militare şi descifrate de departamentul de informaţii [militare din Cairo]. Ştirile astfel obţinute sunt de mare valoare”[121].

În colaborare cu serviciile de informaţii militare de la Cairo, Biroul arab a coroborat şi analizat imagini, SIGINT şi informaţii obţinute din spionaj şi din surse publice, a redactat buletine de informaţii zilnice şi evaluări ale informaţiilor, care au fost distribuite altor departamente şi în cadrul guvernului.[122] Acestea puneau accentul pe informaţiile politice şi includeau o perspectivă pe termen mai lung decât rapoartele primite de Haig. Cel mai cunoscut raport al Biroului era *The Arab Bulletin*, pe care îl primeau, de câteva ori pe lună, 25 de instituţii, printre care se numărau Ministerul de Externe, Amiralitatea, directorul serviciului de informaţii militare (Ministerul de Război), secretarul Departamentului de Externe (India), comandantul britanic al armatei din Egipt (Khartoum), Înaltul comisar al Egiptului şi alte înalte oficialităţi din Orientul Mijlociu. La nivel neoficial, probabil că numărul destinatarilor era mult mai mare.[123] *The Arab Bulletin* era şi cel mai uşor de citit, şi cel mai ştiinţific raport informativ produs în Primul Război Mondial sau orice alt război anterior. Arheologul D.G. Hogarth, care, la fel ca Lawrence, a fost unul dintre primii editori, a scris în 1917:

> Întrucât era la fel de uşor să-l scrii într-o engleză decentă, ca şi într-una de proastă calitate, dar mult mai agreabilă, *Arab Bulletin* a avut de la bun început o tentă literară care nu era întotdeauna prezentă în rapoartele informative. În primul rând, buletinul urmăreşte să ofere rapoarte informative logice şi pe cât posibil complete, în principal despre Hijāz şi zona Revoltei Arabe. În al doilea rând, *Arab Bulletin* urmăreşte să ofere aprecieri avizate asupra situaţiilor şi chestiunilor politice din zona de care se ocupă în mod direct. În al treilea rând, urmăreşte să înregistreze şi să păstreze toate datele istorice recente referitoare la arabi şi teritoriile unde se vorbeşte limba arabă şi să salveze astfel de la uitare şi orice fapte mai vechi care ar putea ajuta la explicarea situaţiei curente: de asemenea, orice date de interes geografic sau de altă natură ştiinţifică, ce pot fi scoase la iveală de pătrunderea noastră în Ţările Arabe în cursul acestui război. Redactorul urmăreşte şi ca dosarul complet al Buletinului, cu toate numerele, să fie indispensabil oricui ar fi nevoit de aici înainte să întocmească,

pentru uz oficial, o istorie a arabilor din ultimii trei ani, un manual de informaţii al oricărui district arab sau chiar o hartă a Arabiei.[124]

Hogarth, scria Lawrence, a fost „neobositul nostru istoric" care „ne-a adus dinainte paralele şi lecţii de istorie".[125] Lawrence a relatat în noiembrie 1916: „Am auzit iar şi iar [de la beduini] despre faptele primilor arabi sau despre lucrurile pe care le-au spus şeriful şi fiii săi, care conţin tot ce şi-ar dori un patriot arab exaltat. Ei intenţionează să restabilească Ş[a]ria [...]".[126]

Biroul arab a fost uneori remarcabil de sincer în criticarea altor agenţii de informaţii aliate cu care nu era de acord. Lawrence, de exemplu, l-a descris pe şeful Departamentului britanic de informaţii din Basra drept „foarte bun, dar nu a fost niciodată în Turcia şi n-a citit despre ea, şi nu ştie nici pic de arabă. Acest lucru nu ar conta neapărat, dar, din păcate, personalul său nu furnizează cunoştinţele necesare".[127] Deloc surprinzător, sinceritatea Biroului arab de a „spune adevărul puterii" şi angajamentul său faţă de Revolta Arabă i-au adus duşmani în guvernul indian, în administraţia militară din Mesopotamia, la Înaltul Comandament din Egipt şi la Biroul pentru India de la Londra.[128] Deşi *The Arab Bulletin* a mers la DMI la Ministerul de Război, nu există dovezi că Haig sau Charteris au văzut vreodată un exemplar al acestuia.[367] Ar fi fost puţin probabil să-l aprobe.

Capacitatea serviciilor germane de informaţii militare de a intercepta mesajele telefonice britanice de pe front – probabil cea mai importantă sursă de informaţii operative pe Frontul de Vest – a contribuit la anularea elementului-surpriză pe care conta Haig înainte de începerea ofensivei de pe Somme. În ajunul atacului, a fost interceptat un mesaj de încurajare al generalului Henry Rawlinson.[129] Pe 1 iulie 1916, trupele britanice, care cărau raniţe de aproape 30 de kilograme, înaintau la pas în coloane uniforme către tranşeele inamice, oferindu-le tunarilor nemţi cea mai bună ţintă din război. Pe măsură ce era doborât un rând de soldaţi, veneau alţii, la intervale regulate de 100 de metri. La sfârşitul primei zile de lupte, trupele britanice aveau aproape 60 000 de oameni ucişi sau răniţi, un bilanţ zilnic mai mare decât în orice zi din istoria armatei britanice, mai mare decât orice bilanţ înregistrat într-o zi de oricare dintre armate în Primul Război Mondial. Haig părea incapabil să înţeleagă amploarea catastrofei. În ziua următoare a scris în jurnalul său: „Inamicul a fost, fără îndoială, puternic zguduit. Aşadar, modul de acţiune corect este să-l presăm puternic, fără cea mai mică întârziere". După două săptămâni, în ciuda pierderilor grele, optimismul lui Haig era nezdruncinat. El a descris luptele din 14 iulie drept „cea mai bună zi pe care am avut-o în acest război".[130] La încheierea bătăliei, după patru luni şi jumătate într-o mare de noroi, deşi linia frontului avansase, pe alocuri, cu circa 8 kilometri, încă nu fuseseră atinse multe dintre obiectivele stabilite de Haig pentru prima zi. Consolându-se cu estimările exagerate ale pierderilor suferite de inamic, a reuşit să se convingă că ducea un război de uzură eficient. „Rezultatele de pe Somme justifică deplin încrederea în capacitatea noastră de a înfrânge rezistenţa inamicului", scria el.

Atât Charteris, cât şi Haig au fost însă îngroziţi de breşele de securitate a comunicaţiilor, dezvăluite în timpul ofensivei de documentele secrete germane capturate, printre care se aflau şi transcrieri ale mesajelor britanice transmise prin telefoanele de campanie. Charteris susţinea, poate exagerând puţin, că germanii obţinuseră „din această sursă o cantitate extraordinară de

---

[367] Nu există, de exemplu, nicio referire la Biroul arab sau la oricare dintre membrii săi în Beach, *Haig's Intelligence.* (*N.a.*)

informaţii”, care îi ajutaseră să opună rezistenţă în faţa ofensivei britanice.[131] Sinteza interogatoriilor luate prizonierilor de război în septembrie 1916 dezvăluia că „membri ai personalului special, buni lingvişti”, identificaţi cu litera T pe epoleţi, ascultau comunicaţiile telefonice ale armatei britanice: „Aceşti oameni sunt ţinuţi mult în spatele liniilor, pentru a reduce riscul de a fi capturaţi. Un prizonier a mai spus că utilizarea telefoanelor este interzisă, cu excepţia mesajelor urgente la fiecare oră, pentru a permite recepţia mesajelor [britanice]”.[132]

Feldmareşalul Sir William Robertson, şeful Statului-Major General Imperial (CIGS), îl avertizase pe Haig, pe 29 iulie 1916, că unii miniştri „încep să se îngrijoreze” din cauza numărului mare de victime britanice şi „mă tot întreabă dacă, după părerea mea, pierderi de, să zicem, 300 000 de oameni vor duce la rezultate bune, pentru că, altfel, ar trebui să ne mulţumim cu mai puţin”.[133] În încercarea de a limita criticile miniştrilor, Robertson a restricţionat fluxul de veşti proaste şi informaţii pesimiste despre Bătălia de pe Somme. Lloyd George, care a devenit secretar de stat pentru război în iulie, i s-a plâns lui Haig în octombrie că „Statul-Major General de la Ministerul de Război nu-l lasă să afle *nimic* şi îl alimentează doar cu ceea *ce cred ei* că este nimerit să afle”.[134]

Capacitatea lui Robertson de a decide ce ar trebui sau nu să ajungă la prim-ministru şi cabinet se datora în mare măsură lipsei personale de interes a lui Asquith pentru serviciile de informaţii. Deşi guvernul său de dinainte de război înfiinţase Biroul pentru servicii secrete, ale cărui departamente intern şi extern conduse de Kell şi Cumming au devenit MI5 şi MI1c (ulterior SIS sau MI6), în timpul războiului nu a arătat niciun interes aibă întâlniri cu niciunul dintre ei. Ca toţi miniştrii săi, cu excepţia lui Churchill, care au trebuit să demisioneze în mai 1915 după erorile din expediţia de la Gallipoli, Asquith nu ştia aproape nimic despre istoria serviciilor britanice de informaţii. Nu avea idee, de exemplu, că Walsingham se întâlnise cu Elisabeta I şi cu Burghley aproape zilnic în timpul războaielor cu Spania[135] sau că, în timpul unei etape critice din timpul Războaielor Revoluţionare Franceze, şeful serviciului de informaţii al lui Pitt cel Tânăr, William Wickham, îl vizitase frecvent pe Pitt noaptea târziu acasă pentru a-i furniza cele mai noi informaţii, „adesea [...] în camera sa de toaletă şi nu numai o dată în dormitorul său”.[136] Singura întâlnire despre care se ştie a lui Asquith cu un şef de serviciu de informaţii a fost cu Hall, la sfârşitul lui 1914, după ce un parlamentar a descoperit că acesta, fără autorizaţia guvernului, coordona deschiderea corespondenţei externe, inclusiv a lui, invocând motive de securitate. Ulterior, Hall a spus că, în timpul întâlnirii cu premierul în Downing Street nr. 10, „nu puteam scăpa de senzaţia că asistam la un fel teatru ciudat. Lucrurile deveniseră brusc ireale”.[137] Deşi Asquith a acceptat argumentele în favoarea cenzurării corespondenţei pe timp de război, nu s-a arătat interesat nici atunci, nici mai târziu să discute cu Hall despre activitatea de spionaj. Dacă ar fi înţeles cât de importantă era pentru efortul de război reluarea, după o întrerupere de 70 de ani, a activităţii de decriptare realizată de Camera 40, cu siguranţă ar fi făcut acest lucru. Dar poate că nici nu a fost informat. Nu există nicio dovadă că lui Asquith i s-ar fi prezentat vreodată un document decriptat. Există o singură ocazie consemnată în care a fost măcar informat despre conţinutul unui mesaj decodat. Pe 20 noiembrie 1916, cu mai puţin de trei săptămâni ca Lloyd George să preia conducerea guvernului, Maurice (ulterior baron) Hankey, secretarul Comitetului de Război (care în curând avea să devină primul şi cel mai longeviv secretar în funcţie din guvernul britanic), a apreciat că un mesaj

german interceptat care conţinea „informaţii absolut de încredere, dar foarte secrete, potrivit cărora cancelarul german încearcă să obţină medierea americană” este atât de important, încât l-a adus la cunoştinţa premierului.[138]

Dacă Churchill, pe atunci parlamentar fără atribuţii suplimentare, după o perioadă în care fusese pe Frontul de Vest, cu grad de locotenent-colonel, ar mai fi fost ministru, fără îndoială că ar fi contestat acurateţea informaţiilor militare furnizate de Robertson guvernului Asquith în timpul Bătăliei de pe Somme. Pe 1 august, prietenul său, procurorul general F.E. Smith, a adus la cunoştinţa miniştrilor un atac dur (pe care nu îl susţinea şi el) al lui Churchill, care critica inutilitatea ofensivei lui Haig şi cerea încheierea acesteia: „În ceea ce priveşte *personnel*-ul, rezultatele operaţiunii au fost dezastruoase; pe *terrain* au fost absolut neproductive [...]. Prin urmare, din toate punctele de vedere, ofensiva britanică *per se* a fost un mare eşec”. Robertson a replicat prezentând probabil cea mai inexactă informaţie oferită guvernului britanic pe parcursul întregului Prim Război Mondial. El a susţinut că, în ultima lună, Germania înregistrase 1,25 milioane de victime. În realitate, în cele patru luni şi jumătate ale Bătăliei de pe Somme, numărul victimelor germane a fost de mai puţin de 500 000.[139]

Stângăcia Diviziei de operaţiuni a Amiralităţii în utilizarea informaţiilor secrete în timpul Bătăliei Iutlandei şi a Cartierului General din Franţa în cursul Bătăliei de pe Somme contrasta puternic cu stilul sofisticat, chiar lipsit de scrupule uneori, al lui „Blinker” Hall. Pe lângă controlul decriptării mesajelor navale în Camera 40, Hall şi-a asigurat şi rolul principal în exploatarea informaţiilor provenite din decriptarea traficului diplomatic american şi german. Telegramele diplomatice americane decriptate ajungeau la el de la agenţia militară de SIGINT, MI1b, omologul de la Ministerul de Război al Camerei 40. Cunoscută iniţial drept MO5e, unitatea primise, în timpul primelor mişcări de trupe, misiunea de a intercepta mesajele radio ale armatei germane, în colaborare cu *Section du Chiffre* franceză. Când fluxul s-a redus, la începutul războiului în tranşee, MI1b s-a concentrat asupra încercărilor de a descifra traficul diplomatic american între Washington şi Europa, la care a avut acces practic complet. Deşi codurile şi cifrurile americane erau relativ slabe, criptanaliştii nu înregistrau progrese rapide. După cum recunoaşte şi istoria oficială a MI1b: „Activitatea era complet nouă pentru toţi membrii personalului, nu existau date despre experienţe trecute după care să se ghideze, iar problema rezolvării manualelor masive de coduri trebuia gândită de la zero”.[140] Istoria oficială nu menţionează însă că ritmul lent avea drept cauză şi faptul că unitatea britanică a considerat că nu poate cere ajutorul colegilor mai experimentaţi de la *Section du Chiffre* pentru codurile şi cifrurile Statelor Unite, care erau ţară neutră, aşa cum făcuseră în cazul mesajelor inamice interceptate.

Până la sfârşitul lui 1915 atacul asupra codurilor şi cifrurilor americane reuşise în cele din urmă.[368] Deşi criptanaliştii de la MI1b şi Camera 40 au refuzat să colaboreze până în primăvara lui 1917, din „simplă invidie oficială”, după cum spunea mai târziu Denniston[141], Hall primea copii după documentele americane decriptate de MI1b. Cele mai importante dintre primele decriptări

---

[368] Cea mai veche decriptare a unei telegrame diplomatice americane care s-a păstrat este din 25 septembrie 1915 şi este incompletă. Următoarele decriptări care se mai păstrează, începând cu ianuarie 1916, sunt atât complete, cât şi corecte – dovezi conform cărora criptanaliştii au rezolvat complet problemele cu care se confruntaseră cu câteva luni mai devreme. Vezi Larsen, „British Intelligence and American Neutrality”, cap. 3. (*N.a.*)

au fost rapoarte ale principalului consilier de politică externă al preşedintelui Wilson, colonelul Edward M. House, despre încercările sale de a convinge guvernele britanic, francez şi german să accepte o conferinţă de pace. La începutul lui 1916, House a petrecut aproape două luni făcând naveta între Londra (principalul său port de escală), Paris şi Berlin. Hall, care se opunea categoric propunerii de convocare a unei conferinţe de pace, a făcut uz selectiv şi fără scrupule de documente decriptate pentru a submina eforturile lui House. Hankey scria după ce Hall i-a arătat câteva dintre documentele decriptate: „Această informaţie este, desigur, de nepreţuit”.[142]

La sfârşitul lui 1916, cu ştiinţa (şi, fără îndoială, aprobarea) lui Hall, şeful biroului MI1c din Statele Unite, Sir William Wiseman, un fost boxer care reprezentase universitatea Cambridge, a reuşit să devină confident al colonelului House. La prima lor întâlnire, pe 17 decembrie, Wiseman l-a impresionat pe House ca fiind „cel mai important interlocutor pe care l-am avut de ceva timp”. Ştiind că House nu-l agrea pe ambasadorul britanic la Washington, Sir Cecil Spring Rice, din cauza simpatiilor republicane şi a umorului său indiscret, Wiseman s-a decis să devină el cel mai influent reprezentant al Marii Britanii în Statele Unite, prezentându-şi în mod eronat adevăratul rol. Sedus de farmecul şi rangul străvechi de baronet ale lui Wiseman, House a decis cu naivitate că acesta avea toate calităţile pentru a asigura un canal de comunicare directă cu guvernul David Lloyd George, care preluase puterea cu zece zile înainte de prima lor întâlnire. House i-a scris lui Wilson pe 26 ianuarie 1917:

> [Wiseman] mi-a spus, în *cea mai mare taină*, un lucru pe care îl bănuiam deja şi anume că este în legătură directă cu Ministerul de Externe şi că ambasadorul şi ceilalţi membri ai ambasadei nu sunt la curent cu acest lucru.
>
> Sunt fericit peste măsură după această ultimă întâlnire cu el, căci consider că el reflectă opiniile guvernului său.

În realitate, departe de a fi purtător de cuvânt al guvernului britanic, Lloyd George şi majoritatea (poate toţi) dintre miniştrii săi încă nu ştiau de existenţa sa. Wiseman nu era, cum spusese el, „în legătură directă cu Ministerul de Externe”. În schimb, el îi era subordonat lui Mansfield Cumming, şeful MI1c, care transmitea Ministerului de Externe şi altor ministere din Whitehall orice informaţie considera de cuviinţă. După ce l-a câştigat pe House de partea sa printr-un amestec de farmec şi inducere în eroare, Wiseman a folosit apoi încrederea lui House pentru a convinge Whitehallul că poate asigura legătura directă cu Casa Albă. John Bruce Lockhart, şeful biroului SIS din Statele Unite la începutul anilor 1950, considera că Wiseman a fost probabil „cel mai eficient agent de influenţă” britanic din prima jumătate a secolului XX şi probabil şi de mai târziu.[143]

Pe lângă faptul că i-a indus în eroare pe House şi Wilson în legătură cu rolul său în Statele Unite, Wiseman a coordonat şi o gamă creativă de operaţiuni sub acoperire pe care le-ar fi dezaprobat categoric amândoi. Una dintre cele mai fanteziste a fost cea în urma căreia adjunctul său de la New York, Norman Thwaites, a furat, în timpul unei petreceri din Long Island, o fotografie cu ambasadorul german, contele Johann Heinrich von Bernstorff, cu braţele în jurul a două tinere în costume de baie. Deşi fotografia era nevinovată, Thwaites şi-a dat seama imediat de valoarea ei în propagandă. A dus-o la New York, a copiat-o şi a pus-o înapoi în albumul de fotografii al proprietarei înainte ca aceasta să-i observe absenţa. Apoi a făcut o copie mărită a

fotografiei aparent compromiţătoare, aranjând să fie expusă în biroul ambasadorului rus, făcându-l de râs pe Bernstorff în faţa corpului diplomatic acreditat la Washington. Potrivit lui Thwaites, „bietul Bernstorff a auzit de ea destul de repede şi l-a blestemat pe moscovit, fiind cu siguranţă de părere că vreo canalie de servitor plătit în secret de ruşi sustrăsese poza". Când fotografia a apărut în presă, House şi Wilson au presupus probabil că sursa era ambasada Rusiei.[144]

Cel mai mare obstacol cu care s-a confruntat Wiseman în încercarea de a câştiga încrederea lui House şi Wilson în primele luni ale guvernului Lloyd George a fost reacţia furioasă a noului prim-ministru faţă de documentele americane decriptate. De când devenise secretar de stat pentru război, în iunie 1916, Lloyd George dezvoltase un interes activ pentru SIGINT, deşi iniţial nu dispunea de suficiente cunoştinţe. După ce a citit un document decriptat la sfârşitul lunii septembrie, el a ajuns la concluzia eronată că americanii şi nemţii colaborează împotriva interesului britanic pentru a formula o propunere de pace. Fără să menţioneze numele preşedintelui, Lloyd George a acordat imediat un interviu unui jurnalist american, avertizându-l pe Wilson să nu se amestece: „Nu trebuie să existe nicio imixtiune din exterior în această etapă". „Lupta", anunţa Lloyd George, „trebuie să se ducă până la sfârşit – până la knockout". Pentru a se asigura că Wilson, atunci în plină campanie electorală prezidenţială, a primit mesajul, a aranjat ca textul interviului să fie transmis direct la Casa Albă. Lordul Grey, secretarul de externe, a fost unul dintre numeroşii miniştri care au reacţionat furios după ce au văzut interviul. Lloyd George a ripostat prezentând o copie a documentului american decriptat al cărui conţinut îl interpretase eronat. „Mă întreb dacă vă menţineţi părerea după ce citiţi informaţiile secrete de la M.I.1[b]", i-a scris lui Grey.[145]

Deşi Lloyd George nu a dezvăluit documentul decriptat în Camera Comunelor, el a susţinut în faţa parlamentarilor că avertismentul său către Statele Unite a avut la bază informaţii secrete. „Membrii şi-au ciulit urechile şi au aşteptat dezvăluiri din istoria secretă", a relatat *Daily Mail*, „dar domnul Lloyd George doar le-a aţâţat apetitul, fără a li-l şi satisface". Lloyd George i-a oferit redactorului-şef de la *Manchester Guardian* un indiciu mai clar asupra naturii informaţiilor care l-au determinat să acţioneze. El avea, a spus, „dovezi documentate" conform cărora nemţii îi „făcuseră lui Wilson o sugestie să propună el medierea". În câteva zile după ce a devenit prim-ministru, alte două mesaje americane decriptate, pe care Lloyd George le-a interpretat eronat, fără să le înţeleagă contextul, l-au convins că Germania şi Statele Unite sunt implicate în continuare într-o conspiraţie. În discuţii particulare, el a denunţat propunerea de pace a lui Wilson de la 20 decembrie drept „manevră germană". „Ştiau, ştiau cu siguranţă", i-a spus Lloyd George redactorului-şef de la *Manchester Guardian*, „că a fost avansată la sugestia" Germaniei. Deşi Lloyd George a fost convins să nu dea un răspuns furios în public, el a rămas profund neîncrezător faţă de Wilson.[146]

Până atunci, Hall ascunsese de americani succesul obţinut de Camera 40 în spargerea codurilor şi cifrurilor germane, de teamă să nu-i alerteze asupra vulnerabilităţii propriilor comunicaţii. Probabil că se temea că indiscreţiile lui Lloyd George riscau deja să dezvăluie secretul. Totuşi, în dimineaţa zilei de 17 ianuarie 1917, Hall s-a confruntat cu o dilemă dificilă. Unul dintre principalii săi criptanalişti, editorul Nigel de Gray, absolvent Eton, care lucrase în tura de noapte, l-a întrebat pe un ton dramatic: „Vrei să-i aduci pe americani în război?" „Da, băiete", a răspuns Hall. „De ce?" „Cred că am aici ceva pentru

tine”, a spus de Gray şi i-a înmânat lui Hall decriptarea parţială a unei telegrame trimise de ministrul german de Externe, Arthur Zimmerman, către ambasada de la Washington, pentru a fi retransmisă către Ciudad de México.

Telegrama Zimmermann, după cum a devenit cunoscută, conţinea o ofertă germană de alianţă cu Mexicul în eventualitatea declanşării unui război între Germania şi Statele Unite, care includea şi „angajamentul german că Mexicul îşi va recupera teritoriile pierdute din Texas, New Mexico şi Arizona”. Din cauza importanţei sale, telegrama fusese transmisă de la Berlin atât prin „circuitul suedez”, cât şi prin cablul telegrafic transatlantic american. Printr-o impertinenţă diplomatică fără precedent, Statele Unite fuseseră păcălite să ofere unul dintre canalele prin care Germania spera să convingă Mexicul să intre în război împotriva SUA. Hall a înţeles imediat care sunt potenţialele riscuri, dar şi avantajele publicării mesajului decriptat. Dacă Washingtonul îşi dădea seama că Marea Britanie intercepta mesajele transmise prin cablul transatlantic american şi decripta traficul diplomatic american şi german, telegrama Zimmerman ar fi putut însemna nu un triumf al Camerei 40, ci un dezastru spectaculos pentru serviciile secrete. Ca atare, înainte de a putea folosi interceptarea pentru a provoca furia administraţiei Wilson şi a opiniei publice americane, Hall trebuia să găsească o metodă de disimulare a originii mesajului.[147]

Timp de aproape trei săptămâni, Hall a păstrat secretul telegramei Zimmermann pentru el şi Camera 40 – în speranţa că Statele Unite ar putea intra în război fără să fie nevoie să publice telegrama. Pe 1 februarie 1917, Germania a început războiul submarin total. Drept răspuns, Wilson a întrerupt relaţiile diplomatice cu Germania două zile mai târziu, dar şi-a declarat speranţa că pacea poate fi menţinută în continuare. Pe 5 februarie, Hall i-a telegrafiat lui Gaunt la New York, cerându-i „să încerce să obţină copii ale tuturor telegramelor trimise începând cu 18 ianuarie de la ambasada Germaniei din Washington către ambasadorul din Mexic”. Principalul obiectiv al lui Hall era să obţină versiunea telegramei Zimmermann care ajunsese în Ciudad de México, pentru a ascunde faptul că serviciile britanice o interceptaseră pe traseu.[148][369] Obiectivul a fost atins. Gaunt i-a transmis cererea consulului general britanic din Ciudad de México, Edward Thurstan, care a obţinut copii ale telegramelor diplomatice germane de la o sursă din biroul de telegraf.[370] Tot pe 5 februarie, probabil la scurt timp după ce-i transmisese mesajul lui Gaunt, Hall s-a prezentat în cele din urmă la Ministerul de Externe cu o decriptare nu tocmai completă a telegramei Zimmermann. Pe 19 februarie, cu ajutorul copiei obţinute din Mexic, Camera 40 a realizat o versiune completă a telegramei care avea să devină cel mai mediatizat document decriptat din istoria serviciilor secrete:

19.01.17

Intenţionăm să începem pe 1 februarie un război submarin total.

---

[369] Hall credea, corect, că legaţia germană din Ciudad de México nu dispunea de varianta mai complexă a codului diplomatic folosit de Berlin în mesajele către ambasada de la Washington. Versiunea telegramei trimise legaţiei din Mexic, se credea, de asemenea corect, că se va dovedi astfel mai uşor de decriptat în întregime de către Camera 40. (*N.a.*)

[370] Thurstan este adesea numit trimisul britanic în Mexic. *The London Gazette* din 23 noiembrie 1915 îl identifică drept consul general. Probabil a lucrat şi pentru MI1c. (*N.a.*)

Încercăm, în ciuda acestui fapt, să menţinem neutralitatea SUA. În cazul în care acest lucru nu reuşeşte, facem Mexicului o propunere de alianţă cu următorii termeni:

Să pornim la război împreună.

Să facem pace împreună.

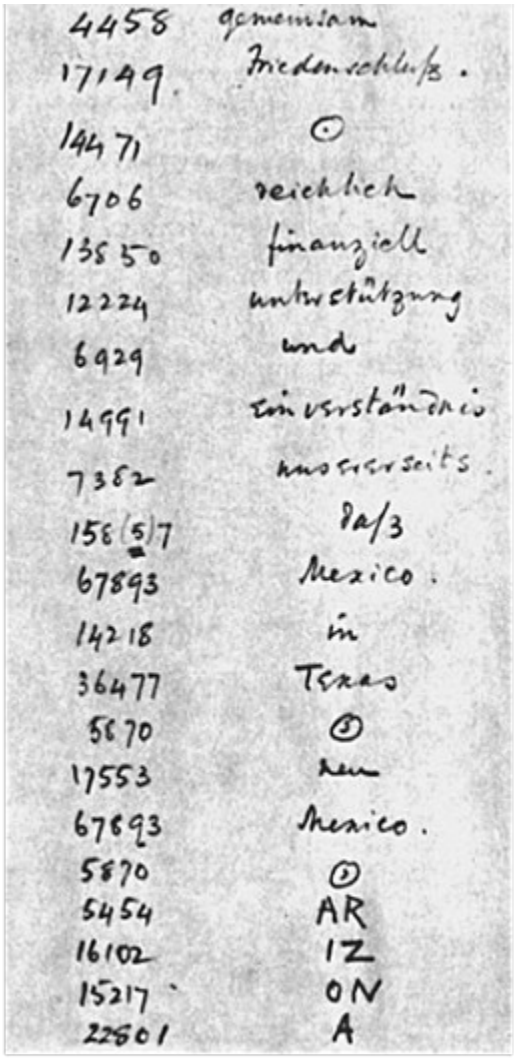
Sprijin financiar generos şi susţinerea din partea noastră ca Mexicul să îşi recapete teritoriile pierdute din Texas, New Mexico şi Arizona. Detaliile acordului vor fi stabilite de dumneavoastră.

Îl veţi informa în cel mai mare secret pe preşedinte[le mexican] cu privire la cele de mai sus de îndată ce izbucnirea războiului cu SUA este certă şi veţi adăuga sugestia că ar trebui să invite din proprie iniţiativă Japonia să adere imediat şi, în acelaşi timp, să medieze între Japonia şi noi.

Vă rugăm să atrageţi atenţia preşedintelui asupra faptului că angajarea nemiloasă a submarinelor noastre în luptă acum oferă posibilitatea de a constrânge Anglia ca peste câteva luni să ceară pace.

ZIMMERMANN

La câteva ore după primirea documentului decriptat, Hall l-a sunat pe Eddie Bell de la ambasada SUA. Bell a sosit la Amiralitate o jumătate de oră mai târziu pentru a citi telegrama Zimmermann. Hall a spus mai târziu că rar a văzut pe cineva „scoţând fum pe nări într-o manieră atât de directă”: „Mexicul să «recucerească teritoriile pierdute»! Texas şi Arizona? De ce nu Illinois şi New York dacă tot se apucă?” După ce s-a întrebat şi a abandonat repede posibilitatea ca telegrama să fie o farsă, Bell l-a întrebat dacă documentul va fi înmânat oficial guvernului Statelor Unite. Acesta era un subiect care urma să fie decis de Ministerul de Externe, a răspuns Hall. A omis să-i spună lui Bell că secretarului permanent, Lordul Hardinge, nu îi plăcea ideea de a admite că guvernul britanic era implicat în decriptarea de coduri, chiar şi în timp de război.[149]

O parte a telegramei Zimmermann, decriptată de Camera 40. Deoarece „Arizona" nu apărea în registrul de coduri navale germane, a trebuit împărțită în silabe fonetice.

Cercetările recente ale dr.-ului Dan Larsen arată că Lloyd George aproape că a sabotat planul lui Hall de a exploata telegrama Zimmermann, avertizându-l pe Page că mesajele sale diplomatice cu Washingtonul erau cunoscute britanicilor. În februarie 1917, Page a mers în Downing Street nr. 10 pentru a transmite un mesaj lung de la Washington, care conţinea o serie de întrebări. Înainte să aibă timp să pună întrebările, Lloyd George l-a întrerupt cu un discurs lung care „a răspuns la toate întrebările [pe care Page] se pregătise să le adreseze", lăsându-l oarecum uimit pe ambasador. Când Page a venit ulterior în Downing Street cu un alt mesaj de la Wilson, Lloyd George nu a putut rezista tentaţiei de a se lăuda din nou şi a spus că văzuse deja mesajul lui Wilson. Prim-ministrul a susţinut că mesajul fusese divulgat la Washington. Page i-a scris într-o schiţă de raport lui Wilson: „[Lloyd George] ştie că veştile despre instrucţiunile dumneavoastră către mine au ieşit cumva la iveală la Washington şi au fost telegrafiate aici de cineva din ambasada britanică sau din cadrul serviciului britanic de spionaj. Deşi acest lucru este un compliment la adresa serviciului lor [de spionaj], se teme că ar fi putut afla şi alţii". Deoarece Page ştia acum că britanicii au decriptat codurile germane, implicaţia evidentă era că spărseseră şi codurile americane.[150] Totuşi, Page era un pasionat anglofil şi credea că Hall era „un caz clar de genialitate".

Conştient de efectul grav pe care l-ar fi avut asupra relaţiilor anglo-americane şi poate chiar asupra perspectivelor de intrare a SUA în război dezvăluirea lui Lloyd George că Marea Britanie i-a interceptat comunicările cu preşedintele, Page a eliminat-o. Nu i-a mai trimis raportul preşedintelui, a tăiat textul şi a pus documentul în dosarele sale personale, unde a rămas nedescoperit timp de aproape un secol[151]. Cea mai probabilă explicaţie pentru indiscreţia extraordinară a lui Lloyd George este necunoaşterea specificului operaţiunilor serviciilor de informaţii. Până când să devină prim-ministru, probabil că nu văzuse niciodată documente interceptate şi poate nu era sigur cum au fost obţinute. Când a preluat funcţia, înţelegea mai puţine despre SIGINT decât, printre alţii, Lordul Burghley, Oliver Cromwell, Walpole, Pitt cel Bătrân şi Pitt cel Tânăr.

Se pare că Lloyd George nu a fost niciodată consultat cu privire la utilizarea telegramei Zimmermann. Secretarul său de externe, Arthur Balfour, care aflase despre Hall şi Camera 40 când era Prim Lord al Amiralităţii în guvernul anterior, nu a ţinut cont de obiecţiile lordului Hardinge legate de trimiterea telegramei către guvernul american. „Cred că-l putem lăsa pe căpitanul Hall să tranşeze această problemă”, i-a spus el subsecretarului permanent. „Ştie mai bine decât oricine mecanismele.” Au urmat discuţii lungi la ambasada SUA între Hall, Bell şi Page. Ambasadorul a insistat că, dacă secretarul de externe i-ar prezenta personal o copie a telegramei, efectul asupra preşedintelui va fi mult mai mare. Calmul patrician al lui Balfour era foarte rar zdruncinat. Dar când l-a primit pe Page la Ministerul de Externe, pe 23 februarie, i-a fost greu să-şi înăbuşe entuziasmul, ulterior aducându-şi aminte că momentul în care i-a predat telegrama lui Page a fost „cel mai dramatic moment pe care mi-l amintesc din toată viaţa mea”.[152]

După ce a citit telegrama duminică, pe 25 februarie, Wilson a fost pe cât de şocat şi supărat speraseră Hall şi Page că va fi. Chiar în momentul în care el negociase cu bună-credinţă cu Germania căile de a pune capăt războiului, Germania încerca, în paralel, să atragă Mexicul să atace Statele Unite. Însă modul cum a tratat telegrama decriptată în următoarele câteva zile arată cât de ciudată, chiar tulburătoare i s-a părut prima sa experienţă cu SIGINT. Lui George Washington, ca utilizator experimentat de SIGINT, i-ar fi fost mai uşor să facă faţă. Pe 25 februarie, primul impuls al lui Wilson a fost să publice pe loc telegrama Zimmermann. Până marţi, pe 27 februarie, când s-a întors la Washington secretarul de stat, Lansing, care fusese într-o scurtă vacanţă, preşedintele se răzgândise. I-a spus lui Lansing că se întrebase cum a ajuns de fapt telegrama la Bernstorff, în Washington, şi că „nu era foarte sigur de autenticitatea ei”. Lansing i-a reamintit lui Wilson că Berlinul primise autorizaţie să comunice cu ambasada din Washington folosind cablul transatlantic american şi i-a explicat cum telegrama i-a fost trimisă iniţial lui Bernstorff, care a retransmis-o către Ciudad de México. Wilson a exclamat de câteva ori „Doamne, Dumnezeule!” în timp ce îl asculta pe Lansing, însă a fost convins de explicaţiile acestuia. Pe 28 februarie, a decis că telegrama trebuie publicată în ziarele de a doua zi.

Publicarea telegramei Zimmermann, pe 1 martie, a produs o senzaţie mai puternică decât invazia germană în Belgia sau scufundarea *Lusitaniei*. „Niciun alt eveniment al războiului”, scrie Arthur S. Link, „nu a uimit mai tare poporul american”. În parte din cauza dezvăluirilor anterioare privind actele de sabotaj şi alte acţiuni sub acoperire germane, majoritatea cititorilor au considerat că telegrama era autentică. Toate îndoielile au fost înlăturate pe 3 martie chiar de către Zimmermann. „Nu pot să neg”, a spus el. „Este

adevărat.” Lansing a aflat vestea „cu profundă uimire şi uşurare [...]. Recunoscând adevărul, a gafat în cel mai uluitor mod pentru un om implicat în intrigile internaţionale. Sigur că mesajul a fost o poveste prostească, dar faptul că a recunoscut a fost mult mai rău”. Ca şi Wilson, şi Zimmermann a fost năucit de prima lui experienţă cu SIGINT şi i-a fost greu să-şi dea seama cum să reacţioneze. Dacă ar fi susţinut că telegrama era un fals britanic şi că Marea Britanie intercepta ilegal comunicaţiile americane, guvernului de la Londra i-ar fi fost dificil să respingă acuzaţia. Mulţi americani de origine germană şi alţi oponenţi ai intrării Statelor Unite în război l-ar fi crezut. Totuşi, mărturisirea lui Zimmermann le-a luat apa de la moară.[153]

"All the News That's Fit to Print."

The New York Times.

THE WEATHER

NEW YORK, THURSDAY, MARCH 1, 1917.—TWENTY-TWO PAGES.

GERMANY SEEKS AN ALLIANCE AGAINST US; ASKS JAPAN AND MEXICO TO JOIN HER; FULL TEXT OF HER PROPOSAL MADE PUBLIC

CONGRESS TO BACK WILSON

Laconia Tragedy Adds Strength to President's Support.

MODIFIED BILL IN HOUSE

But Leaders Predict That Senate's Armed Neutrality Measure Will Prevail.

THINK PUBLIC IS AROUSED

Detention of Five Consuls in Germany Increases Criticism—New Demand on Turkey.

President Insists on Passage of Senate Armed Ship Bill

No Ships Sunk Yesterday; 456,817 Tons Lost in February

WILSON GIVES OUT APPEAL FROM HOY

American Whose Mother and Sister Died on the Laconia Asks That They Be Avenged.

OFFERS SERVICES TO NATION

Young, Nephew of Mrs. Hoy, Appeals to Wilson, Lansing, Wadsworth, and Chandler.

Zimmermann Says Again Neutral Ships Will Be Sunk; Escape of the Orleans Only an Instance of Luck

Says It's Only Luck That No American Ship Has Been Sunk

JAPAN CALLS IT MONSTROUS

Embassy Issues Statement Scouting Germany's Proposal.

RELATIONS WITH US CLOSER

Tokio Gratified by Abandonment of Exclusion Bills in Oregon and Idaho.

FLOOD SURE OF CONGRESS

Representative Says Revelation Will Insure Backing of President for Defense Preparation.

Text of Germany's Proposal to Form an Alliance With Mexico and Japan Against the United States

[Handed by the Associated Press as an authentic copy of the German Foreign Minister's note to the German Minister in Mexico.]

BERLIN, Jan. 19, 1917.

On the 1st of February we intend to begin submarine warfare unrestricted. In spite of this, it is our intention to endeavor to keep neutral the United States of America.

If this attempt is not successful, we propose an alliance on the following basis with Mexico: That we shall make war together and together make peace. We shall give general financial support, and it is understood that Mexico is to reconquer the lost territory in New Mexico, Texas, and Arizona. The details are left to you for settlement.

You are instructed to inform the President of Mexico of the above in the greatest confidence as soon as it is certain that there will be an outbreak of war with the United States, and suggest that the President of Mexico, on his own initiative, should communicate with Japan suggesting adherence at once to this plan. At the same time, offer to mediate between Germany and Japan.

Please call to the attention of the President of Mexico that the employment of ruthless submarine warfare now promises to compel England to make peace in a few months.

ZIMMERMANN.

WASHINGTON EXPOSES PLOT

Our Government Has Zimmermann's Note of Jan. 19.

BIG PROMISES TO MEXICO

Conquest of Texas, New Mexico, and Arizona Held Out as a Lure to Her.

BERNSTORFF CHIEF AGENT

German Embassy in Washington Head Centre of All Intrigues in This Hemisphere.

FILIBUSTER FOR EXTRA SESSION

PACIFISTS PRESS VIEWS ON WILSON

Publicarea telegramei Zimmermann a adus SIGINT, pentru prima dată, pe prima pagină a ziarelor de pe ambele ţărmuri ale Atlanticului.

Atât la Londra, cât şi la Cairo, criptanaliştii erau îngrijoraţi ca publicitatea mondială oferită telegramei Zimmermann să nu submineze secretul serviciului de decriptare britanic. Publicarea telegramei a coincis cu SIGINT de importanţă majoră în Orientul Mijlociu, unde Cartierul General al forţelor din Egipt a interceptat un mesaj radio turcesc de la Constantinopol, care ordona Forţei Expediţionare Hijāz (HEF) să evacueze Medina. Sir Archibald Murray, ofiţerul comandant general al trupelor din Egipt, i-a telegrafiat lui Sir William Robertson (CIGS), la Ministerul de Război: „Acum este destul de evident că ofensiva turcească din Arabia a dat greş şi că Forţa Expediţionară Hijāz e pe punctul de a se retrage în Palestina”. Probabil că, având în vedere telegrama Zimmermann, Murray a insistat că este necesar să fie păstrat secretul absolut în privinţa interceptării comunicaţiilor radio ale forţelor turce şi să nu apară în parlament sau în presă vreo referire prematură la retragerea HEF. Mai mult, Murray i-a cerut Înaltului Comisar pentru Egipt, Sir Reginald Wingate, să nu dezvăluie Ministerului de Externe mesajele decriptate – probabil temându-se că acestea ar putea fi tratate cu aceeaşi indiscreţie ca şi telegrama Zimmermann. Dacă era absolut necesar să fie informat Ministerul de Externe, Robertson trebuia să facă acest lucru în condiţiile celui mai mare secret

posibil. „Din motive evidente”, a adăugat Murray, „nu le-am spus francezilor.”[154371]

Spre încântarea lui Hall (şi, probabil, uşurarea lui Murray), o mare parte a presei din SUA a atribuit agenţilor secreţi americani şi nu criptanaliştilor britanici meritele pentru obţinerea telegramei Zimmermann. Hall a avut parte de „ceva distracţie” în timp ce a acoperit urmele Camerei 40 inducându-i în eroare pe ziariştii americani aflaţi la Londra. Mare parte din „distracţie” s-a concentrat asupra unui cufăr cu documente diplomatice suedeze aflat la bordul navei cu care Bernstorff traversase Atlanticul după ruperea relaţiilor diplomatice dintre Germania şi SUA, în februarie. Hall a lansat zvonuri potrivit cărora cufărul conţinea o parte dintre documentele secrete ale lui Bernstorff. I-a scris vesel lui Guy Gaunt, aflat la New York:

> [Jurnaliştii] sunt destul de convinşi că Serviciul Secret american a extras telegrama Zimmermann din cufăr [...]. M-au abordat ieri pe tema asta şi a trebuit să recunosc că toate probele arătau că sigiliile fuseseră rupte înainte de a deschide noi cufărul. Este o abordare foarte sigură şi cred că vom rămâne la ea.

Alocuţiunea lui Wilson în sesiunea comună a Congresului din 2 aprilie 1917, în care a cerut declararea războiului împotriva Germaniei, a fost unul dintre marile discursuri din istoria politică americană. Este cunoscut pentru expunerea viziunii lui Wilson despre o lume postbelică în care „democraţia să fie sigură”, iar pacea „săditǎ pe temeliile libertăţii politice”. Răspunderea pentru intrarea Statelor Unite în război aparţine „Guvernului iresponsabil al Germaniei, care a lăsat deoparte toate considerentele umanităţii şi a scăpat complet de sub control”. Dovada că Germania „scăpase cu totul lucrurile de sub control” includea şi operaţiunile secrete din Statele Unite:

> Unul dintre lucrurile care ne-au convins că autocraţia prusacă nu a fost şi nu ar putea fi niciodată prietenul nostru este că, de la începutul actualului război, a umplut comunităţile noastre neavizate şi chiar birourile noastre guvernamentale cu spioni şi a pus la cale intrigi criminale pretutindeni împotriva bunei noastre înţelegeri naţionale, a păcii noastre dinlăuntru şi din afară, împotriva industriilor noastre şi a comerţului nostru. Într-adevăr, acum este evident că spionii săi erau aici înainte de începerea războiului [...]. Că doreşte să aţâţe duşmanii chiar la uşa ta stă dovadă elocventă nota interceptată către ambasadorul german din Mexic.

Chiar şi fără telegrama Zimmermann, Statele Unite ar fi declarat fără îndoială război Germaniei. Dar Hall şi Camera 40 au determinat grăbirea deciziei şi i-au ajutat pe americani să intre în război ca o naţiune unită, fără proteste semnificative din partea cetăţenilor de origine germană şi a lobby-ului care susţinea menţinerea neutralităţii. Pe 6 aprilie, Statele Unite au declarat război Germaniei. În acea noapte, Hall şi de Gray au sărbătorit cu şampanie.[155]

[371] Comandantul HEF s-a dovedit reticent în a se retrage atât de repede cum i se ceruse. (*N.a.*)

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. PARTEA A II-A: DE LA INTERVENŢIA AMERICANĂ LA VICTORIA ALIAŢILOR

Impactul public spectaculos al telegramei decriptate a lui Zimmermann i-a adus lui „Blinker” Hall, directorul serviciului de informaţii al marinei, titlul de cavaler. Mai important din punct de vedere al activităţii informative din perioada războiului, i-a asigurat pentru prima dată controlul direct asupra secţiilor navală şi diplomatică ale Camerei 40.[372] În mai 1917, Camera 40 a fost inclusă oficial în Divizia de Informaţii Navale (NID) ca Secţiunea 25 (ID25), sub comanda lui William „Bubbles” James, al cărui portret a fost înfăţişat mult mai amplu şi mai excentric decât al oricărui alt şef al serviciilor de informaţii din istoria Marii Britanii. Noul şef al ID25 îşi datora porecla unui portret realizat de bunicul său, cunoscutul pictor Sir John Millais, care îl înfăţişa ca pe un copil cu bucle de aur, îmbrăcat într-un costum de catifea verde, uitându-se serafic la balonaşele de săpun pe care le sufla în aer. O campanie publicitară a companiei Pears Soap care a cumpărat portretul a distribuit această imagine de heruvim a viitorului şef al ID25 pe panouri publicitare în toată ţara, timp de mulţi ani.

Transformarea Camerei 40 în ID25 a avut loc într-un moment critic în timpul războiului maritim. În primăvara lui 1917, Marea Britanie părea că nu are nicio soluţie pentru războiul total cu submarine care începuse în februarie. Numai în aprilie submarinele germane scufundaseră 835 000 de tone de materiale aparţinând forţelor aliate. Jellicoe, pe atunci comandantul Marinei Regale, îi spunea amiralului Sims din marina americană: „Nemţii vor câştiga războiul dacă nu reuşim să punem capăt acestor pierderi – şi să le punem capăt repede”. Sims l-a întrebat dacă exista vreo soluţie. „Absolut niciuna de care să ne dăm seama acum”, a răspuns Jellicoe. Soluţia pe care nu reuşea el să o vadă era convoiul. Când Germania a început ofensiva submarină totală, atât în Marina Regală, cât şi în Marina Comercială opinia majoritară era cu desăvârşire împotriva sistemului de convoaie. Faimoasa descriere a lui Beaverbrook, potrivit căreia Lloyd George a dat năvală la Amiralitate pe 30 aprilie, aşezându-se în scaunul comandantului şi ordonând introducerea sistemului de convoaie, este, fără îndoială, exagerată. Dar, la solicitarea lui Hankey, pe care Lloyd George îl numise prim-secretar al guvernului, cabinetul de război a ascultat glasul raţiunii înaintea amiralilor.[1]

Convoaiele nu au învins peste noapte ameninţarea submarinelor, dar au redus-o la un nivel controlabil. În ultimele 18 luni ale războiului, au fost pierdute mai puţin de 1% dintre navele care se deplasau în convoaie. Înainte de mai 1917, Camera 40 lucrase aproape complet izolată, atât de Secţiunea germană (ID14) a Departamentului de Informaţii Navale (NID), care aduna informaţii secrete despre marina germană, cât şi de Secţiunea Submarine Inamice (E1), care ţinea evidenţa submarinelor germane. După cum se arată într-o „Evaluare a Statului-Major al Forţelor Navale” realizată după război,

[372] Nu există dovezi documentate directe cu privire la motivele plasării Camerei 40 sub controlul lui Hall în mai 1917. Însă data la care s-au petrecut evenimentele arată cert faptul că Balfour, Hankey şi alţii au recunoscut modul strălucit în care Hall a gestionat telegrama Zimmermann, spre deosebire de modul confuz în care Oliver şi Jackson au folosit mesajele germane interceptate în timpul Bătăliei Iutlandei. Vezi supra, pp. 621 şi urm. (*N.a.*)

Camera 40 ar fi putut furniza „informaţii nepreţuite” atât către ID14, cât şi către E1, dar nu i s-a permis să facă acest lucru. Toate acestea s-au schimbat după apariţia ID25, ale cărei informaţii erau de o importanţă specială pentru Secţia Convoaie a Amiralităţii, înfiinţată în iunie 1917 pentru a asigura escortă şi pentru a organiza „rute evazive” care să îndepărteze convoaiele de submarinele nemţeşti: „Pentru prima dată, se puteau vedea ultimele informaţii despre submarinele inamice alături de ruta unui convoi şi, cum nava comandorului era întotdeauna echipată cu sisteme de comunicaţii fără fir, devenise dintr-odată posibil să deviezi un convoi dintr-o zonă periculoasă”. Cu cât pierderile convoaielor scădeau, cu atât creşteau pierderile suferite de submarine. În primul şi al doilea trimestru din 1917, au fost scufundate câte zece submarine; în trimestrele trei şi patru, pierderile marinei germane au crescut la 22, respectiv 21 de submarine, în mare parte datorită utilizării minelor, a încărcăturilor de mare adâncime şi a hidrofoanelor (dispozitive de ascultare acustică subacvatică).[2]

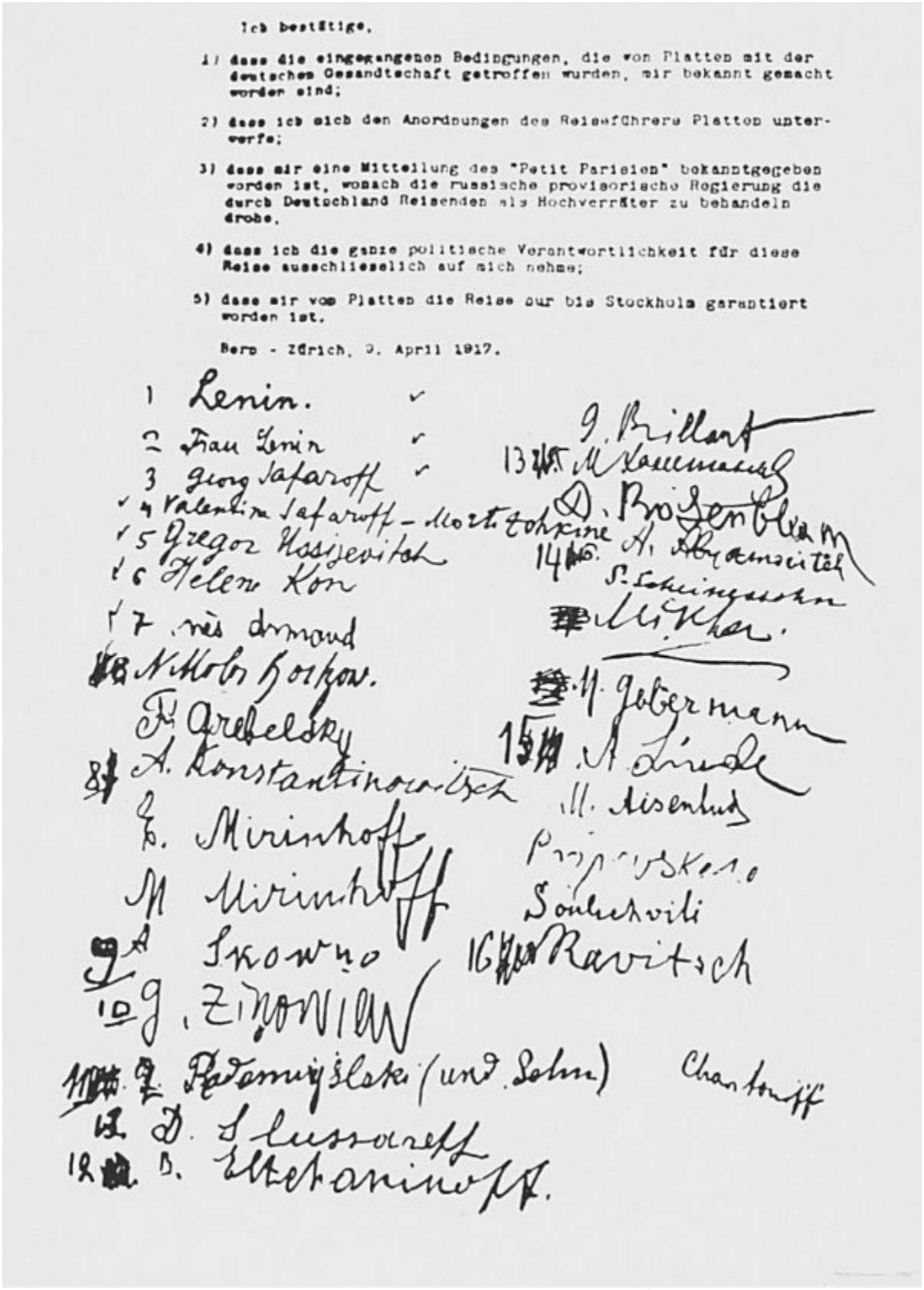
În momentul în care Germania pierdea bătălia Atlanticului, câştiga războiul pe Frontul de Est, cucerind mai mult teritoriu decât în orice alt război anterior din istoria europeană. Deşi cuceririle s-au datorat în principal superiorităţii militare germane şi dezintegrării efortului de război rusesc, Hindenburg, Ludendorff şi Înaltul Comandament au pus în aplicare o strategie sub acoperire menită să destabilizeze guvernul provizoriu rus şi să ducă Rusia într-un haos revoluţionar. În martie 1915, Trezoreria Germaniei a aprobat acordarea unui sprijin financiar iniţial de 2 000 000 de mărci „pentru susţinerea propagandei revoluţionare ruse”, urmat de alte 5 000 000 de mărci în iulie. Banii germani ajungeau la bolşevici în principal prin intermediul lui Alexander Helphand. Acesta era un magnat corupt, dar motivat de ideologia revoluţionară, care se pare că a spălat o parte dintre fondurile secrete prin Handels og-Eksport Kompagniet, o firmă de import-export cu sediul în Copenhaga neutră. Helphand, probabil cel mai obez revoluţionar rus, şi-a luat în exil numele de Alexander Parvus („Micuţul”).[3]

Cea mai de succes operaţiune subversivă germană din timpul războiului a fost de a-l transporta pe Lenin înapoi din exilul în Elveţia, prin Germania, într-un tren „sigilat” („ca pe un bacil de ciumă”, după cum a afirmat Churchill), la Sassnitz, port baltic de feriboturi, de unde şi-a continuat drumul prin Suedia şi Finlanda către Petrograd, în primăvara lui 1917.[4] Operaţiunea a primit un puternic sprijin personal din partea kaizerului, care glumea spunând că Lenin şi tovarăşii săi bolşevici ar trebui să primească exemplare din discursurile sale pentru a le lua cu ei în călătoria cu trenul.[5] Atât în opinia Înaltului Comandament, cât şi a guvernului german, „defetismul revoluţionar” al lui Lenin era echivalent cu acceptarea victoriei germane. Cumming a transmis către MI5 raportul unui agent din Berna, potrivit căruia nemţii i-au cerut lui Lenin să garanteze că el şi toţi tovarăşii săi revoluţionari aflaţi în tren, plecaţi din Zürich pe 9 aprilie, erau „partizanii unei păci imediate”.[6] Instrucţiunile detaliate pentru călătoria cu trenul date de Lenin tovarăşilor de călătorie, care se refereau la diverse subiecte, inclusiv fumatul şi folosirea toaletelor, ofereau nişte prime indicii despre statul autoritar cu partid unic pe care avea să-l creeze ulterior în Rusia.[7]

Pe 16 aprilie (3 aprilie, în calendarul rusesc), Lenin a avut parte de o primire tumultoasă în Gara Finlanda din Petrograd, unde a lansat un apel pentru „revoluţia socialistă mondială”. În ziua următoare, un reprezentant german la Stockholm a telegrafiat la Berlin: „Intrarea lui Lenin în Rusia a avut succes. Face exact aşa cum dorim”. „Tezele din aprilie” ale lui Lenin, publicate după

întoarcerea la Petrograd, denunţau guvernul provizoriu care înlocuise regimul ţarist, cereau dizolvarea armatei regulate şi încetarea imediată a războiului. Lenin a respins orice sugestie că ar fi trebuit să refuze oferta germană de ajutor pentru revenirea la Petrograd, afirmând că acestea erau „prejudecăţi burgheze prosteşti”: „De vreme ce capitaliştii nemţi sunt atât de proşti încât să ne aducă în Rusia, asta este înmormântarea lor”.[8] Operaţiunea secretă pentru revenirea lui Lenin la Petrograd a schimbat cursul Revoluţiei Ruse. După ce a ajuns, Lenin a descoperit că bolşevicii conveniseră asupra unei politici de „control vigilent” asupra – şi nu de opoziţie faţă de – guvernului provizoriu şi că aveau în vedere o colaborare cu rivalii menşevici. Prima condiţie a strategiei pe care Lenin a reuşit să o impună adepţilor săi era aceea că, dimpotrivă, ar trebui să adopte o politică de opoziţie totală faţă de guvern şi să refuze orice cooperare cu alte partide. Înţelepciunea revoluţionară a acestei politici a devenit evidentă în mai, când menşevicii şi Partidul Revoluţionar Socialist s-au alăturat guvernului provizoriu. În timp ce rivalii lor erau din ce în ce mai compromişi de pierderea tot mai evidentă de popularitate a guvernului, bolşevicii puteau să pretindă că au avut un program revoluţionar total independent faţă de guvern.[9] Lenin se aflase în exil la Londra în timpul celei mai importante etape a Revoluţiei din 1905. Dacă nu ar fi avut ajutorul german, ar fi rămas în exil la Zürich cea mai mare parte a anului 1917 şi probabil că nu şi-ar fi putut impune voinţa asupra tovarăşilor săi ruşi.

În timp ce Lenin solicita încetarea războiului, serviciul german de informaţii militare şi-a propus să reducă moralul forţelor ruseşti pe Frontul de Est, printr-o campanie de pionierat de război psihologic. Deşi ambele părţi paraşutaseră fluturaşi deasupra liniilor inamice, niciuna dintre ele nu încercase ceva atât de ambiţios ca ofensiva de propagandă germană din 1917. Ministerul de Externe a ales temele de propagandă: Germania îşi dorea pacea, deşi nu îi era necesară; guvernul provizoriu rus, pe de altă parte, era o marionetă a Marii Britanii şi prelungea războiul în beneficiul imperialiştilor occidentali. Armata germană şi aliatul său habsburgic au recurs la metode inovatoare pentru a răspândi acest mesaj subversiv. În prima linie au fost detaşaţi ofiţeri de informaţii vorbitori de limbă rusă, pentru a intra în contact cu unităţile ruseşti. De Paşte, comandanţii germani au permis, neoficial, încetarea focului şi fraternizarea de-a lungul frontului pentru a da impresia unor bune intenţii.[10] Ostaşii ruşi au fost atraşi afară din tranşee cu vodcă (interzisă oficial în timpul războiului), cu muzică şi chiar cu „bordeluri improvizate”.[11] Comandanţii nemţi au fost încântaţi de impactul dublu al propagandei revoluţionare şi al războiului psihologic pe Frontul de Est. Divizia 12 Infanterie, de exemplu, raporta că „dezintegrarea Armatei Ruse prin revoluţie se generalizează”.[12]

Ich bestätige,

1) dass die eingegangenen Bedingungen, die von Platten mit der deutschen Gesandtschaft getroffen wurden, mir bekannt gemacht worden sind;

2) dass ich mich den Anordnungen des Reiseführers Platten unterwerfe;

3) dass mir eine Mitteilung des "Petit Parisien" bekanntgegeben worden ist, wonach die russische provisorische Regierung die durch Deutschland Reisenden als Hochverräter zu behandeln drohe.

4) dass ich die ganze politische Verantwortlichkeit für diese Reise ausschliesslich auf mich nehme;

5) dass mir von Platten die Reise nur bis Stockholm garantiert worden ist.

Bern - Zürich, 9. April 1917.

1 Lenin.
2 Frau Lenin
3 Georg Safaroff
4 Valentin Safaroff – Mortschine
5 Grégor Hasiévitch
6 Helene Kon
7 Inès Armand
8 Nikolai Gorkow.
Fr. Grebelsky
A. Konstantinowitsch
E. Mirimoff
M Mirimoff
Skowno
9 G. Zinowiew
Radomyślski (und Sohn)
D. Lurssoff
B. Ekkelaninoff.

9. Willard
M. Sommerfeld
D. Broïdo
A. Abramowitsch
S. Schingarew
H. Gebermann
A. Linde
M. Aisenbud
Sumkowski
Sumkowiti
Ravitsch
Charlonieff

Lista condiţiilor, inclusiv acceptarea responsabilităţii personale depline în ceea ce priveşte riscurile implicate de întoarcerea în Rusia, semnată de Lenin şi de alţi călători cu „trenul sigilat” german, care a plecat din Zürich în aprilie 1917. Toţi au acceptat să primească instrucţiuni de la comandantul escortei germane, Reichsführerul Fritz Platten. Primul care a semnat a fost Lenin; apoi, soţia sa, Nadejda Krupskaia, care s-a semnat „Frau Lenin”. Grigori Zinoviev (numărul 10) a

devenit şeful Internaţionalei Comuniste, dar a fost executat în baza unor acuzaţii false în 1936, după un proces stalinist regizat.

Pentru a contracara propaganda germană şi influenţa bolşevică, serviciul britanic de informaţii a întreprins operaţiuni de influenţare mai puţin reuşite, în încercarea de a menţine Rusia în război. Organizatorul principal a fost directorul biroului din Statele Unite al lui Cumming, Sir William Wiseman, care s-a folosit de legăturile sale strânse cu colonelul House ca să ceară sprijinul american pentru o operaţiune cu două obiective: mai întâi, propaganda „neagră", „pentru a da în vileag intrigile germane curente şi legătura lor neîndoielnică [în realitate inexistentă] cu guvernul reacţionar anterior [ţarist]"; în al doilea rând, o încercare mai directă „de a-i convinge pe ruşi să-i atace pe nemţi cu toată forţa, pentru a înlătura dinastia de Hohenzollern şi autocraţia de la Berlin". Wiseman şi-a asigurat finanţarea printr-o ingenioasă înşelăciune atât la Washington, cât şi la Londra. A obţinut sprijin american sugerând că planul său avea susţinerea Ministerului de Externe, apoi s-a folosit de ajutorul american pentru a obţine sprijinul Ministerului de Externe. Pe 26 mai, Wiseman i-a raportat triumfător lui Cumming că americanii erau dispuşi să cedeze conducerea operaţiunii britanicilor – în fapt, celor de la MI1c:

> Autorităţile americane sunt dispuse să faciliteze această propagandă în orice mod posibil şi să se alăture guvernului britanic pentru a pune la dispoziţie fondurile necesare; dar, deoarece nu au nicio organizaţie prin care să efectueze o astfel de operaţiune, ar dori ca problema să rămână în întregime în mâinile mele, în numele ambelor guverne.

Wiseman i-a cerut lui Cumming să-l întâlnească pe secretarul particular al lui Balfour, Sir Eric Drummond, „imediat şi să-i obţină acordul". Credea că acţiunea secretă propusă „va funcţiona foarte bine" în cadrul operaţiunilor agenţiei MI1c din Petrograd, conduse de viitorul secretar de externe, lordul Samuel Hoare, membru al Parlamentului.

Wiseman nu i-a menţionat nimic despre proiectul său lui Spring Rice, ambasadorul britanic la Washington. Cu toate acestea, a discutat cu House, Polk şi Lansing – care l-au susţinut cu entuziasm.[13] Aceştia ar fi fost mult mai puţin dornici să îl ajute dacă ar fi ştiut că, până în momentul când Statele Unite au intrat în război, printre cei mai valoroşi agenţi secreţi britanici în Germania se numărau doi americani care acceptaseră să lucreze pentru serviciile germane de informaţii militare, dar în realitate erau agenţi dubli care lucrau pentru MI5.[373]

Pe 15 iunie, Wilson a autorizat o finanţare de 75 000 de dolari pentru ceea ce, în mod naiv, credea a fi un exerciţiu de propagandă al Aliaţilor, şi nu o operaţiune secretă realizată de serviciile britanice de informaţii. A doua zi, Wiseman l-a contactat pe Drummond pentru a cere aceeaşi sumă de la Londra. Ministerul de Externe, spre deosebire de Cumming, nu era interesat de ideea unei operaţiuni comune cu americanii, chiar dacă ar fi fost condusă efectiv de MI1c. Wiseman l-a câştigat pe Balfour, subliniind presupusul interes al lui Wilson pentru operaţiune şi informaţiile despre politica americană pe care se aştepta să le obţină dacă ar fi continuat:

---

[373] Unul dintre aceşti agenţi dubli, Roslyn Whytock, a devenit căpitan în cadrul serviciilor americane de informaţii militare după intrarea SUA în război. Identitatea celui de-al doilea agent secret MI5, cu nume de cod COMO, nu a fost dezvăluită niciodată, conform promisiunilor ce i-au fost făcute. Vezi Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 72-77. (*N.a.*)

> Este posibil ca, acţionând practic ca agent confidenţial pentru Remus [administraţia Wilson], aş putea întări înţelegerea cu Caesar [colonelul House] pentru ca, în viitor, să ne informeze despre măsurile luate de Remus în afacerile lor externe, ceea ce, în mod obişnuit, nu ar fi cunoscut de ambele guverne ale celor două ţări.

Ministerul de Externe a fost de acord să contribuie cu 75 000 de dolari la operaţiunea din Rusia, pe motiv că „planul pare să ofere măsuri solide pentru limitarea propagandei pacifiste germane în Rusia, iar preşedinte[le] este interesat de acest lucru”.[14]

Wiseman l-a ales la conducerea operaţiunii de la Petrograd pe cunoscutul dramaturg şi romancier W. Somerset Maugham, vorbitor de limba rusă, care şi-a folosit cariera de scriitor ca acoperire pentru activitatea sa de agent MI1c din timpul războiului. Maugham a fost „uluit” de misiunea sa la Petrograd. „Pe scurt”, scria el mai târziu, „trebuia să merg în Rusia pentru a-i păstra pe ruşi în război.” Ca ajutor, l-a avut pe Emanuel Voska, fost agent al lui Gaunt, care avea instrucţiuni de a-i „organiza pe cehii şi pe slovacii din imperiu pentru a menţine Rusia în război”.[15] Pe lângă organizarea propagandei favorabile Aliaţilor la Petrograd, Maugham a reuşit, prin intermediul fostei sale amante, Saşa Kropotkin, şi să-i fie prezentat lui Aleksandr Kerenski, şeful guvernului provizoriu. Cu Saşa ca amfitrioană şi, la nevoie, interpretă, Maugham se întreţinea cu Kerenski şi membrii guvernului său, o dată pe săptămână, la Medved, considerat cel mai bun restaurant din Rusia, plătind cel mai bun caviar şi vodcă din fondurile generoase oferite de guvernele britanic şi american. Woodrow Wilson, faimos pentru stilul său auster şi care anulase până şi balul de inaugurare la preluarea mandatului, cu greu şi-ar fi putut imagina că o parte din bugetul de „propagandă” de 75 000 de dolari autorizat în 1917 era folosit pentru a finanţa astfel de divertisment generos. „Kerenski trebuie să-şi fi imaginat că eram mai important decât în realitate”, scria Maugham mai târziu, „pentru că a venit de câteva ori în apartamentul Saşei şi, plimbându-se în sus şi-n jos, îmi ţinea nişte discursuri lungi de câte două ore, de parcă participam la o întâlnire publică.”[16]

În ciuda acestui succes remarcabil, nici Maugham şi nici vreun alt agent aliat nu putea să facă nimic pentru a menţine Rusia în război. În ajunul ofensivei de vară a Rusiei, începută pe 16 iunie, generalul Aleksei Brusilov l-a avertizat pe Kerenski că în rândul trupelor ruse aveau loc revolte în masă. „Nu a acordat nici cea mai mică atenţie cuvintelor mele”, s-a plâns mai târziu Brusilov, „şi, din acel moment, mi-am dat seama că autoritatea mea de comandant suprem nu prezenta prea multă importanţă.” Ofensiva, despre care Kerenski şi miniştrii săi erau convinşi că va uni ţara în apărarea democraţiei, s-a prăbuşit în numai trei zile, forţele ruse retrăgându-se panicate în faţa unui contraatac german. Sute de mii de soldaţi au fost ucişi şi au fost pierdute milioane de kilometri pătraţi de teritoriu.[17]

Zvonurile că Lenin era spion neamţ au fost confirmate, oarecum incert, la Petrograd de către un ofiţer rus, care susţinea că aşa i-au spus gardienii germani pe vremea când era prizonier de război. Pe 6 iulie, Ministerul de Justiţie din guvernul provizoriu a ordonat arestarea lui Lenin sub acuzaţia de înaltă trădare. Lenin a fost nevoit să-şi radă barba, să se deghizeze ca muncitor şi să se refugieze temporar în Finlanda. „Înţelegem”, scria, în august, Claude Dansey de la MI5 (mai târziu adjunct al şefului SIS), „că Statul-Major rus are acum dovada vinovăţiei lui Lenin.”[18] Precum MI5, majoritatea agenţiilor de informaţii occidentale au crezut în mod eronat, sau cel puţin au avut bănuieli serioase, că Lenin se afla în solda nemţilor.

În perioada guvernului provizoriu, mare parte a sistemului de informaţii militare ţariste s-a dezintegrat. În aprilie 1917, toţi ofiţerii de informaţii care lucraseră în Ohrana sau în poliţie au fost eliminaţi. Generalul N.S. Batiuşin şi câţiva alţi ofiţeri din conducerea serviciilor de contrainformaţii militare au fost arestaţi sub acuzaţii de corupţie şi abuz de autoritate. Pe fondul confuziei cauzate de prăbuşirea ofensivei lui Brusilov din iunie şi de dezintegrarea ulterioară a efortului de mobilizare pentru război al Rusiei, spionii germani şi austrieci erau învinuiţi în mod obişnuit pentru ceea ce erau, de fapt, accidente: de la incendii izbucnite la depozite până la eşecuri în producţia de bocanci militari. În august, serviciul de contrainformaţii militare avertiza că duşmanii Rusiei

> lucrează în mod constant nu numai în domeniul spionajului militar în forma sa cea mai pură, ci caută prin toate mijloacele şi să distrugă puterea militară a Rusiei, de exemplu prin spionaj în domeniul comerţului, prin contrabandă, precum şi prin propagandă paşnică, naţionalistă, politică şi de orice fel, prin incendiere şi prin aruncarea în aer a fabricilor şi a altor structuri.

În timpul ultimelor luni oarecum paranoice ale guvernului provizoriu, contrainformaţiile militare au încercat să obţină autorizaţia de a investiga operaţiunile de subversiune inamice în întreaga societate rusă, cu prerogative aproape la fel de extinse cum au fost ulterior cele obţinute de NKVD-ul lui Stalin, pentru a scoate la lumină acţiuni subversive imperialiste chiar mai ample, deşi aproape în întregime imaginare.[19]

Deşi la scară mai mică, în primăvara şi vara lui 1917 au existat revolte atât în armata franceză, cât şi în armata rusă. Eşecul catastrofal al ofensivei din aprilie 1917 a comandantului suprem al forţelor franceze, generalul Robert Nivelle, soldată cu 130 000 de militari ucişi sau răniţi în doar cinci zile, a determinat izbucnirea unor revolte care au implicat 40 000 de militari din jumătate dintre diviziile armatei franceze. Unii istorici au sugerat că, dacă nemţii ar fi fost conştienţi de existenţa lor, „ar fi putut câştiga războiul”. Cu toate acestea, Ludendorff nu a aflat de revolte până pe 30 iunie, când criza din armata franceză era aproape de sfârşit.[20] Există puţine aspecte care ilustrează mai bine faptul că, în 1917, serviciile germane de spionaj militar erau mai bine informate pe Frontul de Est decât pe cel de Vest.

Fără să ştie că nemţii nu aflaseră despre revolte decât la două luni şi jumătate după izbucnirea acestora, miniştrii şi serviciile franceze de informaţii militare bănuiau în mod eronat că acestea erau încurajate de Germania – aşa cum făcuse şi în Rusia. Pe 15 mai, Émile Joseph Duval, directorul ziarului de stânga *Bonnet Rouge*, pretins defetist, a fost prins întorcându-se din Elveţia cu un cec generos de la un bancher neamţ. Mai târziu, el a fost condamnat pentru trădare şi trimis la ghilotină. În august, redactorul-şef de la *Bonnet Rouge*, Miguel Almereyda, s-a sinucis în închisoare. Georges Clemenceau, care avea să devină în curând prim-ministru, a susţinut că refuzul ministrului de interne, Louis Malvy, de a-i urmări în justiţie pe Almereyda şi pe alţi „defetişti” a fost cauza revoltelor din armata franceză. Malvy a fost mai târziu găsit vinovat de „neglijenţă involuntară în îndeplinirea îndatoririlor sale” şi condamnat la cinci ani de exil. Fostul prim-ministru radical Joseph Caillaux, care acordase sprijin financiar pentru *Bonnet Rouge* înainte de război, a fost şi el arestat. Ambasadorul britanic a raportat că Georges Clemenceau spera că acesta va fi împuşcat. (Într-un proces desfăşurat după război, Caillaux a fost găsit vinovat de trădare, dar, într-un mod oarecum bizar, cu „circumstanţe atenuante”.)[21]

Deşi mai târziu s-a dovedit că Georges Clemenceau şi susţinătorii săi au exagerat mult ameninţarea pe care o prezenta subversiunea cu finanţare germană pentru efortul de război francez, mulţi observatori britanici ai vremii au considerat-o a fi adevărată şi au crezut că şi în Marea Britanie acţionau forţe obscure similare. Ţinând cont de prioritatea acordată de Germania sprijinului oferit bolşevicilor pentru a submina efortul de război al Rusiei, era rezonabil – deşi, după cum s-a dovedit ulterior, eronat – ca MI5 să ajungă la concluzia că Berlinul le oferea ajutor şi simpatizanţilor britanici ai bolşevicilor. „Dovada" ruşilor că Lenin era în solda nemţilor a încurajat convingerea că şi bolşevismul britanic era subvenţionat tot cu bani din Germania. Pe 3 octombrie 1917, Sir Edward Carson, ministru fără portofoliu în cabinetul de război al lui Lloyd George, a declarat că este „un fapt" că banii germani „susţin tulburări uriaşe" în Rusia, Franţa, Italia, Spania, Statele Unite, Argentina, „de fapt, oriunde există condiţii prielnice pentru imixtiunea lor". Afirmaţiile lui Carson au fost luate în serios de colegii săi. Pe parcursul reuniunii cabinetului de război din 4 octombrie „s-a subliniat [...] că singurul sistem de propagandă cu adevărat eficient existent acum în această ţară este cel organizat de pacifişti, care au mari sume de bani la dispoziţie şi care îşi desfăşoară foarte energic campania". Procesul-verbal ale cabinetului nu înregistrează nicio reacţie la această presupunere absurdă.[22]

În 1917, combaterea subversiunii a devenit pentru MI5, pentru prima dată, o prioritate mai mare decât contraspionajul. Cu ajutorul poliţiei, au fost urmăriţi toţi spionii nemţi cât de cât importanţi infiltraţi în Marea Britanie în timpul războiului. Operaţiunea nu a avut tot atâta succes şi în privinţa depistării unei finanţări germane semnificative pentru mişcarea britanică împotriva războiului – pentru simplul motiv că nu a existat niciuna. Cabinetul de război a discutat încă o dată, în cadrul reuniunii din 19 octombrie, problema finanţării germane pentru mişcarea pacifistă. Procesul-verbal dezvăluie, ca şi cel din 4 octombrie, teorii conspirative şocante, care de această dată arată că „propaganda împotriva războiului este finanţată de oameni bogaţi, care abia aşteaptă să facă bani începând comerţul cu Germania după război". Se pare că această afirmaţie nu a fost contestată. Cabinetul de război a decis că şeful Secţiei speciale, Sir Basil Thomson, şi nu directorul MI5, Vernon Kell, ar trebui să „preia coordonarea şi controlul investigării întregii propagande pacifiste şi a altor chestiuni mai ample legate de aceasta" şi să întocmească apoi un raport. Thomson nu s-a bucurat la aflarea ştirii. În timp ce considera că miniştrii se alarmau cu naivitate, era conştient de faptul că, dacă nu acorda atenţia cuvenită – sau necuvenită – semnalelor lor de alarmă, s-ar putea considera că se complace în faţa subversiunii. Pe 22 octombrie, se plângea în jurnalul său:

> Membrii Cabinetului de război [...] nu sunt dispuşi să se calmeze în privinţa acestor chestiuni. Fiind convinşi că banii germani susţin societăţile [pacifiste şi revoluţionare], doresc să se asigure că poliţia face ceva. Sunt sigur că nu există bani germani, cheltuielile lor fiind acoperite de contribuţiile pe care le primesc de la fanatici.

Raportul lui Thomson reuşea să demonstreze o conştientizare prudentă a pericolelor subversiunii finanţate de Germania şi oferea, în acelaşi timp, o concluzie liniştitoare. El i-a informat pe miniştri că banii germani nu fuseseră distribuiţi nici pe scară largă, nici în mod eficient.[23] Alarmismul miniştrilor provenea, cel puţin în parte, din tradiţionala lipsă de cunoştinţe legate de tot ceea ce ţinea de activitatea de spionaj. Dacă ar fi putut privi situaţia într-o

perspectivă pe termen lung, şi-ar fi dat seama că aşa-zisa ameninţare a subversiunii era adesea exagerată – mai ales pe timp de război.[374]

Veştile despre Revoluţia Bolşevică din Rusia, din 7 noiembrie (25 octombrie, în calendarul tradiţional rusesc), au amplificat temerile miniştrilor legate de subversiunea bolşevică din Marea Britanie. Pe 30 octombrie, Kerenski i-a cerut lui Somerset Maugham să-l avertizeze pe Lloyd George că era puţin probabil ca guvernul său să supravieţuiască.[24] Totuşi, Maugham nu a putut să telegrafieze la Londra acest mesaj important de la ambasada britanică din Petrograd. Relaţiile sale cu ambasadorul Sir George Buchanan, care nu vorbea rusă, erau extrem de reci. În cartea de ficţiune a lui Maugham despre experienţele sale ca agent secret, *Ashenden*, Buchanan apare ca Sir Henry Witherspoon, care îl primeşte pe Ashenden (Maugham) „cu o răceală care ar fi făcut să tremure şi un urs polar”.[25] Raportul lui Maugham despre întâlnirea sa cu Kerenski nu a ajuns la Ministerul de Externe decât în data de 18 noiembrie, la 11 zile după ce guvernul provizoriu fusese înlăturat de bolşevici.[375]

Alarmismul din Ministerul de Externe a alimentat îngrijorările Cabinetului de război al lui Lloyd George, cauzate de ştirile de la Petrograd. Pe 12 noiembrie, acesta afirma că bolşevismul a fost „acaparat şi otrăvit de nemţi pentru scopurile lor proprii”, pentru a submina efortul de război al Rusiei: „Nu este încă posibil să spunem care dintre liderii bolşevici au luat bani germani; fără îndoială, unii au luat, în timp ce alţii sunt fanatici cinstiţi”. Unii miniştri se temeau în mod inevitabil că şi britanicii implicaţi în subversiuni luaseră banii germanilor. Secretarul de interne, Sir George Cave, bănuia că subversiunile finanţate de Germania fuseseră şi mai răspândite decât ce raportase Thomson anterior. Astfel, a ordonat declanşarea unor „investigaţii suplimentare”, întreprinse de către un comitet mixt format din agenţi MI5 şi ofiţeri din Divizia specială, care să includă verificarea documentelor confiscate în operaţiuni ale poliţiei de la societăţi pacifiste şi revoluţionare, pentru a le identifica sursele de venit. Nici din investigaţiile efectuate de MI5, nici din cele ale Diviziei speciale nu au rezultat dovezi ale finanţării germane pentru pacifiştii şi revoluţionarii britanici. Comentariile dezaprobatoare ale lui Thomson cu privire la Asociaţia Antiîncorporare, transmise Cabinetului de război pe 13 decembrie, au fost tipice pentru atitudinea sa dispreţuitoare faţă de pacifişti în general: „Documentele nu dezvăluie nicio dovadă a influenţei sau a sprijinului financiar al inamicului. Asociaţia este condusă necugetat de fanatici, iar influenţa sa în afara cercului celor care contestă serviciul militar obligatoriu pare să fie mică”.[26]

Cartea poştală trimisă de MI5 cu ocazia Anului Nou 1918 către cercul privilegiat din Whitehall şi nu numai a fost concepută pentru a demonstra că Vernon Kell a luat în serios ameninţarea subversiunii sovietice. Felicitarea, desenată personal de adjunctul lui Kell, Eric Holt-Wilson (iniţialele sale în colţul din stânga jos) şi de către ilustrul Byam Shaw (identificat cu iniţiale în partea dreaptă jos), arată figura Subversiunii, răutăcioasă şi chircită, târându-se spre un ostaş britanic, îmbrăcat neverosimil ca un soldat roman care nu-şi

---

[374] În anii 1820, 1830 şi 1840, guvernele celor patru mari puteri continentale credeau în mod eronat că principala ameninţare la adresa supravieţuirii lor venea din partea revoluţionarilor de profesie. Vezi supra, pp. 449, 450, 458-459. (*N.a.*)

[375] Jeffery, *MI6*, p. 119. Includerea acestui episod şi a rechemării sale de la Petrograd în cronologia relatării lui Maugham, scrisă din memorie cu aproape o jumătate de secol mai târziu, este imprecisă. Vezi Maugham, „Looking Back”, partea a 2-a. (*N.a.*)

dă seama de pericolul din spate, ochii lui privind în mod firesc spre orizontul „Dieu et Mon Droit” şi spre Victorie în 1918. În acelaşi timp, MI5 e întruchipat ca o Britannia mascată, ce înfige un trident, marcat cu monograma sa secretă, în Subversiune, înainte ca aceasta să-l înjunghie pe războinicul britanic în spate.

În ianuarie 1918, Kell a început o investigaţie cu privire la posibile activităţi subversive sovietice în fabricile de muniţii, cerând comandanţilor forţelor de poliţie din ţară să:

> ne raporteze orice schimbare de atitudine a ruşilor cu privire la muniţii, care ar fi denotată de: propagandă pacifistă sau antirăzboi, lipsa dorinţei de a continua să contribuie la producţia de muniţie, sau orice tendinţă activă de împiedicare a aprovizionării, fie prin restricţionarea producţiei, fie prin distrugerea producţiei fabricilor.[27]

De fapt, comandanţii forţelor de poliţie nu aveau nimic de descoperit. În ciuda alarmismului miniştrilor britanici şi francezi, subversiunea comunistă nu a reprezentat o ameninţare semnificativă pentru efortul de război al niciunuia dintre aliaţii occidentali.

From M·I·V· wishing you
Mankinds Immortal Victory
in the New Year · 1918
DIEU ET MON DROIT
THE HIDDEN HAND

Acapararea puterii de către bolşevici a marcat totuşi un punct de cotitură important în istoria serviciilor de informaţii. Pe 20 decembrie 1917, la numai şase săptămâni după Revoluţia Bolşevică, a fost înfiinţată prima instituţie comunistă de securitate şi de informaţii, Comisia Extraordinară Panrusă pentru Combaterea Contrarevoluţiei şi Sabotajului (*Vserossiiskaia Cerezvîceainaia Kommisiia po Borbe s Kontrrevoliuţiei i Sabotajem*), mai cunoscută sub denumirea de „CEKA", iar în 1918 a devenit nucleul central al structurii primului stat cu partid unic din lume. Ca şi introducerea impozitului pe venit în Marea Britanie, în 1799, a fost iniţial gândită doar ca soluţie temporară pentru a face faţă unei opoziţii la o scară la care Lenin nu se aşteptase niciodată. Motivul direct al înfiinţării comisiei a fost o grevă iminentă a funcţionarilor de stat. Lenin i-a scris directorului polonez al CEKA, Feliks Edmundovici Dzerjinski: „Burghezia e hotărâtă să comită cele mai cumplite crime".[28] Deşi agenţiile de informaţii ruseşti şi-au schimbat numele de mai multe ori în cele trei sferturi de secol al regimului sovietic, membrii lor au continuat să se numească „cekişti" (*Cekisti*), iar salariile le erau plătite în data de 20, şi nu pe 1, a fiecărei luni („Ziua Cekistului"), în cinstea zilei de înfiinţare a CEKA. Emblemele CEKA, scutul şi sabia – scutul, pentru apărarea Revoluţiei şi sabia, pentru a ucide duşmanii –, au fost menţinute de toate agenţiile sovietice de securitate şi de informaţii care au urmat. În epoca lui Stalin, organizaţiile care au succedat CEKA au devenit cele mai mari, cele mai puternice şi cele mai brutale agenţii secrete în timp de pace din istoria Europei.

Înainte de a prelua puterea, Lenin şi ceilalţi conducători bolşevici nu şi-au imaginat vreodată că ar avea nevoie de o agenţie de informaţii. Ei credeau cu tărie că propria lor revoluţie va declanşa o revoluţie internaţională ce va răsturna capitalismul mondial. În noua ordine mondială postrevoluţionară, nu ar fi fost nevoie de diplomaţi convenţionali, ca să nu mai vorbim de spioni. Troţki a declarat la numirea sa în funcţia de comisar al poporului pentru afaceri externe după Revoluţia Bolşevică: „Voi emite câteva proclamaţii revoluţionare către popoarele lumii şi apoi voi închide afacerea". A ordonat publicarea tratatelor secrete ale Rusiei ţariste cu aliaţii săi, apoi a anunţat: „Abolirea diplomaţiei secrete este condiţia de bază a unei politici externe onorabile, populare, cu-adevărat democratice".[29] Fără a-şi da seama, Troţki însuşi a abolit în mare măsură diplomaţia secretă pe când negocia Tratatul de la Brest-Litovsk cu Germania, încheiat în martie 1918. În timpul negocierilor premergătoare semnării tratatului, ataşatul militar britanic de la Moscova a avut acces la mesajele telegrafice interceptate dintre negociatorii ruşi din Brest-Litovsk (unde se afla cartierul general al armatei germane) şi guvernul bolşevic de la Petrograd. Telegramele erau copiate de adversarii politici ai bolşevicilor la biroul de telegraf din Moscova şi erau transmise diplomaţilor britanici. George Kennan, expert american în relaţiile cu Rusia, devenit ambasador la Moscova două decenii mai târziu, a concluzionat că, în mod intenţionat sau nu, principala sursă a telegramelor a fost Ivan Zalkind, adjunctul lui Troţki.[30] Tratatul de la Brest-Litovsk, semnat pe 3 martie, a fost „cel mai umilitor sfârşit al unui război pentru ruşi de la invazia mongolă din secolul al XIII-lea".[31] Un sfert din Imperiul Rus a trecut sub controlul Germaniei. Lenin a insistat că Rusia nu avea altă opţiune decât să accepte pretenţiile nemţilor. „Dacă nu ştii să te adaptezi", a spus el, „dacă nu eşti înclinat să te târăşti pe burtă prin noroi, atunci nu eşti revoluţionar, ci o gură-spartă." După Brest-Litovsk, Partidul Bolşevic şi-a schimbat numele în Partidul

Comunist. Consiliul Comisarilor Poporului (*Sovnarkom*) şi-a mutat sediul şi capitala Rusiei de la Petrograd la Moscova.

Iniţial, măsurile aprobate de Sovnarkom pentru combaterea contrarevoluţiei nu au fost violente: „confiscarea proprietăţilor, strămutarea, privarea de cartele [pentru raţii], publicarea listelor cu duşmani ai poporului etc.” Cu toate acestea, arma principală a CEKA a devenit rapid teroarea. Unul dintre locotenenţii lui Dzerjinski, Martin Ianovici Latsis, scria în ziarul CEKA, *Krasnîi Teror* („Teroarea Roşie”):

> Nu luptăm împotriva indivizilor. Exterminăm clasa burgheziei. În timpul anchetei, nu căutaţi dovezi că acuzatul a acţionat prin cuvânt sau faptă împotriva puterii sovietice. Prima întrebare pe care ar trebui să o puneţi este: „Cărei clase aparţine? Care este originea sa? Ce şcoli a făcut şi care îi este profesia?” Şi aceste întrebări ar trebui să stabilească soarta acuzatului. Aici se află semnificaţia şi esenţa Terorii Roşii.

La fel ca Lenin, nici Dzerjinski, nici locotenenţii săi nu erau persoane brutale. Ei au susţinut Teroarea Roşie pentru ceea ce considerau că sunt nevoile obiective ale luptei de clasă, mai ales după începutul războiului civil din mai 1918 împotriva armatelor contrarevoluţionare „albe”, care ameninţau supravieţuirea regimului sovietic. Unii recruţi ai CEKA s-au bucurat totuşi şi de ocazia de a-i brutaliza pe oamenii fostei clase conducătoare ţariste, şi de cea de a trece la acte de răzbunare personală. Iakov Kristoforovici Peters, unul dintre primii adjuncţi ai lui Dzerjinski, a recunoscut ulterior că „elemente murdare” încercau să se alăture CEKA. Unele dintre acestea au reuşit.[32]

Până în vara lui 1918, predilecţia CEKA pentru instaurarea terorii a fost parţial controlată de socialiştii revoluţionari de stânga (eseri) de sprijinul cărora au depins iniţial bolşevicii. Unul dintre cei patru eseri numiţi în colegiul CEKA, Viaceslav Alekseevici Aleksandrovici, a devenit, pentru un timp, probabil cel mai influent adjunct al lui Dzerjinski. În martie 1918, revoluţionarii socialişti de stânga au părăsit Sovnarkom în semn de protest faţă de Pacea de la Brest-Litovsk, dar, în mod surprinzător, au rămas în CEKA. Într-adevăr, în conformitate cu versiunea socialist-revoluţionarilor, Dzerjinski a insistat să rămână, spunându-i conducătorului lor, Maria Spiridonova, că fără sprijinul lor „nu ar mai fi capabil să potolească impulsurile sângeroase din rândul [CEKA]”. Atâta timp cât socialiştii revoluţionari au rămas în CEKA, nu au existat execuţii autorizate pentru crime politice. Dzerjinski a avut o asemenea încredere în Aleksandrovici, încât, după mutarea la Moscova, i-a încredinţat principalele responsabilităţi administrative, pentru ca el să se poată concentra asupra activităţii operaţionale.[33]

Germania a fost singura putere cu care regimul bolşevic a avut relaţii diplomatice formale după Brest-Litovsk. Pe 23 aprilie 1918, la Moscova s-a deschis o ambasadă germană, sub conducerea contelui Wilhelm Mirbach. Şase zile mai târziu, un membru al misiunii lui Mirbach a scris în jurnalul său: „Aici trebuie să fim mereu în stare de alertă din cauza agenţilor şi provocatorilor. Autorităţile sovietice au reînviat rapid fosta poliţie ţaristă Ohrana [...], cel puţin la fel de mare şi cu un temperament şi mai nemilos, chiar dacă structura este oarecum diferită”. Infiltrarea în ambasada germană era responsabilitatea unei secţiuni de contraspionaj din CEKA, înfiinţată în luna mai, sub conducerea lui Iakov Bliumkin, un socialist-revoluţionar de 20 de ani, probabil cel mai tânăr şef de secţie din istoria serviciilor secrete sovietice. Bliumkin a reuşit să infiltreze cu succes ambasada Germaniei prin recrutarea ca agent a contelui Robert Mirbach, o rudă austriacă a ambasadorului german care fusese prizonier de război în Rusia. În iunie,

Mirbach a semnat un angajament pentru a furniza CEKA informaţii din ambasadă.[34]

Decizia lui Dzerjinski de a-i încredinţa lui Bliumkin misiunea de infiltrare a ambasadei germane nu a fost înţeleaptă, deoarece socialist-revoluţionarii se opuneau în continuare vehement Tratatului de la Brest-Litovsk. Pe 4 iulie, Comitetul Central al Partidului Socialist-Revoluţionar a aprobat un complot de asasinare a ambasadorului german, crezând, cu naivitate, că astfel va pune capăt în mod dramatic „concilierii" bolşevicilor cu germanii, că va determina reluarea războiului pe Frontul de Est şi că va promova cauza revoluţiei mondiale. Misiunea de asasinare le-a fost încredinţată lui Bliumkin şi lui Nikolai Andreev, un fotograf socialist-revoluţionar care lucra pentru el în CEKA. În dimineaţa zilei de 6 iulie, Bliumkin a pregătit un document cu antet CEKA, autorizându-se pe sine şi pe Andreev să discute cu ambasadorul german. Bliumkin l-a inclus apoi în complot pe Aleksandrovici, adjunctul socialist-revoluţionar al lui Dzerjinski, care a aplicat sigiliul oficial CEKA pe document. În aceeaşi după-amiază, Bliumkin şi Andreev au mers la ambasada germană şi au programat o întâlnire cu ambasadorul, sub pretextul de a discuta despre situaţia contelui Robert Mirbach. Bliumkin a susţinut mai târziu că el însuşi a tras focurile care l-au ucis pe ambasador, contele Wilhelm Mirbach. Totuşi, potrivit mărturiilor depuse de personalul ambasadei, după ce toate cele trei gloanţe trase cu revolverul lui Bliumkin au ratat ţinta, ambasadorul a fost doborât de Andreev.[35]

Astfel, rolul CEKA de „sabie şi scut al Revoluţiei" s-a încheiat aproape în dezastru. În loc să asigure supravieţuirea primului stat comunist din lume, CEKA aproape că a devenit instrumentul distrugerii sale. Lenin i-a telegrafiat lui Stalin, spunându-i că uciderea lui Mirbach a adus Rusia „la un pas" de un nou război cu Germania. Asasinatul a fost urmat de o revoltă a socialist-revoluţionarilor, în cursul căreia sediul central al CEKA, închisoarea Lubianka din centrul Moscovei, a fost ocupat, iar Dzerjinski a fost luat ostatic. Dar socialist-revoluţionarii nu aveau un plan coerent de campanie, iar revolta lor a fost înăbuşită în 24 de ore de trupele letone loiale comuniştilor. Pe 8 iulie, Dzerjinski, sancţionat, a demisionat la cerere de la conducerea CEKA, în timp ce o comisie de anchetă a desfăşurat o investigaţie, iar socialist-revoluţionarii au fost epuraţi din CEKA. Până la repunerea în funcţie a lui Dzerjinski, pe 22 august, CEKA devenise o agenţie exclusiv comunistă, iar utilizarea terorii împotriva opozanţilor politici nu mai era îngrădită de influenţa moderatoare a socialist-revoluţionarilor. „Noi reprezentăm prin noi înşine teroarea organizată", a spus Dzerjinski. „Acest lucru trebuie spus foarte clar."[36]

Totuşi, în CEKA încă existau idealişti dispuşi să conteste brutalitatea măcelului împotriva „contrarevoluţiei". Printre aceştia, însuşi directorul CEKA din Petrograd, Moisei Solomonovici Uriţki, care i s-a plâns lui Dzerjinski, pe 30 august, în legătură cu metodele folosite de un grup de cekişti pentru a smulge o mărturisire din partea lui Vsevolod Anasov, un suspect în vârstă de 14 ani. La primul interogatoriu, Anasov a fost ameninţat că va fi împuşcat; la al doilea, anchetatorul a tras în el cu gloanţe oarbe; a treia oară, un glonţ adevărat a lovit o manta aşezată pe un scaun de lângă el. Lui Anasov i s-a spus că a fost semnat ordinul care prevedea execuţia sa a doua zi, în zori, însă acesta nu a fost pus în aplicare. Uriţki i-a spus lui Dzerjinski, într-o scrisoare nepublicată: „Cred că astfel de metode de interogare sunt absolut inacceptabile, mai ales în cazul unor copii de 14 ani. Prin urmare, vă rog să investigaţi acest caz şi să-l trageţi la răspundere pe vinovat. Sper că nu veţi refuza să mă informaţi asupra rezultatelor anchetei şi asupra deciziei pe care

aţi luat-o”.[37] Uriţki nu a mai apucat să afle rezultatul anchetei – dacă aceasta a avut loc vreodată. Mai târziu, în aceeaşi zi, 30 august, într-un atac fără legătură cu această situaţie, a fost asasinat de un cadet ţarist.

Curând după aceea, însuşi Lenin a fost împuşcat şi grav rănit de Fania (Dora) Kaplan, o socialist-revoluţionară care suferea probabil de probleme psihice. Aceste două atacuri asupra unor lideri bolşevici au declanşat o domnie a terorii. În două zile, doar în Petrograd au fost executaţi peste 500 de deţinuţi politici. Chiar în timp ce se refăcea de pe urma rănilor, Lenin a ordonat: „Este necesar – şi *urgent* – să se pregătească teroarea în secret”. Pe 5 septembrie 1918, decretul „Cu privire la teroarea roşie” ordona o campanie nemiloasă a CEKA împotriva contrarevoluţiei.[38] Lenin a arătat un interes activ, deşi naiv, în aplicarea tehnologiei, dar şi a terorii pentru urmărirea contrarevoluţionarilor. Deşi numeroşii săi biografi nu menţionează acest lucru, el susţinea ideea construirii unui electromagnet masiv pentru depistarea armelor ascunse, în timpul percheziţiilor la domiciliu. Dzerjinski s-a arătat politicos, dar neimpresionat. „Magneţii”, l-a informat el pe Lenin, „nu sunt de folos real în timpul percheziţiilor. I-am testat.” Dar a fost de acord să folosească, experimental, magneţi de mari dimensiuni în speranţa de a-i înspăimânta pe contrarevoluţionari pentru ca aceştia să-şi predea singuri armele. Experimentul a fost abandonat în scurt timp.[39]

Pe parcursul războiului civil, Ceka a pretins că a descoperit şi împiedicat o serie de conspiraţii majore ale guvernelor occidentale şi ale agenţiilor lor de informaţii ce urmăreau răsturnarea regimului bolşevic. Cel mai cunoscut dintre conspiratorii occidentali de la Moscova a fost Robert Bruce Lockhart, diplomat britanic de rang inferior şi figură centrală în stângaciul „Complot al emisarilor” (numit uneori şi „Complotul lui Lockhart”), care a fost infiltrat şi împiedicat cu uşurinţă de CEKA. Mai târziu, cu exagerarea-i caracteristică, KGB a susţinut că această „lovitură zdrobitoare dată de cekişti conspiratorilor echivala cu o victorie într-o importantă bătălie militară”.[40] În realitate, „complotul emisarilor” nu era o coaliţie a guvernelor capitaliste, ci o invenţie copilărească a unui grup de diplomaţi şi agenţi secreţi occidentali, cu o viziune politică naivă, lăsaţi să acţioneze pe cont propriu în primul an haotic al guvernării bolşevice.

Deşi arestaţi după ce complotul a fost dezvăluit public, Lockhart şi alte oficialităţi britanice au primit permisiunea să se întoarcă la Londra în octombrie 1918, în schimbul eliberării demnitarilor sovietici închişi în Marea Britanie, printre care se afla şi viitorul comisar pentru afaceri externe Maksim Litvinov. Memoriile lui Lockhart conţin o relatare extraordinară (şi probabil autentică) a ultimei sale întâlniri dinainte de a se întoarce acasă cu Iakov Peters, directorul-adjunct al CEKA. „Am o favoare să îţi cer”, a spus Peters. „Vrei să-i dai această scrisoare soţiei mele englezoaice?” Pentru a-l ajuta pe Lockhart să-i identifice soţia, Peters îi dăduse câteva fotografii, dar apoi s-a răzgândit. „Nu”, a spus el, „nu te voi deranja. De îndată ce vei ieşi de aici, mă vei blestema şi ocărî ca pe cel mai rău duşman al tău.” Lockhart i-a spus lui Peters să nu se prostească, a luat scrisoarea şi i-a dat-o doamnei Peters după întoarcerea sa în Anglia. Este puţin probabil ca Lockhart să fi ştiut cât de violentă fusese cariera lui Peters de revoluţionar sub acoperire în Londra antebelică. Deşi detaliile rămân neclare, Peters a fost implicat în asasinarea

mai multor poliţişti în 1910, înainte de celebrul „asediu de pe Strada Sidney”[376], în care s-a implicat şi secretarul de interne Winston Churchill.[41]

Cel mai pitoresc agent secret dintre cei care au încercat să înlăture în primele zile regimul bolşevic a fost aşa-numitul „as al spionilor” britanici Sidney Reilly, ale cărui isprăvi au oscilat între aventură şi farsă. Cu bravada caracteristică, Reilly şi-a anunţat sosirea la Moscova pe 7 mai, mergând direct la porţile Kremlinului, anunţând gărzile că este trimisul lui Lloyd George şi cerând să-l vadă personal pe Lenin. În mod uimitor, chiar a reuşit să ajungă până la unul dintre aghiotanţii lui Lenin, Vladimir Bonci-Bruevici, care, în mod firesc, a rămas năucit. Comisariatul pentru Afaceri Externe l-a sunat pe Lockhart să întrebe dacă vizitatorul lui Bonci-Bruevici era un impostor. Lockhart a recunoscut mai târziu că „era cât pe ce să se scape şi să spună că [Reilly] trebuie să fi fost vreun impostor rus ce se dădea drept englez sau un nebun”. Când a aflat de la Ernest Boyce, şeful biroului MI1c, că Reilly era agent britanic, Lockhart şi-a pierdut cumpătul, l-a chemat pe Reilly în biroul său, „l-a certat ca pe un elev şi l-a ameninţat că îl trimite acasă”. Dar, a povestit Lockhart, Reilly a venit cu „scuze atât de ingenioase, că până la urmă m-a făcut să râd”. Probabil cel mai comic din multele planuri ale lui Reilly care n-au fost puse în practică era un plan de a-i captura pe Lenin şi pe Troţki, cărora să le scoată pantalonii şi „lenjeria” şi să-i facă de râs în public, plimbându-i pe străzi îmbrăcaţi doar în cămaşă.[42]

Infiltrarea CEKA în „complotul emisarilor” şi în grupurile „contrarevoluţionare” ruseşti s-a datorat în mare parte imitării tehnicilor folosite de Roman Malinovski şi de alţi agenţi de infiltrare ţarişti.[43] Dmitri Gavrilovici Ievseev, autorul a două dintre primele manuale operative ale CEKA, „Preceptele de bază ale activităţilor de informaţii” şi „Scurte instrucţiuni pentru CEKA despre desfăşurarea activităţilor de spionaj”, îşi întemeia scrierile pe studiul detaliat al metodologiei Ohranei. Deşi CEKA a fost „un organism pentru clădirea dictaturii proletariatului”, Ievseev insista – ca şi Dzerjinski – că nu trebuie să ezite să înveţe din experienţa agenţiilor „burgheze” de informaţii.[44]

Prioritățile din prima perioadă ale CEKA erau în mare măsură interne. CEKA era, după cum spunea Dzerjinski, „un organism pentru reglarea revoluţionară a conturilor cu contrarevoluţionarii”, o etichetă aplicată din ce în ce mai mult tuturor oponenţilor bolşevici şi „duşmanilor de clasă”.[45] Memorialul construit în apropiere de Lubianka în ultimii ani ai epocii sovietice pentru a comemora „victimele opresiunii totalitare” constă într-un bloc mare de granit, luat nu din Gulagul lui Stalin, ci dintr-un lagăr de concentrare înfiinţat de Lenin în toamna lui 1918 pe insula Soloveţki din Marea Albă.[377] Mulţi cekişti au considerat brutalitatea contra duşmanilor de clasă drept virtute revoluţionară. Conform unui raport al CEKA din Morşansk: „Cel care luptă pentru un viitor mai bun va fi nemilos faţă de duşmanii săi. Cel care caută să îi protejeze pe oamenii săraci îşi va împietri inima şi va deveni crud şi nemilos”.[46]

Când a acceptat tratatul umilitor cu Germania de la Brest-Litovsk, Lenin a insistat asupra faptului că nu era decât un obstacol temporar, care va fi înlăturat de valul revoluţiei ce înainta inexorabil în Europa. În acest caz însă,

---

[376] Schimb de focuri petrecut în ianuarie 1911 pe strada Sidney din East End, între forţele de ordine şi doi revoluţionari letoni, în urma unei tentative de jaf la o bijuterie. (*N.t.*)

[377] Deşi „Gulag” a fost oficial acronimul organizaţiei care a condus sistemul de lagăre de deţinuţi, Administraţia Principală a Lagărelor Corecţionale, termenul este folosit frecvent pentru a indica lagărele de detenţie. (*N.a.*)

Brest-Litovsk a fost eliminat după numai opt luni nu de valul revoluţionar, ci de victoria Aliaţilor pe Frontul de Vest. Deoarece prezenţa forţelor germane nu mai era necesară în est, în martie 1918 Germania avea pe Frontul de Vest cu 20 de divizii mai mult decât aveau Aliaţii în total. Ludendorff ştia foarte bine că acest avantaj nu poate dura. În martie 1918, pe frontul Aliaţilor lupta tot o singură divizie americană, alte trei aflându-se în zonele de instruire. Imediat ce forţele americane începeau să ajungă în număr mare în Franţa, situaţia avea să se schimbe, iar Aliaţii ar fi putut să se aştepte să câştige războiul fie şi numai datorită trupelor numeroase. Ludendorff a ajuns, prin urmare, la concluzia că Germania trebuie să mizeze pe o ultimă ofensivă totală înainte de a-şi pierde avantajul numeric.

În 1918, Haig şi generalul de brigadă Edgar Cox – care, după un scurt interregn, i-a urmat în funcţie, în ianuarie, generalului de brigadă John Charteris la şefia Departamentului de informaţii al Marelui Cartier General (GHQ) – dispuneau de informaţii despre Frontul de Vest mai bune ca niciodată. La cei 35 de ani ai săi, se pare că Edgar Cox a fost cel mai tânăr general de brigadă din armata britanică – un semn al priorităţii acordate activităţii de evaluare a informaţiilor – şi că se număra printre cei mai înzestraţi ofiţeri de informaţii militare britanici din timpul războiului. Sosirea sa la GHQ a contribuit mult la restabilirea statutului şi moralului personalului din serviciile de informaţii. În primăvara lui 1915, a fost primul care a întocmit o descriere a structurii armatei germane, devenită ulterior un manual de bază pentru toţi ofiţerii britanici de informaţii de pe Frontul de Vest. În ianuarie 1918, el a introdus primele rezumate săptămânale de informaţii la GHQ, care includeau previziuni privind planurile operaţionale germane.[47]

O mare parte din ultimul an de război, cea mai valoroasă sursă britanică de informaţii a fost reţeaua de agenţi care supraveghea mersul trenurilor din Belgia ocupată, cunoscută sub denumirea de *La Dame Blanche*, după legendara Lady White a Hohenzollernilor, a cărei apariţie se spunea că ar fi vestit căderea dinastiei. Numărul agenţilor, majoritatea patrioţi belgieni, care furnizau informaţii importante despre mişcările de trupe germane, a crescut de la 129, în iulie 1917, la 408, în ianuarie 1918 şi la 919 la data Armistiţiului. Căpitanul Henry Landau de la MI1c, care coordona din Olanda reţeaua, le scria în ianuarie 1918 conducătorilor acesteia: „Nu există nicio îndoială că, în acest moment critic, sunteţi de departe cea mai prolifică sursă de informaţii a Aliaţilor, iar rezultatele pe care le aveţi sunt de o valoare inestimabilă”. Unele informaţii transmise către Cox prin *La Dame Blanche* se refereau la pregătirile pentru ultima mare ofensivă germană, începută în martie 1918.[48] La sfârşitul anului, *La Dame Blanche* şi alţi agenţi care supravegheau căile ferate au dezvăluit transferul a 40 de divizii germane din Rusia şi România către Frontul de Vest. În cursul lunii februarie, misiunile de recunoaştere aeriană au identificat prelungiri aproape zilnice ale reţelei de căi ferate uşoare. Pe 16 februarie, generalul de brigadă Cox a declarat, într-o conferinţă a comandanţilor armatei britanice prezidată de Haig, că trebuie „să fie pregătiţi să facă faţă unui atac foarte periculos în orice moment”. Potrivit lui Haig: „Toţi s-au declarat încrezători în capacitatea de a-şi menţine poziţia pe front”. Apoi, la începutul lunii martie, le-au parvenit informaţii că unităţile germane de artilerie din Anvers şi Liège, împreună cu „Forţa D”, un nou corp de trupe de şoc, erau în mişcare. Cox era convins că ofensiva va începe în decurs de o lună. Deşi Haig a acceptat prognoza lui Cox, a rămas, ca de obicei, extrem de optimist în privinţa rezultatului, „temându-se doar că inamicul ar putea

considera frontul nostru atât de solid, încât va ezita să-şi angajeze armata în atac, pentru că va fi aproape sigur că va suferi pierderi foarte grele”.[49]

Atacul german a început pe 21 martie, aproape exact în momentul prezis de Cox, care a avut dreptate şi în legătură cu intensitatea luptelor. Comandantul Armatei a Cincea, generalul Sir Hubert Gough, i-a spus adjunctului lui Cox: „Aţi avut dreptate, perfectă dreptate, şi vă mulţumesc”. Şi Haig i-a telefonat lui Cox pentru a-l felicita, dar a supraestimat capacitatea forţelor sale de a rezista atacului. De la începutul războiului de tranşee, cu peste trei ani înainte, armata germană nu avansase niciodată mai mult de 16 kilometri într-o singură operaţiune. În urma ofensivei declanşate pe 21 martie, forţele germane au avansat însă peste 60 de kilometri în câteva zile. Al doilea val al ofensivei, declanşat pe 9 aprilie la Artois, a permis armatei germane să avanseze 16 kilometri în trei zile. În acel moment, Haig a făcut o altă eroare. Convins că nemţii vor lansa un atac asupra crestei Vimy, ţinta pe care ar fi ales-o el în locul lor, nu a luat în seamă rapoartele de recunoaştere aeriană care indicau, în mod corect, un atac într-o zonă aflată mai la sud. Pe 11 aprilie, Haig a publicat celebrul Ordin de Zi: „Cu spatele la zid şi credinţa în justeţea cauzei noastre, fiecare dintre noi trebuie să lupte până la capăt”. Înainte de cel de-al treilea şi ultimul val al ofensivei germane, pe 27 mai, serviciile de informaţii ale Marelui Cartier General au interpretat eronat, la început, intenţiile inamicului. Până pe 24 mai, Cox încă se aştepta ca atacul să aibă loc în sectorul Albert-Arras. Însă pe 26 i-a raportat lui Haig că patru divizii inamice însoţite de artilerie grea se deplasau la sud, din Belgia spre Laon, oraş aflat în partea controlată de Germania a sectorului de front Chemin des Dames – informaţie coroborată de o scrisoare capturată a unui soldat german, care povestea despre un atac iminent pe Chemin des Dames. Haig considera un astfel de atac destul de probabil. Totuşi, mareşalul Ferdinand Foch, care devenise, pe 14 aprilie, primul „comandant suprem al armatelor aliate din Franţa”, nu a acordat credit informaţiei, iar pe 27 mai a fost luat prin surprindere.[50]

Cox s-a înecat în mod tragic, la sfârşitul lunii august, la Le Touquet. Cu câteva zile mai devreme, îi spusese lui Marshall-Cornwall că este „deprimat de faptul că Douglas Haig părea să-i ignore recomandările în privinţa informaţiilor secrete şi avea în schimb încredere în iluziile lui Charteris”.[51] Indiferent dacă suspiciunile lui Cox despre influenţa lui Charteris erau corecte sau nu, Haig avea dreptate să creadă că Germania nu mai avea nicio şansă de victorie. Optimismul său imbatabil, care până atunci fusese uneori doar o vulnerabilitate, a devenit extrem de important pentru cauza Aliaţilor. Gândind retrospectiv, cele trei valuri ale atacului german ar putea fi considerate nu o strategie cu şanse serioase de succes, ci un pariu disperat pe o victorie pe termen scurt, ca singură cale de a preveni o înfrângere pe termen lung: o înfrângere devenită inevitabilă în condiţiile în care, dacă războiul se prelungea în 1919, pe Frontul de Vest ar fi ajuns 5 000 000 de soldaţi americani, iar blocada navală aliată înregistra tot mai multe succese. Forţele germane nu dispuneau de resursele necesare pentru a continua, sau măcar pentru a menţine, succesele anterioare.

Cele mai clare dovezi ale răsturnării de situaţie au provenit în principal de la serviciile franceze de informaţii, şi nu din partea celor britanice. În timpul ofensivei, armata germană a recurs tot mai mult la transmisiuni radio către avanposturi, iar interceptarea comunicaţiilor a devenit mai simplă decât în timpul războiului din tranşee. Cu toate acestea, în ajunul ofensivei, nemţii au introdus noul cifru ADFGX (mai târziu modificat ca ADFGVX), de care şeful

Biroului francez de cifrare, colonelul François Cartier, s-a temut iniţial că nu va putea fi descifrat. Cifrul a fost decriptat de Georges Painvin, un tânăr în vârstă de 32 de ani care dispunea de cunoştinţe enciclopedice, absolvise pe locul al doilea din an la École Polytechnique, predase paleontologie la École Nationale Supérieure des Mines şi câştigase premiul întâi ca violoncelist la Conservatorul din Nantes.[52] Painvin a fost cel mai mare criptanalist francez de la Antoine Rossignol (ale cărui realizări nu îi erau probabil cunoscute), din secolul al XVII-lea. Pe 2 iunie 1918, a decodificat un mesaj radio de la Cartierul General german către cele 18 corpuri de armată, din care reieşea că forţele germane erau disperat de suprasolicitate. Mesajul, care a devenit cunoscut de Bureau du Chiffre drept „Radiogramme de la Victoire", cuprindea instrucţiunile: „Trimiteţi urgent muniţii Stop chiar şi în timpul zilei dacă nu se văd". Avertizaţi de planurile pentru un atac german asupra liniilor cuprinse între Montdidier şi Compiègne, lansat pe 9 iunie, francezii au opus rezistenţă. Pentru prima dată de la începerea ofensivei pe 21 martie, Ludendorff a fost obligat să suspende o operaţiune, înainte de a-şi atinge obiectivul.[53] Secretul „Radiogramme de la Victoire" a fost extrem de bine păstrat. Colonelul Fritz Nebel, inventatorul neamţ al cifrului ADFGX, a descoperit abia în 1967 că acesta a fost decriptat.[54]

Deşi francezii au fost nevoiţi să reziste şi altor atacuri germane în iunie, sorţii bătăliei s-au schimbat în mod decisiv în favoarea Aliaţilor. Cu toate acestea, nu francezii, ci Haig a tras concluziile corecte din informaţiile despre prăbuşirea ofensivei germane. Nici chiar după marea victorie britanică de la Amiens din 8 august 1918, pe care Ludendorff a numit-o mai târziu „ziua neagră a armatei germane în istoria războiului", Foch nu a prevăzut o victorie decisivă până în aprilie 1919. Haig a fost convins că, dimpotrivă, războiul ar fi putut fi câştigat în toamna lui 1918, înainte ca inamicul demoralizat să aibă ocazia să-şi revină. Evaluările lui Cox erau mult mai precaute. În parte deoarece Charteris exagerase problemele legate de moralul scăzut al forţelor germane, pe baza utilizării selective a dovezilor obţinute de la prizonierii de război, Cox n-a încercat, înainte de moartea sa prematură, să analizeze moralul miilor de soldaţi germani capturaţi (13 000 doar pe 8 august). Haig a înţeles mult mai bine decât Cox importanţa militară a scăderii moralului armatei germane.[55]

În ultimul an de război, informaţiile au jucat un rol chiar mai important în Orientul Mijlociu decât pe Frontul de Vest. SIGINT a fost esenţial în campania în urma căreia Ierusalimul a fost cucerit de la turci de generalul Sir Edmund (ulterior mareşal viconte) Allenby, primul cuceritor creştin al oraşului după multe secole, care şi-a arătat respectul pentru Oraşul Sfânt descălecând şi intrând pe jos pe Poarta Jaffa, pe 11 decembrie 1917. Studiul deschizător de drumuri al lui Yigal Sheffy asupra rolului informaţiilor secrete în timpul campaniei Ierusalimului a arătat că Allenby considera SIGINT „practic singura sursă de informaţii actualizate" într-un moment în care „recunoaşterea aeriană era limitată din cauza condiţiilor meteo de iarnă, iar informaţiile primite de la prizonieri [turci] deveneau repede depăşite".

Recunoaşterea aeriană a avut un rol mult mai important în următoarea ofensivă de amploare a lui Allenby în Palestina – la Megiddo (cunoscut cel mai bine ca Armagedon, câmpul de luptă profeţit în Apocalipsă), în septembrie 1918. Forţele lui Allenby aveau 100 de aeronave în stare de funcţionare, cu mult mai multe decât cele 15 avioane germane trimise în sprijinul aliaţilor turci. Înainte de bătălie, RFC a făcut 42 000 de fotografii ale teritoriului inamic, împiedicând şi operaţiunile inamice semnificative de observare a

mişcărilor de trupe ale lui Allenby. SIGINT a fost din nou sursa principală de informaţii pentru Allenby, convingându-l că turcii nu aveau nicio bănuială cu privire la planul său de atac la Megiddo. După bombardamentul iniţial de artilerie şi atacul de infanterie, cavaleriile australiană, britanică, indiană şi neozeelandeză aflate sub comanda lui Allenby au trecut prin liniile turceşti, au capturat Damascul şi au înaintat spre Alep, în nordul Siriei. Megiddo este amintit ca ultima mare victorie a cavaleriei în războiul modern. Trei armate turceşti şi unităţile germane de sprijin au fost nevoite să se retragă, întregul Levant intrând sub control britanic.[56]

Totuşi, rezultatul războiului a fost hotărât pe Frontul de Vest. O parte a motivului pentru care Haig era optimist cu privire la faptul că războiul ar putea fi câştigat în 1918 a fost că forţele americane soseau în număr tot mai mare. Începând cu 12 septembrie, peste jumătate de milion de soldaţi americani, aflaţi sub comanda generalului John J. „Black Jack" Pershing, au luptat în bătălia de la Saint-Mihiel, cea mai amplă operaţiune ofensivă din istoria americană. În timpul ofensivei Meuse-Argonne, care a început pe 26 septembrie şi a continuat până la Armistiţiu, Pershing a comandat mai mult de un milion de militari americani şi francezi.[57]

În 1918, aliaţii occidentali au schimbat mai multe informaţii secrete decât oricând, în special prin intermediul Comisiei interaliate, din care, începând din august, făceau parte şi americanii.[58] „Relaţia specială" dintre serviciile britanice şi americane de informaţii, adesea considerată un produs al celui de-al Doilea Război Mondial, fusese deja bine definită în ultimele etape ale Primului Război Mondial. Înainte de a părăsi statul-major al lui Haig, Charteris l-a educat pe tânărul (mai târziu faimos) criptanalist american William F. Friedman, care a devenit criptograful personal al generalului Pershing. În mare parte datorită influenţei lui Charteris, Friedman a menţinut în timpul războiului o legătură mai strânsă cu operaţiunile SIGINT britanice decât cu cele franceze.[59] Aproape cu certitudine fără să fie la curent cu succesele obţinute de britanici în privinţa decriptării comunicaţiilor dintre preşedintele Wilson şi colonelul House[60], mai târziu a fost un susţinător important al colaborării în materie de SIGINT în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.[61]

Rolul principal în dezvoltarea relaţiei speciale cu Statele Unite în domeniul informaţiilor a fost preluat de MI1c. În timp ce Sir William Wiseman a continuat să-şi petreacă o mare parte din timp cultivând relaţia cu colonelul House,[62] biroul MI1c din New York, condus de adjunctul său, Norman Thwaites, a devenit partener dominant într-o alianţă informală cu majoritatea agenţiilor din comunitatea fragmentată de informaţii americană. În martie 1918 se lăuda că:

> Deoarece acest birou existe [*sic*] de mai mult timp decât oricare dintre celelalte organizaţii de investigaţii şi informaţii, este în mod firesc considerat ca fiind cea mai bună sursă de informaţii provenite de la cadre cu experienţă. Există o cooperare completă între acest birou şi
>
> 1. Serviciul de Informaţii Militare al Statelor Unite;
>
> 2. Serviciul de Informaţii Navale;
>
> 3. Serviciul Secret al SUA;
>
> 4. Departamentul de Poliţie din New York;
>
> 5. Serviciul de Informaţii al Poliţiei;

6. Biroul Vamal al SUA;

7. Liga Americană de Protecţie şi organizaţii civice similare;

8. Departamentul de Justiţie al SUA, Biroul de Investigaţii.

[...] Toţi aceştia obişnuiesc să ne sune sau să ne viziteze biroul zilnic. Au acces, sub supraveghere, la dosarele noastre şi suntem pregătiţi să le oferim toate informaţiile de care dispunem. Pe de altă parte, ei sunt la fel de pregătiţi să procedeze tot aşa, iar spiritul de cooperare amicală face ca săptămâna să fie extrem de plăcută şi, îndrăznesc să cred, utilă.

[...] În ceea ce priveşte „agenţii şi anchetele", ar putea fi posibil să ne reducem activităţile şi să lăsăm aceste aspecte pe seama birourilor americane de informaţii, dar sediul [MI1c] de la Londra ne trimite frecvent chestionare care nu privesc în niciun fel America. De asemenea, avem posibilitatea de a obţine informaţii pe care SUA nu le au. Luni de zile, maiorul Thwaites a fost singurul ofiţer de informaţii din New York care putea să vorbească şi să citească în limba germană. El a petrecut multe nopţi la sediul poliţiei etc. analizând documente capturate de la inamic. Niciunul dintre Birourile din SUA nu are angajaţi de origine germană, în timp ce acest birou are câţiva agenţi nemţi de încredere, cunoscuţi în cercurile inamice. Acest birou a furnizat adresele tuturor persoanelor reţinute săptămâna trecută, pe când autorităţile din SUA erau nedumerite.[63]

Dacă preşedintele Wilson ar fi ştiut că MI1c a desfăşurat pe pământ american operaţiuni „care nu priveau în niciun fel America" şi că şi-a angajat propriii „agenţi demni de încredere" în Statele Unite, încrederea lui în Wiseman ar fi fost cu siguranţă compromisă. Dar Wilson nu ştia. Wiseman i-a raportat lui Cumming, cu două luni înainte de Armistiţiu: „cooperarea noastră cu numeroasele secţii de informaţii ale guvernului SUA a fost întotdeauna extrem de cordială şi, cred, de valoare [...]. Nu au ştiut niciodată detalii despre organizaţia noastră şi nu le cunosc nici până în ziua de azi".[64]

În vara lui 1918, Wiseman considera că principalul său rol în activitatea de informaţii era să menţină „o legătură strânsă" cu Inquiry, un grup de experţi înfiinţat de House la cererea lui Wilson, pentru a analiza problemele politice şi teritoriale care ar fi putut să apară la conferinţa de pace. În iulie, el i-a scris lordului Reading, care îi luase locul nepopularului ambasador Spring Rice la începutul lui 1918: „Trebuie să vă fie destul de clar că, atunci când sunt la New York, ocup, practic, poziţia de secretar politic al lui House. Cred că îmi arată tot ce primeşte şi discutăm împreună fiecare problemă care apare". Wiseman a raportat că a obţinut acces la „mare parte din datele pe care le vor folosi delegaţii americani la Conferinţa de Pace".[65]

În acelaşi timp, „Blinker" Hall a depus eforturi ieşite din comun ca să-l influenţeze pe tânărul şi impresionabilul secretar-adjunct al marinei şi viitor preşedinte al SUA, Franklin D. Roosevelt, care răspundea de serviciile de informaţii navale din SUA. Întâlnirea lui Roosevelt cu Hall, în timpul unei vizite la Londra în vara lui 1918, a avut un efect profund asupra lui şi i-a influenţat atitudinea faţă de serviciile britanice de informaţii la începutul celui de-al Doilea Război Mondial. „Serviciul lor de informaţii este mult mai dezvoltat decât al nostru", a scris el după vizită, „şi asta pentru că este parte integrantă a biroului de operaţiuni." Ceea ce l-a frapat pe Roosevelt cel mai mult a fost succesul aparent uimitor al agenţilor secreţi ai Amiralităţii. Încă dorind să ţină secret faţă de aliaţii săi americani cât de multe informaţii fuseseră obţinute prin SIGINT, şi nu prin HUMINT, Hall a pus la cale o operaţiune de inducere în eroare elaborată. În timp ce discuta cu Roosevelt

despre mişcările de trupe germane, Hall, clipind probabil energic, aşa cum făcea în momentele sale de entuziasm, i-a spus dintr-odată interlocutorului său: „O să-l rog pe tânărul din celălalt capăt al camerei să vină aici. Nu-i voi spune numele. Vreau să-l întrebaţi unde era acum 24 de ore”. Când Roosevelt l-a întrebat, tânărul a răspuns: „Eram în Kiel, domnule”. Secretarul-adjunct a fost pe cât de uluit îşi dorise DNI să fie. Hall i-a explicat apoi că spionii britanici treceau în fiecare noapte graniţa germano-daneză, mergeau cu barca pe insula Sylt şi, de acolo, cu hidroavionul spre Harwich. Roosevelt a fost profund impresionat. Nici până a murit nu şi-a dat seama că fusese păcălit de o înşelătorie de-a lui Hall.[66]

În timp ce Roosevelt se întâlnea cu Hall la Londra, entuziasmul lui Woodrow Wilson pentru compania lui Wiseman se extindea şi la vacanţele de vară. Într-o vacanţă de o săptămână petrecută la Magnolia în august, preşedintele lua prânzul de cele mai multe ori la reşedinţa de vară a lui House, cu acesta şi cu Wiseman. În fiecare seară, Wiseman şi House luau cina la familia Wilson. Deşi Wiseman, cu tactul său obişnuit, aştepta să discute problemele de război şi pace doar când aceste subiecte erau abordate de preşedinte, putea să prezinte la Londra, destul de detaliat, părerile lui Wilson cu privire la cele mai multe dintre „problemele zilei”. Cel mai important subiect al discuţiilor săptămânii a fost legat de planurile lui Wilson pentru o nouă ordine mondială bazată pe Liga Naţiunilor. Este greu de imaginat că Wilson ar fi ales să-şi petreacă atât de mult din concediu stând de vorbă cu vreun ofiţer american de informaţii, sau chiar cu Lansing, sau cu majoritatea membrilor administraţiei sale. După Wiseman, niciun alt ofiţer de informaţii britanic nu a petrecut atât de mult timp discutând politică (sau purtând orice fel de discuţii) cu preşedintele Statelor Unite. Arthur C. Murray, de la Departamentul de Informaţii Politice al Departamentului de Externe, i-a scris lui Wiseman după întoarcerea lui din Magnolia: „Sunt sigur că importanţa orelor pe care le-aţi petrecut împreună cu House şi cu preşedintele nu este exagerată”. Wiseman era de acord. S-a lăudat în septembrie: „House şi preşedintele au ajuns să mă considere ca fiind, probabil, sursa lor principală de informaţii”.[67]

În ciuda interesului lui Wilson faţă de unele informaţii furnizate de Wiseman şi de Hall, preşedintele nu a acordat prea multă atenţie organizării şi funcţionării propriilor agenţii de informaţii. Imediat după declaraţia de război împotriva Germaniei, Lansing a încercat să-l facă să înţeleagă „importanţa foarte mare” a „coordonării activităţii serviciilor secrete ale acestui guvern”. În ciuda încercării lui Polk de a organiza „un birou de clearing” pentru informaţii în cadrul Departamentului de Stat, Lansing a relatat că rămâneau două obstacole serioase: separarea dintre serviciile de informaţii externe şi interne şi „invidia extremă” dintre cele două agenţii interne, Serviciul Secret şi Biroul de Investigaţii (ulterior FBI). Lansing a propus soluţionarea acestor probleme, plasând toate agenţiile de informaţii „sub controlul general al unui om eficient” (eventual el însuşi) din cadrul Departamentului de Stat.[68] Cu toate acestea, Wilson tot nu era dispus nici să-i delege secretarului de stat problema coordonării serviciilor de informaţii, nici să o preia el însuşi. Deşi accepta necesitatea monitorizării politicii germane şi a operaţiunilor interne de subminare a efortului american de război, ideea unei comunităţi de informaţii americane, consolidate şi coordonate, părea să contravină în asemenea măsură viziunii sale asupra unei lumi postbelice a diplomaţiei deschise, încât nu se putea hotărî să facă faţă problemelor legate de culegerea de informaţii în timp de război. Consecinţa intrării în Primul Război Mondial, la care s-a adăugat lipsa unei direcţii a Casei Albe, a fost o

dezvoltare rapidă, dar necoordonată, a agenţiilor americane de informaţii fragmentate.[69]

Deşi spre deosebire de ceilalţi combatanţi majori, Statele Unite tot nu aveau o agenţie specializată de spionaj extern, războiul a dus la creşterea accelerată a numărului angajaţilor din agenţiile de informaţii navale şi militare, foarte redus înainte de război. Până la data Armistiţiului, personalul permanent al Biroului de Informaţii Navale fusese suplimentat cu aproape 3 000 de rezervişti şi voluntari. În august 1918, serviciul de informaţii militare a devenit una dintre cele patru divizii ale Statului-Major al Departamentului de Război; Divizia pentru informaţii militare, care avea trei angajaţi în 1916, a ajuns la 1 441 în 1918. Cea mai importantă inovaţie în domeniul serviciilor de informaţii militare în perioada războiului a fost înfiinţarea primei agenţii SIGINT specializate americane. În iunie 1917, Herbert Yardley, un funcţionar de cifru în vârstă de 28 de ani de la Departamentul de Stat, care mai târziu a susţinut că şi-a neliniştit superiorii pentru că a decriptat un cod prezidenţial[378], a fost avansat la gradul de locotenent (şi ulterior de maior) şi i s-a încredinţat conducerea unei noi unităţi de cifrare a informaţiilor militare, MI-8. Pe parcursul anului următor, MI-8 a elaborat sisteme noi de coduri şi cifruri pentru uz militar, a tradus mesajele străine în diverse tipuri de stenografie transmise de cenzori, a produs substanţe chimice care să scoată la iveală mesajele scrise cu cerneală simpatică şi a descifrat mesaje trimise în coduri şi cifruri cunoscute. Dar, după cum a relatat Yardley la sfârşitul războiului, „abia la începutul lui august 1918 personalul a fost suficient suplimentat ca să permită atacarea serioasă a numeroaselor mesaje codificate cu diverse coduri (necunoscute) care se adunaseră în dosare”. La data încheierii Armistiţiului din noiembrie, MI-8 avea 18 ofiţeri de armată, 24 de criptografi civili şi 100 de dactilografi şi stenografi. Wilson nu a dat niciun semn de interes în acest moment de cotitură din istoria serviciilor americane de informaţii. Probabil că nu a fost informat. Sau poate că a preferat să nu ştie.[70]

Pe 5 octombrie 1918, un nou guvern german, condus de prinţul Max de Baden, a apelat direct la Wilson pentru semnarea unui armistiţiu, peste capul aliaţilor europeni ai Statelor Unite. Deloc surprinzător, Marea Britanie şi Franţa au fost ofensate de negocierile independente cu inamicul. Temându-se că Wilson ar putea fi tentat de noua atitudine conciliantă a nemţilor, Hall i-a trimis o serie de interceptări menite să demonstreze duplicitatea Germaniei. Un mesaj decriptat, înaintat Casei Albe pe 14 octombrie, care conţinea dovezi ale făţărniciei germane privind evacuarea teritoriilor cucerite în Europa de Est, l-a înfuriat în mod evident pe preşedinte. „Fiecare cuvânt”, i-a spus el lui Wiseman, „mirosea a vechea şmecherie şi înşelătorie prusacă. Este dificil să înţelegem cum putem avea încredere în astfel de oameni”. Dar a arătat clar că nici „şmecheria prusacă” nu l-ar împiedica să negocieze un armistiţiu: „Bineînţeles, [...] nu trebuie să avem deloc încredere în ei [...]. Dar nu trebuie să pară că închidem uşa în faţa păcii”.[71]

La sfârşitul lunii octombrie, Wilson l-a trimis pe House în Europa pentru a-i informa pe aliaţi cu privire la termenii de armistiţiu pe care îi negociase cu Germania. Aşa cum mai făcuse în cursul aceluiaşi an, l-a însoţit şi Wiseman. Hall a încercat din răsputeri să îl convingă pe Wilson că greşeşte, probabil

---

[378] Deşi probabil Yardley chiar a decriptat unul dintre codurile lui Wilson, detaliile din memoriile sale nu sunt de încredere. El a mai afirmat, în mod eronat, că la începutul lui 1915 a contactat Camera 40. Dar în realitate nu a avut acces la activitatea diplomatică a acesteia până în 1919. Vezi Kahn, *Reader of Gentlemen's Mail*, pp. 46-47; Larsen, „British Intelligence and American Neutrality”, pp. 40-42. (*N.a.*)

contrafăcând informaţii secrete care să arate că, în realitate, kaizerul nu va onora termenii armistiţiului. Hall a raportat că, pe 30 octombrie, „a aflat dintr-o sursă absolut sigură că, în cursul unui consiliu desfăşurat recent la Berlin, împăratul german a spus: «În timpul negocierilor de pace sau chiar după încheierea păcii, submarinele mele vor găsi o ocazie să distrugă flota engleză»„. Deşi a insistat „să nu i se ceară să divulge sursa acestei informaţii uluitoare”, Hall a afirmat că sursa era la fel de credibilă ca şi interceptările de mesaje germane transmise prin radio şi cablu. Lansing era „înclinat să dea deplină crezare acestei informaţii” pe baza faptului că datele oferite de Hall fuseseră „foarte de încredere în trecut”.[72]

În realitate, afirmaţia lui Hall că avea „o sursă absolut sigură” la cel mai înalt nivel de la Berlin era la fel de neadevărată ca şi sugestia făcută în faţa lui Roosevelt că spionii săi treceau graniţa germană în fiecare seară, înainte de a fi aduşi cu hidroavionul spre Harwich.[73] Cea mai credibilă sursă de informaţii politice din Germania a MI1c, un general bavarez pensionat, pe nume Monteglas, al cărui frate era diplomat de rang înalt, a oferit o perspectivă destul de diferită, raportând pe 17 octombrie:

> Situaţia militară este disperată, dacă nu chiar fără speranţă, dar nu se poate compara cu situaţia internă, datorită răspândirii rapide a bolşevismului. Din cauza acestei evoluţii, despre care tocmai am aflat, nimic nu mai poate salva Germania, în afară de acceptarea imediată a armistiţiului şi a păcii, indiferent de termeni.

Acest raport şi altele similare referitoare la scăderea moralului în Germania au întărit probabil convingerea lui Haig în înfrângerea iminentă a Germaniei.[74] Succesul blocadei aliate, care a obligat majoritatea populaţiei germane să supravieţuiască la limita înfometării, a încurajat o atmosferă revoluţionară care s-a răspândit cu o viteză uluitoare atât în ţară, cât şi pe front. Kaizerul, aproape isteric, a reacţionat la solicitările de abdicare, pe care a fost nevoit în cele din urmă să le accepte, cerând ca revoluţionarii să fie întâmpinaţi „cu mitraliere pe străzi”.[75]

În seara zilei de 29 octombrie, amiralul Scheer, comandantul Flotei Oceanice, a început pregătiri pentru o misiune finală, disperată, care să aibă loc a doua zi. Ofiţer de serviciu în seara aceea la ID25 era muzicianul şi jurnalistul Francis Toye, care ocupa postul de mai puţin de un an. Pe măsură ce dovezile obţinute din interceptări privind lansarea unei misiuni începeau să se adune, Toye a devenit tot mai agitat. Pe data de 30, în jurul orei 2, s-a dus la Divizia de Operaţiuni pentru a raporta „diverse indicii şi semne rele”. Cu toate acestea, Divizia de Operaţiuni nu s-a mulţumit cu indicii şi semne rele şi a solicitat să afle clar dacă Flota Oceanică pleca din port. Toye a povestit mai târziu:

> Puţin înainte de ora 4, cred, m-am decis. M-am dus din nou la Operaţiuni să le spun că, după părerea mea, flota germană se deplasa şi că trebuie să acţioneze după cum credeau de cuviinţă. Deci, în decurs de o oră sau două, Anglia a cheltuit aproximativ jumătate de milion de lire; directorul Serviciului de Informaţii Navale şi, cel mai probabil, Primul Lord al Amiralităţii, ca să nu mai vorbim de comandori şi de un şir întreg de amirali şi căpitani, au fost daţi jos din pat cu telefoane insistente. Ce-am mai transpirat! Senzaţia aceea de sudoare rece dată de o frică veritabilă!

O comunicare interceptată la ora 8 dimineaţa („Toţi ofiţerii la bordul navei-amiral”) a dat primul indiciu al unei ample revolte în marina germană.[76] Până la urmă, Flota Oceanică nu se deplasa. Deşi Scheer a crezut că era o „chestiune de onoare” ca flota lui să piară luptând, majoritatea marinarilor săi

nu au fost de acord. Până pe 4 noiembrie, steagul roşu al revoluţiei flutura în toate bazele navale germane.[77] În prima săptămână a lunii noiembrie, criptanaliştii din Camera 40 citeau tot mai entuziasmaţi fluxul de interceptări care arăta că flota, neînvinsă în luptă, îşi pierdea capacitatea de luptă în propriile porturi.[78]

MI1b a decriptat şi toate cablogramele schimbate între House şi Wilson în timpul discuţiilor care au dus la armistiţiul din 11 noiembrie.[79] Hall, ale cărui informaţii false nu reuşiseră să submineze negocierile, nu a fost deloc încântat să citească un mesaj din 5 noiembrie în care House îi spunea lui Wilson: „Mă îndoiesc că ceilalţi şefi de guvern, cu care avem de-a face în prezent, îşi dau seama cât de departe sunt acum angajaţi în programul de pace american". Probabil că a fost şi mai tulburat de comentariul lui House, potrivit căruia Wiseman a fost „extraordinar de util" în rezolvarea divergenţelor cu Lloyd George privind propunerile preşedintelui american.[80] Aşa cum Wiseman îl influenţa pe House, şi House îl influenţa pe Wiseman, care devenea tot mai înclinat spre medierea americană ca modalitate de a pune capăt războiului.[81]

La momentul încheierii Armistiţiului, organizaţia de urmărire a trenurilor *La Dame Blanche*, care raporta mişcările de trupe germane, a devenit cea mai amplă reţea de agenţi din istoria serviciilor britanice de informaţii, cu 919 agenţi (mai mult decât dublul numărului înregistrat la începutul lui 1918) care raportau din 90 de posturi de observare. În iulie, Cumming le scrisese liderilor reţelei, probabil exagerând puţin:

> Activitatea organizaţiei voastre reprezintă 70% din activitatea tuturor armatelor aliate nu numai din Olanda [biroul MI1c], ci şi din alte state neutre [...]. Aliaţii depind numai de voi pentru a obţine informaţii despre mişcările inamice în zonele din apropierea frontului [...]. Informaţiile obţinute de voi valorează mii de vieţi în armatele aliate.[82]

În ultimele luni ale războiului, cea mai valoroasă sursă de informaţii despre moralul în scădere al armatei germane erau prizonierii de război, al căror număr era fără precedent. În cele trei luni dintre bătălia de la Amiens şi Armistiţiu, forţele britanice au capturat 188 700 de prizonieri de război, mult mai mulţi decât oricând altcândva în istoria lor. „Niciodată în istorie", a spus Foch, „armata britanică n-a obţinut rezultate mai bune în atac decât în această ofensivă continuă."[83] Potrivit expunerii sumare din 27 septembrie a GHQ Intelligence, „deşi nimeni nu putea spune că disciplina armatei germane a dispărut şi nici că soldatul neamţ nu mai poate lupta bine, nu există nicio îndoială că [...] moral[ul] armatei germane s-a depreciat foarte mult în ultimele cinci luni". În octombrie, sintezele GHQ Intelligence, realizate pe baza interogatoriilor luate prizonierilor de război şi a documentelor capturate, indicau deteriorarea continuă a moralului şi cazuri de încălcare a disciplinei în rândul forţelor germane. Pe la mijlocul lunii, Haig îi scria soţiei sale: „Cred că acum le-am învins armata".[84] Informaţiile cu privire la desfăşurarea forţelor inamice erau mai relevante decât oricând în istoria militară britanică. În ziua Armistiţiului, 11 noiembrie, GHQ Intelligence a publicat ultima din seria de sinteze săptămânale intitulate „Ordin de luptă", lansată de Cox în ianuarie. Dintre cele 186 de divizii germane a căror poziţie fusese indicată, doar două fuseseră localizate greşit.[85]

În ciuda moralului scăzut şi a scăderii disciplinei, armata germană a rămas în cea mai mare parte loială ofiţerilor săi şi s-a retras în ordine de pe front după Armistiţiu.[86] Prăbuşirea militară a Germaniei s-a datorat numai în parte

înfrângerilor pe care le-a suferit împreună cu aliaţii săi pe parcursul ultimelor luni de război. A avut la bază mai mult convingerea că succesul blocadei britanice şi perspectiva intervenţiei americane de amploare făceau ca viitorul Germaniei să pară şi mai sumbru. Cu cât ar fi durat mai mult războiul, cu atât mai puţine şanse ar fi avut Germania. Cu şase luni înaintea armistiţiului, nicio agenţie de informaţii n-ar fi putut să prevadă că, pentru prima dată în istoria războiului, o putere majoră ar renunţa la luptă, aşa cum a făcut Germania, fără a fi invadată şi cu linia frontului încă pe teritoriul inamic. Germania a capitulat nu pentru că a fost învinsă pe câmpul de luptă, ci pentru că liderii şi poporul german îşi pierduseră speranţa în viitor.[87]

26

SIGINT şi HUMINT în perioada interbelică

După Primul Război Mondial, serviciile de informaţii au suferit reduceri drastice de efective în toate ţările, excepţie făcând un singur stat beligerant important. Personalul de la sediul central al Diviziei de Informaţii Militare (MDI) a SUA a fost redus de la 1 441 de persoane, la momentul Armistiţiului, la 90 în 1922.[1] Spre deosebire de aliaţii săi din timpul războiului, Statele Unite nu aveau încă nicio agenţie de spionaj extern. Oficial, nici Republica de la Weimar nu avea. Pe lângă limitarea armatei germane la 100 000 de soldaţi, Tratatul de la Versailles din 1919 a interzis Germaniei să se angajeze în activităţi de spionaj. Principala agenţie germană de informaţii din perioada interbelică, Abwehr („Apărarea”), a fost înfiinţată în 1920 ca serviciu de *contra*spionaj. Din moment ce alte ţări au continuat să spioneze Germania, Abwehr a considerat, în mod rezonabil, interdicţia de spionaj german ca fiind ipocrită[2], pentru ca mai târziu, în timpul erei naziste, să o ignore cu totul. Cele mai multe dintre cele 33 de secţii din străinătate ale Serviciului Secret de Informaţii britanic (Secret Intelligence Service – SIS) funcţionau cu câte un singur agent.[3] Toate guvernele interbelice din Marea Britanie au respectat convenţia care prevedea să nu existe nici măcar menţiuni privind existenţa SIS. Arthur Ponsonby, parlamentar şi fost funcţionar în Ministerul de Externe în timpul primei guvernări laburiste MacDonald din 1924, a atacat „ipocrizia ce pretinde că suntem atât de puri”: „Se presupune că Serviciul Secret [SIS] ar trebui să fie ceva despre care nu vorbim în această Cameră [...]. Nu înţeleg de ce nu ar trebui să vorbesc despre el. Chiar a sosit momentul să vorbim despre Serviciul Secret”.[4] Asemenea izbucniri parlamentare erau extrem de rare.

Marea excepţie de la reducerea efectivelor din serviciile de informaţii după război a fost Rusia. În timpul Războiului Civil din 1918-1920, CEKA a jucat un rol important de sprijin în victoria Armatei Roşii asupra ruşilor albi. Precum succesorul său, KGB, CEKA obişnuia să îşi cuantifice succesele. În toamna lui 1919, probabil punctul de cotitură al Războiului Civil, CEKA a declarat că în

primele sale 19 luni de existenţă a descoperit şi neutralizat „412 organizaţii antisovietice clandestine”. Cea mai eficace metodă de acţiune împotriva opoziţiei a fost teroarea.[5] Cu toate că preferinţa sa pentru cuantificări nu mergea până la calcularea numărului de victime, este clar că CEKA a depăşit de departe Ohrana ţaristă atât în ceea ce priveşte amploarea, cât şi ferocitatea atacurilor asupra opoziţiei politice. Execuţiile pentru crime politice în timpul domniei lui Nicolae al II-lea se limitau strict la cei implicaţi în asasinate sau tentative de asasinat. În schimb, în timpul Războiului Civil, numărul execuţiilor CEKA a ajuns probabil la 250 000 şi este foarte posibil să fi depăşit numărul victimelor înregistrate în luptă.[6] „Teroarea şi CEKA sunt absolut indispensabile”, a declarat Lenin în decembrie 1919.[7]

Brutalitatea cu care acţiona CEKA a distras atenţia istoricilor de la gafele pe plan intern, în special greşeli elementare în asigurarea protecţiei lui Lenin, documentate în arhiva directorului Feliks Dzerjinski. În ianuarie 1919, nefiind protejat de CEKA, Lenin a fost atacat de o bandă de tâlhari în timp ce mergea cu limuzina oficială să o viziteze pe Krupskaia, soţia sa, grav bolnavă. Din cauza incapacităţii CEKA de a-i asigura securitatea, Lenin a devenit primul – şi, până în prezent, singurul – şef de guvern al cărui automobil a fost deturnat. De asemenea, banda l-a jefuit pe Lenin de toate bunurile pe care le avea asupra sa, luându-i inclusiv pistolul Browning şi ignorându-i complet protestele în timp ce fugeau cu maşina lui. Şeful bandei, Iakov Kuzneţov, cunoscut sub numele „Koşelek” („Portofel”), nu a fost prins timp de şase luni.[8]

În septembrie 1922, după ce CEKA a dat din nou greş şi nu a reuşit să-i asigure măsuri de securitate de bază, Lenin a descoperit într-o zi, când a ajuns acasă, că toată mobila i-a fost vandalizată în timpul renovării apartamentului. Extrem de jenat, Dzerjinski a condus personal ancheta şi a redactat un raport intitulat „Anchetă privind daunele aduse mobilierului lui Lenin”. Indicaţiile iniţiale includeau şi ordinul de „a identifica, inspectând daunele, dacă acestea au fost cauzate de daltă, ciocan etc., şi de a-i găsi pe cei vinovaţi, folosind aceste indicii”. Cele zece pagini ale rapoartelor de inspecţie şi anchetă sugerează că daunele au fost produse mai degrabă de constructori neîndemânatici (sau răuvoitori) şi nu de vandali contrarevoluţionari. Neputând găsi cheile de la sertarele lui Lenin, constructorii le-au forţat şi au stricat încuietorile, zgâriind cu sculele unele piese de mobilier. Totuşi, era clar că membrii GPU nu acordaseră nicio atenţie la ce făceau constructorii în apartamentul lui Lenin.[9]

În Occident, spre deosebire de Uniunea Sovietică, serviciile de securitate au fost considerate de mică însemnătate în sistemele de guvernare postbelice. În 1925, personalul MI5, care număra 844 de membri la sfârşitul Primului Război Mondial, fusese redus la numai 35 de persoane. Operaţiunile erau atât de restrânse, încât în acel an au fost solicitate şi aprobate doar 25 de mandate de la Ministerul de Interne, pentru interceptarea corespondenţei persoanelor investigate[10]. În schimb, în Uniunea Sovietică, CEKA şi succesorii interbelici ai acesteia (GPU, OGPU şi NKVD) au fost organisme esenţiale în funcţionarea primului stat cu partid unic din lume. Până la mijlocul anilor 1920, operaţiunile lor din străinătate au fost cu mult mai numeroase decât cele ale adversarilor lor occidentali. Cel mai mare succes l-au avut *Operaţiunile SINDIKAT* (Sindicat) şi *TREST* („Încredere”), care au inclus modalităţi sofisticate de utilizare a unor *agents provocateurs*. *Operaţiunea SINDIKAT* îl viza pe Boris Savinkov, pe care OGPU îl considera cel mai periculos membru al Gărzilor Albe, organizaţie înfiinţată în exil după înfrângerea Armatei Albe în timpul Războiului Civil. Printre alţii, şi Churchill era captivat de înflăcărarea

antibolşevică a lui Savinkov şi-l inclusese în cartea sa, *Great Contemporaries*. În 1924, Savinkov a fost atras să treacă frontiera sovietică pentru discuţii secrete cu o presupusă mişcare de rezistenţă antibolşevică, născocită de OGPU. Savinkov a capitulat repede, şi-a mărturisit în mod public păcatele contrarevoluţionare într-un proces public şi a murit (sau a fost ucis) în închisoare, un an mai târziu.

TREST a fost numele de acoperire dat organizaţiei clandestine monarhiste fictive MOR, inventată în mod ingenios de GPU în 1921 şi folosită ca bază pentru o operaţiune de inducere în eroare desfăşurată timp de şase ani şi îndreptată împotriva Gărzilor Albe şi a susţinătorilor occidentali ai acestora. Prin 1923, ofiţerul OGPU Aleksandr Iakuşev, dându-se drept membru secret MOR autorizat să călătorească în străinătate în postura sa oficială de reprezentant sovietic pentru comerţ exterior, a câştigat, în timpul vizitelor la Paris, atât încrederea Marelui Duce Nikolai Nikolaevici, vărul ţarului ucis, cât şi a generalului Aleksandr Kutepov, liderul Gărzilor Albe.[11] Totuşi, principala victimă a *Operaţiunii TREST* a fost Sidney Reilly, fost agent SIS, un fantezist al cărui fler operaţional i-a garantat o nemeritată reputaţie postumă de „superspion" britanic. În septembrie 1925, ca şi Savinkov cu un an mai devreme, Reilly a fost atras de OGPU să treacă graniţa pentru o întâlnire cu falşi conspiratori MOR. Rezistenţa lui Reilly după arestare a durat puţin mai mult decât cea a lui Savinkov. Dosarul său de la KGB conţine o scrisoare redactată la scurt timp după arestare şi adresată lui Dzerjinski, directorul OGPU, în care, fără îndoială ca să scape de execuţie, a promis să dezvăluie tot ce ştia despre serviciile de informaţii occidentale, precum şi despre emigranţii ruşi. Scrisoarea lui Reilly nu a reuşit să-l salveze. La şase zile după ce a scris-o, a fost dus la plimbare într-o pădure din apropiere de Moscova şi, fără niciun avertisment, a fost împuşcat în spate. Trupul lui Reilly a fost expus în infirmeria de la Lubianka pentru a le permite ofiţerilor OGPU să-şi sărbătorească triumful.[12379]

Operaţiunea TREST a fost în cele din urmă făcută publică în 1927, spre ruşinea serviciilor de informaţii din Marea Britanie, Franţa, Polonia, Finlanda şi statele baltice, care fuseseră induse în eroare, în măsură mai mare sau mai mică.[13] Nicio agenţie occidentală nu a fost implicată într-o punere în scenă atât de sofisticată până la *Operaţiunea XX* a serviciilor britanice de informaţii, care a avut scopul de a induce în eroare Germania în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Deşi în primii zece ani după război au avut un avans considerabil faţă de Occident în privinţa operaţiunilor HUMINT, serviciile sovietice de informaţii au rămas cu mult în urmă în cazul SIGINT. După Revoluţia Bolşevică, criptanaliştii din *cabinet noir* ţarist s-au împrăştiat. Probabil cel mai bun dintre ei, Ernst Fetterlein, a fugit în Marea Britanie, unde a devenit şef al diviziei pentru Rusia din cadrul agenţiei interbelice britanice SIGINT, Şcoala guvernamentală de coduri şi cifruri (Government Code and Cypher School – GC&CS), rezultată în urma unificării unităţilor SIGINT militare şi navale din timpul războiului, Camera 40 şi MI1b.[14] Colegii săi din cadrul GC&CS au considerat că, „în ceea ce priveşte cifrurile bazate pe cărţi şi orice aspect unde intuiţia este vitală, era cel mai bun".[15] Când, imediat după Primul Război Mondial, marele criptograf american William Friedman l-a întâlnit pe „Fetty" (după cum devenise cunoscut în cadrul GC&CS), a observat că acesta purta pe degetul

---

[379] Ernest Boyce, şeful biroului SIS de la Helsinki, a fost aspru admonestat de către şeful său, amiralul Sir Hugh „Quex" Sinclair, pentru că i-a acordat asistenţă lui Reilly. (*N.a.*)

arătător al mâinii drepte un inel cu un rubin mare: „Când mi-am arătat interesul faţă de acea piatră preţioasă neobişnuită, mi-a răspuns că inelul îi fusese dăruit în semn de preţuire şi mulţumire pentru succesele sale în criptanaliză, în timp ce se afla în slujba ţarului Nicolae, ultimul din dinastia sa”.[16] Totuşi, Fetterlein susţinea că slăbiciunile lui Nicolae al II-lea avuseseră o contribuţie la succesul bolşevicilor. Deşi în perioada în care a lucrat pentru GC&CS n-a spus multe despre viaţa lui în Rusia ţaristă, unul dintre colegii săi britanici obişnuia câteodată să îl provoace prin comentarii insidioase, cu care era de aşteptat să nu fie de acord. „Şi ţarul, domnule Fetterlein”, a fost el întrebat odată, „cred că era un om foarte puternic, cu o formă fizică bună?” „Fetty” a muşcat momeala şi a răspuns indignat: „Ţarul era o persoană slabă, fără pic de minte, bolnăvicioasă şi, în general, subiect de batjocură”.[17]

Lordul Curzon, care l-a succedat pe Balfour în calitate de secretar de externe în octombrie 1919, se aştepta iniţial ca GC&CS să provoace puţin interes diplomatic. Şi-a schimbat repede părerea. Până în vara lui 1920, studia decodificările sovietice ale lui Fetterlein şi ale colegilor acestuia cu un interes aproape obsesiv. Oarecum neplăcut, Ministerul de Externe a fost în cele din urmă nevoit să preia responsabilitatea directă asupra GC&CS de la Amiralitate, deoarece criptanaliştii acesteia au descifrat o telegramă din partea ambasadorului francez la Londra, în care se arăta că lordul Curzon criticase în secret politica dusă de cabinetul britanic. Curzon, fost vicerege al Indiei, era convins de multă vreme că francezii nu sunt genul de oameni „cu care să mergi la vânătoare de tigri”, dar telegramele franceze decriptate în timpul Războiului turc de Independenţă (1919-1923) i-au sporit suspiciunile.[380] Atât Curzon, cât şi Ministerul de Război au fost şocaţi de dovada negocierilor secrete dintre naţionaliştii francezi şi cei turci. Directorul de operaţiuni (DMI), generalul-maior Sir William Thwaites, scria cu sarcasm despre interceptările franceze că au fost „o dezvăluire picantă”. Comandantul suprem britanic la Constantinopol, Sir „Tim” Harington, se plângea un an mai târziu că încă „se întâmplă o mulţime de lucruri murdare, după cum arată interceptările noastre”. Interceptările l-au convins pe Curzon că fostul preşedinte francez, Raymond Poincaré (prim-ministru şi ministru de externe, 1922-1924), „a minţit cu neruşinare”.[18] Indignarea furibundă a lui Curzon faţă de ceea ce el credea a fi încercările lui Poincaré de a-l induce în eroare, combinată cu faptul că nu îl putea confrunta cu dovezile secrete ale trădării, obţinute prin interceptarea corespondenţei diplomatice franceze, i-au provocat secretarului de externe o cădere nervoasă în timpul crizei Chanak din 1922. Privindu-l pe Poincaré peste masa de conferinţe în timpul unei întâlniri care a avut loc la Londra în septembrie, lui Curzon i s-a făcut rău. Unul dintre diplomaţii prezenţi a scris mai târziu: „Mâinile mari şi albe ale lui Curzon tremurau violent pe pânza verde de postav. Nu mai putea suporta situaţia”. Subsecretarul său permanent, lordul Hardinge, l-a ajutat să meargă în altă cameră, „unde s-a prăbuşit pe o sofa roşie. L-a prins pe lordul Hardinge de braţ. «Charley», i s-a plâns, gâfâind, «nu pot să-l sufăr pe omul acela mic şi îngrozitor, nu pot să-l sufăr». Apoi a plâns”.[19]

Curzon era, de asemenea, profund tulburat de mesajele ruseşti interceptate în timpul negocierilor comerciale din 1920-1921, care s-au încheiat cu prima recunoaştere de facto a regimului sovietic de către o mare putere occidentală. Leonid Krasin, şeful delegaţiei comerciale ruse, a efectuat prima

---

[380] În Primul Război Mondial, nu s-a făcut nicio încercare de a decripta traficul diplomatic francez. Vezi Denniston, „Government Code and Cypher School”, pp. 54-55. (*N.a.*)

sa vizită la Downing Street nr. 10 pe 31 mai 1920, la începutul negocierilor. Churchill, secretar de stat pentru război şi aviaţie în guvernul de coaliţie al lui Lloyd George, a stat deoparte, pentru a evita să „dea mâna cu babuinul păros”. Curzon a apărut la nr. 10, dar la început a refuzat să dea mâna cu Krasin. „Curzon!”, a exclamat Lloyd George. „Comportă-te ca un gentleman!” Apoi, Curzon a luat mâna, încă întinsă, a lui Krasin.[20]

Pe parcursul celor şase luni de negocieri comerciale care au urmat, cea mai importantă sursă de informaţii disponibilă pentru Lloyd George, care se ocupa personal de negocieri, şi pentru alţi miniştri a fost traficul diplomatic sovietic, decriptat de Ernst Fetterlein şi de colegii săi britanici de la GC&CS. Gheorghi Cicerin, comisarul sovietic pentru afaceri externe, l-a instruit pe Krasin să nu „cedeze şantajului britanic”. Lenin a fost şi mai direct: „Porcul ăla de Lloyd George nu are scrupule sau ruşine în felul în care înşală. Să nu credeţi nicio vorbă din ce spune şi să îl minţiţi de trei ori mai mult!” Spre deosebire de Curzon, Lloyd George nu a fost afectat personal de aceste insulte. El a încercat să-i convingă pe miniştri că „şiretenia ruşilor nu era mai rea decât cea a francezilor”.[21]

Din cauza lipsei sale de discreţie de la începutul mandatului în privinţa SIGINT[22], Lloyd George învăţase importanţa păstrării secretului acestuia. Dar, din perspectiva lui Lloyd George, dovezile obţinute din interceptarea mesajelor privind relaţiile secrete dintre delegaţia comercială rusă şi simpatizanţii britanici ai regimului sovietic ar fi determinat aproape sigur guvernul să expulzeze delegaţia şi să pună capăt negocierilor comerciale. Un motiv de revoltă în rândurile miniştrilor şi ale unora dintre şefii de servicii erau plăţile secrete făcute de delegaţia comercială către publicaţia socialistă *Daily Herald* şi Partidul Comunist din Marea Britanie (CPGB), la înfiinţarea acestuia, în august. Sumele plătite proveneau probabil din vânzarea bijuteriilor ţariste aduse ilegal de membrii delegaţiei în Marea Britanie. „Zvonurile despre aceste averi au adunat neguţători evrei din toate părţile Europei”, a declarat Sir Basil Thomson, şef al Secţiei Speciale şi al efemerei Direcţii de Informaţii. El a obţinut o fotografie cu „două dintre cele mai mari pietre preţioase” şi a notat numărul bancnotelor din majoritatea încasărilor din vânzările de bijuterii. Krasin a fost nemulţumit să descopere că, aşa cum l-a informat pe Litvinov într-o telegramă decriptată de GC&CS, „toate plăţile noastre în bancnote sunt controlate [monitorizate] de Scotland Yard”.

În ceea ce priveşte preţul pentru continuarea negocierilor comerciale, Lloyd George a fost nevoit să fie de acord cu solicitările venite din interiorul Cabinetului pentru dezvăluirea publică a subvenţiilor secrete sovietice. Pe 18 august, toate ziarele naţionale (mai puţin *Daily Herald*) au primit, pentru a publica a doua zi, copii după opt interceptări ce dezvăluiau plăţile către ziarul socialist. Într-o încercare de protejare a sursei SIGINT, presa a fost rugată să spună că mesajele au fost obţinute dintr-o „ţară neutră” – în speranţa că Moscova ar putea trage concluzia că scurgerea de informaţii provenea din anturajul de la Copenhaga al lui Maksim Litvinov. Spre furia lui Lloyd George, *The Times* şi-a început ştirea cu următoarele cuvinte: „Următoarele mesaje radio au fost interceptate de către guvernul britanic”. În mod surprinzător, Moscova nu a acordat prea multă atenţie evenimentului. Ori *The Times* nu a fost citit cu atenţie, ori s-a ajuns la concluzia greşită că doar cifrul în care au fost transmise cele opt mesaje fusese compromis.[23]

La Whitehall, creştea rapid presiunea pentru dezvăluiri publice suplimentare privind subversiunea sovietică. Pe 1 septembrie, Sir Basil Thomson, Sir Henry Wilson, şeful Statului-Major General imperial, şi amiralul Sir Hugh Sinclair,

director al Serviciului de Informaţii Navale (şi ulterior şef al SIS), i-au trimis lui Churchill un memorandum comun, potrivit căruia:

> Prezenţa Delegaţiei Comerciale a Rusiei a devenit, după părerea noastră, cel mai grav pericol cu care s-a confruntat ţara noastră de la Armistiţiu încoace.
>
> În acest sens, considerăm că publicarea telegramelor decriptate a devenit atât de imperativă, încât trebuie să ne asumăm riscurile ce vor apărea.

În calitate de prim-ministru în cel de-al Doilea Război Mondial, Churchill ar fi fost îngrozit de orice măsură care ar fi compromis activitatea GC&CS. Dar în 1920, era „convins că pericolul în care se află statul din cauza intrigilor acestor revoluţionari şi efectul dezastruos pe care-l va avea asupra acestor planuri prin dezvăluirea metodelor lor întreceau orice alte consideraţii”[24]. De această dată, cabinetul nu a aprobat publicarea altor interceptări, deşi două documente decriptate au ajuns, pornind de la o sursă neidentificată de la Whitehall, la ziarele de dreapta *Daily Mail* şi *Morning Post*, care le-au publicat pe 15 septembrie. Cabinetul „a deplâns” publicarea mesajelor, dar nu a arătat un interes deosebit pentru a descoperi sursa.[25]

Influenţa moderatoare a lui Lloyd George în privinţa publicării mesajelor sovietice interceptate a dispărut odată cu demisia sa şi căderea guvernului de coaliţie, în octombrie 1922. Succesorul său conservator, Andrew Bonar Law, premierul cu cel mai scurt mandat din istoria britanică, nu a făcut nicio încercare vizibilă de a limita solicitările lordului Curzon, care susţinea publicarea interceptărilor şi considera subversiunea sovietică în India şi la graniţele acesteia drept o ameninţare chiar mai gravă decât în Marea Britanie. Pe 23 aprilie 1923, Curzon a obţinut autorizaţia cabinetului pentru redactarea unei note de protest faţă de Moscova, cunoscută ulterior în istorie drept „ultimatumul Curzon”, care ameninţa cu anularea acordului comercial dacă Uniunea Sovietică nu promitea să îşi revizuiască acţiunile. Curzon a hotărât să-şi susţină ultimatumul cu dovezi SIGINT. În data de 3 mai, cu mai puţin de trei săptămâni înainte de demisia lui Bonar Law, bolnav în fază terminală, cabinetul a analizat schiţa redactată de Curzon. După o discuţie prelungită, considerată prea secretă pentru a fi inclusă în procesul-verbal al cabinetului, s-au convenit următoarele:

> Avantajele motivării punctului de vedere britanic pornind de la comunicările [telegrafice] reale care au avut loc între guvernul sovietic şi agenţii acestuia depăşesc dezavantajele posibilei dezvăluiri a sursei secrete [SIGINT] prin care fuseseră obţinute aceste comunicări, mai ales că acest lucru era, de fapt, cunoscut guvernului sovietic rus.[26]

Afirmaţia că Moscova cunoştea deja sursa informaţiilor din ultimatumul lui Curzon nu era sinceră. Deşi erau conştiente că GC&CS descifrase schimburile de telegrame anterioare cu delegaţia comercială, este puţin probabil ca autorităţile de la Moscova să fi ştiut pe deplin măsura în care fuseseră compromise cifrurile. Ultimatumul Curzon rămâne unic în istoria diplomaţiei britanice. Nemulţumit de citarea interceptărilor, secretarul de externe a ironizat în repetate rânduri guvernul sovietic, invocând succesul britanic în decriptarea comunicaţiilor acestuia:

> Comisariatul rus pentru Afaceri Externe va recunoaşte fără îndoială următoarea comunicare, datată 21 februarie 1923, pe care a primit-o de la domnul Raskolnikov [...]. Comisariatul rus pentru Afaceri Externe va recunoaşte fără îndoială şi comunicarea primită de la Kabul, în data de 8 noiembrie 1922 [...]. Nu vor uita nici de

comunicarea din data de 16 martie 1923, din partea domnului Karahan, comisar-adjunct pentru afaceri externe, către domnul Raskolnikov [...].[27]

Răspunsul sovietic invoca, virtuos, refuzul „de a-şi baza protestele pe rapoarte ale informatorilor şi documente interceptate". Ultimatumul a avut totuşi efectul pe care îl vizase Curzon. Moscova era decisă să păstreze acordul comercial şi, prin urmare, a acceptat umilinţa de a promite „că nu va sprijini cu fonduri şi sub nicio altă formă persoane, organisme, agenţii sau instituţii al căror scop este de a răspândi nemulţumire sau de a instiga la rebeliune, în orice parte a Imperiului Britanic". Şi mai umilitor, guvernul sovietic şi-a retras trimisul la Kabul, pe Fiodor Raskolnikov, ale cărui activităţi „subversive" fuseseră subliniate în mod deosebit în ultimatumul lui Curzon.[28]

Niciun secretar de externe britanic nu a reacţionat niciodată la conţinutul decriptat al telegramelor diplomatice atât de emotiv, uneori chiar isteric, precum lordul Curzon. În ianuarie 1924, în timpul ultimelor sale luni în funcţie, înainte de înfrângerea Partidului Conservator la alegeri, Curzon a devenit obsedat de faptul că francezii complotau împotriva lui.[29] În octombrie 1923, a descoperit în documentele diplomatice franceze decriptate ceea ce el credea a fi un „complot între domnul Poincaré [premierul şi ministrul de externe francez], contele de Saint-Aulaire [ambasadorul francez] şi H.A. Gwynne [redactor-şef la *Morning Post*] pentru a mă înlocui la Ministerul de Externe".[30] Conform telegramelor interceptate transmise între Poincaré şi Saint-Aulaire, francezii sperau ca, prin intermediul lui Gwynne, să îl convingă pe Stanley Baldwin, succesorul lui Bonar Law, să îl înlocuiască pe Curzon cu un secretar de externe mai binevoitor faţă de ideile francezilor. Curzon nu mai era în stare nici măcar să îl primească pe ambasadorul francez, pe care, începând de atunci, „a refuzat să-l vadă [...] găsind diferite scuze": „Acesta este cel mai rău lucru cu care am avut vreodată de-a face în viaţa mea publică [...]. Nu mi-am dat seama că diplomaţia este un joc atât de murdar". Baldwin, deşi în mod secret era nerăbdător să îl înlocuiască pe Curzon, a declarat „că nu are habar că în diplomaţie aveau loc astfel de lucruri murdare".[31]

La extrema opusă obsesiei puternice a lui Curzon pentru serviciile secrete era aversiunea faţă de acestea a lui J. Ramsay MacDonald, prim-ministrul laburist al Marii Britanii, care a preluat funcţia pe 22 ianuarie 1924, în fruntea unui guvern laburist minoritar, care depindea de sprijinul liberalilor. Când Churchill a revenit în funcţie, în noiembrie 1924, nerăbdător să se pună la curent cu informaţiile referitoare la decriptări, a descoperit că „În perioada lui MacDonald, acesta a fost mult timp lăsat în necunoştinţă de cauză de către Ministerul de Externe".[32] Arthur Ponsonby, subsecretarul lui MacDonald la Ministerul de Externe, a cărui responsabilitate principală era rutina diplomatică, nu a avut acces la interceptări şi rapoarte SIS pe motivul ciudat al „poziţiei sale de subaltern". Ponsonby a considerat că serviciile de informaţii funcţionează, în totalitatea lor, ca o afacere „murdară", care, probabil, „trebuie făcută". După mărturisirea lui, nu îi părea rău că era lăsat în necunoştinţă de cauză:

> Face parte din eticheta Serviciului Secret [SIS] ca subsecretarilor să nu li se vorbească despre asta [...]. Când menţionam Serviciul Secret, demnitarii, chiar şi cei mai binevoitori dintre ei, obişnuiau să devină rigizi. Nu mi s-a permis să ştiu, nu mi-a fost permis accesul nici chiar atunci când eram pe marginea situaţiei aceleia îngrozitoare provocate de scrisoarea lui Zinoviev, şi mă bucur că a fost aşa.[33]

Expediată, chipurile, către CPGB de Grigori Zinoviev şi de alţi doi membri ai Comitetului Executiv al Internaţionalei Comuniste (Comintern) în data de 15 septembrie 1924, scrisoarea le cerea acestora să exercite presiuni asupra simpatizanţilor lor din Partidul Laburist, care „să facă orice le stă în putinţă” pentru a ratifica un tratat recent încheiat de guvernul lui MacDonald cu Uniunea Sovietică, să intensifice „propaganda de agitaţie în armată” şi, în general, să se pregătească pentru iminenta revoluţie britanică. Pe 9 octombrie, SIS a transmis copii către Ministerul de Externe, MI5, Scotland Yard şi către alte ministere, împreună cu asigurarea nefondată că „autenticitatea este indiscutabilă”. Cu toate că scrisoarea părea a fi o corespondenţă autentică a Cominternului, era, de fapt, un fals obţinut de către biroul SIS din Reval (acum Tallinn) care mai fusese indus în eroare şi cu alte falsuri, cu trei ani mai devreme.

Publicarea neautorizată a scrisorii, în data de 25 octombrie, în ziarul conservator *Daily Mail* s-a dovedit a fi ceea ce MacDonald a denumit o „bombă politică”, în cursul ultimei săptămâni din campania electorală pentru alegerile generale. Cei responsabili au intenţionat ca „Scrisoarea roşie” să saboteze perspectivele de victorie ale laburiştilor, sugerând că aceştia ar fi putut fi vulnerabili la presiunile comuniste; deşi au reuşit parţial să îşi acopere urmele, printre ei s-a aflat probabil şi Joseph Ball, ofiţer cu rang înalt din MI5 (ulterior, şef al Departamentului pentru Studierea Conservatorismului şi confident al lui Neville Chamberlain), care a acţionat fără ştiinţa directorului agenţiei, Sir Vernon Kell. Biroul Central al Conservatorilor, cu care Ball avusese deja contacte strânse, dispunea probabil de o copie a scrisorii Zinoviev la data de 22 octombrie, cu trei zile înainte de publicare. Lipsa ulterioară de scrupule a lui Ball, care a folosit informaţii secrete în beneficiul partidului în perioada în care s-a aflat în Biroul Central spre sfârşitul anilor 1920, sugerează ferm că fusese dispus să procedeze la fel şi în timpul campaniei electorale din octombrie 1924. Dar Ball nu a fost singur. Printre alte personalităţi implicate în publicarea scrisorii Zinoviev s-au numărat, probabil, amiralul „Blinker” Hall, fostul director al Agenţiei Naţionale de Informaţii, şi locotenent-colonelul Freddie Browning, fostul adjunct al lui Cumming şi prieten cu Hall şi cu redactorul-şef de la *Mail*.[34] Toţi făceau parte dintr-o reţea profund conservatoare şi patriotică ai cărei membri erau obişnuiţi să îşi împărtăşească secrete de stat: „Simţindu-se parte dintr-o comunitate specială şi închisă, ei făceau schimb de informaţii confidenţiale, crezându-se protejaţi de indiscreţii prin această comunitate”.[35] Cei care au conspirat împreună în octombrie 1924 îşi spuneau că acţionau în interesul naţional – pentru a înlătura de la putere un guvern care devenea o ameninţare la adresa securităţii naţionale deoarece era susceptibil să devină obiectul presiunilor sovietice şi prosovietice. Deşi scrisoarea Zinoviev nu a fost motivul principal al victoriei copleşitoare a conservatorilor la alegerile din 29 octombrie (care s-a datorat mai degrabă depăşirii cu succes a sciziunilor interne din Partidul Conservator şi retragerii sprijinului liberalilor pentru laburişti), acest lucru a fost crezut de mulţi politicieni, atât de dreapta, cât şi de stânga. Liderii laburişti au considerat că au fost înlăturaţi de la putere printr-o înşelătorie. Suspiciunile lor au părut să fie confirmate când au descoperit rolul jucat de Biroul Central al Conservatorilor în publicarea scrisorii.

În calitate de prim-ministru, Ramsay MacDonald a preferat să ţină serviciile de informaţii cât mai departe. Este puţin probabil ca MacDonald să fi întâlnit, în cunoştinţă de cauză, vreun ofiţer din SIS, MI5 sau GC&CS. Nici când s-a

hotărât, în cele din urmă, după înfrângerea sa electorală şi înainte de formarea celui de-al doilea guvern conservator Baldwin, să-l întrebe despre scrisoarea Zinoviev pe şeful secţiei politice a SIS, maiorul Malcolm „Woolly” Woollcombe, n-a reuşit să poarte o discuţie directă cu acesta. Astfel, Woollcombe a fost condus într-o încăpere de lângă biroul lui MacDonald de la Ministerul de Externe, iar subsecretarul permanent, Sir Eyre Crowe, s-a aşezat în pragul uşii. Prim-ministrul i-a adresat întrebările lui Woollcombe prin intermediul lui Crowe, care îi transmitea răspunsurile lui MacDonald. Woollcombe nu l-a zărit pe prim-ministru nicio clipă în cursul acestei proceduri bizare.[36][381]

Una dintre consecinţele nefaste ale scrisorii Zinoviev a fost înăsprirea drastică a procedurilor de securitate SIGINT de către noua administraţie conservatoare, condusă de Stanley Baldwin, care şi-a preluat mandatul în noiembrie 1924. Winston Churchill, ministru de finanţe pe atunci, a revenit la guvernare dornic să se pună la curent cu interceptările mesajelor sovietice şi a fost scandalizat când i s-a refuzat accesul la acestea. A protestat faţă de Austen Chamberlain, noul secretar de externe, împotriva „unei astfel de schimbări drastice în sistemul care era la modă când am fost ultima dată colegi”:

> Am studiat aceste informaţii mai mult timp şi probabil cu mai multă atenţie decât oricare alt ministru. Toţi anii în care am fost în funcţie, de când a început [în cadrul Camerei 40] în toamna lui 1914[37], am citit fiecare foiţă şi i-am acordat o importanţă mult mai mare decât oricărei alte surse de informaţii de care dispune statul, pentru a aprecia cât mai corect politicile publice referitoare la aceste domenii.

Protestele lui Churchill nu au avut niciun rezultat. Ulterior, pentru a se asigura securitatea sporită, setul complet de interceptări al GC&CS era trimis doar către Ministerul de Externe. Alte ministere, precum şi cele pentru India, colonii şi de interne aveau acces doar la interceptările care le priveau în mod direct.[38]

Însă în 1927, guvernul Baldwin şi-a încălcat propriile proceduri de securitate SIGINT, într-o manieră care a provocat, pe termen lung, mai multe daune decât ultimatumul Curzon. În primăvara acelui an, sub presiunea unei campanii zgomotoase a deputaţilor conservatori fără funcţii oficiale, care cereau acţiuni împotriva subversiunii sovietice şi aveau, în guvern, sprijinul lui Churchill şi al altor miniştri, guvernul Baldwin a decis să întrerupă relaţiile diplomatice cu Moscova. Pentru a-şi justifica decizia, intenţiona iniţial să folosească documente confiscate într-un raid al poliţiei asupra birourilor din Moorgate ale Societăţii cooperative panruse ARCOS, care acţiona ca paravan pentru operaţiuni de spionaj sovietice, promovând şi relaţiile comerciale cu Marea Britanie. Totuşi, contrar aşteptărilor, documentele nu au furnizat dovezi semnificative de spionaj. Cabinetul a ajuns la concluzia că singura dovadă disponibilă a unor infracţiuni grave ale legaţiei sovietice provenea din telegramele diplomatice trimise şi primite de la Moscova şi decriptate de GC&CS. Prima referire publică la mesajele decodificate a fost făcută de prim-ministru pe 24 mai, într-o declaraţie în Camera Comunelor privind raidul şi percheziţia de la ARCOS. Baldwin a citit patru telegrame ruseşti care, conform observaţiei sale seci, „au intrat în posesia guvernului Majestăţii Sale”. Un

[381] Cu permisiunea lui Sir Geoffrey Howe, secretarul de externe în funcţie în acel moment, Christopher Andrew a prezentat, în noiembrie 1987, la Biroul pentru Externe şi Commonwealth (FCO), pentru emisiunea de documentare istorice *Timewatch* de la BBC2, o punere în scenă a acestui episod remarcabil din biroul secretarului de externe. (*N.a.*)

parlamentar din opoziţie l-a provocat pe Baldwin să spună cum a intrat guvernul în posesia telegramelor, dar s-a produs un vacarm (sau, după descrierea din Hansard, „o întrerupere”) înainte ca acesta să îşi poată termina întrebarea. Preşedintele Camerei a intervenit şi a amânat orice discuţie ulterioară până la dezbaterea programată după două zile privind decizia de a întrerupe relaţiile diplomatice cu Uniunea Sovietică.

Dezbaterea din 26 mai a degenerat într-o serie de dezvăluiri guvernamentale privind informaţiile secrete fără precedent în istoria parlamentară modernă. Atât secretarul de externe, Austen Chamberlain, cât şi secretarul de interne, William Joynson-Hicks („Jix”), au urmat exemplul negativ dat de Baldwin şi au citat telegrame ruseşti interceptate. Jix a fost luat de val şi a acuzat Delegaţia Comercială a URSS că organizase „unul dintre cele mai complete şi abjecte sisteme de spionaj pe care mi-a fost dat vreodată să le întâlnesc”. „Se întâmplă să deţin nu doar numele, ci şi adresele majorităţii acestor spioni”, s-a lăudat el.

În ziua dezbaterii, Chamberlain l-a informat pe însărcinatul cu afaceri rus despre decizia de a întrerupe relaţiile diplomatice (care nu au mai fost reînnoite până în 1929) din cauza „propagandei şi spionajului antibritanice”. Chamberlain a adăugat mesajului o notă personală neobişnuită, citând din conţinutul unei telegrame decriptate a însărcinatului cu afaceri către Moscova, datată 1 aprilie, „în care solicitaţi ajutor material pentru a vă permite să susţineţi o campanie politică împotriva guvernului Majestăţii Sale”. Guvernul lui Baldwin a reuşit să dovedească acuzaţia de implicare sovietică sub acoperire în politica britanică. Dar documentele confiscate în raidul de la ARCOS şi documentele decriptate publicate conţineau doar câteva aluzii indirecte la acuzaţia mult mai gravă de spionaj. Guvernul a ales, în cele din urmă, cea mai proastă variantă. A compromis activitatea celei mai secrete şi mai productive agenţii de informaţii, GC&CS, fără să aducă dovezi în sprijinul acuzaţiei dramatice a lui Jix, potrivit căreia Marea Britanie era ameninţată de un „sistem de spionaj” sovietic extraordinar de abject.

Efectul pe care l-a avut publicarea interceptărilor sovietice asupra serviciilor de informaţii a fost traumatic. Uniunea Sovietică a răspuns prin adoptarea pentru traficul său diplomatic a „unui cod de unică folosinţă”, teoretic imposibil de decriptat. Fetterlein şi-a informat colegii că sistemul fusese folosit pentru prima dată de Ministerul de Externe ţarist în 1916-1917.[39] Între 1927 şi cel de-al Doilea Război Mondial, GC&CS nu a putut să decripteze aproape nicio comunicare sovietică importantă (deşi a continuat să aibă un oarecare succes cu mesajele Internaţionalei Comuniste). Alastair Denniston, directorul de operaţiuni al GC&CS, a scris, cu amărăciune, că guvernul lui Baldwin „a considerat necesar să compromită iremediabil munca noastră”. În următorul deceniu, nou-veniţilor la GC&CS li se povestea despre pierderea cifrurilor sovietice, ca avertisment asupra indiscreţiei nemăsurate la care puteau ajunge politicienii.[40]

După război, politicianul francez cel mai indiscret în privinţa SIGINT a fost, probabil, Georges Clemenceau. Potrivit lui Sir Maurice Hankey, secretarul britanic al Conferinţei de Pace de la Paris din 1919 (şi secretar în cabinet) şi, de obicei, un martor de încredere, Clemenceau s-a lăudat celorlalţi membri ai Consiliului celor Patru (Lloyd George, Woodrow Wilson şi Vittorio Orlando, din Italia) cu succesul SIGINT francez, susţinând, cu o exagerare considerabilă, că „Quai d’Orsay a decodat toate mesajele care au ajuns la Paris”.[41] Laudele lui erau cu atât mai remarcabile cu cât printre documentele decriptate se numărau şi câteva telegrame americane, britanice şi italiene.[42] Dezvăluirile

repetate din perioada 1920-1927 că GC&CS a decriptat cifrurile sovietice nu au reuşit să îi alerteze pe cei de la Quai d'Orsay asupra riscurilor în privinţa propriilor cifruri. Până în 1935, niciun cod diplomatic francez nu a pus probleme GC&CS. După cum scria Denniston mai târziu, până atunci singura problemă a criptanaliştilor era că apropierea dintre Paris şi Londra însemna că mare parte din corespondenţa diplomatică franceză era trimisă cu valiza diplomatică şi, prin urmare, inaccesibilă.[43]

Precum în perioada de dinainte de război, unele dintre interceptările decodate de criptanaliştii francezi au dus la dispute în guvernul francez.[44] Printre acestea s-a numărat şi un conflict produs în ianuarie 1921 între Alexandre Millerand, succesorul lui Poincaré la preşedinţie, şi Aristide Briand, pe atunci la începutul celor şapte mandate ale sale de prim-ministru. Millerand a adoptat o linie dură în privinţa negocierilor pentru plata daunelor de război impuse Germaniei prin Tratatul de la Versailles. Germania, credea el, a fost „un adversar a cărui rea-credinţă era de netăgăduit".[45] A fost şocat să citească într-un mesaj decriptat trimis la Berlin de ambasadorul german de la Paris că Briand i-a spus în privat: „Voi face tot ce este posibil pentru a îmbunătăţi relaţiile cu Germania. Este esenţial să se ajungă la un acord [...]. Politica mea nu va fi una de intransigenţă; voi ţine întotdeauna seama de realitate şi nu voi cere niciodată imposibilul".[46][382] Deşi sunt necesare cercetări suplimentare detaliate asupra SIGINT în Franţa în anii 1920, era o perioadă de declin puternic. După 1919, École Supérieure de la Guerre nu mai oferea cursuri de criptografie, iar *Section du Chiffre* de la Deuxième Bureau a fost redusă drastic. În anii 1920, *Section du Chiffre* de la Quai d'Orsay nu avea mai mult de o duzină de angajaţi, printre care se aflau puţini criptanalişti.[47] Reducerile de personal de la *Section du Chiffre* explică şi ele relativa uşurinţă cu care GC&CS a decriptat cifrurile diplomatice franceze.

Pe lângă acestea, cel mai mare succes înregistrat GC&CS în anii 1920 a fost decriptarea cifrurilor japoneze. Pentru a traduce documentele japoneze decriptate, Denniston l-a recrutat pe fostul diplomat Ernest Hobart-Hampden, care petrecuse 30 de ani în Orientul Îndepărtat:

> Alături de cunoştinţele sale despre obiceiurile japonezilor, el a dobândit rapid o abilitate neobişnuită de a nu rata niciodată ceea ce este important [...]. Până în 1931 [anul invaziei japoneze din Manciuria], nu a avut loc la Washington, Londra sau Geneva nicio conferinţă importantă la care să nu fi exprimat o opinie asupra punctelor de vedere ale guvernului japonez şi ale prea guralivilor reprezentanţi ai acestuia.[383]

Probabil cel mai mare succes al criptanaliştilor americani în anii 1920 a fost tot decodarea traficului diplomatic japonez. În august 1918, Herbert Yardley, directorul din timpul războiului al unităţii de cifru militare MI-8,[48] a înfiinţat, la o adresă secretă în Manhattan, un Birou de cifru pe timp de pace, mai cunoscut sub denumirea de Camera Neagră, finanţat în comun de către Departamentele de Război şi de Stat. Spre deosebire de GC&CS, Camera Neagră acorda puţină atenţie traficului diplomatic rusesc, care era dificil de

---

[382] Acordul privind reparaţiile de război a fost semnat de abia în 1932. (*N.a.*)

[383] În 1926, lui Hobart-Hampden i s-a mai alăturat un diplomat pensionar, vorbitor de limbă japoneză, Sir Harold Parlett, care, în opinia lui Denniston, „avea şi el simţul esenţialului". În paralel cu activitatea la GC&CS, cei doi au compilat şi un *Dicţionar anglo-japonez de pronunţie*. Vezi Denniston, „Government Code and Cipher School", pp. 55-56. (*N.a.*)

interceptat până în 1933, când Statele Unite au stabilit, cu întârziere, relaţii diplomatice cu Uniunea Sovietică. Prioritatea Camerei Negre era Japonia. Cel mai mare succes l-a înregistrat la Conferinţa de la Washington privind limitarea armamentelor, prima conferinţă internaţională importantă organizată în capitala americană şi care a dat, în noiembrie 1921, startul unor deliberări care au durat patru luni.[49]

Relatarea ulterioară a lui Yardley despre realizările criptanaliştilor săi nu conţine, aşa cum e de aşteptat, nicio urmă de modestie:

> Camera Neagră, închisă, ascunsă, păzită, vede tot, aude tot. Deşi jaluzelele sunt trase şi ferestrele sunt acoperite cu draperii groase, ochii ei de vultur pătrund în sălile de conferinţe secrete de la Washington, Tokio [*sic*], Londra, Paris, Geneva, Roma. Urechile sale fine captează şi cea mai slabă şoaptă din capitalele lumii.[50]

Deşi nu s-a apropiat niciodată de omniscienţa sugerată de hiperbola lui Yardley, Camera Neagră a avut un succes uimitor în decriptarea traficului japonez. Secretarul de stat Charles Evans Hughes a fost iniţial alarmat de retorica agresivă din interceptările japoneze. Înainte de începerea conferinţei, i-a spus ambasadorului britanic, Sir Auckland Geddes, că interceptările arată „că Japonia intenţionează să ocupe Siberia de Est” şi a cerut Marii Britanii să „ia măsuri pentru a convinge [guvernul japonez] să renunţe la încercările de a-şi pune în practică planurile”. Geddes nu a dezvăluit că şi Marea Britanie decripta corespondenţa diplomatică japoneză.[51] Aproape sigur, secretarul de stat american nu bănuia că GC&CS poate să decodifice şi unele comunicări americane.[384]

Decodificările mesajelor japoneze realizate de Camera Neagră în timpul Conferinţei de la Washington au asigurat delegaţiei SUA un avantaj remarcabil în negocieri. Negociatorii americani au cerut un raport naval 10:6 între Statele Unite şi Japonia. Japonezii au insistat că nu pot accepta să coboare sub 10:7. Apoi, la începutul lunii decembrie 1921, Camera Neagră a decriptat un mesaj de la Tokyo, datat 28 noiembrie, despre care Yardley a afirmat mai târziu că este „cea mai importantă telegramă care a pătruns dincoace de uşile Camerei, cu implicaţii enorme”. Tokyo îi însărcina pe delegaţii săi „să îşi dubleze eforturile” pentru a obţine raportul 10:7. „În cazul unei necesităţi inevitabile”, erau autorizaţi să accepte o proporţie de 10:6,5. Totuşi, întrucât era necesar să evite orice conflict cu Marea Britanie şi America, în special cu America, chiar şi raportul 10:6 ar fi fost acceptabil. Delegaţia SUA a ştiut aşadar că trebuia doar să rămână fermă pe poziţie pentru a obţine raportul dorit. Yardley, pasionat de poker, a comentat mai târziu: „Pokerul nu este un joc foarte dificil dacă ştii toate cărţile adversarului”. În sfârşit, pe 10 decembrie, Tokyo şi-a informat delegaţia: „Nu este nimic de făcut, trebuie să acceptăm raportul propus de Statele Unite”.[385]

„Crăciunul în Camera Neagră”, scria Yardley, „a fost înveselit de cadouri frumoase pentru noi toţi, din partea oficialităţilor de la Departamentele de Război şi de Stat, însoţite de urări personale şi asigurări că orele noastre lungi de corvoadă pe durata conferinţei erau apreciate de cei de la putere”. [52]

---

[384] Mai târziu, Denniston a menţionat, modest, că secţia pentru America de la GC&CS a reuşit să le ofere „un oarecare ajutor” politicienilor britanici în timpul conferinţei de la Washington. Vezi Denniston, „Government Code and Cypher School”, p. 54. (*N.a.*)

[385] Yardley a publicat textul mai multor telegrame japoneze decriptate pe parcursul conferinţei, incluzând şi fotografia unei telegrame decriptate datate 28 noiembrie 1921, în *American Black Chamber*, cap. 16. (*N.a.*)

Probabil că Yardley nu a exagerat de această dată. Alte înregistrări arată că a primit un bonus de Crăciun de 998 de dolari, calculat în mod bizar, pentru a fi distribuit personalului său. Medalia pentru servicii deosebite, pe care Yardley a primit-o în 1923, a reprezentat aproape sigur în primul rând o recunoaştere a realizărilor Camerei Negre în timpul conferinţei de la Washington.

„De atunci încolo, lucrurile au mers prost", a concluzionat criptograful veteran american Thomas R. Johnson, autorul unei istorii clasificate în patru volume a operaţiunilor criptografice americane în timpul Războiului Rece. „Organizaţia lui Yardley avea mare nevoie de bani – prin 1929, bugetul era o treime din ceea ce fusese cu opt ani înainte".[53] Declinul financiar al Camerei Negre (în mare măsură asemănător cu cel suferit de serviciile diplomatice franceze de SIGINT în anii 1920, dar diferit de situaţia de la GC&CS) se datora în parte lipsei de interes faţă de politica externă de care dădea dovadă Calvin Coolidge, preşedinte din 1923 până în 1929. Fostul secretar de război şi de stat Elihu Root spunea despre „Tăcutul Cal", cel mai pasiv şi taciturn preşedinte din secolul XX: „Nu avea niciun fir de păr internaţional pe cap". *Autobiografia* lui Coolidge nu conţine nicio menţiune despre politica externă, cu atât mai puţin despre operaţiuni externe de spionaj.[54]

Dar şi conducerea lui Herbert Yardley a fost parţial vinovată de declinul înregistrat de Camera Neagră. Acesta nu a reuşit să asigure conducerea fermă şi judecata sănătoasă care au caracterizat perioada în care GC&CS a fost condus de Denniston. După încordarea din timpul conferinţei de la Washington, Yardley a suferit o cădere nervoasă temporară. Când s-a întors la muncă, a fost afectat de fantezii cu agente secrete frumoase care încercau să-l seducă. Incapabil să tolereze Prohibiţia, se oprea în fiecare zi, după serviciu, într-un bar ilegal din Manhattan West Forties. Acolo a întâlnit o „creatură superbă" cu un „păr de aur care i se bucla insinuant peste urechi", dar care „şi-a dezgolit o porţiune prea mare din picioare pe când se cuibărea în pernele adânci". „Şi picioarele erau prea frumoase", se gândea Yardley „la terminarea celui de-al treilea cocktail". După o perioadă mai lungă de gândire, s-a convins singur că fusese trimisă să îl spioneze şi să descopere astfel secretele bine păzite ale Camerei Negre. Conform povestirii lui neverosimile, Yardley a hotărât, în interesul naţiunii, să îmbete acea „fiinţă minunată" şi s-o ducă apoi în apartamentul ei din East Eighties. În timp ce aceasta dormea pe o canapea, i-a cercetat măsuţa de toaletă şi a găsit un bilet ce părea a fi o dovadă că femeia era într-o misiune secretă: „Să vă întâlniţi cu prietenul nostru comun cu prima ocazie. Important să ne furnizaţi imediat informaţii". Yardley s-a grăbit să iasă din apartament.[55] Deoarece i se permitea să conducă mai mult sau mai puţin după bunul plac Camera Neagră, fanteziile sale cu sex şi spionaj, în majoritate inofensive, nu au atras aproape deloc atenţia administraţiilor în slujba cărora lucra.

Sfârşitul Camerei Negre s-a datorat mai degrabă schimbării preşedintelui şi nu slăbiciunilor lui Yardley. După instalarea în funcţie a lui Herbert Hoover ca succesor al lui Coolidge, în martie 1929, Henry L. Stimson a devenit secretar de stat. Având în vedere insistenţa bine cunoscută a lui Stimson asupra standardelor morale ridicate în afacerile publice, subalternii săi au decis să nu îi atragă atenţia asupra existenţei Camerei Negre şi să-i ofere răgazul de a se obişnui cu nivelul redus de moralitate al rutinei diplomatice. În luna mai, Departamentul de Stat s-a hotărât, în sfârşit, dar cu ceva frică, să lase câteva documente japoneze decriptate pe biroul lui Stimson. Potrivit unei relatări confidenţiale compilate de criptanalistul principal William F. Friedman:

> Reacţia lui a fost violentă, iar măsurile, drastice. După ce a aflat cum fuseseră obţinute datele, a caracterizat întreaga operaţiune ca fiind extrem de lipsită de etică şi a hotărât ca aceasta să înceteze *imediat*, în ceea ce priveşte Departamentul de Stat. Pentru a-şi întări definitiv decizia, a ordonat ca fondurile necesare de la Departamentul de Stat să fie retrase *de îndată*.[56]

Relatarea lui Stimson, în jurnalul său, deşi mai puţin dramatică, o confirmă pe a lui Friedman. Când a văzut documentele decodificate pe biroul său, l-a convocat imediat pe prietenul său, Joseph P. Cotton, un avocat din New York pe care îl numise subsecretar:

> Amândoi am fost de acord că nu este deloc etic ca guvernul să citească mesajele adresate oaspeţilor noştri, ambasadorii din alte ţări. Aşadar, atunci şi acolo [...] am întrerupt aceste plăţi [către Camera Neagră], ceea ce a pus capăt existenţei acestui grup de experţi, care ulterior s-a desfiinţat.[57]

Stimson a fost convins cu dificultate să lase Camerei Negre un răgaz de două luni în care să-şi înceteze operaţiunile şi să-şi predea dosarele Corpului de Comunicaţii al Armatei, care a continuat o parte din activitatea cu cifrurile japoneze.[58][386]

Yardley, şeful demis al Camerei Negre, căruia nu i s-a acordat nicio pensie guvernamentală, s-a răzbunat teribil. Până în acel moment se opusese ferm „dezvăluirii oricărei informaţii despre coduri şi cifruri". „Motivul meu", scria el, „este evident: aceasta avertizează alte guverne cu privire la abilităţile noastre şi ne face munca mult mai dificilă." Postere mari afişate în birourile din Manhattan ale Camerei Negre avertizau personalul: „SECRET! Dacă inamicii află că le putem descifra actualele coduri, vor încerca să conceapă altele mai dificile".[59] Între aprilie şi iunie 1931, Yardley şi-a încălcat propriile reguli, publicând nişte memorii senzaţionale, întâi sub formă de foileton într-o revistă, apoi sub forma unei cărţi intitulate *The American Black Chamber*. Pe lângă dezvăluirea unor informaţii clasificate despre criptanaliză, memoriile lui Yardley enumerau o serie de ţări (unele aliate SUA) ale căror cifruri fuseseră decriptate de Camera Neagră: Argentina, Brazilia, Marea Britanie, Chile, China, Costa Rica, Cuba, Franţa, Germania, Japonia, Liberia, Mexic, Nicaragua, Panama, Republica El Salvador, Republica Dominicană, Spania şi Uniunea Sovietică. Cele mai explozive capitole se refereau la decriptarea cifrului Ministerului japonez de Externe şi informaţiile referitoare la poziţia de negociere a delegaţiei nipone în timpul Conferinţei Navale de la Washington.[60] Departamentul de Stat a negat categoric că cifrurile japoneze fuseseră decriptate în timpul conferinţei, dar nu a convins pe nimeni. Ministerul japonez de Externe a trimis 138 de copii ale *American Black Chamber* ambasadelor şi legaţiilor sale din întreaga lume pentru a le avertiza că este posibil ca şi cifrurile lor să fi fost compromise.[61]

La nouă luni după ce Yardley a publicat documentele japoneze decodificate, la fel a procedat şi Uniunea Sovietică. Deşi publicarea lor în URSS a atras mult mai puţină atenţie în mass-media occidentală decât memoriile lui Yardley, a fost ceva şi mai surprinzător, deoarece măsura a fost luată pe baza instrucţiunilor lui Stalin. Acesta devenise atât de preocupat de ameninţarea unui atac japonez asupra Orientului Îndepărtat sovietic şi a Siberiei de Est, încât, în martie 1932, a luat decizia fără precedent de a ordona OGPU să

---

[386] Stimson avea mai puţine mustrări de conştiinţă cu privire la moralitatea operaţiunilor serviciilor de informaţii militare. În 1936, Serviciul de comunicaţii reuşise să decripteze principalul cifru diplomatic japonez, căruia i-a atribut numele de cod RED. (*N.a.*)

publice în *Izvestia* extrase din documente japoneze strict secrete obţinute atât în urma decriptării codurilor japoneze, cât şi de la un agent OGPU (neidentificat), angajat în cadrul biroului ataşatului militar japonez la Moscova, locotenent-colonelul Yukio Kasahara. Deşi nu a fost identificat nominal, *Izvestia* a citat un raport către Tokyo al lui Kasahara:

> Va fi destinul inevitabil [al Japoniei] să se confrunte cu URSS mai devreme sau mai târziu. [...] Cu cât vine mai devreme războiul sovieto-japonez, cu atât mai bine pentru noi. Trebuie să înţelegem că, pe zi ce trece, situaţia devine mai favorabilă pentru URSS. Pe scurt, sper ca autorităţile să se hotărască să urgenteze războiul cu Uniunea Sovietică şi să iniţieze politici în consecinţă.

În primăvara lui 1932, Kasahara a fost numit şef al secţiei pentru Rusia din cadrul celui de-al doilea departament al Statului-Major General japonez. Cu un comportament la fel de beligerant, succesorul său în postul de ataşat militar la Moscova, Torashiro Kawabe, a raportat la Tokyo că un război ruso-japonez este „inevitabil”. Kasahara a răspuns că pregătirile militare erau terminate: „Războiul împotriva Rusiei este necesar pentru ca Japonia să consolideze Manciuria”. În următorii câţiva ani, prioritatea criptanaliştilor sovietici a fost, probabil, să monitorizeze pericolul unui atac japonez care nu s-a materializat niciodată.[62]

În ciuda descoperirii că atât Statele Unite, cât şi Uniunea Sovietică au decriptat codurile, timp de câţiva ani Ministerul japonez de Externe a luat puţine măsuri pentru a şi le îmbunătăţi. GC&CS au decriptat mai multe telegrame japoneze între 1932 şi 1933 decât în perioada 1930-1931.[63] Şi OGPU a continuat să ofere un flux continuu de documente japoneze decriptate. Unele dintre documentele decriptate care îl îngrijorau cel mai mult pe Stalin se refereau la pătrunderea serviciilor secrete japoneze în Uniunea Sovietică. Pe 10 iunie, OGPU i-a trimis lui Kliment Voroşilov, comisarul pentru armată şi marină, rapoarte informative japoneze decriptate care ofereau detalii în mare parte precise privind transferul forţelor terestre şi aeriene sovietice din partea europeană a Rusiei către Orientul Îndepărtat, precum şi despre consolidarea forţelor navale sovietice. Părea clar că informaţiile proveneau de la agenţi japonezi din Transbaikalia şi Primorie, precum şi de la contacte sovietice şi japoneze din Statele-Majore ale Poloniei şi Letoniei.[64]

Câteva săptămâni mai târziu, Stalin a denunţat furios comportamentul „criminal” al „operaţiunilor subversive” atât ale OGPU, cât şi celui de-al a IV-lea departament militar din Manciuria, care, susţinea el, risca „provocarea unui nou conflict cu Japonia”. Cei responsabili, credea el, erau probabil agenţii japonezi care s-au infiltrat în serviciile secrete sovietice. I-a scris lui Kaganovici, care prezida Politburo în absenţa lui: „Nu mai putem suporta această insultă! Vorbiţi cu Molotov şi luaţi măsuri draconice împotriva criminalilor de la OGPU şi de la Biroul de Informaţii [militare] (este foarte posibil ca aceşti domni să fie agenţi ai inamicilor noştri infiltraţi printre noi)”.[65]

În toamna lui 1933, Hirota, fostul ambasador japonez la Moscova, a fost numit la conducerea Ministerului de Externe de la Tokyo. La sfârşitul lunii noiembrie, OGPU i-a trimis lui Stalin un mesaj decriptat de la ambasadorul SUA în Japonia către Departamentul de Stat, care anticipa o politică externă niponă mai agresivă în mandatul lui Hirota şi un război cu Uniunea Sovietică în primăvara lui 1934.[66] Stalin a continuat să utilizeze SIGINT ca mijloc de monitorizare a ameninţării unui atac japonez. Deşi atacul nu a avut loc niciodată, au existat peste 100 de incidente militare minore între trupele

sovietice şi cele japoneze, ce au culminat în 1939 cu un război de frontieră nedeclarat.[67]

La începutul anilor 1930, criptanaliştii ruşi erau, din nou, cei mai buni din lume, aşa cum fuseseră în timpul domniei ţarului Nicolae al II-lea.[68] Dosarele de interceptări diplomatice ale lui Stalin, în mare parte nedocumentate, au avut o influenţă majoră asupra politicii sale externe. Acestea nu erau simple informaţii suplimentare pe care le adăuga celorlalte surse disponibile. Adesea, ca şi în cazul Japoniei, ele erau sursele cărora le acorda cea mai mare atenţie.[387]

Ca şi în timpul domniei lui Nicolae al II-lea, operaţiunile SIGINT ruseşti au fost susţinute în mare măsură de infiltrarea agenţilor în ambasadele străine.[69] Cea mai reuşită infiltrare într-o ambasadă britanică a avut loc la Roma. Potrivit diplomatului Sir Andrew Noble, detaşat la Roma la mijlocul anilor 1930, securitatea era „practic inexistentă”. Angajaţii ambasadorului aveau cheile casetelor roşii şi ale fişetelor care conţineau documente secrete, precum şi – probabil – cifrul de la seiful ambasadei. Printre angajaţi se număra şi Francesco Constantini, recrutat ca agent sovietic în 1924. Timp de mai mult de un deceniu, acesta a vândut ofiţerilor săi de caz un număr impresionant de documente diplomatice britanice.[70] Un raport al NKVD din 15 noiembrie 1935 notează, de exemplu, că nu mai puţin de 101 dintre documentele britanice obţinute de la Francesco Constantini (sau de la fratele său, Secondo) de la începutul anului au fost considerate suficient de importante pentru a fi „transmise tovarăşului Stalin”: printre acestea, înregistrările de la Ministerul de Externe ale discuţiilor desfăşurate la Berlin între Sir John Simon, Anthony Eden şi Hitler; ale celor dintre Eden şi Maksim Litvinov, comisarul sovietic pentru afaceri externe, de la Moscova; ale celor dintre Eden şi Józef Beck, ministrul polonez de externe, desfăşurate la Varşovia; ale celor dintre Eden şi Edvard Beneš, ministrul cehoslovac de externe, care avuseseră loc la Praga; şi ale celor dintre Eden şi Mussolini, desfăşurate la Roma.[71] Ambasadorii britanici care au preluat succesiv funcţia la Roma nu au observat nimic anormal până în ianuarie 1936, când Secondo Constantini a furat un colier cu diamante al soţiei ambasadorului, dintr-una dintre casetele roşii încuiate, utilizată în mod obişnuit pentru documente secrete. După investigaţia întreprinsă de Valentine Vivian, şeful serviciului de contrainformaţii SIS, Secondo Constantini (căruia NKVD îi dăduse numele de cod DUDLEY) a fost rapid identificat drept cel mai probabil hoţ. Ambasadorul, Sir Eric Drummond (ulterior lord Perth), a refuzat să creadă rezultatele anchetei lui Vivian. În loc să fie concediat, agentul DUDLEY şi soţia sa au fost invitaţi, în mai 1937, la Londra, ca oaspeţi ai guvernului Majestăţii Sale, pentru a participa la încoronarea regelui George al VI-lea, drept recompensă pentru serviciile sale de lungă durată şi considerate devotate.[72]

Ambasada Statelor Unite la Moscova a fost infiltrată chiar mai profund decât reprezentanţa diplomatică britanică de la Roma.[388] La inaugurarea acesteia în

---

[387] În zilele noastre, nimeni nu s-ar gândi măcar să scrie o carte sau un articol despre Churchill în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, fără a-i recunoaşte pasiunea pentru ULTRA. În schimb, nicio biografie existentă a lui Stalin şi niciun studiu asupra politicii sale externe nu menţionează că acesta era la fel de entuziasmat de SIGINT ca şi Churchill. Dosarele SIGINT ale lui Stalin sunt studiate în prezent de către Svetlana Lohova. (*N.a.*)

[388] Nicio documentare istorică existentă a relaţiilor dintre SUA şi Uniunea Sovietică nu surprinde (şi de obicei nici măcar nu menţionează) importanţa torentului extraordinar de documente secrete provenite de la ambasada americană la Moscova pe o perioadă de 30 de ani de la înfiinţarea acesteia, după stabilirea relaţiilor diplomatice în 1933. (*N.a.*)

1933, ambasada americană nu dispunea practic de nicio măsură de securitate şi, iniţial, nici de un cifru. Viitorul ambasador american la Moscova, George Kennan, unul dintre membrii iniţiali ai personalului ambasadei, a povestit mai târziu: „Comunicarea cu guvernul nostru se făcea prin intermediul biroului unde era amplasat telegraful, iar mesajele erau puse pe masă, în văzul guvernului sovietic”. Probabil că lui Stalin nu i-a venit să creadă ce noroc avea. NKVD le-a asigurat în scurt timp iubite grijulii (unele dintre ele balerine) infanteriştilor marini americani care ar fi trebuit să asigure paza ambasadei. „Chip” Bohlen – care, ca şi Kennan, s-a numărat şi printre primii membri ai personalului ambasadei şi a şi devenit ulterior ambasador – stătea într-o zi în holul hotelului Savoy, când o rusoaică masivă s-a îndreptat spre recepţie şi a spus că doreşte să urce în camera sergentului O’Dean, anunţând: „Eu sunt profesoara lui de limbă rusă”.[73] Cu ajutorul altor „profesoare de rusă”, cel puţin unul dintre primii funcţionari de cifru de la ambasadă, Tyler Kent, a fost recrutat ca agent sovietic. În ciuda restricţiilor impuse majorităţii diplomaţilor străini, Kent a reuşit să-şi achiziţioneze o maşină, o armă şi un studio, unde îi făcea fotografii nud profesoarei sale de limbă rusă. De asemenea, pentru aşa-zise „scopuri istorice”, dar cel mai probabil pentru NKVD, colecţiona şi corespondenţă diplomatică americană.[389]

Fără să-şi dea seama, din perspectiva serviciilor sovietice de informaţii, ambasada SUA practica o diplomaţie deschisă. Primul ambasador, William C. Bullitt Jr., a lăsat ca moştenire atât succesorilor săi, cât şi NKVD, o ambasadă şi o reşedinţă a ambasadorului monitorizate intens. În 1937, electricianul ambasadei a descoperit un microfon al NKVD ascuns în mansardă, deasupra biroului lui Joseph E. Davies, succesorul naiv al lui Bullitt şi ambasador al SUA între 1936 şi 1938. Davies era complet dezinteresat şi refuza să ia în serios protestele personalului. Mărturiseşte, plin de bunăvoinţă, în jurnalul său: „Tinerii erau toţi «aprinşi» [...]. I-am calmat şi am «flecărit» cu ei despre «munca lor de detectivi internaţionali» [...]. Eu susţineam că era foarte bine dacă sovieticii aveau instalate microfoane – în felul acesta ar fi aflat mai rapid că eram prieteni şi nu duşmani”.[74]

Până la mijlocul anilor 1930, pe lângă că avea cea mai bună organizaţie SIGINT din lume, Uniunea Sovietică dispunea de cel mai mare număr de agenţi în ţări străine (majoritatea, dar în niciun caz toţi, având motivaţii ideologice) decât orice altă agenţie de informaţii din istorie. Recruţii ambiţioşi, americani absolvenţi de universităţi din Ivy League – la loc de cinste printre ei: Larry Duggan, Alger Hiss, Harry Dexter White şi Duncan Lee – semănau foarte mult cu omologii lor britanici la fel de ambiţioşi, absolvenţi de Cambridge.

La mijlocul anilor 1930, serviciile sovietice de informaţii recrutau mai mulţi proaspăt absolvenţi de la Cambridge decât MI5 şi SIS. Kim Philby, probabil cel mai înzestrat dintre ei, şi-a început memoriile cu o prefaţă scrisă de prietenul lui, Graham Greene, unde el şi colegii lui recrutaţi de sovietici erau comparaţi cu „catolicii practicanţi care, în timpul reginei Elisabeta I, acţionau pentru victoria Spaniei” împotriva Angliei protestante.[75] Recrutorul principal de la Cambridge în perioada elisabetană era un preot catolic, care lucra „sub acoperire dându-se drept savant”.[76] În anii 1930, principalul recrutor sovietic era Arnold Deutsch, deţinător al unui doctorat la Viena, cu un palmares academic mai strălucit decât al oricăruia dintre „Cei cinci magnifici”, care

[389] În 1939, Kent a fost transferat la Londra, ca funcţionar de cifru la ambasada SUA. Vezi Rand, *Conspiracy of One*; Andrew şi Gordievsky, *KGB*, p. 238. (*N.a.*)

domicilia în Hampstead şi acţiona sub acoperirea de student la cursuri postuniversitare la University College London. Pe lângă faptul că erau fermecaţi de imaginea mitică a Uniunii Sovietice ca stat al muncitorilor şi ţăranilor, unde cetăţenii de rând puteau, pentru prima dată, să dea ce aveau mai bun în serviciul binelui comun, recruţii atraşi de ideologie se considerau războinici secreţi în lupta împotriva fascismului internaţional. Julian Wadleigh, un agent sovietic care a intrat în Departamentul de Stat în 1936, scria mai târziu: „Când Internaţionala Comunistă reprezenta singura forţă mondială ce rezista efectiv Germaniei naziste, mi-am oferit serviciile organizaţiei clandestine sovietice din Washington, ca o neînsemnată contribuţie care să ajute la stăvilirea mareei fasciste”.[77]

Cele mai valoroase reţele de agenţi ideologici NKVD erau cele din Germania nazistă, conduse de Arvid Harnack, funcţionar în cadrul Ministerului Economiei, şi de Harro Schulze-Boysen, locotenent în serviciile de informaţii din Luftwaffe, ambii capabili să avertizeze în avans despre un atac german asupra Uniunii Sovietice. În aceeaşi situaţie se afla şi Richard Sorge, agent al Direcţiei a Patra (ulterior GRU), care acţiona sub acoperire la Tokyo ca ziarist german. Sorge avea contacte strânse la ambasada germană atât cu colonelul Eugen Ott, ataşat militar din 1934, cât şi cu doamna Ott, cu care întreţinea una dintre numeroasele sale aventuri. Sorge a avut acces la o mare parte dintre informaţiile despre forţele armate japoneze şi la planificarea lor militară, căci Ott le trimitea la Berlin, precum şi la multe dintre documentele clasificate primite de ambasadă, referitoare la politica germană din Orientul Îndepărtat. Când Ott a fost promovat în funcţia de ambasador, în aprilie 1938, Sorge obişnuia să ia micul dejun cu el în fiecare zi, să îl informeze despre afacerile japoneze şi să îi redacteze o parte dintre rapoartele către Berlin.

Cu toate acestea, exista o discrepanţă tot mai mare între succesele extraordinare ale activităţilor sovietice de HUMINT şi SIGINT din anii 1930 şi abilitatea regimului stalinist de a le interpreta. Avertismentele din iunie 1941 ale lui Harnack, Schulze-Boysen şi Sorge privind o iminentă invazie germană au fost ignorate.[78] În toate statele cu partid unic, analiza informaţiilor este distorsionată de solicitările insistente de respectare a corectitudinii politice. Analiştii sunt rareori dispuşi să conteste opiniile conducerii politice (care, în iunie 1941, acreditau ideea că nu va avea loc nicio invazie germană). De obicei, în regimurile autoritare, informaţiile externe acţionează mai degrabă ca un mecanism de întărire şi nu de corectare a concepţiilor greşite ale regimului cu privire la lumea exterioară. În Rusia stalinistă, distorsiunile produse de corectitudinea politică s-au înrăutăţit din cauza unei tendinţe recurente spre teorii ale conspiraţiei (o altă caracteristică pe care regimurile autoritare o au în comun), al căror exponent principal era însuşi Stalin. Tendinţa de a înlocui analiza bazată pe dovezi cu teoriile conspiraţiei a fost agravată de hotărârea tot mai puternică a lui Stalin de a acţiona el însuşi ca analist de informaţii. Într-adevăr, Stalin a descurajat în mod activ analizele informative făcute de alte persoane, condamnându-le drept „presupuneri periculoase”. „Nu îmi spune ce gândeşti”, se spune că afirma el, „arată-mi faptele şi sursa!” Drept rezultat, INO (departamentul pentru informaţii externe al CEKA şi al succesorilor săi interbelici) nu a avut niciun departament de analiză. Rapoartele serviciilor sovietice de informaţii, chiar şi după perioada stalinistă, conţineau doar compilarea unor informaţii pe anumite teme.[79]

În timpul Marii Terori din anii 1936-1938, prioritatea serviciilor sovietice de informaţii a fost urmărirea imaginarilor „duşmani ai poporului”. Obsesia lui

Stalin pentru lichidarea opoziţiei era de dată mai recentă decât au conchis majoritatea studiilor despre el. După cum arată fotografiile – puţin luate în seamă – cu Stalin amestecându-se printre trecători în timp ce se plimba prin Moscova la începutul anilor 1930, pe atunci nu era preocupat de siguranţa personală. Lipsa oricărei reacţii pe chipurile moscoviţilor arată că era o imagine familiară pe străzile capitalei ruse.

Atitudinea lui Stalin faţă de propria sa securitate s-a schimbat dramatic după asasinarea lui Serghei Kirov, cel mai apropiat prieten al său şi preşedintele organizaţiei de partid din Leningrad, care a fost împuşcat pe 1 decembrie 1934 în sediul partidului de Leonid Nikolaev.[390] Deşi adesea s-a presupus greşit că Stalin ar fi fost în spatele asasinatului, în realitate acesta a fost profund şocat. Ancheta NKVD asupra asasinării lui Kirov a dus, la începutul lui 1935, la descoperirea a ceea ce s-a numit Complotul de la Kremlin, al cărui scop era uciderea lui Stalin. Investigaţiile asupra asasinării lui Kirov şi a Complotului de la Kremlin infirmă argumentul larg răspândit că atât Stalin, cât şi NKVD erau deja obsedaţi de securitate. În ambele cazuri, ca şi cu ocazia deturnării maşinii lui Lenin şi a vandalizării apartamentului acestuia,[80] măsurile de securitate au fost remarcabil de ineficiente. Ghenrik Iagoda, directorul NKVD, a recunoscut că uciderea lui Kirov nu ar fi fost posibilă dacă nu ar fi avut loc „dezintegrarea şi prăbuşirea completă a aparatului NKVD din Leningrad”.

> Ruşinea care a cuprins organele NKVD [...] este înrăutăţită şi de faptul că asasinatul ar fi putut fi, fără îndoială, împiedicat, dacă acei ofiţeri ai direcţiei NKVD din Leningrad responsabili cu paza tovarăşului Kirov şi-ar fi luat măcar cele mai elementare măsuri pentru a-l proteja şi păzi pe tovarăşul Kirov.[81]

Ancheta asupra „Complotului de la Kremlin”, ale cărei dosare voluminoase au fost descoperite recent de Svetlana Lohova, a dezvăluit un haos pe scară şi mai mare în privinţa securităţii. Kremlinul era un oraş miniatural care asigura un stil de viaţă privilegiat elitei comuniste, cu mâncare de calitate, încălzire, electricitate şi telefoane – avea chiar şi propriul spital, cinematograf şi bibliotecă. Însă în timpul anchetei NKVD s-a descoperit că numeroşii angajaţi fuseseră încadraţi fără a fi verificaţi în prealabil. Funcţionarul responsabil pentru eliberarea permiselor de securitate, Pavel Federovici, a declarat anchetatorilor NKVD că, dacă persoanele care solicitau un loc de muncă aveau „o mamă sau o soră care deja lucrau în Kremlin”, aceasta era o garanţie suficientă pentru a fi consideraţi de încredere. S-a descoperit totuşi că personalul includea şi rude ale unor deţinuţi politici şi foşti membri ai nobilimii ţariste. Ancheta a arătat şi că administratorul-şef al Kremlinului, Abel Enukidze, „vechi bolşevic” din Georgia şi prieten al lui Stalin, ducea o viaţă plină de excese, uneori ostentative, fiind implicat inclusiv în prostituţia organizată. Un secretar de la Kremlin a descris obiceiul lui Enukidze de a călători cu trenul de la Moscova la Leningrad cu patru dintre iubitele sale, care erau răsplătite cu locuri în loja guvernamentală la Teatrul Bolşoi şi cu alte privilegii.[82]

Stalin a primit copii ale celor 110 protocoale de interogatoriu (adesea, în mai multe volume) din timpul anchetei Complotului de la Kremlin şi a făcut multe adnotări pe acestea. Însemnările sale arată că, în pofida concluziilor majorităţii istoricilor, Stalin nu era încă obsedat de criticile personale la

---

[390] Cel mai recent studiu referitor la asasinarea lui Kirov arată că Nikolaev a acţionat „foarte probabil” singur. Vezi Lenoe, *The Kirov Murder and Soviet History*, p. 689. (*N.a.*)

adresa sa. În toamna lui 1936, când a început Marea Teroare, NKVD nu ar fi îndrăznit să-i arate nicio critică necenzurată ce i se aducea de către personalul său. Dar, în 1935, încă aveau curajul să-i transmită ce spuneau în secret despre el membrii personalului de la Kremlin. Printre comentarii se numărau şi următoarele remarci făcute de patru femei de serviciu:

> Tovarăşul Stalin mănâncă bine şi lucrează puţin. Oamenii muncesc pentru el, de aceea este gras. Are tot felul de slujitori şi tot felul de plăceri. (A.M. Konstantinova)
>
> Stalin primeşte o mulţime de bani şi ne spune minciuni despre asta. (B.I. Katinskaia)
>
> A divorţat de prima soţie şi a împuşcat-o pe a doua. Nu e rus. (St. Jalibina)
>
> Stalin şi-a ucis soţia. Nu este rus, ci armean. El este foarte rău şi nu vede cu ochi buni pe nimeni. (A.E. Avdeeva)

Ceea ce este frapant în legătură cu aceste mărturii, precum şi cu altele asemănătoare din timpul anchetei Complotului de la Kremlin este că cei care făceau afirmaţiile nu se temeau să-l critice pe Stalin. Interogatoriile nu semănau deloc cu cele din timpul Terorii, dezlănţuite după doar doi ani, când acuzaţii trebuiau să îşi mărturisească, umilitor, responsabilitatea pentru crime adesea imaginare şi să evite, cu mare grijă, orice critică la adresa regimului. Doar şase dintre cele 110 persoane interogate de NKVD în timpul anchetei asupra Complotului de la Kremlin au adus mărturii importante referitoare la implicarea lor. Alţii au recunoscut infracţiuni minore, precum răspândirea de mesaje defăimătoare.[83]

Conspiratorul principal era un ofiţer dezamăgit, din Direcţia a Patra (a serviciilor secrete militare), Mihail Cerniavski, expert în probleme de război chimic, care studiase chimia la Massachusetts Institute of Technology (MIT) sub un nume fals, în timp ce era angajat activ în operaţiuni de spionaj ştiinţific şi tehnologic (S&T). În perioada petrecută la MIT, şi-a pierdut credinţa în comunism şi a devenit convins în secret că economia stalinistă planificată nu ar putea niciodată să concureze cu capitalismul american. Cerniavski a dezvăluit anchetatorilor că, de când se întorsese de la MIT, se întrebase în mod repetat: „Chiar este aceasta patria mea?” În majoritatea interogatoriilor din primele trei săptămâni, el a spus că plănuise doar să-l înlocuiască pe Stalin la conducerea URSS şi nu să-l ucidă. Totuşi, pe 26 martie, Cerniavski a recunoscut că luase parte la un complot de asasinat „terorist”. Ca urmare a uciderii lui Kirov, în sediul central al organizaţiei de partid din Leningrad, complotiştii credeau că, bazându-se pe măsurile de securitate laxe de la Kremlin, ar fi putut să aducă ilegal arme în interior şi să-l împuşte pe Stalin. Deşi nu există nicio dovadă că Cerniavski ar fi fost torturat, aşa cum s-a întâmplat ulterior cu suspecţii recalcitranţi în timpul Terorii, a fost convins să admită că, în timp ce lucra în Statele Unite, a fost recrutat de un aşa-zis troţkist american pe nume Riaskin, „ca să desfăşoare activităţi teroriste şi să creeze grupuri troţkiste în Uniunea Sovietică”. Însă două zile mai târziu, când i s-au cerut detalii despre „însărcinările exacte” primite de la Riaskin, Cerniavski nu a putut să ofere niciunul – probabil pentru că nici nu exista vreunul.[84]

Presiunea de a-i executa pe complotiştii de la Kremlin nu a venit de la Stalin, ci de la NKVD, şi în special de la directorul Ghenrik Iagoda. Răspunsul lui Stalin la lista pe care i-a înmânat-o Iagoda, cu 26 de persoane care urmau să fie executate, a fost, în mod surprinzător, diferit de reacţia lui faţă de liste

similare trimise de succesorul lui Iagoda, Nikolai Ejov, în timpul Marii Terori. În august 1938, după ce a primit o listă cu nume de la Ejov, Stalin i-a răspuns scurt: „Toţi cei 138 să fie împuşcaţi”. În scurt timp, Ejov i-a trimis patru liste suplimentare care totalizau un număr de 736 de „duşmani ai poporului”, cu nota: „Solicit acordul de a-i împuşca pe toţi”. Stalin şi-a dat acordul cu un singur cuvânt „Pentru”[391]. Totuşi, în 1935, când Iagoda i-a înmânat lista cu „inamicii poporului” responsabili pentru Complotul de la Kremlin, Stalin a lăsat pe listă doar două nume consemnate pentru execuţie: cel al lui Mihail Cerniavski şi al comandantului-adjunct al Kremlinului, Aleksei Sinelobov. Doar Cerniavski a fost executat. Sentinţa lui Sinelobov a fost ulterior comutată de către Stalin la 10 ani de închisoare. Conform dosarelor NKVD referitoare la ancheta Complotului de la Kremlin, descoperite de Svetlana Lohova, nu mai putem crede că Iagoda acţiona pur şi simplu la ordinele lui Stalin sau că, în 1934-1935, Stalin deţinea, în mod necontestat, controlul asupra securităţii statului.[85]

Stalin nu a obţinut controlul incontestabil până în septembrie 1936, când, la insistenţele sale, Biroul Politic l-a demis pe Iagoda şi l-a înlocuit cu Nikolai Ejov la conducerea NKVD. În 1937, ambasadorul Statelor Unite, Joseph E. Davies, a transmis la Washington un mesaj, probabil decodat de NKVD: „Poliţia secretă este agenţia personală a lui Stalin şi a partidului. Controlează situaţia şi o controlează strict! Ejov, noul director al acestei organizaţii, este relativ tânăr. Este văzut în mod constant cu Stalin şi este considerat unul dintre cei mai puternici oameni din guvern”. Deşi Ejov era scund, „aproape un pitic”, Davies îi admira „capul şi chipul foarte fine”.[86] În vremea Terorii, numită uneori „Ejovşcina” în onoarea lui, Ejov a petrecut mai mult timp cu Stalin decât a petrecut vreodată oricare alt şef de servicii de informaţii cu vreun lider politic. În 1937-1938, Ejov s-a dus la Stalin de 278 de ori pentru şedinţe îndelungate, care durau în medie câte trei ore (un total de 834 ore).[87] În 1935, 1 229 de cetăţeni sovietici au fost condamnaţi la moarte prin împuşcare, prezentată eufemistic „cel mai înalt nivel de pedeapsă”. Doi ani mai târziu, în punctul culminant al Marii Terori, totalul a fost de 353 074.

Tranziţia de la ancheta relativ moderată a NKVD asupra Complotului de la Kremlin, care a avut loc la începutul lui 1935, la paranoia suprarealistă a Marii Terori din 1936-1938, ale cărei victime erau forţate să mărturisească în cea mai mare parte crime imaginare şi absurd de improbabile, necesită totuşi o explicaţie adecvată. În parte, explicaţia este că era inacceptabil, din punct de vedere ideologic, ca neajunsurile administrative şi politice ale lui Stalin şi ale conducerii sovietice să fie considerate cauze ale numeroaselor probleme ale economiei sovietice, provocate de colectivizare şi de planurile cincinale. Acestea trebuiau atribuite unor conspiraţii ample şi inexistente. În 1937, de exemplu, NKVD a descoperit o „formă extrem de vicioasă de sabotaj”, în întregime fictivă, pusă în practică de către „veterinari, zootehnişti şi asistenţi de laborator”, care recurgeau la „subminare bacteriologică, infectând vitele, caii, turmele de oi şi porcii cu pestă, febră aftoasă, antrax, bruceloză, anemie şi alte boli infecţioase”, soldată, potrivit NKVD, cu moartea a sute de mii de animale. Biroul Politic a ordonat tuturor republicilor şi regiunilor din URSS să organizeze fiecare câte trei până la şase procese ale unor conspiratori imaginari, pentru a atenţiona „masele largi ţărăneşti” despre campaniile lor inexistente de sabotaj.[88]

---

[391] Listele au fost semnate şi de către obedientul Molotov, în calitate de preşedinte al Sovnarkom. Vezi Watson, *Molotov*, pp. 141-142. (*N.a.*)

De asemenea, tensiunea din ce în ce mai paranoică a viziunii lui Stalin asupra lumii se datora şi obsesiei acestuia faţă de marele său rival Leon Troţki, care fusese expulzat din Uniunea Sovietică în 1929 (spre regretul ulterior al lui Stalin), nefiind, astfel, disponibil pentru ceea ce ar fi fost cel mai senzaţional proces public regizat. După cum menţiona ulterior biograful lui Troţki, Isaac Deutscher:

> Frenezia cu care [Stalin] continua învrăjbirea [cu Troţki], făcând-o să devină principala preocupare a comunismului, atât la nivel internaţional, cât şi în Uniunea Sovietică [...], este imposibil de descris; cu greu se mai poate găsi în istorie un alt caz în care asemenea resurse de putere şi de propagandă să fie folosite împotriva unui singur individ.

Disperat că nu poate găsi un loc sigur în Europa, Troţki plecase în 1937 în Mexic, unde a şi rămas până când a fost asasinat, trei ani mai târziu.[89] În cea mai mare parte a anilor 1930, principalul organizator troţkist din Europa nu a fost Troţki, ci fiul mai mare al acestuia, Lev Sedov, care a stat la Paris din 1933 până la moartea sa, în 1938. Atât pentru Stalin, cât şi pentru serviciile sovietice de informaţii, nicio operaţiune HUMINT externă de la mijlocul anilor 1930 nu a fost la fel de importantă ca misiunea de infiltrare în anturajul lui Troţki şi Sedov. Începând din 1934, cel mai apropiat confident şi colaborator al lui Sedov la Paris a fost agentul NKVD polonez de origine rusă Mark Zborowski, cunoscut lui Sedov sub numele de Étienne. În mod similar, nicio operaţiune SIGINT nu a avut o prioritate mai mare decât interceptarea corespondenţei lui Troţki şi a lui Sedov. Majoritatea interceptărilor s-au dovedit a fi incredibil de simple. Sedov avea încredere deplină în „Étienne”, aşadar i-a încredinţat cheia căsuţei poştale, permiţându-i să ia corespondenţa (inclusiv cea de la tatăl său) şi dându-i spre păstrare cele mai confidenţiale dosare şi arhive ale lui Troţki.[392] A existat totuşi o criză, în 1936, când Zborowski a raportat la Centru (cartierul general al NKVD) că, din cauza unor probleme financiare, Troţki vindea filialei din Paris a Institutului Internaţional de Istorie Socială o parte din arhiva sa personală (anterior încredinţată lui, spre păstrare). Centrul i-a dat imediat instrucţiuni lui Iakov „Iaşa” Serebrianski, şeful Administraţiei pentru Misiuni Speciale, specializat în răpiri şi asasinate, să recupereze arhiva. O echipă operativă convocată de Serebrianski, sub numele de cod grupul HENRY, a pătruns prin efracţie noaptea în sediul Institutului şi a recuperat arhiva. Centrul a acordat o asemenea importanţă acestei efracţii minore, încât le-a acordat tuturor membrilor grupului HENRY Ordinul „Drapelul Roşu” – o dovadă în plus a lipsei oricărui simţ al proporţiilor în operaţiunile împotriva lui Troţki.[393]

Centrul a considerat drept succes major infiltrarea în principala organizaţie troţkistă din Statele Unite, Partidul Muncitorilor Socialişti. În 1937, dr. Grigori Rabinovici, unul dintre ofiţerii de la biroul NKVD din New York, care acţiona sub acoperirea de şef al filialei americane a Crucii Roşii sovietice, a recrutat-o pe Sylvia Callen, o tânără asistentă socială comunistă (cu numele de cod

---

[392] Sedov a murit la Paris, pe 16 februarie 1938, în urma unei boli misterioase. Este posibil, dar sub nicio formă sigur, să fi fost ucis de Administraţia pentru Misiuni Speciale a lui Serebrianski. (*N.a.*)

[393] Operaţiunea a fost pe cât de inutilă, pe atât de profesionistă. Documentele lui Troţki furate de la institut nu aveau nicio importanţă operaţională şi aveau importanţă istorică mai redusă decât cele rămase în custodia lui Zborowski şi care au ajuns în cele din urmă la Universitatea Harvard. Vezi Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 90-93. (*N.a.*)

SATYR), care a acceptat să intre în partidul troţkist, sub numele de Sylvia Caldwell. Callen a reuşit să devină secretara liderului partidului, James Cannon, şi timp de aproape un deceniu a transmis serviciilor sovietice de informaţii numeroase scrisori şi dosare ale Partidului Muncitorilor Socialişti.[394]

În Uniunea Sovietică, majoritatea celor daţi afară din Partidul Comunist erau etichetaţi public fie drept troţkişti, fie drept zinovievişti. Pentru Troţki, aflat în exil, acest lucru era extrem de îmbucurător – dovada, susţinea el în ianuarie 1936, că „cea mai puternică, mai numeroasă şi mai încercată filială" a organizaţiei care avea să devină a Patra Internaţională troţkistă se afla în URSS. Atât Stalin, cât şi Troţki trăiau, cel puţin periodic, într-o lume a himerelor, în care fiecare alimenta fanteziile celuilalt. Convingerea lui Stalin în existenţa troţkiştilor ruşi, în mare parte inexistenţi, îl alimenta pe Troţki, a cărui plăcere de a-i descoperi pe aceşti adepţi imaginaţi îl convingea, la rândul său, pe Stalin că ameninţarea troţkistă era chiar mai gravă decât se presupunea.

Motivul real pentru care troţkiştii s-au făcut nevăzuţi în interiorul Uniunii Sovietice a fost pur şi simplu că, exceptând doar câţiva, aceştia chiar au dispărut. Niciun cetăţean sovietic care ţinea la speranţa lui de viaţă nu îndrăznea să spună aşa ceva. Stalin şi mulţi teoreticieni ai conspiraţiei din NKVD credeau că aparenta dispariţie a troţkiştilor ruşi înseamnă doar că aceştia acţionează în subteran, adesea pozând, înşelător, în membri loiali ai partidului. În vara lui 1936, o rezoluţie secretă a Comitetului Central, adoptată la iniţiativa lui Stalin, a oferit puteri extraordinare NKVD pentru distrugerea tuturor „duşmanilor poporului".[90] În următoarele săptămâni, o campanie de presă relata că „din cauza liberalismului corupt şi slăbirii vigilenţei din partea unor comunişti", în rândurile partidului se mai ascundeau „degeneraţi troţkist-zinovievişti".

Procesul unora dintre aceşti „degeneraţi" de frunte a început în august 1936. Grigori Zinoviev şi Lev Kamenev, care, alături de Troţki, au candidat fără succes împotriva lui Stalin la succesiunea lui Lenin, au mărturisit, ca şi asociaţii lor, că, începând din 1932, au acţionat la instrucţiunile lui Troţki, transmise prin agenţi secreţi. NKVD a trebuit să producă dovezile ce susţineau această poveste ciudată, dar a făcut nişte greşeli. Unul dintre acuzaţi, fără îndoială urmând un scenariu pregătit de anchetatorii NKVD, a mărturisit în instanţă că s-a întâlnit cu Sedov într-un hotel din Copenhaga, care s-a dovedit că fusese demolat cu 20 de ani în urmă. Respectând instrucţiunile date de NKVD, inculpaţii au mărturisit că au fost „organizatorii direcţi" ai uciderii lui Kirov şi că au complotat şi în vederea asasinării lui Stalin, pentru a răsturna regimul sovietic.[91]

În 1937, o dare de seamă a Comitetului Central referitoare la operaţiunile NKVD împotriva „agenţilor japonezi-nemţi-troţkişti" semnala că în ultimii doi ani acestea „nu fuseseră direcţionate către mişcări contrarevoluţionare organizate, ci mai ales către incidente izolate de agitaţie antisovietică". Ar fi fost extrem de incorect din punct de vedere politic să se indice că, de fapt, nu

---

[394] Rabinovici l-a folosit ca intermediar pentru recrutarea lui Callen pe Louis Budenz, membru de vază al Partidului Comunist din Statele Unite, care a devenit redactor-şef la *Daily Worker*. Un alt agent care a pătruns în partidul troţkist a fost Thomas Black, fost agent S&T, devenit secretar al filialei acestuia din Newark. Vezi Haynes, Klehr şi Vassiliev, *Spies*, pp. 165-166, 474-479; „Security and the Fourth International, the Gelfand Case and the deposition of Mark Zborowski: An open letter from David North to Susan Weissman", 10 noiembrie 2015; https://www.wsws.org/en/articles/2015/11/10/weis-n10.html. (*N.a.*)

existau „mişcări contrarevoluţionare organizate” de investigat. Într-o perioadă în care Teroarea era în plină desfăşurare, Comitetul Central se plângea, la fel de absurd, că NKVD a trimis „duşmani ai poporului” în locuri care „păreau mai mult case de vacanţă forţată decât închisori”.[92]

Dezvăluirea finală a amplorii conspiraţiei contrarevoluţionare imaginare împotriva Rusiei staliniste a avut loc în februarie 1938, când s-a desfăşurat un proces regizat împotriva unui număr de 21 de membri ai „Blocului de dreapta şi troţkist”, printre care se numărau Buharin, Rîkov şi Iagoda, acuzaţi de o variantă extinsă a ceea ce devenise parte obişnuită a crimelor troţkiste: spionaj, „distrugere”, terorism şi pregătiri pentru invazie străină, dezmembrarea URSS, răsturnarea sistemului sovietic şi reinstaurarea capitalismului. Înainte troţkiştii erau acuzaţi de conspiraţie numai cu serviciile secrete germane şi japoneze; acum erau acuzaţi că lucrează şi pentru serviciile britanice şi poloneze de informaţii. Troţki însuşi a fost declarat agent german în 1921 şi spion britanic din 1926. Ani de zile spionii germani, japonezi şi polonezi îl înconjuraseră pe Iagoda „ca muştele”.[93]

Cea mai importantă noutate din teoria conspiraţiei dezvăluită la procesul „Blocului de dreapta şi troţkist” a fost accentul puternic asupra presupusului rol secret al guvernelor occidentale şi al agenţiilor lor de informaţii. Troţkiştii nu mai erau doar auxiliari ai serviciilor secrete străine, ci „sclavi”, „robi ai stăpânilor lor”. Procurorul de stat Andrei Vîşinski a declarat în peroraţiile sale paranoice: „«Blocul de dreapta şi troţkist» nu este o grupare politică; este o bandă de spioni, de agenţi ai serviciilor de informaţii externe. Acest lucru a fost dovedit pe deplin şi incontestabil. Aici este enorma semnificaţie socială, politică şi istorică a prezentului proces”.[94] Printre cei care au asistat la proces s-a numărat şi Sir Fitzroy Maclean, pe atunci tânăr diplomat la ambasada britanică a Moscovei. La un moment dat pe parcursul procesului, o lumină manevrată neîndemânatic a căzut pe o lojă privată din spatele sălii de judecată, iar Maclean a văzut, spre uimirea sa, mustaţa caracteristică şi tenul pământiu ale lui Stalin în persoană.[95]

Mania spionilor din anii 1930, care şi-a atins apogeul în timpul Marii Terori şi a făcut aproape imposibile operaţiunile serviciilor occidentale de informaţii la Moscova, a fost cauzată nu numai de un sentiment general de insecuritate în interiorul sistemului sovietic, generat de ţările capitaliste care înconjurau URSS, ci şi de ceea ce Hruşciov a descris mai târziu drept „personalitatea patologic de bănuitoare” a lui Stalin: „Oriunde şi în orice el vedea «duşmani», «oameni cu două feţe» şi «spioni»„. Majoritatea populaţiei sovietice accepta doctrina oficială, potrivit căreia ţara era ameninţată de o conspiraţie majoră a spionilor şi sabotorilor aflaţi în solda serviciilor secrete străine. Ofiţerii NKVD ţineau prelegeri în faţa muncitorilor în toate fabricile, despre pericolele venite din partea unor agenţi imperialişti inexistenţi aflaţi printre ei. Filmele de la cinematografele sovietice, inclusiv comediile, aveau, invariabil, o cotă obligatorie de spioni. Pe 10 octombrie, probabil la iniţiativa lui Stalin, Politburo a aprobat Ordinul operaţional nr. 00693 al NKVD, care clasifica toate ambasadele şi consulatele ca baze ale agenţiilor de informaţii externe şi ordona arestarea imediată a „tuturor cetăţenilor sovietici care aveau legături cu personalul reprezentanţelor diplomatice şi care îi vizitau în birourile şi casele lor”. Întregul personal al ambasadelor importante trebuia menţinut sub „supraveghere neîntreruptă”. Deloc surprinzător, o serie de consulate străine s-au închis.[96]

Printr-o ironie macabră, cei mai periculoşi „duşmani ai poporului” au fost descoperiţi în cele trei instituţii care purtau în comun responsabilitatea pentru

apărarea statului sovietic împotriva acestora: Partidul Comunist, Armata Roşie şi NKVD. Dintre cei 139 de membri ai Comitetului Central aleşi la congresul din 1934 al partidului, 110 au fost împuşcaţi sau trimişi în Gulag. Numai 59 dintre cei 1 966 de delegaţi au reapărut în 1939, la următorul congres. Şaptezeci şi cinci dintre cei 80 de membri ai Consiliului Militar Suprem au fost împuşcaţi. Mai mult de jumătate din corpul de ofiţeri ai Armatei Roşii, probabil peste 35 000 de persoane, au fost executaţi sau închişi. Ierarhia NKVD a fost epurată de două ori. Toţi cei 18 comisari pentru securitatea statului ai lui Iagoda, de gradul unu şi doi, au fost împuşcaţi (cu excepţia şefului serviciilor de informaţii externe, Abram Sluţki, care probabil a fost otrăvit) în mandatul lui Ejov. Dintre cei mai buni 122 de ofiţeri ai lui Ejov din perioada 1937-1938, doar 21 mai deţineau funcţii în 1940, sub conducerea succesorului său.[97]

Deşi Stalin, desigur, nu supraveghea fiecare detaliu al Terorii şi nu cunoştea nici măcar numele majorităţii victimelor sale, el era totuşi mâna călăuzitoare. Stalin însuşi a fost autorul principal al uriaşei teorii a conspiraţiei, devenită literă de lege necontestată în NKVD, şi a asigurat suportul ideologic al Marii Terori. Stalin a corectat personal transcrierile proceselor înainte de publicare, modificând discursurile inculpaţilor pentru a se asigura că, deşi repetaseră de multe ori, nu se abăteau de la mărturisirile lor despre conspiraţiile imaginare. Înregistrările NKVD din acea perioadă proclamă cu servilism caracteristic faptul că „Organizarea practică a activităţii privitoare la organizaţia clandestină de dreapta troţkistă a fost supravegheată personal de tovarăşul Stalin, iar în 1936-1938 au fost date gloatei lovituri nimicitoare”.[98]

27

Cei „Trei Mari” şi serviciile de informaţii în al Doilea Război Mondial

Cel de-al Doilea Război Mondial, chiar mai mult decât primul, a fost un război al serviciilor de informaţii. Spre deosebire de Adolf Hitler şi de Japonia imperială, cei Trei Mari, învingătorii Churchill, Stalin şi Roosevelt, au ştiut încă de la început că informaţiile vor avea un rol-cheie. Mai mult decât oricare lider în timp de război de după George Washington, toţi trei au fost, în moduri diferite, profund influenţaţi de propriile experienţe cu spionajul.

Churchill fusese implicat în activitatea de culegere de informaţii mai intens şi în moduri mai variate decât oricare alt lider de până atunci. După o experienţă directă cu spionajul la graniţele imperiului în epoca victoriană târzie şi cea eduardiană, Churchill făcuse parte din cabinetul Asquith, care a înfiinţat Biroul pentru servicii secrete în 1909. Departamentele intern şi extern ale acestuia (care-i trezeau lui Churchill un entuziasm care i-a lipsit lui Asquith) aveau să devină mai târziu MI5 şi SIS. În calitate de Prim Lord al Amiralităţii la izbucnirea războiului din 1914, a supervizat renaşterea SIGINT

britanic, după o absenţă de 70 de ani. Zece ani mai târziu, Churchill susţinea pe bună dreptate că a studiat decodificările „probabil o perioadă mai lungă şi mai atent decât orice alt ministru”.[1] Experienţa lui Stalin în activităţile de spionaj, deşi diferită de cea a lui Churchill, a fost aproape la fel de îndelungată. A petrecut mare parte dintre cei 20 de ani dinaintea Revoluţiei din februarie încercând să se sustragă supravegherii Ohranei. După Revoluţia Bolşevică, Feliks Dzerjinski, primul director al CEKA, a fost unul dintre cei mai apropiaţi aliaţi politici ai săi. De asemenea, a studiat mulţi ani numeroasele volume ale dosarului său de informaţii din perioada ţaristă. Însă în anii 1930 modul cum înţelegea activitatea de spionaj a fost distorsionat de obsesia sa de a-i vâna pe „duşmanii poporului” din ţară şi din străinătate.[2]

Deşi Roosevelt nu a avut pasiunea lui Churchill şi Stalin pentru activitatea de culegere de informaţii, el a dezvoltat, în timpul Primului Război Mondial, o fascinaţie destul de naivă pentru spionaj, care a continuat şi în perioada interbelică. În calitate de secretar adjunct al marinei între 1913 şi 1920, lui Roosevelt i-a plăcut să îşi scoată în evidenţă propria abordare activă faţă de aşa-zisa inerţie de birocrat a secretarului Josephus Daniels. În 1920, el se lăuda în mod absurd că, pentru a pregăti marina americană de război, fără ca Daniels şi preşedintele Wilson să fie la curent, „am comis atâtea acte ilegale, încât aş putea primi 999 de ani de închisoare”. Departamentul principal asupra căruia Roosevelt avea responsabilitate directă, ca secretar adjunct, era Biroul de Informaţii Navale (Office of Naval Intelligence – ONI). Iniţial, ONI a considerat entuziasmul lui Roosevelt pentru activitatea sa oarecum stânjenitor. În ianuarie 1916, directorul Biroului, căpitanul James Harrison Oliver, s-a plâns că FDR îşi recruta propria reţea de spionaj şi intervenea în operaţiunile serviciilor de informaţii. Roosevelt s-a înţeles mult mai bine cu căpitanul Roger Welles, care i-a succedat lui Oliver în funcţia de director al serviciilor de informaţii navale la scurt timp după intrarea SUA în război. Welles părea să se bucure să numească prieteni de-ai secretarului adjunct în funcţii de ofiţeri de informaţii: printre ei, partenerul său de golf Alexander Brown Legare, fondatorul clubului Chevy Chase Hunt; cel mai bun jucător de polo, Lawrence Waterbury, soţul cumnatei lui FDR; şi pe colegul lui Roosevelt de la Harvard, Steuart Davis, comandant al Escadrilei de Patrulă Voluntară a lui Roosevelt, care a devenit nucleul Rezervei Navale.[3]

Descoperirea agenţilor secreţi germani şi a operaţiunilor de sabotaj în Statele Unite, care a culminat în iulie 1916 cu explozia puternică de la Black Tom, din portul New York,[4] a sporit fascinaţia lui Roosevelt pentru operaţiunile sub acoperire. Ceea ce înţelegea el cu privire la potenţiala ameninţare din partea agenţilor germani se datora documentelor provenite de la serviciile de informaţii, dar şi, în cel puţin egală măsură, romanelor de spionaj. În aprilie 1917, când Statele Unite au intrat în război, el a instruit ONI să investigheze posibilitatea ca americanii de origine germană din New Hampshire să plănuiască achiziţionarea unei aeronave pentru a bombarda şantierul naval din Portsmouth Navy Yard. Roosevelt a început să speculeze şi, mai târziu, să fantazeze că era vizat de agenţii germani care aveau să-l asasineze. A spus ulterior o poveste foarte puţin probabilă despre cum, în primăvara lui 1917:

> Serviciul Secret a găsit în seiful consulului german din New York un document intitulat: „De eliminat”. Primul nume de pe listă era cel al lui Frank Polk [coordonator de informaţii la Departamentul de Stat]; al meu era al doilea, urmat de alte opt sau zece nume. Ca urmare, Serviciul Secret ne-a cerut să purtăm revolvere, deoarece obişnuiam să mergem pe jos spre şi de la birou. Mi s-a dat revolverul şi tocul de umăr.

Roosevelt a susţinut că după câteva zile a încetat să mai poarte revolverul şi l-a păstrat într-un sertar de birou.[5]

În timpul unei vizite a lui Roosevelt la Londra, în 1918, amiralul „Blinker" Hall, directorul capabil şi lipsit de scrupule al serviciului de informaţii navale britanic, conştient de fascinaţia naivă pentru spionaj a secretarului-adjunct american, l-a convins cu succes că spionii britanici treceau în fiecare noapte frontiera germano-daneză cu informaţii importante, ca mai apoi să fie luaţi cu hidroavionul spre Harwich.[6] De asemenea, Roosevelt a fost indus în eroare (ca şi Woodrow Wilson) cu documente falsificate menite să discrediteze regimul bolşevic. Printre falsurile cele mai ridicole care l-au înşelat pe Roosevelt s-a aflat şi un „Decret privind naţionalizarea femeilor", care le declara „proprietatea întregii naţiuni": „Cetăţenii bărbaţi au dreptul să folosească o femeie nu mai des de trei ori pe săptămână, timp de trei ore". Roosevelt a afirmat la un dejun într-un club pentru doamne că Liga Naţiunilor oferea cea mai bună apărare împotriva acestei doctrine îngrozitoare.[7]

În 1919, Roosevelt şi soţia sa aproape au fost victimele întâmplătoare ale unui atac anarhist cu bombă ce a avut loc asupra locuinţei din Washington a procurorului general Alexander Mitchell Palmer. Trecuseră de casa lui Palmer cu doar câteva minute înainte de explozia bombei. Un fragment din cadavrul atacatorului a ajuns până pe pragul casei lor, aflate în apropiere.[8] Zece ani mai târziu, Roosevelt a folosit această experienţă ca sursă de inspiraţie pentru a spune o poveste fictivă despre o bombă care i-a fost trimisă în timpul războiului, la biroul său de secretar-adjunct, dar a fost descoperită înainte să explodeze.[9]

Informaţiile au reprezentat o prioritate redusă după începutul preşedinţiei lui Roosevelt în 1933, în timpul celor 100 de zile înflăcărate în care s-a lansat planul de reforme New Deal şi s-au creat o multitudine de noi agenţii federale. Noul preşedinte şi-a găsit totuşi timp să reia legătura cu ONI şi să înceapă să-şi cultive propriile surse private de informare. Jurnalistul american John Franklin Carter („Jay Franklin"), devenit în timpul războiului directorul unei unităţi de informaţii la Casa Albă, a început să îi furnizeze rapoarte confidenţiale despre propria administraţie.[10] După ce a devenit preşedinte, atitudinea lui Roosevelt faţă de spionaj aminteşte de spionii-gentlemeni de la sfârşitul perioadei victoriene şi din perioada eduardiană. La loc de cinste printre spionii-gentlemeni ai lui FDR a fost Vincent Astor, editor multimilionar şi dezvoltator imobiliar. În 1927, Astor a înfiinţat un grup de agenţi amatori, cunoscut sub numele de „The Room" (Camera). Membrii acestuia se întâlneau lunar în New York City, într-un apartament situat pe East 62nd Street nr. 34, cu o căsuţă poştală şi număr de telefon secret. Printre membrii importanţi ai grupului se numărau vărul lui FDR, soldatul, exploratorul şi omul de afaceri Kermit Roosevelt, fiul preşedintelui Theodore Roosevelt; bancherul Winthrop W. Aldrich; judecătorul Frederic Kernochan; filantropul William Rhinelander Stewart; secretarul-adjunct al Forţelor Aeriene, F. Trubee Davison; şi David Bruce, ulterior detaşat la Londra, ca director al Biroului pentru Servicii Strategice (OSS) în timpul războiului şi ca ambasador după război.[11]

În momentul când Roosevelt a devenit preşedinte, Astor era unul dintre prietenii săi cei mai apropiaţi. Roosevelt şi-a petrecut ultima vacanţă înainte de începerea mandatului pe *Nourmahal*, iahtul de lux cu o lungime de 80 de metri şi cu motor al lui Astor; în timpul croazierei, îi scria mamei sale: „Vincent este o gazdă minunată, perfectă".[12] În cursul primului său mandat prezidenţial, FDR petrecea în fiecare an câte o vacanţă de până la două săptămâni la bordul iahtului, împreună cu câţiva membri din „The Room".

Legătura masculină excentrică şi buna dispoziţie bine întreţinută de pe *Nourmahal* se regăseau în facturile fictive pe care Astor le trimitea oaspeţilor săi după fiecare voiaj. În septembrie 1934, fiecare a fost taxat cu 187,50 de dolari pentru „Cheltuieli efectuate pentru stimulente alcoolice şi tonicele repetate (NOTĂ: Şeful de sală raportează că, la articolele menţionate, consumul a fost atât de mare, încât i-a dat peste cap sistemul contabil)”.[13] Roosevelt se bucura de fiecare moment al călătoriilor şi de atmosfera de umor oarecum adolescentin şi marinăresc. În colecţia sa privată de „lucruri amuzante”, a păstrat o felicitare trimisă de Astor, care conţinea, ascunsă în imagine, o femeie dezbrăcată.[14]

FDR l-a încurajat pe Astor să plece cu *Nourmahal* în voiaje neoficiale de culegere de informaţii, mai întâi în Caraibi şi apoi de-a lungul coastelor pacifică şi atlantică ale Americii Latine, în principal ca să investigheze activităţile japoneze. În 1938, Astor a plecat într-o croazieră mai ambiţioasă, ca să strângă informaţii din unele dintre insulele japoneze din Pacific, spunându-i lui Roosevelt că instrucţiunile sale pentru călătorie „sunt cum nu se poate mai clare”. Deşi instrucţiunile în sine nu au fost păstrate, scrisoarea sa de confirmare arată că se refereau la un voiaj către insulele Marshall şi la „posibile necazuri”. Astor a fost mulţumit de informaţiile sumare pe care le-a strâns şi i-a raportat lui Roosevelt că Eniwetok era „principala bază navală din insulele Marshall” a Japoniei, iar Bikini, „probabil, baza de rezervă”. La Wotje se aflau un nou aerodrom japonez şi o bază de submarine.[15]

Sir Mansfield Cumming, primul director al SIS, descria operaţiunile de spionaj de dinaintea Primului Război Mondial drept „un sport excelent”.[16] Roosevelt şi Astor au fost de acord. „Nu vreau să vă fac gelos, dar nu-i aşa că sunteţi un pic invidios pentru voiajul meu?”, îi scria Astor preşedintelui înainte de plecarea iahtului în misiunea sa de culegere de informaţii din 1938. Deşi în primul mandat a înfiinţat, foarte rapid, un număr record de agenţii federale noi, Roosevelt nu s-a gândit că Statele Unite ar putea avea nevoie şi de o agenţie *profesionistă* de informaţii externe.[17]

Cu toate acestea, câteva personalităţi de rang înalt i-au trimis lui Roosevelt rapoarte personale de spionaj extern, despre care Departamentul de Stat nu a fost informat. Probabil cea mai valoroasă sursă de informaţii a lui FDR a fost unul dintre prietenii săi de la Columbia Law School, erou de război şi avocat în New York, colonelul (mai târziu generalul) William J. „Wild Bill” Donovan, care avea legături cu „The Room”, chiar dacă nu era membru obişnuit al acesteia. În 1935, Donovan a început o serie de misiuni transatlantice de culegere de informaţii cu acceptul preşedintelui şi poate chiar la cererea acestuia. În decembrie, i-a făcut o vizită privată dictatorului italian Benito Mussolini. În timpul unei întâlniri în biroul exagerat de grandios al lui Mussolini de la Palazzo Venezia din Roma, Il Duce l-a autorizat pe Donovan să viziteze frontul din Africa de Est, unde armata italiană era angajată în cucerirea brutală a Etiopiei. Cu toate acestea, turul ghidat, organizat de comandantul italian, mareşalul Pietro Badoglio, a fost o înşelăciune italiană bine organizată, care l-a convins pe Donovan că forţele fasciste nu erau cu mult superioare trupelor italiene pe care le întâlnise în Primul Război Mondial, dar că întreţineau raporturi excelente cu etiopienii pe care îi cuceriseră, ceea ce era improbabil. I s-au ascuns cu succes folosirea iperitei şi alte orori. La întoarcere, în cursul unei întâlniri private cu Roosevelt, Donovan a subliniat hotărârea poporului italian, sub presupusa conducere de succes a lui Mussolini, de a nu se supune presiunii internaţionale pentru a pune capăt războiului. Este posibil ca această

dare de seamă să fi contribuit la decizia lui Roosevelt de a nu încerca să impună embargoul asupra exporturilor de petrol către Italia.[18]

Printre alte surse externe personale şi prost informate ale lui Roosevelt se număra şi prietenul lui, William C. Bullitt Jr., care a ocupat funcţiile de ambasador la Moscova (1933-1936) şi apoi la Paris (1936-1940). Pe 28 septembrie 1938, în timpul crizei de la München, Bullitt i-a trimis un mesaj personal urgent preşedintelui, despre care afirma că include „secrete de cea mai mare importanţă" doar pentru „*ochii săi*": „Serviciul francez de Informaţii Militare ştie cu siguranţă că nemţii au în acest moment 6 500 de avioane de ultimul tip, pregătite pentru luptă [...]". În caz de război, „ministrul francez al forţelor aeriene consideră că distrugerile din Paris vor fi ceva de neimaginat. A spus că şi-a trimis deja soţia şi copiii în Bretania [...]". Roosevelt a jonglat cu statisticile îngrozitor de inexacte ale lui Bullitt şi ale altora din jurul său şi a ajuns la o estimare a producţiei anuale de aeronave germane de 12 000 de avioane (cu aproape 50 la sută mai mare, a calculat el, decât capacitatea Marii Britanii şi a Franţei la un loc). A anunţat această cifră pe 14 noiembrie, la o conferinţă a Casei Albe, convocată pentru evaluarea necesarului de aeronave al Statelor Unite. În realitate, în momentul crizei de la München, Germania dispunea de 2 928 de avioane de toate tipurile, dintre care doar 1 669 erau operaţionale – cu mult mai puţine decât totalul combinat al aeronavelor britanice, franceze şi cehoslovace.[19]

Interesul lui Roosevelt pentru informaţiile externe, mai pronunţat decât la oricare preşedinte american de după Washington, reflecta, în cel de-al doilea mandat al său (1937-1941), o preocupare tot mai accentuată pentru „securitatea naţională", un termen pe care l-a folosit mai frecvent decât toţi preşedinţii de dinaintea lui. Înainte de cel de-al Doilea Război Mondial, majoritatea americanilor erau „izolaţionişti", în sensul că voiau să evite implicarea în conflictele izbucnite în Europa şi Asia de Est. Cu toate acestea, fără să o spună deschis, Roosevelt a făcut tot ce a putut pentru a implica Statele Unite în cel de-al Doilea Război Mondial, considerând că este în interesul securităţii naţionale americane.[20]

Odată cu izbucnirea războiului din Europa, Vincent Astor şi „The Room" (care şi-a schimbat denumirea în „The Club") aveau un sentiment exacerbat al importanţei lor. „Situaţia ne convine de minune", l-a asigurat Astor pe preşedinte. Conştienţi de importanţa culegerii de informaţii despre Japonia, membrii „The Club" consumau „o cantitate impresionantă de sake".[21] Totuşi, cel mai important rol al lui Astor a fost iniţierea schimbului de informaţii cu Marea Britanie, în pofida politicii oficiale de neutralitate a Statelor Unite. La scurt timp după ce Marea Britanie a declarat război Germaniei, Astor i-a relatat lui Roosevelt că a intrat în legătură cu Sir James Paget, şeful biroului din New York al SIS: „I-am solicitat [lui Paget] o cooperare neoficială britanică [în domeniul informaţiilor], dar i-am explicat clar că, din motive evidente, noi nu putem să le întoarcem favorul şi să le oferim informaţiile noastre confidenţiale. Acest aranjament oarecum unilateral a fost acceptat cu bucurie". Întâlnirea lui Astor cu Paget, aproape uitată acum, marchează primul pas în crearea alianţei de informaţii anglo-americane, care există şi acum. Totuşi, în februarie 1940, secretarul de stat adjunct George S. Messersmith a fost indignat să descopere că Paget le furnizase informaţii direct lui Astor şi directorului FBI, J. Edgar Hoover. La insistenţele sale, biroul SIS a primit ordin să comunice în continuare exclusiv cu Departamentul de Stat. După ce Messersmith a fost înlocuit, la scurt timp, cu Adolf A. Berle Jr., Departamentul de Stat a fost de acord, în principiu, să permită SIS să reia

contactele anterioare cu Astor şi Hoover.[22] În primăvara lui 1940, în locul lui Paget la conducerea biroului a venit William Stephenson, un bogat om de afaceri canadian care a lucrat cu jumătate de normă pentru SIS în anii 1930. Un an mai târziu, Astor i-a spus lui Roosevelt că relaţiile dintre biroul SIS şi FBI „funcţionează perfect". „Little Bill" Stephenson era un prieten apropiat al lui Astor şi, probabil, avea legături vechi cu „The Room". Personalitatea sa puternică, contactele de afaceri şi Martiniurile seci i-au câştigat mulţi prieteni în Statele Unite.[23]

Printre aceştia s-a numărat şi William Donovan. Pe 3 iulie 1940, Roosevelt l-a convocat pe Donovan în Biroul Oval şi l-a trimis într-o misiune în Marea Britanie, pentru a investiga o potenţială ameninţare la adresa securităţii, ca urmare a cuceririi rapide a Franţei şi a Ţărilor de Jos de către (pretinsa, dar în realitate aproape inexistenta) coloană a cincea germană. Fiind convins pe bună dreptate că Donovan este în relaţii strânse cu preşedintele, Stephenson a insistat să fie primit cu cele mai înalte onoruri. Donovan a fost primit de Churchill, a intrat în audienţă la regele George al VI-lea şi a fost dus la întâlniri secrete cu Stewart Menzies, şeful SIS, şi cu majoritatea celorlalţi şefi ai serviciilor de informaţii din Marea Britanie. În august, după întoarcerea sa la Washington, Stephenson a transmis către sediul SIS: „Donovan crede că veţi avea în câteva zile noutăţi foarte favorabile şi consideră că şi-a restabilit încrederea în hotărârea şi capacitatea Angliei de a rezista". „Noutăţile foarte favorabile" se refereau la un acord din 2 septembrie 1940, pe baza căruia Marea Britanie a primit, aşa cum ceruse Churchill, 50 de distrugătoare americane scoase din serviciu, pentru a participa la apărarea liniilor maritime britanice şi pentru a respinge o invazie germană; în schimb, Marea Britanie închiria Statelor Unite bazele navale şi aeriene din Caraibi şi Atlanticul de Vest. Această acţiune a fost precursoarea Land and Lease Act (Legea de împrumut şi închiriere) din martie 1941, care a transformat Statele Unite în „arsenalul democraţiei", cu opt luni înainte de a intra în război.[24]

De asemenea, Donovan i-a cerut lui Roosevelt „o colaborare deplină pe linie de informaţii" cu Marea Britanie. Disponibilitatea preşedintelui de a se îndrepta în această direcţie a reflectat atât influenţa lui Donovan şi a altor consilieri, cât şi admiraţia sa faţă de realizările „minunatului serviciu de informaţii" al Marii Britanii din Primul Război Mondial.[25] După vizita din vara lui 1918 la serviciul de informaţii naval, a concluzionat: „Serviciul lor de informaţii este mult mai dezvoltat decât al nostru şi aceasta se datorează faptului că este mult mai bine integrat în Biroul lor de Operaţiuni".[26] La o întâlnire desfăşurată la Londra pe 31 august 1940, între şefii de stat-major britanici şi Misiunea americană de observatori, reprezentantul armatei americane, generalul de brigadă George V. Strong (mai târziu G-2), a anunţat că „a venit timpul pentru un schimb liber de informaţii secrete". Pentru a efectua acest schimb, Stephenson a înfiinţat Serviciul de coordonare de securitate cu Marea Britanie (BSC) la etajele 35 şi 36 ale International Building din Centrul Rockefeller de pe Fifth Avenue din New York. O bună parte a războiului, din BSC au făcut parte ofiţeri din MI5, Serviciul special pentru operaţiuni (SOE) şi SIS.[27]

La o întâlnire a cabinetului său, pe 4 aprilie 1941, Roosevelt a revenit la problema coordonării serviciilor americane de informaţii, pe care nu reuşise încă s-o rezolve. A lăudat modul cum rezolvase problema Marea Britanie, dar nu înţelesese cum reuşiseră, informându-şi în mod eronat cabinetul că toate disputele interdepartamentale au fost rezolvate de un misterios „«domn X», a cărui identitate a fost păstrată într-un secret total".[28] Pe 10 iunie, puternic

susţinut de britanici (în principal prin persoana lui Stephenson), Donovan i-a prezentat preşedintelui o propunere pentru înfiinţarea unui post de „coordonator al informaţiilor strategice, care să răspundă direct în faţa preşedintelui” şi să supervizeze o nouă „organizaţie centrală de informaţii, care va culege, fie direct, fie prin intermediul departamentelor guvernamentale existente, în ţară şi în străinătate, informaţii pertinente privind potenţialii inamici”. La o întâlnire desfăşurată în Biroul Oval pe 18 iunie, Roosevelt a acceptat principalele elemente ale propunerii lui Donovan şi i-a oferit acestuia postul nou-creat de coordonator al activităţii de spionaj. Donovan a acceptat, cu trei condiţii:

1. Să-i raportez direct doar lui [FDR].

2. Ca fondurile sale secrete să fie disponibile.

3. Ca toate departamentele guvernului să fie instruite să-mi dea ce doresc.[29]

A treia condiţie supraestima teribil nivelul probabil de cooperare al birocraţiei de la Washington, dar reflecta cu exactitate optimismul cu care Donovan şi-a lansat noua carieră în calitate de coordonator al comunităţii de informaţii. În timpul unei vizite în Statele Unite, cu puţin timp înainte de numirea lui Donovan, directorul Serviciului naval de informaţii britanic, amiralul John Godfrey, care era însoţit de asistentul său, comandantul Ian Fleming (mai târziu cunoscut drept creatorul lui James Bond), au constatat că „de-abia exista” o colaborare între Biroul Serviciului naval de informaţii (ONI), Divizia de Informaţii Militare (MID) şi Biroul Federal de Investigaţii (FBI): „Aceste trei departamente au arătat cea mai mare bunăvoinţă faţă de mine şi faţă de Ian Fleming, dar prea puţină unul faţă de celălalt”.[30]

Cea mai mare slăbiciune a lui Donovan, în noul său rol de coordonator al comunităţii de informaţii, a fost că nu i s-a atribuit nicio responsabilitate în materie de SIGINT, a cărei importanţă Roosevelt nu a reuşit să o înţeleagă, în ciuda interesului său pentru spionaj. Potrivit concluziilor unui raport postbelic secret asupra SIGINT, cele două probleme principale de dinainte de război au fost „lipsa controlului unificat” şi „finanţarea extrem de limitată”. O bună parte din anii 1930, serviciul militar de descifrare a comunicaţiilor (SIS) şi secţia de coduri şi comunicaţii a marinei, care preluaseră responsabilităţile pentru SIGINT după desfiinţarea Camerei Negre în 1929, nu comunicau între ele. Ambele încercau, în mod independent, să descifreze aceleaşi coduri şi cifruri diplomatice „pentru a fi creditată drept agenţia care a pus la dispoziţia guvernului informaţiile obţinute”. Până în 1936, SIS a reuşit să decripteze principalul cifru diplomatic japonez, căruia i-a dat numele de cod RED.[31]

Este posibil ca decriptările RED să fi fost primele documente SIGINT pe care le-a văzut FDR în calitate de preşedinte. La începutul lui 1937, pentru prima dată în istoria Americii, Casa Albă a început să primească SIGINT cu regularitate, iniţial câte un document decodificat pe zi. Prima revelaţie majoră a documentelor RED a fost probabil dezvăluirea în martie 1937 a faptului că Italia intenţiona să se alăture Pactului german-japonez anti-Comintern. Abia după alte şase luni diplomaţii americani din străinătate au început să trimită informaţii similare la Departamentul de Stat. Decriptările RED au dezvăluit şi o parte din textul tratatului. Cu toate acestea, Roosevelt era mult mai interesat de informaţiile mai puţin fiabile şi mai superficiale oferite de Astor, Bullitt şi de alţi informatori. Spre deosebire de agenţii amatori, criptanaliştii nu au primit semne ale interesului preşedintelui pentru munca lor.

În cursul anului 1938, decriptările RED au indicat că Japonia lucra la un nou dispozitiv de cifrare. Pe 20 martie 1939, au fost interceptate primele mesaje diplomatice într-un cod nou, căruia SIS i-a dat denumirea PURPLE. În următoarele trei luni, RED a fost înlocuit treptat de noul cod. Şeful SIS, redutabilul William F. Friedman, şi-a câştigat mai târziu reputaţia de „omul care a decriptat PURPLE”. Dar, deşi supraveghea echipa coordonată de fostul profesor Frank B. Rowlett, care a condus atacul de 18 luni asupra PURPLE, Friedman nu a avut niciun rol direct în descifrarea noului cod. După numirea generalului-maior Joseph Mauborgne, în octombrie 1937, în postul de ofiţer-şef pentru comunicaţii, relaţiile cu Secţia navală de cod şi comunicaţii, redenumită acum OP-20-G, s-au îmbunătăţit într-o oarecare măsură. Deşi s-a ocupat în principal cu descifrarea codurilor navale japoneze, OP-20-G a cooperat cu SIS în atacul asupra PURPLE, dar ulterior a abandonat această activitate. În cele din urmă, PURPLE a fost decriptat de SIS, în după-amiaza zilei de 20 septembrie 1940. Neputând să-şi stăpânească entuziasmul, Rowlett, de obicei rezervat, sărea în sus şi-n jos exclamând: „Asta este!” Asistentul său principal, Robert O. Ferner, de obicei şi el rezervat, a strigat „Ura!” Tânărul criptanalist Albert W. Small s-a manifestat mai puţin evident, dar alerga în jurul camerei, cu mâinile strânse deasupra capului, în semn de triumf. Criptanaliştii victorioşi au sărbătorit apoi reuşita trimiţând pe cineva să le aducă o ladă de Coca-Cola. Mauborgne a început să le spună „magicieni” lui Rowlett şi celorlalţi criptanalişti. Denumirea a prins, iar MAGIC a devenit numele de cod pentru documentele japoneze decriptate (sau, uneori, pentru cele mai importante informaţii SIGINT în general).[32]

PURPLE a fost decriptat într-un moment critic. Doar o săptămână mai târziu, Japonia a început să îşi poziţioneze trupele în nordul Indochinei franceze şi a semnat Pactul tripartit care punea bazele Axei Berlin-Roma-Tokyo. În mod ironic, unul dintre principalii utilizatori ai documentelor MAGIC a fost secretarul de război, Henry Stimson, care, în calitate de secretar de stat în 1929, desfiinţase Camera Neagră. Stimson nu se mai simţea nevoit să-i trateze pe diplomaţii japonezi ca pe nişte „gentlemeni” şi să considere că nu este elegant să le intercepteze corespondenţa. A subliniat cu entuziasm, în jurnalul său, „progresul minunat” făcut de SIS, dar a adăugat: „Nici măcar în jurnalul meu nu pot detalia unele dintre lucrurile pe care le-au făcut”. Nu există nicio dovadă a unui entuziasm similar în Biroul Oval.[33]

După descifrarea PURPLE, OP-20-G a început să coopereze cu SIS în activitatea laborioasă de depistare a modificărilor zilnice ale parametrilor dispozitivului de cifrare. Totuşi, rivalitatea între servicii a dus la crearea unei formule absurd de birocratice, menită să împiedice oricare dintre agenţiile SIGINT să obţină un avantaj faţă de cealaltă. Potrivit unui raport postbelic:

> După negocieri îndelungate, s-a convenit ca armata şi marina să îşi trimită reciproc întreaga corespondenţă diplomatică de la birourile lor de interceptare şi ca ambele servicii să lucreze la această corespondenţă. Dar, pentru a evita cât mai mult posibil suprapunerile, s-a convenit ca armata să primească toată corespondenţa din zilele pare, iar Marina, toată corespondenţa din zilele impare. Acest aranjament a fost făcut [...] pentru a oferi ambelor servicii şanse egale de practică, de „merite” şi aşa mai departe.[34]

Lui Roosevelt ori nu i-a păsat, ori nu a avut cunoştinţă despre acest aranjament bizar – din câte se ştie, singurul acord de colaborare bazat pe succesiunea zilelor pare-impare din istoria serviciilor secrete, care a continuat să provoace confuzii în sistemul MAGIC până după Pearl Harbor.

Churchill nu ar fi tolerat niciodată o astfel de confuzie în materie de SIGINT. După Primul Război Mondial, a fost membru al Comitetului pentru servicii secrete, care unificase secţiile de criptanaliză de la Ministerul de Externe şi cele ale serviciilor armate, sub forma Şcolii guvernamentale de Coduri şi Cifruri (GC&CS). Totuşi, în ciuda pasiunii sale neabătute pentru SIGINT,[35] în „anii sălbatici" 1930, în perioada în care era deputat fără nicio funcţie în Camera Comunelor, nu a avut acces la informaţiile provenite prin această agenţie. Churchill avea mai mulţi colaboratori care îi ofereau informaţii clasificate din alte surse. Printre aceştia, Desmond Morton, de la SIS[36395], şeful Centrului de Informaţii Industriale, şi Ralph Wigram de la Ministerul de Externe, până la moartea sa prematură la sfârşitul lui 1936.[37] Dar Churchill nu avea acces la informaţiile obţinute de MI5 din interiorul ambasadei germane, pe care le-ar fi considerat drept dovadă că „politica de conciliere" faţă de Hitler nu funcţiona. Neville Chamberlain, cel mai influent avocat al „politicii de conciliere", prim-ministru din mai 1937, nu le-a acordat importanţă.

Sursa principală a MI5 în ambasada germană era un aristocrat antinazist, diplomatul Wolfgang zu Putlitz, a cărui familie deţinea castelul de la Putlitz din Brandenburg încă din secolul al XII-lea. Putlitz (cu numele de cod PADGHAM dat de Serviciul de Securitate) şi-a amintit ulterior că, odată la două săptămâni, când se întâlnea cu agentul MI5 Jona „Klop" Ustinov, „mă eliberam de toate planurile şi secretele murdare pe care le întâlneam ca parte a rutinei mele zilnice la ambasadă. Astfel reuşeam să-mi liniştesc conştiinţa, cu sentimentul că eram într-adevăr de ajutor la distrugerea cauzei naziste [...]".[38] Putlitz a insistat, iar conducerea MI5 a crezut, că singura modalitate de a-i face faţă lui Hitler era fermitatea. Concilierea l-ar fi făcut şi mai agresiv. Timp de mai mulţi ani, MI5, condus de Sir Vernon Kell, i-a trimis cu regularitate lui Sir Robert Vansittart („Van"), subsecretar permanent la Ministerul de Externe din 1930 până la începutul lui 1938, rapoarte despre informaţiile furnizate de Putlitz şi alte surse din interiorul ambasadei germane. Mai mult decât oricare alt funcţionar de la Whitehall, Van susţinea reînarmarea şi opoziţia faţă de conciliere. În septembrie 1936, Putlitz a raportat că ambasadorul german, Joachim von Ribbentrop (folosirea lui „von" era frauduloasă), şi personalul său considerau un război între Germania şi Rusia la fel de „sigur precum *amin* în biserică" şi erau convinşi că Marea Britanie nu va ridica niciun deget când Hitler va începe invazia.[39]

Singura modalitate de abordare a englezilor, susţinea Ribbentrop, era să le dea „un şut în fund" (*ein Tritt in den Hintern*). În februarie 1938, Hitler l-a numit pe Ribbentrop în funcţia de ministru de externe, post pe care l-a păstrat pe durata întregului cel de-al Treilea Reich. Ustinov a rezumat evaluarea lui Putlitz după cum urmează:

> Armata va fi în viitor instrumentul obedient al politicii externe naziste. Sub Ribbentrop, politica externă va fi o politică agresivă, directă. Primul său scop – Austria – a fost parţial atins [...]. Austria cade în mâinile lui [Hitler] ca un fruct copt. După consolidarea poziţiei în Austria, următorul pas va fi împotriva Cehoslovaciei.

---

[395] Morton a susţinut mai târziu, dar nu este o informaţie demnă de încredere, că la începutul anilor 1930 Ramsay MacDonald l-a autorizat verbal să-i transmită informaţii lui Churchill: „Spune-i ce vrea să ştie. Ai grijă să fie informat". Se presupune că după aceea MacDonald şi-a exprimat permisiunea în scris, aceasta fiind confirmată de succesorii săi, Stanley Baldwin şi Neville Chamberlain. Acest lucru este foarte puţin probabil. Vezi Morton către Liddell Hart, 9 iulie 1961, 9 mai 1963, 20 martie 1967, Centrul KCL Liddell Hart pentru Arhivele Militare, Liddell Hart MSS 1/153. (*N.a.*)

În 1938, refrenul constant al lui Putlitz era că „Marea Britanie a lăsat să-i scape din mână jokerii. Dacă ar fi adoptat deja sau ar adopta măcar acum o atitudine fermă şi ar fi ameninţat cu războiul, lui Hitler nu i-ar fi reuşit acest gen de bluf. Armata germană nu era încă pregătită pentru un război major". Când Wehrmachtul a intrat în Austria pe 12 martie, a lăsat în urmă un şir de vehicule deteriorate, necorespunzător pregătite chiar şi pentru o invazie fără opoziţie. Era foarte probabil să fi fost nepregătită corespunzător şi pentru un război în Cehoslovacia în toamna aceluiaşi an. În mai 1938, Putlitz a părăsit Londra, fiind trimis la ambasada germană de la Haga. În vara lui 1938, Whitehallul a primit o serie de rapoarte informative, unele dintre ele de la Putlitz, care avertizau că Hitler a decis să ocupe Sudetenland, regiune cehă cu populaţie vorbitoare de limbă germană. Cu toate acestea, au existat rapoarte contradictorii cu privire la momentul atacului. În afară de Putlitz, cea mai importantă sursă a lui Ustinov era ataşatul militar german de la Londra, generalul baron Geyr von Schweppenburg, care i-a spus acestuia: „Pur şi simplu trebuie să-i convingem pe britanici să fie fermi [...]. Dacă cedează acum în faţa lui Hitler, nimic nu îl va mai putea opri".[40]

Printre materialele pe care Schweppenburg i le-a înmânat lui Ustinov, transmise de MI5 la Ministerul de Externe, a fost şi un memorandum al lui Ribbentrop din 3 august, care preciza că decizia de soluţionare a conflictului cehoslovac „*in unserem Sinne*" („în conformitate cu dorinţele noastre") va fi luată înainte de toamnă şi exprima convingerea că Marea Britanie şi Franţa nu vor interveni. Chiar dacă ar urma un război, Germania ar câştiga. La începutul lunii septembrie, Sir Alexander Cadogan, care i-a urmat lui Vansittart ca subsecretar permanent în ianuarie, a revenit la Ministerul de Externe după o vacanţă nefericită, pentru a găsi „în rapoartele secrete suficiente informaţii care să bage pe oricine în sperieţi". „Situaţia era în mod evident spinoasă, dar încă nu explodase", considera el. Pe 6 septembrie, Whitehall a primit cel mai direct avertisment de până atunci. Însărcinatul cu afaceri german, Theodor Kordt, considerat de Cadogan un om curajos, pentru care „conştiinţa era mai importantă decât loialitatea", a făcut o vizită secretă la Downing Street nr. 10, unde a fost primit prin poarta de la grădină, şi l-a avertizat pe consilierul apropiat al lui Chamberlain, Sir Horace Wilson, că Hitler decisese să invadeze Cehoslovacia. În ziua următoare, s-a întors şi a repetat mesajul în faţa secretarului de externe, lordul Halifax.

Pe 15 septembrie, prim-ministrul a plecat în mod precipitat la München pentru a se întâlni cu führerul în refugiul grandios al acestuia de pe muntele Berchtesgaden. Schweppenburg l-a contactat urgent pe Ustinov cu avertismentul – pe care MI5 l-a transmis Ministerului de Externe – că „Hitler intenţionează să obţină prin orice mijloace dizolvarea statului cehoslovac". Chamberlain a continuat politica de conciliere. După ce a efectuat trei călătorii pe calea aerului şi a participat la o conferinţă dezorganizată a celor patru puteri la München, pe 30 septembrie, prim-ministrul a fost primit ca un erou la Londra, prezentând un acord prin care regiunea sudetă din Cehoslovacia era cedată Germaniei şi care însemna, după cum spunea el, nu numai „o pace onorabilă", ci şi „pacea timpurilor noastre". Jack Curry, ofiţerul de caz al lui Ustinov, a evocat mai târziu „sentimentul de descurajare tot mai accentuată" din cadrul Serviciului de Securitate cât timp continuau negocierile cu Hitler: „Când Chamberlain s-a întors de la München, fluturându-şi bucata de hârtie, pe toţi ne-a cuprins un teribil sentiment de ruşine".[41]

SIS vedea lucrurile în mod diferit. Înainte şi în timpul crizei de la München, directorul serviciului, „Quex" Sinclair, probabil într-o măsură mai mare decât

oricând înainte, şi-a propus să influenţeze politica guvernului în direcţia opusă celei adoptate de Kell. Spre deosebire de Kell, Sinclair era un conciliator. Nu există nicio dovadă că a acordat atenţie informaţiilor MI5 provenite de la ambasada Germaniei. Din cauza lipsei de coordonare dintre MI5 şi SIS, poate că nici nu ştia de ele.[396] Politica SIS a fost stabilită printr-un memorandum, datat 18 septembrie şi intitulat „Ce trebuie să facem?", redactat de directorul serviciului de informaţii politice, Malcolm Woollcombe şi aprobat personal de Sinclair. SIS a susţinut cu tărie că cehii ar trebui să fie presaţi să accepte „inevitabilul" şi să predea Germaniei regiunea sudetă, cu populaţie majoritară vorbitoare de limbă germană. Ar trebui să „realizeze fără echivoc că sunt singuri dacă refuză o astfel de soluţie". Marea Britanie ar trebui să continue cu o politică de împăciuire calculată. Nu ar trebui să aştepte până când pretenţiile germane aveau să scape de sub control şi să ameninţe pacea Europei. În schimb, comunitatea internaţională ar trebui să ia iniţiativa şi să decidă „care sunt nemulţumirile *cu adevărat legitime* pe care le are Germania şi ce operaţii chirurgicale sunt necesare pentru a le rectifica". Unele dintre coloniile germane, confiscate după ultimul război, ar trebui returnate. Dacă în Europa ar mai fi existat cazuri autentice de autodeterminare din partea minorităţilor germane, ele ar trebui remediate. Marea Britanie ar trebui să încerce să se asigure că „*stilul Germaniei «este domolit», dar cu minimum de provocare*". Sir Warren Fisher, directorul Serviciului Civil, i-a spus lui Sinclair că „Ce trebuie să facem?" este „un document excelent".[42]

MI5 nu a fost de acord. Dar nu exista niciun mecanism pentru a discuta diferenţele dintre propria sa evaluare a politicii lui Hitler şi cea a SIS. Prin urmare, MI5 a urmărit criza de la München, pregătindu-şi un raport controversat ce conţinea informaţiile de la Putlitz şi din alte surse germane (niciuna dintre ele identificată nominal), pe care le transmisese la Ministerul de Externe în ultimii ani şi care erau în totală contradicţie cu memorandumul SIS „Ce trebuie să facem?" Probabil pe 7 noiembrie, Kell a transmis personal raportul MI5 către Vansittart. Van, care la începutul anului fusese numit în înaltul post de consilier diplomatic principal al guvernului Chamberlain, i-a transmis această notă lui Cadogan, care a făcut câteva comentarii pe marginea documentului, apoi i l-a transmis lordului Halifax, secretarul de externe. Acest raport a reprezentat probabil primul rechizitoriu, aproape direct, al politicii externe a guvernului întocmit vreodată de o agenţie britanică de informaţii. Prima pagină a raportului MI5 conţinea declaraţia provocatoare că, având în vedere informaţiile din „surse de încredere" pe care le furnizase Serviciul în ultimii ani:

> Nu este nimic surprinzător şi nimic care nu s-ar fi putut prevedea în evenimentele din această vară în legătură cu Cehoslovacia. Aceste evenimente sunt o consecinţă logică a Weltanschauung-ului nazist al lui Hitler asupra lumii, a politicii sale externe şi a opiniilor sale cu privire la problematica rasială şi poziţia Germaniei în Europa.

În continuare, cu o sinceritate neobişnuită, raportul menţiona frustrarea şi „sentimentele de consternare" ale lui Putlitz (identificat doar ca „Herr Q") faţă de eşecul guvernului britanic de a i se opune lui Hitler. Schweppenburg („Herr von S") îşi „riscase viaţa" ca să transmită un mesaj similar. Potrivit MI5, politica britanică în timpul crizei de la München l-a convins pe Hitler de

---

[396] Nu există nicio menţiune privind informaţiile MI5 din ambasada germană în istoria oficială a SIS scrisă de către Keith Jeffery, autor care a avut acces nelimitat la dosarele secrete interbelice ale SIS. (*N.a.*)

„slăbiciunea Angliei”: „Se pare că acum nu există nicio îndoială că el este convins că Marea Britanie este «decadentă» şi că nu are voinţa şi puterea de a apăra Imperiul Britanic”. Scopul MI5 era să susţină hotărârea lui Chamberlain, demonstrând că politica de conciliere a încurajat, mai degrabă decât a eliminat, planurile agresive ale lui Hitler. Pentru a se asigura că prim-ministrul acorda atenţie raportului, a fost luată decizia, la sugestia lui Curry, de a se include mostre din referirile insultătoare ale lui Hitler la şeful cabinetului britanic – prima situaţie cunoscută când o agenţie britanică de informaţii a folosit această tactică simplă, dar eficientă, pentru a atrage atenţia factorilor de decizie politici. Halifax a fost atât de copleşit de caracterizarea lui Chamberlain drept „tâmpit” (*Arschloch*), încât a subliniat-o de trei ori cu roşu înainte de a i-o arăta prim-ministrului. Potrivit lui Curry, insulta a făcut, aşa cum fusese intenţia, „o impresie puternică asupra prim-ministrului”, despre care se ştia cât de mult îl înfuriau batjocura şi lipsa de respect. Dar a avut un impact redus asupra politicii sale. „Toate informaţiile pe care le primesc”, scria vesel Chamberlain pe 19 februarie 1939, „par să indice înspre direcţia păcii.” Pe 15 martie, forţele lui Hitler au ocupat Praga şi au anunţat anexarea provinciilor cehe Boemia şi Moravia. Slovacia a devenit un stat vasal german.[43]

Pe 10 mai 1940, când a ajuns în Downing Street nr. 10, Churchill a devenit primul prim-ministru al secolului XX care a insistat nu numai să primească rapoarte informative frecvente, ci şi să vadă o cantitate impresionantă de date brute – în special SIGINT. La început, a cerut să vadă toate mesajele interceptate decriptate de GC&CS la Bletchley Park, principala bază din timpul războiului. Când a fost convins că erau prea multe documente decriptate pentru a le studia personal, a fost de acord să-i fie transmise zilnic doar cele mai importante. Sir Stewart Menzies, care i-a succedat lui „Quex” Sinclair la conducerea SIS, precum şi ca director non-operaţional al GC&CS, a aranjat livrarea lor într-o casetă roşie marcată „Pentru a fi deschisă numai de prim-ministru în persoană”, pentru care numai el şi Churchill aveau chei. Churchill ţinea cheia în portcheiul personal. El a denumit documentele interceptate „ouăle mele de aur”, iar pe criptanalişti, „gâştele care depun ouăle de aur şi nu se laudă după aceea”.[44]

Printr-o coincidenţă extraordinară, cea mai valoroasă sursă de informaţii din istoria britanică a apărut la mai puţin de două săptămâni după ce Churchill a devenit prim-ministru. Pe 22 mai, GC&CS a reuşit să decripteze versiunea Luftwaffe a maşinii de cifrare Enigma. Din acest moment, a putut citi fără întrerupere, tot restul războiului, traficul curent german folosind Enigma aviaţiei. În primăvara lui 1941, echipa din Bletchley Park a descifrat codul naval Enigma şi, în primăvara lui 1942, pe cel al armatei terestre. Iniţial, mesajele Enigma descifrate purtau numele de cod „Boniface”, pentru a sugera, în caz că inamicul ar fi aflat despre ele, că proveneau de la un agent secret şi nu din criptanaliză. În 1941, mesajele erau cunoscute, pentru Churchill şi un mic număr de iniţiaţi, drept ULTRA. ULTRA reprezenta mai degrabă un triumf aliat şi nu doar britanic: punctul culminant al unui deceniu de activitate de spionaj, în care fuseseră implicaţi polonezii, francezii şi GC&CS.

ULTRA a fost probabil cel mai bine păstrat secret din istoria britanică modernă. Churchill a învăţat din greşelile sale din anii 1920, când a fost dispus, în repetate rânduri, să compromită capacitatea GC&CS de a decodifica traficul sovietic, dezvăluind conţinutul descifrărilor şi culminând cu dezastrul criptanalitic din 1927.[45] Ca prim-ministru în timpul războiului, nu le

spunea nici măcar propriilor secretari nimic legat de conţinutul misterioaselor cutii roşii pe care le primea în fiecare zi de la Menzies. La insistenţa personală a lui Churchill, cercul de la Whitehall care cunoştea secretul „ouălor de aur" era limitat la aproximativ 30 de persoane profund implicate în comandamentul de război şi includea numai şase dintre cei 35 de miniştri. În Ministerul de Externe, responsabil pentru GC&CS, doar Cadogan şi Victor Cavendish-Bentinck, preşedintele Comitetul reunit de informaţii, ştiau despre secretul ULTRA.[397]

Churchill a fost primul prim-ministru britanic care a vizitat GC&CS. Niciun alt prim-ministru nu a mai făcut acest lucru până la Margaret Thatcher, 40 de ani mai târziu.[46] Churchill le-a arătat criptanaliştilor, fără nicio urmă de îndoială, sprijinul lui personal. Când principalii patru criptanalişti din Bletchley Park s-au trezit fără resurse esenţiale în octombrie 1941, l-au delegat pe cel mai tânăr dintre ei, Stuart Milner-Barry, să transmită un mesaj de ajutor către Downing Street nr. 10. Milner-Barry a devenit funcţionar superior la Trezorerie şi ofiţer ceremonial în cadrul Departamentului de Servicii Publice. „Gândul de a merge direct de jos către vârf", scria el, după pensionare, „m-ar fi umplut mai târziu de groază şi neîncredere." Dar Churchill a răspuns imediat la mesajul criptanaliştilor printr-o minută celebră: „ACŢIONAŢI AZI. Asiguraţi-vă cu prioritate extremă că au tot ce doresc şi confirmaţi-mi că acest lucru a fost făcut". Milner-Barry nu s-a îndoit de importanţa sprijinului personal al lui Churchill faţă de Bletchley Park:

> [...] criptografii se agăţau de o serie de soluţii cruciale şi dacă vreuna dintre ele s-ar fi pierdut, nu exista nicio garanţie (având în vedere importanţa continuităţii în munca de decriptare) că am fi rămas operaţionali [...]. Cam din acea zi, dificultăţile au început să fie depăşite în mod miraculos [...]. [47]

Cel puţin la fel de esenţial ca abilitatea lui Churchill de a înţelege importanţa SIGINT a fost şi prioritatea pe care a acordat-o coordonării efortului comun de spionaj din timpul războiului. Serviciile secrete şi evaluarea informaţiilor fuseseră ineficient coordonate în perioada interbelică. Comisia mixtă de informaţii (JIC), înfiinţată în 1936, a fost practic boicotată de Ministerul de Externe până în iulie 1939 şi a avut puţine reuşite până după izbucnirea războiului. În timpul crizei de la München, MI5 şi SIS, care nu erau reprezentate în JIC, au produs evaluări contradictorii. În ultimii ani de pace şi în primele luni de război, Whitehallul a primit un amestec uimitor de informaţii şi corecte, şi complet eronate, adesea nereuşind să facă distincţia între ele. Ca rezultat, a fost indus în eroare de o serie de informaţii falsificate de Germania, care au dus la incidentul umilitor de la Venlo, din noiembrie 1939, când doi ofiţeri de rang înalt din SIS au fost atraşi la graniţa daneză şi capturaţi de ofiţeri de informaţii germani care s-au prezentat drept membri ai unei mişcări de rezistenţă antihitleriste.[48]

Pe 17 mai 1940, la numai o săptămână după ce Churchill a devenit prim-ministru, a ridicat JIC la rangul de organism central responsabil pentru „evaluarea" informaţiilor operaţionale. JIC a primit instrucţiuni să preia iniţiativa, oricând considera necesar, „în orice moment al zilei sau al nopţii" (o expresie care apare de două ori în noii termeni de referinţă) şi să prezinte evaluări premierului, Cabinetului de Război şi şefilor de stat-major. Numărul

---

[397] Aproape sigur că nici Desmond Morton, fost membru al SIS, care l-a sfătuit pe Churchill cu privire la serviciile de informaţii în anii 1930 şi care a continuat să o facă în funcţia de asistent personal al prim-ministrului, nu avea acces la ULTRA. Vezi Bennett, *Churchill's Man of Mystery*, p. 251. (*N.a.*)

membrilor săi a crescut, pentru a include SIS, MI5 şi Ministerul Economiei de Război. Ministerul de Externe, departamentele civile şi agenţiile de informaţii nu mai aveau permisiunea de a trece peste JIC şi de a prezenta evaluări independente. Cu toate acestea, JIC nu avea personalul necesar care să îi permită să îndeplinească noul rol mult extins. Neajunsul a fost remediat la începutul anului 1941, odată cu înfiinţarea Statului-Major comun de informaţii (JIS) ca subcomisie a JIC, însărcinată cu coordonarea, evaluarea şi distribuirea administraţiei şi politicii întregii comunităţi de informaţii. Fără un astfel de mecanism de evaluare, pentru Whitehall ar fi fost dificil, dacă nu chiar imposibil, să-şi depăşească, în iunie 1941, opinia pe care o avea de multă vreme că Hitler considera avantajul menţinerii păcii cu Rusia ca fiind „copleşitor”.[49]

Convingerea lui Churchill, în anul în care Marea Britanie rămăsese singură după căderea Franţei şi retragerea forţelor britanice de la Dunkerque, că Germania ar putea fi totuşi înfrântă nu a rezultat dintr-o evaluare rece a informaţiilor, ci din credinţa plină de patriotism că Marea Britanie putea, cumva, să realizeze ceva aparent imposibil. Secretarul său de externe, Anthony Eden, a apreciat, în privat, drept „cea mai groaznică tâmpenie” părerea lui Churchill că economia germană ar putea fi îngenuncheată prin bombardamente britanice şi război de gherilă.[50] Churchill a venit la conducerea guvernului cu o încredere exagerată în operaţiunile secrete din spatele liniilor inamice. Nu era însă nici pe departe singurul de la Whitehall care credea că victoria în şase săptămâni a Germaniei asupra Franţei şi a Ţărilor de Jos demonstra o putere enormă de subversiune şi sabotaj. Simpla rapiditate a blitzkrieg-ului german a fost greşit atribuită sprijinului unui grup impresionant de „colaboraţionişti” care acţionau în spatele liniilor. Sir Nevile Bland, ambasadorul britanic din Olanda, a raportat că prăbuşirea rapidă a olandezilor, care s-au predat după doar cinci zile de luptă, pe 15 mai, a fost posibilă prin cooperarea dintre coloana a cincea şi paraşutiştii nemţi. El a dat exemplul (probabil fictiv) unei slujnice nemţoaice care i-a condus pe paraşutişti la una dintre ţinte – o poveste care aminteşte de maniile spionajului din timpul Primului Război Mondial.[51]

Când raportul lui Bland a fost prezentat Cabinetului de Război pe 15 mai, Churchill a cerut să se întreprindă „o acţiune urgentă”. Pe 16 iulie, Hugh Dalton, politician laburist, dinamic şi insolent, ministru al economiei de război în guvernul de coaliţie al lui Churchill, a fost numit la conducerea „unui nou instrument de război”, Serviciul Special pentru Operaţiuni (SOE), cu misiunea de a realiza acţiuni de „subversiune şi sabotaj” în spatele liniilor inamice, în colaborare cu mişcările de rezistenţă locale. „Şi acum, să punem pe foc Europa!”, i-a spus Churchill lui Dalton, într-o frază care a rămas notorie. Totuşi, în cei doi ani cât Dalton a condus SOE, Europa ocupată nu a făcut decât să „mocnească”.[52]

Aşteptările exagerate ale lui Churchill de la SOE proveneau, parţial, dintr-o credinţă romantică în puterea terorismului patriotic. În ciuda ostilităţii sale faţă de naţionalismul indian, Churchill a spus despre Madan Lal Dhingra, care îl asasinase în 1909 pe Sir William Curzon Wyllie, consilier politic al secretarului de stat pentru India, că „va fi pomenit timp de 2 000 de ani de aici înainte, întocmai ca Regulus, Caractacus şi eroii lui Plutarh”. Churchill a calificat ultimele cuvinte ale lui Dhingra dinaintea execuţiei drept „cea mai bună declaraţie făcută vreodată în numele patriotismului”.[53] După Primul Război Mondial, admiraţia lui Churchill pentru teroristul rus Boris Savinkov părea a fi o farsă. După cum spunea Churchill, Savinkov „a descris cu o

candoare brutală participarea sa la asasinarea lui M. de Plehve şi a Marelui Duce Serghei" în Rusia ţaristă. Cu toate acestea, „în mijlocul acestor mizerii, primejdii şi crime, el a arătat înţelepciunea unui om de stat, calităţile unui comandant, curajul unui erou şi rezistenţa unui martir". Sprijinul lui Churchill pentru planurile puţin probabile ale lui Savinkov de a-i înlătura de la putere pe Lenin şi pe bolşevici la începutul anilor 1920 arată cât de mult îi putea fi afectată raţiunea de slăbiciunea personală faţă de orice tip de îndrăzneală. Cu puţin timp înainte de Crăciunul din 1921, Churchill a mers cu Savinkov până la Chequers, într-un efort de a-l câştiga pe Lloyd George de partea planurilor vizionare ale acestuia. „Este singurul om care contează", i-a spus el lui Lloyd George. Pe bună dreptate, prim-ministrul nu a fost impresionat. Cu toate acestea, chiar după ce fanteziile lui Savinkov au fost expuse, iar el a fost atras să se întoarcă în Rusia, unde i s-a înscenat un proces,[54] Churchill tot şi-a păstrat admiraţia pentru el. În 1937, l-a inclus pe Savinkov în volumul său *Great Contemporaries*: „Cu toate defectele şi neajunsurile lui, puţini au încercat mai mult, au oferit mai mult şi au suferit mai mult pentru poporul rus".

Dincolo de entuziasmul uneori excesiv al lui Churchill pentru activitatea de culegere de informaţii, stăpânirea acestei noţiuni a depăşit-o pe cea a lui Roosevelt şi a lui Stalin. În timp ce Churchill extindea rolul serviciilor secrete în Marea Britanie, Stalin îl diminua în URSS. În cei cinci ani scurşi de la declanşarea Terorii, în 1936, până la invazia germană din 1941, serviciile sovietice de informaţii au petrecut mai mult timp cu ameninţări imaginare decât cu cele reale, în principal din cauza tendinţelor paranoice ale lui Stalin. Membrii serviciilor de informaţii care nu susţineau cu suficient entuziasm teoriile conspiraţiei ale lui Stalin nu-şi riscau doar viitorul profesional, ci şi speranţa de viaţă. Teroarea internă a inaugurat o epocă de concurenţă a denunţurilor în ambasadele şi posturile din străinătate. Diplomaţii şi ofiţerii de informaţii se grăbeau să-şi denunţe colegii înainte de a fi ei înşişi denunţaţi. În urma procesului regizat din august 1936 al lui Zinoviev, Kamenev şi al altor „degeneraţi", biroul NKVD de la Paris l-a denunţat pe colegul lor din Direcţia a Patra, Abram Mironovici Albam (cu numele de cod BELOV):

> BELOV nu pare să simtă o ură profundă sau să aibă o atitudine prea critică faţă de aceşti bandiţi politici. În timpul discuţiilor despre procesul bandiţilor troţkişti-zinovievişti, se retrage în tăcere. BELOV spera că celor şapte condamnaţi li se va arăta îndurare şi, atunci când a citit despre execuţia lor în ziar, chiar a oftat.

Oftatul subversiv al lui Albam a dus nu doar la condamnarea lui, ci şi a mai multor colegi, pentru o crimă imaginară. Dosarul său enumeră 13 cunoştinţe de-ale sale care au fost ulterior arestate; unii, probabil cei mai mulţi, au fost împuşcaţi. Soţia lui Albam, Frida Lvovna, a încercat să scape renegându-şi soţul arestat. „Cel mai oribil lucru de care-şi poate da seama un membru de partid cinstit", a scris ea indignată către NKVD, „este faptul că el a fost un duşman al poporului înconjurat de alţi duşmani ai poporului."[55]

În 1937-1938, după retragerea şi lichidarea tuturor sau a majorităţii ofiţerilor, unele birouri din străinătate ale NKVD şi-au încetat activitatea. Deşi birourile din Londra, Berlin, Viena şi Tokyo nu s-au închis, personalul a fost redus la unul sau, cel mult, doi ofiţeri. Peste 60% dintre diplomaţii sovietici şi funcţionarii Narkomindel (Ministerul de Externe) au fost de asemenea epuraţi.[56] În cursul lui 1938, au fost lichidaţi trei directori succesivi ai INO (departamentul de informaţii externe al NKVD). Abram Sluţki a fost probabil otrăvit, iar Zelman Pasov şi Serghei Şpigelglass au fost împuşcaţi.[57] INO s-a

prăbuşit într-o confuzie atât de mare, încât, aşa cum recunoaşte istoria oficială a SVR, în 1938, timp de 127 de zile consecutive, nu i-a trimis niciun singur raport de informaţii lui Stalin.[58] În decembrie, Ejov a fost înlocuit la conducerea NKVD de Lavrenti Pavlovici Beria, descris mai târziu de fiica lui Stalin, Svetlana, ca fiind „un extraordinar exemplar modern de curtean dibaci, întruchiparea perfidiei, linguşelii şi ipocriziei orientale". Acesta i-a devenit mai apropiat lui Stalin decât oricare alt membru al anturajului său, fiind cel care rostea toasturi neoficiale la petrecerile târzii în care se consuma exagerat de mult alcool.[59] Ejov a fost găsit vinovat de acuzaţia (absurdă, chiar şi după propriile standarde paranoice) de conspiraţie simultană cu Marea Britanie, Germania, Japonia şi Polonia. Până la diminuarea Terorii, în 1938, şi chiar şi după aceea, toţi ofiţerii NKVD lucrau într-o tensiune uriaşă. Când se întorceau acasă în fiecare seară, trebuiau să se întrebe dacă aceasta era noaptea când o bătaie la uşă, la prima oră, avea să arate că şi ei erau pe punctul de a fi demascaţi ca duşmani ai poporului.

Atât de mulţi trădători, în mare parte închipuiţi, au fost epuraţi de serviciile sovietice de informaţii din străinătate, încât, până în 1939, biroul NKVD din Londra mai avea un singur ofiţer, pe Anatoli Veniaminovici Gorski, care nu ştia prea multe nici măcar despre cei mai importanţi agenţi ai săi. În vara lui 1939, când Kim Philby – care acum se bucură de un memorial la sediul central al SVR – era pe punctul de a se întoarce din Spania la Londra, unde lucrase pentru NKVD sub acoperirea de ziarist la *Times*, Gorski a telegrafiat la Centru: „Când ne daţi ordine cu privire la ce să facem cu SÖHNCHEN [Philby], am aprecia dacă ne-aţi trimite o oarecare descriere a lui, căci ne este cunoscut doar în termeni generali". Până la momentul acela, Centrul avea îndoieli serioase cu privire la toţi cei cinci tineri absolvenţi de la Cambridge pe care îi recrutase la mijlocul anilor 1930: Philby, Donald Maclean, Guy Burgess, Anthony Blunt şi John Cairncross, cunoscuţi mai târziu drept „Cei cinci magnifici". Câţiva ofiţeri de caz şi rezidenţi din Marea Britanie care avuseseră de-a face cu ei fuseseră identificaţi (eronat) ca „duşmani ai poporului" aflaţi în legătură cu serviciile occidentale de informaţii. Unul dintre ei, Aleksandr Orlov, temându-se că era pe punctul de a fi arestat, a fugit în Statele Unite (deşi nu a dezvăluit nimic despre „Cei cinci"). O evaluare a Centrului a conchis, în vara lui 1939, că activitatea de spionaj din Marea Britanie „se baza pe surse îndoielnice, pe o reţea de agenţi dobândită în momentul în care era controlată de duşmanii poporului şi care, prin urmare, era extrem de periculoasă". Raportul se încheia cu recomandarea de a întrerupe legătura cu toţi agenţii britanici. Deşi contactul cu „Cei cinci" nu a fost, de fapt, întrerupt, se pare că toţi au fost ţinuţi la distanţă cea mai mare parte a anului 1939. Informaţiile de la ei erau acceptate de multe ori fără vreun interes vizibil, în timp ce Centrul continua să dezbată posibilitatea ca unii sau toţi să fie, de fapt, *agents provocateurs*. Cu toate acestea, toţi cei cinci au rămas agenţi cu convingeri ideologice sovietice, înlăturându-şi cu succes majoritatea îndoielilor personale cu privire la Pactul sovieto-nazist din august 1939.[60]

În ultima parte a anilor 1930, vânătoarea de „duşmani ai poporului" a înlocuit culegerea de informaţii ca principală prioritate a operaţiunilor externe ale NKVD. Birourile din străinătate erau în mod regulat mustrate pentru lipsa lor de energie în urmărirea troţkiştilor. O telegramă furioasă către Stockholm şi Oslo, într-un moment în care Troţki locuia în Norvegia, este un exemplu tipic: „Campania împotriva bandiţilor terorişti troţkişti se desfăşoară cu o pasivitate intolerabilă în ţările unde vă aflaţi".[61] În universul mental conspirativ al lui Stalin, Troţki a rămas un adversar mai periculos decât Hitler. Cu Hitler,

poate chiar de pe la mijlocul anilor 1930, Stalin a avut în vedere posibilitatea unui pact sovieto-nazist. Cu Troţki a fost o luptă pe viaţă şi pe moarte.

Lupta NKVD împotriva troţkismului din Spania a produs un război civil în cadrul Războiului Civil. În 1937, Stalin era mai puţin interesat să ajute guvernul republican de stânga al Spaniei să învingă rebeliunea naţionalistă condusă de generalul Franco decât să-şi urmărească vendeta obsesivă împotriva troţkismului, sub toate formele sale. Principala sa ţintă în Spania era Andreu Nin, liderul protroţkist al Partido Obrero de Unificación Marxista (POUM).[398] Asasinarea lui Nin avea o asemenea prioritate, încât, în ciuda unui succes relativ scăzut în Spania, rezidentului NKVD Aleksandr Orlov, implicat în răpirea lui Nin în vara lui 1937, i-a fost acordat (în mod sigur, cu aprobarea personală a lui Stalin) Ordinul „Lenin". Deşi Orlov a contribuit la organizarea răpirii lui Nin, liderul POUM a fost executat aproape sigur de cel mai raţional asasin al NKVD, Iosif Romualdovici Grigulevici, un ofiţer de informaţii mult mai talentat decât Orlov. Acesta avea o asemenea abilitate de a-şi asuma identităţi false, încât, deşi născut evreu lituanian, avea să reuşească, zece ani mai târziu, să treacă drept diplomat costarican. După ce a instruit iniţial sabotori şi incendiatori să acţioneze în spatele liniilor lui Franco, a preluat rolul de lider în lichidarea troţkiştilor. Succesul împotriva troţkiştilor în timpul Războiului Civil din Spania i-a adus alegerea pentru prima operaţiune de asasinare a lui Troţki, în Mexic.[62]

Cel mai activ departament de operaţiuni externe al NKVD a fost Administraţia Misiunilor Speciale a lui Iakov „Iaşa" Serebrianski, specializată mai degrabă în răpiri şi asasinate decât în culegerea de informaţii. În 1938, într-o perioadă în care birourile din străinătate ale NKVD se aflau într-un declin rapid, Administraţia Misiunilor Speciale susţinea că are la dispoziţie 212 agenţi ilegali care acţionau în 16 ţări.[63] Printre victimele sale troţkiste importante din acel an se număra şi neamţul Rudolf Klement, care avea misiunea de a organiza conferinţa de înfiinţare a Internaţionalei a Patra a lui Troţki, programată să aibă loc în toamnă. Pe 13 iulie, Klement a dispărut în mod misterios din locuinţa sa de la Paris. Aproximativ două săptămâni mai târziu, Troţki a primit o scrisoare semnată aparent de Klement şi trimisă de la New York, în care era acuzat că a încheiat o alianţă cu Hitler şi alte infracţiuni imaginare. Fără îndoială pe bună dreptate, Troţki nu a acceptat scrisoarea, considerând că este fie un fals al NKVD, fie un document scris de Klement sub ameninţarea armei. NKVD plănuia probabil să-l facă dispărut pe Klement după acuzaţiile la adresa lui Troţki. Totuşi, la scurt timp după trimiterea scrisorii, pe malurile Senei a fost găsit un cadavru decapitat. Doi troţkişti francezi au reuşit să recunoască trupul lui Klement prin identificarea cicatricilor distinctive de pe mâini. Internaţionala a Patra a eşuat. „Conferinţa" fondatoare a avut loc pe 3 septembrie, în apropierea Parisului, în casa troţkistului francez Alfred Rosmer, în prezenţa a doar 21 de delegaţi, care au susţinut că reprezintă în majoritatea cazurilor minuscule grupări troţkiste din 11 ţări. „Secţia rusă", ai cărei membri autentici fuseseră deja exterminaţi în totalitate, a fost reprezentată de agentul NKVD Mark Zborowski („Étienne").[64]

Majoritatea operaţiunilor Administraţiei Misiunilor Speciale vizau urmărirea troţkiştilor, mai degrabă imaginari decât reali, din serviciile secrete sovietice şi din personalul diplomatic din străinătate. Persecuţiile lui Serebrianski

[398] Din motive ideologice, descrierea lui Nin drept troţkist este discutabilă. Denunţarea publică, în august 1936, a lui Kamenev, Zinoviev şi a altor „foşti bolşevici", alături de invitaţia adresată lui Troţki, pe atunci în exil în Norvegia, să vină la Barcelona, i-au pecetluit soarta la Moscova. Vezi Volodarski, *Stalin's Agent*, p. 281. (*N.a.*)

îndreptate împotriva ofiţerilor INO au diminuat constant fluxul de informaţii secrete din străinătate şi au afectat capacitatea Centrului de a le înţelege. Totuşi, nici măcar călăii din străinătate nu aveau imunitate faţă de Teroarea de acasă. Serebrianski însuşi a devenit una dintre victimele propriei vânători de vrăjitoare. Deşi i s-a acordat Ordinul „Lenin” pentru că îi urmărea pe aşa-zişii duşmani ai poporului, a fost rechemat la Moscova în noiembrie 1938 şi demascat în mod absurd ca „spion al serviciilor britanice şi franceze de informaţii”. O anchetă suprarealistă a concluzionat ulterior că din reţeaua sa făceau parte „un număr mare de trădători şi adevăraţi bandiţi”.[65]

Succesorul lui Serebrianski a fost Pavel Anatolievici Sudoplatov, care, cu câteva luni înainte, îl asasinase pe liderul naţionalist ucrainean Ievhen Konovaleţ, cu un dispozitiv exploziv ingenios ascuns într-o cutie de bomboane. În martie 1939, Sudoplatov a devenit director-adjunct al INO (informaţii externe), colaborarea dintre „operaţiunile speciale” şi INO ajungând astfel mai strânsă ca niciodată. Stalin însuşi i-a dat instrucţiuni să trimită o echipă specială în Mexic pentru a-l asasina pe Leon Troţki. Uciderea lui Troţki, într-o operaţiune cu numele de cod UTKA („Raţa”), a devenit principalul obiectiv al politicii externe a lui Stalin. Chiar şi după izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, în septembrie 1939, descoperirea intenţiilor lui Adolf Hitler a avut o prioritate mai redusă decât lichidarea marelui eretic. Stalin a crezut în mod naiv că Hitler va respecta Pactul nazist-sovietic.

Primul atac, aproape reuşit, asupra vilei lui Troţki din apropiere de Ciudad de México, în primele ore ale zilei de 24 mai 1940, a fost organizat de Iosif Grigulevici cu ajutorul unui grup de asalt condus de artistul mexican stalinist David Alfaro Siqueiros şi a lăsat urme de gloanţe de mitralieră pe pereţii dormitorului. Troţki şi soţia lui au supravieţuit, ascunzându-se la timp sub pat. Cea de-a doua încercare de asasinat, de această dată reuşită, a fost condusă de adjunctul lui Sudoplatov, Leonid Eitingon, a cărui experienţă în „acţiuni speciale” includea lichidarea duşmanilor poporului în Spania. Asasinul a fost agentul sovietic spaniol Ramón Mercader (alias Jacques Monard, alias Frank Jacson), iubitul troţkistei americane Sylvia Ageloff, care avea acces în vila lui Troţki. Pozând în susţinător, Mercader l-a convins pe Troţki să-şi spună părerea despre un articol pe care îl scrisese. Pe 20 august, în timp ce Troţki citea textul în biroul său, Mercader a scos din buzunar o daltă pentru spart gheaţa şi l-a lovit pe Troţki, cu toată forţa, la baza craniului. Mercader se aştepta ca Troţki să moară instantaneu şi în tăcere, permiţându-i astfel să fugă cu o maşină aflată în apropiere, unde îl aşteptau mama lui şi iubitul acesteia, Eitingon. Dar Troţki a „scos un strigăt îngrozitor”, care i-a avertizat pe paznici. A murit la spital a doua zi. Mercader şi-a petrecut următorii 20 de ani într-o închisoare mexicană. Mama sa a fugit cu Eitingon la Moscova, unde a fost primită de Stalin la Kremlin şi i s-a acordat Ordinul „Lenin” – prima femeie agent sovietic care a fost onorată la acest nivel.[66][399]

Nici chiar uciderea lui Troţki nu a pus capăt obsesiei troţkiste a lui Stalin. În ianuarie 1941, Centrul l-a însărcinat pe şeful biroului din New York, Gaik Ovakimian, „să intensifice lupta împotriva troţkiştilor, exploatând confuzia din rândurile acestora după moartea «bătrânului» [Troţki], a plecării multora dintre ei şi a incertitudinii şi sentimentului de deziluzie care îi încerca”. Era „esenţial să aducem agenţi capabili de acţiuni energice care să le distrugă moralul”. Fără îndoială reflectând propriile temeri ale lui Stalin, Centrul s-a

---

[399] Dalta cu care a fost ucis Troţki face acum parte din Colecţia Keith Melton din Statele Unite. Testele ADN au stabilit autenticitatea obiectului. (*N.a.*)

convins, fără dovezi credibile, că susţinătorii lui Troţki aveau o „«bucătărie» secretă de spioni” în Statele Unite, care continua să infiltreze agenţi în Uniunea Sovietică. De asemenea, s-a convins singur că troţkiştii americani aşteptau echipajele navelor sovietice ce ancorau în porturile americane:

> Pentru a ne simplifica activităţile în descoperirea contactelor troţkiste ale comandanţilor navelor soviet[ice], trebuie să cunoaştem posibilele locuri de întâlnire dintre marinarii sovietici şi agitatorii troţkişti – locuri publice, baruri, magazine şi altele, locurile cel mai des vizitate de marinarii noştri care vin în porturile americane şi care sunt folosite de troţkişti. Transmiteţi imediat orice informaţii noi referitoare la aceste „activităţi” ale troţkiştilor.[67]

De asemenea, Centrul a studiat intens un număr mare de documente transmise de agentul SATYR (Sylvia Callen), secretara particulară a lui James Cannon, liderul Partidului Muncitorilor Socialişti troţkist.[68] A acordat o prioritate deosebită unui inventar furnizat de SATYR al unora dintre dosarele lui Troţki, depozitate într-un seif de la National City Bank din New York, şi l-a instruit pe Ovakimian să urmărească referinţe în documente din 1939 către Intourist, „un provocator printre troţkiştii din San Francisco” şi „legăturile dintre ucraineni”: „Dacă apare ocazia, trebuie să obţinem aceste arhive”. Biroul din New York a primit şi instrucţiuni să încerce să recruteze un agent pentru a fotografia alte arhive ale lui Troţki de la Universitatea Harvard.[69]

În prima jumătate a lui 1941, chiar în momentul în care biroul din New York a fost însărcinat să acorde prioritate operaţiunilor antitroţkiste în Statele Unite, reţelele NKVD din Germania, conduse de Arvid Harnack, un funcţionar din Ministerul Economiei, şi Harro Schulze-Boysen, locotenent în serviciul de informaţii al Luftwaffe,[70] furnizau informaţii importante despre pregătirile lui Hitler pentru *Operaţiunea BARBAROSSA*, invadarea Rusiei. Pe 16 iunie, agentul NKVD rezident la Berlin, Aleksandr Korotkov, a transmis la Moscova că informaţii provenite de la cele două reţele indicau că „toate pregătirile militare ale Germaniei pentru ofensiva asupra Uniunii Sovietice sunt încheiate, iar atacul poate fi aşteptat în orice moment”. Informaţii similare au venit şi de foarte departe, din China şi Japonia. Directorul departamentului de informaţii externe, Pavel Fitin, fusese numit în funcţie în 1939, la vârsta de numai 31 de ani, avansarea sa rapidă şi fără precedent datorându-se în mare parte lichidării unui mare număr de ofiţeri INO. Deşi fără îndoială impulsionat în primul rând de preocuparea gravă datorată ameninţării la adresa Maicii Rusia, a dat dovadă de mare curaj moral transmiţându-i lui Stalin, profund sceptic, rapoartele despre iminentul atac german. Istoricii KGB au numărat mai târziu „peste 100” de astfel de avertismente transmise de Fitin lui Stalin între 1 ianuarie şi 21 iunie 1941. Alte rapoarte au venit de la Direcţia a Patra de informaţii militare. De toate s-a ales praful.[71]

Diplomatul britanic R.A. Sykes a rezumat mai târziu viziunea lui Stalin asupra lumii ca fiind „un amestec curios de viclenie şi prostie”. Viclenia care îl ajutase să câştige lupta pentru putere, după moartea lui Lenin, urma să se manifeste din nou în relaţiile cu Churchill şi Roosevelt din timpul războiului. Dar înainte de BARBAROSSA, tot ce ştia el despre politica germană şi cea britanică era subminat de absurdităţi paranoice. Stalin s-a convins singur că cei mai buni agenţi nemţi şi britanici ai Uniunii Sovietice făceau parte dintr-o conspiraţie elaborată ce urmărea să îl inducă în eroare. Deşi mulţi ofiţeri NKVD împărtăşeau, dar într-o măsură mai puţin grotescă, dependenţa de o teorie a conspiraţiei, principala vină pentru eşecul catastrofal de a prevedea atacul german surprinzător din 22 iunie îi aparţine lui Stalin însuşi. Stalin nu

numai că a ignorat o serie de avertismente precise, dar i-a şi denunţat pe mulţi dintre cei care le-au transmis. Răspunsul său la un raport al NKVD de la Schulze-Boysen, din 16 iunie, a fost unul obscen: „Puteţi spune «sursei» dvs. de la Cartierul General german al Forţelor Aeriene să se ducă dracu'. Nu este o «sursă», este un dezinformator. I. Stalin". Stalin l-a insultat şi pe agentul Richard Sorge de la Direcţia a Patra, recunoscut postum drept unul dintre eroii spionajului sovietic, care a transmis avertismente similare de la Tokyo, unde se infiltrase în ambasada germană şi o sedusese pe soţia ambasadorului. Avertismentele lui Sorge privind invazia germană iminentă au fost denunţate de Stalin ca fiind dezinformări „ale unui rahat mincinos care a parvenit de pe urma unor făbricuţe şi bordeluri din Japonia".[72] Chiar şi în comentarii marginale, Stalin aproape că nu era niciodată obscen. Comentariile lui despre Schulze-Boysen din iunie 1941 arată cât era de încordat.

Stalin a fost mai puţin suspicios faţă de Hitler decât faţă de Churchill, care, cu 20 de ani în urmă, propovăduise o cruciadă antibolşevică în timpul Războiului Civil şi, după părerea lui Stalin, complotase permanent împotriva Uniunii Sovietice. În spatele multor rapoarte despre iminentul atac german, Stalin susţinea că detectează o campanie de dezinformare a lui Churchill, care continua planurile britanice de lungă durată de a provoca un conflict între el şi Hitler. Avertismentele personale ale lui Churchill către Stalin despre pregătirile pentru BARBAROSSA nu au făcut decât să îi sporească suspiciunile. Din rapoartele informative transmise de biroul din Londra, Stalin ştia aproape sigur că, până în iunie 1941, JIC nu credea că Hitler ar fi pregătit o invazie. Pe 23 mai, i-a transmis lui Churchill că „avantajele [...] Germaniei, dacă încheie un acord cu URSS, sunt copleşitoare". Evaluările JIC au fost, probabil, considerate de Stalin ca o dovadă suplimentară că avertismentele lui Churchill au fost menite să-l înşele. Îndoielile profunde ale lui Stalin asupra lui Churchill şi a politicii britanice în general au fost exploatate inteligent de către nemţi. Ca parte a operaţiunii de inducere în eroare care a precedat BARBAROSSA, Abwehr a răspândit informaţii potrivit cărora zvonurile privind un iminent atac german fac parte dintr-o campanie britanică de dezinformare.[73]

Lavrenti Beria a încercat să-şi protejeze funcţia de director al NKVD, ca succesor al lui Ejov, exprimându-şi indignarea tot mai profundă faţă de persoanele din interiorul şi din afara serviciului care îndrăzneau să trimită rapoarte despre pregătirile pentru invazia germană. Pe 21 iunie 1941, a ordonat ca patru ofiţeri NKVD care insistaseră, în mod patriotic, să trimită astfel de rapoarte să fie „făcuţi praf în lagărele de concentrare". El i-a scris lui Stalin în aceeaşi zi:

> Insist din nou asupra rechemării şi pedepsirii ambasadorului nostru la Berlin, Dekanozov, care mă bombardează cu „rapoarte" despre aşa-zisele pregătiri ale lui Hitler pentru a ataca URSS. El a raportat că acest atac va începe mâine [...].
>
> Dar eu şi oamenii mei, Iosif Vissarionovici, ne-am înscris ferm în amintire concluzia voastră înţeleaptă: Hitler nu ne va ataca în 1941.

Beria probabil intenţiona şi să-l lichideze pe Fitin pentru că a îndrăznit să-l „bombardeze" pe Stalin cu rapoarte false despre iminentul atac german. Potrivit unei biografii oficiale a SVR: „Numai izbucnirea războiului [în ziua următoare] l-a salvat pe P.M. Fitin de plutonul de execuţie".[74]

BARBAROSSA a fost cea mai amplă invazie din istoria militară. Convingerea neclintită a lui Hitler cu privire la inferioritatea rasială a slavilor l-a făcut să creadă fără îndoială că Wehrmachtul va obţine victoria înainte de venirea iernii: „Trebuie doar să dărâmăm uşa şi tot edificiul putred se va prăbuşi”. Forţele sale au înaintat câte 80 de kilometri pe zi, măturând totul în cale, chiar mai rapid decât în blitzkrieg-urile din Europa de Vest. Uniunea Sovietică se confrunta şi cu perspectiva terifiantă a unui atac japonez simultan în est. Sorge a raportat de la Tokyo că Ribbentrop cerea ambasadei germane să-i convingă pe japonezi să rupă tratatul cu Uniunea Sovietică, încheiat cu doar trei luni înainte de începerea *Operaţiunii BARBAROSSA*. „Faceţi totul”, îi instruia Ribbentrop, „pentru a-i stârni pe japonezi să înceapă războiul împotriva Rusiei [...], cu cât se întâmplă mai curând, cu atât e mai bine. Scopul nostru rămâne să dăm mâna cu japonezii pe calea ferată transsiberiană înainte de venirea iernii.” Iniţial, părerile au fost împărţite în cadrul guvernului şi al înaltului comandament japonez între „soluţia nordică” (războiul cu Uniunea Sovietică) şi „soluţia sudică” (războiul cu Marea Britanie şi Statele Unite).[75]

Înainte de arestarea sa, pe 18 octombrie, împreună cu cea mai mare parte a reţelei sale de spionaj, Sorge a reuşit să comunice la Moscova – în principal datorită informaţiilor furnizate de Hotsumi Ozaki, care făcea parte din anturajul prinţului Konoye, unul dintre liderii japonezi.[76] Totuşi, informaţiile provenite din SIGINT au fost cele care l-au convins pe Stalin că japonezii nu vor ataca Rusia. La fel ca GC&CS şi agenţia americană SIS, criptanaliştii NKVD au spart cifrul japonez identificat în SUA drept PURPLE. Serghei Tolstoi, care lucra la Direcţia a Cincea (Cifru) şi era principalul specialist al NKVD în cifruri japoneze, a devenit cel mai decorat criptanalist din timpul războiului. Succesele grupului său au permis Direcţiei a Cincea să preia responsabilitatea pentru descifrarea comunicaţiilor militare de la Direcţia a Patra (redenumită în 1942 GRU). Una dintre responsabilităţile Secţiei Întâi din Direcţia a Cincea a fost monitorizarea traficului Armatei Kwantung, pentru a depista orice pregătiri pentru un atac în Orientului Îndepărtat sovietic.[77]

Probabil că succesele iniţiale ale lui Tolstoi, ca şi în cazul multor alte realizări înregistrate încă din perioada ţaristă,[78] s-au datorat în mare măsură ajutorului primit din partea spionajului. În toamna lui 1938, Kozo Izumi, diplomat japonez aflat la post la Praga (cu nume de cod NERO), a vândut agentului rezident al NKVD, în principal prin intermediul soţiei sale rusoaice, Elena, şapte cărţi de cifru japoneze şi un număr important de telegrame diplomatice cu mesaje între Tokyo şi ambasadele din Berlin, Praga, Londra, Roma şi Moscova. Izumi a mai transmis informaţii despre coduri şi cifruri şi în timpul mandatelor la Helsinki, în 1939, şi Sofia, între 1940 şi 1944.[79] Într-o etapă timpurie crucială a Marelui Război de Apărare a Patriei, asigurările primite din partea criptanaliştilor Direcţiei a Cincea şi a lui Richard Sorge că Japonia nu intenţiona să atace Uniunea Sovietică i-au permis lui Stalin să deplaseze în vest jumătate dintre diviziile Comandamentului Orientului Îndepărtat. În octombrie şi noiembrie 1941, între opt şi zece divizii de infanterie, împreună cu aproximativ 1 000 de tancuri şi 1 000 de aeronave au fost transferate în lupta împotriva Germaniei. SIGINT a continuat să ofere asigurări cu privire la intenţiile Japoniei. O telegramă, descifrată pe 27 noiembrie 1941, de la Tokyo către ambasada din Berlin, probabil copiată la ambasada din Moscova, cuprindea instrucţiuni pentru ambasadorul japonez: „Întâlniţi-i pe Hitler şi pe Ribbentrop şi explicaţi-le în secret relaţiile noastre cu Statele Unite [...]. Explicaţi-i lui Hitler că principalele eforturi japoneze se vor

concentra în sud şi că propunem să se abţină de la operaţiunile deliberate din nord [împotriva Uniunii Sovietice]”.[80]

În ciuda interesului său faţă de spionaj, Roosevelt a acordat mult mai puţină importanţă decât Stalin sau Churchill SIGINT-ului provenit din Japonia. În toamna lui 1940, aprobase un aranjament bizar prin care unităţile SIGINT ale armatei terestre şi marinei, SIS şi OP-20-G, realizau alternativ decriptări MAGIC în zilele pare şi, respectiv, impare.[81] La începutul lui 1941, secretarul de război Henry Stimson, care, după ce ordonase închiderea Camera Neagră în 1929, a devenit un susţinător asiduu al SIGINT, era din ce în ce mai preocupat de lipsa aparentă de interes a lui Roosevelt pentru MAGIC. Pe 2 ianuarie, a sunat la Casa Albă, unde a aflat că FDR lucra în pat: „I-am spus că ar trebui să citească rapoartele importante [MAGIC] venite de la Berlin, care includeau rezumatul asupra situaţiei făcut de ambasadorul japonez de-acolo şi altele similare. Nu le citise. Erau extrem de interesante”.[82] Pentru a se asigura că descifrările importante erau aduse la cunoştinţa preşedintelui, s-a convenit, după mai multe dispute între agenţii, că MAGIC ar trebui să fie furnizat preşedintelui de către consilierul său naval în lunile pare şi de către consilierul său militar în lunile impare.[83] Dar nu a existat niciun aranjament pentru a-i furniza lui FDR informaţii SIGINT în zilele de duminică sau în serile din cursul săptămânii.[84] Este imposibil să ne imaginăm că Churchill sau Stalin ar fi putut accepta astfel de aranjamente chiar şi pentru o singură zi.

Până în vara lui 1941, această prelungire a aranjamentului bizar al datelor pare/impare pentru informaţiile MAGIC decriptate de SIS şi OP-20-G a început să nu mai funcţioneze. Cauza directă a întreruperii fluxului de informaţii a fost neglijenţa consilierului militar al lui Roosevelt, amabilul şi experimentatul general Edwin „Pa” Watson, care era responsabil cu prezentarea informaţiilor în lunile care reveneau serviciului de decriptare al armatei. „Pa” era bufonul curţii la Casa Albă în mandatul lui Roosevelt. Când FDR a făcut un comentariu despre *aftershave*-ul său („Toţi generalii miros atât de frumos?”) sau când făcea alte glume pe seama sa, Watson râdea mereu apreciativ. G-2 (serviciul de informaţii militare) era mai puţin încântat de cât de puţin înţelegea el despre securitate. Probabil în mai, a dispărut un rezumat MAGIC. O inspecţie prelungită la Casa Albă l-a descoperit în cele din urmă în coşul de gunoi al lui Watson.[85] În luna iunie, când rapoartele erau prezentate de marină, preşedintele a primit decriptări MAGIC de la noul său aghiotant naval, căpitanul John R. Beardall. Dar în iulie, când era rândul armatei să prezinte informările, Divizia de Informaţii Militare (MID) a refuzat (cu câteva excepţii probabil) să furnizeze informaţii SIGINT Casei Albe, din cauza „lipsei de încredere faţă de concepţia despre securitate a generalului Watson”, după cum a recunoscut ulterior. Deşi nemulţumit de întreruperea furnizării de documente decriptate, în mod bizar, Roosevelt nu a insistat ca aceasta să fie reluată. În schimb, chiar dacă în iulie era rândul armatei, l-a întrebat pe consilierul său naval despre cele mai recente informaţii MAGIC. Deoarece citise documentele decriptate la OP-20-G, Beardall a fost în măsură să-l informeze pe preşedinte despre conţinutul lor. Dar, pentru a se conforma aranjamentului lunilor pare/impare cu SIS, nu aducea la Casa Albă şi documentele decriptate.[86]

Pe parcursul lui 1941, în afară de presă, MAGIC era aproape singura sursă importantă de informaţii a preşedintelui referitoare la politica japoneză. Ambasadorul de la Tokyo, Joseph C. Grew, a transmis Departamentului de Stat:

> Vă rugăm să reţineţi că în Japonia, în general, bâjbâim pe întuneric şi că acum, mai mult decât oricând, este extrem de dificil să înţelegem ce se întâmplă în culise, mai ales că puţine dintre fostele noastre persoane de contact japoneze îndrăznesc să vină la ambasadă sau să ne întâlnească în altă parte. Mulţi au fost avertizaţi de poliţie să ne evite.[87]

Cu toate acestea, în ciuda importanţei tot mai mari, informaţiile MAGIC continuau să ajungă la preşedinte în mod haotic. În august (luna marinei), fluxul de informaţii a fost normal. În septembrie (luna armatei), din cauza neîncrederii SIS faţă de „Pa" Watson, informaţiile au dispărut din nou. Ca şi în iulie, lui Beardall i s-a permis să îl informeze pe Roosevelt cu privire la conţinutul documentelor decriptate din septembrie, dar nu şi să i le arate, pentru a nu ofensa G-2. Până spre sfârşitul lunii, FDR îşi pierduse răbdarea. I-a spus lui Beardall că voia să vadă decriptările. Beardall a discutat cu translatorul principal al serviciului de informaţii al marinei, locotenentul-comandor Alwin D. Kramer, care l-a abordat pe colonelul Rufus S. Bratton, directorul secţiei G-2 pentru Orientul Îndepărtat. Pus în faţa unei solicitări directe a comandantului suprem, G-2 a permis marinei, fără tragere de inimă, să furnizeze informaţiile în luna când această responsabilitate revenea armatei.[88] La începutul următoarei luni a armatei, fluxul de informaţii MAGIC spre Casa Albă s-a oprit din nou. De data aceasta, preşedintele se săturase. Din acest moment, lunile când informaţiile trebuiau prezentate de armată au fost eliminate şi toate decriptările i-au fost transmise preşedintelui de consilierul naval. Rivalitatea dintre marină şi forţele terestre a determinat totuşi continuarea nonsensului decriptărilor alternative ale documentelor MAGIC.[89]

În pofida degradării relaţiilor SUA cu Japonia, nici Biroul de Informaţii Navale şi nici aghiotantul naval al preşedintelui nu s-au gândit că Japonia planifica un atac-surpriză asupra flotei Pacificului la Pearl Harbor, în Hawaii. Deşi Japonia imperială nu înţelegea foarte bine informaţiile strategice, operaţiunile tactice de spionaj care au deschis calea către Pearl Harbor au fost eficiente. În martie 1941, un tânăr ofiţer japonez de informaţii navale, Takeo Yoshikawa, a fost trimis la post în Hawaii, sub acoperire diplomatică şi numele de „Tadashi Morimura". El a transmis – atât telegrafic către Tokyo, cât şi personal, către superiorul său, Minato Nakajima, care a ajuns în Hawaii la bordul unui vas de linie japonez ce se îndrepta spre San Francisco – rapoarte despre dimensiunile, dotarea şi localizarea flotei americane a Pacificului staţionate la Pearl Harbor. Alţi ofiţeri ai marinei japoneze au efectuat misiuni de recunoaştere a căilor navale dinspre Japonia spre Hawaii, obţinând informaţii şi de la agenţi din Hawaii. Serviciul de radiogoniometrie al marinei japoneze a monitorizat mişcările navelor de război americane staţionate în Hawaii.[90]

Pe 5 noiembrie, o conferinţă imperială japoneză a luat decizia finală de a ataca Pearl Harbor pe 8 decembrie, după ora de la Tokyo (7 decembrie, în Statele Unite). Decizia nu a fost menţionată în telegramele diplomatice japoneze şi, prin urmare, nu figura în decriptarea MAGIC. Dar MAGIC a arătat clar că Japonia se îndreaptă spre ruperea relaţiilor cu Statele Unite şi că riscul izbucnirii războiului creştea. Primul indiciu major al poziţiei mai dure adoptate de guvernul generalului Hideki Tojo a apărut într-o telegramă din 5 noiembrie (ziua conferinţei imperiale) către ambasada de la Washington, descifrată în aceeaşi zi, unde se arăta că este „absolut necesar" ca disputa cu Statele Unite să fie rezolvată nu mai târziu de 25 noiembrie. Probabil vestea despre acest document decriptat l-a convins pe Roosevelt să insiste asupra accesului neîntrerupt la informaţiile MAGIC. Într-un nou document decodificat, din 15

noiembrie, noul ministru de externe japonez, Shigenori Togo, a reafirmat că termenul-limită de 25 noiembrie era „absolut de neclintit”. De fapt, o altă telegramă a prelungit termenul „neclintit” cu patru zile, până pe 29 noiembrie, dar a făcut acest lucru într-un limbaj de rău augur: „De data aceasta suntem fermi, termenul-limită nu poate fi modificat sub nicio formă. După asta, lucrurile se vor desfăşura de la sine”.[91]

Roosevelt nu avea nicio îndoială că Togo se referea la planuri pentru un atac-surpriză. Pe 25 noiembrie, el a afirmat, într-o întâlnire la Casa Albă, că „am putea fi probabil atacaţi lunea viitoare [pe 1 decembrie], pentru că japonezii sunt notorii pentru atacurile fără avertisment [...]”. Dar nici el, nici consilierii lui nu s-au gândit la un atac-surpriză asupra Flotei Pacificului. Deşi serviciile secrete americane nu au reuşit să detecteze ameninţarea de la Pearl Harbor, au furnizat dovezi clare că se apropia războiul. Pe 26 şi 28 noiembrie, criptanaliştii americani au descifrat în două părţi acum celebrele „mesaje despre vânt” trimise de Tokyo la ambasadele din străinătate pe 19 noiembrie, conţinând semnalele codificate care indicau intenţia de a rupe relaţiile diplomatice cu Statele Unite, Marea Britanie şi Uniunea Sovietică. Indiciile erau „vânt dinspre est, ploaie” pentru SUA; „vânt dinspre vest, senin”, pentru Marea Britanie; şi „vânt dinspre nord, înnorat” pentru Uniunea Sovietică. De îndată ce ambasadele primeau aceste mesaje, trebuiau să distrugă toate listele de coduri şi documentele secrete.[92]

Alte dovezi ale conflictului iminent apăreau în instrucţiunile transmise de la Tokyo pe 1 şi 2 decembrie către mai multe misiuni din străinătate, cărora li se cerea să distrugă codurile şi maşinile de cifrare. Mesajul adresat ambasadei de la Washington (căreia i se solicita să păstreze pentru moment o maşină PURPLE) a fost decriptat pe 3 decembrie şi probabil Beardall i l-a arătat lui Roosevelt pe data de 4 decembrie.[400] Până atunci, aghiotantul naval al lui FDR îi înmâna de obicei informaţiile MAGIC fără comentarii. Cu această ocazie, după cum spunea Beardall, „mi-am luat libertatea să[-i] atrag în mod special atenţia”. „Domnule preşedinte”, a declarat el, „este o informaţie foarte importantă.” Roosevelt a citit-o atent, apoi a întrebat: „Ei bine, când crezi că se va întâmpla?” Beardall a înţeles că întreabă „când va izbucni războiul, când vom fi atacaţi sau ceva de genul ăsta”. „În orice moment”, a răspuns el. Acest dialog scurt este prima discuţie înregistrată despre conţinutul unei descifrări MAGIC între preşedinte şi consilierul său naval.[93]

La o întâlnire a Cabinetului de Război, desfăşurată vineri, 5 decembrie, secretarul de război, Frank Knox, a anunţat: „Avem informaţii foarte secrete, care nu trebuie să iasă din această încăpere, care arată că flota japoneză a ieşit în larg. A părăsit portul. E pe mare”. Dar el se referea la mişcările flotei în largul coastelor japoneze, nu la navele de transport nedetectate, care se aflau deja la mai puţin de două zile de Pearl Harbor. Atenţia era concentrată încă asupra descoperirii ţintelor probabile ale agresiunii japoneze în Asia de Sud-Est.[94]

În cele 36 de ore care au precedat atacul de la Pearl Harbor, fluxul de informaţii a fost bulversat de absurditatea compromisului decodificărilor în zilele pare şi impare. O telegramă de la Tokyo către ambasada de la Washington, care a devenit cunoscută ca mesajul „pilot”, anunţa că situaţia era acum „extrem de delicată” şi că în scurt timp ar urma un răspuns în 14

---

[400] Beardall şi-a amintit mai târziu „data de 4 sau de 5” (PHA, partea 11, p. 5284). Deoarece telegrama japoneză era foarte importantă, este puţin probabil să nu-i fi fost arătată lui FDR până în data de 5, la două zile după ce fusese decriptată. Informaţia i-a fost prezentată lui Churchill pe 4 decembrie (TNA HW1/297). (*N.a.*)

părţi la termenii finali prezentaţi de Statele Unite pentru a pune capăt disputei cu Japonia. Mesajul a fost interceptat sâmbătă, 6 decembrie, la ora 7:20, de staţia de ascultare a marinei de pe Coasta de Vest, aflată lângă Seattle, şi transmis prin telegraf Departamentului Marinei la Washington. Deoarece 6 decembrie era o dată pară şi, prin urmare, o zi în care decriptările erau făcute de armată, marina a trimis mesajul spre decriptare către SIS, care l-a primit la ora 12:05. Primele 13 părţi ale mesajului au fost interceptate de postul de ascultare de pe Coasta de Vest între orele 8:05 şi 11:52 şi au fost trimise prin telegraf la Washington de la ora 11:45 până la ora 14:51. (Partea a 14-a nu a sosit decât în ziua următoare.)[95]

După ce primise de la marină cele mai importante interceptări din istoria sa, SIS se afla într-o poziţie extrem de stânjenitoare. Traducătorii săi civili şi ceilalţi membri ai personalului ieşiseră din tură la prânz pentru perioada weekendului şi nu se prevăzuseră ore suplimentare. SIS a fost astfel obligat să returneze documentele interceptate către marină şi să solicite OP-20-G să se ocupe de ele.[96] În mod ironic, când a fost decriptat răspunsul japonez care respingea termenii americani, s-a dovedit că acesta era redactat în limba engleză şi, astfel, nu necesita traducere. În timp ce OP-20-G a petrecut după-amiaza decodificând majoritatea documentelor interceptate, SIS a reuşit să organizeze prima tură de seară din istoria sa, pentru a ajuta la descifrarea mesajelor de peste noapte. Criptanaliştii armatei au decriptat şi două dintre cele 13 părţi ale mesajului interceptat deja, deşi fuseseră transcrise de marină.[97]

În timp ce criptanaliştii marinei şi armatei continuau să lucreze la cele 13 părţi ale mesajului japonez, preşedintele a terminat redactarea unui apel final către împăratul Hirohito „de a restabili prietenia tradiţională şi de a preveni moartea şi distrugerea în lume”. La ora 3:30 în dimineaţa zilei de duminică, 7 decembrie, principalul traducător al serviciului de informaţii al marinei, locotenent-comandorul Alwin D. Kramer, a sosit la Casa Albă cu cele 13 fragmente decriptate într-o servietă încuiată. Asistentul lui Beardall, locotenentul Lester R. Schulz, care îşi începuse activitatea la Casa Albă în ziua precedentă, aştepta să o predea preşedintelui. În mod uimitor, acesta a fost primul document MAGIC descifrat considerat suficient de important pentru a-i fi înmânat lui Roosevelt în afara programului de lucru. Fusese avertizat, probabil de Beardall, să-i aştepte sosirea. Schulz l-a găsit în camera de lucru, la birou, vorbind cu confidentul şi consilierul său Harry Hopkins. Mai târziu, Schulz a mărturisit că preşedintele „s-a întors spre domnul Hopkins şi i-a spus în esenţă – nu sunt sigur de cuvintele exacte, dar în esenţă a spus: «Asta înseamnă război»„.[98]

La ora 9:45, Kramer a predat la Casa Albă ultima dintre cele 14 părţi ale mesajului. Beardall, care a venit atunci pentru prima dată la serviciu duminica, i-a dus preşedintelui mesajul în dormitor. Roosevelt a spus „Bună dimineaţa”, a citit documentul decriptat şi i-a spus lui Beardall: „Se pare că japonezii vor întrerupe negocierile”, apoi i-a dat înapoi documentul. Nimic din felul de a fi al lui Roosevelt nu arăta că se aştepta la un război peste câteva ore, a mărturisit mai târziu Beardall. Acest scurt schimb de replici a fost, conform lui Beardall, doar cea de-a doua conversaţie purtată cu preşedintele privitoare la situaţia din Orientul Îndepărtat.[99] Roosevelt şi-a petrecut următoarele două ore cu medicul său personal, contraamiralul Ross T. McIntire. Potrivit lui McIntire, preşedintele a crezut că japonezii ar putea „să profite de depărtarea Marii Britanii şi să atace în Singapore sau într-un alt punct din Orientul Îndepărtat, dar nu i-a trecut prin cap ideea unui atac

asupra unei provincii americane”.[100] În jurul orei 11, Kramer a mai adus la Casa Albă două documente japoneze descifrate. Dar, neaşteptându-se la o altă livrare de dimineaţă, Beardall predase ultima dintre cele 14 părţi ale mesajului la Departamentul Marinei şi nu s-a mai întors la Casa Albă decât după prânz. Se pare că preşedintele nu a primit ultimele două decriptări MAGIC dinaintea războiului decât după primirea veştii despre atacul japonez.[101]

Prima ştire despre atacul de la Pearl Harbor a ajuns la Roosevelt într-un apel telefonic de la Knox, în jurul orei 13:40, în timp ce lua prânzul în biroul său cu Hopkins, „pălăvrăgind despre subiecte care n-aveau nicio legătură cu războiul”. Reacţia imediată a lui Hopkins a fost că „trebuie să fie o neînţelegere [...], că, mai mult ca sigur, Japonia nu ar ataca în Honolulu”. Roosevelt a clătinat din cap. Acesta era exact tipul de „lucru neaşteptat pe care l-ar face japonezii”[102]. În jurul orei 15, consilierii preşedintelui au început să se adune la Casa Albă. Detaliile despre atac au venit printr-o serie de mesaje telefonice ale şefului operaţiunilor navale, amiralul Harold R. „Betty” Stark, vocea lui indicând o neîncredere uluită. Seara, când s-a reunit cabinetul, Roosevelt a reuşit cu greu să descrie ce se întâmplase. Conform secretarului muncii, Frances Perkins: „Era atât de mândru de marină, încât avea dificultăţi fizice reale să pronunţe cuvintele pentru a recunoaşte oficial că ştie că marina a fost luată prin surprindere, că au căzut bombe asupra navelor care nu erau în stare de alertă de luptă şi nu erau pregătite să se deplaseze, ci erau doar ancorate”.[103] Optsprezece nave (dintre care zece erau nave de luptă) au fost scufundate sau grav avariate, aproape 200 de avioane au fost distruse la sol şi 2 400 de oameni ucişi.

Cu o săptămână înainte de Pearl Harbor, un document MAGIC descifrat dezvăluia că pe 29 noiembrie ministrul german de externe, contele Joachim von Ribbentrop, îi promisese ambasadorului japonez la Berlin că, dacă Japonia va intra în război cu Statele Unite, „Germania va intra desigur imediat în război [...]. Führerul este hotărât în această privinţă”.[104] Dar după Pearl Harbor, în absenţa unui sistem centralizat de evaluare a informaţiilor, consilierii lui Roosevelt i-au oferit acestuia interpretări foarte diferite cu privire la intenţiile puterilor Axei. Stimson insista, destul de greşit: „Ştim, din documente interceptate şi din alte dovezi, că Germania a împins Japonia să facă acest lucru”.[105] Probabil indus în eroare de o interpretare greşită a documentelor italiene interceptate, secretarul de stat adjunct Adolf A. Berle Junior susţinea, tot eronat, că SIGINT arăta „clar” că japonezii aveau sprijinul entuziast al italienilor, dar nu încă şi pe al germanilor.[106] La Washington au existat şi alte confuzii cu privire la cine avea acces la MAGIC şi cine nu. Stark era chinuit de ideea că amiralul Husband Kimmel, comandantul suprem al Flotei Pacificului cu baza la Pearl Harbor, primea cu regularitate informaţiile MAGIC. În realitate, începând din iulie, Kimmel primise doar câteva fragmente. Spionajul armatei credea, tot eronat, că generalul Walter Short, comandantul forţelor terestre de la Pearl Harbor, era inclus pe lista destinatarilor informaţiilor MAGIC. Kimmel şi Short au devenit ulterior principalii ţapi ispăşitori pentru dezastrul de la Pearl Harbor.[107]

În ultimă instanţă, responsabilitatea pentru confuzia existentă în evaluarea şi distribuirea informaţiilor MAGIC îi revenea preşedintelui. Când i-a încredinţat generalului William J. Donovan, în iunie 1941, responsabilitatea de a coordona evaluarea informaţiilor nu a inclus şi SIGINT printre responsabilităţile acestuia – în ciuda faptului că SIGINT furniza de departe cele mai importante informaţii. Până în noiembrie, Roosevelt a tolerat un nivel

extraordinar de confuzie în distribuţia informaţiilor MAGIC, chiar şi în propriul caz. În schimb, în Anglia, Churchill a manifestat un interes personal activ atât în coordonarea evaluării informaţiilor (inclusă în SIGINT) prin sistemul JIC, cât şi în utilizarea sistematică şi sigură a acestora în efortul de război.[108]

Totuşi, chiar dacă descifrarea şi transmiterea către Casa Albă a informaţiilor MAGIC ar fi fost abordate competent, tot n-ar fi identificat Pearl Harbor drept principală ţintă a forţelor japoneze. Pentru că nicio misiune japoneză din străinătate nu a primit vreo notificare prealabilă privind atacul, MAGIC nu a menţionat nimic despre acest lucru. Dar dacă telegramele diplomatice nu au reuşit să indice un atac la Pearl Harbor, corespondenţa navală japoneză a reuşit. Cu toate că în ultimele şase luni ale lui 1941 fuseseră interceptate mii de mesaje ale marinei, majoritatea nu puteau fi decriptate. Deşi criptanaliştii au făcut progrese în rezolvarea codului naval japonez de bază, cunoscut de OP-20-G ca JN25, încercările de descifrare a variantei JN25b, introduse în decembrie 1940, nu avuseseră succes până atunci.[109] Conform unui studiu detaliat realizat de serviciul SIGINT postbelic, Agenţia Naţională de Securitate (NSA) a concluzionat că eşecul de a decripta JN25b s-a datorat doar unui deficit de resurse. În cea mai mare parte a celor trei ani de dinaintea atacului de la Pearl Harbor, la sistemele de coduri şi cifruri navale japoneze lucrau în general doar doi criptanalişti (şi niciodată mai mult de cinci). Dacă s-ar fi confruntat cu o lipsă similară de resurse, criptanaliştii din GC&CS ar fi apelat direct la Churchill. Celor din OP-20-G nu le-a trecut prin minte să apeleze la Roosevelt, care nu acorda prea multă atenţie activităţii lor. Abia după Pearl Harbor numărul de criptanalişti care lucrau la JN25 şi la JN25b a crescut la opt. „Oare dacă s-ar fi atribuit o importanţă mai mare mesajelor marinei japoneze şi dacă li s-ar fi alocat mai multe resurse analitice”, scria istoricul NSA Frederick D. Parker, „ar fi putut marina SUA să prezică atacul japonez de la Pearl Harbor? Cu cea mai mare siguranţă, da!” Când s-au decriptat mesajele interceptate şi nesoluţionate de la sfârşitul lui 1941, ca parte a unui studiu secret postbelic, s-a descoperit că acestea dezvăluiau multe dintre pregătirile pentru Pearl Harbor. Interceptările conţineau numeroase indicaţii privind planificarea unui atac-surpriză, ce urma să fie lansat de o forţă formată din şase portavioane, asupra unei flote inamice ancorate într-un port din nordul Pacificului. De asemenea, existau şi referiri la modificarea unui număr mare de torpile pentru un atac în ape puţin adânci. (La Washington se considera că Pearl Harbor nu are suficientă adâncime pentru un atac convenţional cu torpile.) Ordinul telegrafic de la Tokyo din 2 decembrie „Urcaţi muntele Nikita 8 decembrie, Repet, 8 decembrie” ar fi dezvăluit, dacă ar fi fost decriptat, că atacul era planificat pentru data de 8 decembrie (7 decembrie în Hawaii).[110]

Succesele americane în decriptarea codurilor navale japoneze după Pearl Harbor[111] confirmă concluzia studiului Agenţiei Naţionale de Securitate că, dacă ar fi fost recunoscută importanţa mesajelor şi ar fi fost alocat un număr corespunzător de criptanalişti pentru descifrarea lor, codul JN25b ar fi putut fi descifrat la timp pentru a dezvălui pregătirile pentru atacul-surpriză din 7 decembrie 1941. Prioritatea scăzută acordată descifrării JN25b s-a datorat, în parte, miopiei Departamentului Marinei, care nu a reuşit să înţeleagă importanţa SIGINT în războiul naval. Dar s-a datorat şi lipsei de prevedere a unui preşedinte care, în ciuda pasiunii sale pentru marină, în ciuda entuziasmului său de durată pentru activitatea de informaţii şi a experienţei directe cu privire la valoarea documentelor diplomatice japoneze interceptate, nu a manifestat prea mult interes faţă de mesajele forţelor

navale japoneze. Având în vedere comentariile scurte despre MAGIC către aghiotantul naval, pare puţin probabil că l-a întrebat vreodată pe Beardall ce progrese au fost obţinute în decriptarea cifrului naval.

Este de neconceput ca Winston Churchill să fi arătat o indiferenţă similară. În săptămânile de dinainte de atacul de la Pearl Harbor, Churchill telefona frecvent la Bletchley Park pentru a cere cele mai recente informaţii. Unul dintre cei mai buni criptanalişti ai GC&CS specializaţi în decriptarea documentelor japoneze, căpitanul Malcolm Kennedy, scria în jurnalul său din 6 decembrie: „Atotputernicul [Churchill] [...] se dă peste cap în acest moment pentru a obţine cele mai noi informaţii şi indicaţii despre intenţiile Japoniei şi sună la orice oră din zi şi din noapte, cu excepţia a patru ore în fiecare zi (de la 2 până la 6 dimineaţa), când doarme". Căpitanul Kennedy şi Churchill au aflat de atacul asupra Pearl Harbor a doua zi, nu din SIGINT, ci de la BBC:

> Un mesaj primit chiar înainte de a părăsi biroul în această seară a indicat că izbucnirea războiului era probabil doar o chestiune de ore, dar ştirea din telegrama de la ora 21:00, că Japonia a deschis ostilităţile cu un raid aerian la Pearl Harbor, la mai mult de 4 800 de kilometri în Pacific, a fost o surpriză deplină.[112]

Din întâmplare, când BBC a difuzat ştirea despre atacul japonez, Churchill lua masa la Chequers cu ambasadorul american John Winant şi cu reprezentantul special al lui Roosevelt, Averell Harriman. Churchill şi invitaţii săi nu au înţeles exact ce spusese reporterul de la ştiri. „Ce a spus?", a întrebat Churchill. „Pearl Harbor este atacat?" Majordomul lui Churchill, Sawyers, a intrat în cameră. „Este adevărat", le-a spus lui Churchill şi invitaţilor săi: „Am auzit cu urechile noastre [la BBC]. Japonezii au atacat Pearl Harbor".[113] Doar într-o casă britanică de la ţară s-ar fi putut întâmpla ca ştirile despre un război mondial să fie anunţate de către majordom.

„Surpriza deplină" pe care au simţit-o atât Roosevelt, cât şi Churchill, la aflarea ştirilor despre Pearl Harbor, a reflectat eşecul imaginaţiei şi al serviciilor de informaţii. Nici preşedintelui, nici premierului nu le-a trecut prin minte că „micii bărbaţi galbeni", după cum vorbea uneori Churchill despre ei şi după cum îi considera Roosevelt, ar fi fost capabili de asemenea fapte de arme surprinzătoare. Când generalul Douglas MacArthur a auzit pentru prima oară despre atacul lansat de pe portavioane de la Pearl Harbor, a insistat că piloţii trebuie să fi fost mercenari albi. Dacă japonezii ar fi fost luaţi mai în serios ca oponenţi politici, dacă ar fi fost consideraţi egali americanilor ca rasă, informaţiile despre flota niponă ar fi avut o importanţă mai mare atât la Casa Albă, cât şi în Departamentul Marinei.

28

SERVICIILE DE INFORMAŢII ŞI VICTORIA MARII ALIANŢE

Dezastrul de la Pearl Harbor a condus la o mult amânată reorganizare a SIGINT în Statele Unite. Iniţiativa a venit din partea secretarului de război, Henry Stimson, care, pe 18 ianuarie 1942, l-a recrutat pe avocatul din New York (ulterior colonelul) Alfred McCormack „pentru a face ordine în MAGIC”. Aproape în acelaşi moment s-a renunţat şi la aranjamentul absurd care împărţea între armată şi marină responsabilitatea decriptărilor MAGIC, în funcţie de zilele pare şi impare. Serviciul naval OP-20-G a fost de acord, fără îndoială fără tragere de inimă, ca să revină în continuare SIS, responsabilitatea exclusivă pentru criptanaliza diplomatică. Pentru a proteja mândria marinei, SIGINT diplomatic, deşi descifrat de armată, a continuat, în mod ilogic, să fie prezentat preşedintelui de către aghiotantul său naval şi nu de cel militar. Căpitanul John McCrea, care i-a succedat lui Beardall în funcţia de aghiotant naval în ianuarie, îi oferea lui Roosevelt, de două ori pe zi, decodificări MAGIC, precum şi importante documente navale. Când sosea, în fiecare dimineaţă, la Casa Albă, îl găsea pe Roosevelt fie lucrând în pat, fie bărbierindu-se în baie. Dacă preşedintele încă era în pat, McCrea îi dădea hârtiile să le citească. Dacă se afla în baie, McCrea închidea capacul toaletei, se aşeza pe el şi îi citea preşedintelui informaţiile cu voce tare. Când venea pentru vizita de după-amiază, Roosevelt se afla cel mai adesea în camera cu hărţi (transformată în sala de consiliu de război a Casei Albe), unde citea documentele selectate pentru el de către consilierul său naval. Dacă nu se afla în sala hărţilor, preşedintele era de obicei în cabinetul medicului său, unde i se masau picioarele afectate de vârstă sau i se tratau sinusurile inflamate, în timp ce McCrea îi citea informările MAGIC de după-amiază[1]. Informaţiile SIGINT care i se citeau sau pe care le citea în pat sau la baie, în sala hărţilor sau în cabinetul medicului, au reprezentat cea mai remarcabilă informare primită până atunci de un preşedinte al Statelor Unite. În şase luni de la Pearl Harbor, acest lucru a contribuit la schimbarea sorţii războiului din Pacific. Până în primăvara lui 1942, criptanaliştii din unitatea SIGINT de la Pearl Harbor, care purta numele de cod HYPO (mai târziu cunoscut sub numele de FRUPac), făcuseră progrese suficient de mari în decriptarea celei mai recente variante a cifrului naval JN25 pentru a dezvălui planul amiralului Isoroku Yamamoto de a ataca Port Moresby din Noua Guinee.[401] Deşi bătălia din Marea Coralilor (din 4-8 mai 1942) s-a încheiat fără o victorie clară a niciuneia dintre părţi, a oprit efectiv înaintarea japoneză spre Australia. Câteva săptămâni mai târziu, HYPO a dat una dintre marile lovituri criptanalitice ale războiului, dezvăluind planul lui Yamamoto de a captura insula Midway, aflată în mijlocul Pacificului de Nord, ca bază de unde să respingă orice înaintare americană către Japonia. Yamamoto aprecia că, dacă ar ocupa Midway, ar atrage Flota americană a Pacificului, care ar fi distrusă de forţele superioare aflate sub comanda sa, deschizând astfel calea unui atac japonez în Hawaii. Prevenit de planul de luptă inamic, comandantul Flotei americane din Pacific, amiralul Chester W. Nimitz, şi-a plasat cele trei portavioane la 350 mile nord de Midway, de unde, în dimineaţa zilei de 4 iunie, a lansat un atac-surpriză asupra unei flote japoneze mai numeroase. Nimitz avea să spună mai târziu că Midway „a fost, în esenţă, o victorie a activităţii de spionaj. În încercarea de a ne surprinde, japonezii au fost ei înşişi

[401] HYPO a beneficiat nu numai de resurse sporite, ci şi de capturarea cărţilor de coduri din submarinul japonez *I-go 124* scufundat în largul coastelor de nord australiene în ianuarie 1943. Vezi Kotani, *Japanese Intelligence in World War II*, p. 87. (*N.a.*)

surprinşi”.[2] După scufundarea a patru din cele şase portavioane care atacaseră Pearl Harbor, Yamamoto a fost nevoit să intre în defensivă. Două luni mai târziu, forţele americane au aterizat la Guadalcanal în insulele Solomon, făcând astfel primul pas al unei înaintări îndelungate către Filipine şi Japonia. În aprilie 1943, avioanele de luptă americane staţionate în Guadalcanal au doborât avionul lui Yamamoto, al cărui plan de zbor fusese descoperit din decriptarea transmisiilor japoneze. Autorizând asasinarea lui Yamamoto în timpul zborului, probabil fără să-şi dea seama, Roosevelt risca să compromită securitatea sistemului SIGINT american. Potrivit căpitanului Jasper Holmes de la HYPO: „Faptul că interceptarea dramatică a avionului lui Yamamoto a fost pusă la cale cu ajutorul codurilor japoneze decriptate a devenit element de bârfă larg răspândit între servicii. A fost un miracol că povestea nu a ajuns în ziarele americane”.[3402]

Veriga cea mai slabă în securitatea comunicaţiilor Marii Alianţe a fost „Codul Negru” american (numit aşa după culoarea dosarului în care era păstrat), folosit pentru comunicaţiile diplomaţilor şi ataşaţilor militari şi care fusese spart de criptanaliştii germani, italieni şi britanici.[4] Pe 25 februarie 1942, Churchill i-a făcut o mărturisire uimitoare, deşi incompletă, lui Roosevelt despre succesul britanic în decriptarea Codului Negru:

> Cu ceva vreme în urmă [...], experţii noştri au susţinut că au descoperit sistemul şi au refăcut nişte tabele folosite de corpul dvs. diplomatic. Din momentul în care am devenit aliaţi, am dat instrucţiuni ca această activitate să înceteze. Cu toate acestea, după cum mi se spune, trebuie avut în vedere pericolul ca inamicii noştri să fi avut şi ei succes.[5]

Lipsa de interes a lui Roosevelt pentru SIGINT poate explica parţial motivul pentru care diplomaţii şi ataşaţii militari americani au continuat să utilizeze Codul Negru şi după avertismentul lui Churchill. Dar şi dacă, şi acest lucru este puţin probabil, Casa Albă nu a transmis avertismentul, Departamentul de Stat şi Departamentul de Război s-au făcut vinovate de scăpări de securitate de bază.

Printre cei care au continuat să folosească în mod regulat Codul Negru s-a numărat şi colonelul Bonner Fellers, ataşatul militar american de la Cairo, care trimitea la Washington rapoarte regulate, strict secrete, cu privire la Armata a 8-a a Marii Britanii, care ajungeau, din cauza neglijenţei sale şi datorită criptanaliştilor germani, şi la Rommel. Fellers a primit numele de cod german *Gute Quelle* („Sursa cea bună”). Unul dintre ofiţerii din comandamentul lui Rommel a susţinut, mai târziu, că informaţiile de la *Gute Quelle* erau „uimitor de clare” şi chiar, cu o oarecare exagerare, că „au contribuit decisiv la victoriile noastre din Africa de Nord” în primele şase luni ale lui 1942, când Afrika Korps a ajuns aproape de cucerirea oraşelor Alexandria şi Cairo.[6] Potrivit Chiffrierabteilung (Departamentul de coduri) al Înaltului Comandament al Forţelor Armate (OKW) de la Berlin, în primele şase luni ale lui 1942, până când Codul Negru a fost înlocuit, pe 29 iunie, colonelul Fellers a oferit neintenţionat „tot ce trebuia să ştim, imediat, despre aproape orice acţiune inamică”. Dr. Herbert Schaedel, director al staţiei principale de interceptare a Chiffrierabteilung, a susţinut mai târziu că, datorită lui *Gute Quelle*, „Rommel ştia, în fiecare zi la prânz, exact unde se aflaseră trupele aliate în seara precedentă”.[7]

---

[402] Ameninţarea era cu atât mai mare, cu cât *Chicago Tribune* şi alte ziare din Statele Unite aproape dezvăluiseră că victoria de la Midway fusese posibilă prin decriptarea codurilor japoneze. (*N.a.*)

Pe 20 iunie 1942, Fellers a transmis o analiză critică devastatoare a operaţiunilor militare britanice din Libia, care trebuie să-i fi făcut o deosebită plăcere lui Rommel:

> Cu forţe numeric superioare, cu tancuri, avioane, artilerie, mijloace de transport şi rezerve de toate felurile, armata britanică a eşuat de două ori şi n-a reuşit să învingă forţele Axei în Libia. Sub comanda actuală şi cu măsuri luate atât de aleatoriu, doar acordarea de „împrumuturi" nu poate asigura o victorie. Armata a 8-a nu a reuşit să menţină moralul trupelor; abordările sale tactice au fost întotdeauna greşite; a neglijat total cooperarea între diferitele arme; reacţiile sale la schimbările fulgerătoare de pe front au fost întotdeauna lente.[8]

În ziua următoare, garnizoana forţelor britanice şi ale Commonwealthului de la Tobruk s-a predat. Rommel a capturat peste 30 000 de prizonieri, 2 000 de vehicule, 2 000 de tone de combustibil şi 5 000 de tone de provizii şi a declarat: „Mă îndrept spre Suez". Adolf Hitler l-a înaintat pe Rommel la gradul de feldmareşal. Dacă Rommel i-ar fi obligat pe britanici să se retragă din Egipt, Axa ar fi controlat Orientul Mijlociu, rezervele strategice ale acestei regiuni şi Canalul Suez. Neputându-şi stăpâni entuziasmul, Mussolini a plecat în Libia, pregătit să-şi facă intrarea triumfală la Cairo.[9] Pe 28 iunie 1942, într-unul dintre monologurile sale de după cină, Hitler şi-a exprimat speranţa că Fellers va continua „să ne informeze la fel de bine despre planurile militare ale armatei engleze, prin telegramele sale aşa de prost cifrate".[10] Temându-se că Rommel era pe punctul să străpungă liniile britanice, Cartierul General din Orientul Mijlociu şi ambasada britanică de la Cairo au ars grămezi de documente clasificate, astfel încât acestea să nu cadă în mâna inamicului. Ziua de 1 iulie 1942 a devenit cunoscută ca „Miercurea Cenuşii", din cauza norului de documente arse parţial care a acoperit oraşul. Unii vânzători de pe stradă vindeau arahide în cornete confecţionate din resturile arse ale documentelor secrete.[11]

Totuşi, Rommel nu a ajuns niciodată la Cairo. „Sursa cea bună" s-a pierdut pe 29 iunie, când Fellers s-a întors la Washington, iar succesorul său în postul de ataşat militar american la Cairo a încetat să trimită rapoarte în compromisul Cod Negru. Din descifrarea mesajelor germane, criptanaliştii din Bletchley Park au descoperit că Rommel avusese acces la rapoartele lui Fellers. Oarecum pe nedrept, Eisenhower l-a învinovăţit în principal pe Fellers personal pentru încălcarea securităţii. „Niciun prieten de-al lui Bonner Fellers", a declarat el, „nu mi-este prieten."[12] Pierderea „sursei celei bune" a lui Rommel a oferit Marii Britanii un avantaj SIGINT decisiv în campania nord-africană. Într-un moment în care Rommel nu mai avea informaţii SIGINT semnificative despre Armata a 8-a, ULTRA a avut o contribuţie majoră la zădărnicirea tentativei sale de străpungere a liniilor britanice de apărare a Egiptului, în bătălia de la Alam Halfa, din 30 august–7 septembrie 1942. Rommel i-a prezentat planul său de luptă lui Hitler pe 15 august, într-un mesaj Enigma decriptat de Bletchley Park. În 48 de ore, mesajul decriptat se afla în mâinile noului comandant al Armatei a 8-a, generalul-locotenent (ulterior mareşal) Bernard Montgomery. Nefiind obişnuit să recunoască meritele altora, Montgomery nu s-a considerat dator faţă de Bletchley. Totuşi, ULTRA a fost un element major, poate crucial, în înfrângerea lui Rommel la Alam Halfa.[13]

Victoria mai cunoscută a lui Monty de la El Alamein (23 octombrie–4 noiembrie) s-a datorat mai puţin informaţiilor mai bune şi mai mult faptului că dispunea de armament şi efective superioare, în timp ce Rommel ducea lipsă

de combustibil. Churchill nu s-a putut abţine să nu intervină în modul de utilizare a SIGINT în timpul confruntării. După ce a găsit în caseta cu documente interceptate zilnic de la Bletchley Park un mesaj ULTRA de la Berlin care îl asigura pe Rommel că va fi aprovizionat de un convoi italian cu combustibil şi muniţie, Churchill a ordonat un atac asupra convoiului. Pentru a-l împiedica pe Rommel să-şi dea seama că mesajul de la Berlin a fost interceptat, serviciile britanice au folosit un cifru nesigur pentru a transmite un mesaj fictiv în care felicitau un grup de agenţi italieni inexistenţi pentru furnizarea informaţiilor ce au dus la distrugerea convoiului. ULTRA a dezvăluit că nemţii au interceptat mesajul în mod corespunzător şi că l-au crezut.[14] Combustibilul promis nu a mai ajuns la Rommel.

În dimineaţa zilei de 3 noiembrie, Montgomery a fost probabil încântat să citească un mesaj disperat al lui Rommel către Hitler, prin care îl avertiza că armata lui a rămas fără combustibil şi riscă anihilarea.[15] În ziua următoare, Rommel a început o retragere de durată, în timpul căreia nici Montgomery nu a folosit prea mult informaţiile ULTRA. Istoricul Ralph Bennett de la Cambridge, ulterior criptanalist din Baraca 3 de la Bletchley Park, a spus mai târziu despre victoria de la El Alamein:

> indignarea înverşunată din Baracă faţă de înaintarea îngrozitor de lentă a lui Montgomery de la Alamein la Tripoli, de neînţeles în lumina multiplelor informaţii Ultra care arată că în timpul retragerii Rommel era prea slab pentru a rezista unei presiuni serioase [...]. Întârzierea [lui Montgomery] părea să pună la îndoială întregul scop al muncii noastre.

La începutul lui 1943, Montgomery şi personalul său au început să aibă încredere totală în ULTRA şi, spre liniştea celor din Baraca 3 de la Bletchley, au început să folosească rapid informaţiile în scopuri operaţionale.[16]

În ciuda înfrângerii din Africa de Nord, până în primăvara lui 1943, Germania încă deţinea un avantaj în ceea ce Churchill numea „Bătălia Atlanticului”. „Singurul lucru care m-a înspăimântat cu adevărat în timpul războiului”, şi-a reamintit el mai târziu, „a fost pericolul submarinelor.”[17] Ca şi în 1917, submarinele germane ameninţau să întrerupă aprovizionarea vitală transatlantică.[18] Între iunie 1941 şi februarie 1943, au fost scufundate 885 de nave şi numai 13 submarine germane. Introducerea în februarie 1942 a unei variante mai complexe a maşinii de cifrare Enigma pentru submarine, cu numele de cod SHARK (care implica adăugarea unui al patrulea rotor la maşina de cifrare), a învins Bletchley Park până la sfârşitul anului. În martie 1943 a mai urmat o perioadă de zece zile în care mesajele SHARK n-au putut fi decriptate. Ulterior, mesajele de pe submarine erau citite în câteva ore de la transmitere. Deşi şi tehnicile sofisticate de radiogoniometrie au contribuit la localizarea submarinelor, probabil că SIGINT a avut o importanţă critică. Între aprilie 1943 şi mai 1945, au fost scufundate 286 de submarine germane şi numai 178 de nave.[19] Ancheta comandată de amiralul Karl Dönitz a concluzionat, în mod eronat, că sistemul de comunicaţii cu submarinele este sigur, iar aliaţii primeau probabil informaţii de la agenţi din interiorul bazelor de pe litoralul atlantic al Franţei.[20]

Eficienţa folosirii ULTRA în timpul Bătăliei Atlanticului s-a datorat alianţei informative anglo-americane, cel mai valoros aspect al „relaţiei speciale” create în timpul războiului.[21] De la începutul lui 1943, activitatea britanică şi americană de descifrare şi analizare a cifrului naval Enigma s-a desfăşurat în baza unui program unic, coordonat de Bletchley Park.[22] Comunicarea directă între serviciile de urmărire a submarinelor de la Londra, Washington şi (din

mai 1943) Ottawa a devenit atât de strânsă, încât, conform istoriei oficiale britanice, pentru restul războiului „au funcţionat, practic, ca o singură organizaţie”.[23]

Deşi nu a existat niciun acord oficial până în 1943 între Bletchley Park şi serviciul militar american SIGINT (redenumit în 1943 Agenţia de Securitate a Comunicaţiilor – SSA), colaborarea neoficială a fost crucială pentru succesul avut de Bletchley în decriptarea cifrului diplomatic german FLORADORA în 1942.[24] Presiunea americană a contribuit, de asemenea, la o mai bună utilizare a informaţiilor SIGINT tactice produse de Divizia aviatică de la Bletchley. Spre deosebire de Amiralitate, Ministerul Aerului (fondat abia în 1918) nu a reuşit să înveţe din experienţa Primului Război Mondial importanţa transmiterii informaţiilor către comandanţii locali. Până în 1942, Ministerul a refuzat cu încăpăţânare să permită Diviziei aviatice să transmită informaţiile direct comandanţilor din cadrul Forţelor Aviatice Regale (RAF). În cele din urmă, a cedat presiunilor exercitate de forţele aeriene ale armatei americane, care doreau cele mai recente informaţii tactice, pentru a încerca să reducă pierderile masive în misiunile strategice de bombardare a Germaniei. Comandantul Diviziei Aviatice de analiză a activităţii Luftwaffe, Arthur „Bill” Bonsall, viitor director al Agenţiei de comunicaţii guvernamentale (GCHQ), a scris mai târziu că Forţele Aeriene ale armatei americane (USA AF) au devenit „cei mai buni clienţi ai noştri”.[403]

Pe 17 mai 1943, un acord semnat de comandantul Edward Travis, care preluase de la A.G. Denniston conducerea Bletchley Park, şi generalul-maior George Strong, şeful serviciului american de informaţii militare (G-2), a formalizat şi extins mult colaborarea dintre criptanaliştii militari britanici şi cei americani.[25] Acordul Travis-Strong a fost cunoscut mai bine sub numele de „BRUSA”, un acronim elaborat de Harry Hinsley, în vârstă de 25 de ani, recrutat de Bletchley Park la izbucnirea războiului, când încă mai studia istorie la Cambridge. Hinsley credea că americanii „adoră acronimele”. Iniţial şi-a făcut griji – în mod inutil, după cum s-a dovedit – că dacă va pune Marea Britanie înaintea Statelor Unite în BRUSA va provoca o ofensă.[26][404]

Când a fost semnat acordul la Washington, o delegaţie de trei criptanalişti militari americani se afla în mijlocul unei misiuni de informare de şase săptămâni la Bletchley Park şi alte sedii britanice SIGINT.[405] Cel mai experimentat membru al delegaţiei, celebrul criptograf William F. Friedman, ale cărui prime contacte cu activităţile britanice de SIGINT datau din timpul Primului Război Mondial[27], scria în jurnalul său în timp ce se afla la Bletchley: „Numărul şi varietatea surselor lor sunt uluitoare şi mult mai bune decât ale noastre”. Friedman era şi un anglofil pasionat. După ce a vizitat Corpus Christi de la Cambridge, condus de profesorul E.R. Vincent, unul dintre principalii criptanalişti de la Bletchley, a scris: „Atmosfera din Cambridge, pe care am absorbit-o intens, îţi dă un sentiment de «stabilitate» – acea stabilitate pe care o reprezintă Anglia. Aici se află, într-o demnitate liniştită şi mare

---

[403] Spre deosebire de Secţia navală, cea mai mare parte a Secţiei aviatice nu a avut acces la ULTRA până în 1943. Vezi Bonsall, „Bletchley Park and the RAF Y Service”; Bonsall, *Uphill Struggle*. (*N.a.*)

[404] În ianuarie 1944, Bletchley şi OP-20-G au încheiat un acord „BRUSA naval”, privind colaborarea în decriptarea corespondenţei japoneze. (*N.a.*)

[405] Ralph Erskine argumentează convingător că aceasta a fost o misiune de informare fără atribuţii substanţiale de negociere. Vezi Erskine, „William Friedman’s Bletchley Park Diary”. (*N.a.*)

trăinicie, clădiri dedicate învăţăturii şi instituţii democratice, iar demnitatea omului – timp de nouă secole – continuă să fie puternică”.[28406]

Deşi nu toţi criptanaliştii americani erau, desigur, anglofili ca Friedman, SSA şi serviciul naval OP-20-G arătau mult mai multă suspiciune una faţă de cealaltă decât faţă de Bletchley. După cum a povestit Hinsley mai târziu: „Marinei nu-i plăcea să vorbesc cu armata. Dar nu mi-a fost permis să dau marinei detalii [despre BRUSA], pentru că armata ar fi fost furioasă”. Hinsley a încercat în privat să asigure OP-20-G că acordul BRUSA nu era „nici pe departe atât de apropiată” cum era colaborarea mai puţin formală cu Bletchley Park. În timp ce criptanaliştii marinei de pe ambele ţărmuri ale Atlanticului încercau să descifreze aceleaşi mesaje navale germane şi făceau schimb de coduri de îndată ce reuşeau, criptanaliştii forţelor terestre au convenit, în schimb, asupra unei diviziuni a muncii în decriptarea comunicărilor germane şi a unui schimb de misiuni între Bletchley Park şi sediul central al SSA din Arlington Hall, Virginia.[29407]

Membrii misiunii SSA aflaţi la Bletchley au preferat contactul personal cu colegii britanici mai degrabă decât o colaborare transatlantică mai impersonală, deşi eficientă, în SIGINT naval. S-au format multe prietenii durabile. Printre criptanaliştii americani de la Bletchley s-a numărat şi William F. Bundy, devenit ulterior consilier special al preşedintelui John F. Kennedy şi secretar de stat adjunct în administraţia preşedintelui Lyndon B. Johnson. După ce a ieşit la pensie, Bundy a afirmat: „Deşi am făcut multe lucruri interesante şi am cunoscut mulţi oameni interesanţi, activitatea de la Bletchley Park a fost cea mai satisfăcătoare din cariera mea”.[30]

Spre deosebire de misiunea la Londra, uitată în mare parte, a criptanaliştilor din Hanovra, de la începutul secolului al XVIII-lea, la cererea lui George I,[31] schimbul de criptanalişti dintre Bletchley şi Arlington Hall din timpul celui de-al Doilea Război Mondial a constituit un precedent important, care este urmat şi în prezent. Agenţiile SIGINT britanice şi americane contemporane, GCHQ şi NSA, continuă să aibă birouri de legătură active în ambele sedii.

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, informaţiile occidentale au intrat în epoca producţiei în masă.[32] Până în 1943, alianţa anglo-americană SIGINT decripta lunar între 3 000 şi 4 000 de mesaje germane, precum şi o cantitate mare, dar oarecum mai restrânsă, de corespondenţă italiană şi japoneză. În schimb, deşi Germania avea la fel de mulţi agenţi SIGINT ca Marea Britanie (aproximativ 30 000), nu mai reuşea să decripteze niciun cifru aliat important. Şi nici aliaţii săi italieni şi japonezi nu reuşeau.[33] După pierderea „sursei bune” de SIGINT din Africa de Nord, Hitler întreba ocazional despre progresele curente în decriptarea cifrurilor aliate. De exemplu, în mai 1944, a întrebat agenţia navală SIGINT, B-Dienst, ce progres făcuse în descifrarea cifrurilor britanice, dintre care câteva fuseseră decriptate la începutul războiului. B-Dienst a răspuns, fără îndoială, cu jenă: „Cele două sisteme principale englezeşti nu pot fi citite”.[34]

Activitatea germană de SIGINT a fost mult mai puţin eficace decât cea britanică din două motive principale. În primul rând, organizarea acesteia era mai confuză. Dacă în Marea Britanie activitatea SIGINT fusese centralizată, la

---

406 Universitatea Cambridge fusese înfiinţată cu un secol mai târziu decât credea Friedman. (*N.a.*)

407 Deşi Hinsley nu a terminat niciodată ultimul an al facultăţii de istorie, o generaţie mai târziu a devenit istoricul oficial al serviciilor de informaţii britanice pe timp de război, vicecancelar al Universităţii din Cambridge şi director al Colegiului St John. (*N.a.*)

scurt timp după Primul Război Mondial, sub controlul GC&CS, în Germania, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, concurau între ele Chiffrierabteilung de la Înaltul Comandament al Forţelor Armate (OKW), Pers Z de la Ministerul de Externe şi Forschungsamt al lui Göring. În plus, pentru un timp, Sicherheitsdienst (SD), agenţia de informaţii din cadrul SS, a avut propriul departament SIGINT. Armata, flota şi forţele aeriene aveau şi ele propriile lor agenţii.[35] Hitler nu era la curent cu daunele provocate de o rivalitate interdepartamentală chiar mai redusă în dezvoltarea SIGINT în Franţa înainte de Primul Război Mondial, în Marea Britanie în timpul Primului Război Mondial şi în Statele Unite în anii 1930.[36] Totuşi, chiar dacă ar fi avut cunoştinţă de istoria SIGINT, nu i-ar fi acordat prea multă atenţie. Stilul lui de guvernare se baza pe obiceiul de a atribui responsabilităţi similare unor departamente diferite, astfel încât controlul final să rămână în mâinile sale.

Confuzia administrativă creată de agenţiile SIGINT rivale a avut un efect aproape la fel de mare ca şi incapacitatea acestora de a recruta talente similare celor atrase de Bletchley Park şi aliaţii săi americani. Sute dintre recruţii de la Bletchley au devenit universitari de frunte după cel de-al Doilea Război Mondial. Bursele de la cele mai multe colegii Oxbridge de după război, de exemplu, includeau unul sau mai mulţi veterani de la Bletchley.[408] Recruţii din forţele armate americane dădeau teste IQ; mulţi dintre cei recrutaţi în personalul SIGINT în timpul războiului erau aleşi dintre cei cu rezultatele cele mai bune. Dr. Solomon Kullback, unul dintre principalii criptanalişti americani din timpul războiului şi de după război, a afirmat mai târziu că SIS ar fi putut asigura personal pentru toate departamentele unei universităţi de prim rang.[37] Pe lângă faptul că nu arăta niciun interes susţinut în dezvoltarea SIGINT german, Hitler dispreţuia mai degrabă profesia în sine. În februarie 1942, la un prânz cu Heinrich Himmler, Reichsführerul Schutzstaffel (SS) şi cel mai influent dintre şefii serviciilor sale de informaţii, a spus că „Este greu de conceput că un adevărat ofiţer poate fi un spion care acţionează pe ascuns”.[38][409] Opiniile lui despre spioni par să fi fost influenţate de amintirile vagi din romanele cu spioni mai degrabă decât de atenţia acordată rapoartelor informative. Hitler a declarat într-un alt monolog emfatic în timpul unei mese de prânz, în mai 1942: „În prezent, spionii sunt recrutaţi din două clase ale societăţii: aşa-numitele clase superioare şi proletariatul. Clasele de mijloc sunt prea serioase pentru a se deda la o astfel de activitate”.[39] Deşi majoritatea spionilor germani trimişi în Marea Britanie, la fel ca majoritatea spionilor sovietici prinşi în Germania, erau din clasa mijlocie, nimeni nu îndrăznea, ca de obicei, să-l contrazică pe führer.

În ciuda faptului că Hitler, spre deosebire de Churchill şi Stalin, avea doar un interes sporadic faţă de serviciile de informaţii, a fost personal responsabil de cea mai monstruoasă operaţiune secretă din istoria europeană. În primele şase luni de după declanşarea BARBAROSSA, Himmler a fost cel mai frecvent vizitator al lui Hitler la cartierul general al Frontului de Est din Prusia de Est, denumit „Bârlogul lupului”. Deşi nu s-au păstrat mărturii despre discuţiile lor, tema principală a fost, fără îndoială, „Soluţia finală a problemei evreieşti europene”, o expresie folosită pentru prima oară în documentele oficiale germane la sfârşitul lui octombrie 1941. În ianuarie 1942, unul dintre

---

[408] Printre foştii membri ai echipei de la Bletchley s-au aflat şi membri marcanţi ai altor grupuri profesionale, cum ar fi politicienii Roy Jenkins şi Edward Boyle. (*N.a.*)

[409] Transcrierea monologului de la masa de prânz al lui Hitler arată că Himmler era prezent ca „invitat special”. (*N.a.*)

subalternii lui Himmler, generalul SS Reinhard Heydrich, şeful Serviciului de securitate al Reichului (Reichssicherheitshauptamt, RSHA), a invitat reprezentanţi de rang înalt ai diferitelor ministere ale Reichului la o conferinţă secretă, desfăşurată la o vilă elegantă pe malul lacului Wannsee, la sud-vest de Berlin, unde a anunţat că Hitler a cerut SS să coordoneze Soluţia Finală. Încă de la început, Soluţia Finală s-a bazat pe inducerea în eroare şi a fost elaborată în cel mai mare secret. Niciun evreu nu a fost ucis în apropierea locului său de reşedinţă. În schimb, în întreaga Europă aflată sub ocupaţie germană au fost deportaţi (ori de câte ori era posibil, la fel ca în Paris, de către poliţia locală) în lagăre, apoi transportaţi pe distanţe lungi cu trenul pentru „strămutare" – în realitate, în lagărele morţii. Destinaţia „trenurilor speciale de strămutare" era identificată doar ca fiind „undeva în est". Nici măcar mecanicii care conduceau trenurile până la câţiva kilometri de destinaţia lor finală nu ştiau nimic despre lagărele morţii (patru în Polonia ocupată de Germania şi unul în Uniunea Sovietică ocupată), unde majoritatea evreilor erau gazaţi. Himmler a spus la o întâlnire a generalilor SS în 1943: „Nu vom vorbi niciodată public despre asta [...]. Rasa evreiască este în curs de a fi exterminată [...]. Aceasta este o pagină glorioasă din istoria noastră care nu a fost scrisă niciodată şi nu va fi scrisă niciodată [...]". Hitler era de acord şi nu a dat ordine scrise pentru Soluţia Finală, evitând să vorbească despre aceasta chiar şi în anturajul său.[40]

Hitler nu avea timp pentru serviciile de informaţii care îi contestau opiniile privitoare la desfăşurarea războiului. În 1944, şeful secţiei pentru Germania din cadrul SOE, R.H. Thornley, s-a opus planurilor de asasinare a lui Hitler în *Operaţiunea FOXLEY*, invocând avantajele aduse aliaţilor de incompetenţa strategică a acestuia: „În calitate de strateg, Hitler a fost de cel mai mare ajutor posibil pentru efortul de război britanic".[41] Generalul Alfred Jodl, comandantul operaţiunilor la OKW, a scris cu puţin timp înainte de execuţia sa pentru crime de război, în 1946:

> Hitler era dispus să aibă un personal activ care să transforme deciziile sale în ordine pe care să le emită mai apoi în calitate de comandant suprem al Wehrmachtului, dar nimic mai mult [...]. Nu îl interesa să audă alte puncte de vedere; dacă doar se sugerau alte idei, răbufnea în crize de furie. Conflicte uimitoare – şi de neînţeles pentru soldaţi – au fost cauzate de convingerea aproape mistică a lui Hitler în infailibilitatea sa ca lider al naţiunii şi al războiului.[42]

În timpul iernii 1942-1943, refuzul lui Hitler de a ţine cont de sfaturile contrare opiniilor sale date de generali a contribuit la dezastrul de la Stalingrad, principalul punct de cotitură al războiului. Hitler a insistat ca trupele germane să rămână înconjurate la Stalingrad chiar şi atunci când ar fi fost posibilă o retragere ordonată. Superioritatea rasei germane şi puterea voinţei i-ar învinge pe slavii subumani.

Slavii totuşi au utilizat tacticile de inducere în eroare mai eficient decât aşa-zisa rasă superioară. Prima diversiune majoră sovietică a războiului, *Operaţiunea MONASTIR*, s-a inspirat din *Operaţiunile SINDIKAT* şi *TREST*, care se desfăşuraseră cu 20 de ani înainte şi induseseră în eroare mai multe servicii occidentale de informaţii, prin crearea unei mişcări clandestine antibolşevice fictive.[43] La sfârşitul lui 1941, NKVD şi GRU au activat, împreună, o organizaţie clandestină, antisovietică şi progermană, cu numele de cod THRONE, care se presupune că opera în centrul comandamentului rusesc. Figura-cheie în *Operaţiunea THRONE* a fost Aleksandr Demianov (cu numele de cod HEINE), al cărui tată aristocrat ar fi fost ucis luptând pentru ţar în

1915. După ce şi-a oferit iniţial serviciile Abwehr, prezentându-se ca dezertor din Armata Roşie, Demianov i-a raportat ofiţerului său de caz, în toamna lui 1942, că fusese numit ofiţer de comunicaţii la sediul înaltului comandament sovietic de la Moscova, de unde putea să furnizeze informaţii de importanţă majoră. Şeful serviciilor germane de informaţii de pe frontul rus, colonelul (mai târziu generalul-maior) Reinhard Gehlen, a rămas convins, pentru tot restul vieţii, de importanţa informaţiilor transmise de Demianov referitoare la ordinele de bătaie şi la intenţiile strategice ale Armatei Roşii.

Cel mai important rol al lui Demianov a fost cel jucat în timpul Bătăliei de la Stalingrad. Pe 12 septembrie 1942, Armata a 6-a a generalului Friedrich Paulus a intrat în Stalingrad, deşi nu a controlat niciodată mai mult de două treimi din oraş. Contraofensiva sovietică de la Stalingrad, *Operaţiunea URANUS*, a început pe 19 noiembrie. Doar patru zile mai târziu, Armata a 6-a germană a fost înconjurată în ceea ce Stalin a numit „momentul decisiv al războiului”.[44] Pe 25 noiembrie, Armata Roşie a lansat o operaţiune de diversiune, sub numele de cod MARS, pentru a descuraja forţele Grupului german de Armate Centru să se deplaseze de pe poziţiile ocupate la vest de Moscova pentru a veni în sprijinul Armatei a 6-a la Stalingrad. Rapoartele provenite de la reţeaua fictivă a agentului Demianov păstrate în arhivele germane arată că acesta i-a oferit lui Gehlen informaţii operaţionale exacte, care demonstrau oportunitatea ca Grupul german de Armate Centru să învingă forţele ruse din vestul Moscovei şi să le împiedice să se deplaseze spre est, în sprijinul Armatei a 6-a a lui Paulus. *Operaţiunea MARS* şi-a atins scopul de a limita concentrarea forţelor germane la Stalingrad – dar cu un preţ teribil: 70 000 de ruşi şi-au pierdut viaţa în timpul ofensivei Grupului de Armate Centru. Demianov a trimis Abwehr un raport fictiv despre o conferinţă desfăşurată la Moscova pe 3 decembrie, în care Stalin îşi exprimase indignarea personală faţă de ceea ce părea a fi o lovitură majoră a serviciilor germane de informaţii, care făcuse posibil succesul ofensivei: „Stalin este sigur că trebuie să existe informatori neloiali în vârful ierarhiei, deoarece nemţii sunt atât de bine informaţi despre mişcările, planurile şi efectivele trupelor sovietice”. Istoricul militar Antony Beevor numeşte *Operaţiunea MARS* o „tragedie masivă cu sacrificii, care a fost ţinută în secret timp de aproape 60 de ani”. „Numai în lumea groaznică a lui Stalin”, scrie Sir Max Hastings, „se puteau sacrifica 70 000 de vieţi, fără sentimente sau scrupule, pentru a servi înaltelor scopuri ale statului.” Nu se poate spune cu siguranţă dacă diversiunea lui Demianov a avut o contribuţie majoră la victoria de la Stalingrad. Cu toate acestea, el a fost singurul agent de operaţiuni secrete din timpul războiului care a primit atât Ordinul sovietic „Steagul Roşu” de la Comisariatul Poporului pentru Securitatea Statului (NKGB), cât şi Crucea de Fier germană.[45][410]

Pe 2 februarie 1943, rezistenţa germană de la Stalingrad a încetat: 171 000 de militari au fost ucişi, iar 91 000 au fost luaţi prizonieri. Deşi pierderile ruseşti au fost chiar mai importante, mitul invincibilităţii Wehrmachtului fusese distrus. Pentru a sărbători victoria, Stalin şi-a însuşit rangul de mareşal, pe care i l-a acordat şi generalului Gheorghi Jukov, cu uniforme împodobite, pentru prima dată după sfârşitul ţarismului, cu fir de aur şi cu epoleţi. Cât a durat războiul, Stalin a apărut rareori în public îmbrăcat cu altceva decât uniforma de mareşal.[46] În Germania, veştile de la Stalingrad au

[410] Demianov nu a avut, aşa cum s-a spus, numele de cod MAX; acesta era numele de cod dat de nemţi informaţiilor primite de la reţeaua acestuia. NKGB a succedat NKVD în perioada februarie–iulie 1941 şi după aprilie 1943. (*N.a.*)

avut un efect devastator asupra moralului, afectând prestigiul personal al führerului. Un sondaj de opinie secret al Sicherheitsdienst (SD) a concluzionat: „Oamenii întreabă, mai presus de toate, de ce Stalingradul nu a fost evacuat sau eliberat şi cum a fost posibil ca situaţia militară să fi fost descrisă, cu doar câteva luni în urmă, ca fiind sigură. Temându-se acum că este posibil un sfârşit nefavorabil al războiului, mulţi compatrioţi se gândesc serios la consecinţele înfrângerii”.[47] În vara lui 1943, Himmler şi Goebbels au fost de acord că nu ar mai trebui să-i arate lui Hitler rapoartele lunare de la SD, din ce în ce mai deprimante, despre opinia publică şi moralul în scădere al nemţilor.[48]

Victoria la Stalingrad a adus un beneficiu major serviciilor de informaţii, dar SIGINT sovietic nu a reuşit să-l exploateze. Forţele germane de la Stalingrad aveau cel puţin 26 de maşini Enigma, care trebuie să fi fost dificil de distrus înainte de capitulare. Cel puţin o dată, o unitate germană a continuat să transmită chiar până când au sosit trupele sovietice. Aproape sigur, mai multe setări de cod ale maşinii de cifrare au căzut în mâinile Armatei Roşii. Printre cei 91 000 de prizonieri germani de la Stalingrad se aflau şi membri ai echipelor de comunicaţii şi cifru şi nu toţi ar fi putut opune rezistenţă la presiunile anchetatorilor de a acorda ajutor pentru operaţiunile SIGINT sovietice. Pe 17 ianuarie 1943, chiar înainte de căderea Stalingradului, Divizia de comunicaţii a Înaltului Comandament al Wehrmachtului a ajuns la concluzia că este o „certitudine” faptul că ruşii au decriptat un număr de mesaje Enigma şi au sporit securitatea cifrurilor. Totuşi, criptanaliştii sovietici nu reuşeau să descifreze în mod regulat traficul Enigma. Maşinile capturate şi experţii în coduri şi cifruri au permis descifrarea unor mesaje germane interceptate anterior. Dar NKVD şi GRU nu aveau tehnologia de ultimă oră esenţială pentru descifrările ULTRA de la Bletchley Park. Nu a existat nici vreun echivalent sovietic pentru dispozitivul electronic construit iniţial la Bletchley în 1940 pentru spargerea codului sau pentru „Colossus”, primul computer electronic din lume, conceput în 1943 pentru decriptarea mesajelor codificate cu echipamente *Geheimschreiber* (semnale radio pe bază de impulsuri de teleimprimator, cifrate şi descifrate automat), care, în ultimii doi ani de război, au generat informaţii operaţionale mai importante decât traficul Enigma.[49]

Cel mai important document SIGINT primit de NKVD în timpul şi după evenimentele de la Stalingrad nu a venit de la criptanaliştii sovietici, ci de la agentul britanic John Cairncross („cel de-al cincilea” om din grupul de la Cambridge), care, începând cu vara lui 1942 a petrecut un an la Bletchley Park. Cairncross a pretins mai târziu, în mod eronat: „În afara activităţii şi a rutinei, îmi amintesc foarte puţin despre ce s-a întâmplat în cele 12 luni cât am lucrat acolo. Teritoriul meu era limitat la baraca mea şi la cantina funcţională şi austeră, care cu greu putea fi descrisă ca având o atmosferă relaxantă şi primitoare”.[50] Deşi Cairncross şi-a făcut, într-adevăr, puţini prieteni la Bletchley, el i-a furnizat informaţii de importanţă majoră ofiţerului sovietic de legătură. Cea mai importantă dintre ele au fost documentele ULTRA decriptate referitoare la pregătirile germane pentru Bătălia de la Kursk, în iunie 1943, când Armata Roşie a învins ultima ofensivă a lui Hitler pe Frontul de Est. Informaţiile ULTRA au permis forţelor aeriene ale Armatei Roşii să bombardeze masiv pistele aeriene germane, distrugând peste 500 de

avioane inamice. Doi ani mai târziu, NKGB i-a acordat lui Cairncross Ordinul „Steagul Roşu”.[51411]

Alte informaţii importante despre planurile germane referitoare la ofensiva de la Kursk au venit de la celula de spionaj „Lucy Ring” din Elveţia, condusă de Rudolf Roessler, un mercenar neamţ, emigrant antinazist, care raporta unei reţele GRU conduse de agentul elveţian Alexander Radó. Fragmentele rămase din rapoartele lui Roessler includ un avertisment din martie privind o ofensivă viitoare la Kursk, planul operaţional al lui Hitler din aprilie şi detalii despre întârzieri în începerea atacului. Roessler a susţinut că informaţiile lui proveneau de la un număr de subagenţi. Cu toate acestea, pare mai probabil ca sursa sa să fi fost casete de teleimprimator furate care conţineau mesaje de la centrul de operaţiuni OKW către cartierul general al lui Hitler, trimise pe o linie fixă sigură şi prin urmare necifrată. Problema profesioniştilor suspicioşi de la Centru era că accesul lui Roessler la planurile operaţionale strict secrete germane părea să fie ceva prea bun pentru a fi adevărat.[52]

Unele dintre cele mai eficiente operaţiuni de dezinformare ale Centrului au fost cele pe care le-a îndreptat, inconştient, chiar împotriva sa. Cei Cinci de la Cambridge (Kim Philby, Donald Maclean, Guy Burgess, Anthony Blunt şi John Cairncross), recunoscuţi mai târziu probabil drept cel mai capabil grup de agenţi străini din istoria KGB, au stârnit suspiciuni profunde prin faptul că nu au reuşit să furnizeze nicio dovadă a operaţiunilor fictive de informaţii britanice împotriva Uniunii Sovietice, de existenţa cărora Stalin şi Centrul se convinseseră singuri că erau reale.[53] Nici Kim Philby în SIS, nici Anthony Blunt din MI5 nu au identificat „vreun agent britanic important, fie în URSS, fie la ambasada sovietică din Marea Britanie”. Centrul nu a luat în considerare, nicio clipă, posibilitatea ca agenţii britanici care operau împotriva Uniunii Sovietice să nu fi existat. În octombrie 1942, Stalin îi scria lui Ivan Maiski, ambasadorul sovietic de la Londra: „La Moscova, am căpătat cu toţii impresia că Churchill urmăreşte înfrângerea URSS, cu scopul ca apoi să ajungă la o înţelegere cu Germania lui Hitler sau Brüning [predecesorul său] pe socoteala noastră”. Un an mai târziu, Centrul a informat biroul din Londra că era clar că Cei Cinci erau agenţi dubli. Eşecul lor de a dezvălui detalii despre conspiraţia antisovietică britanică şi despre agenţii care lucrau împotriva ţintelor sovietice a demonstrat că, în timp ce pretindeau că lucrează pentru NKGB, acţionau, de fapt, sub comanda SIS şi MI5.[54]

Convingerea Centrului că Cei Cinci erau agenţi dubli a fost întărită de ceea ce i-a spus Blunt ofiţerului său despre succesul extraordinar al agenţilor dubli ai MI5 împotriva Germaniei. La fel ca în Primul Război Mondial, toţi spionii germani, de orice rang, trimişi în Marea Britanie au fost prinşi. Până în martie 1943, 28 dintre spionii capturaţi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial au fost transformaţi în agenţi dubli care dezinformau Germania. „În plus”, potrivit unui raport secret al MI5, „12 persoane reale şi şapte imaginare au fost trimise împotriva inamicului ca spioni XX.”[55] Stalin şi serviciile secrete sovietice erau convinşi că unii dintre propriii agenţi britanici erau şi ei „spioni XX”. Centrul i-a comunicat rezidentului său de la Londra, Anatoli Gorski, că „obiectivul nostru este să înţelegem ce dezinformări ne servesc rivalii noştri”.[56412]

Centrul s-a complicat încercând să explice de ce, în ciuda spionilor dubli, unele informaţii de la agenţii britanici păreau autentice. A transmis biroului

[411] La o întâlnire cu Cristopher Andrew, Cairncross a recunoscut, în august 1990, că i-a furnizat informaţii de la Bletchley Park ofiţerului său de caz sovietic înainte de Bătălia de la Kursk, dar a refuzat să dea mai multe detalii. (*N.a.*)

din Londra că simpla cantitate de documente de la Ministerul de Externe furnizate de Maclean *ar putea* indica faptul că, spre deosebire de ceilalţi patru, el nu fusese angajat conştient în acţiuni de dezinformare. De asemenea, Centrul credea că Cei Cinci ar putea transmite informaţii reale importante care nu dăunau intereselor britanice, cum ar fi unele documente ULTRA despre operaţiunile militare germane, pentru a face mai credibilă dezinformarea în privinţa politicii britanice faţă de Uniunea Sovietică. În timp ce încerca să decidă cât din informaţiile provenite de la Cei Cinci trebuie să creadă, Centrul l-a însărcinat pe Gorski să menţină legătura cu aceştia „în aşa fel încât să le consolideze convingerea că avem deplină încredere în ei". O echipă specială de supraveghere, formată din opt persoane, a fost trimisă de la Moscova la biroul din Londra ca să îi urmărească pe Cei Cinci şi pe alţi presupuşi falşi agenţi sovietici, în speranţa de a le descoperi contactele cu ofiţerii britanici de caz (inexistenţi).[57]

Spre deosebire de operaţiunile de dezinformare ale Uniunii Sovietice, cele ale serviciilor britanice nu au fost confundate cu teoria conspiraţiei. Nicio agenţie din istoria britanică, probabil niciuna din istoria serviciilor de informaţii, nu a pus la cale vreodată o gamă atât de largă de diversiuni ingenioase şi cu o rată de succes atât de mare ca B1a de la MI5, secţia pentru agenţi dubli a diviziei de contraspionaj din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Majoritatea noilor recruţi ai secţiei erau atât de entuziasmaţi de cultura creată de şeful lor, Thomas „Tar" Robertson, încât au abordat arta diversiunii cu o viteză şi ingeniozitate ieşite din comun.[58] De asemenea, succesul dezinformărilor britanice din timpul războiului a fost posibil datorită unui grad de cooperare interdepartamentală de neimaginat în cazul celorlalţi principali beligeranţi. Selectarea zilnică a informaţiilor şi a dezinformărilor ce urmau a fi transmise inamicului a fost încredinţată comitetului denumit în mod imaginativ Comitetul Douăzeci, numit aşa deoarece simbolul roman pentru numărul 20 (XX) este o cruce dublă.[413] Comitetul, din care făceau parte reprezentanţi de la MI5, SIS, Cabinetul de Război, din cele trei departamente de informaţii, Cartierul General al forţelor defensive şi, când era necesar, şi din alte departamente interesate, şi-a început întrunirile în ianuarie 1941, acestea continuând săptămânal pe toată durata războiului, sub conducerea inspirată a preşedintelui MI5, istoricul J. C. Masterman, absolvent de Oxford şi ulterior cavaler. Masterman a precedat prima întâlnire a Comitetului Douăzeci cu ceea ce a numit mai târziu „o decizie mică, dar importantă, şi anume că membrii trebuie să primească întotdeauna ceai şi o chiflă":

> În vremuri de lipsuri acute şi raţionalizare, furnizarea de chifle nu era o sarcină uşoară, dar prin hoţie sau escrocherie (mai ales prin escrocherie) am reuşit întotdeauna să le oferim pe tot parcursul anilor de război. Oare acest lucru simplu a fost unul dintre motivele pentru care prezenţa la Comitet a fost aproape întotdeauna de sută la sută?

Masterman avea şi darul de a crea consens. Doar la una dintre cele 226 de întâlniri a fost supus la vot un dezacord.[59] Iniţial, Comitetul Douăzeci a considerat dificil să aprecieze gradul de succes al activităţii sale. Dar chiar de

---

[412] Nu este corect să fie învinovăţiţi Cei Cinci pe baza eşecurilor personale ale Zoiei Rîbkina, şefa biroului britanic al Centrului. Tendinţele sale paranoice erau împărtăşite pe scară largă. (*N.a.*)

[413] Joc de cuvinte în limba engleză: „*double cross*" înseamnă şi cruce dublă, şi trădare. (*N.t.*)

la prima întâlnire, a început să bănuiască, iar bănuiala s-a adeverit curând, faptul uluitor că, după cum a spus Masterman, datorită sistemului XX, „conduceam activ şi controlam sistemul de spionaj german din ţară”. În strânsă colaborare cu B1a şi Comitetul Douăzeci, Secţia de comandă de la Londra (LCS) a coordonat o acţiune de dezinformare strategică globală „cu scopul de a determina inamicul să îşi irosească resursele militare”.[60]

Timp de aproape doi ani după ce Churchill a devenit prim-ministru, Sistemul XX a fost singurul secret major de informaţii păstrat faţă de el. Spre deosebire de Menzies, şeful SIS, care făcea vizite regulate la Downing Street nr. 10, Sir David Petrie, directorul general al MI5 din 1941 până în 1946, l-a ţinut pe Churchill la distanţă. Ştiind cât de fascinat ar fi fost prim-ministrul dacă ar fi ştiut despre Sistemul XX, directorul general a preferat să nu-i spună nimic, de teamă că ar putea interveni în activitatea acestuia. Deşi entuziasmul lui Churchill pentru activitatea de spionaj era mai mare decât al oricărui alt prim-ministru britanic de până atunci, Petrie avea dreptate să fie neliniştit cu privire la direcţia în care ar putea duce acest entuziasm.[61]

Înainte de *Operaţiunea MINCEMEAT*, din primăvara lui 1943, şeful Secţiei de comandă de la Londra, colonelul J.H. Bevan, a considerat totuşi necesar, pentru prima dată, să obţină aprobarea premierului pentru o operaţiune de dezinformare. Ideea MINCEMEAT, pusă la cale de B1a şi supravegheată de LCS, era să facă rost de un cadavru dintr-un spital din Londra, să-l îmbrace în uniforma unui ofiţer de stat-major al comandantului Operaţiunilor Comune, viceamiralul lord Louis Mountbatten, să-i ataşeze o servietă care să conţină documente strict secrete fictive şi să trimită un submarin să lase cadavrul deghizat pe coasta spaniolă. Când s-a dus în Downing Street nr. 10, pe 15 aprilie, Bevan l-a găsit pe Churchill aşezat în pat, fumând un trabuc şi „înconjurat de hârtii şi de cutii, negre şi roşii, ale cabinetului”. Churchill şi-a dat aprobarea cu entuziasm. I-a spus lui Bevan că, dacă operaţiunea nu reuşea din prima încercare, atunci „va trebui să luăm cadavrul înapoi şi să-l mai dăm o dată la apă”.

Pe 30 aprilie, trupul neînsufleţit al ofiţerului fictiv, ale cărui documente contrafăcute îl identificau ca fiind maiorul William „Bill” Martin din Marina Regală, a fost găsit pe coasta de sud-vest a Spaniei de către un pescar local. Deşi corpul „maiorului Martin” a fost predat oficialităţilor britanice, aşa cum era de aşteptat, spaniolii progermani au permis Abwehr să fotografieze documentele din servietă. Acestea includeau scrisori olografe ale lui Mountbatten şi ale comandantului-adjunct al Statului-Major Imperial, generalul-locotenent Sir Archibald Nye, precum şi şpalturile unui manual privind Operaţiunile Comune pentru care Eisenhower (care îşi dăduse acordul pentru diversiune) ar fi acceptat să scrie o prefaţă. Documentele indicau în mod eronat că aliaţii planificaseră o debarcare în Grecia, care avea să se desfăşoare sub numele de cod HUSKY. Curând după aceea, decriptările ULTRA au dezvăluit că nemţii fuseseră înşelaţi total. Un mesaj trimis lui Churchill în timpul unei vizite la Washington spunea, pur şi simplu: „MINCEMEAT înghiţit pe nemestecate”. Chiar şi atunci când atacul aliat din iulie a avut loc în Sicilia, în loc de Grecia, germanii tot n-au pus la îndoială autenticitatea documentelor MINCEMEAT, ajungând la concluzia că, probabil, planurile Aliaţilor se schimbaseră.[62]

Nevoia de a-l informa pe Churchill cu privire la pregătirile pentru *Operaţiunea MINCEMEAT* a convins conducerea MI5 şi pe şeful Administraţiei pentru Securitate, Duff Cooper, că a sosit momentul să-i trimită acestuia un raport lunar asupra operaţiunilor MI5 împotriva inamicului – în special cu

privire la diversiunile elaborate de B1a şi puse în practică de agenţii săi dubli. Primul „Raport lunar privind activităţile serviciului de securitate”, prezentat pe 26 martie 1943, a avut un succes instantaneu asupra prim-ministrului. Churchill a notat cu cerneală roşie: „extrem de interesant”. Petrie a scris mai târziu că, începând de atunci, Churchill „a manifestat un interes personal susţinut pentru munca noastră”. MI5 avea grijă să includă exemple deosebit de picante, despre care avea convingerea că îl vor atrage pe premier. Printre acestea, cazul lui Eddie Chapman (nume de cod ZIGZAG), un criminal de carieră extravagant din Londra, care, după ce a fost recrutat de Abwehr, şi-a oferit serviciile şi MI5, la sfârşitul lui 1942. Un an mai târziu, Chapman a devenit primul britanic căruia i s-a acordat Crucea de Fier ca recunoaştere pentru „zelul şi succesul său remarcabil”. Principalul său merit a fost o operaţiune majoră de sabotaj asupra fabricii producătoare de avioane de Havilland de la Hatfield, care construia bombardierele Mosquito pentru atacurile asupra oraşelor germane. Chapman a oferit Abwehr fotografii impresionante ale clădirilor distruse ale fabricii, care fuseseră însă acoperite cu prelate, iar în jurul lor fusese împrăştiat moloz. „Sabotajul” a fost o farsă, orchestrată de B1a.

Primul „Raport lunar privind activităţile serviciului de securitate” transmis lui Churchill a stabilit un model pentru următoarele. Diferite secţii ale MI5 concepeau ciorne ce aveau în total 16 pagini dactilografiate la un rând. Anthony Blunt redacta un rezumat, iar varianta finală, de aproximativ două pagini şi jumătate, o scria în colaborare cu viitorul director general al MI5, Dick White. Din moment ce Blunt a continuat să redacteze rapoartele lunare către Churchill pe toată durata războiului, este foarte probabil ca acestea să fi ajuns şi la serviciile de informaţii sovietice – şi, foarte posibil, şi la Stalin. De fapt, este posibil ca Moscova să fi primit versiunea mai lungă, înainte ca aceasta să fie rezumată de Blunt, având astfel la dispoziţie rapoarte mai detaliate decât Churchill.[63]

Deşi sistemul britanic XX a realizat cea mai eficientă diversiune strategică din istoria războiului, rezultatul conflictului militar a fost decis pe Frontul de Est. Victoria sovietică de la Kursk, din iunie 1943, a deschis calea spre o înaintare practic neîntreruptă a Armatei Roşii, care s-a încheiat aproape doi ani mai târziu, când mareşalul Gheorghi Jukov a acceptat capitularea Berlinului. Prima dată când partizanii au contribuit semnificativ la victoria Armatei Roşii a fost la Kursk, mai ales prin sabotarea reţelei de transport a Wehrmachtului.[64] O istorie oficială sovietică a susţinut mai târziu că partizanii au fost responsabili pentru uciderea a 137 000 de germani, printre care 87 de oficialităţi naziste de rang înalt vizate în mod special pentru a fi asasinate.[65]

Deşi afirmaţia era probabil exagerată, Abwehr s-a simţit copleşit de numărul mare de partizani care acţionau în secret în spatele liniilor germane. Până în vara lui 1944, conducerea Abwehr credea că sunt 20 000 de partizani, iar numărul lor creştea cu câte 10 000 la fiecare trei luni.[66] Printre cei mai greu de detectat erau *Besprisorniki*, adolescenţi instruiţi pentru acţiuni de recunoaştere şi sabotaj. Chiar şi Wehrmachtul le admira curajul. Un raport al unei unităţi germane a descris cazul unui „băiat crescut doar pe jumătate” care fusese prins făcând însemnări referitoare la mişcările de trupe. La interogatoriu, el a refuzat cu fermitate să spună cine i-a dat ordinele şi „a continuat să spună minciuni stângace”. În cele din urmă, militarii germani au decis să-l sperie pentru a-l determina să cedeze. Întâi, a fost forţat să asiste la împuşcarea a şapte prizonieri adulţi. Apoi l-au anunţat să se pregătească

pentru propria execuţie. În ultimul moment, în timp ce plutonul de execuţie ochea, militarii i-au spus că-i vor cruţa viaţa dacă mărturiseşte adevărul:

> Tânărul a zâmbit obraznic şi a spus că ştie că va fi omorât chiar dacă vorbeşte. Când anchetatorul l-a asigurat din nou că putea să-şi salveze viaţa doar dând numele celui care l-a angajat, băiatul a răspuns: „Ştiu foarte bine că voi fi împuşcat chiar dacă spun adevărul. Îţi spun acum adevărul: Te-am minţit de şase ori şi o voi face şi a şaptea oară!”

Raportul nu menţionează soarta copilului. Probabil a fost împuşcat.[67]

Relatările sovietice despre fapte incontestabil eroice ale partizanilor nu menţionau că aceştia erau folosiţi cel puţin la fel de frecvent împotriva „colaboraţioniştilor” ruşi ca şi împotriva inamicului; în realitate, probabil că au ucis mai mulţi colaboraţionişti decât nemţi. Beria a raportat în 1943 că NKVD arestase şi interogase 931 549 de suspecţi în teritoriul eliberat de Armata Roşie, dintre care 80 296 au fost „demascaţi ca spioni, trădători, dezertori, bandiţi şi elemente criminale”.[68] Viitorul ofiţer KGB (care a dezertat la SIS) Vasili Mitrohin i-a spus ulterior lui Christopher Andrew că, şi cu o generaţie mai târziu, amintirile din timpul războiului despre pedepsirea brutală a multor mii de ucraineni „antisovietici” îi mai dau uneori coşmaruri. Nu putea să se adune pentru a-i povesti lui Andrew toate lucrurile la care fusese martor. „Eram de-a dreptul îngrozit”, a fost tot ce a putut spune.[69]

Unul dintre principalele roluri ale serviciilor sovietice de informaţii din timpul războiului a fost purificarea etnică. Populaţii întregi au fost identificate drept colaboraţionişti de către Stalin şi NKVD. Primii deportaţi au fost karaceaii, păstori turcici din nord-vestul Caucazului. Deşi cei mai mulţi karaceai nu au colaborat cu invadatorii nemţi, unii chiar punându-şi în pericol viaţa pentru a oferi refugiu copiilor evrei, o minoritate spera că Hitler le-ar oferi independenţa. NKVD a susţinut că aceştia călăuziseră forţele germane prin trecătorile de munte din Georgia. Beria şi adjunctul său, Ivan Serov, i-au acuzat pe karaceai că sunt o „naţiune trădătoare”. În octombrie 1943, raionul autonom Karaceai a fost desfiinţat, iar 53 000 de membri ai NKVD au deportat peste 69 000 de karaceai, în majoritate femei şi copii, în Kazahstan. Nu li s-a permis să-şi ia cu ei îmbrăcăminte călduroasă, iar circa 40% dintre ei au murit în timpul călătoriei. Şi soldaţii karaceai din Armata Roşie au fost deportaţi imediat după ce au fost demobilizaţi.[414]

Apoi, NKVD s-a răzbunat pe kalmâci, văcarii mongoli budişti care locuiau între Stalingrad şi Marea Caspică şi care au fost acuzaţi că au livrat vite pentru aprovizionarea forţelor germane. În decembrie 1943, republica autonomă Kalmâkia a fost desfiinţată şi peste 90 000 de kalmâci (urmaţi ulterior de 20 000 de kalmâci din Armata Roşie) au fost deportaţi în ţinuturile îngheţate din Arctica şi Siberia de Est, unde au fost condamnaţi la muncă forţată. În aprilie 1944, Beria i-a raportat lui Stalin că deportarea a fost realizată fără probleme sau „excese”. În realitate, peste jumătate din kalmâci au murit înfometaţi.[415]

Cele mai ambiţioase operaţiuni de epurare etnică ale NKVD au fost cele din Caucazul de Nord împotriva cecenilor şi a inguşilor, care duseseră un război de gherilă împotriva guvernării ruseşti din ultimele două secole. La 17

---

[414] În martie 1944, 37 000 de balkiri, ciobani turcici ca şi karaceaii, au fost deportaţi din Caucaz. Vezi Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, pp. 391-394. (*N.a.*)

[415] În 1939 populaţia din Kalmâkia totaliza 134 000 de locuitori. La Recensământul din 1935, erau 53 000. Vezi Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, pp. 390-391. (*N.a.*)

februarie 1944, Beria a anunţat planul de deportare, în opt zile, a aproape 460 000 de ceceni şi inguşi (precum şi a unora dintre vecinii lor). Ca şi în cazul deportării kalmâcilor, Beria i-a raportat lui Stalin că întreaga operaţiune a avut loc fără probleme. A omis să menţioneze că, în locurile în care zăpada împiedica deportarea, NKVD le dădea foc sătenilor în hambare, grajduri şi moschei. Cecenia şi Inguşeţia au fost şterse de pe hartă. Beria, Serov şi doi generali NKVD au primit din partea Sovietului Suprem Ordinul „Suvorov” (Clasa I).[416]

În mai 1944, circa 240 000 de tătari din Crimeea, unii dintre ei soldaţi ai Armatei Roşii, au fost acuzaţi de NKVD de dezertare, au fost înconjuraţi de 32 000 de soldaţi NKVD şi deportaţi în camioane de vite, în principal în Uzbekistan. Unii au fost trimişi la muncă silnică, 6 000 au fost arestaţi pentru activităţi „antisovietice” şi 700 au fost executaţi ca spioni. În termen de şase luni, aproape jumătate dintre cei deportaţi au murit. Când Stalin, Churchill şi Roosevelt s-au întâlnit la Ialta, în februarie 1945, probabil că în Crimeea nu se mai afla niciun tătar.[70]

Ororile epurării etnice sovietice nu se compară, bineînţeles, cu cele ale Holocaustului nazist, soldat cu moartea a circa şase milioane de evrei, reprezentând o treime din populaţia evreiască a lumii la izbucnirea războiului. Câte informaţii au primit aliaţii în legătură cu „soluţia finală” rămâne subiect de controversă. Totuşi, se pare că detaliile despre uciderea în masă a evreilor de la Auschwitz II (Birkenau) nu au ajuns la Londra şi Washington până în vara lui 1944, la doi ani după declanşarea operaţiunii.[71]

Holocaustul a fost controlat mai eficient şi a avut prioritate mai mare pentru Hitler decât culegerea de informaţii externe. După ce fusese învinsă de la Stalingrad şi Kursk, când înfrângerea Germaniei devenise inevitabilă, Abwehr nu a mai putut atrage informatori externi de valoare.[72] După o analiză îndelungată a documentelor decriptate ale Abwehr, Hugh Trevor-Roper a ajuns la concluzia că era „incapabil să îşi evalueze propriile rapoarte […]. Berlinul nu este deloc la curent şi nici nu are o opinie solidă cu privire la viitorul strategic şi, prin urmare, trebuie să îi lase pe generalii şi pe amiralii de la faţa locului să îşi facă o părere oferindu-le acces rapid la rapoartele primite”.[73] În mod ironic, unele informaţii în care Abwehr avea cea mai mare încredere erau cele produse de sistemul britanic XX. Nu avea, de exemplu, nicio îndoială cu privire la fiabilitatea şi importanţa informaţiilor fictive ce i-au fost furnizate prin dezinformarea MINCEMEAT.[74]

În februarie 1944, după ce un ofiţer al Abwehr de la Istanbul a trecut în tabăra britanică[417], Hitler a desfiinţat Abwehr ca organizaţie independentă, plasând-o sub comanda lui Himmler şi a SD. SD a crezut că a obţinut controlul asupra unei reţele ample de agenţi Abwehr din Marea Britanie. În realitate, toţi erau agenţi dubli, controlaţi de MI5, care îi dezinformau pe ofiţerii de caz din Germania. SD a avut totuşi un agent autentic important: Elyesa Bazna (cu numele de cod CICERO), valetul ambasadorului britanic la Ankara, Sir Hughe Knatchbull-Hugessen. Din octombrie 1943 până în februarie 1944, Bazna a

[416] Cecenii şi inguşii, călîţi de viaţa de la munte, au rezistat deportării mai bine decât karaceaii şi kalmâcii. Totuşi, până în octombrie 1945, o cincime dintre cei deportaţi muriseră. *Ibid.*, pp. 392-393; Burds, „Soviet War against «Fifth Columnists»„. (*N.a.*)

[417] Reprezentantul Abwehr la Zürich, Hans-Bernd Gisevius, a trimis informaţii către SIS prin Halina Szimanská, care a lucrat atât pentru serviciile de informaţii britanice, cât şi pentru cele poloneze. În ciuda multor speculaţii care indicau contrariul, înregistrările SIS indică faptul că amiralul Canaris, comandantul Abwehr, nu a făcut acelaşi lucru. Vezi Jeffery, *MI6*, pp. 380-382. (*N.a.*)

fotografiat corespondenţa diplomatică clasificată a ambasadorului. Printre documente se afla şi o transcriere a negocierilor dintre Churchill, Roosevelt şi Stalin de la Conferinţa de la Teheran din noiembrie 1943, cel mai bine păzit secret al aliaţilor pe baza căruia, avea să scrie Trevor-Roper mai târziu, „s-ar fi putut deduce" planurile de invazie a nordului Franţei ocupate, în *Operaţiunea OVERLORD*. Dar analiza a fost slabă şi secretul nu a fost descoperit. Până în primăvara lui 1944, când Bazna încetase să furnizeze documente, el era suspectat la Berlin că desfăşura o acţiune de dezinformare britanică – în mod ironic, într-un moment în care dezinformarea produsă de sistemul XX era acceptată ca fiind autentică. Bazna a fost recompensat cu generozitate pentru serviciile sale cu bani falşi, după cum a descoperit mai târziu. Neştiind că nemţii au folosit atât de slab informaţiile CICERO, Stewart Menzies, directorul SIS, a numit cazul „un dezastru naţional îngrozitor".[75]

Ceea ce a aflat Churchill despre sistemul XX în 1943 l-a convins că, „în vreme de război, adevărul este atât de preţios, încât trebuie să fie întotdeauna însoţit de o gardă de minciuni".[76] Nicio operaţiune militară din istoria britanică nu a fost vreodată atât de bine protejată prin dezinformare ca invazia aliaţilor din nordul Franţei ocupate în 1944. Spre sfârşitul lui 1943, conferinţele comandamentului mixt britanic şi american, desfăşurate la Cairo şi Teheran, au decis să lanseze invazia în mai 1944 (data a fost amânată ulterior până la debarcările din ziua Z, din 6 iunie). Colonelul Bevan de la Secţia de comandă din Londra a fost instruit să pregătească planurile de dezinformare pentru OVERLORD. Obiectivele lor cheie erau:

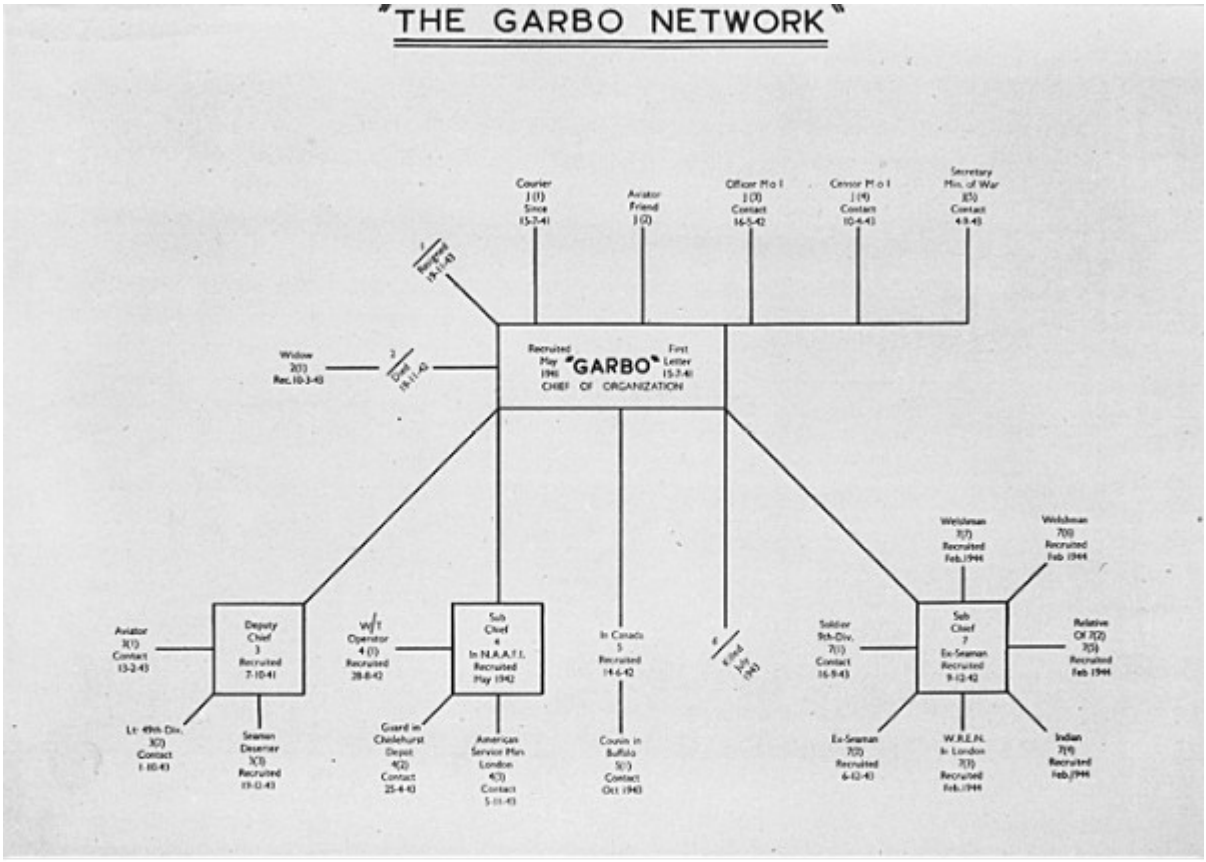
> a. Să determine Comandamentul german să creadă că atacul principal şi continuarea vor avea loc în Pas-de-Calais sau la est de această zonă, încurajând astfel inamicul să menţină sau să sporească efectivele forţelor aeriene şi terestre şi ale fortificaţiilor de acolo, în detrimentul altor zone, în special al regiunii Caen [din Normandia].
>
> b. Să facă inamicul să aibă îndoieli cu privire la data şi ora atacului real.
>
> c. În timpul şi după atacul principal, să menţină cele mai importante forţe terestre şi aeriene germane în Pas-de-Calais sau la est de această zonă, timp de cel puţin 14 zile.

Toate cele trei obiective au fost atinse.[77] Printr-un amestec de dezinformare cu agenţi dubli şi comunicaţii false ale Aliaţilor trimise în cifruri cu grad scăzut de dificultate, care să fie interceptate de nemţi, OKW a fost convins că uriaşul (şi în întregime fictivul) Grup Întâi al Armatei SUA (FUSAG), comandat de formidabilul general George S. Patton, cu cartierul general în Dover, aştepta să invadeze Pas-de-Calais.[78] FUSAG (First United States Army Group) a fost cea mai mare forţă-fantomă din istoria militară. În săptămânile de dinainte de OVERLORD, SIGINT a dezvăluit o serie de planuri de recunoaştere aeriană germană care ar fi putut descoperi acţiunea de inducere în eroare. Toate planurile au fost dejucate de comandamentele aerian şi de coastă.[79]

Agentul dublu care a contribuit cel mai mult la succesul diversiunii FORTITUDE, ce a precedat debarcările din Ziua Z, a fost antifascistul spaniol Juan Pujol, care a primit numele de cod GARBO, ca un tribut adus calităţii sale de vedetă. În primele şase luni ale anului 1944, în colaborare cu ofiţerul său de caz MI5, Tomás Harris, Pujol a trimis mai mult de 500 de mesaje către

biroul Abwehr de la Madrid, care, potrivit informaţiilor ULTRA, au fost transmise la Berlin, multe fiind marcate ca fiind „Urgent”.[418]

În ciuda disputelor în relaţiile dintre OSS, SOE şi SIS, secţia de contrainformaţii a OSS, X-2, fondată în 1943, a fost înştiinţată despre GARBO şi despre Sistemul XX. Un ofiţer X-2 a primit un birou în cabinetul şefului secţiei de agenţi dubli a MI5. X-2 şi-a exprimat în particular surpriza faţă de apropierea cooperării sale cu MI5:

Cea mai mare reţea de agenţi fictivi din istoria spionajului, care a permis, în cel de-al Doilea Război Mondial, desfăşurarea celei mai mari diversiuni strategice din istoria conflictelor militare.

A fost ceva fără precedent şi dincolo de orice aşteptări ca fie şi unui aliat să i se acorde acces deplin la toate dosarele secrete şi să i se aducă la cunoştinţă sursele lor; să i se acorde accesul la informaţii despre cele mai secrete metode şi proceduri; şi la informaţii despre personal şi sistemul de organizare şi operaţional – pe scurt, să aibă acces la cele mai intime secrete, în acest caz, probabil ale celor mai experimentate şi mai eficiente şi, prin urmare, celor mai bine protejate sisteme de securitate din lume. Cu toate acestea, britanicii au făcut-o. Implicaţiile acestui fapt sunt uluitoare – şi complet inexplicabile prin simplul schimb de avantaje reciproce.[80]

---

[418] După ce a fost refuzat iniţial de serviciul britanic de informaţii, Pujol şi-a oferit serviciile nemţilor, care l-au recrutat sub numele de Agent ARABEL. Decodarea corespondenţei Abwehr a scos la iveală faptul că, în loc să trimită rapoarte către Abwehr din Marea Britanie, Pujol trimitea dezinformări inventate de el, de la Lisabona. Pujol a fost recrutat de SIS în martie 1942 şi, după ce s-a mutat în Anglia, a fost ulterior transferat sub comanda MI5. Vezi Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 253-254. (*N.a.*)

Actul final al diversiunii care a precedat Ziua Z le-a fost încredinţat, în mod adecvat, celor mai experimentaţi profesionişti, GARBO şi Tomás Harris. După câteva săptămâni de presiuni, Harris a obţinut permisiunea ca GARBO să transmită prin cablu informaţia că forţele aliate se îndreaptă către plajele din Normandia, dar prea târziu ca nemţii să beneficieze de ea. GARBO a adăugat un avertisment că debarcarea reprezintă o diversiune, iar principalul atac era planificat pentru Pas-de-Calais. Deşi staţia radio a Abwehr de la Madrid era închisă în mod normal de la ora 23:30 până la ora 7:30, GARBO i-a avertizat să fie pregătiţi să primească un mesaj la ora 3 dimineaţa, pe 6 iunie (Ziua Z). Din motive necunoscute, Madridul nu a recepţionat mesaje până după ora 6 dimineaţa şi a primit avertismentul cu câteva ore mai târziu decât era intenţionat. Dar credibilitatea lui GARBO a fost puternic consolidată.[81]

Pe 6 iunie la amiază, Churchill, urmărit din Speaker's Gallery de soţia şi de fiica sa cea mare, a făcut anunţul în faţa unei Camere a Comunelor ticsite: „În cursul nopţii şi la primele ore ale dimineţii, a avut loc prima dintr-o serie de debarcări în forţă pe continentul european". Prim-ministrul s-a gândit probabil că referirea sa la alte debarcări care aveau să urmeze după Ziua Z va întări convingerea Germaniei că în zona Calais este planificat un atac aliat chiar mai amplu. Tar Robertson şi alţi agenţi de la B1a au fost şocaţi de afirmaţia lui Churchill, care – deşi fără să-şi dea seama – contrazicea un mesaj anterior trimis de GARBO către Abwehr, conţinând o directivă fictivă a Departamentului politic de război (PWE) privind necesitatea de a evita orice referire publică la „alte atacuri şi diversiuni". Greşeala prim-ministrului părea să justifice temerea anterioară a MI5 că, dacă Churchill ar fi fost informat despre operaţiunile de diversiune (aşa cum era în cazul acesta), ar fi putut să-şi asume o iniţiativă proprie. La ora 20 în Ziua Z, GARBO a transmis un mesaj la Madrid, spunând că a vorbit cu directorul PWE, care era nemulţumit de faptul că Churchill ignorase directiva sa. Prim-ministrul, a pretins GARBO destul de neconvingător (fără să trezească însă suspiciunile ofiţerilor din Abwehr), s-a simţit obligat să nu denatureze faptele când anunţa invazia în faţa Camerei Comunelor şi a întregii ţări.

GARBO şi-a încheiat mesajul radio cu o critică nimicitoare la adresa staţiei radio care nu reuşise să recepţioneze la ora 3 dimineaţa informaţiile vitale privind iminenta debarcare aliată din Normandia: „Acest lucru mă face să mă îndoiesc de seriozitatea şi simţul responsabilităţii dvs. Prin urmare, cer o clarificare imediată asupra celor întâmplate". În dimineaţa următoare, după o presupusă noapte albă, GARBO a transmis un nou mesaj de reproş, de data aceasta combinat cu autocompătimire:

> Sunt foarte dezgustat întrucât în această luptă pe viaţă şi pe moarte nu pot accepta scuze sau neglijenţă [...]. Dacă nu ar fi idealurile şi credinţa mea, aş renunţa la această activitate în care am eşuat. Scriu aceste mesaje pentru a le trimite chiar în această seară, deşi oboseala şi epuizarea din cauza muncii excesive pe care am depus-o mă copleşesc.

Ofiţerul de caz Abwehr din Madrid, care nu reuşise să se asigure că staţia radio era pe recepţie la ora 3 dimineaţa, a răspuns cu părere de rău, lăudând înflăcărat gradul de inteligenţă al lui GARBO: „Vreau să subliniez în termeni clari că munca dvs. din ultimele săptămâni a permis comandamentului nostru să fie complet avertizat şi pregătit". Acest omagiu, care probabil i-a făcut pe GARBO şi pe Harris să râdă în hohote, a fost citat în raportul din iunie al Serviciului de Securitate către prim-ministrul britanic.[82]

Înainte de Ziua Z, era de aşteptat ca ficţiunea despre atacul planificat la Pas-de-Calais să nu poată fi menţinută mai mult de zece zile după debarcarea din Normandia. Totuşi, ULTRA a arătat că diversiunea a rămas întipărită în mintea lui Hitler şi a comandamentului său mult mai mult timp. În restul lunii iunie, GARBO şi BRUTUS, un alt agent dublu, au continuat să trimită rapoarte alarmante despre noi valuri de forţe americane care ar fi venit în Marea Britanie şi despre concentrările de trupe din sud-estul Angliei, aparent pregătite pentru un atac la Pas-de-Calais. Patru săptămâni după Ziua Z, Înaltul Comandament german menţinea în continuare 22 de divizii care aşteptau să respingă un atac al inexistentului FUSAG. Raportul lunar al Serviciului de Securitate pentru iunie, transmis la 3 iulie prim-ministrului, conchidea:

> Este bine cunoscut faptul că nemţii intenţionau la un moment dat să deplaseze anumite divizii din zona Pas-de-Calais în Normandia, dar, având în vedere posibilitatea unei ameninţări pentru zona Pas-de-Calais, acestea au fost fie oprite în drumul lor spre Normandia şi rechemate, fie s-a decis că nu ar trebui să fie deplasate deloc.

Churchill a fost informat şi că Berlinul i-a acordat lui GARBO Crucea de Fier (Clasa a II-a); următorul mesaj radio german de la ofiţerul său de caz a fost citat ca exemplu al laudelor pe care le primeau el şi agenţii săi imaginari: „Exprim din nou, faţă de dumneavoastră, ca şef de serviciu responsabil, şi de toţi colaboratorii dumneavoastră, recunoştinţa noastră absolută pentru munca perfectă şi preţuită şi vă rog să continuaţi să fiţi alături de noi în aceste ore supreme şi decisive ale luptei pentru viitorul Europei. *Saludos*". Raportul din iunie al Serviciului de Securitate adresat prim-ministrului cita şi un „mesaj entuziast de încurajare" de la ofiţerul său de caz german: „Mesajele dumneavoastră despre concentrări şi mişcări de trupe (mai ales despre indicii că trupele se pregătesc pentru acţiune) nu sunt doar extraordinar de importante, ci pot chiar şi să decidă rezultatul războiului".[83]

La o lună după Ziua Z, Eisenhower a declarat: „Nu pot să subliniez îndeajuns importanţa menţinerii, atâta timp cât este omeneşte posibil, a ameninţării aliate pentru zona Pas-de-Calais, care a adus deja beneficii enorme, şi, cu grijă, o va face şi în continuare". Doar în ultima săptămână a lunii iulie, cartierul general al feldmareşalului Gerd von Rundstedt, comandantul suprem german de pe Frontul de Vest, a conchis: „cu cât mai mult teren câştigă Montgomery la sud de capul de pod [din Normandia] şi cu cât face acest lucru mai repede, cu atât mai puţin probabil va fi ca forţele care încă se află în Anglia să efectueze o debarcare într-un punct nou".[84]

La Moscova, pregătirile pentru Ziua Z au restabilit încrederea Centrului în Cei Cinci de la Cambridge. Pe 26 mai 1944, Blunt a transmis o copie completă a întregului plan de diversiune elaborat în cadrul OVERLORD. Pe 7 iulie, el a transmis un raport cuprinzător despre rolul Diviziei B în diversiune şi, în special, despre folosirea agenţilor dubli. (Stresul vieţii sale duble a avut un impact mai mare asupra lui Blunt decât asupra celorlalţi din grupul Celor Cinci. El a fost supus unei presiuni atât de vizibile, încât Centrul nu a obiectat împotriva deciziei sale de la sfârşitul războiului de a se întoarce la cariera de istoric al artei şi de a accepta o slujbă de custode al tablourilor regale.[85]) Pe 29 iunie, Centrul a informat biroul din Londra că documentele importante ale SIS furnizate recent de Kim Philby (care avea numele de cod SÖHNCHEN) fuseseră coroborate în mare măsură cu materiale provenind din „alte surse" (probabil de la OSS, în interiorul căruia se aflau spioni sovietici): „Aceasta este

o confirmare fermă a onestităţii lui S[ÖHNCHEN] în activitatea pe care o depune pentru noi, ceea ce ne obligă să ne revizuim atitudinea faţă de el şi de întregul grup”. Acum era clar, recunoştea Centrul, că informaţiile din partea Celor Cinci sunt „de mare valoare” şi trebuie menţinute cu orice preţ: „În numele nostru, transmiteţi-i multă recunoştinţă lui S[ÖHNCHEN] pentru activitatea lui [...]. Dacă găsiţi potrivit şi posibil, oferiţi-i lui S[ÖHNCHEN], cu tactul de rigoare, o recompensă de 1 000 de lire sau oferiţi-i un cadou de această valoare”. După ani întregi în care fenomenala muncă a lui Philby ca agent de infiltrare a fost subevaluată, ignorată sau suspectată de către Centru, acesta s-a simţit emoţionant de recunoscător pentru recunoaşterea mult amânată a realizărilor sale. „De-a lungul acestui deceniu de muncă”, a transmis el Moscovei, „n-am fost niciodată atât de mişcat ca acum de darul vostru şi nu mai puţin profund emoţionat de scrisoarea voastră (de mulţumire).” La loc de cinste printre informaţiile care au redat încrederea Centrului în Philby s-au aflat rapoartele sale trimise începând din 1944 despre înfiinţarea unei noi Secţii IX la SIS, care „să studieze arhivele legate de activitatea sovietică şi comunistă din trecut”. Solicitat de noul său supervizor, Boris Krötenschield, Philby a reuşit la sfârşitul anului să devină şeful unei Secţii IX extinse, însărcinată cu „culegerea şi interpretarea informaţiilor privind spionajul şi acţiunile subversive sovietice şi comuniste de pretutindeni din lume, cu excepţia teritoriului britanic”. Unul dintre colegii săi din cadrul SIS, Robert Cecil, a scris mai târziu: „Dintr-o lovitură, Philby s-a [...] asigurat că întregul efort postbelic de a contracara spionajul comunist va fi cunoscut la Kremlin. Istoria spionajului consemnează puţine asemenea lovituri de maestru”.[86]

Infiltrarea serviciilor de informaţii sovietice în Statele Unite a fost la fel de remarcabilă. Pe parcursul războiului a existat un decalaj uluitor între informaţiile furnizate lui Stalin despre Statele Unite şi cele despre Uniunea Sovietică aflate la dispoziţia lui Roosevelt. În timp ce Centrul pătrundea în toate departamentele administraţiei lui Roosevelt, OSS – ca şi Serviciul Secret de Informaţii (SIS) britanic – nu avea niciun singur agent la Moscova. Administraţia Roosevelt părea indiferentă faţă de problema spionajului sovietic în Statele Unite. Pe 2 septembrie 1939, a doua zi după izbucnirea războiului în Europa, Whittaker Chambers, fost curier al Direcţiei a Patra, i-a dezvăluit lui Adolf Berle, secretar adjunct de stat şi consilier pentru securitate internă al lui Roosevelt, o mare parte din ceea ce ştia despre reţeaua de agenţi de informaţii militare din Statele Unite (din care o mare parte fusese preluată recent de NKVD). Imediat după aceea, Berle a întocmit un memorandum pentru preşedinte, în care identifica agenţi de rang înalt, precum Alger Hiss, Harry Dexter White şi unul dintre principalii consilieri ai lui Roosevelt, Lauchlin Currie (scris greşit Lockwood Curry). Roosevelt nu era interesat. Se pare că a respins ca fiind absurdă ideea penetrării sovietice în administraţia sa. La fel de uimitor, Berle şi-a clasat, pur şi simplu, propriul raport. Nici măcar nu a trimis o copie la FBI până când Biroul nu i-a solicitat acest lucru, în 1943.[87]

Molotov, ministrul sovietic de externe, considera rapoartele de informaţii despre SUA ca fiind cu mult mai importante decât depeşele diplomatice de la ambasada sovietică la Washington, care, după cum îi spunea el lui Stalin în septembrie 1942, erau rareori de un asemenea interes.[88] În 1944 a avut loc o întrerupere temporară în fluxul de informaţii despre politica externă a SUA de la cea mai productivă sursă a Centrului: ambasada americană de la Moscova. O verificare electronică realizată cu întârziere de un expert al FBI a dus, în

primele 24 de ore, la descoperirea a 120 de microfoane ascunse. Ulterior, potrivit unui martor ocular, „au tot descoperit, în picioarele meselor şi scaunelor noi livrate, în tencuială, oriunde şi peste tot”.[89] Pierderea informaţiilor de la ambasada SUA urma să se dovedească a fi doar temporară.[90]

Pe măsură ce se apropia finalul Marelui Război Patriotic, cel mai valoros agent sovietic de informaţii politice din Statele Unite devenise tânărul diplomat american Alger Hiss, agentul ALES al GRU. Agenţii sovietici din interiorul administraţiei Roosevelt nu au trezit niciodată la Centru suspiciunile pe care le treziseră Cei Cinci de la Cambridge, în parte pentru că se considera mai puţin probabil ca Roosevelt să comploteze împotriva aliaţilor săi ruşi. La conferinţa de la Ialta a celor Trei Mari din februarie 1945, Stalin a avut o întâlnire extraordinară cu Hiss, care rămâne unică în istoria activităţii de spionaj. Privind peste masa de conferinţe din palatul Livadia, îl putea vedea pe agentul ALES chiar în spatele umărului drept al lui Roosevelt. Stalin, fără îndoială, citise deja informarea lui Hiss cu privire la poziţia de negociere a SUA la Ialta.

Rezidentul NKGB „legal” din Washington, Anatoli Gorski, a raportat Centrului o lună mai târziu:

> Recent, ALES şi întregul său grup au fost distinşi cu decoraţii sovietice. După Conferinţa de la Ialta, când a plecat la Moscova, se pare că un personaj sovietic cu o funcţie de mare răspundere (ALES dădea de înţeles că era vorba de tovarăşul Vîşinski [ministru adjunct de externe]) intrase în legătură cu ALES şi, la cererea militarilor din NEIGHBOURS [GRU], i-a transmis recunoştinţa acestora.[91]

Stalin a fost de acord, fără îndoială, şi poate chiar responsabil pentru decizia de a i se acorda medalia lui Hiss.

Deşi pe timp de război Uniunea Sovietică a avut informaţii mai bune despre aliaţii săi (dintre care o parte au fost irosite) decât a avut vreodată orice altă putere, Aliaţii occidentali au avut informaţii mai bune despre inamic. Începând de la Midway[92], informaţiile de care dispuneau americanii au fost mai bune decât cele obţinute de japonezi în Războiul din Pacific. În cadrul forţelor armate japoneze, posturile din serviciile de informaţii erau considerate inferioare; cei mai capabili ofiţeri erau trimişi la operaţiuni.[93] În practică, evaluarea informaţiilor strategice revenea Departamentelor Întâi de Operaţiuni ale forţelor terestre şi marinei şi nu departamentelor lor de spionaj, care erau mai bine documentate.[94][419] Încercările de a înfiinţa un birou de informaţii al cabinetului în 1940, pentru a coordona şi disemina evaluarea informaţiilor, oarecum pe modelul JIC britanic, nu au avut succes.[420] Şeful Serviciului de Informaţii al armatei nu a jucat un rol semnificativ în planificarea operaţiunilor în timpul Războiului din Pacific.[95] Departamentele de Operaţiuni preferau în mod curent rapoarte din partea unităţilor operative de pe teren în locul evaluărilor informative.[96] De obicei, ministrul de externe Yosuke Matsuoka nu lua în considerare informaţiile care nu respectau opiniile sale.[97] În februarie 1943, după ce forţele japoneze au fost învinse de Statele

---

[419] Departamentele de informaţii militare şi navale japoneze, incomparabil mai reduse decât echivalentele lor americane, erau Departamentul al Doilea al Statului-Major general al Armatei şi Departamentul al Treilea al Statului-Major General al Marinei. (*N.a.*)

[420] După o serie de dispute interdepartamentale privind activităţile de informaţii, Biroul pentru Informaţii al cabinetului s-a limitat la activităţi de propagandă. Vezi Kotani, *Japanese Intelligence in World War II*, p. 161. (*N.a.*)

Unite la Guadalcanal, iar trupele germane au fost înfrânte de Armata Roşie la Stalingrad, Tokyo a trimis la Berlin o delegaţie condusă de un fost şef al serviciilor de informaţii ale armatei, generalul-maior Kiyotomi Okamoto. Delegaţia a raportat că forţa militară germană era „mai redusă decât ne-am fi aşteptat” când Japonia a început Războiul din Pacific. Dacă Germania urma să iasă victorioasă, ar fi trebuit să „depăşească multe provocări”. Cu excepţia departamentului de informaţii al armatei, majoritatea ofiţerilor japonezi au fost surprinşi şi şocaţi de aluzia clară că Germania ar fi, probabil, incapabilă să facă acest lucru.[98]

Generalul-maior Seizo Arisue, şeful Departamentului de informaţii al armatei în timpul Războiului din Pacific, a condamnat ulterior mentalitatea de „autosuficienţă” a Departamentului de Operaţiuni, căruia „îi displăcea chiar şi să asculte opiniile altora”. Arisue a fost chemat doar o singură dată în camera de operaţiuni a Marelui Cartier General Imperial, cu puţin înainte de atacul asupra forţelor britanice şi indiene la Imphal, pe frontul birmanez, în martie 1944. Arisue s-a opus lansării operaţiunii, dar sfatul său a fost respins, iar forţele japoneze au fost înfrânte.[99] Premiul pentru cea mai slabă evaluare a informaţiilor în Războiul din Pacific ar putea să revină anunţului oficial făcut de Marele Cartier General Imperial, cu doar şase luni mai târziu, că aviaţia japoneză a înregistrat o victorie şi mai devastatoare decât cea de la Pearl Harbor. Anunţul preciza că, în lupta aeriană care a precedat marea bătălie navală din golful Leyte, au fost scufundate 19 portavioane americane. Anunţul a generat o bucurie populară pe scară largă în Japonia. În realitate, nu fuseseră prezente decât 17 portavioane americane şi niciunul nu a fost scufundat. Cartierul General Imperial s-a bazat pe rapoarte operaţionale iremediabil de optimiste şi a ignorat total rapoartele informative ce se bazau în întregime pe analiza traficului SIGINT care arăta că marina americană nu a suferit pierderi.[100]

Cel mai mare triumf al serviciilor secrete sovietice în ultimele luni ale războiului a fost obţinerea planurilor bombei atomice cu care Statele Unite aveau de gând să învingă Japonia. În noiembrie 1944, cu numai opt luni înainte de explozia primei bombe atomice de la Alamogordo, Centrul a trimis o mustrare severă biroului din New York, pentru că nu reuşise să se infiltreze în proiectul strict secret de construire a bombei, cu numele de cod MANHATTAN. Centrul se plângea că primeşte cele mai importante informaţii despre bomba atomică din Anglia şi nu din Statele Unite.[101] Centrul era fără îndoială supărat că rivalul său, GRU, a avut mai mult succes. Doar doi ofiţeri de informaţii sovietici, Arthur Aleksandrovici Adams şi Jorj („George”) Abramovici Koval, au devenit mai târziu Eroi ai Rusiei pentru operaţiunile desfăşurate în Statele Unite în timpul războiului, când au reuşit să se infiltreze în proiectul MANHATTAN. Adams şi Koval, ambii agenţi GRU de origine evreiască, abia dacă sunt menţionaţi în istoriile existente ale spionajului în domeniul atomic.

Arthur Adams rămâne unul dintre cei mai misterioşi ofiţeri de informaţii din cel de-al Doilea Război Mondial. Multe detalii ale carierei sale complexe încă ar trebui cercetate corespunzător. Probabil născut în Suedia în 1885, în copilărie s-a mutat împreună cu mama sa în Rusia, unde în adolescenţă a devenit revoluţionar antiţarist şi a fugit în Statele Unite pentru a scăpa de persecuţia poliţiei. De remarcat că a făcut parte din forţele terestre americane în timpul Primului Război Mondial, ajungând până la gradul de maior înainte de a deveni, în 1919, membru fondator al Comitetului Central al Partidului Comunist din America. Adams a petrecut cea mai mare parte a

perioadei interbelice în Uniunea Sovietică, intrând în serviciile de informaţii militare în 1935 şi devenind şef al unui birou ilegal GRU în Statele Unite în 1939. Probabil cel mai productiv agent al lui Adams din perioada războiului a fost Clarence Hiskey, care lucra pentru proiectul MANHATTAN la Laboratorul de metalurgie al Universităţii din Chicago. Înainte de a intra sub supravegherea FBI, în noiembrie 1944, Adams a obţinut peste 5 000 de pagini de documente clasificate, precum şi mostre de materiale radioactive.[421]

Spre deosebire de Adams, „George" Koval (căruia GRU îi dăduse numele de cod DELMAR) era cetăţean american, născut în 1913, şi a crescut în Sioux City, Iowa. Tatăl său, Abram, era secretarul Asociaţiei pentru Colonizarea Evreiască a Uniunii Sovietice (ICOR), un rival comunist al mişcării sioniste, care îşi propunea crearea unui stat evreiesc în Palestina. În 1932, înainte ca George să fi absolvit Facultatea de Inginerie Electrică la Universitatea din Iowa, familia s-a mutat în regiunea autonomă evreiască, lângă graniţa sovietică cu Manciuria. Câţiva ani mai târziu, părinţii lui au afirmat într-un interviu pentru un ziar în limba idiş din New York că „au schimbat incertitudinea vieţii de mici comercianţi în Sioux City" în timpul Marii Crize cu o „existenţă fără griji" în Uniunea Sovietică. În 1939, Koval a absolvit Institutul de Tehnologie Chimică Mendeleev din Moscova şi a intrat în GRU la scurt timp după aceea. Era candidatul ideal pentru operaţiunile de spionaj ştiinţific şi tehnologic (S&T) din Statele Unite, un om de ştiinţă bine educat care nu-şi arăta în niciun fel naţionalitatea sovietică. „Întotdeauna am crezut că era chiar din Iowa", a spus unul dintre prietenii săi americani. Koval a dezvăluit ulterior cum, în octombrie 1940, a intrat în Statele Unite, prin San Francisco, fără paşaport: „Am venit pe un mic tanc petrolier şi am ieşit prin punctul de control împreună cu căpitanul, soţia şi fetiţa lor, care călătoreau cu el". În februarie 1943, s-a înrolat în armata americană, a fost admis şase luni mai târziu în noul program de formare specializat al forţelor terestre şi a fost trimis să studieze electrotehnica la City College din New York, unde s-a văzut curând că avea potenţial. La începutul lui 1944, Koval a fost detaşat la complexul Oak Ridge din Tennessee pentru a lucra la proiectul MANHATTAN, devenind astfel singurul ofiţer sovietic de informaţii (spre deosebire de agenţi) care s-a infiltrat în proiect.[102]

Până în noiembrie 1944, biroul „legal" al NKGB de la New York dispunea de un singur spion specializat în informaţii din domeniul nuclear: Russell „Russ" McNutt (cu numele de cod PERSIAN).[103] McNutt făcea parte dintr-o serie de agenţi S&T recrutaţi de Julius Rosenberg (cu nume de cod ANTENNA şi apoi LIBERAL) şi era un comunist din New York, în vârstă de 26 de ani, absolvent de electrotehnică. Printre membrii reţelei S&T a lui Rosenberg s-au mai numărat, pe lângă McNutt, şi omul de ştiinţă William Perl (nume de cod GNOME), care furniza informaţii despre motoarele cu reacţie şi inginerii militari electronişti Joel Barr (METRE) şi Alfred Sarant (HUGHES), ambii experţi în radare. Membrii reţelei Rosenberg, printre care se afla şi soţia acestuia, Ethel, au fost recompensaţi de Centru cu bonusuri în numerar în vara lui 1944. Reţeaua a produs atât de multe documente S&T clasificate, încât biroul din New York s-a plâns că nu mai avea film pentru a le fotografia. Biroul a raportat la Moscova că Rosenberg primea atât de multe informaţii de la

---

[421] Dosarul de la MI5 al lui Adams, compus majoritar din informaţii primite din SUA, a fost declasificat în 2014; TNA KV 2/3787-8. În mod ironic, dosarul conţine o notă despre el scrisă de Kim Philby în 1946, în timp ce Philby încă era o vedetă la SIS. Adams s-a întors la Moscova în 1946 pentru a scăpa de supravegherea FBI, fiind probabil avertizat de Philby. (*N.a.*)

agenţii săi, că îi era dificil să facă faţă: „Ne temem să nu-l scoatem pe LIBERAL din acţiune prin suprasolicitare”.[104]

Cu toate acestea, după un început promiţător, Russ McNutt, care era, ca şi Rosenberg, comunist din New York, s-a dovedit o mare deziluzie pentru NKGB. În timp ce lucra la un birou de proiectare din New York al companiei Kellex, a fost pentru o perioadă de timp o sursă utilă de informaţii despre instalaţia uriaşă de separare a uraniului construită de Kellex la Oak Ridge, în Tennessee. Dar, spre dezamăgirea lui Rosenberg şi a biroului de la New York, McNutt a refuzat o ofertă de angajare la Oak Ridge, deoarece nu dorea să se mute din apartamentul său confortabil din New York într-un complex unde nu le putea asigura locuinţă soţiei şi copilului său.[105] Biroul din New York nu ştia că GRU deja avea în interior un ofiţer acoperit, pe George Koval, care lucra la Oak Ridge încă de la începutul lui 1944. Koval a raportat că oamenii de ştiinţă din Oak Ridge descoperiseră că plutoniul produs de reactor era prea instabil pentru versiunea cu plutoniu a bombei atomice pe care o proiectau. Pentru a permite miezului de plutoniu al bombei atomice să realizeze reacţia în lanţ necesară, Oak Ridge producea un alt element rar, poloniu 210, care să acţioneze ca „declanşator”. Koval a transmis la Moscova informaţii despre producţia de poloniu, prin intermediul unor curieri, telegrame cifrate şi cu valiza diplomatică de la ambasada sovietică de la Washington. De asemenea, a dezvăluit că poloniul era trimis de la Oak Ridge la laboratoarele din Los Alamos, New Mexico, unde se produceau versiuni ale bombelor atomice atât cu plutoniu, cât şi cu uraniu.[106]

Primul agent al NKGB care s-a infiltrat la Los Alamos a fost fizicianul britanic Klaus Fuchs, născut în Germania şi recrutat de GRU în 1941. Fuchs a fost un comunist doctrinar convins, care în timpul Terorii a participat cu entuziasm la evenimentele organizate de Societatea britanică pentru relaţii culturale cu Uniunea Sovietică, în cursul cărora aveau loc lecturi dramatizate după transcrieri ale proceselor publice. Fuchs l-a impresionat pe coordonatorul său pentru cercetare, viitorul laureat al Premiului Nobel pentru Fizică Sir Nevill Mott, cu pasiunea cu care a jucat rolul procurorului Andrei Vîşinski, „acuzând inculpaţii cu un venin rece pe care niciodată nu l-aş fi bănuit la un tânăr aşa de liniştit şi retras”. Când Fuchs a părăsit Marea Britanie, la sfârşitul lui 1943, ca membru al echipei britanice care avea să ia parte la proiectul MANHATTAN, el nu ştia că, la insistenţa lui Beria, fusese transferat de sub controlul GRU la NKGB şi primise numele de cod REST (ulterior schimbat în CHARLES). Fuchs a sosit la Los Alamos în august 1944. Totuşi, NKGB a reuşit să reia legătura cu el doar când agentul a făcut o vizită la New York în februarie 1945.[107]

În noiembrie 1944, biroul NKGB de la New York a raportat Centrului că genialul fizician precoce de la Harvard, Theodore „Ted” Hall, care lucra tot la Los Alamos, a fost şi el de acord să devină agent sovietic. Deoarece Fuchs a mărturisit mai târziu că lucrează ca agent sovietic, el rămâne o figură mai cunoscută decât Hall, a cărui activitate de spionaj în domeniul armamentului nuclear a devenit publică abia la jumătate de secol după Hiroshima. Hall era totuşi un om de ştiinţă mai capabil. Intrând la Harvard la vârsta de 15 ani cu specializarea în fizică, a absolvit cu cele mai mari onoruri (*summa cum laude*) în 1944, cu câteva luni înainte să împlinească 19 ani. Fiind cel mai tânăr spion în domeniul nuclear, Hall a primit destul de sugestivul nume de cod MLAD („Tânărul”). Credea în imaginea idealizată a statului sovietic al muncitorilor şi ţăranilor, despre care era convins că rezolvase problemele şomajului în masă care afectau Statele Unite şi că, pentru prima dată în istorie, oferise tuturor cetăţenilor posibilitatea de a face şi de a da ce e mai bun din ei înşişi. La 13

ani, Hall fusese profund impresionat de pavilionul sovietic din cadrul Târgului Internaţional de la New York din 1939. Printre exponate se număra o copie în mărime naturală a celebrei staţii Maiakovskaia a metroului din Moscova, proiectată de Aleksei Duşkin, care a câştigat Marele Premiu la Târgul Internaţional. „Pavilionul sovietic era atât de al naibii de bun”, i-a declarat mai târziu Hall lui Christopher Andrew, „încât ceilalţi ar fi vrut să-l închidă”. De asemenea, Hall i-a spus lui Andrew că el credea că un monopol nuclear american ar ameninţa pacea în lumea postbelică. Prin urmare, transmiterea secretelor proiectului MANHATTAN la Moscova era, în opinia sa, o modalitate de a „ajuta lumea”, precum şi Uniunea Sovietică. La Los Alamos, Hall a devenit cel mai tânăr spion din istoria modernă.[108]

În februarie 1945, au început să ajungă la NKGB şi informaţii despre bomba atomică de la un nivel inferior, de la cumnatul lui Ethel Rosenberg, comunistul David Greenglass (cu numele de cod BUMBLEBEE şi CALIBER), sergent la Los Alamos. Stalin şi conducerea sovietică, credea Greenglass, erau „cu adevărat geniali, absolut toţi”. „Draga mea”, îi scria el soţiei sale, „cu siguranţă voi fi bucuros să fac parte din proiectul comunităţii [de spionaj] pe care îl au în minte Julius şi prietenii lui [din NKGB].”[109]

Hall şi Fuchs au transmis independent către NKGB planurile primei bombe atomice cu plutoniu testate cu succes la Alamogordo pe 16 iulie 1945. Centrul a reuşit astfel să confrunte cele două planuri. Acestea nu ofereau totuşi toate informaţiile de care aveau nevoie oamenii de ştiinţă sovietici pentru a reproduce bomba americană. De asemenea, le era necesar să înţeleagă procesul de fabricaţie, în special utilizarea „declanşatorului” de poloniu. Informaţia esenţială a fost furnizată de George Koval. Pe 27 iunie 1945, acesta a fost transferat din Oak Ridge într-o altă unitate strict secretă din Dayton, Ohio, unde intrase în producţie declanşatorul pe bază de plutoniu. Rolul-cheie al lui Koval în spionajul referitor la bombele atomice nu a fost dezvăluit de GRU decât după moartea sa, în 2006, la vârsta de 93 de ani. În 2007, ziarul Ministerului Apărării din Rusia, *Krasnaia Zvezda*, a dezvăluit că declanşatorul primei bombe atomice sovietice, detonată în 1949, fusese „pregătit după «reţeta» furnizată [în 1945] de ofiţerul de informaţii militare DELMAR – Jorj Abramovici Koval”. La o ceremonie publică, preşedintele Putin l-a declarat postum pe Koval „Erou al Rusiei” şi a ridicat un pahar de şampanie în onoarea lui.[110]

29

RĂZBOIUL RECE ŞI SUPERPUTERILE DIN DOMENIUL SPIONAJULUI

Niciun lider mondial nou instalat în funcţie nu a avut vreodată mai multe întâlniri ultrasecrete decât vicepreşedintele Harry S. Truman, din momentul în

care a devenit preşedinte, după moartea subită a lui Roosevelt, pe 12 aprilie 1945. „Băieţi”, le-a spus el reporterilor a doua zi, „dacă vă rugaţi, rugaţi-vă pentru mine acum. Nu ştiu dacă vi s-a întâmplat vreodată să vă cadă un balot de fân peste voi, dar când mi-au spus ieri ce s-a întâmplat, am simţit că luna, stelele şi toate planetele au căzut peste mine.” În următoarele câteva zile, lui Truman i s-au adus la cunoştinţă cele două mari secrete din istoria războiului, el nefiind la curent cu niciunul pe când era vicepreşedintele lui Roosevelt: fabricarea bombei atomice şi existenţa informaţiilor ULTRA. SIGINT i-a oferit lui Truman o perspectivă dramatică asupra ultimelor zile ale celui de-al Treilea Reich şi, mai important, asupra ultimelor patru luni ale Războiului din Pacific.

Truman nu ştia însă că infiltrarea sovietică în Statele Unite şi în Occident, în general, avusese, în al Doilea Război Mondial, mai mult succes decât în orice alt conflict de până atunci. Niciun stat nu aflase niciodată atât de multe secrete ale aliaţilor săi precum Uniunea Sovietică. Neobişnuit de ironic este faptul că Truman a decis, la Conferinţa celor Trei Mari de la Potsdam, din iulie 1945, să-i dezvăluie lui Stalin că „avem o nouă armă cu o putere de distrugere neobişnuită”. Stalin nu a părut impresionat de veste, aşa cum era şi normal, deoarece, datorită spionajului sovietic, el ştia despre planurile de producere a bombei atomice de mult mai mult timp decât Truman. Preşedintele american revenea din Europa în Statele Unite la bordul USS *Augusta*, când a aflat că pe 6 august a fost lansată, la Hiroshima, prima bombă atomică. Prima lui reacţie a fost un sentiment de uşurare că bomba a fost detonată cu succes, mai degrabă decât de groază că începea epoca nucleară. „Acesta este cel mai mare eveniment din istorie”, a spus el echipajului de pe *Augusta*.

În următoarea săptămână, MAGIC i-a permis preşedintelui să urmărească „manevrele de capitulare a Japoniei”, după cum fuseseră denumite în unele rapoarte SIGINT care îi erau prezentate, deoarece comandanţii încercau să evite umilirea predării necondiţionate. Cu toate acestea, MAGIC nu a dezvăluit că, la întâlnirea Consiliului Suprem de Război din 9 august – ziua când cea de-a doua bombă atomică a distrus oraşul Nagasaki –, trei dintre cei şase membri au susţinut propunerea de capitulare formulată de ministrul de externe Shigenori Togo, cu condiţia ca poziţia împăratului Hirohito să fie protejată, pe când ceilalţi trei membri voiau continuarea războiului. MAGIC nu a dezvăluit nici decizia luată de împărat la primele ore ale zilei de 10 august: „Trebuie să suportăm insuportabilul”, urmată de acceptarea de către Consiliul de Război a propunerii lui Togo. SIGINT însă a dezvăluit urmarea. La ora 8:47 a.m. (ora Japoniei), pe 10 august, Tokyo a trimis legaţiilor japoneze din capitalele neutre Berna şi Stockholm telegrame care să fie retransmise către guvernele aliate, în care îşi exprima acordul pentru capitulare, cu condiţia ca „prerogativele” împăratului să fie păstrate. Truman a aflat din MAGIC de decizia japoneză, chiar înainte de a primi o notificare oficială.

Pe 14 august, la ora 18, însărcinatul cu afaceri elveţian la Washington i-a transmis acceptul oficial pentru predare al Japoniei secretarului de stat al lui Truman, James F. Byrne, care a dus imediat mesajul la Casa Albă. La ora 19, Truman le-a citit mesajul japonez corespondenţilor de presă adunaţi în Biroul Oval, apoi a ieşit pentru a primi ovaţiile mulţimii, făcând ceea ce el a descris drept „semnul V, după modelul lui Churchill”. Pe măsură ce mulţimea devenea tot mai numeroasă, preşedintele s-a întors în galeria de nord a Casei Albe şi a ţinut un discurs scurt la megafon. „Aceasta este ziua”, a declarat el, „când fascismul şi guvernarea poliţienească încetează în lume.” Denunţarea

„guvernării poliţieneşti”, pe care a asociat-o fascismului, reflecta suspiciunea neclară a lui Truman faţă de rolul pe timp de pace al agenţiilor HUMINT, pe care era înclinat să le considere asemănătoare cu nişte „Gestapouri”.[1]

SIGINT îl deranja pe Truman mult mai puţin decât HUMINT. Pe 12 septembrie, Henry Stimson (care urma să se retragă în scurt timp din funcţia de secretar de război), James Forrestal (succesorul lui Knox în funcţia de secretar al marinei) şi Dean Acheson (secretar de stat în lipsa lui Byrne) i-au înaintat lui Truman un memorandum strict secret ce amintea de „contribuţiile remarcabile la succesul forţelor aliate în înfrângerea Germaniei şi Japoniei” aduse de criptanaliştii aliaţi şi îi recomanda preşedintelui „să autorizeze continuarea colaborării dintre Statele Unite şi Regatul Unit în domeniul informaţiilor din comunicaţii”.[2] Truman a răspuns remarcabil de prompt, semnând în aceeaşi zi un memorandum strict secret, de o singură propoziţie, prin care a autorizat continuarea colaborării „aşa cum serveşte cel mai bine interesele Statelor Unite”.[3] Au urmat acordurile anglo-americane SIGINT din martie 1946 şi iunie 1948 (acesta din urmă fiind cunoscut sub denumirea de Acordul UKUSA), care includea şi Australia, Canada şi Noua Zeelandă.[4] Cele cinci servicii de informaţii aliate au devenit cunoscute sub denumirea de „Cinci Ochi”.[5] Niciun membru al GCHQ postbelic nu a avut o perspectivă istorică destul de amplă pentru a compara Acordul UKUSA cu alianţa SIGINT a Marii Britanii cu Hanovra în timpul domniei lui George I.[6] Michael Herman, care a intrat în GCHQ în 1952, reaminteşte că „niciunul dintre noi, nici chiar eu, nu gândea *deloc* în termeni istorici”.[7][422]

De la încheierea acordurilor postbelice SIGINT, Statele Unite şi Marea Britanie şi-au împărtăşit mai multe secrete decât oricare alte două puteri independente. În timpul Războiului Rece, secretul SIGINT de pe ambele ţărmuri ale Atlanticului s-a păstrat cu mai mult succes decât între războaie.[8] Termenii acordurilor SIGINT din 1946 şi 1948 nu au fost declasificaţi până în 2010.[9] La sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, agenţia britanică SIGINT, GCHQ, dorea menţinerea pe termen nelimitat a secretului asupra informaţiilor ULTRA obţinute în timpul războiului prin decriptarea codurilor Enigma şi a altor cifruri strict secrete, dar se aştepta ca acestea să fie descoperite în câţiva ani. În ciuda secretizării înregistrărilor SIGINT, credea că indiciile care conduceau la ULTRA erau prea evidente pentru a fi trecute cu vederea de istorici.[10] De asemenea, se ştia că experţii britanici decriptaseră cifrurile germane în timpul Primului Război Mondial; într-adevăr, este posibil ca un document german decriptat foarte mediatizat – telegrama Zimmermann – să fi grăbit chiar intrarea Statelor Unite în război. Istoricii s-au dovedit însă mai puţin curioşi decât se aştepta GCHQ. Până la dezvăluirea ULTRA în 1973, aproape niciun istoric nu a luat în considerare posibilitatea ca mesajele cifrate germane să fi fost decriptate pe scară largă în timpul celor două războaie mondiale.[11][423]

---

[422] Câţiva ani mai târziu, Herman, care absolvise *cum laude* Istorie Modernă la Queen’s College, Oxford, a devenit probabil primul ofiţer de informaţii care a comparat experienţa colaborării SIGINT cu Hanovra de la începutul secolului al XVIII-lea şi cu Statele Unite în timpul Războiului Rece: „Deoarece [...] contactele internaţionale ale agenţilor SIGINT sunt singura lor şansă de a-şi îmbunătăţi tehnicile şi interpretările alături de alţi profesionişti – cam aşa cum au avut un dialog Camerele Negre din Hanovra şi din Marea Britanie despre arta lor obscură în secolul al XVIII-lea”. Vezi Herman, *Intelligence Power*, p. 209. (*N.a.*)

[423] Lipsa de curiozitate a istoricilor postbelici cu privire la rolul SIGINT în timpul războiului împotriva Germaniei a fost cu adevărat uluitoare, mai ales că decriptarea cifrului japonez PURPLE fusese făcută publică în timpul reuniunilor Comitetului parlamentar pentru

Chiar şi după dezvăluirea secretului ULTRA din perioada războiului, istoricii şi specialiştii în relaţii internaţionale au fost total neinteresaţi de rolul SIGINT în Războiul Rece. Rolul lui Truman în autorizarea colaborării SIGINT cu Marea Britanie nu a fost menţionat de biografii săi. În vasta biografie de opt volume a lui Sir Winston Churchill, Sir Martin Gilbert scrie despre pasiunea acestuia, ca lider în vreme de război, pentru ULTRA, dar neglijează în întregime interesul continuu al lui Churchill faţă de SIGINT ca prim-ministru pe timp de pace în perioada 1951-1955. Generalul Dwight D. Eisenhower a considerat ULTRA ca având o „valoare inestimabilă" în desfăşurarea războiului, iar în 1945 a transmis „absolut tuturor" criptanaliştilor de la Bletchley Park „admiraţia mea cordială şi mulţumirile mele sincere pentru contribuţia decisivă la efortul de război al Aliaţilor". Deşi entuziasmul lui Eisenhower pentru SIGINT, precum şi cel al lui Churchill a continuat în timpul Războiului Rece,[12] nu există nicio menţiune despre aceasta în biografia lui Stephen Ambrose despre administraţia Eisenhower.

Agenţia Naţională de Securitate (NSA), înfiinţată în 1952 pentru a unifica pentru prima dată comunitatea americană SIGINT, a devenit rapid cea mai mare şi cea mai bine finanţată agenţie de informaţii occidentală. Totuşi, este menţionată rareori în studiile privind politica externă a SUA în timpul Războiului Rece – în ciuda faptului că ultimul preşedinte din vremea Războiului Rece, George H.W. Bush, a recunoscut că SIGINT a fost un „factor de primă mână" în politica sa externă.[13] Puţinele persoane din Washington care ştiau despre existenţa organizaţiei obişnuiau să se amuze că NSA era un acronim pentru „No Such Agency" („Nu există o astfel de agenţie").[424] Niciun preşedinte republican nu a vizitat sediul NSA de la Fort Meade, Maryland, până la Ronald Reagan, în 1986.[14][425] În următorii 30 de ani, niciun preşedinte democrat nu a făcut încă nicio vizită publică la NSA.[426] Pe de altă parte, cu aproape patru secole mai devreme, marele criptanalist francez Rossignol a fost vizitat public la castelul său şi de către Ludovic al XIII-lea, şi de către Ludovic al XIV-lea.[15]

Excluderea practic completă a SIGINT din istoria relaţiilor internaţionale după cel de-al Doilea Război Mondial a denaturat semnificativ înţelegerea Războiului Rece. Acest fapt este ilustrat de primul SIGINT din timpul Războiului Rece, declasificat în 1995-1996: aproximativ 3 000 de telegrame sovietice (cu numele de cod VENONA) din perioada 1939-1948, parţial decodificate de către criptanaliştii americani şi britanici la sfârşitul anilor 1940 şi la începutul anilor 1950, datorită erorilor sovietice în utilizarea „codului de unică folosinţă".[16] Majoritatea decriptărilor importante erau mesaje între Moscova şi birourile de spionaj sovietice din Statele Unite; acestea au implicaţii majore asupra istoriei politice americane, precum şi asupra relaţiilor

---

ancheta asupra atacului de la Pearl Harbor, din 1945-1946. (*N.a.*)

[424] Agenţiile SIGINT canadiană şi norvegiană din timpul Războiului Rece, de asemenea rareori menţionate de istorici, au fost printre cele mai mari agenţii interbelice. Vezi Ferris, „Signals Intelligence in War and Power Politics", p. 167. (*N.a.*)

[425] Este posibil ca vizita lui Reagan să fi fost determinată de necesitatea de a-şi cere scuze pentru că a dezvăluit într-o emisiune informaţii SIGINT (cel puţin o parte dintre acestea fiind primite de la GCHQ) despre instrucţiunile date de regimul lui Gaddafi pentru un atac terorist asupra forţelor SUA din Berlinul de Vest. A fost pentru prima dată când un preşedinte american a adus un omagiu activităţii NSA. (*N.a.*)

[426] Se crede totuşi că preşedintele Obama a făcut o vizită la Fort Meade în 2015, fără ca acest lucru să fie făcut public. (*N.a.*)

sovieto-americane.[427] Exagerările şi invenţiile scandaloase din perioada vânătorii de comunişti a senatorului Joseph McCarthy, la începutul anilor 1950, au determinat opinia publică liberală să fie sceptică pentru tot restul Războiului Rece în legătură cu realitatea ofensivei serviciilor sovietice de informaţii. Deşi inconştient, McCarthy a jucat, fără îndoială, rolul celui mai eficient agent de influenţă al KGB din Războiul Rece. Cele mai sigure dovezi publice despre Elizabeth Bentley şi Whittaker Chambers, care au lucrat pe post de curieri pentru serviciile sovietice de informaţii, au fost ridiculizate pe scară largă. Documentele decriptate VENONA oferă o confirmare convingătoare în ambele cazuri. Acum este clar că serviciile secrete sovietice s-au infiltrat cu succes în administraţia Roosevelt în timpul războiului, de la Los Alamos până la OSS.[17] Descoperirea acestui fapt prin documentele decriptate VENONA a ajutat la prevenirea continuării majorităţii infiltrărilor în timpul Războiului Rece.

Secretul VENONA i-a fost împărtăşit prim-ministrului britanic Clement Attlee şi celor trei agenţii britanice de informaţii, dar, în mare parte datorită insistenţei lui J. Edgar Hoover, directorul FBI, nu a fost dezvăluit nici preşedintelui Truman şi nici, până la sfârşitul lui 1952, Agenţiei Centrale de Informaţii. Când Kim Philby a fost trimis la Washington ca reprezentant al SIS în 1949, i s-a spus că poate discuta despre VENONA cu FBI, dar nu cu CIA; el a respectat instrucţiunile să nu mai vorbească despre decriptări cu CIA, dar a dezvăluit informaţia ofiţerului său de caz din KGB. Datorită lui Philby şi lui William Weisband, agent sovietic din serviciile SIGINT americane, Stalin a fost mai bine informat decât Truman despre succesele de la începutul Războiului Rece ale criptanaliştilor americani.[18] În 1949, Philby a putut să raporteze Moscovei că spionul principal de la Los Alamos, codificat succesiv, într-o serie de decriptări, REST şi CHARLES, fusese identificat ca fiind fizicianul britanic de origine germană Klaus Fuchs – ceea ce a dat timp Moscovei să-i avertizeze pe agenţii săi americani care se ocupaseră de Fuchs că ar putea fi nevoiţi să fugă prin Mexic. Printre cei care au scăpat au fost Morris şi Lona Cohen, care au reapărut ulterior în Marea Britanie ca agenţi ilegali ai KGB, folosind numele de Peter şi Helen Kroger. Au fost condamnaţi pentru spionaj în 1961. În 1995, Morris Cohen a fost declarat postum erou al Federaţiei Ruse de către preşedintele Boris Elţin.[19] În primăvara lui 1951, Philby a reuşit, prin intermediul lui Guy Burgess, să-i transmită lui Donald Maclean de la Ministerul de Externe că şi el a fost identificat drept agent sovietic într-un document VENONA. În mai 1951, Burgess şi Maclean au fugit la Moscova.[20][428]

Din momentul în care Moscova a descoperit şi a corectat erorile făcute în codul „de unică folosinţă” care permiseseră decriptarea documentelor VENONA, alianţa dintre Marea Britanie şi SUA (UKUSA) a mai beneficiat doar de puţine informaţii SIGINT sovietice de calitate până la sfârşitul Războiului Rece. Însă printre realizările mai puţin cunoscute ale organizaţiei din Bletchley Park, care au fost eclipsate de ULTRA şi de inventarea primului

[427] Deşi declasificarea documentelor VENONA a început abia în 1995, existenţa lor fusese dezvăluită în mod neoficial la începutul anilor 1980, iar o parte din conţinutul acestora a fost obiectul unor scurgeri de informaţii în deceniul următor. Cu toate acestea, VENONA a fost ignorată de istorici până spre sfârşitul anilor 1990. (*N.a.*)

[428] Faptul că Burgess stătuse, în perioada în care fusese la post la Washington, în casa lui Philby a dus la rechemarea lui Philby la Londra, la insistenţa Statelor Unite, şi la sfârşitul carierei sale de ofiţer SIS. Spre deosebire de MI5, cei mai mulţi colegi ai lui Philby au continuat să creadă în nevinovăţia acestuia. SIS a rămas în legătură cu Philby până când acesta a fugit la Moscova, în ianuarie 1963. (*N.a.*)

computer electronic, a fost succesul în extragerea unor informaţii valoroase din comunicaţiile digitale slab cifrate şi din semnalele electronice (ELINT), în special în Secţia aeriană. La începutul Războiului Rece, comandantul din timpul războiului al departamentului de analiză a informaţiilor din Secţia aeriană, Arthur („Bill”) Bonsall, a luat iniţiativa unor operaţiuni SIGINT similare la nivel redus, care au identificat compunerea de luptă a forţelor sovietice din Germania de Est şi au oferit o perspectivă mai amplă asupra nivelului de pregătire de luptă al armatei sovietice şi a cheltuielilor pentru apărare. În 1955, GCHQ a înfiinţat o nouă divizie J, responsabilă pentru SIGINT în Uniunea Sovietică şi în ţările Pactului de la Varşovia, sub conducerea lui Bonsall.[21] GCHQ a tras învăţăminte din ultimul război mai bine decât orice altă agenţie anterioară SIGINT. Până în 1978, toţi directorii din timpul Războiului Rece au fost veterani de la Bletchley Park.[429]

Deşi cele mai complexe sisteme de cifrare din timpul Războiului Rece au fost mai greu de decriptat decât cele din al Doilea Război Mondial, volumul total de SIGINT generat atât de serviciile sovietice de informaţii, cât şi de alianţa UKUSA a crescut foarte mult. O mare parte din traficul diplomatic al statelor din Lumea a Treia, dintre care multe nu dispuneau de sisteme de cifrare avansate, era vulnerabilă pentru criptanaliştii din Est şi Vest. În ajunul Crizei Suezului din 1956, secretarul britanic de externe, Selwyn Lloyd, l-a felicitat în mod oficial pe directorul GCHQ atât pentru „volumul”, cât şi pentru „calitatea deosebită” a decriptărilor furnizate Ministerului de Externe „referitoare la toate ţările din Orientul Mijlociu. Vă scriu pentru a vă informa cât de valoros a fost acest material pentru noi [...]”.[22] Deşi Selwyn Lloyd nu a menţionat acest lucru, decriptările au fost produsul operaţiunilor comune ale GCHQ şi NSA, desfăşurate potrivit termenilor acordului UKUSA. Probabil că şi criptanaliştii sovietici s-au bucurat de un succes similar în privinţa traficului diplomatic din Orientul Mijlociu. În timpul Războiului Rece, KGB a trimis anual, cel puţin începând din 1950, nu mai puţin de 100 000 de documente diplomatice decriptate către Comitetul Central al Partidului Comunist (fără îndoială, mai ales către Secţia Internaţională a acestuia). În 1967, KGB a reuşit să decripteze 152 de sisteme de cifru folosite de 22 de state.[23]

KGB a datorat o mare parte din succesul său SIGINT recrutării de funcţionari de cifru şi alte tipuri de personal din ambasadele străine de la Moscova. Puţine ambasade au scăpat de infiltrarea KGB. Ambasada Statelor Unite fusese infiltrată practic continuu de la începutul relaţiilor diplomatice sovieto-americane în 1933 până cel puţin la jumătatea anilor 1960.[24] În mod remarcabil, majoritatea studiilor privind relaţiile dintre SUA şi Uniunea Sovietică nu iau în considerare scurgerile abundente de informaţii din ambasada de la Moscova, care au durat mai mult de 30 de ani. KGB şi GRU au reuşit să profite şi de măsurile de securitate necorespunzătoare de la NSA. În 1960, doi membri ai personalului NSA, Bernon F. Mitchell şi William H. Martin, care luaseră legătura cu KGB cu un an mai devreme, au fugit la Moscova, unde au continuat să dea declaraţii timp de mai mulţi ani. Pe 6 septembrie 1960, la Casa Ziariştilor din Moscova, Mitchell şi Martin au susţinut probabil cea mai jenantă conferinţă de presă din istoria comunităţii americane de informaţii. Cea mai stânjenitoare a fost declaraţia publică potrivit căreia NSA

---

[429] Ultimul director a fost Bonsall, din 1973 până în 1978. „După părerea personalului său”, mărturiseşte Sir David Omand, „Bonsall a fost cel mai inteligent director din timpul Războiului Rece, chiar dacă stilul său de muncă rezervat şi auster nu se potrivea la modul ideal cu dorinţa de prestigiu şi bugete a Whitehallului”. Vezi *ODNB*, Sir Arthur Bonsall. (*N.a.*)

decriptase comunicările unor prieteni şi aliaţi ai SUA. Printre aceştia, a spus Martin, s-au numărat „Italia, Turcia, Franţa, Iugoslavia, Republica Arabă Unită [Egipt şi Siria], Indonezia, Uruguay – acestea sunt suficiente, cred, pentru a crea o imagine generală”.[25430]

Deşi măsurile de securitate de la ambasada americană de la Moscova s-au îmbunătăţit după jumătatea anilor 1960, în cazul multor altor reprezentanţe diplomatice nu s-a întâmplat la fel. Potrivit amiralului Fulvio Martini, directorul SISMI (serviciul italian de informaţii externe), din 1984 până în 1991 atitudinea faţă de securitate în ambasadele italiene din ţările blocului sovietic a continuat să fie caracterizată de „*leggerezza e superficialità*”.[26] În timpul Războiului Rece, SIGINT sovietic a avut de câştigat şi de pe urma infiltrării în ministerele de externe din ţările occidentale şi cele ale Lumii a Treia. În 1945, biroul de la Paris al MGB (predecesorul KGB) a recrutat un ofiţer criptanalist în vârstă de 23 de ani, cu numele de cod JOUR, care lucra la Quai d’Orsay şi care încă mai acţiona la începutul anilor 1980. DARIO din Ministerul italian de Externe a avut o carieră aproape la fel de îndelungată, atât ca agent KGB, cât şi ca agent în căutare de talente.[27] Dovezile incomplete disponibile în prezent sugerează că, în mai multe perioade ale Războiului Rece, Franţa şi Italia au practicat, fără să ştie, o diplomaţie oarecum deschisă faţă de Uniunea Sovietică. În 1983, de exemplu, ambasada franceză de la Moscova a descoperit că microfoanele din teleimprimatoare transmiseseră către KGB toate telegramele primite şi expediate în ultimii şase ani.[28] Preşedintele François Mitterrand, în mandatul căruia a fost făcută descoperirea, a fost unul dintre liderii politici din perioada Războiului Rece care a arătat un interes deosebit faţă de informaţiile SIGINT obţinute din interceptări interne. În anii 1970, când se afla în opoziţie, i-a denunţat public pe ofiţerii de informaţii care, după cum susţinea el, îi interceptau discuţiile ca nişte „idioţi”: „Ce fac, de fapt, cu aceste mii de cuvinte furate?” Totuşi, în calitate de preşedinte, Mitterrand a înfiinţat un birou secret la Palatul Elysée, unde a fost coordonată ascultarea a numeroase persoane publice, de la unii dintre rivalii săi politici până la soţia unuia dintre prim-miniştrii săi.[29]

Rolul pe care l-a avut HUMINT în Războiul Rece este mai bine înţeles decât cel al SIGINT. Deşi s-a convins rapid cu privire la necesitatea SIGINT pe timp de pace, lui Truman i-a trebuit mult mai mult până s-a convins de necesitatea unei agenţii de spionaj după război. Pe 20 septembrie 1945, la puţin mai mult de o săptămână după ce a autorizat continuarea colaborării SIGINT cu Marea Britanie, a desfiinţat agenţia de informaţii externe din timpul războiului, OSS.[431] În cele din urmă, rezultatul disputelor birocratice asupra viitorului serviciilor americane de informaţii pe timp de pace a fost un plan concretizat într-o directivă prezidenţială din 22 ianuarie 1946, care prevedea înfiinţarea unei Autorităţi Naţionale de Informaţii (NIA) compusă din secretarii de stat, de război şi al marinei, precum şi reprezentantul preşedintelui, în persoana amiralului Leahy, şeful de cabinet al administraţiei prezidenţiale. Directiva lui Truman înfiinţa şi postul de director al comunităţii de informaţii (DCI), care urma să fie membru fără drept de vot al NIA şi să coordoneze activitatea unui

---

[430] În 1963, sergentul-major Jack E. Dunlap s-a sinucis după câţiva ani de contrabandă cu documente strict secrete de la Fort Meade, sediul NSA, către GRU. (*N.a.*)

[431] Ordinul executiv nr. 9621 transfera secţia R&A de la OSS la Departamentul de Stat şi elemente de spionaj şi contraspionaj la armată, sub forma unei noi Unităţi pentru servicii strategice (SSU). Niciuna dintre cele două măsuri nu a fost bine primită. Vezi Andrew, *For the President’s Eyes Only*, pp. 160-161. (*N.a.*)

nou Grup Central de Informaţii (CIG), o mică agenţie de analiză înfiinţată pentru a compara şi prelucra informaţiile culese de restul serviciilor din comunitatea de informaţii. Principalul arhitect al acestei reorganizări, amiralul Sidney W. Souers, a fost de acord cu solicitarea lui Truman de a deveni primul DCI, cu condiţia ca mandatul său să nu dureze mai mult de şase luni. Preşedintele a sărbătorit prin prânzul cel mai excentric din istoria Casei Albe, oferind personal fiecărui oaspete o mantie neagră, o pălărie neagră şi un pumnal de lemn. Apoi l-a chemat pe Leahy în faţă şi i-a lipit o mustaţă neagră mare pe buza de sus. Truman a anunţat că Souers a fost numit „Directorul Agenţiei Centrale de Investigaţii Clandestine". După cum indică acest ritual comic, lui Truman încă îi era dificil să ia în serios ideea de spionaj american pe timp de pace. Conştient de lipsa de experienţă în relaţii internaţionale, ceea ce dorea de la CIG era „o analiză pe zi, un rezumat al depeşelor care proveneau de la diferite departamente, fie de la Departamentul de Stat către ambasadorii noştri, fie de la Departamentele de Marină şi de Război către forţele din străinătate, ori de câte ori asemenea mesaje ar putea avea o influenţă asupra politicii noastre externe".[30]

Începutul Războiului Rece a schimbat atitudinea lui Truman faţă de operaţiunile sub acoperire şi de spionaj. Pe 12 martie 1947, a venit la o sesiune comună a Congresului, a cerut 400 de milioane de dolari pentru a salva Grecia şi Turcia de ameninţarea comunistă şi a prezentat ceea ce a rămas cunoscut sub numele de Doctrina Truman: „Cred că trebuie ca politica Statelor Unite să sprijine popoarele libere care se opun subjugării de către minorităţi armate sau presiuni externe". În următorii 40 de ani, „îngrădirea" ameninţării sovietice a devenit baza politicii externe a SUA. Toţi preşedinţii din perioada Războiului Rece au acceptat că „îngrădirea" trebuie să aibă o componentă sub acoperire. Legea privind securitatea naţională din 26 iulie 1947 a stabilit înfiinţarea Consiliului de Securitate Naţională (NSC), pe care Truman îl vedea drept „locul unde pot fi studiate şi evaluate continuu problemele militare, diplomatice şi de resurse". Legea înfiinţa şi Agenţia Centrală de Informaţii (CIA) „în scopul coordonării activităţilor de informaţii ale câtorva departamente şi agenţii guvernamentale, în interesul securităţii naţionale". Directorul CIA avea şi titlul suplimentar de director al comunităţii de informaţii (DCI), care, în principiu, dar niciodată pe deplin în practică, avea autoritate asupra restului comunităţii de informaţii externe.[31]

CIA a fost prima agenţie de informaţii externe din lume înfiinţată public printr-o lege adoptată de parlament. Congresul şi-a dat aprobarea necondiţionată nu din cauza începutului Războiului Rece, ci a amintirilor legate de atacul de la Pearl Harbor, produs cu mai puţin de şase ani înainte. Congresmenul Ralph Edwin Church (republican din statul Illinois) a declarat în timpul audierilor din Camera Reprezentanţilor pe marginea Legii securităţii: „Nu există nicio dovadă mai bună că am rămas foarte mult în urmă în activitatea noastră de informaţii decât faptul că am fost atât de surprinşi la Pearl Harbor. Este oarecum încurajator să acordăm o astfel de importanţă serviciilor de informaţii ca parte a securităţii noastre naţionale". În timpul unor audieri lipsite într-un mod cu totul remarcabil de orice partizanat politic, Church a fost susţinut, printre alţii, de Carter Manasco (democrat din statul Alabama): „Dacă am fi avut o organizaţie centrală de informaţii puternică, probabil că nu ar fi existat niciodată atacul de la Pearl Harbor; s-ar putea să nu fi existat nici al Doilea Război Mondial".[32] În niciun moment al Războiului Rece nu a avut loc vreo dezbatere parlamentară asupra necesităţii unui serviciu de informaţii externe în Marea Britanie. Nici chiar existenţa SIS nu a

fost recunoscută oficial până la discursul susţinut de regină cu ocazia deschiderii sesiunii parlamentare din 1992.

În anii 1950, atât activitatea informativă, cât şi relaţiile internaţionale au fost dominate de două superputeri: Uniunea Sovietică şi Statele Unite, care acţionau la scară globală. După retragerea din viaţa publică, lui Truman i-a fost dificil să se împace cu rolul jucat în primele etape ale Războiului Rece informativ. „Nu m-am gândit deloc atunci când am înfiinţat CIA", a afirmat el, „că va fi implicată în operaţiuni de capă şi spadă pe timp de pace". Este, într-adevăr, dificil să ne imaginăm că Truman ar fi autorizat în 1961 debarcarea din Golful Porcilor sau alte operaţiuni destinate să-l răstoarne pe Fidel Castro în Cuba. Dar este la fel de dificil să luăm de bune încercările sale ulterioare de a refuza să recunoască orice responsabilitate pentru acţiunile sub acoperire (operaţiuni concepute în primul rând nu pentru a culege informaţii, ci pentru a influenţa cursul evenimentelor). Rolul iniţial atribuit CIA de către Consiliul de Securitate Naţională a inclus, pe lângă culegerea şi analiza informaţiilor, şi „alte funcţii şi îndatoriri legate de informaţii care au legătură cu securitatea naţională, pe care le-ar putea dispune câteodată Consiliul de Securitate Naţională". Consilierul legal special al lui Truman, Clark Clifford, a mărturisit mai târziu că această formulă destul de vagă intenţiona să includă operaţiuni secrete, deşi „cu sferă şi scopuri limitate": „Nu le-am enumerat, pentru că am considerat că ar fi dăunător interesului nostru naţional să anunţăm că am putea să luăm parte la astfel de activităţi". Când Truman a încercat mai târziu să nege orice responsabilitate pentru „operaţiunile de capă şi spadă pe timp de pace", Allen Dulles (DCI din 1953 până în 1961) i-a reamintit în privat de „contribuţia sa foarte importantă" la iniţierea acestora.[33]

Prima acţiune sub acoperire autorizată de Truman, pentru care mai târziu a încercat să îşi nege răspunderea personală, a fost determinată de teama unei victorii comuniste în alegerile din Italia din aprilie 1948. Primul document numerotat emis în secret de Consiliul de Securitate Naţională, NSC 1/1 din 14 noiembrie 1947, avertiza: „Guvernul italian, înclinat ideologic spre democraţia occidentală, este supus unui atac continuu din partea unui puternic Partid Comunist". NSC recomanda, pe lângă sprijinul public american pentru guvernul italian, un plan de „Combatere activă a propagandei comuniste în Italia printr-un program eficient de informare al SUA şi prin toate mijloacele posibile, inclusiv prin utilizarea de fonduri nerambursabile". Peste 10 milioane de dolari din fondurile confiscate de la puterile Axei au fost spălate pentru a fi utilizate în campania electorală italiană din primăvara lui 1948. Unele fonduri au fost direcţionate în secret către prim-ministrul creştin-democrat Alcide de Gasperi, al cărui partid a câştigat 307 din 574 de mandate.[34]

Şi SIS s-a implicat în acţiuni sub acoperire mai activ decât înainte, parţial ca urmare a preluării elementelor rămase din SOE din perioada războiului, care fusese înfiinţat în 1940, în speranţa optimistă de a „pune Europa pe foc".[35] Un raport din 1944 al Ministerului de Externe privind viitorul SIS, deşi nu prevedea un rol important pentru operaţiunile sub acoperire în perioada postbelică, conchidea că ar fi „o eroare să renunţăm la principiul că pot apărea, în aproape orice ţară străină, ocazii când ar putea fi util ca guvernul Majestăţii Sale să recurgă la mituire etc. pentru promovarea politicii sale externe (în contrast cu practica strictă a SIS de a plăti doar pentru culegerea de informaţii)".[36] Attlee, cel dintâi prim-ministru al Marii Britanii din timpul Războiului Rece, a fost de acord. Susţinător al *Operaţiunii VALUABLE* a SIS, începută în 1948 cu o tentativă eşuată de a declanşa o revoltă în Albania comunistă, Attlee a propus ca printre metodele utilizate să se numere şi mita.

Solicitând o „evaluare a personalităţilor albaneze”, el a întrebat: „Oare nu sunt de vânzare?” Deşi SIS nu a putut identifica pe cine să mituiască, Sir William Strang, subsecretar permanent la Ministerul de Externe, l-a asigurat pe Attlee că mita era „cu siguranţă una dintre metodele sub acoperire pe care ne-am putea gândi să le folosim la timpul cuvenit”.[37] Succesorul lui Attlee, suferindul Winston Churchill, a fost un pasionat al acţiunilor clandestine. După operaţiunea comună CIA/SIS din 1953 care l-a înlăturat de la putere pe prim-ministrul antioccidental al Iranului, Muhammad Mosaddeq, şi l-a reinstalat pe Şah pe tron, Churchill l-a convocat pe comandantul de la CIA al operaţiunii, Kermit Roosevelt (vărul lui FDR), la sediul prim-ministrului din Downing Street nr. 10, unde se recupera după un accident vascular cerebral. Potrivit lui Roosevelt, Churchill i-a spus: „Tinere, dacă aş fi fost cu câţiva ani mai tânăr, n-aş fi dorit nimic mai mult decât să fi slujit sub comanda ta în această mare aventură”.[38]

Pe parcursul Războiului Rece, CIA a rămas principalul serviciu occidental care a recurs la operaţiuni sub acoperire. Succesul aparent al acţiunii sub acoperire a CIA la alegerile din 1948 din Italia a dus la expansiunea sa rapidă. În următorii şase ani, Războiul din Coreea şi mandatele preşedintelui Dwight E. Eisenhower (1953-1961), un entuziast al activităţii de spionaj, au transformat operaţiunile sub acoperire într-o ramură importantă a politicii externe a SUA. Entuziasmul lui Eisenhower pentru acţiuni sub acoperire a reprezentat, în parte, o interpretare eronată a lecţiilor HUMINT din cel de-al Doilea Război Mondial. Experienţa sprijinului acordat în timpul războiului mişcărilor de rezistenţă din spatele liniilor germane n-a oferit prea multă îndrumare pentru operaţiunile sub acoperire în sprijinul adversarilor regimurilor comuniste din Europa Războiului Rece, soldate toate cu eşecuri.

Între 1951 şi 1975 au avut loc, conform raportului din 1976 al Comisiei Church, aproximativ 900 de acţiuni sub acoperire majore americane, precum şi multe altele, de mai mică importanţă. Raportul Doolittle, solicitat de Eisenhower în 1954, oferă o susţinere descurajantă pentru acestea:

> Acum este clar că ne confruntăm cu un duşman implacabil al cărui obiectiv declarat este dominaţia mondială, prin orice mijloace şi cu orice preţ. Nu există reguli într-un astfel de joc. Normele de comportament uman acceptate până acum nu se mai aplică. Pentru supravieţuirea Statelor Unite, vechile concepte americane de fairplay trebuie reconsiderate.

Eisenhower a fost de acord. El a exagerat atât pericolul „dominaţiei mondiale” sovietice, cât şi eficacitatea acţiunilor sub acoperire americane. Succesul aparent rapid al operaţiunilor sub acoperire care au dus la înlăturarea aşa-ziselor regimuri prosovietice din Iran şi Guatemala, în primul an şi jumătate al administraţiei Eisenhower, în 1953-1954, a determinat SUA să nu ia în considerare semnalele de avertizare ulterioare date de alte operaţiuni mai puţin reuşite. După o tentativă de înlăturare de la putere, în 1958, a preşedintelui indonezian Achmed Sukarno, viitorul director-adjunct al comunităţii de informaţii Ray Cline scria profetic: „Punctul slab al acţiunii paramilitare sub acoperire este că o singură întâmplare nefericită care ar dezvălui implicarea CIA ar obliga Statele Unite fie să renunţe complet la misiune, fie să adopte o politică de intervenţie militară deschisă”.[39] Faptul că această lecţie nu a fost învăţată a dus la umilinţă publică. După invazia absurdă din aprilie 1961 a „brigăzii cubaneze” – formate din exilaţi cubanezi anticastrişti şi susţinute de CIA – în Golful Porcilor, preşedintele John F. Kennedy l-a întrebat disperat pe consilierul său special, Theodore Sorensen:

„Cum de am putut fi aşa de prost încât să-i las să meargă mai departe?” Totuşi, publicul american s-a raliat în jurul steagului şi al preşedintelui. Congresul nici nu s-a gândit să investigheze dezastrul.[40]

Din cauza publicităţii internaţionale de care aveau parte astfel de episoade, amplificate de teorii ale conspiraţiei extrem de vandabile, în timpul Războiului Rece s-a înţeles prea puţin faptul că KGB a folosit acţiunile sub acoperire pe scară mai largă decât CIA. Operaţiunile sub acoperire au jucat un rol esenţial în crearea, după război, a blocului sovietic în Europa Centrală şi de Est. Când s-a întors la Berlin din exilul la Moscova, pe 30 aprilie 1945, liderul comunist est-german Walter Ulbricht i-a anunţat pe apropiaţii săi: „E necesar să pară democratic, dar trebuie să controlăm totul”. Deoarece trebuia menţinută o aparenţă democratică în toate statele noului bloc sovietic, folosirea deschisă a forţei pentru excluderea partidelor necomuniste de la putere trebuia evitată pe cât posibil. În schimb, serviciile de securitate controlate de comunişti, proaspăt înfiinţate după modelul MGB (care ulterior a devenit KGB) şi supravegheate de „consilieri” sovietici, au ajutat la punerea în aplicare a tranziţiei postbelice către aşa-numitele „democraţii populare”, în mare parte prin intimidare în culise. În cele din urmă, regimurile staliniste cu partid unic, epurate de orice disidenţă vizibilă, au fost legitimate ca „democraţii populare” de către majorităţi comuniste uriaşe şi frauduloase, în alegeri regizate de serviciile de securitate.[41]

Una dintre caracteristicile operaţiunilor de spionaj staliniste de la începutul Războiului Rece, precum şi din cea mai mare parte a anilor 1930 a fost măsura în care au vizat duşmani imaginari, alături de adversarii reali. Vânătoarea de troţkişti dovediţi sau, mai adesea, imaginari[42] de dinaintea războiului a fost replicată de operaţiunile de localizare şi eliminare împotriva unor conspiratori titoişti sau sionişti, mai mult imaginari. Stalin şi MGB au considerat ruptura de Moscova a Iugoslaviei lui Tito, în 1948, drept parte a unei ample conspiraţii imperialiste cu scopul de a submina blocul sovietic. Unele dintre acuzaţiile privind legăturile lui Tito cu serviciile secrete occidentale erau parte dintr-o încercare deliberată de a-l discredita. Altele au fost produsul pornirilor paranoice ale lui Stalin şi ale Centrului. În cele din urmă, cele două fire s-au împletit ireversibil.

În prima perioadă a Războiului Rece, consilierii sovietici au ţinut bine în frâu serviciile de securitate ale blocului sovietic. Vânătoarea de vrăjitoare şi procesele regizate care au dus la epurarea partidelor comuniste de guvernământ de aşa-zişii titoişti şi sionişti au fost orchestrate de la Moscova.[43] Un presupus complice al ministrului ungar de interne László Rajk, din inexistentul complot titoist pentru care acesta a fost executat în 1949, a remarcat că, în timpul interogatoriului său, ofiţerii serviciului de securitate maghiar (AVO, ulterior AVH) „schiţau zâmbete mieroase şi servile când le vorbeau ruşii” şi „reacţionau la cele mai nesărate glume ale ofiţerilor [MGB] cu hohote de râs slugarnice şi exagerate”. Procesul regizat în care au fost judecaţi Rajk şi şapte complici în 1949 la Budapesta a fost dedicat elaborării unei ample teorii a conspiraţiei care făcea legătura dintre Tito şi manevrele subversive ale serviciilor de informaţii occidentale. În pledoaria de încheiere a procesului, procurorul a afirmat:

> Acest proces este de importanţă internaţională […]. Nu numai Rajk şi asociaţii săi sunt aici, pe banca acuzaţilor, ci şi stăpânii lor străini, instigatorii imperialişti de la Belgrad şi Washington […]. Complotul din Ungaria, planificat de Tito şi clica lui pentru a fi pus în acţiune de grupul de spioni al lui Rajk, nu poate fi înţeles în afara contextului planurilor internaţionale ale imperialiştilor americani.

Cea mai vie amintire a unuia dintre consilierii MGB de la Budapesta, Valeri Krotov, a fost ultimul cuvânt al lui Rajk înainte de a fi executat: „Trăiască comunismul!”[44]

Conform instrucţiunilor lui Stalin, planurile pentru asasinarea lui Tito erau pregătite la fel de atent cum fuseseră pregătite, cu un deceniu înainte, şi cele pentru asasinarea lui Troţki. Asasinul ales de MGB, agentul Iosif Romualdovici Grigulevici, jucase un rol esenţial în prima încercare nereuşită de asasinare a lui Troţki în Mexic, în mai 1940.[45] În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, organizase un grup de sabotori în America Latină, iar în 1951, prezentându-se drept costaricanul „Teodoro Castro”, a devenit *chargé d’affaires* pentru Costa Rica (mai târziu ambasador plenipotenţiar) la Roma. Întrucât Costa Rica nu avea misiune diplomatică la Belgrad, Grigulevici (cu numele de cod MAKS) a reuşit să ocupe funcţia de emisar nerezident al acestei ţări în Iugoslavia. MGB i-a raportat lui Stalin în februarie 1953: „În timp ce îşi îndeplinea îndatoririle diplomatice în a doua jumătate a anului 1952, [MAKS] a vizitat de două ori Iugoslavia, unde a fost bine primit. A avut acces la anturajul apropiat personalului lui Tito şi i s-a promis o audienţă personală la Tito”. În timpul unei întâlniri secrete cu ofiţerii MGB de la Viena, la începutul lui februarie 1953, Grigulevici a discutat o serie de metode de asasinare fie la audienţă, fie la o recepţie diplomatică, care implicau utilizarea unui pistol cu amortizor, a otrăvii sau a unui gaz otrăvitor. Folosirea unui diplomat acreditat din America Centrală ca asasin era menită să ascundă cât mai eficient implicarea MGB. Sub pseudonimul „Teodoro Castro”, Grigulevici i-a scris soţiei sale mexicane o scrisoare de rămas-bun, care să fie făcută publică pentru a-i confirma acoperirea de costarican în cazul în care ar fi fost capturat sau ucis în timpul operaţiunii. Pe la miezul nopţii, pe 1 martie, Stalin a citit un raport privind desfăşurarea operaţiunii de „scoatere din circulaţie” a lui Tito. S-ar putea să fi fost ultimul document pe care l-a văzut înainte de a suferi un accident vascular cerebral fatal în zorii zilei de 2 martie.[46]

După moartea lui Stalin, pe 5 martie, planurile de asasinare a lui Tito au fost suspendate. În mai, Aleksandr Orlov, care fugise din URSS înaintea războiului, a început să publice memorii despre Stalin şi NKVD în revista *Life*, iar Grigulevici a fost retras în grabă la Moscova. Centrul s-a temut că Orlov, care ştia de misiunile de sabotaj ale lui Grigulevici de dinainte şi din timpul Războiului Civil Spaniol, ar fi putut să-i compromită acoperirea – dar acesta nu a făcut-o. Ministerul de Externe costarican şi corpul diplomatic de la Roma au fost complet nedumeriţi, căci „Teodoro Castro” şi soţia sa s-au evaporat pur şi simplu. O notă din 1980 aflată în dosarul său de la KGB arată că serviciile de informaţii occidentale nu l-ar fi identificat niciodată pe diplomatul dispărut drept Grigulevici. Întors la Moscova sub numele său real, Grigulevici a terminat un doctorat şi a avut o carieră de succes ca expert la Academia de Ştiinţe şi scriitor pe teme legate de America Latină.[47] Mai multe cărţi scrise de el au fost traduse în limba engleză şi achiziţionate de biblioteci ale unor universităţi britanice şi americane.

Operaţiunile de spionaj au servit, în diferite moduri, atât pentru a stabiliza, cât şi pentru a destabiliza Războiul Rece. Evaluarea rolului jucat de operaţiunile de spionaj în prevenirea transformării Războiului Rece într-un război activ pe care unii o preziceau şi de care mulţi se temeau este imposibilă fără o minimă analiză contrafactuală, la care însă majoritatea cercetătorilor sunt reticenţi să se înhame. Numai imaginându-ne, cel puţin în linii generale, cum ar fi arătat politica Estului şi Vestului *fără* informaţii sigure despre capacităţile militare (în special cele nucleare) ale adversarilor putem

aprecia importanţa rolului stabilizator pe care l-au jucat în realitate activităţile de culegere de informaţii. Este relativ simplu să ne imaginăm care ar fi fost politica SUA în timpul Războiului Rece după sfârşitul anilor 1950, dacă ar fi avut doar puţine informaţii de încredere despre forţa de atac nucleară sovietică, deoarece la începutul şi la mijlocul anilor 1950 exact în această situaţie se aflau Statele Unite. Efectul destabilizator al acestei lipse de informaţii oferă o perspectivă valoroasă asupra importanţei informaţiilor de calitate mult mai bună de care au beneficiat ulterior SUA.[48]

Studiile despre Războiul Rece uită adesea adevărul dictonului lui Eisenhower potrivit căruia informaţiile despre „ceea ce *nu aveau* sovieticii" erau adesea la fel de importante ca informaţiile despre ce aveau. Necunoaşterea unui adversar temut duce invariabil la supraestimarea puterii acestuia. Deficitul de informaţii de încredere de la începutul anilor 1950 a dus la crearea periculosului mit american despre „decalajul bombardierelor", urmat ulterior de „decalajul rachetelor" – iluzia că Uniunea Sovietică depăşea din ce în ce mai mult Statele Unite în privinţa producţiei de bombardiere şi de rachete balistice intercontinentale (ICBM). În 1955, estimările serviciului de informaţii al Forţelor Aeriene ale SUA arătau că, până la sfârşitul deceniului, forţele aeriene intercontinentale sovietice ar depăşi capacitatea Comandamentului aerian strategic american, al cărui comandant, generalul Curtis LeMay, devenise atras, în mod periculos, de ideea unui atac preventiv care să împiedice Uniunea Sovietică să obţină superioritatea în domeniul nuclear. Faptul că fiecare superputere a reuşit, în perioada de mijloc a Războiului Rece, să monitorizeze forţa de atac nucleară a adversarului s-a bazat pe o revoluţie a metodelor imagistice de obţinere a informaţiilor (IMINT), începută cu un contract strict secret încheiat de CIA cu Lockheed în decembrie 1954, pentru producţia de aparate U-2, primele avioane de spionaj la mare altitudine din lume, echipate cu cele mai performante aparate fotografice din lume.[49] Introducerea U-2 în 1956, urmată după patru ani de lansarea primilor sateliţi de spionaj, a generat informaţii care au convins administraţia Eisenhower că forţa de atac nucleară sovietică nu depăşea, de fapt, forţa Statelor Unite. Misiunile U-2, scria Eisenhower, „au furnizat dovada că ororile presupusului «decalaj al bombardierelor» şi ale «decalajului rachetelor» nu erau nimic altceva decât creaţii imaginare iresponsabile".[50] Fără îndoială, fără revoluţia IMINT, politica SUA faţă de Uniunea Sovietică ar fi continuat să fie bulversată şi de alte mituri destabilizatoare cu privire la dimensiunile capacităţii nucleare sovietice. Desfăşurarea Crizei rachetelor din Cuba din 1962 ar fi fost, de asemenea, destul de diferită. Dacă nu ar fi existat IMINT de la avioanele U-2 (imagini a căror interpretare se datora în mare măsură documentelor strict secrete furnizate de Oleg Penkovski, agent anglo-american care acţiona în interiorul GRU)[432], Hruşciov şi-ar fi realizat aproape sigur ambiţia de a menţine secretul construcţiei bazelor de rachete până când acestea ar fi fost complet operaţionale. Nu ar fi existat nici opţiunea de declarare a unei „carantine" (blocade) navale a SUA în jurul Cubei, în speranţa de a împiedica livrarea materialului necesar pentru a finaliza bazele. Lumea s-ar fi apropiat chiar şi mai mult de războiul termonuclear.[51]

---

[432] Toate evaluările „ameninţării rachetelor sovietice din Cuba" difuzate zilnic (sau chiar mai des) în EXCOMM în timpul Crizei rachetelor purtau numele de cod IRONBARK – referire la documentele privind construcţia rampelor pentru rachete furnizate de Penkovski, care au fost folosite în interpretarea imaginilor provenite de la U-2. Facsimile ale unora dintre evaluări au fost publicate în McAuliffe (ed.), *CIA Documents on the Cuban Missile Crisis 1962*. (*N.a.*)

Dar lumea s-a apropiat mai mult decât şi-a dat seama la vremea aceea. La Washington nu se ştia că submarinele de escortă care însoţeau navele de suprafaţă sovietice ce se apropiau de blocada navală americană din jurul Cubei erau înarmate cu torpile nucleare. Din cauza unor probleme de comunicare cu submarinele, comandanţii lor aveau acceptul de a lansa proiectilele fără autorizaţia Moscovei. Când flota americană a început să detoneze încărcături de adâncime, în încercarea de a forţa submarinul sovietic *B-59* de clasă Foxtrot să iasă la suprafaţă pentru identificare, căpitanul acestuia voia să lanseze o torpilă nucleară. Şi aşa s-ar fi şi întâmplat, dacă la bord nu s-ar fi aflat şi comandantul flotilei, care a refuzat să autorizeze lansarea.[52]

După Criza rachetelor din Cuba, informaţiile disponibile atât pentru Est, cât şi pentru Occident cu privire la amploarea şi desfăşurarea forţei de atac nucleare a adversarilor au devenit un element esenţial în menţinerea stabilităţii în timpul Războiului Rece. Potrivit lui Robert Gates, a cărui carieră de un sfert de secol la CIA şi Casa Albă a culminat cu desemnarea sa ca DCI între 1991 şi 1993:

> Marele avantaj şi succes al analiştilor de la CIA şi al comunităţii de informaţii a constat în descrierea cu o acurateţe uluitoare a capacităţii militare şi a înzestrării reale a armatei sovietice, începând de la sfârşitul anilor 1960 şi până la prăbuşirea Uniunii Sovietice [...]. Iar pe aceste cifre şi abilităţi se vor baza, cu încredere, puterea executivă (inclusiv Departamentul Apărării), Congresul şi aliaţii noştri, atât în negocierile privind controlul armamentelor, cât şi în activităţile de planificare militară.[53][433]

Fără aşa-numitele „mijloace tehnice naţionale” (NTM) bazate pe o combinaţie de IMINT şi SIGINT, verificarea controlului armamentelor şi a acordurilor de limitare a armamentului din ultima parte a Războiului Rece ar fi fost imposibilă. Importanţa crucială a NTM a fost recunoscută în mod explicit prin tratatul START din 1989, care, pe lângă reducerea arsenalelor nucleare strategice cu aproximativ 30%, impunea atât Statelor Unite, cât şi Uniunii Sovietice „să nu interfereze cu mijloacele tehnice naţionale de verificare ale celeilalte părţi” şi „să nu utilizeze măsuri de disimulare care ar împiedica verificarea prin mijloace tehnice naţionale”. Condiţiile detaliate cu scopul de a asigura posibilitatea ca fiecare parte să monitorizeze nestingherită telemetria rachetelor celeilalte părţi au fost incluse într-un protocol.[54]

Cel mai eficient ofiţer KGB care a acţionat în Statele Unite în anii de la jumătatea Războiului Rece a fost Oleg Danilovici Kalughin, bursier Fulbright. Din primul grup de 18 bursieri Fulbright sovietici selectaţi să studieze în SUA în 1958, jumătate erau ofiţeri KGB sau GRU care activau sub acoperirea de studenţi; pe restul „se putea conta că vor coopera” cu aceştia. Patru dintre cei 18 bursieri au mers la Universitatea Columbia. Doi (inclusiv Kalughin) erau agenţi KGB, unul era agent GRU, iar al patrulea, Aleksandr Iakovlev, viitor membru al Politburo în perioada lui Mihail Gorbaciov, a devenit cunoscut drept „naşul politicii de glasnost”. Probabil ca şi ceilalţi trei bursieri Fulbright de la Columbia, şi Kalughin a fost la început copleşit de experienţa vieţii la New York:

---

[433] Cu toate acestea, în mare parte, serviciile de informaţii americane şi britanice nu au aflat despre programul sovietic de armament biologic. Vezi Herman, „Intelligence as Threats and Reassurance”. (*N.a.*)

> În primele săptămâni m-am plimbat neîncetat prin Manhattan, copleşit de puterea, frumuseţea şi agitaţia lui. Capitala sovietică – asemănătoare atunci mai mult cu un sat enorm decât cu un oraş de clasă mondială – nu avea nicio clădire mai înaltă decât turnul Universităţii de Stat din Moscova, care are 30 de etaje. Pentru nişte ochi atât de simpli ca ai mei, Empire State Building şi ceilalţi zgârie-nori din Manhattan păreau creaţii magnifice, din altă lume.

Şi Kalughin a făcut impresie în New York. Un portret al lui publicat de *The New York Times* îl descria ca pe „un puşti cu o adevărată personalitate”. A fost primul (şi probabil singurul) ofiţer KGB care a făcut parte din consiliul studenţesc de la Universitatea Columbia.[55]

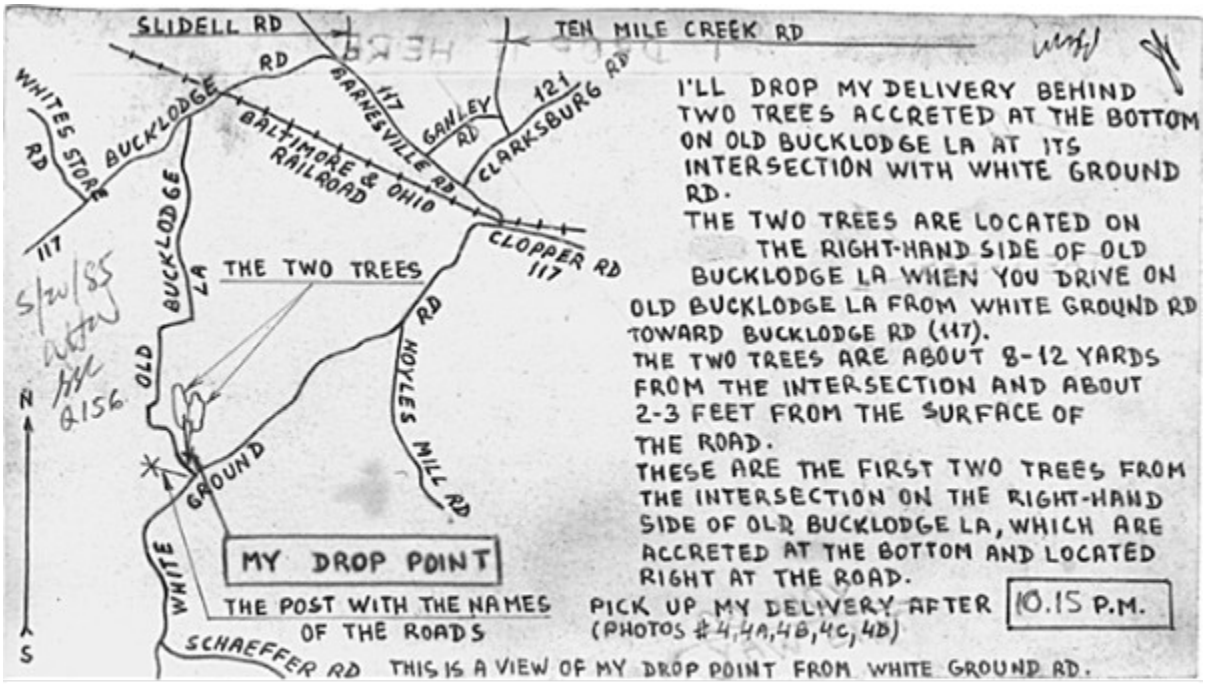
Anii petrecuţi de Oleg Kalughin la Columbia i-au asigurat o carieră remarcabilă în serviciile de informaţii externe sovietice. Din 1965 până în 1970, sub acoperirea de ofiţer de presă al ambasadei, Kalughin a fost repartizat la biroul KGB din Washington ca şef al departamentului de informaţii politice şi director-adjunct al biroului. În septembrie 1965, Robert Lipka, funcţionar militar la NSA, în vârstă de 20 de ani, a făcut vâlvă la biroul KGB, venind la ambasada sovietică aflată pe Sixteenth Street, la câteva străzi de Casa Albă, şi anunţând că la NSA se ocupă cu distrugerea documentelor secretizate. Recrutat de Kalughin ca agent cu numele de cod DAN, Lipka a fost probabil cel mai tânăr agent sovietic care avea acces la informaţii secrete americane, după Ted Hall, care, la 19 ani, îşi oferise serviciile la Los Alamos în 1944. În următorii doi ani, până la încheierea contractului său la NSA, Lipka a furnizat, contra cost, documente strict secrete pe care ar fi trebuit să le distrugă. Acestea erau predate o dată la două săptămâni, fie în căsuţe poştale clandestine, fie prin contacte în locuri publice, fie la întâlniri cu ofiţerul său de caz. Kalughin susţinea că petrecea „ore nesfârşite” în biroul său strâmt de la sediu trecând în revistă mulţimea de documente şi selectându-le pe cele mai importante pentru a le transmite telegrafic la Centru, înainte de a trimite restul într-o valiză diplomatică.[56]

La doar câteva luni după ce Lipka a părăsit NSA şi cariera sa de agent KGB s-a terminat, biroul de la Washington a recrutat un alt agent cu acces regulat la informaţii SIGINT de primă mână. Spre sfârşitul lui 1967, subofiţerul John Anthony Walker, ofiţer de serviciu în Statul-Major al Comandantului Forţelor Americane de Submarine din Atlantic (COMSUBLANT), a intrat în ambasada sovietică şi a anunţat „Sunt ofiţer de marină. Aş vrea să fac nişte bani şi o să vă dau ceva original în schimb”.

În ciuda gradului inferior, Walker avea acces la informaţii de nivel foarte înalt – printre care şi setările de bază ale cifrurilor navale americane. Mostrele de materiale pe care le-a adus la ambasadă au fost analizate cu îndoială de Kalughin şi de rezidentul de la Washington, Boris Aleksandrovici Solomatin. Potrivit lui Kalughin, „ochii lui Solomatin s-au mărit în timp ce răsfoia hârtiile de la Walker. «Le vreau!» a strigat el”. Ulterior, au căzut de acord că Walker era genul de spion care apare „o dată în viaţă”. Posibilitatea oferită criptanaliştilor sovietici de a decodifica cifrurile navale americane, credea Kalughin, a asigurat Uniunii Sovietice „un avantaj enorm în termeni de activităţi de spionaj”, permiţându-i să monitorizeze mişcările flotei americane. În cursul celor 18 ani în care a lucrat pentru KGB, Walker şi-a format propriul cerc de spioni, recrutându-l pe fiul său, pe fratele mai mare şi pe prietenul său din marină, Jerry Whitworth. Pentru Kalughin, cea mai mare surpriză în cazurile lui Lipka şi Walker a fost să descopere „cât de incredibil de puţin stricte încă erau măsurile de securitate la unele dintre obiectivele strict secrete americane”. Faima obţinută în aceste două cazuri avea să-i aducă lui

Solomatin Ordinul „Steagul roşu” şi, ulterior, promovarea în funcţia de director-adjunct al serviciului de informaţii externe din KGB. Şi cariera lui Kalughin a avut de câştigat: în 1974, el a devenit cel mai tânăr general din serviciile de informaţii externe sovietice.[57]

Cazurile Lipka şi Walker au evidenţiat şi schimbarea de motivaţie a agenţilor sovietici din America după începutul Războiului Rece. Înaintea şi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cei mai valoroşi agenţi aveau motivaţii ideologice. Însă Stalin şi succesorii săi şi-au pierdut rapid, după război, atractivitatea ideologică pentru radicalii americani. Nu mai exista o nouă generaţie de agenţi occidentali cum fuseseră Cei Cinci de la Cambridge sau spionii din programul nuclear, inspirată de credinţa în capacitatea Uniunii Sovietice de a crea o nouă civilizaţie. La fel ca Walker, majoritatea spionilor din Statele Unite din timpul Războiului Rece au vrut să „facă nişte bani”. Cel mai valoros recrut al KGB din interiorul CIA, Aldrich Ames, venit şi el din proprie iniţiativă, la fel ca Lipka şi Walker, a câştigat o sumă de bani record. Timp de nouă ani după ce a fost recrutat în aprilie 1985, KGB şi agenţia care i-a succedat acestuia în epoca postsovietică i-au plătit cel puţin 2,5 milioane de dolari (probabil mai mult decât oricărui alt agent din istoria rusă) şi i-au promis încă două milioane.[58]

SLIDELL RD
TEN MILE CREEK RD
WHITES STORE RD
BUCKLODGE RD
BALTIMORE & OHIO RAILROAD
BARNESVILLE RD
GANLEY RD
CLARKSBURG RD
121
117
CLOPPER RD
THE TWO TREES
OLD BUCKLODGE LA
NOYLES MILL RD
WHITE GROUND RD
MY DROP POINT
THE POST WITH THE NAMES OF THE ROADS
SCHAEFFER RD
N
S
I'LL DROP MY DELIVERY BEHIND TWO TREES ACCRETED AT THE BOTTOM ON OLD BUCKLODGE LA AT ITS INTERSECTION WITH WHITE GROUND RD.
THE TWO TREES ARE LOCATED ON THE RIGHT-HAND SIDE OF OLD BUCKLODGE LA WHEN YOU DRIVE ON OLD BUCKLODGE LA FROM WHITE GROUND RD TOWARD BUCKLODGE RD (117).
THE TWO TREES ARE ABOUT 8-12 YARDS FROM THE INTERSECTION AND ABOUT 2-3 FEET FROM THE SURFACE OF THE ROAD.
THESE ARE THE FIRST TWO TREES FROM THE INTERSECTION ON THE RIGHT-HAND SIDE OF OLD BUCKLODGE LA, WHICH ARE ACCRETED AT THE BOTTOM AND LOCATED RIGHT AT THE ROAD.
PICK UP MY DELIVERY AFTER 10.15 P.M.
(PHOTOS #4,4A,4B,4C,4D)
THIS IS A VIEW OF MY DROP POINT FROM WHITE GROUND RD.

Hartă realizată de subofiţerul american şi agentul KGB John Walker, descriind localizarea punctului de livrare a unuia dintre multele transporturi de documente strict secrete.

Pe la mijlocul anilor 1970, KGB şi CIA aveau imagini publice puternic contrastante. KGB a rămas imun la criticile interne. Statuia fondatorului său, Feliks Dzerjinski, aflată în faţa sediului din apropierea Pieţei Roşii, era cea mai înaltă din Moscova şi un punct de reper important. Ambiţiosul preşedinte al KGB Iuri Andropov şi-a sporit în mod constant influenţa politică după ce a fost ales în Politburo în 1973. La moartea lui Leonid Brejnev, în 1982, a devenit primul şef de serviciu de informaţii care a ajuns şi lider sovietic. În acelaşi timp, ca urmare a Războiului din Vietnam şi a scandalului Watergate, CIA s-a confruntat cu critici publice fără precedent. Dezvăluirile senzaţionale din 1975, „Anul Serviciilor de Informaţii”, privind „trucurile murdare” ale CIA –

printre acestea numărându-se comploturi de asasinare a unor oameni de stat străini (în principal Fidel Castro) şi spionarea ilegală a cetăţenilor americani în timpul *Operaţiunii CHAOS* – au provocat o repulsie publică pe scară largă. DCI William Colby a susţinut, probabil în mod corect, că, în urma dezvăluirilor, „CIA a cunoscut cea mai atentă şi dură examinare publică la care a fost supusă vreodată o astfel de agenţie, nu numai în ţara noastră, ci şi oriunde în lume". Senatorul Frank Church, preşedintele comisiei senatoriale speciale pentru investigarea abuzurilor, a declarat: „Se pare că Agenţia s-a comportat ca un elefant smintit, în criză". Concluzia unui raport al Congresului arăta, ulterior, că CIA, „departe de a fi scăpată de sub control", a fost „în totalitate receptivă la instrucţiunile preşedintelui şi ale consilierului prezidenţial pentru probleme de securitate naţională". Totuşi, vina pentru jocurile murdare autorizate oficial a fost deviată de la Casa Albă spre Agenţie.[59]

Pe lângă dezvăluiri corecte privind operaţiunile sub acoperire americane, în anii 1970 au apărut şi acuzaţii neîntemeiate privind intrigi ale CIA, care, prin simpla repetare, au devenit un fapt general acceptat şi încă apar în volume de istorie altminteri de încredere ale Războiului Rece. Astfel, este notorie relatarea despre preşedintele Nixon, care ar fi cerut CIA în 1970 să încerce să împiedice alegerea preşedintelui marxist chilian Salvador Allende şi să facă economia chiliană „să plângă". Dar, după cum a demonstrat dr. Kristian Gustafson, afirmaţiile repetate că CIA a orchestrat înlăturarea (şi chiar moartea) lui Allende în 1973 şi ascensiunea succesorului său, generalul Augusto Pinochet, sunt eronate:

> [...] Junta militară chiliană era disperată să nu fie asociată cu SUA [...]. Un buletin de informaţii al CIA apărut după lovitură relata comentariul privat al lui Pinochet, potrivit căruia „el şi colegii săi, ca o chestiune de politică, nu dăduseră indicii SUA în privinţa hotărârii lor de a acţiona". [...] Amorul propriu al armatei chiliene ar fi fost jignit de ideea că are nevoie de SUA pentru a executa lovitura de stat în locul acesteia. Cel mai bine şi mai simplu, din punctul de vedere al chilienilor, era să menţină CIA la curent prin informaţii ocazionale, dar, altfel, să-i excludă.[60]

Deşi fără îndoială dezvăluirile „Anului serviciilor de informaţii" au scos a iveală abuzuri grave, ele au generat şi teorii ale conspiraţiei extrem de vandabile – printre acestea se numără şi afirmaţia neîntemeiată, pe care majoritatea americanilor o credea şi KGB a făcut tot posibilul pentru a o încuraja, că CIA fusese răspunzătoare pentru asasinarea lui John F. Kennedy.[61][434] Dacă CIA ar fi fost implicată în uciderea propriului preşedinte, era normal să se ajungă la concluzia că Agenţia nu avea limite în acţiunile de subminare a regimurilor străine şi că ar asasina şi alţi oameni de stat care ar putea-o nemulţumi. „Măsurile active" ale KGB (operaţiuni de influenţare) au promovat cu succes convingerea că metodele folosite de CIA pentru a încerca să-l ucidă pe Castro şi să îi destabilizeze regimul erau folosite şi împotriva guvernelor „progresiste" din întreaga lume. În cadrul campaniei sovietice de intervenţie activă în Orientul Mijlociu din 1975 s-a realizat o listă cu 45 de oameni de stat, care, în ultimul deceniu, ar fi fost victime ale unor asasinate

---

[434] Conform sondajelor de opinie efectuate în 1993, la 30 de ani după asasinarea lui Kennedy, trei sferturi dintre americani credeau că preşedintele a fost ucis de CIA (Moynihan, *Secrecy*, pp. 219-220). Un impact puternic l-a avut şi versiunea teoriei conspiraţiei din filmul lui Oliver Stone, *JFK*. Un istoric american entuziast a afirmat că, probabil, *JFK* a „avut asupra opiniei publice un impact mai mare decât orice altă lucrare artistică din istoria Americii", cu excepţia *Colibei unchiului Tom*. Vezi Toplin (ed.), *Oliver Stone's USA*, p. 174. (*N.a.*)

sau tentative de asasinare ale Agenţiei. Indira Gandhi era unul dintre numeroşii lideri ai Lumii a Treia preocupaţi de posibile comploturi ale CIA împotriva lor.[62] În noiembrie 1973, ea i-a spus lui Fidel Castro: „Ei [CIA] vor să-mi facă şi mie ceea ce i-au făcut lui Allende. Sunt şi aici oameni care au legătură cu aceleaşi forţe străine ce au acţionat şi în Chile şi ar vrea să mă elimine”. Convingerea că Allende a fost ucis cu sânge rece şi că Agenţia îi rezervase şi ei aceeaşi soartă a devenit un fel de obsesie. Refuzând să creadă afirmaţiile americane, corecte, conform cărora Allende s-a împuşcat în timp ce palatul său era luat cu asalt, doamna Gandhi a declarat: „Când voi fi omorâtă, vor spune că mi-am aranjat singură moartea”.[63] În mod tragic, doamna Gandhi a acordat mai multă atenţie ameninţării imaginare a unui complot de asasinat al CIA decât ameninţării reale venite din partea propriei sale gărzi, care a ucis-o în 1984.

Nicio relatare despre politica americană în Lumea a Treia în timpul Războiului Rece nu omite rolul CIA. Însă operaţiunile sub acoperire ale KGB trec aproape nemenţionate în majoritatea istoriilor, fie ale politicii externe sovietice, fie ale ţărilor în curs de dezvoltare. Rezultatul este o descriere curios de dezechilibrată a Războiului Rece în Lumea a Treia – echivalentul în lumea spionajului a sunetului unei singure mâini care aplaudă. Istoria admirabilă a Războiului Rece scrisă de John Lewis Gaddis, de exemplu, se referă la activităţile sub acoperire ale CIA în Chile, Cuba şi Iran, dar nu face nicio referire la extinsele operaţiuni KGB din aceleaşi ţări.[64] În realitate, cel puţin de la începutul anilor 1960, KGB a jucat un rol global mai activ decât CIA. Convingerea că Războiul Rece ar putea fi câştigat în Lumea a Treia a transformat agenda serviciilor secrete sovietice. În 1961, Aleksandr Şelepin, tânărul şi dinamicul preşedinte al KGB, a obţinut sprijinul lui Hruşciov pentru utilizarea mişcărilor de eliberare naţională şi a altor forţe antiimperialiste din Lumea a Treia într-o amplă strategie agresivă împotriva „adversarului principal” (Statele Unite).[65] Deşi Hruşciov urma să-l înlocuiască în scurt timp pe Şelepin cu Vladimir Semiciastnîi, mai obedient şi mai puţin ambiţios, strategia amplă a KGB a funcţionat. Viitorul director al serviciului de evaluare a informaţiilor, Nikolai Leonov, pe atunci un tânăr ofiţer de spionaj extern la Departamentul al doilea al Direcţiei Întâi (America Latină), avea să-şi aducă aminte ulterior: „Bineînţeles, am fost ghidaţi în primul rând de ideea că destinul confruntării mondiale dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică, dintre capitalism şi socialism, şi-ar fi găsit o soluţie în Lumea a Treia. Aceasta a fost premisa de bază”.[66] După ce Hruşciov a fost nevoit să demisioneze în 1964, fiind urmat de Leonid Brejnev, Centrul a fost mai convins decât Kremlinul sau Ministerul de Externe că Războiul Rece ar putea fi câştigat în Lumea a Treia. Această convingere a fost îmbrăţişată cu entuziasm de Iuri Andropov, din momentul în care i-a succedat lui Semiciastnîi ca şef al KGB în 1967.[67] Pe de altă parte, Anatoli Dobrînin, multă vreme ambasador la Washington, îl descrie pe ministrul sovietic de externe Andrei Gromîko, care a condus diplomaţia sovietică o lungă perioadă, drept o persoană puţin interesată de Lumea a Treia.[68] Potrivit lui Leonov, atât o mare parte din Ministerul de Externe, cât şi Gromîko o „dispreţuiau făţiş”.[69]

Deşi Andropov avea grijă să nu pară că îl calcă pe bătături pe Gromîko,[70] în majoritatea principalelor momente ale infiltrării sovietice în Lumea a Treia, de la alianţa cu primul „avanpost” comunist din emisfera vestică (pentru a cita numele de cod al kaghebiştilor pentru Cuba lui Castro) la începutul anilor 1960 până la apărarea dezastruoasă a regimului comunist din Afganistan în anii 1980, KGB, susţinut de obicei de Secţia Internaţională a Comitetului

Central al Partidul Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS), a avut o influenţă mai mare decât Ministerul de Externe. Castro prefera compania kaghebiştilor şi nu pe cea a diplomaţilor sovietici, spunându-i primului rezident al KGB din Havana, Aleksandr Alekseev, că întâlnirile lor erau o modalitate de „a ocoli Ministerul Afacerilor Externe şi orice regulă de protocol”. În 1962, în mare măsură la insistenţa lui Castro, Alekseev l-a înlocuit pe nepopularul ambasador sovietic. Alţi lideri latino-americani importanţi, care, precum Castro, îi preferau pe ofiţerii KGB diplomaţilor sovietici au fost Salvador Allende în Chile, Juan José Torres în Bolivia, Omar Torrijos (a nu se confunda cu fiul său) în Panama şi José Figueres Ferrer în Costa Rica. Primul contact sovietic cu Juan şi Isabel Perón, înainte de revenirea lor din exil în 1973, a fost realizat de KGB şi nu de un diplomat. Sprijinul KGB pentru sandinişti a început cu aproape două decenii înainte ca aceştia să preia puterea în Nicaragua în 1979.[71]

În Asia, Africa şi Orientul Mijlociu, ca şi în America Latină, principalele iniţiative în politica sovietică din anii 1960 şi 1970 au aparţinut mai frecvent KGB-ului decât Ministerului de Externe. India, cea mai mare democraţie din lume, a fost descrisă de Oleg Kalughin drept „un model al infiltrării KGB într-un guvern al Lumii a Treia”. Ca şi în India, majoritatea operaţiunilor KGB din Lumea a Treia au avut mai degrabă succese trecătoare şi nu o influenţă durabilă. Totuşi, lucrurile nu păreau să arate aşa în anii 1970. Vladimir Kriucikov, directorul Direcţiei Întâi (informaţii externe) în perioada 1974-1988, descria Mişcarea de Nealiniere (MNA) ca fiind „aliatul nostru firesc”. În 1979, MNA l-a ales în funcţia de preşedinte pe Fidel Castro, incontestabil un aliniat, ceea ce a determinat biroul KGB de la Havana să se plângă că „vanitatea lui F. Castro devine din ce în ce mai vizibilă”. Cu numai un deceniu înainte de destrămarea Uniunii Sovietice, conducerea KGB era nesăbuit de optimistă în ceea ce priveşte succesul operaţiunilor sale din Lumea a Treia. Andropov s-a lăudat unui ministru vietnamez în 1980:

> Uniunea Sovietică nu doar vorbeşte despre revoluţia mondială, ci o şi ajută de fapt [...]. De ce Statele Unite şi alte ţări occidentale au convenit asupra relaxării în anii 1970 şi şi-au schimbat apoi politica? Deoarece imperialiştii şi-au dat seama că o detensionare internaţională ar funcţiona în avantajul sistemului socialist. În această perioadă au fost eliberate Angola, Mozambicul, Etiopia şi Afganistanul.[72]

Un deceniu mai târziu, toate cele patru state „eliberate” părăsiseră orbita sovietică.

Aşa cum, cu o generaţie înainte, entuziasmul KGB pentru Castro contribuise la lansarea politicii sovietice în Lumea a Treia, dezastruoasa intervenţie militară din Afganistan, pentru care conducerea KGB a purtat o mare parte din responsabilitate, urma să-i pună capăt.[73] Acţiunile sub acoperire ale CIA, în special livrările de rachete Stinger pentru mujahedini, începând din vara lui 1986, au grăbit probabil retragerea sovieticilor din Afganistan. În cursul lui 1986, biroul CIA din Islamabad a coordonat livrări de peste 60 000 de tone de armament şi alte bunuri pentru mujahedini, folosind peste 300 de rute de infiltrare şi transporturi cu camioane şi măgari. Şeful biroului, Milt Bearden, se plângea că Agenţia „avea nevoie de mai mulţi măgari decât părea pregătită lumea să lase să se înmulţească”.[74]

Operaţiunea americană sub acoperire împotriva regimului sandinist din Nicaragua, autorizată iniţial de preşedintele Ronald Reagan în decembrie 1981, a avut cu mult mai puţin succes decât cea împotriva ruşilor din Afganistan. Sprijinul secret al CIA pentru campania absurdă de gherilă Contra

împotriva sandiniştilor a fost dezvăluit de presa americană şi interzis de Congres. Robert Gates, pe atunci director-adjunct pentru analiza informaţiilor al comunităţii de informaţii, l-a informat pe directorul Bill Casey, în decembrie 1984, că ajutorul sub acoperire acordat mişcării Contras era contraproductiv şi că avea să „ducă la consolidarea regimului şi la apariţia unui stat comunist în Nicaragua”. Singura modalitate de a-i înlătura pe sandinişti ar fi fost sprijinul militar deschis pentru forţele Contra, combinat cu atacuri aeriene americane. Nici Casey, nici Reagan nu erau dispuşi să facă faţă acestui adevăr neplăcut. Încercarea de a eluda interdicţia Congresului a condus Casa Albă în comedia neagră a scandalului „Iran-Contra” – o încercare ilegală de a direcţiona către forţele Contra venituri obţinute din vânzările secrete de armament către Iran. Dezvăluirea scandalului în noiembrie 1986 a provocat cea mai gravă criză cu care s-a confruntat administraţia Reagan. Vicepreşedintele George Bush a dictat pentru jurnalul său o serie de fraze în staccato care rezumau starea de demoralizare de la Casa Albă: „Administraţia este haotică... politica externă este haotică... muşamalizare... Cine a ştiut ce, când?” O anchetă a Congresului a ajuns la concluzia că „responsabilitatea ultimă” în afacerea Iran-Contra îi revine lui Reagan: „Dacă preşedintele nu ştia ce fac consilierii săi pentru securitate naţională, ar fi trebuit să aibă habar”.[75]

Cea mai mare reuşită a activităţilor de spionaj ale blocului sovietic în Occident din timpul Războiului Rece a fost, probabil, în domeniul informaţiilor ştiinţifice şi tehnologice (S&T). S&T oferă dovezi suplimentare asupra asimetriei Războiului Rece purtat de serviciile secrete. Occidentul nu avea prea multe de învăţat din tehnologia sovietică. Uniunea Sovietică a avut enorm de învăţat de la Occident, cu precădere din industria de apărare americană.[435] Planurile primei bombe atomice americane, transmise Moscovei de agenţi britanici şi americani la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial şi folosite pentru construirea, în 1949, a primei bombe atomice sovietice, au fost probabil cel mai important secret ştiinţific obţinut vreodată de un serviciu de informaţii. Dezvoltarea timpurie a radarului sovietic, a rachetelor şi motoarelor cu reacţie a depins în mare măsură de achiziţionarea sub acoperire de tehnologie occidentală. Fluxul enorm de informaţii S&T din Occident (în special din SUA) în timpul Războiului Rece contribuie la explicarea unuia dintre paradoxurile centrale ale unui stat sovietic descris cândva de cancelarul vest-german Helmut Schmidt drept „Volta Superioară cu rachete”,[76] o superputere militară care înregistra o mortalitate infantilă şi alţi indici ai privaţiunilor sociale echivalenţi cu cei din Lumea a Treia. Faptul că diferenţa dintre sistemele de armament sovietice şi cele occidentale era mult mai mică decât diferenţele din orice alte zone ale producţiei industriale nu se datora doar importanţei acordate acestora în sistemul sovietic, ci şi succesului în obţinerea de informaţii S&T. Majoritatea serviciilor de informaţii sovietice din timpul Războiului Rece s-au infiltrat mult mai uşor în industria americană a apărării decât guvernul federal american.[77]

În 1975, Direcţia T din FCD, care coordona operaţiunile S&T ale KGB, avea 77 de agenţi şi 42 de „contacte confidenţiale” care acţionau împotriva unor obiective americane din interiorul şi din afara Statelor Unite. Şi SIGINT a fost o sursă importantă de informaţii. Staţiile SIGINT de la birourile KGB din Washington, New York şi San Francisco au reuşit să intercepteze comunicările

[435] Deşi nu dispuneau de microelectronică avansată, inginerii sovietici au găsit totuşi modalităţi de a utiliza în loc procese analoge în sisteme precum rachetele de apărare antiaeriană. (*N.a.*)

prin telefon şi fax ale Laboratorului naţional Brookhaven, precum şi ale unor companii importante din SUA. Pentru serviciile S&T, Statele Unite au fost o ţintă mai importantă – şi mai prolifică – decât tot restul lumii la un loc.[78] În 1980, 61,5% dintre informaţiile S&T primite de Comisia complexului militar-industrial sovietic (VPK), responsabilă în principal pentru repartizarea sarcinilor în domeniul militar, au provenit din surse americane (unele din afara SUA), 10,5% din Republica Federală Germania, 8% din Franţa, 7,5% din Marea Britanie şi 3% din Japonia. În 1980, VPK a dat instrucţiuni pentru 3 617 de „operaţiuni de achiziţie", dintre care 1 085 au fost finalizate într-un an, aducând, se pare, beneficii pentru 3 396 de proiecte sovietice de cercetare şi dezvoltare. Direcţia T era agenţia principală de culegere de informaţii a VPK.[79] În anii 1980, au avut loc tot mai multe încercări de utilizare a informaţiilor S&T în economia civilă sovietică. Kriucikov a declarat în cadrul unei reuniuni a personalului FCD în 1984 că, „în ultimii doi ani, cantitatea de materiale şi mostre predate ramurilor civile ale industriei a crescut din nou cu jumătate", fiind utilizate „cu efecte economice reale", în special în producţia de energie şi alimente.[80] Kriucikov nu a menţionat totuşi că, din cauza managementului sclerozat al industriei sovietice, exploatarea S&T în economia civilă era mult mai dificilă decât în domeniul producţiei militare.[436] Pe de altă parte, forţele armate sovietice au devenit dependente de S&T. Conform unui raport KGB din 1979, peste jumătate din proiectele de dezvoltare ale industriei sovietice de apărare s-au bazat pe informaţii S&T din Occident. Pentagonul a estimat la începutul anilor 1980 că probabil 70% dintre toate sistemele curente de arme ale statelor Pactului de la Varşovia s-au bazat, în măsuri diferite, pe tehnologia militară occidentală – în principal americană.[81] *Ambele* părţi implicate în Războiul Rece – statele semnatare ale Pactului de la Varşovia, ca şi NATO – depindeau de know-how-ul american. Serviciile secrete sunt esenţiale pentru a înţelege atât istoria militară, cât şi pe cea politică a Războiului Rece.

În ceea ce priveşte culegerea de informaţii politice, blocul sovietic a avut un avantaj inerent faţă de Occident. Sistemele politice autoritare şi atinse de secretomanie ale statelor cu partid unic sunt, prin însăşi natura lor, ţinte mai dificile decât cele ale democraţiilor. În acelaşi timp însă, blocul sovietic a avut şi un dezavantaj inerent în evaluarea informaţiilor. În toate statele cu partid unic, analiza informaţiilor politice (spre deosebire de majoritatea informaţiilor S&T) este implicit denaturată de cerinţele insistente ale corectitudinii politice. Astfel, aceasta acţionează ca un mecanism de întărire, şi nu de corectare a concepţiilor greşite ale regimurilor despre restul lumii. În general, autocraţilor li se spune ceea ce vor să audă. Un director al SIS britanic şi-a definit rolul principal ca fiind, dimpotrivă, „de a-i spune prim-ministrului ceea ce prim-ministrul nu vrea să ştie".[82] Desigur, uneori, agenţiile de informaţii occidentale nu s-au conformat acestei misiuni măreţe. Deşi politizarea serviciilor de informaţii corupe uneori evaluarea informaţiilor chiar şi în cadrul sistemelor democratice, aceasta este integrată în structura tuturor regimurilor autoritare.

Statutul umil al analizei informative în Uniunea Sovietică este reflectat în numărul redus de referiri la aceasta din Lexiconul KGB, rămas multă vreme document clasificat.[83] Rapoartele informative sovietice din perioada lui Stalin

---

[436] Economia civilă est-germană a avut dificultăţi similare în exploatarea deplină a informaţiilor S&T din Occident. Vezi Macrakis, „Does Effective Espionage Lead to Success in Science and Technology? Lessons from the East German Ministry of State Security". (*N.a.*)

şi câţiva ani după încheierea acesteia constau de obicei doar din compilaţii selective ale informaţiilor relevante pe anumite teme, cu puţine încercări de interpretare, de teamă că aceasta ar putea contrazice punctele de vedere ale conducerii politice. Deşi analiza informaţiilor s-a îmbunătăţit în perioada lui Andropov, a rămas cu mult sub standardele occidentale. Nikolai Leonov, care a fost nemulţumit să fie numit în 1971 în funcţia de director-adjunct al departamentului de evaluare al FCD, Serviciul 1, a estimat că acesta avea doar 10% din importanţa Direcţiei de Informaţii a CIA (analiză). Iar prestigiul era redus în consecinţă. Transferul dintr-o secţie operaţională în acest serviciu, aşa cum i s-a întâmplat lui Leonov, era „echivalentul transferului de la un regiment de gardă din capitală la o biată garnizoană de provincie”.[84] Vadim Kirpicenko, mai târziu prim-adjunct al directorului FCD, îşi aminteşte că rapoartele informative pesimiste erau ascunse de Brejnev pe motiv că l-ar „supăra pe Leonid Ilici”.[85] Conform lui Leonov, „în etapele de filtrare [...] exista preocuparea ca informaţiile alarmante şi critice să nu ajungă în atenţia şefilor. [Aceste informaţii] erau furnizate într-o formă atenuată, temperată, iar toate asperităţile erau îndepărtate în prealabil”.[86]

Atunci când politica sovietică suferea eşecuri care nu puteau fi ascunse, analiştii ştiau că erau pe teren sigur dacă dădeau vina pe intrigile imperialiste, în special pe cele americane, şi nu pe neajunsurile sistemului sovietic. După cum a recunoscut un ofiţer FCD la sfârşitul Războiului Rece: „Pentru a-i mulţumi pe şefii noştri, am trimis informaţii falsificate şi părtinitoare, acţionând pe principiul «Dă toată vina pe americani şi totul va fi bine»„.[87] În timpul regimului Andropov, la Centru puteau fi exprimate opinii mult mai sincere despre problemele din Lumea a Treia – de exemplu, despre perspectivele sovietice în Egipt după moartea lui Nasser sau despre ameninţarea prăbuşirii economice în Chile sub Allende – decât erau comunicate conducerii politice. Însă din momentul în care conducerea KGB adopta o poziţie, disidenţii din FCD nu mai ieşeau în evidenţă.

Efectele dăunătoare ale corectitudinii politice sovietice au fost agravate de predispoziţia recurentă a KGB spre teoria conspiraţiei, care devenea tendinţă paranoică în perioade de criză. Privind în urmă la perioada Războiului Rece, Sir Percy Cradock, fost preşedinte al Comitetului mixt britanic de informaţii şi consilier pentru politică externă al lui Margaret Thatcher, a avut dreptate să identifice drept „principală sursă de slăbiciune” a sistemului de spionaj sovietic „încercarea de a interpreta forţat o excelentă sursă de informaţii din Occidentul complex prin cadrul mult prea simplificat al ostilităţii şi teoriei conspiraţiei”.[88] Atât la începutul anilor 1960, cât şi la începutul anilor 1980, KGB a raportat membrilor Politburo – cu o inexactitate teribilă – că Statele Unite planificau un atac nuclear împotriva Uniunii Sovietice.

În cea mai mare parte a Războiului Rece, una dintre principalele slăbiciuni a analiştilor occidentali din domeniul *intelligence* a fost eşecul lor de a înţelege în ce măsură corectitudinea politică şi teoria conspiraţiei afectau modul cum sovieticii evaluau informaţiile – o slăbiciune care provenea, de fapt, din lipsa unei perspective pe termen lung asupra utilizării eronate a informaţiilor în sistemele autocrate. Dacă la începutul anilor 1980, analiştii occidentali ar fi avut cunoştinţă de evaluările KGB şi GRU făcute cu 20 de ani mai devreme, fără îndoială că ar fi înţeles mai repede amploarea temerilor sovietice faţă de administraţia Reagan. Pe 29 iunie 1960, Şelepin, preşedintele KGB, i-a transmis personal lui Hruşciov o evaluare alarmistă asupra politicii americane, posibil rezultată din relatări despre limbajul necontrolat al generalului Curtis LeMay, şeful Comandamentului Aerian Strategic:

> În CIA se ştie că membrii conducerii Pentagonului sunt convinşi de necesitatea de a iniţia un război cu Uniunea Sovietică „cât mai curând posibil” [...]. În momentul de faţă, cu efectivele sale de bombardiere, SUA au capacitatea de a distruge bazele sovietice de rachete şi alte obiective militare. Dar în viitorul foarte apropiat, forţele defensive ale Uniunii Sovietice vor fi sporite [...] şi oportunitatea va dispărea.

Hruşciov a luat în serios informaţia. În mai puţin de două săptămâni, el a avertizat public Pentagonul „să nu uite că, aşa cum au arătat cele mai recente teste, avem rachete capabile să aterizeze într-o zonă-ţintă stabilită la 13 000 de kilometri distanţă”. În martie 1962, GRU a dat două rapoarte periculos de eronate, care au venit în sprijinul avertismentului anterior al KGB, potrivit căruia Pentagonul planifica un atac nuclear. GRU susţinea că, în luna iunie a anului anterior, Statele Unite luaseră decizia de a lansa un atac-surpriză asupra Uniunii Sovietice în septembrie 1961, dar fuseseră descurajate în ultimul moment de testele nucleare sovietice, care demonstrau că arsenalul nuclear al URSS era mult mai puternic decât credea Pentagonul.[89]

Serviciile de informaţii sovietice erau într-o dispoziţie la fel de alarmistă şi la începutul administraţiei Reagan. Într-un discurs secret susţinut la o conferinţă de importanţă majoră a KGB în mai 1981, Leonid Brejnev, vizibil bolnav, a denunţat politica lui Reagan ca fiind o ameninţare gravă la adresa păcii mondiale. El a fost urmat de Iuri Andropov, care i-a succedat în funcţia de secretar general după un an şi jumătate. Spre uimirea majorităţii publicului, preşedintele KGB a anunţat că, prin decizia Politburo, KGB şi GRU urmau să colaboreze pentru prima dată într-o misiune de spionaj la nivel mondial, desfăşurată sub numele de cod RYAN – un nou acronim pentru *Raketno-Iadernoie Napadenie* („atac cu rachete nucleare”). *Operaţiunea RYAN* urma să obţină informaţii secrete despre planurile – a căror existenţă o bănuia URSS, dar care nu existau în realitate – administraţiei Reagan şi ale aliaţilor săi din NATO de a lansa un atac preventiv împotriva Uniunii Sovietice.[90] Andropov a informat birourile din străinătate că, „de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, situaţia internaţională nu a mai fost niciodată atât de explozivă ca acum”.[91] Când i-a succedat în funcţie lui Brejnev, în noiembrie 1982, Andropov a păstrat controlul deplin asupra KGB; vizitatorii săi cei mai frecvenţi au fost înalţi ofiţeri KGB.[92] De-a lungul mandatului său de secretar general, RYAN a rămas prioritatea serviciilor de informaţii externe sovietice. Timp de mai mulţi ani, Moscova a cedat la ceea ce ambasadorul său la Washington, Anatoli Dobrînin, a numit o „interpretare paranoică” a politicii lui Reagan.[93]

Operaţiunile de informaţii ale restului blocului sovietic au fost distorsionate de necesitatea de a colabora cu *Operaţiunea RYAN*. Markus Wolf, capabilul director est-german al HVA (Hauptverwaltung Aufklärung – Direcţia Principală pentru Informaţii), a observat că ofiţerii de legătură KGB erau „obsedaţi” de RYAN şi de ameninţarea unui atac preventiv din partea NATO:

> HVA a primit ordin să descopere orice plan occidental pentru un astfel de atac-surpriză şi în acest scop am înfiinţat un stat-major special şi un centru de criză, precum şi centre de comandă de criză [...]. La fel ca majoritatea oamenilor care lucrează în domeniul informaţiilor, am considerat aceste exerciţii o mare pierdere de timp, dar ordinele nu puteau fi comentate mai mult decât orice alt ordin venit de sus.[94]

Ca şi Wolf, cele mai multe birouri KGB din capitalele occidentale erau mai puţin alarmiste decât Andropov şi Centrul. Când Oleg Gordievski, recrutat ca agent SIS în cadrul KGB în 1974, s-a alăturat biroului din Londra în iunie 1982, a constatat că toţi colegii săi de la Linia PR (informaţiile politice) erau sceptici

în legătură cu *Operaţiunea RYAN*. Cu toate acestea, nimeni nu era dispus să-şi rişte cariera contestând evaluările Centrului. Birourile din străinătate au primit, de fapt, ordin să caute informaţii alarmante. Centrul a fost, în consecinţă, alarmat de informaţiile furnizate şi a mai cerut şi altele.[95] Rezidentul de la Washington, Iuri Andrososov, un protejat de-al lui Kriucikov, se dădea peste cap să le furnizeze.[96]

Centrul a considerat anunţul făcut în martie 1983 privind programul „Star Wars" drept parte a pregătirii psihologice a poporului american pentru un război nuclear. Pe 28 septembrie 1983, Andropov, bolnav într-un stadiu terminal, a denunţat politica americană într-un limbaj apocaliptic nemaiîntâlnit de la Războiul Rece. „O psihoză militară scandaloasă", a declarat el, „stăpâneşte Statele Unite". „Administraţia Reagan merge atât de departe în ambiţiile sale imperiale, încât încep să mă îndoiesc că Washingtonul dispune de elemente care să îl împiedice să treacă pragul la care ar trebui să se oprească orice persoană sănătoasă la minte". Starea de alarmă care cuprinsese Centrul a atins punctul culminant în timpul aplicaţiei NATO „Able Archer 83", care s-a desfăşurat în noiembrie 1983 şi a inclus exersarea procedurilor de lansare a rachetelor pentru un atac nuclear simulat, coordonat la nivel DEFCON 1. O perioadă, atât Kremlinul, cât şi conducerea KGB au fost bântuite de teama că aplicaţia militară ar putea fi o acoperire pentru un atac nuclear real. Unii ofiţeri KGB staţionaţi în Occident erau mai preocupaţi de starea de alarmă din cadrul Centrului decât de ameninţarea unui atac-surpriză din Occident.[97]

Primele informaţii de încredere despre RYAN care au ajuns în Occident au venit de la Oleg Gordievski, după detaşarea acestuia la biroul KGB de la Londra, în iunie 1982. Gordievski a fost în măsură să furnizeze nu numai informaţii verbale, ci şi directive RYAN de la Centru, pe care le sustrăgea cu regularitate din sediu.[98] Deşi ofiţerul britanic de caz al lui Gordievski, John Scarlett – care a devenit ulterior director al SIS –, a fost iniţial „uimit şi nu-i venea să creadă" informaţiile care i-au fost oferite,[99] acestea au fost rapid acceptate ca având o importanţă vitală de către prim-ministrul Margaret Thatcher şi secretarul său de externe, Sir Geoffrey Howe, precum şi de comunitatea britanică de informaţii. Cu toate acestea, când informaţiile au fost transmise la Washington, a apărut în scurt timp o divergenţă majoră de opinii. În tabăra britanică, în timpul aplicaţiei Able Archer, „Gordievski ne-a convins fără urmă de îndoială de teama extraordinară, dar autentică, a Rusiei de un atac nuclear real", după cum scria ulterior Howe.[100][437] Majoritatea analiştilor CIA nu au fost de acord – probabil din cauza dificultăţii lor de a acorda credit rolului teoriei conspiraţiei în analiza sovietică a informaţiilor. Câteva luni mai târziu, o Evaluare informativă naţională specială (SNIE) concluziona: „Credem cu tărie că acţiunile sovietice nu sunt inspirate de un pericol real de conflict sau confruntare iminentă cu Statele Unite, iar liderii sovietici nu percep un astfel de pericol".[101] Analiza ulterioară a informaţiilor de la Gordievski şi din alte surse a dus la revizuirea drastică a acestei concluzii. Robert Gates scrie în memoriile sale:

---

[437] În urma avertismentelor lui Gordievski, Harry Burke, de la statul-major de evaluare a informaţiilor al JIC, a găsit dovezi în rapoartele informative tehnice despre o stare de alertă militară sovietică. După cum şi-a reamintit ulterior şeful său, Michael Herman, Burke a avut iniţial „mult de muncă pentru a-şi impune concluziile în faţa scepticismului membrilor JIC". Vezi Fithian, „Profiles in Intelligence: Interview with Michael Herman". (*N.a.*)

> Informaţiile apărute după destrămarea Uniunii Sovietice, referitoare la starea de spirit neobişnuită şi deosebit de părtinitoare a conducătorilor sovietici în perioada aceea, mă fac să cred că este foarte posibil – ţinând cont de celelalte evenimente din 1983 – ca ei să fi crezut cu-adevărat că un atac NATO era cel puţin posibil [...]. Serviciile americane de informaţii nu au reuşit să înţeleagă adevărata amploare a îngrijorării lor. O reexaminare a întregului episod de către Comitetul consultativ prezidenţial pentru informaţii externe [PFIAB] din 1990 a ajuns la concluzia că presupunerea comunităţii serviciilor de informaţii că sovieticii urmăreau doar un efect politic a fost eronată.[102][438]

Raportul PFIAB din 1990, în mare parte clasificat până în 2015, concluzionează că:

> există, într-adevăr, o convingere autentică printre membrii-cheie ai conducerii sovietice că SUA s-au angajat într-un program de dobândire a unei superiorităţi militare decisive care ar putea determina un atac nuclear neaşteptat asupra URSS [...]. Deşi exerciţiile Able Archer din trecut au fost monitorizate de serviciile secrete sovietice, reacţia forţelor armate şi a serviciilor de informaţii ale Pactului de la Varşovia faţă de exerciţiul din 1983 a fost fără precedent.[103]

Deşi importanţa rapoartelor furnizate de un unic agent era de obicei tactică, în cazul lui Penkovski şi Gordievski a avut o importanţă strategică majoră.[104] Directivele KGB în timpul *Operaţiunii RYAN* obţinute de SIS de la Gordievski subliniau, pe lângă temerile Centrului de un atac-surpriză nuclear american, lipsa de cunoştinţe, uneori tristă, despre societatea occidentală. Neştiind că donatorii de sânge britanici nu sunt plătiţi, Centrul a instruit în 1983 biroul de la Londra să monitorizeze preţul plătit acestora, având convingerea că orice creştere a sumelor ar putea indica pregătirea pentru război. Centrul bănuia şi că liderii Bisericii şi directorii băncilor importante ar fi putut fi informaţi în secret despre planurile pentru un atac nuclear preventiv şi a cerut biroului de la Londra să investigheze.[105]

Nu există dovezi mai bune despre amploarea „noii gândiri" a lui Mihail Gorbaciov în politica externă după ce a devenit secretar general în martie 1985 decât nemulţumirea sa faţă de părtinirea din rapoartele politice ale KGB. În decembrie 1985, Viktor Cebrikov, preşedinte al KGB din 1982, a convocat o şedinţă a conducerii instituţiei pentru a discuta un memoriu în termeni duri al lui Gorbaciov cu privire la „inadmisibilitatea denaturării stării de fapt reale în mesaje şi rapoarte informative trimise Comitetului Central al PCUS şi altor organe de conducere" – un rechizitoriu incriminator al corectitudinii politice anterioare. Participanţii au căzut de acord, în mod obedient, asupra necesităţii de a evita raportarea servilă şi au declarat că este datoria tuturor cekştilor, atât din ţară, cât şi din străinătate să îndeplinească „cerinţa leninistă că avem nevoie doar de întregul adevăr".[106] Potrivit lui Leonid Şebarşin, care i-a succedat lui Kriucikov în funcţia de şef al departamentului de informaţii externe în 1988, FCD „nu mai era nevoit să-şi prezinte punctul de vedere într-o lumină fals pozitivă"[107] – deşi este greu de crezut că toţi ofiţerii săi au renunţat brusc la obiceiurile avute o viaţă întreagă.

De-a lungul Războiului Rece au existat elemente majore şi ale simetriei, şi ale asimetriei în priorităţile serviciilor de informaţii ale Estului şi Vestului. În

---

438 Deşi *Operaţiunea RYAN* a încetat să mai fie prioritatea activităţilor sovietice de informaţii externe după venirea la putere a lui Gorbaciov, până în noiembrie 1991 au continuat să apară bilunar rapoarte detaliate privind indicii referitoare la pregătirile NATO şi SUA pentru un atac nuclear preventiv. Vezi infra, pp. 834-835. (*N.a.*)

jargonul KGB, Statele Unite erau numite „adversarul principal” (*glavnîi protivnik*) – aşa cum CIA considera că principalul său adversar era Uniunea Sovietică. Cu toate acestea, spre deosebire de agenţiile de informaţii occidentale, KGB nu avea doar unul, ci doi „adversari principali”. Al doilea a fost ceea ce KGB numea „sabotajul ideologic” – orice ameninţa să submineze autoritatea statelor cu partid unic comunist din blocul sovietic şi din afara acestuia.

Asimetria dintre priorităţile comunităţilor de informaţii din Est şi Vest reflecta rolurile lor radical diferite în statele pe care le serveau. CEKA, fondată la şase săptămâni după Revoluţia Bolşevică, şi succesorii acesteia au avut un rol esenţial pentru funcţionarea sistemului sovietic, într-o relaţie care n-a existat niciodată între comunităţile de informaţii şi guvernele occidentale. Rolul lor fundamental în statul cu partid unic a fost acela de a monitoriza şi reprima disidenţa în toate formele sale, fie prin violenţă, fie prin sisteme mai sofisticate de control social ce implicau reţele de supraveghere uriaşe. În Republica Democrată Germană, numărul informatorilor era de şapte ori mai mare decât în Germania nazistă. KGB şi aliaţii săi din serviciile de informaţii au jucat un rol central în înăbuşirea Revoluţiei ungare din 1956, zdrobirea Primăverii de la Praga în 1968, invazia Afganistanului în 1979 şi presiunea exercitată asupra regimului comunist polonez de a reprima mişcarea democratică Solidaritatea în 1981. Pentru infiltrarea mişcărilor disidente din blocul sovietic au fost folosiţi mai mulţi agenţi „ilegali” (agenţi sub acoperire care acţionau sub identitatea unor cetăţeni străini) decât au fost trimişi vreodată împotriva Statelor Unite sau a altor obiective occidentale în timpul Războiului Rece.[108]

Războiul împotriva disidenţilor a reprezentat o parte importantă a operaţiunilor KGB atât în străinătate, cât şi în interior. În realitate, unele dintre cele mai importante operaţiuni din străinătate au fost elaborate în comun de către ofiţerii de rang înalt din Direcţiile Întâi şi a Cincea, responsabile cu informaţiile externe, respectiv cu combaterea subversiunii ideologice. La începutul lui 1977, de exemplu, erau în desfăşurare sau pe punctul de a fi declanşate, atât în străinătate, cât şi în Uniunea Sovietică, nu mai puţin de 22 de „măsuri active” menite să-i discrediteze şi să-i demoralizeze pe disidentul Andrei Saharov („duşmanul public numărul unu”, după cum l-a descris Andropov) şi pe soţia sa, Elena Bonner. Încercările de a-i discredita pe toţi disidenţii cunoscuţi care reuşiseră să ajungă în Occident reprezentau o prioritate pentru KGB – indiferent dacă profesia disidentului avea sau nu ceva de-a face cu politica, în termeni occidentali. Deşi planurile de a-i mutila pe Rudolf Nureiev, Natalia Makarova şi pe alţi balerini sovietici după plecarea lor în Occident par să nu fi fost puse niciodată în practică, au fost făcute mari eforturi pentru a le distruge reputaţia. La campionatul mondial de şah din Filipine din 1978, când disidentul Viktor Korcinoi (numit de către mass-media sovietică drept „adversarul” sau „challengerul”) a comis păcatul de neiertat de a concura pentru titlu cu „ortodoxul” Anatoli Karpov, KGB a trimis 18 ofiţeri de operaţiuni pentru a încerca să asigure victoria lui Karpov.[109] Este posibil, dar nu se poate demonstra, să fi avut un efect. Korcinoi s-a înfuriat teribil când Vladimir Zukar, un „parapsiholog” sovietic, s-a aşezat în apropierea primului rând din public, „cu ochii precum cărbunii încinşi”, potrivit corespondentului de la *New York Times*. Karpov a câştigat, în cele din urmă, cu 6-5.[110]

Doar în momentul în care vastul aparat de control social sovietic a început să fie dezmembrat, în mandatul lui Mihail Gorbaciov, a devenit clară,

retrospectiv, întreaga importanţă a KGB pentru supravieţuirea URSS. Manifestul liderilor din garda veche ai loviturii de stat din august 1991, al cărei organizator principal a fost preşedintele KGB, Vladimir Kriucikov, a recunoscut implicit că relaxarea campaniei împotriva subversiunii ideologice a slăbit fundamentele statului cu partid unic: „Autoritatea la toate nivelurile a pierdut încrederea populaţiei [...]. Este sădită ridiculizarea rău-intenţionată a tuturor instituţiilor statului. De fapt, ţara a devenit imposibil de guvernat”.[111] Conspiratorii nu au reuşit să înţeleagă că era prea târziu să dea timpul înapoi. „Dacă lovitura de stat ar fi avut loc cu un an şi jumătate sau doi ani mai devreme”, a scris ulterior Gorbaciov, „ar fi avut, probabil, succes. Dar societatea era deja complet schimbată acum.”[112] Esenţială pentru schimbarea stării de spirit era diminuarea respectului pentru puterea de intimidare a KGB, care reuşise până atunci să înăbuşe în faşă orice demonstraţie la Moscova. Cel mai frapant simbol al eşecului loviturii de stat din august a fost doborârea statuii uriaşe a fondatorului CEKA, Feliks Dzerjinski, de pe piedestalul din centrul pieţei aflate în faţa sediului KGB. O mulţime numeroasă, care cu câţiva ani mai devreme nu ar fi îndrăznit să se adune, a înconjurat Lubianka şi a încurajat cu urale entuziaste momentul când „Feliks de Fier” a fost dat jos, legănându-se, atârnat de o macara enormă pusă la dispoziţie de primăria din Moscova.[113]

La vremea aceea, viteza cu care s-a prăbuşit sistemul sovietic i-a luat prin surprindere pe aproape toţi observatorii (inclusiv comunităţile de informaţii occidentale). Totuşi, ceea ce pare acum să fi fost cel mai uimitor nu este prăbuşirea subită a regimului comunist la sfârşitul lui 1991, ci supravieţuirea acestuia timp de aproape 75 de ani. Fără sistemul enorm de supraveghere şi control social al KGB, experienţa sovietică ar fi fost semnificativ mai scurtă. Astfel, în mod evident, realizarea cea mai durabilă a KGB a fost sprijinirea celui mai longeviv stat cu partid unic din secolul XX. Prin amânarea destrămării Uniunii Sovietice, KGB a prelungit şi Războiul Rece.

30

„Teroarea sfântă”: de la Războiul Rece la 11 septembrie 2001

Deşi nu şi-au dat seama, la sfârşitul Războiului Rece agenţiile occidentale de informaţii sufereau de o lipsă serioasă de specialişti în teologie. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi al Războiului Rece, erau versate în ideologiile nazistă şi comunistă. Însă în secolul XX, din ce în ce mai secularizat, Occidentului îi era mult mai dificil să înţeleagă atracţia fundamentalismului islamic. Faptul că puterea politică a extremismului religios nu a fost înţeleasă a fost demonstrat vizibil în timpul crizei din Iran, care a dus, la începutul lui 1979, la căderea şahului prooccidental şi la venirea

la putere a ayatolahului şiit Ruhollah Khomeini, în vârstă de 78 de ani, care trăise în exil în ultimii 14 ani. Atracţia populaţiei pentru apelul imamului Khomeini (aşa cum era mai bine cunoscut în Iran) în favoarea instaurării unui lider religios, *velayat-e faqih*, era aproape dincolo de înţelegerea unui creştin practicant ca preşedintele american Jimmy Carter. Gary Sick, consilierul Casei Albe pentru Iran, a recunoscut mai târziu: „Ideea de revoluţie populară care duce la înfiinţarea unui stat teocratic părea foarte puţin probabilă şi, prin urmare, absurdă". „Cine ar fi luat religia în serios?", a întrebat un oficial de la Departamentul de Stat după venirea la putere a lui Khomeini.[1] Revoluţia religioasă din Iran a fost mai populară decât majoritatea revoluţiilor politice, care erau mai uşor de înţeles pentru Occident. Probabil că, în 1979, în Iran au ieşit în stradă mai mulţi oameni decât în timpul Revoluţiei Franceze, produse cu aproape două secole înainte.[2]

Ambasadorul britanic la Teheran, Sir Anthony Parsons, a transmis la Londra că „suntem martorii unei situaţii revoluţionare clasice", în timp ce subsecretarul de stat adjunct pentru Orientul Mijlociu de la Ministerul de Externe britanic prezicea că „terenul pare pregătit pentru apariţia unui Lenin pe scena politică iraniană". Ambii gândeau eronat, în termenii unei revoluţii seculare, nu religioase.[3] Abia pe 22 noiembrie 1978, cu mai puţin de două luni înainte ca şahul să fie forţat să fugă, ambasada britanică la Teheran a trimis în cele din urmă la Londra unul dintre numeroasele comunicate ale lui Khomeini.[4] În mod similar, timp de câţiva ani, Centrul Naţional de Evaluare Externă al CIA (NFAC) nu a arătat un interes deosebit faţă de Khomeini şi ierarhia religioasă iraniană. De la jumătatea anilor 1960, rapoartele informative privitoare la Khomeini şi la religia din Iran „practic încetaseră". Până în februarie 1978, NFAC nu a ştiut că fiul lui Khomeini murise în octombrie 1977 şi au mai trecut încă trei luni până să afle că ayatollahul Khomeini învinuia Statele Unite de moartea lui. Abia după căderea şahului, în ianuarie 1979, CIA a descoperit, din surse care nu erau secretizate, că acesta redusese substanţial subvenţiile de stat pentru grupările religioase.[5] O analiză ulterioară realizată de CIA asupra incapacităţii de a anticipa Revoluţia Iraniană conchidea, defensiv, că „Niciun alt serviciu de informaţii, indiferent de forma de organizare, nu pare să fi avut rezultate mult mai bune".[6]

Un raport din 1983 către DCI, întocmit de un grup de consilieri superiori, ajungea la concluzia că eşecul de a prevedea căderea şahului şi ascensiunea lui Khomeini a rezultat, ca şi alte estimări informative naţionale (NIE) eronate, din faptul că acestea implicau o „discontinuitate istorică fundamentală": „Principala problemă în fiecare dintre aceste cazuri a fost recunoaşterea modificărilor calitative şi abordarea situaţiilor în care tendinţa, continuitatea şi precedentele aveau o valoare marginală, dacă nu chiar contraproductivă".[7] Raportul sintetizează pericolele abordării pe termen scurt a informaţiilor strategice. Mult mai gravă decât incapacitatea de a identifica „discontinuitatea" pe termen scurt în 1978-1979 a fost lipsa unei perspective pe termen lung în interpretarea forţei politice a extremismului religios.

Un deceniu după ce au fost luate prin surprindere de venirea la putere a ayatolahului şiit Khomeini în Iran, serviciilor occidentale de informaţii le-a fost la fel de dificil să înţeleagă şi natura, şi amploarea ameninţării teroriste tot mai mari a extremiştilor sunniţi. Înfiinţarea, în 1988, a grupării care avea să devină cel mai periculos grup terorist islamist – al-Qaida („Baza"), condus de Osama bin Laden – nu a reuşit să atragă la vremea aceea atenţia comunităţii occidentale de informaţii. Până în 1999, nicio agenţie de informaţii americană nu a realizat vreun studiu privind organizarea acesteia.[8] Pentru MI5 a fost

mult mai uşor să înţeleagă gruparea secular IRA decât al-Qaida islamistă. În anii 1990, a avut un rol principal în înfrângerea unei serii de acţiuni ale IRA la Londra. Totuşi, în decembrie 1995, MI5 a declarat în mod repetat şefilor de secţii speciale ale poliţiei: „Sugestiile din presă despre o reţea islamică extremistă de anvergură mondială, care intenţionează să lanseze atacuri teroriste împotriva Occidentului, sunt în mare măsură exagerate”.[9]

Înainte de 11 septembrie 2001, majoritatea agenţiilor de informaţii occidentale n-au reuşit să înţeleagă că atracţia al-Qaida şi ameninţarea teroristă pe care o reprezenta necesita o înţelegere a rădăcinilor teologiei acesteia. Liderul grupării, Osama bin Laden, a recurs cu regularitate şi în termeni destul de vagi la „fatwa de la Mardin” din secolul al XIV-lea a lui Ibn Taymiyya pentru a-şi justifica apelul la înlăturarea monarhiei saudite şi la jihad împotriva Statelor Unite.[10] Cea mai importantă influenţă teologică asupra lui bin Laden a avut-o Sayyid Qutb, părintele fundamentalismului islamic modern şi cel mai cunoscut avocat al războiului sfânt musulman, executat în 1966 sub acuzaţia de a fi încercat să înlăture de la putere guvernul egiptean, dar aproape necunoscut în afara lumii musulmane. Qutb a insistat că nu se poate face niciun compromis în conflictul global dintre islam şi ceea ce el a numit *jahiliyya*, adică ignorarea îndrumării divine pe care dădea vina pentru necredinţă, barbarie şi decadenţă. Toţi musulmanii aveau datoria să se alăture luptei împotriva *jahiliyya*; dacă nu o făceau, urmau să fie condamnaţi ca necredincioşi.

Înţelegerea influenţei lui Qutb implica şi înţelegerea atracţiei teoriilor lui conspiraţioniste. Qutb a jucat un rol esenţial în apariţia unui anumit tip de antisemitism islamist. El susţinea că, încă de la naşterea islamului, evreii, inerent păcătoşi, au fost hotărâţi, în mod fanatic, să-l distrugă: „Acesta este un război de durată, care nu se va sfârşi niciodată”. În *Lupta noastră cu evreii*, scrisă la numai şase ani după eliberarea Auschwitzului, Qutb i-a denunţat drept cei mai mari duşmani ai islamului: „Ei mutilează întreaga istorie şi o falsifică [...]. De la astfel de creaturi care ucid, masacrează şi îi denigrează pe profeţi ne putem aştepta doar la vărsare de sânge omenesc şi la mijloace murdare care să le alimenteze şi mai mult intrigile şi răutatea”. Pe lângă citarea repetată a infamelor *Protocoale ale înţelepţilor Sionului*, considerate în Orientul Mijlociu ca fiind autentice, Qutb a adăugat alte teorii conspirative bizare, cum ar fi afirmaţia că fondatorul statului secular turc, Kemal Atatürk, era, de fapt, un evreu.[11]

În 1948-1950, Qutb, pe atunci inspector şcolar, a fost trimis de Ministerul egiptean al Educaţiei în Statele Unite pentru a studia metodele de predare. Diatriba de un comic involuntar împotriva societăţii americane pe care a publicat-o la întoarcerea în ţară nu i-a încurajat pe puţinii (probabil chiar foarte puţinii) săi cititori din comunitatea americană de informaţii a sfârşitului de secol XX să ia în serios atracţia resimţită de teroriştii islamişti faţă de teologia sa. În America, Qutb şi-a petrecut o mare parte din timp în Greeley, la Colegiul de stat pentru profesori din Colorado (în prezent Universitatea din Colorado de Nord). Deşi Greeley era un oraş conservator, unde vânzarea alcoolului era ilegală, tinerele atrăgătoare îl făceau să se simtă ameninţat sexual: „Fata americană îşi cunoaşte foarte bine capacitatea de seducţie a trupului [...]. Ştie că puterea de seducţie stă în sânii rotunzi, în fesele pline, în coapsele voluptoase şi picioarele graţioase, şi le arată pe toate, fără a le ascunde”. Qutb a pretins că ceea ce el numea excesul sexual american („legea junglei”) îşi avea originea în „pofta copleşitoare de plăceri carnale” a primilor colonişti.[12]

Ceea ce a făcut din terorismul islamist o ameninţare mai mare decât oricare alta pentru Statele Unite în anii de dinainte de 11 septembrie 2001 a fost accentul pus pe misiunile sinucigaşe. Qutb a insistat că martiriul era o parte necesară a jihadului din secolul XX. În timpul procesului său de la Cairo din 1966, în urma căruia a fost condamnat la moarte, el s-a declarat martir.[13] Treizeci de ani mai târziu, bin Laden i-a declarat jurnalistului arab Abdel Bari Atwan că „ambiţia sa cea mai mare era să aibă parte de o moarte de martir şi să se alăture celor care au plecat înaintea lui în paradis”.[14439] Pe 11 septembrie, toţi cei 19 terorişti sinucigaşi din al-Qaida au crezut că misiunea lor de martiriu îi va duce în paradis şi că majoritatea pasagerilor din avioanele pe care le-au distrus vor arde în iad. Însă cu un deceniu înainte puţini analişti occidentali de informaţii (dacă, într-adevăr, a fost vreunul) au analizat serios influenţa teologiei islamiste asupra ameninţării teroriste. În perioada în care a fost director al Agenţiei de Informaţii pentru Apărare (DIA), între 1991 şi 1995, generalul James Clapper (ulterior directorul comunităţii de informaţii în mandatul preşedintelui Obama) nu ştia de nicio discuţie la nivel înalt despre rolul religiei.[15]

*

La începutul anilor 1990, nici serviciile secrete din Est, nici cele din Vest nu au fost preocupate de intensificarea terorismului islamist, ci de sfârşitul Războiului Rece şi de destrămarea Uniunii Sovietice. Evaluările CIA din 1991 privind probabilitatea unei lovituri de stat împotriva lui Mihail Gorbaciov au fost mai realiste decât cele ale lui Gorbaciov în persoană, care a subestimat ameninţarea prezentată de preşedintele KGB, Vladimir Kriucikov, şi a altor membri ai vechii gărzi. Pe 17 august, Buletinul prezidenţial de informare zilnică a raportat în detaliu pregătirile pentru lovitura de stat. În ziua următoare, conspiratorii l-au plasat pe liderul sovietic în arest la domiciliu în casa sa de vacanţă de la Marea Neagră.[16] Cu această ocazie însă perspectiva pe termen lung a furnizat linii directoare înşelătoare privind şansele de succes ale loviturii de stat. După cum a declarat ulterior Robert Gates, DCI din 1991 până în 1993: „Pe baza întregii experienţe anterioare din istoria rusă şi sovietică, când ştii de la bun început că KGB, armata şi partidul sunt împreună într-o încercare de lovitură de stat, şansele ca aceasta să nu reuşească sunt aproape zero, luând în considerare trecutul”.[17] În urma eşecului umilitor al loviturii de stat din august,[18] întreaga structură a KGB a părut să se clatine o vreme. Kriucikov i-a trimis lui Gorbaciov o scrisoare plină de umilinţă, rugându-se ca liderii complotului să nu fie trimişi la închisoare, ţinând cont de vârsta şi starea sănătăţii lor, şi sugerând ca alternativă un „arest la domiciliu strict”. „În general mă simt foarte ruşinat”, susţinea el, asigurându-l pe Gorbaciov, „ca şi în trecut”, de „respectul său profund”. Gorbaciov nu a fost convins. Kriucikov şi-a petrecut următorii trei ani în închisoare.[440] Destrămarea Uniunii Sovietice şi a blocului sovietic părea să lase Statele Unite singura superputere, atât militară, cât şi în domeniul informaţiilor.

La mai puţin de o lună după lovitura de stat eşuată de la Moscova, Vadim V. Bakatin, ministrul reformist de interne care a devenit preşedinte al KGB în

---

[439] Atwan a fost unul dintre puţinii jurnalişti care l-au intervievat pe bin Laden în ascunzătoarea sa din Afganistan. (*N.a.*)

[440] După ce a fost amnistiat în 1994, Kriucikov a început să inventeze poveşti conform cărora Gorbaciov ştia de lovitura de stat împotriva lui. Vezi Archie Brown, „Vladimir Kriucikov” (necrolog), *Guardian*, 30 noiembrie 2007. (*N.a.*)

ultimele luni ale Uniunii Sovietice, i-a uimit pe demnitarii de la Moscova şi Washington invitându-l pe secretarul de stat James A. Baker în biroul său din Lubianka. „KGB s-a schimbat – sau eu nu sunt potrivit pentru acest post”, i-a spus Bakatin optimist. Baker a răspuns: „Cred că nimic nu ar putea simboliza mai bine schimbările care au loc în Uniunea Sovietică în acest moment decât faptul că secretarul de stat al Statelor Unite ale Americii are o întrevedere la sediul KGB”.[19] Bakatin a provocat şi mai multă uimire în decembrie, cu câteva săptămâni înainte de sfârşitul Uniunii Sovietice şi al mandatului său de preşedinte al KGB, când l-a invitat în biroul său pe noul ambasador al SUA, Robert S. Strauss, şi i-a înmânat un dosar gros cu documente clasificate despre interceptările din ambasada SUA şi o valiză plină cu dispozitive electronice de ascultare. „Domnule ambasador”, a spus Bakatin, „acestea sunt planurile care arată modul în care a avut loc amplasarea microfoanelor în [sediul nou al] ambasadei dvs. şi acestea sunt instrumentele folosite. Vreau ca ele să fie predate guvernului dvs., fără nicio obligaţie.”[20] Majoritatea kaghebiştilor au fost şocaţi de dorinţa lui Bakatin de a compromite o sursă de informaţii în mod tradiţional productivă.[21] Scurta lui carieră de şef de serviciu secret s-a încheiat brusc la începutul lui 1992, când atribuţiile de securitate internă şi de pază a frontierei ale KGB au fost transferate unui nou Minister rus al Securităţii. În decembrie 1993, Ministerul Securităţii a fost reorganizat ca Serviciul Federal de Contrainformaţii (Federalnaia Slujba Kontrrazvedki – FSK), care a fost înlocuit în aprilie 1995 de Serviciul Federal de Securitate (Federalnaia Slujba Bezopasnosti – FSB).

Moştenirea pe termen lung a mandatului lui Bakatin de ultim preşedinte al KGB se regăseşte mai degrabă în serviciile de informaţii externe decât în cele interne. Fosta Direcţie Întâi (informaţii externe) a KGB a fost reconstituită ca agenţie independentă, Slujba Vneşnei Razvedki (SVR), cu sediul, ca şi predecesoarea sa, la Iasenevo, la periferia Moscovei. Odată cu destrămarea Uniunii Sovietice şi a blocului sovietic, informaţiile externe ruseşti şi-au pierdut majoritatea aliaţilor (cu excepţia notabilă a Cubei) şi aproximativ 150 de birouri SIGINT de pe teritoriul lor.[22] La propunerea lui Bakatin, primul director al SVR a fost Evgheni Primakov, fost director al Institutului de Studii Orientale şi al Institutului de Economie Mondială şi Relaţii Internaţionale (IMEMO), ambele structuri ale Academiei Sovietice de Ştiinţe, precum şi unul dintre principalii consilieri de politică externă ai lui Gorbaciov şi, în 1990-1991, membru al Consiliului prezidenţial al acestuia.[23] Vizita din septembrie 1991 a preşedintelui Elţin la Iasenevo, pentru a marca instalarea lui Primakov în funcţia de director al SVR, a fost prima vizită a unui lider rus la sediul Serviciului de informaţii externe.[24]

Printre operaţiunile de informaţii din timpul Războiului Rece pe care Primakov le-a suspendat în calitate de director al SVR s-a numărat şi *Operaţiunea RYAN*, începută în 1981 pentru a monitoriza presupusele – dar inexistentele – planuri ale administraţiei Reagan şi ale aliaţilor săi din NATO de a lansa un atac nuclear preventiv împotriva Uniunii Sovietice.[25] Deşi *Operaţiunea RYAN* încetase să mai fie prioritatea serviciilor sovietice când Gorbaciov a preluat conducerea URSS, Primakov a descoperit că, în mare parte ca rezultat al unei inerţii birocratice, birourile KGB de la Washington şi din alte capitale ale ţărilor membre NATO încă aveau misiunea de a monitoriza numărul lămpilor care rămâneau aprinse noaptea târziu în Pentagon şi în alte instituţii cu rol militar (număr care fusese identificat cu un deceniu mai devreme ca posibil indicator al pregătirilor pentru atacuri-surpriză) şi de a transmite Centrului un raport detaliat bilunar. În viziunea lui

Primakov, RYAN a fost „un anacronism tipic” din epoca URSS, care a continuat să solicite „resurse financiare şi umane importante”.[26]

Primakov a înţeles mai bine Occidentul decât directorii serviciilor sovietice de informaţii externe. Mai puţin dispus să dea crezare teoriilor conspiraţiei, se înţelegea bine cu omologii săi occidentali, făcând vizite, printre alţii, directorilor comunităţii americane de informaţii. În timpul vizitei lui Robert Gates la Moscova din octombrie 1992, atmosfera de după cină a fost atât de relaxată, încât directorul biroului CIA pentru analiză în spaţiul slav şi eurasiatic, John McLaughlin, membru al Cercului Magic, precum şi viitorul adjunct al DCI, a demonstrat prin plierea şi apoi deplierea unei bancnote de un dolar modul în care CIA făcea faţă reducerilor bugetare de după Războiul Rece. În momentul în care bancnota era despăturită, se transforma într-o sută de dolari.[27] În pofida reducerilor de personal[441,] CIA a fost în general bine informată cu privire la politicile administraţiei Elţin, care era mult mai puţin opacă decât cea a predecesorilor sovietici. Potrivit lui McLaughlin:

> • Analiştii noştri au anticipat criza violentă din toamna lui 1993, când Elţin a dizolvat Sovietul Suprem, dominat de comunişti, pentru a pune capăt blocajului constituţional care paraliza ţara.
>
> • În 1994, am avertizat despre primul război din Cecenia.
>
> • Am anticipat rezultatele alegerilor prezidenţiale şi parlamentare din 1995-1996 şi 1999-2000 şi am publicat şi informat pe larg despre corupţie şi extinderea criminalităţii organizate ruse, cu mult înainte de a deveni o problemă atât de evidentă.
>
> • În sfera economică, am avertizat factorii de decizie în legătură cu criza economică iminentă, cu două luni înainte de prăbuşirea rublei din august 1998, şi am cerut redresarea economiei cu mult timp înainte ca experţii din universităţi şi mediul de afaceri să facă acest lucru.

CIA nu a prevăzut ascensiunea meteorică a lui Vladimir Putin la sfârşitul deceniului. Dar probabil nici Primakov şi nici chiar Putin nu au prevăzut-o.[28] Primakov a scris mai târziu că „în timpul mandatului meu de director al Serviciului de informaţii externe nu l-am întâlnit niciodată şi nici nu am auzit nimic despre el [Putin]”.[29]

Principala provocare în materie de informaţii la Moscova, creată de încheierea Războiului Rece, destrămarea Uniunii Sovietice şi pierderea aliaţilor din Pactul de la Varşovia era reclădirea comunităţii de informaţii a noii Federaţii Ruse. Spre deosebire de aceasta, membrii NATO de pe ambele ţărmuri ale Atlanticului credeau că sfârşitul Războiului Rece va produce un „dividend de pace”, permiţându-le să-şi reducă efectivele serviciilor de informaţii, precum şi forţele armate. În primăvara lui 1992, mulţi aşteptau ca preşedintele George H.W. Bush să câştige al doilea mandat la alegerile din noiembrie şi să-şi manifeste interesul personal pentru schimbările din comunitatea de informaţii după încheierea Războiului Rece.

Comunitatea americană de informaţii a avut încredere mai mare în Bush decât în orice alt preşedinte anterior. Triumful Statelor Unite în Criza rachetelor din Cuba şi realizările tehnologice fenomenale în domeniul sateliţilor de spionaj şi al colectării de SIGINT (cunoscute mult mai detaliat la

---

[441] Ca reacţie la reducerile bugetare menite să realizeze „dividendul păcii”, McLaughlin a redus cu 42% în trei ani personalul din Biroul CIA pentru analiza chestiunilor slave şi eurasiatice. (*N.a.*)

Casa Albă decât în rândurile opiniei publice) le-au oferit preşedinţilor din timpul Războiului Rece aşteptări exagerate în privinţa posibilităţilor aflate la dispoziţia comunităţii de informaţii. „Dintre toţi preşedinţii pentru care am lucrat [între 1968 şi 1993]", îşi aminteşte Robert Gates, „doar [George H.W.] Bush nu a avut aşteptări exagerate de la serviciile secrete".[30] Lipsindu-le o perspectivă pe termen lung asupra rolului informaţiilor, în cel mai bun caz majoritatea predecesorilor lui Bush înţelegeau neclar diferenţa esenţială dintre „secrete" şi „enigme". „Secretele" – bunăoară, construirea bazelor de rachete sovietice din Cuba în 1962 – puteau fi descoperite dacă era disponibilă o metodologie adecvată a activităţilor de spionaj. „Enigmele", cum ar fi, de exemplu, intenţiile factorilor de decizie în politica externă, puteau fi deduse sau, pur şi simplu, rămâneau nedescoperite. Impresionaţi, pe bună dreptate, de detaliile extraordinare furnizate de IMINT şi SIGINT cu privire la desfăşurarea forţelor Pactului de la Varşovia, preşedinţii au fost dezamăgiţi şi uneori critici când CIA nu reuşea să prevadă schimbările politice din străinătate. „Ce dracu' fac clovnii ăia, acolo, în Langley?", s-a plâns Nixon când agenţia nu a anticipat înlăturarea prinţului Sihanouk în Cambodgia în 1970. Experienţa lui George H.W. Bush ca DCI îi oferea o perspectivă mai clară decât a oricărui alt preşedinte din perioada Războiului Rece (poate cu excepţia lui Eisenhower) în legătură cu ce era rezonabil să aştepte de la analiştii din domeniul *informaţiilor*. „Să măsori intenţiile", a recunoscut el, „[...] este o sarcină extraordinar de dificilă."[31]

Înfrângerea lui Bush în alegeri, în noiembrie 1992, care nu fusese prognozată de aproape niciun expert politic, a ilustrat în mod adecvat dificultăţile prezicerilor politice. Unii dintre editorialişti, care nu reuşiseră să prevadă eşecul lui Bush, au acuzat CIA că nu a anticipat schimbarea politică din URSS cu o acurateţe mai mare decât cea de care au dat ei înşişi dovadă în prognozarea rezultatului alegerilor prezidenţiale din Statele Unite.[32] Bill Clinton a ajuns în Biroul Oval în ianuarie 1993, fără a avea interesul personal profund şi experienţa lui Bush în domeniul informaţiilor. A întreţinut mai puţine contacte directe cu primul său DCI (James Woolsey Jr., februarie 1993-ianuarie 1995) decât oricare alt preşedinte dinaintea sa.[442] Cea mai importantă realizare a serviciilor secrete americane în timpul primului mandat al lui Clinton a fost asistenţa acordată în privinţa limitării proliferării nucleare. În urma destrămării Uniunii Sovietice, au apărut, pe lângă Federaţia Rusă, încă trei noi puteri nucleare: Ucraina, Kazahstanul şi Belarusul. Ucraina dispunea de aproape 2 000 de focoase nucleare strategice – mai multe decât Marea Britanie, Franţa şi China la un loc. La o întâlnire desfăşurată la Moscova în ianuarie 1994, preşedinţii Elţin, Clinton şi Leonid Kravciuk au convenit ca focoasele ucrainene să fie distruse în Rusia, operaţiunea urmând să fie finanţată din fonduri americane. Încheierea acordului a fost posibilă numai pentru că Bill Clinton era convins, ca şi predecesorii săi din perioada Războiului Rece, că dispunea de informaţii precise şi corecte privind fostele baze de rachete sovietice din Ucraina. Secretarul apărării, William Perry, a descris mai târziu cum, înainte de distrugerea focoaselor, ofiţerii ruşi de la baza de rachete ucraineană din Pervomaisk i-au arătat cum ar fi urmat să fie folosite pentru a ataca Statele Unite:

---

[442] Memoriile lui Clinton, de aproximativ 1 000 de pagini, conţin o singură referire, de jumătate de rând, la „scurtul mandat al lui Jim Woolsey" ca DCI. Vezi Clinton, *My Life*, p. 737. (*N.a.*)

> În cariera mea am participat la simulări de operaţiuni militare, ceea ce nu m-a pregătit pentru această experienţă. Am fost copleşit de absurditatea situaţiei – să văd tineri ofiţeri ruşi care simulau distrugerea oraşelor Washington, New York, Chicago, Los Angeles şi San Francisco şi să ştiu că rachetele americane erau în acel moment orientate spre locul în care stăteam. De fapt, nu am simţit niciodată oroarea suprarealistă a Războiului Rece mai intens decât în acel moment.[33]

Echipamentele nucleare din Kazahstan au fost supravegheate şi mai puţin strict decât în Ucraina. În vara lui 1993, un demnitar american a primit o ofertă pentru achiziţia de uraniu îmbogăţit de la o fabrică din Ust-Kamenogorsk, care producea combustibil pentru reactoarele nucleare. CIA a transmis că agenţi iranieni vizau deja uraniul, stocat într-un depozit cu un nivel de securitate care abia dacă depăşea un gard de sârmă ghimpată. Preşedintele kazah, Nursultan Nazarbaiev, a aprobat o operaţiune secretă americană, desfăşurată sub numele de cod SAPPHIRE, pentru transportul uraniului îmbogăţit, stocat la Ust-Kamenogorsk în peste 1 000 de containere, la Oak Ridge National Laboratory din Tennessee. Uraniul a fost transportat de avioane Lockheed C-5 – realimentate de mai multe ori în zbor – până la baza aeriană Dover din Delaware, unde încărcătura a fost transferată în camioane fără însemne şi dusă la Oak Ridge. William Perry a făcut dezvăluiri despre această operaţiune într-o conferinţă de presă dramatică desfăşurată pe 23 noiembrie 1994: „Am adus la loc sigur materia primă nucleară pentru producţia de armament, astfel încât să nu se mai afle niciodată la îndemâna potenţialilor contrabandişti de pe piaţa neagră, a teroriştilor sau a unei noi puteri nucleare”. Cheia succesului SAPPHIRE, credea Perry, a fost cooperarea dintre Pentagon, CIA, Departamentul de Stat şi Departamentul Energiei.[34] Aşa cum urmau să demonstreze evenimentele din 11 septembrie 2001, cooperarea interdepartamentală împotriva ameninţărilor *interne* la adresa securităţii Statelor Unite era mult mai dificil de realizat.

În ciuda contribuţiei CIA la combaterea proliferării nucleare în fosta Uniune Sovietică, 1994 a fost un an dezastruos pentru reputaţia publică a agenţiei. Pe 21 februarie, FBI l-a arestat pe Aldrich Ames, analist şi ofiţer de informaţii cu state vechi în CIA, care se oferise de bunăvoie în 1985 să lucreze pentru KGB. În timpul procesului desfăşurat după nouă ani, Ames a recunoscut că i-a compromis „aproape pe toţi agenţii sovietici ai CIA şi ai altor servicii americane şi străine pe care îi cunoştea”, precum şi că a furnizat „cantităţi uriaşe de informaţii referitoare la politica externă, de apărare şi de securitate a Statelor Unite”. Ames le-a dezvăluit anchetatorilor din FBI că ofiţerii săi de caz din KGB şi SVR erau uluiţi de capacitatea sa de a scoate din birourile CIA, timp de aproape zece ani, dosare strict secrete, fără a trezi nicio bănuială. O anchetă a Comisiei speciale pentru spionaj a Senatului american a dat vina pe „birocraţia din domeniul informaţiilor, excesiv de tolerantă faţă de abaterile personale şi profesionale ale angajaţilor săi, în timp ce măsurile de securitate sunt relaxate şi ineficiente”. Ames a fost cel mai bine plătit spion din istoria Americii. KGB şi SVR i-au plătit 2,5 milioane de dolari până în 1994, când a fost arestat; alte 2,1 milioane de dolari i-au fost vărsate într-un cont bancar din Moscova.[35] Ames a fost condamnat la închisoare pe viaţă fără posibilitate de eliberare condiţionată.

Reputaţia CIA a mai avut de suferit şi ca urmare a lipsei de interes vizibil a lui Clinton. Lipsa unor contacte personale între preşedinte şi DCI (în contrast puternic faţă de relaţia strânsă dintre Bush şi Gates) a avut parte de publicitate satirică pe prima pagină a ziarelor, în urma unei bizare breşe de

securitate produse la Casa Albă în 1994. *New York Times* relata pe 12 septembrie:

> Cu puţin înainte de ora 2, un avion de mici dimensiuni, alb cu roşu, a survolat destul jos Strada 17, în plin centru al capitalei, a virat la stânga pe lângă Monumentul lui Washington şi s-a îndreptat direct spre dormitorul preşedintelui de la Casa Albă.
>
> Nimeni nu a încercat să-l oprească.

Agenţii Secret Service aflaţi la Casa Albă fugeau să-şi salveze viaţa în timp ce avionul, un Cessna 150 furat, s-a prăbuşit peste o magnolie plantată de preşedintele Andrew Jackson şi s-a oprit la două etaje sub dormitorul familiei Clinton, unde nu se afla nimeni în momentul acela.[36] Glumele care circulau la Washington acreditau ideea că avionul era pilotat de Jim Woolsey, într-o încercare disperată de a obţine, în sfârşit, o întâlnire cu preşedintele. Woolsey a reluat gluma după demisia sa la începutul lui 1995.[37][443]

Deşi era la curent cu lipsa oricărei comunicări între Clinton şi primul său DCI, mass-media nu a observat că, spre deosebire de cei doi predecesori republicani de la Casa Albă, Ronald Reagan şi George H.W. Bush, Clinton nu a făcut, în timpul celor două mandate prezidenţiale, nici măcar o singură vizită la sediul de la Fort Meade al NSA, cea mai mare şi cea mai scumpă agenţie de informaţii externe nu doar în Statele Unite, ci în întreaga lume occidentală.[444] Bush ar fi discutat direct cu directorul agenţiei, viceamiralul John Michael „Mike" McConnell, despre reducerile de buget şi personal de la NSA.[445] Clinton nu a făcut-o. Reducerile impuse în timpul administraţiei Clinton au fost, cu siguranţă, mai dăunătoare decât ar fi fost în cazul lui Bush. Între anii 1992 şi 1995, NSA a pierdut o treime din buget şi din personal. Potrivit unei anchete a Congresului, „unul dintre efectele secundare ale reducerii efectivelor, ale externalizării şi transformării NSA a fost pierderea competenţei de gestionare a programelor critice, de inginerie a sistemelor şi de definire a cerinţelor".[38] Toate acestea au contribuit la producerea, pe 24 ianuarie 2000, la începutul ultimului an din mandatul prezidenţial al lui Clinton, a celui mai grav incident SIGINT din istoria SUA. Potrivit generalului Mike Hayden, director al NSA începând din anul precedent: „Volumul mare de date colectate a depăşit capacitatea reţelelor noastre, aşa cum fuseseră ele configurate [...]. Practic, NSA a intrat în moarte cerebrală". Timp de 72 de ore, blocajul a provocat „o adevărată criză de securitate", care a putut fi rezolvată numai prin începerea unui upgrade masiv de hardware şi de software.[39]

Primakov şi SVR erau mult mai siguri pe ei decât comunitatea americană de informaţii sau decât secţia de informaţii externe a KGB. În 1993, Primakov a publicat un raport în care ataca extinderea NATO, apreciind că aceasta reprezenta o ameninţare la adresa securităţii Rusiei – într-un moment când ministrul de externe al lui Elţin, Andrei Kozîrev, aborda o atitudine mai conciliantă. În septembrie 1994, în ajunul vizitei lui Elţin la Washington,

---

[443] Pilotul avionului furat, un şofer de camion din Maryland cu multiple probleme personale, a murit în accident. (*N.a.*)

[444] NSA nu este menţionată în lungile memorii ale lui Clinton decât într-o singură propoziţie, în care este consemnat că CIA, NSA, FBI „şi întregul nostru grup antitero" au făcut mari eforturi pentru a preveni atacuri teroriste în ultimele două luni de dinainte de trecerea în noul mileniu. Vezi Clinton, *My Life*, p. 891. (*N.a.*)

[445] Ulterior, McConnell a fost Director Naţional de Informaţii în timpul mandatului preşedintelui George W. Bush, în perioada 2007-2009. (*N.a.*)

Primakov a pus din nou Ministerul de Externe într-o lumină proastă, avertizând public Occidentul să nu se opună reintegrării politice şi economice a Rusiei cu alte state care făcuseră parte din fosta Uniune Sovietică. Reprezentantul lui Primakov, Viaceslav Trubnikov (ulterior succesorul său la conducerea SVR), a susţinut dreptul SVR de a avea o voce publică, chiar dacă aceasta nu era în acord cu Ministerul de Externe: „Vrem să fim auziţi [...]. Ne exprimăm punctul de vedere după cum considerăm necesar”.[446] Dezvăluirea, în 1994, a carierei de nouă ani de spionaj a lui Aldrich Ames a ridicat serios moralul SVR. „Serviciile ruseşti de informaţii”, se lăuda Primakov, „s-au dovedit a fi atât de profesioniste, încât FBI nu a putut descoperi niciunul din numeroasele mesaje secrete ale lui Ames.”[40]

Primakov a analizat istoria informaţiilor mai mult decât oricare şef al serviciilor occidentale. Sub îngrijirea sa editorială, în 1996 a început publicarea unei istorii în şase volume a serviciilor ruseşti de informaţii externe, al cărei prim volum se ocupa de cele patru secole anterioare perioadei sovietice. Deşi este o mină de informaţii faptice în mare măsură de încredere, lucrarea prezintă o interpretare eroică igienizată a istoriei serviciilor secrete sovietice. Chiar şi în perioada lui Stalin, spionajul extern este prezentat ca victimă şi nu ca responsabil pentru Marea Teroare – în pofida faptului că, la sfârşitul anilor 1930, una dintre principalele sale misiuni era urmărirea „duşmanilor poporului” aflaţi în străinătate.[41] Primakov a fost un admirator fervent al grupului Celor Cinci de la Cambridge, care, spunea el, „este, probabil, de neegalat în istoria serviciilor globale de informaţii”. În elogiul său exagerat pentru Donald Maclean, pe care l-a cunoscut personal, susţinea în mod eronat că acesta ar fi fost un aristocrat multimilionar: „Fiind un lord scoţian, el nu s-ar fi încurcat niciodată pentru bani cu serviciul sovietic de informaţii. De fapt, avea probabil destui bani pentru a întreţine serviciul de informaţii externe al URSS. Maclean a început să coopereze cu serviciul sovietic de informaţii din motive pur ideologice”.[42] În 1995, pentru a marca aniversarea a 75 de ani de la înfiinţarea serviciului sovietic de informaţii externe (al cărui continuator se consideră a fi SVR), Primakov a ordonat şi publicarea unui volum care diferă cu puţin de hagiografiile lipsite de orice spirit critic ale epocii sovietice, pentru a celebra cariera a 75 de ofiţeri de informaţii.[43]

În timp ce plănuia istoria cosmetizată a serviciilor ruse de informaţii externe, Primakov nu ştia că SVR îşi pierduse controlul asupra propriei istorii. Cu trei ani înainte, avusese loc o scurgere fără precedent din arhivele de informaţii externe ale KGB către serviciul britanic SIS. Sursa a fost Vasili Mitrohin, fost arhivist superior în Direcţia Generală Întâi (informaţii externe) a KGB (FCD), care, în perioada 1972-1982, coordonase transferul întregii arhive de la birourile centrale supraaglomerate din Lubianka la noul sediu de la Iasenevo al Direcţiei, proiectat în stil finlandez. În 1982, Mitrohin a fost felicitat oficial pentru eficienţa sa de către şeful FCD, Vladimir Kriucikov, care avea să devină ulterior preşedinte al KGB. În cursul mutării arhivei şi timp de doi ani după aceea, până în 1984, când s-a pensionat, Mitrohin a luat aproape zilnic notiţe din dosarele transferate la Iasenevo, pe care le-a ascuns în apartamentul său şi apoi la o *dacea* aflată la 36 de kilometri de Moscova. În cele din urmă, a umplut un bidon de lapte, un cazan de tablă pentru fiert

[446] Rivalitatea dintre SVR şi Ministerul de Externe în timpul primilor cinci ani ai preşedinţiei lui Elţin s-a sfârşit cu victoria SVR prin numirea lui Primakov ca ministru de externe, în locul lui Kozîrev, în decembrie 1996. Vezi Andrew şi Mitrohin, *Mitrohin Archive*, p. 731; Talbott, *Russia Hand*, p. 160. (*N.a.*)

rufele, două cufere de tablă şi două cutii de aluminiu, toate îngropate sub *dacea*.

Kriucikov şi colegii lui Mitrohin nu ştiau că acesta era un disident secret. La sfârşitul anilor 1960, după înăbuşirea Primăverii de la Praga, opiniile sale politice erau profund influenţate de lupta disidenţilor sovietici pentru drepturile omului, pe care a reuşit să o urmărească apoi în dosarele KGB şi ascultând emisiunile radio occidentale. Deşi Mitrohin nu a avut niciodată intenţia să se alinieze deschis la mişcarea sovietică pentru drepturile omului, „Cronica Evenimentelor Curente" şi alte publicaţii de tip samizdat l-au inspirat să producă o variantă clasificată a încercării disidenţilor de a documenta nedreptăţile regimului sovietic. A început să se gândească să compileze propria înregistrare personală despre serviciul de informaţii externe al KBG. Transferarea arhivei FCD la Iasenevo i-a oferit şi ocazia să facă acest lucru.[44]

Mitrohin şi-a riscat viaţa pentru a pune cap la cap istoria strict secretă a operaţiunilor externe ale KGB. Dacă ar fi fost descoperit, ar fi fost judecat în secret şi probabil executat cu un singur glonţ în ceafă. Singura lui şansă de a dezvălui conţinutul arhivei era să fugă cu ea în Occident. Destrămarea Uniunii Sovietice la sfârşitul lui 1991 şi controalele relativ ineficiente la graniţa dintre Rusia şi unele dintre fostele republici sovietice care-şi declaraseră de curând independenţa i-au oferit această şansă. După o serie de întâlniri secrete desfăşurate în republicile baltice, SIS l-a extras pe Mitrohin din Rusia, împreună cu familia sa şi cu întreaga arhivă, pe 7 noiembrie 1992, în ziua când se împlineau 75 de ani de la Revoluţia Bolşevică. Deşi detaliile operaţiunii rămân clasificate, aceasta a fost atât de reuşită, încât, timp de câţiva ani, serviciile secrete ruseşti nu şi-au dat seama că Mitrohin părăsise Rusia, iar SVR a continuat să-i plătească pensia[447].

În urma condamnării lui Aldrich Ames pentru spionaj în 1994, în Congresul SUA au fost formulate solicitări pentru o „revizuire credibilă, independentă şi obiectivă a comunităţii de informaţii", acceptate de Casa Albă. În 1995, s-a înfiinţat Comisia prezidenţială pentru rolurile şi capacităţile comunităţii de informaţii a Statelor Unite (mai cunoscută drept Comisia Aspin-Brown, după numele preşedinţilor acesteia), cu membri desemnaţi de Congres şi de preşedinte. Raportul comisiei, publicat în martie 1996, primul, după cel al Comisiei Church, care a vizat comunitatea de informaţii în ansamblul său, oferă o perspectivă asupra atitudinii inconştient mărginite a Washingtonului asupra comunităţii de informaţii de după încheierea Războiului Rece. În ciuda unor critici specifice, Comisia a concluzionat pe un ton categoric:

> Fără îndoială, Statele Unite au cel mai capabil aparat de informaţii dintre toate ţările din lume. Informaţiile produse de acest aparat conferă Statelor Unite un avantaj substanţial când vine vorba de înţelegerea evenimentelor de pe glob, anticiparea şi pregătirea pentru vremuri tulburi, desfăşurarea forţelor militare şi luarea a numeroase decizii politice şi economice.[45]

Capacitatea tehnică a SUA de culegere a informaţiilor, în ciuda reducerilor bugetare, a fost (şi rămâne) remarcabilă. Cinci ani mai târziu însă atentatele de la 11 septembrie aveau să scoată la lumină limite grave ale capacităţii informative americane, pe care Comisia Aspin-Brown nu le-a observat.

---

[447] Vecinii lui Mitrohin de la Moscova par să fi presupus că acesta s-a mutat la una dintre cele două *dacea* ale sale, dintre care una se afla destul de departe de Moscova. Cu privire la evaluarea arhivei Mitrohin de către serviciile occidentale de informaţii, vezi infra p. 714. (*N.a.*)

În ciuda faptului (care nu a fost menţionat în raport) că, doar cu zece ani înainte, unele dintre cele mai valoroase informaţii din interiorul KGB de care dispunea CIA proveneau de la SIS şi DST francez (Direction de la surveillance du territoire), Comisia nu a luat în considerare posibilitatea ca serviciile americane să aibă ceva de învăţat de la alte servicii de informaţii (în principal aliate). Totuşi, toţi membrii Comisiei au avut sau ar fi trebuit să aibă cunoştinţă de directivele KGB şi alte informaţii de importanţă majoră furnizate în timpul *Operaţiunii RYAN* şi pe durata crizei „Able Archer" din 1983 (unele dintre ele publicate în 1990-1991) de agentul SIS Oleg Gordievski, pentru care acesta a fost felicitat personal de preşedintele Reagan în Biroul Oval.[46] Ei ar fi trebuit să fie conştienţi şi că Vladimir Vetrov (nume de cod FAREWELL), agentul DST din cadrul Direcţiei T a FCD, fusese cel care oferise cele mai utile şi detaliate informaţii despre operaţiunile S&T sovietice din Statele Unite.[47] Comisia ar fi putut observa şi că, în pofida reducerilor bugetare, cu zece ani în urmă, serviciile de informaţii britanice şi franceze protejaseră secretul operaţiunilor lui Gordievski şi Vetrov mai bine decât reuşiseră agenţiile din SUA să îi protejeze pe spionii americani din KGB.

În lipsa unei perspective istorice şi comparative adecvate, Comisia nu a reuşit să înţeleagă că simpla convingere plină de încredere în sine că Statele Unite au „cel mai capabil aparat de informaţii dintre toate ţările din lume" nu se baza pe evaluarea riguroasă a dovezilor existente, ci pe premisa necombătută a superiorităţii naţionale, similară cu „complexul Regatului de Mijloc" al Chinei imperiale, care a fost dintotdeauna o caracteristică definitorie a statutului unei superputeri sau al unei potenţiale superputeri. Acesta s-a aflat în centrul concepţiei imperiale pe care s-au bazat, de exemplu, *Pax Britannica* şi *mission civilisatrice* franceză.

Comisia Aspin-Brown nu ştia că, exact în timp ce-şi întocmea raportul, un grup de analişti aleşi pe sprânceană din comunitatea de informaţii americană afla multe din copiile oferite de SIS din arhiva uriaşă cu materiale strict secrete ale KGB adusă la Londra de Vasili Mitrohin. Probabil la insistenţele britanicilor, materialul nu a fost pus la dispoziţia membrilor comisiei. Însă, când comunitatea de informaţii americană a primit ulterior permisiunea de a face comentarii publice, FBI a descris arhiva Mitrohin drept „cea mai completă şi amplă sursă de informaţii obţinută vreodată", iar CIA a afirmat că documentele reprezintă „cea mai mare mină de contrainformaţii din perioada postbelică". Deşi conţinea mai multe detalii despre operaţiunile din timpul Războiului Rece împotriva Statelor Unite („principalul adversar" al KGB) decât despre oricare altă ţintă, includea şi materiale importante despre operaţiunile FCD din întreaga lume. Singurele ţări europene care au lipsit din arhivă au fost micile state Andorra, Monaco şi Liechtenstein. (Totuşi, conţinea un material interesant despre minusculul stat San Marino.) Mitrohin a luat notiţe detaliate chiar şi din cele mai secrete dosare ale FCD, cele ale Direcţiei S, care coordona „ilegalii" – agenţi KGB, majoritatea cetăţeni sovietici, care acţionau în alte ţări, sub acoperire de cetăţeni străini. Instruirea acestora şi producerea identităţilor false („legende") durau ani de zile.[48]

Deoarece secretul misiunii de extragere a lui Mitrohin şi a arhivei sale a fost atât de bine păzit, Aldrich Ames nu a ştiut despre aceasta, neputând astfel să avertizeze SVR înainte de arestarea sa, în 1994. Reacţia SVR după prima informaţie – apărută în Germania – despre misiunea de extragere demonstrează că a fost complet luat prin surprindere. Când revista germană *Focus* a anunţat, în decembrie 1996, că un fost ofiţer KGB a fugit în Marea Britanie cu „numele a sute de spioni sovietici", purtătorul de cuvânt al SVR,

Tatiana Samolis, a luat în râs ştirea, caracterizând-o drept „o aiureală totală”: „Sute de oameni! Aşa ceva e imposibil! [...] Orice fugar ar fi putut obţine numele unuia, a doi sau trei agenţi – dar nu sute de nume!”[49] În realitate, arhiva Mitrohin conţinea detalii nu despre sute, ci despre mii de agenţi ai KGB. Ancheta SVR declanşată după publicarea informaţiei a scos la lumină, în cele din urmă, dispariţia lui Mitrohin şi, probabil, ascunzişurile acestuia de la una dintre casele lui de la ţară. Treptat a devenit clar (deşi probabil că nu pe deplin până la publicarea, în 1999, a primului volum din *Arhiva Mitrokhin*) că niciun spion sovietic care acţionase din timpul CEKA până înaintea epocii Gorbaciov nu putea fi sigur că secretul său e în siguranţă. Centrul nu avea cum să se asigure că identitatea oricăruia dintre „ilegalii” care fuseseră instruiţi înainte de 1984 sau cărora li se creaseră „legendele” înainte de această dată mai era sigură.[448] Arhiva Mitrohin a provocat o situaţie stânjenitoare pentru Primakov personal, deoarece conţinea referiri la faptul că ar fi fost cooptat de KGB sub numele de cod MAKSIM şi trimis într-o serie de misiuni în Orientul Mijlociu şi Statele Unite. Apăreau şi referiri la rolul de ofiţer KGB în India al adjunctului şi succesorului în funcţie al lui Primakov, Viaceslav Trubnikov.[50449]

La jumătatea anilor 1990, când SVR a început să se împace cu amploarea dezvăluirilor din arhivele lui Mitrohin, a reuşit simultan infiltrări importante atât în CIA, cât şi în FBI. Harold J. Nicholson, care a început să lucreze pentru SVR pentru bani în iunie 1994, la doar două luni după condamnarea lui Ames, a fost ofiţerul CIA cu cel mai înalt rang care a spionat vreodată pentru o putere străină. La scurt timp după recrutarea sa, a fost numit şef de birou la Centrul pentru combaterea terorismului de la sediul CIA.[51] Faptul că Ames, în ciuda neglijenţelor repetate cu privire la propria securitate, nu a fost depistat timp de nouă ani, l-a încurajat probabil pe Nicholson, care era şi mai puţin atent, să creadă că ar putea evita cu totul să fie descoperit. A devenit totuşi suspect după ce a picat testele la poligraf care, potrivit unui director de mai târziu al CIA, fuseseră „reluate în forţă după dezastrul Ames”.[52] Nicholson a fost arestat pe aeroportul Dulles din Washington, în noiembrie 1996, având asupra sa documente pe care intenţiona să le predea SVR la Zürich. În iunie 1997, a fost condamnat la 23 de ani de închisoare pentru spionaj, evitând o condamnare mai mare deoarece cooperase cu acuzarea.[450]

În perioada în care Nicholson era arestat, în 1996, Robert P. Hanssen, ofiţerul FBI cu cel mai înalt grad care a spionat vreodată pentru o putere străină, livra deja SVR de peste un an materiale strict secret, folosind o reţea de „cutii poştale” clandestine din zona Washingtonului.[451] Dacă, la fel ca şi în

---

[448] Tentativa Centrului de a reface, în primul deceniu al secolului XXI, o reţea de agenţi sub acoperire în Statele Unite, care să nu fie afectată de dezvăluirile lui Mitrohin, s-a încheiat cu un dezastru, când FBI a arestat în 2010 zece agenţi „ilegali” care fuseseră urmăriţi timp de mai mulţi ani în cadrul *Operaţiunii GHOST STORIES*. (*N.a.*)

[449] În mod semnificativ, deşi Primakov îi menţionează în memoriile sale pe Gordievski şi pe alţi agenţi occidentali, de obicei pentru a-i denigra, el nu l-a menţionat deloc pe Mitrohin. (*N.a.*)

[450] În 2011, Nicholson a fost condamnat la încă opt ani de închisoare pentru că s-a folosit de unul dintre fiii săi pentru a ridica peste 47 000 de lire sterline de la ofiţerii SVR, ca plată pentru serviciile din trecut. Fiul său a fost pus sub probaţiune pentru o perioadă de cinci ani. (*N.a.*)

[451] Hanssen a fost în legătură cu GRU timp de câţiva ani după 1979; deoarece Mitrohin a avut acces doar la dosarele KGB, în arhiva sa nu există nicio referire la aceste contacte.

cazurile lui Ames şi Nicholson, principalele motive ale lui Hanssen au fost de ordin financiar, acesta avea şi fantezii şi era exhibiţionist; instalase o conexiune video pentru a-i permite unui prieten să-l urmărească în timp ce făcea sex cu soţia sa. Deşi FBI şi CIA îşi dăduseră seama de prezenţa unui agent SVR neidentificat la Washington, ancheta lor comună a fost compromisă. Principalii anchetatori au ajuns la concluzia că spionul rus era Brian J. Kelley, un ofiţer CIA complet nevinovat şi foarte profesionist. Într-o încercare de a-l face să mărturisească, atât Kelley, cât şi familia sa au fost supuşi unor interogatorii agresive. La un moment dat, anchetatorii i-au trimis la uşă un fals ofiţer SVR, care l-a avertizat că, din cauza dovezilor deţinute de FBI împotriva lui, era esenţial să fugă: „Ne întâlnim mâine seară la staţia de metrou Viena [din Washington]. Veţi fi abordat de cineva. Avem un paşaport pentru dumneavoastră şi vă vom scoate din ţară”. Kelley i-a trântit uşa şi a raportat incidentul la FBI. În cele din urmă, a fost reabilitat ca urmare a unui dosar obţinut în 2000 din arhivele SVR, în cursul unei operaţiuni care a costat FBI şapte milioane de dolari. Dosarul conţinea înregistrarea unei discuţii între agentul american şi ofiţerul de caz rus. Anchetatorii de la FBI şi CIA se aşteptau să audă vocea lui Brian Kelley, dar l-au auzit pe Robert Hanssen. Când a fost arestat, pe 18 februarie 2001, Hanssen i-a întrebat pe agenţii FBI: „De ce v-a luat atât de mult timp?”[53][452] În iulie, a fost condamnat la închisoare pe viaţă fără posibilitatea de eliberare condiţionată.

În ceea ce priveşte contraspionajul, cazurile Ames, Nicholson şi Hanssen, precum şi gestionarea incompetentă a anchetei lui Kelley au distrus concluzia comisiei Aspin-Brown, care susţinea în raportul din 1996 că Statele Unite au „fără îndoială [...] cel mai capabil aparat de spionaj dintre toate ţările lumii”. Cu toate acestea, în ciuda convingerii generale privind superioritatea globală a serviciilor secrete americane, comisia a recunoscut, pe scurt, că relaţia dintre agenţiile de informaţii şi factorii de decizie de la Washington nu funcţiona chiar la fel de bine ca într-unele dintre ţările aliate:

> Serviciile de informaţii trebuie să fie mai aproape de cei pe care îi servesc. Agenţiile de informaţii au nevoie de o mai bună îndrumare de la nivel politic, atât în privinţa rolurilor pe care le au, cât şi asupra informaţiilor pe care le strâng şi le analizează. Factorii de decizie politică trebuie să aprecieze într-o măsură mai mare ce le pot oferi serviciile de informaţii şi să se implice mai mult în modul în care sunt utilizate resursele informative. Serviciile de informaţii trebuie, de asemenea, integrate mai bine cu alte domenii guvernamentale, cum ar fi structuri poliţieneşti, pentru atingerea obiectivelor comune.[54]

În Marea Britanie, JIC s-a dovedit mai eficient decât NSC sau decât oricare alt organism american în rezolvarea disputelor, stabilind priorităţi ale serviciilor de informaţii, coordonând evaluările făcute de reprezentanţii comunităţii de informaţii, ai Ministerului de Externe, Ministerului Apărării şi Trezoreriei şi câştigând încrederea factorilor de decizie politică. Grupul de lucru pentru viitorul comunităţii de informaţii americane înfiinţat de Twentieth Century Fund, din care a făcut parte şi un britanic (autorul acestei cărţi) şi care a dublat activitatea comisiei Aspin-Brown, a exprimat ceva mai apăsat opinii similare. Grupul de lucru a ajuns la concluzia că, în afara Departamentului Apărării, majoritatea demnitarilor din guvernul american „nu

---

(*N.a.*)

[452] Repus în funcţie de CIA în 2001, Kelley a primit ulterior Medalia de distincţie în carieră pentru servicii în domeniul spionajului; a ieşit la pensie în 2007. (*N.a.*)

apreciază prea mult analiza [informaţiilor] pe care o primesc”.[55][453] Chiar şi funcţionarii din Departamentul Apărării care puneau preţ pe rapoartele informative aveau foarte puţin timp la dispoziţie ca să le citească. Distinsul universitar de la Harvard Joseph S. Nye Jr., care a manifestat un interes aparte pentru domeniul serviciilor de informaţii, a declarat în faţa comisiei Aspin-Brown că, pe vremea când era asistent pentru afaceri de securitate internaţionale al secretarului apărării, în perioada 1994-1995, rareori avea mai mult de cinci minute pe zi ca să citească rapoartele informative. Rapoartele pe care avea timp să le citească conţineau „o mulţime de informaţii, dar nu prea multă perspectivă”.[56]

Comentariul lui Nye pare acum o evaluare corectă a limitărilor rapoartelor informative americane privind terorismul de la mijlocul anilor 1990. Deşi Raportul de evaluare informativ naţional din 1995 avertiza despre apariţia unui „nou tip de terorism”, Comisia de investigare a evenimentelor din 11 septembrie 2001 a ajuns la concluzia că „mulţi demnitari au continuat să-i considere pe teroriştii ca fiind agenţi ai unor state [...] sau infractori interni”.[57] Bruce Hoffman, expertul în domeniul terorismului care a identificat cel mai clar ameninţarea viitoare a Terorii Sfinte, a reuşit acest lucru în principal pentru că a avut o perspectivă pe termen mai lung decât majoritatea agenţiilor de informaţii. Din cele 64 de grupări teroriste active în 1980, doar două, ambele asociate îndeaproape cu Revoluţia Iraniană, au avut în principal o motivaţie religioasă. În următorii 15 de ani, a avut loc o schimbare dramatică. Până în 1995, aproape jumătate din grupările teroriste internaţionale active aveau motivaţie religioasă; cele mai letale atacuri înregistrate în acel an au fost comise de teroriştii cu motivaţie religioasă. După cum a subliniat Hoffman, departe de a fi o abatere de scurtă durată la sfârşit de secol XX, proliferarea terorismului religios a marcat întoarcerea la o tradiţie mult mai veche, aceea a Terorii Sfinte. Până la Revoluţia Franceză, singurele argumente folosite pentru a justifica teroarea au fost de natură religioasă.[58]

Totuşi, la jumătatea anilor 1990 ameninţarea teroristă prezentată de fanaticii religioşi era în continuare subestimată. În 1993, Khalid Sheikh Mohammed (KSM) – cel care, opt ani mai târziu, avea să fie principalul autor al planurilor pentru atentatele din 11 septembrie – a făcut o primă tentativă, susţinută activ de bin Laden, de a-l ajuta pe nepotul lui, Ramzi Yousef, să planifice şi să finanţeze distrugerea unuia dintre turnurile gemene de la New York World Trade Center. Yousef a arătat o ingeniozitate tehnică remarcabilă. Explozia unei bombe amplasate într-un camion lăsat în garajul clădirii a distrus o porţiune întinsă pe şapte etaje într-unul dintre turnuri. O mie de oameni au fost răniţi, însă, în mod uimitor, doar şase au fost ucişi. În loc să se concentreze asupra ameninţării tot mai evidente pe care o reprezenta al-Qaida pentru obiectivele majore din SUA, atât administraţia Clinton, cât şi presa au acordat mai multă atenţie naivităţii autorului atentatului, Mohammed Salameh, care n-a avut decât un rol minor în comiterea atacului. Cu totul prosteşte, Salameh, care închiriase camionul, a încercat în repetate rânduri să recupereze o parte din garanţia de 400 de dolari pe care o plătise la firma de închirieri, susţinând că vehiculul a fost furat. La cea de-a treia încercare, a reuşit să obţină o restituire parţială şi a fost apoi arestat prompt de FBI.[59]

---

[453] Twentieth Century Fund, instituţie de tip *think tank* cu sediul la New York, a fost de atunci redenumită Fundaţia Century. (*N.a.*)

Investigaţia serviciilor de informaţii asupra atacurilor din 1993 şi 2001 de la World Trade Center a fost stânjenită de cooperarea inadecvată dintre FBI şi CIA, o problemă frecventă şi în timpul Războiului Rece.[454] Jim Woolsey s-a plâns după arestarea şi condamnarea ulterioară a lui Yousef în 1995:

> Nu ştiam cum evolua ancheta, deoarece era desfăşurată în întregime de forţele de ordine. În conformitate cu articolul 6E din Regulamentul federal de procedură penală, nicio informaţie obţinută în temeiul hotărârii unui mare juriu nu poate fi dezvăluită nimănui din afara echipei procurorului. Există anumite condiţii, restrânse, în care aceştia ar putea să le dezvăluie, să zicem, unui procuror de stat sau local, dar nu comunităţii de informaţii. Deci toate aceste informaţii au fost blocate în interiorul comunităţii poliţieneşti timp de cel puţin doi ani, până când au avut loc procesele.[60]

Deşi „blocarea informaţiilor" era o problemă veche, a fost agravată de modificarea legislaţiei federale. Istoricul CIA (acum al NSA) dr. Michael Warner concluzionează:

> În anii 1990, America şi-a revizuit practic reglementările privind distribuirea informaţiilor deţinute de forţele de ordine şi serviciile de spionaj, astfel încât să asigure cel mai înalt grad de protecţie în faţa puterii de stat existent vreodată într-o ţară industrializată. Noile reguli, denumite „Zidul", i-au împiedicat pe ofiţerii CIA şi FBI să îşi pună reciproc la dispoziţie indicii vitale, deşi probabil că astfel le-ar fi putut înţelege semnificaţia mai amplă.[61]

Necesitatea unei cooperări mai strânse între FBI şi CIA nu a fost nici pe departe singura lecţie despre activitatea de informaţii care nu a fost învăţată după atacul din 1993 de la World Trade Center. Lipsa unor măsuri suplimentare împotriva unor atacuri cu maşini sau camioane-capcană era şi mai remarcabilă ţinând cont de atacul cu camion-capcană comis cu zece ani înainte de un terorist şiit susţinut de Iran la ambasada americană de la Beirut şi soldat cu moartea a 63 de persoane. Dintre cei 17 americani ucişi în 1983, opt lucrau pentru CIA, iar printre ei se numărau şi şeful unităţii, şi şeful centrului de analiză a informaţiilor din Orientul Mijlociu. În cursul anului următor, au avut loc şi alte atentate cu vehicule-capcană, la ambasadele americană şi franceză din Kuwait, cazărmile puşcaşilor marini americani şi ale paraşutiştilor francezi de la Beirut, precum şi la noua ambasadă a SUA din Beirut.[62]

Înfiinţarea Biroului pentru securitate diplomatică şi a Serviciului de securitate diplomatică în cadrul Departamentului de Stat[63], în 1995, nu a reuşit să producă modificări majore. După ce a preluat în 1996 postul de ambasador al Statelor Unite la Nairobi, Prudence Bushnell s-a plâns în repetate rânduri de punctele slabe ale măsurilor de securitate de la ambasadă. Deşi se ştia despre existenţa unei celule al-Qaida în Nairobi, Departamentul de Stat nu a avut o reacţie semnificativă. Bushnell n-a avut acces nici la cea mai mare parte a informaţiilor despre această celulă: „Informaţiile erau foarte compartimentate, fiind accesibile doar în funcţie de necesităţi, şi în mod evident Washingtonul nu considera că ambasadorul american ar trebui să le cunoască. Aşa încât, deşi eram conştientă de prezenţa al-Qaida şi a diverselor echipe americane care veneau şi plecau, nu ştiam şi nici nu mi s-a spus ce anume aflau acestea".[64] Pe 7 august 1998, detonarea unor bombe de mare

---

[454] Timp de cinci ani, la începutul Războiului Rece, J. Edgar Hoover a refuzat să pună la dispoziţia CIA documentele decriptate VENONA, cele mai valoroase informaţii despre sovietici aflate vreodată la dispoziţia agenţiilor de informaţii din SUA. Vezi supra, p. 795. (*N.a.*)

putere amplasate în camioane conduse de terorişti sinucigaşi a demolat aproape complet ambasada SUA de la Nairobi şi clădirile din apropierea acesteia şi, după numai zece minute, a avariat serios clădirea ambasadei SUA din Dar es Salaam. La Nairobi, şi-au pierdut viaţa 213 persoane (numai 12 dintre victime erau americani) şi au fost rănite alte câteva mii, dintre care 150 au fost orbite de cioburi. La Dar es Salaam, atentatul s-a soldat cu 11 morţi şi 85 de răniţi. CIA obţinuse deja ceea ce Comisia de anchetă pentru investigarea evenimentelor din 11 septembrie 2001 a considerat mai târziu a fi „informaţii neobişnuit de bune" despre celula al-Qaida din Nairobi, care, după atentat, au constituit dovezi privind responsabilitatea acesteia.[65] Tactica atentatelor sinucigaşe simultane, comise pentru prima dată în 1998 asupra ambasadelor americane din Africa de Est, avea să fie reluată după trei ani, la o scară mult mai largă, pe teritoriul Statelor Unite, pe 11 septembrie.

„Din câte pot spune", scria preşedintele Clinton mai târziu în memoriile sale, „bin Laden era otrăvit de convingerea că deţine adevărul absolut şi, prin urmare, este liber să se joace de-a Dumnezeu ucigând oameni nevinovaţi."[66] Cu toate acestea, primul mandat al administraţiei Clinton nu a reuşit să înţeleagă amploarea noii ameninţări pe care o reprezenta teroristul saudit pentru Statele Unite. La sfârşitul lui 1997, până şi centrul antiterorist al CIA îl descria în continuare drept „finanţator extremist". La polul opus, unitatea specială pentru urmărirea lui bin Laden înfiinţată cu un an înainte în cadrul Secţiei pentru operaţiuni a CIA considera că acesta este mult mai mult decât un simplu finanţator, anunţând că membrii comitetului militar al reţelei al-Qaida planificau operaţiuni împotriva unor obiective americane din întreaga lume şi încercau în mod activ să obţină substanţe nucleare.[67] În februarie 1998, bin Laden a declarat public război împotriva Statelor Unite. Alături de Ayman al-Zawahiri – al cărui Jihad Islamic fuzionase cu al-Qaida –, a emis, în numele Frontului Islamic Mondial, o *fatwa* împotriva evreilor şi cruciaţilor: „Sentinţa de ucidere a americanilor şi a aliaţilor lor – civili şi militari – este îndatorirea individuală a fiecărui musulman care o poate face, în orice ţară unde este posibil".[68][455] Deşi din acel moment bin Laden a fost unul dintre obiectivele majore ale comunităţii de informaţii, abia după 11 septembrie eliminarea al-Qaida a devenit oficial obiectiv strategic al autorităţilor americane.[69]

Cea mai vizionară evaluare a ameninţării teroriste în interiorul Statelor Unite publicată în cei câţiva ani dinaintea atentatelor de la 11 septembrie nu a venit din partea comunităţii de informaţii, ci dintr-un raport oficial public din septembrie 1999 al lui Rex Hudson, de la divizia federală de cercetare a Bibliotecii Congresului, intitulat *The Sociology and Psychology of Terrorism: Who Becomes a Terrorist and Why?*. Cu toate că Hudson nu avea acces la documente secrete, a avut o perspectivă mai amplă şi pe termen mai lung asupra ameninţării teroriste decât majoritatea analiştilor. El a identificat corect drept principală ameninţare în curs de apariţie în anii 1990 „noi tipuri de terorişti religioşi din ce în ce mai periculoşi": „Teroriştii cu motivaţie religioasă sunt mai periculoşi decât cei motivaţi politic, pentru că este mai probabil să dezvolte şi să folosească arme de distrugere în masă pe calea

---

[455] Din cauza necunoaşterii pasiunii jihadiştilor pentru poezie, un discurs din 1996 al lui bin Laden a devenit cunoscut în Occident drept „Declaraţia de război împotriva Statelor Unite". De fapt, discursul era îndreptat în principal împotriva Arabiei Saudite, dar majoritatea celor 15 fragmente de poezie care afirmau clar acest lucru nu au fost traduse. Vezi Miller, *Audacious Ascetic*, p. 252; Kendall, „Jihadist Propaganda and Its Exploitation of the Arab Poetic Tradition", pp. 224-225. (*N.a.*)

către atingerea viziunii lor mesianice sau apocaliptice”.[70] Principala ameninţare imediată era cea a atentatelor sinucigaşe cu bombă. La începutul anilor 1990, majoritatea autorilor acestora (atât femei, cât şi bărbaţi) proveneau din gruparea declarat seculară a Tigrilor tamili din Sri Lanka (LTTE), singurul grup terorist care asasinase doi şefi de guvern şi un lider al opoziţiei: prim-ministrul indian Rajiv Gandhi, în 1991, preşedintele srilankez Ranasinghe Premadasa, în 1993, şi liderul opoziţiei srilankeze, Gamini Dissanayake, în 1994.[71] Potrivit lui Hudson, în cazul ţintelor occidentale şi în special americane, „cel mai periculos tip” de atentator sinucigaş cu bombă era „fundamentalistul islamic”: „Atentatorii sinucigaşi din batalionul martirilor din al-Qaida pot intra cu un avion încărcat cu explozibili (C-4 şi semtex) în Pentagon, sediul CIA sau Casa Albă”.[72] Unul dintre cele patru avioane deturnate de al-Qaida pe 11 septembrie a lovit, într-adevăr, Pentagonul (deşi n-a avut nevoie de explozibili puternici ca să declanşeze deflagraţia). Un alt avion deturnat se îndrepta spre un obiectiv important din Washington când a fost doborât de pasageri. Din câte se ştie, niciun analist din comunitatea americană de informaţii nu a identificat cu aceeaşi acurateţe ameninţarea unui atac aerian comis de atentatori sinucigaşi asupra unor obiective simbolice.

Cel mai frapant lucru legat de raportul lui Hudson, pe lângă perspectiva vizionară, a fost cât de puţină atenţie i s-a acordat la acea vreme. Informaţiile publice valoroase despre al-Qaida erau dificil de obţinut şi erau denaturate de scorneli cu diverse grade de plauzibilitate. Hudson a fost indus în eroare de afirmaţiile lui Yossef Bodanski, directorul grupului de lucru din Congresul SUA privind terorismul şi războiul neconvenţional, potrivit căruia bin Laden s-ar fi stabilit, la jumătatea anilor 1990, „în suburbia londoneză Wembley”, unde „a achiziţionat o proprietate”. În ochii analiştilor americani specializaţi în domeniul informaţiilor, această afirmaţie a diminuat, fără îndoială, credibilitatea generală a raportului lui Hudson. Cum bin Laden, care avea 1,95 metri înălţime, era probabil unul dintre cei mai înalţi terorişti din lume, purta barbă lungă şi umbla îmbrăcat în robe lungi, i-ar fi fost destul de dificil să-şi ascundă prezenţa în Wembley. Presa a relatat însă în continuare despre prezenţa lui în suburbia Londrei. MI5 a calificat drept „caraghioase” afirmaţiile preluate de canalul american de televiziune NBC şi cotidianul britanic *Evening Standard*, potrivit cărora bin Laden circula frecvent cu un avion privat.[73]

Comunitatea britanică de informaţii a fost mai bine pregătită decât aliaţii săi americani pentru a face faţă unei ameninţări potenţiale mai mici, dar serioase, a terorismului islamist. Nu a existat niciun „Zid” după modelul american care să împiedice cooperarea dintre diferitele agenţii de informaţii şi poliţie; de fapt, în cea mai mare parte a anilor 1990, MI5 şi poliţia au cooperat împotriva IRA mai eficient decât înainte.[74] O operaţiune MI5, desfăşurată în iulie 2000 sub numele de cod LARGE şi cu sprijinul poliţiei, a permis descoperirea primului atelier islamist de producere a bombelor din Marea Britanie, înfiinţat de Moinul Abedin, un musulman britanic născut în Bangladesh şi domiciliat în Sparkbrook, Birmingham. Deşi a susţinut, în mod neverosimil, că înfiinţa un atelier de artificii, a fost condamnat la 20 de ani de închisoare. În momentul arestării, MI5 credea că Abedin nu are legătură cu al-Qaida şi considera că atelierul reprezintă un incident izolat şi nu un prim pas într-o ofensivă islamistă mai amplă.[456] În realitate, aşa cum s-a dovedit

[456] Ulterior, MI5 s-a răzgândit. În urma unor investigaţii suplimentare, a conchis că atelierul lui Abedin era inspirat de ideologia jihadului global a reţelei al-Qaida, deşi al-Qaida nu-i „repartizase sau ordonase operaţiunea”. Vezi Andrew, *Defence of the Realm*,

ulterior, *Operaţiunea LARGE* a scos la lumină cel mai activ centru al comploturilor jihadiste din Marea Britanie. De la sfârşitul secolului XX, 10% dintre teroriştii condamnaţi în Marea Britanie proveneau din Sparkbrook şi alte patru circumscripţii învecinate din Birmingham.[75]

Cu un an înainte de atentatele de la 11 septembrie, în timpul unor operaţiuni de combatere a proliferării terorismului, MI5 a reuşit – fără să-şi dea seama la vremea aceea – să combată o tentativă al-Qaida de a dezvolta arme biologice. În septembrie 2000, microbiologul pakistanez Rauf Ahmad a participat, în Marea Britanie, la o conferinţă despre agenţi patogeni periculoşi, unde a încercat să obţină mostre de la ceilalţi delegaţi, dar şi ajutor pentru obţinerea unui bioreactor şi a unui contor de celule. În urma unei percheziţii la plecarea din Marea Britanie, în bagajele sale au fost găsite 13 000 de lire sterline, despre care susţinea că sunt destinate „achiziţiei de echipament", documente detaliate despre contactele sale (inclusiv companii britanice) şi un exemplar din CV-ul său. Potrivit acestuia, Ahmad avea un doctorat de la o universitate din Pakistan, mai participase la conferinţe în Marea Britanie în 1997 şi 1999 şi publicase articole ştiinţifice despre antrax. După ce au fost informate de MI5, companiile britanice care aveau legături cu Ahmad şi-au încheiat relaţiile cu el. Vizitele sale în Marea Britanie, totuşi, aveau o semnificaţie mult mai mare decât părea în momentul acela. Scopul lor a devenit clar după 11 septembrie, din documentele găsite de forţele americane în Afganistan la sfârşitul lui 2001. Printre acestea se afla şi corespondenţa dintre doi islamişti care foloseau pseudonimele „Abu Mohamed" şi „Abu Ibrahim" şi care discutau despre achiziţii de echipamente, culturi şi instruire pentru producţia de arme biologice. „Abu Mohamed" a fost identificat rapid drept adjunctul lui bin Laden, Ayman al-Zawahiri. A fost nevoie de mai mult timp pentru identificarea lui „Abu Ibrahim". Totuşi, s-a dovedit că referirile la călătoriile sale în străinătate, participarea la conferinţele din Marea Britanie şi încercările de a procura agenţi patogeni periculoşi corespundeau exact informaţiilor despre Ahmad din dosarele MI5. Această descoperire a confirmat temerile că bin Laden considera în continuare drept „o obligaţie religioasă" obţinerea de arme de distrugere în masă pentru a fi folosite împotriva conspiraţiei monstruoase a „evreilor şi cruciaţilor", despre care se convinsese, ca şi Qutb, că ameninţa islamul de 1 000 de ani.[76]

Pe 3 ianuarie 2000, un grup de atentatori sinucigaşi a încercat să atace cu o ambarcaţiune de mici dimensiuni USS *Sullivans*, o navă militară americană aflată în golful Aden. Deşi ambarcaţiunea teroriştilor era prea încărcată cu explozibili şi s-a scufundat înainte să ajungă la nava americană, al-Qaida a tras învăţăminte din tentativa eşuată. Pe 12 octombrie 2000, atentatorii au detonat, tot în golful Aden, o altă barcă plină de explozibili, de data aceasta mai stabilă, suficient de aproape de distrugătorul USS *Cole* încât să provoace o spărtură de mari dimensiuni în carena acestuia. În urma atacului, au murit 17 membri ai echipajului, iar alţi 40 au fost răniţi. Ulterior, s-a descoperit că bin Laden a scris o poezie în onoarea atacului, pe care a recitat-o la nunta fiului său.[77] „După atac", şi-a reamintit mai târziu George Tenet, DCI, „a fost clar că au fost implicaţi agenţi AQ cunoscuţi, dar nici serviciile noastre de informaţii, nici ancheta de urmărire penală a FBI nu au putut dovedi în mod concludent că UBL [Osama bin Laden] şi echipa lui au condus, dirijat şi controlat atacul".[78] Încercările de a găsi dovezi s-au lovit din nou de „zid", care

---

pp. 806-808; Omand, „Keeping Europe Safe", p. 84. (*N.a.*)

stânjenea chiar şi activitatea birourilor FBI. Un analist FBI scria frustrat despre ce probleme întâmpina când încerca să obţină acces la informaţii necesare pentru anchetarea rolului al-Qaida în atacul asupra USS Cole: „Orice s-ar fi întâmplat, într-o bună zi cineva o să moară şi, cu sau fără zid, opinia publică n-o să înţeleagă de ce n-am fost mai eficienţi şi n-am alocat toate resursele pe care le aveam pentru anumite «probleme»„.[79] Comisia de anchetă pentru investigarea evenimentelor din 11 septembrie 2001 a ajuns ulterior la concluzia că: „Acum este limpede că tuturor celor implicaţi le erau neclare normele ce reglementau transmiterea şi folosirea datelor obţinute prin canalele de informaţii”.[80]

În campania electorală din 2000, candidatul republican, George W. Bush, primea cu regularitate, ca şi adversarul său democrat, Al Gore, informări la nivel înalt ale CIA cu privire la ameninţările teroriste. Înainte de a avea acces la aceste informări, Bush, la fel ca majoritatea americanilor, nu auzise niciodată de al-Qaida. Şocat de imprecizia informaţiilor despre planurile al-Qaida de a ataca ţinte americane, Bush le-a spus agenţilor care susţineau informările: „Ei bine, bănuiesc că o să încep să văd şi chestiile cu adevărat bune când o să fiu preşedinte”. După cum a scris Tenet mai târziu, deşi nu îşi dădea seama, Bush „deja avea acces la «chestiile bune»„.[81] Cu toate că era convins de importanţa informaţiilor, Bush nu moştenise capacitatea tatălui său de a le înţelege. În aprilie 1999, cu două luni înainte ca George W. Bush să-şi anunţe candidatura, CIA l-a onorat pe tatăl său într-un mod extraordinar şi fără precedent. În prezenţa fostului preşedinte şi a Barbarei Bush, sediul CIA de la Langley, Virginia, a fost în mod oficial redenumit Centrul de Informaţii „George [H.W.] Bush”.

În pofida disensiunilor din culisele administraţiei Clinton cu privire la lipsa de reacţie după atacul asupra USS *Cole*, campania prezidenţială din 2000 a fost caracterizată de ceea ce Comisia de anchetă pentru investigarea evenimentelor din 11 septembrie 2001 a descris drept „o absenţă notabilă a discuţiilor serioase despre ameninţarea al-Qaida sau despre terorism”. Campania a culminat pe 7 noiembrie, când au avut loc alegerile prezidenţiale, cu cel mai strâns rezultat din istorie şi cu cel mai redus avantaj obţinut vreodată de un învingător, confirmată după o lună şi jumătate de Curtea Supremă, într-un vot de 5 la 4.[82]

La ceremonia de învestire a lui George W. Bush, pe 20 ianuarie 2001, Tenet credea că „urmează să se întâmple ceva – ceva important –, dar, spre marea mea frustrare, nu putem stabili exact ce, unde, când sau cum”.[83] „Numărul în creştere al semnalelor de avertizare” despre un atac terorist iminent din primăvara şi vara lui 2001 nu a oferit niciun răspuns la întrebări.[84] Şi serviciile britanice de informaţii sugerau un atac major al-Qaida asupra unor obiective americane, dar nu reuşeau să identifice planul de atac. Un avertisment adresat pe 22 iunie liderilor de la Whitehall indica ameninţări concrete asupra obiectivelor americane din Arabia Saudită, Bahrain, Kuwait, Iordania, Turcia, Italia şi Kenya. Potrivit unei concluzii a MI5 de la 6 iulie:

> numărul tot mai mare [de informaţii] este suficient pentru a sugera că UBL şi cei care-i susţin obiectivele se află în prezent într-un stadiu avansat al planificării operaţionale pentru mai multe atacuri majore asupra intereselor occidentale... Cea mai probabilă localizare a unui atac asupra intereselor occidentale comis de UBL şi cei care-i susţin obiectivele este în statele Golfului sau în zona mai largă a Orientului Mijlociu.[85]

Rapoartele din vara lui 2001 ale serviciilor de informaţii nu au sugerat însă niciun atac major pe teritoriul SUA şi nicio operaţiune cu aparate de zbor deturnate.[86] MI5 a supraestimat capacitatea măsurilor de securitate antiteroristă din Statele Unite. Potrivit unui raport redactat cu doi ani înainte de atentatele de la 11 septembrie: „Informaţiile sugerează că, deşi UBL încearcă să lanseze un atac pe teritoriul Statelor Unite, este conştient că SUA reprezintă un mediu de operare dificil pentru organizaţia lui". Nivelul de securitate de pe aeroporturile americane folosite de teroriştii sinucigaşi pe 11 septembrie nu prea justifica estimarea MI5 că al-Qaida avea de-a face cu „un mediu de operare dificil". În anii de dinaintea atentatelor, Autoritatea Federală a Aviaţiei (FAA) a raportat încălcări repetate ale măsurilor de securitate la aeroportul Logan din Boston, de unde au decolat două dintre avioanele deturnate.[87] În pofida convingerii larg răspândite, nici la Logan, nici la celelalte două aeroporturi de unde au decolat avioanele deturnate (Newark International şi Washington Dulles) nu existau camere video cu circuit închis la porţile de îmbarcare.[88]

Cel puţin trei martori oculari, de care nu s-a ţinut seama la acea dată, i-au văzut, cu mult înainte de 11 septembrie, pe câţiva dintre teroriştii în timp ce supravegheau punctele de control de securitate de la Logan. Unul dintre martori, un funcţionar al companiei American Airlines, l-a abordat direct pe Mohamed Atta, conducătorul atacatorilor, după ce l-a văzut că filmează şi că inspectează unul dintre punctele de control de la Logan în mai 2001. Deşi funcţionarul a raportat incidentul, Atta nu a fost niciodată interogat.[457] Pe data de 11 septembrie 2001, lista cu pasagerii aflaţi sub supraveghere, elaborată de FAA – autoritatea responsabilă pentru siguranţa zborurilor –, includea numai 12 nume. FBI şi CIA mai aveau câteva sute de nume care ar fi trebuit deja adăugate pe listă. Incapacitatea de a realiza o listă extinsă se datora în principal disputelor birocratice.[89]

În cele câteva luni care au precedat 11 septembrie, mai mult de 20 de mesaje ale islamiştilor interceptate de NSA indicau clar că „era ceva iminent", după cum a spus directorul agenţiei, generalul Mike Hayden. Un mesaj din partea unui asociat minor al-Qaida, interceptat în ajunul atentatelor, anunţa că „meciul e pe cale să înceapă". Un alt mesaj, din aceeaşi zi, afirma că „Mâine e ora zero". Niciunul dintre mesaje nu a fost tradus până pe 12 septembrie. Ulterior, au existat voci care au susţinut că ambele mesaje avertizau asupra atentatelor. În realitate, ca şi alte referiri la atacuri iminente interceptate de NSA, niciunul dintre ele nu se referea la atentatele din 11 septembrie. Ulterior, s-a ajuns la concluzia că mesajele se referau probabil la urmările asasinării, pe 9 septembrie, a liderului Alianţei Nordului din Afganistan, Ahmad Shah Massoud.[90] După cum a recunoscut ulterior Tenet, „noi toţi – CIA, comunitatea de informaţii, organele de anchetă, guvernul cu totul – am ratat tocmai acel «când şi unde» anume în cazul atentatelor din 11 septembrie. N-am avut destule puncte pe care să le legăm între ele şi va trebui să ne împăcăm cumva cu acest fapt".[91] Unele dintre puncte lipseau din cauza eşecului strategic de a acorda prioritate motivaţiilor religioase ale

---

[457] Declaraţiile martorilor oculari au apărut în procesul intentat de familia lui Mark Bavis, una dintre victimele aflate la bordul unuia dintre avioanele deturnate de la Boston. Dosarul a fost însă închis în 2001, în urma unei înţelegeri în valoare de câteva milioane de dolari între părţi, astfel încât cazul nu a ajuns în instanţă, iar dovezile nu au fost prezentate public. Cu toate acestea, avocaţii lui Bavis au depus ulterior transcrierile în arhive publice. Vezi Paul Sperry, „9/11 terrorists caught testing airport security months before attacks", *New York Post*, 5 octombrie 2014. (*N.a.*)

misiunilor de martiriu care şi-au atins punctul culminant pe 11 septembrie. Bin Laden a ridiculizat incapacitatea americanilor de a înţelege zelul religios al adepţilor săi care iau parte la misiuni de „martiriu”. După 11 septembrie, i-a spus unui reporter pakistanez: „Noi iubim moartea. Statele Unite iubesc viaţa. Aceasta este marea diferenţă dintre noi”.[92]

O serie de indicii importante privind pregătirile al-Qaida pentru deturnarea avioanelor au fost ignorate, din cauza comunicării deficitare nu doar între FBI şi CIA, ci şi între sediul central al FBI şi birourile din teritoriu. În iulie 2001, un agent de la biroul FBI din Phoenix a trimis un memoriu la sediul central şi la unitatea de luptă împotriva terorismului internaţional de la biroul FBI din New York, avertizând asupra „posibilităţii existenţei unui efort coordonat al lui Usama bin Ladin” de a instrui terorişti la şcolile de aviaţie din Statele Unite. El semnala „un număr exagerat de persoane care ar trebui anchetate” şi care urmau cursurile şcolilor pentru piloţi din Arizona. Biroul din Phoenix propunea stabilirea unei legături cu şcolile de piloţi şi obţinerea autorizaţiei pentru a solicita informaţii legate de vizele cursanţilor străini, însă cartierul general al FBI nu a luat în considerare propunerea. Şefii unităţilor FBI pentru urmărirea lui bin Laden şi pentru supravegherea fundamentalismului radical nici nu au văzut memoriul până după 11 septembrie; biroul FBI din New York a primit memoriul, dar nu a luat nicio măsură.

Dacă FBI ar fi luat în considerare memoriul Phoenix, ar fi tratat cu mai multă atenţie un avertisment expediat pe 15 august de la biroul din Minneapolis, care atrăgea atenţia că Zacarias Moussaoui, un extremist islamist de origine franceză „care pregătea o acţiune viitoare de promovare a obiectivelor fundamentaliste radicale”, urma un curs la Pan-Am International Flight Academy din Eagan, Minnesota. Deşi Moussaoui a fost arestat de serviciile de imigraţie pentru că depăşise durata de şedere în SUA, biroul local al FBI nu a reuşit să convingă conducerea că acesta ar putea să deturneze un avion şi să comită un atentat sinucigaş. Într-un schimb de replici aprins, un coordonator de la biroul din Minneapolis i-a spus unui agent de la sediul central că „încearcă să împiedice pe cineva să ia un avion şi să intre cu el în World Trade Center”. Agentul i-a răspuns că n-o să se întâmple aşa ceva şi că nu e clar nici măcar dacă Moussaoui e terorist.[93] Nici directorul în exerciţiu al FBI, nici directorul-adjunct pentru activităţi antiteroriste nu au fost puşi la curent cu acest caz.[458] Ulterior, Moussaoui a fost condamnat pentru conspiraţie în vederea uciderii unor cetăţeni americani în atacurile din 11 septembrie.

În privinţa comunităţii de informaţii, Comisia de anchetă a ajuns la concluzia că:

> Atacurile din 11 septembrie s-au strecurat prin vidul dintre ameninţările externe şi cele interne. Agenţiile de spionaj extern aveau atenţia îndreptată spre străinătate, urmărind ameninţările străine la adresa obiectivelor americane din afara ţării. Agenţiile interne aşteptau dovezi privind o ameninţare internă, venită din partea unor celule în adormire, aflate pe teritoriul Statelor Unite. Nimeni nu căuta o ameninţare străină asupra unor obiective interne. Ameninţarea nu venea din partea unor celule în adormire. Era o ameninţare din străinătate – dar din partea unor cetăţeni străini care se infiltraseră în Statele Unite.[94]

---

[458] Tenet a fost informat despre cazul Moussaoui pe 23 august 2001, dar ulterior a declarat în faţa Comisiei de anchetă pentru investigarea evenimentelor din 11 septembrie 2001 că „la vremea aceea nu i s-a părut că ar avea vreo legătură cu al-Qaida. Considerând că este un caz al FBI, nu a discutat problema cu nimeni altcineva, nici de la Casa Albă, nici de la FBI”. Vezi *9/11 Commission Report*, p. 275. (*N.a.*)

Pe 10 septembrie 2001, şefii FBI declarau într-o informare pentru membrii Congresului că activiştii pentru drepturile animalelor reprezintă cea mai mare ameninţare.[95] A doua zi, al-Qaida a lansat asupra Statelor Unite cel mai mare atac-surpriză de după Pearl Harbor. *Washington Post* anunţa cu titluri de-o şchioapă: „Teroriştii deturnează patru avioane de linie; două distrug World Trade Center; unul loveşte Pentagonul; al patrulea se prăbuşeşte". Au murit aproape 3 000 de persoane. Condoleeza Rice, consilierul pentru securitate naţională al lui Bush, avea să scrie mai târziu:

> Niciun aspect al securităţii n-a mai arătat la fel după aceea, iar preocuparea noastră copleşitoare a fost, în fiecare zi, să evităm un alt atac. Statele Unite erau cea mai puternică ţară din lume – din punct de vedere militar şi economic. Şi totuşi, nu fuseserăm în stare să împiedicăm un atac devastator, comis de o reţea de extremişti apatrizi, care acţiona de pe teritoriul uneia dintre cele mai sărace ţări din lume [Afganistanul]. Întregul nostru concept de securitate fusese zdruncinat din temelii.[96]

Optimismul superficial al raportului redactat cu doar cinci ani înainte de Comisia prezidenţială pentru stabilirea rolurilor şi atribuţiilor comunităţii de informaţii americane devenise cu totul evident.

Comunitatea americană de informaţii nu avea nicio idee despre ce va urma. „La CIA", scria George Tenet, „aveam motive întemeiate să credem că ar putea avea loc şi alte atacuri în orele şi zilele următoare şi că 11 septembrie era doar salva de deschidere a unui atac complex asupra teritoriului american."[97][459] Timp de câteva luni, analiştilor din domeniul informaţiilor le-a fost dificil să facă distincţia între ameninţările grave de securitate şi alarmele false, uneori suprarealiste. La o săptămână după 11 septembrie 2001, au început să fie trimise scrisori care conţineau spori de antrax către mai multe ziare şi doi senatori americani democraţi, infectând 22 de persoane, dintre care cinci au murit. George W. Bush îşi aminteşte că „panica s-a răspândit în toată ţara. Milioane de americani se temeau să-şi deschidă cutiile poştale". Chiar dacă iniţial au fost suspectaţi Saddam Hussein şi al-Qaida, una dintre cele mai complexe investigaţii din istoria FBI a ajuns în cele din urmă la concluzia că responsabil a fost un om de ştiinţă american, care nu a fost niciodată pus sub acuzare, dar care s-a sinucis.[98]

La o lună după ce au apărut „scrisorile cu antrax", Casa Albă a crezut că a devenit ţinta unui atac biologic. În timpul Summitului Cooperării Economice Asia-Pacific de la Shanghai, Bush şi consilierul său pentru securitate naţională, Condoleezza Rice (care avea să devină ulterior secretar de stat), au fost contactaţi, printr-o legătură video securizată, de vicepreşedintele Dick Cheney, îmbrăcat cu totul deplasat în situaţia aceea, cu papion alb şi frac, deoarece urma să ţină un discurs la o cină de strângere de fonduri. După cum şi-a reamintit Bush mai târziu: „De îndată ce l-am văzut pe Dick, mi-am zis că era ceva în neregulă. Faţa lui era albă ca papionul. «Domnule preşedinte», mi-a spus el, «s-a declanşat unul dintre biodetectoarele de la Casa Albă. S-au găsit urme de toxină botulinică. Există riscul să fi fost expuşi cu toţii la toxină»„. Cheney a spus că FBI testează pe şoareci substanţele suspectate că ar conţine toxină botulinică găsite la Casa Albă. Dacă şoarecii supravieţuiau în următoarele 24 de ore, supravieţuia şi preşedintele. Dar dacă şoarecii mureau, „eram terminaţi". Şoarecii au supravieţuit, iar FBI l-a anunţat pe Bush că a fost „o alarmă falsă".[99]

---

[459] Timp de doi ani după atacurile din 11 septembrie 2001, CIA i-a raportat lui Bush, în medie, în fiecare lună, un număr de 400 de ameninţări distincte. (Bush, *Decision Points*, p. 153.) (*N.a.*)

O săptămână mai târziu, a fost declanşată o altă alertă de securitate la Washington. George Tenet i-a raportat lui Bush că, potrivit unei „surse de încredere”, urma să aibă loc un atac fie pe 30, fie pe 31 octombrie, mai amplu decât cele de la World Trade Center: „E cel mai grav de după 11 septembrie”. Totuşi, şi acest avertisment s-a dovedit a fi alarmă falsă.[100] Tenet s-a declarat „uluit de cât de puţine informaţii de încredere erau disponibile în interiorul propriilor graniţe”:

> Nu au existat date statistice bune privind numărul străinilor care au depăşit perioada de şedere şi nici vreun sistem de supraveghere care să ne permită să vedem dacă tinerii veniţi pentru a urma studii universitare chiar se duceau la cursuri – sau dacă şi-au schimbat opţiunea de studii de la muzică la fizică nucleară [...]. În primele zile [de după 11 septembrie], ne chinuia ce nu ştiam despre ce se petrece în Statele Unite. Trebuia să facem evaluări pe baza instinctelor.[101]

Trei ani mai târziu, raportul Comisiei de anchetă pentru investigarea evenimentelor din 11 septembrie 2001 a susţinut convingător că incapacitatea de a prevedea atacurile al-Qaida nu s-a datorat atât unor eşecuri ale comunităţii de informaţii, cât unui „eşec general al imaginaţiei”: „Nu credem că liderii au înţeles gravitatea ameninţării. Pericolul terorist prezentat de bin Laden şi al-Qaida nu a fost un subiect major pentru dezbaterea politică în rândul publicului, al presei sau al Congresului. În realitate, abia dacă a fost menţionat în timpul campaniei prezidenţiale din anul 2000”. În ciuda meritelor sale, Comisia nu a reuşit să identifice gradul în care eşecul imaginaţiei se datora unei gândiri pe termen scurt. Gerald Haines, fost membru al Biroului de istorie al CIA, se plânsese public cu patru ani înainte de 11 septembrie 2001:

> Majoritatea ofiţerilor şi factorilor de decizie ai CIA, deşi folosesc în fiecare zi analogii istorice, sunt în principiu anistorici. Ei cred că nu au timp sau nevoie de istorie. Prinşi în gestionarea crizelor actuale şi activităţile zilnice de producere de informaţii, ei nu reuşesc să aprecieze valoarea istoriei, nu doar pentru a păstra „memoria Agenţiei” (ce a făcut în trecut, cum a reacţionat?), ci şi ca mecanism important de formare şi instrument în procesul de elaborare a politicilor globale.[102]

Cei care au înţeles cel mai bine ameninţarea teroristă islamică înainte de 11 septembrie 2001, printre care la loc de cinste se afla Bruce Hoffman, au fost cei cu o perspectivă istorică pe termen lung.

Se spune că oamenii care nu învaţă din greşelile trecutului sunt sortiţi să le repete. Incapacitatea de a învăţa de pe urma celui mai mare eşec al serviciilor de informaţii din secolul XX, produs cu 60 de ani înainte la Pearl Harbor, a dus la eşecul din 11 septembrie 2001. „Surpriza completă” a lui Roosevelt şi Churchill pe 7 decembrie 1941 a arătat cât de mult îşi subestimaseră inamicul. Niciunuia dintre ei nu i-a trecut prin minte că japonezii ar putea lansa un atac-surpriză atât de sofisticat la Pearl Harbor.[103] Bin Laden şi al-Qaida au fost subestimaţi în mod similar înainte de 11 septembrie 2001, deşi din motive mai puţin rasiste. Fanaticii religioşi nu erau consideraţi capabili de o planificare operaţională atât de complexă şi de secretă.

Paragraful de deschidere al buletinului de informare prezidenţial din 6 august 2001, prima referire la posibilitatea unui atac al-Qaida pe teritoriul Statelor Unite, avertiza: „Bin Ladin a sugerat, în interviuri acordate unor posturi de televiziune americane în 1997 şi 1998, că adepţii săi vor urma exemplul lui Ramzi Yousef, autorul atentatului de la World Trade Center, şi

«vor aduce lupta în America»„.[104] Însă deşi Yousef avea o diplomă britanică de electrotehnică şi construise o bombă al cărei suflu provocase distrugeri până la etajul al şaptelea al unuia dintre turnurile de la World Trade Center în 1993, nu fusese luată în considerare posibilitatea ca al-Qaida să planifice un atac terorist de mai mare amploare asupra turnurilor gemene. Yousef mai pusese la cale un plan terorist şi în 1994, finanţat de unchiul lui, Khalid Sheikh Mohammed; planul prevedea amplasarea de bombe la bordul a 12 avioane care efectuau curse transpacifice şi detonarea lor simultană în timpul zborului. Într-un test pe care l-a făcut în decembrie 1994, cu câteva săptămâni înainte să fie arestat pentru atentatul de la World Trade Center, Yousef a amplasat o bombă la bordul unui avion de pasageri; explozia s-a soldat cu moartea unui pasager japonez şi rănirea altor câţiva şi a produs o spărtură în podeaua carlingii – însă, cu totul neaşteptat, fuzelajul a rămas intact.[105] Posibilitatea ca al-Qaida să ia în considerare folosirea mai multor curse aeriene comerciale pentru un atac asupra Statelor Unite în 2001 tot nu era luată serios în considerare.

„Pe 11 septembrie 2001”, scria Bush mai târziu, „s-a văzut clar că serviciilor de informaţii le-a scăpat ceva important. Am fost alarmat de această scăpare [...].”[106] Deşi a criticat pe bună dreptate comunitatea de informaţii că nu a dat niciun avertisment, Bush însuşi nu înţelegea decât limitat natura terorismului islamist, în ciuda multor sesiuni de informare. La cinci zile după evenimentele din 11 septembrie 2001, preşedintele a demonstrat propria lipsă de imaginaţie, descriind public războiul împotriva terorismului drept „cruciadă”, aparent fără să-şi dea seama că mulţi musulmani consideră cruciadele un act de agresiune al imperialismului occidental şi că papa Ioan Paul al II-lea ceruse iertare, cu numai un an înainte, pentru acestea.[107][460]

În pregătirea atacurilor din 11 septembrie 2001, conducerea al-Qaida a dat dovadă de mai multă imaginaţie şi mai multă eficienţă administrativă decât birocraţia antiteroristă americană. Nu a făcut greşeala Washingtonului, care şi-a subestimat adversarul. Potrivit Comisiei de anchetă pentru investigarea evenimentelor din 11 septembrie: „Putem spune cu certitudine că niciuna dintre măsurile adoptate de autorităţile americane între 1998 şi 2001 nu a afectat sau măcar întârziat planurile al-Qaida. În rândurile autorităţilor, au existat eşecuri la nivelul imaginaţiei, politicii, capacităţilor şi managementului”.[108] La baza acestor eşecuri s-a aflat ceea ce eu am numit „tulburare cu deficit de atenţie istorică” – lipsa perspectivei pe termen lung, fără de care era imposibil de înţeles în mod adecvat ameninţarea terorismului islamist.

CONCLUZII:

O PERSPECTIVĂ PE TERMEN LUNG ASUPRA SERVICIILOR SECRETE DIN SECOLUL XXI

[460] Bush a repetat cuvântul „cruciadă” în timpul unui discurs în faţa trupelor americane, în februarie 2002. (*N.a.*)

Aşa cum ne plângeam David Dilks şi cu mine în 1984, informaţiile au fost „dimensiunea lipsă” în cea mai mare parte a istoriei relaţiilor politice şi internaţionale. După cum scriam noi, „istoricii cu abordări tradiţionale au avut adesea tendinţa fie să ignore cu totul domeniul spionajului, fie să îi acorde o importanţă minoră”.[1461] Guvernele britanice succesive, atât conservatoare, cât şi laburiste, au fost încântate de această lipsă de atenţie şi au descurajat cercetarea în direcţia „dimensiunii lipsă”, păstrând secrete toate arhivele referitoare la serviciile de informaţii şi refuzând să stabilească o dată-limită la care să desecretizeze chiar şi cele mai vechi dosare.[462] Malcolm Muggeridge, agent secret în timpul războiului, a învăţat, în anii în care a făcut parte din SIS, că „pentru activitatea de informaţii secretul este la fel de important cum sunt odăjdiile pentru liturghie sau întunericul pentru o şedinţă de spiritism şi trebuie păstrat cu orice preţ, indiferent dacă are sau nu vreun scop anume”.[2] Sir Michael Howard, unul dintre istoricii oficiali ai activităţii de informaţii din timpul războiului, scria în 1985: „În ceea ce priveşte politica oficială a guvernului, serviciile de securitate şi informaţii britanice nu există. Agenţii inamici sunt descoperiţi în boschete, iar informaţiile sunt aduse de berze.”[3]

Deşi Marea Britanie şi Statele Unite au fost aliate în domeniul informaţiilor, exista un contrast extraordinar între gradul de vizibilitate al comunităţilor lor de informaţii. În 1975, în cursul „Anului informaţiilor”, CIA cunoscuse „cea mai atentă şi dură examinare publică la care a fost supusă vreodată o astfel de agenţie, nu numai în ţara noastră, ci oriunde în lume”, după cum spunea directorul William Colby.[4] În Marea Britanie, nici măcar existenţa SIS nu a fost recunoscută oficial până în 1992. Apariţia în cadrul celorlalte agenţii de informaţii din grupul celor „Cinci Ochi” a unor niveluri mai raţionale de vizibilitate publică, împreună cu stabilirea unor diferite sisteme de responsabilitate externă, absente în Marea Britanie, au contribuit spre finalul secolului XX la dispariţia tradiţiei britanice a berzelor-şi-boschetelor, acesta fiind ultimul tabu major al politicii britanice.[463]

Principalele obiective ale lucrării *Lumea secretă*, prezentate în Introducere, sunt „să recupereze o parte din istoria pierdută a activităţii globale de spionaj din ultimele trei milenii, să arate modul cum schimbă acestea istoriografia actuală şi să demonstreze relevanţa lor continuă pentru serviciile de informaţii din secolul XXI”.[5]

---

[461] Domeniul *intelligence* a fost descris pentru prima dată ca „dimensiune lipsă” de către Sir Alexander Cadogan, subsecretar permanent la Foreign Office din 1938 până în 1946. (*N.a.*)

[462] Cu toate acestea, guvernul a declasificat multe rapoarte informative primite de ministerele de la Whitehall şi comandanţii militari în timpul celui de-al Doilea Război Mondial (dar nu înainte şi nici după). Am scris *Secret Service: The Making of the British Intelligence Community*, publicată în 1985, urmărind documente care aveau legătură cu activitatea de informaţii şi care se strecuraseră prin ochiurile reţelei cenzurii oficiale. Un document eliminat din, să zicem, un dosar al Foreign Office aflat la Arhivele Naţionale încă ar putea fi găsit într-un dosar de la Trezorerie (sau invers). De asemenea, numeroase dosare private, aflate în diverse arhive, conţineau şi ele documente informative pe care Whitehallul nu le-ar fi publicat de bunăvoie. (*N.a.*)

[463] Primul pas major în abandonarea tabuului tradiţional privitor la serviciile de informaţii a fost adoptarea Legii Serviciului de Securitate, în 1989, care, la 80 de ani de la înfiinţarea MI5, a asigurat baza legală a funcţionării serviciului. Vezi Andrew, *Defence of the Realm*, secţiunea E, cap. 11. (*N.a.*)

Cele mai recent înfiinţate agenţii de informaţii care au avut şi un succes remarcabil sunt agenţiile israeliene Mossad şi Shin Beth, fondate în 1949, cu perspective pe termen lung. Obiectivele declarate ale ambelor agenţii derivă din Biblia evreiască.[6] Actualul prim-ministru israelian, Benjamin Netanyahu, insistă că este necesar ca serviciile israeliene de informaţii să folosească „atât metode antice, cât şi moderne” şi susţine că „Mossadul face acest lucru în cel mai remarcabil mod cu putinţă”. Una dintre caracteristicile distinctive ale Mossadului sunt „asasinatele la ţintă”, a căror justificare ideologică se întemeiază pe avertismentul din Talmud: „Dacă cineva vine să te ucidă, ridică-te şi ucide-l tu mai întâi.” Cei mai mulţi ofiţeri israelieni de informaţii, demnitari şi factori de decizie intervievaţi de dr. Ronen Bergman pentru volumul său *Rise and Kill First* au citat Talmudul drept justificare pentru asasinatele la ţintă.[7] Chiar înainte de înfiinţarea statului Israel, două grupuri paramilitare sioniste – Irgun Zvai Leumi, condus de viitorul prim-ministru israelian Menahem Begin, şi banda Stern, cunoscută şi ca Lehi – au recurs la asasinatul la ţintă pentru a grăbi încheierea mandatului britanic în Palestina. În 1947, banda Stern a fost cât pe ce să arunce în aer sediul Ministerului pentru Colonii de la Londra. Planurile de asasinare a ministrului de externe, Ernest Bevin, şi a altor miniştri britanici au avut mai puţine şanse de reuşită, în pofida unei campanii în cursul căreia au fost trimise mai multe scrisori-capcană.[8] Decizia esenţială de a adopta „asasinatele la ţintă” ca politică secretă de stat a fost luată de „părintele fondator” al Israelului, primul premier israelian, David Ben-Gurion. Înainte de declararea independenţei, în 1948, Ben-Gurion nu fusese de acord cu utilizarea acestei metode de către grupările paramilitare. Însă după ce a devenit cunoscută amploarea Holocaustului, s-a răzgândit. Potrivit lui Ronen Bergman, de atunci, „instinctul de a lua toate măsurile, chiar şi cele mai agresive, pentru a apăra poporul evreu [a fost] înscris în ADN-ul israelian”. Bergman estimează că Israelul a efectuat aproximativ 2 700 de „operaţiuni de asasinat la ţintă” – mai multe decât orice altă ţară din lumea occidentală.[9]

Logoul Mossadului, cu mottoul acestuia, din Proverbe 11:14: „Cei ce nu au cârmuire, cad ca frunzele, dar în sfatul bogat se află mântuire.”[464]

Asasinatul a rămas politica nedeclarată a statului israelian încă de la obţinerea independenţei, ca urmare a unei serii de succese operaţionale. După masacrarea a 11 sportivi israelieni la Jocurile Olimpice de la München din 1972, asasinatele la ţintă au fost cel puţin în parte motivul pentru care Yasser Arafat, liderul Organizaţiei pentru Eliberarea Palestinei, a decis să pună capăt operaţiunilor teroriste din Europa ale grupării Septembrie Negru. Înainte de München, premierul israelian Golda Meir, care a condus guvernul din 1969 până în 1974, interzisese asasinatele la ţintă în Europa. După masacru, a ridicat interdicţia. În 1978, Mossadul a reuşit să-l asasineze, otrăvindu-i pasta de dinţi, pe Wadi Haddad, care era atât comandantul pentru operaţiuni externe al Frontului Popular pentru Eliberarea Palestinei, cât şi agent KGB cu numele de cod NAŢIONALIST. Haddad elaborase o strategie de deturnare de avioane şi atacuri teroriste asupra unor ţinte „sioniste” din Europa, care au ţinut prima pagină a ziarelor din întreaga lume.[10] Mai recent, asasinatul la ţintă a contribuit aproape sigur la temporizarea programului nuclear iranian – o potenţială ameninţare majoră pentru securitatea Israelului. Unele succese operaţionale aparente au fost totuşi contraproductive – printre acestea, uciderea lui Abu Jihad, principalul adjunct al lui Arafat, împuşcat în 1988 la Tunis. Unii demnitari israelieni cred acum că Abu Jihad ar fi putut contribui la procesul de pace mai mult decât Arafat.[11] Dezvăluirea de dată recentă a amplorii practicii asasinatelor la ţintă a pus opinia publică israeliană în faţa unei dileme morale, pe care Bergman o descrie drept „două seturi de legi: unul pentru cetăţenii de rând, noi toţi, în care omorul este cea mai gravă crimă cu putinţă; şi un altul, de obicei nescris, dar foarte eficient, pentru comunitatea de informaţii şi serviciile de securitate, care permite recurgerea la măsuri agresive pentru apărarea ţării”.[12]

După ce în ultima vreme au devenit publice, pe căi oficiale sau neoficiale, o serie de dosare confidenţiale – cum sunt cele ce au permis dezvăluirile lui Bergman despre asasinatele la ţintă –, acum există surse de informaţie mai solide privind numărul fără precedent de operaţiuni de spionaj efectuate în secolul XX, în comparaţie cu orice alt secol de dinainte. Începând din anii 1990, în Arhivele Naţionale britanice au devenit disponibile tot mai multe dosare ale serviciilor de informaţii de dinainte de Războiul Rece – deşi pe scară mai redusă decât în Statele Unite[465]. Chiar şi arhivele KGB, în mod tradiţional bine păzite, au suferit o scurgere masivă de informaţii.[13]

Cercetarea acestor arhive a început (deşi abia face primii paşi) să corecteze semnificativ înţelegerea istorică a politicii şi relaţiilor internaţionale din secolul XX. Declasificarea, în 2010, a acordului postbelic dintre Marea Britanie şi Statele Unite[14], care nu era menţionat în majoritatea lucrărilor de istorie a relaţiilor anglo-americane, a reprezentat un punct de cotitură în publicarea arhivelor SIGINT. Nu se mai întâmplase niciodată ca două ţări să dezvăluie în mod public un acord:

---

[464] Cf. *Biblia* sau *Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 2001, Proverbe, p. 806. (*N.t.*)

[465] Există diferenţe mari între nivelul de acces la arhivele diverselor agenţii de informaţii britanice şi instituţii conexe. Deşi agenţiile britanice sunt complet scutite de prevederile Legii privind libertatea de informare (FOIA), MI5 declasifică multe dosare (adesea editate) după 50 de ani. SIS, în schimb, nu dă publicităţii niciun dosar, deşi unele documente SIS pot fi găsite în dosare declasificate ale MI5 şi alte surse. În momentul scrierii acestei cărţi, sunt disponibile majoritatea minutelor şi memorandumurilor JIC de până în 1968. (*N.a.*)

privind schimbul de rezultate provenind din următoarele operaţiuni referitoare la comunicaţiile externe:

- Colectarea traficului de informaţii
- Obţinerea de documente şi echipamente de comunicaţii
- Analiza traficului de informaţii
- Criptanaliză
- Decriptare şi traducere
- Obţinerea de informaţii privind organizaţiile, practicile, procedurile şi echipamentele de comunicaţii.[15]

Majoritatea lucrărilor de istorie din secolul XX referitoare la relaţiile internaţionale pe timp de pace au omis toate referirile la aceste activităţi secrete – în ciuda faptului că, aşa cum au arătat capitolele anterioare, acţiunile de colaborare bilaterală între statele occidentale în domeniul „criptanalizei, decriptării şi traducerii” datează încă din secolul al XVI-lea.[16] SIGINT nu mai lipseşte cu desăvârşire din istoria relaţiilor internaţionale. Declasificarea acordului semnat între Marea Britanie şi Statele Unite a permis recunoaşterea rolului central al acestuia în „relaţia specială” şi alianţa SIGINT a celor „Cinci Ochi”. Publicarea în 2019 a primei istorii oficiale „autorizate” a GCHQ şi angajamentul acestuia de a oferi „Arhivelor Naţionale cât mai multe documente-sursă istorice”[17] va accelera acest proces.

Dosarele recent desecretizate despre cele două decenii postbelice oferă şi o nouă perspectivă asupra unuia dintre cele mai importante puncte de cotitură din istoria britanică: sfârşitul celui mai mare imperiu colonial. Până de curând, nici chiar cele mai bune istorii ale decolonizării britanice nu se refereau decât în foarte mică măsură sau chiar deloc la rolul activităţii de spionaj,[18] cu toate că, până la finele anilor 1960, MI5 a fost responsabil pentru activităţile de spionaj atât în imperiu şi Commonwealth, cât şi în Marea Britanie. Noii recruţi ai MI5 de la începutul Războiului Rece puteau să se aştepte să-şi petreacă un sfert şi chiar o treime din carieră în posturi peste hotare. Într-o perioadă în care posibilităţile de călătorie în străinătate erau mai reduse decât în prezent, pentru mulţi dintre ei acest lucru era una dintre atracţiile intrării în MI5. Un secretar îşi aminteşte că, atunci când i s-a oferit un post de doi ani în Colombo, „nu-mi venea să cred ce noroc am avut”.[19]

Dosarele MI5 arată că mai multe foste colonii britanice au convenit în secret ca ofiţerii de legătură pentru probleme de securitate (SLO) să rămână la post şi după declararea independenţei. Printre acestea s-a numărat şi guvernul lui Jawaharlal Nehru – lucru necunoscut până de curând biografilor lui Nehru.[20] Timp de aproape un sfert de secol, relaţiile dintre MI5 şi omologul indian, Divizia de Informaţii Delhi (cu abrevierea IB sau DIB), au fost mai strânse şi mai de încredere decât între oricare alte departamente ale guvernelor britanic şi indian.[21] Relaţiile serviciilor secrete din Marea Britanie cu Kenya independentă au rămas atât de apropiate, încât, în 1967, un ofiţer MI5 a fost numit atât şef al biroului de cercetări, cât şi secretar al nou-înfiinţatului Organ Executiv Naţional de Securitate kenyan, subordonat direct lui Kenyatta. Ofiţerul SLO de la Nairobi a raportat la Londra în 1968 că obţinuse acces la

Divizia Specială din Kenya şi dosarele acesteia, „ceea ce este aproape unic în Africa în acest moment”.[22466]

Continuarea cercetărilor istorice privind operaţiunile de spionaj din principalele colonii ale Marii Britanii şi relaţiile cu fostele colonii, care au jucat un rol major în alianţa SIGINT dintre Marea Britanie şi Statele Unite, vor necesita o declasificare ulterioară. Calder Walton, istoric al serviciilor de informaţii, consideră SIGINT „cel mai mare secret al decolonizării britanice”.[23] O mare parte a secretului rămâne intactă. Marea majoritate a dosarelor aparţinând GCHQ şi NSA privind operaţiunile lor comune la nivel mondial din timpul Războiului Rece sunt în continuare clasificate. Există totuşi dovezi convingătoare că operaţiunile SIGINT din Hong Kong au ajutat la dezvăluirea pregătirilor Chinei pentru detonarea primei sale arme nucleare în 1964.[24]

La începutul secolului XXI, serviciile secrete au ajuns pe prima pagină a ziarelor pe ambele maluri ale Atlanticului. Titlurile nu au provenit însă din dezvăluirile istorice despre acordul semnat între Marea Britanie şi SUA şi sfârşitul imperiului, ci erau legate de controversele la zi – în special cele provocate de atacurile teroriste de la 11 septembrie[25] şi izbucnirea Războiului din Irak, doi ani mai târziu. Deşi are 600 de pagini, *Raportul comisiei 11 septembrie*[26] publicat în 2004 a devenit unul dintre cele mai citite rapoarte oficiale din istoria Statelor Unite. Convingerea eronată a serviciilor de informaţii americane şi britanice că Saddam Hussein producea arme de distrugere în masă a devenit cel mai studiat eşec informativ de după Pearl Harbor.

În februarie 2001, la scurt timp după ce George W. Bush preluase mandatul de preşedinte, DCI George Tenet a declarat în faţa Congresului: „Principalul motiv de îngrijorare legat de Saddam Hussein trebuie să fie posibilitatea ca el să încerce obţinerea de capacităţi noi de producţie de arme de distrugere în masă, atât pentru a-şi consolida credibilitatea, cât şi pentru că toate celelalte puteri influente din regiune fie au, fie încearcă să obţină acest tip de armament.”[27] Comitetul pentru servicii de informaţii şi securitate britanic (JIC) anunţa, un an mai târziu: „Deşi nu există decât foarte puţine informaţii, considerăm în continuare că Irakul continuă un program de armament nuclear. Estimăm că programul are la bază îmbogăţirea uraniului cu centrifuge cu gaz […].”[28] Faptul că existau, într-adevăr, „foarte puţine informaţii” despre aşa-zisul program de armament nuclear al lui Saddam ar fi trebuit să declanşeze nişte semnale de alarmă. Dar calitatea informaţiilor SIS atât despre programele de armament de distrugere în masă ale lui Gaddafi, cât şi despre reţeaua condusă de fostul director al proiectului nuclear pakistanez, dr. A.Q. Khan, care oferise în secret materiale nucleare Iranului, Libiei şi Coreei de Nord, pare să le fi dat JIC şi premierului Tony Blair o încredere exagerată în informaţiile de calitate mult mai slabă pe care le avea SIS despre programul de armament irakian.[467] SIS deţinea informaţii exacte şi

---

[466] La sfârşitul anilor 1960, SIS a preluat cea mai mare parte a responsabilităţilor în materie de informaţii ale MI5 în Commonwealth şi ce mai rămăsese din imperiu. Faptul că dosarele SIS rămân secrete împiedică orice fel de cercetare arhivistică asupra relaţiilor în domeniu dintre Marea Britanie şi Kenya după retragerea SLO. (*N.a.*)

[467] Raportul Butler din 2004 (*Review of Intelligence on Weapons of Mass Destruction*) laudă succesul operaţiunilor de spionaj desfăşurate de SIS pentru obţinerea de informaţii legate de programele de armament de distrugere în masă ale Libiei şi ale reţelei A.Q. Khan şi conchide că „ar fi prematur să tragem vreo concluzie privind armele interzise ale Irakului. Este posibil să fi fost distruse numeroase potenţiale dovezi în urma jafurilor şi tulburărilor care au urmat încetării ostilităţilor. Alte materiale ar putea fi îngropate în

detaliate despre 27 de amplasamente libiene care aveau legătură cu programul de armament de distrugere în masă. După înlăturarea de la putere a lui Saddam Hussein, Gaddafi a invitat în Libia o echipă SIS la nivel înalt, cu care să înceapă negocierile ce au dus la eliminarea armelor. O operaţiune comună desfăşurată de SIS cu serviciile de informaţii germane şi italiene a permis interceptarea unei nave înregistrate în Germania, care transporta componente de centrifuge trimise în Libia de reţeaua A.Q. Khan, obţinând astfel dovezi incontestabile ale existenţei programului de armament nuclear al lui Gaddafi.[29]

La polul opus, informaţiile despre programul de armament de distrugere în masă al lui Saddam de care dispuneau serviciile americane şi britanice înainte de război s-au dovedit complet eronate. După cum a recunoscut ulterior Blair, „scopul declarat al conflictului a fost aplicarea rezoluţiilor ONU privind armamentul de distrugere în masă al lui Saddam, iar noi n-am găsit niciun fel de armament de distrugere în masă după ce am preluat controlul în Irak. Am crezut că exista un program activ de armament şi, de fapt, nu exista. După înlăturarea lui Saddam, în mai 2003, consecinţele au fost sângeroase, distructive şi haotice.”[30] Raportul din 2016 al anchetei oficiale asupra politicii britanice în Irak în perioada 2001-2009 (mai cunoscut sub denumirea de Raportul Chilcot), care acorda o importanţă majoră activităţii de culegere de informaţii, a fost finalizat în şapte ani şi are 2,6 milioane de cuvinte.[31] Probabil că este cea mai amplă monografie istorică din istoria Marii Britanii.

Lumea secretă diferă de Raportul Chilcot prin faptul că pune accentul pe o perspectivă pe termen lung.[32] Cauza comună a eşecurilor serviciilor de informaţii, atât în cazul atentatelor din 11 septembrie 2001, cât şi în cazul Războiului din Irak, a fost neglijarea majoră a experienţelor anterioare. După cum este argumentat în capitolul precedent, înainte de atentatul din 11 septembrie a existat o lipsă cronică a unei perspective pe termen lung asupra ameninţării teroriste reprezentate de extremismul religios.[33] După 11 septembrie, Sir Mark Allen, unul dintre cei mai importanţi arabişti din cadrul SIS, a conchis că „abordam problema greşit [...]; incapacitatea de a aprecia semnificaţia islamului radical după cel de-al Doilea Război Mondial a fost în mare măsură consecinţa convingerii noastre că problema-cheie era naţionalismul arab”.[34] *Buletinele arabe* din 1916-1919, rapoartele informative probabil cel mai bine scrise din istoria britanică, dar şi primele care au acordat atenţie specială naţionalismului arab, acum în parte uitate, avuseseră o abordare pe termen mult mai lung, subliniind importanţa „înregistrării şi, astfel, păstrării tuturor informaţiilor noi referitoare la arabi şi la teritoriile vorbitoare de arabă”, dar şi a „recuperării informaţiilor mai vechi, care ar putea contribui la explicarea situaţiei prezente”.[35]

Încercarea Raportului Chilcot „de a identifica lecţii pentru viitor” în urma Războiului din Irak a fost compromisă, în pofida cercetării riguroase a unor dovezi detaliate, de lipsa unei perspective comparative sau pe termen lung. Convingerea Marii Britanii şi a Statelor Unite în existenţa armelor de distrugere în masă irakiene se înscria într-un fiasco mai amplu, la nivel internaţional, pe care Chilcot nu-l ia în considerare. Chiar şi serviciile secrete ale marilor puteri care se opuneau războiului – la loc de cinste printre ele aflându-se Germania, Franţa, Rusia şi China – credeau, la fel ca omoloagele

---

nisip, inclusiv stocuri de agenţi chimici ori biologici sau arme. Considerăm că ar fi pripit să susţinem, în acest stadiu, că nu există sau nu vor fi găsite niciodată dovezi privind faptul că Irakul deţine stocuri de agenţi biologici sau chimici sau chiar rachete interzise” (para 474). (*N.a.*)

lor din Statele Unite şi Marea Britanie, că Saddam *dispunea* de un program activ de armament de distrugere în masă.[36] Raportul Chilcot duce lipsă de perspectivă istorică şi abordare comparativă. Deşi oferă extrem de multe detalii referitoare la guvernul Blair, nici măcar nu încearcă să facă o comparaţie între el şi predecesorii săi din punct de vedere al utilizării informaţiilor secrete – o abordare mai limitată decât a celor mai bune studii anterioare asupra politicii externe, de apărare şi interne a lui Blair.[37]

Cea mai mare omisiune în biografiile multor prim-miniştri este, în continuare, modul în care au folosit informaţiile secrete.[38] Un exemplu în acest sens este şi biografia celui mai eficient prim-ministru laburist britanic, Clement Attlee, scrisă de John Bew şi apreciată pe bună dreptate.[39] Bew nu oferă niciun indiciu că Attlee a solicitat mai multe întâlniri private cu directorul-general al MI5 decât oricare alt premier din secolul XX (inclusiv Blair).[40] Attlee a ştiut cum a folosit Churchill informaţiile mai bine decât au ştiut majoritatea premierilor din secolul XX cum au procedat predecesorii lor.[41] Deşi a făcut parte din cabinetul lui Attlee, Harold Wilson probabil că a descoperit ULTRA din timpul războiului abia când a devenit şi el prim-ministru, în 1964. Majoritatea miniştrilor săi nu aveau prea multă experienţă în domeniul informaţiilor. Lordul-cancelar în guvernul Wilson, lord Gardiner, era atât de bănuitor în legătură cu Serviciul de Securitate, încât, spre deosebire de Attlee, „credea că este foarte probabil ca MI5 să-i intercepteze convorbirile din birou”. Când avea de discutat ceva confidenţial cu procurorul general, Sir (ulterior Lord) Elwyn Jones, Gardiner îi cerea şoferului să-i plimbe cu maşina, convins că „n-ar fi permis niciodată amplasarea de microfoane în maşină fără ştiinţa lui”.[468] Niciunul dintre premierii care i-au succedat în funcţie nu a imitat teoriile conspiraţioniste ale lui Wilson (sau Gardiner). Însă relaţiile dintre prim-miniştri şi şefii serviciilor de informaţii au cunoscut fluctuaţii importante. Legătura apropiată creată în timpul celui de-al doilea mandat în Downing Street 10 de Blair cu Sir Richard Dearlove, care nu s-a limitat doar la Războiul din Irak, contrasta puternic cu bănuielile lui Wilson la adresa agenţiilor sale de informaţii.[469]

Înainte şi în timpul Războiului din Irak, la Londra şi la Washington nu s-a acordat prea multă importanţă relevanţei pe care o avea experienţa îndelungată în activitatea de spionaj pentru politica la zi. Un ofiţer SIS care a depus mărturie în cadrul investigaţiei coordonate de Chilcot şi-a adus aminte că, înainte de război, „cerinţele erau concentrate strict asupra necesităţilor operaţionale ale guvernului şi escaladarea dinaintea războiului, cu accent pe armamentul de distrugere în masă irakian de la începutul lui 2002”: „Dacă am fi venit cu puncte de vedere asupra geografiei politice sau a impactului pe care-l are istoria Irakului asupra prezentului, ni s-ar fi spus să ne ţinem gura.”[470]

---

[468] Lordul Cancelar era uimitor de naiv, dar şi bănuitor fără motiv. Dacă MI5 ar fi încălcat legea şi ar fi pus microfoane în maşina lui Gardiner (lucru pe care nu l-a făcut), este puţin probabil ca şoferul să fi văzut ceva. (Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 525-526.) (*N.a.*)

[469] Deşi şefii agenţiilor de informaţii au acces la prim-ministru, responsabilitatea ministerială pentru SIS şi GCHQ este încredinţată secretarului de externe, iar cea pentru MI5, secretarului de interne. (*N.a.*)

[470] Mărturia cenzurată a unui ofiţer SIS identificat doar ca „SIS4”. Acesta a recunoscut că, „din anumite puncte de vedere”, era firesc ca rapoartele SIS despre Irak să nu se ocupe de «impactul istoriei», deoarece nu asta îşi doreau beneficiarii. Cu toate acestea, toate rapoartele privind prezentul Irakului ar fi fost mai logice într-un context istoric. Vezi

Războiul a fost precedat totuşi de o încercare neobişnuită a americanilor de a repeta probabil cel mai mare succes public al serviciilor secrete ale SUA din timpul Războiului Rece. Prezentarea secretarului de stat american, Colin Powell, în Consiliul de Securitate, pe 5 februarie 2003, a fost cea mai dramatică încercare, de ambele părţi ale Atlanticului, de a convinge opinia publică mondială că Saddam avea un program activ de armament de distrugere în masă. Powell şi administraţia George W. Bush erau puternic influenţaţi de precedentul senzaţional al lui Adlai Stevenson, reprezentantul american în Consiliul de Securitate în timpul Crizei rachetelor din 1962, care a făcut publice imagini până atunci ultrasecrete cu U-2, pentru a dovedi că Uniunea Sovietică construia rampe de lansare în Cuba.[42] Cu puţin peste 40 de ani mai târziu, Powell a prezentat o gamă mult mai largă de informaţii secrete ca dovadă că „Saddam Hussein şi regimul său îşi disimulează eforturile de a produce arme de distrugere în masă”:

> Unele surse sunt tehnice, cum ar fi convorbiri telefonice interceptate şi fotografii realizate de sateliţi. Alte surse sunt oamenii care şi-au riscat viaţa pentru a da de ştire lumii ce pune cu adevărat la cale Saddam Hussein.
>
> [...] Unul dintre cele mai îngrijorătoare lucruri care rezultă din voluminosul dosar cu informaţii pe care îl avem despre armele biologice ale Irakului este existenţa unor instalaţii de producţie mobile utilizate pentru a produce agenţi biologici.
>
> Să vă arăt dosarul cu informaţii şi să vă prezint ce ştim din spusele martorilor oculari. Din surse la prima mână avem descrieri ale fabricilor de arme biologice pe roţi şi pe şine [...]. În câteva luni, Irakul poate produce o cantitate de otravă biologică egală cu întreaga cantitate pe care Irakul a pretins că a produs-o în anii anteriori Războiului din Golf.

Powell a prezentat apoi diagrame ale fabricilor mobile (inexistente) de armament biologic şi a anunţat cu convingere că Statele Unite aveau „dovezi de mai bine de zece ani că [Saddam] rămâne hotărât să obţină arme nucleare”.[43]

La vremea aceea, consilierul pentru securitate naţională Condoleezza Rice, care i-a succedat ulterior în funcţie lui Powell, a apreciat că expunerea acestuia reprezenta „un tur de forţă”[44] – opinie împărtăşită de cea mai mare parte a administraţiei Bush. După cum rememorează Powell cu regret: „Toată lumea îşi aminteşte prezentarea mea la ONU. A avut un impact enorm în ţară şi în întreaga lume. A convins multă lume că suntem pe calea cea bună.”[45] Se părea că Powell a repetat triumful lui Adlai Stevenson din timpul Crizei rachetelor din Cuba. Dar, în vreme ce informaţiile lui Stevenson erau în întregime corecte, cele furnizate lui Powell, asemenea raportului JIC britanic despre „Armele de distrugere în masă ale Irakului” publicat la iniţiativa lui Blair în septembrie 2002, erau, în mod jalnic, lipsite de acurateţe.[471] Dovezile „la primă mână” ale lui Powell despre fabricile irakiene de arme biologice se bazau în mare parte pe informaţii fictive provenite de la o sursă germană, cunoscută sub numele de cod CURVEBALL, care a recunoscut ulterior că le-a

---

http://www.iraqinquiry.org.uk/media/98149/XXXX-XX-XX-Transcript-SIS4-part-2-declassified.pdf. (*N.a.*)

[471] Triumful lui Powell s-a transformat în umilire când s-a dovedit că nu au fost descoperite arme de distrugere în masă nici în timpul Războiului din Irak, nici după încheierea acestuia. I-au trebuit aproape zece ani până să poată scrie o relatare a zilei care i-a rămas „întipărită în memorie”. Ulterior a scris: „Probabil că nu voi mai scrie un alt raport”. Vezi Powell, *It Worked for Me*, loc. 2610, 2701. (*N.a.*)

inventat. Raportul Chilcot a remarcat asemănarea dintre unele dintre informaţiile transmise de CURVEBALL şi *Fortăreaţa*, un film de aventuri produs la Hollywood în 1996, cu Sean Connery şi Nicolas Cage în rolurile principale.[46][472]

Eşecul informativ legat de armele de distrugere în masă irakiene a generat scrieri mult mai ample decât cartea de faţă, dintre care unele susţin idei nefondate ale „politizării" activităţii de spionaj.[47][473] Eroarea de bază a activităţii de culegere de informaţii în 2002-2003 a fost că nimeni n-a contestat afirmaţia că Saddam *are* arme de distrugere în masă. Michael Warner, istoric al CIA (acum al NSA), a scris ulterior că, în cei câţiva ani premergători, „puţini au observat, la Washington sau la Londra, [...] că ipoteza conform căreia Saddam avea arme de distrugere în masă s-a transformat într-o certitudine de netăgăduit".[48] Membrii Comisiei senatoriale pentru coordonarea activităţii informative afirmau în 2004: „Acest «curent predominant de gândire» i-a determinat pe analişti, agenţi care colectau informaţii şi manageri din comunitatea de informaţii să considere concludente pentru existenţa programului de armament de distrugere în masă nişte dovezi ambigue, dar şi să nu ia în seamă sau să minimizeze dovezile că Irakul nu dispunea de un program activ şi în curs de dezvoltare pentru producţia de arme de distrugere în masă."[49] În 2005, un raport al preşedintelui Comisiei privind armele de distrugere în masă a arătat o eroare esenţială în privinţa culegerii de informaţii. Serviciile secrete americane şi britanice „şi-ar fi putut instrui agenţii să caute şi să raporteze nu numai sursele care susţineau că ştiu despre activităţile de producţie a armelor de distrugere în masă, ci şi situaţii în care persoane care ar fi putut să ştie dacă se întâmpla aşa ceva declarau că nu văzuseră nimic care să confirme ipoteza". Dar agenţiile nu au făcut acest lucru: „Faptul că n-au reuşit să-şi dea seama că Saddam pusese capăt programului de armament ilegal e una; dar nici măcar să nu iei în considerare această posibilitate e cu totul altceva."[50]

Erorile de distribuire a misiunilor agenţilor au decurs, cel puţin în parte, dintr-un fel de amnezie istorică. Când serviciile britanice de informaţii au primit rapoarte despre modele noi de armament german în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, au fost conştiente de riscul pe care şi l-ar fi asumat dacă ar fi trimis mesaje pe care agenţii lor le-ar fi putut interpreta drept solicitări de confirmare a existenţei armelor. Aşa încât agenţilor li s-au cerut rapoarte cu privire la programele de armament ale inamicului, fără nicio precizare legată de bănuielile deja existente. După 60 de ani, CIA nu a reuşit să dea dovadă de aceeaşi precauţie când încerca să obţină informaţii privind programul de armament de distrugere în masă irakian.[51][474]

---

[472] Spre deosebire de CURVEBALL, Oleg Penkovski, principalul agent britanic/american de dinaintea Crizei rachetelor din Cuba, a oferit informaţii documentate strict secrete şi a fost interogat atât de către ofiţeri din SIS, cât şi de ofiţeri ai CIA.(*N.a.*)

[473] Comisia senatorială pentru coordonarea activităţii informative (SSCI) „nu a găsit nicio dovadă că funcţionari din Administraţie ar fi încercat să constrângă, să influenţeze sau să exercite presiuni asupra analiştilor pentru a le schimba părerile referitoare la capacităţile de producţie irakiene de arme de distrugere în masă". Vezi *Report of the Senate Select Committee on Intelligence on the U.S. Intelligence Community's Prewar Intelligence Assessments on Iraq*, 9 iulie 2004 (SSCI Iraq Report, 2004), p. 286. (*N.a.*)

[474] Desfăşurată sub numele de cod EPSILON, ultima operaţiune britanică pentru culegerea de informaţii despre armamentul de distrugere în masă nazist a avut loc după ce, la sfârşitul războiului, au fost capturaţi zece oameni de ştiinţă germani, bănuiţi că ar fi fost implicaţi într-o încercare de dezvoltare a armamentului nuclear. Ştiind că dacă i-ar fi

Nici chiar după ce regimul Saddam a fost înlăturat, iar în Irak nu au fost descoperite arme de distrugere în masă, şefii comunităţii de informaţii americane nu au acordat prea multă atenţie posibilităţii de a trage învăţăminte de pe urma erorilor de apreciere, interogându-l pe Saddam după capturarea lui. Cu mai mult de jumătate de secol în urmă, după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, predecesorii lor fuseseră mult mai bine pregătiţi pentru interogarea foştilor lideri nazişti – la loc de cinste printre aceştia, Hermann Göring, care, ca şi Saddam, era atât un criminal de război, cât şi liderul politic şi militar cu cel mai înalt rang după sinuciderea lui Hitler. La trei zile după capitularea Germaniei, în mai 1945, Göring a fost interogat de omologul său din forţele aeriene, generalul Carl Spaatz, comandantul suprem al forţelor aeriene americane din teatrul de operaţiuni european, asistat de istoricul forţelor aeriene Bruce Hopper, care era perfect conştient de semnificaţia istorică a interogatoriului şi îşi pregătise o serie de întrebări. După câteva zile, a început un al doilea interogatoriu de amploare, coordonat de detaşamentul specializat în interogatorii al serviciului militar de informaţii american, care a folosit întrebări pregătite de statul-major al lui Spaatz şi de Ministerul britanic al Forţelor Aeriene. Pe parcursul interogatoriilor, anchetatorii au avut o misiune dublă: să compileze o mărturie istorică importantă, pe care Foreign Office o considera „instructivă pentru viitor”, şi să obţină dovezi pentru procesele pentru crime de război de la Nürnberg. Göring a fost deosebit de sincer în privinţa greşelilor diplomaţiei naziste şi a recunoscut că întregul război „a fost presărat cu eşecuri şi greşeli diplomatice – în Italia, România, Spania, peste tot”.[52][475]

Pregătirile pentru interogarea lui Saddam în 2003 nu s-au comparat cu cele pentru interogarea lui Göring în 1945.[476] Ipoteza larg răspândită, dar neîntemeiată, era că, mai degrabă decât să se ascundă de forţele americane şi britanice, Saddam fie avea să fie ucis în cursul invaziei, fie avea să se sinucidă. Când Saddam, complet neîngrijit şi arătând (după cum s-a exprimat *New York Daily News*) ca un „vagabond bărbos”, a fost descoperit, în decembrie 2003, ascuns într-o pivniţă din apropiere de oraşul său natal, Tikrit, nu exista nici măcar un plan pentru începerea interogatoriilor. Nu era disponibil niciun anchetator vorbitor de arabă. După câteva zile, John Nixon, analist CIA staţionat în Irak, dar care nu vorbea araba, a primit misiunea de a-l interoga pe fostul lider irakian, cu ajutorul unui interpret. Nixon a spus că fuseseră deja făcute o serie de greşeli de bază: „Aproape oricine are experienţă în interogarea prizonierilor o să vă spună că primele 24-48 de ore

---

interogat direct, oamenii de ştiinţă (dintre care cel puţin doi erau membri ai Partidului Naţional-Socialist) ar fi putut ascunde ce ştiau, ca să nu rişte să-şi recunoască responsabilitatea personală, serviciile militare de informaţii i-au izolat la Farm Hall, o reşedinţă de ţară aflată într-o zonă pitorească din Goldmanchester, în Cambridgeshire, şi le-au monitorizat discuţiile cu ajutorul unei reţele complicate de dispozitive de ascultare. Reacţia de surprindere la aflarea veştii despre bomba de la Hiroshima, din 6 august, şi alte conversaţii au arătat clar că Germania înregistrase doar progrese nesemnificative în direcţia obţinerii bombei atomice. (Bernstein, *Hitler’s Uranium Club*). (*N.a.*)

[475] Înregistrările acestor interogatorii rămân o sursă istorică mai importantă decât cele ale lui Saddam. Göring a fost condamnat la Nürnberg pentru crime de război şi crime împotriva umanităţii, dar s-a sinucis cu cianură în seara de dinainte de aplicarea sentinţei de condamnare la moarte prin spânzurare. (*N.a.*)

[476] Probabil că şi pregătirile făcute în 1245-1246 de inchiziţia dominicană pentru interogatoriile din regiunea Lauragais, aflată la sud-vest de Toulouse, au fost superioare celor făcute înaintea interogării lui Saddam în 2003. Vezi supra, p. 134. (*N.a.*)

sunt esenţiale. Atunci e cel mai recent şocul capturării şi acela este momentul când mediul schimbat al prizonierului şi noul lui statut de deţinut îl pot determina să divulge informaţii valoroase.”[53] Până a ajuns Nixon să-l întâlnească pe Saddam, acesta nu mai arăta ca „un vagabond bărbos”. Părul şi mustaţa fuseseră tunse, iar barba încâlcită, rasă. Saddam îşi revenise din şocul capturării şi îşi recâştigase în mod vizibil o mare parte din încrederea de sine. Când a fost întrebat despre programul de armament de distrugere în masă, a răspuns dispreţuitor: „Pe mine m-aţi găsit. De ce nu vă duceţi să găsiţi şi armele alea de distrugere în masă?”[54]

După părerea lui Nixon, interogatoriul a demonstrat rapid „cât de puţin înţelegea Washingtonul modul în care vedea lumea Saddam”. În ciuda charismei personale şi a vicleniei sale native, Saddam i s-a părut lui Nixon needucat, cu o viziune neclară asupra relaţiilor internaţionale[55] şi „o înţelegere primitivă a aspectelor militare”.[56] În februarie 2004, la două luni după capturarea lui Saddam, a fost găsit în cele din urmă un anchetator vorbitor de arabă care să-l înlocuiască pe Nixon: agentul special FBI George Piro. După cum a recunoscut Nixon, Saddam l-a „plăcut pe loc” pe Piro[477], care i-a dat impresia falsă că era subordonat direct preşedintelui Bush. Ca şi Nixon, şi Piro a constatat „cât de puţine ştiam despre Saddam şi cât de puţine ştia el despre noi”.[57] Washingtonul ar fi fost mai puţin surprins să descopere cât de puţin îl înţelegea pe Saddam dacă ar fi luat mai mult în considerare problemele avute în trecut în privinţa înţelegerii mentalităţii autocraţilor cu convingeri solide care sfidau conceptele logice convenţionale. Probabil că la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial niciun analist occidental n-a înţeles suficient de bine mentalitatea lui Stalin ca să-şi dea seama că pentru liderul sovietic era mai importantă asasinarea marelui „eretic” Leon Troţki (care nu reprezenta nicio ameninţare realistă pentru Moscova din exilul lui mexican, aflat la aproape 10 000 de kilometri distanţă) decât informaţiile despre Adolf Hitler, care reprezenta cea mai mare ameninţare la adresa Rusiei de la Napoleon încoace. Şi nimeni n-a reuşit să înţeleagă, nici în toiul războiului, că Hitler era aşa de obsedat de aplicarea Soluţiei Finale, încât era dispus să redirecţioneze pentru uciderea în masă a evreilor resurse de care era nevoie disperată pe Frontul de Est.[58]

Director al comunităţii de informaţii din 1991 până în 1993, Robert Gates, primul doctor în istorie care a condus CIA (şi ulterior multă vreme secretar al apărării), avea pe birou următorul aforism: „Ca regulă generală, cea mai bună modalitate de a obţine o surpriză strategică deplină este să comiţi un act care nu are niciun sens sau care este chiar autodistructiv.” Întotdeauna vor exista oameni de stat şi generali care vor obţine efectul de surpriză prin aceste metode simple, dar eficiente.[59] Printre aceştia s-a numărat şi Saddam Hussein. Dacă ar fi fost dispus să demonstreze că nu avea arme de distrugere în masă, ar fi evitat o înfrângere militară dezastruoasă şi căderea regimului său în 2003, urmată după trei ani de execuţia sa pentru crime împotriva umanităţii. Însă liderul irakian a recunoscut, în primele etape ale interogatoriului cu Nixon, că înaintea invaziei americane „nu putea înţelege imensitatea furtunii care se apropia”. După cum se convinsese singur, comunitatea internaţională, care voia să pună capăt violenţei şi crimelor, ar fi putut „să-i împiedice pe

---

[477] Avocatul CIA care l-a informat pe Nixon că urma să fie înlocuit de Piro pentru interogatorii i-a explicat acestuia că „FBI [...] urma să construiască un dosar penal împotriva lu Saddam pe baza presupuselor lui legături cu terorismul internaţional şi cu crimele comise împotriva Statelor Unite”. (Nixon, *Debriefing the President*, pp. 69, 156.) (*N.a.*)

americani ori să-i convingă să se oprească [...] sau ONU ar fi putut interveni, astfel încât să impună încetarea focului”.[60]

În cursul interogatoriilor cu Piro, Saddam a colaborat cu „Proiectul perspectivei irakiene”, lansat de Comandamentul forţelor reunite americane (USJF-COM) în aprilie 2003, după căderea Bagdadului, într-o încercare de a descoperi mecanismele interne ale regimului irakian. Timp de doi ani, membrii proiectului au intervievat zeci de ofiţeri superiori şi lideri politici irakieni şi au cercetat sute de mii de documente oficiale din toate eşaloanele regimului irakian. Varianta desecretizată a raportului, publicată în 2006, a fost intitulată, cât se poate de adecvat, „Iluziile lui Saddam”.[61] Pe 6 aprilie 2003, cu numai 24 de ore înainte de intrarea forţelor americane în Bagdad, Ministerul irakian al Apărării transmitea armatei mesajul „Ne descurcăm de minune!” şi le reamintea ofiţerilor de stat-major să „evite să exagereze abilităţile inamicului”. Purtătorul de cuvânt al lui Saddam şi ministrul informaţiilor, Muhammad Said Al-Sahaf (poreclit „Comical Ali”[478] în Marea Britanie şi „Bagdad Bob” în SUA), a devenit subiect de batjocură în presa occidentală. În timpul ultimei conferinţe de presă, susţinută pe 8 aprilie, când tancurile americane se aflau la câteva sute de metri de el, a anunţat că forţele SUA sunt pe punctul de a capitula. Totuşi, Proiectul perspectivei irakiene a ajuns la concluzia că „dovezile arată acum clar că Saddam şi cei din jurul său au crezut practic tot ce producea propria maşinărie de propagandă”.[62] Incapacitatea lui Saddam de a face faţă înfrângerii inevitabile s-a datorat atât extraordinarei lui capacităţi de autoiluzionare, cât şi fricii care îi împiedica pe subordonaţii mai puţini deliranţi să „spună adevărul în faţa puterii” – ambele fiind aspecte obişnuite în cazul multor autocraţi care, ca şi Saddam, se înconjuraseră cu subalterni linguşitori.

După patru luni de interogatoriu, Saddam Hussein i-a dat în cele din urmă lui Piro o explicaţie credibilă pentru reticenţa sa de a le oferi inspectorilor ONU dovezi că nu dispunea de un program de armament de distrugere în masă. Guvernele şi agenţiile de informaţii occidentale nu reuşiseră să-şi dea seama că lui Saddam îi era mai teamă de un atac din partea Iranului decât de un atac american:

> Hussein a declarat că era mai îngrijorat ca Iranul să nu-i descopere slăbiciunile şi vulnerabilităţile decât de repercusiuni din partea Statelor Unite pentru refuzul său de a permite revenirea inspectorilor ONU în Irak. În opinia sa, inspectorii ONU ar fi arătat Iranului exact unde ar putea produce pagubele maxime pentru Irak.[63]

Nixon văzuse deja că Saddam era incapabil „să-şi ascundă ura faţă de iranieni. Uneori, îşi ieşea din fire doar când vorbea despre ei”.[64479] Incapacitatea Washingtonului de a înţelege că Saddam ar putea considera Iranul drept o ameninţare mai mare decât Statele Unite era dovada izbitoare a viziunii sale uneori provinciale despre lume.

La izbucnirea Războiului din Irak, cei mai mulţi analişti au considerat că principala lor problemă era legată de culegerea de informaţii – căutarea dovezilor subtile ale programului de armament de distrugere în masă, despre care erau convinşi că trebuie să existe pe undeva, prin Irak. Perspectiva pe termen lung ar fi sugerat o altă prioritate. *Psychology of Intelligence Analysis*,

---

[478] O variantă a poreclei „Chemical Ali”, atribuită lui Ali Hassan al-Majid, vărul lui Saddam, după ce acesta folosise arme chimice împotriva civililor kurzi în 1987. (*N.a.*)

[479] Saddam se temea că Teheranul va încerca să îşi ia revanşa pentru Războiul irakiano-iranian, pe care îl declanşase în anii 1980 şi care durase opt ani. (*N.a.*)

un studiu important realizat de Dick Heuer Jr., de la Centrul de studii în domeniul informaţiilor al CIA, a concluzionat: „Eşecurile majore din activitatea de spionaj sunt de obicei cauzate de eşecuri de analiză, nu de eşecuri în culegerea informaţiilor. Informaţiile relevante nu sunt valorificate, sunt interpretate greşit, ignorate, respinse sau trecute cu vederea, deoarece acestea nu se potrivesc unui model mental predominant sau unui anumit mod de gândire.”[65] Modul de gândire care a denaturat cel mai mult analiza înainte de Războiul din Irak a fost „imaginea în oglindă”: convingerea că Saddam va acţiona după cum credea Washingtonul că este în interesul său. Heuer a susţinut că, aşa cum a fost şi cazul evaluării lui Saddam, „perspectiva SUA asupra a ceea ce este în interesul naţional al unei alte ţări este, de obicei, nerelevantă în analiza informaţiilor”.[66] În 2008, CIA a pus la dispoziţia publicului larg volumul *Psychology of Intelligence Analysis*. Heuer a fost unul dintre cei mai remarcabili analişti ai primilor 70 de ani de existenţă a CIA.[480]

Activitatea de informaţii generează în continuare titluri de presă, nu doar din cauza anchetelor oficiale prelungite asupra atentatelor din 11 septembrie 2001 şi a Războiului din Irak, ci şi a cantităţii fără precedent de documente secrete dezvăluite de avertizorii de integritate. În 2010, site-ul WikiLeaks, înfiinţat de Julian Assange, a început publicarea documentelor descărcate de Bradley (în prezent Chelsea) Manning de la Departamentul de Stat şi din bazele de date ale armatei.[481] Cele 251 287 de documente confidenţiale de la Manning publicate de WikiLeaks au fost de departe cele mai multe documente transmise de un avertizor de integritate.[67] Când a preluat funcţia de director al CIA, la începutul lui 2017, Mike Pompeo a acuzat WikiLeaks că este „un serviciu de informaţii nestatal ostil”.[68]

La fel ca multe alte relatări despre activitatea de spionaj din secolul XXI, publicitatea enormă la nivel mondial de care s-a bucurat WikiLeaks a fost în mare măsură lipsită de perspectivă istorică. Publicarea unor documente diplomatice americane confidenţiale a început, la o scară mult mai modestă, cu aproape un secol şi jumătate înainte de WikiLeaks – nefiind făcută de presă, ci de guvernul SUA. Spre sfârşitul secolului al XIX-lea, unii ambasadori americani deveniseră reticenţi în privinţa transmiterii la Washington a depeşelor în care criticau guvernele din ţările-gazdă, de teamă că Departamentul de Stat le va publica.[69] Unele dintre depeşele diplomatice publicate de WikiLeaks erau destul de asemănătoare cu cele publicate de Departamentul de Stat cu mai mult de un secol în urmă. Printre cele mai mediatizate documente din timpul Revoluţiei Iasomiei din Tunisia – care a dus la înlăturarea de la putere a regimului autoritar corupt al preşedintelui Ben Ali, la începutul Primăverii Arabe din ianuarie 2012 – a fost un raport al

---

[480] În Introducerea la *Psychology of Intelligence Analysis*, scrisă de Jack Davis (veteran al comunităţii de informaţii, care a lucrat pentru Direcţia de informaţii, Consiliul naţional de informaţii şi Centrul de instruire al CIA), Heuer este considerat unul dintre cei care au avut o contribuţie însemnată la asigurarea „calităţii analizei” în CIA, alături de Sherman Kent, Robert Gates şi Douglas MacEachin. „Dick Heuer a fost – şi este – mult mai puţin cunoscut decât Kent, Gates şi MacEachin. Nu a beneficiat de aprecierea de care s-a bucurat Kent ca părinte al analizei profesioniste şi nu a deţinut puterea birocratică de care dispuneau Gates şi MacEachin în calitatea lor de DDI. Dar impactul pe care l-a avut asupra calităţii analizei informaţiilor în cadrul Agenţiei a fost, fără îndoială, cel puţin la fel de important ca al celorlalţi”. (*N.a.*)

[481] În 2013, Manning a fost condamnată la 35 de ani de închisoare, dar a fost eliberată în 2017, după ce sentinţa i-a fost comutată de către preşedintele Obama. (*N.a.*)

ambasadorului SUA în Tunisia, Robert Godec, datat iulie 2009 şi publicat de WikiLeaks:

> Fie că este vorba de bani, servicii, terenuri, proprietăţi sau da, chiar şi de iahtul tău, se zvoneşte că familia preşedintelui Ben Ali îl râvneşte şi se pare că şi primeşte ceea ce doreşte [...]. Adesea menţionată ca un fel de mafie, o referire indirectă la „Familie" este suficientă pentru a indica despre ce familie e vorba. Aparent, jumătate din comunitatea de afaceri tunisiană poate susţine că are o legătură de familie prin alianţă cu Ben Ali [...].[70]

Publicarea unor astfel de depeşe a făcut să crească, fără îndoială, reputaţia diplomaţiei americane. Totuşi, câţiva ambasadori au fost nevoiţi să plece de la post sau să se transfere.

Realizările lui Manning în calitate de avertizor de integritate au fost cu mult depăşite de Edward Snowden, un subcontractor al NSA care a susţinut că interceptările electronice efectuate de agenţie au scăpat de sub control. În 2013, Snowden a descărcat 1,5 milioane de documente cu informaţii strict secrete pe stick-uri de memorie – cea mai mare breşă în sistemele occidentale de securitate SIGINT. Chiar şi Julian Assange a fost surprins. Andrew O'Hagan, însărcinat să redacteze autobiografia lui Assange (care nu a fost niciodată finalizată), l-a găsit pe acesta „ca pe o vedetă de film îmbătrânită, [...] un pic debusolat de statutul de superstar mondial al lui Snowden".[71] Când a început să trimită pentru publicare documente unor ziare din toată lumea, Snowden s-a refugiat întâi în Hong Kong şi apoi la Moscova. Scandalul rezultat a alimentat o controversă internaţională privind limitele acceptabile ale supravegherii oficiale în era internetului. Cotidienele *Guardian* şi *Washington Post* au primit premiul Pulitzer pentru serviciul public, cea mai înaltă distincţie în jurnalismul american, pentru articolele despre sistemul de supraveghere al NSA, scrise pe baza dezvăluirilor lui Snowden. La polul opus, generalul Mike Hayden, fost director al NSA şi al CIA, s-a declarat „furios până în măduva oaselor pe [Snowden] şi pe ceea ce făcuse". Şi la fel simţea „aproape toată lumea din comunitatea de informaţii americană", a adăugat el.[72]

În Marea Britanie, obişnuita lipsă de perspectivă pe termen lung asupra activităţii de spionaj a dus la o evaluare distorsionată a amplorii impactului lui Snowden. Aproape niciunul dintre suporterii sau adversarii lui Snowden nu şi-a dat seama că documentele strict secrete publicate de acesta despre operaţiunile SIGINT comune britanice şi americane din 2013 au avut un impact mult mai redus asupra politicii guvernului şi a opiniei publice britanice decât dezvăluirea de la jumătatea secolului al XIX-lea despre interceptarea oficială a corespondenţei lui Mazzini.[482] Prim-ministrul David Cameron a declarat pe bună dreptate în 2014 că, spre deosebire de Statele Unite şi Germania, în Marea Britanie Snowden nu a avut un „impact public enorm": „Cred că reacţia publică, aşa cum o percep eu, nu a fost una de şoc şi groază; a fost mult mai mult ceva de genul «serviciile de informaţii se ocupă de spionaj. Bravo»„.[73] În schimb, în 1844, reacţia parlamentară şi publică a britanicilor din epoca victoriană la deschiderea scrisorilor lui Mazzini, denunţată de Thomas Carlyle ca fiind „o practică înrudită cu furtişagul din

---

[482] Sir David Omand, coordonatorul Serviciului de informaţii şi securitate (şi fost director al GCHQ), a fost una dintre foarte puţinele excepţii. În declaraţia pentru ancheta asupra războiului din Irak, el a afirmat că, „din 1844 şi până la afacerea Mazzini, există o lungă istorie a miniştrilor care au compromis din greşeală sursele de informaţii [...]". (http://www.iraqinquiry.org.uk/media/95182/2010-01-20-Transcript-Omand-S2.pdf). (*N.a.*)

buzunarul omului", a fost considerată una de „şoc şi groază", provocând proteste furioase în Camera Comunelor şi suspendarea tuturor operaţiunilor britanice SIGINT (cu excepţia celor de la frontiera de nord-vest) pentru următorii 70 de ani. Prin urmare, spre deosebire de principalii săi aliaţi, Franţa şi Rusia, Marea Britanie urma să intre în Primul Război Mondial fără o agenţie SIGINT.[483]

Alan Rusbridger, redactor-şef la *Guardian*, a scris despre realizările lui Snowden: „Până a apărut generaţia actuală de genii într-ale calculatoarelor, nimeni nu şi-a dat seama că era posibil să fugi cu echivalentul electronic al unor biblioteci întregi pline de fişete şi seifuri încuiate cu trei lacăte [...]."[74484] Totuşi, în pofida contribuţiei inovatoare a acestor tocilari, rolul lui Snowden, cel mai cunoscut avertizor de integritate al secolului XXI, poate fi înţeles în mod adecvat numai în contextul istoriei îndelungate şi complexe a scurgerilor de informaţii clasificate în Statele Unite. „În tot spectrul ideologic", scrie Malcolm Gladwell, „mulţi americani cred atât că scurgerea de informaţii este o «problemă de proporţii majore», cât şi că «forma noastră specifică de guvernare nu ar funcţiona fără ea». Episodic, scurgerile de informaţii generează o frenezie politică."[75]

Deşi oficialităţilor guvernamentale americane le este interzis în mod legal să dezvăluie secrete de stat, între 1949 şi 1969, aproximativ 2,3% dintre articolele *New York Times* şi *Washington Post* s-au bazat pe scurgeri oficiale de informaţii. Totuşi, pe parcursul secolului trecut, au existat doar vreo zece anchete federale care au vizat informatori din rândurile funcţionarilor publici.[76485] Jurnalistul Bob Woodward, specializat în chestiuni politice, autorul mai multor bestselleruri de non-ficţiune decât oricare alt autor american contemporan, îşi datorează o mare parte din succesul său extraordinar unei calităţi pe care fostul director al CIA Robert Gates o descria drept „abilitatea lui de a-i face pe oameni să vorbească despre lucruri despre care nu ar trebui să vorbească".[77] Timp de mai bine de 30 de ani, Woodward şi-a identificat numai cu numele de cod „Deep Throat" prima şi probabil cea mai importantă sursă secretă, care i-a oferit indiciile esenţiale în ancheta efectuată la începutul anilor 1970 împreună cu Carl Bernstein în cazul Watergate. În 2005, „Deep Throat" şi-a dezvăluit în cele din urmă identitatea, prezentându-se drept fostul număr doi din ierarhia FBI, Mark Felt, avertizorul de integritate cu cel mai înalt rang din istoria comunităţii de informaţii americane.[78486] O placă

---

[483] Vezi supra, pp. 458, 581-582. Totuşi, ca urmare a unei remarcabile improvizaţii în timpul războiului, agenţiile SIGINT ale Marii Britanii au devenit lideri mondiali în timpul Primului Război Mondial. (*N.a.*)

[484] Totuşi, Rusbridger s-a înşelat când a afirmat că „niciodată nu a mai reuşit cineva să obţină dosare ultrasecrete în masă de la cele mai puternice organizaţii de informaţii, ca să le dea publicităţii". Exact asta făcuse Vasili Mitrohin cu arhivele KGB, cu câţiva ani înainte, într-o operaţiune mult mai îndelungată şi mai dificilă. Vezi supra, pp. 842, 844-845. (*N.a.*)

[485] Un factor care complică lucrurile a fost obiceiul recurent al departamentelor guvernului federal de a dezvălui informaţii clasificate despre care considerau că le pun într-o lumină bună. (*N.a.*)

[486] Până în 2008, Woodward nu i l-a prezentat pe Felt lui Carl Bernstein, partenerul lui în investigaţia *Washington Post* a afacerii Watergate. (Tim Weiner, „W. Mark Felt, Watergate Deep Throat, Dies at 95", *The New York Times*, 19 decembrie 2008.) (*N.a.*)

memorială aflată deasupra unei parcări subterane din Rosslyn, Virginia, marchează locul în care Felt i-a oferit informaţiile lui Woodward.[487]

În afară de Felt, cel mai cunoscut avertizor de integritate american din perioada Războiului Rece a fost Daniel Ellsberg, analist strategic la RAND Corporation, care lucrase şi la Pentagon şi Casa Albă. În 1971, Ellsberg a trimis în secret redacţiei de la *New York Times* un studiu de 7 000 de pagini privind procesul de luare a deciziilor americane în Vietnam în perioada 1945-1968, cunoscut ulterior drept „Pentagon Papers". Spre deosebire de Mark Felt, identitatea lui Ellsberg a devenit cunoscută în scurt timp. Pus sub acuzare pentru 12 infracţiuni pentru care risca o condamnare maximă la 115 ani de închisoare, acuzaţiile au fost respinse la procesul din 1973, tribunalul invocând abaterile săvârşite de autorităţi şi obţinerea ilegală a probelor împotriva lui.[488] Ellsberg a devenit mai târziu un susţinător al WikiLeaks, al lui Chelsea Manning şi al lui Edward Snowden.

Exemplul lui Ellsberg l-a inspirat pe primul avertizor de integritate din cadrul NSA, Perry Fellwock, un fost analist în vârstă de 25 de ani, care s-a opus Războiului din Vietnam, să dea în 1972 un interviu revistei radicale *Ramparts*. Atât de puţine lucruri erau cunoscute public despre NSA, încât Fellwock a fost prima persoană din interior care a dezvăluit că agenţia avea un buget mai mare decât CIA şi care a oferit detalii despre reţeaua globală UKUSA, dar şi-a compromis credibilitatea susţinând că operaţiunile SIGINT împotriva Uniunii Sovietice au avut succes deplin: „Adevărul este că suntem capabili să decriptăm orice cod pe care îl au, să înţelegem orice tip de echipament de comunicaţii şi orice dispozitiv de cifrare pe care îl deţin".[489] *New York Times* a relatat că propriile sale „surse din comunitatea de informaţii, atât din interiorul, cât şi din afara agenţiilor guvernamentale, au confirmat o mare parte din povestea domnului Fellwock", dar „au negat totuşi cu tărie că Statele Unite au decriptat codurile sofisticate ale Uniunii Sovietice sau ale altor mari puteri".[79] Înainte de a publica interviul cu Fellwock, avocatul lui Ellsberg declarase pentru *Ramparts* că „guvernul nu ar risca să expună şi alte secrete dându-i în judecată pentru acest articol". S-a dovedit că a avut dreptate. Urmărirea penală s-ar fi complicat şi mai tare din cauza articolului din *New York Times*. „Sursele din comunitatea de informaţii" citate de ziar, care contraziceau afirmaţiile lui Fellwock cu privire la succesul operaţiunilor SIGINT ale NSA împotriva Uniunii Sovietice, încălcaseră şi ele legea federală, dar erau, fără îndoială, convinse că nu urmau să fie urmărite în justiţie, aşa cum se întâmplase cu majoritatea celor care furnizaseră informaţii secrete pentru *Times*. Fellwock nu a mai dat alte interviuri despre NSA. După câţiva ani de activism politic, a dispărut din vizorul public, reapărând pentru scurt timp în 2013, când a afirmat că Snowden este un „patriot".[80]

---

[487] Parcarea urmează să fie demolată. (*N.a.*)

[488] Obsesia preşedintelui Nixon referitoare la „Pentagon Papers" a constituit o ameninţare mai mare pentru interesul naţional decât publicarea acestora. Când încercările de a-l judeca pe Ellsberg au eşuat, Nixon a apelat la acţiuni sub acoperire. (Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 377-380. Gladwell, „Daniel Ellsberg, Edward Snowden, and the Modern Whistle-Blower".) (*N.a.*)

[489] De asemenea, Fellwock a susţinut în mod eronat că NSA a auzit un cosmonaut sovietic a cărui navă se defectase spunând turnului de control înainte să fie incinerat: „Nu vreau să mor, trebuie să faceţi ceva". (Winslow Peck [Perry Fellwock], „U.S. Electronic Espionage: A Memoir".) (*N.a.*)

După cum a demonstrat succesul lui Snowden, care a reuşit să descarce un număr enorm de fişiere, măsurile de precauţie luate de NSA înainte de 2013 pentru a se proteja de avertizori de integritate erau cu totul inadecvate. În secolul XX, cele mai importante breşe în serviciile de securitate înregistrate de agenţiile SIGINT occidentale nu au fost provocate de avertizori de integritate, ci de indiscreţii ale unor oameni politici şi de operaţiuni de spionaj sovietice. În 1911, ministrul francez de externe, Justin de Selves, a compromis personal cea mai importantă sursă de informaţii din Franţa de dinaintea Primului Război Mondial, dezvăluind că analiştii din *cabinet noir* de la Quai d'Orsay puteau decripta traficul diplomatic german.[81] Stalin a adoptat, în 1927, un „cod de unică folosinţă", practic imposibil de decriptat, pentru corespondenţa diplomatică la nivel înalt şi comunicările serviciilor secrete, după ce miniştrii britanici au dezvăluit în repetate rânduri conţinutul unor depeşe sovietice interceptate. În anii 1930, spionajul sovietic înregistra deja succese considerabile în privinţa recrutării de agenţi din rândurile personalului de cifrare de la ambasadele din Moscova şi din ministerele de externe din străinătate, situaţie care s-a menţinut şi după cel de-al Doilea Război Mondial.[82] Cea mai importantă sursă de informaţii UKUSA de la începutul Războiului Rece – decriptările VENONA de telegrame ale agenţilor sovietici – a fost compromisă de Kim Philby şi de funcţionarul american William Weisband, recrutat şi el ca agent sovietic.[83] În 1960, doi agenţi KGB din NSA care fugiseră la Moscova, Bernon F. Mitchell şi William H. Martin, au participat la o conferinţă de presă în care au prezentat detalii extrem de incomode despre succesele SUA în privinţa decriptării comunicaţiilor unor ţări prietene şi aliate.[84] Până la sfârşitul Războiului Rece, au avut loc periodic indiscreţii ale unor politicieni occidentali în legătură cu SIGINT. În 1982, la începutul războiului din insulele Falkland, fostul ministru laburist Ted Rowlands a afirmat în Camera Comunelor: „Citim telegramele [din Argentina] de mai mulţi ani."[85] Într-un discurs televizat transmis din Biroul Oval în aprilie 1986, preşedintele Reagan a stârnit îngrijorarea criptanaliştilor britanici şi americani când a citat conţinutul unor comunicări libiene decriptate de GCHQ şi NSA, ca să demonstreze complicitatea regimului Gaddafi la comiterea atentatului cu bombă asupra unei discoteci din Berlinul de Vest, frecventată de militari americani.[86]

După dezvăluirile lui Snowden din 2013, comunitatea americană de informaţii a pus un nou accent asupra ameninţării prezentate de avertizori. Directorul CIA, Mike Pompeo, a susţinut în iunie 2017 că scurgerile de informaţii secrete oficiale s-au „accelerat", în mare parte datorită „idolatrizării lui Edward Snowden".[87] Ca şi alţi ofiţeri americani de informaţii de rang înalt, şi Pompeo susţine că dezvăluirile lui Snowden au afectat serios operaţiunile SIGINT americane: „De fapt, un coleg de-al nostru de la NSA a explicat recent [în primăvara lui 2017] că mai mult de o mie de ţinte din străinătate – persoane, grupuri, organizaţii – şi-au schimbat sau au încercat să-şi schimbe modul de comunicare ca urmare a dezvăluirilor lui Snowden. Acest număr este uluitor."[88] Pentru a da un exemplu ipotetic, dacă un grup terorist descoperă din materialele publicate de Snowden că telefoanele şi e-mailurile sale pot fi interceptate, dar nu şi convorbirile pe Skype, în mod inevitabil va folosi Skype pentru a-şi planifica următoarea operaţiune.[89]

Informaţiile provenite de la avertizori încă sunt adesea percepute dintr-o perspectivă prea îngustă şi pe termen scurt. Acestea au contribuit cel mai mult la înţelegerea rolurilor comunităţilor de informaţii nu în Occident, ci în regimurile autoritare. Avertizorii de integritate au extins semnificativ, s-ar

putea spune chiar că au transformat, cunoştinţele noastre despre operaţiunile KGB din timpul Războiului Rece, despre lagărele de detenţie administrate de securitatea de stat nord-coreeană şi despre masacrul militanţilor chinezi din Piaţa Tiananmen, adepţi ai valorilor democraţiei.

Cel mai important avertizor din KGB a fost arhivistul şi disidentul Vasili Mitrohin, care, timp de mai mult de zece ani, a sustras din sediul central al serviciului de informaţii externe o arhivă remarcabilă de materiale strict secrete, pe care SIS a transferat-o în Marea Britanie în 1992.[90] Timp de câţiva ani după ce a ajuns la Londra, Mitrohin şi-a petrecut câteva zile pe săptămână lucrând la arhivă, verificând traducerile în engleză şi răspunzând întrebărilor despre operaţiunile KGB, formulate de agenţii de informaţii de pe cinci continente. Încă de la început, a fost stabilit că următorul pas va fi publicarea cel puţin a unei cărţi bazate în principal pe arhiva lui. În 1996, în colaborare cu el, am început să scriu *Arhiva Mitrokhin: KGB în Europa şi în Vest*, volum publicat trei ani mai târziu.[91] Obiectivul final, al lui şi al meu, după ce am scris împreună două cărţi, a fost dintotdeauna să publicăm întreaga arhivă – şi, din iulie 2014, aceasta este accesibilă la Churchill College Archives Centre, Cambridge, fiind frecventată de cercetători din întreaga lume.[490] Deşi documentele din arhivă care atrag cel mai mult atenţia se referă la operaţiunile KGB din Occident, aceasta pune într-o nouă lumină şi războiul secret al regimului sovietic împotriva disidenţilor. Datorită lui Mitrohin, ştim acum că, până spre jumătatea Războiului Rece, URSS a folosit mai mulţi agenţi infiltraţi pentru a-i căuta şi compromite pe disidenţii din blocul sovietic decât împotriva unor ţinte occidentale. În timpul Primăverii de la Praga, de exemplu, KGB a calculat – probabil corect – că strategia cea mai bună pentru infiltrarea mişcării reformiste cehoslovace era trimiterea de agenţi care să se prezinte drept ziarişti occidentali înţelegători, oameni de afaceri, studenţi şi turişti occidentali. Primul val de 20 de agenţi „ilegali” trimişi în Cehoslovacia pentru a submina Primăvara de la Praga (*Operaţiunea PROGRES*) a depăşit numeric grupurile trimise de KGB în orice operaţiune în Occident.[92]

În prezent, cei mai importanţi avertizori de integritate în domeniul informaţiilor, deşi nu se bucură decât de o mică fracţiune din publicitatea de care au avut parte Assange şi Snowden, sunt dezertorii şi refugiaţii nord-coreeni care au dezvăluit mult mai multe detalii despre lagărele de concentrare ale Ministerului Securităţii de Stat (MSS) decât s-a ştiut despre Gulagul sovietic al NKVD-ului lui Stalin în momentul culminant al Marii Terori din 1936-1938. Amploarea Terorii staliniste era atât de puţin înţeleasă, încât atunci când Robert Conquest a dezvăluit, 30 de ani mai târziu, dimensiunile şi ororile lagărelor sovietice, cartea lui bine cunoscută în prezent a fost primită cu surprindere şi un scepticism semnificativ.[93] La polul opus, Grupul de lucru pentru justiţia de tranziţie (TJWG), un ONG cu sediul la Seul, a publicat în iulie 2017 un raport despre gulagul chiar mai înspăimântător al lui Kim Jong-un, intitulat *Cartografierea crimelor împotriva umanităţii în Coreea de Nord*, redactat pe baza interviurilor cu 375 de nord-coreeni care au reuşit să fugă din ţară (în majoritate neidentificaţi, pentru protecţia rudelor rămase în ţară). Cu ajutorul imaginilor puse la dispoziţie de Google Earth (care, desigur, nu existau în perioada stalinistă), dezertorii şi refugiaţii au reuşit să identifice 333 de amplasamente unde se petrec crime şi să ofere detalii despre unele dintre ororile comise acolo. Un număr mai mic de refugiaţi s-a aflat printre

---

[490] Churchill College Archives Centre găzduieşte, printre altele, şi documentele lui Winston Churchill, Margaret Thatcher, precum şi de o serie de ofiţeri de informaţii. (*N.a.*)

persoanele care au depus mărturie în 2014 în faţa unei comisii de anchetă a ONU, care a semnalat „încălcări sistematice, pe scară largă şi grosolane ale drepturilor omului”. Torturile sadice, adesea ca mijloc de execuţie, înfometarea, violul şi avorturile provocate sunt practici obişnuite. Preşedintele comisiei de anchetă, Michael Kirby, fost judecător australian, a comparat ororile din Coreea de Nord cu cele ale Germaniei naziste: „Gravitatea, amploarea, durata şi natura atrocităţilor de nedescris comise în această ţară indică existenţa unui stat totalitar care nu are termen de comparaţie în lumea contemporană.”[94] Amnesty International, care a studiat imaginile din satelit din două dintre principalele lagăre de detenţie şi a discutat cu refugiaţi, acuză regimul lui Kim Jong-un de „crime împotriva umanităţii”.[95]

Deşi mai este necesară multă muncă de cercetare, activitatea de spionaj nu mai reprezintă „dimensiunea lipsă” a istoriei în emisfera nordică. În China însă, cea mai mare parte a istoriei spionajului este încă tabu. La scurt timp după proclamarea Republicii Populare Chineze, în 1949, o „Rezoluţie privind munca de informaţii” redactată de Comitetul Central şi aprobată de Biroul Politic al Partidului Comunist Chinez exprima aprecierea pentru rolul major jucat de acesta în obţinerea victoriei în faţa Kuomintangului (KMT) naţionalist. Cea mai mare parte a acestui rol a rămas însă secretă, ca şi ULTRA în Marea Britanie postbelică. Printre cele mai delicate subiecte se număra responsabilitatea lui Mao pentru epurarea comuniştilor loiali în deceniul anterior.[96]

Kang Sheng, brutalul director al securităţii de la cartierul general al lui Mao din Yan’an între 1938 şi 1946, îşi petrecuse câţiva ani la Moscova, preluând exemplul KGB în cea mai paranoică etapă a existenţei acestuia. Kang s-a dovedit un elev silitor. În timpul Marii Terori a lui Stalin, îi epurase cu un zel exemplar pe membrii emigraţi ai Partidului Comunist Chinez, invocând în principal infracţiuni imaginare, şi şi-a continuat vânătoarea de vrăjitoare în Yan’an.[97] În timpul verificării cadrelor de partid şi al vânătorii de agenţi inamici care a început în 1943, aproape toţi cei care acţionau sub acoperire în KMT sau în teritorii controlate de Japonia au fost bănuiţi; chiar şi nişte elevi au mărturisit că spionau pentru inamic. Mao a fost obligat ulterior să prezinte scuze, în secret, pentru executarea multor cadre de partid loiale. Deşi Kang Sheng este denigrat public acum, majoritatea dosarelor informative care ar putea aduce atingere reputaţiei lui Mao rămân secretizate. Ca şi în cazul proceselor regizate ale lui Stalin, practic toate oficialităţile de rang înalt înlăturate în timpul Revoluţiei Culturale a lui Mao (1966-1976) au fost denunţate drept foşti sau prezenţi agenţi inamici.[98][491]

Încă de la înfiinţarea sa, în 1983, principala agenţie chineză de informaţii din zilele noastre, Ministerul Securităţii Statului (MSS), a creat un departament cunoscut acum drept Divizia de cercetare a istoriei activităţii de spionaj, care să încurajeze scrierea unei variante secretizate şi a uneia publice a istoriei serviciilor de informaţii. Probabil cele mai importante surse pentru istoriile publicate au fost documentele despre reabilitarea membrilor serviciilor de informaţii acuzaţi de trădare, cum a fost cazul lui Pan Hannian, liderul ponegrit al (inexistentului) „Grup contrarevoluţionar Pan Hannian”. Condamnat pentru trădare în 1963 şi tratat cu cruzime în închisoare şi lagăr, după reabilitare Pan a devenit unul dintre eroii războiului clandestin al spionajului din Revoluţia Chineză. La centenarul naşterii sale, faptele lui Han

[491] Printre „trădătorii” demascaţi în 1967 se număra şi directorul serviciului civil de informaţii, Zou Dapeng. Atât el, cât şi soţia lui, tot ofiţer de informaţii cu rang înalt, s-au sinucis. (*N.a.*)

au fost celebrate prin publicarea a aproape 20 de cărţi, numeroase articole şi un serial TV dramatic.[99]

Istoria activităţii de spionaj se vinde bine în China, care are o piaţă înfloritoare de poveşti cu spioni, mai mult sau mai puţin adevărate. Programele săptămânale ale televiziunii includ de obicei cel puţin o dramă sau un „documentar de spionaj”.[100] Activitatea de *intelligence* trezeşte curiozitatea multor studenţi chinezi. În 2001, când am susţinut prelegeri la Universitatea Peking (cea mai veche universitate din Beijing) despre modul în care au anticipat Sun Tzu şi *Arta Războiului* unele dintre operaţiunile occidentale de spionaj şi dezinformare din secolul XX[101], din public s-au ridicat o mulţime de mâini când am terminat de vorbit. Majoritatea întrebărilor la care am avut timp să răspund au fost formulate într-o engleză excelentă sau cel puţin bună.[492] Cunoştinţele studenţilor despre Sun Tzu (astăzi un erou naţional) le ofereau o perspectivă pe termen lung care lipseşte în multe universităţi din Occident. Dar informaţiile de încredere pe care le aveau în privinţa operaţiunilor de spionaj erau o mică fracţiune din cele disponibile în Occident. Documentele publicate după 11 septembrie şi Războiul din Irak[102] s-au dovedit a fi prea voluminoase pentru cei mai mulţi, cu excepţia celor mai dedicaţi dintre cititorii occidentali. Pe de altă parte, în China, masacrul protestatarilor din Piaţa Tiananmen, din centrul Beijingului, care au demonstrat în favoarea democraţiei pe 4 iunie 1989 încă este, în întregime, un subiect tabu. Muzeul Naţional al Chinei din Piaţa Tiananmen, redeschis în 2011 după o renovare amplă, nu are nicio expoziţie care să menţioneze protestul (sau protestele similare din oraşele din provincie).

Documentele oficiale cunoscute sub numele de „Tiananmen Papers”, aduse ilegal în Occident de avertizori de integritate simpatizanţi ai protestatarilor, arată că vicepreşedintele Wang Zhen, prim-ministrul Li Peng şi alţi membri ai conducerii chineze credeau că regimul comunist riscă să fie înlăturat.[103] Documentele includ şi nişte rapoarte alarmiste adresate de Ministerul Securităţii Statului conducerii de partid, care susţineau că serviciile americane de spionaj s-au infiltrat în mişcarea studenţilor care demonstrau în favoarea democraţiei, în speranţa că o vor putea folosi pentru înlăturarea regimului comunist. Rapoartele informative despre masacrarea demonstranţilor erau totuşi mai puţin distorsionate decât cele ale armatei. Grupul 38 de Armată, care a fost responsabil pentru cea mai mare parte a vărsării de sânge, saluta curajul trupelor împotriva „insurgenţilor înarmaţi cu bâte şi răngi de oţel”, dar nu face nicio referire la uciderea demonstranţilor. La polul opus, Ministerul Securităţii Statului, deşi nu ia partea demonstranţilor, recunoaşte cinstit că unii dintre militari scăpaseră de sub control: „Unii soldaţi care au fost loviţi cu pietre şi-au pierdut controlul şi au început să tragă orbeşte în oricine striga «Fascişti!» sau arunca pietre ori cărămizi. Cel puţin 100 de cetăţeni şi studenţi au căzut la pământ în bălţi de sânge; majoritatea au fost duşi de alţi studenţi sau cetăţeni la spitalul Fuxing, aflat în apropiere.”[104] De la masacrul din Piaţa Tiananmen şi uciderea altor protestatari care demonstrau în favoarea democraţiei în alte oraşe, Ministerul Securităţii Statului, împreună cu o armată de cenzori care supravegheau mediul on-line, a contribuit la transformarea Chinei în „Republica Populară Amnezică”, hotărâtă să distrugă amintirea populară a mişcării pentru democraţie din 1989, după cum spune un scriitor chinez. Pe lângă eliminarea tuturor termenilor de căutare care au

---

[492] Am fost informat că eram primul cercetător anglofon care susţinea o conferinţă despre activitatea de informaţii la Universitatea Peking. (*N.a.*)

legătură cu Piaţa Tiananmen, cenzura oficială încearcă să împiedice şi orice referire pe internet la masacrul din 4 iunie, blocând toate combinaţiile numerice cu 4, 6 şi 1989.[105]

În pofida cenzurii oficiale, în China există cea mai numeroasă comunitate on-line din lume şi, ca urmare, Ministerul Securităţii Statului poate recruta lesne un mare număr de hackeri (un alt subiect tabu în presa chineză) care să acţioneze atât împotriva unor ţinte interne, cât şi externe. În 2015, Biroul american pentru managementul personalului (OPM) anunţa că un grup de hackeri (din Republica Populară Chineză, deşi nu a făcut precizarea) a furat din fişierele sale „informaţii sensibile", probabil despre oricine care făcuse în ultimii 15 ani obiectul unei verificări a autorităţilor – un număr total de 19,7 milioane de persoane şi încă 1,8 milioane de membri ai familiilor, prieteni sau alte contacte ale acestora. Directorul FBI, James B. Comey, a declarat presei că „este o foarte mare problemă din punct de vedere al securităţii naţionale şi contrainformativ. Este un tezaur de informaţii despre oricine care a fost angajat, a încercat să se angajeze sau este angajat al administraţiei americane". Comey credea că hackerii au furat şi propriul lui SF 86, formularul pe care trebuie să-l completeze persoanele care solicită autorizaţii de securitate: „Dacă ai SF86 completat de mine, ştii absolut toate adresele unde am locuit după ce am împlinit 18 ani, persoane de contact la toate aceste adrese, vecini de la aceste adrese, toţi membrii familiei mele, toate locurile unde am călătorit în afara Statelor Unite. Imaginaţi-vă numai că sunteţi un serviciu de informaţii străin şi aveţi datele acestea."[106][493]

Deşi toate referirile la spionajul chinez sunt cenzurate la Beijing, Ministerul Securităţii Statului acordă o importanţă deosebită ameninţării spionilor străini în China. În aprilie 2016, guvernul a decretat o „Zi anuală a educaţiei pentru securitatea naţională", ca să sporească gradul de conştientizare al opiniei publice cu privire la „agenţiile de spionaj străine şi alte elemente care desfăşoară cu înverşunare operaţiuni de infiltrare, subversiune, divizare, distrugere şi furt". Calitatea propagandei Ministerului Securităţii Statului şi a altor servicii oficiale de contraspionaj şi antisubversiune a provocat o anumită hilaritate în rândurile observatorilor străini. Era vorba de un poster cu o bandă desenată conţinând 16 cadre, intitulat „Dragoste periculoasă", care a fost lipit pe zidurile Beijingului şi pe panourile de afişaj ale autorităţilor centrale şi locale. „Dragoste periculoasă" spune povestea unei funcţionare publice chinezoaice atractive, numită Xiao Li (sau Micuţa Li), care este sedusă de David, un profesor invitat occidental cu păr roşcat, care îi tot spune cât de frumoasă este, îi cumpără buchete de trandafiri, o invită la mese scumpe şi la plimbări romantice. David este, de fapt, un spion străin, interesat mai degrabă de secrete de stat decât de Micuţa Li. După ce îi oferă documente clasificate de la biroul guvernamental unde lucrează, ambii sunt arestaţi. Micuţa Li este încătuşată, iar poliţia îi spune că „înţelege superficial necesitatea secretului pentru un angajat la stat".[107] Dintr-o perspectivă pe termen lung, avertismentul din benda desenată cu Micuţa Li era o altă variantă a suspiciunii tradiţionale profunde a serviciilor de securitate din regimurile autocratice faţă de potenţialul subversiv al profesorilor invitaţi şi al altor profesionişti străini. Ministerul Securităţii Statului raporta liderilor

[493] Anunţul OPM din iulie 2015 a provocat o situaţie oarecum stânjenitoare la Beijing, deoarece preşedintele Xi Jinping urma să facă o vizită de stat la Washington două luni mai târziu. Într-o tentativă neconvingătoare de diminuare a prejudiciilor, guvernul chinez a dat vina pentru furtul de la OPM pe o mână de hackeri chinezi independenţi, pe care a susţinut că i-a arestat. (*N.a.*)

Partidului că, încă de la înfiinţarea Republicii Populare Chineze, Occidentul şi în special Statele Unite „au făcut multe lucruri josnice care urmăreau înlăturarea Partidului Comunist şi sabotarea sistemului socialist”, încercând să „stimuleze şi să organizeze opoziţia politică, prin folosirea unor expresii cu priză la public precum «democraţie», «libertate» sau «drepturile omului»„.[108]

În aprilie 2017, la a doua Zi a educaţiei pentru securitatea naţională în China, guvernul a încercat să încurajeze sprijinul popular pentru contraspionaj la Beijing, promiţând recompense pentru informaţii despre spionii străini, variind de la modesta sumă de 10 000 de yuani până la 500 000 de yuani (peste 70 000 de dolari) pentru informaţiile cu însemnătate deosebită. Pentru a sublinia importanţa campaniei de contraspionaj, guvernul a încercat să folosească o perspectivă istorică pe termen lung, comparând-o nerealist cu Marele Zid Chinezesc, a cărui construcţie începuse cu peste două milenii şi jumătate înainte, pentru a proteja civilizaţia chineză de invazia barbară. Autorităţile municipale din Beijing au cerut cetăţenilor în 2017 să „construiască un Mare Zid chinezesc de fier ca să combată răul şi ca să se păzească de spioni”.[109]

Prioritatea pe termen lung a Chinei care se apropie cel mai mult de priorităţile celorlalte mari puteri este antiterorismul. Liu Jieyi, reprezentantul permanent al Chinei la ONU, a declarat, la începutul lui 2017, în Consiliul de Securitate: „Terorismul este inamicul comun al omenirii. Oricând, oriunde şi sub orice formă se manifestă, acesta trebuie să fie combătut cu hotărâre.”[110] China continuă totuşi să privească terorismul în primul rând dintr-o perspectivă naţională.[111] Operaţiunile sale „antiteroriste” efectuate de serviciile de informaţii sunt în principal îndreptate împotriva populaţiei etnice musulmane uigure din regiunea autonomă Xinjiang (XUAR) din nord-vestul Chinei, care încă mai are amintiri dureroase (rareori menţionate în „Republica Populară Amnezică”) despre închiderea moscheilor şi arderea Coranului în timpul Revoluţiei Culturale. Unele familii uigure au fost forţate să crească porci.[494]

Pentru majoritatea marilor puteri, cu excepţia Chinei, cea mai previzibilă prioritate la nivel global a activităţii de spionaj în generaţia următoare va fi ameninţarea permanentă a terorismului internaţional (în primul rând islamist). Combaterea cu succes a acestei ameninţări va necesita o perspectivă istorică pe termen mai lung decât cea vizibilă în reacţia la primul val de terorism islamist de dinainte de 11 septembrie 2001.

Primul atac islamist soldat cu un număr mare de victime în Marea Britanie a avut loc pe 7 iulie 2005, când mai mulţi atentatori sinucigaşi şi-au detonat încărcăturile în trei trenuri de metrou şi un autobuz londonez, provocând moartea a 52 de persoane. Am petrecut cea mai mare parte a acelei zile la sediul MI5 de pe Milbank, aproape vizavi de palatul Lambeth[112], lucrând la o istorie pentru centenarul agenţiei de informaţii. În dimineaţa aceea, venisem de la Cambridge în staţia King’s Cross, constatând că metroul era închis; am crezut, eronat, că era din cauza unei pene de curent. Până am ajuns pe jos la Thames House, era clar că avusese loc un atentat terorist. Impactul atacurilor din 7/7, cum au devenit cunoscute, asupra Serviciului de Securitate a fost sporit de atacurile teroriste eşuate (dar, din nou, neprevăzute) care au avut loc după două săptămâni. Un ofiţer MI5 cu rang înalt mi-a spus ulterior că nici

[494] În operaţiunea ALGA din 1970, KGB-ul din Kazahstan, în colaborare cu ofiţeri de „operaţiuni speciale” de la Centrul din Moscova, şi-au propus să înfiinţeze o bază de sabotaj în XUAR, cu depozite secrete în care să ascundă arme şi explozibil. (Andrew şi Mitrohin, *Mitrokhin Archive II*, pp. 277-283.) (*N.a.*)

chiar celelalte agenţii britanice de informaţii „n-au înţeles cât de profund a resimţit Serviciul atacurile din iulie, şocul, îngrijorarea şi nevoia imperioasă de a ne asigura că nu se va mai petrece niciodată aşa ceva”.

Imediat după atentatele din 7 şi 21 iulie, Jonathan Evans, care urma să devină director general al Serviciului de Securitate, s-a întrebat: „Oare au pregătite valuri-valuri cu care să ne lovească?” Nimeni n-ar fi putut să prevadă, în iulie 2005, că atentatele teroriste aveau să provoace în următorii zece ani o singură victimă britanică (Lee Rigby, din Regimentul regal de puşcaşi, în 2013) şi, în mod remarcabil, să devină cea mai puţin frecventă cauză de deces în Marea Britanie. Succesul operaţiunilor desfăşurate de serviciile de securitate poate fi cel mai bine judecat după ceea ce nu se întâmplă – iar atacurile teroriste se află în prezent pe primul loc printre acestea.

Din ultimele luni ale lui 2005 până în primăvara lui 2017, principalele planuri teroriste ale jihadiştilor din Marea Britanie au fost identificate la timp pentru a fi împiedicate. Unul dintre principalele motive pentru care au fost descoperite a fost tradiţionala supraveghere a suspecţilor, care se află de mult în centrul oricărei strategii antiteroriste (sau de contraspionaj) credibile, deşi tehnologia de supraveghere evoluează inerent de-a lungul timpului. Însă în absenţa unei supravegheri încununate de succes în timpul *Operaţiunii* MI5 *LARGE* din 2000, în Marea Britanie s-ar fi produs probabil un atac terorist islamist înaintea atentatelor din 11 septembrie din Statele Unite.[113]

Cea mai amplă operaţiune de supraveghere din istoria MI5 şi a poliţiei, desfăşurată în 2006 sub numele de cod OVERT, a fost esenţială pentru depistarea celei mai periculoase conspiraţii teroriste din istoria britanică (după cum a apreciat-o MI5) – un plan potrivit căruia mai mulţi atentatori sinucigaşi urmau să doboare în zbor, în decurs de trei ore, şapte curse transatlantice dinspre Heathrow către oraşe nord-americane. Dispozitivele de ascultare şi o cameră ascunsă instalate într-un apartament de două camere de pe Forest Road nr. 386a, Walthamstow, au asigurat Serviciului de Securitate un loc în primul rând în timp ce locuinţa era transformată în atelier de bombe islamist. Pe 3 august, camera l-a surprins pe liderul teroriştilor, Abdullah Ahmed Ali, absolvent de inginerie de la London City University, şi pe asistentul său, Tanvir Hussain, dând o gaură într-o sticlă de răcoritoare, ca să înlocuiască sucul cu un explozibil lichid fără să desigileze capacul. Înregistrarea a dezvăluit şi că detonatoarele pentru sticlele explozive pe care Ali, Hussain şi ceilalţi atentatori sinucigaşi intenţionau să le ducă la bordul curselor transatlantice arătau ca nişte baterii AA inofensive, al căror conţinut fusese însă înlocuit cu HMTD (hexametilen triperoxid diamină). Deşi complotiştii au fost arestaţi înainte să fie finalizate bombele, într-o emisiune *Panorama* de la BBC, transmisă ulterior, unul dintre dispozitivele explozive care urma să fie construit, asamblat de expertul în armament dr. Sidney Alford, a produs o breşă în fuzelajul unui avion.[114]

Încă de când Walsingham a reuşit să împiedice comploturile de asasinare a reginei Elisabeta I[115], interceptarea mesajelor a jucat un rol esenţial în operaţiunile antiteroriste. În timp ce MI5 urmărea, în vara lui 2006, producerea bombelor într-un apartament din Walthamstow, un e-mail trimis în Pakistan de Ali, liderul complotiştilor, şi interceptat de serviciile britanice părea să conţină indicii codificate privind iminenţa atacului: „Mi-am aranjat magazinul de mobile. Acum trebuie să stabilesc data deschiderii.” MI5 a avut ocazia să-i urmărească pe terorişti înregistrându-şi „mesajele video de martiri”, care ar fi urmat să devină publice după moartea şi (credeau ei)

intrarea în Paradis.[116] Consecinţa *Operaţiunii OVERT* este interdicţia transportului de lichide şi geluri în bagajele de mână din avioane, care, după 2006, a schimbat natura călătoriilor aeriene.

Un deceniu lipsit de atentate majore în Marea Britanie s-a încheiat în 2017 cu o serie de atacuri teroriste. Cel mai grav dintre acestea a fost atacul sinucigaş din 22 mai, comis de islamistul Salman Abedi, la încheierea unui concert desfăşurat la Manchester Arena. În urma atentatului, au murit 23 de persoane (inclusiv Abedi) şi au fost rănite alte 250. Alte atacuri au fost dejucate. Atât atentatele reuşite, cât şi cele eşuate au subliniat o dată în plus importanţa supravegherii suspecţilor de terorism, combinată cu interceptarea mesajelor lor.

Iar supravegherea încununată de succes va fi tot mai importantă pe măsură ce terorismul intră în epoca armelor de distrugere în masă.

E doar o chestiune de timp până să ne confruntăm cu atacuri islamiste chiar mai periculoase decât cel pus la cale în atelierul de bombe din Walthamstow al lui Ali. Încă din 1998, bin Laden le spunea adepţilor săi că obţinerea de arme de distrugere în masă este o „îndatorire religioasă”. Cu un an înainte de 11 septembrie 2001, operaţiunile de combatere a proliferării armelor întreprinse de Serviciul de Securitate au împiedicat, fără să ştie la vremea respectivă, o primă tentativă a reţelei al-Qaida de a obţine din Marea Britanie materiale necesare dezvoltării de armament biologic.[117]

Primul islamist britanic care a încercat să urmeze instrucţiunile lui bin Laden şi să obţină arme de distrugere în masă a fost Dhiren Barot, un hindus britanic convertit la islam, care a fost arestat în 2004 în urma supravegherii din cadrul *Operaţiunii RHYME*, dar judecat abia după doi ani. Barot era considerat atât de important în al-Qaida, încât fusese selectat personal de Khalid Sheikh Mohammed, principalul autor al planurilor pentru atentatele din 11 septembrie, care i-a şi supravegheat instrucţia. El scria bucuros despre un plan de a arunca în aer un tren de metrou în tunelul de sub Tamisa: „Imaginaţi-vă haosul care s-ar produce dacă ar avea loc o explozie aici şi ar arunca în aer chiar fluviul în sine. Ar provoca un iad, cu exploziile, inundaţiile, înecurile etc. care s-ar produce/rezulta.” Ambiţia supremă a lui Barot era să detoneze prima bombă radiologică, probabil în centrul Londrei, deşi se plângea că „deocamdată” n-a reuşit să obţină „contactele necesare”.[495]

I-ar fi fost mult mai uşor în prezent. În 2015, Chatham House a publicat un raport intitulat „Ameninţare sporită: crima organizată transferă materiale nucleare grupărilor teroriste”. Grupurile de crimă organizată din Republica Moldova sunt bănuite de contrabandă cu materiale radioactive care au ajuns la ISIS, aşa-numitul Stat Islamic în Irak şi Siria. „Producerea unei arme radiologice necesită puţine cunoştinţe tehnice şi ştiinţifice, iar materialele radioactive pot fi folosite cu armament convenţional (cum este dinamita) pentru obţinerea unei bombe radiologice”, conchide raportul Chatham House.[118] Pentru Marea Britanie se prefigurează ameninţător, poate chiar în deceniul următor, terorismul erei nucleare şi al armamentului chimic şi biologic. ISIS a folosit deja arme chimice în Irak. Dacă va avea ocazia, nu va ezita să le folosească şi în Europa, probabil cu ajutorul luptătorilor pentru jihad reveniţi pe continent.[119]

---

[495] În timpul *Operaţiunii RHYME* au fost descoperite mai mult de 600 de seturi de chei. Timp de 14 luni, poliţia a inspectat peste 6 000 de garaje şi containere încuiate, în încercarea de a le potrivi; 77 de chei s-au potrivit. Căutarea a continuat atât de mult timp, de teamă ca nu cumva într-unul din spaţii să fie depozitat explozibil sau chiar materiale radioactive. (Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 819-821.) (*N.a.*)

La Summitul pentru securitate nucleară desfăşurat în 2016 la Washington, la care au participat peste 50 de lideri din întreaga lume, premierul britanic David Cameron a avertizat că pericolul şi mai mare ca ISIS să obţină materiale nucleare este acum „cât se poate de real”. „Primejdia ca un grup terorist să obţină şi să folosească o armă nucleară este una dintre cele mai mari ameninţări la adresa securităţii globale [...]. Nu există nicio îndoială că, dacă nebunii aceştia vor pune vreodată mâna pe o bombă nucleară sau pe materiale nucleare, cu siguranţă le vor folosi ca să ucidă cât mai mulţi oameni cu putinţă”, a spus şi preşedintele Obama.[120] Dacă bin Laden ar fi dispus pe 11 septembrie de o bombă radiologică, aproape sigur ar fi folosit-o.

„Cu cât priveşti mai mult în urmă, cu atât vezi mai departe înainte”, scria Winston Churchill. Maxima lui este una dintre cheile necesare pentru înţelegerea antiterorismului din secolul XXI. O perspectivă pe termen foarte lung oferă o înţelegere mai bună a modului cum vor folosi teroriştii armele de distrugere în masă decât experienţa pe termen scurt a atacurilor lipsite de sofisticare tehnologică de după 11 septembrie. Una dintre marile constante ale ultimelor câteva mii de ani a fost răspândirea globală (în trecut lentă, acum rapidă) a tuturor invenţiilor omeneşti. Acum, întrebarea nu este *dacă* vreun grup de terorişti (probabil islamişti) din viitor va folosi arme de distrugere în masă, ci *când* o va face.

Informaţiile externe s-au dovedit esenţiale pe timp de război şi pe parcursul crizelor internaţionale, când sursele publice dezvăluie mult mai puţine decât în mod normal. Spionajul a scurtat al Doilea Război Mondial şi a fost unul dintre elementele care au împiedicat Criza rachetelor din Cuba să se încheie într-un al Treilea Război Mondial. După criza rachetelor, informaţiile disponibile atât pentru Est, cât şi pentru Vest privind amploarea şi amplasarea forţelor de atac nucleare ale inamicului au devenit un element esenţial de stabilizare a Războiului Rece.[121] Importanţa acestor informaţii a fost luată adesea ca înţeleasă de la sine. Dacă serviciile americane şi britanice ar fi avut informaţii la fel de bune despre armele de distrugere în masă ale lui Saddam cum au avut despre arsenalul sovietic, este posibil să nu fi avut loc niciun război în Irak în 2003. Aşa cum a înţeles Eisenhower, informaţiile despre ceea ce „*nu* are” inamicul erau de multe ori la fel de importante ca şi informaţiile despre ce are acesta.[122]

Deşi informaţiile solide reduc surprizele, ele nu le pot şi preveni. Chiar şi cele mai bune informaţii strategice ne permit uneori să întrezărim viitorul doar cum a zărit Sf. Pavel cerurile – „prin oglindă, ca-n ghicitură”.[123] Experienţa trecută arată că analiştii din domeniul informaţiilor vor fi cu regularitate luaţi prin surprindere de cursul relaţiilor internaţionale în secolul XXI, exact cum s-a întâmplat şi cu predecesorii lor în secolul XX. Nimeni n-ar fi prezis, în august 1914, că în cursul războiului Rusia va fi transformată din cea mai autoritară monarhie europeană în cel mai revoluţionar regim din lume. Triumful interbelic al nazismului a fost la fel de imprevizibil ca şi victoria bolşevismului din timpul războiului. Când lordul D’Abernon, fost ambasador britanic în Republica de la Weimar, şi-a publicat în 1929 cele două volume de memorii, singura referire la Hitler era o notă de subsol care menţiona că acesta a petrecut şase luni în închisoare în 1924, „dispărând apoi în uitare”.[124] Totuşi, în Marea Britanie, Jack Curry de la MI5, ofiţer de informaţii cu o perspectivă istorică pe termen lung, puternic influenţat de un agent de la ambasada germană, a fost primul care, în 1936, a susţinut la Whitehall că *Mein Kampf* era un ghid mai bun pentru ambiţiile teritoriale ale lui Hitler decât retorica lui moderată de la vremea aceea: „Categoric, nu este vorba despre

declaraţii iresponsabile care au fost date deoparte de un om de stat în momentul în care a venit la putere.” Argumentele lui Curry l-au convins pe Sir Vernon Kell, directorul MI5, dar nu şi pe guvernele britanice care s-au succedat ulterior.[125][496] Totuşi, viziunea sa excepţională despre Germania nazistă explică de ce, la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, succesorul lui Kell, Sir David Petrie, l-a însărcinat pe Curry să scrie o istorie secretizată a MI5 „pentru orientare în viitor”.[126]

Istoria activităţilor de informaţii este plină de exemple de politicieni şi de ofiţeri de informaţii capabili, animaţi de intenţii bune, dar care, spre deosebire de Curry, au avut handicapul imposibilităţii de a înţelege importanţa experienţei. La izbucnirea Primului Război Mondial, Woodrow Wilson era, probabil, preşedintele cu cea mai solidă educaţie din istoria Statelor Unite. Premierul britanic Herbert Asquith obţinuse cele mai înalte onoruri şi o bursă excepţională la Oxford. Incapacitatea lor de a folosi informaţiile a provenit nu numai din lipsa abilităţilor, ci şi din absenţa cunoştinţelor despre rolul istoric al activităţii de spionaj. Într-un moment în care Marea Britanie devenea lider mondial în domeniul SIGINT, Asquith, spre deosebire de Pitt cel Bătrân şi Pitt cel Tânăr în secolul al XVIII-lea, n-a arătat, practic, nicio urmă de interes pentru acesta. Mai mult ca sigur, preşedintele Wilson nici nu s-a gândit că succesele în materie de SIGINT ale Marii Britanii includeau şi decriptarea propriilor telegrame strict secrete.[127]

Nu este greu să ne gândim la actuali lideri din întreaga lume care dau dovadă de prea puţin interes pentru istorie.[128] Totuşi, în mediul academic există semne de progres, chiar dacă se manifestă cu întârziere. Cu jumătate de secol în urmă, în pofida popularităţii mondiale a lui James Bond, abia dacă existau o istorie a spionajului şi chiar studii contemporane privind activitatea de spionaj. În prezent, acestea sunt predate într-o serie restrânsă de universităţi de pe ambele ţărmuri ale Atlanticului, dar numărul lor este în creştere. Cu cât descoperim mai multe despre istoria pe termen lung a activităţii de *intelligence*, cu atât mai dificil va fi, atât pentru politicieni, cât şi pentru profesionişti, să ignore experienţa acumulată.

BIBLIOGRAFIE

9/11 Commission Report: Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks upon the United States (New York: W.W. Norton & Co., 2004)

Abdale, Jason R., *Four Days in September: The Battle of Teutoburg* (Barnsley: Pen & Sword, 2016)

Aboul-Enein, Youssef, „Amr ibn al-A’as, a Realistic Examination of an Early Islamic Military Strategic Planner”, *Small Wars Journal*, 2012

Abram, Simon (ed.), *Islamic Hadith* (ediţia Kindle, 2011)

Abulafia, David, *The Great Sea: A Human History of the Mediterranean* (Londra: Allen Lane, 2011) [*Marea cea mare*, traducere de Denisa Duran, Georgeta-Anca Ionescu, Marieva Cătălina Ionescu, Editura Humanitas, Bucureşti, 2014 (*N.t.*)]

[496] Multiple rapoarte informative ale MI5 au arătat că politica de conciliatorism mai degrabă încuraja decât diminua ambiţiile teritoriale ale lui Hitler, dar nu au avut niciun efect asupra guvernelor britanice de dinainte de război. (*N.a.*)

Ackroyd, Peter, *Venice* (Londra: Vintage Books, 2010)
Adams, Jefferson, *Historical Dictionary of German Intelligence* (Lanham, Md: Scarecrow Press, 2009)
Adams, Robyn, „«The Service I am Here for»: William Herle in the Marshalsea Prison, 1571", *Huntington Library Quarterly*, vol. 72 (2009), nr. 2
Adamson, Peter, „Before Essence and Existence: Al-Kindi's Conception of Being", *Journal of the History of Philosophy*, vol. 40 (2002), nr. 3
—, *Al-Kindī* (New York: Oxford University Press, 2007)
Addison, Joseph, *Essays and Tales* (Londra: Cassell & Co., 1904)
Adelman, Howard Tzvi, „A Rabbi Reads the Qur'an in the Venetian Ghetto", *Jewish History*, vol. 26 (2012)
Adkin, Mark, *The Charge: The Real Reason Why the Light Brigade was Lost* (Londra: Leo Cooper, 1996)
Ágoston, G., „Information, Ideology, and Limits of Imperial Policy: Ottoman Grand Strategy in the Context of Ottoman–Habsburg Rivalry", în *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), pp. 75-103
Agulhon, Maurice, *1848 ou l'apprentissage de la République 1848-1852* (Paris: Éditions du Seuil, 1973)
Aid, Matthew M., *The Secret Sentry: The Untold History of the National Security Agency* (New York: Bloomsbury, 2009)
— şi Cees Wiebes (editori), *Secrets of Signals Intelligence during the Cold War and Beyond* (Londra: Routledge, 2001)
Akram, A.I., *The Sword of Allah: Khalid bin al-Waleed: His Life and Campaigns* (Delhi: Adam, 2007)
Akrigg, G.P.V. (ed.), *Letters of King James VI & I* (Berkeley: University of California Press, 1984)
Al-Asmari, Abdulaziz Abdullah, „Arab/Islamic Concept of Intelligence in the Case of Fatah Paramilitary", PhD thesis (Brunel University, 2009)
Al-Kadi, Ibrahim A., „Origins of Cryptology: The Arab Contributions", *Cryptologia*, vol. 16 (1992), nr. 2
Al-Khalili, Jim, *The House of Wisdom: How Arabic Science Saved Ancient Knowledge and Gave Us the Renaissance* (Londra: Penguin Books, 2011)
Al Mubarakpuri, Safiur Rahman, *The Sealed Nectar: Biography of the Noble Prophet* (Riyādh: Darussalam Publishers, 2002)
Al-Tabari, Muhammad ibn-Jarir, *The History of al-Tabarī*, vol. 7: *The Foundation of the Community* (New York: SUNY Press, 1987)
Alberti, Leon Battista, *De Componendis Cyfris*, ed. Augusto Buonafalce (Torino: Galimberti, 1998)
Aldhouse-Green, Miranda, *Caesar's Druids: Story of an Ancient Priesthood* (New Haven, Conn./Londra: Yale University Press, 2010)
Aldrich, Richard J., *The Hidden Hand: Britain, America and Cold War Secret Intelligence* (Londra: John Murray, 2001)
—, *GCHQ: The Uncensored Story of Britain's Most Secret Intelligence Agency* (Londra: HarperPress, 2010)
— şi Rory Cormac, *The Black Door: Spies, Secret Intelligence and British Prime Ministers* (Londra: William Collins, 2016)
Alford, Stephen, *The Watchers: A Secret History of the Reign of Elizabeth I* (Londra: Allen Lane, 2012)
Allmand, Christopher, „Intelligence in the Hundred Years War", în Keith Neilson şi B.J.C. McKercher (editori), *Go Spy the Land: Military Intelligence in History* (Westport, Conn.: Praeger, 1992)

Alsop, Susan Mary, *Yankees at the Court: The First Americans in Paris* (New York: Doubleday & Co., 1982)

Amann, Peter, „The Huber Enigma: Revolutionary or Police-Spy?”, *International Review of Social History*, vol. 12 (1967), nr. 2

Ames, Christine Caldwell, „Does Inquisition Belong to Religious History?”, *American Historical Review*, 2005, nr. 1

—, *Righteous Persecution: Inquisition, Dominicans and Christianity in the Middle Ages* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009)

Ames, Roger T., *Sun Tzu: The Art of Warfare* (New York: Ballantine, 1993)

Andreau, Jean şi Raymond Descat, *Esclave en Grèce et à Rome* (Paris: Hachette, 2006)

Andrew, Christopher, *Théophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale* (Londra: Macmillan, 1968)

—, *The First World War: Causes and Consequences*, vol. 19 din *The Hamlyn History of the World in Colour* (Londra: Paul Hamlyn, 1970)

—, „Codebreakers and Foreign Offices: The French, British and American Experience”, în Christopher Andrew şi David Dilks (editori), *The Missing Dimension: Governments and Intelligence Communities in the Twentieth Century* (Londra: Palgrave, 1984)

—, „France and the German Menace”, în Ernest R. May, *Knowing One’s Enemies: Intelligence Assessment before the Two World Wars* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984)

—, „Churchill and Intelligence”, *Intelligence and National Security*, vol. 3 (1988), nr. 3

—, *Secret Service: The Making of the British Intelligence Community*, ediţia a 3-a (Londra: Sceptre, 1991)

—, *For the President’s Eyes Only: Secret Intelligence and the American Presidency from Washington to Bush* (Londra: HarperCollins, 1995)

—, „Déchiffrement et diplomatie: Le Cabinet noir du Quai d’Orsay sous la Troisième République”, *Relations Internationales*, 1976, nr. 5, pp. 37-64

—, „Secret Intelligence and British Foreign Policy 1900-1939”, în Christopher Andrew şi Jeremy Noakes (editori), *Intelligence and International Relations 1900-1945* (Exeter: Exeter University Press, 1987)

—, „The Growth of the Australian Intelligence Community and the Anglo-American Connection”, *Intelligence and National Security*, vol. 4 (1989), nr. 2

—, „The British View of Security and Intelligence”, în A. Stuart Farson, David Stafford şi Wesley K. Wark (editori), *Security and Intelligence in a Changing World: New Perspectives for the 1990s* (Londra/Portland, Oreg.: Frank Cass, 1991)

—, „The Making of the Anglo-American SIGINT Alliance, 1940-1948”, în James Dillard şi Walter T. Hitchcock (editori), *The Intelligence Revolution and Modern Warfare* (Chicago: Imprint Publications, 1996)

—, „Conclusion: An Agenda for Future Research”, în Rhodri Jeffreys-Jones şi Christopher Andrew (editori), *Eternal Vigilance? 50 Years of the CIA* (Londra: Frank Cass, 1997)

—, „The VENONA Secret”, în K.G. Robertson (ed.), *War, Resistance and Intelligence: Essays in Honour of M.R.D. Foot* (Barnsley: Pen & Sword, 1999)

—, „Casement and British Intelligence”, în Mary E. Daly (ed.), *Roger Casement in Irish and World History* (Dublin: Royal Irish Academy, 2005)

—, *The Defence of the Realm: The Authorized History of MI5*, rev. ediţia broşată (Londra: Penguin Books, 2010)

—, „Intelligence in the Cold War”, în M.P. Leffler şi O.A. Westad (editori), *The Cambridge History of the Cold War*, vol. 2, *Crises and Détente* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010)

—, „British Official Perceptions of Muammar Gaddafi, 1969-2011: Open Sources and Secret Intelligence”, în Lawrence Freedman şi Jeffrey H. Michaels (editori), *Scripting Middle East Leaders: The Impact of Leadership Perceptions on US and UK Foreign Policy* (New York: Bloomsbury, 2013)

—, „The Modern History of Interrogation”, în Christopher Andrew şi Simona Tobia (editori), *Interrogation in War and Conflict: A Comparative and Interdisciplinary Analysis* (Londra: Routledge, 2014)

—, „Intelligence and Conspiracy Theory: The Case of James Angleton in Long-Term Perspective”, în Bruce Hoffman şi Christian Ostermann (editori), *Moles. Defectors and Deceptions: James Angleton and His Influence on US Counterintelligence* (Washington, DC: Wilson Center, 2014)

— (ed.), *Codebreaking and Signals Intelligence* (Londra: Frank Cass, 1986)

— şi David Dilks (editori), *The Missing Dimension: Governments and Intelligence Communities in the Twentieth Century* (Londra: Macmillan, 1984)

— şi Julie Elkner, „Stalin and Foreign Intelligence”, în Harold Shukman (ed.), *Redefining Stalinism* (Londra: Frank Cass, 2003)

— şi Oleg Gordievsky, *KGB: The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev* (Londra: Sceptre, 1991)

— şi Oleg Gordievsky, *Le KGB dans le monde* (Paris: Fayard, 1990) [Christopher Andrew şi Oleg Gordiewki, *KGB*, traducere Doina Mihalcea-Ştiucă, Editura ALL, Bucureşti, 1994. (*N.t.*)]

— şi Oleg Gordievsky (editori), *Instructions from the Centre: Top Secret Files on KGB Foreign Operations, 1975-1985* (Londra: Hodder and Stoughton, 1991); ediţia americană, uşor revizuită, publicată sub titlul *Comrade Kryuchkov's Instructions: Top Secret Files on KGB Foreign Operations, 1975-1985* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1993)

— şi Gordievsky, Oleg (editori), *More Instructions from the Centre: Top Secret Files on KGB Global Operations, 1975-1985* (Londra: Frank Cass, 1991)

— şi A.S. Kanya-Forstner, *France Overseas: The Great War and the Climax of French Imperial Expansion* (Londra: Thames & Hudson, 1981)

— şi Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive: The KGB in Europe and the West* (Londra: Allen Lane, 1999)

—, *The Mitrokhin Archive II: The KGB and the World* (Londra: Allen Lane, 2005) [Citatele în limba română sunt preluate din Mitrokhin, Vasili şi Andrew, Cristopher, *Arhiva Mitrokhin*, trad. de Ion Aramă – vol. 1 şi Anca Irina Ionescu – vol. 2, pag. 303, Editura Orizonturi, Bucureşti, 2003-2006 (*N.t.*)]

— şi Keith Neilson, „Tsarist Codebreakers and British Codes”, în Christopher Andrew (ed.), *Codebreaking and Signals Intelligence* (Londra: Frank Cass, 1986)

— şi Paul Vallet, „The German Threat”, în Richard Mayne, Douglas Johnson şi Robert Tombs (editori), *Cross Channel Currents: 100 Years of the Entente Cordiale* (Londra: Psychology Press, 2004)

— şi Calder Walton, „The Gouzenko Case and British Secret Intelligence”, în J.L. Black şi Martin Rudner (editori), *The Gouzenko Affair: Canada and the Beginnings of Cold War Counter-Espionage* (Manotick, Ont.: Penumbra Press, 2006)

Antill, Peter D., *Crete 1941: Germany's Lightning Airborne Assault* (Oxford: Osprey, 2005)

Antonucci, Michael, „War by Other Means: The Legacy of Byzantium”, *History Today*, vol. 43 (1993), nr. 2

Arboit, Gérald, „Napoléon et le renseignement”, Centre Français de Recherche sur le Renseignement, Note Historique no. 27 (2009)

Aristotel, *Politica* [Citatele în limba română sunt preluate din Aristotel, *Politica*, traducere de R. Grigoriu, Editura Paideia, Bucureşti, 2001, p. 133 (*N.t.*)]

Armstrong, Karen, *Muhammad: Prophet for Our Time* (Londra: Harper Perennial, 2007)

Arnold, John H., *Inquisition and Power: Catharism and the Confessing Subject in Medieval Languedoc* (Philadelphia: University of Philadelphia Press, 2001)

Arrianus, *Anabasis Alexandri* [Citatele în limba română sunt preluate din *Expediţia lui Alexandru cel Mare în Asia*, traducere de Radu Alexandrescu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966 (*N.t.*)]

Aston, Sir George, *Secret Service* (Londra: Faber and Faber, 1930)

Aubrey, Philip, *Mr Secretary Thurloe: Cromwell's Secretary of State* (Londra: Athlone Press, 1990)

Auer-Véran, Francine, *Archives de l'Aéronautique Militaire de la Première Guerre Mondiale. Répertoire numérique détaillé de la série A (1914-1919) et guide des sources* (Vincennes: Service Historique de la Défense, 2008)

Aurelius Victor, De Caesaribus [Citatele în limba română sunt preluate din *De Caesaribus/Despre împăraţi*, ediţie bilingvă, trad. şi pref. de Gheorghe I. Şerban, Editura Istros a Muzeului Brăilei, Brăila, 2006 (*N.t.*)]

Austin, N.J.E. şi N.B. Rankov, *Exploratio: Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople* (Londra: Routledge, 1995)

Baden-Powell, Sir Robert (ulterior baron), *My Adventures as a Spy* (Londra: Arthur Pearson, 1925)

Badian, Ernst, *Collected Papers on Alexander the Great* (Londra: Routledge, 2012)

Baigent, Michael şi Richard Leigh, *The Inquisition* (Londra/New York: Viking, 1999)

Bakeless, John, *Turncoats, Traitors and Heroes: Espionage in the American Revolution*, republicare a ediţiei din 1959 (New York: Da Capo Press, 1998)

Ballantyne, Tony, „Colonial Knowledge", în Sarah Stockwell (ed.), *The British Empire: Themes and Perspectives* (Oxford: Oxford University Press, 2008)

Bamford, James, *The Puzzle Palace: Inside the National Security Agency* (New York: Penguin Books, 1983)

—, *The Shadow Factory: The Ultra-Secret NSA from 9/11 to Eavesdropping on America* (New York: Doubleday, 2008)

—, „Every Move You Make", *Foreign Policy*, 7 septembrie 2016

Bar-Joseph, Uri, „Forecasting a Hurricane: Israeli and American Estimations of the Khomeini Revolution", *Journal of Strategic Studies*, vol. 36 (2013), nr. 5

Barberiato, Federico, *The Inquisitor in the Hat Shop: Inquisition, Forbidden Books and Unbelief in Early Modern Venice* (Farnham: Ashgate, 2012)

Barclay, David E., *Frederick William IV and the Prussian Monarchy, 1840-1861* (Oxford: Clarendon Press, 1995)

Barker, Elton, „Paging the Oracle: Interpretation, Identity and Performance in Herodotus' History", *Greece & Rome*, vol. 53 (2006), nr. 1

Barnes, Jonathan (ed.), *The Cambridge Companion to Aristotle* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995)

Barnett, Corelli, *The Desert Generals*, ed. revizuită (Londra: Allen & Unwin, 1983)

Barrass, Gordon S., *The Great Cold War: A Journey through the Hall of Mirrors* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2009)

Barry, Jonathan şi Owen Davies (editori), *Palgrave Advances in Witchcraft Historiography* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007)

Barry, Jonathan, Marianne Hester şi Gareth Roberts, *Witchcraft in Early Modern Europe: Studies in Culture and Belief* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996)

Bass, Streeter, „Nathan Hale's Mission" (Langley, Va: CIA Center for the Study of Intelligence, 1996)

Batvinnis, Raymond J., *The Origins of FBI Counterintelligence* (Lawrence: University Press of Kansas, 2007)

Bayly, C.A., *Empire and Information: Intelligence Gathering and Social Communication in India, 1780-1870* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997)

— şi Tim Harper, *Forgotten Wars: The End of Britain's Asian Empire* (Londra: Allen Lane, 2007)

Bazeries, Étienne şi E. Burgaud, *Le Masque de fer: Révélations de la correspondance chiffrée de Louis XIV* (Paris: Firmin, Didot, 1893)

Beach, Jim, *Haig's Intelligence: GHQ and the German Army, 1916-1918* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013)

Beard, Mary, *SPQR: A History of Ancient Rome* (Londra: Profile Books, 2016) [Citatele în limba română au fost preluate din Beard, *SPQR. O istorie a Romei antice*, traducere de Mihnea Gafiţa, Editura Trei, Bucureşti, 2017, p. 160 (*N.t.*)]

—, John North şi Simon Price, *Religions of Rome*, 2 volume (Cambridge: Cambridge University Press, 1998)

Bearden, Milt şi James Risen, *The Main Enemy: The Inside Story of the CIA's Final Showdown with the KGB* (New York: Random House, 2004)

Beauchamp, Ken, *History of Telegraphy* (Londra: Institution of Electrical Engineers, 2001)

Beaver, William, *Under Every Leaf: How Britain Played the Greater Game from Afghanistan to Africa* (Londra: Biteback, 2012)

Beeley, Philip şi Christoph J. Scriba (editori), *The Correspondence of John Wallis (1616-1703)*, 6 volume (Oxford: Oxford University Press, 2003-2015)

Beesly, Patrick, *Room 40: British Naval Intelligence 1914-1918* (Londra: Hamish Hamilton, 1982)

Beevor, Antony, *The Second World War* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2012)

Behrendt, Hans-Otto, *Rommel's Intelligence in the Desert Campaign, 1941-1943* (Londra: William Kimber, 1985)

Belchem, J.C., „The Spy-System in 1848: Chartists and Informers. An Australian Connection", *Labour History*, 1980, nr. 39

Bély, Lucien, *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV* (Paris: Fayard, 1990)

—, *Les Secrets de Louis XIV: Mystères d'État et pouvoir absolu* (Paris: Tallandier, 2013)

Bennett, Gill, „A Most Extraordinary and Mysterious Business": *The Zinoviev Letter of 1924*, FCO History Note no. 14 (Londra: FCO, 1999)

—, *Churchill's Man of Mystery: Desmond Morton and the World of Intelligence* (Londra: Routledge, 2007)

Benson, Roger Louis şi Michael W. Warner (editori), *VENONA: Soviet Espionage and the American Response, 1939-1957* (Washington, DC: National Security Agency/Central Intelligence Agency, 1996)

Berend, Ivan T., *History Derailed: Central and Eastern Europe in the Long Nineteenth Century* (Berkeley/Los Angeles: University of California Press, 2003)

Bergeron, David M., *King James and Letters of Homoerotic Desire* (Iowa City: University of Iowa Press, 1999)

Bergman, Ronen, *Rise and Kill First: The Secret History of Israel's Targeted Assassinations* (New York: Random House, 2018)

Berlière, Jean-Marc, „A Republican Political Police? Political Policing under the French Third Republic 1875-1940", în Mark Mazower (ed.), *The Policing of Politics in the Twentieth Century* (Providence, RI, and Oxford: Berghahn Books, 1997)

Bernstein, Jeremy, *Hitler's Uranium Club: The Secret Recordings at Farm Hall*, ediţia a 2-a (New York: Springer Verlag, 2001)

Bernstein, William, *A Splendid Exchange: How Trade Shaped the World* (Londra: Atlantic Books, 2008)

Berry, Lloyd E. şi Robert O. Crummey (editori), *Rude and Barbarous Kingdom: Russia in the Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers* (Madison: University of Wisconsin Press, 1968)

Berthoud, Joël, „L'Attentat contre Carnot. Spontanéité individuelle et action organisée dans le terrorisme anarchiste des années 1890", *Les Cahiers de l'histoire*, vol. XVI (1971), nr. 1

Bethencourt, Francisco, „L'inquisition au Portugal", în Agostino Borromeo (ed.), *L'Inquisizione: Atti del Simposio internazionale*, Vatican, 29-31 octombrie 1998 (Vatican: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2003)

Bew, John, Castlereagh: *A Life* (Oxford: Oxford University Press, 2012)

—, *Citizen Clem: A Biography of Attlee* (Londra: Riverrun, 2016)

—, „What Lessons from History Keep being Forgotten?", *World Policy Journal*, vol. 33 (2016), nr. 3

Bezotosnîi, V.M., *Razvedka i planî storon v 1812 godu* (Moscova: Rosspen, 2005)

Biget, Jean-Louis, „L'Inquisition en Languedoc, 1229-1329", în Agostino Borromeo (ed.), *L'Inquisizione: Atti del simposio internazionale*, Vatican, 29-31 octombrie 1998 (Vatican: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2003)

Billington, James H., *Fire in the Minds of Men: Origins of the Revolutionary Faith* (New Brunswick, NJ: Transaction, 1999)

Bingham, Sandra, *The Praetorian Guard: A History of Rome's Elite Special Forces* (Londra: I.B. Tauris, 2012)

Black, Christopher F., *The Italian Inquisition* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2009)

Black, Jeremy, *Pitt the Elder: The Great Commoner* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992)

—, *British Diplomats and Diplomacy, 1688-1800* (Exeter: University of Exeter Press, 2001)

—, „Intelligence and the Emergence of the Information Society in Eighteenth-Century Britain", în Karl de Leeuw şi Jan Bergstra (editori), *The History of Information Security: A Comprehensive Handbook* (Amsterdam: Elsevier, 2007)

—, *George III: America's Last King* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2008)

Blair, Ann, „Reading Strategies for Coping with Information Overload, ca. 1550-1700*", Journal of the History of Ideas*, vol. 64 (2003), nr. 1

—, *Too Much to Know: Managing Scholarly Information before the Modern Age* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2010)

Blair, Tony, *A Journey* (Londra: Hutchinson, 2010) [Tony Blair, *O călătorie*, traducere Dan Bălănescu, Editura Publica, Bucureşti, 2011 (*N.t.*)]

Blaisdell, Lowell L., „Aloysius Huber and May 15, 1848: New Insights into an Old Mystery", *International Review of Social History*, vol. 29 (aprilie 1984), nr. 1

Blanning, Tim, *The Pursuit of Glory: Europe 1648-1815* (Londra: Penguin Books, 2008)

—, *Frederick the Great: King of Prussia* (Londra: Allen Lane, 2015)

Blanqui, Louis-Auguste, „Réponse du citoyen Auguste Blanqui" (Paris: Imprimerie Blondeau, 1848)

Blount, Thomas, *Boscobel; or, The history of the most miraculous preservation of King Charles II after the battle of Worcester, September the third, 1651. To which is added the King's own account of his adventures, dictated to Mr. Samuel Pepys*. Editat de Charles G. Thomas (Londra: Tylston and Edwards, 1894)

Blunt, Alison, „Embodying War: British Women and Domestic Defilement in the Indian «Mutiny», 1857-8”, *Journal of Historical Geography*, vol. 26 (2000), nr. 3

Blunt, Wilfrid Scawen, *My Diaries: Being a Personal Narrative of Events, 1888-1914* (Londra: Martin Secker, 1932)

Bobbitt, Philip, *Terror and Consent: The Wars for the Twenty-First Century* (Londra: Allen Lane, 2008)

—, „A Response to Professor Rascoff’s Presidential Intelligence”, *Harvard Law Review*, vol. 129 (2016), nr. 3

Bock, F., „Die Geheimschrift in der Kanzlei Johanns XXII”, *Römische Quartalschrift*, vol. XLII (1934)

Bodansky, Yosef, *Bin Laden: The Man Who Declared War on America* (Rocklin, Ga: Prima, 1999)

Bogatyrev, Sergei, „Ivan IV (1533-1584)”, în Maureen Perrie (ed.), *The Cambridge History of Russia*, vol. 1: *From Early Rus’ to 1689* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006)

Boghardt, Thomas, *Spies of the Kaiser: German Covert Operations in Britain during the First World War Era* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004)

—, *The Zimmermann Telegram: Intelligence, Diplomacy and America’s Entry into World War I* (Annapolis, Md: Naval Institute Press, 2012)

Bohlen, Charles E., *Witness to History, 1929-1969* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1973)

Boissonade, Prosper, *Colbert: Le Triomphe de l’étatisme. La fondation de la suprématie industrielle de la France* (Paris: Marcel Rivière, 1931)

Bond, Helen K., *Caiaphas: Friend of Rome and Judge of Jesus?* (Louisville, Ky: Westminster John Knox Press, 2004)

—, *The Historical Jesus: A Guide to the Perplexed* (Londra: Bloomsbury, 2012)

Bonilla, Diego Navarro, „«Secret Intelligences» in European Military, Political and Diplomatic Theory: An Essential Factor in the Defense of the Modern State (Sixteenth and Seventeenth Centuries)”, *Intelligence and National Security*, vol. 27 (2012), nr. 2

Bonsall, Sir Arthur, „Bletchley Park and the RAF Y Service: Some Recollections”, *Intelligence and National Security*, vol. 23 (2008), nr. 6

—, *An Uphill Struggle* (Bletchley Park: Bletchley Park Trust, 2011)

Borromeo, Agostino (ed.), *L’Inquisizione: Atti del Simposio internazionale*, Vatican, 29-31 octombrie 1998 (Vatican: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2003)

Bos, A.P., *Cosmic and Meta-Cosmic Theology in Aristotle’s Lost Dialogues* (Leiden: Brill, 1989)

Bossy, John, *Under the Molehill: An Elizabethan Spy Story* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2001)

—, *Giordano Bruno and the Embassy Affair* (New Haven, Conn.: Yale Nota Bene, 2002)

Bosworth, A.B. şi E.J. Baynham (editori), *Alexander the Great in Fact and Fiction* (Oxford: Oxford University Press, 2000)

Bouhey, Vivien, *Les Anarchistes contre la République, 1880 à 1914: Contribution à l’histoire des réseaux sous la Troisième République* (Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2008)

Böwering, Gerhard, Patricia Crone, Wadad Kadi, Devin J. Stewart, Muhammad Qasim Zamam şi Mahan Mirza (editori), *The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2013)

Braddick, Michael, *God’s Fury, England’s Fire: A New History of the English Civil Wars* (Londra: Allen Lane, 2008)

Bradley, Mark Philip, „Decolonization, the Global South, and the Cold War, 1919-1962”, în M.P. Leffler şi O.A. Westad (editori), *The Cambridge History of the Cold War*, vol. 1: *Origins* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010)

Braithwaite, Sir Rodric, *Across the Moscow River: The World Turned Upside Down* (New Haven, Conn., Yale University Press, 2002)

—, *Afgantsy: The Russians in Afghanistan 1979-89* (Oxford: Oxford University Press, 2011)

Brands, H.W., *Traitor to His Class* (New York: Doubleday, 2008)

Bréban, Alix, „Germain Louis Chauvelin (1685-1762), ministre de Louis XV”, teză de doctorat (École des Chartes, Paris, 2004)

Brendon, Piers, *Eminent Edwardians* (Londra: André Deutsch, 1979)

Briggs, Robin, *Witches and Neighbours: The Social and Cultural Context of European Witchcraft*, ediţia a 2-a (Oxford: Blackwell, 2002)

Brock, Michael şi Eleanor Brock (editori), *H.H. Asquith: Letters to Venetia Stanley*, ediţie revizuită (Oxford: Oxford University Press, 1985)

Brodeur, Jean-Paul, „High and Low Policing in post-9/11 Times”, *Policing*, vol. 1 (2007), nr. 1

—, „High and Low Policing”, în Jean-Paul Brodeur, *The Policing Web*, capitolul 7 (Oxford: Oxford University Press, 2010)

Brooks, John, „Preparing for Armageddon: Gunnery Practices and Exercises in the Grand Fleet prior to Jutland”, *Journal of Strategic Studies*, vol. 38 (2015), nr. 7

Brotton, Jerry, *This Orient Isle: Elizabethan England and the Islamic World* (Londra: Allen Lane, 2016)

Brown, J.M., *Modern India: The Origins of an Asian Democracy* (Oxford: Oxford University Press, 1985)

— şi W.R. Louis (editori), *The Oxford History of the British Empire*, vol. IV: *The Twentieth Century* (Oxford: Oxford University Press, 2001)

Brown, Malcolm (ed.), *T. E. Lawrence in War and Peace: An Anthology of the Military Writings of Lawrence of Arabia* (Barnsley: Frontline Books, 2015)

Brown, Peter, *Through the Eye of a Needle: Wealth, the Fall of Rome and the Making of Christianity in the West 350-550 AD* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2012)

Browning, Oscar (ed.), *The Despatches of Earl Gower, English Ambassador at Paris from June 1790 to August 1792* (Cambridge: Cambridge University Press, 1885)

Bruce, John (ed.), *Correspondence of King James VI of Scotland with Sir Robert Cecil and others in England, during the reign of Queen Elizabeth; with an appendix containing papers illustrative of transactions between King James and Robert Earl of Essex* (Londra: Camden Society, 1861)

Brugioni, Dino A., „Arlington and Fairfax Counties: Land of Many Reconnaissance Firsts”, Northern Virginia Heritage, februarie 1985

Bruneau, Thomas C., *Patriots for Profit: Contractors and the Military in US National Security* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2011)

—, „Contracting Out Security”, *Journal of Strategic Studies*, vol. 36 (2013), nr. 5

Brusilov, Alexei A., *A Soldier’s Note-Book, 1914-1918* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1971)

Bryce, Trevor, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: The Royal Correspondence of the Late Bronze Age* (Londra: Routledge, 2003)

Bulla, David W., „Abraham Lincoln and Press Suppression Reconsidered”, *American Journalism*, vol. 26 (2009), nr. 4

— şi Gregory A. Borchard, *Journalism in the Civil War Era* (Oxford: Peter Lang, 2010)

Buonafalce, Augusto, „Cicco Simonetta's Cipher-Breaking Rules", *Cryptologia*, vol. 32 (2008), nr. 1

Burds, Jeffrey, „The Soviet War against «Fifth Columnists»: The Case of Chechnya, 1942-4", *Journal of Contemporary History*, vol. 42 (2007), nr. 2

Burger, Pierre, „Spymaster to Louis XIV: A Study of the Papers of the Abbé Eusèbe Renaudot", în Eveline Cruikshanks (ed.), *Ideology and Conspiracy: Aspects of Jacobitism, 1689-1759* (Edinburgh: John Donald, 1982)

Burke, Aaron A., „Canaan Under Siege: The History and Archaeology of Egypt's War in Canaan during the Early Eighteenth Dynasty", în Jordi Vidal (ed.), *Studies on War in the Ancient Near East: Collected Essays on Military History* (Münster: Ugarit-Verlag, 2010)

Burke, Peter, „Early Modern Venice as a Center of Information and Communication", în John Martin şi Dennis Romano (editori), *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State, 1297-1797* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000)

Burrows, Simon, Jonathan Conlin, Russell Goulbourne şi Valerie Mainz (editori), *The Chevalier d'Eon and His Worlds: Gender, Espionage and Politics in the 18th Century* (Londra: Continuum, 2010)

Bush, George W., *Decision Points* (Londra: Virgin, 2011) [George W. Bush, *Momente de decizie*, traducere Luminiţa Cioroianu şi Smaranda Nistor, Editura Pandora M, Bucureşti, 2012 (*N.t.*)]

Butcher, Tim, *The Trigger: Hunting the Assassin Who Brought the World to War*, ediţia Kindle (Londra: Chatto & Windus, 2014)

Caesar, *De Bello Gallico* [Citatele în limba română sunt preluate din Caesar, *Războiul gallic*, traducere de J. Vilan Unguru, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1964 (*N.t.*)]

Cairncross, John, *The Enigma Spy: An Autobiography* (Londra: Century, 2007)

Carboni, Stefano, Trinita Kennedy şi Elizabeth Marwell, „Commercial Exchange, Diplomacy, and Religious Difference between Venice and the Islamic World", în *Heilbrunn Timeline of Art History* (New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000)

Carden, R. M., *German Policy toward Neutral Spain, 1914-1918* (New York: Garland, 1987)

Cardwell, John M., „A Bible Lesson on Spying", *Studies in Intelligence*, iarna 1978

Carlyle, Thomas (ed.), *Oliver Cromwell's Letters and Speeches*, 4 volume (Leipzig: Bernhard Tauchnitz, 1861)

Carnicer Garcia, Carlos şi Javier Marcos Rivas, *Espías de Felipe II: Los servicios secretos del Imperio español* (Madrid: La Esfera de los Libros, 2005)

Carrasco, Davíd, *Quetzalcoatl and the Irony of Empire: Myths and Prophecies in the Aztec Tradition* (Chicago: University of Chicago Press, 1982)

Cartledge, Paul, *Alexander the Great: The Hunt for a New Past*, ediţia Kindle (Londra: Pan Books, 2005)

Cassius Dio, *Roman History* [Citatele în limba română sunt preluate din Cassius Dio, *Istoria romană*, traducere de A. Piatkowski, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985 (*N.t.*)]

Cattaneo, A., *Fra Mauro's Mappa Mundi and Fifteenth-Century Venice* (Turnhout: Brepols, 2011)

Catto, Jeremy, „Currents of Religious Thought and Expression", în Michael Jones (ed.), *The New Cambridge Medieval History*, vol. 6 (Cambridge: Cambridge University Press, 2000)

Cavendish, Richard, „Richard Cromwell Resigns as Lord Protector", *History Today*, vol. 59 (2009), nr. 5

—, „Tsar Nicholas II and Family Visit the Isle of Wight”, *History Today*, vol. 59 (2009), nr. 3

Cecil, Lamar, *The German Diplomatic Service, 1871-1914* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2015)

Central Intelligence Agency, *Intelligence in the Civil War* (Washington, DC: Central Intelligence Agency, 2007)

Chakraborty, Gayatri, *Espionage in Ancient India (from the Earliest Time to 12th Century A.D.)* (Calcutta: Minerva Associates, 1990)

Chambers, David şi Brian S. Pullan, împreună cu Jennifer Fletcher (editori), *Venice: A Documentary History, 1450-1630* (Oxford: Blackwell, 1991)

Chambers, David Ian, „The Past and Present State of Chinese Intelligence Historiography”, *Studies in Intelligence*, vol. 56 (2012), nr. 3

Chance, J.F., „The «Swedish Plot» of 1716-17”, *English Historical Review*, vol. 18 (1903)

Chandler, David, *The Campaigns of Napoleon* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1966)

Chant, Christopher, *Warfare and the Third Reich: The Rise and Fall of Hitler’s Armed Forces* (Londra: Salamander, 1996)

Chapman, J.W.M, „No Final Solution: A Survey of the Cryptanalytical Capabilities of German Military Agencies”, în Christopher Andrew (ed.), *Codebreaking and Signals Intelligence* (Londra: Frank Cass, 1986)

[Charles I], *The Private Correspondence between King Charles I and [others]*, în William Bray (ed.), *Memoirs of John Evelyn, Esq F.R.S.*, vol. 5 (Londra: Henry Colburn, 1827)

Charmley, John, „«Unravelling Silk»: Princess Lieven, Metternich and Castlereagh”, în Lothar Höbelt şi Thomas G. Otte (editori), *A Living Anachronism?: European Diplomacy and the Habsburg Monarchy. Festschrift für Francis Roy Bridge zum 70. Geburtstag* (Viena: Böhlau Verlag, 2010)

Chase, Philander D. (ed.), *The Papers of George Washington: Revolutionary War Series* (Charlottesville: University Press of Virginia, 1985)

Chiharu, Inaba, „Franco-Russian Intelligence Collaboration against Japan during the Russo-Japanese War, 1904-05”, *Japanese Slavic and East European Studies*, vol. 19 (1998)

Choisel, Francis, „Charlemagne de Maupas”, în B. Yvert, *Le Dictionnaire des ministres, 1789-1989* (Paris: Perrin, 1990)

Church, Clive H., *Revolution and Red Tape: The French Ministerial Bureaucracy 1770-1850* (Oxford: Clarendon Press, 1981)

Churchill, W.S., *The World Crisis*, 5 volume, vol. I: *1911-1914*; vol. II: *1915* (Londra: Thornton Butterworth, 1923)

—, *My Early Life* (Londra: Eland, 2000 [publicat prima dată în 1930])

—, *The Second World War*, 6 volume, vol. 2: *Their Finest Hour*; vol. 5: *Closing the Ring* (Londra: Penguin Books, 2005 [publicat prima dată 1949; 1951])

Cicero, *De Divinatione* [Citatele în limba română sunt preluate din Cicero, *Despre divinaţie,* traducere de Gabriela Haja şi Mihaela Paraschiv, Editura Polirom, Iaşi, 1998 (*N.t.*)]

Clarendon, Edward Hyde, Earl of, *The History of the Rebellion and Civil Wars in England*, 2 volume (Oxford: Oxford University Press, 1843 [publicat prima dată în 1702-1704])

—, *The History of the Rebellion: A New Selection*, ed. Paul Seaward (Oxford: Oxford University Press, 2009)

Clark, Christopher, *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia, 1600-1947* (Londra: Allen Lane, 2006)

—, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914* (Londra: Allen Lane, 2012)

Clark, Gillian, *Christianity and Roman Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004)

Clarke, Jonathan, „Restoration to Reform, 1660-1832”, în Jonathan Clarke (ed.), *A World by Itself: A History of the British Isles* (Londra: William Heinemann, 2010)

— (ed.), *A World by Itself: A History of the British Isles* (Londra: William Heinemann, 2010)

Clausewitz, Carl von, *On War*, editori Michael Howard şi Peter Paret (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976) [*Despre Război*, note de Corneliu Soare, traducere de P. Năvodaru, Editura Antet XX Press, Bucureşti, 2014 (*N.t.*)]

Claydon, Tony, *William III and the Godly Revolution* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004)

Clinton, Bill, *My Life* (Londra: Arrow Books, 2005) [Bill Clinton, *Viaţa mea*, traducere Alin-Victor Matei, Editura RAO International, Bucureşti, 2005 (*N.t.*)]

Clutterbuck, Lindsay, „The Progenitors of Terrorism: Russian Revolutionaries or Extreme Irish Republicans?”, *Terrorism and Political Violence*, vol. 16 (2004), nr. 1

Cobb, Richard, „Our Man in Berne”, în Richard Cobb, *A Second Identity: Essays on France and French History* (Londra: Oxford University Press, 1969)

—, *The Police and the People: French Popular Protest 1789-1820* (Oxford: Oxford University Press, 1970)

Cobban, Alfred, *A History of Modern France*, 2 volume (Harmondsworth: Penguin Books, 1961)

Cohen, Raymond, „Intelligence in the Amarna Letters”, în Raymond Cohen şi Raymond Westbrook (editori), *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000)

— şi Raymond Westbrook (editori), *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000)

Cohn, Norman, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (New York: Harper & Row, 1966)

Cole, Juan, *Napoleon’s Egypt: Invading the Middle East* (Londra: Palgrave Macmillan, 2007)

„Conférence de M. Georges Jean Painvin”, *Bulletin de l’A.R.C.*, serie nouă, vol. VIII (mai 1961)

Conley, Scott E., „British Intelligence Operations as They Relate to Britain’s Defeat at Yorktown, 1781”, teză de masterat (Morgantown: West Virginia University, 1990)

Conlin, Jonathan, „Wilkes, the Chevalier d’Eon and «the dregs of liberty»: An Anglo-French Perspective on Ministerial Despotism”, *English Historical Review*, vol. 120 (2005)

—, „The Strange Case of the Chevalier d’Eon”, *History Today*, vol. 60 (2010), nr. 4

Conquest, Robert, *The Great Terror: A Reassessment*, ediţie revizuită (Londra: Pimlico, 2008) [Robert Conquest, *Marea Teroare*, traducere Marilena Dumitrescu, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998 (*N.t.*)]

Conrad, Geoffrey W. şi Arthur A. Demarest, *Religion and Empire: The Dynamics of Aztec and Inca Expansionism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984)

Cook, David, *Martyrdom in Islam* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007)

Cooper, J.P.D., *The Queen’s Agent: Francis Walsingham at the Court of Elizabeth I* (Londra: Faber, 2012)

Cooper, Randolf G.S., *The Anglo-Maratha Campaigns and the Contest for India: The Struggle for Control of the South Asian Military Economy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004)

Coranul [Citatele în limba română au fost preluate din *Coran Arab-Român*, traducere de Obedeya Dorin David Aurel Ben Aharon Cohen, https://sites.google.com/site/coranarabroman/ (*N.t.*)]

Corera, Gordon, *The Art of Betrayal: Life and Death in the British Secret Service* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2011)

Corvisier, André, *Louvois* (Paris: Fayard, 1983)

Cosmo, Nicola di (ed.), *Military Culture in Imperial China* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2011)

Cozzens, Peter, „Our Ministers do not express their real opinions", Office of the Historian, US Department of State, 2011; https://history.state.gov/historicaldocuments/frus-history/research/real-opinions

Cradock, Sir Percy, *Know Your Enemy: How the Joint Intelligence Committee Saw the World* (Londra: John Murray, 2002)

Creasy, Sir Edward, *Fifteen Decisive Battles of the World: From Marathon to Waterloo* (Londra: Oxford University Press, 1915)

Cressy, David, *Dangerous Talk: Scandalous, Seditious and Treasonable Speech in pre-Modern England* (Oxford: Oxford University Press, 2010)

Crone, Patricia, *Pre-Industrial Societies* (Oxford: Basil Blackwell, 1989)

Cronin, Audrey Kurth, „Behind the Curve: Globalization and International Terrorism", *International Security*, Vol. XXVII (iarna 2003), nr. 3

Crossan, John Dominic şi Jonathan L. Reed, *Excavating Jesus: Beneath the Stones, behind the Texts* (Londra: SPCK, 2001)

Cruikshanks Eveline (ed.), *Ideology and Conspiracy: Aspects of Jacobitism, 1689-1759* (Edinburgh: John Donald, 1982)

— şi Howard Erskine-Hill, *The Atterbury Plot* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004)

Crumpton, Henry A., *The Art of Intelligence: Lessons from a Life in the CIA's Clandestine Service* (New York: Penguin Press, 2012)

Cubitt, Geoffrey, „Denouncing Conspiracy in the French Revolution", *Renaissance and Modern Studies*, vol. 33 (1989)

—, „Robespierre and Conspiracy Theories", în C. Haydon şi W. Doyle (editori), *Robespierre* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999)

Cunliffe, Sir Barry W., *The Ancient Celts* (Oxford: Oxford University Press, 1997)

—, *Facing the Ocean: The Atlantic and Its Peoples* (Oxford: Oxford University Press, 2001)

[Curry, J. C.], *The Security Service 1908-1945*, cu o introducere de Christopher Andrew (Kew: Public Record Office, 1999)

Custine, marquis Astolphe de, *Journey for Our Time: The Journals of the Marquis de Custine. Russia – 1839*, trad. şi ed.. Phyllis Penn Kohler (Londra: George Prior, 1980)

Cypess, Sandra Messinger, *La Malinche in Mexican Literature from History to Myth* (Austin: University of Texas Press, 1991)

Danan, Liora şi Alice Hunt, *Mixed Blessings: U.S. Government Engagement with Religion in Conflict-Prone Settings* (Washington, DC: CSIS Press, 2007)

Dando-Collins, Stephen, *The Ides: Caesar's Murder and the War for Rome* (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2010)

Darnton, Robert, „The News in Paris: An Early Information Society", în Robert Darnton, *George Washington's False Teeth: An Unconventional Guide to the Eighteenth Century* (New York: W.W. Norton, 2003)

—, „The Skeletons in the Closet: How Historians Play God", în Robert Darnton, *George Washington's False Teeth: An Unconventional Guide to the Eighteenth Century* (New York: W.W. Norton, 2003)

Darwin, John, *The Empire Project: The Rise and Fall of the British World System, 1830-1970* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009)

Dash, Mike, „Pass It On: The Secret That Preceded the Indian Rebellion of 1857”, 2012; http://www.smithsonianmag.com/history/pass-it-on-the-secret-that-preceded-the-indian-rebellion-of-1857-105066360/?no-ist

Daudet, Ernest, *Police politique: Chronique des temps de la restauration, d'après les rapports d'agents secrets et les papiers du cabinet noir, 1815-20* (Paris: Plon-Nourrit, 1912)

Davidsson, Elias, *Hijacking America's Mind on 9/11: Counterfeiting Evidence* (New York: Algora Publishing, 2013)

Davies, Huw, „Integration of Strategic and Operational Intelligence during the Peninsular War”, *Intelligence and National Security*, vol. 21 (2006), nr. 2

—, „Wellington's Use of Deception Tactics in the Peninsular War”, *Journal of Strategic Studies*, vol. 29 (2006), nr. 4

—, „The Influence of Intelligence on Wellington's Art of Command”, *Intelligence and National Security*, vol. 22 (2007), nr. 5

Davies, John G., *The Early Christian Church* (New York: Anchor Books, 1965)

Davies, Norman, *Vanished Kingdoms: The History of Half-Forgotten Europe* (Londra: Allen Lane, 2011)

Davies, Philip H.J. şi Kristian J. Gustafson (editori), *Intelligence Elsewhere: Spies and Espionage outside the Anglosphere* (Washington, DC: Georgetown University Press, 2013)

Davies, R.W., Oleg V. Khlevnyuk, E.A. Rees et al., *The Stalin–Kaganovich Correspondence, 1931-36* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2003)

Davies, Sarah şi James Harris, *Stalin's World: Dictating the Soviet Order* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2014)

De La Hodde [Delahodde], Lucien, *The Cradle of Rebellions: A History of the Secret Societies of France*, ed. facsimil (Charleston, SC: Nabu Press, 2012)

De Vivo, Filippo, *Information and Communication in Venice: Rethinking Early Modern Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2007)

Dear, I.C.B. şi M.R.D. Foot (editori), *The Oxford Companion to the Second World War* (Oxford: Oxford University Press, 1995)

Decock, P., „La Dame Blanche”, disertaţie nepublicată (Université Libre de Bruxelles, 1981)

Dedieu, Jean Pierre, „L'Inquisition et le people en Espagne”, în Agostino Borromeo (ed.), *L'Inquisizione: Atti del Simposio internazionale*, Vatican, 29-31 octombrie 1998 (Vatican: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2003)

Deflem, Mathieu, „International Policing in Nineteenth-Century Europe: The Police Union of German States, 1851-1866”, *International Criminal Justice Review*, vol. 6 (1996)

Degtiarev, Klim şi Aleksandr Kolpakidi, *Vneşniaia razvedka SSSR* (Moscova: Eksmo, 2009)

Delamarre, X., *Dictionnaire de la langue gauloise*, ediţia a 2-a (Paris: Éditions Errance, 2003)

Dennis, George T. (trad. şi ed.), *Maurice's Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1984)

— (ed.), *The Taktika of Leo VI: Text, Translation and Commentary*, ediţie revizuită (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2010)

Denniston, A.G., „The Government Code and Cypher School between the Wars”, în Christopher Andrew (ed.), *Codebreaking and Signals Intelligence* (Londra: Frank Cass, 1986)

Denson, Bryan, *The Spy's Son: The True Story of the Highest-Ranking CIA Officer Ever Convicted of Espionage and the Son He Trained to Spy for Russia* (New York: Atlantic Monthly Press, 2015)

Dessert, Daniel, *Argent, pouvoir et société au Grand Siècle* (Paris: Fayard, 1984)

Díaz del Castillo, Bernal, *History of the Conquest of New Spain*, traducere de J. Cohen (Londra: Penguin Books, 1963) [Bernal Díaz del Castillo, *Adevărata istorie a cuceririi Noii Spanii*, traducere Maria Berza, Editura Meridiane, Bucureşti, 1986.]

Dickie, M.W., *Magic and Magicians in the Greco-Roman World* (Londra: Routledge, 2001)

Dictionnaire de biographie française, sous la direction de J. Balteau, A. Rastoul et M. Prévost, avec le concours de nombreux collaborateurs (Paris: Letouzey et Ané, 1929)

Dillard, James E. şi Walter T. Hitchcock (editori), *The Intelligence Revolution and Modern Warfare* (Chicago: Imprint Publications, 1996)

Dillon, Matthew, *Omens and Oracles: Divination in Ancient Greece* (Londra: Routledge, 2017)

A discouerie of the treasons practised and attempted against the Queenes Maies-tie and the realme, [by] Francis Throckemorton, who was for the same arraigned and condemned in Guyld Hall, in the citie of London, the one and twentie day of May last past (Londra: tipărit de Christopher Barker, 1584)

Dmitrieva, Olga şi Natalya Abramova (editori), *Britannia and Muscovy* (New Haven, Conn.: Yale Center for British Art, 2006)

Dobrynin, Anatoly, *In Confidence* (New York: Times Books, 1995)

Doerries, Reinhard R., *Imperial Challenge: Ambassador Count Bernstorff and German–American Relations, 1908-1917* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1989)

Don, Patricia Lopes, *Bonfires of Culture: Franciscans, Indigenous Leaders and the Inquisition in Early Mexico, 1524-1540* (Norman: University of Oklahoma Press, 2010)

Dorwart, Jeffery M., *The Office of Naval Intelligence: The Birth of America's First Intelligence Agency* (Annapolis, Md: Naval Institute Press, 1979)

—, „The Roosevelt–Astor Espionage Ring", *New York History*, vol. LXII (iulie 1981), nr. 3

Douglas, Hugh, *Jacobite Spy Wars: Moles, Rogues and Treachery* (Stroud: Sutton, 1999)

Dowling, Timothy C., *The Brusilov Offensive* (Bloomington: Indiana University Press, 2009

Duchesne, Ricardo, *The Uniqueness of Western Civilization* (Leiden: Brill, 2011)

Duffy, Christopher, *Frederick the Great: A Military Life* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1985)

Duffy, Eamon, „The Repression of Heresy in England", în Agostino Borromeo (ed.), *L'Inquisizione: Atti del Simposio internazionale*, Vatican, 29-31 octombrie 1998 (Vatican: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2003)

Dugdale, Blanche E.C., *Balfour: A Life of Arthur James Balfour*, 2 volume (Londra: Hutchinson, 1936-1937)

Duke, Alastair, „The «Inquisition» and the Repression of Religious Dissent in the Habsburg Netherlands (1521-1566)", în Agostino Borromeo (ed.), *L'Inquisizione: Atti del Simposio internazionale*, Vatican, 29-31 octombrie 1998 (Vatican: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2003)

Dulles, Allen W., *The Craft of Intelligence* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1963)

Dumas, Alexandre, *Histoire de la vie politique et privée de Louis-Philippe* (Paris: Dufour et Mulat, 1852)

Dunlop, Richard, *Donovan: America's Master Spy* (New York: Skyhorse, 2014)

Dunn, Dennis J., *Caught between Roosevelt and Stalin: America's Ambassadors to Moscow* (Lexington: University Press of Kentucky, 1998)

Durey, Michael, „Lord Grenville and the «Smoking Gun»: The Plot to Assassinate the French Directory in 1798-1799 Reconsidered", *The Historical Journal*, vol. 45 (2002)

—, „William Wickham, the Christ Church Connection and the Rise and Fall of the Security Service in Britain, 1793-1801", *English Historical Review*, vol. 121 (2006), nr. 492

—, *William Wickham, Master Spy: The Secret War against the French Revolution* (Londra: Pickering & Chatto, 2009)

Dursteler, Eric R., „The Bailo in Constantinople: Crisis and Career in Venice's Early Modern Diplomatic Corps", *Mediterranean Historical Review*, vol. 16 (2001), nr. 2

—, „Power and Information: The Venetian Postal System in the Mediterranean, 1573-1645", în *From Florence to the Mediterranean: Studies in Honor of Anthony Molho* (Florenţa: Olschki, 2009)

Dutton, Roy, *Forgotten Heroes: The Charge of the Light Brigade* (Wallasley: Infodial, 2007)

Duvernoy, Jean (ed.), *Le Registre d'Inquisition de Jacques Fournier*, 3 volume (Paris: Mouton, 1978)

Economist, „Sun Tzu and the Art of Soft Power", 17 decembrie 2011

Edney, Matthew, *Mapping an Empire* (Chicago: University of Chicago Press, 1997)

Eisenhower, Dwight D., *Crusade in Europe* (New York: Doubleday, 1948) [Citatele în limba română sunt preluate din Eisenhower, *Cruciadă în Europa*, traducere de N. Minei, Editura Politică, Bucureşti, 1975, pp. 430-431 (*N.t.*)]

Ekberg, Carl J., „From Dutch to European War: Louis XIV and Louvois are Tested", *French Historical Studies*, vol. 8 (1974), nr. 3

Elkner, Julie, „Constructing the Chekist: The Cult of State Security in Soviet and Post-Soviet Russia", teză de doctorat (Cambridge University, 2009)

—, *Russia and the Cult of State Security: The Chekist Tradition, from Lenin to Putin* (Londra: Routledge, 2011)

Elliott, J.H., *Richelieu and Olivares* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984)

Ellis, Kenneth, *The Post Office in the Eighteenth Century: A Study in Administrative History* (Londra: Oxford University Press, 1958)

Emsley, Clive, „The Home Office and Its Sources of Information and Investigation 1791-1801", *English Historical Review*, vol. 94 (1979)

Engels, Donald W., *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army* (Los Angeles: University of California Press, 1980)

Epkenhans, Michael (ed.), *Das ereignisreiche Leben eines „Wilhelminers": Tagebücher, Briefe, Aufzeichnungen 1901 bis 1920* (München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2004)

Erskine, Ralph, „The 1944 Naval BRUSA Agreement and Its Aftermath", *Cryptologia*, vol. 30 (2006), nr. 1

—, „William Friedman's Bletchley Park Diary: A Different View", *Intelligence and National Security*, vol. 22 (2007), nr. 3

— şi Michael Smith, *The Bletchley Park Codebreakers* (Londra: Biteback, 2011)

Esenwein, George Richard, *Anarchist Ideology and the Working-Class Movement in Spain, 1868-1898* (Berkeley/Los Angeles: University of California Press, 1989)

Etzioni, Amitai, „Talking to the Muslim World: How, and with Whom?", *International Affairs*, vol. 92 (2016), nr. 6

Evans, Richard, *Rereading German History: From Unification to Reunification 1800-1996* (Londra: Routledge, 2002)

Everth, Erich, *Die Öffentlichkeit in der Aussenpolitik von Karl V bis Napoleon* (Jena: Verlag von Gustav Fischer, 1931)

Falkenhayn, General Erich von, *The German General Staff and Its Decisions, 1914-1916* (New York: Dodd, Mead & Co., 1920)

Faught, C. Brad, *Clive: Founder of British India* (Washington, DC: Potomac Books, 2013)

Favier, Jean, „Traits généraux et traits spécifiques de l'administration pontificale", în *Le Fonctionnement administratif de la Papauté d'Avignon* (Roma: École Française de Roma, 1990)

Ferguson, John, *Greek and Roman Religion: A Source Book* (Park Ridge, NJ: Noyes Press, 1980)

Ferguson, Kathy E., *Emma Goldman: Political Thinking in the Street* (Lanham, Md: Rowman & Littlefield Publishers, 2011)

Ferguson, Niall, *The Square and the Tower: Networks, Hierarchies and the Struggle for Global Power* (Londra: Allen Lane, 2017)

Ferling, John E., *The First of Men* (Knoxville: University of Tennessee Press, 1988)

Ferrill, Arther, „Roman Military Intelligence", în Keith Neilson şi B.J.C. McKercher (editori), *Go Spy the Land: Military Intelligence in History* (Westport, Conn.: Praeger, 1992)

Ferris, John, „Before «Room 40»: The British Empire and Signals Intelligence 1898-1914", *Journal of Strategic Studies*, vol. 12 (1989), nr. 4

—, „From Broadway House to Bletchley Park: The Diary of Captain Malcolm Kennedy, 1935-1946", *Intelligence and National Security*, vol. 4 (1989), nr. 3

— (ed.), *British Army and Signals Intelligence during the First World War* (Stroud: Alan Sutton, 1992)

—, „Connaissances, influence et pouvoir: Les Services de renseignements britanniques et la Première Guerre mondiale", în Frédéric Guelton şi Abdil Bicer (editori), *Naissance et évolution du renseignement dans l'espace européen (1870-1940)* (Paris: Service Historique de la Défense, 2006)

—, „Lord Salisbury, Secret Intelligence and British Policy toward Russia and Central Asia, 1874-1878", în John Ferris, *Intelligence and Strategy: Selected Essays* (Londra: Routledge, 2007)

—, „British Intelligence and the Old World Order, 1715 to 1956", în Greg Kennedy (ed.), *Imperial Defence: The Old World Order, 1856-1956* (Londra: Routledge, 2008)

—, „Signals Intelligence in War and Power Politics, 1914-2010", în Loch K. Johnson (ed.), *The Oxford Handbook of National Security Intelligence* (New York: Oxford University Press, 2010)

—, „Towards the Second Century of Sigint", discurs la Oriel Colloquium on Universities, *Security and Intelligence Studies*, 22 septembrie 2017

Figes, Orlando, *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924* (Londra: Jonathan Cape, 1996) [Orlando Figes, *Revoluţia rusă*, traducere Cornelia Marinescu, Editura Polirom, Iaşi, 2016 (*N.t.*)]

—, *Crimea: The Last Crusade*, ediţia Kindle (Londra: Penguin Books, 2011) [Orlando Figes, *Crimeea*, traducere Irina Vainovski, Editura Polirom, Iaşi, 2019 (*N.t.*)]

Fijnaut, Cyrille şi Gary T. Marx (editori), *Undercover Police Surveillance in Comparative Perspective* (Haga: Kluwer Law International, 1995)

Filby, P. William, „Bletchley Park and Berkeley Street", *Intelligence and National Security*, vol. 3 (1988), nr. 2

Filjushkin, Alexander, *Ivan the Terrible: A Military History* (Londra: Frontline Books, 2008)

Finkelstein, Israel şi Neil Asher Silberman, *The Bible Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts* (New York: Touchstone, 2002)

Finnegan, Terrence J., *Shooting the Front: Allied Aerial Reconnaissance in the First World War* (Stroud: The History Press, 2011)

Firth, C.H. (ed.), „Thomas Scot's Account of His Actions as an Intelligencer during the Commonwealth", *English Historical Review*, vol. XII (1897)

Fishel, Edwin C., *The Secret War for the Union: The Untold Story of Military Intelligence in the Civil War* (New York: Houghton Mifflin, 1996)

Fishman, Ethan M., William D. Pederson şi Mark J. Rozell (editori), *George Washington: Foundation of Presidential Leadership and Character* (Westport, Conn.: Praeger, 2001)

Fishwick, Duncan, „An Early Christian Cryptogram?", CCHA Report, 26 (1959)

Fitzgerald, Penelope, *The Knox Brothers* (Londra: Macmillan, 1977)

Fitzpatrick, John C. (ed.), *The Writings of George Washington* (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1931-1944)

Fleet, Kate, „Turks, Italians and Intelligence in the Fourteenth and Fifteenth Centuries", în Çiğdem Balim-Harding şi Colin Imber (editori), *The Balance of Truth: Essays in Honour of Professor Geoffrey Lewis* (Istanbul: Isis Press, 2000)

Fleming, Thomas, „George Washington, General", în Robert Cowley (ed.), *Experience of War* (New York: W.W. Norton, 1992)

Fletcher, Catherine, *The Divorce of Henry VIII: The Untold Story* (Londra: Virago, 2013)

Fletcher, Giles, *Of the Russe Commonwealth* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1966 [publicat prima dată în 1591])

Flexner, James T., *George Washington: The Forge of Experience (1732-1775)* (Londra: Leo Cooper, 1973)

Flower, Michael, *Attyah, The Seer in Ancient Greece* (Berkeley/Los Angeles: University of California Press, 2008)

Fontenrose, Joseph, *The Delphic Oracle, Its Responses and Operations, with a Catalogue of Responses* (Berkeley/Los Angeles: University of California Press, 1981)

Forcade, Olivier, *La République secrète: Histoire des services spéciaux français de 1918 à 1939* (Paris: Nouveau Monde, 2008)

Foreign and Commonwealth Office, Historical Branch, *„My Purdah Lady": The Foreign Office and the Secret Vote 1782-1909*, *History Notes No. 7* (septembrie 1994)

Foreign Relations of the United States (Washington, DC: State Department, 1861)

Forrest, Ian, *The Detection of Heresy in Late Medieval England* (Oxford: Oxford University Press, 2005)

Förster, Stig şi Jorg Nagler, *On the Road to Total War: The American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002)

Fowler, Robert (ed.), *The Cambridge Companion to Homer* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004) [Citatele în limba română sunt preluate din Homer, *Odiseea*, traducere de George Murnu, Editura Univers, Bucureşti, 1971 (*N.t.*)]

Fowler, W.B., *British–American Relations, 1917-1918* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1969)

France, Jean, *Trente ans à la rue des Saussaies. Ligues et complots* (Paris: Gallimard, 1931)

Frank, Katherine, *Indira: The Life of Indira Nehru Gandhi* (Londra: HarperCollins, 2001)

Fraser, Antonia, *The Gunpowder Plot: Terror and Faith in 1605* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1996)

Fraser, George MacDonald, *Flashman in the Great Game* (Londra: HarperCollins, 1973)

Fraser, Peter, *The Intelligence of the Secretaries of State and Their Monopoly of Licensed News, 1660-1688* (Cambridge: Cambridge University Press, 1956)

Fraser, Sarah, *The Last Highlander: Scotland's Most Notorious Clan Chief, Rebel and Double Agent* (Londra: HarperPress, 2012)

Freedman, Lawrence, „Defence", în Anthony Seldon (ed.), *The Blair Effect: The Blair Government 1997-2001* (Londra: Little, Brown, 2001)

Freeman, Peter, „MI1(b) and the Origins of British Diplomatic Cryptanalysis", *Intelligence and National Security*, vol. 22 (2007), nr. 2

Freidel, F.B., *Franklin D. Roosevelt* (Boston: Little, Brown, 1952-73), vol. 2: *The Ordeal (1954)*; vol. 3: *The Triumph (1956)*

Freitag, Sabine, Markus Mösslang şi Peter Wende (editori), *British Envoys to Germany, 1816-1866*, 2 volume (Cambridge: Cambridge University Press, 2000-2002)

Friedlander, Alan, *The Hammer of the Inquisition: Brother Bernard Délicieux and the Struggle against the Inquisition in Fourteenth-Century France* (Leiden: Brill, 2000)

Friedman, William F., *Bletchley Park Diary*, ed. Colin MacKinnon; http://www.colinmackinnon.com/files/The_Bletchley_Park_Diary_of_William_F._Friedman_E.pdf

Frigo, Daniela, „Introduction", în Daniela Frigo (ed.), *Politics and Diplomacy in Early Modern Italy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000)

Fromkin, David, „The Great Game in Asia", *Foreign Affairs*, primăvara 1980

Fubini, Riccardo, „Diplomacy and Government in the Italian City-States of the Fifteenth Century (Florence and Venice)", în Daniela Frigo (ed.), *Politics and Diplomacy in Early Modern Italy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000)

Fuhrmann, Christopher J., *Policing the Roman Empire: Soldiers, Administration and Public Order*, ediţia Kindle (Oxford: Oxford University Press, 2011)

Fuller, William C. Jr., „The Russian Empire", în Ernest R. May, *Knowing One's Enemies: Intelligence Assessment before the Two World Wars* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984)

—, *The Foe Within: Fantasies of Treason and the End of Imperial Russia* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2006)

Fursenko, Alexander şi Timothy Naftali, *„One Hell of a Gamble": Khrushchev, Kennedy, Castro and the Cuban Missile Crisis, 1958-1964* (Londra: John Murray, 1997)

——, *Khrushchev's Cold War: The Inside Story of an American Adversary* (New York: W.W. Norton, 2006)

Gabriel, Mary, *Love and Capital: Karl and Jenny Marx and the Birth of a Revolution* (Londra: Hachette, 2011)

Gabriel, Richard A., *Scipio Africanus: Rome's Greatest General* (Washington, DC: Potomac Books, 2008)

—, *Muhammad: Islam's First Great General* (Norman: University of Oklahoma Press, 2011)

Gaddis, John Lewis, *The Cold War* (Londra: Allen Lane, 2006) [John Lewis Gaddis, *Războiul rece*, trad. Diana Puşcaşu Ţuţuianu, Editura RAO International Publishing Company, Bucureşti, 2009 (*N.t.*)]

Gaddis, Michael, *There is No Crime for Those Who Have Christ: Religious Violence in the Christian Roman Empire* (Berkeley: University of California Press, 2005)

Gannon, Paul, *Inside Room 40: The Codebreakers of World War 1* (Hersham: Ian Allan, 2010)

Garrett, Jane, *The Triumphs of Providence: The Assassination Plot, 1696* (Cambridge: Cambridge University Press, 1980)

Garthoff, Raymond L., „The KGB Reports to Gorbachev”, *Intelligence and National Security*, vol. 11 (1996), nr. 2

Gasnault, Pierre, „L’Élaboration des lettres secrètes des papes d’Avignon: Chambre et Chancellerie”, în *Le Fonctionnement administratif de la Papauté d’Avignon* (Roma: École Française de Rome, 1990)

Gates, Robert, *From the Shadows* (New York: Touchstone, 1997)

Gaunt, Admiral Sir Guy, *The Yield of the Years* (Londra: Hutchinson, 1940)

Geifman, Anna, *Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1995)

—, *Entangled in Terror: The Azef Affair and the Russian Revolution* (Lanham, Md: Rowman and Littlefield, 2000)

Genêt, Stéphane, *Les Espions des lumières: Actions secrètes et espionnage militaire au temps de Louis XV* (Paris: Ministère de la Défense, 2013)

Gerolymatos, André, *Espionage and Treason: A Study of the Proxenia in Political and Military Intelligence Gathering in Classical Greece* (Amsterdam: J.C. Gieben, 1986)

Getty, J. Arch şi Oleg V. Naumov (editori), *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2002)

Gevorkyan, Nataliya, Natalya Timakova şi Andrei Kolesnikov, *First Person: An Astonishingly Frank Self-Portrait by Russia’s President Vladimir Putin* (Londra: Hutchinson, 2000)

Gilbert, Martin, *Winston S. Churchill*, 8 volume (Londra: Heinemann, 1966-1988); vol. 3: *The Challenge of War, 1914-1916* (1971); vol. 6: *Finest Hour, 1939-1941* (1983)

—, „Final Solution”, în I.C.B. Dear şi M.R.D. Foot (editori), *The Oxford Companion to the Second World War* (Oxford: Oxford University Press, 1995)

—, *Auschwitz and the Allies* (Londra: Pimlico, 2001)

Gioe, David, „The Anglo-American Special Intelligence Relationship: Wartime Causes and Cold War Consequences, 1940-63”, teză de doctorat (University of Cambridge, 2014)

—, Len Scott şi Christopher Andrew (editori), *An International History of the Cuban Missile Crisis: A 50-Year Retrospective* (Londra: Routledge, 2014)

Girard, Louis, *Napoléon III* (Paris: Hachette, 1993)

Giustiniani, Sebastiano, *Four Years at the Court of Henry VIII: Selection of Despatches Written by the Venetian Ambassador... January 12th, 1515, to July 26th, 1519*, editat şi tradus de Rawdon Lubbock Brown, 2 volume (Cambridge: Cambridge University Press, 2013 [publicat prima dată în 1854])

Given, James B., „A Medieval Inquisitor at Work: Bernard Gui, 3 March 1308 to 19 June 1323”, în Samuel K. Cohn Jr. şi Steven A. Epstein (editori), *Portraits of Medieval and Renaissance Living: Essays in Memory of David Herlihy* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996)

—, *Inquisition and Medieval Society: Power, Discipline and Resistance in Languedoc* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1997)

— (ed. şi trad.), *The Fragmentary History of Priscus: Attila, the Huns and the Roman Empire, AD 430-476* (Merchantville, NJ: Evolution Publishing, 2014)

Given-Wilson, Chris, *Henry IV* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2016)

Gladwell, Malcolm, „Daniel Ellsberg, Edward Snowden, and the Modern Whistle-Blower”, New Yorker, 19 şi 26 decembrie 2016

Gleichen, Edward, *A Guardsman’s Memories: A Book of Recollections* (Londra: W. Blackwood & Son, 1932)

Glover, Michael, „When the Congress wasn’t Dancing”, *History Today*, vol. 28 (1978), nr. 2

Godman, Peter, *The Saint as Censor: Robert Bellarmine between Inquisition and Index* (Leiden: Brill, 2000)

—, *Silent Masters: Latin Literature and Its Censors in the High Middle Ages* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000)

—, *Paradoxes of Conscience in the High Middle Ages: Abelard, Heloise and the Archpoet* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009)

Goffman, Daniel, „Negotiating with the Renaissance State: The Ottoman Empire and the New Diplomacy", în Virginia Aksan şi Daniel Goffman (editori), *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007)

Goldsworthy, Adrian Keith, *Caesar: The Life of a Colossus* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2006)

—, *Pax Romana: War, Peace and Conquest in the Roman World* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2016)

Goodman, Allen E., *In from the Cold: The Report of the Twentieth Century Fund Task Force on the Future of U.S. Intelligence* (Washington, DC: Brookings Institution Press, 1996)

Goodman, Michael S., „Avoiding Surprise: The Nicoll Report and Intelligence Analysis", în Michael S. Goodman şi Robert S. Dover (editori), *Learning from the Secret Past: Cases in British Intelligence History* (Washington, D.C.: Georgetown University Press, 2011)

—, *The Official History of the Joint Intelligence Committee*, 2 volume (Londra: Routledge, 2014-2017)

Gorbachev, Mikhail, *The August Coup: The Truth and the Lessons* (Londra: HarperCollins, 1991)

Gorbunov, Evgheni, *Vostocini rubej: OKDVA protiviaponskoi armii* (Moscova: Veche, 2010)

Gordievsky, Oleg, *Next Stop Execution* (Londra: Macmillan, 1995)

Gordon, Andrew, *The Rules of the Game: Jutland and British Naval Command* (Londra: John Murray, 1996)

Goren, Haim, Eran Dolev şi Yigal Sheffy (editori), *Palestine and World War I: Grand Strategy, Military Tactics and Culture in War* (Londra: I.B. Tauris, 2014)

Gorodetsky, Gabriel (ed.), *The Maisky Diaries: Red Ambassador to the Court of St James's 1932-1943* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2015)

Gotteri, Nicole, *La Police secrète du Premier Empire: Bulletins quotidiens adressés par Savary à l'Empereur*, 7 volume (Paris: Champion, 1997-2004)

Grainger, John D., *The Battle of Yorktown, 1781: A Reassessment* (Woodbridge: Boydell Press, 2005)

Grant, Michael, *The Routledge Atlas of Classical History*, ediţia a 5-a (Londra: Routledge, 1994)

Green, Peter, „He Found the Real Alexander", *New York Review of Books*, 22 noiembrie 2012

—, „Questions of Class", *London Review of Books*, 25 aprilie 2013

Green, Toby, *Inquisition: The Reign of Fear* (Londra: Pan Books, 2008)

Gregg, Edward, „The Jacobite Career of John, Earl of Mar", în Eveline Cruikshanks (ed.), *Ideology and Conspiracy: Aspects of Jacobitism, 1689-1759* (Edinburgh: John Donald, 1982)

Griffin, Eric, „The Specter of Spain in John Smith's Colonial Writing", în Robert Appelbaum şi John Wood Sweet (editori), *Envisioning an English Empire: Jamestown and the Making of the North Atlantic World* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005)

Griffith, Samuel B. (ed.şi trad.), *Sun Tzu: The Art of War*, ediţie revizuită (Oxford: Oxford University Press, 1971)

— (ed. şi trad.), *The Illustrated Art of War* (Oxford: Oxford University Press, 2005)

Grillon, Pierre (ed.), *Les Papiers de Richelieu. Section politique intérieure, correspondance et papiers d'Etat*, 6 volume (Paris: A. Pedone, 1975-1985)

Grosse Politik der europäischen Kabinette 1871-1914, Die. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, editori Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy şi Friedrich Thimme, Reihen 1-5, 40 volume (Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1922-1927)

Guelton, Frédéric şi Abdil Bicer (editori), *Naissance et évolution du renseignement dans l'espace européen (1870-1940)* (Paris: Service Historique de la Défense, 2006)

Guillaume, A. (ed. şi trad.), *The Life of Muhammad: A Translation of Ishāq's 'Sīrat rasūl Allāh* (Oxford: Oxford University Press, 1955)

Guillemin, Henri, „L'Affaire Dreyfus. Le Télégramme du 2 novembre", *Mercure de France*, vol. CCCXXXIX (1960)

Guillois, Antoine, *Les Bibliothèques particulières de l'Empereur Napoléon* (Paris: Librairie Henri Leclerc, 1900)

Gürkan, Emrah Safa, „The Efficacy of Ottoman Counter-Intelligence in the 16th Century", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 65 (2012), nr. 1

—, „Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens and the Ottoman–Habsburg Rivalry", disertaţie de doctorat (Washington, DC: Georgetown University, 2012)

Gurwood, John (ed.), *The Dispatches of Field Marshal the Duke of Wellington during His Various Campaigns... from 1799 to 1818*, 3 volume (Londra: J. Murray, 1837)

Gustafson, Kristian, „The CIA and Chile, 1964-1974", disertaţie de doctorat (University of Cambridge, 2005)

—, *Hostile Intent: US Covert Operations in Chile, 1964-1974* (Washington, DC: Potomac Books, 2007)

Guy, John, *Queen of Scots: The True Life of Mary Stuart* (New York: Mariner Books, 2005)

Hagen, Louis (ed.), *The Schellenberg Memoirs* (Londra: André Deutsch, 1956)

Hagenloh, Paul, *Stalin's Police: Public Order and Mass Repression in the USSR, 1926-1941* (Baltimore: Johns Hopkins Press, 2009)

Hague, William, *William Pitt the Younger: A Biography*, ediţia Kindle (Londra: HarperCollins, 2004)

Haigh, Christopher, *Elizabeth I*, ediţia a 2-a (Londra: Longman, 1998)

Haines, Gerald, „The CIA's Own Effort to Understand and Document Its Past: A Brief History of the CIA History Program, 1950-1955", în Rhodri Jeffreys-Jones şi Christopher Andrew (editori), *Eternal Vigilance? 50 Years of the CIA* (Londra: Frank Cass, 1997)

Haldon, John, *A Critical Commentary on The Taktika of Leo VI* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2014)

Hall, Henry Foljambe, *Napoleon's Notes on English History Made on the Eve of the French Revolution*, ed. facsimil (Whitefish, Mont.: Kessinger Publishing, 2007)

Halperin, Charles J., „Did Ivan IV's Oprichniki Carry Dogs' Heads on Their Horses?", *Canadian–American Slavic Studies*, vol. 46 (2012)

Hamel, Debra, *The Mutilation of the Herms: Unpacking an Ancient Mystery* (North Haven, Conn.: Debra Hamel, 2012)

Hamilton, Richard F., „War Planning: Obvious Needs, Not So Obvious Solutions", în Richard F. Hamilton şi Holger H. Herwig (editori), *War Planning 1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010)

— şi Holger H. Herwig (editori), *The Origins of World War I* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003)

— (editori), *War Planning 1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010)
Hampson, Norman, *A Social History of the French Revolution* (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1963)
Hanson, Philip, *Soviet Industrial Espionage: Some New Information* (Londra: RIIA, 1987)
Harari, Yuval Noah, *Sapiens: A Brief History of Humankind* (Londra: Vintage, 2015) [Citatele în limba română sunt preluate din *Sapiens. Scurtă istorie a omenirii*, traducere de Adrian Şerban, Editura Polirom, Iaşi, 2017 (*N.t.*)]
—, *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow* (Londra: Vintage, 2017)
Harcave, Sidney, *Count Sergei Witte and the Twilight of Imperial Russia: A Biography* (Londra: Routledge, 2015)
Harding, Luke, *The Snowden Files: The Inside Story of the World's Most Wanted Man* (Londra: Guardian Faber, 2014)
Harding, Richard, *The Emergence of Britain's Global Naval Supremacy: The War of 1739-1748* (Woodbridge: Boydell Press, 2010)
Harris, Stephen M., *British Military Intelligence in the Crimean War, 1854-1856* (Londra: Frank Cass, 1999)
Harris, Tim, *Revolution: The Great Crisis of the British Monarchy, 1685-1720* (Londra: Penguin Books, 2007)
—, *Rebellion: Britain's First Stuart Kings* (Oxford: Oxford University Press, 2013)
Hart, Peter, *Fire and Movement: The British Expeditionary Force and the Campaign of 1914* (Oxford: Oxford University Press, 2015)
Haslam, Jonathan, *Near and Distant Neighbours: A New History of Soviet Intelligence* (Oxford: Oxford University Press, 2015)
—, *The Secret War: Spies, Codes and Guerrillas 1939-1945* (Londra: William Collins, 2015)
Hauterive, Ernest d', *La Police secrète du Premier Empire. Bulletins quotidiens adressés par Fouché à l'Empereur*, 5 volume (Paris: Perrin et Clavreuil, 1908-1964)
Hayden, Michael V., *Playing to the Edge: American Intelligence in the Age of Terror* (New York: Penguin Books, 2016)
Haynes, John Earl şi Harvey Klehr, *VENONA: Decoding Soviet Espionage in America* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1999)
—, *In Denial: Historians, Communism and Espionage* (San Francisco: Encounter, 2003)
— şi Alexander Vassiliev, *Spies: The Rise and Fall of the KGB in America* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2009)
Hearn, Karen, *Dynasties* (Londra: Tate Gallery, 1995)
Heather, Peter, *The Fall of the Roman Empire* (Londra: Macmillan, 2005)
—, *The Restoration of Rome: Barbarian Popes and Imperial Pretenders* (Londra: Macmillan, 2013)
Hebbert, F.J. şi G.A. Rothrock, *Soldier of France: Sébastien Le Prestre de Vauban, 1633-1707* (New York: Peter Lang, 1989)
Hegghammer, Thomas, „The Rise of Muslim Foreign Fighters: Islam and the Globalization of Jihad", *International Security*, vol. 35 (2010/2011), nr. 3
Heinemann, Arnim, John L. Meloy, Tarif Khalidi şi Manfred Kropp (editori), *Al-Jāhiz: A Muslim Humanist for Our Time* (Würzburg: Ergon Verlag in Kommission, 2009)
Heirman, Ann, Paolo De Troia şi Jan Parmentier, „Francesco Sambiasi, a Missing Link in European Map Making in China?", *Imago Mundi*, vol. 61 (2009), nr. 1
Hénin, Pierre-Yves, *Le Plan Schlieffen: Un mois de guerre, deux siècles de controverses* (Paris: Economica, 2012)
Herman, Michael, *Intelligence Power in Peace and War* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996)

—, „Intelligence as Threats and Reassurance”, în Michael Herman şi Gwilym Hughes (editori), *Intelligence in the Cold War: What Difference Did It Make?* (Londra: Routledge, 2012)

Hernán, E.G., „The Price of Spying at the Battle of Lepanto”, *Eurasian Studies*, vol. II (2003), nr. 2

Herodot, *Istorii* [Citatele în limba română sunt preluate din Herodot, *Istorii*, traducere de Adelina Piatkowski şi Felicia Vanţ-Şerf, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961-1964 (*N.t.*)]

Hertsgaard, Mark, *Bravehearts: Whistle Blowing in the Age of Snowden* (New York: Hot Books, 2016)

Herwig, Holger, „Imperial Germany”, în Ernest R. May, *Knowing One’s Enemies: Intelligence Assessment before the Two World Wars* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984)

—, *The First World War: Germany and Austria–Hungary, 1914-1918* (Londra: A&C Black, 2014)

Hesk, Jon, *Deception and Democracy in Classical Athens* (Cambridge: Cabridge University Press, 2000)

Heuer, Richards J. Jr, *Psychology of Intelligence Analysis* (Washington, DC: CIA Center for the Study of Intelligence, 2007); https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/psychology-of-intelligence-analysis

Hewitson, Mark, *Nationalism in Germany, 1848-1866: Revolutionary Nation* (Londra: Palgrave Macmillan, 2010)

Hewitt, James (ed.), *Eyewitnesses to Nelson’s Battles* (Londra: Osprey, 1972)

Hiley, Nicholas, „The Failure of British Espionage against Germany, 1907-14”, *Historical Journal*, vol. 26 (1983), nr. 4

Hill, G.A., *Go Spy the Land* (Londra: Cassell, 1932)

Hilton, Boyd, *A Mad, Bad and Dangerous People? England 1783-1846* (Oxford: Oxford University Press, 2006)

Hingley, Richard şi Christina Unwin, *Boudica: Iron Age Warrior Queen* (Londra: Hambledon Continuum, 2006)

Hinsley, Sir F.H., *British Intelligence in the Second World War*, ediţie prescurtată (Londra: HMSO, 1993)

— şi Alan Stripp (editori), *Codebreakers: The Inside Story of Bletchley Park* (Oxford: Oxford University Press, 1993)

— et al., *British Intelligence in the Second World War: Its Influence on Strategy and Operations*, vol. 1, 2, 3i, 3ii, 4 (Londra: HMSO, 1979-1990): vol. 2 (1981)

Historia Augusta [Citatele în limba română sunt preluate din *Istoria Augustă*, traducere de David Popescu şi Constantin Drăgulescu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971 (*N.t.*)]

Hitchens, Christopher, „Believe Me, It’s Torture”, *Vanity Fair*, August 2008

Hitler’s Table Talk, 1941-44: His Private Conversations, editori Norman Cameron şi R.H. Stevens; introducere şi prefaţă de H.R. Trevor-Roper (Londra: Phoenix, 2000)

Hoare, Sir Samuel, *The Fourth Seal: The End of a Russian Chapter* (Londra: W. Heinemann, 1930)

Hoetzsch, Otto, *Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus*, 4 volume (Berlin: Reimar Hobbing, 1933-1942)

Hoffman, Bruce, „«Holy Terror»: The Implications of Terrorism Motivated by a Religious Imperative”, *Studies in Conflict and Terrorism*, vol. 18 (1995), nr. 4

—, *Inside Terrorism*, ediţia a 2-a (New York: Columbia University Press, 2006)

Hoffman, David E., *The Dead Hand: The Untold Story of the Cold War Arms Race and Its Dangerous Legacy* (New York: Doubleday, 2009)

Hoffmann, General Max, *The War of Lost Opportunities* (Londra: Kegan Paul, Trench, Trubner, 1924)

—, *War Diaries and Other Papers*, 2 volume, traducere de Eric Sutton (Londra: Martin Secker, 1929)

Höhne, Heinz, *Der Krieg im Dunkeln: Die Geschichte der deutsch-russischen Spionage* (Bindlach: Gondrom 1993)

Holland, Max, „The Lie That Linked CIA to the Kennedy Assassination", *Studies in Intelligence*, nr. 11 (toamna/iarna 2001-2002)

Holland, Tom, *Rubicon: The Triumph and Tragedy of the Roman Republic* (Londra: Little, Brown, 2003) [Citatele în limba română sunt preluate din Holland, *Rubicon: triumful şi tragedia Romei Republicane*, traducere de Doina Lică, Editura BIC ALL, Bucureşti, 2007 (*N.t.*)]

—, *In the Shadow of the Sword: The Battle for Global Empire and the End of the Ancient World* (Londra: Little, Brown, 2012)

Holmes, Richard, *Marlborough: England's Fragile Genius* (Londra: HarperPress, 2008)

Holst, Sanford, *Phoenician Secrets: Exploring the Ancient Mediterranean* (Los Angeles: Santorini, 2011)

Holt, Thaddeus, *The Deceivers: Allied Military Deception in the Second World War* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2004)

Holy Bible, the Authorized (King James) Version [Citatele în limba română sunt preluate din *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 2001 (*N.t.*)]

Homer, *The Iliad*, traducere de E.V. Rieu, traducere redactată şi revizuită de Peter Jones (Londra: Penguin Books, 2014) [Citatele în limba română sunt preluate din Homer, *Iliada*, trad. de George Murnu, Edit. de Stat pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1955, nota trad.]

Honan, Park, *Christopher Marlowe: Poet and Spy* (Oxford: Oxford University Press, 2005)

Hopkins, Keith, „Christian Number and Its Implications", *Journal of Early Christian Studies*, vol. 6 (1998), nr. 2

— şi Mary Beard, *The Colosseum* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2005)

Hopkins, Lisa, *A Christopher Marlowe Chronology* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005)

Hopkins, Paul, „Sham Plots and Real Plots in the 1690s", în Eveline Cruikshanks (ed.), *Ideology and Conspiracy: Aspects of Jacobitism, 1689-1759* (Edinburgh: John Donald, 1982)

Hopkirk, Peter, *Trespassers on the Roof of the World: The Race for Lhasa* (Oxford: Oxford University Press, 1983)

—, *The Great Game: On Secret Service in High Asia*, ediţia a 2-a (Londra: John Murray, 2006)

Horn, James, „Imperfect Understandings: Rumor, Knowledge, and Uncertainty in Early Virginia", în Peter C. Mancall (ed.), *The Atlantic World and Virginia, 1550-1624* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2007)

Hornblower, Simon, şi Antony Spawforth (editori), *The Oxford Companion to Classical Civilization* (Oxford: Oxford University Press, 1998)

Hosking, Geoffrey, *Russia: People and Empire 1552-1917* (Londra: HarperCollins, 1997)

—, *Russia and the Russians: A History* (Cambridge, Mass.: Belknap Press, 2001)

Hossain, Kimberly Lynn, „Was Adam the First Heretic? Diego de Simancas, Luis de Páramo, and the Origins of Inquisitorial Practice", *Archiv für Reformations-geschichte*, vol. 97 (2006)

Howard, Michael, *British Intelligence in the Second World War*, vol. 5: *Strategic Deception* (Londra: HMSO, 1990)

Howe, Sir Geoffrey, *Conflict of Loyalty* (Londra: Macmillan, 1994)

Hoyos, Dexter (ed.), *A Companion to the Punic Wars* (Chichester: Wiley Blackwell, 2015)

Huckaby, Jessica M. şi Mark E. Stout, „Al Qaida's Views of Authoritarian Intelligence Services", *Intelligence and National Security*, vol. 25 (2010), nr. 3

Hudson, Rex, *The Sociology and Psychology of Terrorism: Who Becomes a Terrorist and Why?* (Washington, DC: Federal Research Division of the Library of Congress, September 1999)

Huertner, Johannes (ed.), *Paul von Hintze: Marineoffizier, Diplomat, Staatssekretär. Dokumente einer Karriere zwischen Militär und Politik, 1903-1918* (München: Harald Boldt Verlag, 1998)

Hughes, Charles (ed.), „Nicholas Faunt's Discourse Touching the Office of Principal Secretary of Estate &c. 1592", *English Historical Review*, vol. 20 (1905), nr. 79

Hughes, Matthew, „Field Marshal Viscount Allenby: One of the Great Captains of History?", în Haim Goren, Eran Dolev şi Yigal Sheffy (editori), *Palestine and World War I: Grand Strategy, Military Tactics and Culture in War* (Londra: I.B. Tauris, 2014)

Hugon, Alain, „L'Affaire L'Hoste ou la tentation espagnole (1604)", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, vol. 42 (1995), nr. 3

—, „Les Rendez-vous manqués de Gérard de Raffis. Espionnage et retournement idéologique sous le règne de Henri IV", *Revue historique*, vol. 296 (1996), nr. 1

—, *Au service du roi catholique, „honorables ambassadeurs" et „divins espions": Représentation diplomatique et service secret dans les relations hispano-françaises de 1598 à 1635* (Madrid: Casa de Velázquez, 2004)

Hunt, Lynn, *Culture and Class in the French Revolution* (Londra: Methuen, 1986)

Huskisson, William, *The Speeches of the Right Honourable William Huskisson, with a Biographical Memoir*, 3 volume (Londra: John Murray, 1931)

Hutchinson, Robert, *Elizabeth's Spy Master: Francis Walsingham and the Secret War That Saved England* (Weidenfeld & Nicolson, 2006)

—, *The Spanish Armada* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2013)

Hutton, Patrick H., *The Cult of the Revolutionary Tradition: The Blanquists in French Politics, 1864-1893* (Berkeley: University of California Press, 1981)

Hutton, Ronald, *The Restoration: A Political and Religious History of England and Wales, 1658-1667* (Oxford: Oxford University Press, 1993)

Hyam, Ronald, *Britain's Declining Empire: The Road to Decolonisation* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008)

I Documenti Diplomatici Italiani (1908-1914) (Roma: Libreria dello Stato, 1951-)

Ianin, V.L., „Medieval Novgorod", în Maureen Perrie (ed.), *The Cambridge History of Russia*, vol. 1: *From Early Rus' to 1689* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006)

Ignatiev, A.A., *Piatdesiat let v stroiu*, vol. 3 (Moscova: Sovetskii Pisatel, 1952)

Iordanou, Ioanna, „What News on the Rialto? The Trade of Information and Early Modern Venice's Centralized Intelligence Organization", *Intelligence and National Security*, vol. 31 (2016), nr. 3

Isaacson, Walter, *Benjamin Franklin: An American Life* (New York: Simon & Schuster, 2003)

İsom-Verhaaren, C., «An Ottoman Report about Martin Luther and the Emperor: New Evidence of the Ottoman Interest in the Protestant Challenge to the Power of Charles V", *Turcica*, vol. 28 (1996)

Israel, Jonathan I. (ed.), *The Anglo-Dutch Moment: Essays on the Glorious Revolution and Its World Impact* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991)

— şi Geoffrey Parker, „Of Providence and Protestant Winds: The Spanish Armada of 1588 and the Dutch Armada of 1688", în Jonathan I. Israel (ed.), *The Anglo-Dutch Moment: Essays on the Glorious Revolution and Its World Impact* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991)

Ivan IV Socineniia (Sankt-Petersburg: Azbuka Klassiki, 2000)

Izmozik, V.S, *„Ciornie kabinetî": Istoria rossiiskoi perliustraţii, XVIII–nacialo XX veka* (Moscova: Novoe literaturnoe obozrenie, 2015)

Jablonsky, David, *Churchill, the Great Game and Total War* (Londra: Routledge, 1991)

Jackson, David (ed.), *The Diaries of George Washington* (Charlottesville: University Press of Virginia, 1976)

James, W.M., *The Eyes of the Navy: A Biographical Study of Admiral Sir Reginald Hall* (Londra: Methuen, 1955)

Jansen, Marc şi Nikita Petrov, *Stalin's Loyal Executioner: People's Commissar Nikolai Ezhov*, *1895-1940* (Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 2002)

Jardine, Lisa, *The Awful End of Prince William the Silent: The First Assassination of a Head of State with a Hand-Gun* (Londra: HarperCollins, 2005)

— şi William Sherman, „Pragmatic Readers: Knowledge Transactions and Scholarly Services in Late Elizabethan England", în Anthony Fletcher şi Peter Roberts (editori), *Religion, Culture and Society in Early Modern Britain: Essays in Honour of Patrick Collinson* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994)

Jeffery, Keith, *MI6: The History of the Secret Intelligence Service, 1909-1949* (Londra: Bloomsbury, 2010)

— *1916: A Global History* (Londra: Bloomsbury, 2015)

Jeffreys-Jones, Rhodri, „Why was the CIA Founded in 1947?", în Rhodri Jeffreys-Jones şi Christopher Andrew (editori), *Eternal Vigilance? 50 Years of the CIA* (Londra: Frank Cass, 1997)

— şi Christopher Andrew (editori), *Eternal Vigilance? 50 Years of the CIA* (Londra: Frank Cass, 1997)

Jenner, C. J., „Turning the Hinge of Fate: Good Source and the UK–U.S. Intelligence Alliance, 1940-1942", *Diplomatic History*, vol. 32 (2008), nr. 2

Jensen, Richard Bach, *The Battle against Anarchist Terrorism: An International History, 1878-1934* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014)

Jervis, Robert, „Reports, Politics, and Intelligence Failures: The Case of Iraq", *Journal of Strategic Studies*, vol. 29 (2006)

—, *Why Intelligence Fails: Lessons from the Iranian Revolution and the Iraq War* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2010)

Joffre, Field Marshal Joseph S.C., *Mémoires du Maréchal Joffre (1910-1917)*, 2 vol. (Paris: Petit-fils de Plone et Nourrit, 1932)

Johnson, James, *Venice Incognito: Masks in the Serene Republic* (Berkeley: University of California Press, 2011)

Johnson, Loch K., „The Aspin–Brown Intelligence Inquiry: Behind the Closed Doors of a Blue Ribbon Commission", *Studies in Intelligence*, vol. 48 (2004), nr. 3

— (ed.), *The Oxford Handbook of National Security Intelligence* (New York: Oxford University Press, 2010)

Johnston, Kenneth R., *Unusual Suspects: Pitt's Reign of Alarm and the Lost Generation of the 1790s* (Oxford: Oxford University Press, 2013)

Joint Committee on the Investigation of the Pearl Harbor Attack, *Pearl Harbor Attack: Hearings*, 79 Cong., ses. 1 şi 2 (Washington, DC: US Government Printing Office, 1946)

Jones, Clyve, „Robert Harley and the Myth of the Golden Thread: Family Piety, Journalism and the History of the Assassination Attempt of 8 March 1711”, *British Library Journal*, 2010

Jones, Frank L., „Engaging the World: Anthony Lake and American Grand Strategy, 1993-1997”, *Historical Journal*, vol. 59 (2016), nr. 3

Jones, H.A., *The War in the Air: Being the Story of the Part Played in the Great War by the Royal Air Force*, vol. 2-6 (Oxford: Oxford University Press, 1922-1937)

Jones, Peter, „Antoine de Guiscard, «Abbé de la Bourlie», «Marquis de Guiscard»„, *British Library Journal*, vol. 8 (1982), nr. 1

Jones, Peter şi Keith Sidwell (editori), *The World of Rome: An Introduction to Roman Culture* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997)

Jones, Seth G. şi Martin C. Libicki, *How Terrorist Groups End: Lessons for Countering al Qa'ida* (Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, 2008)

Jordan, Don şi Michael Walsh, *The King's Revenge: Charles II and the Greatest Manhunt in British History* (Londra: Little, Brown, 2012)

Josephus, Flavius, *Antiquitates Judaicae*; http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0037-0103__Flavius_Josephus__Antiquitates_Judaicae__GR.pdf.html

Jourquin, Jacques, „Bibliothèques particulières de Napoléon”, în Jean Tulard (ed.), *Dictionnaire Napoléon* (Paris: Fayard, 1989)

Jukes, Geoff, „The Soviets and «Ultra»„, *Intelligence and National Security*, vol. 3 (1988), nr. 2

Juurvee, Ivo, „Birth of Russian SIGINT during WWI on the Baltic Sea”, *Intelligence and National Security*, vol. 32 (2017), nr. 3

Kahn, David, *The Codebreakers: The Story of Secret Writing* (New York: Macmillan, 1967)

—, *Hitler's Spies: German Military Intelligence in World War II* (Londra: Hodder & Stoughton, 1978)

—, „Codebreaking in World Wars I and II: The Major Successes and Failures, Their Causes and Their Effects”, în Christopher Andrew şi David Dilks (editori), *The Missing Dimension: Governments and Intelligence Communities in the Twentieth Century* (Londra: Macmillan, 1984)

—, „Pearl Harbor and the Inadequacy of Cryptanalysis”, *Cryptologia*, vol. 15 (1991)

—, „The Intelligence Failure at Pearl Harbor”, *Foreign Affairs*, iarna 1991-1992

—, „Roosevelt, MAGIC and ULTRA”, *Cryptologia*, vol. 14 (1992)

—, *The Reader of Gentlemen's Mail: Herbert O. Yardley and American Intelligence* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2004)

—, „The Future of the Past – Questions in Cryptologic History”, *Cryptologia*, vol. 32 (2008), nr. 1

—, „Intelligence Lessons in Macbeth”, *Intelligence and National Security*, vol. 24 (2009), nr. 2

—, „The Black Code”, în David Kahn, *How I Discovered World War II's Greatest Spy and Other Stories of Intelligence and Code* (Boca Raton, Fla: CTC Press, 2014)

—, „How Garbles Tickled History”, în David Kahn, *How I Discovered World War II's Greatest Spy and Other Stories of Intelligence and Cod*e (Boca Raton, Fla: CTC Press, 2014)

—, *How I Discovered World War II's Greatest Spy and Other Stories of Intelligence and Code* (Boca Raton, Fla: CTC Press, 2014)

Kalugin, Oleg, *Spymaster: My 32 years in Intelligence and Espionage against the West* (Londra: Smyth Gryphon, 1994)

Kamen, Henry, *The Spanish Inquisition: A Historical Revision* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1997)

Kaminsky, Howard, „The Great Schism”, în Michael Jones (ed.), *The New Cambridge Medieval History*, vol. 6 (Cambridge: Cambridge University Press, 2000)

Kampmann, Christoph, „The English Crisis, Emperor Leopold, and the Origins of the Dutch Intervention in 1688”, *The Historical Journal*, vol. 55 (2012), nr. 2

Karatchkova, Elena, „The «Russian Factor» in the Indian Mutiny”, în Marina Carter şi Crispin Bates (editori), *Mutiny at the Margins: New Perspectives on the Indian Uprising of 1857*, vol. 3 (New Delhi: Sage Publications India, 2013)

Karila-Cohen, Pierre, „Les Fonds secrets ou la méfiance légitime”, *Revue Historique*, 205/4, nr. 636

Katzenstein, Peter J., *Disjointed Partners: Austria and Germany since 1815* (Berkeley: University of California Press, 1976)

Kautilya, *The Arthashastra*, editat şi tradus de L.J. Rangarajan (New Delhi/Londra: Penguin Books, 1992)

Keblusek, Marika, „Artists as Cultural and Political Agents”, în Maruka Keblusek şi Badeloch Noldus (editori), *Double Agents: Cultural and Political Brokerage in Early Modern Europe* (Leiden: Brill, 2011)

Keegan, John, *Intelligence in War: Knowledge of the Enemy from Napoleon to Al-Qaeda* (Londra: Hutchinson, 2003)

Keene, Donald, *Emperor of Japan: Meiji and His World, 1852-1912* (New York: Columbia University Press, 2005)

Keene, Raymond, *Karpov–Korchnoi 1978: Parapsychology, Gurus and the KGB* (Edinburgh: Hardinge Simpole Publishing, 2004)

Keiger, John, *France and the Origins of the First World War* (Londra: Macmillan, 1983)

Kelly, Christopher, *The Roman Empire: A Very Short History* (Oxford: Oxford University Press, 2006)

—, *Attila the Hun: Barbarian Terror and the Fall of the Roman Empire* (Londra: Vintage, 2009) [Citatele în limba română sunt preluate din *Attila Hunul: teroarea barbară şi prăbuşirea Imperiului Roman*, traducere de Mihaela Grancea, Editura Corint, Bucureşti, 2012 (*N.t.*)]

Kelly, Ian, *Casanova* (Londra: Hodder & Stoughton, 2009)

Kelly, Thomas, „The Myth of the Skytale”, *Cryptologia*, vol. 22 (1998), nr. 2

Kendall, Elisabeth, „Yemen’s Al-Qa’ida and Poetry as a Weapon of Jihad”, în Elisabeth Kendall şi Ewan Stein (editori), *Twenty-First Century Jihad: Law, Society and Military Action* (Londra: I.B. Tauris, 2015)

—, „Jihadist Propaganda and Its Exploitation of the Arab Poetic Tradition”, în Elisabeth Kendall şi Ahmad Khan (editori), *Reclaiming Islamic Tradition: Modern Interpretations of the Classical Heritage* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016)

Kenna, Shane, *War in the Shadows: The Irish-Americans Who Bombed Victorian Britain* (Dublin: Irish Academic Press, 2013)

Kennan, George F., *Soviet–Americam Relations, 1917-1920*, vol. 1: *Russia Leaves the War* (Londra: Faber and Faber, 1956)

Kennedy, Hugh, *The Great Arab Conquests: How the Spread of Islam Changed the World We Live In* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2007)

Kennedy School of Government, Case Program, „CIA and the Fall of the Soviet Empire: The Politics of «Getting It Right»„, C16-94-12510

Kent, Sherman, „The Need for an Intelligence Literature”, în Donald P. Steury (ed.), *Sherman Kent and the Board of National Estimates: Collected Essays* (Washington, DC: CIA Center for the Study of Intelligence, 1994)

Kenyon, John Philipps, *Robert Spencer, Earl of Sunderland, 1641-1702* (Londra: Longmans, 1958)

Kerautret, Michel, „Frédéric II et Napoléon (1800-1870)”, *Revue de l’Institut Napoléon*, nr. 181 (2000)

Kerner, Alex, „Espionage and Field Intelligence in the Conquest of Mexico, 1519-1521”, *Journal of Military History*, vol. 78 (2014), nr. 2

Kessler, Pamela, *Undercover Washington* (McLean, Va: EPM Publications, 1992)

Ketchum, Robert, *Victory at Georgetown: The Campaign That Won the Revolution* (Georgetown, Washington, DC: Georgetown University Press, 1990)

Khuri, Nick, „New Light on Able Archer ’83: The Dynamics of Misperception, Escalation, and De-Escalation”, teză de doctorat (University of Cambridge, 2016)

Kieckhefer, Richard, „The Office of Inquisition and Medieval Heresy: The Transition from Personal to Institutional Jurisdiction”, *Journal of Ecclesiastical History*, vol. 46 (1995)

Kiesling, Eugenia C., „France”, în Richard F. Hamilton şi Holger H. Herwig (editori), *The Origins of World War I* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003)

Kilmeade, Brian şi Don Yaeger, *George Washington’s Secret Six: The Spy Ring That Saved the American Revolution* (New York: Sentinel, 2013)

Kishlansky, Mark, *A Monarchy Transformed: Britain 1630-1714* (Londra: Penguin Books, 1997)

Kissinger, Henry, *Diplomacy* (New York: Simon & Schuster, 1994) [Henry Kissinger, *Diplomaţia*, traducere Mircea Ştefancu şi Radu Paraschivescu, ediţia a 5-a, Editura ALL, Bucureşti, 2018 (*N.t.*)]

—, *On China*, ediţia Kindle (Londra: Allen Lane, 2011) [Citatele în limba română sunt preluate din *Despre China*, traducere de Vladimir Borţun şi Dan Flonta, Editura Comunicare.ro, Bucureşti, 2012 (*N.t.*)]

Kissling, Hans J., „Venezia come Centro di Informazioni sui Turchi”, în Hans Georg Beck et al. (editori), *Venezia Centro di Mediazione tra Oriente e Occidente, secoli XV–XVI: Aspetti e problemi*, vol. 1 (Florenţa: L.S. Olschki, 1977)

Knight, Roger, *Britain Against Napoleon: The Organization of Victory 1793-1815* (Londra: Allen Lane, 2013)

Knott, Stephen F., *Secret and Sanctioned: Covert Operations and the American Presidency* (Oxford: Oxford University Press, 1996)

Kostin, Sergei şi Eric Raynaud, *Adieu Farewell* (Paris: Éditions Robert Laffont, 2009)

Kotani, Ken, *Japanese Intelligence in World War II* (Botley: Osprey, 2009)

Kronenbitter, Günther, *„Krieg im Frieden”: Die Führung der k.u.k. Armee und die Grossmachtpolitik Österreich-Ungarns 1906-1914* (München: Oldenbourg, 2003)

—, „Austria–Hungary”, în Richard F. Hamilton şi Holger H. Herwig (editori), *War Planning 1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010)

Kronenbitter, Rita T., „Paris Okhrana 1885-1905”, *Studies in Intelligence*, vol. 10 (1966), nr. 3; https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol10no3/html/v10i3a06p_0001.htm

Kruh, Louis, „British–American Cryptanalytic Cooperation and an Unprecedented Admission by Winston Churchill”, *Cryptologia*, vol. 13 (aprilie 1989), nr. 2

Kruse, Elbert şi Johan Taube, „Poslanie Ioganna Taube i Elberta Kruze”, traducere de Mihail G. Rojinski, *Russkii Istoriceski Jurnal*, 1 iulie 1922

Kuhns, Woodrow J., „Intelligence Failures: Forecasting and the Lessons of Epistemology”, în Richard K. Betts şi Thomas G. Mahnken (editori), *Paradoxes of Strategic Intelligence: Essays in Honour of Michael I. Handel* (Londra: Frank Cass, 2003)

Kulikowski, Michael, *Rome's Gothic Wars: From the Third Century to Alaric* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007)

Kuromiya, Hiroaki şi Andrzej Pepłoński, „Kōzō Izumi and the Soviet Breach of Imperial Japanese Diplomatic Codes", *Intelligence and National Security*, vol. 28 (2013), nr. 6

Kurzman, Charles, *The Unthinkable Revolution in Iran* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2004)

Labalme, Patricia H. şi Laura Sanguineti White (editori), *Venice: Cità Excelentissima: Selections from the Renaissance Diaries of Marin Sanudo*, traducere de Linda L. Carroll (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2008)

Lambert, Nicholas A., *Planning Armageddon: British Economic Warfare and the First World War* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2012)

Lamont, Peter, *The Rise of the Indian Rope Trick: How a Spectacular Hoax Became History* (Londra: Abacus, 2004)

Lamont-Brown, Raymond, *Edward VII's Last Loves: Alice Keppel and Agnes Keyser* (Londra: The History Press, 2011)

Lamster, Mark, *Master of Shadows: The Secret Diplomatic Career of the Painter Peter Paul Rubens* (New York: Doubleday, 2009)

Lane, Anthony N.S., *Bernard of Clairvaux: Theologian of the Cross* (Collegeville, Minn.: Liturgical Press, 2013)

Lane Fox, Robin, *Pagans and Christians* (Londra: Penguin Books, 1988)

—, *Alexander the Great*, ediţie revizuită (Londra: Penguin Books, 2004)

Lang, Andrew, *Pickle the Spy: Or the Incognito of Prince Charles* (Londra: Longmans, Green, 1897)

Langford, William, *Somme Intelligence: Fourth Army HQ 1916* (Barnsley: Pen & Sword Books, 2013)

Laqueur, Walter (ed.), *The Terrorism Reader: A Historical Anthology* (New York: New American Library, 1978)

Larner, Christina, *Enemies of God: The Witch-Hunt in Scotland* (Oxford: Blackwell, 1981)

Larsen, Daniel, „British Intelligence and American Neutrality during the First World War", teză de doctorat (University of Cambridge, 2013)

—, „The First Intelligence Prime Minister: David Lloyd George (1916-1922)"; https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/80179/Lloyd-George-as-PM.pdf

Latham, Robert (ed.), *Samuel Pepys and the Second Dutch War: Pepys's Navy White Book and Brooke House Papers* (Aldershot: Scolar Press, 1995)

Lathrop, Charles E., *The Literary Spy: The Ultimate Source for Quotations on Espionage and Intelligence* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2004)

Laurent, Sébastien, „Aux origines de la «guerre des polices»: militaires et policiers du renseignement dans la République (1870-1914)", în Frédéric Guelton şi Abdil Bicer (editori), *Naissance et évolution du renseignement dans l'espace européen (1870-1940)* (Paris: Service Historique de la Défense, 2006)

Lawday, David, *Napoleon's Master: A Life of Prince Talleyrand* (Londra: Jonathan Cape, 2006)

—, *Danton: The Gentle Giant of Terror* (Londra: Jonathan Cape, 2009)

Lawrence T.E., *Seven Pillars of Wisdom* (Londra: Random House, 2008 [publicat prima dată 1922]) [Citatele în limba română sunt preluate din *Cei şapte stâlpi ai înţelepciunii*, vol. 1 şi 2, traducere de Petru Comarnescu, Editura Eminescu, Bucureşti, 1993 (*N.t.*)]

Lazenby, J.F., *Hannibal's War: A Military History of the Second Punic War* (Warminster: Aris and Phillips, 1978)

Le Naour, Jean-Yves, *L'Affaire Malvy: Le Dreyfus de la Grande Guerre* (Paris: Hachette, 2007)

Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Montaillou: Cathars and Catholics in a French Village 1294-1324* (Londra: Penguin Books, 1980)

Leeuw, Karl de, „The Black Chamber in the Dutch Republic during the War of the Spanish Succession and Its Aftermath, 1707-1715", *The Historical Journal*, vol. 42 (1999), nr. 1

—, *Cryptology and Statecraft in the Dutch Republic* (Amsterdam: University of Amsterdam, 2000)

—, „Cryptology in the Dutch Republic: A Case-Study", în Karl de Leeuw şi Jan Bergstra (editori), *The History of Information Security: A Comprehensive Handbook* (Amsterdam: Elsevier, 2007) şi Jan Bergstra (editori), *The History of Information Security: A Comprehensive Handbook* (Amsterdam: Elsevier, 2007)

Lefauconnier, Camille, „François Sublet de Noyers (1589-1645): *Ad majorem regis et Dei gloriam*", teză de masterat (École des Chartes, Paris, 2008)

Leggett, George, *The Cheka: Lenin's Political Police* (Londra: Clarendon Press, 1981)

Leggiere, Michael V., *Blücher: Scourge of Napoléon* (Norman: University of Oklahoma Press, 2014)

Leidinger, Hannes, „The Case of Alfred Redl and the Situation of Austro-Hungarian Military Intelligence on the Eve of World War I", *Contemporary Austrian Studies*, vol. 23 (2014)

Leimon, M. şi G. Parker, „Treason and Plot in Elizabethan Diplomacy: The «Fame of Sir Edward Stafford» Reconsidered", *English Historical Review*, vol. 111 (1996)

Lenoe, Matthew, *The Kirov Murder and Soviet History* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2010)

Leonov, N.S., *Likholete* (Moscova: Mejdunarodnie otnoşeniia, 1995)

—, Eugenia Fediakova şi Joaquín Fermandois et al., „El general Nikolai Leonov en el CEP", *Estudios Públicos*, nr. 73 (1999)

Letters which Passed between Count Gyllenborg, the Barons Gortz, Sparre, and Others: Relating to the Design of Raising a Rebellion in His Majesty's Dominions, to be Supported by a Force from Sweden (Dublin: Tho. Hume, 1717)

Levack, Brian P., „Crime and the Law", în Jonathan Barry şi Owen Davies (editori), *Palgrave Advances in Witchcraft Historiography* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007)

Levi, Anthony, *Cardinal Richelieu and the Making of France* (Londra: Constable, 2000)

Levy, David, *Stalin's Man in Canada: Fred Rose and Soviet Espionage* (New York: Enigma Books, 2011)

Lewin, Ronald, *The Other Ultra* (Londra: Hutchinson, 1982)

Lewis, Bernard, „The Kemalist Republic"; http://www.turkishculturalfoundation.org/education/files/TheKemalistRepublicBernardLewis.pdf

Lewis, Mark Edward, *The Early Chinese Empires: Qin and Han*, ediţia Kindle (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2007)

Lewis, Thomas, *For King and Country* (New York: HarperCollins, 1992)

Liang, Hsi-huey, *The Rise of Modern Police and the European State System from Metternich to the Second World War* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992)

Lieven, Dominic, *Russia Against Napoleon: The Battle for Europe, 1807 to 1814*, ediţia Kindle (Londra: Allen Lane, 2009)

—, *Towards the Flame: Empire, War and the End of Tsarist Russia* (Londra: Allen Lane, 2015)

Lim, Louisa, *The People's Republic of Amnesia: Tiananmen Revisited* (New York: Oxford University Press, 2014)

Lindberg, Carter, *The European Reformations* (Oxford: Blackwell, 1996)
Linderski, J., „Cicero and Roman Divination”, *Past & Present*, vol. 36 (1982)
Link, Arthur S. (ed.), *The Papers of Woodrow Wilson* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1966-92)
Livy, *The Early History of Rome: Books 1-5*, traducere de R.M. Ogilvie (Londra: Penguin Books, 2005) [Citatele în limba română sunt preluate din *De la fundarea Romei*, trad. şi note de Paul H. Popescu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1959-1963 (*N.t.*)]
Lockhart, Robert Bruce, *Memoirs of a British Agent*, ediţia a 2-a (Londra/New York: Putnam, 1934)
Loewe, Michael, *Divination, Mythology and Monarchy in Han China* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994)
Lohova, Svetlana, „The Evolution of the Cheka, 1917-1926”, disertaţie de doctorat (University of Cambridge, 2002)
—, „Stalin, the NKVD and the Investigation of the Kremlin Case: Prelude to the Great Terror”, în Christopher Andrew şi Simona Tobia (editori), *Interrogation in War and Conflict: A Comparative and Interdisciplinary Analysis* (Londra: Routledge, 2014)
Lonchay, Henri şi Joseph Cuvelier (editori), *Correspondance de la cour d’Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVII siècle*, 6 volume (Bruxelles: Kiesling, 1923-1937)
Louis, Georges, *Les Carnets de Georges Louis*, 2 volume (Paris: F. Rieder, 1926)
Lowenthal, Mark M., „Searching for National Intelligence: U.S. Intelligence and Policy before the Second World War”, *Intelligence and National Security*, vol. 6 (1991), nr. 4
Lowry, Bullitt, *Armistice 1918* (Kent, Ohio/Londra: Kent State University Press, 1996)
Lowry, Carolyn S., „At What Cost? Spanish Neutrality in the First World War” (University of South Florida, 2009), teză de masterat, http://scholarcommons.usf.edu/etd/2072
Luttwak, Edward N., *The Grand Strategy of the Byzantine Empire* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2009)
Luvaas, Jay, *Frederick the Great on the Art of War* (New York: Free Press, 1966)
—, „Lee at Gettysburg: A General without Intelligence”, *Intelligence and National Security*, vol. 5 (1990), nr. 2
—, „The Role of Intelligence in the Chancellorsville Campaign, April–May, 1863”, *Intelligence and National Security*, vol. 5 (1990), nr. 2
Lycett, Andrew, *Ian Fleming* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1995)
Lynn, John A., *Wars of Louis XIV, 1664-1714* (Londra: Longman, 1999)
Lyons, Jonathan, *The House of Wisdom: How the Arabs Transformed Western Civilization* (Londra: Bloomsbury, 2009)
MacInnes, A.I., *Clanship, Commerce, and the House of Stuart* (East Linton: Tuckwell Press, 1996)
Macintyre, Ben, *Double Cross: The True Story of the D-Day Spies* (Londra: Bloomsbury, 2012)
Mackenzie, Compton, *Greek Memories*, ediţia a 2-a (Londra: Chatto & Windus, 1939)
MacKenzie, David, *Apis: The Congenial Conspirator. The Life of Colonel Dragutin T. Dimitrijević* (Boulder, Colo.: East European Monographs, 1989)
—, *The „Black Hand” on Trial: Salonika, 1917* (Boulder, Colo.: East European Monographs, 1995)
Mackinnon, Colin, „William Friedman’s Bletchley Park Diary: A New Source for the History of Anglo-American Intelligence Cooperation”, *Intelligence and National Security*, vol. 20 (2005), nr. 4

Macrakis, Kristie, „Does Effective Espionage Lead to Success in Science and Technology? Lessons from the East German Ministry of State Security”, *Intelligence and National Security*, vol. 24 (2004), nr. 1

—, *Prisoners, Lovers & Spies: The Story of Invisible Ink from Herodotus to Al-Qaeda* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2014)

Madariaga, Isabel de, *Ivan the Terrible: First Tsar of Russia* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2008)

Madeira, Victor, *Britannia and the Bear: The Anglo-Russian Intelligence Wars 1917-1929* (Woodbridge: Boydell Press, 2014)

Malcolm, Noel, *Agents of Empire: Knights, Corsairs, Jesuits and Spies in the Sixteenth-Century Mediterranean World* (Londra: Allen Lane, 2015)

Mann, J.C., „The Organization of Frumentarii”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, vol. 74 (1988)

Mansergh, Nicholas (ed.), *Constitutional Relations between Britain and India: The Transfer of Power in India*, 12 volume (Londra: HMSO, 1970-1983)

Marder, Arthur Jacob, *From the Dreadnought to Scapa Flow: The Royal Navy in the Fisher Era, 1904-1919* (Londra: Oxford University Press, 1961-1970), vol. II: *The War Years: To the Eve of Jutland 1914-1916* (1961); vol. III*: Jutland and After, May 1916-December 1916* (1966); vol. IV: *1917: Year of Crisis* (1969); vol. V: *Victory and Aftermath, January 1918-June 1919* (1970)

Marquis, Hugues, *Les Agents de l’ennemi. Les Espions à la solde de l’Angleterre dans une France en révolution* (Paris: Vendémiaire, 2014)

Marriott, J.A.R., *The Life and Times of Lucius Cary, Viscount Falkland* (Londra: Methuen, 1907)

Marshall, Alan, *Intelligence and Espionage in the Reign of Charles II, 1660-1685* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994)

—, „Sir Samuel Morland and Stuart Espionage”, prelegerea regelui Carol la Bath Spa University; http://www.academia.edu/1557372/Sir_Samuel_Morland_and_Stuart_espionage, accesată la 2 aprilie 2014

Marshall, Alex, „Russian Intelligence during the Russo-Japanese War, 1904-05”, *Intelligence and National Security*, vol. 22 (2007), nr. 5

Martini, Admiral Fulvio, *Nome in codice: ULISSE* (Milano: Rizzoli, 1999)

Marx, Karl şi Friedrich Engels, *Collected Works* (Londra: Lawrence & Wishart, 1975-2004)

Massie, Alan, *Catherine the Great: Portrait of a Woman* (Londra: Head of Zeus, 2012)

Massie, Robert K., *Nicholas and Alexandra* (New York: Atheneum, 1967)

Masterman, J. C., *The Double-Cross System* (Londra: Sphere, 1973)

—, *On the Chariot Wheel* (Londra: Oxford University Press, 1975)

Maugham, W. Somerset, „Looking Back”, *Sunday Express*; partea 1: 30 septembrie 1962; partea a 2-a: 7 octombrie 1962

—, *Collected Short Stories* (Londra: Pan Books, 1976)

Maxwell-Stuart, Peter, „The Contemporary Historical Debate, 1400-1750”, în Jonathan Barry şi Owen Davies (editori), *Palgrave Advances in Witchcraft Historiography* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007)

May, Ernest R., *Knowing One’s Enemies: Intelligence Assessment before the Two World Wars* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984)

Mayer, Jane, „A Deadly Interrogation”, *New Yorker*, 14 noiembrie 2005

Mayr, Josef Karl, *Metternichs geheimer Briefdienst: Postlogen und Postkurse* (Viena: Adolf Holzhausens Nachfolge, 1935)

Mazumder, Rajit K., *The Indian Army and the Making of Punjab* (New Delhi: Orient Blackswan, 2003)

McAuliffe, Mary S. (ed.), *CIA Documents on the Cuban Missile Crisis 1962* (Washington, DC: CIA, 1992)

McGuigan, Dorothy Gies, *Metternich and the Duchess* (New York: Doubleday, 1975)

McIntosh, Gregory C., *The Piri Reis Map of 1513* (Athens, Ga: University of Georgia Press, 2000)

McKee, Claire Theresa, „British Perceptions of Tsar Nicholas II and Empress Alexandra Fedorovna 1894-1918", teză de doctorat (University College London, 2014)

McLaughlin, John, „The Changing Nature of CIA Analysis in the Post-Soviet World", 9 martie 2001; https://www.cia.gov/news-information/speeches-testimony/2001/ddci_speech_03092001.html

McLellan, David (ed.), *Karl Marx, Interviews and Reflections* (Totowa, NJ: Barnes & Noble, 1981)

McLynn, Frank, *Bonnie Prince Charlie: Charles Edward Stuart* (Londra: Pimlico, 2003)

McNeilly, Mark, *Sun Tzu and the Art of Modern Warfare* (Oxford: Oxford University Press, 2001)

Mehta, Usha şi Usha Thakkar, *Kautilya and His Arthashastra* (New Delhi: S. Chand, 1980)

Melgounov, Sergey Petrovich, *The Red Terror in Russia* (Londra: J.M. Dent, 1925)

Ménage, V.L., „The Mission of an Ottoman Secret Agent in France in 1486", *JRAS*, vol. 97 (1965), 33, nr. 2

Menning, Bruce W., „Miscalculating One's Enemies: Russian Military Intelligence before the Russo-Japanese War", *War in History*, vol. 13 (2006), nr. 2

—, „Russian Military Intelligence, July 1914: What St. Petersburg Perceived and Why It Mattered", *The Historian*, vol. 77 (2015), nr. 2

Menocal, María Rosa, *The Ornament of the World* (Boston: Little, Brown, 2002)

Merlo, Grado Giovanni, „Le origini dell'inquisizione medievale", în Agostino Borromeo (ed.), *L'Inquisizione: Atti del Simposio internazionale*, Vatican, 29-31 octombrie 1998 (Vatican: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2003)

Merridale, Catherine, *Red Fortress: The Secret Heart of Russia's History* (Londra: Allen Lane, 2013)

—, *Lenin on the Train* (Londra: Allen Lane, 2017)

Merriman, John, *Police Stories: Building the French State* (New York: Oxford University Press, 2006)

—, *The Dynamite Club: How a Bombing in Fin-de-Siècle Paris Ignited the Age of Modern Terror* (New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2009)

Meyer, Karl E. şi Shareen Blair Brysac, *Tournament of Shadows: The Great Game and the Race for Empire in Central Asia* (Londra: Little, Brown, 2001)

Meyers, Eric M. (ed.), *Galilee through the Centuries: Confluence of Cultures* (Winona Lake, Ind.: Eisenbrauns, 1999)

Miller, David B., „The Orthodox Church", în Maureen Perrie (ed.), *The Cambridge History of Russia*, vol. 1: *From Early Rus' to 1689* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006)

Miller, Flagg, *The Audacious Ascetic: What the Bin Laden Tapes Reveal about al-Qā'ida* (Londra: Hurst, 2015)

Miller, Martin, „Entangled Terrorisms in Late Imperial Russia", în Randall D. Law (ed.), *The Routledge History of Terrorism* (Londra: Routledge, 2015)

Miller, Stuart Creighton, *„Benevolent Assimilation": The American Conquest of the Philippines, 1899-1903* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1982)

Milner-Barry, P. S., „«Action This Day»: The Letter from Bletchley Park Cryptanalysts to the Prime Minister, 21 October 1941”, *Intelligence and National Security*, vol. 1 (1986), nr. 2

Mindich, David T.Z., „Lincoln’s Surveillance State”, *The New York Times*, 5 iulie 2013

Mitchell, Harvey, *The Underground War against Revolutionary France: The Missions of William Wickham 1794-1800* (Oxford: Oxford University Press, 1965)

Mitrokhin, Vasili (ed.), *KGB Lexicon: The Soviet Intelligence Officer’s Handbook* (Londra: Frank Cass, 2002)

Mohs, Polly A., *Military Intelligence and the Arab Revolt: The First Modern Intelligence War* (Londra: Routledge, 2008)

Mombauer, Annika, „German War Plans”, în Richard F. Hamilton şi Holger H. Herwig (editori), *War Planning 1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010)

Momigliano, Arnaldo, „Christianity and the Decline of the Roman Empire”, în Arnaldo Momigliano (ed.), *The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century* (Oxford: Clarendon Press, 1963)

Monter, William, „The Roman Inquisition and Protestant Heresy Executions in 16th-Century Europe”, în Agostino Borromeo (ed.), *L’Inquisizione: Atti del Simposio internazionale*, Vatican, 29-31 octombrie 1998 (Vatican: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2003)

Montholon, General Charles-Tristan, *Récits de la captivité de l’empereur Napoléon à Sainte-Hélène*, vol. 1 (Paris: Paulin, 1846)

Moore, R.I., *The Formation of a Persecuting Society: Power and Deviance in Western Europe, 950-1250* (Oxford: Blackwell, 1990)

—, *The War on Heresy: Faith and Power in Medieval Europe* (Londra: Profile Books, 2012)

Morales, A. Katherine, „Cruelty of Ivan IV”, 2005; plaza.ufl.edu/akathy/Papers Moran, Christopher R., Company Confessions: Revealing CIA Secrets (Londra: Biteback, 2015)

Moran, Richard, *Knowing Right from Wrong: The Insanity Defense of Daniel McNaughtan* (New York: Simon and Schuster, 2000)

Moran, W.L. (ed. şi trad.), *The Amarna Letters* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992)

Morgan, Ted, *FDR: A Biography* (Londra: Grafton, 1985)

Morris, Benny, „Sayyid Qutb and the Jews”, *The National Interest*, 20 octombrie 2010

Morris, Christopher, „ULTRA’s Poor Relations”, în Christopher Andrew (ed.), *Codebreaking and Signals Intelligence* (Londra: Frank Cass, 1986)

Morris, Peter, „Intelligence and Its Interpretation: Mesopotamia, 1914-1916”, în Christopher Andrew şi Jeremy Noakes (editori), *Intelligence and International Relations 1900-1945* (Exeter: Exeter University Press, 1987)

Mousnier, Roland, *The Assassination of Henry IV: The Tyrannicide Problem and the Consolidation of the French Absolute Monarchy in the Early Seventeenth Century* (New York: Scribner, 1973)

Moynihan, Daniel Patrick, *Secrecy: The American Experience* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1998)

Muddiman, J.G. (ed.), *Notable British Trials: Trial of Charles I* (Londra: W. Hodge, 1928)

Mueller, Hans-Friedrich, *Roman Religion in Valerius Maximus* (Londra: Routledge, 2002)

Muggeridge, Malcolm, *Chronicles of Wasted Time, vol. II: The Infernal Grove* (Londra: Fontana, 1973)

Mulford, Carla, „Benjamin Franklin's Savage Eloquence: Hoaxes from the Press at Passy, 1782", *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 152 (2008), nr. 4

Mulligan, Timothy P., „Spies, Ciphers and «Zitadelle»: Intelligence and the Battle of Kursk, 1943", *Journal of Contemporary History*, vol. 12 (1987), nr. 2

Munch-Petersen, Thomas, *Defying Napoleon: How Britain Bombarded Copenhagen and Seized the Danish Fleet in 1807* (Stroud: Sutton Publishing, 2007)

—, „The Secret Intelligence from Tilsit in 1807", *Napoleonica. La Revue*, vol. 3 (2013), nr. 18

Murphy, Cullen*, God's Jury: The Inquisition and the Making of the Modern World* (Londra: Allen Lane, 2012)

Murthy, B.M.N., „R. Shamashastry – the Scholar Who Discovered Arthashastra", *Bhavan's Journal*, 31 decembrie 2009

Musco, Stefano, „Intelligence Gathering and the Relationship between Rulers and Spies: Some Lessons from Eminent and Lesser-Known Classics", *Intelligence and National Security*, vol. 31 (2016), nr. 7

Na'aman, Nadav, „The Egyptian–Canaanite Correspondence", în Raymond Cohen şi Raymond Westbrook (editori), *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000)

Naftali, Timothy J., „Intrepid's Last Deception: Documenting the Career of Sir William Stephenson", *Intelligence and National Security*, vol. 8 (1993), nr. 3

Nagy, John A., *George Washington's Secret Spy War: The Making of America's First Spymaster* (New York: St. Martin's Press, 2016)

Najemy, John M. (ed.). *Italy in the Age of the Renaissance: 1300-1550* (Oxford: Oxford University Press, 2004)

Nathan, Andrew, Perry Link şi Liang Zhang, *The Tiananmen Papers: The Chinese Leadership's Decision to Use Force against Their Own People* (Londra: Abacus, 2002)

Neel, Jasper P., *Aristotle's Voice: Rhetoric, Theory, and Writing in America* (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1994)

Neilson, Keith, „Joy Rides'? British Intelligence and Propaganda in Russia, 1914-1917", *The Historical Journal*, vol. 24 (1981), nr. 4

— şi B.J.C. McKercher (editori), *Go Spy the Land: Military Intelligence in History* (Westport, Conn.: Praeger, 1992)

Netanyahu, Iddo, *Entebbe: A Defining Moment in the War on Terrorism – the Jonathan Netanyahu Story* (New York: Balfour Books, 2003)

Nicholl, Charles, *The Reckoning: The Murder of Christopher Marlowe*, ediţia a 2-a (Londra: Vintage, 2002)

Nicholson, H.B., *Topiltzin Quetzalcoatl: The Once and Future Lord of the Toltecs* (Boulder: University Press of Colorado, 2001)

Nickles, David Paull, *Under the Wire: How the Telegraph Changed Diplomacy* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2003)

Nicolai, Walter, *The German Secret Service*, traducere de George Renwick (Londra: S. Paul, 1924)

Nieuwazny, Andrzej, „Rien de bien certain? Le Système de renseignements français avant la campagne de Russie", *Revue Historique des armées*, 2012, nr. 267

Nirenberg, David, *Communities of Violence: Persecution of Minorities in the Middle Ages* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2015)

Nixon, John, *Debriefing the President: The Interrogation of Saddam Hussein* (New York: Blue Rider Press, 2016)

Nordmann, Claude, „Choiseul and the Last Jacobite Attempt of 1759", în Eveline Cruikshanks (ed.), *Ideology and Conspiracy: Aspects of Jacobitism, 1689-1759* (Edinburgh: John Donald, 1982)

Nuovo, Angela, „A Lost Arabic Koran Rediscovered”, *The Library*, seria a VI-a, vol. 12 (1990), nr. 4

Nye, Joseph S., *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power* (New York: Basic Books, 1990)

—, *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: Public Affairs, 2004) [Citatele în limba română sunt preluate din *Puterea blândă. Calea către succes în politica mondială*, trad. Daniela-Oana Ioan, Editura Institutul European, Iaşi, 2009 (*N.t.*)]

—, *The Powers to Lead* (Oxford: Oxford University Press, 2008)

O’Connor, John J. şi Edmund F. Robertson, „Christian Goldbach”, *MacTutor History of Mathematics Archive*, University of St Andrews

O’Hagan, Andrew, *The Secret Life* (Londra: Faber & Faber, 2017)

Omand, Sir David, „Learning from the Secret Past”: discurs nepublicat la conferinţa RUSI, 23 octombrie 2009

—, *Securing the State* (New York: Oxford University Press, 2010)

—, „Keeping Europe Safe: Counterterrorism for the Continent”, *Foreign Affairs*, vol. 95 (2016), nr. 5

Onley, James, „The Raj Reconsidered: British India’s Informal Empire and Spheres of Influence in Asia and Africa”, *Asian Affairs*, vol. XL (2009), nr. 1

Ostrovsky, Victor şi Claire Hoy, *By Way of Deception* (Londra: Bloomsbury, 1990)

Ostriakov, Serghei Zaharovici, *Voennie Cekisti* (Moscova: Voienizdat, 1979)

O’Toole, G.J.A., *Honorable Treachery* (New York: Atlantic Monthly Press, 1991)

Otte, T.G., *July Crisis: The World’s Descent into War, Summer 1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014)

Overy, Richard, „«Instructive for the Future»: The Interrogation of the Major War Criminals in Germany”, în Christopher Andrew şi Simona Tobia (editori), *Interrogation in War and Conflict: A Comparative and Interdisciplinary Analysis* (Londra: Routledge, 2014)

Pagden, A.R. (ed. şi trad.), *Hernán Cortes: Letters From Mexico, with an Introduction by J.H. Elliott* (New York: Grossman, 1971)

Paine, Lincoln, *The Sea and Civilization: A Maritime History of the World* (Londra: Atlantic, 2014)

Paléologue, Maurice, *Un Grand Tournant de la politique mondiale* (Paris: Plon, 1934)

—, *Journal de L’Affaire Dreyfus, 1894-1899* (Paris: Plon, 1955)

Pantucci, Raffaello, *„We Love Death as You Love Life”: Britain’s Suburban Mujahedeen* (Londra: Hurst, 2013)

Páramo, Luis de, *De origine et progressu officii sanctae Inquisitionis eiusque dignitate et utilitate, de Romani pontificis potestate et deligata inquisitorum; edicto fidei, et ordine iudiciario sancti officij, quaestiones decem*, Libri tres (Madrid: Matriti, 1598) Cambridge University Library: Acton.b.1.230

Paret, Peter, Gordon A. Craig şi Felix Gilbert (editori), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* (Oxford: Clarendon Press, 1986)

Parker, Frederick D., „The Unsolved Messages of Pearl Harbor”, *Cryptologia*, vol. 15 (1991), nr. 4

Parker, Geoffrey, „The Worst-Kept Secret in Europe? The European Intelligence Community and the Armada of 1588”, în Keith Neilson şi B.J.C. McKercher (editori), *Go Spy the Land: Military Intelligence in History* (Westport Conn.: Praeger, 1992)

Passi, Sonya, „Britain and the Iranian Revolution”, disertaţie de doctorat (University of Cambridge, 2010)

Patel, Kiran Klaus, *The New Deal: A Global History* (Princeton, NJ: Princeton University Press)

Pavlov, Andrei, „Fedor Ivanovich and Boris Godunov (1584-1605)”, în Maureen Perrie (ed.), *The Cambridge History of Russia*, vol. 1: *From early Rus’ to 1689* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006)

— şi Maureen Perrie, *Ivan the Terrible* (Londra: Pearson/Longman, 2003)

Pearce, Edward, *The Great Man: Sir Robert Walpole – Scoundrel, Genius and Britain’s First Prime Minister* (Londra: Jonathan Cape, 2007)

Peck, Winslow [Perry Fellwock], „U.S. Electronic Espionage: A Memoir”, *Ramparts*, vol. 11 (1972), nr. 2

Pedroncini, G., *Les Mutineries de 1917* (Paris: Presses Universitaires de France, 1999)

Peek, P.M., „Introduction: The Study of Divination, Present and Past”, în P.M. Peek (ed.), *African Divination Systems: Ways of Knowing* (Bloomington: Indiana University Press, 1991)

Pegg, Mark Gregory, *The Corruption of Angels: The Great Inquisition of 1245-1246* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001)

Pelhisson, Guillaume, *Chronique (1229-1244). Suivie du Récit des Troubles d’Albi (1234)*, ed. Jean Duvernoy (Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1994)

Perez, Béatrice (ed.), *Ambassadeurs, apprentis espions et maîtres comploteurs: les systèmes de renseignement en Espagne à l’époque moderne* (Paris: Presses de l’Université Paris–Sorbonne, 2010)

Perrault, Charles, *Les Hommes illustres qui ont paru en France pendant ce siècle avec leurs portraits au naturel* (Paris: Antoine Dezallier, 1696)

Perrie, Maureen, *The Cult of Ivan the Terrible in Stalin’s Russia* (Basingstoke: Palgrave, 2001)

— (ed.), *The Cambridge History of Russia*, vol. 1: *From Early Rus’ to 1689* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006)

—, „The Time of Troubles (1603-1613)”, în Maureen Perrie (ed.), *The Cambridge History of Russia*, vol. 1: *From Early Rus’ to 1689* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006)

Perry, William J., *My Journey at the Nuclear Brink* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2016)

Pesic, Peter, „François Viète, Father of Modern Cryptanalysis – Two New Manuscripts”, *Cryptologia*, vol. 21 (1997), nr. 1

Petitfils, Jean-Christian, *Le Véritable d’Artagnan* (Paris: Tallandier, 1981)

—, *Louis XIII* (Paris: Perrin, 2008)

Philby, Kim, *My Silent War* (St Albans: Granada, 1969)

Phythian, Mark, „Profiles in Intelligence: An Interview with Michael Herman”, *Intelligence and National Security*, vol. 31 (2016), nr. 2

—, „Profiles in Intelligence: An Interview with Professor Christopher Andrew”, *Intelligence and National Security*, vol. 32 (2017), nr. 4

Pierre, Benoist, *Le Père Joseph: L’Éminence grise de Richelieu* (Paris: Éditions Perrin, 2007)

Piette, Diane Carraway şi Jesselyn Radack, „Piercing the «Historical Mists»: The People and Events behind the Passage of FISA and the Creation of the «Wall»„, *Stanford Law and Policy Review*, vol. 17 (2006), nr. 2

Pincus, Steve, *1688: The First Modern Revolution* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2009)

Pipes, Richard, *Russia under the Old Regime* (Harmondsworth: Penguin Books, 1974)

—, *The Unknown Lenin: From the Secret Archive*, ediţie revizuită (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1998)

Platonov, Sergey, *Ivan the Terrible* (Gulf Breeze, Fla: Academic International Press, 1974)

Plumb, J.H., *The Italian Renaissance* (New York: Harper Torchbooks, 1961)

Poncier, Anthony, *Les Procureurs généraux du Second Empire*, teză de doctorat, *Revue d'histoire du XIXe siècle*, 2002, nr. 25

Plutarh, *Parallel Lives*, [Citatele în limba română sunt preluate din Plutarh, *Vieţi paralele*, traducere de N.I. Barbu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1960-1971 (*N.t.*)]

Polybios, *Histories* [Citatele în limba română sunt preluate din Polybios, *Istorii*, trad. de Virgil C. Popescu (vol. 1) şi Adelina Piatkowski (vol. 2 şi 3), Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966-1995 (*N.t.*)]

Pontaut, Jean-Marie şi Jérôme Dupuis, *Les Oreilles du Président – suivi de la liste des 2000 personnes „écoutées" par François Mitterrand* (Paris: Fayard, 1996)

Popplewell, Richard J., *Intelligence and Imperial Defence: British Intelligence and the Defence of the Indian Empire* (Londra: Frank Cass, 1995)

Pormann, Peter E. şi Peter Adamson (editori), *The Philosophical Works of al-Kindi* (Pakistan: Oxford University Press, 2012)

Porter, Bernard, „The Origins of Britain's Political Police", *Warwick Working Papers in Social History*, nr. 3

—, *The Refugee Question in mid-Victorian Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979)

Pottle, Mark (ed.), *Champion Redoubtable: The Diaries and Letters of Violet Bonham Carter, 1914-1945* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1998)

Powell, Colin, *It Worked for Me: In Life and Leadership* (New York: Harper, 2012)

Pozen, David E., „The Leaky Leviathan: Why the Government Condemns and Condones Unlawful Disclosures of Information", *Harvard Law Review*, vol. 127 (2013)

Pradel, Charles (ed.), „Mémoires de Jean Olès sur la dernière guerre du duc de Rohan, 1627-1628", *Revue historique, scientifique et littéraire du département du Tarn*, vol. XXIV (1907)

Prange, Gordon W., *At Dawn We Slept* (New York: Penguin Books, 1982)

Preston, Andrew, „US National Security Has Become So Expansive as to be Virtually Limitless", *Cam*, nr. 81 (2017)

Preto, Paolo, *I servizi segreti di Venezia* (Milan: Il Saggiatore, 1994)

Price, Munro, *The Fall of the French Monarchy: Louis XVI, Marie-Antoinette and the Baron de Breteuil* (Londra: Pan Books, 2003)

—, *Napoleon: The End of Glory*, ediţia Kindle (Oxford: Oxford University Press, 2014)

Price, Roger, *The French Second Empire: An Anatomy of Political Power* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001)

Primakov, Evgheni et al., *Ocerki istorii rossiiskoi vneşnei razvedki*, 6 volume (Moscova: Mejdunar Otnoşeniia, 1996-2007)

Primakov, Yevgeny, *Russian Crossroads: Toward the New Millennium*, traducere de Felix Rosenthal (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2004)

Prior, Robin şi Trevor Wilson, *The Somme*, ediţie revizuită (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2016)

Pryor, Felix, *Elizabeth I: Her Life in Letters* (Londra: British Library, 2004)

Public Papers of the Presidents (Washington, DC: US Government Printing Office, 1957-)

Putlitz, Wolfgang zu, *The Putlitz Dossier* (Londra: Allen Wingate, 1957)

Quinault, Roland, „The French Invasion of Pembrokeshire in 1797: A Bicentennial Assessment", *Welsh History Review*, vol. 19 (1999)

Qutb, Sayyid, „The America I Have Seen" (publicată prima dată în arabă în 1951), în Kamal Abdel-Malek (ed.), *America in an Arab Mirror: Images of America in Arabic Travel Literature. An Anthology* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011)

Radek, Karl, „Through Germany in a Sealed Coach” (publicată prima dată în germană în 1924); https://www.marxists.org/archive/radek/1924/xx/train.htm

Radzinowicz, Leon, *A History of English Criminal Law and Its Administration from 1750*, vol. 2 (Londra: Macmillan, 1956)

Rakove, Jack, *Revolutionaries: Inventing the American Nation* (Londra: William Heinemann, 2010)

Raleigh, Sir Walter, *The War in the Air: Being the Story of the Part Played in the Great War by the Royal Air Force*, vol. 1 (Barnsley: Pen & Sword Military, 2014)

Ramm, Agatha (ed.), *The Political Correspondence of Mr Gladstone and Lord Granville, 1876-1886*, vol. 2 (Oxford: Oxford University Press, 1962)

Rancour-Laferriere, Daniel, *The Slave Soul of Russia: Moral Masochism and the Cult of Suffering* (New York: New York University Press, 1996)

Rand, Peter, *Conspiracy of One: Tyler Kent’s Secret Plot against FDR, Churchill, and the Allied War Effort* (Londra: Lyons Press, 2013)

Randall, Willard Sterne, *Benedict Arnold: Patriot and Traitor* (Londra: Bodley Head, 1991)

Rangarajan, L.N. (ed.), *The Arthashastra* (New Delhi: Penguin Books, 1992)

Ransom, Harry Howe, „Secret Intelligence in the United States, 1947-1982: The CIA’s Search for Legitimacy”, în Christopher Andrew şi David Dilks (editori), *The Missing Dimension: Governments and Intelligence Communities in the Twentieth Century* (Londra: Macmillan, 1984)

Raphals, Lisa, *Divination and Prediction in Early China and Ancient Greece* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013)

Rappaport, Helen, *Conspirator: Lenin in Exile* (New York: Basic Books, 2010)

Rapport, Mike, *1848: Year of Revolution* (Londra: Hachette, 2010)

Rawlings, Helen, *The Spanish Inquisition* (Oxford: Blackwell, 2006)

Rayfield, Donald, *Stalin and His Hangmen: An Authoritative Portrait of a Tyrant and Those Who Served Him* (Londra: Viking, 2004)

Read, Conyers, *Mr Secretary Walsingham and the Policy of Queen Elizabeth*, 3 volume (Oxford: Clarendon Press, 1925)

Read, Piers Paul, *The Dreyfus Affair* (Londra: Bloomsbury, 2012)

Redworth, Glyn, *The Prince and the Infanta: The Cultural Politics of the Spanish Match* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2003)

Rejaji, Darius, *Torture and Democracy* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009)

Report of the Iraq Inquiry [Chilcot Report], 12 volume (Londra: HMSO, 2016)

Review of Intelligence on Weapons of Mass Destruction: Report of a Committee of Privy Counsellors [Butler Report], HC 898 (Londra: Stationery Office, 14 iulie 2004)

Rex, Richard, „The Religion of Henry VIII”, *The Historical Journal*, vol. 57 (2014), nr. 1

Reynolds, David, „Churchill and the British «Decision» to Fight On in 1940: Right Policy, Wrong Reasons”, în Richard Langhorne (ed.), *Diplomacy and Intelligence in the Second World War* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985)

Rhodes, P. J., *Alcibiades*, ediţia Kindle (Barnsley: Pen & Sword Books, 2011)

Rice, Condoleezza, *No Higher Honor: A Memoir of My Years in Washington* (New York: Simon & Schuster, 2011)

Rich, Ben şi Leo Janos, *Skunk Works* (Boston: Little, Brown, 1994)

Richmond, J.A., „Spies in Ancient Greece”, *Greece & Rome*, vol. 45 (aprilie 1998), nr. 1

Ridley, Jane, *Bertie: A Life of Edward VII* (Londra: Random House, 2012)

Riggs, David, *The World of Christopher Marlowe* (Londra: Faber & Faber, 2004)

Riley-Smith, Jonathan, *The Crusades, Christianity and Islam* (New York: Columbia University Press, 2011)
Rintelen, Franz von, *The Dark Invader: Wartime Reminiscences of a German Naval Intelligence Officer*, ediţia a 2-a (Londra: Frank Cass, 1997)
Roberts, Andrew, *Napoleon and Wellington: The Long Duel* (Londra: Phoenix, 2002)
—, *Napoleon the Great*, ediţia Kindle (Londra: Allen Lane, 2014)
—, *Elegy: The First Day on the Somme* (Londra: Head of Zeus, 2015)
Roberts, Geoffrey, *Stalin's General: The Life of Georgy Zhukov* (Londra: Icon Books, 2012)
Robertson, Geoffrey, *The Tyrannicide Brief* (Londra: Chatto & Windus, 2005)
Robertson, K.G. (ed.), *War, Resistance and Intelligence: Essays in Honour of R.D. Foot* (Barnsley: Pen & Sword, 1999)
Robson, Brian, *The Road to Kabul: The Second Afghan War 1878-1881* (Londra: Arms and Armour Press, 1986)
Rodger, N.A.M., *The Command of the Ocean: A Naval History of Britain, 1649-1815* (Londra: Allen Lane, 2004)
Rodgers, W., *Greek and Roman Naval Warfare* (Annapolis, Md: United States Naval Institute, 1937)
Rodriguéz-Salgado, Mia, „Intelligence in the Spanish Monarchy in the Sixteenth and Early Seventeenth Centuries", document nepublicat al unei conferinţe desfăşurate la German Historical Institute din Londra, la 7 februarie 2014
Röhl, John C.G., *The Kaiser and His Court: Wilhelm II and the Government of Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994)
—, *Kaiser Wilhelm II, 1859-1941: A Concise Life* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014)
—, *Wilhelm II: Into the Abyss of War and Exile, 1900-1941* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014)
—, „Goodbye to All That (Again)? The Fischer Thesis, the New Revisionism and the Meaning of the First World War", *International Affairs*, vol. 91 (2015), nr. 1
Rojas, José Luis de, *Tenochtitlan: Capital of the Aztec Empire* (Gainesville: University Press of Florida, 2012)
Roosevelt, Elliott (ed.), *The Roosevelt Letters: Being the Personal Correspondence of Franklin Delano Roosevelt*, 3 volume (Londra: Harrap, 1949-52); vol. 2: *1905-1928* (1950); vol. 3: *1928-1945* (1952)
Roosevelt, Kermit, *Countercoup: The Struggle for the Control of Iran* (New York: McGraw-Hill, 1979)
Rose, P.K., „The Founding Fathers of American Intelligence" (Langley, Va: CIA Center for the Study of Intelligence, 1999)
Roseman, Mark, *The Wannsee Conference and the Final Solution: A Reconsideration*, ediţie revizuită (Londra: Folio, 2012)
Roskill, S.W., *Hankey: Man of Secrets*, 3 volume (Londra: Collins, 1970)
—, *Admiral of the Fleet Lord Beatty: The Last Naval Hero* (Londra: Collins, 1980)
Ross, Sir David, *Aristotle*, ediţia a 6-a (Londra: Routledge, 1995)
Roth, Cecil, *The Spanish Inquisition* (Londra: R. Hale, 1937)
Rothenberg, Gunther, „Military Intelligence Gathering in the Second Half of the Eighteenth Century, 1740-1792", în Keith Neilson şi B.J.C. McKercher (editori), *Go Spy the Land: Military Intelligence in History* (Westport, Conn.: Praeger, 1992)
Royle, Edward, *Chartism* (Londra: Longman, 1996)
Russell, E., *Maitland of Lethington, the Minister of Mary Stuart: A Study of His Life and Times* (Londra: J. Nisbet, 1912)

Russell, Frank Santi, *Information Gathering in Classical Greece* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1999)

Rutledge, Steven H., *Imperial Inquisitions: Prosecutors and Informants from Tiberius to Domitian* (Londra: Routledge, 2001)

Ruud, Charles A. şi Sergei A. Stepanov, *Fontanka 16: The Tsars' Secret Police* (Montreal/Kingston, Ont.: McGill–Queen's University Press, 1999)

Sadler, John şi Sylvie Fisch, *Spy of the Century: Alfred Redl and the Betrayal of Austria–Hungary* (Barnsley: Pen & Sword Books, 2016)

Samolis, T. R. (ed.), *Veteranî vneşei razvedki Rossii: Kratkii biograficeskii* (Moscova: SVR Press, 1995)

Sand, Shlomo, *The Invention of the Jewish People* (Londra: Verso, 2010)

Sarotte, Mary Elise, *1989: The Struggle to Create post-Cold War Europe* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009)

Sarris, Peter, *Empires of Faith: The Fall of Rome to the Rise of Islam, 500-700* (Oxford: Oxford University Press, 2011)

Satterfield, Susan, „Livy and the Timing of Expiation in the Roman Year", *Histos*, vol. 6 (2012)

Savage, Gary, „Foreign Policy and Political Culture in later Eighteenth-Century France", în Hamish Scott şi Brendan Simms (editori), *Cultures of Power in Europe during the Long Eighteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007)

Savage-Smith, Emilie (ed.), *Magic and Divination in Early Islam* (Farnham: Ashgate, 2004)

Saville, John, *1848: The British State and the Chartist Movement* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990)

Sawyer, Ralph D., *The Tao of Spycraft: Intelligence Theory and Practice in Traditional China* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1998)

—, *Tao of Deception: Unorthodox Warfare in Historic and Modern China* (New York: Basic Books, 2007)

—, „Subversive Information: The Historical Thrust of Chinese Intelligence", în Philip H.J. Davies şi Kristian C. Gustafson (editori), *Intelligence Elsewhere: Spies and Espionage Outside the Anglosphere* (Washington, DC: Georgetown University Press, 2013)

Sayle, Edward F., „The Historical Underpinnings of the U.S. Intelligence Community", *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, vol. 1 (1986), nr. 1

Schaeper, Thomas J., *Edward Bancroft: Scientist, Author, Spy* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2011)

Shakespeare, William, *Julius Caesar* [Citatele în limba română sunt preluate din Shakespeare, *Julius Caesar. Parallel Texts*, traducere în română de Scarlat Ion Ghica, 1896, editat de C. George Sandulescu şi Lidia Vianu, Editura Contemporary Literature Press MTTLC, Universitatea din Bucureşti, 2016 (*N.t.*)]

Schama, Simon, *Citizens: A Chronicle of the French Revolution* (Londra: Penguin Books, 2004)

Schecter, Jerrold L. şi Peter S. Deriabin, *The Spy Who Saved the World: How a Soviet Colonel Changed the Course of the Cold War* (New York: Charles Scribner's Sons, 1992)

Schieder, Theodor, *Friedrich der Grosse: Ein Königtum der Widersprüche. Biographie* (Berlin: Propyläen Verlag, 1980)

Schiff, Stacy, *A Great Improvisation: Franklin in France* (New York: Henry Holt, 2005)

Schimmelpenninck van der Oye, David, „Tsarist Codebreaking: Some Background and Some Examples", *Cryptologia*, vol. 22 (1998), nr. 4

—, „Reforming Military Intelligence”, în David Schimmelpenninck van der Oye şi Bruce W. Menning (editori), *Reforming the Tsar’s Army: Military Innovation in Imperial Russia from Peter the Great to the Revolution* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004)

Schindler, John R., „Redl – Spy of the Century?”, *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, vol. 18 (2005), nr. 3

Schlichting, Albert, „A Brief Account of the Character and Brutal Rule of Vasil’evich, Tyrant of Muscovy”, tradus şi editat de Hugh F. Graham, *Canadian–American Slavic Studies*, vol. 9 (1975), nr. 2

Schlitter, Hans (ed.), *Correspondance Secrète entre le Comte A.W. Kaunitz-Rietberg, ambassadeur impérial à Paris, et le Baron Ignaz de Koch, secrétaire de l’Impératrice Marie-Thérèse, 1750-1752* (Paris: E. Plon, Nourrit, 1899)

Schnath, Georg, *Geschichte Hannovers im Zeitalter der neunten Kur und der englischen Sukzession*, 1674-1714, 3 volume (Hildesheim, 1976-1982)

Schnurbein, S., „Augustus in Germania and His New «Town» at Waldgirmes East of the Rhine”, *Journal of Roman Archaeology*, vol. 16 (2003)

Schroeder, Paul W., *Metternich’s Diplomacy at Its Zenith, 1820-1823: Austria and the Congresses of Troppau, Laibach, and Verona* (New York: Greenwood Press, 1962)

Scott, H.M., *The Birth of a Great Power System, 1740-1815* (Harlow: Longman, 2005)

Scott, Michael, *Delphi: A History of the Center of the Ancient World* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2014)

Scriba, Christoph J. (ed.), „The Autobiography of John Wallis, F.R.S.”, *Notes and Records of the Royal Society*, vol. 25 (1970)

Sebag Montefiore, Simon, *Prince of Princes: The Life of Potemkin* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2000)

—, *The Court of the Red Tsar* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2003) [Simon Sebag Montefiore, *Stalin. Curtea ţarului roşu*, traducere Cătălin Drăcşineanu, Editura Polirom, Iaşi, 2020 (*N.t.*)]

—, *Young Stalin* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2007) [Simon Sebag Montefiore, *Tânărul Stalin*, traducere Justina Bandol, Editura Polirom, Iaşi, 2015 (*N.t.*)]

Seldon, Anthony (ed.), *The Blair Effect: The Blair Government 1997-2001* (Londra: Little, Brown, 2001)

Seligmann, Matthew S., *Spies in Uniform: British Military & Naval Intelligence on the Eve of the First World War* (Oxford: Oxford University Press, 2006)

—, „Naval History by Conspiracy Theory: The British Admiralty before the First World War and the Methodology of Conspiracy Theory”, în Matthew S. Seligmann şi David Morgan-Owen (editori), *New Interpretations of the Royal Navy in the „Fisher Era”*, *Journal of Strategic Studies*, vol. 38 (2015), nr. 7 (număr special)

— şi David Morgan-Owen (editori), *New Interpretations of the Royal Navy in the „Fisher Era”*, *Journal of Strategic Studies*, vol. 38 (2015), nr. 7 (număr special)

Sengoopta, Chandak, *Imprint of the Raj: How Fingerprinting was Born in Colonial India* (Londra: Macmillan, 2003)

Seneca, *On Benefits* [Citatele în limba română sunt preluate din *Despre binefaceri. Despre îngăduinţă/De beneficiis, De clementia*, traducere de Ioana Costa şi Octavian Gordon, Editura Polirom, Iaşi, 2005 (*N.t.*)]

Sergeev, Evgeny, *Russian Military Intelligence in the War with Japan, 1904-05: Secret Operations on Land and at Sea* (Londra: Routledge, 2007)

Service, Robert, *Stalin: A Biography* (Londra: Macmillan, 2004)

—, *Spies and Commissars: Russia and the West in the Russian Revolution* (Londra: Macmillan, 2011)

Set, Shounak, „Ancient Wisdom for the Modern World: Revisiting Kautilya and His Arthashastra in the Third Millennium”, *Strategic Analysis*, Schuyler, Eugene vol. 39 (2015), nr. 6

Sever, Aleksandr Kolpakidi, *Speţslujbî Rossiiskoi Imperii. Unikalnaia enţiklopediia* (Moscova: Litres, 2010)

Sheffield, G.D., *The Somme* (Londra: Cassell, 2003)

Sheffy, Yigal, *British Military Intelligence in the Palestine Campaign, 1914-1918* (Londra: Frank Cass, 1998)

Sheldon, Rose Mary, *Intelligence Activities in Ancient Rome: Trust in the Gods But Verify* (Londra/New York: Frank Cass, 2005)

—, *Spies of the Bible: Espionage in Israel from the Exodus to the Bar Kokhba Revolt* (Londra: Greenhill, 2007)

Sherwood, Robert E., *Roosevelt and Hopkins: An Intimate History* (New York: Harper, 1948)

Showalter, Dennis, *Frederick the Great: A Military History* (Barnsley: Frontline Books, 2012)

Shvets, Yuri, *Washington Station: My Life as a KGB Spy in America* (New York: Simon & Schuster, 1994)

Siebert, Benno von (ed.), *The Diplomatic Correspondence of Count Benckendorff*, 3 volume (Berlin: Walter de Gruyter, 1928)

Siemann, Wolfram, *„Deutschlands Ruhe, Sicherheit und Ordnung.” Die Anfänge der politischen Polizei 1806-1866* (Tübingen: Max Niemeyer, 1985)

Silverstein, Adam J., *Postal Systems in the pre-Modern Islamic World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007)

Simms, Brendan, *Europe: The Struggle for Supremacy, 1453 to the Present* (Londra: Allen Lane, 2013)

Sims, John Cary, „The BRUSA Agreement of May 17, 1943”, *Cryptologia*, vol. 21 (1997), nr. 1

Singh, Simon, *The Code Book: The Secret History of Codes and Codebreaking*, ediție electronică (Londra: Fourth Estate, 2011)

Singh, Upinder, *A History of Ancient and Medieval India: From the Stone Age to the 12th Century* (Delhi: Pearson/Longman, 2008)

Sinningen, W.G., „The Roman Secret Service”, *Classical Journal*, vol. 57 (1961)

Sisman, Adam, *Hugh Trevor-Roper: The Biography* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2010)

Sixsmith, Martin, *Russia: A 1000-Year Chronicle of the Wild East* (Londra: BBC Books, 2011)

Skinner, Quentin, „Visions of Civil Liberty”, în Peter Martland (ed.), *The Future of the Past: Big Questions in History* (Londra: Pimlico, 2002)

Skinner, Thomas, *The Life of General Monck, late duke of Albemarle...* (Dublin: tipărit pentru Patrick Dugan, 1724)

Smith, Bradley F., *The Ultra-Magic Deals* (Novato, Calif.: Presidio, 1993)

Smith, Colin şi John Bierman, *Alamein: War Without Hate* (Londra: Penguin Books, 2012)

Smith, D.E., „John Wallis as a Cryptographer”, *Bulletin of the American Mathematical Society*, vol. 24 (1917)

Smith, Geoffrey, *The Cavaliers in Exile, 1640-1660* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003)

—, *Royalist Agents, Conspirators and Spies: Their Role in the British Civil Wars, 1640-1660* (Farnham: Ashgate, 2011)

Smith, Michael E., *The Aztecs* (Oxford: Blackwell, 1996)

Smoot, Betsy Rohaly, „Impermanent Alliances: Cryptologic Cooperation between the United States, Britain, and France on the Western Front, 1917-1918”, *Intelligence and National Security*, vol. 32 (2017), nr. 3

Snyder, Jack, *The Ideology of the Offensive: Military Decision Making and the Disasters of 1914* (New York: Cornell University Press, 2013)

Soboleva, Tatiana, *Tainopis v Istorii Rossii: Istoriia Kriptograficeskoi Slujbî Rossii „XVIII” – naceala „XX” v.* (Moscova: Mejdunar Otnoşeniia, 1994)

—, *Istoriia Şifrovalnoho Dela v Rossii* (Moscova: Olma, 2002)

Soll, Jacob, *The Information Master: Jean-Baptiste Colbert’s Secret State Intelligence System* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2009)

—, *The Reckoning: Financial Accountability and the Making and Breaking of Nations*, ediţia Kindle (Londra: Allen Lane, 2014)

Somerset, Anne, *Queen Anne: The Politics of Passion* (Londra: HarperPress, 2012)

Sommerlechner, Andrea, Othmar Hageneder, Christoph Egger, Rainer Murauer şi Herwig Weigl (editori), *Die Register Innocenz’ III*, vol. II, *11. Pontifikatsjahr*, 1208/1209 (Viena: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010)

„Souvenirs du général Cartier”, *Revue des Transmissions*, 1959, nr. 85, 87

Sparrow, Elizabeth, „The Alien Office, 1792-1806”, *The Historical Journal*, vol. 33 (1990), nr. 2

—, *Secret Service: British Agents in France, 1792-1815* (Woodbridge: Boydell Press, 1999)

Spence, Richard B., *Wall Street and the Russian Revolution, 1905-1925* (Waterville, Ore.: Trine Day, 2017)

Sperber, Jonathan, *Karl Marx: A Nineteenth-Century Life* (New York/Londra: W.W. Norton, 2013)

Speyer, Dr., „The Legal Aspects of the Sipido Case”, *Journal of the Society of Comparative Legislation*, 1900

Staff, Frank, *The Penny Post 1680-1918* (Cambridge: Lutterworth Press, 1993)

Stamm-Kuhlmann, Thomas, *König in Preussens grosser Zeit. Friedrich Wilhelm III., der Melancholiker auf dem Thron* (Berlin: Siedler, 1992).

Standage, Tom, *The Victorian Internet: The Remarkable Story of the Telegraph and the Nineteenth Century’s Online Pioneers* (Londra: Phoenix, 1999)

Standen, Heinrich von, *The Land and Government of Muscovy*, trad. şi ed. Thomas Esper (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1967)

Steinhauer, Gustav, *Steinhauer: The Kaiser’s Masterspy as Told by Himself*, ed. Sidney Felstead (Londra: The Bodley Head, 1930)

Stern, Virginia F., *Sir Stephen Powle of Court and Country: Memorabilia of a Government Agent for Queen Elizabeth I, Chancery Official, and English Country Gentleman* (Selinsgrove, Pa: Susquehanna University Press, 1992)

Stevenson, David, *With Our Backs to the Wall* (Londra: Penguin Books, 2012)

Stieber, Wilhelm J.C.E., *The Chancellor’s Spy: Memoirs of the Founder of Modern Espionage*, trad. Jan Van Heurch (New York: Grove Press, 1979)

Stobo, Robert, *Memoirs of Major Robert Stobo of the Virginia Regiment* (Pittsburgh: John S. Davidson, 1854)

Stone, Norman, „Austria–Hungary”, în Ernest R. May, *Knowing One’s Enemies: Intelligence Assessment before the Two World Wars* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984)

Stoneman, Richard, *The Ancient Oracles: Making the Gods Speak* (New Haven, Conn./Londra: Yale University Press, 2011)

Storrs, Christopher, „Intelligence and the Formulation of Policy and Strategy in Early Modern Europe: The Spanish Monarchy in the Reign of Charles II (1665-1700)”, *Intelligence and National Security*, vol. 21 (2006), nr. 4

Stout, Felicity, *Exploring Russia in the Elizabethan Commonwealth: The Muscovy Company and Giles Fletcher, the Elder (1546-1611)* (Manchester: Manchester University Press, 2014)

Stout, Mark, „American Intelligence Assessment of the Jihadists, 1989-2011”, în Paul Maddrell (ed.), *The Image of the Enemy: Intelligence Analysis of Adversaries since 1945* (Washington, DC: Georgetown University Press, 2015)

Strasser, G.F., „The rise of cryptography in the European Renaissance”, în Karl de Leeuw şi Jan Bergstra (editori), *The History of Information Security: A Comprehensive Handbook* (Amsterdam: Elsevier, 2007)

Strauss, Barry, *The Battle of Salamis: The Naval Encounter That Saved Greece – and Western Civilization* (New York: Simon & Schuster, 2004)

Stuart, Hannah, *Islamist Terrorism: Analysis of Offences and Attacks in the UK (1998-2015)* (Londra: Henry Jackson Society, 2017)

Stubbs, John, *Reprobates: The Cavaliers of the English Civil War* (Londra: Viking, 2011)

Suetonius, *Lives of the Twelve Caesars* [Citatele în limba română sunt preluate din *Vieţile celor doisprezece Cezari*, traducere de Gheorghe Ceauşescu, Editura RAO International, Bucureşti, 1998 (*N.t.*)]

Sullivan, Brian R., „«A Highly Commendable Action»: William J. Donovan’s Intelligence Mission for Mussolini and Roosevelt, December 1935-February 1936”, *Intelligence and National Securit*y, vol. 6 (1991), nr. 2

Sumption, Jonathan, *The Hundred Years War*, 4 volume (Londra/New York: Faber and Faber, 1990-2009); vol. 1: *Trial by Battle* (1990); vol. 2: *Trial by Fire* (2001); vol. 3: *Divided Houses* (2009); vol. 4: *Cursed Kings* (2016)

—, *The Albigensian Crusade* (Londra/New York: Faber and Faber, 1999)

—, *Edward III: A Heroic Failure* (Londra: Allen Lane, 2016)

Sun Tzu, *The Art of War: Bilingual Chinese and English Text*, traducere de Lionel Giles, cu o introducere de John Minford (Hong Kong: Tuttle Publishing, 2016) [Citatele în limba română sunt preluate din *Arta războiului*, traducere de Alexandra Novaru şi Raluca Pârvu, Editura Antet XX Press, Bucureşti, 1993 (*N.t.*)]

Sutcliffe, Marcella Pellegrino, *Victorian Radicals and Risorgimento Democrats: A Long Connection* (Woodbridge: Boydell and Brewer, 2014)

Swift, Jonathan, *Gulliver’s Travels* [Citatele în limba română au fost preluate din *Călătoriile lui Gulliver*, traducere de Alexandra Petre, Editura Flamingo GD, Bucureşti, 2013 (*N.t.*)]

Swords, Liam, *The Green Cockade: The Irish in the French Revolution 1789-1815* (Sandycove: Glendale Publishing, 1989)

Szabo, Frank H.J., *Kaunitz and Enlightened Absolutism, 1753-1780* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994)

Szamuely, Helen, „Russia’s First Embassies”, *History Today*, vol. 63 (2013), nr. 5

Szechi, D., *Jacobitism and Tory Politics 1710-14* (Edinburgh: John Donald, 2012)

Şlihting, Albert, *Novoie izvestie o Rossii vremeni Ivana Groznoho* (Leningrad, 1934)

Tacitus, *Annals* [Citatele în limba română sunt preluate din Tacit, *Anale*, traducere de Gheorghe Guţu, Editura Humanitas, Bucureşti, 1995 (*N.t.*)]

Talbott, Strobe, *The Russia Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy* (New York: Random House, 2003)

Tanenbaum, Jan Karl, „French Estimates of Germany’s Operational War Plans”, în Ernest R. May, *Knowing One’s Enemies: Intelligence Assessment before the Two World Wars* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984)

Tanner, Murray Scott şi James Bellacqua, *China's Response to Terrorism, report sponsored by the US–China Economic and Security Review Commission*, iunie 2016

Taylor, A.J.P., *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918* (Oxford: Clarendon Press, 1954)

Temperley, Harold, „Pitt's Retirement from Office, 5 Oct. 1761", *English Historical Review*, vol. XXI (1906)

Tenet, George, *At the Center of the Storm: My Years at the CIA* (New York: HarperCollins, 2007) [George Tenet, *În mijlocul furtunii*, traducere Sebastian Huluban, Editura Scripta, Bucureşti, 2010 (*N.t.*)]

Thale, Mary (ed.), *Selections from the Papers of the London Corresponding Society 1792-1799* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983)

Thomas, Marcel, *L'Affaire sans Dreyfus* (Paris: A. Fayard, 1961)

Thompson, E.P., *The Making of the English Working Class* (Londra: Penguin Books, 2013)

Thomson, James Westfall şi Saul K. Padover, *Secret Diplomacy, Espionage and Cryptography 1500-1815* (New York: Frederick Ungar, 1965)

Tucidide, *History of the Peloponesian War* [Citatele în limba română sunt preluate din Tucidide, *Istoria Războiului Peloponesiac*, studiu introductiv, traducere, note şi indice de N.I. Barbu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966 (*N.t.*)]

Thurloe, John, *A Collection of the State Papers of John Thurloe* (Londra: Printed for the executor of F. Gyles, 1742)

Thwaites, N.G., *Velvet and Vinegar* (Londra: Grayson & Grayson, 1932)

Tibi, Bassam, „From Sayyid Qutb to Hamas: The Middle East Conflict and the Islamization of Antisemitism", Working Paper #5, Yale Initiative for the Interdisciplinary Study of Antisemitism

—, *Islamism and Islam* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2012)

Todd, Janet, *The Secret Life of Aphra Behn* (Londra: Pandora, 2000)

Tombs, Robert, *The English and Their History* (Londra: Allen Lane, 2014)

—, „How Bloody was la Semaine Sanglante? A Revision", *H-France Salon*, vol. 3, nr. 1; http://www.h-france.net/Salon/Salonvol3no1.pdf

Tombs, Robert şi Isabelle Tombs, *That Sweet Enemy: The French and the British from the Sun King to the Present* (Londra: William Heinemann, 2006)

Topbaş, Osman Nuri, *The Prophet of Mercy Muhammad: Scenes from His Life, translated by Abdullah Penman*, ediţia a 4-a (Istanbul: Erkam Publications, 2009)

Toplin, Robert Brent (ed.), *Oliver Stone's USA: Film, History, and Controversy* (Lawrence, KN: University Press of Kansas, 2000)

Toye, Francis, *For What We Have Received* (Londra: Heinemann, 1950)

Treverton, Gregory F., *Covert Action* (New York: Basic Books, 1987)

— şi Wilhelm Agrell (editori), *National Intelligence Systems: Current Research and Future Prospects* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009)

Trevor-Roper, H.R. (ed.), *Hitler's Table Talk 1941-1944* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2000)

Troy, Thomas F., „The Coordinator of Information and British Intelligence: An Essay on Origins", *Studies in Intelligence*, vol. 18 (primăvara 1974)

—, *Donovan and the CIA: A History of the Establishment of the Central Intelligence Agency* (Frederick, Md: University Publications of America, 1981)

Ţvigun, S.K. et al. (editori), *V.I. Lenin I VChK: Sbornik documentov (1917-1922 gg)* (Moscova: Izdatelstvo Politiceskoi Literaturî, 1975)

Tucker, Robert C. şi Stephen F. Cohen (editori), *The Great Purge Trial* (New York: Grosset and Dunlap, 1965)

Tulard, Jean, *Joseph Fiévée: Conseiller secret de Napoléon* (Paris: Arthème Fayard, 1985)

—, *Joseph Fouché* (Paris: Arthème Fayard, 1998)
Twitchett, Denis C. şi Frederick W. Mote, *The Cambridge History of China*, vol. 8 (Cambridge: Cambridge University Press, 1998)
Tyerman, Christopher, *God's War: A New History of the Crusades* (Londra: Allen Lane, 2006)
Tzouliadis, Tim, *The Forsaken: From the Great Depression to the Gulags. Hope and Betrayal in Stalin's Russia* (Londra: Little, Brown, 2008)
Uehling, Greta Lynn, *Beyond Memory: The Crimean Tatars' Deportation and Return* (Londra: Palgrave Macmillan, 2004)
Ulfeld, Jacob, *Puteşestvie v Rossii* (Moscova: Iazîki slavianskoi kulturî, 2002)
Ullrichová, Maria (ed.), *Clemens Metternich–Wilhelmine von Sagan. Ein Briefwechsel 1813-1815* (Graz/Köln: Hermann Böhlaus Nachf., 1966)
Underdown, David, *Royalist Conspiracy in England 1649-60* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1960)
Urban, Mark, *The Man Who Broke Napoleon's Codes: The Story of George Scovell* (Londra: Faber & Faber, 2002)
Vaillé, Eugène, *Le Cabinet noir* (Paris: Presses Universitaires de France, 1950)
Vaïsse, Maurice, et al., *L'Entente Cordiale de Fachoda à la Grande Guerre* (Paris: Éditions Complexe, 2004)
Van Creveld, Martin, *Command in War* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985)
Villatoux, Marie-Catherine, „Le renseignement photographique dans la manoeuvre. L'exemple de la Grande Guerre", *Revue Historique des Armées*, 2010, nr. 261
Vincent, Bernard, „L'inquisition et l'Islam", în Agostino Borromeo (ed.), *L'Inquisizione: Atti del Simposio internazionale*, Vatican, 29-31 octombrie 1998 (Vatican: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2003)
Vincent, David, *The Culture of Secrecy. Britain 1832-1998* (Oxford: Oxford University Press, 1998).
—, „Surveillance, Privacy and History", 2013, http://www.historyandpolicy.org/policy-papers/papers/surveillance-privacy-and-history
Vincent, Nicholas, „Devil's Advocates" [recenzie la Moore, R.I., *The War on Heresy: Faith and Power in Medieval Europe* (Londra: Profile Books, 2012)], *Literary Review*, mai 2012
Volkogonov, Dmitri, *The Rise and Fall of the Soviet Empire: Political Leaders from Lenin to Gorbachev* (Londra: HarperCollins, 1998)
Volodarsky, Boris, *Stalin's Agent: The Life and Death of Alexander Orlov* (Oxford: Oxford University Press, 2015)
Volodihin, Dmitri Mihailovici, *Maliuta Skuratov* (Moscova: Molodaia gvardiia, 2012)
Wagner, Kim A., *The Great Fear of 1857: Rumours, Conspiracies and the Making of the Indian Uprising* (Oxford: Peter Lang, 2010)
Walker, Jonathan, *Pistols! Treason! Murder!: The rise and fall of a master spy* (Carlton, Victoria: Melbourne University Press, 2007)
Walpole, Horace, *Letters from the Hon. Horace Walpole to George Montagu, Esq. from the Year 1736 to the Year 1770* (Londra: Rodwell and Martin, 1818)
Walsh, Michael, „George Koval: Atomic Spy Unmasked", *Smithsonian Magazine*, mai 2009
Walsh, Patrick F. şi Seumas Miller, „Rethinking «Five Eyes» Security Intelligence Collection Policies and Practice Post Snowden", *Intelligence and National Security*, vol. 31 (2016), nr. 3
Walton, Calder, *Empire of Secrets: British Intelligence, the Cold War and the Twilight of Empire* (Londra: HarperPress, 2013)

Walton, Charles, *Policing Public Opinion in the French Revolution: The Culture of Calumny and the Problem of Free Speech* (New York: Oxford University Press, 2009)

Walton, Timothy, *Challenges in Intelligence Analysis: Lessons from 1300 BCE to the Present* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010)

Warner, Michael, „The Divine Skein: Sun Tzu on Intelligence", *Intelligence and National Security*, vol. 21 (2006), nr. 4

—, „Building a Theory of Intelligence Systems", în Gregory Treverton şi Wilhelm Agrell (editori), *National Intelligence Systems: Current Research and Future Prospects* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009)

—, *The Rise and Fall of Intelligence: An International Security History* (Washington, DC: Georgetown University Press, 2014)

Watson, Alexander, *Ring of Steel: Germany and Austria–Hungary at War, 1914-1918* (Londra: Penguin Books, 2014)

Watson, Derek, *Molotov: A Biography* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005)

Wawro, Geoffrey, *The Franco-Prussian War: The German Conquest of France in 1870-1871* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005)

Weber, Ralph E., „State Department Cryptographic Security: Herbert O. Yardley and President Woodrow Wilson's Secret Code", în *In the Name of Intelligence: Essays in Honour of Waltes Pforzheimer*, editori Hayden B. Peake şi Samuel Halpern (Washington, DC: NIBC Press, 1994), pp. 555-570

—, *Masked Dispatches: Cryptograms and Cryptology in American History, 1775-1900*, ediţia a 3-a (NSA Center for Cryptologic History, 2013)

Wedgwood, C.V., „Rubens and King Charles I", *History Today*, vol. 10 (1960), nr. 12

Weil, M.-H. (ed.), *Les Dessous du Congrès de Vienne, d'après les documents originaux des archives du Ministère Impérial et Royal de l'Intérieur à Vienne*, 2 volume (Paris: Librairie Payot, 1917)

Weil, Rachel, *A Plague of Informers: Conspiracy and Political Trust in William III's England* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2014)

Weller, Jac, *Wellington at Waterloo* (Barnsley: Frontline Books, 2010)

West, Kieran, „Intelligence and the Development of British Grand Strategy in the First World War", teză de doctorat (University of Cambridge, 2010)

West, Nigel, *Historical Dictionary of World War II Intelligence* (Lanham, Md: Scarecrow Press, 2007)

—, *Historical Dictionary of World War I Intelligence* (Lanham, Md: Scarecrow Press, 2013)

Westad, Odd Arne, *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007)

Westrate, Bruce, *The Arab Bureau: British Policy in the Middle East, 1916-1920* (University Park: University of Pennsylvania Press, 1992)

Wheen, Francis, *Karl Marx* (Londra: Fourth Estate, 2000)

Whymant, Robert, *Stalin's Spy: Richard Sorge and the Tokyo Espionage Ring* (Londra: I. B. Tauris, 2006)

Wilcox, Jennifer, „Revolutionary Secrets: The Secret Communications of the American Revolution"; http://www.nsa.gov/about/_files/cryptologic_heritage/publications/prewii/revolutionary_secrets.pdf

Wilhelm, prinţul moştenitor (Friedrich Wilhelm Hohenzollern), *Memoirs of the Crown Prince of Germany* (Uckfield: Naval & Military Press, 2006)

Wilkes, Sue, *Regency Spies: Secret History of Britain's Rebels and Revolutionaries* (Barnsley: Pen & Sword, 2015)

Williams, Patrick, „El reinado de Felipe III”, în José Andrés-Gallego (ed.), *La crisis de la hegemonía española (siglo XVII)* (Madrid: Rialp, 1986)

Williams, Valentine, *The World of Action* (Londra: Hamish Hamilton, 1938)

Williamson, Samuel R. Jr., „The Origins of World War I”, *Journal of Interdisciplinary History*, vol. XVII (1988), nr. 4

—, „The Origins of the War”, în Sir Hew Strachan (ed.), *The Illustrated Oxford History of the First World War*, ediţie revizuită (Oxford: Oxford University Press, 2014)

— şi Ernest R. May, „An Identity of Opinion: Historians and July 1914”, *Journal of Modern History*, vol. 79 (2007), nr. 2

Wills, Garry, *Bomb Power: The Modern Presidency and the National Security State* (New York: Penguin, 2010)

Wilson, Frances, „The Lost Art of Table Talk”, *Literary Review*, februarie 2014

Wise, David, *Spy: The Inside Story of How the FBI's Robert Hanssen Betrayed America* (New York: Random House, 2003)

Witte, S., *The Memoirs of Count Witte* (New York: Doubleday, 1921)

Wolf, Markus (cu Anne McElvoy), *Man without a Face: The Autobiography of Communism's Greatest Spymaster* (Londra: Jonathan Cape, 1997)

Wood, Michael, *Conquistadors* (Londra: BBC Books, 2000)

Woodham-Smith, Cecil, *The Reason Why: Story of the Fatal Charge of the Light Brigade* (Londra: Constable, 1953)

Woods, Kevin, James Lacey şi Williamson Murray, „Saddam's Delusions: The View from the Inside”, *Foreign Affairs*, vol. 85 (2006), nr. 3

Woodward, David, *The American Army and the First World War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014)

Worcester, Edward Somerset, Marquess of, *Three letters intercepted by Sir Tho: Fairfax in Cornwal* (Londra: Printed for Edward Husband, printer to the Honorable House of Commons, 1646)

Wormald, Jenny, „Reformations, Unions and Civil Wars, 1485-1660”, în Jonathan Clarke (ed.), *A World by Itself: A History of the British Isles* (Londra: William Heinemann, 2010)

Wright, Lawrence, *The Looming Tower: Al Qaeda's Road to 9/11* (Londra: Allen Lane, 2006)

Yapp, Malcolm, „The Legend of the Great Game”, *Proceedings of the British Academy*, vol. 111 (2001)

Yardley, Herbert O., *The American Black Chamber* (Boston: Houghton Mifflin, 1931)

Yoji Koda, Vice-Admiral, „The Russo-Japanese War: Primary Causes of Japanese Success”, [US] *Naval War College Review*, vol. 58 (2005), nr. 2

Zamoyski, Adam, *Rites of Peace: The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna* (Londra: HarperPress, 2007)

—, *Phantom Terror: The Threat of Revolution and the Repression of Liberty, 1789-1848* (Londra: William Collins, 2014)

Zannini, Andrea, „Economic and Social Aspects of the Crisis of Venetian Diplomacy in the Seventeenth and Eighteenth Centuries”, în Daniela Frigo (ed.), *Politics and Diplomacy in Early Modern Italy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000)

Zernova, A. S., *Knighi, kirillovskoi peceati, izdannie v Moskie v XVI–XVII vekah* (Moscova: Gosudarstvennaia biblioteka SSSR, 1958)

Zolkowski, Theodore, *German Romanticism and Its Institutions* (Princeton: Princeton University Press, 1992)

Zuckerman, Fredric S., *The Tsarist Secret Police Abroad: Policing Europe in a Modernising World* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003)

Zutshi, Patrick, „The Political and Administrative Correspondence of the Avignon Popes, 1305-1378: A Contribution to Papal Diplomatic", în *Le Fonctionnement administratif de la Papauté d'Avignon* (Roma: École Française de Rome, 1990)

—, „The Avignon Papacy", în Michael Jones (ed.), *The New Cambridge Medieval History*, vol. 6 (Cambridge: Cambridge University Press, 2000)

Zvonarev, K.K., *Aghenturnaia razvedka*, vol. 1: *Russkaia aghenturnaia razvedka do i vo vremia voinî 1914-1918* (Moscova: Izdatelskaia gruppa, 2003)

ABREVIERI FOLOSITE ÎN NOTE ŞI REFERINŢE

AN Archives Nationales, Paris
BL British Library
BN Bibliothèque Nationale, Paris
BUL Birmingham University Library
CAB Cabinet Office
CCAC Churchill College Archive Centre, Cambridge
CHAR Chartwell papers
CO Colonial Office
CUL Cambridge University Library
DO Dominions Office
FCO Foreign and Commonwealth Office
FDRL Franklin D. Roosevelt Library, Hyde Park, New York
FO Foreign Office
HC Deb House of Commons Debates
HLRO House of Lords Records Office
HO Home Office
HW Government Communications Headquarters (GCHQ) files, TNA
IOLR India Office Library and Records
IWM Imperial War Museum
KV MI5 (Security Service) files, TNA
LHC Liddell Hart Centre for Military Archives, King's College London
MAE Ministère des Affaires Étrangèrs
MECW Marx and Engels, Collected Works (Lawrence & Wishart edition)
MEPO Papers of the Metropolitan Police
NAW National Archives, Washington, DC
NMM National Maritime Museum
ODNB Oxford Dictionary of National Biography
Parl. Deb Parliamentary Debates
PHA Joint committee on the investigation of the Pearl Harbor Attack, *Pearl Harbor Attack, Hearings*
PP *Public Papers of the Presidents*
RG Record Group (NAW)
RGASPI Rossiiskii gosudarstvenîi arhiv soţialno-politiceskoi istorii
SLYU Sterling Library, Yale University
T Treasury
TNA The National Archives, Kew
WC War Cabinet

WO War Office
WWC Woodrow Wilson Center, Washington, DC

NOTE

INTRODUCERE: ISTORIA PIERDUTĂ A SERVICIILOR DE INFORMAŢII DIN LUME

1. Kent, „Need for an Intelligence Literature”.
2. Vezi infra, p. 32 şi urm.
3. Interviu cu Directorul CIA George Tenet, *Studies in Intelligence*, vol. 42 (1998), nr. 1.
4. Ransom, „Secret Intelligence in the United States”, p. 205.
5. Vezi infra, pp. 47-48.
6. Tucidide, *History of the Peloponesian War*, Cartea 1, 1.23.
7. Vezi infra, capitolul 4.
8. Al Mubarakpuri, *Sealed Nectar*, loc. 8545; această carte a câştigat locul întâi la o competiţie organizată de Liga Islamică Mondială în 1976 pentru selectarea celei mai bune biografii a Profetului Mahomed.
9. Vezi infra, capitolul 6.
10. Vezi infra, capitolul 7.
11. Frecvent citatul dicton al lui Machiavelli se regăseşte ca primă propoziţie în „Understanding and Intelligence Support to Joint Operations, Joint Doctrine Publication 2-00”, publicată de Ministerul britanic al Apărării, august 2011.
12. Vezi infra, pp. 129-130, 163-164.
13. Vezi infra, pp. 156, 198 şi urm.
14. Vezi infra, capitolele 10, 12.
15. Vezi infra, capitolele 11, 14.
16. Vezi infra, capitolul 15.
17. Vezi infra, pp. 505-505, 582-583, 604-605, 614, 640.
18. Vezi infra, capitolele 23, 24.
19. Vezi infra, pp. 724-725.
20. Vezi infra, capitolele 25-28.
21. Vezi infra, pp. 208-210.
22. Vezi infra, pp. 730-731, 778-780, 794.
23. Vezi infra, pp. 674-678.
24. Gaddis, *Cold War*
25. Andrew, *For the President’s Eyes Only*, pp. 440-441.
26. Vezi infra, pp. 829-831, 848-849.
27. Bew, „What Lessons from History Keep being Forgotten?”
28. Skinner, „Visions of Civil Liberty”.
29. Vezi infra, pp. 870-872, 879-884.

1. LA ÎNCEPUTURI: ISCOADELE DIN BIBLIE ŞI DIN EGIPTUL ANTIC, DE LA MOISE PÂNĂ LA CINA CEA DE TAINĂ

1. Numerele, 13:1-20. Citatele în original provin din Biblia versiunea autorizată (de regele Iacob), până de curând cea mai bine cunoscută traducere în limba engleză.
2. Aston, *Secret Service*, pp. 32-33. Documentele lui Sir George Aston (1861-1938) se găsesc la Liddell Hart Centre for Military Archives de la King’s College London.
3. Facerea, 37-50.

4. Coranul, 12.
5. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 53-55, 222-224.
6. Clausewitz, *On War*, p. 117.
7. Numerele, 13:21-33.
8. Coranul, 5:22-3.
9. Numerele, 14:1-10.
10. Coranul, 5:24.
11. Numerele, 14:11-39.
12. Deuteronomul, 34:1-7.
13. Iosua, 2:1.
14. Iosua, 2:1-6.
15. Iosua, 2:9-14, 24.
16. Iosua, 2-6.
17. Evrei, 11:31; Iacob 2:25.
18. Matei, 1:5.
19. Articolele desecretizate din revista *Studies in Intelligence* sunt disponibile pe site-ul CIA Center for the Study of Intelligence.
20. Cardwell, „A Bible Lesson on Spying".
21. Conversaţie cu Efraim Halevy, 11 martie 2013.
22. Victor Ostrovski, fostul ofiţer al Mossad, îşi intitulează controversatele memorii *By Way of Deception*.
23. www.jns.org/news briefs/2012/12/14, accesat pe 15 aprilie 2013.
24. Ieşirea, 3: 18-21; 7:16.
25. Finkelstein şi Silberman, *Bible Unearthed*, capitolul 3.
26. Vezi harta Orientului Apropiat Antic, cca 1350 î.Hr., în Cohen şi Westbrook (editori), *Amarna Diplomacy*, p. xii.
27. Moran (ed. şi trad.), *Amarna Letters.*
28. Cohen, „Intelligence in the Amarna Letters", p. 97.
29. *Ibid.*, pp. 86-88.
30. *Ibid.*, p. 90.
31. Na'aman, „Egyptian-Canaanite Correspondence", p. 125.
32. Cohen, „Intelligence in the Amarna Letters", pp. 89-90.
33. *Ibid.*, p. 94.
34. Scrisoarea este citată într-o biografie cu scriere cuneiformă a regelui Suppiluliuma I scrisă de fiul acestuia, Mursili. Bryce, *Letters of the Great Kings*, pp. 187-188.
35. Exprimarea din fragmentul scrisorii din colecţia din Amarna se potriveşte îndeaproape cu cea citată în biografia tatălui scrisă de Mursili. *Ibid.*, pp. 193-194. Existenţa copiei din Amarna arată că scrisoarea fusese interceptată.
36. Finkelstein şi Silberman, *Bible Unearthed*, capitolul 3.
37. Abulafia, *Great Sea*, capitolul 2, partea a V-a.
38. Finkelstein şi Silberman, *Bible Unearthed*, capitolul 3, Epilog. Sheldon, *Spies of the Bible*, part I.
39. Marcu, 11:1-3.
40. Marcu, 11: 7-18.
41. Luca, 20:19-26.
42. Marcu, 14:12-18.
43. Matei, 26:14-16. Marcu şi Luca spun că Iuda era posedat de diavol (o explicaţie care nu se regăseşte în lista MICE a FBI cu posibile motive de trădare).
44. Rutledge, *Imperial Inquisitions*, p. 3. Vezi infra, pp. 72-75.
45. Marcu, 14:44-6.
46. Philon, *Legatio ad Gaium*, pp. 299-305; Bond, *The Historical Jesus*, p. 159.
47. Josephus, *Antiquitates Judaicae*, 18:89.
48. *Ibid.*, 18:95, p. 123; Bond, *Caiaphas*, p. 18ff.

2. Operaţiunile de informaţii în Grecia Antică: Mit şi realitate de la Ulise la Alexandru cel Mare

1. *Odiseea*, XIII, pp. 296-299; Fowler (ed.), *Cambridge Companion to Homer*, pp. 32-33.
2. *Iliada*, X. Homer, *The Illiad*, trad. şi ed. Rieu and Jones.
3. Vezi, spre exemplu, Abulafia, *Great Sea*, p. 136.
4. Herodot, 7.
5. Herodot, 8.
6. Rodgers, *Greek and Roman Naval Warfare*, pp. 80-95; Strauss, *Battle of Salamis.*
7. Flower, *Seer in Ancient Greece*, p. 31.
8. Dillon, *Omens and Oracles*, pp. 33-39.
9. Herodot, 9.36-45; Flower, *Seer in Ancient Greece*, p. 169.
10. Flower, *Seer in Ancient Greece*, p. 119.
11. Peek, „Study of Divination”, p. 3.
12. Flower, *Seer in Ancient Greece*, capitolul 1.
13. *Ibid.*, p. 23.
14. Vizitat ultima dată de Christopher Andrew pe 13 septembrie 2015.
15. Pindar, *Pythian* 3.29; Flower, *Seer in Ancient Greece*, p. 211.
16. Herodot, 9.81.
17. Scott, *Delphi*, p. 27.
18. Hesk, *Deception and Democracy*, p. 10.
19. Thucydides, *Peloponnesian War*, 2.34-46. https://sourcebooks.fordham.edu/ancient/pericles-funeralspeech.asp.
20. Thucydides, *Peloponnesian War*, 6.
21. *Ibid.*, 19.
22. *Ibid.*, 18.
23. Pentru dovezi (nemenţionate de Tucidide) că numeroase herme aveau falusurile tăiate, vezi Hamel, *Mutilation of the Herms*, cap. 2.
24. Thucydides, *Peloponnesian War*, 6.27.3; Hamel, *Mutilation of the Herms*, p. 33.
25. Hamel, *Mutilation of the Herms*, p. 7.
26. Thucydides, *Peloponnesian War*, 6.18.
27. Hamel, *Mutilation of the Herms*, p. 37; Green, „Questions of Class”.
28. Rhodes, *Alcibiades*, loc. 138.
29. Plutarh, *Nicias*; http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Nicias*.html
30. Thucydides, *Peloponnesian War*, 8.45. i–ii.
31. *Ibid.*, 8.48. iv–49.
32. *Ibid.*, 8.81-2; Rhodes, *Alcibiades*, loc. 1413.
33. Cea mai convingătoare interpretare a extraordinarei vieţi a lui Alcibiade îi aparţine lui Rhodes, *Alcibiades.*
34. Xenophon, *Hipparchikòs*, 4.7-8; Russell, *Information Gathering in Classical Greece*, p. 104. Totuşi, nici chiar Xenofon nu se gândea la folosirea agenţilor dubli pentru a obţine informaţii secrete strategice.
35. Xenofon atribuia folosirea de falşi dezertori în modul cel mai sofisticat nu unui comandat grec, ci lui Cirus cel Mare, regele Persiei, cu mai bine de un secol înainte (559-530 î.Hr.). Xenofon, *Cyropaedia*, VI, partea 1; Russell, *Information Gathering in Classical Greece*, pp. 122-126.
36. Xenofon, *Hipparchikòs*, 9.8-9; Flower, *Seer in Ancient Greece*, p. 173.
37. Bos, *Cosmic and Meta-Cosmic Theology*, pp. 160-162.
38. Aristotel, *On Divination by Way of Dreams.* Doar aproximativ un sfert din scrierile foarte variate al lui Aristotel s-au păstrat, multe dintre acestea sub formă de notiţe de curs.
39. Aristotel, *Politics*, 1308b20-22; Russell, *Information Gathering in Classical Greece*, p. 113.

40. Aristotel, *Politics*, 1313b11-16; Russell, *Information Gathering in Classical Greece*, p. 107. Aristotel sugerează că femeile respectabile nu erau invitate la astfel de banchete.
41. Barnes (ed.), *Cambridge Companion to Aristotle*, p. 5.
42. Cartledge, *Alexander the Great*, loc. 767, 1229; Ross, *Aristotle*, pp. 3-4.
43. Bosworth, „Introducerea" la Bosworth şi Baynham, *Alexander the Great in Fact and Fiction*, p. 18.
44. În 1963, când Ernst Badian a publicat un articol în care susţinea că Alexandru a fost implicat în asasinarea tatălui său, a dat naştere la controverse aprige în mediul academic. Cu toate acestea, în decursul ultimei jumătăţi de secol, probabilitatea ca Alexandru să fi fost implicat în eveniment a fost acceptată pe scară largă de cercetători. Cel mai recent studiu al lui Badian despre asasinarea lui Filip al II-lea, publicat iniţial în 2007, subliniază şi mai mult rolul jucat de Pausanias. Badian, „Once More the Death of Philip II", în Badian, *Collected Papers on Alexander the Great*, cap. 27. Despre importanţa contribuţiei lui la înţelegerea domniei lui Alexandru cel Mare, vezi Green, „He Found the Real Alexander".
45. Badian, „Conspiracies", în Badian, *Collected Papers on Alexander the Great*, cap. 24.
46. Plutarh, *Life of Alexander*, 48.5-49.2; Plutarh, *Moralia*, 339d–f; Russell, *Information Gathering in Classical Greece*, p. 114.
47. E posibil ca Alexandru însuşi să fi fost capul uneltitorilor şi să fi ajuns să-l considere pe Philotas o posibilă ameninţare la adresa autorităţii sale. Cartledge, *Alexander the Great*, loc. 1010.
48. Cartledge, *Alexander the Great*, loc. 1824. Badian, „Conspiracies".
49. Niciuna dintre cele peste 20 de cărţi despre Alexandru scrise de contemporani nu s-a păstrat, cu excepţia unor pasaje citate de autori de mai târziu. Doar un fragment dintr-o scrisoare a lui Alexandru este autentic fără urmă de îndoială. Lane Fox, *Alexander the Great*, cap. 1.
50. Dată fiind natura lipsită de eroism a activităţilor de recunoaştere cu scopul de a găsi surse de hrană şi apă, acestea abia dacă sunt menţionate de sursele antice. Singura referire a lui Arrianus la planificarea logistică a lui Alexandru este cea ocazionată de alungarea lui Arimmas, vicerege al Siriei, pentru că nu reuşise să adune suficiente provizii. Arrianus, *Anabasis Alexandri*, 3.6.8; Engels, *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army*, p. 66.
51. Engels, *Alexander the Great and Logistics*, pp. 71-72.
52. Arrianus, *Anabasis Alexandri*, 4.4.3. Flower, *Seer in Ancient Greece*, pp. 178-181.
53. Arrianus, *Anabasis Alexandri*, 1.25.6-8.
54. *Ibid.*, 1.11.1-2; Plutarh, *Life of Alexander* 14.5; *Itinerarium Alexandri*, 17; *Pseudo-Callisthenes*, 1.42; Flower, *Seer in Ancient Greece*, loc. 2340.
55. Cartledge, *Alexander the Great*, loc. 332.
56. Plutarh, *Life of Alexander*, p. 75; Flower, *Seer in Ancient Greece*, p. 129.

3. Activităţile de informaţii şi divinaţia în perioada Republicii Romane

1. Titus Livius, *De la fundarea Romei*, 6.41; https://en.wikipedia.org/wiki/Augur.
2. Cicero, *De Divinatione*, 1.1; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cicero/de_Divinatione/1*.html. Ferguson, *Greek and Roman Religion*, p. 125.
3. Cicero, *De Divinatione*, 1.82-4 (vezi n. 2). Argumentele în favoarea divinaţiei sunt exprimate de fratele stoic al lui Cicero în vol. 1 al tratatului filosofic în două volume al lui Cicero, scris în 44 î.Hr.; Cicero însuşi exprimă argumentele contra divinaţiei, mai ales în vol. 2.
4. Suetonius, *Lives of the Twelve Caesars: Tiberius Nero Caesar*, 2.290-91. Traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Suetonius/12Caesars/Tiberius*/html.
5. Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, pp. 27-29.

6. Cercetările privitoare la activităţile de informaţii din Cartagina sunt stânjenite serios de faptul că nu s-a păstrat până azi practic nicio scriere cartagineză. Secretomania, moştenită de cartaginezi de la întemeietorii fenicieni, explică lipsa izvoarelor scrise (Holst, *Phoenician Secrets*, Introduction). Totuşi, principala cauză a lipsei izvoarelor este distrugerea Cartaginei de către Roma după cel de-al Treilea Război Punic. Principalele izvoare despre conflictul Cartaginei cu Roma sunt scrierile istoricului grec Polibiu (cca 204-122 î.Hr.), care era prieten şi consilier al unui fiu adoptat de Scipio Africanul, şi Titus Livius (59 î.Hr.–17 d.Hr.), care a înglobat în istoriile sale scrierile nepăstrate ale autorilor precedenţi.
7. Holst, *Phoenician Secrets*, Introduction.
8. Bernstein, *Splendid Exchange*, pp. 34-35.
9. Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, p. 41.
10. Polybios, *Histories*, cărţile 9, 11.
11. Valerius, *Facta et Dicta Memorabilia*, 3.7 ext. 6. Cicero, *De Divinatione*, 2.52 [în trad. în limba română de Gabriela Haja şi Mihaela Paraschiv, pasajul apare la cap. 2.24, pag. 143. (*N.t.*)]; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cicero/de_Divinatione/2*.html; Mueller, *Roman Religion in Valerius Maximus*, p. 119.
12. Titus Livius, *History of Rome*, 22.33.1.
13. În *Hannibal's War* (p. 50), Lazenby concluzionează: „Romanii par să nu fi avut habar de planul lui [Hannibal]".
14. Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, pp. 48-53.
15. Titus Livius, *History of Rome*, 22.5.
16. Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, p. 49.
17. Plutarh, *Parallel Lives: The Life of Fabius Maximus*, 4; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Fabius_Maximus*.html
18. Titus Livius, *De la fundarea Romei*, 22.28.1.
19. *Ibid.*, 23.12.1.
20. Eisenhower, *Crusade in Europe*, p. 325.
21. Plutarh, *Parallel Lives: Fabius Maximus*, 18.
22. Titus Livius, *De la fundarea Romei*, 22.9.7. Satterfield, „Livy and the Timing of Expiation", p. 82.
23. Holland, *Rubicon*, cap. 1; Beard, *SPQR*, p. 180. Din motive neclare, câte doi gali şi doi greci au fost îngropaţi de vii şi în 228, şi în 113 î.Hr. Vezi Beard, North şi Price, *Religions of Rome*, vol. 2, p. 158.
24. Titus Livius, *De la fundarea Romei*, 27.
25. *Ibid.*, 29.11.6, 14.5-14. Beard, North şi Price, *Religions of Rome*, vol. 2, pp. 43-44, 158.
26. Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, p. 57.
27. Andreau & Descat, *Esclave en Grèce et à Rome.*
28. Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, pp. 57-58.
29. Titus Livius, *De la fundarea Romei*, 30.4-6; Polybios, *Histories*, 14.1.13; Lazenby, *Hannibal's War*, pp. 206-207.
30. Polybios, *Histories*, 15.5. 7-9; Livy, Titus Livius, 30.29.1-41; Hoyos (ed.), *Companion to the Punic Wars*, pp. 335-336.
31. Beard, *SPQR*, p. 201.
32. Plutarh, *Parallel Lives. Life of Julius Caesar*, 2.
33. Suetonius, *De Vita Caesarum: Gaius Julius Caesar*, 56.
34. Singh, *Code Book*, cap. 1.
35. Suetonius, *De Vita Caesarum: Gaius Julius Caesar*, 56.
36. Caesar, *De Bello Gallico*, 5.48; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Caesar/Gallic_War/5B*.html.
37. Vezi infra, p. 131.
38. Austin şi Rankov, *Exploratio*, pp. 9-10.
39. Suetonius, *De Vita Caesarum: Gaius Julius Caesar*, 58.

40. Caesar, *De Bello Gallico*, 1.50; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Caesar/Gallic_War/1B*.html; Goldsworthy, *Caesar*, pp. 230-232.
41. Goldsworthy, *Caesar*, pp. 230-232.
42. Caesar, *De Bello Gallico*, 2.19; Goldsworthy, *Caesar*, pp. 246-248.
43. Caesar, *De Bello Gallico*, 2.25; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Caesar/Gallic_War/2*.html.
44. Goldsworthy, *Caesar*, pp. 248-252.
45. Kelly, *Roman Empire*, cap. 1.
46. Caesar, *De Bello Gallico*, 4.5; traducerea lui Loeb: http://penelope. uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Caesar/Gallic_War/4*.html.
47. *Ibid.,* 6.17; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/ E/Roman/Texts/Caesar/Gallic_ War/6B*.html.
48. Aldhouse-Green, *Caesar's Druids*, p. 61.
49. Caesar, *De Bello Gallico*, 6.16 (vezi nota 47).
50. Aldhouse-Green, *Caesar's Druids*, pp. 66-67.
51. *Ibid.*, p. xv.
52. Caesar, *De Bello Gallico*, 1.41 (vezi nota 40).
53. *Ibid.*, 4.20 (vezi nota 46).
54. Cunliffe, *Facing the Ocean*, p. 369.
55. Goldsworthy, *Caesar*, p. 285.
56. Caesar, *De Bello Gallico*, 5.14; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Caesar/Gallic_War/5A*.html.
57. Van Creveld, *Command in War*, p. 281, n. 23.
58. Suetonius, *Vieţile celor 12 Cezari: Gaius Julius Caesar*, 1.59; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Suetonius/12Caesars/ Julius*html. Părerea lui Plutarh despre „Salvito" (o poreclă înjositoare dată pe baza asemănării sale cu un actor de pantomimă) coincide cu părerea lui Suetonius; Plutarh, *Parallel Lives: Life of Caesar*, 52.5.
59. Suetonius, *Lives of the Twelve Caesars: Gaius Julius Caesar*, 1.13.
60. William Shakespeare, *Julius Caesar*, Actul 1, scena 2, 15-18.
61. Cassius Dio, *Roman History*, cartea 44; http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/44*.html; Suetonius, *Lives of the Twelve Caesars: Gaius Julius Caesar*, 81. Dando-Collins, *The Ides*, pp. 77-78.
62. Goldsworthy, *Caesar*, cap. 23.
63. Suetonius, *Lives of the Twelve Caesars: Gaius Julius Caesar*, 82.
64. Kelly, *Roman Empire*, cap. 1.

4. *Arta războiului* şi *Arthashastra*: Cum au preluat China şi India supremaţia timpurie asupra Greciei şi Romei

1. Ames, *Sun Tzu*, pp. 22-24. Numele Sun Tzu („Maestrul Sun") este consacrat în literatura anglo-saxonă, aşa încât îl voi folosi în locul transcrierii chineze actuale pinyin Sun Zi. Pentru primele 12 capitole ale *Artei războiului*, am folosit traducerea în limba engleză din 1910 a lui Lionel Giles, republicată în paralel cu textul chinez original în Sun Tzu, *The Art of War: Bilingual Chinese and English Text*. Pentru ultimul capitol, 13, am preferat traducerea în limba engleză a lui Griffith (ed. şi trad.), *Sun Tzu, The Art of War*.
2. Sir Basil Liddell Hart, Prefaţă la Griffith (ed. şi trad.), *Sun Tzu: The Art of War*.
3. Sun Tzu, *The Art of War* (ediţie bilingvă), 11:26.
4. Griffith (ed. şi trad.), *Sun Tzu, The Art of War*, cap. 13. 5. *Ibid*.
6. Sun Tzu, *The Art of War* (ediţie bilingvă), 1:17, 18.
7. Vezi supra, p. 48.
8. Griffith (ed. şi trad.), Sun Tzu: *The Art of War*, p. ix.
9. Sawyer, *Tao of Spycraft*, p. 530.
10. Lewis, *Early Chinese Empires*, cap. 4.

11. *Ibid.*, loc. 1250.
12. Loewe, *Divination, Mythology and Monarchy*, p. 186.
13. Griffith (ed. şi trad.), *Sun Tzu: The Art of War*, pp. 137, 826.
14. *Ibid.*, p. 113, 141.
15. *Ibid.*, p. ix.
16. Kissinger, *On China*, loc. 269
17. Sawyer, *Tao of Spycraft*, pp. 250-252.
18. Sawyer, „Subversive Information", pp. 37-38.
19. Twitchett şi Mote, *Cambridge History of China*, vol. 8, p. 53.
20. Andrew, *First World War*, pp. 92-93.
21. Kissinger, *On China*, loc. 437.
22. Despre datare şi paternitate, vezi, inter alia, Mehta şi Thakkar, *Kautilya and His Arthashastra*, cap. 1.
23. *Mahabharata*, cartea 12, secţiunea LXIX.
24. *Arthashastra*, 1.11.
25. *Arthashastra*, 1.19.16, 9-24.
26. Rangarajan (ed.), *Arthashastra*, p. 157.
27. *Arthashastra*, 1.10.17-20.
28. Raportul lui Megasthenes, ambasador la curtea lui Chandragupta Maurya din partea lui Seleucus, conducătorul grec al Persiei şi Babilonului; o relatare similară îi aparţine istoricului grec Strabon (cca 64 î.Hr.–19 d.Hr.). Chakraborty, *Espionage in Ancient India*, p. 20.
29. *Arthashastra*, 1.12.2.
30. *Arthashastra*, 9.6.54, 55
31. Vezi infra, pp. 738-739.
32. Vezi infra, pp. 805-806.
33. Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 252-253.
34. *Arthashastra*, 1.15.60.
35. *Arthashastra*, 1.12.20-23; Rangarajan (ed.), *Arthashastra*, p. 506.
36. *Art of War*, 13.22; Griffith (ed. şi trad.), *Sun Tzu: The Art of War*, p. 149.
37. *Arthashastra*, 13.1.21.
38. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive* II, pp. 266-267, 324, 326.
39. Murthy, „R. Shamashastry".
40. Discursul lui Shivshankar Menon la Indian Institute for Defence Studies and Analyses (IDSA), 18 octombrie 2012. Menon a fost secretar de externe între 2006 şi 2009 şi consilier pentru probleme de securitate naţională în perioada 2011-2014.
41. Au mai existat cinci traduceri în engleză înainte de aceasta, toate de proastă calitate. E posibil ca prima traducere într-o limbă străină, franceza, aparţinând călugărului iezuit J.J.M. Amiot, să fi fost citită de tânărul Napoleon. Griffith (ed. şi trad.), *Sun Tzu: The Art of War*, p. 2.
42. Andrew, *Defence of the Realm*, cap. 1. Sun Tzu a fost menţionat în prelegerile interbelice ale MI5.
43. Griffith (ed. şi trad.), *Illustrated Art of War*, pp. 17, 141-143; *Economist*, „Sun Tzu and the Art of Soft Power".
44. Dulles, *Craft of Intelligence*, p. 14.
45. Kissinger, *On China*, loc. 540.
46. *Ibid.*, loc. 2364.
47. *Ibid.*, loc. 543.
48. Defense Security Service, Security Research Center, *Recent Espionage Cases 1975-1999, sept. 1999*; „Huge Data Loss from China is Seen from Espionage", *The New York Times*, 30 noiembrie 1985; „China Believed Planted in US as Spy", *Washington Post*, 6 decembrie 1985; „CIA Aide Called a «Living Lie» for 30 Years", *Los Angeles Times*, 28 noiembrie 1985; „Money wasn't Main Motive for Spying for China, Chin Testifies", *Los Angeles Times*, 7 februarie 1986.
49. Warner, „Divine Skein"; Warner, „Building a Theory of Intelligence Systems".

50. Un activist al mişcării Falun Gong (interzisă în China) a reuşit de asemenea să se infiltreze la o conferinţă de presă şi să-l interpeleze pe Hu Jintao. Vezi „In Hu's Visit to the U.S., Small Gaffes May Overshadow Small Gains", *The New York Times*, 22 aprilie 2006.
51. Nye, *Bound to Lead. Nye, Soft Power.*
52. Sun Tzu, *The Art of War* (ediţie bilingvă), 3.3.
53. Nye, *Soft Power*, p. x.
54. *Economist*, „Sun Tzu and the Art of Soft Power".

5. IMPERIUL ROMAN ŞI *UNTERMENSCHEN*

1. Vezi supra, pp. 52-53.
2. Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, cap. 11.
3. Tacitus, *Annals*, 1.55; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Tacitus/Annals/1D*.html.
4. Velleius Paterculus, *The Roman History*, II. 118; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/Roman/E/Texts/Velleius_Paterculus/home.html.
5. Cassius Dio, *Roman History*, 56.20.5.
6. Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, cap. 11.
7. Lucius Annaeus Florus, *Epitome of Roman History*, 2.30.36-7; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Florus/Epitome/2H*.html.
8. Tacitus, *Annals*, 1.61.
9. Suetonius, *Lives of the Twelve Caesars: D. Octavius Caesar* Augustus 23; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Suetonius/12Caesars/augustus*.html.
10. *Ibid.*, 35.1.
11. Rutledge, *Imperial Inquisitions*, „Introduction".
12. Suetonius, *De Vita Caesarum: Augustus 69* (vezi nota 9).
13. *Ibid.*, 67.
14. Rutledge, *Imperial Inquisitions*, „Introduction".
15. Tacitus, *Annals*, 1.74.1-3; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Tacitus/Annals/1E*.html; Rutledge, *Imperial Inquisitions*, p. 11.
16. Seneca, *On Benefits*, 3.26.1. Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, p. 152.
17. Suetonius, *Lives of the Twelve Caesars: Caius Caesar Caligula*, 15; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Suetonius/12Caesars/Caligula*.html.
18. Suetonius, *Lives of the Twelve Caesars: Nero Claudius Caesar X*.
19. Tacitus, *Annals*, 15.60-64.
20. Suetonius, *Lives of the Twelve Caesars: Caius Caesar Caligula*, pp. 56-57.
21. Tacitus, *Annals*, 12.64; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Tacitus/Annals/12B*.html.
22. Suetonius, *Lives of the Twelve Caesars: Nero* 34, 40; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Suetonius/12Caesars/Nero*.html.
23. Cassius Dio, *Roman History*, 62; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_ Dio/62*.html.
24. Tacitus, *Annals*, 14.32; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Tacitus/Annals/14B*.html.
25. Cassius Dio, *Roman History*, 62 (vezi nota 23).
26. Vezi https://en.wikipedia.org/wiki/Temple_of_Claudius, Colchester.
27. Hingley şi Unwin, *Boudica*.
28. Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, p. 274, n. 62.

29. Bingham, *Praetorian Guard*, cap. 2.
30. Fuhrmann, *Policing the Roman Empire*, loc. 1499.
31. *Historia Augusta: Hadrian*, 11.4-6; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Historia_Augusta/Hadrian/1*.html.
32. *Historia Augusta: Didius Julianus*, 5.8; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Historia_Augusta/Didius_Julianus*.html; Fuhrmann, *Policing the Roman Empire*, loc. 1512.
33. Eusebius, *Ecclesiastical History*, VI. 40.
34. Ferrill, „Roman Military Intelligence", p. 18.
35. Aurelius Victor, *De Caesaribus* 39-45. Fuhrmann, *Policing the Roman Empire*, loc. 1523.
36. Sinningen, „Roman Secret Service", p. 69.
37. Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, cap. 13.
38. Pentru statistici referitoare la membrii MI5, vezi Andrew, *Defence of the Realm*, appendix 2.
39. Beard, *SPQR* [Citatele în limba română sunt preluate din *SPQR. O istorie a Romei antice*, trad. de Mihnea Gafiţa, Editura Trei, Bucureşti, 2017, p. 426 (*N.t.*)], p. 487.
40. Goldsworthy, *Pax Romana*, loc. 6627, 6678.
41. Lane Fox, *Pagans and Christians*, pp. 626, 666.
42. Stoneman, *The Ancient Oracles*, cap. 13.
43. Kelly, *Attila the Hun* [Citatele în limba română sunt preluate din Christopher Kelly, *Attila Hunul: teroarea barbară şi prăbuşirea Imperiului Roman*, traducere de Mihaela Grancea, Editura Corint, Bucureşti, 2012 (*N.t.*)], cap. 1.
44. Luttwak, *Grand Strategy of the Byzantine Empire*, loc. 5809. Citatul este preluat din *Strategikon* (secţiunile 32-33) scris de Kekaumenos în secolul al XI-lea, dar rezumă concluziile manualelor militare anterioare, până la *Strategikon*-ul împăratului Mauriciu (582-602).
45. Ammianus Marcellinus, *Res Gestae a fine Corneli Taciti*, 31.2.1-11; traducerea lui Loeb: http://penelope.uchicago.edu./Thayer/E/Roman/Texts/Ammian/31*.html.
46. Kelly, *Attila the Hun*, cap. 2.
47. *Ibid.*, pp. 25-27. [versiunea în limba rom., pp. 51-52. (*N.t.*)]
48. Kulikowski, *Rome's Gothic Wars*, p. 93.
49. Sarris, *Empires of Faith*, p. 9.
50. Kelly, *Attila the Hun*, cap. 1. „Heather, The Fall of the Roman Empire", loc. 3198ff; Ammianus Marcellinus, *Res Gestae a fine Corneli Taciti*, 31.13 (vezi n. 45).
51. Vezi supra, pp. 68-75.
52. Ammianus Marcellinus, *Res Gestae a fine Corneli Taciti*, 31.1.1, 3 (vezi nota 45).
53. Kelly, *Attila the Hun*, cap. 24. [versiunea în limba rom., p. 281. (*N.t.*)]
54. *Ibid.*, pp. 47, 69-75. [versiunea în limba rom., p. 79. (*N.t.*)]
55. *Ibid.*, pp. 107-109. Given (ed. şi trad.), *Fragmentary History of Priscus*, fragmentele 5, 6.
56. Given (ed. şi trad.), *Fragmentary History of Priscus*, fragmentul 7; Kelly, *Attila the Hun*, pp. 120-125.
57. Kelly, *Attila the Hun,* cap. 13-16.
58. Given (ed. şi trad.), *Fragmentary History of Priscus*, fragmentele 8, 8.1.
59. *Ibid.*, fragmentul 11.
60. Kelly, *Attila the Hun*, p. 162. Edekon, Bigilas şi Maximinos (în traducerea lui Given) sunt menţionaţi de profesorul Kelly cu numele de Edeco, Vigilas and Maximinus.
61. Kelly, *Attila the Hun*, „Prolog". [versiunea în limba rom., p. 27. (*N.t.*)]
62. Heather, *The Fall of the Roman Empire*, cap. 8; Kelly, *Attila the Hun*, cap. 24.
63. Vezi supra, pp. 87-88.
64. Vezi infra, pp. 211-212.
65. Vezi infra, pp. 805-806.
66. Vezi infra, p. 812.

6. Mahomed şi ascensiunea serviciilor secrete islamice

1. Topbaş, *Prophet of Mercy Muhammad*, p. 621.
2. Coranul 43:80.
3. Al-Asmari, „Arab/Islamic Concept of Intelligence”, p. 118.
4. Armstrong, *Muhammad*, loc. 1244.
5. Manual de pregătire al-Qaida, lecţia 11, spionaj (Traducere [în limba engleză] de Uk/Bm-76); www.fas.org/irp/world/para/manualpart1_3.pdf.
6. Al-Asmari, „Arab/Islamic Concept of Intelligence”, p. 56.
7. Despre hadit-uri (*ahadith*), vezi Bowering et al. (ed.), *Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought*, pp. 211-214. Cele mai venerate colecţii canonice de hadit-uri sunt cele realizate de al-Bukhari la jumătatea secolului al XIX-lea şi de elevul acestuia, ibn Muslim.
8. Abram, *Islamic Hadith*, 2.723.
9. Manual de pregătire al-Qaida, lecţia 11, spionaj (Traducere [în limba engleză] de Uk/Bm-76); www.fas.org/irp/world/para/manualpart1_3.pdf.
10. Sahih Muslim: cartea 19, hadit nr. 4394. http://hadithcollection.com/sahihmuslim/147-Sahih%20 Muslim%20Book %2019.%20Jihad%20and%20Expedition/12752-sahih-muslim-book-019-hadith-number-4394.html.
11. Coranul 3: 123-125, 8: 9-18. Mai multe detalii apar în hadit-uri.
12. Abram, *Islamic Hadith*, 5.327.
13. Surse islamice identifică peste 40 de asasinate comandate sau aprobate de Mahomed: http://www.wikiislam.net/wiki/List_of_Killings_Ordered_or_Supported_by_Muhammad.
14. Abram, *Islamic Hadith*, 5.369.
15. *Ibid.*, 5.371; Al-Bukhari, *Hadith*, 5.59: 370-372; Al-Tabari, *History of al-Tabari*, vol. 7, p. 100.
16. Guillaume (ed. şi trad.), *Life of Muhammad*, pp. 675-676.
17. Abram, *Islamic Hadith*, 5.325.
18. *Ibid.*, 5.319.
19. http://www.hadithcollection.com/sahihbukhari/85-/3499-sahih-bukhari-volume-004-book-052-hadith-number-268.html.
20. Al-Asmari, „Arab/Islamic Concept of Intelligence”, pp. 112-113.
21. Coranul 17:81.
22. Coranul 9:26. [Autorul indică versetul 9.25, dar în traducerea românească e 9:26. (*N.t.*)]
23. Luttwak, *Grand Strategy of the Byzantine Empire*, loc. 3871.
24. Dennis (trad. şi ed.), *Maurice’s Strategikon*, cartea XI.
25. Luttwak, *Grand Strategy of the Byzantine Empire*, loc. 889.
26. *Ibid.*, loc. 2708.
27. Sarris, *Empires of Faith*, loc. 6011.
28. Akram, *Sword of Allah*, cap. 35.
29. *Ibid.*, cap. 30.
30. *Ibid.*, cap. 34.
31. Kennedy, *Great Arab Conquests*, p. 121.
32. Manual de pregătire al-Qaida, lecţia 11, spionaj (Traducere [în limba engleză] de Uk/Bm-76); www.fas.org/irp/world/para/manualpart1_3.pdf.
33. http://www.defence.pk/forums/military-history-strategy/127922-quotes-khalid-bin-al-walid.html#ixzz2XaVp2kRc, accesat în 29.06.2013.
34. Pantucci, „*We Love Death as You Love Life”.*
35. Richard Stengel, „Osama bin Laden and the Idea of Progress”, *Time*, 21 decembrie 2001.
36. Kennedy, *Great Arab Conquests*, p. 78.

37. Această întâmplare a fost relatată de cronicarul egiptean Ibn Abd al-Hakam în secolul al IX-lea. Sursele incomplete despre cariera lui Amr sunt discutate în Aboul-Enein, „Amr ibn al-A'as".
38. Kennedy, *Great Arab Conquests*, p. 83.
39. Akram, *Sword of Allah*, cap. 34.
40. Meyers (ed.), *Galilee through the Centuries*, p. 380ff. Kennedy, *Great Arab Conquests*. Povestea intrării arabilor în Cezarea printr-un canal de apă secret provine de la Ahmad Ibn Yahya al-Baladhuri, considerat în general o sursă de încredere pentru istoria timpurie a expansiunii musulmane.
41. Haldon, *Critical Commentary on The Taktika of Leo VI.*
42. Dennis (trad. şi ed.), *Taktika of Leo VI*, p. 487.
43. *Ibid.*, p. 477.
44. *Ibid.*, p. 487.
45. *Ibid.* Îi sunt recunoscător dr.-ului Kristian Gustafson pentru această referinţă.
46. Coranul 49:12.
47. Coranul 24:27.
48. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, cap. 1, 2.
49. *Ibid.*, pp. 86-87.
50. *Ibid.*, p. 187.
51. Holland, *In the Shadow of the Sword*, pp. 427-428.
52. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, pp. 87, 187. Crone, *Pre-Industrial Societies*, p. 41.
53. Silverstein, *Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World*, pp. 79-80.
54. Heinemann et al. (ed.), *Al-Jahiz.*
55. Al-Asmari, „Arab/Islamic Concept of Intelligence", p. 120.
56. *Ibid*.
57. Agenţii erau numiţi *uyun* („ochi" la propriu). *Ibid.*, p. 32.
58. Lyons, *House of Wisdom*; Al-Khalili, *House of Wisdom.*
59. Al-Khalili, *House of Wisdom.*
60. Adamson, *Al-Kindī*, cap. 1.
61. Pormann şi Adamson (ed.), *Philosophical Works of al-Kindī*; Adamson, „Before Essence and Existence".
62. Adamson, *Al-Kindī*, p. 6.
63. *Ibid.*, cap. 1.
64. Al-Kadi, „Origins of Cryptology". Despre cifrurile lui Cezar vezi supra pp. 69-70.
65. *Ibid.*; Singh, *Code Book*, loc. 392-426.

7. Inchiziţie şi contrasubversiune

1. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, cap. 19, 20.
2. Pegg, *Corruption of Angels*, p. 4; Sumption, *Albigensian Crusade*, cap. 1.
3. Inocenţiu al III-lea către legaţii papali, 3.02.1209; Sommerlechner et al. (ed.), *Die Register Innocenz' III*, vol. II, 11, nr. 226, p. 379.
4. Lane, *Bernard of Clairvaux*, pp. 166-168. Abatele Arnald de Clairvaux a fost unul dintre legaţii papali cărora le-a scris Inocenţiu al III-lea.
5. Pegg, *Corruption of Angels*, p. 4.
6. *Ibid.*, cap. 2; Sumption, *Albigensian Crusade*, cap. 6.
7. Pegg, *Corruption of Angels*, cap. 2.
8. Ames, *Righteous Persecution*, p. 42.
9. Pegg, *Corruption of Angels.*
10. Andrew, *Modern History of Interrogation*.
11. Biget, *L'Inquisition en Languedoc, 1229-1329*, p. 66.
12. Baigent şi Leigh, *Inquisition*, p. 33.
13. Murphy, *God's Jury*, cap. 2.
14. Duvernoy (ed.), *Registre d'Inquisition de Jacques Fournier*, vol. 1, pp. 49-54.
15. Pegg, *Corruption of Angels*, p. 48.
16. Pelhisson, *Chronique*, pp. 60-65. Cf. Ames, *Righteous Persecution*, pp. 29-32.

17. Cea mai influentă expunere în acest sens apare în Moore, *War on Heresy.*
18. Vezi infra, pp. 710-713.
19. Moore, *War on Heresy*, cap. 17.
20. Biget, *L'Inquisition en Languedoc, 1229-1329* pp. 44-45, 80-83; Ames, *Righteous Persecution*, pp. 28-29.
21. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 450-451.
22. Le Roy Ladurie, *Montaillou.*
23. Duvernoy (ed.), *Registre d'Inquisition de Jacques Fournier*, vol. 2, pp. 633-643.
24. Moore, *Formation of a Persecuting Society*, pp. 64-65.
25. Duvernoy (ed.), *Registre d'Inquisition de Jacques Fournier*, vol. 1, p. 222.
26. Nirenberg, *Communities of Violence*, pp. 63-67.
27. Sumption, *Hundred Years War*, vol. 1, pp. 379-380.
28. Decizia Politburo din 2 octombrie 1937, în Getty şi Naumov (ed.), *Road to Terror*, document 164. Vezi infra, p. 708.
29. Kieckhefer, *Office of Inquisition and Medieval Heresy*.
30. Andrew şi Gordievsky, *KGB*, p. 149. Vezi infra, p. 734.
31. Baigent şi Leigh, *Inquisition*, pp. 36-37. Pentru un exemplu de invitaţie către notabilităţile din zonă vezi „The Expenditures made for the Sermon or the Indulgence of the Lord Inquisitor in the City of Carcassonne on Sunday, April 24 [1323]"; AN, Ms Doat 34, 24 aprilie 1323.
32. Vezi, de exemplu: „For the expenditures made to burn Raimon Maistre of Villemoustaussou, Bernard de Bosco of Béziers, Peire Julian of Narbonne and Johan Conils, inhabitant of Béziers...", AN, Ms Doat 34, 24 aprilie 1323.
33. „For the expenditures made by order of the Lord Inquisitor", AN, Ms Doat 34, 24 aprilie 1323.
34. Duffy, „Repression of Heresy in England", p. 446.
35. Murphy, *God's Jury*, p. 4.
36. Îi sunt recunoscător prof. Peter Godman pentru această informaţie.
37. Godman, *Saint as Censor*.
38. *Ibid*.
39. *Ibid.*, pp. 45-48.
40. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, p. 3. [ediţia în limba rom., vol. 1, pag. 14. (*N.t.*)]
41. Menocal, *Ornament of the World*, p. 47.
42. Kamen, *Spanish Inquisition*, cap. 3.
43. Roth, *Spanish Inquisition*, pp. 41-46; Kamen, *Spanish Inquisition*, p. 47.
44. Kamen, *Spanish Inquisition*, p. 207.
45. *Ibid.*, pp. 59-60; Rawlings, *Spanish Inquisition*, pp. 14-16.
46. Kamen, *Spanish Inquisition*, pp. 61-65.
47. *Ibid.*, cap. 2.
48. *Ibid.*, pp. 94-95.
49. Duke, „The *Inquisition* and the Repression of Religious Dissent". Duke scrie că Olanda avea „o corcitură de inchiziţie imperial-papală".
50. Duffy, „Repression of Heresy in England", pp. 451-456. Prof. Duffy comentează: „Majoritatea diocezelor din Anglia nu au derulat campanii susţinute împotriva ereziei, iar reticenţa episcopilor şi a funcţionarilor lor a contribuit cu siguranţă la această lipsă de activitate".
51. *Ibid.*, pp. 467-468.
52. Kamen, *Spanish Inquisition*, pp. 95-101.
53. Vezi infra, pp. 826-828.
54. Hossain, „Was Adam the First Heretic?".
55. Páramo, *De origine et progressu officii sanctae Inquisitionis*, vol. 1. Vol. 2 continuă istoria inchiziţiilor până în anii 1590; cartea a treia este un manual inchizitorial.
56. Pentru celelalte două metode de tortură utilizate în mod frecvent de Inchiziţia spaniolă, roata şi *strappado* [ridicare în aer cu ajutorul unui scripete, fapt care

avea ca urmare dislocarea braţelor condamnatului. (*N.t.*)], vezi Kamen, *Spanish Inquisition*, pp. 187-189; Murphy, *God's Jury*, cap. 3.
57. Rejali, *Torture and Democracy*, p. 280.
58. Bush, *Decision Points*, cap. 6.
59. Hitchens, „Believe Me, It's Torture".

8. Veneţia renascentistă şi ascensiunea serviciilor secrete apusene

1. Ackroyd, *Venice*, p. 102; De Vivo, *Information and Communication in Venice*, p. 51.
2. Ackroyd, *Venice*, p. 101.
3. Decretul Consiliului celor Zece, 12 iulie 1481; Chambers and Pullan (ed.), *Venice*, p. 16.
4. *Ibid.*, pp. 92-93.
5. Iordanou, „What News on the Rialto?", p. 314.
6. Kissling, „Venezia come Centro di Informazioni sui Turchi".
7. Plumb, *Italian Renaissance*, p. 102.
8. Cattaneo, *Fra Mauro's Mappa Mundi.*
9. Citat de Plumb, *Italian Renaissance*, p. 144.
10. Harari, *Sapiens*, pp. 319-325, 330-331.
11. Heirman, De Troia şi Parmentier, „Francesco Sambiasi, a Missing Link in European Map Making in China?".
12. Burke, „Early Modern Venice as a Center of Information and Communication", p. 392. De Vivo, *Information and Communication in Venice*, p. 91.
13. Pentru sistemul diplomatic şi echilibrul pe termen lung al puterilor între statele italiene, vezi Kissinger, *Diplomacy*, pp. 20-24.
14. Frigo, „Introduction", p. 10.
15. Jardine şi Sherman, „Pragmatic Readers"; De Vivo, *Information and Communication in Venice*, p. 75.
16. Preto, *I servizi segreti*, pp. 198-209.
17. *Ibid.*, pp. 217-225.
18. *Ibid.*, p. 219.
19. Malcolm, *Agents of Empire*, p. 223.
20. Goffman, „Negotiating with the Renaissance State", p. 71.
21. Gürkan, „The Efficacy of Ottoman Counter-Intelligence", p. 23.
22. Gürkan, „Espionage in the 16th Century Mediterranean", pp. 396-397.
23. Nuovo, „A Lost Arabic Koran Rediscovered".
24. Adelman, „A Rabbi Reads the Qur'an".
25. Discursul lui Mustafa Kemal, 25 noiembrie 1925; Lewis, „Kemalist Republic", p. 22.
26. Isom-Verhaaren, „An Ottoman Report".
27. Malcolm, *Agents of Empire*, pp. 224-228.
28. Gürkan, „Espionage in the 16th Century Mediterranean", p. 97.
29. *Ibid*.
30. Preto, *I servizi segreti*, pp. 76-78.
31. Giustiniani, *Four Years at the Court of Henry VIII*, vol. 1, p. 90.
32. Rex, „The Religion of Henry VIII", p. 29.
33. Giustiniani; Raport către Senat la întoarcerea la Veneţia, 10 octombrie 1519; Giustiniani, *Four Years at the Court of Henry VIII*, vol. 2, p. 314. Probabil că a estimat corect vârsta lui Wolsey.
34. Labalme şi Sanguineti White (ed.), *Venice: Cità Excelentissima*, pp. 202-203.
35. De Vivo, *Information and Communication in Venice*.
36. Zutshi, „Political and Administrative Correspondence", pp. 380-381. Bock, „Die Geheimschrift in der Kanzlei Johanns XXII".
37. Alberti, *De Cyfris*, ed. Buonafalce; intitulat în anumite ediţii *De Componendis Cyfris.*
38. Vezi supra, pp. 130-131.
39. Kahn, *Codebreakers*, pp. 127-130.

40. Labalme şi Sanguineti White (ed.), *Venice: Cità Excelentissima*, pp. 218-219.
41. Vezi supra, pp. 130-131.
42. Gürkan, „Efficacy of Ottoman Counter-Intelligence”, pp. 22-23.
43. Labalme şi Sanguineti White (ed.), *Venice: Cità Excelentissima*, p. 34.
44. Jurnalul lui Sanudo: *ibid.*, p. 219. Pentru funcţionarea Colegiului, vezi de Vivo, *Information and Communication in Venice*, p. 37.
45. Jurnalul lui Sanudo: Labalme şi Sanguineti White (ed.), *Venice: Cità Excelentissima*, p. 219.
46. Decretul Consiliului celor Zece, 20 septembrie 1539; Chambers şi Pullan (ed.), *Venice*, p. 17.
47. Preto, *I servizi segreti*, pp. 55-74.
48. De Vivo, *Information and Communication in Venice*, pp. 41-42.
49. *Ibid*.
50. *Ibid*.
51. Murphy, *God's Jury*, loc. 1455.
52. Cel mai important studiu despre folosirea măştilor veneţiene în secolele XIII–XVIII este cel al lui Johnson, *Venice Incognito*.
53. Addison, *Essays* (cca 1703).
54. Johnson, *Venice Incognito*, p. 53.
55. *Ibid.*, pp. 105-107.
56. Maria Cristina Valsecchi, „Mass Plague Graves Found on Venice «Quarantine» Island”, 29 august 2007, news.nationalgeographic.com/news/2007/08/070829-venice-plague.html, accesat la 31 iulie 2013.
57. Mark Twain, *The Innocents Abroad, or, The New Pilgrim's Progress* (Hartford, Conn.: American Pub. Co., 1871), cap. 22.
58. Kerner, „Espionage and Field Intelligence”, constituie o excepţie în ceea ce priveşte lipsa de lucrări asupra rolului important pe care l-au jucat informaţiile la întemeierea Noii Spanii.
59. Conrad şi Demarest, *Religion and Empire*, pp. 49-50; Kerner, „Espionage and Field Intelligence”, p. 479.
60. Smith, *Aztecs*, p. 277.
61. Díaz, *History of the Conquest of New Spain*, pp. 82-87.
62. *Ibid.*, pp. 98-114.
63. *Ibid.*, pp. 140-166.
64. *Ibid.*, pp. 195-203.
65. Carrasco, *Quetzalcoatl and the Irony of Empire*, cap. 4. Díaz, *History of the Conquest of New Spain*, pp. 114-115.
66. Díaz, *History of the Conquest of New Spain*, pp. 152, 214-283, 353-413; Kerner, „Espionage and Field Intelligence”, pp. 487-499; Harari, *Sapiens*, pp. 328-330; Harari, *Homo Deus*, pp. 9-10; Rojas, *Tenochtitlan*, pp. 36-39.
67. Harari, *Sapiens*, p. 330.
68. Wood, *Conquistadors*, cap. 3, 4.
69. Vezi supra, p. 148.
70. Vezi infra, pp. 175-178.
71. Pesic, „François Viète”, pp. 3-4.
72. *Ibid.*, pp. 4-6.
73. Kahn, *Codebreakers*, pp. 118, 995.
74. Pesic, „François Viète”, pp. 5-6.
75. Kahn, *Codebreakers*, pp. 117-118.
76. Traducerea memoriului scris de Viète pentru Sully înainte de moartea lui în februarie 1603 apare în Pesic, „François Viète”, pp. 22-27.
77. De Leeuw, „Cryptology in the Dutch Republic”, p. 334.
78. S. Tomokiyo, „Spanish Ciphers during the Reign of Philip II”; http://www.h4.dion.ne.jp/~room4me/america/code/spanish3.htm, accesat la 27 august 2013.
79. De Leeuw, „Cryptology in the Dutch Republic”, p. 334.
80. Vezi infra, cap. 10.

9. Ivan cel Groaznic şi începuturile serviciilor de securitate a statului din Rusia

1. Perrie, *Cult of Ivan the Terrible*, p. 1.
2. Bogatyrev, „Ivan IV”, pp. 257-258.
3. *Ibid.*; Pavlov şi Perrie, *Ivan the Terrible*, p. 118.
4. Patru surse contemporane independente atestă utilizarea capetelor de câini. Halperin, „Did Ivan IV’s *Oprichniki* Carry Dogs’ Heads?”
5. *Ibid*.
6. Jansen şi Petrov, *Stalin’s Loyal Executioner*.
7. Volodikhin, *Maliuta Skuratov*, cap. 7.
8. Vezi Filjushkin, *Ivan the Terrible*, pentru războaiele purtate de Ivan.
9. De Madariaga, *Ivan the Terrible*, p. 231; Merridale, *Red Fortress*, p. 93.
10. Schlichting, „Brief Account of the Character and Brutal Rule of Vasil’evich, Tyrant of Muscovy”, pp. 207, 223-224.
11. Standen, *Land and Government of Muscovy*, p. 21.
12. Merridale, *Red Fortress*, p. 93.
13. Ianin, „Medieval Novgorod”, p. 210.
14. Standen, *Land and Government of Muscovy*, pp. 26-27. Pe lângă mărturia directă a lui Standen, alte relatări contemporane apar la Kruse şi Taube, „Poslanie Ioganna Taube i Elberta Kruze” şi la Schlichting, „Brief Account of the Character and Brutal Rule of Vasil’evich”.
15. Halperin, „Did Ivan IV’s *Oprichniki* Carry Dogs’ Heads?”, pp. 51-52.
16. Pavlov şi Perrie, *Ivan the Terrible*, p. 30; Merridale, *Red Fortress*, p. 72.
17. Primakov et al., *Ocerki istorii rossiiskoi vneşnei razvedki*, vol. 1, p. 31.
18. *Ibid.*, p. 27.
19. Vezi infra, pp. 619-627.
20. Vezi supra, pp. 157-158, de ce otomanii nu aveau ambasade permanente şi tipografii.
21. Zernova, *Knighi, kirillovskoi peceati, izdannie v Moskie*, pp. 11-25; Miller, „The Orthodox Church”, p. 357.
22. Primakov et al., *Ocerki istorii rossiiskoi vneşnei razvedki*, vol. 1. Relatarea SVR se bazează în principal pe mărturia directă a lui Chancellor, dar adaugă câteva detalii din Cronica Dvina, o compilaţie din secolul al XVIII-lea inspirată din consemnări anterioare.
23. Chancellor, „The First Voyage to Russia”, în Berry şi Crummey (ed.), *Rude and Barbarous Kingdom*, pp. 18-27.
24. Vezi, de exemplu, Ivan al IV-lea către Elisabeta, 24 octombrie 1570, TNA SP 102/49; textul în rusă şi traducerea în engleză pot fi găsite la http://eng.history.ru/content/view/131/87/.
25. Bogatyrev, „Ivan IV”, p. 257.
26. Primakov et al., *Ocerki istorii rossiskoi vneşnei razvedki*, vol. 1, p. 26. Relatarea SVR despre primirea lui Nepeia la Lunski (Londra) se bazează pe surse ruseşti.
27. Ivan al IV-lea către Elisabeta, 24 octombrie 1570, TNA SP 102/49; textul în rusă şi traducerea în engleză pot fi găsite la http://eng.history.ru/content/view/131/87/.
28. Primakov et al., *Ocerki istorii rossiskoi vneşnei razvedki*, vol. 1.
29. Ivan al IV-lea către Elisabeta, 24 octombrie 1570, TNA SP 102/49; textul în rusă şi traducerea în engleză pot fi găsite la http://eng.history.ru/content/view/131/87/.
30. Brotton, *This Orient Isle*, pp. 40, 59.
31. „Prima călătorie a lui Anthony Jenkinson din oraşul Londra spre meleagurile Rusiei a început în a douăsprezecea zi a lui mai în anul 1557”, în Berry şi Crummey (ed.), *Rude and Barbarous Kingdom*, pp. 46-58.
32. După întoarcerea lui Chancellor în Anglia în 1554, descrierea amănunţită a Moscovei a fost consemnată de Clement Adams, autor şi profesor despre care se crede că a studiat la King’s College, Cambridge; Chancellor a scris şi el o „carte despre marele şi puternicul împărat al Rusiei, etc.”. *ODNB*, Richard Chancellor.
33. Chancellor, „Of Moscow, the chief city of the kingdom, and of the emperor thereof”, în Berry şi Crummey (ed.), *Rude and Barbarous Kingdom*, pp. 23-27.

34. Chancellor, „Of their religion”, în Berry şi Crummey (ed.), *Rude and Barbarous Kingdom*, pp. 35-38.
35. Chancellor, „Of the discipline of war amongst the Russes”, în Berry şi Crummey (ed.), *Rude and Barbarous Kingdom*, pp. 27-30.
36. *ODNB*, Anthony Jenkinson.
37. *Ibid*.
38. Pavlov şi Perrie, *Ivan the Terrible*, p. 137.
39. *ODNB*, Anthony Jenkinson.
40. Randolph nu este deloc menţionat de Alford, *Watchers* sau de Cooper, *Queen's Agent.*
41. Berry şi Crummey (ed.), *Rude and Barbarous Kingdom*, p. 62.
42. Turberville, „To Dancie”, în Berry şi Crummey (ed.), *Rude and Barbarous Kingdom*, p. 75.
43. Sir Thomas Randolph, „A Mission to Muscovy”, în Berry şi Crummey (ed.), *Rude and Barbarous Kingdom*, pp. 65-70.
44. *ODNB*, Thomas Randolph.
45. Berry şi Crummey (ed.), *Rude and Barbarous Kingdom*, p. 70.
46. Pavlov şi Perrie, *Ivan the Terrible*, pp. 153-154.
47. O mărturie directă apare în Schlichting, „Brief Account of the Character and Brutal Rule of Vasil'evich”, pp. 259-261. Alte relatări contemporane apar în Standen, *Land and Government of Muscovy*, p. 28; Kruse şi Taube, „Poslanie Ioganna Taube i Elberta Kruze”, p. 51; de Madariaga, *Ivan the Terrible*, p. 258.
48. Traducerea scrisorii lui Ivan al IV-lea către Elisabeta, 24 octombrie 1570, TNA SP 102/49; traducere pregătită pentru regină şi publicată de Pryor, *Elizabeth I*.
49. *ODNB*, Anthony Jenkinson.
50. *ODNB*, Jerome Horsey.
51. Vezi supra, pp. 121-122, 124.
52. Sir Jerome Horsey, „Travels”; în Berry şi Crummey (ed.), *Rude and Barbarous Kingdom*, pp. 294-295.
53. Primakov et al., *Ocerki istorii rossiskoi vneşnei razvedki*, vol. 1, p. 33.
54. Sir Jerome Horsey, „Travels”, în Berry şi Crummey (ed.), *Rude and Barbarous Kingdom*, p. 260.
55. *Ibid.*, p. 233.
56. *Ibid.*, p. 362.
57. Pavlov, „Fedor Ivanovich and Boris Godunov”, p. 267.
58. Merridale, *Red Fortress*, p. 104.
59. Pavlov, „Fedor Ivanovich and Boris Godunov”, p. 285.
60. *Ibid.*, pp. 266-267.
61. *ODNB*, Giles Fletcher.
62. Fletcher, *Of the Russe Commonwealth*, cap. 7; în Berry şi Crummey (ed.), *Rude and Barbarous Kingdom*, pp. 132-135.
63. Berry şi Crummey (ed.), *Rude and Barbarous Kingdom*, p. 107.
64. Merridale, *Red Fortress*, pp. 114-115, 122. Perrie, „The Time of Troubles”, pp. 412-413.

10. Elisabeta I, Walsingham şi ascensiunea serviciilor secrete engleze

1. Citat de Sir Keith Thomas în recenzia sa pentru Alford, *Watchers*, în *Guardian*, 17 august 2012.
2. *ODNB*, Francis Walsingham.
3. *Ibid*.
4. Sumption, *Edward III*, cap. 1.
5. Sumption, *Hundred Years War*, vol. 1, p. 447.
6. Given-Wilson, *Henry IV*, p. 411.
7. *Ibid.*, p. 411, n. 19.
8. Sumption, *Hundred Years War*, vol. 4: *Cursed Kings*, p. 209.
9. *ODNB*, Francis Walsingham.

10. Haigh, *Elizabeth I*, p. 72.
11. O declaraţie atribuită lui Sir Maurice Oldfield.
12. Lindberg, *European Reformations*, p. 295.
13. Despre identificarea lui „Pompeo Pellegrini” ca Anthony Standen, vezi Read, *Mr Secretary Walsingham*, vol. 3, pp. 288-292.
14. Vezi infra, pp. 215-216.
15. Vezi infra, pp. 226-227.
16. Guy, *Queen of Scots*, cap. 1-7.
17. Ducele de Norfolk şi Consiliul său către Cecil, 21 aprilie 1560, *CSP Foreign Elizabeth*, vol. 2; Cecil către William Petre, 21 iunie 1560, *CSP Foreign Elizabeth*, vol. 3.
18. Throckmorton către Cecil, 3 mai 1560, *CSP Foreign Elizabeth*, vol. 3.
19. Throckmorton către Cecil, 3 mai 1560, *CSP Foreign Elizabeth*, vol. 3. Se pare că nu mai există nicio înregistrare privind alte legături cu Beaumont.
20. Throckmorton către Consiliul Coroanei, 19 iulie 1560, *CSP Foreign Elizabeth*, vol. 3.
21. Guy, *Queen of Scots*, pp. 491-492.
22. James Hamilton de Bothwellhaugh către Raulet, 18 august 1970, *Calendar of the Cecil Papers in Hatfield House*, vol. 1.
23. *ODNB*, Charles Bailly. Cooper, *Queen’s Agent*, p. 194. Alford, *Watchers*, pp. 49-50.
24. Cooper, *Queen’s Agent*, pp. 57-58.
25. Hutchinson, *Elizabeth’s Spy Master*, p. 58.
26. Guy, *Queen of Scots*, p. 450.
27. Tabloul l-a inclus şi pe soţul Mariei, Filip al II-lea. Identitatea pictorului este incertă. Hearn, *Dynasties*, p. 81.
28. Killigrew (Edinburgh) către Burghley, 17 martie 1573; Killigrew (Edinburgh) către Burghley şi Leicester, 4 şi 7 aprilie 1573; *CSP Foreign Elizabeth*, vol. 3; S. Tomokiyo, „Ciphers during the Reign of Queen Elizabeth I”, http://www.h4.dion.ne.jp/~room4me/america/code/elizabeth.htm, accesat la 6 septembrie 2013.
29. Russell, *Maitland of Lethington*, pp. 501-502.
30. Cooper, *Queen’s Agent*, pp. 130-132.
31. Vezi supra, p. 177.
32. Thomas Wilson către contele de Leicester, 22 martie 1577, *CSP Foreign Elizabeth*, vol. 21.
33. Scrisoarea fusese interceptată de un general hughenot (protestant francez) şi decriptată de Aldegonde, vezi Cooper, *Queen’s Agent*, pp. 267-268.
34. TNA SP 106/1, nr. 58. Kahn, *Codebreakers*, p. 120; http://cryptiana.web.fc2.com/code/spanish3.htm.
35. Thomas Wilson către Walsingham, 30 iunie 1577, *CSP Foreign Elizabeth*, vol. 13.
36. *ODNB*, Thomas Phelippes.
37. Walsingham către William Davison, 20 martie 1578, *CSP Foreign Elizabeth*, vol. 12.
38. William Davison către Walsingham şi alţi secretari, 5 aprilie 1578, *CSP Foreign Elizabeth*, vol. 12. Decriptarea trimisă cu această scrisoare nu s-a păstrat.
39. Mauriciu de Nassau către Walsingham, 14/24 martie 1585; traducere în limba engleză a scrisorii decriptate de la Mendoza către prinţul de Parma, 17/24 februarie 1585 *CSP Foreign Elizabeth*, vol. 19.
40. Pentru Henric al IV-lea, vezi infra, p. 245.
41. Jardine, *Awful End of Prince William the Silent*, Introducere.
42. *Ibid.*, p. 101.
43. Vezi supra, p. 113.
44. Alford, *Watchers*, p. 103.
45. *ODNB*, Robert Persons.
46. *ODNB*, Edmund Campion.
47. Alford, *Watchers*, p. 67.
48. *ODNB*, Robert Persons.

49. *ODNB*, Edmund Campion.
50. Riggs, *World of Christopher Marlowe*, p. 140.
51. *Ibid.*, p. 130.
52. Honan, *Christopher Marlowe*, pp. 144-145; Nicholl, *The Reckoning*, p. 448.
53. *ODNB*, Nicholas Faunt.
54. Registrul Buttery, Corpus Christi College, Cambridge, Arhive.
55. Hopkins, *Christopher Marlowe Chronology*, p. 85.
56. Vezi infra, pp. 229-231.
57. Alford, *Watchers*, p. 160.
58. *CSP Scotland, 1581-1583*, nr. 432.
59. Text în franceză cu traducere în engleză din Bossy, *Giordano Bruno and the Embassy Affair*, Anexa 4, pp. 197-200.
60. În prima ediţie a cărţii *Giordano Bruno and the Embassy Affair*, Bossy l-a identificat pe secretar ca fiind de Courcelles. În 2002, după ce a descoperit alte dovezi convingătoare, l-a identificat ca fiind Laurent Feron. *Ibid.*, pp. 46-55.
61. *ODNB*, Lord Henry Howard.
62. Alford, *Watchers*, cap. 10/11; *ODNB*, Francis Throckmorton.
63. Cooper, *Queen's Agent*, p. 208.
64. *A discouerie of the treasons practised and attempted...*
65. Throckmorton către Elisabeta I, nedatată [iunie sau începutul lunii iulie 1584], TNA SP 12/171 folio 2.
66. Cooper, *Queen's Agent*, p. 208.
67. Bossy, *Under the Molehill.*
68. *ODNB*, Gilbert Gifford.
69. Guy, *Queen of Scots*, p. 466.
70. Vezi infra, pp. 231-232.
71. Babington către Maria, 6 iulie 1586, TNA SP 12/193/54.
72. Maria către Babington, 17 iulie 1586, TNA SP 12/193/55.
73. Maria către Babington (cu inserarea frauduloasă a lui Phelippes), *ibid*.
74. Alford, *Watchers*, pp. 219-235.
75. Cooper, *Queen's Agent*, p. 293.
76. Guy, *Queen of Scots*, cap. 29; Alford, *Watchers*, pp. 236-239.
77. Guy, *Queen of Scots*, pp. 479-482. Alford, *Watchers*, pp. 239-240.
78. *ODNB*, Thomas Phelippes.
79. Cooper, *Queen's Agent*, pp. 396-397.
80. Pompeo Pellegrini către Jacopo Manucci (unul dintre slujitorii lui Walsingham), 7 mai 1587, TNA SP 94/2 partea 2, f82.
81. Walsingham către Standen [aprilie sau începutul lui mai 1587], T NA SP 98/1, pct. 1, f18.
82. „Spying on the Spanish Armada", http://www.nationalarchives.gov.uk/spies/spies/standen/st1.htm.
83. Vezi infra, pp. 807-808.
84. Cooper, *Queen's Agent*, pp. 396-397.
85. *ODNB*, Sir Stephen Powle; Stern, *Sir Stephen Powle*.
86. Stephen Powle către Walsingham, 3/13 februarie 1588, *CSP Foreign Elizabeth*, vol. 21, partea 1.
87. *Ibid.*, 10/20 februarie 1588.
88. Alford, *Watchers*, p. 253. Despre Santa Cruz, vezi supra, p. 223.
89. Salisbury MSS, 7.96-7; citat de *ODNB*, Thomas Phelippes.
90. *ODNB*, Edward Stafford; Leimon şi Parker, „Treason and Plot in Elizabethan Diplomacy".
91. Hutchinson, *Spanish Armada.*
92. Cooper, *Queen's Agent*, p. 421.
93. Alford, *Watchers*, p. 263.
94. Cooper, *Queen's Agent*, pp. 428-430.
95. Alford, *Watchers*, pp. 264-266.
96. *ODNB*, Thomas Phelippes.

97. *ODNB*, Anthony Standen; *ODNB*, Anthony Bacon.
98. Hughes (ed.), „Nicholas Faunt's Discourse".
99. Vezi supra, pp. 214-215.
100. Vezi supra, pp. 214-215.
101. *ODNB*, Christopher Marlowe.
102. Nicholl, *The Reckoning*, cap. 25.
103. În legătură cu interacţiunea dintre teatru şi informaţiile secrete, vezi Christopher Andrew şi Julius Green, *Stars and Spies* (în curând).
104. British Library, Harley MS 6848, fols. 185-6; MS 6853, fols. 307-8; citat de *ODNB*, Christopher Marlowe.
105. Nicholl, *The Reckoning*, cap. 29.
106. *Ibidem*, cap. 36.
107. *ODNB*, Christopher Marlowe.
108. Nicholl, *The Reckoning*, pp. 31-33. Despre rolul lui Poley în complotul Babington, vezi supra, p. 219.
109. *ODNB*, Robert Devereux, al doilea conte de Essex.
110. *ODNB*, Roderigo Lopez.
111. Cooper, *Queen's Agent*, pp. 266-267.
112. Alford, *Watchers*, p. 305.
113. Lisa Jardine, „A Tale for Our Times"; http://news.bbc.co.uk/1/hi/magazine/5159022.stm.
114. Alford, *Watchers*, p. 305.
115. *ODNB*, Roderigo Lopez.
116. *ODNB*, Thomas Phelippes.
117. Alford, *Watchers*, p. 310.
118. Ibidem, pp. 310-314.
119. http://www.andrewgrahamdixon.com/archive/readArticle/245.

11. Declinul serviciilor de informaţii în Anglia, la începutul epocii Stuarţilor, şi în Spania şi ascensiunea *Cabinet Noir* în Franţa

1. *ODNB*, Lord Henry Howard.
2. Bruce (ed.), *Correspondence of King James VI of Scotland*, p. XXIV.
3. Vezi supra, pp. 215-217.
4. *ODNB*, Robert Cecil.
5. *Ibid*.
6. Scuzele lui Thomas Phelippes, [?] mai 1603, TNA SP 14/1/119.
7. Vezi supra, pp. 220-221.
8. Phelippes către Cranborne [Cecil], 29 şi 31 ianuarie 1605; *CSP Domestic James I*, vol. 12, nr. 42, 44.
9. *Daemonologie*, publicată în 1597.
10. *ODNB*, Robert Cecil; despre Stafford, vezi supra, pp. 226-227.
11. Fraser, *Gunpowder Plot*, p. 123.
12. *Ibid*., p. 124.
13. *ODNB*, Robert Catesby.
14. Fraser, *Gunpowder Plot*, p. 164.
15. *ODNB*, Complotul prafului de puşcă; *ODNB*, Guy Fawkes.
16. *ODNB*, Guy Fawkes.
17. Fraser, *Gunpowder Plot*, pp. 191-192.
18. Mousnier, *Assassination of Henry IV*.
19. Vezi infra, p. 254.
20. Vezi supra, p. 238.
21. Vezi infra, pp. 242-243.
22. Hugon, *Au service du roi catholique*, p. 41.
23. Vezi supra, pp. 169-174.
24. Filip al III-lea către al 7-lea duce de Medina Sidonia, 29 iulie 1608, Biblioteca John D. Rockefeller (Colecţii speciale), Williamsburg, VA.

25. *Ibid.*, 11 iunie 1609.
26. Horn, „Imperfect Understandings”, pp. 534-536.
27. *Ibid.*, p. 540. Griffin, „The Specter of Spain”, p. 122.
28. Harari, *Sapiens*, p. 331
29. Hugon, *Au service du roi catholique*.
30. Rodriguéz-Salgado, „Intelligence in the Spanish Monarchy”.
31. Hugon, *Au service du roi catholique*, p. 52.
32. *Ibid.*, p. 410.
33. O traducere a memoriilor lui Viète către Sully, scrise înainte de moartea sa în februarie 1603, apare în Pesic, „François Viète”, pp. 22-27.
34. Hugon, *Au service du roi catholique*, pp. 260-261.
35. Hugon, „Les Rendez-vous manqués de Gérard de Raffis”.
36. Hugon, „L’Affaire L’Hoste”; Hugon, *Au service du roi catholique*, pp. 175, 613-614.
37. *Ibid.*, p. 175.
38. *Ibid.*, pp. 391, 433-434.
39. *Ibid.*, p. 127.
40. *Ibid.*, pp. 410-411.
41. Originalul scrisorii de la Jean de Quercy către Filip al III-lea, datată 10 decembrie 1613, se află în arhivele Simancas; textul este publicat în Hugon, *Au service du roi catholique*, anexa 3.
42. Hugon, *Au service du roi catholique*, p. 430.
43. *Ibid.*, pp. 421, 430, 581.
44. Petitfils, *Louis XIII*, pp. 187-190.
45. *Ibid.*, p. 288.
46. *Ibid.*, p. 219.
47. *Ibidem*, cap. 6, 7.
48. Vezi infra, pp. 252, 259-260.
49. Hugon, *Au service du roi catholique*, p. 21.
50. *Ibid.*, p. 191.
51. Petitfils, *Louis XIII*, pp. 288-289. Sursa principală pentru detaliile intime ale relaţiei sexuale dintre Ludovic şi regina Ana o constituie jurnalul lui Jean Héroard, medicul regelui.
52. Hugon, *Au service du roi catholique*, pp. 421, 430, 581.
53. *Ibid.*, pp. 431-432.
54. Vezi supra, pp. 212-213.
55. *ODNB*, Robert Persons.
56. Harris, *Rebellion*, p. 2.
57. Hugon, *Au service du roi catholique*, p. 412. Arhivele spaniole, citate de Hugon, se adaugă la informaţiile despre Creswell din articolele din *ODNB* despre Robert Persons şi Joseph Creswell.
58. *Ibid.*, p. 615.
59. *Ibid.*, p. 595.
60. Bergeron, *King James and Letters of Homoerotic Desire.*
61. Stubbs, *Reprobates*, p. 53.
62. Kishlansky, *Monarchy Transformed*, p. 104.
63. *Ibid.*, Redworth, *The Prince and the Infanta*.
64. Petitfils, *Louis XIII*, pp. 369-373.
65. *CSP Venice, 1621-1623*, p. 289.
66. *Ibid.*, *1623-1625*, p. 601.
67. *ODNB*, Thomas Phelipes.
68. Despre Viète, vezi supra, pp. 174-177.
69. Pradel (ed.), „Mémoires de Jean Olès”, pp. 155-157; Kahn, *Codebreakers*, p. 157.
70. Richelieu către Ludovic al XIII-lea, 22 august 1628 (referindu-se la incidentele din timpul asediului din ultimele luni); Grillon (ed.), *Papiers de Richelieu*, vol. 3, pp. 450-451.

71. Condé (Toulouse) către Richelieu, 8 august 1628: Grillon (ed.), *Papiers de Richelieu*, vol. 3, pp. 421-422.
72. Perrault, *Hommes illustres*, p. 57.
73. Grillon (ed.), *Papiers de Richelieu*, vol. 3, p. 421n.
74. Perrault, *Hommes illustres*, p. 57; http://www.juvisy.fr/wp-content/uploads/chronologie-de-Juvisy.pdf, accesat la 10 ianuarie 2014.
75. „Mémoire pour convier les Rochelois à se rendre", 20 august 1628; Grillon (ed.), *Papiers de Richelieu*, vol. 3, pp. 445-447.
76. M. de La Ville-aux-Clercs către Richelieu, 21 septembrie 1628; *ibid.*, pp. 496-497.
77. Petitfils, *Louis XIII*, p. 367.
78. Hugon, *Au service du roi catholique*, p. 208.
79. Preto, *I servizi segreti*, p. 219.
80. Lamster, *Master of Shadows*, pp. 149-150.
81. *Ibid.*, p. 144.
82. *Ibid.*, pp. 191-192.
83. *Ibidem*, pp. 196-197.
84. *Ibid.*, pp. 209-210.
85. Wedgwood, „Rubens and King Charles I".
86. *Ibid.*; Lamster, *Master of Shadows*, cap. 7.
87. Vezi infra, p. 268.
88. Pierre, *Le Père Joseph.*
89. Petitfils, *Louis XIII*, p. 496.
90. Cea mai convingătoare interpretare a dovezilor uneori contradictorii legate de *journée des dupes* îi aparţine lui Petitfils, *Louis XIII*, cap. 15.
91. Hugon, *Au service du roi catholique*, p. 595.
92. Blanning, *Pursuit of Glory*, loc. 5017.
93. De exemplu, nu apare nicio referire la Rossignol (deşi Père Joseph apare de câteva ori) în studiul clasic al lui J.H. Elliott, *Richelieu and Olivares,* sau în cea mai recentă biografie a lui Richelieu, realizată de britanicul Anthony Levi. Petitfils, *Louis XIII*, conţine numeroase referiri la Père Joseph, dar îl menţionează doar în treacăt pe Rossignol, ca fiind una dintre persoanele pe care Richelieu le stima şi a căror companie îi făcea plăcere (pp. 590, 605).
94. Vaillé, *Cabinet noir*, p. 53.
95. *Ibidem*, pp. 53-54.
96. Hugon, *Au service du roi catholique*, p. 24, n. 19.
97. Levi, *Cardinal Richelieu*, p. 288, n. 12.
98. Vaillé, *Cabinet noir*, pp. 54-55.
99. Elliott, *Richelieu and Olivares*, pp. 112, 144-145, 154.
100. *Ibid.*, p. 137.
101. *Ibid.*, p. 164.
102. Perrault, *Hommes illustres*, pp. 57-58.
103. Vaillé, *Cabinet noir*, p. 57.
104. Mazarin către Hiérosme de Nouveau, *Surintendant des Postes*, 18 ianuarie 1660; Vaillé, *Cabinet noir*, pp. 63-64.
105. Perrault, *Hommes illustres*, pp. 57-58.
106. Scurta biografie a lui Perrault de la Académie Française din prezent îl descrie drept „purtătorul de cuvânt al lui Colbert în Académie". http://www.academie-francaise.fr/les-immortels/charles-perrault, accesat la 10 ianuarie 2014. În mod surprinzător, nu există nicio menţiune despre Rossignol în Soll, *Information Master.* Pentru Colbert şi *cabinet noir*, vezi Vaillé, *Cabinet noir*, pp. 59-66.

12. Serviciile de informaţii şi schimbările de regim în Anglia: de la Războiul Civil la complotul papist

1. Recenzie de Keith Thomas despre Braddick, *God's Fury*; *Guardian*, 8 martie 2008.
2. Marriott, *Life and Times of Lucius Cary*, p. 5.

3. *ODNB*, Lucius Cary, al doilea viconte de Falkland.
4. *ODNB*, Richard Royston. Material suplimentar cu privire la acuzaţia lui Wright în *Dictionary of National Biography*, ediţia din 1897.
5. Stubbs, *Reprobates*, p. 331.
6. Braddick, *God's Fury*, pp. 143-134.
7. *ODNB*, Richard Chaloner.
8. „TOMKINS, Nathaniel (1584-1643), of Dean's Yard, Westminster and Fetter Lane, London", http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1604-1629/member/tomkins-nathaniel-1584-1643.
9. Smith, *Royalist Agents, Conspirators and Spies*, p. 55.
10. *ODNB*, John Wallis.
11. Scriba (ed.), „Autobiography of John Wallis", p. 38.
12. http://books.google.co.uk/books/about/The_king_s_Cabinet_opened.html?id=-kk-AAAAcAAJ&redir_esc=y.
13. Carol către regină, 5 martie 1645; *King's Cabinet opened*, p. 8.
14. *Ibid.*, pp. 43-44.
15. [Carol I], *Private Correspondence*, pp. 139-140.
16. *King's Cabinet opened*, p. 48.
17. *ODNB*, Thomas Savile; http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1604-1629/member/savile-sir-thomas-1590-16579.
18. [Carol I], *Private Correspondence*, pp. 139-140.
19. Vezi supra, pp. 219-222.
20. Kishlansky, *Monarchy Transformed*, pp. 158-159.
21. Robertson, *Tyrannicide Brief*, pp. 190-192.
22. Jordan şi Walsh, *King's Revenge*, p. 2.
23. *Ibid.*, pp. 76-78.
24. Firth (ed.), „Thomas Scot's Account of His Actions", p. 118.
25. *ODNB*, Thomas Scott.
26. Firth (ed.), „Thomas Scot's Account of His Actions", p. 126.
27. *ODNB*, Thomas Scott.
28. *Ibid.*; http://bcw-project.org/biography/thomas-scot, accesat la 12 martie 2014.
29. Firth (ed.), „Thomas Scot's Account of His Actions", p. 119. Pentru detalii despre rolul lui Werden în Războiul Civil şi utilizarea ulterioară a serviciilor sale de către ducele de York, care în 1685 i-a succedat fratelui său ca Iacob al II-lea, vezi *ODNB*, Robert Werden.
30. *ODNB*, Robert Werden.
31. Firth (ed.), „Thomas Scot's Account of His Actions", p. 118.
32. *Ibid.*, p. 121.
33. *ODNB*, John Wallis.
34. Firth (ed.), „Thomas Scot's Account of His Actions", p. 121.
35. Vezi infra, p. 306.
36. Jordan şi Walsh, *King's Revenge*, pp. 81-82.
37. *ODNB*, Robert Werden.
38. Stubbs, *Reprobates*, p. 406.
39. Clarendon, *History of the Rebellion*, p. 350.
40. *Ibid.*, p. 351.
41. *Ibid.*, p. 352.
42. Vezi infra, p. 289.
43. „The King's own account of his adventures, dictated to Mr. Samuel Pepys", în Blount, *Boscobel*, pp. 140-141.
44. Clarendon, *History of the Rebellion*, vol. 2, p. 781.
45. *ODNB*, Edward Hyde.
46. Thurloe către Sir Harbottle Grimston, [?] mai 1660; Thurloe, *Documente de stat*, 7.914; http://www. british-history.ac.uk/thurloe-papers/vol7/pp912-915.
47. Cromwell către Thurloe, 28 iulie 1655; în Carlyle (ed.), *Oliver Cromwell's Letters and Speeches*, vol. 3, pp. 139-140.

48. *ODNB*, *Sealed Knot*.
49. Westbury [Edward Villiers] (Londra) către Mons[ieur] Barsiere [Sir Edward Hyde], au cheval noir, rue St Honore, Paris, 2 februarie 1653 [1654]; Thurloe, *State Papers*, 2.64.
50. *ODNB*, *Sealed Knot*.
51. http://bcw-project.org/military/royalist-conspiracies/penruddocks-uprising, accesat la 22 martie 2014.
52. Aubrey, *Mr Secretary Thurloe*, p. 101; Smith, *Royalist Agents, Conspirators and Spies*, pp. 204-206.
53. Detalii despre cifrul dat de Thurloe lui Manning la http://www.h4.dion.ne.jp/~room4me/america/code/thurloe.htm, accesat la 23 martie 2014.
54. *CSP 1655*, pp. 192-193, 235.
55. Aubrey, *Mr Secretary Thurloe*, p. 102ff.
56. Thurloe, *State Papers*, 5,534; www.british-history.ac.uk/thurloe-papers/vol5.
57. Marshall, „Sir Samuel Morland and Stuart Espionage”; *ODNB*, Sir Samuel Morland.
58. Marshall, *Intelligence and Espionage*, p. 24.
59. http://www.h4.dion.ne.jp/~room4me/america/code/thurloe.htm, accesat la 10 aprilie 2014.
60. *ODNB*, John Thurloe.
61. *ODNB*, George Downing. Pentru Downing Street, vezi https://www.gov.uk/government/history/10-downing-street, accesat la 14 aprilie 2014.
62. *ODNB*, George Downing.
63. *CSP Venice, 1655-1656*, p. 188.
64. Aubrey, *Mr Secretary Thurloe*, p. 94.
65. *ODNB*, John Thurloe.
66. *Ibid.*; Aubrey, *Mr Secretary Thurloe.*
67. *ODNB*, George Booth.
68. *ODNB*, Thomas Scot.
69. Skinner, *Life of General Monck*, p. 199.
70. *Ibid.*, pp. 193-194.
71. *Ibid.*, p. 197.
72. *Ibid.*, p. 201.
73. *Ibid.*, p. 211.
74. *Ibid.*, pp. 208-209.
75. *Ibid.*, p. 233.
76. *ODNB*, Thomas Scot.
77. *ODNB*, John Thurloe.
78. Thurloe, *State Papers*, 7.837-8; *ODNB*, George Downing.
79. Hutton, *Restoration*, pp. 17-19; *ODNB*, John Grenville.
80. *ODNB*, George Downing.
81. *ODNB*, John Thurloe.
82. Firth (ed.), „Thomas Scot’s Account of His Actions”, p. 116.
83. Jordan şi Walsh, *King’s Revenge*, p. 195.
84. Firth (ed.), „Thomas Scot’s Account of His Actions”, p. 117.
85. *Ibid.*, p. 123.
86. Jordan şi Walsh, *King’s Revenge*, p. 241.
87. *Ibid.*, pp. 270-271.
88. *ODNB*, William Blencowe.
89. Jordan şi Walsh, *King’s Revenge*, pp. 271-278.
90. Marshall, *Intelligence and Espionage*, pp. 345-346.
91. *ODNB*, John Okey.
92. *ODNB*, George Downing.
93. Jordan şi Walsh, *King’s Revenge*, pp. 298-299.
94. Marshall, *Intelligence and Espionage*, pp. 292-293; *ODNB*, Joseph Williamson.
95. Marshall, *Intelligence and Espionage*, pp. 295-296.

96. *Ibid.*, pp. 296-298; Jordan şi Walsh, *King's Revenge*, pp. 302-304; *ODNB*, John Lisle.
97. *ODNB*, Thomas Goffe. CSP col., 5, 54, 345.
98. Jordan şi Walsh, *King's Revenge*, pp. 315-316; *ODNB*, Aphra Behn; Todd, *Secret Life of Aphra Behn*, cap. 7, 8, 9.
99. Fraser, *Intelligence of the Secretaries of State*, cap. 4; *ODNB*, Samuel Pepys.
100. Herman, *Intelligence Power*, p. 223.
101. Pepys, *Jurnal*, 22 iunie 1667; http://www.pepys.info/1667/1667jun.html#19.
102. Kishlansky, *Monarchy Transformed*, p. 245; *ODNB*, Carol al II-lea.
103. Fraser, *Intelligence of the Secretaries of State*, cap. 5.
104. *ODNB*, John Wallis.
105. John Ellis către Wallis, 7 octombrie 1669; Beeley şi Scriba (ed.), *Correspondence of John Wallis*, vol. 3, p. 252.
106. Wallis către Harbord, 15 august 1691, „Letter Book of Dr John Wallis, 1651-1701", BL Add. MS 32499; transcriere în Smith, „John Wallis as Cryptographer", pp. 90-93.
107. Marshall, *Intelligence and Espionage*, cap. 4, 5. Cressy, *Dangerous Talk*, cap. 9.
108. Cressy, *Dangerous Talk*, pp. 210-211.
109. *ODNB*, Sir Edmund Berry Godfrey.
110. *ODNB*, Titus Oates.
111. *ODNB*, Edward Colman.
112. *ODNB*, Robert Spencer.
113. Cressy, *Dangerous Talk*, p. 259.
114. *ODNB*, Titus Oates.

13. Serviciile de informaţii în timpul domniei Regelui Soare

1. Blanning, *Pursuit of Glory*, loc. 8473.
2. Bély, *Secrets de Louis XIV*, pp. 17-18.
3. *Ibid.* Vezi supra, p. 254.
4. Vaillé, *Cabinet noir*, pp. 83-84.
5. *Ibid.*, p. 76.
6. Soll, *Information Master*, pp. 3-4.
7. Dessert, *Argent, pouvoir et société*, pp. 293-294.
8. Soll, *Reckoning*, loc. 1761.
9. *Ibid.*, loc. 1784.
10. Petitfils, *Véritable d'Artagnan*.
11. Bély, *Secrets de Louis XIV*, p. 198; Soll, *Reckoning*, loc. 1790.
12. Soll, *Information Master*, pp. 84-93, 144.
13. *Ibid.*, cap. 1. Subtitlul cărţii lui Soll este *Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System*.
14. Vaillé, *Cabinet noir*, p. 88.
15. *Ibid.*, p. 69.
16. Hebbert şi Rothrock, *Soldier of France*.
17. Lynn, *Wars of Ludovic XIV*, p. 22.
18. *Ibid.*, cap. 4.
19. Bély, *Secrets de Louis XIV*, pp. 306-307.
20. Ekberg, „From Dutch to European War", p. 396.
21. Vezi supra, p. 262.
22. Soll, *Reckoning*, cap. 6.
23. Vaillé, *Cabinet noir*, pp. 69-70.
24. Bély, *Secrets de Louis XIV*, pp. 390-396.
25. *Ibid.*, pp. 236-237.
26. Vezi supra, p. 289.
27. Kenyon, *Robert Spencer*, pp. 35-41.
28. Pincus, 1688, pp. 317-319.
29. *ODNB*, Nassau van Zuylestein.

30. Kampmann, „English Crisis”.
31. Kishlansky, *Monarchy Transformed*, pp. 278-279.
32. Israel şi Parker, „Of Providence and Protestant Winds”, pp. 338-341.
33. Marshall, *Intelligence and Espionage*, p. 301.
34. Pincus, 1688, cap. 8. Harris, *Rebellion*, pp. 296-297, 303-305.
35. *ODNB*, John Wallis.
36. Leeuw, „Black Chamber in the Dutch Republic”, p. 138.
37. *Ibid.*, p. 138.
38. Claydon, *William III and the Godly Revolution*, p. 93.
39. Wallis către Nottingham, 1 august 1689, CSP Domestic 1689.
40. Document francez decriptat, ataşat de Wallis către Nottingham, 10 august 1689, CSP Domestic 1689.
41. Wallis către Nottingham, 13 august 1698, „Letter Book of Dr John Wallis, 1651-1701”, BL Add. MS 32499; transcriere în Smith, „John Wallis as a Cryptographer”, p. 86.
42. Wallis către Nottingham, 10 august 1689, CSP Domestic 1689.
43. Wallis către [Richard] Hampden, 3 august 1698, „Letter Book of Dr John Wallis, 1651-1701”, BL Add. MS 32499; transcriere în Smith, „John Wallis as a Cryptographer”, p. 87.
44. Wallis către Harbord, 15 august 1691, „Letter Book of Dr John Wallis, 1651-1701”, BL Add. MS 32499; transcriere în Smith, „John Wallis as a Cryptographer”, p. 91.
45. *Ibid.*, p. 90.
46. Wallis către Iacob Johnston (ambasador în Berlin), 9 iunie 1692, „Letter Book of Dr John Wallis, 1651-1701”, BL Add. MS 32499; transcriere în Smith, „John Wallis as a Cryptographer”, p. 94.
47. Portret de Sir Godfrey Kneller al lui John Wallis, 1701; *Examination Schools*, University of Oxford.
48. Wallis către contele de Shrewsbury, 5 noiembrie 1689, CSP Domestic 1689; Wallis către contele de Nottingham, 22 decembrie 1689, CSP Domestic 1689.
49. Wallis către contele de Nottingham, 22 decembrie 1689, CSP Domestic 1689.
50. Wallis către contele de Shrewsbury, 5 noiembrie 1689, CSP Domestic 1689; Wallis către contele de Nottingham, 22 decembrie 1689, CSP Domestic 1689; contele de Nottingham către Wallis, 31 decembrie 1689, CSP Domestic 1689.
51. Smith, „John Wallis as a Cryptographer”, pp. 82-96; Kahn, *Codebreakers*, p. 169. Vezi infra, p. 320.
52. Wallis către Nottingham, 12 noiembrie 1689, „Letter Book of Dr John Wallis, 1651-1701”, BL Add. MS 32499; transcriere în Smith, „John Wallis as a Cryptographer”, pp. 88-89.
53. Wallis către Harbord, 15 august 1691, „Letter Book of Dr John Wallis, 1651-1701”, BL Add. MS 32499; transcriere în Smith, „John Wallis as a Cryptographer”, pp. 92-93.
54. Holmes, *Marlborough*, p. 130f.
55. Schnath, *Geschichte Hannovers*, vol. 2, pp. 354-358; Leeuw, „Black Chamber in the Dutch Republic”, pp. 139-141.
56. Wallis către Tilson, 20 martie 1701, „Letter Book of Dr John Wallis, 1651-1701”, BL Add. MS 32499; transcriere în Smith, „John Wallis as a Cryptographer”, p. 84. Despre alianţa criptologilor din Anglia şi Hanovra ce a luat fiinţă după succesiunea Hanovrei, vezi supra, p. 329.
57. *Ibid.*, pp. 83-84; Kahn, *Codebreakers*, p. 169.
58. Bély, *Secrets de Louis XIV*, pp. 454, 457.
59. *ODNB*, John Drummond.
60. Bély, *Secrets de Louis XIV*, p. 457.
61. Cressy, *Dangerous Talk*, p. 228.
62. Weil, *A Plague of Informers*, pp. 104-106.
63. Pincus, 1688, p. 444.
64. *ODNB*, John Churchill.
65. Vezi infra, p. 325.

66. Vezi supra, pp. 275-276.
67. Weil, *Plague of Informers*, pp. 104-106.
68. *Ibid.*, pp. 108-113; *ODNB*, William Fuller.
69. Nottingham către Jephson, 2 iulie 1690, CSP Domestic 1690.
70. Vezi supra, pp. 291-294.
71. Weil, *Plague of Informers*, pp. 108-113; *ODNB*, William Fuller.
72. Pincus, 1688, p. 439.
73. *ODNB*, Sir George Barclay; *ODNB*, Thomas Prendergast (cunoscut şi ca Prendergrass); Weil, *Plague of Informers*, cap. 7.
74. *ODNB*, Iacob Fitziacob, Duke of Berwick.
75. *ODNB*, John Drummond.
76. Kishlansky, *Monarchy Transformed*, cap. 13.
77. Somerset, *Queen Anne*. Kishlansky, *Monarchy Transformed*, p. 316.
78. Holmes, *Marlborough*, p. 479.
79. *ODNB*, William Cadogan.
80. Holmes, *Marlborough*, pp. 216-217.
81. *Ibid.*, pp. 176-177, 215-216.
82. *ODNB*, Jean de Robethon.
83. Holmes, *Marlborough*, p. 261.
84. *Ibid.*, pp. 8-9.
85. *Ibid.*, p. 297.
86. Leeuw, „Black Chamber in the Dutch Republic", pp. 142-144.
87. Blencowe, „French Ministers Letterbook 1702-1712", BL Add. MSS 32, 306; citat în Leeuw, „Black Chamber in the Dutch Republic".
88. *ODNB*, William Blencowe.
89. Leeuw, „Black Chamber in the Dutch Republic", p. 146.
90. *Ibid.*, pp. 144-146.
91. Schnath, *Geschichte Hannovers*, vol. 2, p. 358.
92. Leeuw, „Black Chamber in the Dutch Republic", pp. 147-152.
93. Holmes, *Marlborough*, pp. 215-216; Leeuw, „Black Chamber in the Dutch Republic", p. 146.
94. Kishlansky, *Monarchy Transformed*, p. 332.
95. Holmes, *Marlborough*, p. 411.
96. Lynn, *Wars of Louis XIV*, loc. 1093.
97. Kishlansky, *A Monarchy Transformed*, p. 47.
98. *ODNB*, Daniel Defoe.
99. John Kerrigan, „The Secret Agent", *Guardian*, 8 martie 2008.
100. *ODNB*, Robert Harley. Alte surse au susţinut că suma de 20 000 de lire sterline dată politicienilor scoţieni a fost plata cu întârziere a salariilor şi a pensiilor.
101. Jones, „Antoine de Guiscard".
102. Cea mai bună relatare a încercării de asasinat se găseşte la Jones, „Robert Harley and the Myth of the Golden Thread". A se vedea, de asemenea, Jones, „Antoine de Guiscard" şi *ODNB*, Robert Harley (ambele repetă povestea „firului de aur").
103. *ODNB*, Matthew Prior.
104. *ODNB*, John Churchill.

14. Criptologii şi spionii în Europa Vechiului Regim: de la Succesiunea Casei de Hanovra la Războiul de Şapte Ani

1. Szechi, *Jacobitism and Tory Politics*, cap. 1.
2. *Ibid.*, cap. 1 şi Concluzii.
3. *ODNB*, John Erskine, Earl of Mar.
4. MacInnes, *Clanship, Commerce, and the House of Stuart*, p. 200.
5. Ministerul britanic pentru Afaceri Externe şi Commonwealth, Secţia istorică, „My Purdah Lady", p. 3; Ellis, *Post Office in the Eighteenth Century*, p. 74. Despre

experienţa anterioară a lui George I referitoare la decriptări, vezi supra, pp. 311, 321.

6. Vezi supra, p. 320.
7. Ellis, *Post Office in the Eighteenth Century*, p. 73.
8. *Ibid.*
9. Chance, *„The «Swedish Plot» of 1716-17". Letters which Passed between Count Gyllenborg, the Barons Gortz, Sparre, and Others*. Despre publicarea corespondenţei lui Carol I, vezi supra, pp. 266-268.
10. Pearce, *Great Man*, p. 152.
11. Ellis, *Post Office in the Eighteenth Century*, p. 73.
12. Vezi supra, p. 309.
13. *ODNB*, Edward Willes.
14. Ellis, *Post Office in the Eighteenth Century*, p. 129.
15. *Ibid. ODNB*, Edward Willes. Criotanaliştii, inclusiv Corbiere, sunt prea puţin prezentaţi în *ODNB*, lucrare care, de altfel, este extraordinar de detaliată.
16. Despre Kelly, vezi *ODNB*, *George Kelly*.
17. *ODNB*, James Butler, al 2-lea duce de Ormond.
18. Pearce, *Great Man*, p. 163.
19. *ODNB*, Francis Atterbury.
20. Pearce, *Great Man*, p. 159.
21. *ODNB*, Christopher Layer.
22. Declaraţia lui William Squire cu privire la arestarea lui Christopher Layer, 29 septembrie 1722, CUL MS Ch(H)69/2/28.
23. *ODNB*, Christopher Layer.
24. *ODNB*, John Erskine, Earl of Mar.
25. „T. Illington" (Francis Atterbury) către „domnul Musgrave" (contele de Mar), decriptare a „adevăratei copii" a „scrisorii originale", CUL MS Ch(H)69/4/11. Ulterior, pe parcursul procesului lui Atterbury, s-a susţinut că această corespondenţă a fost falsificată.
26. *ODNB*, Francis Atterbury; *ODNB*, John Erskine, Earl of Mar; Pearce, Great Man, p. 151.
27. *Declaration of James the Third King of England, Scotland and Ireland, &c..., with a cover addressed [from Lucca] to M. Lunelle at Slaughter's Coffee House*, 10 septembrie 1722, CUL MS Ch(H)69/5/23.
28. *ODNB*, Robert Walpole; *ODNB*, Francis Atterbury; Pearce, *Great Man*, pp. 169-170.
29. Preocupat să evite implicarea lui sau a lui Atterbury în conspiraţia iacobită, Kelly a susţinut că Arlechin era, de fapt, un cadou de la el pentru doamna Barnes, fosta sa proprietăreasă. Doamna Barnes a fost chemată, cum era de aşteptat, în faţa comisiei de investigare şi a confirmat că „acel câine mic" a fost într-adevăr destinat doamnei Atterbury. Examinarea lui Jane Barnes în faţa unui Comitet al Consiliului (semnată de doamna Barnes), Londra, 23 mai 1722, CUL MS Ch(H)69/5/4.
30. Cruickshanks şi Erskine-Hill, *Atterbury Plot*, pp. 208-209.
31. *Ibid.*, p. 209.
32. *Ibid.*, pp. 209-210.
33. Vezi supra, p. 222.
34. Jonathan Swift, *Gulliver's Travels*, partea a III-a.
35. Ellis, *Post Office in the Eighteenth Century*, pp. 128-130; *ODNB*, Edward Willes.
36. BL Add. MSS 32270; citat, cu alte referinţe, în Ellis, *Post Office in the Eighteenth Century*, p. 73. Până acum mesajele austriece decriptate nu au fost studiate în detaliu.
37. Ellis, *Post Office in the Eighteenth Century*, p. 73.
38. Nu apare nicio menţiune despre decriptări în Genêt, *Espions des lumières*.
39. Soboleva, *Istoriia Şifrovalnogo Dela v Rossii*, pp. 117-119; Izmozik, „Ciornîie kabinetî", pp. 609-610; O'Connor şi Robertson, „Christian Goldbach".
40. Soboleva, *Istoriia Şifrovalnogo Dela v Rossii*, p. 119-129; Izmozik, „Ciornîie kabinetî", pp. 77-83; Kahn, *Codebreakers*, p. 617; Massie, *Catherine the Great*,

cap. 8. Corespondenţa interceptată a lui La Chétardie este disponibilă la http://elcocheingles.com/Memories/Texts/Shetardie/Shetardie.htm.
41. Kahn, *Codebreakers*, pp. 163-165.
42. Schlitter (ed.), *Correspondance Secrète*, p. 124.
43. *Ibid.*, pp. 124-125.
44. *Ibid.*, p. 117.
45. *Ibid.*, p. 124.
46. Szabo, *Kaunitz and Enlightened Absolutism*, p. 20.
47. Kahn, *Codebreakers*, pp. 163-165.
48. Genêt, *Espions des lumières*, pp. 7-9.
49. Thomson şi Padover, *Secret Diplomacy*, p. 165.
50. Savage, „Foreign Policy and Political Culture”, pp. 307-308; Conlin, „The Strange Case of the Chevalier d’Eon”.
51. Darnton, „The News in Paris”, pp. 56-57.
52. Genêt, *Espions des lumières*, p. 455.
53. BL Add. MSS 32686-32992. Ministerul britanic pentru Afaceri Externe şi Commonwealth, Secţia istorică, „My Purdah Lady”.
54. Andrew, *Secret Service*, p. 3.
55. Despre Chauvelin, vezi Bréban, „Germain Louis Chauvelin”.
56. *ODNB*, Iacob Waldegrave.
57. *Ibid.*
58. *Dictionnaire de biographie française*, vol. 14, p. 30.
59. *Ibid.*, vol. 7, p. 722. Nu există nicio menţiune în *Dictionnaire* despre recrutarea lui de Bussy ca agent britanic.
60. Harding, *Emergence of Britain’s Global Naval Supremacy*, p. 33ff.
61. *Dictionnaire de biographie française*, vol. 7, p. 722.
62. *ODNB*, Iacob Waldegrave; *Dictionnaire de biographie française*, vol. 7, p. 722.
63. Douglas, *Jacobite Spy Wars*, pp. 50-51; Genêt, *Espions des lumières*, pp. 203-205.
64. *ODNB*, Dudley Bradstreet; Douglas, *Jacobite Spy Wars*, capitolele 7, 8.
65. Vezi supra, p. 344.
66. Douglas, *Jacobite Spy Wars*, capitolele 10, 11; *ODNB*, Flora Macdonald.
67. McLynn, *Bonnie Prince Charlie*, p. 384.
68. *ODNB*, Carol Edward Stuart.
69. Douglas, *Jacobite Spy Wars*, p. 55.
70. Lang, *Pickle the Spy*.
71. Douglas, *Jacobite Spy Wars*, p. 224.
72. *Frederick’s Principes généraux* din 1748, citat în Luvaas, *Frederick the Great on the Art of War*, p. 114.
73. *Ibid.*, pp. 226-228.
74. Interesul lui Frederic pentru operaţiunile de spionaj tinde să fie subestimat. De exemplu, nu este deloc menţionat în excelentele studii ale lui Clark, *Iron Kingdom* şi Showalter, *Frederick the Great: A Military History*.
75. Frederic al II-lea („cel Mare”), „Military Instructions” către generalii săi, articolul XII; http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/readings/fred_instructions.htm.
76. Genêt, *Espions des lumières*, pp. 98-99.
77. Frederic al II-lea („cel Mare”), „Military Instructions” către generalii săi, articolul XII; http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/readings/fred_instructions.htm
78. *Ibid.*
79. Everth, *Öffentlichkeit in der Aussenpolitik*, pp. 355-360; Simms, *Europe: The Struggle for Supremacy*, p. 112.
80. Schieder, *Friedrich der Grosse*, p. 178; Blanning, *Frederick the Great*, p. 202.
81. Arhivele rămase de la Secţia de criptanaliză nu conţin mesaje franceze decriptate din perioada 1756-1762; Ellis, *Post Office in the Eighteenth Century*, p. 73. Totuşi, conform altor surse, Cabinetul britanic a dezbătut, în august 1761, pe marginea cel puţin unui text al unui mesaj francez important decriptat; vezi infra, p. 350.
82. Horace Walpole către George Montagu, 21 octombrie 1759; *Letters from the Hon. Horace Walpole to George Montagu, Esq.*, pp. 179-180.

[8]3. Blanning, *Frederick the Great*, pp. 221-223; Duffy, *Frederick the Great*, pp. 146-154.
[8]4. Black, *British Diplomats and Diplomacy*, p. 143.
[8]5. *Dictionnaire de biographie française*, vol. 7, pp. 722-723.
[8]6. De Bussy către Choiseul, 30 august 1761; citat de Black, *Pitt the Elder*, p. 215.
[8]7. *Dictionnaire de biographie française*, vol. 7, pp. 722-723.
[8]8. Black, *Pitt the Elder*, p. 217.
[8]9. *ODNB*, John Stuart, 3rd Earl of Bute.
[9]0. Black, *Pitt the Elder*, p. 220.
[9]1. Kahn, *Codebreakers*, pp. 172-173; Temperley, „Pitt's Retirement from Office, 5 octombrie 1761".
[9]2. „Secret Service" [A History of the Secret Vote up to 1914], p. 4, TNA T1/11689/25138.
[9]3. Massie, *Catherine the Great*, cap. 41.
[9]4. Ellis, *Post Office in the Eighteenth Century*, p. 73.
[95.] Massie, *Catherine the Great*, cap. 42.
[9]6. Sebag Montefiore, *Prince of Princes*, pp. 48-52.

15. Serviciile de informaţii şi Războiul American de Independenţă

1. Tombs şi Tombs, *That Sweet Enemy*, p. 155.
2. Alsop, *Yankees at the Court*, p. 25.
3. Tombs şi Tombs, *That Sweet Enemy*, p. 158.
4. Conlin, „Strange Case of the Chevalier d'Eon"; Conlin, „Wilkes, the Chevalier d'Eon and «the dregs of liberty»„.
5. *Ibid.*
6. Lucy Peltz, curatorul tablourilor cu portrete din secolul al XVIII-lea de la National Portrait Gallery, citat în „Portrait mistaken for 18th-century lady is early painting of transvestite", *Guardian*, 6 iunie 2012.
7. Conlin, „Strange Case of the Chevalier d'Eon". În legătură cu problemele complexe ridicate de cariera fără precedent a lui d'Éon, consultaţi Burrows et al. (editori), *Chevalier d'Eon and His Worlds*.
8. www.beaumontsociety.org.uk/downloads/Biography.pdf.
9. Tombs şi Tombs, *That Sweet Enemy*, p. 163.
10. Schaeper, *Edward Bancroft*, pp. 195-198.
11. *ODNB*, Benjamin Franklin.
12. Isaacson, *Benjamin Franklin*, cap. 13.
13. *Ibid.*
14. „Engagement of Dr Edwards [Bancroft] to correspond with P. Wentworth and Lord Stormont, and the means of conducting that correspondence'", 13 decembrie 1776, BL Add. MSS 34, 413.
15. Isaacson, *Benjamin Franklin*, cap. 13; Schaeper, *Edward Bancroft*, pp. 125-132.
16. Schaeper, *Edward Bancroft*, pp. 179-180, 188-189; Tombs şi Tombs, *That Sweet Enemy*, p. 172.
17. Isaacson, *Benjamin Franklin*, cap. 13.
18. Schaeper, *Edward Bancroft*, p. 147.
19. Rakove, *Revolutionaries*, p. 250; Schaeper, *Edward Bancroft*, cap. 7.
20. *Ibid.*, p. 90.
21. Isaacson, *Benjamin Franklin*, p. 342.
22. Schaeper, *Edward Bancroft*, p. 99.
23. Isaacson, *Benjamin Franklin*, p. 357.
24. Rose, „Founding Fathers of American Intelligence"; Isaacson, *Benjamin Franklin*, cap. 13.
25. Schaeper, *Edward Bancroft*, p. 115.
26. *Ibid.*, p. 93.
27. *Ibid.*, p. 94.
28. *Ibid.*, p. 96.

29. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 137-141.
30. Isaacson, *Benjamin Franklin*, cap. 13; Schaeper, *Edward Bancroft*, p. 139.
31. Rose, „Founding Fathers of American Intelligence”.
32. Ellis, *Post Office in the Eighteenth Century*, p. 73. Vezi supra, pp. 348-351.
33. Schaeper, *Edward Bancroft*, p. 159.
34. *Ibid.*, pp. 142, 160.
35. Vezi infra, pp. 371-372.
36. Schaeper, *Edward Bancroft*, p. 161.
37. Kahn, *Codebreakers*, p. 187.
38. Washington către colonelul Elias Dayton, 26 iulie 1777. Originalul se află în Colecţia Walter L. Pforzheimer privind Serviciile de informaţii (la Washington, când a fost consultat de autor, în prezent la Yale).
39. Andrew, *For the President’s Eyes Only*, p. 6; Nagy, *George Washington’s Secret Spy War*.
40. Jackson (ed.), *Diaries of George Washington*, vol. 1, pp. 144-145. Raportul mai puţin real al lui Washington despre misiunea lui l-a făcut celebru pe ambele maluri ale Atlanticului. Vezi http://www.mountvernon.org/education/primary-sources-2/article/the-journal-of-major-george-washinton/.
41. Flexner, *George Washington*, cap. 5, 6; Ferling*, First of Men*, cap. 2; Lewis, *For King and Country*, cap. 9, 10.
42. Washington către Robert Hunter Morris, 5 ianuarie 1766; Fitzpatrick (ed.), *Writings of George Washington*, vol. 1, p. 268.
43. Washington către John Hancock, 21 iulie 1775; Chase (ed.), *Papers of George Washington: Revolutionary War Series*, vol. 1, p. 138.
44. Fitzpatrick (ed.), *Writings of George Washington*, vol. 3, p. 407.
45. Chase (ed.), *Papers of George Washington: Revolutionary War Series*, vol. 1, p. 38. Cf. pp. 57, 79, 91, 138, 306, 332-333, 399, 410, 421, 437, 458, 459.
46. *Ibid.*, vol. 3, pp. 528-529.
47. Bass, „Nathan Hale’s Mission”; Kilmeade şi Yaeger, *George Washington’s Secret Six*, pp. 20-26.
48. Andrew, *For the President’s Eyes Only*, p. 8.
49. Kessler, *Undercover Washington*, p. 123.
50. O’Toole, *Honorable Treachery*, p. 42; Fleming, „George Washington, General”; Andrew, *For the President’s Eyes Only*, pp. 9-10.
51. Kilmeade şi Yaeger, *George Washington’s Secret Six*, p. 58.
52. *Ibid.*, pp. 35-36.
53. Rose, „Founding Fathers of American Intelligence”.
54. Vezi supra, pp. 279-282.
55. Randall, *Benedict Arnold*, cap. 18, 19; *ODNB*, Benedict Arnold.
56. Bakeless, *Turncoats, Traitors and Heroes*, p. 335.
57. Grainger, *Battle of Yorktown*, cap. 3.
58. „Aristarh” către George al III-lea, raport nr. 83, 15 ianuarie 1781, Royal Archives; *George III – The Genius of the Mad King*, BBC2, 30 ianuarie 2017; Valentine Low, „The ageing spy who saved George III”, *The Times*, 28 ianuarie 2017.
59. Conley, „British Intelligence Operations”, cap. 4, 5.
60. Cel mai recent studiu despre Campania de la Yorktown aparţine lui Ketchum, *Victory at Yorktown*.
61. Fitzpatrick (ed.), *Writings of George Washington*, vol. 23, pp. 189-190. Cf. p. 210, 308n.
62. Mulford, „Benjamin Franklin’s Savage Eloquence”.
63. Fitzpatrick (ed.), *Writings of George Washington*, vol. 24, 98.
64. Soll, *Reckoning*, cap. 10. Fishman, Pederson şi Rozell (editori), *George Washington*, p. 175.
65. Sayle, „Historical Underpinnings of the U.S. Intelligence Community”, p. 9.
66. Despre istoria publicării cărţii *The Spy*, vezi introducerea de J.E. Morpurgo la ediţia de la Oxford University Press, publicată prima dată în 1988.
67. Vezi infra, pp. 502-505, 544, 625-626.

1. Tombs şi Tombs, *That Sweet Enemy*, p. 193.
2. *ODNB*, John Frederick Sackville.
3. Browning (ed.), *The Despatches of Earl Gower*, p. xvii.
4. *ODNB*, George Granville Leveson Gower.
5. Marquis, *Agents de l'ennemi*, p. 35.
6. *ODNB*, William Augustus Miles.
7. *ODNB*, Hugh Elliot.
8. Browning (ed.), *Despatches of Earl Gower*, pp. 38-39.
9. Hague, *William Pitt the Younger*, loc. 5185.
10. Browning (ed.), *Despatches of Earl Gower*, p. 22.
11. Cobban, *History of Modern France*, vol. 1, pp. 164-165.
12. Price, *Fall of the French Monarchy*, cap. 7.
13. *Ibid.*, cap. 8.
14. Browning (ed.), *Despatches of Earl Gower*, p. 98.
15. Price, *Fall of the French Monarchy*, cap. 8.
16. Marquis, *Agents de l'ennemi*, pp. 91-111.
17. *ODNB*, William Pitt the Younger.
18. Tombs and Tombs, *That Sweet Enemy*, p. 207.
19. Principalele rapoarte ale lui Monro de la Paris au fost publicate în 1885 ca supliment (care de atunci a fost prea puţin cercetat) la Browning (ed.), *Despatches of Earl Gower.*
20. Despre experienţa anterioară a lui Monro în infiltrarea în grupurile engleze suspectate de sprijinire a republicanismul francez, consultaţi Monro către Grenville, 10 ianuarie 1793, în Browning (ed.), *Despatches of Earl Gower*, p. 277.
21. Monro către Grenville, 4 şi 6 septembrie 1792, în *ibid.*, pp. 225-229, 232-235.
22. Cobban, *History of Modern France*, vol. 1, pp. 196-198; Schama, *Citizens*, pp. 624-625, 635.
23. Monro către Grenville, 4 septembrie 1792, în Browning (ed.), *Despatches of Earl Gower*, p. 229.
24. Monro către Grenville, 17 decembrie 1792, în *ibid.*, pp. 260-261; *ODNB*, Thomas Paine; *ODNB*, Robert Merry.
25. Monro către Grenville, 31 decembrie 1792, în Browning (ed.), *Despatches of Earl Gower*, pp. 268-269.
26. Monro către Grenville, 7 ianuarie 1793, în *ibid.*, pp. 272-273.
27. Monro către Grenville, 21 ianuarie 1793, în *ibid.*, p. 279.
28. Price, *Fall of the French Monarchy*, cap. 8.
29. Monro către Grenville, 10 ianuarie 1793, în Browning (ed.), *Despatches of Earl Gower*, pp. 276-277.
30. Swords, *Green Cockade*, p. 116.
31. Marquis, *Agents de l'ennemi*, pp. 39-41.
32. Walton, *Policing Public Opinion*, „Introduction". Cobban, *History of Modern France*, vol. 1, p. 210.
33. În *Reflections on the Revolution in France*.
34. Walton, *Policing Public Opinion*, „Introduction".
35. Church, *Revolution and Red Tape*, pp. 86-88.
36. Discursul lui Robespierre din 8 Termidor, anul II: http://www.you-scribe.com/catalogue/ressources-pedagogiques/savoirs/sciences-humaines-et-sociales/discours-de-robespierre-303751.
37. Marquis, *Agents de l'ennemi*, pp. 47-52.
38. Cobb, *Police and the People*, pp. 6-13.
39. Lawday, *Danton*, cap. 19.
40. Cobb, *Police and the People*, pp. 6-13.
41. *Ibid.*, p. 17.
42. Schama, *Citizens*, loc. 14662.
43. Hunt, *Culture and Class in the French Revolution*, p. 41.

44. Cubitt, „Robespierre and Conspiracy Theories”.
45. Discursul lui Robespierre, din 8 Termidor, anul II: http://www.you-scribe.com/catalogue/ressources-pedagogiques/savoirs/sciences-humaines-et-sociales/discours-de-robespierre-303751.
46. Tombs, *The English and Their History*, pp. 184-185.
47. Sparrow, „Alien Office”; *ODNB*, Evan Nepean.
48. Durey, *William Wickham, Master Spy*, cap. 1, 2; *ODNB*, William Wickham.
49. *Ibid.*
50. Thale (ed.), *Selections from the Papers of the London Corresponding Society*, p. 27.
51. Cressy, *Dangerous Talk*, pp. 245-246.
52. Thale (ed.), *Selections from the Papers of the London Corresponding Society*, p. 113. Durey, *William Wickham, Master Spy*, loc. 1015.
53. Durey, *William Wickham, Master Spy*, loc. 1015, 1039.
54. *ODNB*, William Wickham.
55. Thompson, *Making of the English Working Class*, cap. 1.
56. Emsley, „Home Office and Its Sources”, p. 559.
57. Tombs, *The English and Their History*, p. 591.
58. Grenville către Wickham, 9 decembrie 1794; http://www.napoleon-series.org/research/government/british/Espionage/c_espionageChapter1.html#_ftn5.
59. Regretatul, marele Richard Cobb, l-a văzut pe Wickham ca pe o figură oarecum comică; Cobb, „Our Man in Berne”. Cercetări mai recente îl iau mult mai în serios: Roger Knight concluzionează că Wickham „merită titlul recent acordat de «Master Spy»„ Knight, *Britain Against Napoleon*, p. 123; Durey, *William Wickham, Master Spy*, cap. 3.
60. Marquis, *Agents de l’ennemi*, p. 177.
61. *Ibid.*, pp. 180-181.
62. Mitchell, *Underground War against Revolutionary France*, pp. 256-260.
63. Durey, *William Wickham, Master Spy*, cap. 3.
64. Hilton, *A Mad, Bad and Dangerous People?*, p. 84.
65. Durey, *William Wickham, Master Spy*, cap. 4.
66. Cobban, *History of Modern France*, vol. 1, p. 245.
67. Durey, *William Wickham, Master Spy*, loc. 2217.
68. Marquis, *Agents de l’ennemi*, p. 194.
69. Durey, *William Wickham, Master Spy*, loc. 2316.
70. *Ibid.*, cap. 4.
71. Marquis, *Agents de l’ennemi*, p. 199.
72. Wickham către Talbot, 27 noiembrie 1797; Sparrow, *Secret Service*, p. 3. Pentru dovezi despre pătrunderea în biroul elveţian al lui Wickham, a se vedea Marquis, *Agents de l’ennemi*, pp. 150-151.
73. Tombs şi Tombs, *That Sweet Enemy*, p. 223; Quinault, „French Invasion of Pembrokeshire”.
74. Johnston, *Unusual Suspects*, cap. 12; Wilkes, *Regency Spies*, pp. 33-38. Rapoartele Walsh sunt în TNA HO 42/41.
75. Despre Thelwall, vezi supra, p. 329.
76. Wilson, „Lost Art of Table Talk”, p. 1.
77. Johnston, *Unusual Suspects*, cap. 12.
78. Roberts, *Napoleon the Great*, loc. 3306.
79. Harari, *Sapiens*, pp. 317-318.
80. Knight, *Britain Against Napoleon*, p. 144.
81. *Ibid.*, p. 146.
82. Rodger, *Command of the Ocean*, p. 458; Knight, *Britain Against Napoleon*, p. 145.
83. Cole, *Napoleon’s Egypt*, cap. 1.
84. Rodger, *Command of the Ocean*, pp. 458-459.
85. *Ibid.*, p. 459.
86. Knight, *Britain Against Napoleon*, p. 147.

87. *Ibid.*, p. 92.
88. *Ibid.*, p. 148.
89. Durey, „Lord Grenville and the «Smoking Gun»„; Durey, *William Wickham, Master Spy*, p. 101.
90. Tombs şi Tombs, *That Sweet Enemy*, loc. 5553.
91. Hague, *William Pitt the Younger*, loc. 7882.
92. Marquis, *Agents de l'ennemi*, pp. 248-251.
93. Knight, *Britain Against Napoleon*, p. 91.
94. Durey, *William Wickham, Master Spy*, loc. 2511.
95. Durey, *William Wickham, Master spy*, loc. 3803.
96. Knight, *Britain Against Napoleon*, p. 151.
97. *Ibid.*
98. Durey, *William Wickham, Master Spy*, cap. 7; *ODNB*, William Wickham.
99. Durey, *William Wickham, Master Spy*, loc. 3226.
100. *ODNB*, Edward Willes; Black, *British Diplomats and Diplomacy*, p. 134.
101. Vezi supra, pp. 350-351.
102. Despre planurile de invazie ale lui Napoleon şi răspunsul britanic, vezi Knight, *Britain Against Napoleon*, cap. 9.
103. Roberts, *Napoleonthe Great*, loc. 6577ff. https://www.theguardian.com/world/2014/sep/27/plot-kill-napoleon-linked-to-cabinet-minister-castlereagh.

17. Războaiele napoleoniene

1. Van Creveld, *Command in War*, p. 66.
2. *Ibid.*, p. 68.
3. Roberts, *Napoleon and Wellington*, loc. 2264, 2299.
4. Arboit, „Napoléon et le renseignement".
5. Kerautret, „Frédéric II et Napoléon (1800-1870)".
6. Hall, *Napoleon's Notes on English History*, p. 184.
7. Guillois, *Bibliotheques particulieres de l'Empereur Napoléon*, p. 9.
8. Jourquin, „Bibliothèques particulières de Napoléon"; Arboit, „Napoléon et le renseignement".
9. Vaillé, *Cabinet noir*, p. 315.
10. Vezi infra, pp. 424-425.
11. Vaillé, *Cabinet noir*, pp. 322-323.
12. Montholon, *Récits de la captivité de l'empereur Napoléon*, vol. 1, pp. 211-212.
13. Roberts, *Napoleon the Great*, loc. 4354.
14. Walton, *Policing Public Opinion*, pp. 219-225.
15. Tulard, *Joseph Fouché*, loc. 2214, cap. 13. Pentru rapoartele zilnice trimise de Fouché către Napoleon, consultaţi Hauterive, *Police secrete du Premier Empire: Bulletins quotidiens adressés par Fouché a l'Empereur*.
16. Tulard, *Joseph Fouché*, cap. 14.
17. *ODNB*, Sir George Rumbold. Tulard, *Joseph Fouché*, loc. 2459, cap. 15.
18. Roberts, *Napoleon the Great*, loc. 2173.
19. Montholon, *Récits de la captivité de l'empereur Napoléon*, vol. 1, p. 212.
20. Tulard, *Joseph Fouché*, loc. 2265.
21. *Ibid.*, cap. 14.
22. Roberts, *Napoleon the Great*, loc. 10526. Pentru rapoartele zilnice trimise de Savary lui Napoleon, consultaţi Gotteri, *Police secrete du Premier Empire: Bulletins quotidiens adressés par Savary a l'Empereur*.
23. Tombs şi Tombs, *That Sweet Enemy*, p. 240.
24. Andrew, *Secret Service*, p. 5.
25. Knight, *Britain Against Napoleon*, pp. 285, 460.
26. *Parl. Deb.*, 1808, 10, p. 55.
27. *Ibid.*, p. 63; citat de Munch-Petersen, „Secret Intelligence from Tilsit".
28. Andrew, *Secret Service*, p. 4.

29. Roberts, *Napoleon and Wellington*, loc. 2511.
30. Tombs şi Tombs, *That Sweet Enemy*, p. 281.
31. Roberts, *Napoleon and Wellington*, loc. 11093f.
32. *Ibid.*, loc. 1295.
33. Cooper, *Anglo-Maratha Campaigns*, pp. 307-310.
34. *Ibid.*, pp. 82-120.
35. *Ibid.*, pp. 98-99.
36. Gurwood (ed.), *Dispatches of Field Marshal the Duke of Wellington*, vol. 2, p. 540.
37. Davies, „Influence of Intelligence", pp. 629-630.
38. Popplewell, *Intelligence and Imperial Defence*, pp. 9-11.
39. Davies, „Integration of Strategic and Operational Intelligence", pp. 202-203.
40. Urban, *Man Who Broke Napoleon's Codes*, cap. 11-14.
41. http://www.nationalarchives.gov.uk/spies/ciphers/scovell/sc1.htm.
42. Urban, *Man Who Broke Napoleon's Codes*, pp. 249-250.
43. Vezi supra, pp. 266-268.
44. Vezi supra, p. 330.
45. Ellis, *Post Office in the Eighteenth Century*, p. 131. Despre Dinastia de criptanalişti Willes, vezi supra, pp. 336, 364, 458.
46. Urban, *Man Who Broke Napoleon's Codes*, p. 262.
47. *Ibid.*, pp. 261-262.
48. *Ibid.*, pp. 272-275.
49. Nieuwazny, „Rien de bien certain?"
50. Bezotosnîi, *Razvedka i planî storon v 1812 godu*.
51. Soboleva, *Istoriia Şifrovalnogo Dela v Rossii*, cap. 8.
52. Kahn, *Codebreakers*, p. 617.
53. Vezi infra, p. 431.
54. Clark, *Iron Kingdom*, pp. 303-304; Stamm-Kuhlmann, *König in Preussens grosser Zeit*, pp. 299-231.
55. Bezotosnîi, *Razvedka i planî storon v 1812 godu*.
56. *Ibid.* Lieven, *Russia Against Napoleon*, loc. 1777ff.
57. Bezotosnîi, *Razvedka i planî storon v 1812 godu*.
58. Lieven, *Russia Against Napoleon*, loc. 1738.
59. Lawday, *Napoleon's Master*, pp. 226-227.
60. Vaillé, *Cabinet noir*, p. 316.
61. Lawday, *Napoleon's Master*, pp. 215-216.
62. Kahn, *Codebreakers*, pp. 617-618.
63. Lieven, *Russia Against Napoleon*, loc. 1694.
64. Roberts, *Napoleon the Great*, loc. 11256.
65. Vezi supra, p. 67.
66. Roberts, *Napoleon the Great*, loc. 11634.
67. Lieven, *Russia Against Napoleon*, loc. 4943.
68. Roberts, *Napoleon the Great*, loc. 11659, cap. 25.
69. *Ibid.*, loc. 11780, cap. 25.
70. *ODNB*, Robert Wilson.
71. Lieven, *Russia Against Napoleon*, loc. 5103.
72. Chandler, *Campaigns of Napoleon*, p. 834.
73. *ODNB*, Robert Wilson.
74. Lieven, *Russia Against Napoleon*, loc. 9772. Roberts, *Napoleon the Great*, loc. 13414.
75. Lieven, *Russia Against Napoleon*, loc. 9776.
76. *Ibid.*, loc. 9790.
77. *Ibid.*, loc. 9798.
78. Kahn, *Codebreakers*, p. 617-18. Soboleva, *Istoriia Şifrovalnogo Dela v Rossii*, cap. 8. Studiul excelent realizat de Dominic Lieven, *Russia Against Napoleon*, nu menţionează decriptarea de către ruşi a cifrurilor franceze.
79. Roberts, *Napoleon the Great*, loc. 13854.
80. Price, *Napoleon: The End of Glory*, loc. 5382.

81. Blanning, *Pursuit of Glory*, loc. 13079.
82. *ODNB*, Colquhoun Grant.
83. Roberts, *Napoleon the Great*, loc. 14415.
84. *Ibid.*, loc. 14408.
85. Weller, *Wellington at Waterloo*, pp. 139-140; Clark, *Iron Kingdom*, loc. 7101.
86. Roberts, *Napoleon the Great*, loc. 14553.

18. Serviciile secrete şi contrarevoluţia. Partea I: De la Congresul de la Viena la revoluţiile din 1848

1. Glover, „When the Congress wasn't Dancing".
2. Weil (ed.), *Dessous du Congrès de Vienne*, vol. 1, Avant-propos.
3. *Ibid.*, pp. x–xi.
4. Vezi supra, pp. 337-339.
5. Zamoyski, *Phantom Terror*, p. 433.
6. Weil (ed.), *Dessous du Congrès de Vienne*, vol. 1, p. xi.
7. Zamoyski, *Phantom Terror*, p. 497.
8. Zamoyski, *Rites of Peace*, loc. 1398.
9. Hager către Silber, 1 iulie 1814; Weil (ed.), *Dessous du Congrès de Vienne*, vol. 1, p. 10.
10. Zamoyski, *Rites of Peace*, loc. 4060.
11. *Ibid.*, loc. 4052.
12. Există numeroase exemple de astfel de *chiffons* în Weil (ed.), *Dessous du Congrès de Vienne*, vol. 1, 2.
13. Hager către La Roze, 1 iulie 1814; *ibid.*, vol. 1, p. 11.
14. Schmidt către Hager, 7 octombrie 1814; *ibid.*, vol. 1, pp. 239-240.
15. Notă de Hager, 28 septembrie 1814; *ibid.*, vol. 1, p. 138.
16. Zamoyski, Rites of Peace, loc. 4498.
17. Schmidt către Hager, 17 octombrie 1814; Weil (ed.), *Dessous du Congrès de Vienne*, vol. 1, p. 326.
18. Raport către Hager, 3 noiembrie 1814; Hager către împărat, 5 noiembrie 1814; *ibid.*, vol. 1, pp. 460-461, 466.
19. Silber către Hager, 27 septembrie 1814; *ibid.*, vol. 1, p. 127.
20. Raport către Hager, 4 octombrie 1814; *ibid.*, vol. 1, p. 211.
21. Raport către Hager, 14 octombrie 1814; Hager către împărat, 15 octombrie 1814; *ibid.*, vol. 1, p. 280.
22. Zamoyski, *Rites of Peace*, loc. 2245.
23. Bernstorff către Copenhaga (interceptat), 13 iulie 1814; Weil (ed.), *Dessous du Congrès de Vienne*, vol. 1, p. 22.
24. Raport către Hager, 13 august 1814; *ibid.*, vol. 1, p. 52.
25. Agentul „Freddi" către Hager, 22 septembrie 1814; *ibid.*, vol. 1, p. 65.
26. Raportul unui agent către Hager, 28 octombrie 1814; *ibid.*, vol. 1, pp. 422-423.
27. Silber către Hager, 3 octombrie 1814; *ibid.*, vol. 1, pp. 200-201.
28. Raport către Hager, 3 octombrie 1814; *ibid.*, vol. 1, p. 205.
29. Raport către Hager, 2 octombrie 1814; *ibid.*, vol. 1, pp. 191-193.
30. Ullrichová (ed.), *Clemens Metternich–Wilhelmine von Sagan*.
31. Raportul unui agent către Hager, 14 octombrie 1814; Weil (ed.), *Dessous du Congrès de Vienne*, vol. 1, p. 316.
32. Raport către Hager, 1 octombrie 1814; *ibid.*, vol. 1, p. 193.
33. Zamoyski, *Rites of Peace*, loc. 3863; McGuigan, *Metternich and the Duchess*, pp. 318-319. Despre numeroasele aventuri ale lui Lamb, vezi *ODNB*, Frederick Lamb.
34. Ullrichová (ed.), *Clemens Metternich–Wilhelmine von Sagan.*
35. Vezi, de exemplu, rapoartele agenţilor către Hager din 28 mai, 2, 4, 5, 6 şi 11 iunie 1815; Weil (ed.), *Dessous du Congrès de Vienne*, vol. 2, pp. 598, 613-615, 620, 642.
36. Scrisori interceptate de la un doctor elveţian, 7 iunie 1815; *ibid.*, vol. 2, p. 623.

37. Zamoyski, *Rites of Peace*, loc. 7889; *ODNB*, Charles Stewart, 3rd Marquess of Londonderry.
38. Zamoyski, *Rites of Peace*, loc. 4498.
39. Goehausen către Hager, 9 noiembrie 1814; Weil (ed.), *Dessous du Congrès de Vienne*, vol. 1, p. 498.
40. Zamoyski, *Rites of Peace*, loc. 5032.
41. Raport către Hager, 12 octombrie 1814; Weil (ed.), *Dessous du Congrès de Vienne*, vol. 1, p. 272.
42. Zamoyski, *Rites of Peace*, loc. 5009.
43. *Ibid.*, loc. 4381. Price, *Napoleon*: *The End of Glory*, loc. 2514.
44. Price, *Napoleon: The End of Glory*, loc. 2595. Price a fost primul care a cercetat documentele Clam-Martinic.
45. Zamoyski, *Rites of Peace*, loc. 7308.
46. Price, *Napoleon: The End of Glory*, loc. 297.
47. *Ibid.*, loc. 5390.
48. Raport către Hager, 6 iunie 1815; Weil (ed.), *Dessous du Congrès de Vienne*, vol. 2, p. 616.
49. Zamoyski, *Rites of Peace*, loc. 8630.
50. Schroeder, *Metternich's Diplomacy at Its Zenith*, cap. 1.
51. Berend, *History Derailed*, p. 212.
52. Mayr, *Metternichs geheimer Briefdienst*, p. 215.
53. *Ibid.*
54. Charmley, „Unravelling Silk".
55. Zamoyski, *Phantom Terror*, p. 434.
56. Charmley, „Unravelling Silk".
57. Bew, *Castlereagh*, p. 546.
58. Zamoyski, *Phantom Terror*, p. 206.
59. George H. Rose (Berlin) către Castlereagh, nr. 69, 29 octombrie 1817; Freitag, Mösslang şi Wende (editori), *British Envoys to Germany*, vol. 1, pp. 76-77.
60. Schroeder, *Metternich's Diplomacy at Its Zenith*, cap. 1.
61. George H. Rose (Berlin) către Castlereagh, nr. 100, 30 septembrie 1819; Freitag, Mösslang şi Wende (editori), *British Envoys to Germany*, vol. 1, p. 113.
62. *Karlsbader Beschlüsse – Universitätsgesetz vom 20. September 1819*; http://www.heinrich-heine-denkmal.de/dokumente/karlsbad1. shtml.
63. Katzenstein, *Disjointed Partners*, p. 57.
64. Hosking, *Russia: People and Empire*, pp. 144-157.
65. Zamoyski, *Phantom Terror*, p. 338. Pentru Kamptz, vezi Zolkowski, *German Romanticism and Its Institutions*, pp. 132-134.
66. Zamoyski, *Phantom Terror*, p. 343.
67. Zamoyski, *Phantom Terror*, p. 344.
68. Ruud şi Stepanov, *Fontanka* 16, p. 21.
69. Zamoyski, *Phantom Terror*, pp. 344-345.
70. *Ibid.*, cap. 23, loc. 5602.
71. *Ibid.*, loc. 5608.
72. Karila-Cohen, „Fonds secrets ou la méfiance légitime".
73. Zamoyski, *Phantom Terror*, pp. 359-360.
74. *Ibid.*, p. 361.
75. *Ibid.*, p. 377.
76. *Ibid.*, p. 350.
77. *Ibid.*, cap. 22.
78. Custine, *Journey for Our Time*, pp. 50-51.
79. *Ibid.*, p. 95.
80. *Ibid.*, p. 169.
81. *Ibid.*, pp. 12-13.
82. Rancour-Laferriere, *Slave Soul of Russia*, p. 256, n. 82.
83. Karila-Cohen, „Fonds secrets ou la méfiance légitime".

84. „Aux armes, citoyens!”, 12 mai 1839; https://www.marxists.org/francais/blanqui/1839/appel.htm
85. Cea mai detaliată, deşi uneori neclară, relatare despre insurecţie se află în cele patru volume de înregistrări ale procesului (deşi Blanqui şi Barbès au refuzat să aducă dovezi): Cour des Pairs, *Attentat des 12 et 13 mai 1839*.
86. Hilton, *A Mad, Bad and Dangerous People?*, p. 617; Royle, *Chartism*, p. 75.
87. Moran, *Knowing Right from Wrong*, p. 58.
88. Vezi supra, pp. 393-397.
89. Andrew, *Secret Service*, p. 15.
90. Belchem, „The Spy-System in 1848”; Cf. Radzinowicz, *History of English Criminal Law*, vol. 2, cap. 2-6.
91. Zamoyski, *Phantom Terror*, p. 403.
92. Vincent, „Surveillance, Privacy and History”.
93. „Post-office espionage: the English Fouché”, *Northern Star*, 22 iunie 1844; Sutcliffe, *Victorian Radicals and Risorgimento Democrats*, p. 45.
94. HC Deb, vol. 75, 14 iunie 1844.
95. *Ibid.*, 24 iunie 1844.
96. *Ibid.*
97. *Ibid.*, 24 iunie 1844.
98. Vincent, „Surveillance, Privacy and History”.
99. Ellis, *Post Office in the Eighteenth Century*, Appendix 4.
100. *Ibid.*, p. 131.
101. Vezi infra, pp. 603-605.
102. Agulhon, 1848, pp. 22-23.
103. De La Hodde [Delahodde], *Cradle of Rebellions*, pagina de gardă, Prefaţă (de către editor), p. iii.
104. Blanqui, „Réponse du citoyen Auguste Blanqui”.
105. Hutton, *Cult of the Revolutionary Tradition*, p. 21.
106. Amann, „The Huber Enigma”; Agulhon, 1848, pp. 23, 63-64; Blaisdell, „Aloysius Huber and May 15, 1848”.
107. De La Hodde [Delahodde], *Cradle of Rebellions*, p. 27.
108. Tombs şi Tombs, *That Sweet Enemy*, p. 345.
109. *Ibid.*, p. 346.
110. Clark, *Iron Kingdom*, p. 469.
111. Zamoyski, *Phantom Terror*, cap. 30. http://www.habsburger.net/de/kapitel/ja-duerfens-denn-des-die-revolution-1848?language=de.

19. Serviciile secrete şi contrarevoluţia. Partea a II-a: De la 1848 până la moartea lui Karl Marx

1. Wheen, *Karl Marx*, pp. 102-103.
2. *Ibid.*, p. 125.
3. Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*.
4. Wheen, *Karl Marx*, pp. 130-134.
5. McLellan (ed.), *Karl Marx, Interviews and Reflections*, pp. 15-16.
6. Clark, *Iron Kingdom*, p. 483.
7. *Ibid.*, p. 493.
8. *Ibid.*, p. 484.
9. *Ibid.*, p. 485.
10. https://www. marxists.org/archive/marx/works/1849/05/19c.htm.
11. Porter, *Refugee Question*, pp. 150-151.
12. *Ibid.*, pp. 27-28.
13. Scrisoare de la Marx, Engels şi Willich, *The Spectator*, 15 iunie 1850; *MECW*, vol. 10, p. 381.
14. *Ibid.*
15. Wheen, *Karl Marx*, p. 163.
16. *Ibid.*, pp. 162-163.

17. *Ibid.*, pp. 163-164.
18. *ODNB*, Political Refugees in Britain, 1826-1905.
19. Porter, *Refugee Question*, pp. 58.
20. *Ibid.*, p. 150.
21. *Ibid.*, p. 152.
22. Deflem, „International Policing”.
23. Extrase din relatarea lui Wilhelm Hirsch despre activitatea sa de spion al poliţiei prusace la Londra apar în Marx, *Herr Vogt*, anexa 4. Au fost publicate pentru prima dată de August Willich în *New Yorker Criminal Zeitung* în aprilie 1853 sub titlul „Die Opfer der Moucharderie, Rechtfertigungsschrift von Wilhelm Hirsch”.
24. Tombs, *The English and Their History*, p. 467.
25. Extrase din relatarea lui Wilhelm Hirsch despre activitatea sa de spion al poliţiei prusace la Londra apar în Marx, *Herr Vogt*, anexa 4.
26. Gabriel, *Love and Capital*, pp. 163-165; Sperber, *Karl Marx*, pp. 275-276.
27. Vezi infra, pp. 523-524.
28. Gabriel, *Love and Capital*, p. 169.
29. Raportul agentului prusac neidentificat, toamna lui 1852; McLellan (ed.), *Karl Marx, Interviews and Reflections*, pp. 32-34.
30. Sperber, *Karl Marx*, pp. 281-285.
31. Wheen, *Karl Marx*, pp. 271-272.
32. Vaillé, *Cabinet noir*, pp. 392-395.
33. Girard, *Napoléon III*.
34. Choisel, „Charlemagne de Maupas”.
35. Price, *French Second Empire*, p. 84.
36. Choisel, „Charlemagne de Maupas”.
37. Poncier, *Procureurs généraux du Second Empire*.
38. Porter, *Refugee Question*, cap. 6.
39. *Ibid.*, p. 171.
40. *Ibid.*, pp. 192-194.
41. *Ibid.*, p. 151.
42. Marx, „Portents of the Day”, 11 martie 1858, *MECW*, vol. 15.
43. Wheen, *Karl Marx*, pp. 238-243.
44. Marx, *Herr Vogt*, *MECW*, vol. 17.
45. Jenny Marx către domnul Weydemeyer, martie 1861; McLellan (ed.), *Karl Marx, Interviews and Reflections*, p. 39.
46. Sperber, *Karl Marx*, p. 333.
47. Marx rezumă teoriile conspiraţiei despre Palmerston în nota 16, *Herr Vogt*, *MECW*, vol. 17. Teoriile conspiraţiei apar frecvent atât în articolele sale din ziar, cât şi în corespondenţa sa.
48. Wheen, *Karl Marx*, p. 286.
49. Deflem, „International Policing”. Studiul de pionierat al dr.-ului Deflem nu reuşeşte să facă legătura între Războiul austro-prusac şi dispariţia alianţei între structurile de poliţie ale statelor germane.
50. Sperber, *Karl Marx*, p. 379.
51. Marx, *Civil War in France*, *MECW*, vol. 22.
52. Sperber, *Karl Marx*, p. 380.
53. Cu privire la problema controversată a numărului morţilor din timpul reprimării Comunei, a se vedea Tombs, „How Bloody was la Semaine Sanglante? A Revision”.
54. Wheen, *Karl Marx*, p. 342.
55. Sperber, *Karl Marx*, cap. 13. Wheen, *Karl Marx*, pp. 344-347.
56. Andrew, *Secret Service*, p. 17. Wheen, *Karl Marx*, pp. 165-166.
57. Rapoartele Poliţiei Metropolitane din 24 mai şi 15 iunie 1872; TNA HO45/9303/11335; Porter, „Origins of Britain’s Political Police”.
58. Raportul Scotland Yard către Ministerul de Interne, „Carl Marx – Naturalisation”, 17 august 1874, TNA HO45/9366/36228; Wheen, *Karl Marx*, pp. 356-357.
59. Wheen, *Karl Marx*, pp. 381-382.

60. *Ibid.*, p. 299.
61. Porter, *Refugee Question*, p. 210.
62. Memorandum scris de inspectorul-şef Adolphus Williamson, 22 octombrie 1880, TNA MEPO 2/134; Porter, „Origins of Britain's Political Police".

20. Telegraful, războaiele de la mijlocul secolului şi „Marele Joc"

1. Standage, *Victorian Internet*, p. 2.
2. Figes, *Crimea*, loc. 5681.
3. Harris, *British Military Intelligence in the Crimean War*, p. 76.
4. *ODNB*, Raglan.
5. *Ibid.*
6. Andrew, *Secret Service*, pp. 8-9.
7. Beaver, *Under Every Leaf*, pp. 12-14; Andrew, *Secret Service*, p. 9.
8. *ODNB*, Charles Cattley.
9. Figes, *Crimea*, loc. 4193.
10. Woodham-Smith, *The Reason Why*. Dutton, *Forgotten Heroes*; Adkin, *The Charge*; Figes, *Crimea*, loc. 4642; *ODNB*, James Thomas Brudenell, 7th Earl of Cardigan.
11. *ODNB*, Charles Cattley. Harris, în volumul *British Military Intelligence in the Crimean War*, a fost primul care a dezvăluit importanţa rolului informaţiilor lui Cattley în Crimeea.
12. Figes, *Crimea*, cap. 6.
13. *ODNB*, Charles Cattley; Harris, *British Military Intelligence in the Crimean War*.
14. Standage, *Victorian Internet*, p. 146.
15. *ODNB*, George Hamilton Gordon, 4th Earl of Aberdeen; *ODNB*, William Howard Russell.
16. Primakov et al., *Ocerki istorii rossiiskoi vneşnei razvedki*, vol. 1, cap. 21.
17. Vezi supra, pp. 423-424.
18. Karatchkova, „«Russian Factor» in the Indian Mutiny"; Hopkirk, *Great Game*, pp. 295-296; Fraser, *Flashman in the Great Game*. Despre originea complexă a „Marelui Joc", vezi Yapp, „Legend of the Great Game".
19. Harari, *Sapiens*, pp. 332-333; Edney, *Mapping an Empire*.
20. Wagner, *Great Fear of 1857*; Dash, „Pass It On: The Secret That Preceded the Indian Rebellion of 1857".
21. Beauchamp, *History of Telegraphy*, pp. 108-110.
22. *ODNB*, Robert Montgomery; Aditi Vatsa, „When telegraph saved the empire", *Indian Express*, 18 noiembrie 2012; http://archive.indianexpress.com/news/when-telegraph-saved-the-empire/1032618/0.
23. Hopkirk, *Great Game*, p. 289.
24. Wagner, *Great Fear of 1857*, p. 226.
25. *The Times*, 6 august 1857; Blunt, „Embodying War".
26. Wagner, *Great Fear of 1857*, p. 226; *ODNB*, Alexander Duff.
27. Sengoopta, *Imprint of the Raj*, p. 48.
28. Bayly, *Empire and Information*, p. 327; *ODNB*, William Stephen Raikes Hodson.
29. Bayly, *Empire and Information*, p. 328.
30. Vezi supra, p. 278 şi urm.
31. *ODNB*, William Stephen Raikes Hodson.
32. *Ibid.* Meyer şi Brysac, *Tournament of Shadows*, pp. 146-147.
33. Bayly, *Empire and Information*, p. 319.
34. *Ibid.*, p. 322.
35. Brown, *Modern India*, p. 152.
36. Bayly, *Empire and Information*, pp. 332-334.
37. Wagner, *Great Fear of 1857*, pp. 12-14.
38. Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 19-20.
39. Central Intelligence Agency, *Intelligence in the Civil War*, p. 33.
40. Andrew, *For the President's Eyes Only*, p. 20; Brugioni, „Arlington and Fairfax Counties: Land of Many Reconnaissance Firsts".

41. Luvaas, „Lee at Gettysburg”.
42. Luvaas, „Role of Intelligence in the Chancellorsville Campaign”.
43. Luvaas, „Lee at Gettysburg”.
44. Fishel, *Secret War for the Union*, pp. 551-553; Central Intelligence Agency, *Intelligence in the Civil War*, p. 20; Andrew, *For the President's Eyes Only*, p. 22.
45. Vezi supra, pp. 480-481.
46. Andrew, *Secret Service*, pp. 9-10; Beaver, *Under Every Leaf*, cap. 1.
47. Jean-Claude Bologne, „Il ne manque pas un bouton de guêtre”; http://www.canalacademie.com/ida4894-Il-ne-manque-pas-un-bouton-de-guetre.html.
48. Wawro, *Franco-Prussian War*, p. 94.
49. *Ibid.*, p. 97.
50. Andrew, *Secret Service*, p. 12.
51. Braithwaite, *Afgantsy*, p. 23. În legătură cu rolul serviciilor ruse de informaţii, a se vedea studiul realizat de David Schimmelpenninck van der Oye, *Russia's Great Game: The Struggle for Mastery in Central Asia*.
52. Despre studiu, vezi supra, pp. 484-485.
53. Meyer şi Brysac, *Tournament of Shadows*, pp. 208-210; Hopkirk, *Great Game*, pp. 330-332; *ODNB*, Thomas George Montgomerie.
54. Meyer şi Brysac, *Tournament of Shadows*, p. 211.
55. *ODNB*, Thomas George Montgomerie; Meyer şi Brysac, *Tournament of Shadows*, p. 221.
56. Meyer şi Brysac, *Tournament of Shadows*, p. 221.
57. Ferris, „Lord Salisbury, Secret Intelligence and British Policy toward Russia and Central Asia”.
58. Ferris, „Before «Room 40»„, p. 433.
59. Ferris, „Lord Salisbury, Secret Intelligence, and British Policy toward Russia and Central Asia”.
60. Popplewell, *Intelligence and Imperial Defence*, p. 21.
61. Ferris, „Lord Salisbury, Secret Intelligence, and British Policy toward Russia and Central Asia”, p. 20.
62. Robson, *Road to Kabul*, cap. 5.
63. *Ibid.*, cap. 6.
64. Ferris, „Before «Room 40»„, p. 433.
65. Robson, *Road to Kabul*, p. 118.
66. *Ibid.*, p. 192; *ODNB*, Sir Pierre Louis Napoleon Cavagnari.
67. Robson, *Road to Kabul*, cap. 8, 9.
68. Braithwaite, *Afgantsy*, pp. 15, 25-26.
69. Meyer şi Brysac, *Tournament of Shadows*, p. 200.
70. Nickles, *Under the Wire*, p. 98.
71. Vezi supra, p. 458.
72. Vezi infra, pp. 540-546.
73. Ramm (ed.), *Political Correspondence of Mr Gladstone and Lord Granville*, vol. 2, pp. 32-35.
74. Monson către Lansdowne, 21 februarie 1902; *TNA Lansdowne papers*, FO 800/124.
75. Nickles, *Under the Wire*, pp. 169-170.
76. Larsen, „British Intelligence and American Neutrality”, cap. 1.
77. Cozzens, „Our Ministers Do Not Express Their Real Opinions”.
78. *Ibid.*
79. Larsen, „British Intelligence and American Neutrality”, cap. 1; Weber, „State Department Cryptographic Security”, pp. 562-563; *Foreign Relations of the United States*, 1898, pp. 692-769.

21. „Epoca de aur a asasinatelor”: anarhiştii, revoluţionarii şi Mâna Neagră, 1880-1914

1. Clutterbuck, „The Progenitors of Terrorism”, p. 154 şi urm.

2. Jensen, *Battle against Anarchist Terrorism*, p. 25; Miller, „Entangled Terrorisms in Late Imperial Russia”, pp. 445-446.
3. Vezi supra, pp. 447-448.
4. Ruud şi Stepanov, *Fontanka* 16, cap. 2.
5. „La Police russe en France”, 29 iunie 1914, AN F714, 605.
6. Andrew şi Gordievsky, *KGB*, pp. 42-43.
7. „La Police russe en France”, 29 iunie 1914, AN F714, 605.
8. Andrew şi Gordievsky, *KGB*, pp. 42-43.
9. Brodeur, „High and Low Policing”.
10. Andrew*, Secret Service*, pp. 16-19; Kenna, *War in the Shadows*, cap. 7-8.
11. Andrew*, Secret Service*, p. 19.
12. Zuckerman, *Tsarist Secret Police Abroad*, pp. 133-135.
13. Miller, „Entangled Terrorisms in Late Imperial Russia”, p. 103; Zuckerman, *Tsarist Secret Police Abroad*, pp. 136-137.
14. Bouhey, *Anarchistes contre la République*, pp. 220-225, 280-284; Merriman, *Dynamite Club*, pp. 68-74.
15. Merriman, *Dynamite Club*, cap. 5.
16. *Ibid.*, pp. 145-156; Bouhey, *Anarchistes contre la République*, pp. 276-277.
17. Merriman, *Dynamite Club*, p. 150.
18. Jensen, *Battle against Anarchist Terrorism*, p. 187.
19. Berlière, „A Republican Political Police?”.
20. Berthoud, „L’Attentat contre Carnot”.
21. „Caserio at the Guillotine”, *The New York Times*, 16 august 1894.
22. Esenwein, *Anarchist Ideology and the Working-Class Movement in Spain*, pp. 197-198; Jensen, *Battle against Anarchist Terrorism*, pp. 38, 133-138.
23. Andrew*, Secret Service*, p. 20.
24. Jensen, *Battle against Anarchist Terrorism*, p. 141.
25. *Ibid.*, cap. 5.
26. Bouhey, *Anarchistes contre la République*, pp. 303-304.
27. France, *Trente ans à la rue des Saussaies*, pp. 100, 176-177.
28. „Polices étrangères en France”, 19 iunie 1914, AN F714, 605.
29. Jensen, *Battle against Anarchist Terrorism*, cap. 5.
30. Ridley, *Bertie*, pp. 339-340.
31. Lamont-Brown, *Edward VII’s Last Loves*, pp. 81-82.
32. Speyer, „Legal Aspects of the Sipido Case”, pp. 434-439.
33. Jensen, *Battle against Anarchist Terrorism*, pp. 187-203.
34. Tombs şi Tombs, *That Sweet Enemy*, p. 400 şi urm.
35. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 5-7. Despre timpul petrecut de Lenin în Londra, vezi Rappaport, *Conspirator*, pp. 91-97, 157-169, 184-187.
36. Röhl, *Wilhelm II: Into the Abyss*, pp. 133-134.
37. Jensen, *Battle against Anarchist Terrorism*, pp. 204-205.
38. Andrew, *Defence of the Realm*, p. 5. Vezi infra, p. 570.
39. Raportul Comisiei prezidenţiale privind asasinarea preşedintelui Kennedy (Comisia Warren), Appendix 7.
40. Jensen, *Battle against Anarchist Terrorism*, pp. 248-250.
41. *Ibid.*, p. 252.
42. Pipes, *Russia under the Old Regime*, cap. 11.
43. Cohn, *Warrant for Genocide*.
44. Geifman, *Thou Shalt Kill*, cap. 2.
45. Geifman, *Entangled in Terror*; Ruud şi Stepanov, *Fontanka* 16, cap. 7.
46. Massie, *Nicholas and Alexandra*, pp. 59-60, 99.
47. Miller, „Entangled Terrorisms in Late Imperial Russia”, pp. 105-106.
48. Ruud şi Stepanov, *Fontanka* 16, cap. 7.
49. *Ibid.*, cap. 9.
50. Rappaport, *Conspirator*, pp. 164, 186.
51. Andrew şi Gordievsky, *KGB*, p. 54.
52. Billington, *Fire in the Minds of Men*, pp. 476-477.

53. Lenin, „Şto Delat'?", citat în Hosking, *Russia and the Russians*, p. 359.
54. Andrew şi Gordievsky, *KGB*, pp. 52-54; Sebag Montefiore, *Young Stalin*, p. 242.
55. Aceste exemple de materiale importante găsite de Svetlana Lohova în dosarul de la Ohrana al lui Stalin au fost printre cele incluse în prezentările sale la seminarul de la Cambridge privind serviciile de informaţii şi vor fi prezentate ulterior în lucrarea ei publicată.
56. Clark, *Sleepwalkers*, cap. 1.
57. MacKenzie, *Apis*, cap. 10-12; Clark, *Sleepwalkers*, cap. 1.
58. Clark, *Sleepwalkers*, p. 42; Hastings, *Catastrophe*, loc. 470.
59. Clark, *Sleepwalkers*, pp. 48, 58-59; Butcher, *Trigger*, cap. 10.
60. Butcher, *Trigger*, cap. 11.
61. Hastings, *Catastrophe*, Prolog.
62. Butcher, *Trigger*, loc. 3764.
63. Mackenzie, *„Black Hand" on Trial*, p. 259.
64. *Ibid.*, partea a 2-a.

22. Marile Puteri şi serviciile de informaţii externe, 1890-1909

1. Andrew, *Secret Service*, pp. 22-24.
2. Brendon, *Eminent Edwardians*, pp. 216-219; Baden-Powell, *My Adventures as a Spy*, pp. 11-12, 88, 159.
3. Andrew*, Secret Service*, p. 25.
4. Churchill, *My Early Life*.
5. Andrew*, Secret Service*, pp. 28-30.
6. Edmonds, *Unpublished Memoirs*, ah. 19, LHC Edmonds MSS III/4. Edmonds nu şi-a amintit corect data numirii sale la „Secţia Specială".
7. Gleichen, *Guardsman's Memories*, pp. 314-316.
8. Andrew*, Secret Service*, p. 50.
9. Herwig, „Imperial Germany", pp. 64-65.
10. Vezi infra, pp. 547-549.
11. Cecil, *German Diplomatic Service*, p. 142.
12. Herwig, „Imperial Germany" pp. 65-68.
13. Fuller, *The Foe Within*, pp. 151-152.
14. Vezi supra, pp. 516-517.
15. Andrew, *Defence of the Realm*, p. 12.
16. Huertner (ed.), *Paul von Hintze*, p. 121 ff.; Röhl, *Wilhelm II: Into the Abyss*, cap. 11.
17. Röhl, *Wilhelm II: Into the Abyss*, p. 264.
18. *Ibid.*, cap. 11; Epkenhans (ed.), *Das ereignisreiche Leben eines „Wilhelminers"*.
19. Röhl, *Kaiser and His Court*, pp. 203-204.
20. Lieven, *Towards the Flame*, loc. 1744.
21. Menning, „Russian Military Intelligence", p. 218.
22. Sunt recunoscător pentru aceste informaţii Svetlanei Lohova.
23. Soboleva, *Istoriia Şifrovalnogo Dela v Rossii*, pp. 269-271; Izmozik, „Ciornîie kabinetî", pp. 297-300.
24. Harcave, *Count Sergei Witte*, p. 80.
25. Soboleva, *Istoriia Şifrovalnogo Dela v Rossii*, pp. 271-272.
26. Andrew, *Théophile Delcassé*, pp. 74, 233.
27. Lamsdorf către Osten Sacken, 10 ianuarie 1902, citând extrase din documente germane decriptate; MAE Nelidov MSS.
28. Corespondenţa în TNA FO371/123; Andrew şi Neilson, „Tsarist Codebreakers and British Codes".
29. Andrew*, Secret Service*, pp. 403, 442.
30. Madeira, *Britannia and the Bear*, pp. 43-48.
31. Vezi supra, pp. 540-541.
32. Cavendish, „Tsar Nicholas II and Family".
33. Erskine şi Smith, *Bletchley Park Codebreakers*.

34. Röhl, *Kaiser Wilhelm II, 1859-1941*, pp. 95-97. Vaïsse et al., *L'Entente Cordiale*, pp. 106-109.
35. Nickles, *Under the Wire*, pp. 170-171.
36. Vezi infra, pp. 701-702, 784.
37. Vezi supra, pp. 509, 517.
38. Vezi supra, p. 507 şi urm.
39. Andrew, *Théophile Delcassé*, pp. 130-131, 239, 241.
40. Andrew, „Déchiffrement et diplomatie", p. 43.
41. Thomas, *L'Affaire sans Dreyfus*, p. 76; Read, *Dreyfus Affair*, p. 59.
42. Deşi se ştie că Paléologue a făcut modificări în textul jurnalului său înainte de publicare, ceea ce spune despre *cabinet noir* şi serviciile de informaţii – în care a fost implicat personal ca director adjunct pentru afaceri secrete – pare să fie exact şi poate fi uneori coroborat din alte surse.
43. Thomas, *L'Affaire sans Dreyfus*, p. 76; Read, *The Dreyfus Affair*, p. 59.
44. Rapoarte ale Commissariat Spécial de Marseille din 29 august, 8 septembrie, 10 septembrie, 10 octombrie, 1 decembrie 1896; MAE către Sûreté, confirmarea primirii, 8 decembrie 1896; AN F712, 829.
45. Andrew, „Déchiffrement et diplomatie", p. 44.
46. R. de Billy, „Souvenirs", pp. 15-16, de Billy MSS, MAE.
47. Bazeries şi Burgaud, *Le masque de fer*.
48. Andrew, „Déchiffrement et diplomatie", pp. 44-50.
49. Read, *The Dreyfus Affair*, p. 191.
50. Guillemin, „L'Affaire Dreyfus"; Andrew, „Déchiffrement et diplomatie", p. 48.
51. Dosarul personal al lui Étienne Bazeries, *Archives de la Guerre*, SHD Vincennes.
52. Guillemin, „L'Affaire Dreyfus"; Andrew, „Déchiffrement et diplomatie", p. 48.
53. Robert Harris, „The Whistle-Blower Who Freed Dreyfus", *New York Times*, 17 ianuarie 2014.
54. Andrew, „France and the German Menace", p. 133.
55. Există o serie incompletă de rapoarte de informaţii a lui Balasy în Hanotaux şi Delcassé MSS (MAE).
56. Andrew, *Théophile Delcassé*, pp. 98-100.
57. Tombs şi Tombs, *That Sweet Enemy*, p. 429.
58. Andrew, *Théophile Delcassé*, pp. 98-100. Cea mai recentă relatare despre rolul SIGINT în timpul crizei Fashoda, aparţinând unui istoric din Departamentul de Stat american, analizează această interpretare; Nickles, *Under the Wire*, pp. 165-166.
59. Paléologue, „Éventualité d'un accord franco-italien au sujet de la Méditerranée", 30 septembrie 1913, MAE, Italie N.S. 12. Paléologue se referă la „o telegramă descifrată ieri"; verbul „decripta" nu exista încă. „Descifrare" poate însemna fie „descifra", fie „decriptare"; în acest caz, semnificaţia este clar „decriptată".
60. *Documents diplomatiques français*, 3ème série, tôme VIII, nr. 223.
61. Andrew, *Théophile Delcassé*, pp. 195-196.
62. Hénin, *Plan Schlieffen*, cap. 5; Paléologue, *Grand Tournant*, pp. 63-65.
63. Un studiu din 1914 al senatorului Maxime Lecomte a enumerat 300 de lucrări publicate şi 50 de articole din reviste despre posibilitatea unui atac german asupra Franţei prin Belgia; Hénin, *Planul Schlieffen*, p. 258.
64. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 148-149.
65. Röhl, *Kaiser Wilhelm II*, p. 87.
66. Vezi infra, pp. 586-587.
67. Menning, „Miscalculating One's Enemies".
68. Sergeev, *Russian Military Intelligence in the War with Japan*, p. 57.
69. Yoji Koda, „Russo-Japanese War", p. 37.
70. Menning, „Miscalculating One's Enemies".
71. Yoji Koda, „Russo-Japanese War", p. 42.
72. Ferris, „Before «Room 40»„; Morris, „Intelligence and Its Interpretation", pp. 80-81.
73. Kronenbitter, „Paris Ohrana 1885-1905".

74. Haverna, „Note sur l'organisation et le fonctionnement du service cryptographique de la Sûreté Générale, 7 Sept 1917", pp. 1-2; AN F714, 605.
75. Soboleva, *Istoriia Şifrovalnogo Dela v Rossii*, p. 283. Pentru mai multe detalii despre Krivosh-Nemanich, vezi http://konstantynowicz.info/constantinovich/konstantinovich/Russian_military_intelligence/renucci_fraucci_frauchi_frautchi_artuzov/index.html.
76. Atât documentele Delcassé (MAE), cât şi dosarele de la Sûreté (AN F712, 829 şi F712, 830) conţin documente diplomatice japoneze decriptate. O notă despre interceptarea din 3 februarie 1906 spune: „Din acest moment, a intrat în uz un cifru [japonez] care nu poate fi decriptat"; F712, 830. În ceea ce priveşte eforturile lui Delcassé de a media între Rusia şi Japonia, vezi Andrew, *Théophile Delcassé*, pp. 291-299.
77. Andrew, *Théophile Delcassé*, pp. 289-301; *Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871-1914*, vol. XIXii, nr. 6306.
78. Vezi infra, pp. 566-568.
79. Lamsdorf către Nelidov, 8 iunie 1905, MAE Nelidov MSS; Andrew, *Théophile Delcassé*, p. 74.
80. Haverna, „Note sur l'organisation et le fonctionnement du service cryptographique de la Sûreté Générale, 7 septembrie 1917", pp. 1-2, AN F714, 605.
81. Zvonarev, *Aghenturnaia razvedka*, vol. 1, pp. 80-81; Marshall, „Russian Intelligence during the Russo-Japanese War", p. 690.
82. Haverna, „Note sur l'organisation et le fonctionnement du service cryptographique de la Sûreté Générale, 7 sept. 1917", pp. 1-2, AN F714, 605.
83. Haverna, „Note sur l'organisation et le fonctionnement du service cryptographique de la Sûreté Générale, 7 sept 1917"; Andrew, „Déchiffrement et diplomatie", pp. 51-53.
84. Lieven, *Towards the Flame*, pp. 223-224.

23. Serviciile secrete în ajunul izbucnirii Primului Război Mondial

1. În legătură cu controversele istoriografice actuale despre Marina Regală din perioada anterioară războiului, vezi Seligmann şi Morgan-Owen (editori), *New Interpretations of the Royal Navy in the „Fisher Era"*.
2. Andrew*, Secret Service*, pp. 46-47.
3. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 9-10, 13-14.
4. *Ibid*., pp. 11-12.
5. Boghardt, *Spies of the Kaiser*, pp. 13-20.
6. Vezi supra, p. 539.
7. „Report and Proceedings of a Sub-Committee of the Committee of Imperial Defence Appointed by the Prime Minister to Consider the Question of Foreign Espionage in the United Kingdom", octombrie 1909; TNA, CAB 16/8; Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 1, 13-21.
8. Andrew, *Defence of the Realm*, p. 18.
9. Sumption, *Hundred Years War*, vol. 3: *Divided Houses*, p. 289.
10. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 1, 25.
11. Taylor, *Struggle for Mastery in Europe*, p. 467.
12. Clark, *Sleepwalkers*, p. 205.
13. Andrew, „Déchiffrement et diplomatie", pp. 53-55.
14. Röhl, *Wilhelm II: Into the Abyss*, pp. 1002-1003.
15. Despre capacitatea Rusiei de a decripta telegramele italiene, vezi infra, pp. 582, 592.
16. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 29-31.
17. Churchill către Sir Edward Grey, 22 noiembrie 1911, CCAC Churchill MSS, CHAR 13/1/25.
18. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 37-38.

19. Despre tipurile de tunuri de dinainte de război vezi Brooks, „Preparing for Armageddon”.
20. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 44-45.
21. „Reduction of Estimates for Secret Services”, 19 martie 1920, House of Lords Record Office, Lloyd George MSS F/9/2/16.
22. Andrew*, Secret Service*, p. 79.
23. Jeffery, *MI6*, p. 34; Hiley, „Failure of British Espionage”, pp. 884-888.
24. Seligmann, *Spies in Uniform*, pp. 247-248, 261-262.
25. Jeffery, *MI6*, pp. 31-32; *ODNB*, Sir Henry Hughes Wilson.
26. Jeffery, *MI6*, p. 50.
27. Interviurile lui Christopher Andrew cu Diana Pares, 1984.
28. Mackenzie, *Greek Memories*, p. 324.
29. Williams, *World of Action*, pp. 334-335.
30. Andrew, „Déchiffrement et diplomatie”, pp. 54-55.
31. Vezi supra, pp. 566-568.
32. Andrew, „Déchiffrement et diplomatie”, p. 57.
33. *Ibid.*, pp. 55-57. Vezi infra, pp. 582-584.
34. Soboleva, *Istoriia Şifrovalnogo Dela v Rossii*, pp. 283-284.
35. Vezi supra, p. 540.
36. Menning, „Russian Military Intelligence”; Kronenbitter, „Krieg im Frieden”, pp. 236-237.
37. Lieven, *Towards the Flame*, p. 313.
38. Sadler şi Fisch, *Spy of the Century*.
39. Menning, „Russian Military Intelligence”.
40. *Ibid.*
41. Fuller, „Russian Empire”, p. 125.
42. Ignatiev, *Piatdesiat let v stroiu*, p. 1089; citat de Fuller, „Russian Empire”, p. 124.
43. Lieven, *Towards the Flame*, p. 154.
44. Williamson, „Origins of the War”, p. 17.
45. Vezi supra, cap. 21.
46. Röhl, *Wilhelm II: Into the Abyss*, p. 1017.
47. Clark, *Sleepwalkers*, p. 397.
48. Williamson, „Origins of the War”, p. 18.
49. Clark, *Sleepwalkers*, p. 394.
50. Louis, *Carnets de Georges Louis*, vol. 2, pp. 18-19; Andrew, „Déchiffrement et diplomatie”, p. 55.
51. Poincaré, „Notes journalières”, *BN*, n.a.fr. 16026ff.
52. Soboleva, *Istoriia Şifrovalnogo Dela v Rossii*, pp. 283-284. Vezi supra, pp. 485-486.
53. Vezi supra, p. 337.
54. Kahn, *Codebreakers*, pp. 263-264. Nickles, *Under the Wires*, pp. 166-167. Despre perioada Kaunitz, vezi supra, pp. 338-339.
55. Ulterior, Siebert a publicat trei volume de corespondenţă diplomatică între Sankt-Petersburg şi ambasada Londrei. Vezi Siebert (ed.), *Diplomatic Correspondence*.
56. Clark, *Sleepwalkers*, p. 422.
57. *Ibid.*, p. 421.
58. Otte, *July Crisis*, p. 95.
59. *Ibid.*, p. 169.
60. San Giuliano către ambasadorii Italiei la Berlin, Sankt-Petersburg, Viena şi Belgrad (telegrame), 16 iulie 1914; *I Documenti Diplomatici Italiani*, vol. XII, nr. 272; Williamson, „Origins of World War I”, p. 809.
61. Lieven, *Towards the Flame*, p. 318.
62. Clark, *Sleepwalkers*, p. 428.
63. Vezi supra, p. 575.
64. Poincaré, „Notes journalières”, *BN*, n.a.fr.16027.
65. Clark, *Sleepwalkers*, pp. 313, 361.

66. Poincaré a scris în jurnal când a ajuns în Rusia: „Cât de departe este de procesul Caillaux! Cu toate acestea, Viviani este preocupat de el”. Vezi „Notes journalières”, 19 iulie 1914, BN, n.a.fr.16027.
67. Andrew, „Déchiffrement et diplomatie”, p. 57.
68. Poincaré, „Notes journalières”, 22 iulie 1914, BN, n.a.fr.16027.
69. Andrew, „Déchiffrement et diplomatie”, p. 57.
70. Clark, *Sleepwalkers*, p. 472.
71. *Ibid.*, p. 480.
72. Prinţul moştenitor Wilhelm, *Memoirs*, p. 241.
73. Röhl, *Kaiser Wilhelm II*, pp. 153-154.
74. Prinţul moştenitor Wilhelm, *Memoirs*, p. 242.
75. Röhl, *Kaiser Wilhelm II*, p. 157.
76. Andrew şi Vallet, „German Threat”.
77. *ODNB*, John Denton Pinkstone French, primul conte de Ypres.
78. Hamilton şi Herwig, *War Planning 1914*, p. 133.
79. Kahn, „How Garbles Tickled History”, p. 366.
80. Kiesling, „France”, pp. 253-255.
81. Tanenbaum, „French Estimates of Germany’s Operational War Plans”, pp. 170-171.
82. Herwig, *First World War*.
83. Joffre, *Mémoires*, vol. 1, p. 21.
84. Fuller, *Foe Within*, p. 151. Vezi supra, p. 453.
85. Vezi infra, p. 589.
86. Vezi supra, pp. 589-592.
87. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 50-51.
88. Steinhauer, *Steinhauer*, p. 37.
89. Prinţul moştenitor Wilhelm, *Memoirs*.

24. Primul Război Mondial. Partea I: De la izbucnirea războiului la telegrama Zimmermann

1. Vezi supra, pp. 576-577.
2. Hoffmann, *War Diaries*, vol. I; Kahn, *Codebreakers*, pp. 622-627.
3. Hoffmann, *War of Lost Opportunities*, p. 28; Soboleva, *Istoriia Şifrovalnogo Dela v Rossii*, cap. 13.
4. Kahn, *Codebreakers*, p. 629-633. Despre cifrul lui Cezar, vezi supra, pp. 69-70.
5. Höhne, *Krieg im Dunkeln*, pp. 174-176; Fuller, *Foe Within*, p. 153.
6. Nicolai, *German Secret Service*, p. 123.
7. Hoffmann, *War of Lost Opportunities*, p. 132.
8. Vezi supra, pp. 425-426.
9. http://www.globalsecurity.org/military/world/Suhomlinov-effect.htm.
10. Lieven, *Towards the Flame*, p. 148.
11. Vezi supra, pp. 540-541, 555-556, 576-578.
12. Vezi supra, pp. 425-427.
13. Fuller, *Foe Within*, pp. 184-189.
14. Asquith către fiica sa, Violet, 29 şi 31 august 1914; text în Pottle (ed.), *Champion Redoubtable: The Diaries and Letters of Violent Bonham Carter*.
15. Soboleva, *Istoriia Şifrovalnogo Dela v Rossii*, cap. 13.
16. Vezi supra p. 542.
17. Hoare, *Fourth Seal*, p. 57.
18. Notă pentru Sir Samuel Hoare, *Who Was Who*. Despre beneficiarii ruşi ai ordinelor, vezi supra, p. 592 şi infra, p. 594.
19. Vezi supra, pp. 543-544.
20. Sir George Buchanan către Lord Grey, 23 august şi 13 octombrie 1915, TNA FO 800/75; McKee, „British Perceptions of Tsar Nicholas II and Empress Alexandra Fedorovna”, p. 276.
21. Soboleva, *Istoriia Şifrovalnogo Dela v Rossii*, cap. 13.

22. Falkenhayn, *German General Staff and Its Decisions*, p. 142.
23. Soboleva, *Istoriia Şifrovalnogo Dela v Rossii*, cap. 13. Pentru Fetterlein, vezi supra, pp. 543-544 şi infra, p. 682.
24. Brusilov, *Soldier's Note-Book*, pp. 208-218.
25. Dowling, *Brusilov Offensive*; Jeffery, *1916*, cap. 6.
26. Sir George Buchanan către Lord Grey, 12 şi 14 June 1915, TNA FO 371/2452; Fuller, *Foe Within*, p. 182.
27. Fuller, *Foe Within*, pp. 1-2, 190-194, 205.
28. *Ibid.*, pp. 209-210.
29. *Ibid.*, cap. 8.
30. *Ibid.*, pp. 233-234.
31. Hoare, *Fourth Seal*, p. 54.
32. Andrew, *Defence of the Realm*, p. 53-55.
33. Vezi supra, p. 384.
34. Vezi supra, pp. 490-491.
35. Andrew*, Secret Service*, p. 133.
36. Finnegan, *Shooting the Front*, p. 40.
37. Raleigh, *War in the Air*, vol. 1, p. 341; Hart, *Fire and Movement*, pp. 231-232.
38. Beach, *Haig's Intelligence*, p. 145.
39. Raleigh, *War in the Air*, vol. 1, p. 9; Jones, *War in the Air*, vol. 2, pp. 149-160; vol. 3, pp. 307, 314.
40. Villatoux, „Le renseignement photographique dans la manoeuvre".
41. Finnegan, *Shooting the Front*, pp. 66-68.
42. Raleigh, *War in the Air*, vol. 1, p. 9; Jones, *War in the Air*, vol. 2, pp. 149-160; vol. 3, pp. 307, 314.
43. Beach, *Haig's Intelligence*, p. 145.
44. Sheffield, *The Somme*, p. 34.
45. Beach, *Haig's Intelligence*, pp. 145-146. Vezi infra, pp. 665, 669-670.
46. Jones, *War in the Air*, vol. 5, pp. 160-245.
47. Mohs, *Military Intelligence and the Arab Revolt*, pp. 50-51. Vezi infra, pp. 627-629.
48. West, „Intelligence and the Development of British Grand Strategy", p. 210.
49. Keegan, *Intelligence in War*, p. 31.
50. Vezi supra, pp. 495-498.
51. Andrew*, Secret Service*, pp. 86-87.
52. Jurvee, „Birth of Russian SIGINT".
53. Andrew, *Secret Service*, pp. 88-90.
54. Churchill, „Exclusively Secret" memorandum, 8 noiembrie 1914, TNA HW 3/4.
55. Asquith către Venetia Stanley, 18 august 1914; Brock and Brock (editori), *H.H. Asquith Letters to Venetia Stanley*, p. 176.
56. *Ibid.*
57. Asquith către Venetia Stanley, 24 august 1914, anexând o copie a telegramei secrete de la Sir John French către Lord Kitchener din 24 august; *ibid.*, pp. 190-192.
58. *Andrew, Secret Service*, pp. 90-91.
59. *Ibid.*, p. 91.
60. *Ibid.*, pp. 91-93.
61. Beesly, *Room 40*, cap. 5; Andrew, *Secret Service*, p. 97.
62. Churchill, *World Crisis*, vol. I, p. 466.
63. Andrew, *Secret Service*, p. 498.
64. Marder, *Dreadnought to Scapa Flow*, vol. II, p. 142; *Naval Staff Monograph*, vol. XII (1925), pp. 120-121; MOD Naval Historical Branch.
65. Marder, *Dreadnought to Scapa Flow*, vol. II, pp. 143-144.
66. *Naval Staff Monograph*, vol. XII (1925), p. 144; MOD Naval Historical Branch.
67. Churchill, *World Crisis*, vol. II, p. 128ff.
68. Marder, *Dreadnought to Scapa Flow*, vol. II, pp. 140, 161, 167; Roskill, *Admiral of the Fleet Lord Beatty*, pp. 114-116; Andrew, *Secret Service*, pp. 99-100.
69. Gilbert, *Winston S. Churchill*, vol. 3: *Challenge of War*, p. 359.

70. Page către Wilson, 17 martie 1918, Wilson Papers, reel 95, Library of Congress, Washington. Primul care a citat un extras din această scrisoare a fost James, în *Eyes of the Navy*, pag. xvii. Textul complet a fost identificat pentru prima dată de dr. Dan Larsen în „British Intelligence and American Neutrality”, p. 11.
71. Page către Wilson, 17 martie 1918; Larsen, „British Intelligence and American Neutrality”, p. 11.
72. Vezi infra, pp. 615, 638.
73. Vezi supra, p. 80.
74. Andrew, *Secret Service*, p. 96.
75. Army Security Agency, „Historical Background of the Signal Security Agency”, vol. II, pp. 17-18; NAW, RG 457, NC3-457-77-1.
76. Fitzgerald, *Knox Brothers*, pp. 90-92, 137; Andrew, *Secret Service*, p. 94.
77. Professor E.R. Vincent, *Unpublished Memoirs*, p. 107; Corpus Christi College, Cambridge, Archives.
78. Fitzgerald, *Knox Brothers*, p. 93.
79. Copia în original în Denniston MSS, CCAC DENN 3/3. Pagina de titlu dezvăluie că versurile îi aparţin lui Knox.
80. Andrew, *Secret Service*, pp. 452-453.
81. *Ibid.*, pp. 95-97.
82. *Ibid.*, pp. 107-108; Larsen, „British Intelligence and American Neutrality”, cap. 5.
83. Andrew, „Déchiffrement et diplomatie”, pp. 58-59.
84. Carden, *German Policy toward Neutral Spain*, pp. 67-68, 78; Lowry, „At What Cost?”, pp. 30-31.
85. Vezi supra, pp. 567-568.
86. Vezi infra, pp. 636-637.
87. Vezi infra, pp. 645-646.
88. Adams, *Historical Dictionary of German Intelligence*, p. 1.
89. Kahn, *Hitler’s Spies*, p. 35; Beach, *Haig’s Intelligence*, p. 157. Vezi infra, p. 630.
90. Boghardt, *Spies of the Kaiser*, p. 121.
91. *Ibid.*, p. 128.
92. *Ibid.*, p. 121.
93. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 77-79; Boghardt, *Spies of the Kaiser*, p. 128.
94. Introduction by Arthur S. Link to Doerries, *Imperial Challenge*, p. xiv.
95. Vezi supra, pp. 465-466.
96. Andrew, *For the President’s Eyes Only*, p. 31.
97. Boghardt, *Spies of the Kaiser*, p. 128.
98. Andrew, *For the President’s Eyes Only*, p. 31.
99. Despre istoria antebelică a Serviciului Secret al SUA, vezi supra, pp. 518-519.
100. Andrew, *For the President’s Eyes Only*, p. 31-34.
101. Rintelen, *Dark Invader*, pp. 80, 126; Andrew, *For the President’s Eyes Only*, pp. 33-34.
102. Gaunt, *Yield of the Years*, p. 135.
103. *Ibid.*, pp. 137-138; Boghardt, *Zimmermann Telegram*, pp. 8-9.
104. Boghardt, *Zimmermann Telegram*, pp. 108-113; Andrew, *For the President’s Eyes Only*, pp. 34-35.
105. Andrew, *Secret Service*, pp. 101-102.
106. William Clarke, „40 O.B. and GC & CS 1914 to 1945”, cap. 1, 2, CCAC Clarke MSS CLKE3.
107. Jeffery, 1916, loc. 2195.
108. Andrew, *Secret Service*, pp. 103-105.
109. Pentru analiza „multiplelor eşecuri de raportare” şi a altor erori, pe lângă „incapacitatea aproape criminală” în gestionarea SIGINT, care au contribuit la eşecul Marii Flote de a tăia ruta de evadare a lui Scheer, vezi Gordon, *Rules of the Game*, cap. 22, p. 508.
110. Marder, *Dreadnought to Scapa Flow*, vol. III, pp. 172-186; Roskill, *Admiral of the Fleet Lord Beatty*, pp. 179-183; Clarke, „Jutland 31.5.16”, CCAC Roskill MSS ROSKILL 3/6; Andrew, *Secret Service*, pp. 107-108.

111. Jeffery, *MI6*, pp. 83-85. Rapoarte de informaţii în TNA ADM223/637, citat de Jeffery, *1916*, loc. 2291.
112. https://www.fbi.gov/news/stories/2004/july/blacktom_073004. http://www.smithsonianmag.com/history/sabotage-in-new-york-harbor-123968672/?no-ist.
113. Andrew, *For the President's Eyes Only*, p. 37.
114. Andrew*, Secret Service*, pp. 145-147, 165-166; Jeffery, *MI6*, pp. 47-53.
115. Andrew, *Secret Service*, p. 166.
116. Beach, *Haig's Intelligence*, p. 322.
117. Roberts, *Elegy*, loc. 888.
118. Beach, *Haig's Intelligence*, p. 217.
119. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, Introduction, cap. 6. [Citatele în limba română sunt preluate din *Cei şapte stâlpi ai înţelepciunii*, vol. 1 şi 2, traducere de Petru Comarnescu, Editura Eminescu, Bucureşti, 1993. (*N.t.*)]
120. Mohs, *Military Intelligence and the Arab Revolt*, pp. 36-37, 159.
121. *Ibid.*, pp. 73-74.
122. *Ibid.*, p. 36.
123. *Ibid.*, pp. 9-10.
124. Comentariile lui Hogarth sunt redate în introducerea la ediţia din Cambridge Archives a revistei *The Arab Bulletin*, 4 volume (1986).
125. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, Introduction, cap. 6.
126. Brown (ed.), *T. E. Lawrence in War and Peace*, p. 293.
127. Westrate, *Arab Bureau*, cap. 4.
128. *Ibid.*, pp. 207-208.
129. Beach, *Haig's Intelligence*, pp. 157-158.
130. *Ibid.*, p. 204.
131. *Ibid.*, p. 158.
132. Langford, *Somme Intelligence*, loc. 1620.
133. Robertson către Haig, 29 iulie 1916, Haig Papers, TNA WO 256/11; citat în Larsen, „British Intelligence and American Neutrality", p. 80.
134. Haig Diary, 21 octombrie 1916, Haig Papers, 159, National Library of Scotland, Edinburgh; apud *ibid.*, p. 98.
135. Vezi supra, p. 198.
136. Vezi supra, p. 404.
137. Memoriile nepublicate ale lui Hall (scrise sub pseudonimul Ralph Strauss), schiţa capitolului C, CCAC HALL 3/2.
138. Hankey Diary, 20 noiembrie 1916, CCAC; citat în Larsen, „British Intelligence and American Neutrality", p. 133.
139. Larsen, „British Intelligence and American Neutrality", pp. 80-81; Prior şi Wilson, *The Somm*e, pp. 196-197.
140. *Official History of MI1b*, TNA HW 7/35.
141. A.G. Denniston, memorii în manuscris, fără titlu, despre Camera 40, n.d., CCAC Deniniston MSS DENN 1/3.
142. Roskill, *Hankey*, vol. 1, p. 247.
143. Fowler, *British–American Relations*, pp. 10, 13, 19; Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 38-39.
144. Thwaites, *Velvet and Vinegar*, pp. 154-155; Gaunt, *Yield of the Years*, pp. 192-194; Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 39-40.
145. Larsen, „First Intelligence Prime Minister".
146. *Ibid.*
147. Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 41-42.
148. Boghardt, *Zimmermann Telegram*, p. 104.
149. Andrew, *For the President's Eyes Only*, p. 42; Boghardt, *Zimmermann Telegram*, pp. 107-109.
150. Larsen, „First Intelligence Prime Minister"; Larsen, „British Intelligence and American Neutrality", cap. 8.

151. Page către Wilson, schiţă, februarie 1917, Page Papers, 1090.5, Box 3, Journal 1917, Harvard University Houghton Library. Acest document, care nu a fost cercetat mult timp şi este inclus în dosarele lui Page, a fost descoperit de dr. Dan Larsen; Larsen, „British Intelligence and American Neutrality”, p. 197.
152. Dugdale, *Balfour*, vol. 2, p. 138.
153. Andrew, *For the President’s Eyes Only*, pp. 44-45.
154. Mohs, *Military Intelligence and the Arab Revolt*, pp. 125-126.
155. *PWW*, vol. 51, pp. 519-527; Andrew, *For the President’s Eyes Only*, pp. 45-46.

25. Primul Război Mondial. Partea a 2-a: De la intervenţia americană la victoria Aliaţilor

1. Roskill, *Hankey*, vol. I, pp. 356-357, 380-384; Marder, *Dreadnought to Scapa Flow*, vol. IV, cap. 6, 7, 10.
2. Andrew, *Secret Service*, pp. 120-22; Marder, *Dreadnought to Scapa Flow*, vol. IV, pp. 264-268.
3. Merridale, *Lenin on the Train*, pp. 58-69, 257-261.
4. *Ibid.*, cap. 6.
5. Röhl, *Kaiser Wilhelm II*, p. 170.
6. Andrew, *Defence of the Realm*, p. 99.
7. Radek, „Through Germany in a Sealed Coach”; Merridale, *Lenin on the Train*, pp. 151-152.
8. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 95-96, 100.
9. Andrew, *First World War*, pp. 42-43.
10. Watson, *Ring of Steel*, pp. 462-463.
11. Figes, *People’s Tragedy*, pp. 416-417.
12. Watson, *Ring of Steel*, p. 463.
13. Andrew, *For the President’s Eyes Only*, pp. 46-47.
14. *Ibid.*, p. 47.
15. Despre Voska, vezi supra, p. 620.
16. Maugham, „Looking Back”; Andrew*, For the President’s Eyes Only*, pp. 47-48.
17. Figes, *People’s Tragedy*, pp. 418-419.
18. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 95-96.
19. Fuller, *Foe Within*, pp. 241-242.
20. Tombs şi Tombs, *That Sweet Enemy*, p. 490; Pedroncini, *Les Mutineries de 1917*.
21. Andrew, *Defence of the Realm*, p. 101.
22. *Ibid.*
23. *Ibid.*, pp. 101-102.
24. Fowler, *British-American Relations*, pp. 113-118; Jeffery, *MI6*, p. 119.
25. Maugham, „His Excellency”, în *Collected Short Stories*, vol. III.
26. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 102-103.
27. *Ibid.*, p. 103.
28. Leggett, *Ceka*, pp. 15-19.
29. *Ibid.*, pp. 281-282.
30. Kennan, *Soviet-American Relations*, vol. 1, pp. 401-402, 454-455.
31. Service, *Spies and Commissars*, p. 110.
32. Andrew şi Gordievsky, *KGB*, pp. 62-63.
33. Leggett, *Ceka*, pp. 41-51.
34. *Ibid.*, pp. 73, 293.
35. *Ibid.*, cap. 4.
36. Andrew şi Gordievsky, *KGB*, pp. 68-69.
37. 17 RGASPI F. 76 d. 3 o. 10, p. 1. Această scrisoare a fost descoperită de Svetlana Lohova, iar textul a fost inclus în teza sa de doctorat, „The Evolution of the Ceka”, p. 12. Deşi pe scrisoare nu apare nicio dată, catalogul arhivelor afirmă că a fost scrisă în 30 august 1918.
38. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, p. 34.
39. Ţvigun et al. (editori), *V.I. Lenin i VChK*, nr. 198.

40. Ostriakov, *Voiennîie Cekisti*, cap. 1.
41. Lockhart, *Memoirs of a British Agent*, cap. 10; Andrew, *Defence of the Realm*, p. 95.
42. Lockhart, *Memoirs of a British Agent*, pp. 276-277, 322; Hill, *Go Spy the Land*, p. 238; Andrew şi Gordievsky, *KGB*, pp. 71-80.
43. Vezi supra, pp. 524-525.
44. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, p. 31.
45. Leggett, *Ceka*, p. 17.
46. Raport al CEKA din oraşul şi circumscripţia Morşansk, în primul număr al săptămânalului CEKA, din 22 septembrie 1918; *Mitrokhin Archive*, k-9, 112, CCAC.
47. *ODNB*, Edgar Cox. Beach, *Haig's Intelligence*, pp. 301-302.
48. Decock, „La Dame Blanche", cap. 5-8 (citat de la p. 149); *Andrew*, *Secret Service*, pp. 168-169.
49. Andrew, *Secret Service*, pp. 170-171; Beach, *Haig's Intelligence*, pp. 289-290.
50. Andrew, *Secret Service*, pp. 171-172; Major-General S.S. Butler, „France 1916-1918", copie pe microfilm, IWM; Beach, *Haig's Intelligence*, pp. 289-302.
51. General Sir James Marshall-Cornwall, Memorii nepublicate, cap. 4, p. 7, IWM.
52. http://www.annales.org/archives/x/painvin.html.
53. „Souvenirs du général Cartier", pp. 19-20; „Conférence de M. Georges Jean Painvin", p. 50.
54. „Le chiffre ADFGX"; http://www.apprendre-en-ligne.net/crypto/subst/ adfgvx.html.
55. Beach, *Haig's Intelligence*, pp. 307-308.
56. Sheffy, *British Military Intelligence in the Palestine Campaign*, pp. 222-256; Stevenson, *With Our Backs to the Wall*, pp. 148-155; Ferris (ed.), *British Army and Signals Intelligence*, pp. 297-299.
57. Woodward, *American Army and the First World War*, cap. 16-19.
58. Stevenson, *With Our Backs to the Wall*, p. 183.
59. Smoot, „Impermanent Alliances"; Omand, „Learning from the Secret Past".
60. Vezi supra, p. 634.
61. Friedman, *Bletchley Park Diary*.
62. Vezi supra, pp. 671-672.
63. „Memorandum on Scope and Activities of MI1c in New York", 27 aprilie 1917, *Wiseman papers*, seria 1, secţiunea 6, fişierul 174, SLYU.
64. Wiseman către Cumming, 6 septembrie 1918, *Wiseman papers*, seria 1, secţiunea 6, fişierul 171, SLYU.
65. Wiseman către Reading, 26 iulie 1918, *Wiseman papers*, seria 1, secţiunea 3, fişierul 74, SLYU.
66. Admiral John Godfrey, Memorii nepublicate, vol. 5, pp. 132-137, CCAC GDFY 1/6.
67. Wiseman către Murray, 14 septembrie 1918; Murray către Wiseman, *Wiseman papers*, seria 1, secţiunea 2, fişierul 53, SLYU; Andrew, *For the President's Eyes Only*, p. 57.
68. *PWW*, vol. 42, pp. 16-17.
69. Andrew, *For the President's Eyes Only*, p. 63.
70. *Ibid.*, pp. 53-54.
71. *PWW*, vol. 51, pp. 345-348.
72. *Ibid.*, pp. 527-528.
73. Vezi supra, p. 672.
74. Raport CX [MI1c] din octombrie 1918, apud Beach, *Haig's Intelligence*, p. 318.
75. Röhl, *Kaiser Wilhelm II*, p. 176.
76. Toye, *For What We Have Received*, pp. 153-155. Toye nu a reţinut data corectă.
77. Marder, *Dreadnought to Scapa Flow*, vol. V, pp. 172-175.
78. Informaţiile interceptate sunt în TNA ADM 137/964.
79. Lowry, *Armistice 1918*, p. 84, 126; Larsen, „The First Intelligence Prime Minister". Deşi la fel ca în cazul tuturor informaţiilor interceptate de MI1b, documentele decriptate nu s-au păstrat, cablogramele transmise între House şi Wilson pot fi găsite în *PWW*, vol. 51.

80. *PWW*, vol. 51, pp. 594-595.
81. Larsen, „British Intelligence and American Neutrality”.
82. Decock, „La Dame Blanche”, cap. 5-8 (citat de la p. 149); *Andrew*, *Secret Service*, pp. 168-169.
83. *Andrew, Secret Service*, p. 173.
84. Beach, *Haig's Intelligence*, pp. 314-316.
85. Generalul-maior S.S. Butler, „France 1916-1918”, copie pe microfilm, *IWM*. *Andrew, Secret Service*, p. 173.
86. Stevenson, *With Our Backs to the Wall*, p. 540.
87. Andrew, *First World War*, p. 50.

26. SIGINT şi HUMINT în perioada interbelică

1. Andrew, *For the President's Eyes Only*, p. 68.
2. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 186-187.
3. Jeffery, *MI6*, p. 245.
4. Andrew, *Defence of the Realm*, p. 186.
5. Vezi supra, pp. 659-660.
6. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, p. 37.
7. *Raportul Comitetului Executiv Central al Rusiei şi al Comisariatului Poporului*, 5 decembrie 1919.
8. Lohova, *Evolution of the Cheka*, pp. 20-21. Lohova este primul cercetător care a descoperit dosarul interogatoriului luat de Dzerjinski lui Nikolai Aleksandrovici Pavlov (alias „Kozul”), membru în vârstă de 20 de ani al grupului Kuzneţov, la data de 15 februarie 1919. O traducere în engleză a acestui document este inclusă în *Evolution of the Cheka*, Anexa A.
9. Dzerjinski, *Anchetă privind daunele aduse mobilierului lui Lenin*, septembrie 1922; RGASPI, F. 76 op. 3 d. 268 1.2-3. Acest document a fost citat pentru prima dată în Lohova, „Evolution of the Cheka”, pp. 21-22.
10. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 117, 122. Pentru detalierea, deşi slab documentată, a operaţiunilor MI5 de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial vezi *ibid.*, p. 179 şi urm., 191 şi urm.
11. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 43-45. Despre Savinkov, vezi *ibid.*, pp. 43-44.
12. *Ibid.*, pp. 45-46; Jeffery, *MI6*, pp. 182-184. Despre Reilly, vezi supra, pp. 663-664.
13. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, p. 46.
14. Andrew şi Gordievsky, *KGB*, pp. 94-95. Despre rolul lui Fetterlein în *cabinet noir* ţarist, vezi supra, p. 544. Despre rolul lui în cadrul GC&CS, vezi Denniston, *Government Code and Cypher School*, p. 55; Brigadier John H. Tiltman, *Experienţe 1920-1939*; https://www.nsa.gov/public_info/_files/tech_journals/experiences.pdf.
15. Filby, *Bletchley Park and Berkeley Street*, p. 280.
16. W.F. Friedman, „Six Lectures on Cryptography”, p. 18, NAW, RG457 SRH-004.
17. Filby, *Bletchley Park şi Berkeley Street*, p. 280.
18. Curzon către Crewe, 2 februarie 1923, CUL Crewe MSS 12.
19. Andrew şi Kanya-Forstner, *France Overseas*, p. 232.
20. Andrew, *Secret Service*, p. 245.
21. *Ibid.*, pp. 262-263, 296. Despre cariera anterioară a lui Fetterlein în perioada ţaristă, vezi supra, pp. 543-544, 592.
22. Vezi supra, pp. 634-635, 638-639.
23. Andrew, *Secret Service*, p. 268.
24. *Ibid.*, pp. 268-269.
25. Concluziile Cabinetului, 15 septembrie 1920, TNA CAB 23/23.
26. Concluziile Cabinetului, 3 mai 1923, TNA CAB 23/45. Cf. Curzon către Bonar Law, 5 mai 1923, HLRO Davidson MSS.
27. Cmd. 1869 (1923).
28. Andrew, *Secret Service*, pp. 292-293.

29. *Ibid.*, pp. 296-297.
30. Denumire scrisă de Curzon pe plicul care conţine interceptările franceze; IOLR Curzon MSS Eur. F 112/320.
31. Curzon către Crewe, 13 octombrie, 12 noiembrie, 12 decembrie 1923, CUL Crewe MSS 12; Curzon către Baldwin, 9 noiembrie 1923, IOLR Curzon MSS Eur. F 112/320.
32. Churchill către Austen Chamberlain, 21 noiembrie 1924, BUL Chamberlain MSS AC 51/58.
33. Dezbateri parlamentare (Camera Comunelor), seria a 5-a, vol. CCVI, 26 mai 1927, cols. 2257-8.
34. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 148-151.
35. Bennett, *Most Extraordinary and Mysterious Business*, p. 26.
36. Andrew, *Secret Intelligence and British Foreign Policy*, p. 20.
37. Vezi supra, pp. 604-605.
38. Churchill către Austen Chamberlain, 22 noiembrie 1924, BUL Chamberlain MSS AC 51/61. *Andrew, Secret Service*, pp. 315-316.
39. Conversaţii cu Fetterlein înregistrate de William Friedman în 1943. Vezi Friedman, *Bletchley Park Diary*, p. 12.
40. Andrew, *Secret Service*, pp. 331-333.
41. Hankey către Lloyd George, 8 octombrie 1920, HLRO Davidson MSS.
42. Arhivele franceze includ şi documente decriptate ale austriecilor, belgienilor, nemţilor, grecilor şi românilor; SHD 6 N 233, 249-252.
43. Denniston, *Government Code and Cypher School*, p. 55.
44. Vezi supra, p. 567, 574.
45. Memoriile nepublicate ale lui Alexandre Millerand, citate cu permisiunea răposatului său fiu, Jacques Millerand.
46. Telegramă decriptată a lui Mayer, ambasadorul german la Paris, către Berlin, nr. 85, 18 ianuarie 1921; SHD 6 N 250. Millerand a păstrat şi alte documente germane decriptate în dosarele sale (MAE).
47. Forcade, *Republica secretă*, pp. 178-180.
48. Vezi supra, p. 674.
49. Kahn, *Reader of Gentlemen's Mail*, capitolele 7, 8.
50. Yardley, *American Black Chamber*, p. 215.
51. *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, seria 1, vol. 14, p. 297.
52. Yardley, *American Black Chamber*, p. 224.
53. Raport neclasificat al lui Kahn, *Reader of Gentlemen's Mail*, de Thomas R. Johnson, *Studies in Intelligence*, vol. 48 (2004), nr. 2.
54. Andrew, *For the President's Eyes Only*, p. 71.
55. Yardley, *American Black Chamber*, pp. 232-234.
56. W.F. Friedman, „A Brief History of the Signal Intelligence Service", 29 iunie 1942, pp. 9-10; RG 457: SRH-029, NAW.
57. Jurnalul lui Stimson, 1 iunie 1931, SLYU. Stimson nu a ţinut niciun jurnal în timpul primelor sale luni ca secretar de stat. Relatarea acestuia despre închiderea Camerei Negre provine din comentarii ulterioare din jurnalul său, referitoare la publicarea memoriilor lui Yardley.
58. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 72-73, 104-106.
59. Hannah, „Many Lives", RLEW 5/41, CCAC; citat în Moran, *Company Confessions*, p. 31.
60. Yardley, *American Black Chamber*.
61. Hannah, „Many Lives" RLEW 5/41, CCAC; Moran, *Company Confessions*, cap. 3.
62. Andrew şi Gordievsky, *KGB*, pp. 192-194.
63. Kahn, *Reader of Gentlemen's Mail*, p. 134.
64. Gorbunov, *Vostocinîi rubej: OKDVA protiv iaponskoii armii*.
65. Stalin către Kaganovici (sfârşit de iunie sau 1 iulie 1932); Davies et al. (editori), *The Stalin – Kaganovich Correspondence, 1931-36*, documentul 42.
66. RGASPI 558/11/185/126-32; Davies şi Harris, *Stalin's World*, pp. 123-124.
67. Patel, *New Deal*, p. 143.

68. Vezi supra, p. 592.
69. Vezi supra, pp. 542-543.
70. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 47, 67-69.
71. Primakov et al., *Ocerki istorii rossiskoi vneşnei razvedki*, vol. 3, cap. 13.
72. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 67-69.
73. Bohlen, *Witness to History*, p. 20.
74. Dunn, *Caught between Roosevelt and Stalin*, p. 75.
75. *Prefaţă* de Graham Greene, la Philby, *My Silent War*.
76. Vezi supra, p. 213.
77. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, p. 137.
78. Vezi infra, pp. 740-741.
79. Andrew şi Elkner, „Stalin and Foreign Intelligence", p. 75.
80. Vezi supra, pp. 780-781.
81. Iagoda, notă circulară, cca 20 ianuarie 1935; Lenoe, *The Kirov Murder and Soviet History*, documentul nr. 100. Cu toate acestea, Lenoe nu a avut acces la dosarele privind investigarea „Complotului de la Kremlin" descoperite de Lohova.
82. Lohova, „Stalin, the NKVD and the Investigation of the Kremlin Case", pp. 37-42.
83. *Ibid.*, pp. 42-44.
84. *Ibid.*, pp. 49-54.
85. Lohova, „Stalin, the NKVD and the Investigation of the Kremlin Case", pp. 49-50. Îi sunt recunoscător Svetlanei Lohova pentru toate informaţiile suplimentare referitoare la Aleksei Sinelobov.
86. Tzouliadis, *The Forsaken*, cap. 12.
87. Jansen şi Petrov, *Stalin's Loyal Executioner*, p. 207.
88. *Politburo decision*, 2 octombrie 1937; Getty şi Naumov (ed.), *Road to Terror*, documentul nr. 164.
89. Vezi infra, pp. 738-739.
90. „Cu privire la activitatea teroristă a blocului contrarevoluţionar troţkist-zinovievist", 29 iulie 1936; Getty şi Naumov (editori), *Road to Terror*, documentul nr. 73.
91. Andrew şi Gordievsky, *KGB*, pp. 148-149.
92. Rezoluţia din februarie–martie 1937, luată în plenul Comitetului Central privind „Lecţiile activităţilor de distrugere, diversiune şi spionaj şi ale agenţilor japonezo-germano-troţkişti"; Getty şi Naumov (ed.), *Road to Terror*, documentul nr. 145.
93. Tucker şi Cohen (ed.), *Great Purge Trial*.
94. *Ibid.*
95. Andrew şi Gordievsky, *KGB*, p. 157.
96. Andrew şi Elkner, „Stalin and Foreign Intelligence", pp. 71-72.
97. Andrew şi Gordievsky, *KGB*, p. 154.
98. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, p. 95.

27. Cei „Trei Mari" şi serviciile de informaţii în al Doilea Război Mondial

1. Vezi supra, pp. 535, 569, 605, 690-691.
2. Vezi supra, pp. 525, 704-705, 710-711.
3. Dorwart, *Office of Naval Intelligence*, pp. 104-111. Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 76-77.
4. Vezi supra, p. 625.
5. *PSF Anecdotes FDRL*; Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 77-78.
6. Vezi supra, pp. 672, 675.
7. Freidel, *Franklin D. Roosevelt*, vol. 2: *The Ordeal*, pp. 18, 30-31, 77.
8. Brands, *Traitor to His Class*, p. 134.
9. Freidel, *Franklin D. Roosevelt*, vol. 2: *The Triumph*, p. 66.
10. Andrew, *For the President's Eyes Only*, p. 81.
11. Dorwart, „The Roosevelt–Astor Espionage Ring".
12. Roosevelt (ed.), *Roosevelt Letters*, vol. 3, p. 100.

13. Astor către FDR, 26 septembrie 1934, PSF 92, Dosarul Astor, FDRL; FDR către Astor, 26 septembrie 1934, *Astor Papers*, FDRL.
14. Astor către FDR, n.d., PSF 92, dosarul „Amusing Things", FDRL.
15. Corespondenţă în PSF 92 (Dosarul secretarului preşedintelui), Dosarul Astor, FDRL; citat de Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 83-84.
16. Vezi supra, p. 573.
17. Andrew, *For the President's Eyes Only*, p. 84.
18. Sullivan, „A Highly Commendable Action"; Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 85-86.
19. Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 86-87; *Memorandum of White House conference*, 14 noiembrie 1938; citat în Lowenthal, „Searching for National Intelligence".
20. Preston, „US national security".
21. Astor către FDR, „Sunday night", n.d. [1939], PSF (Dosarul secretarului preşedintelui), Dosarul Astor, FDRL.
22. Corespondenţă în PSF (Dosarul secretarului preşedintelui) 92 şi în PPF 40, Dosarul Astor, FDRL; citat în Andrew, *For the President's Eyes Only*, p. 93.
23. Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 93-94; Jeffery, *MI6*, pp. 439-441.
24. Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 94-96.
25. Vezi supra, p. 667.
26. Roosevelt (ed.), *Roosevelt Letters*, vol. 2, p. 311.
27. Jeffery, *MI6*, pp. 438-443. Naftali, „Intrepid's Last Deception".
28. Stimson, „Notes after Cabinet Meeting", 4 aprilie 1941; citat în Troy, „Coordinator of Intelligence and British Intelligence", pp. 89-90.
29. Troy, „Coordinator of Information and British Intelligence", pp. 107-109; Troy, *Donovan şi CIA*, Anexa B.
30. Godfrey, memorii nepublicate, vol. 5, pp. 132-137, CCAC GDFY 1/6.
31. Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 104-105.
32. *Ibid.*, p. 105.
33. *Ibid.*, p. 106. Despre închiderea Camerei Negre, vezi supra, pp. 697-698.
34. „Historical Background of the Signal Security Agency", partea a 3-a, p. 308; NAW RG 457: SRH–001; Andrew, „Codebreakers and Foreign Offices", pp. 52-53.
35. Vezi supra, pp. 682, 690.
36. Bennett, *Churchill's Man of Mystery*.
37. *ODNB*, Ralph Wigram.
38. Putlitz, Putlitz Dossier, cap. 12.
39. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 198-199.
40. *Ibid.*, pp. 200-201.
41. *Ibid.*, pp. 195-203.
42. Andrew, „Secret Intelligence and British Foreign Policy", p. 24.
43. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 195-209.
44. Andrew, „Churchill and Intelligence", pp. 181-182; Jeffery, *MI6*, pp. 347-348.
45. Vezi supra, pp. 684-693.
46. Informaţie de la Michael Herman, care a ajutat la stabilirea vizitei lui Margaret Thatcher. GC&CS a fost redenumit GCHQ.
47. Milner-Barry, „Action This Day".
48. Andrew, *Secret Service*, cap. 13; Jeffery, *MI6*, pp. 382-386.
49. Andrew, „Churchill and Intelligence", pp. 190-191.
50. Reynolds, „Churchill and the British «Decision» to Fight On".
51. Andrew, *Secret Service*, p. 477.
52. Andrew, *Defence of the Realm*, p. 223; Andrew, *Secret Service*, p. 476.
53. Blunt, *My Diaries*, vol. 2, p. 288.
54. Vezi supra, p. 681; Andrew, *Secret Service*, pp. 290-291.
55. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 100-101.
56. Gorodetsky (ed.), *The Maisky Diaries*, p. 90.
57. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 105-106.
58. Primakov et al., *Ocerki istorii rossiskoi vneşnei razvedki*, vol. 3, p. 17.

59. Andrew şi Elkner, „Stalin and Foreign Intelligence”, p. 71.
60. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 108-112.
61. Andrew şi Gordievsky, *KGB*, p. 181.
62. Volodarsky, *Stalin's Agent*, cap. 18; Andrew şi Mitrokhin, *Arhiva Mitrokhin*, pp. 113-114.
63. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, p. 100.
64. Andrew şi Gordievsky, *KGB*, pp. 180-181.
65. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, p. 112.
66. *Ibid.*, pp. 114-115.
67. Centrul către „Ghenadi” (Ovakimian), la 27 ianuarie 1941, WWC Vassiliev *White Notebook 1*, pp. 16-18.
68. Vezi supra, p. 710.
69. Centrul către „Ghenadi” (Ovakimian), 27 ianuarie 1941, WWC Vassiliev *White Notebook 1*, pp. 16-18.
70. Vezi supra, p. 703.
71. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, p. 122.
72. Andrew şi Elkner, „Stalin and Foreign Intelligence”, pp. 77-78.
73. *Ibid.*, pp. 78-79.
74. Samolis (ed.), *Veteranî vneşei razvedki Rossii*, p. 154.
75. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, p. 125.
76. Whymant, *Stalin's Spy*, partea a 3-a.
77. Interviu al lui Christopher Andrew cu Iuri Rastvorov în Washington, DC, în noiembrie 1987. Rastvorov a lucrat cu Tolstoi în timpul Direcţiei a Cincea. În 1954, Rastvorov a dezertat de la rezidenţa KGB de la Tokyo şi s-a stabilit în Statele Unite.
78. Vezi supra, pp. 542-544.
79. Kuromiya şi Peplonski, „Kozo Izumi and the Soviet Breach”; Hastings, *Secret War*, pp. 184-187.
80. Andrew şi Gordievsky, *KGB*, pp. 281-283.
81. Vezi supra, p. 724.
82. Jurnalul lui Stimson, 2 ianuarie 1941, SLYU.
83. PHA, partea a 2-a, p. 288; partea a 4-a, p. 1734; Kahn, „Roosevelt, MAGIC and ULTRA”, p. 292.
84. PHA, partea a 11-a, pp. 5278-5281.
85. *Ibid.*, p. 5475. Despre rolul lui Watson la Casa Albă, vezi Morgan, *FDR*, p. 444.
86. PHA, partea a 11-a, p. 5475.
87. FRUS 1941, vol. 4, pp. 299-300.
88. PHA, partea a 11-a, pp. 5475-5476.
89. *Ibid.*
90. Kotani, *Japanese Intelligence in World War II*, pp. 136-138.
91. MBPH, vol. 4, nr. 16A; vol. 4, Appendix, nr. 14, 114, 162; Andrew, *For the President's Eyes Only*, p. 111.
92. Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 112-113.
93. PHA, partea a 11-a, p. 5284.
94. Morgan, *FDR*, pp. 613-614.
95. PHA, partea a 14-a, pp. 1413-1415.
96. PHA, partea a 9-a, pp. 4002-4003.
97. Detalii în PHA, partea a 14-a, pp. 1413-1415.
98. PHA, partea a 10-a, pp. 4660-4664.
99. PHA, partea a 11-a, pp. 5281-5284.
100. Prange, *At Dawn We Slept*, p. 553.
101. PHA, partea a 9-a, p. 4099; partea a 11-a, pp. 5283-5284.
102. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins*, pp. 430-431.
103. Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 118-119.
104. PHA, partea a 12-a, pp. 200-202.
105. Prange, *At Dawn We Slept*, p. 558.
106. *Berle diary*, 7 decembrie 1941, FDRL.

107. Lewin, *The Other Ultra*, p. 67.
108. Andrew, *For the President's Eyes Only*, p. 119.
109. Kahn, „Intelligence Failure at Pearl Harbor"; Kahn, „Pearl Harbor and the Inadequacy of Cryptanalysis".
110. Parker, „The Unsolved Messages of Pearl Harbor".
111. Vezi infra, pp. 754-755.
112. Ferris, „From Broadway House to Bletchley Park".
113. Gilbert, *Winston S. Churchill*, vol. 6: *Finest Hour*, pp. 1267-1268.

28. Serviciile de informaţii şi victoria Marii Alianţe

1. Kahn, „Roosevelt, MAGIC and ULTRA", pp. 306-308.
2. Andrew, *For the President's Eyes Only*, p. 125. Japonezii au ajuns la concluzii asemănătoare; Kotani, *Japanese Intelligence in World War II*, p. 87.
3. Andrew, *For the President's Eyes Only*, p. 138.
4. Kahn, „Black Code".
5. Kruh, „British–American Cryptanalytic Cooperation", p. 126.
6. Behrendt, *Rommel's Intelligence*, p. 146; Jenner, „Turning the Hinge of Fate", p. 169.
7. Jenner, „Turning the Hinge of Fate", pp. 170-171.
8. *Ibid.*, pp. 175-176.
9. *Ibid.*, p. 192.
10. Kahn, *Hitler's Spies*, p. 195.
11. Jenner, „Turning the Hinge of Fate", pp. 169-170.
12. *Ibid.*, p. 168.
13. Dear şi Foot (editori), *Oxford Companion to the Second World War*, pp. 326-328, 1167.
14. Jablonsky, *Churchill, the Great Game and Total War*, pp. 160-161; Aldrich şi Cormac, *Black Door*, p. 116.
15. Dear şi Foot (editori), *Oxford Companion to the Second World War*, pp. 326-328, 1167.
16. Hinsley şi Stripp (editori), *Codebreakers*, p. 37; Hastings, *Secret War*, p. 409.
17. Churchill, *Second World War*, vol. 2: *Their Finest Hour*, p. 529.
18. Vezi supra, pp. 644-645.
19. Folosirea informaţiilor în războiul împotriva submarinelor germane este povestită detaliat în Hinsley et al., *British Intelligence in the Second World War*, în 4 volume. Pentru un raport mai concis, vezi ediţia prescurtată, cap. 10, 18, 34, 37.
20. West, *Historical Dictionary of World War II Intelligence*, pp. 14-15.
21. Cea mai bună trecere în revistă a colaborării anglo-americane în timpul războiului şi în perioada postbelică este Gioe, „Anglo–American Special Intelligence Relationship".
22. Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 135-137.
23. Hinsley et al., *British Intelligence in the Second World War*, vol. 2, p. 48.
24. Denniston, „The Government Code and Cypher School", p. 56; Erskine, „William Friedman's Bletchley Park Diary", p. 371.
25. Textul integral al acordului BRUSA a rămas secret până în 1995; Sims, „BRUSA Agreement of May 17, 1943". Despre Strong, vezi supra, p. 609.
26. Interviurile lui Christopher Andrew cu Sir Harry Hinsley, din martie–aprilie 1994.
27. Vezi supra, pp. 670-671.
28. Friedman, *Bletchley Park Diary*.
29. Interviurile lui Christopher Andrew cu Sir Harry Hinsley, din martie–aprilie 1994.
30. Interviu *BBC* citat în necrologul lui William F. Bundy din *New York Times*, 7 octombrie 2000.
31. *Service, Spies and Commissars*, p. 110.
32. Herman, *Intelligence Power*, p. 283.
33. Hastings, *Secret War*, p. 447.

34. Jurnalul de război al B–Dienst, citat în Kahn, „Codebreaking in World Wars I and II”, p. 145.
35. Kahn, „Codebreaking in World Wars I and II”, p. 154.
36. Vezi supra, pp. 574-575, 631, 722-723.
37. Kahn, „Codebreaking in World Wars I and II”, p. 155.
38. *Hitler’s Table Talk*, 17 februarie 1942.
39. *Ibid.*, 22 mai 1942.
40. Gilbert, „Final Solution”, oferă o introducere valoroasă vastei literaturi despre Holocaust. Wannsee, vezi Roseman, *Wannsee Conference and the Final Solution*.
41. Lathrop, *Literary Spy*, p. 18.
42. Paret et al. (editori), *Makers of Modern Strategy*, p. 492.
43. Vezi supra, pp. 681-682.
44. Sebag Montefiore, *Stalin: Court of the Red Tsar*, p. 451.
45. Hastings, *Secret War*, pp. 229-236.
46. Sebag Montefiore, *Stalin: Court of the Red Tsar*, p. 452; Service, *Stalin*, pp. 428-429.
47. SD report, 28 ianuarie 1943; Chant, *Warfare and the Third Reich*.
48. Hastings, *Secret War*, p. 469.
49. Jukes, „The Soviets and «Ultra»»; Mulligan, „Spies, Ciphers and «Zitadelle»„. Andrew şi Gordievsky, *KGB*, pp. 316-317; Haslam, *Near and Distant Neighbours*, pp. 118-119.
50. Cairncross, *Enigma Spy*, p. 95ff.
51. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, p. 159; Andrew şi Gordievsky, *KGB*, p. 314; Samolis (ed.), *Veteranî vneşei razvedki Rossii*, p. 154.
52. Hastings, *Secret War*, pp. 188-189.
53. Vezi supra, p. 735.
54. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 157-158.
55. Raport despre activităţile Serviciului de Securitate, 26 martie 1943, TNA KV 4/83.
56. Andrew, *Defence of the Realm*, p. 280.
57. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 157-159.
58. Andrew, *Defence of the Realm*, p. 249.
59. Masterman, *On the Chariot Wheel*, cap. 21.
60. Masterman, *Double-Cross System*, p. xii; Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 25-26, 285.
61. Andrew, *Defence of the Realm*, p. 239.
62. *Ibid.*, pp. 285-287.
63. *Ibid.*, pp. 287-290.
64. Roberts, *Stalin’s General*, p. 167.
65. Hastings, *Secret War*, p. 326.
66. Mulligan, „Spies, Ciphers and «Zitadelle»„, p. 250.
67. Extras dintr-un document german capturat, aflat la Biroul Serviciilor de Informaţii Navale al SUA, „Espionage-Sabotage-Conspiracy. German and Russian Operations 1940 to 1945”, p. 51; NAW RG 242, caseta 70.
68. Hastings, *Secret War*, p. 327.
69. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive II*, p. xxvii.
70. Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, pp. 394-395; Uehling, *Beyond Memory*.
71. Gilbert, *Auschwitz and the Allies*.
72. Hastings, *Secret War*, p. 480.
73. Trevor-Roper, memorandum, vara lui 1943, TNA HW19/347; apud Hastings, *Secret War*, p. 470.
74. Hastings, *Secret War*, p. 470.
75. Hastings, *Secret War*, pp. 460-464.
76. Churchill, *Second World War*, vol. 5: *Closing the Ring*, p. 338.
77. Howard, *British Intelligence*, vol. 5: *Strategie Deception*, pp. 105-107.
78. Holt, *Deceivers*, cap. 13; Macintyre, *Double Cross: The True Story of the D-Day Spies*.
79. Bonsall, „Bletchley Park and the RAF Y Service”.

80. Istoria nepublicată a X–2, Căsuţa 2, RG 226, NAW; Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 139-140.
81. Andrew, *Defence of the Realm*, p. 305.
82. *Ibid.*, pp. 305-308.
83. *Ibid.*, p. 308.
84. *Ibid.*, p. 309.
85. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 183-184.
86. *Ibid.*, pp. 165-166.
87. *Ibid.*, pp. 141-142.
88. Minuta lui Molotov privind raportul ambasadei de la Washington, pe care i l-a trimis lui Stalin pe 23 septembrie 1942; http://www.loc.gov/exhibits/archives/sovi.html#obj4.
89. Wellington A. Samouce, „I Do Understand the Russians", pp. 52-53, *Samouce papers*, US Army Military History Institute, Carlisle Barracks, Pa.
90. Vezi infra, p. 798.
91. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 175-177.
92. Vezi supra, p. 755.
93. Kotani, *Japanese Intelligence in World War II*, p. 98.
94. *Ibid.*, p. 159.
95. *Ibid.*, p. 160.
96. *Ibid.*, pp. 97-98.
97. *Ibid.*, p. 142.
98. *Ibid.*, p. 144.
99. *Ibid.*, p. 101.
100. *Ibid.*, p. 105.
101. Haynes, Klehr şi Vassiliev, *Spies*, p. 47.
102. Walsh, „George Koval".
103. Haynes, Klehr şi Vassiliev, *Spies*, p. 47.
104. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 169, 790-791.
105. Haynes, Klehr şi Vassiliev, *Spies*, p. 37.
106. Walsh, „George Koval".
107. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 151-152, 167-169; Haynes, Klehr şi Vassiliev, *Spies*, pp. 94-102.
108. Interviul lui Christopher Andrew cu Theodore Hall (care a locuit în Cambridge, pe o stradă alăturată de locuinţa lui Andrew), în 1996. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 169-170.
109. *Ibid.*, p. 169.
110. William J. Broad, „Putin Toasts His Spy; From Sioux City to Birobidzhan and Back", *International Herald Tribune*, 17 noiembrie 2007.

29. Războiul Rece şi superputerile din domeniul spionajului

1. Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 149-156.
2. *Ibid.*, pp. 161-162.
3. Truman, *Memorandum for the Secretaries of State*, *War and the Navy*, 12 septembrie 1945, *Naval Aide Files*, cutia 10, dosarul 1, Harry S. Truman Library; Smith, *Ultra-Magic Deals*, p. 212.
4. Andrew, „Making of the Anglo-American SIGINT Alliance".
5. Gioe, „Anglo-American Special Intelligence Relationship", cap. 5.
6. Vezi supra, pp. 311-312, 327-328.
7. E–mail către autor de la Michael Herman, 29 iulie 2017.
8. Despre încălcările interbelice ale securităţii SIGINT, vezi supra, pp. 682-683, 691-698.
9. Gioe, „Anglo-American Special Intelligence Relationship", a folosit pentru prima dată acordurile declasificate SIGINT.

10. COS (45), Anexă confidenţială, 31 iulie 1945, TNA CAB 76/36; Ordin Special al lui Sir Edward Travis (Director GCHQ), 7 mai 1945, TNA FO 371/39171: pentru ambele surse, referinţă din Aldrich, *Hidden Hand*, pp. 1-3.
11. Andrew, „Intelligence in the Cold War".
12. Andrew, *For the President's Eyes Only*, cap. 6.
13. *Ibid.*, p. 5 şi cap. 13. Acest volum este o evaluare, bazată pe dovezile incomplete existente, a diferitelor atitudini prezidenţiale faţă de SIGINT.
14. Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 484-485.
15. Vezi supra, p. 254.
16. Despre codul „de unică folosinţă", vezi supra, p. 692.
17. Despre controversele istorice provocate de documentele decriptate VENONA, mult mai ample în SUA decât în Marea Britanie, vezi Haynes şi Klehr, *In Denial*.
18. Andrew, „VENONA Secret".
19. Benson şi Warner (editori), *VENONA*; Haynes şi Klehr, *VENONA*; Andrew, „VENONA Secret".
20. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 423-426.
21. *ODNB*, Sir Arthur Bonsall; informaţii suplimentare oferite prin amabilitatea lui Sir David Omand, autorul biografiei *ODNB*.
22. Selwyn Lloyd către E.M. Jones (director, GCHQ), 30 septembrie 1956, TNA AIR 20/10621.
23. Garthoff, „The KGB Reports to Gorbachev", p. 228.
24. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, cap. 21.
25. *Ibid.*, pp. 233-235.
26. Martini, *Nome in codice: ULISSE*, pp. 19-20.
27. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 200, 361-362, 459, 601, 603, 608-609, 621, 628, 630, 718. Despre DARIO, vezi datele suplimentare din ediţia italiană, *L'Archivio Mitrokhin* (Milano: Rizzoli, 1999), pp. 693-694.
28. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 458-459, 625-626.
29. Prima relatare detaliată, cu câteva dovezi documentate, despre interceptările telefonice derulate de la Élysée în timpul mandatului de preşedinte al lui Mitterrand, pot fi găsite în Pontaut şi Dupuis, *Les Oreilles du Président*; citat de la p. 215.
30. Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 163-165.
31. *Ibid.*, pp. 168-170.
32. Jeffreys-Jones, „Why was the CIA Founded in 1947?", pp. 26-27.
33. Andrew, *For the President's Eyes Only*, p. 171.
34. *Ibid.*, pp. 171-172.
35. Vezi supra, p. 733.
36. Jeffery, *MI6*, pp. 606-607.
37. Aldrich şi Cormac, *Black Door*, pp. 154-155.
38. Roosevelt, *Countercoup*, pp. 199-209. Pentru a nu dezvălui rolul SIS, prima ediţie a *Countercoup* a susţinut în mod incorect că „propunerea iniţială" pentru operaţiune a venit de la compania petrolieră anglo-iraniană; această informaţie a fost ulterior schimbată în „serviciile de informaţii britanice". Vezi „Iran 1953: The Strange Odyssey of Kermit Roosevelt's Countercoup", Arhiva Securităţii Naţionale, Carte electronică de informare nr. 468, 12 mai 2014, http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB468/
39. Andrew, „Intelligence in the Cold War".
40. O bibliografie mai amplă privind acţiunile sub acoperire ale SUA include: *Final Report of the Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities*, [Church Committee], 94 Cong., 2 Sess., Raport nr. 755 (aprilie 26, 1976); Treverton, *Covert Action*; Andrew, *For the President's Eyes Only*.
41. Andrew şi Gordievski, *KGB*, cap. 9.
42. Vezi supra, pp. 710-711.
43. Andrew şi Gordievsky, *KGB*, cap. 9.

44. *Ibid.*, pp. 416-417. Krotov i-a povestit lui Gordievski amintirile sale despre procesul şi execuţia lui Rajk.
45. Vezi supra, pp. 737-738.
46. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 464-466.
47. *Ibid.*, p. 446.
48. Andrew, „Intelligence in the Cold War”.
49. Despre producerea şi utilizarea ultrasecretă a aparatelor U–2, vezi Rich şi Janos, *Skunk Works*.
50. Andrew, *For the President’s Eyes Only*, cap. 6, 7.
51. Gioe, Scott şi Andrew (editori), *International History of the Cuban Missile Crisis*.
52. Perry, *My Journey at the Nuclear Brink*, pp. 3-4; Edward Wilson, „Thank you Vasili Arkhipov, the man who stopped nuclear war”, *Guardian*, 27 octombrie 2012.
53. Gates, *From the Shadows*, p. 562.
54. *START Treaty*, 31 iulie 1989, Articolele IX–X; Protocol asupra informaţiilor telemetrice (text publicat de Agenţia de Control al Armamentului şi de Dezarmare a SUA).
55. Kalugin, *Spymaster*, pp. 29-32. Interviuri cu Oleg Kalughin, de Christopher Andrew.
56. Kalugin, *Spymaster*, pp. 82-83; Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 23-24, 267-269.
57. Kalugin, *Spymaster*, pp. 84-90; Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 268-269.
58. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 287-288.
59. Andrew, *For the President’s Eyes Only*, pp. 402-404.
60. Gustafson, „The CIA and Chile, 1964-974”; Gustafson, *Hostile Intent*.
61. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, cap. 14; Holland, „The Lie That Linked CIA to the Kennedy Assassination”.
62. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive II*, pp. 18, 326.
63. Frank, *Indira*, pp. 368, 374-375.
64. Gaddis, *Cold War*.
65. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 236-237; Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive II*, p. 40.
66. Leonov, Fediakova şi Fermandois et al., „El general Nikolai Leonov en el CEP”.
67. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, p. 10.
68. Dobrynin, *In Confidence*, pp. 404-405.
69. Leonov, *Likholete*, p. 141.
70. Dobrynin, *In Confidence*, pp. 209-210, 404-405, 408.
71. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive II*, cap. 2-6.
72. *Ibid.*, pp. 12, 115, 471; Kalugin, *Spymaster*, pp. 126-130.
73. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive II*, cap. 21, 22.
74. Bearden şi Risen, *Main Enemy*, citat de la p. 312; Westad, *Global Cold War*, pp. 353-357, 375-377.
75. Andrew, *For the President’s Eyes Only*, pp. 478-493, 497; Westad, *Global Cold War*, pp. 339-348, 374.
76. „From «Upper Volta with Missiles» to «Nigeria with Snow»»; http://russialist.org/from–upper–volta–with–missiles–to–nigeria–with–snow/.
77. Andrew, „Intelligence in the Cold War”.
78. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 167-170, 280-287.
79. Hanson, *Soviet Industrial Espionage*. Documentele şi statisticile oferite de Vladimir Vetrov, agentul francez al Direcţiei T (cu numele de cod FAREWELL), pe care Hanson şi-a bazat analiza, completează fişierele KGB înregistrate de Mitrokhin. Despre Vetrov, vezi şi Kostin şi Raynaud, *Adieu Farewell*; şi Andrew şi Gordievsky, *Le KGB dans le monde*, pp. 619-625.
80. Andrew şi Gordievsky (editori), *Instructions from the Centre*, pp. 37, 49-50.
81. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 280-287, 723-725.
82. Comentariu al lui Sir Maurice Oldfield către Christopher Andrew.
83. Mitrokhin (ed.), *KGB Lexicon*.

84. Leonov, *Likholete*, pp. 120-122.
85. Interviu cu Vadim Kirpicenko, *Vremia Novostei*, 20 decembrie 2004.
86. Leonov, *Likholete*, pp. 129-131.
87. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, p. 722; *Izvestia*, 24 septembrie 1991.
88. Cradock, *Know Your Enemy*, cap. 17.
89. Fursenko şi Naftali, „One Hell of a Gamble”, pp. 51-52, 155, 168.
90. Andrew şi Gordievsky (editori), *Instructions from the Centre*, cap. 4.
91. Kalugin, *Spymaster*, pp. 302-303. Kalughin a considerat tonul mesajului lui Andropov ca fiind „paranoic”.
92. Volkogonov, *Rise and Fall of the Soviet Empire*, p. 351.
93. Dobrynin, *In Confidence*, p. 523.
94. Wolf, *Man without a Face*, p. 222.
95. Andrew şi Gordievsky, *KGB*, pp. 582-603; Andrew şi Gordievsky (editori), *Instructions from the Centre*, cap. 4.
96. Shvets, *Washington Station*, pp. 29, 74-75. În calitatea sa de membru al Secţiei Întâi (America de Nord) din cadrul Centrului din 1982 până în 1985 şi trimis apoi la Washington ca ofiţer al Liniei PR în sediul lui Androsov, Shvets (Şveţ) a avut acces la rapoartele acestuia.
97. Andrew şi Gordievski, *KGB*, pp. 591-605. Cea mai bună analiză a documentelor declasificate recent privind criza este ce a lui Khuri, „New Light on Able Archer ’83”.
98. Unele dintre directivele RYAN ale KGB sunt publicate în Andrew şi Gordievski (editori), *Instructions from the Centre*, cap. 4.
99. Gordievski, *Next Stop Execution*, p. 262.
100. Howe, *Conflict of Loyalty*, pp. 349-350.
101. „Implications of Recent Soviet Military–Political Activities”, *SNIE* 11-10-84/JX.
102. Gates, *From the Shadows*, p. 273.
103. US Executive Office, President’s Foreign Intelligence Advisory Board, „The Soviet „«War Scare»„, 15 februarie 1990 (făcute publice în 2015), pp. vi, viii, 7 (citat în in Khuri, „New Light on Able Archer ’83”, p. 37). Raportul PFIAB este disponibil la adresa: http://nsarchive.gwu.edu/nukevault/ebb533-The–Able–Archer–War–Scare–Declassified–PFIAB–Report–Released/2012-0238-MR.pdf.
104. Omand, *Securing the State*, p. 35.
105. Andrew şi Gordievski (editori), *Instructions from the Centre*, p. 70-73.
106. Garthoff, „The KGB Reports to Gorbachev”, pp. 226-227.
107. Interviu cu Leonid Şebarşin, *Daily Telegraph*, 1 decembrie 1992.
108. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, cap. 15, 16.
109. *Ibid.*, pp. 423-425, 480-481, 727-728.
110. Keene, *Karpov-Korchnoi 1978*.
111. Textul apelului publicat de „Comitetul de stat pentru situaţii de urgenţă” a fost publicat în *The Times* pe 19 august 1991.
112. Gorbachev, *August Coup*, p. 31.
113. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, p. 730.

30. „Teroarea sfântă”: de la Războiul Rece la 11 septembrie 2001

1. Andrew, *For the President’s Eyes Only*, pp. 440-441.
2. Kurzman, *Unthinkable Revolution in Iran*, p. viii.
3. Parsons către FCO, 15 ianuarie 1979; Lucas către Weir, 16 ianuarie 1979, *TNA FCO* 8/3351; citaţi în Passi, „Britain and the Iranian Revolution”, *Introduction*.
4. Stephen Lamport către Gorham, 22 noiembrie 1978, *TNA FCO* 8/3208; citat în Passi, „Britain and the Iranian Revolution”, *Introduction*.
5. Jervis, *Why Intelligence Fails*, pp. 85-87.
6. *Ibid.*, p. 119.
7. Kuhns, „Intelligence Failures”; Bobbitt, *Terror and Consent*, p. 292.
8. *9/11 Commission Report*, p. 341.
9. Andrew, *Defence of the Realm*, p. 801.

10. Despre modul eronat în care a interpretat bin Laden „*fatwa* de la Mardin”, vezi http://www.israinternational.com/component/content/article/42-rokstories/318-muslim–scholars–recast–ibn–taymiyyahs–fatwa–on–jihad.html.
11. Morris, „Sayyid Qutb and the Jews”; Tibi, *Islamism and Islam*.
12. Qutb, „The America I Have Seen”.
13. Cook, *Martyrdom in Islam*, pp. 138-139.
14. Abdel Bari Atwan, „Osama bin Laden’s death: A leader’s wish fulfilled”, *Guardian*, 2 mai 2011.
15. Danan şi Hunt, *Mixed Blessings*, p. 24. „Religia” lipseşte în mod evident din cea mai recentă analiză a viziunii asupra lumii a primului consilier în probleme de securitate naţională al lui Clinton; Jones, „Engaging the World”.
16. Andrew, *For the President’s Eyes Only*, pp. 538-539.
17. Kennedy School of Government, Case Program, „CIA and the Fall of the Soviet Empire”, p. 55.
18. Vezi supra, pp. 827-828.
19. „Baker Visits a Much-Changed KGB”, *Los Angeles Times*, 14 septembrie 1991.
20. Peter Grier, „Cleaning the Bug House”, revista *Air Force*, septembrie 2012. Noua clădire a ambasadei era încă neterminată.
21. Referitor la procedeele de ascultare ale KGB în ambasada SUA şi în reşedinţa ambasadorului, vezi supra, pp. 701-702, 783-784.
22. Andrew, *For the President’s Eyes Only*, p. 540.
23. Primakov, *Russian Crossroads*, cap. 1-5.
24. *Ibid.*, p. 89.
25. Vezi supra, p. 822.
26. Primakov, *Russian Crossroads*, p. 97.
27. Informaţii de la John McLaughlin.
28. McLaughlin, „Changing Nature of CIA Analysis”.
29. Primakov, *Russian Crossroads*, p. 3.
30. Interviu al lui Christopher Andrew cu Robert Gates, 14 martie 1994.
31. Andrew, *For the President’s Eyes Only*, pp. 538-539.
32. *Ibid.*, p. 539.
33. Perry, *My Journey at the Nuclear Brink*, pp. 91-92.
34. *Ibid.*, pp. 100-101; Hoffmann, *The Dead Hand*, cap. 21; *On Oak Ridge*, vezi supra, p. 788.
35. Senate Select Committee on Intelligence, „An Assessment of the Aldrich H. Ames Espionage Case and Its Implications for U.S. Intelligence”, 1 noiembrie 1994. https://www.cia.gov/news–information/featured–story–archive/ames–mole–hunt–team.html.
36. Maureen Dowd, „Crash at the White House: The Overview; Unimpeded, Intruder Crashes Plane into White House”, *The New York Times*, 13 septembrie 1994.
37. Warner, *Rise and Fall of Intelligence*, p. 260.
38. Aid, *Secret Sentry*, p. 198.
39. Hayden, *Playing to the Edge*, cap. 1.
40. Primakov, *Russian Crossroads*, p. 107.
41. Primakov et al., *Ocerki istorii rossiskoi vneşnei razvedki*.
42. Primakov, *Russian Crossroads*, pp. 110-111.
43. Samolis (ed.), *Veteranî vneşei razvedki Rossii*.
44. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, Introducere şi cap. 1.
45. Raportul comisiei, intitulat *Preparing for the 21st Century: An Appraisal of U.S. Intelligence*, a fost publicat la 1 martie 1996; https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/GPO–INTELLIGENCE/content–detail.html.
46. Vezi supra, pp. 822-824.
47. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, pp. 619-620.
48. *Ibid.*, Introducere şi cap. 1.
49. *Nevavisimaia Gazeta*, 10 decembrie 1996; ştiri Reuter, 10 decembrie 1996.
50. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, p. 17.

51. „C.I.A. Officer Admits Spying for Russians”; www.nytimes.com/1997/03/04/us/cia–officer–admits–spying–for–russians.html; Denson, *Spy's Son*.
52. Hayden, *Playing to the Edge*, p. 278.
53. Wise, *Spy*. Interviuri ale lui Christopher Andrew cu Bryan J. Kelley.
54. *Preparing for the 21st Century: An Appraisal of U.S. Intelligence*, 1 martie 1996; https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/GPO–INTELLIGENCE/content–detail.html.
55. Andrew, „Conclusion: An Agenda for Future Research”, pp. 224-225.
56. Johnson, „Aspin–Brown Intelligence Inquiry”.
57. *9/11 Commission Report*, p. 108.
58. Hoffman, „Holy Terror”; Hoffman, *Inside Terrorism*, cap. 4.
59. Ralph Blumenthal, „The Twin Towers: The Investigation; Insistence on Refund for a Truck Results in an Arrest in Explosion”, *The New York Times*, 5 martie 1993.
60. http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/gunning/interviews/woolsey.html.
61. Warner, *Rise and Fall of Intelligence*, p. 284; Piette şi Radack, „Piercing the «Historical Mists»„.
62. Jane Mayer, „Ronald Reagan's Benghazi”, *New Yorker*, 5 mai 2014.
63. https://www.state.gov/m/ds/rls/rpt/c47602.htm.
64. Interviu cu ambasadorul Prudence Bushnell, 2005; http://adst.org/2012/08/prudence–bushnell–on–the–us–embassy–nairobi–bombings/.
65. *9/11 Commission Report*, pp. 115-116.
66. Clinton, *My Life*, p. 798.
67. 9*/11 Commission Report*, p. 109.
68. Wright, *Looming Tower*, pp. 260-261.
69. *9/11 Commission Report*, p. 108.
70. Hudson, *Sociology and Psychology of Terrorism*, pp. 3-4, 62.
71. *Ibid.*, pp. 135-140.
72. *Ibid.*, p. 15.
73. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 802-803.
74. *Ibid.*, pp. 771-773, 784-785.
75. Stuart, *Islamist Terrorism*.
76. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 807-808.
77. Kendall, „Yemen's Al-Qa'ida and Poetry as a Weapon of Jihad”, p. 247.
78. Tenet, *At the Center of the Storm*, loc. 2247.
79. *9/11 Commission Report*, p. 271; Warner, *Rise and Fall of Intelligence*, p. 284.
80. *9/11 Commission Report*, p. 271.
81. Tenet, *At the Center of the Storm*, loc. 2348.
82. *9/11 Commission Report*, pp. 192-198.
83. Tenet, *At the Center of the Storm*, loc. 2492.
84. *Ibid.*, loc. 2500.
85. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 808-809.
86. *Ibid.*, p. 809.
87. *Ibid.*, p. 806.
88. Davidsson, *Hijacking America's Mind*, p. 50ff.
89. „Fifteen Years after 9/11”; https://www.cybersecurityintelligence.com/blog/15-years–after–9-11-1624.html.
90. Hayden, *Playing to the Edge*, pp. 44-45.
91. Tenet, *At the Center of the Storm*, loc. 3135.
92. Richard Stengel, „Osama bin Laden and the Idea of Progress”, *Time*, 21 decembrie 2001.
93. *9/11 Commission Report*, pp. 273-275.
94. *Ibid.*, p. 263.
95. „Fifteen Years after 9/11”; https://www.cybersecurityintelligence.com/blog/15-years–after–9-11-1624.html.
96. Rice, *No Higher Honor*, p. 79.
97. Tenet, *At the Center of the Storm*, loc. 330.

98. Bush, *Decision Points*, pp. 157-158; *FBI, Amerithrax or Anthrax Investigation*; https://www.fbi.gov/history/famous–cases/amerithrax–or–anthrax–investigation.
99. Bush, *Decision Points*, pp. 152-153.
100. *Ibid.*, pp. 158-160.
101. Tenet, *At the Center of the Storm*, loc. 3827.
102. Haines, „CIA's Own Effort", p. 201.
103. Vezi supra, p. 753.
104. *9/11 Commission Report*, p. 261.
105. *Ibid.*, pp. 72-73; http://www.globalsecurity.org/security/profiles/yousef_bombs_philippines_airlines_flight_434.htm.
106. Bush, *Decision Points*, p. 135.
107. Peter Ford, „Europe cringes at Bush «crusade» against terrorists", *Christian Science Monitor*, 19 septembrie 2001.
108. *9/11 Commission Report*, Sumarul raportului.

Concluzii: O perspectivă pe termen lung asupra serviciilor secrete din secolul XXI

1. Andrew şi Dilks, *Missing Dimension*, p. 1.
2. Muggeridge, *Chronicles of Wasted Time*, vol. II: *The Infernal Grove*, pp. 122-123.
3. Andrew, *Defence of the Realm*, p. 753.
4. Vezi supra, p. 812.
5. Vezi supra, p. 29.
6. Vezi supra, p. 36.
7. Talmud, *Sanhedrin 72a*; Bergman, *Rise and Kill First*.
8. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 350-360.
9. Bergman, *Rise and Kill First*.
10. Despre operaţiunile teroriste ale lui Haddad şi rolul său de agent KGB, vezi Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive II,* cap. 13.
11. Bergman, *Rise and Kill First*, pp. 322-323.
12. Interviu cu with Ronen Bergman, *The Times of Israel*, 26 ianuarie 2018; https://www.timesofisrael.com/how–israels–leaders–use–targeted–killings–to–try–to–stop–history/.
13. Vezi supra, pp. 842-843, 844.
14. Vezi supra, pp. 793-794, 795-796.
15. Warner, *Rise and Fall of Intelligence*, p. 143.
16. Vezi supra, pp. 208-211.
17. https://www.gchq.gov.uk/news–article/gchq–celebrate–centenary–2019.
18. Printre acestea se numără Bayly şi Harper, *Forgotten Wars*; Brown şi Louis (editori), *Oxford History of the British Empire*, vol. IV: *Twentieth Century*; Hyam, *Britain's Declining Empire*; Mansergh (ed.), *Constitutional Relations between Britain and India*. Bradley, „Decolonization, the Global South, and the Cold War, 1919-1962", care menţionează rolul CIA, dar, în mod surprinzător, nu şi pe cel al serviciilor de informaţii britanice.
19. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 330-331.
20. Himanshi Dhawan, „Documents reveal Nehru govt shared information on Netaji with Britain's MI5", *Times of India*, 12 aprilie 2015.
21. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 442-446.
22. *Ibid.*, pp. 463-469, 472-473, 481-482.
23. Walton, *Empire of Secrets*, pp. 151-155. Prin decizia unanimă a membrilor juriului, acest volum a câştigat Premiul *Longman History Today*, pentru cărţi, în 2014.
24. Aldrich, *GCHQ*, cap. 8.
25. Vezi supra, pp. 860-863.
26. Vezi supra, pp. 859, 861.
27. Warner, *Rise and Fall of Intelligence*, p. 290.

28. *JIC report*, 15 martie 2002; *Review of Intelligence on Weapons of Mass Destruction* (Butler Report), para. 272.
29. Andrew, „British Official Perceptions of Muammar Gaddafi”.
30. Blair, *A Journey*, p. 374.
31. *Report of the Iraq Inquiry* (*Chilcot Report*), 12 volume.
32. Vezi infra, pp. 871-876.
33. Vezi supra, cap. 30.
34. Bobbitt, *Terror and Consent*, p. 314.
35. Vezi supra, pp. 628-629.
36. Acest aspect a fost evidenţiat în ancheta Chilcot de către coordonatorul serviciilor de informaţii şi securitate, Sir David Omand; http://www.iraqinquiry.org.uk/media/95182/2010-01-20-Transcript–Omand–S2.pdf.
37. De exemplu, Sir Lawrence Freedman, participant la ancheta referitoare la Irak, a abordat o viziune de perspectivă într-un studiu anterior, referitor la politica de apărare a lui Blair; Freedman, „Defence”, în Seldon (ed.), *Blair Effect*.
38. O excepţie importantă o constituie studiul de pionierat al lui Aldrich şi Cormac, *The Black Door: Spies, Secret Intelligence and British Prime Ministers*, care include date ale serviciilor de informaţii omise de către mulţi alţi biografi ai prim-ministrului.
39. Bew, *Citizen Clem*.
40. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 321-322, 350-355, 411-412.
41. Aldrich şi Cormac, *Black Door*, cap. 6.
42. Andrew, *For the President’s Eyes Only*, p. 298.
43. Prezentare a lui Colin Powell către Consiliul de Securitate al ONU, 5 februarie 2003.
44. Rice, *No Higher Honor*, p. 200.
45. Powell, *It Worked for Me*, loc. 2676.
46. https://www.theguardian.com/uk–news/2016/jul/06/movie–plot–the–rock–inspired–mi6-sources–iraqi–weapons–claim–chilcot–report.
47. Jervis, *Why Intelligence Fails*, pp. 123-124.
48. Warner, *Rise and Fall of Intelligence*, p. 292.
49. SSCI Iraq Report, 2004, p. 18. Referitor la această utilizare colocvială a conceptului de „*groupthink*”, vezi Jervis, *Why Intelligence Fails*, pp. 129-130.
50. Commission on the Intelligence Capabilities of the United States Regarding Weapons of Mass Distruction (President's WMD Commission), *Report to the President of the United States*, 31 martie 2005, p. 155; Jervis, *Why Intelligence Fails*, p. 152.
51. Jervis, *Why Intelligence Fails*, pp. 150-151.
52. Overy, „Instructive for the Future”.
53. Nixon, *Debriefing the President*, p. 67.
54. *Ibid.*, p. 25.
55. *Ibid.*, pp. 6, 8, 71.
56. *Ibid.*, p. 138.
57. https://www.cbsnews.com/news/interrogator–shares–saddams–confessions/.
58. Vezi supra, pp. 735-739, 764-765, 776.
59. Andrew, *For the President’s Eyes Only*, p. 538.
60. Nixon, *Debriefing the President*, p. 137.
61. Woods, Lacey şi Murray, „Saddam’s Delusions: The View from the Inside”.
62. *Ibid.*
63. Saddam nu a recunoscut acest lucru în timpul interogatoriului formal, ci pe parcursul unei „conversaţii informale”. Vezi SSA Piro, „Casual Conversation [with Saddam Hussein], iunie 11, 2004”; http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB279/24.pdf; „conversaţia obişnuită a lui Piro cu Saddam a lăsat o impresie puternică asupra lui Bush; Bush, *Decision Points*, pp. 268-269.
64. Nixon, *Debriefing the President*, p. 96.

65. Heuer, *Psychology of Intelligence Analysis*. Deşi acest studiu a fost terminat în 2008, s-a bazat pe schiţe şi cercetări de peste treizeci de ani.
66. *Ibid.*, cap. 6.
67. O'Hagan, *Secret Life*, p. 27.
68. https://www.cia.gov/news–information/speeches–testimony/2017-speeches–testimony/pompeo–delivers–remarks–at–csis.html.
69. Vezi supra, pp. 503-505.
70. http://www.businessinsider.com/tunisia–wikileaks–2011-1?IR=T.
71. O'Hagan, *Secret Life*, p. 98.
72. Hayden, *Playing to the Edge*, p. 421.
73. Aldrich şi Cormac, *Black Door*, pp. 569-576.
74. Alan Rusbridger, *Foreword to Harding*, *Snowden Files*.
75. Gladwell, „Daniel Ellsberg, Edward Snowden, and the Modern Whistle–Blower".
76. Pozen, „The Leaky Leviathan".
77. Woodward citează comentariul lui Gates pe site-ul său web, bobwoodward.com.
78. Bob Woodward, „How Mark Felt Became «Deep Throat»„, *Washington Post*, 20 iunie 2005.
79. „Ex-Code Analyst Explains His Aim", *The New York Times*, 19 iulie 1972.
80. Adrian Chen, „After 30 Years of Silence, the Original NSA Whistleblower Looks Back"; http://gawker.com/after–30-years–of–silence–the–original–nsa–whistleblow–1454865018.
81. Vezi supra, p. 567.
82. Vezi supra, pp. 691-692, 700-702, 798.
83. Vezi supra, p. 796.
84. Vezi supra, p. 798.
85. Aldrich, *GCHQ*, pp. 399-400.
86. Andrew, *For the President's Eyes Only*, pp. 483-484.
87. „Trump CIA director blames «worship of Edward Snowden» for rise in leaks", *Guardian*, 24 iunie 2017.
88. https://www.cia.gov/news–information/speeches–testimony/2017-speeches–testimony/pompeo–delivers–remarks–at–csis.html.
89. Alan Judd, „Edward Snowden, MI5, The Guardian: who are the bad guys?", *Daily Telegraph*, 9 octombrie 2013.
90. Vezi supra, pp. 842-843.
91. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, Introducere şi capitolul 1. Alte trei cărţi se bazează pe extragerea în secret a unor importante materiale suplimentare din dosarele de informaţii externe ale KGB: Andrew şi Gordievsky (editori), *Instructions from the Centre* şi *More Instructions from the Centre*; Haynes, Klehr şi Vassiliev, *Spies*.
92. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive*, cap. 15.
93. Conquest, *Great Terror*.
94. Conor Gaffey, „North Korean Defectors are Using Google Earth to Identify Killing Sites and Mass Graves in Kim Jong Un's Totalitarian State", *Newsweek*, 21 iulie 2017. ONU, Consiliul Drepturilor Omului, *Report of the Commission of Inquiry on Human Rights in the Democratic People's Republic of Korea.* Document al ONU A/HRC/25/CRP. 1, 7 februarie 2014 *Amnesty International Annual Report* 2016/17; https://www.amnesty.org/en/countries/asia–and–the–pacific/north–korea/report–korea–democratic–peoples–republic–of/.
95. Amnesty International, „North Korea prison camps very much in working order", 22 noiembrie 2016; https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/11/north–korea–prison–camps–very–much–in–working–order/.
96. Chambers, „Past and Present State", p. 32.
97. Andrew şi Mitrokhin, *Mitrokhin Archive II*, pp. 270-271.
98. Chambers, „Past and Present State", pp. 31-34.
99. *Ibid.*, pp. 37-40.
100. *Ibid.*, p. 40.
101. Vezi supra, p. 93.

102. Vezi supra, p. 870 şi urm.
103. Nathan, Link şi Liang, *Tiananmen Papers*.
104. MSS, „Situation at Muxidi on the evening of the 3rd", Important Intelligence (Yaoqin), 2 a.m., 4 iunie 1989; Nathan, Link şi Liang, *Tiananmen Papers*.
105. Lim, *People's Republic of Amnesia*.
106. Ellen Nakashima, „Hacks of OPM databases compromised 22.1 million people, federal authorities say", *Washington Post*, 9 iulie 2015; Julie Hirschfeld Davis, „Hacking of Government Computers Exposed 21.5 Million People", *The New York Times*, 9 iulie 2015.
107. *Guardian*, 19 aprilie 2016; *The New York Times*, 21 aprilie 2016; *Daily Telegraph*, 21 aprilie 2016.
108. Raportul MSS către Partidul Central, „On ideological and political infiltration into our country from the United States and other international political forces", 1 iunie 1989; Nathan, Link şi Liang, *Tiananmen Papers*, p. 446ff.
109. BBC News, „Beijing offers hefty cash reward for spy tip-offs", 10 aprilie 2017; http://www.bbc.co.uk/news/world–asia–china–39550673.
110. http://www.chinadaily.com.cn/business/2017-02/14/content_ 28194717.htm.
111. Tanner şi Bellacqua, *China's Response to Terrorism*.
112. Deşi alte persoane din clădire lucrau sub acoperire, ca istoric oficial am fost identificat public.
113. Vezi supra, p. 722.
114. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 828-833.
115. Vezi supra, pp. 204-207, 211-212, 215-216.
116. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 830-831.
117. *Ibid.*, pp. 807-808.
118. Beyza Unal, „Growing Threat as Organized Crime Funnels Radioactive Materials to Terrorists", 13 octombrie 2015; https://www.chathamhouse.org/expert/comment/growing–threat–organized–crime–funnels–radioactive–materials–terrorists.
119. „Isis would use chemical weapons in attack on UK, says minister", *Guardian*, 1 ianuarie 2017"; Chemical weapons found in Mosul in Isis lab, say Iraqi forces", *Guardian*, 29 ianuarie 2017; „ISIS militants launch multiple chemical weapons attacks on Iraqi troops", *Newsweek*, 17 aprilie 2017.
120. https://www.theguardian.com/us–news/2016/apr/01/obama–nuclear– security–summit–stop–madmen–isis–terrorism; https://www.gov.uk/government/publications/nuclear–security–summit–2016.
121. Vezi supra, p. 809.
122. Vezi supra, pp. 806-807.
123. 1 Corinteni 13:12.
124. Andrew, *Defence of the Realm*, pp. 842-843.
125. *Ibid.*, pp. 198-206.
126. Petrie dorea iniţial doar o consemnare a istoriei recente a MI5, mai ales din perioada războiului. Totuşi, Curry a insistat să înceapă cu originile MI5. Andrew, Introducere la [Curry], *The Security Service, 1908-1945*; nota lui Petrie, 29 martie 1946, TNA KV 4/3.
127. Vezi supra, pp. 604-605, 638-639.
128. Vezi, de exemplu, Tom McCarthy, „Trump voices confusion over US history: «Why was there a civil war?»„, *Guardian*, 1 mai 2017.

MULŢUMIRI

Recunoştinţa mea se îndreaptă în cea mai mare măsură către Colegiul Corpus Christi, Cambridge, al cărui membru sunt din 1967, şi către Facultatea de Istorie din cadrul Universităţii Cambridge, care m-a numit, în acelaşi an, asistent universitar (apoi profesor de istorie modernă şi contemporană). Graţie sprijinului lor am devenit primul cadru didactic universitar care a predat istoria serviciilor secrete, într-o perioadă în care acest subiect trezea suspiciuni în mediul academic.

Seminarul despre serviciile de informaţii organizat la Cambridge, care are loc de două decenii la Colegiul Corpus Christi în fiecare vineri din semestru, a fost o sursă continuă de inspiraţie în timp ce scriam *Lumea secretă*. Deşi majoritatea participanţilor sunt studenţi şi cadre didactice, în public s-au aflat şi foşti ofiţeri de informaţii, ca de exemplu, foşti şefi ai serviciului rus de informaţii externe, ai agenţiei Mossad sau ai agenţiilor occidentale de informaţii. Înainte de fiecare seminar, eu şi alţi organizatori ne întâlnim în cancelaria veche să bem un ceai lângă un tablou despre care se crede că este singurul portret realizat de un contemporan al celui mai mare scriitor al Colegiului, Christopher Marlowe, recrutat de serviciile secrete elisabetane încă de pe vremea când era student. Portretul său ne aminteşte constant de importanţa unei perspective pe termen lung. Pe vremea când Elisabeta I era ţinta unor comploturi de asasinat şi se confrunta cu ameninţarea invadării Angliei de către Spania, informaţiile obţinute prin spionaj şi descifrarea codurilor secrete erau la fel de importante ca în aproape orice alt moment istoric ulterior.[497]

Intervalul temporal de trei milenii şi vastul areal geografic acoperit de *Lumea secretă* au necesitat un ajutor însemnat din partea prietenilor şi colegilor pentru a identifica surse volatile de documentare despre activităţile de informaţii. În absenţa sprijinului primit de la prieteni din Paris pentru a mă descurca prin hăţişurile birocraţiei franceze în perioada când eram doctorand (demers mai dificil atunci decât acum), poate că nu aş fi obţinut acces la dosarele SIGINT franceze care mi-au stârnit interesul pentru istoria serviciilor de informaţii şi sunt citate în această carte.[498] Unele dintre mulţumirile mele, din păcate, sunt postume. Vecinii noştri din cartierul Newnham din Cambridge care au lucrat la Bletchley Park, precum şi spionul sovietic retras pe strada vecină nu mai sunt alături de noi, dar *Lumea secretă* se bazează pe informaţiile dobândite în timpul interviurilor pe care mi le-au acordat. În ultimii ani ai Războiului Rece, am avut marele privilegiu de a lucra îndeaproape (şi, timp de trei ani, în secret) cu Oleg Gordievski, care a reuşit să fugă de la Moscova în 1985, după o activitate de un deceniu ca principal agent occidental infiltrat în KGB. În 1992, am fost numit profesor invitat Beton Michael Kaneb pe probleme de securitate naţională la Harvard şi mi s-au ivit alte oportunităţi de cercetare transatlantică, al căror rezultat a fost perspectiva pe termen lung asupra activităţii americane de informaţii descrisă în această carte. În 1995, am început să colaborez cu fostul arhivist KGB Vasili Mitrohin (o colaborare pe care nu am anunţat-o până la publicarea primei noastre cărţi, patru ani mai târziu), care a reuşit să sustragă din arhivele KGB ceea ce FBI a numit „cele mai complete şi ample informaţii obţinute vreodată

[497] Vezi supra, cap. 10. (*N.a.*)

[498] Pentru mai multe detalii, vezi Phythian, „Profiles in Intelligence: An Interview with Professor Christopher Andrew”. (*N.a.*)

dintr-o sursă”. Aceste informaţii sunt acum la dispoziţia cercetătorilor de la Churchill College Archive Centre, Cambridge. Arhiva Mitrohin este în contrast evident cu arhiva Serviciului Secret (MI5), la care am avut acces în calitatea mea de prim (şi până acum unic) istoric oficial, din 2003 până în 2010, şi din care am citat masiv în istoria dedicată centenarului său.

Din păcate, spaţiul nu-mi permite să le mulţumesc individual tuturor celor care m-au sprijinit în timp ce scriam *Lumea secretă*. Totuşi, sunt foarte îndatorat următoarelor persoane pentru că mi-au răspuns la întrebări, sau pentru comentariile lor la fragmente din text, sau pentru că mi-au dat ocazia să îmi sporesc cunoştinţele despre activităţile de informaţii permiţându-mi să le coordonez tezele de doctorat (în puţine cazuri, pentru toate aceste trei motive la un loc): prof. Richard Aldrich, dr. Christian Bak, Gill Bennett, dr. Ronen Bergman, prof. Tim Blanning, dr. David Burke, dr. Johnny Chavkin, prof. Tony Craig, prof. Julie Fedor, prof. Andre Gerolymatos, dr. David Gioe, prof. Peter Godman, dr. Kristian Gustafson, George Hart, prof. lord (Peter) Hennessy, Michael Herman, prof. Bruce Hoffman, dr. Ioanna Iordanou, prof. Peter Jackson, dr. David Kahn, dr. Elisabeth Kendall, prof. Neil Kent, prof. Georg Kreis, Stuart Laing, dr. Dan Larsen, Svetlana Lohova, dr. Victor Madeira, dr. Tom Maguire, dr. Cornelia Manegold, Keith Melton, Sir David Omand, Jeremy Paterson, Hayden Peake, dr. Kevin Quinlan, dr. John Ranelagh, prof. Richard Rex, dr. Dina Rezk, Emily Salamon-Andrew, dr. Christian Schlaepfer, dr. Adam Shelley, dr. Will Styles, dr. Isabelle Tombs, prof. Robert Tombs, prof. Maurice Valsse, dr. Mathilde Von Bülow, dr. Calder Walton, dr. Michael Warner, baron Wilson de Dinton, J.D. Work şi dr. Patrick Zutshi.

Ca şi în cazul cărţilor pe care le-am scris anterior despre serviciile de informaţii, priceperea şi sprijinul editorului meu de la Penguin, Stuart Proffitt, şi ale agentului meu literar, Bill Hamilton, au fost indispensabile. Am fost de asemenea foarte norocos să lucrez cu redactorul Mark Handsley şi cu corectorul Stephen Ryan. Eventualele erori rămase sunt, desigur, scăpările mele. Le voi fi recunoscător cititorilor care mi le vor semnala.

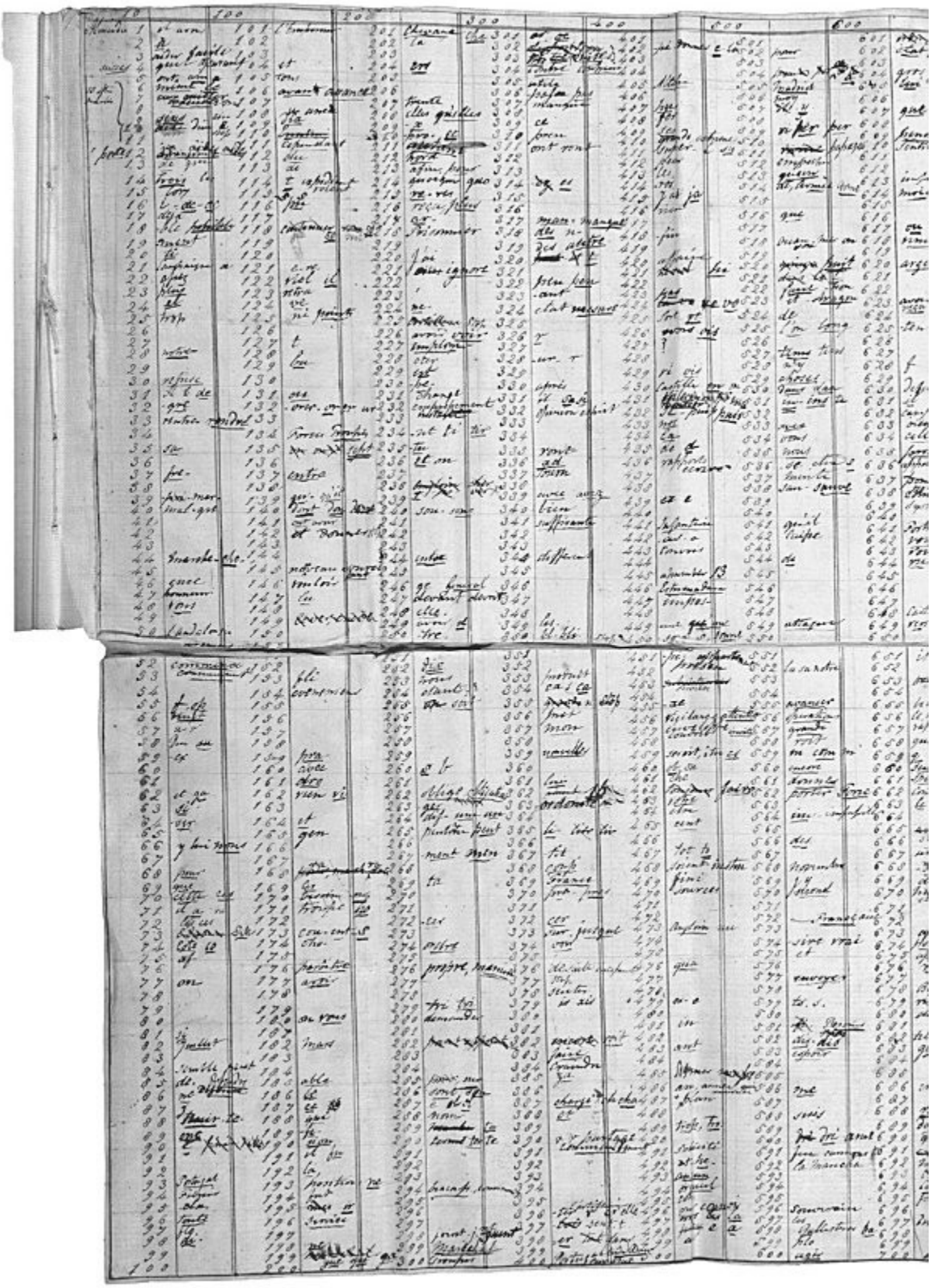
Am apreciat în mare măsură oportunităţile ce mi s-au ivit în timpul conferinţelor din croazierele istorice organizate de compania Swan Hellenic şi în timpul prezentării programelor radio şi TV la BBC pentru a explora unele dintre locurile importante pentru activităţile de informaţii descrise în *Lumea secretă*. În timpul călătoriilor cu inimitabila Minerva, printre locurile vizitate s-au numărat Arhanghelsk, muntele Nebo şi camerele pentru activităţi de informaţii din Palatul Dogilor din Veneţia. În era lui Elţin, BBC mi-a îndeplinit dorinţa de a lua interviuri la sediul fostului KGB (actualmente FSB), în Lubianka. Am învăţat multe de la producătorii BBC cu care am lucrat, mai ales de la Ian Bell. În deceniul în care am lucrat împreună la seria anuală a canalului de Radio 4 intitulată „What If?”, Ian m-a încurajat să prezint programe despre istoria antică, medievală şi recentă – un privilegiu rar pentru un specialist în istorie modernă.

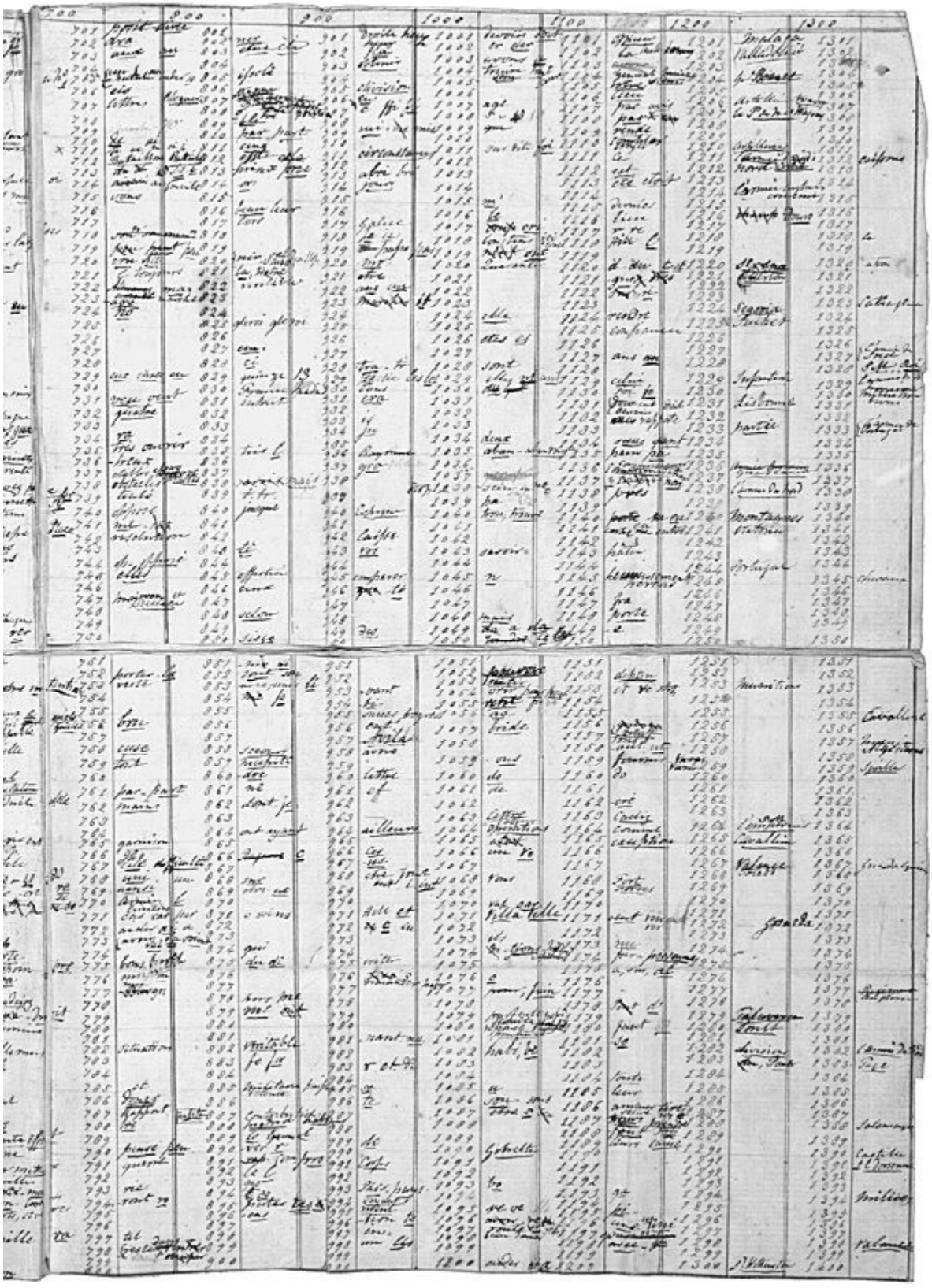
Studenţii de la Universitatea Cambridge de la care am avut multe de învăţat în timp ce predam istoria serviciilor de informaţii se înscriu în descendenţa istorică a lui Cristopher Marlowe şi a Angliei Elisabetane. Discuţiile cu studenţii din perioada în care scriam *Lumea secretă* m-au făcut să-mi dau seama de modul în care chiar şi studenţii mai tineri rezonează cu subiectul. În 2015, am fost membru al juriului pentru programul pentru copii al BBC TV *Blue Peter*, episodul Operaţiunea PETRA, al cărui scop era să-i identifice pe cei mai buni potenţiali spioni britanici cu vârste cuprinse între 8 şi 14 ani. Prima sarcină a finaliştilor care petreceau un weekend la Manchester era să

identifice şi să găsească un tablou misterios care s-a dovedit a fi portretul lui Marlowe (o copie a originalului aflat la Colegiul Corpus Christi) în Galeria de Artă din Manchester. Cei trei câştigători – doi în vârstă de zece ani şi unul în vârstă de treisprezece ani – şi-au primit certificatele de la Directorul General al MI5 (dar nu au fost recrutaţi) la sediul din Londra al Serviciului, unde camerele de televiziune au fost primite pentru prima dată cu această ocazie.

Cartea mea este dedicată celor şapte tineri membri ai familiei mele care mi-au servit constant ca sursă de inspiraţie în timp ce scriam *Lumea secretă*.

Christopher Andrew
Martie 2018

Cea mai importantă lovitură britanică în domeniul decriptării din secolul al XIX-lea: o parte din soluţia din 1812 a lui George Scovell pentru „Marele Cifru de la Paris” al lui Napoleon.

Index

A

Abdullah (fiul lui Abu Bakr) 111
Abdullah, hanul din Şirvan 182
Abdullah ibn Atik 113, 114
Abdullah ibn Jahsh 111
Abdur Rahman, emir afgan („Emirul de Fier”) 484
Abedin, Moinul 12, 828
Abedi, Salman 870
Aberdare, Lord 460
Aberdeen, Lord 413, 421, 424, 466, 1000
Ablis, Geoffroy d’ 128
Abu al-Fadl al-Abbas 111, 112
Abu al-Faraj al-Isfahani 122
Abu Bakr 111, 118
Abu Jihad 841
Abu’l Abbas As-Saffah 121
Abu Rafi 113, 114
Abu Sufyan 112, 116
Acheson, Dean 768
Adam, Robert 351
Adams, Arthur Alexandrovici 762, 763
Adams, John 342, 347, 358
Adcock, Frank 594
Addington, Henry 389, 390
Addison, Joseph 159, 160, 351, 874, 963
Adrian, împărat roman 98
Agasse, Guillaume 132
Ageloff, Sylvia 715
Agis al II-lea, rege spartan 51
Ahmad, Rauf 829
Akram, A.I. 118, 874, 957, 958
Alaric, căpetenie vizigotă 105, 914
Al-Asbahani 110
Al-Baladhuri (istoric) 120
Albam, Abram Mironovici 711
Albert, dr. Heinrich 598
Alberti, Leon Battista 155, 156, 875
Alcibiade 45, 49, 50, 51, 52, 947
Aldegonde (Philips de Marnix, Lord de Saint-Aldegonde) 6, 169, 170, 199, 200, 201, 968
Aldrich, Winthrop W. 693
Aleksandrovici, Viaceslav Alekseevici 636
Aleksandru I, ţarul 393, 397, 405, 416, 422, 430, 570, 571
Alekseev, Aleksandr 791
Alekseev, generalul Mihail 557
Alembert, Jean d’ 337
Alexandra, ţarina (soţia lui Nicolae al II-lea) 573
Alexandru cel Mare 41, 53, 63, 79, 385, 878, 946, 948
Alfield, Thomas 204
Alfonso al XIII-lea, regele Spaniei 492
Alford, dr. Sidney 869
Alford, Stephen 223, 875
Ali, Abdullah Ahmed 869
Al-Jahiz 958
Al-Khatmi, Umayr ibn Adiy 114
Al-Kindi, Yaqub ibn Ishaq 7, 16, 123
Allenby, feldmareşal viconte Edmund 10, 645, 646, 907
Allende, Salvador 788, 789, 791, 796
Allen, Sir Mark 846

Allen, William 203, 204, 209
Al-Mahdi 122
Al-Mamūn, calif 122
Almereyda, Miguel 630
Al Mubarakpuri, Safiur Rahman 15, 16, 875, 944
Alonne, Abel Tasien d' 306
Al-Sahaf, Muhammad Said („Comical Ali"/„Bagdad Bob") 853
Alvensleben, contele 538
al-Zawahiri, Ayman 826, 829
Amalric, Arnaud 127
Ambrose, Stephen 770
Ames, Aldrich 787, 813, 816, 818, 820, 1035
Ammianus Marcellinus 103, 104, 956
Ampthill, Lord 536
Amr ibn al-A'as 119, 874, 958
Ana de Austria 154, 234, 235, 236, 239, 247, 290, 302, 303, 305, 306, 307, 308, 311, 313
Ana (socrul lui Caiafa) 40
Ancre, Concino Concini, marchiz d' 235
Andreev, Nikolai 637, 638
André, John 351, 354
Andrew, Christopher 552, 666, 751, 766, 876, 877, 878, 887, 890, 892, 899, 902, 909, 910, 917, 921, 924, 925, 928, 947, 970, 1008, 1025, 1027, 1029, 1032, 1033, 1035, 1036, 1044, 1046
Androcle (demagog atenian) 50
Andropov, Iuri 131, 159, 788, 790, 791, 795, 796, 797, 798, 802, 1033
Androsov, Iuri 798, 1033
Angiolillo, Michele 495, 496
Anne, regina Angliei 154, 934, 941, 980
Antraigues, conte d' 397
Arafat, Yasser 841
Aragon, Caterina de 153, 154
Archibald, James F.J. 600
Arco, Antonio de 234, 235, 236
Argenson, conte d' 324
Ariovist (conducător german) 65
Aristandros din Telmessos 55
Aristotel 15, 52, 53, 123, 878, 947, 948
Arisue, general-maior Seizo 761, 762
Arlington, conte de, Sir Henry Bennet 270, 271, 274, 275
Arminius (conducător al cheruscilor) 91, 92
Armstrong, Karen 16, 878, 957
Arnold, Benedict 354, 928, 987
Arnold, John 299
Arrianus din Nicomedia 55, 878
Artagnan, Charles d' 282, 925, 978
Arundel, Charles 215
Ascham, Anthony 256, 257
Ashkenazi, Solomon Nathan 152
Asim ibn Thabit 115
Asma bint Marwan 114
Asquith, Herbert 19, 525, 543, 873
Assange, Julian 855, 856, 862
Aston, Sir George 26, 518, 878, 945
Astor, Vincent 693, 694, 696, 697, 699, 893, 1022, 1023
Atahualpa, conducător incaş 166
Atatürk, Mustafa Kemal 150, 806
Atta, Mohamed 832
Atterbury, Francis, episcop de Rochester 315, 316, 317, 318, 319, 322, 982
Attila, conducător al hunilor 104, 106, 107, 108, 109, 203, 900, 912, 955, 956
Attlee, Clement 771, 778, 846, 847, 881
Atwan, Abdel Bari 807, 1034
August, împărat 91, 92, 93, 97
Aurelius Victor 99, 878, 955

Ay (vizirul lui Tutankhamon) 35, 36
Azev, Evno 10, 503, 504, 505, 506

B

Babington, Anthony 6, 206, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 220, 226, 233, 470, 969, 970
Bacon, Anthony 218, 221, 222, 970
Baden-Powell, Robert 515, 516, 879, 1004
Baden, prinţul Max de 651
Badoer, Angelo 237
Badoglio, mareşalul Pietro 695
Bagration, prinţesa Catherine 422, 423
Bahadur Shah (ultimul conducător mogul) 471
Bailly, Charles 197, 198, 967
Baines, Richard 204, 205, 206, 210, 218, 219, 220
Bakatin, Vadim V. 808, 809
Baker, James A. 808, 1035
Balasy-Belvata, Jules de 530
Baldwin, Stanley 664, 666, 667, 668, 669, 701, 1020
Balfour, Arthur J. 600, 601, 619, 623, 627, 628, 659, 893, 923, 1015
Ball, Joseph 665, 666
Balta'ah, Hatib ibn Abi 115
Bancroft, Edward 343, 344, 345, 346, 347, 348, 931, 985, 986
Bangya, János 452
Barbès, Armand 437, 442, 996
Barclay de Tolly, Mihail 9, 405, 407, 411, 412, 570
Barclay, Sir George 301, 980
Barillon, Paul, marchiz de Branges 287, 288
Barkstead, John 269, 270
Barnes, Jonathan 53, 879
Barot, Dhiren 12, 870, 871
Barras, amiral de 356
Barrère, Camille 559
Barr, Joel 764
Barry, Madame du 338
Bastian, Madame Marie-Caudron („Auguste") 527, 528
Bates, David Homer 472
Batiuşin, general N.S. 629
Bavis, Mark 832
Bazeries, Étienne 527, 529, 531, 537, 539, 880, 1005
Bazna, Elyesa 753
Beale, Robert 217
Beardall, căpitan John R. 721, 722, 724, 725, 726, 729, 731
Bearden, Milt 792, 880, 1032
Beard, Mary 99, 880, 906, 950, 955
Beatty, amiral conte David 588, 589, 590, 601, 602, 603, 604, 930, 1012, 1014
Beauchamp, Alphonse de 394
Beaumarchais, Pierre-Augustin Caron de 339, 340
Beaverbrook, Lord 623
Bedborough, George 496
Bedell Smith, Walter 435
Beevor, Antony 743, 880
Begin, Menahem 840
Behn, Aphra 9, 272, 273, 274, 351, 937, 977
Belasyse, John 260
Belchem, J.C. 438, 880, 996
Bellarmine, Robert 136, 900
Bell, Eddie 592, 617, 618, 619, 1046
Ben Ali, preşedintele Tunisiei 856
Benavides, Cristobal de Benavente y 241
Benckendorff, general Aleksandr Kristoforovici von 431, 933
Benedict al XII-lea, papa (Jacques Fournier) 132
Ben-Gurion, David 840
Bennett, Ralph 735

Bentivoglio, Guido 236
Bentley, Elizabeth 771
Berchtold, Leopold 558
Beresford, general William 401
Bergman, dr. Ronen 840, 841, 881, 1038, 1045
Beria, Lavrenti 10, 136, 184, 514, 711, 718, 751, 752, 765
Berle, Adolf A. 696, 727, 759, 760, 1025
Berlin, Isaiah 432
Bernard, Martin 442
Bernardo, Lorenzo 152
Bernard, Simon 456
Bernstein, Carl 858
Bernstorff, Johann Heinrich von 429, 595, 598, 614, 619, 621, 892, 994
Berthier, mareşal 397
Bertin, Rose 340
Berwick, duce de 298, 300, 301, 312, 980
Bethmann Hollweg, Theobald von 560, 561, 562
Bevan, colonel J.H. 748, 754
Bevin, Ernest 840
Bew, John 24, 846, 881, 944, 995, 1039
Bienvenu-Martin, Jean-Baptiste 563
Bigelow, John 485, 486
Bignon, Louis de 405
Binder, baron Franz von 426
Bingham, John 486
bin Laden, Osama 12, 119, 805, 806, 807, 824, 826, 828, 829, 830, 833, 836, 870, 871, 958, 1034, 1037
Birch, Frank 594, 601
Bismarck, maior Busso von 449, 454, 570, 597
Bissell, Richard 83
Black, Jeremy 882
Blaine, James G. 487
Blair, Tony 844, 845, 846, 847, 849, 882, 897, 920, 932, 1039
„Blanchardie, Martin” 374, 375
Bland, Sir Nevile 709
Blanning, Tim 245, 882, 973, 978, 984, 993, 1045
Blanqui, Auguste 436, 437, 442, 882, 996, 997
Blencowe, William 304, 305, 306, 313, 977, 980
Bliumkin, Iakov 637, 638
Blücher, Gebhard Leberecht von 415, 590, 915
Blunt, Anthony 712, 745, 746, 749, 750, 758, 882, 1000, 1024
Bodanski, Yossef 827
Bogolepov, N.P. 502
Bogrov, Dmitri 505
Bohlen, „Chip” 678, 883, 1021
Boisdeffre, general Raoul de 529
Boleyn, Anne 154
Bolingbroke, viconte 319
Bonaparte, Joseph 403
Bonaparte, Napoleon 383, 385, 387, 390
Bonar Law, Andrew 662, 663, 664, 1019
Bonci-Bruevici, Vladimir 640
Bonham, Sir George 508, 926, 1010
Bonis, François 324
Bonner, Elena 802
Bonneval, baron de 331
Bonrepaus, Usson de 287, 288
Bonsall, Arthur „Bill” 737, 772, 773, 883, 1028, 1030
Booth, John Wilkes 500
Booth, Sir George 264, 265, 976
Borghese, Pauline 407
Boudicca, regina 95, 96, 97
Bougainville, amiral Louis-Antoine de 372

Bouillé, marchiz de 365, 366
Bourdin, Martial 495
Boyce, Ernest 640, 658
Boy-Ed, căpitan Karl 599, 600, 601
Boyle, Edward 740
Braddock, general Eduard 350
Bradshaw, John 253
Bradstreet, Dudley 327, 983
Braithwaite, Sir Rodric 478, 484, 884, 1001
Bratton, colonel Rufus S. 722
Brejnev, Leonid 788, 790, 795, 797
Bresci, Gaetano 494, 498
Breteuil, marchiz de 364, 365, 927
Briand, Aristide 669, 670
Bridd, John 191
Brillon, Madame de 346
Browning, locotenent-colonel Freddie 666
Browning, Oscar 362
Bruce, David 693
Brücker, Martin-Joseph 527
Bruneau, Jacques 233
Bruno, Giordano 136, 206, 883, 968
Brunswick-Lüneburg, casa de 295, 296
Brusilov, general Aleksei 570, 574, 575, 629, 885, 893, 1011
Buchanan, Sir George 573, 575, 632, 1010, 1011
Buckingham, George Villiers, duce de (favoritul lui Iacob I) 229, 238, 239, 241, 242, 274
Buharin, Nikolai 688
Bulgakov, Mihail 173, 174
Buller, general Sir Redvers 517
Bullitt, William C., Jr. 678, 695, 699, 917
Bülow, Bernhard von 521, 525, 530, 538, 540, 548
Bundy, William F. 738, 1027
Burgess, Guy 712, 745, 772
Burgoyne, general John 346
Burke, Edmund 371, 373
Burke, Frank 598
Burke, Harry 799
Burţev, Vladimir 504
Bush, George H.W. 89, 144, 770, 793, 811, 812, 814, 815, 830, 831, 834, 835, 837, 838, 844, 848, 852, 876, 885, 961, 1037, 1038, 1040
Bushnell, Prudence 825, 1036
Bussche-Haddenhausen, baron Hilmar von dem 561
Bussy, François de 325, 326, 327, 332, 334, 335, 983, 984
Bute, conte de 334, 335
Byrne, James F. 768
Byron, Lord 161

C

Čabrinović, Nedeljko 510, 511, 512, 513
Cadogan, Sir Alexander 703, 838
Cadogan, William 303, 306, 980
Cadoudal, Georges 391
Caesar, Julius 931, 950, 951
Caiafa (înalt preot) 40
Caillaux, Joseph 547, 548, 554, 631
Caillaux, Madame Henriette 555, 563
Cairncross, John 712, 744, 745, 886, 1027
Calchas (divinator mitic) 57
Caleb (spion biblic) 28, 29
Caligula, împărat roman 94, 95, 97, 173, 954
Callen, Sylvia 686, 716
Callwell, general-maior 515
Calmette, Gaston 554, 555, 563

Cambridge, feldmareşal duce de 477
Cameron, David 857, 871
Cameron, dr. Archibald 330
Campion, Edmond 203, 204, 968
Canaris, amiral 753
Canning, George 397
Cannon, James 686, 716
Cánovas del Castillo, Antonio 492, 495
Cao Cao, conducător militar chinez 77
Capello, Carlo 154
Cardigan, James Brudenell, al şaptelea conte de 464
Cardonnel, Adam de 303
Cardwell, Edward 477, 478
Cardwell, John M. 31, 886
Carlos I, regele Portugaliei 492
Carlyle, Thomas 439, 857, 886
Carmarthen, Lord 361
Carnot, Sadi, preşedintele Franţei 492, 494, 495, 498, 513
Carol al II-lea, regele Angliei 254, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 273, 274, 275, 277, 278, 287, 298, 328, 977
Carol al IX-lea 232
Carol al VI-lea, regele Franţei 192
Carol al V-lea, împăratul Sfântului Imperiu Roman (Carol I al Spaniei) 140, 147, 151, 158, 164, 166
Carol al XII-lea, regele Suediei 313, 314
Carol al X-lea, regele Franţei 432, 433, 434
Carolina, regină 326, 892, 907
Carol I, regele Angliei 242, 243, 244, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 259, 267, 268, 269, 271, 275, 314
Carson, Sir Edward 631
Carter, Jimmy 804
Carter, John Franklin („Jay Franklin”) 693
Cartier, colonel François 644
Cartledge, Paul 54, 886, 948, 949
Casanova, Giacomo 160, 912
Caserio, Sante 494, 495, 496
Casey, Bill 792
Casimir, duce Ioan 214
Cassius Dio 95, 886, 951, 954, 955
Castelnau, Michel de 206
Castelnau, Pierre de 126
Castlereagh, Lord (Robert Stewart) 390, 413, 421, 422, 423, 427, 428, 429
Castro, Fidel 83, 777, 788, 789, 791
Catesby, Robert 227, 228, 971
Cattley, Charles (alias Calvert) 465, 466, 999
Caux, Bernard de 128
Cavagnari, maior Sir Louis 482, 483, 484
Cavendish-Bentinck, Victor 707
Cave, Sir George 633
Cebrikov, Viktor 801
Cecil, Robert 224, 225, 226, 227, 759, 970, 971
Cecil, Sir Robert (conte de Salisbury) 222, 223, 224, 885
Cecil, William (Lord Burghley) 182, 183, 185, 186, 190, 194, 195, 196, 197
Celiadnin-Fedorov, prinţ Ivan Petrovici 175
Cerkasov, Nikolai 174
Cerniavski, Mihail 683, 684
Cernîşev, Alexandr 407, 408, 411, 570, 571
Cernomazov, Miron 506
Chaloner, Richard 251, 974
Chamberlain, Austen 667, 668, 1020
Chamberlain, Joseph 516, 530, 532, 533
Chamberlain, Neville 665, 701, 703, 705
Chambers, Whittaker 759, 771, 887, 961, 962, 1042

Chamillart, Michel de 303, 304
Champagny, Jean-Baptiste de Nompère de 392, 408, 409
Chancellor, Richard 178, 179, 180, 181, 182, 183, 189, 449, 935, 964, 965
Chandler, Arthur B. 472, 887, 993
Chapman, Eddie 749, 887
Charteris, general de brigadă John 581, 606, 607, 609, 610, 642, 644, 645, 646, 647
Chasteau-Martin, Henri 223
Châteauneuf, baron de 209
Chauvelin, Germain 325, 884, 983
Cheney, Dick 835
Cheval, Joseph 453
Chin, Larry Wu-tai 88, 953
Chisholm, John 199
Choiseul, duce de 334, 338, 923, 984
Cholmeley, Richard 220
Christiancy, Isaac P. 487
Chrysaphius 107
Churchill, John (ulterior duce de Marlborough) 290, 298, 980, 981
Churchill, Winston 6, 20, 75, 389, 517, 546, 549, 584, 585, 586, 588, 589, 590, 591, 600, 601, 603, 610, 611, 625, 640, 657, 660, 662, 664, 667, 677, 690, 691, 697, 701, 706, 707, 708, 709, 710, 717, 720, 724, 727, 729, 732, 735, 736, 740, 745, 748, 749, 752, 753, 756, 757, 768, 770, 778, 837, 846, 862, 871, 914
Church, maior G.R.M. 536
Church, Ralph Edwin 776, 777, 779
Church, senator Frank 788
Ciano, conte Galeazzo 30
Cicerin, Gheorghi 661
Cicero 57, 64, 67, 70, 887, 916, 949, 950
Cincar-Marković, Dimitrie 508
Clam-Martinic, conte Karl 424, 995
Clapper, general James 807
Clarendon, al 4-lea conte de 456
Clark, Christopher 406, 564, 888, 984, 992, 993, 997, 1003, 1007, 1008, 1009
Clarke, Sir William 399, 400, 1013, 1014
Clarke, William F. 602
Claudiu, împărat roman 94, 95, 96, 97
Claudius Pulcher 57
Clausewitz, Karl von 28, 73, 888, 945
Clayton, general de brigadă Gilbert F. 607
Clemenceau, Georges 530, 630, 631, 669
Cleveland, Grover 500
Clifford, Clark 777
Clifford, Sir Thomas 274
Cline, Ray 779
Clinton, Bill 812, 814, 815, 824, 826, 830, 888, 1035, 1036
Clinton, Sir Henry 349, 353, 354, 355, 356, 357
Cobban, Alfred 363, 364, 382, 888, 988, 989
Cobb, Richard 375, 888, 989
Cohen, Lona 772
Cohen, Morris 772
Coke, Sir Edward 222
Coke, Sir John 238, 243, 253
Colbert, Jean-Baptiste 247, 249, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 293, 310, 883, 934, 974, 978
Colby, William 788, 839
Coleman, Edward 278
Coleridge, Samuel Taylor 384
Colonna, Marco Antonio 157
Colt, Henry 299
Columb, Christofor 8, 148
Comey, James B. 866
Commodus, împărat roman 97
Conan Doyle, Sir Arthur 483, 484
Condé, Henric al II-lea de Bourbon, prinţ de 240

Condé, Ludovic de Bourbon, prinţ de 374
Conquest, Robert 862, 889, 892, 900, 912, 920, 940, 963, 1041
Conrad, Joseph 495
Constant, Benjamin 432, 433
Constantini, Francesco 677
Constantin, împărat roman 47, 98, 100, 101, 102
Constantini, Secondo 677
Constantin, Mare Duce 423, 430, 434
Conti, prinţ de 287, 324
Conway, Sir Edward 239
Coolidge, Calvin 672, 673
Cooper, dr. Tarnya 193
Cooper, Duff 409, 749
Cooper, James Fenimore 359, 360
Corbet, Miles 269, 270
Corbiere, Anthony 315, 982
Cornwallis, Lord 9, 355, 356, 357
Cortes, Hernán 8, 161, 162, 924
Cotton, Joseph P. 674
Courland, ducesa de 424
Coventry, Sir Henry 277
Cox, general de brigadă Edgar 642, 643, 644, 645, 654, 1017
Cradock, Sir Percy 796, 889, 1033
Craig, Daniel 41, 924, 1045
Cranmer, Thomas 142
Cressy, David, Dangerous Talk 324, 890, 977, 980, 989
Creswell, Joseph 237, 972
Creveld, Profesor Van 392, 938, 951, 991
Croissy, Colbert de 293
Cromwell, Oliver 18, 255, 256, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 619, 886, 975
Cromwell, Richard 264, 267, 886
Crone, Matthew 299
Crowe, Sir Eyre 552, 666
Čubrilović, Vasoan 511, 513
Cumberland, duce de 328, 416
Cumming, comandant Mansfield 546, 551, 552, 553, 554, 587, 604, 606, 610, 614, 625, 626, 627, 628, 648, 654, 666, 694
Cunliffe, Sir Barry 68, 95, 890, 951
Currie, Lauchlin 759
Curry, Jack 704, 706, 759, 872, 873, 890, 1043
Curtis Wright, David 101
Curzon, Lord 659, 660, 661, 662, 663, 664, 667, 1019, 1020
Custine, marchiz de 434, 435, 890, 996
Czolgosz, Leon Frank 500, 501

D

D’Abernon, Lord 872
Dalton, Hugh 709
Daniels, Josephus 691
Dansey, Claude 629
Danton, Georges 363, 367, 375, 915, 989
Darnley, Lord 196
Darnton, Robert 324, 890, 983
Dati, Leonardo 155
Davies, Joseph E. 102, 678, 684, 879, 891, 916, 919, 931, 992, 1021
Davis, Jack 855
Davison, F. Trubee 693
Davison, William 201, 968
Deane, Silas 343, 344, 345, 347
Dearlove, Sir Richard 847
Decianus, Catus 96
Defoe, Daniel 307, 981
Delahodde, Lucien 442, 443, 891, 997

Delarue, Francis 301
Delcassé, Théophile 526, 530, 531, 532, 533, 537, 538, 547, 555, 875, 1004, 1005, 1006, 1007
Delessert, Gabriel 442
Demianov, Aleksandr 742, 743
Dendy, Edward 269
Denniston, A.G. „Alastair” 584, 592, 660, 669, 670, 671, 672, 737, 892, 1012, 1015, 1019, 1020, 1027
Deubner, Ludwig 569
Deutsch, Arnold 10, 679, 884, 902
Deutscher, Isaac 425, 685
Dhingra, Madan Lal 709, 710
Díaz del Castillo, Bernal 163, 892
Dickens, Charles 438, 454
Didius Julianus, împărat roman 955
Digby, John 230
Dilks, David 838, 876, 877, 910, 928, 1038
Diocleţian, împărat roman 99
Diodorus Siculus 54
Diomede 42
Dissanayake, Gamini 827
Diviciacus (sau Divitiacus) 67
Dobrînin, Anatoli 790, 798
Dolomieu, Déodat Gratet de 386
Dolon (spion troian) 42
Dönitz, amiral Karl 736
Donovan, William J. „Wild Bill” 695, 697, 698, 699, 727, 893, 936, 938, 1023
Dori, Leonora 235
Dorislaus, Isaac 254, 263
Dorislaus, Isaac (cel tânăr) 262
Dorset, John Frederick Sackville, al treilea duce de 361, 362
Douglas, comandant de aviaţie W.S. 327, 580, 581, 606, 644, 878, 893, 983, 984
Downing, George 263, 266, 267, 269, 270, 271, 390, 457, 467, 471, 611, 618, 660, 703, 706, 707, 748, 778, 847, 976, 977
Draga, regina Serbiei 508, 766
Dragutin Dimitrievici („Apis”) 10, 508
Drake, Sir Francis 213, 216, 217
Drelincourt, Anne, Lady Primrose 329
Dreyfus, căpitan Alfred 519, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 902, 915, 924, 928, 937, 1005
Drummond, Sir Eric 627, 677, 980
Dubois, Louis 396
Duchâtel, Charles Marie Tanneguy 436
Duff, reverendul Alexander 409, 470, 749, 1000
Duggan, Larry 347, 679
Dulles, Allen 14, 83, 87, 88, 777, 821, 831, 893, 953
Dumba, Constantin 601
Dumouriez, general Charles-François 372
Duncan, Abram 438, 896
Duncombe, Thomas 440
Dundas, Henry 385, 387, 389
Dunlap, sergent-major Jack E. 774, 938
Duroc, Géraud 395
Duval, Émile Joseph 630

E

Ebner, Hermann 453
Ecaterina cea Mare 332
Écija, Francisco Fernández de 230
Edekon (emisar hun) 106, 107, 109, 956
Eden, Anthony 677, 709
Eden, William 343, 345, 362
Edmonds, general-maior Sir James 518, 543, 544, 1004
Eduard al III-lea, regele Angliei 191

Eduard, prinţ de Wales (viitorul Eduard al VI-lea) 497, 498
Efialte din Trachis 44, 45
Eisenhower, Dwight D. 60, 109, 213, 734, 749, 758, 770, 779, 783, 811, 872, 894, 950
Eisenstein, Serghei 172, 174
Eitingon, Leonid 715
Ejov, Nikolai 10, 136, 174, 184, 514, 683, 684, 689, 711, 718
Elbeuf, ducele şi ducesa de 236
Elena din Troia 42
Elibank, Alexander Murray de 329, 330
Eliot, George 203
Elisabeta (Elizaveta), împărăteasa Rusiei 320, 336
Elisabeta, împărăteasa Austriei 492, 495
Elisabeta I, regina Angliei 8, 17, 135, 167, 170, 171, 182, 186, 190, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 202, 204, 205, 207, 208, 210, 211, 217, 221, 223, 225, 226, 255, 611, 679, 966, 969, 1044
Elliot, Hugh 362, 363, 987
Elliott, John 244, 247, 894, 924, 929, 973
Ellis, Havelock 496
Ellis, John 275, 977
Ellsberg, Daniel 859, 900, 1040
Elţin, Boris 772, 809, 810, 812, 815, 816, 1046
Emmery, Joseph 414
Engels, Friedrich 444, 445, 447, 448, 452, 461, 894, 919, 943, 948, 997
Enukidze, Abel 682
Éon de Beaumont, cavaler d’ 9, 339, 340, 985
Ernest, prinţ, duce de Cumberland 416, 640, 658, 840, 876, 891, 898, 903, 904, 919, 935, 936, 941
Erskine, Ralph, „William Friedman’s Bletchley Park Diary” 737, 894
Erskine, Thomas 379
Eschil 47
Essex, conte de 220, 221, 222
Estaing, amiral d’ 345
Esterhazy, Ferdinand 528, 529
Eugénie, împărăteasă 454, 456
Evans, Jonathan 25, 868
Evans, Sir Richard 449
Evelyn, John 268, 270, 887
Ewart, general-locotenent Sir John Spencer 542, 552
Ewing, Sir Alfred 583, 584, 585, 587, 592, 593, 594

F

Fabius Maximus, Quintus 60, 61, 412, 950
„Fagot, Henri” (agent al lui Walsingham) 194, 206
Falkenhayn, Erich von 565, 574, 596, 895, 1010
Falkland, Lucius Cary, al doilea viconte 250, 918, 974
Faunt, Nicholas 205, 218, 907, 968, 970
Fawkes, Guido („Guy”) 228, 229, 278, 440, 971
Federovici, Pavel 682
Fellers, colonel Bonner 733, 734
Fellwock, Perry 859, 860, 925
Felt, Mark 858, 859, 1041
Felton, John 197
Ferdinand al III-lea, regele Castiliei 137
Ferdinand al II-lea, împărat Habsburg 244
Ferdinand al II-lea, regele Aragonului 137
Ferdinand I, împăratul Austriei 443
Ferner, Robert O. 700
Feron, Laurent 207, 969
Ferrand, W.B. 438
Ferris, John 770, 895, 1001, 1006, 1017, 1026
Ferry, Abel 564
Fersen, conte Hans Axel von 364, 365, 366
Fetterlein, Ernst 524, 525, 572, 574, 659, 661, 669, 1011, 1019, 1020

Fiévée, Joseph 395, 938
Figl, Andreas 560, 561, 562
Figliazzi, Giovanni 212
Figueres Ferrer, José 791
Filip al III-lea, regele Spaniei 6, 229, 230, 231, 234, 237, 246, 971
Filip al II-lea, regele Macedoniei 53, 54
Filip al II-lea, regele Spaniei 13, 17, 109, 140, 141, 142, 143, 166, 167, 168, 169, 170, 180, 181, 194, 196, 197, 199, 201, 202, 212, 222, 223, 229, 237, 948, 967
Filip al IV-lea, regele Spaniei 231, 237, 238, 242, 243, 244, 245, 246, 247
Filip al VI-lea, regele Franţei 133
Filip al V-lea („cel Înalt”), regele Franţei 132, 133
Fiodor al II-lea, ţar (Fiodor Borisovici Godunov) 189
Fiodor I, ţar 187, 189
Fisher, amiral Sir John 585, 588, 589, 591
Fisher, Sir Warren 705
Fish, Hamilton 486
Fitin, Pavel 716, 717, 718
Fitzgerald, Lord Robert 362
Flaminius, Gaius 59, 60
Flashman novels 467
Fleming, Ian 699, 896, 917, 987
Fletcher, Giles 154, 187, 188, 189, 896, 935, 966
Fleury, cardinal 326, 452
Flint, Charles 389
Florus, Lucius Annaeus 92, 954
Flotow, Hans von 562
Flynn, Michael 438
Foch, mareşal Ferdinand 643, 645, 654
Fogolino, Marcello 242
Fondère, Hyacinthe 547
Forrestal, James 768
Fort Duquesne (acum Pittsburgh) 350
Fort Meade, Maryland 770, 771, 774, 814
Fouché, Joseph 394, 395, 396, 414, 439, 440, 485, 490, 903, 938, 991, 996
Fouquet, Nicolas 281, 282
Fouquier-Tinville, Antoine 375, 376
Fournier, Jacques, episcop de Pamiers 131, 132, 894, 959, 960
Francisc al II-lea, regele Franţei 194, 196
Francisc (Franz) I, împăratul Austriei 410, 416, 419, 423, 425
Franklin, Benjamin 11, 20, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 355, 357, 358, 363, 693, 897, 908, 922, 929, 931, 943, 985, 986, 987, 1022
Franz Ferdinand, arhiduce 510, 511, 512, 513, 514, 535, 558
Franz Joseph, împăratul Austriei 443, 512
Fraser, Lionel 601, 897, 971, 977, 1000
Frederic al II-lea („cel Mare”), regele Prusiei 323, 330, 331, 333, 336, 337, 393, 984
Frederic al II-lea, regele Danemarcei 177, 337
Frederic I, duce (ulterior rege) al Prusiei 293
Frederic Wilhelm al III-lea, regele Prusiei 406, 407
Frederic Wilhelm al IV-lea, regele Prusiei 443, 446, 447, 448, 453
French, mareşal Sir John 317, 566, 579, 586, 606, 876, 877, 881, 887, 888, 889, 890, 893, 894, 902, 903, 908, 915, 920, 921, 927, 931, 936, 937, 939, 980, 988, 989, 990, 998, 1009, 1012
Friedman, William F. 646, 647, 659, 673, 674, 700, 737, 738, 894, 898, 918, 1017, 1019, 1020, 1021, 1027
Fritigern, conducător vizigot 104, 105
Frizer, Ingram 220
Frost, John 379
Fuchs, Klaus 765, 766, 772
Fuller, profesor William C. 577, 898
Fuller, Thomas 188
Fuller, William 299, 980

G

Gabriel, Richard 63
Gaddafi, Muammar 770, 844, 845, 861, 877, 1039
Gaddis, John Lewis 22, 790, 898, 944, 1032
Gama, Vasco da 148
Gandhi, Indira 85, 789
Gandhi, Mahatma 85
Gandhi, Rajiv 827
Gardiner, Lord 847
Gardiner, S.R. 250
Garfield, James A. 500
Gasperi, Alcide de 778
Gates, Robert 784, 792, 799, 808, 810, 811, 814, 853, 855, 858, 899, 1032, 1033, 1035, 1041
Gaultier, abatele François 309
Gaunt, amiral Sir Guy 599, 600, 616, 617, 621, 628, 899, 1013, 1015
Geddes, Sir Auckland 671
Gehlen, general-maior Reinhard 742
Genêt, Stéphane 326, 983, 984
George al III-lea, regele Marii Britanii 79, 335, 347, 348, 351, 355, 356, 357, 363, 379, 386, 987
George al II-lea, regele Marii Britanii 325, 326, 327, 328, 330, 335
George al IV-lea, regele Marii Britanii 426
George I, regele Greciei 492
George I, regele Marii Britanii (George Louis I de Hanovra) 9, 295, 296, 303, 306, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 322, 738, 769, 981
George William de Celle 295, 296
Gérard, Balthasar 202, 907, 971
Gerlach, Leopold von 454
Germanicus (nepotul lui Tiberiu) 92
Gerolymatos, André 45, 899, 1045
Gherasimov, A.V. 503
Gherşuni, Grigori 502
Giancana, Salvatore „Sam” 83
Giavarina, Francesco 263
Gifford, Gilbert 194, 209, 214, 969
Gilbert, Sir Martin 770, 899
Giles, Dr. Lionel 87, 936, 952
Gisevius, Hans-Bernd 753
Giustiniani, Sebastiano 153, 154, 899, 962
Given-Wilson, Chris 191, 900, 967
Gladstone, William Ewart 485, 490, 927, 1001
Gladwell, Malcolm 858, 859, 900, 1040
Gleichen, Lord Edward 515, 518, 519, 900, 1004
Godfrey, amiral John 698, 1018
Godfrey, Sir Edmund Berry 277, 977
Godunov, Boris 187, 189, 924, 966
Godunov, Semen Nikitîci 189
Goebbels, Joseph 743
Goffe, Thomas 271, 272, 977
Goldbach, Christian 320, 321, 923, 983
Goldheim, Friedrich 454
Golovin, Petr 188
Goltz, baron Bernhard von der 336
Gonse, general Charles-Arthur 529, 530
Gorbaciov, Mihail 785, 800, 801, 802, 803, 807, 808, 809, 820
Gordian I, împărat roman 94
Gordievski, Oleg 12, 798, 799, 800, 818, 819, 820, 1031, 1033, 1034, 1044
Gore, Al 830
Göring, Hermann 739, 851
Gorski, Anatoli Veniaminovici 712, 746, 760
Görtz, Georg Heinrich von 313, 314
Gough, general Sir Hubert 643
Gower, conte 362, 363, 365, 374, 885, 987, 988
Grabež, Trifko 510, 511, 513

Graham, Sir James 439, 441
Grant, Colquhoun 415, 993
Grant, Ulysses S. 475, 486
Granville, conte 485, 927, 987, 1001
Grasse, amiral de 356
Graţian, împărat 104
Gray, Nigel de 191, 525, 550, 562, 566, 595, 615, 616, 622
Greene, Graham 679, 1021
Greene, Mary 275
Greenglass, David 766
Greif, locotenent de poliţie 451, 452
Grenville, Lord 367, 369, 370, 371, 372
Grenville, Sir John 266, 976
Grew, Joseph C. 721
Grey, Sir Edward 1008
Grigore al IX-lea, papă 127, 130, 131
Grigore al XIII-lea, papă 193
Grigore al XIV-lea, papă 168
Grigulevici, Iosif 11, 83, 713, 715, 781, 782
Gromîko, Andrei 790, 791
Guaras, Antonio de 200
Guerchy, conte de 339
Guiscard, Antoine de 308, 309, 910, 981
Guise, duce de 167, 195, 207, 208, 215
Gustafson, Dr. Kristian 788, 891, 902, 931, 958, 1032, 1045
Gustav Adolf, regele Suediei 244
Gwynne, H.A. 664
Gwyn, Nell 274
Gyllenborg, conte Karl 314, 916, 981

H

Haddad, Wadi 841, 1038
Hager, baron Franz von 419, 420, 421, 422, 423, 427, 993, 994, 995
Haig, mareşal conte Douglas 581, 606, 608, 609, 610, 611, 642, 643, 644, 645, 646, 652, 654, 880, 1011, 1013, 1014, 1017, 1018
Haines, Gerald 836, 902, 1037
Haldane, R.B. 516, 544, 545, 578
Hale, Nathan 351, 353, 879, 930, 986
Halevy, Efraim 32, 945
Halifax, Lord 703, 705, 706
Hall, amiral Sir William Reginald „Blinker” 10, 586, 590, 592, 594, 595, 599, 600, 601, 604, 611, 612, 613, 615, 616, 617, 618, 621, 622, 648, 650, 651, 652, 653, 666, 692
Hall, Theodore „Ted” 765, 766, 786, 1029
Hamilton, James 196, 486, 880, 903, 913, 921, 940, 967, 1000, 1009, 1045
Hanbury Williams, general Sir John 573
Handel, Michael 23, 914
Han Fei (filosof chinez) 73
Hankey, Maurice 611, 613, 623, 669, 930, 1015, 1020
Hannibal (general cartaginez) 58, 59, 60, 61, 62, 63, 915, 950
Hanotaux, Gabriel 530
Hanssen, Robert P. 821, 822, 941
Harari, Yuval 231, 903, 961, 963, 971, 990, 1000
Harcourt, Lewis 586
Harcourt, Sir William Vernon 490
Hardenberg, prinţul Karl August von 424
Hardinge, Sir Charles 523, 524, 525, 618, 619, 660, 912
Hardy, Thomas (secretarul LCS) 379, 380, 541
Harington, Sir „Tim” 660
Harley, Robert 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 910, 970, 981
Harnack, Arvid 679, 680, 716
Harriman, Averell 729
Harris, Sir James 325, 891
Harris, Tomás 755

Harvey, George 468
Hastings, Sir Max 219, 276, 743, 1003, 1004, 1025, 1026, 1027, 1028
Hatfield House 8, 196, 223, 967
Haverna, Jacques-Paul-Marie 537, 539, 554, 1006, 1007
Hayden, general Mike 815, 832, 857, 904, 940, 1035, 1036, 1037, 1040, 1045
Hayes, Rutherford B. 476
Heath, amiral Sir Herbert 552
Heather, Peter 102, 104, 904, 956
Heinsius, Anthonie 290, 303, 305, 306
Helphand, Alexander 624
Henderson, Sir Edmund 461
Henric al II-lea, regele Franţei 194, 239
Henric al IV-lea, regele Franţei 167, 168, 169, 170, 191, 202, 229, 232, 236, 968
Henrietta Maria, regină 239, 252
Henry, maior Hubert-Joseph 527
Herbette, Maurice 555
Herle, William 202, 874
Herman, Michael 769, 785, 799, 904, 925, 977, 1024, 1027, 1030, 1045
Herodot 44, 45, 47, 904, 946, 947
Herschell, Lord 594, 595
Herzen, Aleksandr 435
Hesiod 47
Heuer, Dick 854, 855, 905, 1040
Heydrich, general SS Reinhard 740
Hill, Richard 308
Hilton, Boyd 382
Hilton, Paris 90
Himmat Bahadur Gosavi 399
Himmler, Heinrich 740, 741, 743, 753
Hindenburg, Paul von 624
Hinsley, Harry 737, 738, 905, 1026, 1027
Hintze, Paul von 521, 907, 1004
Hipper, amiral Franz von 587, 588, 589, 590, 603
Hirohito, împărat 725, 768
Hirota (ministru de externe japonez) 676
Hirsch, Wilhelm 450, 451, 452, 998
Hiskey, Clarence 763
Hiss, Alger 11, 347, 679, 759, 760
Hitler, Adolf 13, 30, 75, 93, 391, 560, 599, 677, 690, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 709, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 734, 735, 739, 740, 741, 743, 745, 746, 751, 753, 757, 850, 851, 852, 872, 873, 881, 887, 905, 910, 938, 1013, 1026, 1027
Hoare, Sir Samuel 572, 577, 627, 905, 1010, 1011
Hobart-Hampden, Ernest 670
Hodson, maior W.S.R. 470, 471, 1000
Hoffman, Bruce 24, 823, 836, 877, 1045
Hoffmann, colonel Max 569, 570
Hogarth, D.G. 608, 1014
Hojeda, Alonso de 137
Holford, George 390
Hollis, Lord 280
Holmes, căpitan Jasper 732
Holmes, Richard (istoric militar) 303, 906
Holmes, Sherlock 483
Holt-Wilson, Eric 7, 633, 906, 931, 1028
Holyoake, George 456
Homberg, Octave 532
Homer 14, 42, 43, 45, 46, 53, 472, 897, 906, 946
Honeyman, John 352
Hooker, general „Fightin' Joe" 474, 475
Hoover, Herbert 673
Hoover, J. Edgar 696, 772, 824
Hope, amiral W.W. 587, 938
Hopkins, Harry 725, 726, 885, 888, 902, 906, 914, 921, 922, 933, 968, 1025

Hopman, Albert 521
Hopper, Bruce 851
Hopton, John 141
Horsey, Sir Jerome 182, 186, 187, 188, 966
Ho Şi Min 87
Hötzendorf, Kurt Conrad von 557
House, „colonel” Edward M. 598, 599, 606, 613, 614, 626, 627, 628, 647, 648, 649, 651, 653
Howard, Sir Michael 839, 888
Howe, amiral Lord 583
Howe, Sir Geoffrey 666, 799, 907
Howe, Sir William 351
Hruşciov, Nikita 689, 784, 790, 796, 797
Huber, Aloysius 442, 882, 997
Huddlestone, părintele 258
Hudson, Rex 827
Hughes, Charles Evans 671
Hugo, Victor 454
Hu Jintao, preşedinte chinez 89, 953
Humbert de Romans 127
Humbert, general 388
Hume, David 339
Huntel, comisar de poliţie 450
Huskisson, William 374, 378, 908
Hussain, Tanvir 869
Hussein, Saddam 835, 844, 845, 848, 853, 854, 923, 1040
Hyde, Anne 288
Hyde, Edward (ulterior Lord Clarendon) 257, 260, 267, 887, 975

I

Iacob al II-lea, regele Angliei 255, 279, 287, 288, 289, 290, 291, 295, 297, 298, 299, 301, 305, 311, 975
Iagoda, Ghenrih 136, 184, 514, 681, 683, 684, 688, 689, 1021
Iakovlev, Aleksandr 785
Iakuşev, Aleksandr 658
Ibn al-Haytham 123
Ibn Ishaq (biograful lui Mohamed) 114
Ignatiev, A.A. 557, 908
Ignatiev, Nikolai 467
Iisus din Nazaret 13, 31, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 109, 110, 116, 126, 127, 142, 143, 158, 197
Ilić, Danilo 511, 513
Ingenohl, amiral Friedrich von 587, 588, 589
Inocenţiu al III-lea, papă 126, 127, 959
Ioan al XXII-lea, papă 133, 155
Ioan Botezătorul 36, 143
Ioan Paul al II-lea, papă 838
Iosif I, împărat 306
Iosif (Vechiul Testament) 13, 27
Iosua (Vechiul Testament) 14, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 36, 37, 45, 109, 110, 945
Irarraga, Diego de 233
Isaacson, Walter 344, 345, 908, 985, 986
Isabela, arhiducesă, conducătoare a Olandei spaniole 238, 242
Isabela I de Castilia 137, 139
Iuda Iscarioteanul 13, 39
Iulian Apostatul, împărat roman 100
Iuvenal 69
Ivan al III-lea, „cel Mare” 177
Ivan al IV-lea, „cel Groaznic” 171, 172, 177, 178, 179, 180, 186, 187, 188, 965, 966
Ivanov, general Nikolai 574
Izumi, Kozo 719, 720, 914, 1025

J

Jackson, amiral Thomas 601, 602
Jackson, George 421

Jagow, Gottlieb von 562
James, comandant William „Bubbles” 623
James, Edwin 456
Jaupain, François 304, 305, 306
Jay, John 350, 474, 475, 693
Jeffery, profesor Keith 602, 704
Jellicoe, amiral conte John 550, 588, 589, 602, 603, 604, 623
Jenkinson, Anthony („Anton Iankin”) 180, 181, 182, 183, 185, 186, 965, 966
Jenkins, Roy 148, 326, 740
Jerajić, Bogdan 510
Jervis, maior Thomas Best 463
Jie Xuan 78
Jodl, general Alfred 741
Joffre, mareşal Joseph 566, 567, 579, 909, 1010
Johnson, Thomas R. 160, 228, 329, 672, 738, 878, 895, 909, 963, 1020, 1036
Jones, John Paul 347
Jones, Lord Elwyn 847
Joseph de Paris, părintele (François Le Clerc du Tremblay) 244
Joubert, Charles 375
Joynson-Hicks, William („Jix”) 668
Jukov, mareşal Ghiorghi 743, 750

K

Kab ibn al-Ashraf 113
Kahn, David 34, 64, 313, 651, 910, 911, 962, 963, 968, 972, 979, 980, 983, 985, 986, 992, 993, 1009, 1010, 1013, 1020, 1021, 1025, 1026, 1027, 1045
Kalughin, Oleg 85, 785, 786, 787, 791, 1032, 1033
Kamenev, Lev 506, 687, 710, 713
Kamen, Henry 142, 911, 960, 961
Kamptz, Karl Albert von 431, 995
Kang Sheng 863, 864
Kaplan, Fanya (Dora) 639
Kapnist, Piotr 523
Karpov, Anatoli 802, 912, 1034
Kasahara, locotenent-colonel Yukio 675
Kaşmir, maharajahul din 482
Kaunitz, prinţ Wenzel Anton 9, 18, 322, 323, 419, 420, 421, 424, 560, 931, 936, 983, 1009
Kautilya (sau Chanakya) 72, 79, 85, 911, 919, 933, 952
Kawabe, Torashiro 675
Kaye, Sir John 469
Keill, John 313
Keith, Robert 336
Kelley, Brian J. 821, 822, 1036
Kell, Vernon 87, 546, 549, 550, 551, 554, 567, 568, 610, 632, 633, 634, 665, 702, 704, 705, 873
Kelly, Christopher 64, 104, 912, 955
Kelly, George 315, 316, 317, 982
Kelly, Thomas 912
Kendall, Elizabeth 826, 912, 1037, 1045
Kennedy, căpitan Malcolm 729, 895
Kennedy, preşedinte John F. 109, 341, 500, 738, 780, 789, 1003, 1032
Kent, Tyler 678, 927
Keppel, Alice 498, 914
Kerenski, Aleksandr 577, 628, 629, 632, 633
Kernochan, Frederic 693
Kerrigan, John 307, 981
Keynes, John Maynard 593
Khadija bint Khuwaylid 110
Khalid ibn al-Walid 118
Khalid Sheikh Mohammed 823, 837, 870
Khan, Dr A.Q. 844, 845
Khnumhotep al II-lea, nobil egiptean 34
Khomeini, ayatolah Ruhollah 23, 114, 804, 805, 879

Kibalcici, Nikolai 489
Kicke, Abraham 269, 270
Kiderlen-Wächter, Alfred von 547
Killigrew, Henry 199, 967
Kim Jong-un 862, 863
Kimmel, amiral Husband 727
Kipling, Rudyard 478, 479
Kirby, Michael 863
Kirov, Serghei 681, 683, 687, 916, 1021
Kirpicenko, Vadim 795, 1033
Kishlansky, Mark 302, 913, 972, 974, 977, 978, 980, 981
Kissinger, Henry 78, 79, 87, 88, 913, 952, 953, 961
Kitchener, general Sir Herbert 517, 531, 586, 1012
Klement, Rudolf 714
Kliucevski, Vasil 321
Klotz, Louis-Lucien 554
Knatchbull-Hugessen, Sir Hughe 753
Kneller, Sir Godfrey 9, 293, 979
Knollys, Charlotte 497
Knowlton, Thomas 351
Knox, Alfred Dillwyn 593
Knyvett, Sir Thomas 228
Koch, Baron Ignaz von 322, 323, 931
Koda, viceamiral Yoji 535, 536, 941, 1006
Konovaleţ, Ievhen 714
Konoye, prinţ 719
Korcinoi, Viktor 802
Kordt, Theodor 703
Korotkov, Aleksandr 716
Kotzebue, August von 428, 429
Koval, Jorj („George”) Abramovici 11, 762, 763, 764, 766, 939, 1029
Kozîrev, Andrei 815, 816
Kramer, locotenent-comandor Alwin D. 722, 725, 726
Krasin, Leonid 660, 661
Kravciuk, Leonid 812
Kriucikov, Vladimir 791, 794, 798, 801, 802, 807, 808, 817
Krivosh-Nemanich, Vladimir 1006
Kropotkin, Piotr 493
Krötenschield, Boris 759
Krotov, Valeri 781, 1031
Krüger, Karl 604, 605
Kubesch, Herr 450
Kullback, Dr. Solomon 740
Kuomintang (KMT) 87, 863
Kuropatkin, general Aleksei 535, 536
Kutepov, general Aleksandr 658
Kutuzov, prinţ Mihail 411, 413
Kuzneţov, Iakov 657, 1019
Kyd, Thomas 220

L

La Chétardie, marchiz de 321, 983
La Fayette, marchiz de 344, 345, 348, 356
Laflotte, Alexandre de 375
Lamartine, Alphonse de 443
Lamballe, prinţesă de 368
Lambe, dr. John 241
Lamb, Frederick 423, 994
Lamsdorf, conte 521, 522, 523, 538, 1004, 1007
Lancken, Oskar von der 547
Landau, căpitan Henry 642
Landezen, Abram 492
Lando, Antonio di 145, 146

Lando, Girolamo 239
Lang, Andrew 329, 885, 904, 914, 939, 984
Lansdowne, Lord 485, 1001
Lansing, Robert 598, 605, 606, 619, 620, 627, 649, 650, 652
Larsen, Daniel 613, 618, 651, 914, 1002, 1012, 1013, 1014, 1015, 1018, 1045
Lassen, locotenent-comandor Alfred 597
Latimer, Hugh 141, 142
Latsis, Martin Ianovici 636
Latzarus, Louis 563
Laurent, general Charles 207, 567, 915, 969
Lawrence, T.E. („Lawrence al Arabiei”) 582, 607, 608, 609, 877, 879, 884, 897, 915, 919, 937, 941, 943, 1014, 1039
Layer, Christopher 315, 316, 329, 982
Leahy, amiral 775
Leboeuf, mareşal 476, 477
Lee, Duncan 679
Legare, Alexander Brown 691
Leibniz, Gottfried Wilhelm von 296, 313
Leicester, duce de 199, 203, 265, 967, 968
LeMay, general Curtis 783, 796
Lenin, Vladimir Ilici 7, 10, 88, 452, 499, 501, 505, 506, 507, 508, 624, 625, 626, 629, 631, 634, 635, 636, 638, 639, 640, 641, 646, 656, 657, 661, 681, 687, 710, 713, 714, 715, 717, 804, 877, 894, 915, 920, 926, 928, 938, 939, 1003, 1015, 1016, 1019
Lenoe, Matthew 681, 916, 1021
Leon al VI-lea „Înţeleptul”, împărat oriental 120
Leonida, regele Spartei 44
Leonov, Nikolai 790, 795, 916, 1032, 1033
Leopold al II-lea, regele belgienilor 498, 534
Leopold I, împărat habsburg 285, 286, 288
Leotychidas (fiul lui Agis) 51
Le Peletier, Claude 286
Le Queux, William 6, 541, 542, 543, 544, 545
Lerma, duce de 229
Le Roy Ladurie, Emmanuel 131, 915, 959
Le Tellier, Michel 284
L’Hoste, Nicolas 232, 233, 907, 971
Liddell Hart, Sir Basil 73, 701, 943, 945, 952
Lieven, Dorothea 426
Lincoln, Abraham 319, 360, 472, 473, 474, 486, 500, 885, 920, 924
Link, Arthur S. 597, 620, 904, 916, 922, 961, 1013, 1042
Lionne, Hugues de 248
Li Peng 865
Lipka, Robert 786, 787
Lippomano, Girolamo 152, 153
Lisle, Sir John 271, 977
Litvinov, Maxim 640, 661, 662, 677
Liu Jieyi 867
Lloyd George, David 610, 611, 613, 614, 615, 618, 619, 623, 631, 632, 633, 640, 653, 660, 661, 662, 669, 710, 773, 881, 915, 1008, 1020, 1030
Lockhart, John Bruce 614
Lohova, Svetlana 507, 677, 681, 684, 917, 1003, 1004, 1016, 1019, 1021, 1022, 1045
Lopez, dr. Roderigo 221, 970
Loredan, Leonardo 7, 145
Loubet, Émile 526
Louis Napoleon (Napoleon al III-lea) 445, 454, 455, 457, 1001
Louis of Battenberg 584
Louvois, marchiz de 284, 285, 286, 287, 527, 889, 894
Lovell, James 356, 358, 442
Lowe, Thaddeus S.C. 10, 473
Lucan, George Bingham, al treilea conte de 67, 69, 464, 465
Lucheni, Luigi 495, 496
Lucius Vitellius 40
Luc, Jean-André de 386

Ludendorff, general Erich 569, 570, 624, 630, 641, 642, 645
Ludlow, Edmund 270, 271, 272
Ludovic al XIII-lea, regele Franţei 232, 234, 235, 239, 240, 241, 246, 247, 280, 771, 972
Ludovic al XIV-lea, regele Franţei 8, 241, 247, 248, 249, 273, 274, 278, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 295, 297, 299, 300, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 527, 771
Ludovic Filip, regele Franţei 434, 436, 443
Luther, Martin 135, 151, 908
Luttwak, Edward 117, 917, 956, 957
Luvaas, Jay 474, 475, 917, 984, 1000
Luxembourg, duce de 331
Lvovna, Frida 711
Lynam, George 378, 379, 380
Lytton, Edward Bulwer-Lytton, primul conte 481, 482, 483

M

MacArthur, general Douglas 730
Macaulay, Thomas Babington 440, 451, 470
MacDonald, J. Ramsay 330, 656, 664, 665, 666, 701, 897
Macdonogh, general Sir George 579, 581
MacDougall, general-maior Sir Patrick 477
MacEachin, Douglas 855
Machiavelli, Nicolo 15, 16, 924, 944
Mackenzie, Compton 553, 587, 918, 1004, 1008
Mackye, John Ross 335
Maclean, Sir Fitzroy 688
Mahomed 14, 15, 16, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 123, 124, 944, 956, 957
Maintenon, Madame de 286
Maitland of Lethington, Sir William 930, 967
Makarios din Chios 151
Makarova, Natalia 802
Malato, Charles 493
Malcolm, Noel 149
Malinche (fostă sclavă) 163, 164, 165, 229, 890
Malinovski, Roman 10, 506, 507, 641
Maliuta Skuratov (Grigori Lukianovici Skuratov-Belski) 173, 174, 177, 187, 939, 964
Malobabić, Rade 510
Malvy, Louis 630, 915
Manasco, Carter 777
Manasevici-Manuilov, Ivan 536, 537, 539
Manning, Bradley (în prezent Chelsea) 859
Manteuffel, Otto von 453, 454
Mao Zedong 87
Marchand, maior Jean-Baptiste 531
Marco Polo 146
Mardonios (comandant persan) 46
Maret, Hugues-Bernard 405
Maria Ana, infanta (sora lui Filip al IV-lea) 238
Maria Antoaneta, regină 340, 344, 355, 364, 365, 367, 368
Maria de Guise, regentă a Scoţiei 194
Maria de Modena 287, 288, 299
Maria, regina Scoţiei 17, 183, 194
Maria Tereza, împărătească habsburgă 322, 332, 365
Marie-Thérèse (fiica Mariei Antoaneta) 931
Marillac, Michel de 244, 245
Mar, John Erskine, duce de 312, 316, 317, 901, 981, 982
Marlowe, Christopher 205, 206, 209, 210, 218, 219, 220, 221, 906, 923, 928, 968, 970, 1044, 1046
Marmont, mareşal Auguste 402
Marquis, Hugues 361, 367, 374, 386, 918
Marris, Sir William 100
Marshall, general Sir James 580, 606, 1017

Marsh, George P. 486, 487
Martini, amiral Fulvio 774, 919, 1030
Martin, William H. 774, 860
Martov, Iuli 507
Marvell, Andrew 273
Marwan al II-lea, calif 121
Marx, Jenny 444
Marx, Karl 9, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 452, 453, 457, 458, 459, 460, 461, 469, 597, 896, 898, 919, 934, 940, 943, 997, 998, 999
Massoud, Ahmad Shah 832
Masterman, J.C. 747, 919, 1028
Matha, Louis 493
Matsuoka, Yosuke 761
Mauborgne, general-maior Joseph 700
Maubourg, general Latour 401
Maugham, W. Somerset 628, 629, 632, 633, 919, 1016
Maupas, Charlemagne de 455, 887, 998
Maurya, rege Chandragupta 15, 72, 79, 82, 109, 400, 488, 952
Maximilian I, împărat 157
Maximinos 107, 956
Mayenne, Charles de Guise, duce de 167, 168
Mayne, Sir Richard 447, 878
Mazarin, cardinal Jules 247, 248, 280, 281, 282, 284, 326, 974
Mazzini, Giuseppe 438, 439, 440, 441, 448, 857
McAdoo, William G. 598
McCarthy, senator Joseph 22, 771, 1043
McConnell, viceamiral John Michael „Mike” 815
McCormack, Alfred 730
McCrea, căpitan John 731
McIntire, contraamiral Ross T. 726
McKinley, preşedinte William 492, 500, 501
McLaughlin, John 810, 919, 1035
McLynn, Frank 328, 919, 984
McNutt, Russell „Russ” 764
Meade, general George G. 475
Méchin, Alexandre-Edme 433
Medici, Maria de, regină regentă a Franţei 202, 234, 235, 244, 245
Medina Sidonia, duce de 6, 215, 216, 230, 971
Mehmedbašić, Muhamed 511, 512
Meir, Golda 841
Melfort, Lord 292, 297, 299, 301, 302
Melville, superintendent William 498, 499, 543, 551
Mendoza, Antonio de 162
Menon, Shivshankar 85, 86, 953
Menzies, Stewart 389, 697, 706, 707, 748, 754
Mérargues, Louis de Lagonia de 233
Mercader, Ramón 83, 715
Merridale, Catherine 187, 920, 964, 966, 1015, 1016
Merry, Robert 369, 988
Mesnager, Nicolas 309
Messersmith, George S. 696
Metternich, prinţ Klemens von 410, 411, 416, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 432, 433, 438, 439, 443, 444, 887, 916, 919, 932, 938, 994, 995
Miasoiedov, Serghei 575, 576
Middleton, Charles 289
Mieselbach, colonel J.F. 399
Miles, William 269, 362, 363, 987
Millais, Sir John 10, 623
Millerand, Alexandre 669, 1020
Miller, Flagg 920
Milner-Barry, Stuart 707, 920, 1024
Mirabeau, conte de 362, 363
Mirbach, conte Wilhelm 637, 638

Miremont, Raymond du Falga de 130
Mitchell, Bernon F. 774, 860
Mitrohin, Vasili 12, 751, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 858, 861, 862, 868, 1044, 1045
Mitterrand, François 774, 775, 926, 1031
Mocenigo, Giovanni 168
Moctezuma al II-lea 162
Moise (Musa) 13
Molotov, Viaceslav 676, 684, 760, 939, 1029
Moltke, Helmuth von 522, 560, 565, 568
Momigliano, Arnaldo 101, 921
Monck, general George 265, 266, 267, 354, 933, 976
Monmouth, conte de 299
Monro, căpitan George 367, 368, 369, 370, 371, 988
Monson, Sir Edmund 485, 531, 1001
Montagu, Ralph 280, 939, 984
Montaigne, Michel de 136
Montalivet, conte de 436
Monteagle, Lord 6, 227, 228, 229
Montebello, marchiz de 526
Monteleón, duce de 231
Montgomerie, căpitan Thomas 479, 480, 1001
Montgomery, Robert 469, 470, 472, 1000
Montholon, Charles-Tristan de 394, 921, 991
Montoya, Pedro López de 143
Moore, R.I. 126, 131, 132, 553, 921, 939, 959
Moran, W.L. 921
Moray, James Stewart, primul conte de 196
Mordvinov, A.A. 431
Morenheim, baron 492
Moreo, Comendador 167, 168
Morgan, Thomas 209, 233, 234, 599, 921, 932, 1007, 1025
Morice, Sir William 273
Morland, Samuel 261, 262, 264, 918, 976
Morton, Desmond 701, 707, 880
Mott, Sir Nevill 765
Mountbatten, viceamiral Lord Louis 748
Moussaoui, Zacarias 833, 834
Muawiyah ibn Abu Sufyan 120
Muggeridge, Malcolm 839, 922, 1038
Muhammad ibn Maslama 113
Muraviov, conte Mihail 526
Murray, Arthur C. 649
Murray, Sir Archibald 582, 620, 621
Mussolini, Benito 677, 695, 734, 936

N

Nadolny, Rudolf 596, 597
Nain Singh („Panditul numărul unu”) 480, 481
Nakajima, Minato 722
Nassau, Mauriciu de 201, 968, 978
Nazarbaiev, Nursultan 813
Nebel, colonel Fritz 645
Nehru, Jawaharlal 85, 843, 897, 1038
Nelson, amiral Horatio 386, 387, 389, 390, 583, 602, 905
Nepean, Evan 377, 379, 989
Nepeia, Osip 180, 181, 965
Nephro, Jerome 274
Nero, împărat roman 94, 95, 97, 949, 954, 955
Nesselrode, conte Karl von 408, 409, 411, 422
Netanyahu, Benjamin 32, 840, 923
Neubourg, Ludwig 306
Nicholson, Harold J. 820

Nicolae al II-lea, ţar 10, 19, 502, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 535, 540, 556, 570, 571, 656, 659, 676, 677
Nicolae I, ţar 189, 430, 434, 435, 466, 489
Nicolai, colonel Walter 570, 923, 1010
Niebuhr, Marcus 454
Nikolaev, Leonid 681
Nikolai Nikolaevici, marele duce 658
Nimitz, amiral Chester W. 732
Nin, Andreu 713
Nivelle, general Robert 630
Nixon, John 851
Nixon, Richard 88
Nobel, Alfred 489
Noble, Sir Andrew 677, 875, 919
Nolan, căpitan Louis 464, 465
Norfolk, duce de (executat 1572) 197, 198, 315, 967
Northampton, Henry Howard, conte de 225
Northbrook, conte de 481
Northcliffe, Lord 541
North, Lord 343, 346, 347, 357
Nottingham, conte de 265, 275, 291, 292, 293, 294, 304, 308, 978, 979, 980
Nouveau, Hiérosme de 248, 974
Noyers, François Sublet de 245, 246, 915
Nuovo, Angela 150, 923, 962
Nureiev, Rudolf 802
Nye, general-locotenent Sir Archibald 748

O

Oates, Titus 276, 277, 278, 279, 299, 300, 977
Obama, Barack 12, 771, 807, 855, 871
Obrenovič, Aleksandru, regele Serbiei 508
Odiseu 119
O'Hagan, Andrew 856, 923, 1040
Okamoto, general-maior Kiyotomi 761
Okey, colonel John 269, 270, 977
Olivares, conte-duce, Don Gaspar de Guzmán 238, 243, 244, 245, 247, 894, 973
Oliver, Isaac 8, 223
Omand, Sir David 773, 828, 857, 923, 1017, 1030, 1034, 1039, 1045
Oppenheim, E. Phillips 542
Orléans, Ludovic, duce d' 192
Orlov, Boris 572
Ormond, duce de 310, 315, 982
Orsini, Felice 455, 456, 457, 461
Ott, colonel Eugen 680
Oudinot, mareşal Nicolas 410
Ovakimian, Gaik 715, 716, 1024
Ozaki, Hotsumi 719

P

Page, dr. Walter Hines 591, 592, 595, 618, 619, 1012, 1015
Paget, Sir James 696, 697
Paine, Thomas 369, 988
Painvin, Georges 10, 644
Paléologue, Maurice 533, 924, 1005, 1006
Palmer, căpitan G.S. 536
Palmerston, Lord 449, 450, 456, 458, 466, 998
Pan Hannian 864
Panin, Nikita Petrovici 406
Panizzardi, Alessandro 529, 532
Papen, Franz von 10, 599, 600, 601
Páramo, Luis de 143, 907, 924, 961
Pares, Diana 552, 1008
Parker, John F. 500

Parlett, Sir Harold 670
Parma, Alessandro Farnese, duce de 167, 216
Parrott, George 550, 551
Parry, Sir Thomas 226
Parsons, Sir Anthony 804, 1034
Pašić, Nikola 509, 510, 511, 513, 514
Pasov, Zelman 711
Paterculus, Velleius 92, 954
Patrick, Marsena Rudolph 474
Patton, general George S. 754
Paul al III-lea, papă 135
Paulus, general Friedrich 742
Pavlovici, Iuri 572, 711
Pavlović, Milovan 508
Peek, Philip 46
Peel, Sir Robert 438, 439, 441
Pelham, Henry 327, 329, 330
Pelhisson, Guillaume 129, 130, 925, 959
Pelloux, general Luigi 496
Pendézec, general Jean-Marie 533, 534
Penkovski, Oleg 784, 800, 849
Penruddock, colonel John 260
Pepys, Samuel 258, 262, 263, 266, 267, 273, 293, 882, 915, 975, 977
Perceval, Spencer 396
Percy, Thomas 228
Pericle 45, 48
Périgord, Dorothée de 424
Perkins, Frances 726
Perl, William 764
Perón, Juan şi Isabel 791
Perrault, Charles 240, 248, 249, 925, 972, 973, 974
Perry, William 812, 813, 859, 922, 925, 1031, 1035
Pershing, general John J. „Black Jack” 646
Persons, Robert 203, 204, 237, 968, 972
Pertinax, împărat roman 97
Pesaro, Zuane 239
Peters, Iakov Hristoforovici 636, 640
Petitfils, Jean-Christian 235, 925, 972, 973, 978
Petrie, Sir David 748, 749, 873, 1043
Petru al III-lea, ţarul Rusiei 336
Petru din Verona (Petru Martirul) 131
Petru I, regele Serbiei 509
Phelippes, Thomas 200, 201, 210, 211, 212, 213, 215, 217, 222, 225, 226, 239, 251, 280, 968, 969, 970, 971
Philby, Kim 11, 679, 712, 745, 758, 759, 763, 772, 860, 925, 1021
Philotas (comandant macedonean) 54, 948
Phythian, Mark 925, 1044
Pichon, Stephen 554
Picquart, colonel Georges 529, 530
Pilat din Pont 37, 38, 40
Piłsudski, Józef 557
Pindar 47, 947
Pinochet, general Augusto 788, 789
Piri, Ahmed Muhiddin (Piri Reis) 148, 919
Piro, George 852, 853, 854
Pitt, William („cel Bătrân”) 19, 333
Pitt, William („cel Tânăr”) 19, 361
Pius al V-lea, papă (Antonio Ghislieri) 135, 137, 197
Pizarro, Francisco 166
Platonov, Serghei 176, 926
Plehve, V.K. 503, 710
Pliniu cel Bătrân 67
Plumb, Sir J.H. („Jack”) 13, 147, 926, 961

Plutarh 51, 53, 54, 56, 60, 710, 926, 947, 948, 949, 950, 951
Pohl, Hugo von 548
Poincaré, Raymond 10, 532, 554, 555, 556, 559, 562, 563, 564, 660, 664, 669, 1009
Poley, Robert 209, 210, 220, 970
Polignac, Jules de 433, 434
Polk, Frank L. 605, 627, 650, 692
Pompadour, Madame de 324, 338
Pompeo, Mike 6, 194, 212, 214, 855, 861, 967, 969
Ponsonby, Arthur 656, 664
Popović, Cvjetko 511
Portland, William Bentinck, primul duce de 300
Potiorek, general Oskar 510, 511
Pourtalès, Friedrich von 540
Powell, Colin 11, 12, 515, 516, 848, 849, 879, 926, 1004, 1039
Powle, Stephen 214, 935, 969
Premadasa, Ranasinghe 827
Prendergast, Thomas 301, 980
Primakov, Evgheni 809, 810, 811, 815, 816, 820, 927, 964, 965, 966, 1000, 1021, 1024, 1035
Princip, Gavrilo 510, 511, 512, 513
Prior, Matthew 309, 981
Priscus din Panion 106
Priuli, Girolamo 148
Puertocarrera, Alonso Hernández 163
Puibaraud (sau Puybaraud), Louis 494
Pujol, Juan (GARBO) 755
Putin, Vladimir 11, 570, 766, 810, 811, 894, 899, 1029
Putlitz, Wolfgang zu 702, 703, 705, 927, 1023

Q

Quercy, Jean de 234, 971
Qutb, Sayyid 806, 807, 829, 921, 927, 937, 1034

R

Rabinovici, dr. Grigori 686
Racikovski, Piotr 489, 491, 492, 499, 502, 526
Radó, Alexander 745
Radolin, prinţ Hugo von 522, 530
Raffis, Gérard de 232, 907, 971
Raglan, Lord 462, 463, 464, 465, 466, 467, 999
Rahab (prostituată biblică) 29, 30
Raimond al VII-lea, conte de Toulouse 127
Raimond al VI-lea, conte de Toulouse 126, 127
Rajk, László 781, 1031
Randolph, Sir Thomas 183, 184, 965, 966
Raskolnikov, Fedor 663, 664
Rasputin, Grigori 573, 576
Rathom, John R. 600
Ratibor, prinţ Max von 595, 596
Ravachol, François-Claudius 493
Ravaillac, François 229
Rawlings, Helen 142, 928, 960
Rawlinson, general Henry 609
Reading, Lord 648, 882, 1018
Reagan, Ronald 12, 241, 770, 792, 793, 796, 797, 798, 809, 814, 818, 861, 1036
Redl, colonel Alfred 556, 557, 916, 930, 931
Reille, general Charles 403
Reilly, Sidney („asul spionilor”) 10, 640, 658, 1019
Renaudot, abate 297, 885
Repin, Ilia 186
Retz, cardinal de 377
Rey, Antoine-Claude 374
Rhesus, rege trac 42
Ribbentrop, Joachim von 702, 703, 719, 720, 727

Ribemont-sur-Ancre (Somme) 67
Rîbkina, Zoia 746
Rice, Condoleezza 835, 848
Richelieu, cardinal 17, 18, 232, 239, 240, 241, 244, 245, 246, 247, 284, 310, 326, 894, 901, 916, 925, 972, 973
Riddell, Lord 566
Ridley, Thomas 141
Riezler, Kurt 561
Rigby, Lee 868
Rîkov, Aleksei 506, 688
Rimington, Stella 22
Rinaldi, Niccolò 152
Rintelen von Kleist, Franz 599
Riordane, Germaine (sau John) 270, 271
Robert al II-lea, regele Franţei 126
Roberts, mareşal Lord 391, 409, 484, 517, 542, 879, 909, 929, 990, 991, 992, 993, 1014, 1028
Robertson, mareşal Sir William 610, 611, 612, 620
Robertson, Thomas „Tar” 747, 756
Robespierre, Maximilien 363, 370, 373, 375, 376, 377, 381, 890, 988, 989
Robethon, Jean de 303, 306, 980
Roessler, Rudolf 745
Rogers, Daniel 200
Rogers, Samuel 384
Röhl, profesor John 548, 560, 565, 929, 1003, 1004, 1005, 1006, 1007, 1008, 1009, 1015, 1018
Rommel, mareşal Irwin 733, 734, 735, 880, 1026
Romulus Augustulus, împărat de Apus 105
Roosevelt, Franklin 360, 599, 648, 652, 690, 691, 692, 693
Roosevelt, Kermit 693, 778, 1031
Roosevelt, Theodore 538, 599, 693
Root, Elihu 672
Rose, George 428
Rosenberg, Ethel 21, 766
Rosenberg, Julius 21, 764
Rose, P.K. 929
Rosmer, Alfred 714
Rosselli, Johnny 83
Ross, episcop de (John Leslie) 197
Rossignol, Antoine 8, 240, 241, 245, 246, 247, 248, 249, 280, 284, 285, 644, 771, 973, 974
Rosso, Andrea 158
Rotter, Charles 551, 552
Rouillé, Antoine Louis 324, 333
Rouvier, Maurice 537, 538, 539, 547, 555
Rowlands, Ted 860
Rowlett, Frank B. 700
Royston, Richard 223, 250, 974
Ruadh, Alasdair („Pickle”) 329
Rubens, Peter Paul 242, 243, 244, 914, 940, 973
Ruffey, general Pierre 567
Rumbold, Sir George 395, 991
Rundstedt, mareşal Gerd von 758
Rusbridger, Alan 857, 858, 1040
Rushdie, Salman 114, 115
Russell, Lord John 441
Russell, William Howard 462, 466

S

Sabatier, Pierre 129
Sadighi, Mehdi Seyed 114, 115
Sagan, Wilhelmine, ducesă de 422, 423, 938, 994
Saharov, Andrei 802
Saint-Aulaire, conte de 664
Sainte-Beuve, Charles Augustin 424

Saint-Just, Louis-Antoine de 373, 375, 377
Saint-Pierre, Jean de 128
Saint-Simon, duce de 284
Salameh, Mohammed 824
Salisbury, Lord 225, 237, 481, 895, 969, 1001
Samolis, Tatiana 820, 930, 1024, 1027, 1035
Sanders, detectiv John 456, 457
Sanders, John Hitchens 447
Sandherr, colonel Jean 528, 529
Sand, Karl 428, 429, 930
San Giuliano, Antonio di 562, 1009
Santa Cruz, marchiz de 212, 215, 969
Sanudo, Marin 145, 157, 159, 914, 962
Sanzo, Tsuda 535
Sarant, Alfred 764
Sargent, Aaron A. 487
Savarkar, V.D. 472
Savary, René 396
Savile, Thomas, conte de Sussex 253, 256, 974
Savinkov, Boris 504, 657, 658, 710, 1019
Saxe, Maurice de 323
Sazonov, Serghei 558, 559, 563, 564, 565
Scarlett, Sir John 259, 799
Schaedel, dr. Herbert 733
Scheer, amiral Reinhard 602, 603, 604, 652, 653, 1013
Scheurer-Kestner, Auguste 530
Schlichting, Albert 175, 931, 964, 966
Schmidt, Helmut 449, 793, 994
Schoen, Wilhelm von 566
Schulze-Boysen, Harro 679, 680, 716, 717
Schulz, Lieutenant Lester R. 725
Schurz, Carl 445, 446
Schuyler, Eugene 487
Schwartzkoppen, colonel Maximilian von 528
Schweppenburg, beneral baron Geyr von 703, 705
Scipio Africanul 62, 63, 69, 105, 949
Scott, Charles 352
Scot, Thomas 251, 255, 257, 259, 264, 267, 268, 272, 896, 975, 976
Scovell, George 9, 401, 402, 403, 404, 419, 938
Şebarşin, Leonid 801, 1034
Sedov, Lev 685, 686, 687
Sefeloge, Maximilian Joseph 447
Segur, Philippe 394
Şelepin, Aleksandr 790, 796
Selves, Justin de 547, 555, 860
Seneca 94, 932, 954
Septimiu Sever, împărat german 97
Serebrianski, Iakov 686, 713, 714
Serocold, Claude 594, 595
Serov, Ivan 751, 752
Seso, Carlos de 142
Sévigné, Madame de 280, 281
Seward, William 485, 486
Seymour, Lord Henry 216
Shakespeare, William 70, 155, 178, 219, 441, 931, 951
Shamashastry, dr. Rudrapatnam 85, 922, 953
Sharpe, colonel George G. 474, 475
Shaw, Byam 7, 553, 633
Sheffy, Yigal 645, 901, 907, 933, 1017
Sher Ali, emir afgan 481, 482
Short, general Walter 727, 912, 919, 1016
Shrewsbury, conte (ulterior duce) de 299, 979
Sicinnus (agent dublu grec) 44, 45

Sick, Gary 804
Siebert, Benno von 561, 562, 933, 1009
Silber (comandant poliţia din Viena) 419, 421, 993, 994
Simonetta, Francesco (Cicco) 156, 885
Simonide din Ceos 44
Simpson, Sir James 466, 467, 499
Sims, amiral (marina americană) 623, 933, 1027
Sinan Paşa, mare amiral 151
Sinclair, amiral Sir Hugh „Quex” 658, 662, 704, 705, 706
Sinelobov, Aleksei 684, 1022
Sipiaghin, S.N. 502, 503
Sipido, Jean-Baptiste 497, 498, 934, 1003
Siqueiros, David Alfaro 715
Sixtus al V-lea, papă 168
Skeres, Nicholas 220
Skinner, dr. Thomas 265
Sluţki, Abram 689, 711
Small, Albert W. 700, 874, 954
Smith, căpitan John 230, 238, 901
Snowden, Edward 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 900, 903, 904, 939, 1040, 1041
Sokollu Paşa, Mehmed 151, 152, 157, 169
Solomatin, Boris Aleksandrovici 787
Somer, John 194, 195, 196, 199, 200
Somers, abate Michael 371
Sophia de Hanovra 306
Sorensen, Theodore 780
Sorge, Richard 680, 717, 719, 720, 940
Soro, Giovanni 155, 156, 157, 158, 167, 168
Souers, amiral Sidney W. 775, 776
Soult, mareşal Nicolas 463
Southwick, George 226, 227
Sovin, Aleksandr Grigorievici 184, 185
Spaatz, general Carl 851
Spencer, conte (Primul Lord al Amiralităţii) 385
Speranski, Mihail 408
Spina, Carlos 237
Spinola, Andrea 149
Spiridonova, Maria 636
Spring Rice, Cecil 523, 524, 599, 613, 627, 648
Spurinna (haruspiciu) 70
Stadion, Johann von 410
Stafford, Sir Edward 215, 216, 226, 916, 969
Stalin, Iosif Vissarionovici 10, 20, 82, 83, 109, 171, 172, 174, 175, 178, 184, 367, 377, 452, 507, 522, 630, 635, 638, 641, 675, 676, 677, 678, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 687, 688, 689, 690, 691, 710, 711, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 740, 742, 743, 745, 746, 750, 751, 752, 753, 759, 760, 766, 767, 772, 780, 781, 782, 787, 795, 816, 852, 860, 862, 863, 864, 877, 891, 893, 899, 902, 909, 916, 917, 925, 928, 929, 932, 938, 939, 940, 964, 1003, 1021, 1022, 1024, 1027, 1028, 1029
Standen, Baron von 175
Stanley, Venetia 585, 586, 664, 667, 701, 884, 1012
Stanton, Edwin M. 472
Stark, amiral Harold R. „Betty” 726, 727
Stayley, William 278, 279
Steinhauer, Gustav 499, 520, 543, 544, 550, 551, 567, 568, 935, 1010
Stephenson, William 697, 698, 922
Stettinius, Edward 599
Steuart Davis 692
Stevenson, Adlai 11, 848, 849, 935, 1017, 1018
Stewart, Sir Charles 421, 423, 994
Stieber, Wilhelm 449, 450, 453, 454, 597, 935
Stimson, Henry L. 673, 674, 700, 720, 727, 730, 768, 1021, 1023, 1025
St John, Henry 308
Stobo, maior Robert 350, 935

Stolîpin, Piotr 492, 503, 504, 505
Stoneman, dr. Richard 10, 47, 935, 955
Stormont, Lord 343, 345, 985
Strabon 67, 953
Strang, Sir William 778
Strauss, Robert S. 808, 935, 946, 1014
Strong, general de brigadă George V. 698, 737, 1027
Stuart, Carol Eduard („Tânărul pretendent”) 327
Suchet, mareşal Louis-Gabriel 404
Sudoplatov, Pavel Anatolievici 714, 715
Suetoniu 57, 64, 65, 67, 69, 70, 71, 93, 94
Suffolk, Lord Thomas Howard, conte de 225, 228
Şuiski, prinţ Andrei Mihailovici 177
Sukarno, Achmed 779
Sully, duce de 169, 232, 963, 971
Sumption, Jonathan 101, 128, 133, 191, 936, 959, 960, 967, 1007
Sunderland, Robert Spencer, al doilea duce de 278
Sun Tzu 15, 16, 72, 73, 74, 76, 77, 79, 87, 88, 89, 90, 116, 592, 864, 875, 894, 901, 919, 936, 939, 952, 953, 954
Suppiluliuma I, rege hitit 35, 946
Svecin, colonel Mihail 557
Sweeney, inspector John 496
Swift, Jonathan 317, 319, 936, 982
Sykes, R.A. 717
Szapáry, Frigyes (Friedrich) 562, 564
Szimanská, Halina 753

T

Tacit 67, 94, 95, 96, 936
Taft, William Howard 144
Talbot, James 382, 383, 387, 390, 990
Tallard, mareşal Camille de 304
Talleyrand-Périgord, Charles Maurice de 409, 410, 414, 420, 421, 424, 425, 915
Tallmadge, Benjamin 353
Tarquinius Superbus 61
Taschereau, Jules 442
Tassis, Juan Bautista de 232, 242
Tate, William 383, 904
Taylor, A.J.P. 547, 937
Techen, Carl 453, 454
Temistocle 44, 45
Tenet, George 14, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 844, 937, 944, 1037
Tennyson, Alfred 464
Teodorović, Belimir 508
Thatcher, Margaret 193, 707, 796, 799, 862, 1024
Thelwall, John 380, 384, 990
Thiers, Adolphe 454, 458
Thomson, Basil 371, 577, 578, 632, 633, 661, 662, 937, 983
Thornley, R.H. 741
Thornton, John 341
Thou, Jacques-Auguste de 168
Throckmorton, Sir Nicholas 195
Thurloe, John 8, 9, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 271, 273, 275, 298, 299, 878, 937, 975, 976
Thurstan, Edward 617
Thwaites, general-maior Sir William 542, 660
Tiberiu, împărat roman 39, 92, 94
Tihomirov, Lev 492
Tinkler, Charles A. 472
Tinsley, Richard 604
Tintoretto, Domenico 158
Tirpitz, Alfred von 588
Tisamenus din Elis 46, 47

Tissaphernes (satrap persan) 51, 52
Tisza, István 559
Tito, mareşal 11, 82, 83, 513
Tittoni, Tommaso 554
Titus Livius 56, 59, 60, 61, 62, 63, 949, 950
Tocqueville, Alexis de 445
Todd, Janet 272, 274, 937, 977
Togo, Shigenori 723, 768
Tojo, general Hideki 723
Tolstoi, Serghei 719, 1025
Tombs, Robert 381, 878, 937, 985, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 997, 998
Tomkins, Nathaniel 251
Tonge, dr. Israel 277
Topbaş, Osman Nuri 937, 956
Torcy, M. de 287, 306, 308, 309
Torquemada, Tomás de 137
Torres, Juan José 791
Torrijos, Omar 791
Tourzel, marchiza de 365
Townsend, Robert 353
Toye, Francis 652, 653, 937, 1018
Travis, comandant Edward 737, 1030
Tresham, Francis 227
Trevor-Roper, Hugh 753, 885, 905, 927, 933, 938, 1028
Troţki, Leon 82, 83, 130, 635, 640, 685, 686, 687, 688, 713, 714, 715, 716, 781, 852
Trubeţkoi, prinţ Vasili 397
Trubnikov, Viaceslav 815, 820
Truman, Harry S. 21, 767, 768, 770, 772, 775, 776, 777, 1029
Trumbull, Sir William 287, 297
Tschirsky, Heinrich von 559
Tucidide 14, 15, 45, 48, 49, 50, 51, 937, 944, 947
Turberville, George 183, 966
Turenne, viconte de 285
Turing, Alan 594
Tutankhamon, faraon 35, 36
Twain, Mark 161, 963
Tyrconnell, conte de 292

U

Udney, John 386
Ulbricht, Walter 780
Ulianov, Aleksandr 501
Umar ibn al-Hattāb 118
Umberto I, regele Italiei 492
Umm al-Fadl 112
Urban al VII-lea, papă 168
Uriţki, Moisei Solomonovici 638
Ustinov, Jona „Klop” 702, 703, 704

V

Vaillant, Auguste 493, 494
Valens, împărat de Răsărit 104, 105
Valerius Probus 64
Valley Forge, Pennsylvania 352
Van Lew, Elizabeth 475, 476
Vansittart, Sir Robert 702, 703, 705
Varro 69
Varus, Publius Quinctilius 91, 92, 93
Vauban, Sébastien Le Prestre de 281, 284, 285, 904
Velázquez, Diego 243
Venanges (acum Fort Franklin) 349
Vergennes, conte de 340, 342, 345, 346, 348
Vetrov, Vladimir 819, 1032, 1033

Victoria, regină 449, 492
Viète, François 167, 168, 169, 170, 232, 239, 925, 963, 971, 972
Viguié, Léopold 496
Villars, mareşal Claude Louis Hector de 307
Villiers, Edward 238, 260, 975
Vincent, profesor E. R. 1012
Vincent, profesor E.R. 737
Virgiliu 14, 43
Vîşinski, Andrei 688, 760, 765
Viskovatîi, Ivan Mihailovici 177, 178, 179, 181, 183, 184, 185, 187
Viviani, René 556, 562, 563, 564, 1009
Vivian, Valentine 677
Vladimir Stariţki 175
Vock, Maksim Iakovlevici von 431, 432
Vogt, Karl 457, 998
Volkonski, prinţ 424
Vo Nguyen Giap 87
Voroşilov, Kliment 676
Voska, Emanuel 600, 628, 1016

W

Wadleigh, Julian 679
Wagner, Kim 468, 939, 1000
Wakley, Thomas 441
Waldegrave, primul conte 325, 326, 983
Walker, colonel James 481
Wallace, Robert 440
Waller, Edmund 250, 251
Wallis, John 8, 251, 252, 256, 261, 275, 280, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 304, 313, 314, 880, 932, 934, 974, 975, 977, 978, 979
Walpole, Sir Robert 13, 316
Walsh, James 384, 910, 939, 974, 975, 976, 977, 990, 1029
Walsingham, Sir Francis 8, 17, 183, 186, 190, 220, 590, 889, 908, 967
Walton, Calder 844, 878, 939, 988, 991, 1039, 1045
Wang Ch'ung 77
Wang Mang 76
Wang Zhen 865
Warner, Michael 88, 824, 849, 881, 939, 953, 1030, 1035, 1036, 1037, 1038, 1039, 1045
Warrender, viceamiral Sir George 588
Washington, George 6, 9, 10, 11, 12, 18, 19, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 476, 500, 548, 561, 592, 595, 600, 601, 606, 612, 613, 614, 616, 618, 619, 627, 670, 671, 672, 673, 674, 679, 684, 690, 693, 696, 697, 698, 723, 724, 725, 727, 728, 733, 734, 736, 737, 749, 752, 760, 765, 768, 770, 772, 781, 784, 786, 787, 790, 794, 798, 799, 808, 809, 812, 814, 815, 821, 822, 827, 831, 834, 835, 847, 849, 856, 858, 866, 871, 876, 877, 881, 886, 887, 890, 891, 895, 896, 897, 898, 900, 902, 905, 907, 909, 910, 912, 913, 919, 922, 927, 928, 931, 933, 935, 939, 940, 943, 953, 986, 987, 1012, 1025, 1029, 1033, 1041, 1042
Waterbury, Lawrence 691
Watson, general Edwin „Pa" 8, 483, 684, 721, 722, 939, 1016, 1025
Weisband, William 772, 860
Welles, căpitan Roger 691
Wellesley, Henry 401
Wellington, Arthur Wellesley, duce de 393, 397, 398
Wemyss, amiral Sir Rosslyn 607
Wentworth, Paul 343, 344, 345, 346, 347, 348, 985
Werden, Robert 255, 257, 975
Westphalen, Ferdinand von 447, 449, 452
Whalley, Edward 271, 272
White, Dick 750
White, Harry Dexter 679, 759
Whitford, Walter 254
Whitworth, Jerry 787
Whytock, Roslyn 627

Wickham, William 378, 379, 380, 381, 382, 383, 387, 388, 389, 611, 893, 921, 989, 990
Wigram, Ralph 701, 1023
Wilhelm al II-lea, kaizer 306, 374, 416, 499, 519, 521, 524, 525, 544, 556
Wilhelm I, prinţ de Orania („William cel Tăcut”) 109, 199, 200, 288
Wilhelm, prinţ moştenitor („Micul Willy”) 568
Willes, Edward 9, 313, 317, 389, 403, 441, 981, 982, 990
Willes, reverend William 320, 442
William al III-lea, regele Angliei 290, 291, 294, 295, 296, 297, 298, 300, 303, 305, 310, 331
Williamson, Adolphus „Dolly” 461
Williams, Walter 207, 229, 327, 573, 940, 1008
Willich, August 447, 448, 449, 997, 998
Willys (Willis), Sir Richard 260, 264
Wilson, Thomas 200, 968
Wilson, Woodrow 19, 360, 488, 592, 628, 649, 669, 692, 873, 916, 940, 943
Winant, John 729
Wingate, Sir Reginald 621, 927
Wiseman, Sir William 613, 614, 626, 627, 628, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 1017, 1018
Witte, Serghei 523
Wolf, Markus 798, 941, 1033
Wolsey, cardinal Thomas 154, 962
Woodhull, Abraham 353
Woodward, Bob 858, 941, 1017, 1041
Woollcombe, maior Malcolm „Woolly” 666, 704
Woolsey, James, Jr. 812, 814, 824
Wordsworth, William 364, 384
Wotton, Sir Henry 225
Wright, John 250
Württemberg, duce de 331, 416, 423
Wyllie, Sir William Curzon 709

X

Xenofon din Atena 52, 947
Xerxes, regele Persiei 45, 387
Xi Jinping 866

Y

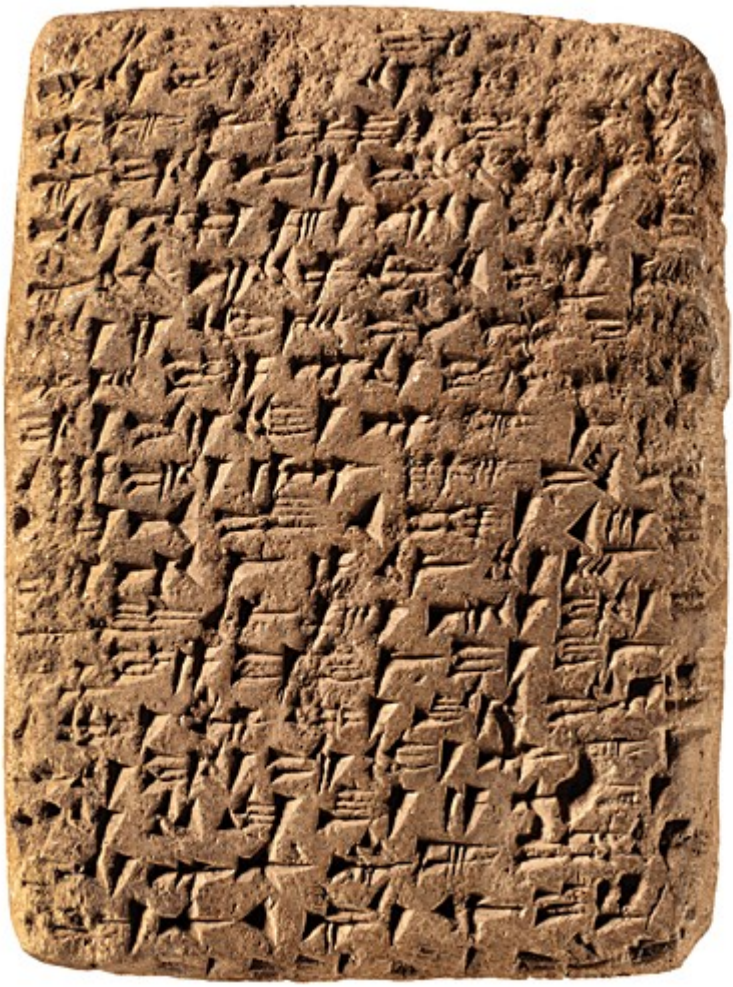
Yakub Khan, emir afgan 482
Yamamoto, amiral Isoroku 731, 732
Yao Li (asasin chinez) 78
Yardley, Herbert 650, 651, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 911, 940, 941, 1020, 1021
Yitzhaki, rabin Shlomo (Rashi) 33
Yoshikawa, Takeo 722
Younger, Alex 553
Yousef, Ramzi 824, 837

Z

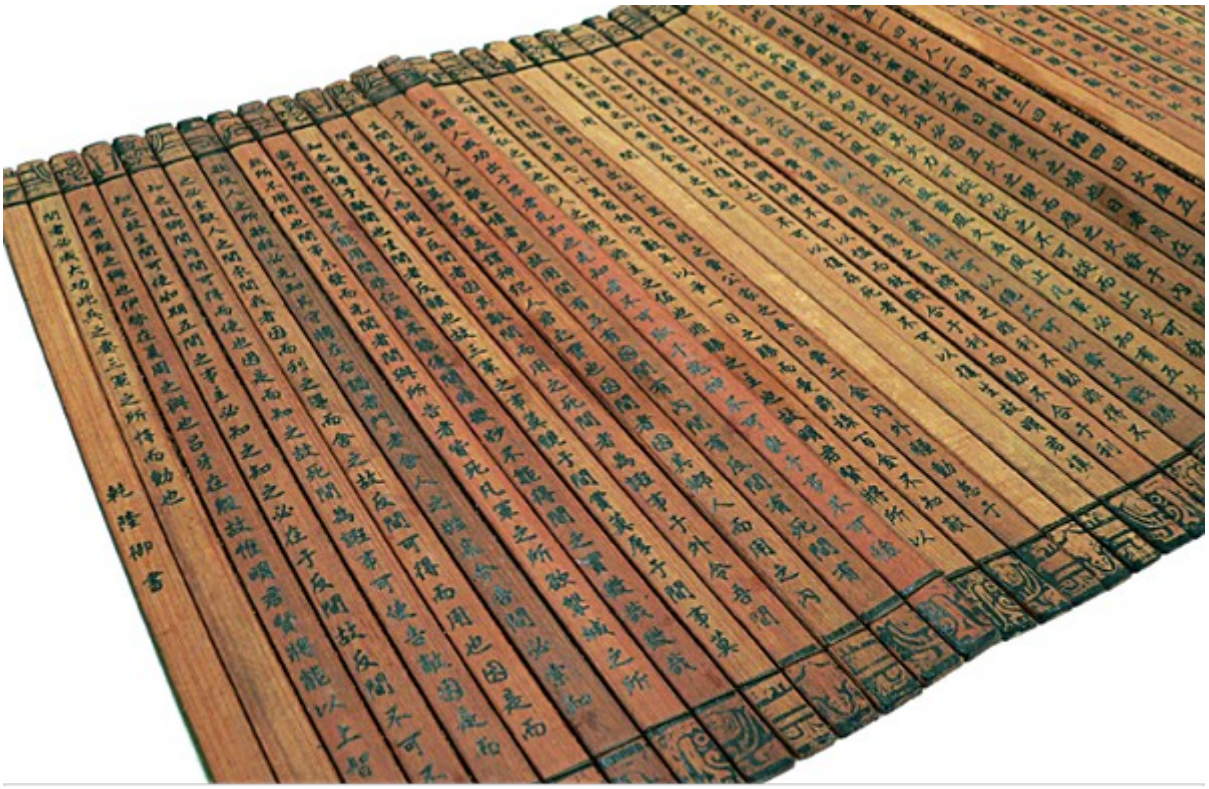
Zalkind, Ivan 635
Zborowski, Mark 685, 686, 714
Zheng He, amiral chinez 148
Zhou Enlai 88
Zieten, general von 415
Zinoviev, Grigori 506, 646, 665, 666, 667, 687, 710, 713, 880
Zola, Émile 530
Zou Dapeng 864
Zúñiga, Baltasar de 232, 233
Zuylestein, William Nassau van 288, 978

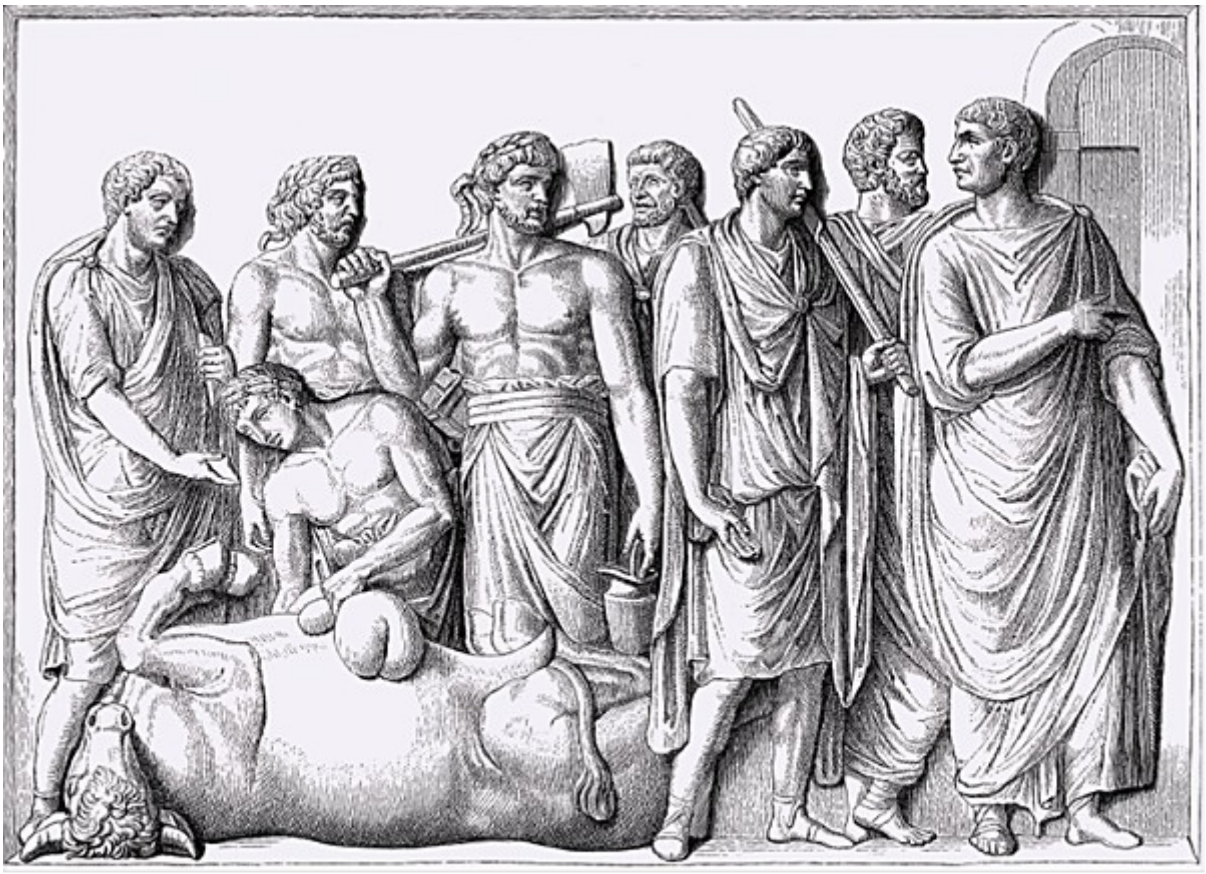
1. Cea mai cunoscută operațiune din istoria spionajului până în secolul XX: doi dintre spionii lui Moise la întoarcerea din Țara Făgăduinței, cu un ciorchine de struguri atât de mare, încât trebuie cărat de doi bărbați.

2. Primele rapoarte de informații care s-au păstrat: „scrisorile egiptene de la Amarna", cu scriere cuneiformă pe tăbliță de lut. Unele dintre ele se referă la amenințări la adresa faraonului, venite din partea unor inamici externi și trădători interni.

3. Cea mai veche carte păstrată despre război și spionaj, încă studiată în academiile militare: Arta războiului, atribuită în mod tradițional lui Sun Tzu, contemporanul lui Confucius. Această ediție scrisă pe fâșii de bambus i-a aparținut împăratului Qianlong din secolul al XVIII-lea.

4. Relief din Forumul lui Traian din Roma, cu un haruspiciu care cercetează ficatul unui animal sacrificat. Majoritatea generalilor romani acordau mai multă atenție divinației decât spionajului militar.

5. Al-Kindi, om de știință musulman de la „Casa înțelepciunii" din Bagdad din secolul al XVIII-lea, comemorat printr-un timbru din 1962 (o onoare rar acordată unui criptolog).

6. Al-Kindi a prezentat, în Manuscris despre descifrarea mesajelor codate, principiul frecvenței, esențial pentru criptanaliză, cu 500 de ani înaintea criptanaliștilor europeni. Textul de bază a fost pierdut de otomani și a fost redescoperit abia în 1987.

7. O cutie poștală din Palatul Dogilor pentru „denunțuri secrete împotriva celor care ascund privilegii și servicii sau conspiră să ascundă adevărata lor valoare".

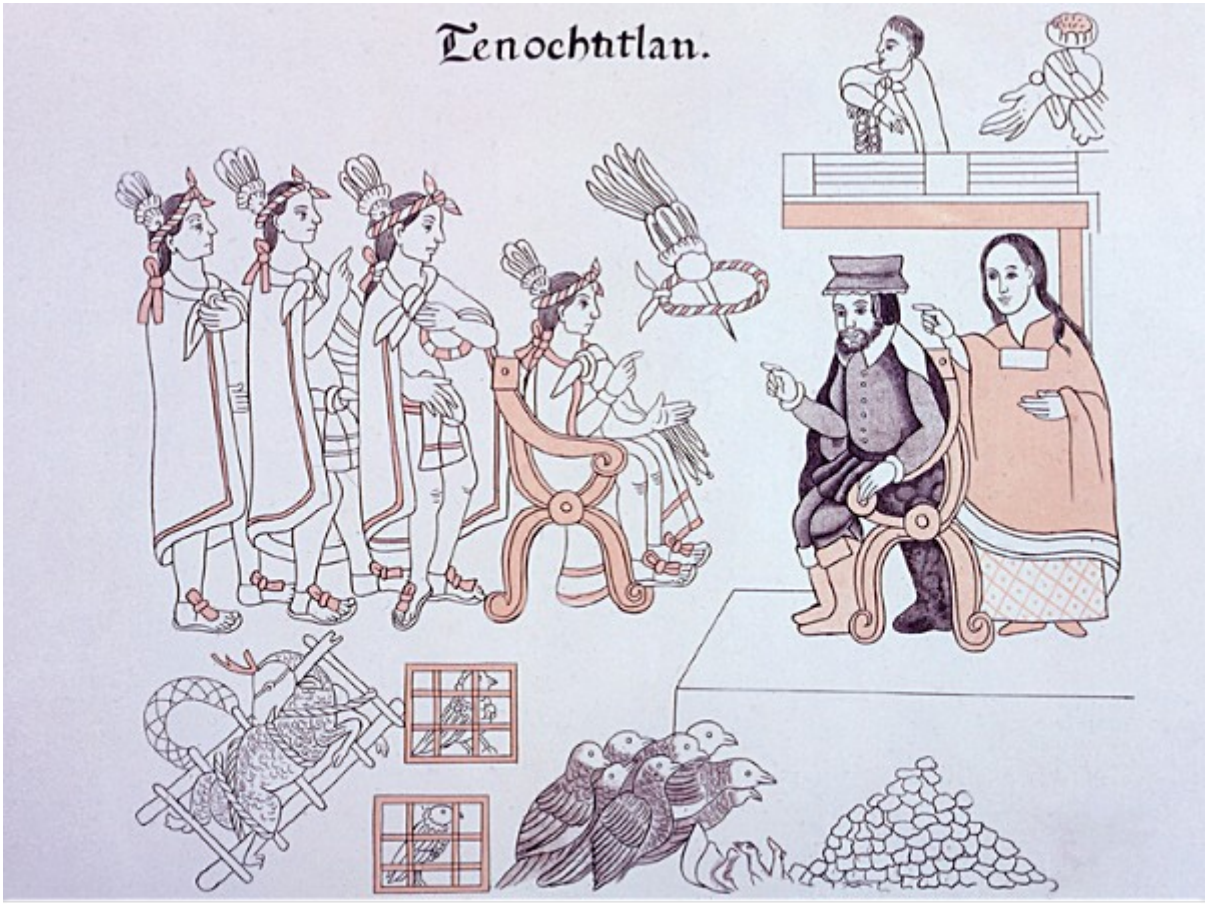
8. Portretul dogelui Leonardo Loredan, realizat în 1501 de Giovanni Bellini, întruchipează obsesia oficială venețiană pentru secret.

9. Sala inchizitorilor (seculari) din Palatul Dogilor include printre decorațiuni și această frescă de Tintoretto (cea mai mare comandată pentru un sediu de serviciu de informații) cu revenirea fiului risipitor, simbolizând misiunea Inchiziției de a-i aduce pe calea cea dreaptă pe venețienii rătăciți.

10. Conchistadorul spaniol Hernán Cortes, a cărui cucerire rapidă a Imperiului Aztec (1519–1521), cu doar 600 de oameni, s-a datorat în mare măsură informațiilor pe care le-a obținut despre tensiunile dintre împăratul Montezuma (Moctezuma) al II-lea, statele vasale și aliații acestuia.

11. Informațiile au fost traduse de Malinche, o fostă sclavă, înfățișată aici împreună cu Cortes la o întâlnire cu Moctezuma al II-lea. Malinche a devenit amanta lui Cortes și mama fiului acestuia.

12. Primul portret păstrat, relativ grosolan, al lui Ivan cel Groaznic, pe un candelabru de argint din secolul al XVII-lea, îl prezintă pe cal, având capul tăiat al unui câine care să adulmece trădarea și o mătură, ca s-o elimine — simboluri ale autorității brutalilor opricinici, primul serviciu organizat rusesc de securitate.

13. Personajul unui opricinic din filmul Ţarul, 2009.

14. Sir Francis Walsingham a îmbinat rolurile de secretar de externe şi şef al serviciului de informaţii al reginei Elisabeta I în perioada 1573–1590. Walsingham beneficia de audienţe zilnice la regină.

15. Elisabeta i-a oferit lui Walsingham acest tablou al lui Henric al VIII-lea și al succesorilor săi din dinastia Tudor, reprezentând-o ținând de mână Pacea și având alături Abundența. Mesajul de pe rama tabloului afirmă că darul era „un semn de apreciere al poporului și al ei" — un cadou unic oferit de un monarh englez (sau britanic) unui șef al serviciilor de informații.

16. În Portretul curcubeu (c. 1600–1602), ultimul din timpul domniei Elisabetei, ochii și urechile brodați pe mantie simbolizează serviciul de informații al acesteia, care ar fi văzut și auzit totul.

17. Spionul din Nova iconologia de Cesare Ripa Perugino (1618) purta și el o mantie cu ochi și urechi. Picioarele înaripate arată că se deplasa rapid, iar felinarul, că spiona noaptea.

18. După Primul Război Mondial, Serviciul de securitate britanic (MI5) a folosit același simbol pentru ochiul atotvăzător.

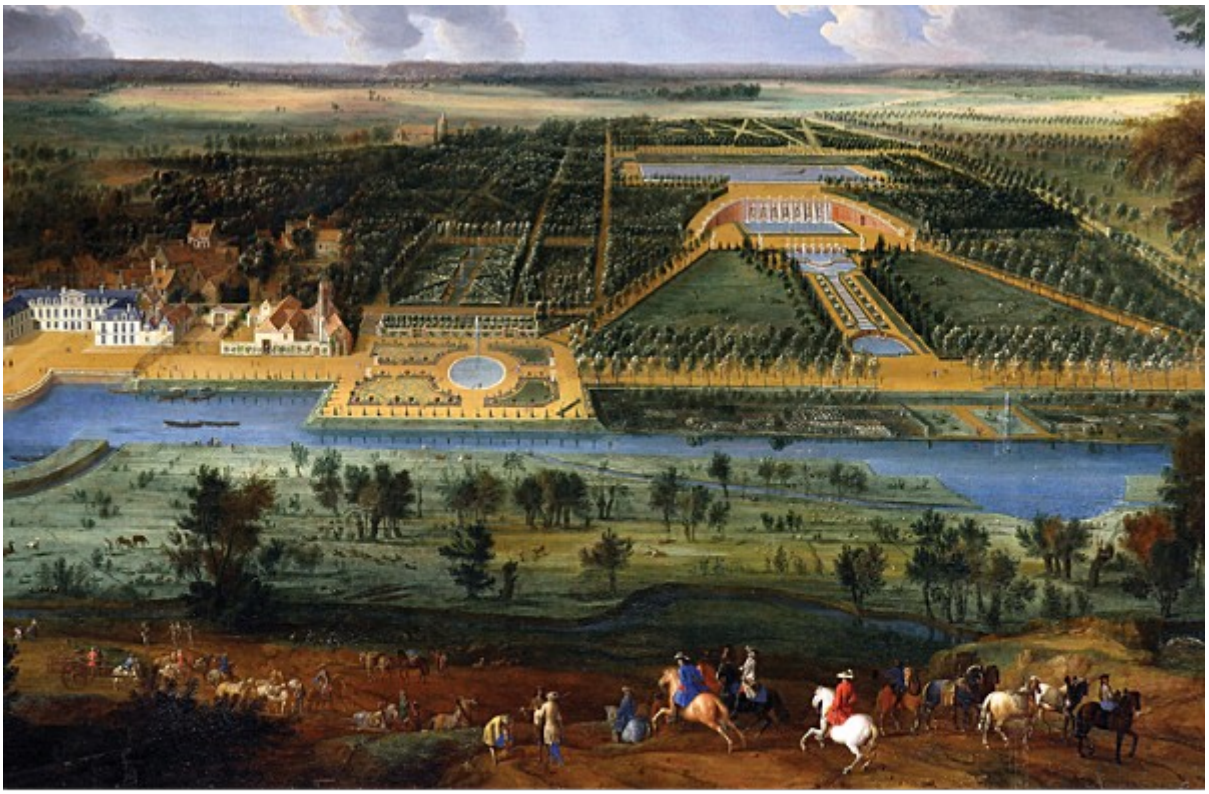
19. Prima imagine tridimensională a unui spion, cu elemente-stereotip: mantie, pălărie trasă pe ochi, picioare înaripate și felinar. Sculptură în lemn de Francesco Pianta la Scuola Grande di San Rocco, Veneția (c. 1657–1658).

20. Antoine Rossignol, primul director al cabinet noir (agenție SIGINT), despre care Charles Perault de la Academia Franceză a apreciat ulterior că acesta a fost unul dintre francezii „iluștri" ai secolului al XVII-lea.

Vraye effigie du R.P. Ioseph de Paris predicateur Capucin Prouincial
de Touraine superieur des missions estrangeres et de Poitou fon
dateur des Religieuses de Caluaire. A rendu lesprit entre les
mains de ses Superieurs le 18 Decembre 1638.

21. „Eminența cenușie" originară: Père Joseph (François Le Clerc du Tremblay), călugărul capucin în veșmânt cenușiu care coordona cea mai importantă rețea de informatori a lui Richelieu.

22. Rossignol a fost atât de bine răsplătit, încât și-a permis să cumpere castelul Juvisy, unde a fost onorat cu vizite ale lui Richelieu, Ludovic al XIII-lea și Ludovic al XIV-lea.

23. După ce a spart cifrurile lui Carol I în timpul Războiului Civil, John Wallis a fost răsplătit cu un post la catedră la Universitatea Oxford, unde a rămas timp de jumătate de secol, fiind în același timp și principal criptograf pentru regimurile care s-au succedat la putere.

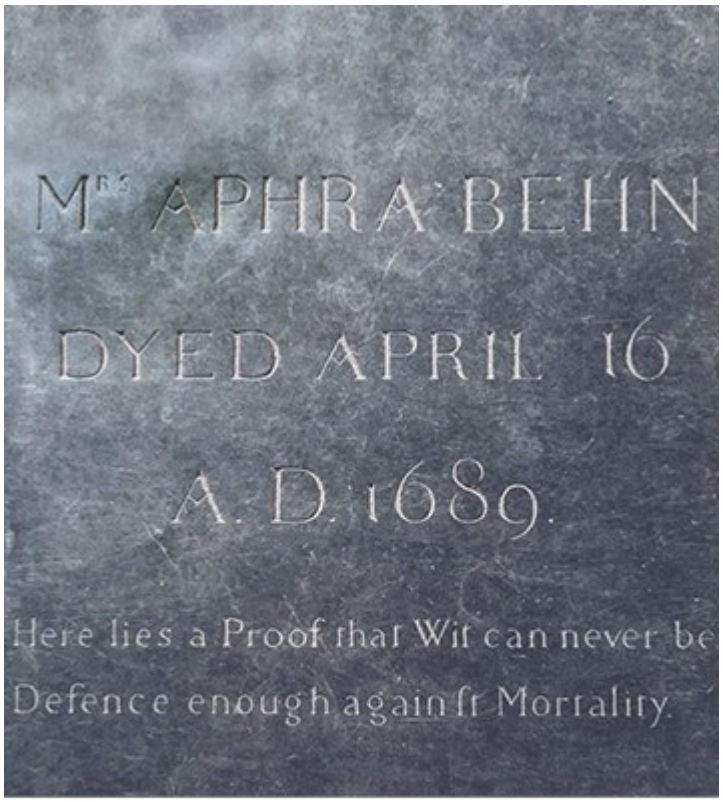
24. John Thurloe, consilier apropiat al lui Oliver Cromwell, a fost primul șef de serviciu secret (1653–1959) care a fost comemorat cu o placă albastră — deși aceasta nu face nicio referire la spionaj.

25. Un portret din secolul al XVIII-lea al lui Thurloe (probabil comandat de unul dintre descendenții lui Cromwell), achiziționat în 2007 pentru biroul directorului SIS (MI6).

26. Portret (c. 1670) realizat de Sir Peter Lely al Aphrei Behn, prima femeie care și-a câștigat traiul ca dramaturg în Anglia și care, la 20 de ani, a fost și prima femeie spion recunoscută oficial.

27. Behn a devenit ulterior primul spion înmormântat la Westminster Abbey.

28. Atacul olandez din 1667 asupra flotei engleze la baza din Chatham, cea mai mare umilință din istoria Marinei Regale. Comisia de anchetă a Camerei Comunelor a fost prima din istoria parlamentară care a dat vina pe „lipsa de informații din străinătate".

29. George Ludovic, Elector de Hanovra (1698–1727), regele George I al Marii Britanii și Irlandei (1714–1727). Deși rolul său în domeniul spionajului a trecut de multe ori neobservat, a avut mai multă influență asupra dezvoltării SIGINT decât oricare alt conducător din istoria germană sau britanică.

30. Edward Willes, criptograf regal (1716–1773). Recompensat pentru succesele sale cu episcopia Bath and Wells, a transformat secția de criptanaliză într-o afacere de familie.

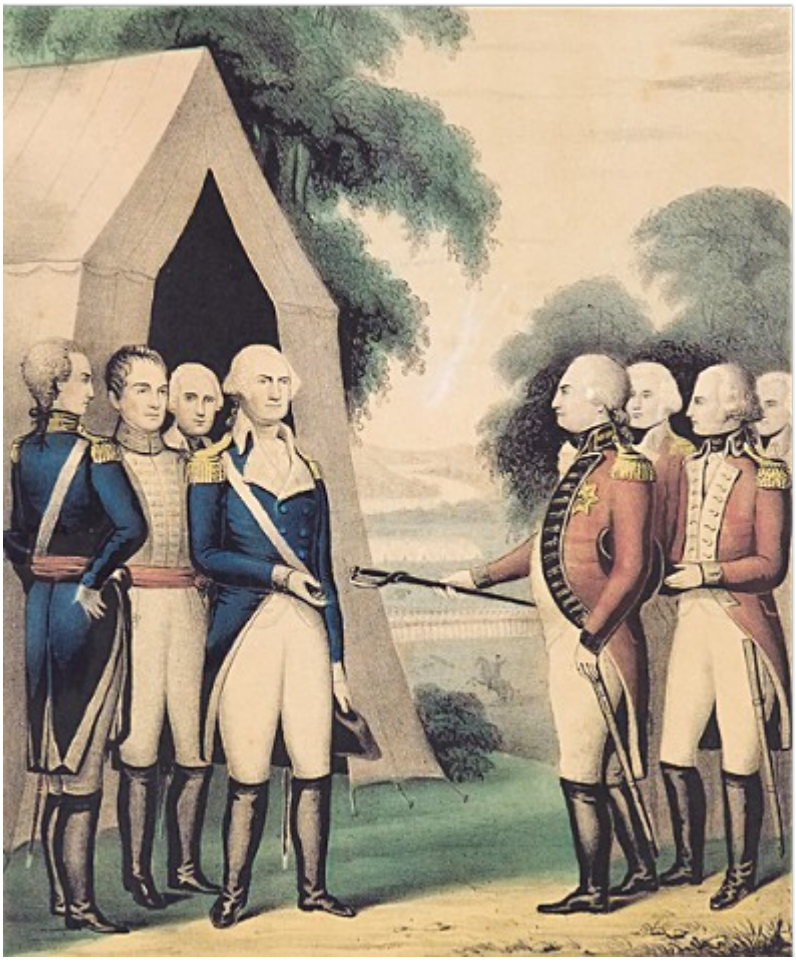
31. Cel mai important om de stat austriac din secolul al XVIII-lea, contele (ulterior prințul) Wenzel Anton Kaunitz. SIGINT a jucat un rol major în cea mai cunoscută lovitură diplomatică a sa: alianța cu Franța, inamic tradițional, și „revoluția diplomatică" din 1756.

32. Primul spion travestit cunoscut, extravagantul cavaler francez d'Éon de Beaumont (cu barba nerasă), căruia i-a plăcut atât de mult viața la Londra, încât o vreme a refuzat să se conformeze instrucțiunilor și să revină în Franța.

33. Cel mai timpuriu portret autentificat al lui George Washington (1772), când avea gradul de colonel în miliția din Virginia. Experiența din armata britanică din timpul războaielor franceze și indiene i-a demonstrat importanța spionajului, la care a recurs împotriva britanicilor în Războiul Revoluționar.

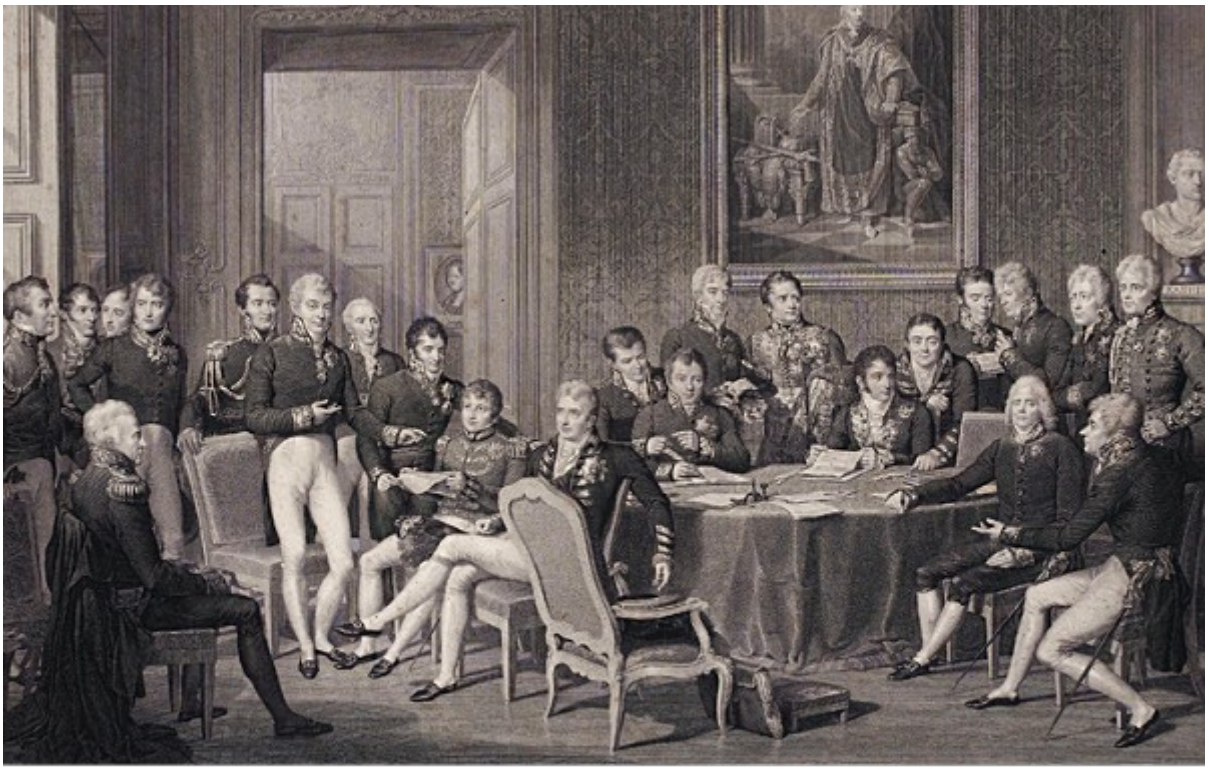
34. Lordul Cornwallis, comandantul britanic, capitulează în fața lui Washington la Yorktown, în octombrie 1781. Înfrângerea lui a fost grăbită de modul în care Washington a folosit informațiile.

35. Primul criptograf care a fost înnobilat (și ultimul până după al Doilea Război Mondial): Sir George Scovell. În timpul Războiului Peninsular, a descifrat codul lui Napoleon, despre care se credea că ar fi un mare cifru ce nu poate fi spart.

36. Barclay de Tolly, fondatorul spionajului militar rusesc, care l-a surclasat pe Napoleon în timpul invaziei din Rusia; timbru poștal care marchează împlinirea a 250 de ani de la nașterea lui.

37. Congresul de la Viena, 1815. Wellington, în extrema stângă; Metternich, în picioare în fața unui scaun; și Castlereagh, picior peste picior, în centru. La Viena au fost prezenți mai mulți spioni, precum și conducători și oameni de stat, decât la orice alt congres anterior.

38. Secretarul de interne Sir James Graham, satirizat de Punch în timpul scandalului din 1844, provocat de interceptarea corespondenței revoluționarului italian Giuseppe Mazzini. În urma crizei, Foreign Office a închis secția de descifrare, iar operațiunile SIGINT au fost suspendate până la Primul Război Mondial.

39. În timpul exilului la Londra, Karl Marx (fotografiat în 1864) vedea spioni în cele mai improbabile locuri. Credea că Lordul Palmerston era agent plătit al Rusiei.

40. Prima fotografie a unui atac cu bombă asupra unei agenții de informații — Secția specială irlandeză (ulterior Secția specială) a Poliției Metropolitane — în timpul războiului fenian al dinamitei, precum și prima fotografie care prezintă urmările unui atac terorist.

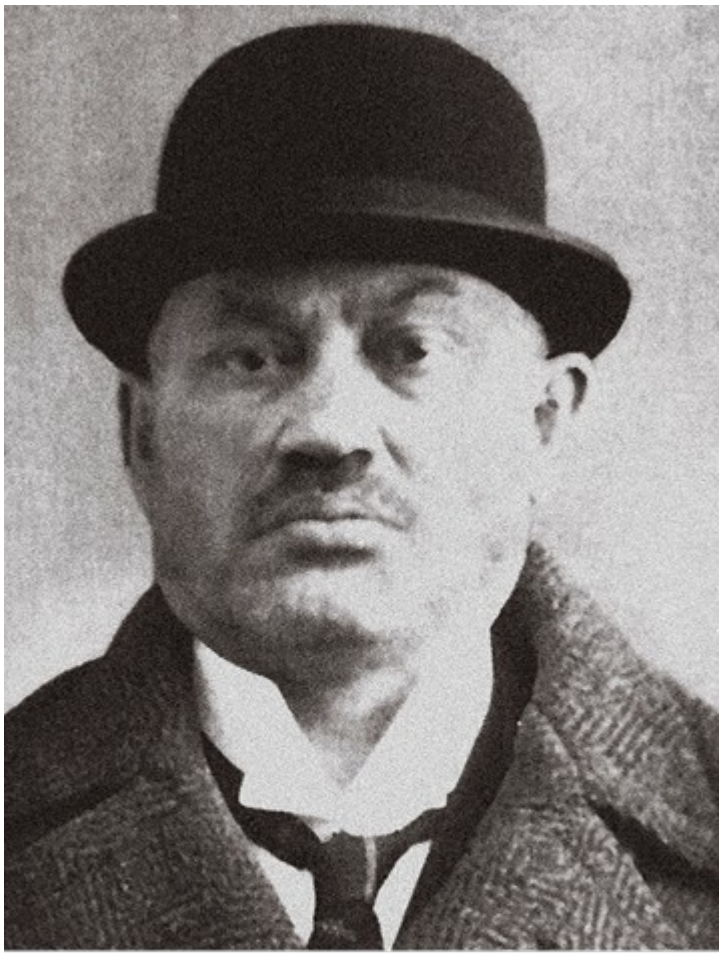
41. Începuturile spionajului aerian, în timpul Războiului Civil american: „Profesorul" Thaddeus Lowe se pregătește să se ridice în aer cu balonul Intrepid, ca să înceapă observarea forțelor confederate înainte de bătălia de la Fair Oaks din 1862.

42. Conducerea elegant îmbrăcată a Ohranei, poliția politică țaristă, în sediul din Sankt-Petersburg, în timpul Revoluției din 1905.

43. Roman Malinovski, agentul de penetrare în Partidul Bolșevic cu cel mai mare succes, a reușit să-i inducă în eroare atât pe Lenin, cât și pe Stalin.

44. Evno Azev, principalul agent al Ohranei în rândurile socialist-revoluționarilor, de unde a delapidat fonduri pe care le-a cheltuit pe pariuri și amante.

45. Președintele francez, Raymond Poincaré, împreună cu țarul într-o vizită de stat la Sankt-Petersburg în timpul crizei din iulie 1914; ambii erau consumatori pasionați de SIGINT provenite de la cele mai competente cabinets noirs din lume.

46. Dragutin Dimitrijević („Apis"), liderul grupării teroriste sârbe Mâna Neagră și, din 1913, directorul serviciului de informații al statului-major general, care a contribuit la planificarea asasinării arhiducelui Franz Ferdinand de Austria la Sarajevo, pe 28 iunie 1914.

47. „Apis“ (în stânga, pe rândul din față) la procesul de trădare din 1917. După ce a fost condamnat, a devenit primul director al unui serviciu de informații executat în secolul XX.

48. Franz von Papen: ataşatul militar german la Washington în 1914, însărcinat cu operaţiunile de sabotaj din Statele Unite. A devenit ulterior cancelar al Germaniei (1932) şi vicecancelar al lui Adolf Hitler (1933–1934).

49. Papen s-a confruntat în 1915 cu extravagantul ofițer de marină în rezervă Franz Rintelen von Kleist (fotografie interbelică). Lăudăroșenia zgomotoasă a lui Rintelen a compromis atât propriile operațiuni de sabotaj, cât și pe ale lui Papen. Ambii au fost expulzați din Statele Unite.

50. Primul atac terorist important comis pe teritoriul SUA de o putere străină: imagini după sabotarea proviziilor de muniție de către agenți germani în portul Black Tom, New Jersey, pe 30 iulie 1916.

51. Căpitanul (ulterior amiral Sir) William Reginald „Blinker" Hall, directorul serviciului naval de informații britanic între 1914 și 1919, a folosit SIGINT pentru a deveni probabil cel mai influent șef de serviciu de informații din timpul Primului Război Mondial.

52. Portretul lui William „Bubbles" James, realizat de bunicul său, pictorul Sir John Millais, și devenit reclamă faimoasă la Pears Soap. În 1917, James a fost numit la conducerea ID25 din divizia de informații a forțelor navale, responsabilă pentru operațiunile SIGINT.

53. Georges Painvin, cel mai mare criptograf militar din timpul Primului Război Mondial, lucrând într-un cadru franțuzesc elegant.

54. Generalul Sir Edmund Allenby intră pe jos în Orașul Sfânt din Ierusalim, pe 11 decembrie 1917, după o victorie bazată în mare măsură pe SIGINT.

55. Lenin deghizat, proaspăt bărbierit și cu perucă, în august 1917, după ce fusese denunțat în mod eronat ca agent german.

56. După ce a fost executat într-o pădure din apropiere de Moscova în 1925, cadavrul lui Sidney Reilly, așa-zis „spion-șef" britanic, a fost expus în cadru privat la cartierul general al spionajului sovietic.

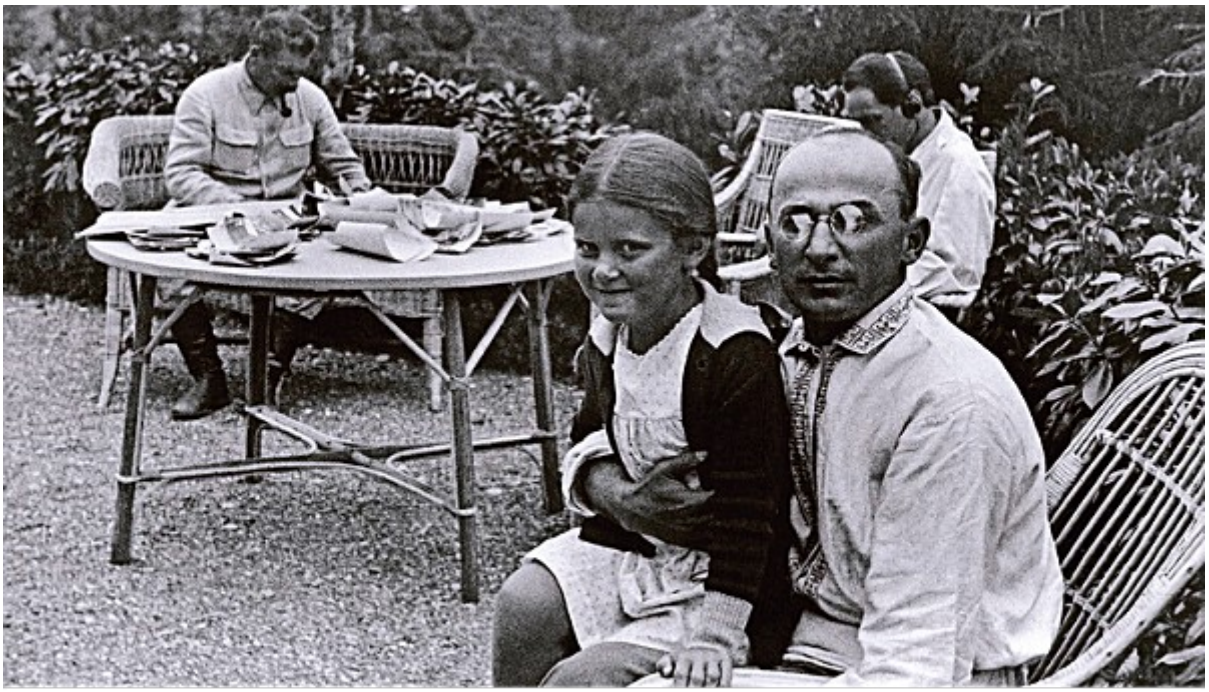
57. Primul director al serviciilor sovietice de informații, Feliks Djerzinski, împreună cu prietenul său, Iosif Stalin, în 1924.

58. Stalin și directorul NKVD, „piticul veninos" Nikolai Ejov, principalul instrument al Marii Terori din 1936–1938.

59. După demiterea și execuția lui Ejov, în 1940, acesta a fost eliminat din istoria sovietică.

60. Fiica lui Stalin, Svetlana, în poala sinistrului succesor al lui Ejov la conducerea serviciilor de informații, Lavrenti Beria, ulterior demascat drept violator în serie.

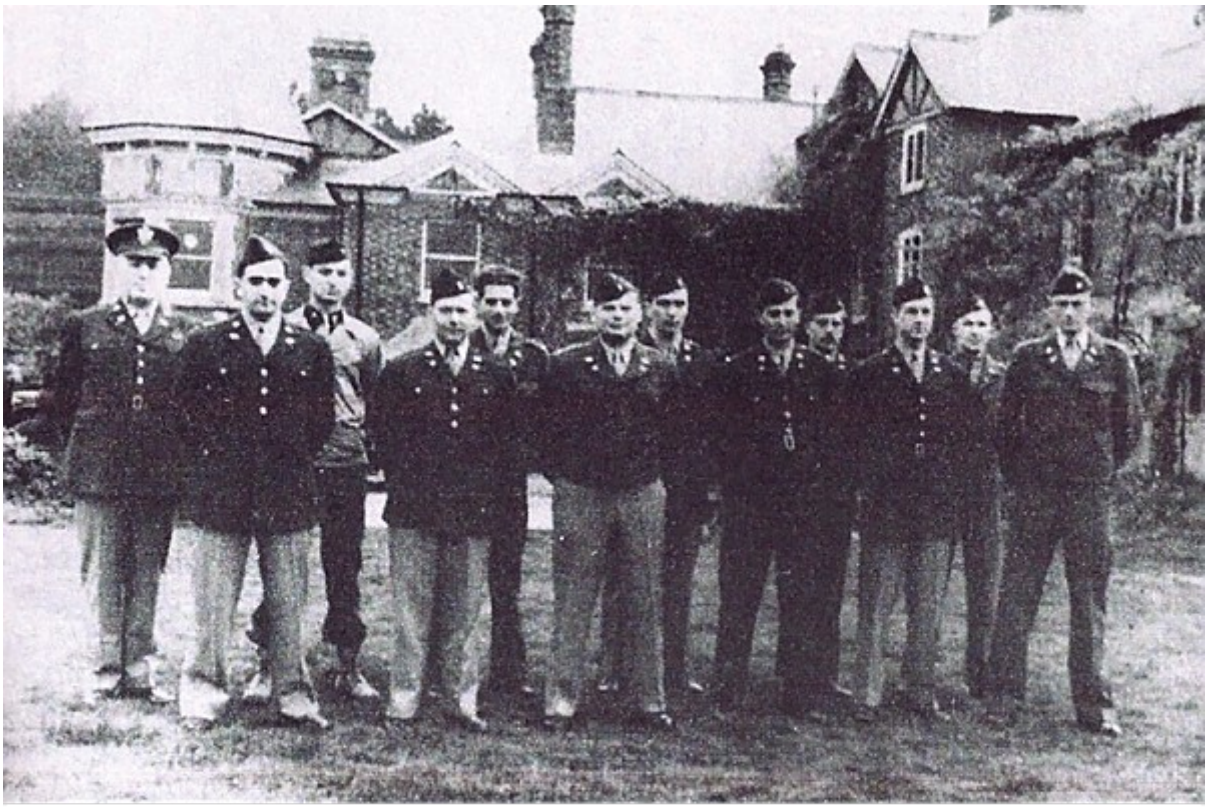
61. Abordarea amatoristică a lui Franklin D. Roosevelt asupra spionajului înainte și după ce a devenit președinte a fost exemplificată de vacanțele pe Nourmahal, iahtul lui Vincent Astor, împreună cu spioni amatori pe care-i încuraja să plece în călătorii de spionaj.

"PURPLE"
THIS IS THE LARGEST OF THREE SURVIVING PIECES OF
THE FAMOUS JAPANESE DIPLOMATIC CIPHER MACHINE.
IT WAS RECOVERED FROM THE WRECKAGE OF THE
JAPANESE EMBASSY IN BERLIN, 1945.

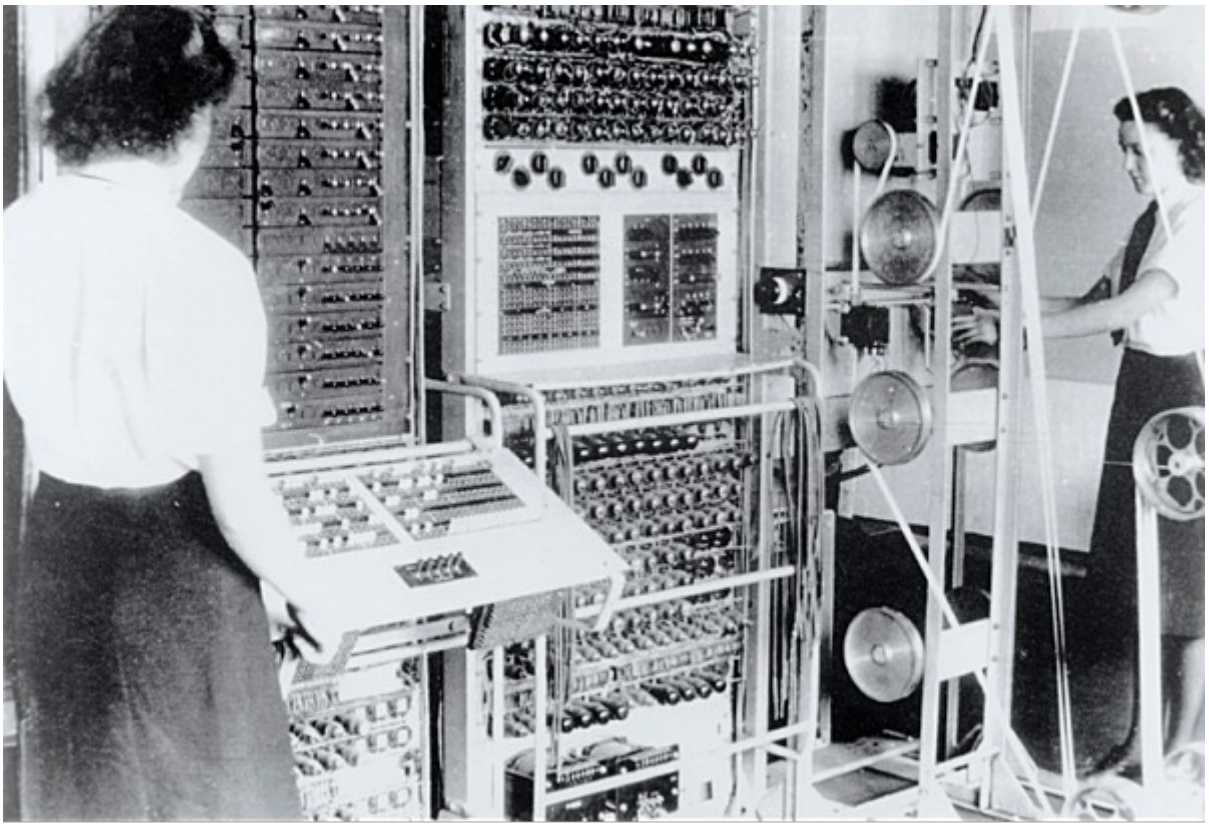
62. Dispozitivul de cifrare a mesajelor diplomatice PURPLE (de la ambasada Japoniei la Berlin). După ce Statele Unite au spart cifrul japonez PURPLE în 1940, Roosevelt a aprobat un set de instrucțiuni neobișnuite pentru criptografii armatei și marinei, cerându-le să descifreze mesajele PURPLE în zile alternative.

63. Originile ULTRA, cea mai importantă sursă de informații din al Doilea Război Mondial. În mai 1940, la mai puțin de două săptămâni după instalarea lui Churchill la conducerea guvernului, Bletchley Park a început să decripteze mesaje provenite de la această versiune folosită de Luftwaffe a dispozitivului de cifrare Enigma.

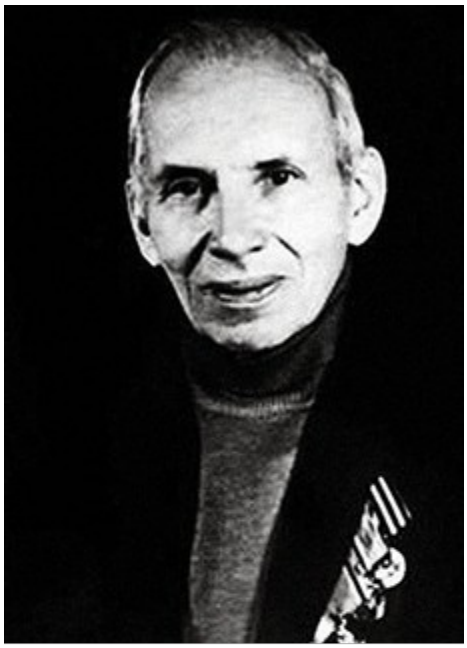
64. Un detașament pentru securitatea comunicațiilor din cadrul armatei americane, detașat la Bletchley Park în 1942 (fotografiat la Brickhill Manor, unde era încartiruit): primii criptografi străini care au lucrat într-o agenție SIGINT britanică după domnia lui George I.

65. Membre ale Women's Royal Naval Service în Bletchley Park, utilizând Colossus, primul computer electronic programabil din lume.

66. Lucrările conferinței de la Ialta a celor Trei Mari, la palatul Livadia, în februarie 1945. Chiar în stânga lui Roosevelt, așezat în spatele acestuia, se află un spion sovietic din Departamentul de Stat: Alger Hiss (medalion).

67. Jorj („George“) Koval: spion sovietic în domeniul nuclear din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a cărui identitate a fost dezvăluită abia în 2007.

68. În 2007, președintele Putin i-a acordat postum lui Koval titlul de „Erou al Rusiei" și a ținut un toast în onoarea lui.

69. Şeful statului iugoslav, mareşalul Tito (stânga), îl primeşte pe trimisul costarican „Teodoro B. Castro" în 1953, fără să ştie că acesta este un „ilegal" sovietic (numele lui real era Iosif Grigulevici) care punea la cale asasinarea sa. Misiunea a fost abandonată după moartea lui Stalin.

70. Reprezentantul american la ONU Henry Cabot Lodge Jr. prezintă un dispozitiv de ascultare ascuns într-o replică din lemn a Marelui Sigiliu oferit de elevi ruși și atârnat pe peretele din biroul ambasadorului american la Moscova între 1946 și 1952.

71. Lubianka, sediul central al KGB, în timpul sărbătorii de 1 Mai din 1987. Statuia lui Dzerjinski, amplasată în fața sediului, era cea mai înaltă din Moscova. A fost dărâmată după eșecul loviturii de stat a aripii dure din august 1991 — o acțiune care a simbolizat încheierea epocii sovietice.

72. Cea mai importantă schimbare a imaginii serviciilor de informații ruse în era postsovietică: consacrarea, în 2002, a bisericii Sf. Sofia din centrul Moscovei drept biserică parohială a FSB, succesorul KGB-ului ateist.

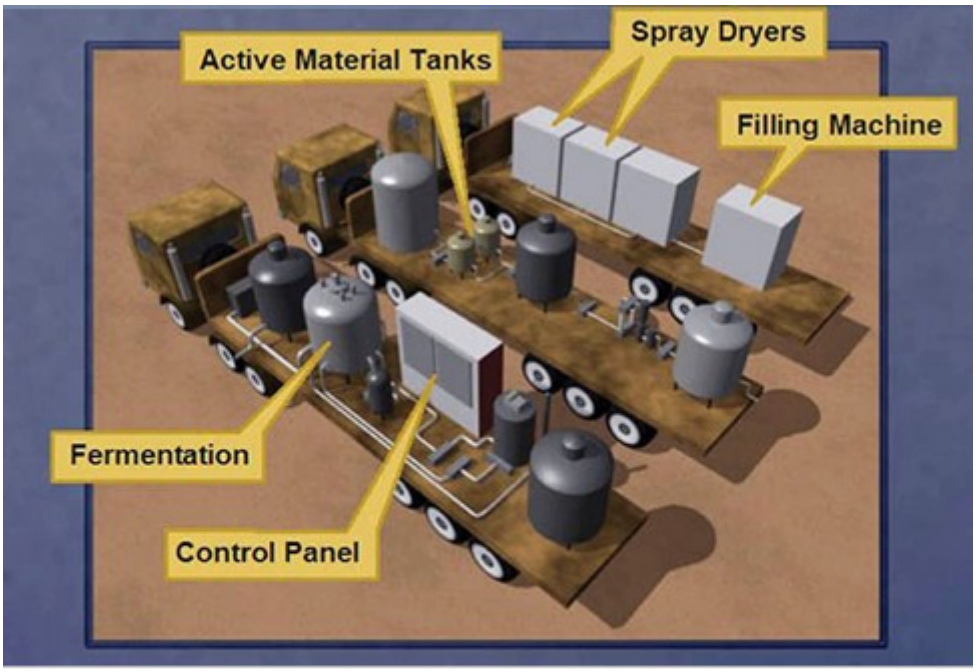
73. Dezvelirea unei plăci memoriale pentru Kim Philby (care privește atât spre est, cât și spre vest) la sediul central al SVR (serviciul rus de informații externe) în 2010, în prezența văduvei acestuia, Rufina, și a directorului SVR, Mihail Fradkov.

74. Prima utilizare pe timp de pace a imaginilor aeriene, la Adunarea Generală ONU, pe 25 octombrie 1962: reprezentantul american, Adlai Stevenson (așezat, în dreapta), prezintă imagini obținute de avioanele U-2, care demonstrează construcția bazelor de rachete sovietice din Cuba.

75. Pe 5 februarie 2003, secretarul american de stat, Colin Powell, încearcă să repete succesul lui Stevenson, prezentând Consiliului de Securitate al ONU informații despre așa-zisul program (inexistent) de armament de distrugere în masă al lui Saddam Hussein — printre altele, și această replică a unei eprubete irakiene cu antrax.

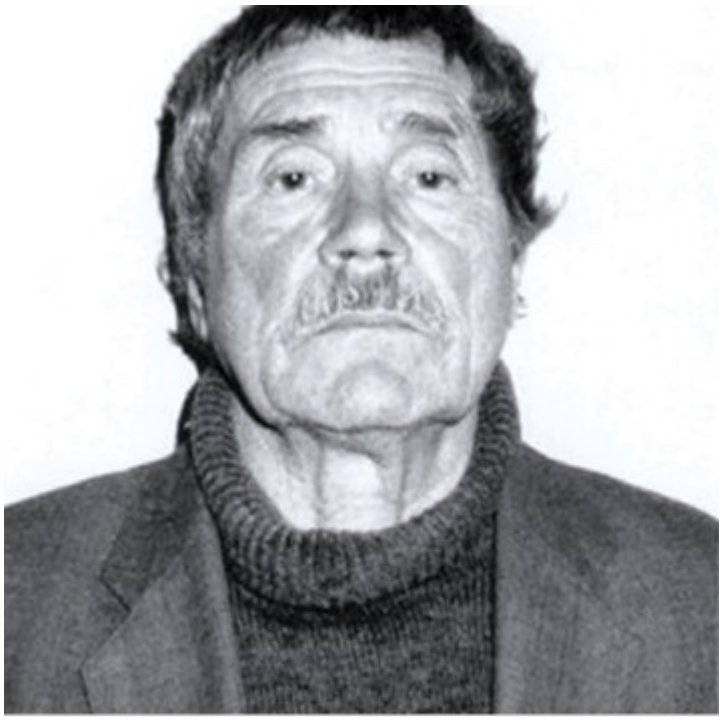
76. O imagine generată pe computer prezentată de Powell la ONU, care ar fi expus capacitățile mobile de producție de arme biologice (tot inexistente) ale lui Saddam.

77. Oleg Gordievski, aflat la post la biroul KGB din Londra între 1982 și 1985. Echipa de supraveghere MI5 care a făcut fotografia în 1982 nu știa că acesta era un agent britanic important încă din 1974.

78. Președintele Reagan și șeful de cabinet Howard Baker îl felicită în 1987 pe Gordievski în Biroul Oval, sub un portret al lui Washington, la doi ani după fuga acestuia din Uniunea Sovietică — prima tentativă încununată de succes a unui agent supravegheat de KGB.

79. Vasili Mitrohin, transfugul cu cel mai mare succes din istoria spionajului sovietic, care a fugit în 1992 (anul în care a fost făcută fotografia) la Londra cu ajutorul SIS, aducând cu el o arhivă uriașă de materiale strict secrete ale KGB.

80. Fotografie de supraveghere realizată de MI5 a lui Moinul Abedin, condamnat în 2000, cu mai mult de un an înainte de 11 septembrie, pentru amenajarea primei fabrici de bombe islamiste din Marea Britanie.

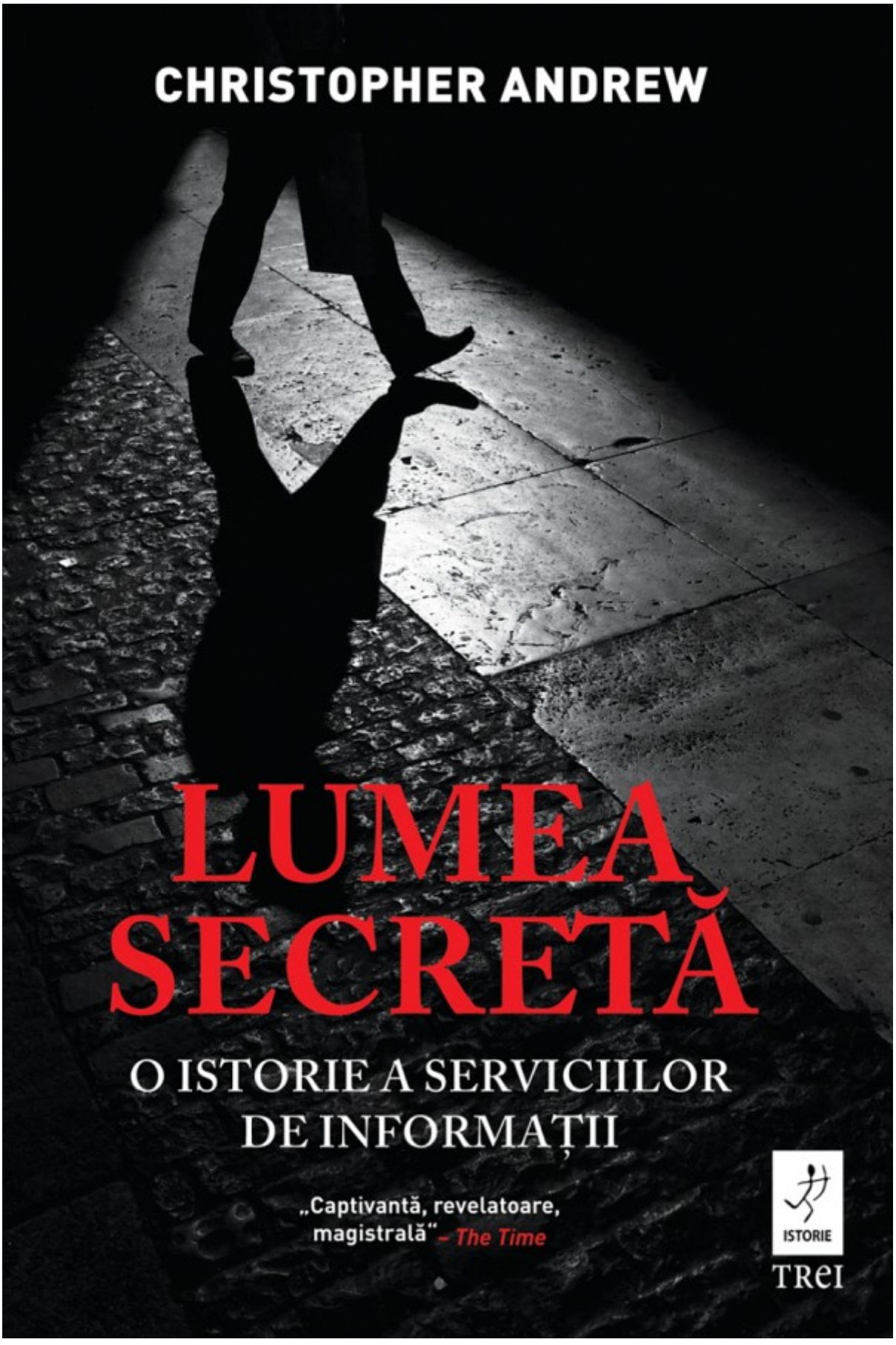
81. Fotografie de urmărire realizată de MI5 a lui Dhiren Barot, primul terorist islamist a cărui ambiție supremă (și nerealizată) era să detoneze o bombă radiologică, probabil în centrul Londrei.

Admiral Mike Mullen
Președintele Statului-Major Interarme
Tom Donilon
Asistent al președintelui pentru securitate națională
William M. Daley
Șeful de cabinet al Casei Albe
Tony Blinken
Consilier pentru securitate națională al vicepreședintelui
Audrey Tomason
Director pentru antiterorism la Consiliul Național de Securitate
John O. Brennan
Asistent al președintelui pentru securitate internă, ulterior director al CIA
James R. Clapper
Director al comunității naționale de informații
Joe Biden
Vicepreședinte
Barack Obama
Președinte
Brigadier General Marshall B. "Brad" Webb
Asistent al comandantului general al Comandamentului Întrunit pentru Operațiuni Speciale
Denis McDonough
Adjunct al consilierului pentru securitate națională
Hillary Rodham Clinton
Secretar de stat
Robert Gates
Secretarul apărării

82. 1 mai 2011: prima fotografie a unui strateg politic și a consilierilor săi privind o operațiune desfășurată pe baza informațiilor — președintele Obama și echipa sa de securitate națională în centrul de comandă de la Casa Albă în timpul Operațiunii NEPTUNE SPEAR de capturare a lui Osama bin Laden. Într-un discurs televizat transmis în seara aceea, Obama a anunțat că bin Laden a fost ucis.

83. Contraspionaj la Beijing: afișul campaniei „Dragoste periculoasă" din 2016 le avertizează pe femeile chineze asupra spionilor străini veniți să le seducă.

CHRISTOPHER ANDREW
LUMEA SECRETĂ
O ISTORIE A SERVICIILOR DE INFORMAȚII
„Captivantă, revelatoare, magistrală" – The Time
ISTORIE
TREI

CUPRINS

1. Lista ilustraţiilor
2. Introducere:
3. Istoria pierdută a serviciilor de informaţii
4. 1
5. La începuturi: Iscoadele din Biblie şi din Egiptul Antic, de la Moise până la Cina cea de Taină
6. 2
7. Operaţiunile de spionaj în Grecia Antică: Mit şi realitate, de la Ulise la Alexandru cel Mare
8. 3
9. Activităţile de spionaj şi divinaţia în perioada Republicii Romane
10. 4
11. Arta războiului şi Arthashastra: Cum au preluat China şi India supremaţia timpurie asupra Greciei şi Romei
12. 5
13. Imperiul Roman şi Untermenschen
14. 6
15. Mahomed şi ascensiunea serviciilor secrete islamice
16. 7
17. Inchiziţie şi contrasubversiune
18. 8
19. Veneţia renascentistă şi ascensiunea serviciilor secrete apusene
20. 9
21. Ivan cel Groaznic şi începuturile serviciilor de securitate a statului din Rusia
22. 10
23. Elisabeta I, Walsingham şi ascensiunea serviciilor secrete engleze
24. 11
25. Declinul serviciilor de informaţii în Anglia la începutul epocii Stuarţilor şi în Spania şi ascensiunea Cabinet Noir în Franţa
26. 12

27. Serviciile de informaţii şi schimbările de regim în Anglia: de la Războiul Civil la complotul papist

28. 13

29. Serviciile de informaţii în timpul domniei Regelui Soare

30. 14

31. Criptologii şi spionii în Europa Vechiului Regim: de la Succesiunea Casei de Hanovra la Războiul de Şapte Ani

32. 15

33. Serviciile de informaţii şi Războiul American de Independenţă

34. 16

35. Revoluţia Franceză şi războaiele revoluţionare

36. 17

37. Războaiele Napoleoniene

38. 18

39. Serviciile secrete şi contrarevoluţia. Partea I: De la Congresul de la Viena la Revoluţiile din 1848

40. 19

41. Serviciile secrete şi contrarevoluţia. Partea a II-a: De la 1848 până la moartea lui Karl Marx

42. 20

43. Telegraful, războaiele de la jumătatea secolului şi „Marele Joc”

44. 21

45. „Epoca de aur a asasinatelor”: anarhişti, revoluţionari şi Mâna Neagră, 1880-1914

46. 22

47. Marile Puteri şi serviciile de informaţii externe, 1890-1909

48. 23

49. Serviciile secrete în ajunul izbucnirii Primului Război Mondial

50. 24

51. Primul Război Mondial. Partea I: De la izbucnirea războiului la telegrama Zimmermann

52. 25

53. Primul Război Mondial. Partea a II-a: De la intervenţia americană la victoria Aliaţilor

54. 26

55. SIGINT şi HUMINT în perioada interbelică

56. 27

57. Cei „Trei Mari” şi serviciile de informaţii în al Doilea Război Mondial
58. 28
59. Serviciile de informaţii şi victoria Marii Alianţe
60. 29
61. Războiul Rece şi superputerile din domeniul spionajului
62. 30
63. „Teroarea sfântă”: de la Războiul Rece la 11 septembrie 2001
64. Concluzii:
65. O perspectivă pe termen lung asupra serviciilor secrete din secolul XXI
66. Bibliografie
67. Abrevieri folosite în note şi referinţe
68. Note
69. Mulţumiri
70. Ilustraţii